

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

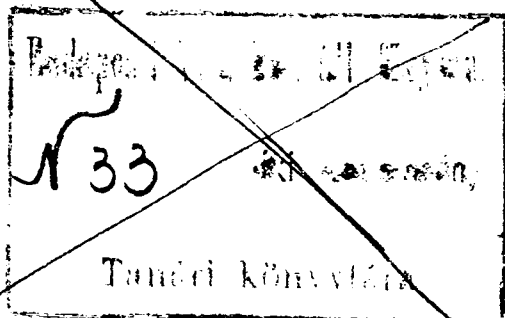
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND,

A M. TUD. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

XXXIV. KÖTET

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1905.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék napló
19 55 Sz. 9535

F4289/75

Lelt.
1980

lett. rev.

A Magyar Nyelvőr 1905. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ady Lajos	35 Galambos Dezső	70 Kuncz Aladár
Ágner Lajos	Gálos Rezső	Lakatos Jusztin
Alexics György	Gárdonyi Géza	Laukó Albert
Antibarbarus	Gencsy István	Legányi Gyula dr.
5 Antizsuzsi	Gondán Felicián	Melich János
Ásbóth Oszkár	40 Györkönyi	75 Mészáros Gyula
Badinyi Mátyás	Hajnal Márton	Mészáros Károly
Balassa Ármin	Hallgató János	Merza Gyula
Balassa József	Harmos Sándor	Molecz Béla
10 Balázs Sándor	Heves Kornél	Özv. Molnár
Baloghy Dezső	45 Horger Antal	80 Györgyné
Baranyai Zoltán	Joannovics György	Nádai Pál
Beke Ödön	Kallós Ede	Berze Nagy János
Benkóczy Emil	Kallós Zsigmond	Nagy József
15 Beóthy Zsolt	Kardos Albert	Nagy Lajos
Bérczi Fülöp	50 Kármán Miklós	85 Némedi Dezső
Berky Lajos	Károlyi István gróf	Ősz János
Biró Lajos	Kelemen Lajos	Paal Gyula
Borsodi László	Kemény Ferenc	Pálfi Márton
20 Budapesti Hirlap	Kertész Manó	Palleske R.
Budenz József	55 K. Gy.	90 Pesti Napló
Csapodi István	Keszthelyi Miklós	Petrás Ince
Szeremley Császár	Ketskés Győző Zs.	Petrovics Pál
Lóránd	Kiss Ernő	Radó Antal
Csefkó Gyula	Kocsis Lénárd	Réger Béla
25 Cserna Andor	60 Komjáthy Sándor	95 Révész Ernő
Csokán Pál	Komonczy Gáspár	Révész Károly
Domokos István	Koronczy Imre	Rotschildné Klau-
Erdélyi Lajos	Kovách Aladár	ber Teréz
Erdős Dezső	Kovács Márton	Rubinyi Mózes
30 Farkas Sándor	65 Kozma Andor	100 Sági István
Fejér Gábor	Kőrösi László	Saguly József
Fekete Ignác	Kőrösi Sándor	Sas Andor
Ifj. Franz János	Kriza János	Schön József
Gácsér Gyula	Kujáni Gabi	Simai Ödön

105 Ifj. Simonyi Gyula	115 Szigeti Ernő	125 Vajda Miklós
Simonyi Zsigmond	Szilágyi Ádám	Vas János
Somssich Sándor	Szilasi Móric	Verő Leó
Spánier Árpád	Szinnyei József	Vértessy Dezső
Stan Vazul	Sztrokay Lajos	Veszprémi Bódog
110 Szabó Károly	120 Szűcs István	130 Vinkler Henrik
Szeglety István	Tarczai Lajos	Viski Károly
Székely Artúr	Teleky István	Id. R. Vozári Gyula
Székely Etelka	Tolnai Vilmos	Weiner Imre
Szenttamási János	Turcsányi Andor	Zolnai Gyula
-

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

Mióta — száz évvel ezelőtt — Révai és társai föltámasztották a külön ikes ragozást, ez a maiglan is vitás kérdés egész irodalmat termett.* A kérdést többnyire a nyelvművelés szempontjából tárgyalták, azért fajult el a vita sokszor elkeseredett, személyeskedő háborúvá s még máig se jutott egészen dűlőre. De minket, nyelvészekül, különösen a nyelvélet, a nyelvfejlődés szempontjából érdekel mint a nyelvbeli változásoknak egy rendkívül érdekes és tanulságos példája, — s még a másik, a nyelvművelést illető oldala is főleg elméleti szempontból érdekel, hogy t. i. mennyiben volt igaza az iskolának s az irodalomnak, mikor a régi ragozást fölélesztette s a hozzá való alkalmazkodást mindenkitől megkövetelte.

A kérdésnek tehát két oldala van, mely bizonyos fokig független egymástól. Egyik — mondjuk a történelmi oldala — az, vajjon ha a mai élőbeszédben nincs is határozottan fönn-tartva a külön ikes ragozás, megvolt-e a régibb nyelvben, mi célra és hogyan keletkezett, és hogyan mosódott el ismét, végre mennyiben és hogyan használja a mai népnyelv? A kérdésnek másik, gyakorlati oldala: vajjon lehetséges-e és mennyiben lehetséges a mai nyelvszokást határozott szabályokba összefoglalni s ezeket az irodalmi nyelvnek követendő zsinórmértékül átadni? Foglalkozunk az elsorolt föladatokkal egyenkint, főleg a történeti fejlődést vizsgálva s azokat a tényezőket elemezve, melyek lassanként aláásták az ikes ragozást.

I. Következetesség a régi nyelvben.

Megvolt-e határozottan különböztetve egymástól az ikes és iktelen ragozás a régi nyelvben? Erre a kérdésre Révaival

* Magam is foglalkoztam vele az Egy. Philol. Közlöny 11. évfolyamában 1887. s már ott összeállítottam egy csomó nyelvtörténeti adatot s az egész kérdésre vonatkozó irodalmat (ezt A Magyar Nyelv c. kézikönyvemben is).

együtt igennel kell válaszolnunk s nem csatlakozhatunk Riedl Szende nézetéhez, még kevésbé Verseggyéhez. Riedl szerint az úgynevezett külön ikes ragozás, a mint Révai felállította s a mint azóta nyelvtanaink tanítják, félreértésen alapszik. Révai látván, hogy a nyelvben ilyen alakok fordulnak elő: *írsz vársz kérsz s ír vár kér*, de ezek mellett *aluszol fekszel iszol és aluszik fekszik iszik* stb., arra a gondolatra jött, hogy azért mondjuk *aluszol fekszel iszol*, mert a 3. személyben mondjuk *aluszik fekszik iszik*. (Riedl 28. 33.) Ismeretes dolog, hogy Riedl az *aluszol fekszel* alakokat *aluszasz fekszesz* helyett disszimilációból magyarázta vagyis abból, hogy a nyelv az *sz*-es igetőkhöz alkalmasabbnak találta az *l* ragot, mint az *sz*-et, melyet a többihez ragasztott. E nézet teljesen tarthatatlan, már csak azért is, mert az *írtál kérnél csaplak*-féle alakokban semmi szükség a disszimilációra, mégis *l* jelöli a 2. személyt. De a régiségből, minél jobban megismerkedünk vele, annál inkább igazolhatjuk azt a tényt, hogy régente a kétféle ragozást általánosan megkülönböztették s annyira nem törődtek a disszimilációval, hogy az ikes ige 2. személyében még akkor is *l*-et alkalmaztak, ha a *tő* *l*-en végződött, az iktelenében akkor is *sz*-et, ha az igető *sz* végű volt. Tehát pl. *megbékéllel fénylel* stb., ellenben *tész-sz lesz-sz ás-sz oroz-sz*, sőt *leszesz teszsz hiszesz vonszasz örzesz*, sohasem *megbékélsz fénylesz teszsz ásol*. Ime néhány példa (csak egyes jellemző példákat említek, mert a bizonyítékok nagy számmal össze vannak már állítva Révai Gramatikájában 889. s köv. és 1017. s köv. l.):

a) jelentő m. jelen i. (folyó és beálló cs.): 1. szem. *megháborodom, vetekedem, elfeledkezem, lakozom, haragszom* stb. BécsiC. (id. Révai Gr. 895.) *ky mwlom* CzechC. NySz. *elmulon* [olv. *elmulom*] mellőle Calép. 1605. kezemmel befedlek, míg *elmulandom* Helt: Bibl. NySz. »Én lefekszem, *elaluszom* és *felkelek*.« Károlyi 3. zsolt. »Te benned *dicsekedem* és *örvendek* napestig.« Pázm: Kemp. (id. Révai 1018.)

b) 2. szem. ikes: valahol *lakozandol*, én is *lakozom*, BécsiC. Ruth 1:16. rabi, hol *lakol*? Pesti: János ev. 1. fej. *megh szűnől* Czegl: OrszRoml. 26. — a kivel *megbékéllel*, valóban megbékéljél [*megbékéllik* ikes ige volt a régieknél] Decsi: Adagia 82. míg tölem *elválol*, Balassa B. Költ. 222. fesletté *válol* Pázm: Kemp. 182. keserűségnek poharával *telel bé*, Lépes (id. Révai); *fénylel* és *tündöklöl* Istennek előtte, Ujfalvi: Halotti én. 1654. 34. ha mindenkitől *elhagyatol*, ő elnem hágy, Pázm: Kemp. (id. Révai).

c) 2. szem. iktelen: *lezez* EhrC. *vonzaz* [olv. *vonszasz*] CornC. 14. JordC. 2a. *vizez* [*viszesz*] RMNy. 2b:15 *leszesz* RMK. 2:7.

teszesz 196. *lészesz* Kár: Bibl. 1:183. *hiszesz* Sámbar: Orvosló Isp 52. *tészszesz* Hall: HHist. 2:268. *vészszesz* 243. *lészesz, vészesz* Hall: Paizs 92, 258. — *olvasz [olvas-sz]*: legis, Sylv.: Colloquia puerilia 1552. *ássz* Telegdy, *keressz* Pázm. (id. Révai 625); *kedvezsz* Pázm: Préd. 841. *örzesz* Pázm: Imáds. 120. R. id. egy kevéssé aluszol és egy kevéssé *szunyadozsz*, Káldi: Bibl. Példab. 24:33. ha reggel *keressz* engem, uo. Jóh 7:21. *hozzsz* Sámbar: Orvosló Ispótály 31, 51. *lövöldösz [lövöldöz-sz]* 15. *kapdos* [igy, e h. *kapdos-sz*] 64. *ássz, vés-sz, vadászszz, halászszz* GKat: Titk. 1099. *nevezsz* Gyöngy. (Rév.) *óri[z]sz* László: Petr. 120.

d) 3. szem. beálló cs. *alapandik, bételjesedendik, vétkezendik* BécsiC. (id. Révai 917.) *eiendik* JordC.

d) mult idő 1. szem. *leesém, megélemedém* stb. BécsiC. (id. Rév.) *futamám* hozzád, Pesti G. Fab. Az rókáról és csipkéről; *megmosdám* Káldi: Bibl. Ján. ev. 9:11. lábaihoz *esém* uo. 1:17. *chodálkozám* 17:6. »Nem *hallgaték-e?* nem *nyugvám-e?*» uo. Jóh 3:26.

e) mult idő 3. szem. *evéc, horogúvec* HB. *megjelenék, megfélemlék* stb. BécsiC. (Rév.) földre *pewkeek* [pökik ikes ige volt] Pesti: János ev. 9. fej. *megmosdék* Káldi: János ev. 9:7 *elmulék* uo. 11:14. stb. »*Megmenekedék és megszabadúla* a veszedelemtől« Telegdi (id. Révai 1020).

f) fölszólító 1. szem. *mosdjam, megnyugodjam* BécsiC. (Révai 910); »ott *megvidámuljak, megnyugodjam*« Komj. (Révai 1018.) hogy ne *szomjuhozzam*, Pesti és Káldi: János ev. 4:15. *múljam ki*, Lépes (Rév.); *essem, aludjam* stb. Pázm. (Rév.)

g) fölsz. 2. késsél, *bánkódjál* stb. BécsiC. (Révai 906); *tauozzal* Komj: Pál ap. Tim. 1. lev. 6. rész; *vétkezzél* Káldi: János ev. 8:11. *mosdgyál-meg* uo. 9:7. NB. »Írj, olvass, énekelj, *fohászkodjál*, hallgass, *imádkozzál*, emberül szenvedd az ellenkező dolgokat« Pázm: Kemp. 3. könyv 47. rész (Rév.).

h) fölsz. 3. *elmúlják, megtámaszkodják* stb. BécsiC. (Révai 903); *essek [essék]* Komj. Tim. 1:5. rész; *meg ne felemlyek* Pesti: János ev. 14. fej.; *eső ne essék* Káldi: Bibl. Apost. jel. 11:6. *adassék* uo. 11:18. *válják, villámlják, háborodják* stb. Pázm. (Rév.) »*fekügyék és fel ne keljen*« Lépes (Rév. 1021).

i) föltétes mód 1. szem. *laknám, elesném, felháborodnám, tusakodnám* stb. Kár: Bibl. hogy *ki ne múltám*, Pázm. *feredném*, Mik. stb. (Révai 916—7.) »Messze *elmennék* és a pusztában *lakoznám*« Kár. (Rév. 1018).

j) fölt. 3. ott *fekynnek [fekünnék]* Pesti: János ev. 5. fej. etket .. kit *megennek* uo. 4. fej. *tetszenék, megnyugodnék, változnék* stb. Pázm. *kivántatnék, tétetnék* Mik. (Révai 913—5.) »Egyike benn *laknék*, királyné asszonyoknak *szolgálna*, ott *forgódnék*« Tinódi (id. Révai 1021). — Stb. stb.

Ezt a következetességet látjuk régi nyelvelméleinkben majdnem a 17. század végéig (a később említendő kivételekkel). Nemcsak a régi írott nyelvelmélek különböztetik meg a két ragozást,

hanem a későbbi írók is: a 16. században Pesti, Sylvester, Telegdy, a 17.-ben Káldy, Pázmány, Alvinczi, Zrinyi, Czeglédi, Matkó, Sámbar, Medgyesi stb.

A régi ikes ragozásnak következetessége mutatkozik abban az érdekes jelenségben is, hogy az ikes igékből származott egyes igeképzések szintén átvették az alapszó ikes ragozását. Általános érvényű szabály volt ez a *-hat*-képzős alakokra nézve; pl. *mívelkedik: myelkedhetik* Pesti G. János ev. 9. fej., *születik: zylethetyk* uo. 3. fej., *munkálkodhatik* Káldy: János ev. 9:4. *bontathatik* uo. 10:35. *illhetik* Komáromi Csipkés Gy. Nyr. 6:262. *nyughatol* Kár. Bibl. Jób 11:18. *bizhatol* uo. 39:14. »te miattad nem bánhatom úgy Telekivel, amint én akarnám« Cserei M. Hist. (Szemelv., M. Könyvtár, 49. Sok más példa Révainál 892. s köv.) — A 3. személyben ez a szokás egész az újabb korig úgy látszik általános volt, s csak legújabbban terjedtek el a népnyelvben ilyen iktelen 3. személyű alakok: *ehet, ihat, dőgozhat* stb. —

A régibb nyelvben egyes g y a k o r í t ó képzések is átvették az ikességet, sőt még ma is találkozunk evvel a szokással a székely nyelvjárásokban. Példák:

a) *iddogalyal* 1579-i kalend. Uj M. Múz. III. 2:181. *fekdegelöm, rajta fekdegelöm*: cubito, incubito Calep. *uralkoddogalom*: imperito MA. *pransito: ebedelgelem* Calep. *ebédelgélöm* MA. »a ki a tengeren evezdegelik« Szegedi: Aq. 17. (ebből *evezik* alak következne, ámbár ezt szótáraink nem ismerik); *melegeddegelyék* Kecsk: Ötv. 297. »a kapa . . *kopdogalic*« Telegdy: Evang. 1:135. *eddegelic* Nad: Kert. 31. *megszündögelik* ACsere: Enc. 1803-i kiad. 157. *változdogalik* uo. 234. hogy *szokdogallyék* 353. »az elme . . módjával *gyakoroltatdogallyék*« 221. *esdegelem*: labo PPBl. *esdegélnék* Dáln: Flor. 130.

b) *lépdesik* Cserényi: PersF. 39 [*lépik* régente ikes volt, l. alább]. Majd tűz, majd lobbanás, majd szemérmesség, *szökdösik* lelkekben komorság, kegyesség (Ányos, Abafi kiad. 69). Mindjárt kiugrik a borod, úgy *szökdösik* (Ungvárn. Tóth L. Vers. 88). — A NySzban *ugordik, ugordozik, ugrándozik* ikes, de *ugrál* iktelen.

c) *alugatik* Szék. MTsz. *ellegetik* [eszeget] Kriza: Vadr. 356. *ellegetik, illogatik* Udvarh. m. Nyr. 15:239. (»*Dolgozgatom, dolgozgatom*,« hallottam háromszéki úriembertől.)

II. Az ikes ragozás eredetileg reflexív személyragozás.

Már az eddigiekből is eléggé kiviláglik, hogy Versegly véleményét, mely szerint az ikes ragozás »tótos,« és Magyarháziét, mely szerint »ez ikes ragozással Sz. István királyunk valamelyik nyelvtudósa ajándékozott meg bennünket« — alig szükség cáfol-

gatnunk. A nyelvünket tanuló idegenről lehetetlen elhiunünk, hogy *sz* helyett *l*-et mondott volna a második személyben, ha sohasé hallott volna *aluszol törődöl*-féle alakokat azoktól, akiknek anyanyelvük volt a magyar. Hogy pedig mesterségesen csinálták volna az ikes ragozást a latin passzív és depónens igék fordítására, azért nem lehetséges, mert akkor lehetetlen volna, hogy az egész nemzet eltanulta s oly következetesen alkalmazta volna: hiszen nemcsak az íróknál találjuk ezt a szabályos külön ragozást, hanem régi leveleinkben is, még a nőkében is.

Mi volt tehát voltaképen, hogyan keletkezett és mi célra szolgált az ikes ragozás? Hogy mi célra szolgált, azt eldönti az a tény, hogy állandóan ikesek a szenvedő és visszaható igék: *születik, emelkedik, bocsátkozik, rejtezik* (*rejtőzik) stb. (A visszahatókra nézve csak egy sajátságos kivétel van: az *ül ül* képzősek mindig iktelenek: *vonul, fordul* stb.)

A reflexív jelentés világos még az ilyenekben is: *hall-ik, tör-ik, szeg-ik, zúz-ik, old-ik, ódz-ik* (*oldzik, oldoz-ik*), *ágaz-ik*, szemben a *hall, tör*-féle iktelenekkel. Hogy ezekben is ott volt eleinte a reflexív képző, azt valószínűvé tesz a rokon nyelvek, melyek tanúsága szerint az egyszerű finnugor reflexív képző *v* volt. A vogul nyelvben pl. *χōl* = hall, *χōl-v* = hallik: tehát valószínű, hogy a mi *hall-ik* igénk is eredetileg *hall-v-ik volt. Mindebből az következik, hogy az *-ik* visszaható személyrag.

Csupán ikes ragozással képezett visszaható igék a következők (l. Szvorényi, M. Nytan 218. §. Lehr: Toldi 119):

a) *bakol*: *megbakolja* magát és *megbaklik*, a. m. megmakacsolja, megköti magát.

bír: *bírik* ,birtokul rászáll'; pl. Ez a test földben *birike*? (Lépes: FTükör 1616. 10). Imez az örök tűznek torkában *birek* (uo. 40.; a NySz. nem idéz régibb példát, mint SzD: Magyarság Virági). Hogy más kézre *bíriék* Murány erős vára (Ar: Murány O. 2. én.). A népnyelvben ma is, l. MTsz., néhol ebben a jelentésben is iktelenül, pl. »rám bír vmi: hozzájutok« Kemenesalja, Nyr. 3:88. Vö. *öröklík*.

»*csikland* [*csiklandoz*] vkit: *csiklandik* [*csiklandozik*] vkinek a teste« Szvor.

csuk: *csukik* ,becsukódik (késről?), megcsuklik.' Toldi akaratból *visszacsukik* ferdén (Arany: TSz. 2:26).

hall: *hallik* ,auditur, gehört werden.'

hasonl (a 15. 16. században a. m. hasonlónak tesz, hasonlónak vél v. mond, *elhasonl* az ÉrsC.-ben a. m. elkülönít): *hasonlik* (amannak visszahatója, a 16. században a. m. hasonló és a. m. *meghasonlik*;

elhasonlik 16. 17. sz. a. m. elpártol; — eredeti jelentésük szerint nyilván a *hasít* és *hasad* családjához tartoznak).

hurkol: *hurkollik* (vö. a szürke nyakára a kötelet »ráveté, hurkoltott mindjárt a torkára« t. i. a kötél, Gvad. RP. 4. cikk).

kezd: *kezdik*. »Nyár kezdik« Kalend. Debr. 1619. június II. »Tél kezdik uo. dec. II. (vö. *végezik*!)

nyű, *nyó*: *nyűvik*, *nyövik*, *kopik*, *nyúzódik* CzF. (*elnyövik* a ruha. Debreczen).

old: *oldik*, l. NySz. — *oldoz*: *oldozik* NySz.. *ódzik* (s innen *ódzkolódik*, *óckolódik*).

örököl: *öröklík*, *átöröklík*, *örökségül száll*, *rámarad*, *megmarad* (»örökké fennmarad vmi« Szvor. »A bűn nem úgy öröklík, miként a föld« Shak.-Greguss: Athéni Timon 5:5).

öröl: *örlik*, *örlődik*, *öröltetik* (»jól örlik a gabona vagy más« Szvor.).

szeg: *szegik*, *törík* (sok adat a NySz.-ban). Szó bennszakad, hang fennakad, lehellet megszegik (Arany: A walesi bárdok).

terem: *termik* (»helyes különbséget tesznek némelyek [a csán-gók és székeltek] a *terem* és *termik* közt, pl. gyümölcsöt terem a fa és gyümölcs termik a fán, fű a réten« Szvor. Olvk. 1^b:253. Vö. MTsz.).

tör: *törík* (átv. ért. ma *betör* az ellenség v. *kitör* a várórség, de Faludi még azt írja 90: »Ha ugyancsak *kitörík* belőled a tréfa«).

zúz: *zúzik* (»törík, zúzik mint az üveg« Erd: Népd. 1:473).

b) Sok ilyen visszaható van z-végű igékből (a két ige jelentése nem felel meg mindig pontosan egymásnak, de az ikes ige mindig visszaható jelentésű):

»*ágaz*, *beágaz* vmit': *ágazik*, *el-* v. *kiágazik* a fa« Szvor.

»*apróz*, *el-* v. *felapróz* vmit': *aprózik* az eső v. egyéb« Szvor.

»*cserepez*, *cseréppel fed'*: *cserepezik*, *fölcsererepezik* a bőr, az út, a sártapaszt« Szvor.

»*csomóz*, *csomóba rak*, *csomót csinál'*: *csomózik*, *csomóba áll*, *összecsomósodik*« Szvor., *összve-csomózik* Gvad.

érez: *érzik*.

fejez (*be-f.* mintegy fejét ráteszi): *fejzik*, *fejet kap*, *kalászosodik* a zab Nyr. 2:383. 444. vö. *fejedzik* a búza TMNy. 460.

»*gallyaz*, *be-* v. *legallyaz* vmit': *gallyazik*, *gallyat ereszt* a fa« Szvor.

»*gyűrűz* *gyűrűre olt*, *el-* v. *felgyűrűz* vkit [eljegyez]: *gyűrűzik*, *gyűrűs vonalban köröskörül forog*« Szvor.

haboz, *behaboz*, *habbal behány* vmit': *habozik*, *tétováz*, *kétke-dik*; *habzik* a víz, sör« Szvor.

havaz, *behavaz*, *hóval behány* Szvor., *meghavaz*: *hóval megdobjál* MTsz.: *havazik*, *hó esik* Szvor. (de emez is iktelenül is, pl. székel mondás: ha es, *havaz*, úgy lesz tavasz).

»*kettőz*, *megkettőz*, *kétszerez* vmit': *kettőzik*, *vmi kettőt lát* a szem« Szvor.

piszkoz: össze-*piszkozik*, összepiszkítja magát, Nép, Nagykanizsa.

porol, kiporol vmit: *porlik*, porrá válik, porhad.

poroz, beporoz vmit: *porzik* az út.

soroz: *sorzik*, gyöngyözik a szeszes ital, Székelyf. MTsz.

»*sugároz*, besugároz a nap vmit: *sugárzik*, besugárzik a nap az ablakon« Szvor.

szemez fát: *szemzik* az eső.

végez: *végezik*. Mikoron az ebéd *megvégezett volna* (»ÉrsC. 183 c.«, idézi MF., NySz.-a kéziratában). Mikor ez világ *elvégezik* stb. 16. száz. NySz. (Vö. *kezdik*!)

»*virágoz*, be- v. felvirágoz vmit: *virágzik* v. elvirágzik a fa« Szvor.

Néha valósággal szenvedő értéke van az ikes ragozásnak. Ilyent láthatunk már a *hallik* vagy az *örlik* igében. Ilyen pl. a DöbrC. következő kifejezése (288): »ez zóban *tökellik meg*«: in hoc verbo restauratur, e h. *tökéltetik meg*. És igazuk lehet, akik ilyen szenvedő alakot láttak a HB. *odut hotolm* kifejezésében, 'data est potestas, adatott hatalom'. És lehetséges, hogy azt is mondták: *adik* hatalom 'datur potestas'. Az *adat-ik*, *tökéltet-ik* alak pedig nem egyéb, mint a műveltető igének visszaható formája (l. TMNy. 451).

Egyes más régi ikes igéket is lehet visszaható vagy szenvedő értelemmel magyarázni, pl. *bízik* = bizakodik, (rá-) bízza magát, *nyílik* = nyitódik, aperitur, sich öffnen (a népnyelvben itt-ott *nyitik* is a virág, de ez az egyjelentésű »*nyit* a virág« és »*nyílik* a virág« elegyedése), *válik* = változik, vertitur, sich verändern, *nyugoszik* = nyugtatja magát, kipihen magát, se reposer, sich ausruhen.

Az eddigiekből — úgy hisszük — világos és kétségtelen, hogy mi volt a célja az ikes ragozásnak. Az *-m*, *-l*, *-ik* ragok a visszaható és szenvedő igék személyragjai voltak, tehát a visszaható viszonyt nemcsak képzőkkel (*-ód*, *-kod*, *-koz*), hanem személyragokkal is ki lehetett fejezni, s a két eszközt néha együtt alkalmazták (*emel-ked-ik*, *tör-őd-ik*), néha pedig külön-külön (*tör-ik*, *adat-ik*; visszaható képző a visszaható ragok nélkül csak a *von-ül*-féle igékben). A visszaható személyragozást összevethetni a hasonló értékű finn személyragozással és az indogermán médium és passzívum külön személyragjaival. — Hogy azonban hogyan keletkezett a magyar visszaható ragozás? mi az az *-ik*? miért szorítkozott a folyó cselekvésben éppen a visszaható jelenlésre az *-m* *-l*, holott más alakokban általános ragjai az 1. s 2.

személynek (*írtam, házam, ír nál stb.*)? ezekre a kérdésekre összehasonlító nyelvészetünk még eddig nem talált kielégítő feleletet. (Vö. Budenz: Ugor Alaktan; Szinnyi: M. Nyelvhasonlítás; Simonyi: TMNy.)

III. Ikes alak mint tárgyatlan jelentés kifejezője.

De már a HB. korában nem szorítkozott az ikes ragozás erre az ősrégi, eredeti visszaható jelentésre. A HB.-ben már az *enni* igének is ikes formáját találjuk: »*even* oz tiluvt gimilstvvl«, »meret num *eneyc*«, mért nem *ennék*, és »ki nopun *emdul* oz gimilstvl«, amely napon eendel a gyümölcsből. Azután más írott emlékeinkben *iszik, dolgozik, múlik, lakik* stb. A második kérdés tehát, melyet meg kell oldanunk: az ikes ragozás hogyan, miért terjeszkedett túl eredeti határain?

Van nyelvünknek egy sajátos szokása: az igéknek intranszitiv voltát visszaható alakkal szereti külsőleg megjelölni, tehát a magára-ható formával az alanyban magában ható s másra átnemható cselekvést fejezzük ki (ezt a jelenséget tüzetesen tárgyaltam Nyr. 7:485—493). Pl. *imád* vkit: *imádkozik* (vkihez, vmiért); *hálál* vmit: *hálálkodik*; *gondol* vmit: *gondolkozik*; *csodál* vmit: *csodálkodik*; *csúfol* vkit: *csúfolódik*; *titkol* vmit: *titkolódik*, és számos más ilyen. Még intranszitiv, sőt reflexív igéket is megtoldunk reflexív képzőkkel, pl. *él*: *élődik*, *nő*: *növekedik*, *eszmélkedik*, *tréfálódik*; *késődik*, *késelődik*, *késlekedik*; *nyújtózik*: *nyújtózkodik*, *vetkezik*: *vetkeződik* stb. Ezek a reflexív alakok tehát nem visszaható, hanem csak intranszitiv jelentést fejeznek ki. Már most éppen így láttak el egyes igéket az intranszitiv jelentés kifejezésére reflexív személyragokkal, vagyis ikesen ragozták őket; pl. *bán* (mintegy bajnak tart) vmit: *bánik* vagyis bajlódik vmivel; *múl* vagyis elkerül vmit (HB.), *fölülmul* vkit: *múlik* az idő, *elmúlik* vagyis elmegy vki mellett (NySz); *megszok* vmit: *megszokik* vhol. Ilyenek még:

»*áldoz*, feláldoz mindent: *áldozik*, áldozáshoz járul, leáldozik a nap« Szvor.

ér vmit (de vmihez is): *érik* a gyümölcs.

»*hibáz* vmiben, elh., elvét vmit: *hibázik*, hiányzik vmi« Szvor.

»*öklendez* a szidalmazás: calumnia pungit« (Illyés: Préd. 1696): *ükröndözik* a gyomor (Com: Jan. 1643. NySz).

ökleldez, »mindent avval ökleldez« (Pesti: Fab. 52b.): »a bak szarvával *öklöldezik*« (uo. 12. mese).

torkol, letorkol vkit: *torkollik* a patak a folyóba.

kékell, zöldell, nagyon kéknek, zöldnek tart (Rábaköz, Nyr. 33:412): *kékellik* v. *kéklík, zöldellik*.

Hiába ócsárolja tehát Versegly Molnár Albertet, hogy az ilyen igéket depónenseknek nevezi, mert csakugyan egészen úgy keletkeztek s úgy viszonyulnak az igazi reflexív igékhez, mint a latin és görög depónensek. (Vö. Révai Gramm. 1043. Nyr. 7:487, 489.)

Ebből érthetjük meg azt az érdekes jelenséget, hogy egyes igék, melyek minden egyéb jelentésbeli különbség nélkül tárgyas és tárgyatlan minőségben szerepelnek, az előbbiben iktelen, az utóbbiban ikes ragozásuak. Legfeltűnőbb ez az *eszik* igénél: különben állandó az ikes formája, de 1. és 2. személyű tárgygyal még ma is csak iktelenül használjuk: *esz a méreg, megesz benneteket a farkas*.* — Más példák:

Esz, eszen, iszon. — János evang. 6:58. Qui manducat me, et ipse vivet propter me: Ki *engemet eszen*, él ő is énérettem (Pesti). Az ki engem *ënd*, ő is élni fog énérettem (Sylv.). Aki engemet *eszen*, él az is énáltalam (Kár.). Aki *észen* engem, ő is él énérettem (Káldy). Így még: Aki eszen engemet (Kár.:Credo 26). Aki engemet *észen* (Telegdy: Evang. 2:396b). Ellenben ikes alakkal fordítják az 52. vers tárgynélküli igéjét: Siquis manducaverit ex hoc pane, vivet in aeternum: Vki ez kenyérbe *eszik*, örökké él (Pesti). Ha ez kenyérben *ëndik* vki, örökké él (Sylv.). Ha vki *eszik* e kenyérben, él örökké (Kár.). — Ottogyól *eszen meg tégedet* tűz: ibi comedet te ignis (BécsiC. Nahum 3:15.) Elszenveditek, ha vki *titeket megh ezen iszon*: si quis esu et potu rem vestram absumit (Komj: Sz. Pál Korinth. II. 11:20). Eltűritek, ha vki *megeszen*, ha vki *vonszon* rajtatok (Kár.). — Szemedbe szépet szól, de hátul *meg ezen* (Pesti:Fab. 53b). Ez lakodalomban noha te az istent *észed*, de inkább *észen téged* az isten (Illyés: Préd. 1:434, 1696). A farkas *megészen téged* (Kassai, id. h.). *Kiészen* engemet mindenemből: devorat et consumit meam substantiam (Kassai:Szókönyv 2:11). A sok irígy majd *megöszön* (Udvarh. m. Kriza:Vadr. 29). *Megint eszen a faranc?* (szintén székely közl. Nyr. 2:231). *Eszen a méreg (engem), megeszen a fene (téged, Debrecen). Megeszen a farkas (engem, téged, Mátészalka, Nyr. 26:543). Esz: comedit me, te, nos, vos* (Kassai:Szókönyv 2:7). A méreg szinte

* Mind a régi, mind a mai nyelvben többnyire csak 1. s 2. szem. tárgygyal így; vö. Révai 863, Kassai: M. Nyelvtanító Könyv 1817. 199—205 és Szókönyv 2:6, 11, Szvor. 234. §. jegyz., Barna 30, Joann. 28, 47. Kassai szerint az ikes ige is iktelenné válik a 3. személyben, ha 1. v. 2. személyű a tárgy, de >szenvedhetetlen szolás *bort iszok, húst eszek*, mert hús, bor nem személy«. Takács (18, 20) az *eszek* alakot más tárgynál is megengedi, de az *esz* alakot csak az 1. 2. szem. tárgynál. Vö. idézeteinket,

megesz néha boszuságomban (Kisf. S. Tátika 2:4). Jobb ha esszük, mint ha ő esz (Vör.: Csongor és T. 1 fv.). Megöszöd? dejszen mög is ösz a fene tüle (Nyr. 7:377). Esz a méreg, esz a fene, t. i. engem, téged — országszerte így. De mondják azonfölül: Mindenkit esz a méreg, ha ilyent tesznek vele. Ösz a mérög mindön embört (Halas, ezekben nem is lehet *eszik*). Vitéz módra jár vala köztök [a békák közt a gólya], és amelyet talál vala, megeszen vala, (Pesti: Fab. 16b). A farkas mindenféle juhokat megeszen (Mad: Evang. 577). A ruha, melyet a moly megeszen (Kár: Bibl. Jóh 23:28). Minél több embert esz meg (a kis gömböc), annál közelebb ér a megpukkadáshoz (egy hirlapi cikkben 1904). Megesz mindenfélit (Zilah vid. Nyr. 27:546). Jó ember, *megesz* a' mindent, amit elébe adnak (Nyirbátor, Buday Géza értesítése). Mindent megesz, minden kenyeret megesz, sok kenyeret megesz (Bihar, Abauj m., hallgatóim értesítése). De pl. általános: *húst eszik, kenyeret eszik, vizet iszik*.

Égy, egyen. Ha engemet innegtova [ezentúl] a palota előtt találandsz, *égy* meg mindjára engemet (Pesti: Fab. 78b). *Égy* meg engem: comede seu consume me (Kassai: Szókönyv 2:6, Nyt. 202). — Általános használatban: *egyen meg a fene*; mit bánja ő, engem *hadd egyen a méreg* (nem is lehet *egyék*, de *egyék kenyeret* stb.).

Őn (esz: őn = lesz: lön). Zelus domus tuae comedit me (Psalm. 68:10): Te háznak kedvessége *meg eewn* engemet (KesztC., KulcsC.). Te háznak kedvelése *meg eôn* engemet (DöbrC.). A te háznak buzgóságos szereteti *őn meg* engemet (Pesti: János ev. 2:17. Így Sylv.). A JordC.-ben 628: Az te háznak szerelme *e e w e* [olv. éve] *meg* engemet. — Comedit omne foenum (Psalm. 104:35): Ű földökben minden *füvet megőn* és ű földöknek minden gyümölcsét megővé (DöbrC.).

Enne, inna. Pusztán folyam mért nem vagyok, hogy *inna fel* asszu homok! (Arany: Az örök zsidó; nem is lehetne *innék*). »A farkas *megenne* téged, nem pedig *megennek* téged« (Kassai, id. h.).

Éhez. »Krisztusom! *téged éhez* az én lelkem... Annak okáért a csiki énekes könyv 1719. 251. így szól: Részesültess abban *a mit ehezek*,... értvén: téged Krisztusom *éhezlek*« (Kassai: Szókönyv 2:6—7).

Szop, szopok, szopa, szopna. Szopoc: lacteo stb. C. MAI., *szopoc* MA. Emlök, kiket *zoppa* a király (PozsC. 45.). Hogy mézet *zopnaa* (vagyis *szopna*, JordC. 273). Ő mézet *szopna* (Káldi, Móz. 5:32:13).

»*Ell borjat* a tehén: parit vitulum; barbare: *ellik borjat*; *ellik, megellik* a tehén« (Kassai: Szókönyv). Így: szülök, *ellök*: pario Calep. Ha... *annyit ell*, jó tenyésző (Apácai Csere: Enc. 1803-i kiad. 350; de Apácai ingadozik az ige ragozásában, l. alább).

Múlok, műlsz, múl. Az én életemnek vége, *kit el nem múlhatok* (GömC.). Minden teremtetett állatotat *felülműlsz* (DomC.). Minden ítéletöt *fölülmúl* (ÉrdyC.). Minden egyéb jószágot *fölülmúl* (VirgC.).

Minden bünt fölülmul (RMK., mind a NySz. idézete; nem is lehet *fölülmulik*, de van *elmulik*, *kimulik*).

Megszok CzF: *megszokok* pl. mindent; az ember *megszok* mindent (köznyelv, így pl. Fehér, Bács, Szabolcs vm.); majd *megszok* (téged).

Más példák: A kút a víz helyében *olajt* folya és *származa* magából (DebrC. 55). Lábbal *rugodoz* vagyis *rugódoz* vala (téged, GömC. 8, különben *rugódozik*). *Kit* az vadkan nagy rohanással *megfutama* (Pontianus 49, különben mindig ikes). Pap *fék* lovat, s ördög bűnös (Decsi: Adagia 204. Kisviczay: Adagia 211, különben *fikik*). Ha valaki *tudakoz* [engem], mondjad néki, hogy foglalatosságom vagyon: si quelqu'un me demande, dites lui que je suis empêché (Királyi Beszélg. 1749. 85, különben *tudakozik*.*). Egy jó esmerőm *dolgoz* most *egy*et (t. i. egy társalgó-könyvet, uo. 46). *Keveset* és ritkán *dolgozok* (Arany Életéből 107). Majd *kidolgozok egy tervet*, majd ő *kidolgoz egy rajzot* stb. (nem is lehetne: *kidolgozom* vagy *kidolgozik egy tervet*). Szaladj, kis lány, mert a legény *megugor*! (Szeged, MTsz.) *Átugor* akármilyen magas kerítést. *Meggyón* (vmit, mindent) CzF., de rendesen tárgy nélkül: *meggyónik*.

SIMONYI ZSIGMOND.

(Folytatjuk.)

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSSEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

— Jutalmazott egyetemi pályamunka. —

A nyelv nem logika.

I. Bevezetés.

A mondatnak a nyelvtudomány különböző korszakaiban való meghatározása joggal tekinthető az illető korbeli mondattan tudományos értékének fokmérőjéül. Dionysios Thraxtól kezdve úgyszólván egészen Gottfried Hermannig, tehát a 19. század első feléig alig láttak a nyelv kutatásával foglalkozók a mondatban egyebet, mint szóknak a kapcsolatát, legföljebb azzal a megszorítással, hogy ez a szókapcsolat a beszélő vagy hallgató előtt egészennek tűnjék fel. Mikor a 19. század első felében Gottfried Hermann és Becker Ferdinánd hatása alatt a nyelvtudományban a logikai irány jut uralomra, természetes, hogy valamint a mondatnak általános felfogása, azonképpen a meghatározása is

* A NySzban nincs iktelen alak idézve, de a tárgyas példákból Szarvas G. is kikövetkeztette és címszónak vette az iktelen formát is: *tudakoz*, *föltudakoz*, *kitudakoz*, *megtudakoz*.

logikaivá lesz. Szerintük a mondat egy gondolat kifejezése, vagy ami még logikaibb: egy ítéletnek nyelvbeli kifejezése. Mások meg összekapcsolják a nyelvtani és logikai meghatározást, s a mondat fogalmi körét olyan tágra szabják, hogy abba még a sóhajtást is bele lehet foglalni.

Mikor azonban a Herbart-féle lélektan Steinthal útján szövetkezik a szoros értelemben vett nyelvtudománnyal, s a nyelvi jelenségeket lélektani alapon kezdi magyarázni: a mondat meghatározása is lélektanivá lesz. Magának Steinthalnak is van egy definíciója, mely Wundt figyelmét elkerülte; nem valami nagyon lélektani, nem is szabatos meghatározás, inkább olyan elejtett megjegyzés-féle, de mindamellett eléggé jellemző Steinthalnak a mondatról való felfogására. Szerinte a mondat szavak sorozata, mely azonban csak a hallgatóra vagy olvasóra nézve befejezett egész, a beszélőre azonban egy folyton képződő, fejlődő sorozat. Paul Hermann aztán már igazi lélektani meghatározást ad; azt mondja: »A mondat jelképe annak, hogy a beszélő lelkében több képzet vagy képzetecsoport kapcsolódott s eszköz arra, hogy ugyanazon képzetek azonos kapcsolódása a hallgató lelkében is végbemenjen.«*

S végül a legújabb Wundté: »A mondat nem egyéb, mint nyelvi kifejezése annak, hogy egy teljes képzetet szándékosan logikai viszonyban álló részeire bontottunk.«**

Szándékosan tartózkodtunk minden bíráló megjegyzéstől s csupán csak magukat a meghatározásokat adtuk, hogy így eljutva az utolsó kettőhöz, Pauléhoz és Wundtéhoz, ezeket vegyük vizsgálat alá. — Korban alig választja el néhány esztendő a két meghatározást, mégis egész világ van köztük. Az óriási különbség szinte első pillanatra szembeötlik. Maga Wundt hosszasan foglalkozik Paul meghatározásának bírálatakor e különbségekkel, melyek két pontba foglalhatók össze: Míg Paul szerint nem az a lényeges a mondatban, amit valóban kimondunk, hanem az a lelki folyamat, amely a beszélőben végbemegy, addig Wundt meghatározásában a mondat valami élő, hallható valóság, tehát csak az, amit igazán kimondunk, tekintet nélkül a kísérő lelki mozzanatokra. A másik különbség még sokkal fontosabb: Paul a mondatot képzetek kapcsolatának tartja, Wundt pedig azt mondja, hogy a mondat egységes képzetet fejez ki, mely min-

* Gombocz Z. fordítása.

** Völkerpsychologie 2: 240.

dig a maga teljességében van meg tudatunkban, csak hogy az egyes részei, amint kimondjuk őket, a tudat nézőpontjába (Blickpunkt) kerülnek. A mondat első sorban szimultán természetű, mindig teljes képzettartalmával szerepel tudatunkban; enélkül a szimultán természete nélkül nem lehetne összefüggő egész. Csak másod sorban szukcesszív, mert a tudat állapota folyton változik, aszerint, amint az egyes képzetek elvonulnak benne.

Hogy a nyelvtudománynak milyen nagy haladását jelenti Wundtnak ez a meghatározása, azt különösen azok a jelenségek bizonyíthatják, melyeknek fejtegetését, magyarázását mi dolgozatunk céljául tűztük ki: az analógiás mondat szerkezetek.

Az analógia ma már jóformán tisztult fogalom; nem akarjuk itt hosszabban fejtegetni a természetét, csak annyit mondunk el, amennyi a következők megértésére szükséges: Olyan mondat szerkezetek, melyek rokon képzettartalommal bírnak, a képzettársulás törvényei szerint hatással lehetnek egymásra; már most ha ez a hatás a külső formában is megnyilatkozik, vagyis ha az egyik szerkezetnek bizonyos elemét megtaláljuk a másikban: előáll az analógiás mondat szerkesztés.

Ha azt nézzük, hogyan magyarázták a nyelvtudomány különböző korszakában ezeket a jelenségeket, akkor jutunk csak igazán tudatára annak, milyen kiváló Wundtnak a mondatról való felfogása. Azoknak, kik a mondatot szók kapcsolatának tartják, az analógiás szerkezetek még nem is igen tűnnek föl; a logikus nyelvészek előtt ezeknek a jelenségeknek jó része logikai hiba. Ha már most Paul meghatározásából kiindulva akarnók két mondat szerkezet egymásra való hatásának lélektani magyarázatát adni, olyan bonyolódott folyamattal volna dolgunk, amelyből ezt a jelenséget meg nem értenők. Akkor t. i. azt kellene mondanunk, hogy egy mondat szerkezetnek a másikkra való hatásából előálló analógiás alakulás úgy keletkezik, hogy az egyik mondatot alkotó képzetekre hatással vannak a másikkak a képzei: tehát sok képzet hat sok képzetre. Igen ám, csak hogy ha két mondat rokon képzetet fejez ki, nem okvetlenül szükséges, hogy — ha már Paul szerint akarunk beszélni — azok a képzetek is rokonok legyenek, a melyeknek a kapcsolatából a mondat előállt. Ha pl. Balassinál azt olvassuk: De kérlek, gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, minekelőtte még meg nem virágozott? — lehet-e egyáltalában más magyarázatnak még csak a lehetőségére is gondolnunk, mint arra, hogy a *mielőtt* kezdetű mellékmondat

egész tartalma nagyon közel áll egy tagadó szerkezethez (míg még nem, mikor még nem), s ez az *egész* tagadó tartalom volt rá hatással.

Mégis úgy vagyunk, hogy amit Paul erről a kérdéstről mond, azt általánosságban elfogadhatjuk, s eredményeiben vizsgálódásunk alapjává tehetjük. Hogyan lehet már most, hogy mi Wundt mondatelméletének alapján állunk, s mégis elfogadjuk azt, amit Paul az analógiás mondatszerkezetekről mond? Magyarázata az, hogy Paul nem mélyedt olyan nagyon ebbe a kérdésbe s ahol hosszasan foglalkozik vele, egyszerűen csak az egyik szerkezetnek a másikra való hatásáról beszél s nem vonatkoztat semmit a mondatról való definíciójára.* Végeredményében tehát helyes a Paul magyarázata, de igazi, tudatos megértése az összes idetartozó jelenségeknek csak úgy lehetséges, ha a mondatot egységes képzetnek vesszük, amely teljes tartalmával hat a másik mondatnak szintén egységes képzettartalmára. — Mikor a mi néhai való Brassaink kimondta, hogy *a nyelvbeli egyén a mondat*: határozottan felülmulta önmagát.

Olyan természetes, olyan sokat megmagyarázó Wundt definíciója, hogy még azok a nyelvészek is, kiknek más a mondatról való felfogása, vizsgálódásaik közben önkénytelenül közelednek hozzá. Magának Paulnak is van olyan kijelentése, amely úgy látszik, mintha ellentétben volna saját meghatározásával; egy helyen ugyanis azt mondja:** »Es ist sogar um einen ganzen satz zu verstehen, nicht immer nötig, dass die einzelnen wörter ihrem klang und ihrer bedeutung nach zum bewusstsein kommen.« Nem Wundt felfogásának a megerősítése-e ez? Sőt már sokkal előbb Steinthalnál is találunk olyan nyilatkozatot, amely a Wundt-féle felfogáshoz közeledik: »Der satz ist nicht eine reihe so und so geförmter wörter, welche eins nach dem andern aufgezählt werden; sondern soll der sinn des satzes erfasst werden, so müssen alle glieder desselben, das erste mit dem letzten und jedes mit allen zusammengehalten werden im bewusstsein.«*** Tehát egész, egységes képzettartalom!

Lássuk már most, milyen szerepük van az analógiás mondatszerkezeteknek a nyelv életében? Hogyan terjednek el, honnan meríthetjük a leghasznavehetőbb anyagot vizsgálatukhoz?

* Prinzipien^o 12. fejt.

** Prinzipien^o 47.

*** Assimilation u. Attraction. Zeitschrift für Völkerpsych. 1: 108.

Ha igaz az a Paulnak egész könyvén átvonuló gondolat, hogy nyelvi jelenségek magyarázatánál az egyéni lelki működés ismeretéből kell kiindulnunk, akkor az különösen haszonnal értékesíthető az analógiás mondat szerkezetek kutatásában. Mert itt változással van dolgunk, s ha e változásnak egész történetét, születésének pillanatától kezdve ismerni akarjuk, eredetét nem kereshetjük másutt, mint az egyéni lélekben. Az ilyen önkéntelen, akarat nélkül való megváltoztatása a nyelv szokásnak először az egyén nyelvhasználatában állandósul, de kedvező körülmények között, ha számos egyén lelkében ugyanazok a változások mennek végbe, az új szerkezet egy nagyobb nyelvközösség általános sajátosságává válhat. Természetes, hogy az ilyen új, szokatlan szerkezet a legtöbb esetben az egyénnél sem lesz állandó, a születés pillanatában már el is múlt, mások meg eljutnak addig, hogy egy individuum állandóan használja őket, de nagyobb körre nem terjednek ki, vagy legföllebb szórványosan fordulnak elő. Hogy ez valóban így van, arra nézve nem vagyunk pusztán Paulnak általánosságban mozgó fejtegetéseire utalva, hanem a mi nyelvünk-ből határozott tényekkel állhatunk elő. A M. Levelestár 2. kötetének egyik levélírójánál, Bossányi Juditnál háromszor találjuk ezt a szerkezetet: *gondunkat visel reánk*, ebből a két mondatból: *gondunkat viseli + gondot visel reánk*. Kölcsenynek meg állandó sajátossága az, hogy az okot kifejező főnévi mondat *hogy* kötőszava helyett *mert*et használ a valóságos okhatározó mondatok analógiájára: Ez az oka, *miért* d'Albert többek közt panaszkodik. — Ilyen egyéni nyelvhasználatban állandósult szerkezetekre a részletes tárgyalásban még lesz alkalmunk rámutatni.

Mint hogy tehát az egyéni lélek működéséből kell kiindulnunk, természetes, hogy a legtökéletesebb, legideálisabb nyelvi anyagot úgy gyűjthetnénk, ha egyes embereket figyelhetnénk meg, a mindennapi beszélgetés fordulatait leshetnénk el; ez azonban lehetetlen. Kérdés már most, honnan kell anyagot gyűjtenünk, hogy ezt az ideális állapotot lehetőleg megközelítsük? Micsoda forrásokat kell felhasználnunk, amelyek bizonyára olyanok, hogy írjuk vagy elmondjuk előtt azon az egy szándékon kívül, hogy gondolatát közölje, semmi más cél nem lebegett (vagyis a kifejezés mikéntjével nem törődött)? — Először is fel kell használnunk a régi nyelv tanúságait, mert az bizonyos, hogy a régi nyelv mondat szerkesztésébe a logika, a megfontolás sokkal kisebb mértékben avatkozik bele, mint a mai irodalom nyelvébe,

a műveltek beszédébe. Erre az eredményre jut Brugmann is.* Hasonlóképpen Grimm** kimutatja, hogy az *attraction*nak nevezett, ma már hibásnak látszó mondatszerkesztés — mely, mint látni fogjuk, szintén ide tartozik — a német nyelvben körülbelül a XIII. századig van meg, azután eltűnik.

Csak hogy a régi nyelv emlékeit nagy kritikával kell felhasználunk, hogy bele ne essünk abba a hibába, amit Curtius*** »Schlagwort der Analogiebildung«-nak nevez: valamely szerkezetbe ok gyanánt bele ne magyarázzunk olyan lelki működést, mely az íróban nem volt meg. Különösen óvatosan kell bánnunk a kódexek anyagával; nem nehéz megmutatni, milyen könnyen tévedhet az, aki elfogadja minden kritika nélkül a kódexek tanuságtételét s analógiás alakulásnak tart olyan szerkezetet, mely az általános nyelvszokástól különbözik ugyan, de tulajdonképpen nem szabad lelki működés eredménye, hanem az eredeti latin szöveg minden szavához hozzátapadó fordítónak a hibájából állt elő. Például a Döbr.C. 83. lapján[‡] ezt olvassuk: *Uram ítíld engem ártókot*; nem azt gondoljuk-e első pillanatra, hogy az *árt* igének ez a kapcsolata a *bánt* hatása alatt keletkezett? De tévedésünk eloszlik, ha összevetjük az eredetivel, ahol *nocentes me* van. Vagy: *figyelmezzetek a hamis prófétáktól* (MünchC. 26); ebben a mondatban meg az *örizkedik, óvakodik* hatását gyanítjuk; hitünkben még jobban megerősödünk, ha Károlynak megfelelő helyét egybevetjük az idézettel: *örizzétek magatokat a hamis prófétáktól*.† Az eredetivel való összehasonlításból világos lesz tévedésünk: *attendite a falsis prophetis*; pedig ugyanez a szerkezet előfordul Lisznyainál is: Meg ne csipjen, vigyázz mérges fulánkjátul (Palócdal. 149). Csak hogy míg ezt, mint a magyar lélek termékét felhasználhatjuk, amazzt, mert idegen formának merő utánzása, el kell vetnünk. Azért tehát a kódexeket jobbra csak ott használtuk fel, hol módunkban volt az adatokat az eredetivel is összevetni. — Sokkal értékesebb anyagot szolgáltatnak a régi levelek. Az ország ügyes-bajos dolgairól tanácskozó főúr vagy a csaták sorát intéző hadvezér, ki ezer gondja közt szakít magának néhány percet, hogy otthon levő feleségét tudósítsa, gazdatisztjének parancsokat adjon; az egész dominiumokat kormányzó nemes-

* Vorwort XIV.

** Über einige Fälle der Attraction.

*** Griech. Verb. 257.

† A NySz. idézetei.

asszony, mikor urának vagy jobbágynak ír; a töröktől szorongatott várnép, mikor a királytól vagy a szomszéd vártól segítséget kér: nem igen törődik avval, hogy gondolatait a megszokott nyelvtani formák szerint fejezi-e ki, nem okoskodik, hanem lelkének nyelvteremtő tehetsége szabadon, az akarat minden befolyása nélkül működik. Ezek a régi levelek szolgáltatják a legértékesebb nyelvi anyagot nemcsak a mi kérdésünkhöz, hanem minden mondattani kérdéshez. Mi is főleg ezeket használtuk föl.

Nem kevésbé fontos a *népnyelv* adatainak a figyelembe vétele, azért, mert a nép beszéde még most is sokkal szabadabban fejlődő, természetesebb, mint az irodalmi nyelv, s minthogy népnyelvi közleményeink egy része élő beszéd után való lejegyzés, ezek segítségével legjobban megközelíthetjük azt az ideált, hogy ítéleteinket az élőbeszéd tanuságtételeiből vonjuk le. Természetesen itt is kritikával kell eljárunk annak az eldöntésében, hogy melyik szöveget fogadjuk el hitelesnek, melyiket nem. Ennek a bíráló eljárásnak az eredménye lett aztán, hogy hosszú időn át gyűjtött anyagunknak jó felét, mint amely a kritikát meg nem állta, el kellett hagynunk.

Fontos kérdés most már az, hogy az ily módon összegyűjtött anyagot milyen rendszerbe foglaljuk. Mielőtt a magunk rendszerét tárgyalnók, szükséges, hogy megemlékezzünk *Ziemer: Jung-grammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax* c. könyvének rendszeréről, mert ez az egyetlen munka, mely az analógiának a mondat szerkesztésben való szerepével elméleti szempontból részletesen foglalkozik. Ziemer három csoportba osztja az ide tartozó jelenségeket:

Az elsőbe azok tartoznak, melyek oly módon keletkeznek, hogy két különböző forma, melyek egymáshoz közel állnak, vagy egymással közel való érintkezésbe jutnak, de amelyeknek eredeti szerepe különböző volt, egymáshoz hasonulnak; ez a *formai kiegyenlítődés* (formale Ausgleichung). *P. Dieser war ein Mann. Haec est lex prima. Naucratem, quem convenire volui, in nave non erat* (Plaut.) *Quos pueros miseram, epistulam mihi attulerunt* (Cic.).

A második csoportba tartoznak azok a mondatok, melyeknek keletkezésekor egy alak értelme gyakorol a vele szoros összefüggésben levő alak értelmére befolyást, úgy hogy a két alak értelem tekintetében egyenlő, de alak tekintetében különbözővé lesz; ez az *értelmi kiegyenlítődés* (reale Ausgleichung), az ú. n.

értelem szerint való egyezés; p. *quo ruitis generosa domus? eine menge menschen standen da.*

A harmadik csoportba azokat a szerkezeteket sorolja Ziemer, melyek úgy keletkeznek, hogy két egymástól alakilag különböző, de értelemben bizonyos rokonságban levő mondat összeolvad, úgy hogy a két eredeti szerkezetből egy új harmadik keletkezik, melyben az alkotó szerkezetek kiegyenlítődnek, p. *interdico alicui foro* ebből a két szerkezetből keletkezett: *interdico alicui forum + intercludo aliquem foro*. Ez a *kombináció* (combinations-ausgleichung, alakvegyülés). — Itt egyúttal megjegyezzük, hogy Paul is különválasztja a kombinációt az analógiás szerkezetektől,* és egyáltalában nem is keres semmiféle vonatkozást analógia és kombináció között.

Hogy Ziemer rendszere nem sokat ér, azt könnyű lesz megmutatni. Először is lehetetlennek tartjuk, hogy az első csoportba sorolt szerkezetek egy szó formájának a hatása alatt keletkeztek. P. ebben a mondatban: *dieser war ein mann* — Ziemer szerint a *dieser* a *mann* szó alakí befolyása alatt vett fel hímnemű alakot. Egyáltalában ilyen formai hatások alig vannak a mondatban; de mégis elfogadhatóbb volna a magyarázat, hogyha legalább az a szó, melynek ezt a formai hatást tulajdonítjuk, szintén *-er* végű volna. Egyéb ide sorolt mondatok, mint: *Naucratem, quem convenire volui, in nave non erat* (melyben a *Naucratem* accusativust Ziemer a *quem* hatásának tulajdonítja), s ehhez hasonló, melyeket Grimm, Kühner, Steinthal *attractio*-nak nevez, amint látni fogjuk, egészen másképpen magyarázódnak.

Hogy a második és harmadik csoportnak olyan alapon való különválasztása, hogy más-más ok hozta létre őket, hibás, valamint hogy nem helyeselhető Paulnak az az eljárása, hogy az analógiás és kombinált szerkezeteket külön tárgyalja, annak bizonyítására elég lesz megmutatnunk, hogy az analógia és a kombináló mondatyszerkesztés, nemkülönben az értelem szerint való egyezés a létrehozó okot tekintve tulajdonképen egy és ugyanaz.

Analógikus szóképzés és kombináló szóalkotás között még csak lehet valami határt vonni; azt mondhatjuk, hogyha a szótő és képző valamely analógia útján szerkesztett szóban tisztán különválasztható, akkor egyszerű analógiával, de ha két szó annyira

* Prinzipien: VIII. fejr.

összefonódott, hogy tő és rag vagy az egyik szó egészen el nem különíthető, kombinálással van dolgunk. De mondatszerkezetekben lehetetlen különbséget tenni abban, hol kell egy szerkezetnek a másakra való hatását föltennünk (analógia), és hol a kettőnek teljes összeolvadását (kombináció). — Vegyük csak Ziemer és Paul közös példáját: *interdico alicui foro*. Mért ne mondhatnám én azt, hogy itt *interdico* mellett az ablativus az *intercludo* hatásképen, tehát analógiájára áll? Hogy bizonyos esetekben két szerkezetet mégis jobban összefonódottnak érzünk, annak okát nem abban kell keresnünk, mintha valóban erősebb kölcsönös hatással volna dolgunk, hanem magukban az egymásra ható szerkezetekben. T. i. egyes konstrukciók *tisztán alaki természetük-nél fogva* már olyanok, hogy bennük egy másiknak a hatása jobban kifejezésre jut. Mert ha valóban fokozati különbséget lehetne megállapítani az *analógia* és *kombináció* közt, akkor az idézett példának, melyet Ziemer és Paul *interdico alicui forum* és *intercludo aliquem foro* kombinációjának tart, lehetséges volna olyan kevésbé összeolvadt formája is, amelyikben csupán csak az utóbbinak az előbbire való hatását észlelhetjük vagy megfordítva; csak hogy ilyet a legjobb akarattal se tudnánk szerkeszteni. — *Analógia* és *kombináció* tehát dolgozatunkban teljesen egy értelemmel fog előfordulni.

Röviden megbizonyítjuk, hogy az értelem szerint való egyezés sem egyéb analógiás mondatszerkesztésnél; ismét Ziemer példáit idézzük: *quo ruitis generosa domus* = *quo ruitis generosi viri* + *quo ruis generosa domus*; *eine menge menschen standen da* = *eine menge m. stand da* + *viele menschen standen da*. Ennek a magyarázatnak helyes voltát azzal is igazolhatjuk, hogy az analógiás szerkesztésnek vagy mondjuk kombinációnak (Paul szerint kontaminációnak) legvilágosabb példáit ha nem is értelem szerinti *egyezésnek*, de mindenesetre értelem szerint való *szerkesztésnek* foghatjuk föl; p. azt végeztem magamban, hogy én az útról elmaradok, hanem a fiamat küldöm oda; az első mellékmondatnak az értelme az, hogy *én nem megyek útra*, s ehhez a jelentéshez alkalmazkodva kap a tőle függő második mellékmondat *hanem* kötőszót. *Ez tehát nem egyéb, mint értelem szerint való szerkesztés.*

Ziemer rendszere tehát tarthatatlan; mert az első osztály egészen elesik, a második meg a harmadik lényegében ugyanaz,

tehát a kettőnek olyan alapon való különválasztása, hogy mindegyik más lelki működés eredménye, elhibázott.*

A rendszernek olyannak kell lennie, hogy egyúttal magyarázzon is. Minthogy ezeket a szerkezeteket genetikusan kell tárgyalnunk, vagyis azokat a tényezőket fürkészve, amelyek létrehozták őket, leghelyesebbnek tartjuk, ha az egyes csoportokat aszerint állítjuk föl, hogy a rokonsági viszonyoknak milyen fokán áll egymáshoz az alkotó szerkezetek képzettartalma. Viszont azonban nemcsak a történeti és lélektani szempontot kell figyelembe vennünk, hanem azt is, hogy az itt tárgyalt jelenségek legalább egyes csoportok szerint egy rendszeres mondattan keretébe is beilleszthetők legyenek.

Rendszerünk megalkotásánál tehát kettős szempont vezetett: a lélektani és a mondattani; ennek alapján legelőbb is különválasztjuk az egyszerű és összetett mondatokat; az egyszerű mondat keretében aztán három csoportot különböztetünk meg az előbb említett lélektani szempontból: az első a *rokon* vagy egyező képzettartalommal bíró szerkezetek egymásra hatását mutatja be; a második az *ellentétes* képzetek hatásából keletkezett analógias szerkezeteket foglalja magában, s a harmadikba tartoznak a *pregnáns* kifejezések, mint amelyekben az alkotó szerkezetek képzettartalma nem rokonsági, hanem egyéb viszonyban van. Ezen a három főcsoporton belül aztán még tere jut, amint látni fogjuk, a hatások megnyilatkozása formája szerint való felosztásnak is.

Az összetett mondat körében tapasztalható analógias szerkezeteket általában rokon képzetek hatása hozza létre; itt tehát nem lehet az egyszerű mondatnál fölállított három csoportot megkülönböztetni. Aszerint fogunk tehát két nagy osztályt alkotni, amint az analógikus szerkezet két [alárendelt mondat kombinációjából vagy pedig az alárendelő és mellérendelő mondat vegyüléséből keletkezett.

Mielőtt a részletes tárgyalásba kezdenénk, még csak egy megjegyzést teszünk dolgozatunk címére; szinte pleonazmusnak tetszik annak a kiemelése, hogy feladatunkat történeti és lélek-

* Pedig Ziemernek egész iskolája van, kik rendszerét szolgamódon követik, l. Junggrammatisches für Schule (J. Wagner. Jahresbericht d. deutschen Gymn. Brünn, 1885.) Die Psychologie, als Grundlage der Grammatik (Jahresber. des Gymn. Mähr. Trübau. Dr. J. Traunwieser). — Versuch über die Analogie in der Syntax (G. Middleton—London).

tani alapon kell megoldani; egyik magában foglalja a másikat. A *lélektani* ma már a történeti módszernek fogalmában annyira benne rejlik, hogy tán el is hagyhatnók. Mert mi a történeti nyelvkutatás? Az egyes jelenségeknek nem csupán a mai nyelv-állapotból, hanem fejlődésük egész folyamatából való megmagyarázása. És mi a nyelvnek lélektani alapon való vizsgálata? Az a módszer, mely szerint a nyelvi jelenségeket nemcsak készen levő tényeknek tekintjük, hanem megfejtésüket azoknak a lelki okoknak a felderítésével akarjuk elérni, melyek valóban létrehozták őket. A nyelvtörténetnek és a nyelvlélektannak nemcsak közeli rokonsága szembeszökő, hanem az is világos, hogy egyik a másik nélkül el nem lehet. Nem véletlen tehát, hogy éppen a nyelvtörténeti módszernek a megalapítója, Grimm az, aki elsőnek próbálkozik meg, — bár nem nagy eredménnyel — nyelvi jelenségeknek lélektani magyarázatával.*

KERTÉSZ MANÓ.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Elég-e az, ha az orthologus csak egyszer rója meg egy-azon hibás beszédet? Tapasztaláson alapuló feleletem az, hogy egy-egy botlást újra meg újra meg kell rónunk; mindig föltéve, hogy van olyan olvasó, aki figyelembe veszi felszólalásunkat. És minthogy föl nem tehetem (némelyek szerint: *föl nem tételezhetem*) olvasóinkról, hogy sehogy se fog rajtuk a szó, nem marad más hátra, mint folytatnom beszédjavító munkámat.

Ad vocem *föl nem tételezhetem*: két nem-nyelvész barátom éppen e napokban megpendítette előttem ez ige jelentésének elferdítését és alakjának részekre bontását, az utóbbit is helytelenítvén. Meg akarták tudni, mit tartok felőle. Nem olvasták tehát erre vonatkozó cikkeimet. Azt feleltem nekik, hogy méltán helytelenítik az e szóval való méltatlan elbánást.

Először is: *föltesz* (*suppono*) értelemben használják (természetesen helytelenül) az illetők, holott valódi jelentése a. m. *föltétlenül kíván* (*köt ki, állít föl*) valamit; pl. A szerződés mind a két félnek tiszta szándékát *föltételezi*. — Jogi műszó tehát ez az ige. De éppen ebben az értelemben használják leg-ritkábban.

Másik baja az, hogy gyakran szétagolják, így péld. *föl is tételezem*; *föl nem tételezi* róla; *hogy is tételezném fel*? — Helyesen csak így lehet: *föltételezi is*; *nem föltételezi*; *hogy is föltételezné* (hogy is *kívánná föltételül*?) Oka egyszerű: a *föltétel*

* Über einige Fälle der Attraction.

tőszó, amelynek utána ragad a *z* (*ez*) képző, szorosan vett összetétel (*föltétel-ez*; és nem *föl-tételez*); ezt pedig sohase szabad szétdarabolni. Példa rá néhány ige, amely épen úgy alakult, és amelyben a tőszó részei mindig együtt maradnak; pl. *ezt kifogásolni nem lehet*; *nem befolyásoltam*; *az nem ellensúlyozható*; *ellenőrizte is*. Nem is választjuk el így: *ki lehet fogásolni*; *be nem folyásoltam*; *ellen nem súlyozható* stb.

Ez alakról hosszasan kellett értekezni. Hiszen, mint látjuk, nem-nyelvészek is panasza fakadnak helytelen értelmezése és alakítása ellen. — Lássunk most már más furcsaságot:

Tisztelt Cím! Fölkérjük T. Címedet stb.

Ez friss újítás. Alig egy pár éve, hogy hivatalos iratok fogalmazványaiban előforduló illető címzéseket egyszerűen kivesznek az illető ügyosztályokból és azokkal szólítják meg az embert. Teszik ezt egyesek és egyesületek mindenféle levelezésben; szükségtelennek tartván azt, hogy a felszólítottat állásához illően címezzék.

Ha nem tetszik nekik a *Tekintetes, Nagyságos* stb. kitétele, ám írják oda ezt: *Tisztelt Uram!* De hagyják a *Címed* szónak hivatalos kezelését a segédhivatalok kezében, ahol az illető tiszt tudja mivel helyettesíteni a *Cím* szót. — Fölszólaltam már egyszer e megtestesült ízléstelenség ellen. Most újra felhívom rá a figyelmet.

Közismert (*dolog, eset* stb.) — Föl-föltünik az előbeszédben és itt-ott a sajtóban is. *Általánosan ismert dolgot* akarna jelenteni. Mi módon alakult? Talán a (nem is élő) *közismeret* visszametszése segítségével. Hogy a *köz* névszó jelző létére nem szerepelhet igehatározóul, aminő az *általánosan* szó, azt nem szükség magyaráznom. *Közismert* tehát époly lehetetlen alakulás, mint lennének a következők: *köztudott, köztisztelt, közelismeret, közútált, közfelfogott, közóhajtott, közhasznált* stb.

Mentül. Sokan ferdén használják olyan kapcsolt mondatokban, mint: *Mentül több, annál jobb. Mentül többször olvasom, annál kevésbé értem.* Helyesen így van: *Minél* (v. *mennél*) *több, annál jobb. Mennél* többet beszélnek róla, *annál* hihetlenebb. — *Minél, mennél* kötőszók; *mentül* pedig egyszerű határozó, és mint ilyen, nem köthet össze mondatot mondattal; pl. Menj oda *mentül* gyakrabban. Kíváncsi, hogy *mentül* többen csatlakozzanak hozzá.

Nem kutattam itt e szók eredetét és fejlődésük történetét,* hanem ma divó alakjuk és jelentésük alapján igyekeztem megállapítani irodalmi szabatos használatukat. Multjuk mind forma, mind más szókkal való viszony tekintetében ingadozásra mutat. *Mentül* mellett régebben is *mentől* szerepelt, ezzel egyébiránt ma is sokan élnek *mentül* helyett. — Ilyenek ezek is: (Lezuhant a szekér a töltésről) *lovastul, mindenestül*. Nem kevesen *lovastól*,

* Vö. MKötőszók 3. köt. — *A szerk.*

mindenestől alakot használnak; de ezeknél is általánosabb a *tul túl* használata.

Az *ól öl* és *ul ül* összetévesztése, — hogy úgy mondjam, — napirenden van: derekán *alól*, e. h. *alul*; előlről, e. h. *elülről*; a szabály *alul*, e. h. . . . *alól*; dél *felül* (fúj a szél) e. h. *felől*.

Még úgy. Föltételesen megengedő mondatban; pl. (Késő este lesz . . .), ha *még úgy* sietsz is. (Nem hiszem el), ha *még úgy* bizonykolja is. — Szembetűnő germanizmus: wenn du *noch so* eilest. Az ilyen függő mondatot magyar beszédben nem is *ha*, hanem *akárhogy*, *bármikép*, *bármennyire* stb. kötőszók intézik: *akárhogy* sietsz is, *bármikép* bizonykolja is. Épily németes a *még mindig* (*noch immer*) is. Igaz, hogy amannál régebb és elterjedtebb is; de ez nem teszi jobbá.

Nem . . . , de; nemcsak . . . , de. Ez *nem* vitatkozás, *de* veszekedés; *nemcsak* szép, *de* hasznos is. — Ezek nem germanizmusok, hanem eredeti nembánomság szülöttjei. (Ebben az én saját (második) mondatomban a nembánomság nem *hanem*, hanem *de* szót alkalmazna. Pedig a német se mondaná itt: *aber*, hanem (helyesen) *sondern* szóval élne. A magyar paraszt, mikor így szól: ez nem bor, *ha'* ecet — igaz, hogy megcsönkítja a *hanem*-et, de legalább e mondatot helyesen vezérlő kötőszóval él.

»*Rajta múlik, hogy el ne árulja magát.*« Ez a két mondat *hogy* kötőszóval sehogy se állhat meg. Helyes mondatkapcsolás itt csak ez lehet: *Rajta múlik, ha* elárulja magát (vagyis: *maga az oka, ha . . .*). Más főmondattal így lenne: *Tőle függ, (tőle magától), hogy el ne árulja magát.* — Csak ilyen esetben helyes a *hogy* és a *ne* használata. — *Rajtam, rajtad* stb. *múlik* a mulasztás fogalmát jeleli, amelynek következménye mindig nem kedvező, vagyis a sikertelenség.

Eszembe (eszedbe stb.) jut. Hibás a következő szerkezet: s még *hozzátartozóinak* is csak itt-ott *jut eszébe*. — Itt vonzat és ennek kapcsán egyeztetés kérdése forog fenn. Ezúttal csak azt emelem ki különösen, hogy a vonzó *jut* ige minden körülmény közt a *nek* rag fölvételére készíti vonzottját (a *hozzátartozói* névszót), mint kétségtelen részes tárgyat (dativust); ezzel pedig a személyragos szónak (*eszembe, eszedbe stb.*) egyeznie kell személyben és számban. A fenn idézett mondatot tehát így igazítom ki: s még a *hozzátartozóknak* is csak itt-ott *jut eszükbe*.

Nem nyújtom ki még tovább a nyelvbtlások fölsorolását; csak még néhányat iktatok ide minden megjegyzés nélkül azok közül, amelyeket évtizedeken át hibáztatunk, de amelyek mindamellett is előbukkannak, mint a hazajáró lelkek: *jármű, segély, névnapja, löpor, löfegyver, erőteljes, áldozatkészség, hányattatás, elhagyatottság* (e. h. *hányatás, elhagyottság*) és »pro corone« *önkívület*.

De íme, hogy egy percre áttekintek a Király-utcának túlsó házsorára, szemembe tűnik a következő bolti cím: *Terézvárosi árúház*. Tehát nem áruda, hanem árúház. Kérdem, nem

határozott haladás-e ez? Ezentúl több figyelmet fordítok a bolti táblák magyarságára. Hátha ott még több ilyen megnyugtató adatra találok!*

JOANNOVICS GYÖRGY.

TÓT JÖVEVÉNYSZAVAINKHOZ.

I.

Tót elemek a palócok nyelvében.

Szécsény mezőváros Nógrád megye közepén fekszik, lakói tisztán magyarajkúak; messze északon, Losoncon kezdődik a tótok vidéke, északkeletre Turopolya még távolabb esik, délnyugaton Lúcin szintén. Losonc, Turopolya és Lúcin között jókora területen laknak a szécsényvidéki palócok. Losonc magyarajkú lakói szintén palócok, ezeknek nyelvét azonban erős próbára tette és teszi ma is a közvetlen tót hatás; de a messze fekvő, a tótsággal közvetlenül nem vagy ritkán érintkező Szécsény és vidéke palócainak nyelvében is vannak tót elemek, természete szerint átalakítva, pl. a magyar *csevice* a tót *st'avica*-ból alakult (savanyúvíz), meglepő népetimológiai átalakításon ment át ugyanebből a töből képezve a magyar *csavirga* szó, mely a hitvány bort fejezi ki,** más vidéken *csaviszka*, *csavicka* alakban hallható.

Hogy kerültek ezek a tót szavak a palócok nyelvébe? Nem mindennapos érintkezés útján, hanem inkább csak az országos vásárok alkalmával. Ilyen országos vásár körülbelül tíz van Szécsényben, s ezekre — különösen a régebbi időben — siettek a vásárt szerető és élelmes tótok. Losonc vidékén gyakran hallottam emlegetni épen ilyen emberektől *Szezsán*-t, a hol kereskedő- és iparostótok, de gazdaemberek is sokszor szép összeg pénzt szereztek árúikért. Bognár, szitakötő, kefekötő, gyolcsos, gyümölcsös stb. tótok tömegesen fordulnak meg vásárainkon, nem is említve az üveges- és a drótoztótokat, akik majd minden héten megtisztelik nemes városunkat látogatásaikkal. Ismeretes mindenütt az utóbbiak ezen kiabálómódja: Áblákot csinálnyi áblákot... Édinyt drótozni ásszonyók!...

Az aratás beálltával egy-két uraság mindig akad, aki tótokat alkalmaz az aratásnál, gépelésnél; ezek az egész héten szakadatlanul tartó mezei munka miatt nem igen jönnek ugyan be a városba, de a vásárnapot és ünnepnapot nagyrészt Szécsényben töltik.

Az érintkezésnek ezen említett módjai azok, amelyek a tót szavaknak a szécsényi palócok nyelvébe való férkőzését lehetővé tették és előmozdították; nagy részük azonban azon a csatornán keresztül jut népünk nyelvébe, mely az egész haza különböző nyelv-

* Ha a németeknél nem volna olyan divatos a *Warenhaus*, bizonyára az se volna *áruház*. A szerk.

** Ha nem tollhiba v. hibás olvasat *csavizga* helyett (a MTsz. egyetlen 1840-i hevesmegyei kéziratból idézi).

járás-területeit összeköti, s mely lehetővé teszi, hogy még a legtávolabbi, sőt legmagyarabb vidékek nyelvébe is jut egy-egy, olykor több szó is.

A palócok nyelvében olyannyira gyakori kicsinyítőképző használatát is (-ka, -ke) részben tót hatásnak tulajdonítom, mert a tótban is gyakran használják, nem mindig kicsinyítő értelemben hanem gyakran előtérbe lép a képzőnek eszközt, tárgyat jelentő értelme, pl. *sopljak* = taknyos, *sopljačka* = zsebkendő (mintegy taknyoska); losonci ember *szopljácská*-nak mondja gyakran a zsebbevalóját. — Más nyelvjárások lakóinak különösen hangzik bizonyára, mikor hallja a palócot: »Hová mec gyerecske, gyere ide, kápsz kinyérkét, oszténg elménőnk a szöllőcskébe Pistikával!« A tótból átvett szavak legtöbbje ilyen -ka, -ke képzővel van ellátva, pl. *bábka*, *báriká*, *bútká*, *csipërke*, *fláská*, *kácámájka*, *vótká*, *szakácská*, *tálicská*, *pipiske* stb.

Tót szavaink között találunk egy csomó igét, pl. *trëpál*: összevissza beszél (*trepát'*), *kráslyog*: lomhán lépeget (*krošnit'*), *mërnyákol*: jajgat (*mrnkat'*); *buviskál*: alszik (*buviškat'*); *povëdál*: beszél (*povëdat'*). Ilyenek még *bozsëkol*: jajgat (*božekat'*, tkp. Istent emleget; vö. *istenget* MTsz.), *hándrikol*: gyorsan beszél (*handrkovat'*) stb. Tulajdonságneveink közül tót eredetre mutatnak a következők: *páskortá*: torkos (*paškrtný*); *povályács*: csavargó (*povalač*); *rápos*: ragyás, himlőhelyes (vö. tót *rapavý*); *Bozsëmoj Jankó*: gyáva, mindig Istenhez fohászkodó ember gúnyneve. (*Bože moj*: Istenem!); *pázsrá*: torkos (*pažerák*). *Morotvá*: az Ipoly folyónak egy holt ága, (tótban: *mrtvá voda*: holt víz). Tót eredetűnek vélem *svándrá* (rosszéletű lány), *condra* (rendetlen külsejű), *bojnyik* (ügyetlen) mellékneveinket is.

Foglalkozásneveink közül az ár végűek tótból valók, — ez ismeretes dolog, pl. *kollár* stb. (Losoncon a kéményseprő a magyaroknál is: *kominár*.) Tót szó *kupec*, aki lóval kereskedik (tótban is *kupec*!)

Állatnevek közt: *báriká*: bárány (*barika*); *pusi*: disznó (*puša*); *dutká*: büdösbanka (*dudek*). Növény nevek: *csipërke*: gombafaj neve (t. *pečarka*!), *csorbóká*: útszélifű egy fajtája (t. *čorbak*); *páponc*: kúszó gyom (t. *pupënc*!)

Ruhaneműek nevei: *szakácská*: kötény (t. *sakačka*), *kacamajka*, *kacamajkó*: parasztasszonyok fölöltője, máshol *kacabajka* (t. *kacabajka*).

Étel-italneműek nevei: *ganca*: szaggatott csusza (t. *ganca*); *csevice*: savanyúvíz (*št'avica*); *vinkó*: bor, különösen a rossz bor (*vino*, *vinko*!); *vótká*: pálinka alja (*vodka*: vizecske, gyöngye pálinka.)

Eszköznevek s egyebek: *sărăglyá*: kocsirész (*šaragl'e*); *tálicská* (*taliček*); *komorá*: kamara (*komora*); *sirány*: bögre (*širán*); *fláská* (*flaška*).

(1903.)

ÁGNER LAJOS.

II.

Valló Albert összeállításának, bár nagy szorgalommal készült, érezhető hézagai vannak. Hiányzik belőle pl. néhány olyan elterjedt szó is, minő a *svihák* (vö. Sim. MNyelv² 84) vagy *pucová*. Bátor-

kodom tehát kiegészítésül a következő egyeztetéseket közölni (tót adataimat Jancsovics szótárából vettem):

apoka-kő, homokkő (Gömör m. MTsz.): tót *opuka*: darázskő.
babrál: t. *babrat'*, — s a *babrál* igéből való a *babra*.

»*bojszáll*, *bojszint*, hederít, pl. *oda se bojszáll*« (Halas Nyr. 14:285); nyilván csak ebben a szólásban használják, tehát nem egyéb, mint a tót *neboj-sa*, ne félj! (Az *-ll* s a *bojszint* csak népetimológia és analógia terméke.) Vö. még a vajdahunyadi vár egyik tornyának *Nyebojsza* nevét.

buda: t. *buda* (vö. Mikl. Fremdw.).

budár, árnyékszék: t. *budár*.

cerkó: 1. zsidó templom MTsz. (Beregben ,orosz templom' h. is);
 2. nádkunyhó MTsz.: t. *cirkev*: templom.

cikula: betoldott bőrdarab; a vége tótos; vö. t. *cvikel* < ném. *zwickel*.

csapica: konty; t. *čapica*: sapka.

csárna, *cserne* a. m. fekete, l. NySz., MOklsz. — keleti tót *čarna* (Melich Nyr. 29:271).

domika, *domikát*, *dēmikát*, túrós leves; t. *d'emikát*, túrós leves.
dosztig: t. *dost'*: elég.

dörözgő, murva, kavics (Fehér m. MTsz.): vö. morva-cseh *těrazg*, *kleines*, spitzes Gestein (Archiv für slav. Philol. 15:454).

duduskám (a. m. kedvesem, lelkem, MTsz.): t. *dúška*: lélek.

hapkálkodik, kipked-kapkod (Rozsnyó, MTsz.): *hapkát'*, tapogat sötétben.

homojka: gömbölyeg túró (Győr m. MTsz., Érsekújváron is):
 t. *homuolka*: gomolyka, *homol'a* (vö. *gomolya*).

hunya, szőr-hunya NySz. t. *huňa*: abaposztó.

karton: t. *kartún*.

kocperd: t. *kocprd*: gyilok.

korec, véka (Kassa vid. MTsz., a dunántúli *karc* alak < szlov. *koríc*, ein Schöpfgefäß; Getreidemass, ein Viertel): t. *korec*, véka.

kucik, *kuckó*: t. *ku'ik* szögletke, *ku'* szöglet.

kura farkatlan tyúk: t. *kura*: csirke.

laska: t. *laška* metélt tészta (horv. *lapša*).

lézeng, vö. t. *lezjüt'*: kullog, mászik, sompolyog.

lilik, charadrius, vö. t. *lelek*, tarkagém (vö. szerb *lelek* golya stb.,
 l. Mikl.: EtWb.).

maláta: t. *mláto*.

merkác (merkács?), sárgarépa NySz.: vö. t. *mrkev*.

murva: t. *mrva* (de a szlovénban is van *mrva*).

pampuska: farsangi fánk: t. *pampúška*.

permónyik: kis termetű ember; »*bergmännchen*« Greguss Á. megjegyzése Nyr. 8:565. — nyilván tót alakban.

pesztonka: t. *pestúnka* (Mikl. is).

peták: t. *pjeták*.

prósza, vö. t. *proso*: köles.

pucová: t. *pucovat'*.

sár-kerép, apró vad lóhere MTsz. — vö. »Dut-kóró: *Trifolium Melilotus officinalis* . . . Egyébüttl *sár kerep* a neve, azaz *sárga kerep*, mert tótul a lóherét *konski krep*-nek nevezik« (Kassai: Szókönyv 1:460). A tót szótárban nem találom. Négyesy L. másképp magyarázta l. Nyr. 16:94, 126.

selma (és *selmák*): t. *šelma*: kópé, gazember.

selyp: t. *šeplavi*?

skára (vén skára) vö. t. *škareda*: rúttság; *škara*: repedék.

skulyó: bandzsál.

suhanc, vö. t. *šuhajec*, *šuhaj*.

susták sextarius NySz. kétgarasos MTsz.: t. *šesták*: hatos Mikl.

svihák (szájhős Nyr. 5:91): t. *švihák*: piperkőc.

szatyor: t. *soťor*.

szalajka, »Mátra vid. a. m. hamuzsír« CzF., vö. cseh *solajka*, *salajka*.

tragács: t. *tragáč* (az osztrák németiségben is, pl. Stájerországban: »*der Tragatsch*: Schubkarren«, Roseggers Heimgarten 4:877).

vidla: t. *vidli* (a köznyelvi *villa* a szl.-horv. *vilâ* átvétele).

zerna: öz (csak Comenius Januájában) — t. *srna*, öz (l. Melich Nyr. 29:271). — Ettől nyilván külön eredetű, de talán szintén szláv szó a zalai és somogyi *zërna*, *zërnya*, *zsërna* »zöldesszürke, ordas; szürke macska«, de honnan való? (vö. horvát *žerav*, szürke ló?)

SZENTTAMÁSI JÁNOS.

NÉVMUTATÓS SZEMÉLYNEVEK.

I.

A Nyr. novemberi számában (518. lap) Pálfi Márton egy sereg nagyon is különböző példát egy kalap alá fogva, azt állítja, hogy a névmutatónak pusztá tulajdonnevek, illetve személynevek mellett való használata »szemenszedett németesség«, »a *der die das* nyomán kisarjadzó fattyúhajtás«. Az ő nézete szerint tehát egytől-egyig helytelenek az ilyen kifejezések: *a Küry*, *a Fedák*, *a Török*, *a Kovács*, — *a János*, *a Pista*, *a Kati*, — *Az Ujság*, *A Hét*, *Az Akadémia*. Nem terjeszkedem ki valamennyi példájára, — tán később nagyobb tanulmányomban lesz erre alkalmam, s akkor azt is bebizonyíthatom, hogy a fentebbiek közül egyik sem rossz, legalább abból a szempontból nem, melyet Pálfi említ, — most csak a névmutatós személynevek állítólagos helytelensége ellen szólok fel.

Pálfi tehát azt véli, hogy az *a János*, *a Pista* »borjúszájas ingbe bújt germán!« E nagyhangú kijelentésnek pedig az az egyetlen nem is kimondott, csak sejtetett alapja, hogy a németben is van: *der Fritz*, *der Johann*, *die Nani*. Furcsa okoskodás, az bizonyos! Ilyen alapon egész nyugodtan olasz eredetűnek is tarthatnók, mert ott is van: *il Peppino*, *il Mariuccio*, *il Carlone*, *la Panpineia*, *la Lauretta*, *la Neifile*, vagy akár pápuának, mert pl. a Társaság-

sziget lakói is mindig o *Purea*-nak mondják *Purea* nevű királyukat.* Ki kell azt szépen nyomról-nyomra mutatni, hogy széles Germániából, mely úton-módon került e sajátság népünk és *irodalmunk* nyelvébe! Amíg ez meg nem történik, bátorkodom el nem hinni a dolgot és megmaradok abban a hitemben, hogy a névmutatónak ilyenén használata teljesen kifogástalan, magyaros és megfelel az artikulusz fogalmának.

Hangsúlyoztuk, hogy nemcsak népünk, hanem irodalmunk nyelvében is megvan a névmutatós személynév. Szinnyei erre vonatkozólag egyik nyelvтанában (1894) ezt mondja: »A mindennapi életben, a közönséges társalgás közben a keresztnéveket gyakran névelővel mondjuk, pl. *a* Pista, *a* János, *a* Mari, *az* Erzsi, de írni sohasem írjuk így, hanem *mindig* névelő nélkül.« Lehet, hogy Szinnyei sohasem használ névmutatót a keresztnévek mellett s Pálfi buzgón követi, sőt »kicsinylést, lesajnálást« lát abban, ha a Pistáról azt mondják: »Na itt a Pista!« de ez önkényesen felállított szabály, amely a népnyelv teljes mellőzésével az irodalmi nyelv nagyszámú kivételeire sincs tekintettel. Legjobb íróink ugyanis *bizonyos esetekben* elég gyakran használják a névmutatós személyneveket. Ezen eseteket 3 csoportra oszthatjuk:

I. ha a személynév birtokos jelző**, pl.

»Ez összevisítás

Alig lehetett szebb

Mint *a Peti* és két társa zenéje.« [Pet., A helység kalapácsa.]

»De lángba borult *a Mária* orcája.« [Tompai: Szécsi Mária.]

»Szomorú volt *a Jancsi* világa.« [U. a., Fejér Kati.]

»Terka *a Maris* kezéből

Kapja a pártáját vissza.« [U. a., A pártatolvaj.]

A Janó fejében nem járt még gondolat.« [U. a., Muszka tréfa.]

»Nyitva áll az ajtó, látszik *a György* ágya.« [Ar., Toldi 6:4.]

»Ez *a Miklós* dolga! ezt más nem tehetette.« [U. o., 6:19.]

»Mert attól félt, hogy *a Miklós* erős karja

Az ő hírét nevét homályba takarja.« [U. o., 12:8.]

»Valamíg *az Árpád* fejedelmi vérit

— Már csak harmadízben — sírba nem kísérik.«

[Ar., Toldi szerelme 7:47.]

Az ilyen használat a prózában rendkívül gyakori, majdnem állandó, pl. Jókainál a »Naprakorgók«-ban: »Eszerint Ön nem fog elmenni *a Tóni* lakodalmára?« [Mill. kiad. 49. l.] — »Egyszer aztán jön *a Marcel* jelenése s arra a két szemközti fal közül betoppan a színpadra.« [U. o. 60 l.] stb.

* *Adelung*, Mithridates, 1:633.

** Ezt az esetet már Fogarasi is említi nyelvтанában 124. l.

Ehhez a csoporthoz lehetne számítani azt az esetet, mikor a személynév -é birtokképzővel van ellátva, pl.

»Boszuló karjától úgy elhullanának,
Mint *a Sámsonétól*, kiről írva vagyon . . .« [Ar., Toldi 3:6.]
»E kép üldözi most, *a Feliciáné*.« [Ar., Toldi szerelme 7:30.]
»Így előttem, kinek fegyverem a hité,
Nem Cato képe leng — hamarább *a Cidé*.« [U. o. 9:47.]

II. A második csoportba sorolnám azon eseteket, melyekben a személynév értelmező, pl.

»Szécsi, *az Ivánka*, már emelé kardját.«
[Ar., Toldi szerelme 9:53.]
»No tehát az öcséd maradjon, *az Endre*,
Hogy ezáltal is dísz háruljon nevedre.« [U. o. 12:61.]

Ugyanígy mindig névmutatóval áll a személynév, ha főnévi mutató névmás mellett használjuk, mint értelmezőt, pl.

»Oh az *a Palkó*
Istentelen ember.« [Pet., A helység kalapácsa.]
»Iszik-e már az *a Macbeth*?« [Jók., Napraforgók 59. l.]

III. Idegen személynevek mellett, pl.

»Kiált *a Szulimán*: Oh te, bátorságra
Ki engemet indítsz ilyen nagy dolgokra!« [Zrinyi 1:47.]
»Egyik *az Olindus*, mely okosság után
Ment mind nagyobb tisztre; végre lett kapitány.« [U. o. 1:81.]
»Azért *a Szkendernek* nem sokat hisz vala.« [U. o. 3:20.]
Így ég *a Kumilla* szerelem mérgétől.« [U. o. 12:23.]

Zrinyi idilljeiben hasonlóképen találunk példákat:

»A nevét nem írom ebbe a könyvemben
Mert *az Diánától* tilalom van ebben.« [A vadász, 70.]
»De több triumphust is számlálnál házadban,
Ha *az Ariannát* elvinnéd hajódban.« [Arianna sirása, 32.]

Tompánál is föltűnő gyakran fordul elő az ilyenféle névmutatós személynév, pl.

»Az égből tűz szállt Bethlehembe,
A Menachem születve benne.« [Héber legenda.]
»Segítsetek sorsom mivoltán
A Jehovának szent nevében.« [Jézus és a nép.]

Aranynál az idegen személynevek mellett igen sokszor van artikulusz, pl.

»*A Cola* ez! aki malomkövel górál.« [Toldi szerelme 10:87.]

Jézus Krisztusnak mindkét neve előfordul névmutatóval:

»Mint a *Krisztus* a keresztfán

Olyan volt a képe.» [Pet., Bánk Bán.]

»A *Jézus* maga felkereste

Ki bűnös volt s nyomá kereszte.« [Tompai: Jézus és a nép.]

»Hová beszélsz, a *Krisztusra* kérlek?» [U. a., Fejér Kati.]

Ez a három csoport az, a mikor az irodalmi nyelv legsűrűbben használ névmutatót a személynevek mellett, elég gyakran előfordul azonban az az eset is, hogy teljesen a népnyelv szerint, alanyként is megtaláljuk a névmutatós személynevet, pl.

»Keresi a *Klára*,

Teljes egy órája.« [Ar., Zách Klára nótája.]

»Ott vala Kont, Laczfi, — István meg az *Endre*.«

[Ar., Toldi szerelme 9:25.]

Jókainál, »Az élet komédiásai«-ban:

» — Ez a Jakab korcsmáros leánya, mondá Csajkos uram. *A Száli*. — A biz a *Száli*! bizonyítá Dumka úr. — Csakugyan a *Száli*, erősíté a kocsis...« [230. l.]. »A *Száli* még ezután is esküdött mennyre-földre...« [231. l.]. — »Amint a *Jakab* meglátta azt a fehér zászlót, jajt kiáltott ijedtében.« [238. l.].

Aki még több példát kíván, nyissa fel akármelyik írónk könyvét s — ha a tárgy is olyan — bizony nem sokáig kell lapoznia, hogy névmutatós személynevet találjon. — Ezek után azt hiszem, nem kell bizonyítanom, hogy az irodalmi nyelv elég gyakran használja a személynév mellett az artikulust, s így nem áll Szinnyei-nek az az állítása, hogy »mindig névelő nélkül írjuk a személyneveket.«

Joggal felvetheti azonban bárki a kérdést, mire való tehát a személynév mellett a névmutató? Van-e értelmi különbség a névmutatós és a pusztá személynév között? Vagy csak henye, esetleg a kiejtés könnyebbségére betoldott szócska volna itt az artikus? Nem. Finom értelmi különbség van a *János* és *János* között. Ha azt mondja valaki: »Édes anyám, megjött a *János*,« az a betű egy egész sereg jelzőt pótol, mintegy képviseli a *János* összes ismertető jeleit, amelyeket természetesen nem lehet a név előtt mind elsorolni. *A János*! Benne rejlik ebben a kifejezésben, hogy a mi Jánosunk jött meg, a maga fia, édes anyám, akit olyan nagyon szeret, aki távol volt a háztól, akit annyira vártunk, szóval a személyhez fűződő képzeletünk egész tömege. Mindezek kifejezésre igyekeznek jutni, de a sok és sokféle jelző helyett csak a mutató névmásból gyengült névmutatót tesszük ki, amely mindezen képzetekre rámutat, őket egybefoglalja, — hogy úgy mondjam, kört rajzol a személy képzele köré. Minél több érzelmi mozzanat járul már most a személy képzetéhez, annál élesebben jelennek meg a vele rokon képzetek és annál nagyobb képzetcsoportha mutat rá a névmutató, ha ellenben

nagyon kevés vagy éppen semmi értelmi mozzanat sem kapcsolódik a személy képzetéhez, az artikus feleslegessé válik s így mondjuk: »Édes anyám, megjött *János*.«

A személynév elé kitett névmutató tehát jelzőket pótol, az illető személyt meg akarja különböztetni más ugyanolyan nevű személyektől. S erre természet szerint szükség is van, mert hiszen a személynév nem egyetlen egyednek a neve, hanem többé, ha tehát a személynévet meghatározott egyedre akarjuk vonatkoztatni, szükség van oly szóra, mely az egyedek csoportjában rámutat egy egyedre. Ez pedig nem más, mint a mutató névmásból keletkezett névmutató, amelynek egyik német neve [*einzler*] helyesen ki is fejezi ezen »egyedező« szerepét.

A népnyelvre nem terjeszkedem ki. Majd ha a szerkesztő úr kérdésére valamennyi felelet beérkezett — azt hiszem, — Pálfi maga is belátja, hogy nem »némely«, hanem nagyon sok nyelvjárásunk ismeri és használja a névmutatós személynéveket.

RÉGER BÉLA.

II.

A személynéveket a nép sok vidéken névelővel mondja, így különösen Dunán túl, de a Duna-Tisza közén is talán általánosan. Az irodalomban ritkább ugyan (érdekes, hogy ugyanezt látjuk a németben: az osztrák s általában a déli német és a szász így beszél: *der Johann, der Karl*, de az irodalmi nyelvben szokatlan; viszont a görögben s az olaszban az irodalom is általánosan használja a névelőt: *il Giovanni, il Carlo, il Dante* stb.), — de azért előfordul régiebb s újabb íróknál már a kódexek kora óta, és legújabb népies íróink mindig sűrűbben alkalmazzák.

Pl. *a cristos* LobkC. 13. 37. *a david* 14. 37. *az isaias* 49. *a maria magdalena* 121. — A NySz. hasonló példákat idéz a JordC.-ből, a Heltai-féle új testamentumból és Félegyházi bibliájából. — Vö. még: A Christus (Telegdy). Maga is az Titus fejedelem (Zvon: Post. 2:255). Gyöngyösinél: a Vénus MV. 1:120. az Évának, a Katának, a Máriát, a Katát 1:49—50. stb. — A Decsi Sándor (Jók.: Sárga r.). A Gergely (Mikszáth első Almanachja 160. 168).*

De van egy eset, melyben olyan írók s olyan vidékek is alkalmaznak tulajdonnév előtt névelőt, akik különben nem szoktak: mikor t. i. a tulajdonnév birtokos jelzőül szolgál: *a János háza, a Sándor lova*. De itt a névelő tkp. nem a tulajdonnévhez, hanem a birtok fogalmához tartozik, mintha azt mondanám: *a János-féle ház*. Épígy teszünk névelőt a tulajdonnévből -é képzővel alkotott birtokszóhoz: *a Jánosé, a Sándoré*; sőt a birtokot megelőző személynév

* A földrajzi nevek közül névelővel használjuk a víz- és a hegyneveket, de az országneveket nem, csak az ilyen gyűjtő vidékneveket: a Nyírség, a Szilágyság, a Bárczaság (»Szállj le *a Szilágyra* és az Erdélyre« Gyöngy: Kemény J. I. 1:2). Németes: *a Svájc*. Feltűnő: »Hír jöve Budáról *a Lengyelországba*« (Kaz: Regék 6). Még furcsább a névelő helység-név előtt: »Tanulságul *az Laskón* ezt beírták versekben« (RMK. 5:262).

elé: *az én házam, a te háza* stb. Ugyanígy magyarázta ezt a szerkezetet száz évvel ezelőtt Kazinczy. Mikor Egyveleg írásainak egy részét kéziratban elküldte olvasásra Kis Jánosnak, ez — egyéb észrevételek közt — Kazinczynak egy kifejezésére azt jegyezte meg (1804. I. 5): »*A Glycerion védte*.* Az artikulust mindenkor teszed a nomen propriumoknál, mikor magok genitivusban lévén, más substantivum következik utánuk, p. o. Az Alcibiád szépsége. Ennek okát nem tudom. Miért nem: *Glycerion védte, Alcibiád széps. s a t.*?« Tehát Kis János észrevette, hogy Kazinczy a birtokos-jelzős kifejezés előtt mindig névmutatót alkalmaz, akkor is, ha tulajdonnév a jelző. Igen érdekes, amit Kazinczy válaszol (1804. II. 12):

»*A' Glycerion védte*« — azt kérde, miért nem: *Glycerion védte*? 's minek oda az *A'*? — a' kérdés érezteti a' Túl a Dunáni születésű Magyar, mert ott beszélnek így. De nálunk ez hallatlan. *A'* fenntebb nemű írásban (in der höheren Schreibart) nagyon igen is helye az *A'* eliziójának a' nevek előtt: de nem az alacsonyabb neműekben. Jól mondom: Plutarch Dionnak és Brutusnak képeiket festi legnagyobb tűzzel. De nem jól: Vay' helye üresen maradt. Jól mondanám-e: Curtius Sándor tetteit írta? Bizonyosan nem. Károli Gáspár ugyan így ír: »*Dániel' profetziája*.« De ezt is mondja: *az Ábrahám' Istene*. Osztan az *A'* nem a nomen propriumé, mellynek nincs articulusa, (hanem hogy körülttetek hallani ezt: a' János, az István, a' Czindery, a' Spissich), hanem a' nomen proprium praedicatumáé [vagyis birtokáé, jelzett szaváé]. Tudniillik: Ábrahámnak az Istene, Sándornak a' tette, Vaynak a' helye stb. — Nem vetekedésből kérde, hanem azért, hogy értsen, mit csinálnál belőle: Mint mondanád ezt Alcibiádban? a' Sokrates' philosophiája az Alcibiád' szájában — és a Socr. leczkéji az Alcib. lelkéből...? Nekem Hártenek tetszene így mondani: Sokrates' philosophiája Alcibiád' szájában — és Sokrates' leczkéji Alcibiád lelkében«.

Kazinczy megjegyzése arra mutat, hogy ahol népünk a magában álló személynevet nem mondja is névelővel, a birtokviszony esetén kiteszi a névelőt, tehát nem mondják pl. *János háza*, hanem *a János háza* (de *Jánosnak a háza*; meg kellene figyelni, így van-e mindenütt). A magyarázat, melyet Kazinczy ad, nagyon helyes: a névelő nem a birtokosra, hanem a birtokra tartozik, mint ezekben: *az én házam, a te háza, az ő háza, a senki szigete, a más jószág, a maga baja*, s mint pl. az ilyen kifejezésekben is: *a Jánosé, a Miskáé* (»Ennek helyébe Tiszta Ferenc lépe, én a *Tisztáéba*« Kaz. Pály. 67). — Így fogja föl Fogarasi is: »A személyszók előtt sem használtatik (a névmutató), csak ha ezek birtokragok előtt állanak, p. o. (*az*) *én könyvem*, midőn inkább csak a birtokragos szóhoz tartozni gondoltatik; mert ilyenkor a tulajdonnevek is fölvehetik azt, p. o. (*a*) *Pál könyve*.« (A m. nyelv szelleme 124.) Vö. ezt a görög szórendet: ἡ τοῦ πατρὸς

* Az illető hely így hangzik (Kaz. Fordított Egyv. írásai 12): »A szemérem csak azolta védi erőtlenül magát, miolta megfosztatott a győzelem dicsőségétől. *A Glycerion védte* olly szép volt, mint csak képzelhetni.«

οἰκία, τὸ ἐαυτοῦ ἔργον. A régi németben is volt ilyen szórend: *das mannes heil*, az ember üdve, *die Guntheres man*, a Gunther emberei (*das a heil-hoz, die a man-hoz tartozik*; vö. még *das des Königs: a királyé*).*

Más példák a régibb s újabb irodalomból: az Ábrahámnak kebele WeszpC. 11. a Salamon temploma 77. a szent Jób pátriárka könyve 1. Gaul a Morni fia és a Némié (Kaz. Munkái 7:147). Oltáraid gyujtják tömjéneket a lant és az ének s a Virág és a Kis nyelve Istenének (Kaz. Lev. Kis Jánoshoz 2:271). Az Izráel fiai (Kaz. Levelez. 2:440). A Török István, pataki tanítóm levelét (Kaz: Pály., Abafi kiad. 261). A törvényeknek.. durva megsértései, a Wesselényi, a Kossuth és országgyűlési ifjak pereit.. az ellenzék sorába vitték őt (Zichy A. Fábrián Gábor emlékezete 11). Ádám, a Teleki Ádám és Thoroczky Klára fia, József a Teleky László és Ráday Eszter fia (Széchy: Pannóniai ének 15).

Kazinczy még ország- és városnevek előtt is alkalmazza ilyenkor (t. i. birtokviszony esetén) a névmutatót: Ha férje nem volt volna tagja a Magyar Ország szentséges koronájának (Levelei, Toldy kiad. 2:168). Ha véletlen volt a Debrecen szemeiben (3:147). Alkalmasan ismervén a Róma költőit (Pály. 24). Már két hónapig tartott a Belgrád ostroma (Regék 12). Hasszán a Léva omladékiban takarítottatott el (263).

Érdekes még a névmutató a köv. birtokos kifejezésekben: A minden banderiumok főkapitánya, abaúji főispán báró Orczy Lőrinc vala (Kaz: Pály. 138). Oly multról tesznek tanubizonyyságot, mely jelességben vetélkedik az ugyanazon korok többi nemzetekéivel (Szilágyi István, PhilKözl. 6:291). Ott hamar az egymás nyakába hogy' estek, arrul ugyan képet én hiába festek (Ar: TSz. 12:94). — Ennek útja szükséges volt: az azé meg alkalmatlan időbeli is (Kaz: Cic. 102). Sátáné legyen-e mind a tisztelet, és az azoké kik az ő széke körül ülnek? (Kaz: Munk. 2:83). Társasága igen elmés, kedves, de félénk, zavart, mint az azoké, kik életöket négy fal között töltötték (Kaz: Pály. 207). Helyébe Beöthy László, az ezébe pedig második viceispánnak öcsém választaték meg (uo. 221).

KOVÁCS MÁRTON.

III.

Ugyancsak a névmutató kérdésére a következő válaszokat kaptuk olvasóinktól:

A háromszék-megyei Zabolán, sőt tudtommal a székelység javarészeiben, a tulajdonneveket — úgyszólván kivétel nélkül — névelővel használják. Ime: »Az Amália megparancsolta a Józsinak, hogy menjen a boltba, de ő nem ment az Oprához, hanem egész nap a Csekménél (kocsmáros) volt.« —

ERDŐS DEZSŐ.

* Vö. még az ilyen jelzős kifejezéseket is: a Jánosnak járó napszám, »az Alcibiáddal való társalkodás« (Kaz. Egyv. 33). Itt se a tulajdonnévhez tartozik a névelő, hanem a köv. főnévhez.

Személyek tulajdonnevei előtt sohasem hallottam névelőt II. éves theol. koromig. Pedig olyan iskolában jártam ki a 12 esztendő, ahol összesereglett minden falusi kis zsenije Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdu, Bereg, Ung, Zemplén, Abauj, Gömör. Borsod, Heves vármegyéknek. — Végre feljöttek Patakra a halasi fiúk. Idővel magam is Halasra kerültem. Itt a Pista, a Jutka, a Vári, a Babó Miska járja.

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Répcementi magyar a bíróság előtt tanuskodik. Ki ütötte meg a Jánost? »Az Andris.« Ki szaladt orvost híni? »A Kati.« T. i. nem (akármelyik) Kati, hanem az a bizonyos Kati, akiről éppen szó van.

GYÖRKÖNYI.

A Kemenesalján és a Göcsejben úgy a falusi nép, mint a városi közönség a személyneveket a közbeszédben *névelővel használja*.

GÁCSEI GYULA.

IRODALMI KÖZNYELVÜNK SZÓKINCSE.

I.

Nagy érdeklődéssel olvastam Rubinyi Mózesnek *Irodalmi köznyelvünk szókincse* című cikkét a Magyar Nyelvőr novemberi számában. Valóban megszívlelésre méltó eszmét vet fel, melynek mentül eredményesebb megvalósítása érdekében talán szabad lesz nekem is, ki laikus elmével, de nagy szeretettel és igyekezettel foglalkozom minden dologgal, mi nyelvünk tisztaságának, fejlesztésének hasznára válhatik, néhány szerény megjegyzést tenni.

Teljesen egyetértek abban e cikk szerzőjével, hogy az új mesgyén haladva, kevés fáradsággal is hasznos munkát lehet végezni. A nyelv élő anyag és így a természetes fejlődés törvénye úr felette. Egyes szavak elavulnak, másoknak alkotása pedig érezhető szükségé válik. Az emberiség általános haladása, különösen újabb és újabb technikai vívmányok megismerése, a napi élet ezernyi változó eseménye megannyi új fogalmat, eszmét vet föl, s ezekre lassanként jó és kevésbé jó szók alakulnak ki, mennek át a köztudatba. És az újonnan képződött szavakkal természetszerűen a napi sajtó hasábjain találkozunk leginkább, mint ahol a társadalmi élet mindennemű megnyilvánulásai foglalkoznak és ezek a közlemények, mint ama cikk szerzője igen helyesen jegyzi meg, a legtöbb ember egyedüli szellemi táplálékai. Kétségtelen az is, hogy a nyomtatott betűnek, — mint általánosságban — úgy nyelvi dolgokban is nagy hatása van a rendszerint laikus olvasóra és nagyon igaz az, hogy: »amint feltűntek (t. i. sajátos szavak és szóhasználatok), már hatottak nyelvi készségünkre, már szerepük van a magyar nyelv életében és már feljegyzésre méltók.«

De éppen ezért két irányban kellene — szerény nézetem szerint — megindulni. Az egyik az, amelyikre a cikkíró rámutat, a másik pedig, hitem szerint nem kevésbé fontos, azon helytelenül

alkotott és hibásan használt szavak megjelölése, melyeket elfogadni, a magyar nyelv szókincsébe felvenni a nyelv tisztasága érdekében nem lehet, nem szabad. Mert tagadhatatlan, hogy a napi sajtó munkásai részint a lázas munka hevében, részint pedig a minden áron eredetiségre való törekvésben egyes kifejezéseket rossz helyen, helytelen értelmezésben használnak, másokat ismét a nyelv szellemével, törvényeivel nem törődve, erőszakosan gyártanak. — És sajnos, ilyen korcs kifejezésekkel gyakran találkozunk jelesebb íróink munkáiban is, azt is sokszor tapasztaljuk, hogy a most divatos népiességre túlságosan törekedve, pórias szólásokkal élnek.

Tehát hogy minden, csak kissé szokatlanabbul hangzó szót vagy szólásformát feljegyezzünk és mint a magyar irodalmi nyelv szókincsének gyarapodását üdvözljük, az — már engedelmet kérek — kissé túlzott volna.

Szerény véleményem szerint tehát, igazán eredményes munkát csak akkor végeznénk, ha szorgalommal gyűjtjük a felmerülő új kifejezéseket, de a szerzett anyagot szigorúan megrostáljuk és nem mulasztjuk el reámutatni azon szavakra sem, melyeket kerülni kell.

Mi sem természetesebb, mint hogy ezen munkát teljes bizalommal ruháznók a Magyar Nyelvőr szerkesztőire, valamint a nyelv dolgaival tudományos alapon foglalkozó többi tudós urakra. Reánk, laikusokra csak az anyaggyűjtés kedves kötelessége háramlana.

Csupán azért tartottam szükségesnek a fentebb mondottakat tisztelettel megjegyezni, mert a cikkíró adatgyűjteményében, mit követendő mintául közöl, ez a törekvés nem nyilatkozik meg. — Olyan szavakat is olvasok ott, melyek valamely tájszólásban előfordulhatnak ugyan, de a magyar közönség legnagyobb része, merem mondani, nem tudja miféle fogalmat fednek, és az illető olvasmányból kiszakítva, nem is érti meg őket. Ezeket, ha szabad ismételten hangoztatnom, a népiességre való túlságos, hogy ne mondjam, túlzott igyekezet termelte. Ilyenek például:

»*baggadoz*«, azt hiszem, nehezen fogja megérteni bárki is, hogy ez lassú, megfontolt beszédmodot jelenthet;

»*bávaság*«, még az egész mondatot: (»Ah! be szép kegyedtől az ilyen bávaság«) elolvasva sem igen tudjuk, mit ért ezen a szerző;

»*kókós*« (vigyázz, a kútban van a kókós) valószínűleg valami ijesztgetésként használt szó lehet (mumus?). [Igen, vö. Nyr. 28:171, 567. — A szerk.]

De még sokkal károsabbnak tartanám a mesterségesen gyártott szavaknak ezen jegyzékbe való felvételét, mert e megbecsülés által valósággal polgárjogot nyernek.

Ezek közül mutatóba felsorolom a következőket:

»*faxnis*« (valószínűleg módis, kényes, szeszélyeskedő helyett);

»*fölvádol*« (képét fölvádolni); kevésbé lehet tisztában a mezőgazdaság műszavaival, ki ilyesmit ír;

»*konterfintereskedik*« hihetőleg a régi becsületes *köntörfalaz* nyakatekert alakja, mint amely már nem eléggé újszerű, nem elég eredeti;

»überciha«; még akkor sem fogadnám el, ha Herczeg Ferenc használja. Van-e szükség reá? Azt hiszem, még jellemzetesség kedvéért sem.

Azt meg csupán a cikkíró nemes túlbuzgalmának tulajdoníthatom, hogy a teljesen értelmetlen *édenanya* szót is feltünteti gyűjteményében, nem vevén észre, hogy itt kétségkívül megint a sajtóhiba ördöge játszott közre, tulajdonképen *édesanyát* akartak ott mondani.

Elvitázhatatlan azonban, hogy az eddig felsorolt, inkább értelmetlen, mint sajátos szókkal szemben igen sok érdekes és értékes kifejezés van a mintául közölt adatgyűjteményben. — Csakis álláspontom támogatására bátorkodtam ezt a néhány, szerény véleményem szerint korcs szót felsorolni s ezzel bizonyítani, hogy a felvetett eszme sikeresebb megoldásra jutna úgy, ha az adatgyűjtéssel egyidejűleg a pellengérre való és kiküszöbölendő kifejezésekre is reámutatunk s főképen attól őrizkednénk, hogy ezeket, mint irodalmi köznyelvünk szókincsének gyarapodását köszöntsük. Hiszen olvastam én már ilyen nyomtatott csodabogarat is: »A belga királyné *hitvesi pártája* tövisekkel volt kirakva.« (Egyetértés, vezércikk.)

FEJÉR GÁBOR.

II.

Lelkes buzgalom s anyanyelvünknek mélységes szeretete sugallta e szavakat. Csakhogy bizony nem egyezek mindenben szerzőjével, aminthogy kis tervemet sem úgy értettem, ahogy Fejér Gábor szeretné megvalósítani.

A hibás szavak megjelölése nem esik bele abba a tervezetbe, amit multkori számunkban igyekeztem körvonalozni. A helyes magyarság más, különálló nagy feladat. Vele foglalkozik a nyelv-művelésnek egy iránya: a nyelvhelyesség megállapítása. Hogy ezt a feladatot elvégezhezzük, adatgyűjtésre van szükségünk. Mert a legnagyobb író nyelvérzéke is csak egy egyén nyelvi készségének nyilvánulása. Egy ember a bíró tisztét a nyelvhelyesség kérdéseiben sohasem viselheti. A nyelvhelyesség igazi koronatanuja: a nyelvszokás, ennek megállapítása pedig csak úgy történhetik meg, ha folyton figyelemmel kísérjük a nyelv újszerű változásait s összegyegyzetjük őket. Minden nyelvi tény megállapításában az adatgyűjtésből kell kiindulnunk. A nyelv maga beszél magáért. Amit magába befogadott, azt hiába átkozzák ki belőle önhitt nyelvművesek, elkapatott írók, benne marad az, sőt új nyelvi kategóriákat is teremt.

Midőn tehát megindulunk virágot szedni a köznyelv mezején, sose bántsanak bennünket nyelvhelyességi, nyelvtani kérdések, ne osztályozzunk jó és rossz csoportokat, ne bántson bennünket a népiesség és a népieskedés, a magyarosság és a magyarkodás különbségének gondolata. Ismételjük: minden érdekel bennünket, ami újszerű a köznyelv életében végbemegy. Itt egy közönségesen ismert tájszó, a mely, íme, köznyelvi szókincsünkbe behatol. Ott épílyen szerep-

ben egy mesterműszó vagy műkifejezés. Amoda megint egy kódex-irodalombeli szó felbukkanása, talán jelentésváltozással. Emitt egy szótárakba még egyáltalán föl nem vett köznyelvi szó. Majd egy közönséges köznyelvi szó jelentésváltozással, stb.

A világért sem üdvözljük ezeket irodalmi köznyelvünk kincseiként. Dehogy is! Hiába jegyezzük mi fel a nyelvszokástól nem szentesített nyelvi formát még olyan elterjedt folyóiratban is, mint a *Nyelvőr.* Ezzel bizony nem szereztünk a ritka szóalaknak polgárjogot irodalmi köznyelvünkben. Csak éppen híradást vettünk arról, hogy felbukkant, hogy él. Hogy egy író használhatónak véli. Ennyi jegyzésünknek egész jelentősége. Hogy életre való lesz-e az új változás — ki annak megmondhatója?

Nem akar hát ez nagyhangú bíraskodás lenni a nyelv eleven és halott alakjai fölött. Révaitól tanultuk, — ő meg Adelungtól: — »*Grammaticus non est legislator nationis, sed collector tantum legum ab ea factarum.*« Sőt még a jelentésnek egy példamondat után való megállapítása is önkényesség. A gyűjtő ne legyen bíró, ne legyen jelentésmegállapító. Gyűjtsön! Majd munkájából magától fog kialakulni a szónak egész jelentése köre. *Baggadoz*-ról, *bávaságról*, *kókós*-ról annyi bizonyos, hogy köznyelvivé alakuló tájszavak. Íróknál való elterjedésükről, irodalmi szógeografiájukról különben édes keveset tudunk.* *Faen*is a fővárosi nyelvjárásnak szava, behatolóban a köznyelvbe, ugyanilyen az *übertsiha*, csak hogy emennek használatában van valami tréfálkozó németeskedés. *Konterfintereskedik* nem nyakatekert alak, hanem úgy látszik már elterjedt, már köznyelvi szó; jelentése pontos megállapításához még példák szükségesek. *Fölvádol* a népnyelvben a. m. elvállal. (Az *édenanyár*ról most az illető közlemény szerzője, Váradi Antal, tudakozódásomra azt feleli, hogy nem emlékszik határozottan, írta-e vagy nem: mindazáltal magam is azt hiszem most, hogy tollhiba vagy sajtóhiba volt.)

Ilyenformán végigmagyarázhattam volna egész kis lajstromomat. De kár lett volna a sok helyért. Ha a gyűjtés kifejtett elveit szem előtt tartjuk, úgyis szembeötlő a közlés oka. Ne vágyjunk hát a bíró szerepére. Ne magyarázzunk, ne állapítsunk meg! Mert mennél kevesebbet beszélünk minmagunk, mennél többet magának a nyelvnek tényei, annál biztosabbak és hasznosabbak eredményeink.

* A *bávaság* szót Szabó Endre szokta írásaiban alkalmazni, és kérdésünkre a köv. szíves fölvilágosítást adta:

»*Bávaság* = naivság. Hogy hol vagyon hazája: azt határozottan meg nem mondhatom, mert nem merem határozottan állítani, hogy ebben a formájában is hallottam volna. De nem lehetetlen, hogy így is hallottam. Hanem (hogya magam csináltam) határozottan urát tudom adni, hogy hol vettem hozzá az anyagot. Szülőföldemen, Zemplén vármegyében hallottam: *báváskodni* = naivül viselkedni, báméskodni (*ne báváskodjál!*). Ebből talán nem helytelen a *bávaság* = naivság, *báva* = naiv, — ha ugyan már ezeket is nem onnan hoztam magammal!« — [Igen érdekes, hogy a Székelyföldön is *v*-vel, de nem *s*. hanem *sz* hanggal ejtik: *bávászskodik* *bávaszkodik*, *bávoszskodik*, *bávészskodik*, Vas megyében pedig *bámászskodik*, l. MTsz. a *bámészskodik* cikkben. — A szerk.]

III.

Levelet kaptunk ugyancsak fentemlített cikkünk ügyében, amely lenéző gúnnyal beszél arról, hogy ezután már »a nyelvészek is az újságokból szedik tudományukat.« Feleslegesnek tartjuk, hogy erre magunk válaszoljunk. Laikus bírálók ugyanezt a gúnyos kifogást hangoztatták a nagy angol szótár ellen, de a köznyelv életének világhírű tudósa, Murray megfelelt rá a szótárról szóló egyik jelentésében (13. adress of the President of The Philol. Society 24. l.), így szólván:

»Én azt hiszem, hogy ennél együgyűbb gáncs a szótárt nem is érhetne volna. Biztos vagyok, hogy az utókor majd egyetért velem s hogy eljön az az idő, mikor ezt a gáncsolódást fontos példának fogják arra nézve felhozni, hogy az ember nem tudja a maga kora eseményeit felismerni s nem tud az idők jeleiből olvasni. Ha ezt csak olyanoknál tapasztalhatnók, kik sohase olvasnak újságot vagy csak azért olvasnak, hogy a negyvennapos bőjt idején eszközül használják a lelkük sanyargatására: valahogy csak megérteném azon való szörnyűködésüket, hogy az újságokat a szótárban is idézzük. De mikor az ember olyanoktól hallja ezt az ellenvetést, kik sokkal többször kezdik a napot a reggeli lappal, mint az Elveszett Paradicsommal vagy Burkenek a fenségesről és szépről szóló művével, hajlandó vagyok az ilyen ítéletmondást közönséges akadémikuskodásnak tartani.

Az emberekben lappang valami homályos gondolat arról, hogy többre kellene becsülniök Addisont, mint a *Saturday Review*-t, vagy Herveynek Egy tavaszi napról való elmélkedéseit, mint a *Times* vezetőcikkeit és el szeretnék hitetni a szótárral, amit ők hisznek s hogy csak azért pillantanak bele az újságba, hogy borzasztó angolsága miatt szörnyűködhessenek. Nagyon szeretném, ha egyes idézetek ellen is tettek volna kifogásokat, hogy legalább minden esetben megmagyarázhattam volna, miért vettük föl az idézetet a szótárba; mert bizonyos, hogy egy szót sem vettünk addig be, míg gondosan meg nem vizsgáltuk, vajjon igazán visszatükrözteti-e azt az értelmet, amelyet ki akar fejezni. De mivelhogy egyes példák ellen nem tettek kifogást, csak annyit mondhatok, hogy mindig az volt a vezető elv, mely szerint egy-egy idézetet más száz helyett kiválasztottunk, hogy a legértékesebbet és a céljának legjobban megfelelőt adjuk, a forrására és szerzőjére való tekintet nélkül: csak ahol az adatoknak belső értéke egyenlő volt, vetettünk súlyt a szerzőségekre. Meg vagyok győződve, hogy ez a helyes út, s ebben a külföldiek ítélete is támogat engem. De ha az angolok jobb szeretik, hogy az újságokból való idézést lehetőleg kerüljük, nem tudom, érdemes-e szeszélyükkel szembeszállni. De sok esetben nincs más választásunk: van egy jó, újságból vett idézetünk s az egész szerkesztőség és az összes dolgozótársak akár egy egész nap kutathatnának, míg másikat találnának. Ha meggondoljuk, hogy az I. évi füzetben 8365 szó van, s hogy évenként 8365 cikk csak úgy készülhet el, ha minden nap 30 kisebb-nagyobb cikket meg-

írunk, kinyomtatunk, kijavítunk és kiadunk, okos ember meg fogja ítélni, vajjon ilyen körülmények közt tölthetjük-e az időt avval, hogy irodalmi idézetet keressünk. Ilyenformán száz esztendeig se készülhetett volna el a szótár!«

RUBINYI MÓZES.

IV.

árváz: Nem tudták [a kis leányok] mért árvázza őket annyira az anyjok. Gárdonyi, Uj Idők 10:465.

betegszínű: Oly beteg-színűvé vált az egész család. Gárdonyi, Uj Idők 10:495.

feltruccant: ... Felelte feltruccantva az öregúr. Gárdonyi, Uj Idők 10:467.

férjjelölt: Hiába a férjek, férjjelöltek tiltakozása. Szerb Zs., Uj Idők 10:478.

kerekképű: Fiatal, kerekképű ember volt. Gárdonyi, Uj Idők 10:475.

kiruccan: A haragos lakó ekkor kiruccant az ajtón. Gárdonyi, Uj Idők 10:467.

labanckodás: A labanckodásban kuruc a végletekig. Szegedi Napló, 1904. XI. 23. 1. l.

mártíromkodik: Bacsányi kétszer mártíromkodott a nemzetért. Csipke (Móra István). Szegedi Napló 1904. XI. 18. 4. l.

megszedelőzködik: Ha valaha megszedelőzködök, két szalont fogok berendezni a házamban. Gárdonyi, Uj Idők 10:494.

régi fajta: Két régi fajta falióra ... Gárdonyi, Uj Idők 10:466.

slendriánkodik: Nem vághatod magad hasra, nem slendriánkodhatsz. Zöldi Márton, Uj Idők 10:474.

suszter: Én odaadtam a suszternek a cipőjét. Gárdonyi, Uj Idők 10:465.

szerepszakma: Mintha szerepszakmájuk tiltaná, hogy vidámak legyenek. Zöldi M., 10:473.

vasvillás: Az öregúr is vasvillásan nézett reá. Gárdonyi, Uj Idők 10:467.

kodakolás: Ez a szerény kodakolásom immár másodszor részesül abban a ... tisztességben, hogy a közönség szeme elé kerülhet. Uj Idők 10:443. Ugyanígy az Amatőr c. folyóirat 1. sz.-ban.

kulisszarángató: Te is csak a hatás kedvéért ptyeregsz, vén kulisszarángató. Zöldi M., Uj Idők 10:474.

lepocskondiáz: Lepocskondiázta a magyar kormányt. Szegedi Napló, 1904. XI. 18. 5 l.

sársűrű: Mi jót táltak ott eléd? ... | Állott víz sársűrű levét ... Pásztor Árpád, Jövendő II. évf. 34:11.

elválakozik: Istenét — akitől törvényesen elválakozott — hívta. Bródy Sándor, Jövendő I. évf. 34:21. [Palóc tájszó. — A szerk.]

pénzkereskedő: Bizonyos költői hajlandóság is élt a pénzkereskedő szívében. Bródy S., Jövendő I. évf. 35:14.

pendulázik: A nagy vitorlaág dörögve *pendulázik* a fejünk fölött. Herczeg F., Uj Idők 10:521.

ricsaj [a MTsz. szerint láрма, zajos korhelykedés]: A ricsaj vége (vezércikk címe Bp. Napló 1905. I. 5., az obstrukció zajongására vonatkoztatva).
BARANYAI ZOLTÁN.

Szilimán. »Egy szilimán hitvány leányka« (Petelei: Az élet c. kötetében, A tavasz; — vö. *szilimán* és *szilimák*, vékony, sovány, vézna, székelyföldi és szilágysági tájszó; [vö. tót és rutén *slimák*, 'csiga' ?]).

Brontes. »Egy nagy brontes, szőrös, rusnya fickó« (uo.; egy szótárunkban sincs meg [*Brontes* a görög mithológiában a rettenetes Kyklopsok egyike. — A szerk.]).

Nyigocás. »Egy sátorból virágos pántlikákat lobogtat felénk egy vén nyigocás« (u. o. A kígyó a paradicsomban; a székelyföldi *nyigocás*, *nyegócás* a. m. szatócs, *nyegoca* a. m. portéka, oláh *negoc*, *negoc*, lat. *negotium*, Nyr. 23:481).

Csippen. »De hát te nem akarsz menyecske lenni?« kérdezi vidáman a legényke. — »Hát én mondjam?« csippen vissza ártatlan hamiskodással a leány. (Uo.) — [Más értelemben: »Róka! eszes voltál, nem csippen a farkad.« Arany: BH. 10:110. vsz. Egyik jelentésben se ismerik szótáraink, csak a műv. *csippent* alakot. — A szerk.]

Fütyülök a ti korszellemetekre, a ti kultúrátokra: én úgy akarok élni, ahogy nekem tetszik (Egyházi Közlöny 1904. 466).

CSERNA ANDOR.

A következő kifejezéseket, az Uj Idők utolsó számában találtam:

Lerokkant. »Hogy a tél *lerokkant*, nem eresztették ki.«
Gárdonyi G.

Pendulázik. A nagy vitorlaág dörögve *pendulázik*. Herczeg Ferenc.

Ákációzus. »Látom, hogy az *úr ákációzus ember* és rossz apa.«
Zöldi Márton.

Baján, 1904. dec. 1.

ROTHSCHILDNÉ KLAUBER TERÉZ.

IRODALOM.

A nyitravidéki nyelvjárás.

— Atovich Ferenc: Nyitra környékén élő magyarok nyelvéről. — Nyitra-megyei Ellenőr 1904. 15.—18. sz. —

Rég sejtettük, hogy a nyitravidéki nyelvjárás igen érdekes és fontos lehet nyelvünk történetére. Vass József a »Dunántúli nyelvjárás«-t tárgyaló munkájában (1860. MNyelvészet 5:75) említette, hogy »Nyitrában a Zobor körül lakó gerencséri, koloni stb. palóc telepek, ha kérdezzük őket: Hová megy kegyelmeitek? válaszolják:

Nyitráre, vásáre = Nyitrára, vásárra.« Ez tehát igen nevezetes kivétel az illeszkedés szabályai alól. — Azután megtudtuk, hogy az Ehrenfeld-kódex Nyitrában került napfényre s természetesen kíváncsiak voltunk, vajjon a mai nyitravidéki beszédmod nem őrizte-e meg az Ehrenfeld-kódex egyes sajátságait. És csakugyan: Kicska Emiltől kaptuk azt a meglepő közlést (Nyr. 25:571), hogy Nyitra megyében, Egerszegen és Vicsáp-Apátiban ma is azt mondják: *fájott, járott, sírott*, tehát épúgy mint az Ehrenfeld-kódexben olvassuk: *nyerett, vonott, lölött* (lelt), *jelenett, fordólott* stb. Első, aki bővebb értesítést adott a nyitrai magyarság nyelvi sajátságairól, Turzó Ferenc volt a Nyr. 28. kötetében (1899). 1902-ben pedig két gyűjtő járta be Nyitra környékén a magyar helységeket: Szűcs István és Atovich Ferenc. Az előbbi a Nyelvőrben közölte megfigyeléseinek bőséges eredményeit. Ezek közül itt csak egyet emelek ki, mert ismét az Ehrenfeld-kódexszel függ össze. Menyhén ugyanis nem mondják, hogy *magyarul*, hanem *magyarél* (Nyr. 33:391). Ez mindjárt arra emlékeztet bennünket, hogy az EhrC. 61. lapján *társul* helyett ez van írva: *tarsel*, vagyis *társél*, tehát mélyhangú szótó után is *-él* ragalak, holott ezt különben csak magashangú szókban használják kódexeink (*belél, kívül* stb.). Ebben a *társél* alakban, mivel csak azon az egy helyen fordul elő, eddig kételkedtek nyelvészeink (Simonyi Nyr. 14:440 még idézi, de TMNy. 676 mint kétes hitelű adatot már egészen mellőzi), most azonban a menyhei *magyarél* nagyban emeli hitelességét, sőt majdnem bizonyossá teszi, egyben pedig újra mutatja a nyitravidéki nyelvjárás régiességét s az EhrC.-re való fontosságát.

Atovich Ferenc a Nyitramegyei Ellenőrben közölte becses adatait, s mikor ezeket itt meg akarjuk ismertetni a Nyelvőr olvasóival, első sorban megint egy érdekes unikumot kell kiemelnünk, mely úgy hiszem világot vet nyelvemlékeinknek egy titokszerű kifejezésére. Azt olvassuk ugyanis a csitári adatok közt: »*Csepke furma: úriféle*«. Az *é* betű helyett valószínűleg, mint a közleménynek sok más adatában, rövid zárt *é-t*, azaz *ë-t* kell olvasnunk, s akkor eszünkbe jut Apáti Ferenc feddő éneke:

»Cepkek hazatoktól messce ne lepyetek,
Ydönek yawaban tykakoth ŵltŵssetek;
Scemerem kapalny, böchõth renghessetek,
Awal el elhettek.«

Ezenkívül még csak Heltainál s egy 17. századi írónál fordul elő e szó s ott úgy látszik parasztot, alrendüt jelent, tehát éppen ellentéte volna az úrifélének! Ez az ellenmondás talán úgy fog ki-egyenlítődni, hogy a *csepke* uraskodó, nagyzó parasztot jelent. (A három régi adatról l. RMK. 1:375, 2:488. Nyelvemléktár 2:XI. Nyr. 17:169. Heltai meséi, kiadta Imre Lajos, Szójegyzék.*)

* Szarvas G. mind a Nyrben, mind a NySzban cséppkének, kicsikének magyarázza, de ez fölötte kétes. Van azonfölül még egy megkérdőjelezett *csepke* a NySzban, rövidke idézettel. Az idézet egy 1642-i győr-

Egy adat ismét az EhrC.-re emlékeztet: amerikaiat (Lédec és Ghymes) — vö. világiat EhrC. 79., de 16. századi nyelvelmékekben is előkerül: naponkédiat, mindennapiat stb. l. TMNy. 278. — A *nyerett* alak (Léd. és Gh.) megint megerősíti Kicska Emilnek az EhrC.-szel egyező közlését.

Hogy Atovich adatai különben is milyen érdekesek, hadd bizonyítsák a következők (Atovichnak csak helységek szerint való elrendezését követve).

Lédec és Ghymes: *Ganajvá*: ganajjal. *Fémérték*: felmérték. *Ar'* is nem igen jó: arra se nagyon jó. *Föllő, folyü*: fölül. *Ideig* hoz le: eddig terjed. *Hozza ké* szoknyi: hozzá kell szokni. *Sóé vána*: sóvá válnék. *Csek*: csak. *Okollák*: ócsárolják. *Múkás*: munkás. *Arré [arré]*: arra. *Elvállata* legínyinek: legényének fogadta. *Nehéz* húzni a kaszát: nehéz kaszálni. *Felkötjük*: felkötjük. *Helve*: helylyel-közzel, helyenkint. *Aretó*: arató. *Valemi*: valami. [Kérdés, milyen ezekben a középső magánhangzó.] *Nëm biruk*: nem bírjuk; *hiszük*: hisszük. *Lívett*: szokott lenni; *szedéli*: szokta szedni. *Lassikoán*: lassacskán. *Ollak*: némelyek. Nem *tenyéren* van: nincs lapos helyen. Ez a fele *ugaronta* vót: ez a fele ugar volt. *Szível*: széjjel.

Beéd és Menyhe: *Bied*: Béd. *Juó idő*: jó idő. *Agyiég*: addig. *Viész*: vesz. *Diébe*: délben. *Szié*: szél. *Kiet, hiet, kevies, nehiez*: két, hét, kevés, nehéz. *Határniel*: határnál! *Aré, bänné, vélé, placré* [olv. *arë, bännë, vëlë, placrë*]: arra, benne, vele, helyre. *Irenyi, meglátanyi*: érni, meglátni. *Ölfaé*: ölfáért; *faja*: fája. *Gajz*: gaz. *Elkötjük*: el-kötjük. *Mindenübe*: mindenüvé.

Zsére: Itt az *á* helyett nem *oa*, hanem *ó* van: *kaszóva, mó* (már), *mós, nyakóre, Mória, hordólunk* (szoktunk hordani). Mégis ilyeneket is említ: *vágnyi, megócsítják, marhát, marhaját. Nyestenyi*: nyesni. *Be van szokva*: bejáratos. *Nëm tuggyuk. Egyútvá*: egyszerre. *Megsétája magát*: sétál. *Nyízze, mín*: nézze, mén (megy). *Bebucsi-tották*: bebocsátották (a régi Tsz. is a Nyitra völgyéből közli a *bucsi* alakot; l. alább is). *Olyanfíli*: olyanféle.

Csitár és Gerencsér: Nem *írük, megszövük, megfonyuk, öcselük*: nem érjük, megszöjünk, megfonjuk, ecseljünk. *Beáborják*: elreteszelik. *Tólla*: tolja. *Rotvad*: rohadó. *Zobron*: Zoboron; *obrissan*: zoboriasan. *Jó'na*: jó volna. *Muta'sza*: mutasd. *Olyen*: olyan. *Bívik*: fáj. *Tácsika*: tálacska. *Kiszúrnya*: kiszúrni. *Szív*: szív.

Pográny, Geszthe, Bodok: »*Verő*: nap (égitest. Innét *verő-jény*: napfény).« *Szokuk, agyuk*: szokjuk, adjuk. »*Menyat* fizet?: mennyit fizet?« *Váras*: város. *Árokat*: árkot. *Förnyeteg*: fürgeteg. *Gajz*: gaz. Van *írtek* rá télen: télen van rá idő. — Különös: »*Pazom megye*: Szabolcs megye«.

Bábindal, Hind: *Bív* termis: bő termés. *Fölsősiek*: felső-vidékiek. *Erdőnő*: erdőnél. »*Ijjeli vadán* [így?]: éjjel.« *Lívitt [lívitt]*: szokott

megyei, tápszentmiklósi tanuvallomásból való és kiegészítve így hangzik: »Ugyanezen esztendőben az spahiánk Budárul az pribéket az törökök reánk küldötték, és az bíránkot, esküttinköt az *chepkeuel* halálra verette«... Így is homályos; személyt v. tárgyat jelent-e? A szerk.

lenni. *Fogok lenni dobos*: dobos lesznek. *Kalapjeik*: kalapjaik. *Cétent*: Cétényben. *Bucsítani*: eresztetni. *Díbe*: délben. *Be nem vigzük*: el nem végezzük.

Egerszeg és Nyitra-Vicsápi: *Amonnen, foredalom, azóte*: amonnan, forradalom, azóta. *Músvá, lányvá*: mással, lánnyal. *Pálinkaér, magaét*: pálinkáért, magáét. *Buzaja, arpaja*: búzája, árpája, *Tisztajára*: egészen. *Bölle*: belőle. *Eső (v)an. Irenyi*: érni. *Tehent, kevest*: tehenet, keveset. *Korcsmárossat, fogassat*: kocsmárost, fogast. *Zobron*: Zoboron (és *Obor*: Zobor). *Átallamban*: átellenben. *Erdők-alyi*: erdők alatti. *Megtörténlik*: megtörténik, megesik. *Étemtük*: eltemették. *Legyalázítani*: legyalázní. *Nem engedődött meg*: nem engedték meg. *Ê vót maradva*: el volt adósodva. *Kapállat*: kapálás. *Kikelet*: tavasszal (így? vő. jövet, visszajövet?). *Ütemény*: ültetmény. *Alusz ott*: alszik ott! *Akaruk*: akarjuk. *Azokné*: azoknál. *Ottad, itted, mostad*: ott, itt, most. *Olyan állapotba níz ki*: úgy néz ki. *Hetvenkedís*: per. *Leöltözködtem*: levetkőztem. *Mulatnyi szeretyi*: szeret mulatni. *Lovakon nyomtatják*: lovakkal. *Lóvá le kő szányi*: le kell szállni a lóról. *Magyartú huncutabb nincs*: magyarnál nincs furfangosabb. *Ott is nem lehet*: ott sem lehet. *Annak is nincs*: annak sincs.

DOMOKOS ISTVÁN.

A magyar nyelv szerkezete, története és szótára.

Ilyen című munkára küldött szét megrendelési fölhívást Dr. Pongrácz Sándor ügyvéd (Bpest, Váci-u. 67). A fölhívásban azt fejtegeti, hogy nyelvünk szerkezetének megfejtésére nem elég a finnugor nyelvhasznítás, hanem ki kell deríteni »azokat az etimológiai alapokat, melyeken a nyelv felépült«. »A szófejlesztés a névszók-nál ősrágok és képzők segédelmével történik. Az ősrágok két nagy csoportba tartoznak, t. i. vagy kihangzó ősrágok, milyenek *-ma, me, szal-ma, esz-me* szókban; *-pa, -pe kor-pa, tör-pe* szókban; *-ka, -ke banka, csipke* szókban; — vagy pedig tompa ősrágok, milyenek *-am, -em foly-am, tet-em* szókban; *-ap, -ep al-ap, ül-ep* szókban; *-ol, -öl pok-ol, ök-öl* szókban.« — »A távolító értelmű *-an, -en* ősrágok, melyek határozói tőszókhoz járulván *ott-an-an = ott-n-an = on-n-an, itt-en-en = itt-n-en = in-n-en* határozó szókat képezik, rendesen hozzájárulnak az összevonásból előállott *tól, től* határozó ragokhoz, mely esetben következő alaku határozó szók állanak elő: *jog-tól-an* helyett *jog-tal-an, nép-től-en* h. *néptelen* . . .«

Munkájának II. részében a magyar nyelv őstörténetével akar foglalkozni. »Kutatásaim folyamán megismerkedtem sok turáni nyelvvel és nyelvjárással, valamint több indiai árja és iráni nyelvvel. Ami a turáni nyelveket illeti, ezek vizsgálata és összehasonlításából arra a meggyőződésre jutottam, hogy mindezeknek főismertetője a közös turáni ősrág, az árja-iráni nyelvekben pedig a közös képző. A turáni ősrágok és az árja-iráni képzők segédelmével minden magyar névszó eredete és összetétele kideríthető. Ugyanez áll az igerágok, igemódosítók és igeképzőkről.«

»A magyar nyelv szótára képezendi munkám harmadik részét«, még pedig etimológiai szótár, s ebben valamennyi ázsiai nyelv szókincsét segítségül hja, sőt néha amerikai nyelveket is. Fölvívásában mutatványt is közöl s ebből elég lesz néhány példát idézni, hogy nyelvészeink megítélhessék a készülő nagy munka természetét és értékét:

dolog, tungúz: *dólgu* = *adósság*, például: *noán dólgu ocső búre* = *ő adósságát nem fizette*.

drága, kasmíri: *draug*, *drug*, *drog*.

erény, tungúz: *erin* = *ár*, *érték*.

hat, sán (Hátsó-India): *hoht* = *hat*, — szingáli (Maldív-szigetek): *ahet* = *hat*, — japáni: *hati* = *nyolc*, — kasmíri: *hat* = *száz*, — undro (H. I.): *hata* = *egy*, — magar: *kat* = *egy*, — szingál (Ceylon): *kata* = *hét*.

inni, korják (Karaga sziget): *ün*, *inh* = *víz*, — kaupui (H. Ind.): *in-o* = *igyál*, toda (Dél-India): *ün-u* = *igyál*, — kóta (D. I.): *ün-e* = *igyál*, tungúz: *um-udj-em* = *inni*.

íny, tungúz: *ünije* = *inni*, *ingui* = *nyelv*, — szamojédi: *ngün-ce*, *nin-ce*, *nyin-djiñny*.

kevés kolos (Észak-Amerika): *kuv-acs* (*kev-ecs* = *keves*)

konkoly, kasmíri: *kankol* = *Eleagnus*.

kurta, tamil: *kurija*, — toda (Dél-India): *kuruda* = perzsa: *khurd* = *kicsiny*, *keskeny*, *khurda* = *darabka*, *kicsiny*.

lepedő, hindúszáni: *labáda* = *nagy kabát*.

nyugta, hindúszáni: *nukta* = *pont*, *jel*.

puttony, szingál: *pottanija* = *csomó*, *batyu*.

szén, undro (H. I.): *szén* = *vas*, szengmai (H. I.): *szél*, *vas*, — mandzsu: *szele* = *vas*, — tungúz: *szele* = *vas*, *szele-me* = *vasból való*.

szent, hindúszáni: *szant* = *ájtatos*, *vallásos*, *jámbor*, — kasmíri: *sunt* = *szent*, *remete*.

tarhonya, a mandzsúrok kedvenc eledele: *tarhona* (*tarho* = *zsíros*), — tungúz: *talgána*, *talkana* = *liszt*.

Nem szükséges se gáncsolni, se dicsérni Pongrácz Sándor vállalatát: a Nyelvőr olvasói ebből a kis izelítőből is fogják látni, mit várhatnak a nagy munkától.

Könyvészet.

Nyelvtudományi Közlemények 34. k. 3.—4. füz. Melich J. Szláv jövevényszavaink. X. — Erdélyi L. A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. — Ismertetések.

Századok, dec. Pótlások és javítások a M. Oklevélszótárhoz (Szily Kálmán).

Természettudományi Közlöny 424. füz. Kempelen Farkas (tíz rajzzal; Kempelen Bélától).

Néptanítók Lapja 1904. 52. sz. A magyar nyelv tanítása (Szigeti Sámuel).

Egy. Philologiai Közlöny 1905. 1. sz. A nyelvújítás 1815-ben. (Császár E.) — Dessewffy J. gr. az igeragozásról. (Baros Gy.)

A pesti tájszólás kis szótára. A helyszínen eszközölt gyűjtés alapján összeállította egy pesti bennszülött. (Pesti Napló 1904. karácsonyi mell.)

Budenz J. Finn nyelvtan. Átd. Szinnyi J. 6. kiad (2 K.)

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Helyreigazítás. »Adalékok a finnugor palatalis mássalh. történetéhez« c. értekezésemben a 3. s 4. lapon azt a két tételt állítom fel 1. hogy ősi szókezdő postpalatalis *k* megfelelője a magyarban, vogul s osztj.-ban *χ*; a többi rokon nyelvben pedig mediop. *k*; 2. hogy ősi szókezdő mediopalatalis *k* minden rokon nyelvben megmarad. Továbbá uo. 5. lapon az első szakasz címe ez: »Ősi (postp.) **k* vagy **kh* > magyar *h* stb., csuvas *χ* stb.«; végre uo. 19. lapon a második szakasz címe ez: »Ősi (mediopalatalis) *k* > finnugor és csuvas mélyhangú *k*« (értsd: mediopalatalis *k*, valamint többször is így nevezem a dolgozatomban). Az idevaló példák: *kacs*, *károg*, *kufar*, *kajtat*, *kóró* stb. — Ez, úgy gondolom, elég világos megkülönböztetés.

Ellenben uo. a 4. lapon ez van mondva: »Így eredeti *k* (postpalatalis) megfelelője a csuvasban is részint *k* és a magyarban stb. is mélyhangú *k*, mint a *kacs*, *károg*, *kufar*, *kajtat*, *kóró* stb. szók alább közölt etimológiája is bizonyítja«. — Ez kétségtelenül hibás, mint láthatni az előbb említett idézetekből. Nem kutatom, hogy került ide, de könnyű kijavítani, ha a postpalat. *k* helyett mediopalat. *k*-t írunk s a »részint« (a következő mondatban az »ugyancsak«) szót kihagyjuk.

Amde az előbb említett idézetek s egész értekezésem azt bizonyítják, hogy ez a hiba csak ebben az egy mondatban van. Lehetetlen, hogy a legfelületesebb olvasó is észre ne vehetné. Én magam persze azonnal észrevettem, de fölöslegesnek tartottam a nyilvános kijavítását. Mindamellettt akadt egy ember, t. i. bírálóm, aki cáfolgatva ezt kérdezi: »De vajjon igaz-e az állítás első része, hogy eredeti [postp.] **k* a csuvasban lehet *k* is?« (NyK. 34:463).

Nem igaz, uram; de ezt már az én értekezésemből is meg lehetett tanulni.*

SZILASI MÓRIC.

Adatok a *χ* hanghoz (Nyr. 33:577). Szinnyi József egy. tanár úr volt szíves multkori megjegyzésemnek több hibájára figyelmeztetni. A 13. sorban »a személyrag *j* hangja« helytelen e h.: »a fölszólító mód képzője, a *j* hang.« — *Tanítja*, *állítja* stb. alakokban a *tj* nem *ttχ*, hanem: *tyty* (= *t't'*). — A *loppj*, *téppj* stb.

* A postp. *k* hangra a Nyr. nyomdájának nincs egyszerű jegye.

A szerk.

alakokban a *j*-nek *ǰ*-vé való hasonulása már a Magyar Nyelvhasználat 103. lapján is ki van mutatva. — Az *imperat. ss és cs < tǰ* pedig NyK. 23:463. — A zöngés *j*-nek megfelelő zöngétlen *χ* a HB.-en kívül is megvan: *rohtonc: raxtonk* K. T. és *tonohtuan: tanoxtván* Gyulaf. Gl.

TOLNAI VILMOS.

Van-e *ǰ* hang a magyarban? A Magyar Fonétika bírálatában (NyK. 34:238) említi Gombocz Zoltán, hogy »a magyar mássalhangzók táblázatából kimaradt a *j* zöngétlen párja a *ǰ*«. S szerinte legfeljebb szó elején nehéz ez a hang magyar tanulónak (hát szó belsejében?), »mert szó végén elég gyakran ejti a *k* vagy *p*-re végződő igék parancsolómódjában *rakj, lopj* (= *rakǰ, lopǰ*)«. Tolnai Vilmos Gombocz példáinak kiegészítéséül elsorolja az összes *k, p* végű igéknek ezt az alakját (Nyr. 33:577); eszerint van összesen 6 *k* végű és 9 *p* végű ige, melyeknek felszólító módjában szerinte *ǰ*-nek hangzik a *j*. Ennyi az egész! S ha még meggondoljuk, hogy az ott elsorolt legtöbb ige nek ez az alakja igen ritkán fordul elő, másrészt meg, hogy mihelyt e szavak után magánhangzós szókezdő következik, már semmi esetre sem történik hasonulás (*csap-j oda, harap-j egyet, tép-j el, lép-j előre*), világos, hogy e hang előfordulása nem elég gyakori ahhoz, hogy az idegen *ǰ* hang megtanulását megkönnyítse, de még ahhoz sem, hogy helyet foglaljon a magyar mássalhangzók táblázatában.

Gombocz figyelmeztetése óta megfigyelem ez alakok kiejtését s azt tapasztaltam, hogy a *ǰ* hang ejtése ezekben az alakokban sem oly általános, mint ő hiszi. Hallható a *rakǰ, lopǰ* ejtés is, de gyakrabban hallottam az olyan ejtést, s én azt hiszem ez az elterjedtebb, midőn a *j* zöngétlenül kezdődik s zöngésen végződik, vagyis egy zöngétlen átmenő kapocs kerül a *k* és *j* közé (*rakǰj, lopǰj*). Tulajdonképp a népies ejtést kellene megfigyelni, erre azonban alig van alkalom, mert hisz a felszólító módnak ez az alakja a nép ajkán rendesen így hangzik: *rakjá, lopjá* stb. Tehát a magyar mássalhangzók táblázatában ezentúl sem jut hely a *ǰ*-nek, hanem a mássalhangzók hasonulásáról szólva, igenis meg lehet említeni a hasonulásnak ezt az esetét is.

Amit Tolnai Vilmos ugyanott a *ǰ* hang mai használatáról még elmond, az csupa tévedés. A *tj*-ből a magyar kiejtésben *ty* lesz, s ez sohasem *tǰ* vagy *ttǰ* (vö. M. Fon. 94. l.). A dunántúli *aptya, raktya* alakok sem magyarázandók *ǰ* segítségével. Az *ap-ja, rak-ja, vág-ja, dob-ja* szavakban a dunántúli nyelvjárások a spirans hang helyett explosívát ejtenek, még pedig zöngétlen mássalhangzó után a szintén zöngétlen *ty*-t (*ap tyá, rak-tyá*), zöngés után pedig a szintén zöngés *gy*-t (*vág-gya, dob-gya*). Az *ihlet, enyh, bolyh* csak az írott nyelv szavai; s ha *ǰ*-vel ejti őket valaki, ez csak egyéni sajátosság, én még sohasem hallottam ezt a kiejtést. Az *eǰ, hajǰ, vajǰ* (*eh, hajh, vajh*) ejtésmód is teljesen ismeretlen előttem; így csak azok beszélhetnek, akik az írásnak minden betűjét ki akarják mondani.

BALASSA JÓZSEF.

Kenyérmentség. (Nyr. 31:111—33:477.) Ezt a kifejezést. s egyáltalán a közölt beszélgetést, Horovicz J., hmvásárhelyi tanító barátomtól, ki a népszámlálás alkalmával jegyezte fel, hallottam s az ő adatai nyomán közöltem. Nála létemkor ő kérdezte tőlem, ismerem-e a *kenyérmentség* szót és tudom-e, hogy mit értenek rajta? Nincs okom kételkedni H. J. szavahihetőségében, és a vásárhelyi parasztot ugyancsak H. is ismerheti, mert ő is Hmvásárhelyt születtett, ottan nevelkedett s ma is ott működik. Abból pedig, hogy éppen népszámlálás alkalmával, mikor úgyszólván az adó-emelés réme kísért a nép között, az összeírást végzőnek arra a kérdésére, hogy mit eszik s hogy a gyerekeknek mit ad? — félig-meddig kesernyész hangon azt feleli, hogy *kenyérmentséget*, vagyis krumplit, vagy sült tököt, abból a körülményeket mérlegelni tudó olvasó egész bizonyossággal nem fog arra következtetni, hogy ezt a vidéket vad emberek lakják.

BÉRCZI FÜLÖP.

A hevesmegyei nyelvjárás c. tanulmányomról ismertetés jelent meg az Egri Híradó 1904. dec. 31-iki számában. Csak annyiban foglalkozom vele, amennyiben a hamis prófétákkal szokás: tévedéseiről nem a »laikus közönséget«, hanem a nyelvészközönséget értesítem és világosítom föl.

1. Az ismertető azt mondja, hogy Eger a mátravidéki nyelvjárásba tartozik. *Si tacuisses...!* Úgy látszik, még a Balassa térképét sem ismeri az ismertető, mert Eger ott is négy nyelvjárás sarkában áll s kissé a borsodi nyelvjárásterület felé fordul. Azt hiszem, nem érdektelen kijelentenem, hogy se Balassának, se az ismertetőnek nincs igaza. Nincs, mert Eger a hevesmegyei nyelvjárásé s ezt nyelvtudománnyal alaposan foglalkozó embernek a tanulmányom után még most is bizonyítani felesleges volna.

2. Az ismertető azt írja, hogy én az Egert illető adatokat Zolnai és Bartha feljegyzéseiből írtam ki. Hát tudja-e az ismertető, mi a nyelvjárástanulmányozás oka-foka? — Én, amit Egerben hallottam, mindent feljegyeztem, amit nem hallottam s az említettek feljegyzéseiben megvolt, felhasználtam, s ez kötelességem is volt!

3. Azt írja tovább, hogy a Lundell ideálja távol van tőlem. Az én »skatulázásom« éppen a Lundell ideálja! S ha én nyelvtörténeti magyarázatásokra stb. is kitérek, tán még az ismertető ideálját sem közelíthetném meg.

4. Kiirom az ismertető egy pár sorát az ő tudományának jellemzésére. »A segélyző vármegye laikus közönsége, nem hinném, hogy jó szemmel nézné Nagy János füzetének azt a tudakos (!) szinezetét, mely laikus közönségre éppen nem számít s egy doktori értekezés keretén nem lát túl. Még az írásforma sincs előzetesen megmagyarázva.« (Hallatlan!) »S így az egyes hangok kiejtési nüánszát feltüntető jelek legtöbb olvasó előtt érthetetlen hieroglifek gyanánt tűnnek föl.« — Azt hiszi az ismertető, hogy a nyelvjárástanulmányt 16 éves kis lányok számára írják? Legyen ön udvarias a 16 éves

kis lányok iránt, de az ilyen sorokkal ne kompromittálja az — Egri Hiradót. Aki a nyelvjárástanulmánytól érdekfeszítő olvasmányt vagy »szép históriát« vár, annak a nyelvészeti fogékonysága rémmódon el lehet tompulva, »aminthogy igaz is.«

BERZE NAGY JÁNOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tréfás hangmagyarázatok.

Tudod-é mit mond a cigáⁿ hegedőjé. A pirímásⁱé aszongya: ád a ^zIsten kényeret. A kontorásⁱé még asz feleli rá: ád-é, vagy sē; hanem a b^üögg^üös b^üöggejé rá b^üöggi, hogy: d^(e) ád ám, d^(e) ád ám! —

Kalics bátyám! K^ēéd ihász v^uót, k^ēéd ⁱérti a birka beszígygit. Mit is mond a birka?

Hö! Mikor a tilos lucernábo van, örül is, még iparkodik is, osztán aszongya: *be e e* leveles. — Tⁱélén, mikor má alig van mit énni, aszongya a báráⁿ az annyánok: Idēs anyám, mikor lēssz nyár? Az annya még rá: Nem ⁱérēm ⁱé *ē ēn* aszt még! A báráⁿ: Epēr levelet! Az annya még: K^uór^uója is j^uó v^uóna!

SZTROKAY LAJOS.

Találós kérdések.

Mé néz az embēr bele j āp pīpāba? F. Mer nem nézhet ki belülle.

Áz ēccēri vāg gāzdā mēm̄mont-ā-jās siket felesiginek, hogy párāncsollyā j-ān néma szógállónāk, hogy mēnnyēn le-j-āb bēdōt pincēbe, osz csāpollyon ād dohos hordóbū būdōzs bort ācs csorbā kāncsóba. Mi vót itt ép? F. Ącs csāp.

(Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

Szók és nyelvsajátságok.

Aután: azután. — *Eggyōtt, eggyōtt*: együtt. — »Még mos csak *esztendős* katona, ém meg *kettő* vagyok.« »... me most hogy ezeket az újoncokat *képezik kifelé*, abriktojják, későn van a mená-zsi.« — *Meginten*: megint, ismét. — »Három *roston* is befütöttem«: három ízben, háromszor. — *Takarét*: takarít. — »Alig jöttem haza, elküdütt *újfent*«: ismét. — »A *vasúthoz* vótam«: a vasútnál voltam. — »Maj elmejek előbb *vacsoraér*, (így is: *vacsoraír*)«: vacsoráért. »Ott vótam tizenkét *óraig*«: óráig.

(Egy beregi születésű egri baka beszédéből.)

ZOLNAI GYULA.

Tájszók.

<i>apó, anyó</i> : apa, anya.	<i>immág</i> : immár.
<i>nagyapó</i> : nagyapa.	<i>hétfü, szereda</i> .
<i>najinnyó</i> : nagyanya.	<i>sorró</i> : sarló.
<i>karinca</i> : kötény.	<i>izibe</i> : gyorsan (siess.)
<i>kurti</i> : kabát.	<i>palajbász, karajcár, Kirisztus</i> .
<i>tikmony</i> : tojás.	<i>Katók</i> : Kata, <i>Annók</i> : Anna.
<i>lapi</i> : levél (falevél.)	<i>lássuk</i> : látjuk.
<i>botoka</i> : súly (mértékegység;	<i>csürke</i> : csirke; <i>fiszfa</i> : fűzfa.
<i>furika</i> : klárinét. [? A szerk.]	<i>bong</i> : gomb; <i>bongostó</i> : gombostó.
<i>cukház</i> : börtön.	<i>arr</i> : orr.
<i>zsitár</i> : határőr.	<i>konora</i> : korona.
<i>kémönös</i> : konyha.	<i>gyortya</i> : gyertya.
<i>ablakpank</i> : ablakfa.	<i>ászló</i> : zászló.
<i>kófon</i> : kas.	<i>espárga</i> : madzag, spárga.
<i>kompona</i> : mérleg.	<i>könyű</i> : könyv.
<i>mintsább</i> : mintsem.	<i>tulu</i> : tollu.
<i>kürtő</i> : kémény.	<i>dovány</i> : dohány.
<i>kuszkura</i> : apatárs, ipa.	<i>kijed, kegyemöd</i> : maga v. kegyed
<i>firhang</i> : függöny.	helyett használják.
<i>gőzös</i> : vonat.	<i>csendér</i> : csendőr.
<i>masina</i> : gép.	<i>jóccokát</i> : jóéjszakát.
<i>kóperta</i> : levélboríték.	<i>csihány</i> : csalán.
<i>ház</i> : szoba.	<i>pestalja</i> : kemencealja.
<i>híjú</i> : padlásüreg.	<i>árnyékalja</i> : szinalja.
<i>padlás</i> : padló, ház földje.	<i>tikör, tisztöletes ur, mögkéröm,</i>
<i>vettető alja</i> : lépcső emelvény.	<i>szépön, embör, kemönce.</i>
<i>addsza, veddsze, neszesze!</i>	<i>eféju</i> : ifju.
<i>hocide</i> : addsza ide.	<i>mána</i> : málna.
<i>déci</i> : deci.	<i>kopossó</i> : koporsó.
<i>meghót</i> : meghalt.	

Szólások: Hát látáé ezt* valahol?

Hocasza ide izibe azt az ecötös évegöt!

A bójzafák között veszté el a gyermek a karajcárt.

Mintsább eladjam, meghagyom, hogy *hótomkor* a *koporsómba* kócsolják *derága furikámat*.

(Brassó vm. Apáca.) MÉSZÁROS KÁROLY.

Hétfalusi csángó szók.

<i>mocsolék</i> : moslék, piszkos, lucskos, sáros. Pl. »De <i>mocsolék</i> idő ez!«	<i>hangol</i> : erős, fennhangon beszél. Pl. Erősen <i>hangolt</i> a tiszteletes úr és berekedt.
<i>búvárkodik</i> : folytat. Pl. »Ez a tehén <i>búvárkodhatnék</i> .	<i>megvérül</i> : vére felhevülván, elgyengül, megbetegszik. Pl. »A

* A férjet érti a nő rajta.

- kis borjú, ha kieresztik szabadon, úgy kiszaladgálja magát, hogy *megvérül*: azért vigyázni kell rá.«
- feliparkodik*: felnevekedik, gyorsan felnő. Pl. »Hogy *feliparkodott* már a fű a kertben.«
- elforrul*: forró lesz. Pl. »*El-elforrul* a küsdég homloka a láztól.«
- küsdég*: kisdéd, csecsemő. Pl. l. fent.
- rendvel-rendvel*: néha-néha, hébe-korba. Pl. »Ellátogat *rendvel-rendvel* a testvérjéhez.«
- öklük*: gömbölyödik, illetve gömbölyödve nő; látszik, hogy már nő és gömbölyödik. Csak cseresznyéről, meggyről mondják. Pl. »*Öklük* már a cseresznye.«
- odatókked*: odatűz, odasüt. Pl. »*Úgy idetókked* a napsugár a falhoz, hogy alig állom.«
- orotni*: irtani. Pl. »*Kiorották* az erdőt.«
- elháramlik*: elszakad, elköltözik messze. Pl. »Az az ember rég *elháramolt* a mi falunkból Romániába.«

PETROVICS PÁL.

Tréfás mondások.

- Nem vagyok én öregebb kénél, csak a bőr öregebb rajtam.
- Lessz még valami ebbű a földbű, (föld lessz belüle; buza, rozs, ha lessz, ha nem).
- Kifogy belüle, mint a jádi pap az imáccságbu, mint a csoknyai a miatyánkbu.
- Hozd ám a rokonomat is (rokk).
- Nem ért kê a lóhó, csak a fülit üti.
- Esik az esső. Nem a! Hát mi? Csak víz.
- Addig élek, ameddig akarom (a karom).
- Akkorát tüsszent mint egy akó kapu (akolkapu).
- Mélkórságos úr lett belüle (méltóságos).
- Ű esztelen cihája (excellenciája).
- Ne ne vess, csak amugy örülj.
- Möggyöngül a szive mint a kéri vőfényé. (Nagyon sirt a menyasszony a bucsuztatásná, oszt a vőfé is belekezdt a sirázsba annyira mögsajnálta.)
- Nem adná egy pitar kutyáé.
- Nincs édös annya a munkájának. (Nem szép, nincs formája.)
- Annyira mögnő mahónap, az akasztófát is ékerüli.
- Huzd rá, ugyse tudod mit szántam nekéd. Mit no? Akasztófát.
- Kötény alá temetik a gyereket (ha a kis. gyerek elhal s az asszony rövid idő alatt újra terhes lesz.)

Közmondások.

Vák is tánâ néhá garást. Zsidók köszt is az öreg hájtyá-j-ál lovát. Nem észik még át telet sê-j-ák kutyák, sê-j-áf farkások (= majd lesz még hideg is; enyhe télre mondják). Uri pompá, üres konyhá. Rozbâ keresik aj jót (feleli, a kinek azt mondják: De rossz a ruhád).

Ló botlik, nágyot botlik; csikó botlik, kicsit botlik. Ëp sógorok, kutya komák. Elő ciróká, ázutám máróká (= először cirógtatják egymást, szépen összeférnek, azután meg összearakodnak). Forr áv víz, vínű-j-ász szakácsné. Ëccër hopp, mászszor kopp v. télén hopp, nyáron kopp (= hol jó az ember sora, hol rossz). Mász szájával nem lehet jólaknyi. Ëccër lákik jó ál ló eggy esztendőbe, akkor is méffájósogyik túlle áf feje. Áz írâst nem nyállýa lë ák kutya = scripta manent. Csák szímbű (tëszí), nem szívbű. Ász szónák párját kell ánnýi (= ha vmit mondanak, meg kell rá felelni, vissza kell vágni). — Rokonok? F. Ádámru, Évárú, án náty körte fárú.

(Gyöngyös-Halász. Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

Népetimológiák.

A Garay-utczában Budapesten van egy üzlet, melynek gazdáját *Korompíz*-nek hívják. Szerintem ez a név *Kronprinz* német szóból keletkeztetett csak.

Tegnap azt kérdeztem kocsisunktól, hogy dolgozott-e már *Augenfeld* úrnál, azt felelte hogy: »Hát persze, hogy dőgoztam mán *Ágonfótt* úrnál.«

VAJDA MIKSA.

Helynevek.

Hosszuaszó, Kövesaszó, Fenyőaszó. Az aszó mind a három szóban völgynek felel meg. Továbbá előfordul Deságháttya, Málháttya. Ezekkel a szókkal a hegynek azt a részét nevezik, a hol átmennek a lapályba, a síkságba. Továbbá: Telekság (nem *ség*).

(Udvarhely m. Zetelaka.)

BIRÓ LAJOS.

1. *Cinderi-Bogád*: Berekalja, Bogádalja, Egyes, Hosszusziget, Irtás, Kenderföld, Kettes, Kisbogád, Kiscsont, Miklósrét, Nagy-Eger, Rétföld, Szentgyörgyvirágos, Teleki rét, Új rét, Vársziget.

2. *Gülvánfa*: Borsaföld, Buzás láza, Cserdi mező, Fekete föld, Gologvai, Haraszt, Kis mezőke, Kövesi, Mónisi, Nagyház, Oltványosi, Pöttendi, Pusztai, Szentkirályirtás, Szigetje, Temetési, Tüskés.

3. *Hernádfa*: Budai, Kiserdő, Megyer, Nagyrét.

4. *Kisasszonyfa*: Alsó derékút, Alsó hosszúk, Árokduülő, Baksai erdő, Belső telek, Bertók, Cserláz, Derékút, Eresztvény, Gömböc, Hosszú földek, Keleti kertalja, Kenderföld, Kis hegy, Kis láz, Kis rét, Körtvélyes, Középső, Kútfa, Kútfél, Meggyes, Nagymegye, Papp-rét, Páli mező, Pusztai rét, Tótok háza, Úrrét.

5. *Kistelek*: Árokközti, Cserei irtás, Csereláz, Fenyős, Karc, Káposztáskert, Kertvége, Megyeköz, Mezei irtás, Mező, Reggelkellő, Rigómező, Rosszföld.

6. *Magyar-Mecske*: Budai irtás, Farkastelek, Feketedülő, Jesztorgai, Magyarás, Makrád, Szelecske, Zabosmegye.

7. *Monosokor*: Alsó erdő, Csoboka, Kis mező, Köves, Záz, Tekeres, Topolyva.

8. *Okorág*: Cserrét, Csoboka, Csűr, Falurét, Gyüent, Haraszti, Kollát, Lucernás, Okorköz, Szilas, Szurdok, Új házhely, Újlak.

9. *Ózd*: Antóláz, Bogyórét, Faluhely, Fiató, Kertajja, Középső, Kúti, Nagymegye, Pázsit, Pénzes, Pója, Rekettye, Rekettyés, Szijhatár, Tüskes, Zabosmegye.

10. *Rónádfa*: Alsó erdő, Decsi, Gigei, Gyöngyfa, Kápolna, Mojka, Szállások.

11. *Sumony*: Bakantó, Bodóci, Cserivaj, Csopoj, Gyümölcsös, Hajógi, Homó, Hosszúdülő, Kenderföld, Kispertaj, Lázirét, Malomi, Manyarui, Nyarastó, Sorgyusi rét, Szelestó.

12. *Új-Mindszent*: Belső irtás, Cseremkata (köznyelven: Selyem Kata), Dennyeföld, Fenyeres, Gulasi, Hatvani rét, Hosszurét, Kapuj, Kértvegy, Kolomárné, Kőrifás, Martonrét, Nagycsapás, Széppéter, Sziromdenger.

(Baranya m.)

SOMSSICH SÁNDOR.

Dülőnevek.

Cák: Telek-dülő, Cser, Bendeirtás, R^uóhegy, Szégverem, Hosszi, Egér, Sz^üöl^üök eleje, Hosszi irtás, Lejár^uó(z)alog-rít, Bejár^uó(z)alog-rít, Rövid, Damukos, Komirtás, Kis-Komirtás, Bels^üödülő, Kecskeirtás.

Velém. Zerácsár^uó, Zimb^uós (ingoványos hely), Hajlatom (domboldal), Kendigv^üögyö, P^uókaf^üődek, Csiszár, Danija, H^uót(domb), Má, Br^uóságrít, Tikarít, B^uótos pince, Csavar (tekervényes út van benne, különben domb), Pák^uó, Tusmegye, Magyar^uósok, Hegyvámos, Grébitv^üögyö, Csádé.

Doroszló: K^üs^üő felé, Csikényei d., Szerdai d., Kertalla, Avasallai d., Perényei d., Határi d., Bels^üő vágási d., Fülöp csarita, Rítmelléki hegyvámos, Újhegy, Kapuskuti hegyvámos, Derécei d., Bels^üő marcsátai d., Kisirtási d., K^üs^üő kövesék, Erd^üőmelliké, Erd^üővígi d., Berekalla, Karhi d.

Szerdahely: Vidrábok, R^uóhegyek, Ta, Nyirés, Irtások, V^üögyi d., Zsápérék.

(Vasm. Kőszeg vidéke.)

KOCSIS LÉNÁRD.

Szőlőművelés és gyümölcsstermelés szavai.

Eszközök: Permet (a kékgalic oldata), karaszoló (kaszadarab nyélbe erősítve, a szőlő hosszú hajtásainak elszedésére használják). Ágas, furkó, csomiszló v. csumiszoló (szőlő v. gyümölcs összezúzására használják), sutú, álló, szödő, pittli (bádofgazék) lopó hévér (borszívó) korcsolya, ászok, madárijesztő, kereplő, garabó, hordó, dézsa, csöbör, vödör.

Termékek: rekenye (a szőlő friss zöld hajtása), venyige, törkő söprő (a bor alja), bajúsz, kacs, fej (szőlő), girizd, állani való (szőlő).

Tulajdonságok: taplós (alma), rozsdás, szeplős (barack), kásás (körte), lerogyott (gyümölcs; hirtelen megért), szotyos (túlért puha körte), felfordult bor (megromlott).

A szőlőskert felosztása: pászta, borozda (a szőlő közötti közlekedő út), út (pl. hány út a szőlőd?), hegyközség, bakhát.

Cselekvést jelentenek: einslágol (kénez), essöl (a szőlőcsész minden sarkán a szőlőskertnek, mikor azt megkerüli), töltöget, kötöz, bújt, sipol, szemez, nyes, csonkol, dönt, támogat, aszal, pakol, sutul, gázol, metsz, nyit, takar, hamvaz, (a szilvát szárral szedi, hogy a hamva le ne törlődjék), karóz, tisztogat, törülget, böngéz, hernyóz, behúz (az utat, hogy az idegen nyom észrevehető, látható legyen), derít, virágzik (a bor; gombaképződmény), lefejt, zsendül, pirkad, lerogy, megvakul! (az oltás nem fogamzik meg).

Nagymöggy, öregmöggy, aprómöggy, hajagmöggy, pipacsmöggy, vörösmöggy, ótottmöggy, feketemöggy, szentiványi âma, rozmaringâma, nyári, téli pogácsaâma, vérâma, vajâma, püspökâma, masánkerâma, (Maschánszky) jahovâma, tükörâma, fontosâma, paradicsomâma, kormosâma, nyári pirosâma, lánycsöcsûâma, pamperger-pengerâma, szercsikaâma, sóváriâma, csörgőâma, viaszâma, borizûâma; — nyári, őszi aszalószíva, vörösszíva, zódszíva, fehérszíva, ringlőtszíva, lőszöműszíva, doktorszíva, kökényszíva, potyókaszíva, bonabéniszíva; — furkó-körte, császárkörte, bőrkörte, árpávalérő-, búzávalérőkörte, mákfejú körte, citromkörte, nyakas körte, savanyókörte, muskolatkörte, Szent-Anna-asszonykörte, Kálmánkörte, borsoskörte, szépasszonykörte, orozva-termőkörte; — madlén, lugas, bajor, tökszőlő, izabella, mézes fehér-szőlő, kecskecsöcsű, egrősszőlő; — sárgabarack, szőrösbarack, kajszibarack, olasz, franciabarack; — ropogós cserösznye, kőrösi cserösznye, pongorádi, csongorádi cserösznye.

(Kecskemét.)

BENKÓCZY EMIL.

Szőlőművelés.

(Somló hegye, Veszprém m.)

Szőlőfajok: szigeti (furmint), sárfehér, budai zöld, fehér szőlő, rak szőlő (Zala-Egerszegen: »ratok«, a Balaton mellékén: »világos«), zöld fehér, fehér hamvas, bajor (gohér), muskotály, olasz és francia rizling, gyöngyszőlő (chasselas), kék nyelvű, térdes, szilifánt (cirfandler), fehér mézes, Margit szőlő vagy Jakab szőlő, kecske-csöcs, pozsonyi; szemmártoni szőlő: a »hónal fattya« utólag virágzik s meg nem érő vagy csak novemberben érő szőlőt terem (más vidéken: egres).

CSAPODI ISTVÁN.

Gúnynevek.

Kínyös Gecse, Patócs, Klavár, Nagyhasú Bilicki, Gólyalábú Ozsgyányi.

Nagy Tót Jancsi Dalmandi,
 Üрге Bandi Szakali,
 Tanci Pista Madarász,
 Fajka Paja Dadarász. (Négy szomszéd.)

Badzsó, Csúri, Csuma, Mucsi, Tocsak, Nagy Tót Jancsi. (Egy legénytársaság tagjai.)

(Zenta.)

TELEKY ISTVÁN.

Beszéd a házosságrú.

Mi a házosság,
 Világi párosság.
 Akkik csak pr^uóbáták
 Asz mind it taláták.
 Im aszongya ^éere
 Maga Kosut Lajos,
 Hosz szégí~l legínnek
 Biz an nagyom bajos.
 Annak a legínnek
 Ugyan még nem csuda,
 Ki maga fejtű
 Esz még min nem tuggya.
 De ja zasszon neki
 Maj tuttáro aggya,
 Ha hommi k^üő neki,
 És szálíg ^éemonygya.
 A gazdaasszonnak
 Elősször k^éék hásztüz.
 Hohha en nincs bizon
 Neki nab büz.
 Szobábo, koⁿhábo
 Légyen ölígsigés,
 Butor, ojan holmi,
 Ammi csak szükségés.
 Mivel ha a zasszoⁿ
 Lát ebbe szükségét,
 Ném ühet senkiv^é
 Vidám vendígsigét.
 Dörög, morog akkor
 Ű k^éeme uráré,
 Hogy a ménkü hoszta
 Űtet a nyakáro.
 Hot téhát esz kerűd
ⁱÉs hogy kedvit kerezsd,
 Mindezéket azⁱér
 Röktön venni siess.
 Söprü, ruhakefe

ⁱÉs büörös táskola (?) *
 Mángoll^uó, s^uótart^uó,
 Rokka ⁱés mat^uólla.
 F^uóra [falra] cifra tikér,
 Szobábo szíp aszt^uó,
 Köll ágy, ládo, karszⁱék,
 J^uó puha vánkoss^uó.
 Tele öreg finom,
 J^uófiéle ecett^é,
 Rúzsza vizz^é ⁱés más
 J^uószagu kenett^é.
 Házod előtt ha lácc
 Zsid^uót járnai immár
 Uh hajt, ut tuszkú ki
 Valamint a tatár,
 Hov vígy csipkiét, kend^üöt
 Oll^uót, gyüszüt, mék tűt,
 Ládáro lakatot
 Még más ilyesneműt.
 Vásárro k^éék mennéd,
 Mer kerget a zasszoⁿ
 K^éék kapca, cipell^üő
 Még ujm^uódi kartoⁿ.
 Feketé selém vagy
 Más színű keszkeny^üő,
 Ezám má jasztán a
 Zigazi bökken^üő.
 Apró és naf fazik
 Bögre, szilke ⁱés tá,
 Hidd ^éé barátom ezt,
 Hon nagyom megrostál.
 Nyárs, rostⁱé, tök, gyalu,
 Süt^üőlapát, pemet,
 Im mind ezéket sém
 Ténni ám a szemet;
ⁱÉs sok lábos ediny,
 Valamint lábotlaⁿ,

* Eredetileg: borsos iskátula. — A szerk.

Kis és nak kanábú
 Likas és likatlan.
 Vasfazik, csipűvas,
 Sűtőrű meg mozsár,
 Kézi, asztám mek több
 Szakajtű kosár
 Sodrűfa, meg dészka,
 Kis és nar reszellű
 Hunnaj szédéd esz mind
 Jű barátom elű.
 És gazdasszonynak ám
 Minnyájan szelű
 Kű még ezen fölű
 Sajtár és tekenű.
 Vaslábos, rézüst és serpenű
 Levesmerű fényes riez
 Vasnyelű kalán,
 Sűtartű más eszköz
 Ájjon koⁿha falánn.
 Jaj de még a lakűszobáro
 Sokkű több kű ám mind a
 [konyháro.
 Mer nem is szűllottam,
 Még a szekrinyűkrű,
 Aranyos kipekrű
 És ágyteritűókrű.
 Már ammit emontam
 E jis ölig faj,
 De még maratt ám en nab baj.
 Mondanám is nem is
 Igazán átullom
 De utűjára el is nem titkúhatom.

Mi tűris-tagadás,
 Még űóra is kű mennyi.
 Hogy a menyecskének
 Bűöcsűöt is kű vennyi.
 Ebbül áll röviden
 Házosság, párosság,
 Akkik csak prűbáták
 Asz mind it taláták.
 De anygyali szűzek
 Azier örvengyenek,
 Kik testi szűpsígtékben
 Köszünk örvendték.
 Csak lelki szűpsígték
 űÖrizzték tik meg,
 Jámbor szelíd légűen
 Szeretű sziveték.
 Ezén szűollásomonn
 Nű szomorkoggyatok,
 Hogy a farsangbű má
 Kimarattatok.
 Gyüm maj a másik,
 Kibe lűssz részetek.
 Gyűnnek a legínyek,
 Kikkal műgesküdhették.
 Itt vagyok még ién is,
 Melliték szeret meg,
 Tarcsa föl a zujját,
 Haccs csűókujjam ién meg,
 Nekiadom mostan
 Csűókom foglalűba,
 Ién tartok rá számot,
 Nű is, más ez uv vaⁿ.

(Veszprém m. Ugod. — Horváth Kálmán feljegyzése).

BEKE ÖDÖN.

IZENETEK.

B. u. é. k. lapunk minden barátjának!

P. L. — Hogy hogy van jobban magyarul: *inferior faj*-e vagy pedig *inferioris faj*? Egyik se, hanem: *alsóbbrendű faj*.

Burkus »a Brandenburgicus szónak második alkatrészéből van elcsavarítva«, mondja CzF. szótára. Vö. »burgus huszár« Illei János Tornyos Péterében 1789. 3. fölv. 3. jel.

Tátrai. — Leghelyesebb: *istentisztelet*, egy szóba írva és kis betűvel, mint pl. *dunavíz*, *tiszavirág*.

M. I. — *Anorganumos* helytelen képzés, mert *anorganum* főnév nincs. Helyesebb: *anorganikus* v. *szervetlen*.

Patkolástan. — Jobb ezt a régi műszót megtartani, mintsem az új *patászatot* alkalmazni. Ha nem fejez is ki mindent, amit ez a tanulmányszak magában foglal, mégis kifejezi a főcélját. De ha még ezt se fejezné ki, akkor se kellene a rég megállapodott műszót bolygatni. Az elnevezések igen sok esetben a fogalmaknak egészen mellékes ismertető jegyeit fejezik ki: az *asztalos* szó pl. csak annyit, hogy az a mesterember asztalt csinál, a *lakatos*, hogy lakatot stb. Az *asztal* maga eredetileg csak állót, állványt fejez ki. — E kérdésről tüzetesen értekezett Alexander Bernát Nyr. 7:113.

Javítandók. *A magyar nyelv* új kiadásában az előszó 6. sorában e h. »alkothatnak magunknak« olv. alkothatunk magunknak. — A 86. lap utolsó sora a köv. lapról tévedt oda s tkp. a 87. lap utolsóelőtti sora.

Jutalom. A Budapesti Hírlap szerkesztőségénél húsz korona folyt be Szarvas Gábor szobrára utólag, mikor már az emlékszobor föl volt állítva és költsége fődözve. A B. H. e húsz koronát kamatostul rendelkezésünkre adta, hogy valamelyik buzgó népnyelvi gyűjtőnk jutalmazzuk vele. A jutalmat elismerésünk jeléül — özv. Szarvas Gáborné adományával s a magunk pótlásával negyven koronára kiegészítve — **Ősz János** pocsfalvai állami tanítónak ítéltük oda.

Beküldött kéziratok. Szegleti István: A főnévi igenév Arany Jánosnál. — Bérczi F. Rátartós stb. — Simai Ö. Adatok a NyUSz.-hoz és a helyesírás történetéhez. — Viski K. Nyelvmemlék a kolozsvári ref. koll. könyvtárában. — Rubinyi M. A német nyelvnek birodalmi ügyosztálya. — Csefkó Gy. Tájszók. — Komonczy G. A magyar consecutio temporum. — Benkóczy E. A magyar állattenyésztés szókincse. — Székely A. Lapszemle. — Ady L. Nyelvművelés. — Kemény F. Irodalmi köznyelvünk szókincséhez.

Beküldött könyvek. Magyar remekírók, V. és VI. sorozat (Franklin): Pázmány munkái. Vörösmarty 5. és 6. k. Bajza munkái. Arany 3. k. Szigligeti színművei 2. k. Gvadányi és Fazekas. Tompa 3. k. Madách. Arany L. — Remekírók képes könyvtára: Reviczky költeményei. Leopardi és Musset költeményei. Csokonai vál. munkái. — Baksay S. Szederindák. 2. kiad. — Riedl F. Arany János. 3. kiad. — Benedek Elek: Hazánk története, az ifjúság számára. — Benedek Marcell: Don Juan feltámadása. — Ranschburg P. A gyermeki elme fejlődése és működése. — Brunner: Tábori erődítéstan, ford. Székely László. — Az Athenaeum nagy képes naptára. — Szemere S. Az esztetikai játékelmélet. — Kincses Kalendárium 1905-re.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSBEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

II. Analógia az egyszerű mondatban.

1. Rokon képzettartalmú szerkezetek hatása.

Ezen a fő csoporton belül, hogy anyagunkat áttekinthetőbbé tegyük, olyan felosztáshoz kell folyamodnunk, amely az analógikus hatásnak csak külső megnyilatkozási formáján alapszik. Így először ismertetjük azokat a kapcsolatokat, melyekben a rokon szerkezet hatása az igével vagy melléknévvel járó határozó megváltozását eredményezi, aztán a pleonasztikus mondatokat tárgyaljuk; szólunk az analógia egyéb nyilvánulásairól, bizonyos zavaros szerkezetekről. Külön emlékezünk meg az értelem szerint való egyezésről.

a) Határozók elváltozása.*

Nem valami nagy számmal idézhetünk olyan idetartozó szerkezeteket, melyek a történet folyamán állandósulva átjutottak a mai nyelvhasználatba. Sajátságos, hogy egyes ilyen analógia útján létrejött szerkezetek, bár a régi nyelvben meglehetősen el voltak terjedve, — sőt némelyeket állandósultnak is tarthatunk, — az idők folyamán eltűntek, kivesztek. Szinte azt kell gondolnunk, hogy a logikának a nyelvalkotásba való befurakodása pusztítja ki ezeket a látszólagos hibákat.

Lássuk először a *törődik* igét. Régen általában így mondták: *törödöm vmin.*: Sohonna semmi hírem sem jöve, *kin* nem kevésbé *törödöm* (Bercs. Lev. 72). Sem a nagy dolgokban nem örvendez, sem akármi *aprólékon* nem *törődik* (Pázm. KT. 108). *Busulásodon* bizony valóban nem *törödöm* és *busulok* édesem (Rák. Gy. Lev. 272). Most pedig, nyilván a *gondol vmivel* analógiájára, *-vel* ragos határozóval szerkesztjük. Első nyomait ennek

* Felhasználtuk a NySz. adatait is.

a szerkezetnek körülbelül Faludi korában találjuk: Az akaratosság, ha mikor pörlekedik, nem törődik sokat a jövővel (Fal. NE. 487). Nem törődnek véle (Fal. NA. 217). Ha kimégyen egészen Balaton tájékára az ellenség, azzal ne törődjék (Bercs. Lev. 511). Az itt idézettekhez vegyük még hozzá ezt a két mondatot: Magában tatár kám így törődik vala (Zr. 2:4). Vigasztal és int, hogy ne törjem magamat ez az gonosz eseten (Lev. T. 2:126). Mármost érdekes dolgot tanusítanak ezek a példák így egymás mellé sorakoztatva. Kiviláglik belőlük t. i. az, hogy a *törődik* régibb, etimológiai jelentéséhez közelebb álló értelme annyi mint: *búslakodik*, *szomorkodik*, most pedig teljesen rokon a *gondol* ige bizonyos használatával. Könnyen megérthetjük, hogy ennek az igének szerkezetváltozásában elsősorban nem azt kell okul tekintenünk, hogy a *gondol* szerkezete hatott rá, hanem igenis azt, hogy alapjelentése elhomályosult, értelemben közeledett a *gondol* jelentéséhez, s csak így állt elő a két szerkezet kiegyenlítődése. Evvel a jelenséggel még fogunk a következőkben találkozni.

Hasonlóképen a *gondol* vagy a már megváltozott *törődik* hatását szemlélhetjük ebben a mondatban: A test nem *aggódik* semmi *szeretettel*. (Fal.) Bizonyára kielégítő a magyarázatunk, ha nem is tudunk mindig egész határozottsággal rámutatni arra a szerkezetre, mely az újat létrehozta. Wundtnak a mondatról való felfogásából természetszerűen következik, hogy ez nem mindig lehetséges; mert hisz a mondat egységes képzet s ennek az egy képzetnek többféle nyelvi kifejezése is lehet. Elég, ha azt a fogalomkört meghatározhatjuk, amelyiknek a hatásaképen az új szerkezet létrejött.

Itt említjük, mert jelentésével a most tárgyaltakhoz csatlakozik az a Zala-szerte járatos szerkezet: *nem aggom rá* = nincs gondom rá. Tennáp behortuk, ami kis szénánk vót, mast legalább *nem aggunk rá*. *Aggani*, *aggódni* a régiségben is, meg a mostani nyelvhasználatban is mindig *-n* ragos határozóval szerkesztődik. Ennek a zalai szerkezetnek kétségkívül az ilyen rokonértelmű mondatok voltak a szülői: *nem gondolok rá*, *nincs gondom rá*.

A *törekedik* igének is épúgy, mint az előbb tárgyalt *törődik*-nek elhomályosul egy kissé az alapjelentése, így kerül egy másik igének a vonzókörébe, mely aztán a szerkezetét is átadja neki. Régen így mondták és írták:

Terekedyk az ew felsegew *dolgaban* mek felebys mynth az arthicolus tárgya (tartja, Lev. T. I: 15). Sokat törekedett a rab urak *szabadulásában* (Cserei: Hist. 48.). Az *megváltásában* törekednék Kegyelmetek (Rim. Lev. 185). Vagy pedig: Azon törekedik, hogy leszabhassa azokat, kik nagyobbak, jobbak nálánál. (Fal. BE. 551.) Ezen ighen törekeggyetek (RMNy. 2:147).

Alapjelentése közel áll a *törődiké*hez. Már a régi nyelvben, a kódexek korában van egy olyan anal. szerkezete ennek az igének, mely az állandósulás útján volt ugyan, de elterjedésében mégis megakadt, s ez: *valamiért törekedni*; én ebben a *könyörög*, *rimánkodik* hatását látom s valóban az itt következő példákban ez az értelmi árnyalata van meg. Föltevésemet még jobban megerősíti az a körülmény, hogy az egyik mondatban együtt fordul elő vele a *reménkedik*: *Reménkedgyél* s *tőrekedgyél* fiad előttt érettem (Derk. ÖÉlet. 75). Innejd mindjárást fölmeigyek Bécsbe, *tőrekedni* Beszterceért (Nád. Lev. 39). Eoreokke megszolgalom Kegnek, hogy eerehem nadrispan wramnal theorekedett (Lev.T. I. 290). Csakhogy amint tudjuk, nem ez a szerkezet állandósult és származott át a mi korunkra, hanem a *valamire törekedik*, az *igyekezik* analógiájára. *Szülésre* törekedem: parturio (C). Azon tisztkereső ne légy, *melyre* többen törekednek (Fal: NE. 423). Kétségbe vonhatná ugyan valaki, hogy itt nem az *igyekezik* hatásával van dolgunk, mert hiszen már a kódexek korában is előfordul *valamin* v. *valamiben* igyekezni. Csakhogy ez nem a rendes használata, hanem olyan ingadozás, amelyet a régi nyelv mindenféle szerkezetében találunk; a legáltalánosabb, legelterjedtebb a *valamire* igyekezni; a *tőrekedik*-nek ez a szerkezete sokkal későbbi keletű.

A *csügg*, *függ* igének is van a régi nyelvben egy ilyen analógia útján keletkezett kapcsolata, mely azonban ma már nem járatos: *vmiben csügg, függ*; annyi mint *vmitől függ*. Biztosra vehetjük, hogy ennek a rokonértelmű szerkezetnek a hatása alatt keletkezett: *vmiben áll vmi*. Igaz ugyan, hogy ha a fordított kódexek adatait az eredetivel összevetjük, kétség támadhat bennünk erre nézve, mert egyes példák a latin mondatnak szó szerint való fordításai: Ez ket *paranczolatokban* a tellyes terveen fyg: *in his duobus mandatis* universa lex pendet (JordC. 425). Csakhogy olyan elterjedt szerkezete ez régi nyelvünknek s viszont a kódexek egyes helyeinek példát adó latin szókötés olyan ritkán s kivételesen fordul elő, hogy a legtöbb példát bátran tarthatjuk

a magyar lélek termékének. Két nyelvnek ilyen találkozása különben sem ritka; már bevezetésünkben említettünk egy tisztán latin mintára készült szerkezetet, mely azonban Lisznyainál is előfordul. — Példák:

Az miben mindennek üdvössighe függ (Sylv. UT. 2:2.). Megtanulhad, mi legyen és mibe függjen a Christus Jesusnac orszaga (Helt. Bibl. 1:94). Csak ezbe egyedül függ a mi boldogsagunc (Born. Pred. 274.). Ebben a négy dologban függ a jó nevelés (Pázm. Pred. 193.). Ebben függ a jó életnek fundamentoma (Káldi 1:504.).

Természetes, hogy emellett a mai szerkezet is használatos: Ennek a hazának megmaradása Isten után onnan függ (Bujd. Lev. 41.). Függjenek peniglen Kluczoy uram ő kegyelmétül (Rim. Lev. 213.).

A *függ* igével rokonértelmű a régiségben: *várni vkitől*; ennek a hatásával találkozunk a *hallgat* igének egy kapcsolatában:

Azt is megparancsolja ő nagysága, hogy elsőben *mitőlünk várjon* (TME. 3:133.). Mindenekben kegyelmes *parancsolatjától várok és hallgatók* (uo.). A magyar urak nem akarnak a *némektől hallgatni* (TME. 3:19.). Bizonyos emberétől parancsoljon, hogy *tőlem hallgasson* (uo. 58.). Az egész székely náció *tőle hallgat* (Cserei: Hist. 71.). Mindnyájan hallgassanak Csuti uram ő kegyelmétül mint főkapitánytul és Bory uramtul mint vicekapitánytul (Rim. Lev. 211.). A test kötelessége, hogy a lélektől hallgasson (Pázm. Pred. 887.).

Az eredetibb szerkezet ez: Megh hatta nekyk, hogh se en *hozzam* se az *vaydahoz* ne hallgassanak (Lev. T. 1:199.).

Ha meggondoljuk, hogy az asszociáció törvényei szerint különféle rokon képzetek társulhatnak, könnyen megérthető, hogy ugyanazon szerkezetre más-más szerkezetek is hatással lehetnek, s így különböző új kapcsolatok keletkezhetnek; a *vlkihez* v. *vlkire* való hallgatás fogalmához közel áll az engedelmesség fogalma. Van is olyan adatunk, melyben ennek a két fogalomnak a kifejezései kombinálódnak. Meg vagyon uram parancsolván ezeknek, hogy *kegyelmednek hallgassanak* (Rim. Lev. 339.).

A *hallgat* ige régi, rendes szerkezete aztán kiszorítja néha az *engedelmes* melléknév szokásos kapcsolatát, s helyett: *vkinek engedelmes*, ily mondatokat is találunk: Az asszony nepek *engedelmesec* legyenec az ű *feriekhez* (Tel. Evang. 1:179.). Engedelmesek legyünk mind fejedelmünkhöz, s mind felebarátunkhoz (Rim. Lev. 102.).

Ma már szintén szokatlan szerkezet, de a régiségben nagyon kelendő *vmit vmi nyelven, németül, magyarul fordítani*; a ren-

des kapcsolat vmi *nyelvre fordít*. Érdekes, hogy néha mind a kettő előfordul ugyanannál az írónál; az elsőnek a keletkezését a vmi *nyelven ír* okozta.

Magyar *nyelvre* fordoythatnak (Komj. Sz. Pál 10.). Az deáki *nyelvről magyaról* fordoytatott volna-e? (uo. 8.). Az Szent Pál leveleit *magyaról* fordoytottam (uo. 11). Németbül *magyarul* fordítá ezt az könyvecskét (Toln. Vigaszt. el. 9.). Ez könyvecskét kit Telegdi Miklós mester magyar *nyelven fordított* (Tel. Ker. fund. 4.). Annak okáért im *magyarul fordétám* e könyvet (uo. 9.). De a címben: Telegdi Miklós mester által deák *nyelvről magyar nyelvre fordítottatott*.

Szépíróink, ha előadásuknak régies színt akarnak adni, ma is szívesen elevenítik föl azt a kapcsolatot, hogy *írtak ennyi és ennyi esztendőben*. Ennek is az analógia volt a szülőanyja; a *történik* ige hatása adta neki az életet. Igaz, hogy az írás és a történés fogalma így általánosságban semmiféle rokonságban sincsen, csakhogy könnyen átlátható, hogy mikor azt mondom, hogy *történt az 1526. esztendőben*, ugyanaz, mint ha azt mondom, hogy *1526-ot írtak, mikor ez történt*; ennek a két mondatnak a kombinálódása hozta létre a magyarázandó kapcsolatot:

Azon időben, mykoron urunk Jesus Cristus zent zyletese wtan yrnanak keeth zaaz nyoczwan *esztendőben* (ÉrdyC. 338.). Mykor irnanak enny (1558) esztendewben (RMNy. 2:179.). Irtak akkor ezerháromszáz és huszban, Tholdi Miklós hogy születék Nagy-Faluban (Ilosvai:Toldi 5. sz.) Irtanak ezerben ötszáz ötvenhatban (Ar:NC.).

A Wundt-féle mondatfelfogás helyességének szebb, meggyőzőbb bizonyítékát keresve se találhatnánk. Az *írás* fogalma nem rokon a *történés* fogalmával, az utóbbinak a kapcsolata mégis hatással van az előbbiére; igen, mert nem szó hat a szóra, nem a mondatot alkotó képzetek társulnak a másik mondatot alkotó képzetekkel, hanem amint a mondat egységes képzet, azonképpen hatását is mint egységes képzet gyakorolja.

Mibe kóstâ?* mondja a lévavidéki nép; első tekintetre világos, hogy ennek a két szerkezetnek a kombinálásával van dolgunk: *mibe kerül + mennyit v. mit kóstál*. A portéka ennyibe kóstál. A bál de sok pénzembe kóstál (Népk. Gy. 2:208.).

Az itt következő két szerkezetet magának az illető igenek más használata hozta létre. Régen azt mondták: *azon félek*, de egyéb kapcsolatban mindig így: *félek vkitől v. valamitől*. Nagial inkább kellene felnetek az pokolbeli farkasnak *fogatul* (Virg. C. 56.).

* Simonyi: Magyar Hat. 1:26.

Az utóbbinak, mint sokkal nagyobb körrel bíró kapcsolatnak analógiájára alakult aztán az előbbi is, úgyhogy ma már azt mondjuk: *attól félek, hogy . . .*

Drágán, olcsón, ingyen* adok v. veszek vmit, ehelyett a dunántúli nép azt mondja: *drágáér, olcsóér, ingyér*, nyilván az *ad, vesz* ilyen kapcsolatának az analógiájára: *öt forintért adtam el v. vettem*.

De van az *ad* igenek egy másik, analógia útján keletkezett kapcsolata, mely az egész magyar nyelvterületen el van terjedve s a régi szerkezetet teljesen kiszorította: *vkire v. vmire adok vmit.*** Régi írásokban így olvassuk: Barcsai Mihály Teleki Mihályon is semmit nem ad vala (Cserei: Hist. 145.). Azt akarják, hogy az Írás magyarázatyában egy babot ne adgyunk a szent atyákon (Pázm. Kal. 668). Biztosra vehető, hogy az új szerkezet az ilyenek hatásának eredménye: *ügyet se vetek rá, rá se hederíték*. A következő két mondatban meg az *ad* ige analógiájára keletkezett új kapcsolat: Bécsbe egyet *két forinton tartottak* (két f-ra tartottak + két forinton adtak) (Lev. T. 1:32.). Harminc ezüst *garason böcsüllötték ötöt* (Pázm. Préd. 212., harminc garasra böcsülték + h. garason adták).

Kérdést teszek valakinél és vmit kérdezek vkitől olyan közeli gondolat kifejezői, hogy az utóbbi könnyen befolyásolhatja az előbbinek a szerkezetét, amint a következő mondatokban látjuk: Mondá az asztal fölött az ördög: *Tegyünk kérdést tőle* (Debr. C. 7.). *Tegyének kérdést az franczia orátortul* (Thök. Lev. 22.). Holmi *kérdéseket tettek tőle* a rendelése iránt (Mik. 48.1.); *kérdést teszek vkinél + kérdezek vkitől*. — Hasonlókép a *végre jár* vminek *vkinél* a *kérdez, megtud* hatása alatt régen néha -től ragos határozóval szerkesztődik:

Hallgatóimtól menni végre tanításomnak (Pázm. Préd. 494.). *László deáktul végire mehet* kegyelmed (TME. 3:41.). Azonban végire kell menni kapitány Horváth Ferencztül is; mit ért volna az az lova, kit sántán magátul elhagyott volt (Thök. Lev. 44.). *Margitay urtól járj végire*, ha nincs-e Debreczenben Mélt. Gróf Török József ur (Kaz. Lev. 3:88.).

Amint ma azt mondjuk: *kegyelmes vagyok vkihez v. vki iránt, könyörülök vkin*, régi nyelvünkben így mondták: Isten leg *kegyelmes nekem* bynesnek (Ehr. C. 41.). Kötést ne tégy vélec,

* M. Hat. 1:22.

** M. Hat. 1:22.

se *könyörülj raytoc* (Helt. Bibl. I. Num. 4.). Csakhogy az utóbinak az analógiájára az első szerkezet ilyenformán alakulhat: *Megnyomorultakon igen kegyelmes* vala (Dom. C. 125.). Mert én kegyelmes leszek az ű bűnőkön (Mon. Kép. T. 87.). Hasonló még ez a mondat: Nagyságodat, mint szomszéd vitézlő urbarátunkat kérjük, *kedvezzen* is nagyságod *szegényeken* (TME. 3:106.). Kedvezzen szegényeknek + könyörüljön szegényeken.

A *rábiz* hatása alatt a *kezebe, birtokába, birtoka alá adok* ilyen szerkezetet vehet föl: Urunk az erszént *kezebe bízta* Judásnak (Káldi: Préd. 1:438.): kezebe adta + rábízta. Syriát Parmenio Andromachusnak *birtoka alá bízta vala* (Forró: Curt. 131.).

Aki valamiben *szorgalmas*, az *törekszik* valamire; a két fogalomnak ilyen közeli rokonsága adja magyarázatát a következő mondatoknak: *Zorgalmathos* lezek *rája* (Lev. T. 1:115.). Nem annera zorgalmatosoc az írásra, menére a más ember írásának olcsárlására (Helt. Bibl. I. C. 4.): szorgalmas az ócsárlásban + törekszik az ócsárlásra.

Megismerni egy dolgot és *valamit* a *másiktól megkülönböztetni* szinte egy; a két képzet egymásra hatásából könnyen meg is érthető az ilyen szerkezet: Az, ki azokat olvassa, *megismerheti egyiket a másiktul* (Apor: Met.). A bölcheség arra szükség, hogy megismerje a jót a gonosztól, és az igazat a hamistól (Tel. Evang. 2:935.). (Vö. ném. *etw. wegkennen* e h. *unterscheiden*.)

A *közöm van vmihez* analógiája hozta létre a szokatlan határozós kapcsolatot ezekben a mondatokban: Nekem *semy dolgom* nynczen *hozája* (Lev. T. 1:292.). *Mi gondom hozzá?* (Szenvei: Messz. hölgy 178.). — Itt említjük, bár szorosan véve nem ide tartozik, azt a sajátságos, de a régiségben elég gyakran előkerülő jelenséget, hogy az e fajta mondatok: *vmihez közömet tartom, és vmibe ártom, avatom magamát*, kombinálódnak. A rendes szerkezet ilyen: Ezután hozzájok közöket ne tartsák (Thök. Lev. 122.), de kombinálás útján olyan kapcsolatok keletkezhetnek, melyekben hol az egyik, hol a másik alkotó szerkezet határozója jut érvényre:

Semmi *közötöket* afféle *marhában* ne *ártsátok* (TME. 3:41.). Peter azokban az dolgokban semmi *kőzit* nem *artotta* (Esz. T. Ig. Aug. 326.), Immár ezután császár ő felsége Magyarországhoz semmi *kőzit* nem *ártja* (TME. 3:81.). Az mi az penzen vettet (jóságot) illeti, azokhoz tudom *kőzit* nem *avattya* (Radv. Csal. 3:167. b.). Komáromban az hatvan falut kezünkhöz vettük, úgy hogy azután semmi *nemő* faluhoz semmi *közünket* ne *ártsuk* (Rim. Lev. 217.).

Megállapodott egyéni sajátságának tarthatjuk az itt következő mondatokat, melyek ugyanannál az írónál többször előfordulnak: Kd. *mindenre gondját viseljen* (Lev. T. II. 348). Tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 349). Istenre adtam magamat, tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 351.). Tisztán látható, hogy a birtokosjelzős (*gondját viseli vminek*) és a határozós (*gondot visel vmire*) kombinálódásával van dolgunk. — Ide tartozik a *gondot visel vmire* és a *gondoskodik vmiről* szerkezetének a vegyülése. A DebrC. 60. lapján ezt olvassuk: *Gondot viseliőnk az etelre*, s ugyanazon a lapon: *Viselienek gondot éhről*. Viseljen valami gondot en rolam is Kmed (Lev. T. I. 11.). — Hasonló: Az wr isten *mindenekről gondot vigyáz* (Helt. Bibl. I. J. 4). A már analógia útján keletkezett *gondot visel vmiről* kombinálódott a *vigyáz* igével.

Összehasonlít *vmivel* + állít *vmi mellé*: Ha ez mai evangéliumot az epistola *mellé hasonlítjuk*, nem sokban különböznek egymástul (ÉrdC. 9.). — Ebben a körben, t. i. a *hasonlóság*, *egyezés* fogalmi körében még más fajta analógiás alakulásokkal is találkozhatunk: Ezek ábrázatjokkal mindenképpen az *atyjokhoz*, *Priamushoz ütöttek* (Hall. HHist. III. 71.): *vkire üt* + *vkihez hasonlít*. — Nem lehetetlen, hogy ennek a hatásnak éppen megfordítottját kell keresnünk a *vkire hasonlít* újabb szerkezetében. Az *egyenlő* és *hasonló* kapcsolatának a kiegyenlítődése kétségtelenül mutat ilyen kölcsönös hatást:

Krisztus egyenlő atyjához (Mel. AT. 14.). *Egyenlő* volt *Krisztushoz* érzékenység szerint (CornC. 23.). *Te hozzád egyenlő* embereknek es zolga tarsidnak nag' feiedelme (Ozorai: Christ. 212.). — Csak kettő is nincs Morvaországban *vele hasonló* nemzet régiségére (Lev. T. II. 44.).

Éppen így két szerkezetnek a kölcsönös hatását mutatja az *örül* és a *gyönyörködik* némely kapcsolata; egyik fölveszi a másiknak a határozóját:

Tudom pedig azt, hogy Kd. az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek fölötté való nagy *nyomorgatásoknak* nem *gyönyörködik* (Lev. T. II. 181). Kd. oly istenfélő keresztény ember, hogy az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek méltatlan *haláloknak* nem *gyönyörködik* (uo. uaz az író). Nem *gyönyörködöm* a te *pénzednek* (Zrinyi: I. 58).

Ugyancsak Zrinyinél megtalálhatjuk ennek a párját is:

Az tigris nem *örül* úgy véres *prédában*, mint te óh kegyetlen,

lölköm *fájdalmában* (II. 101). Hogy még van, ki *örül* versszerző *tüzedben* (Ányos költ. 13). Öröltének te romlásodban (BécsiC. 108.), csakhogy eredetije így van: gratulati sunt in tua ruina.

Egyéb szerkezetek hatása alatt a *gyönyörködik* másképen is kapcsolódhatik: Addig-addig *gyönyörködte* a királylányt, míg jó nagyokat csupantott a két orcájára (Nyr. 29:44). Rögtön tisztában vagyunk e mondat keletkezésével, ha tudjuk, hogy néhány sorral előbb ez áll: Elkezdette uristenesen *bámulni* a szép királyleányt.

Itt említjük föl még ezt a mondatpárt: Ki nem hagyta meg *ő belé reménykedőket* (BécsiC. 38) = benne reménykedők + kik reménységüket beléje vetik. Istenem, Istenem, én édes Istenem, immár reménységem csak tebenned vetem (Thaly: Orsz. Vil. 1903. 503.).

Néha a két kombinálódó szerkezet annyira rokon, hogy nem egyebek, mint ugyanannak az igének csak más-más formájával, pl. cselekvő és szenvedő, bennható és átható, vagy különböző igekötős alakjával való kapcsolatok.

A cselekvő szerkezet a szenvedőtől abban különbözik, hogy a cselekvő mondat tárgya a szenvedőnek alanya lesz. A kettő között levő különbséget az ormánsági nyelvjárás úgy egyenlíti ki, hogy a szenvedő igét is a sokkal gyakoribb cselekvő szerkezet analógiájára tárgyesettel kapcsolja össze. *El van addal a buzát, a deszkát mind oda vive, meg van véve a bort.* Érdekes, hogy a finnben is megtalálható, sőt általános használatú ez a szerkezet: *on minua lyöty* meg van engem verve, *on häntä kiitetty* meg van őt dicsérve.*

Pesti Gábornak állandó sajáttsága, de más írónál is előfordul a *találkozik* ige így szerkesztve: *találkozik vkire*; ezt a *rátalál* analógiája szülte:

Azonközben, hogy ezt beszélle nék, *találkozána* *őreájok* az erdőbe vadászó ebeknek sokasági (Pesti: Mes. 159.). Találkozik az bogárra (uo. 196). Tolvajok találkozána rejá (uo. 203). Kire Christus az város kapujánál találkozott (Zvon. Post. II. 410). Im az ennekem keth emberem is wolth Beiche de meg rea nem találkoztanak (Lev. T. I. 110).

b) Pleonasztikus szerkezetek.

Az analógiás hatásnak vannak olyan nyilvánulásai is, hogy az új mondat bővebb, testesebb, mint az alkotó szerkezetek

* Simonyi, előadásaiban.

anélkül azonban, hogy valamivel is többet fejezne ki amazoknál. Külső formájukban legtöbbször olyanok, hogy az egyik szerkezetet teljesen megtaláljuk bennük, azonkívül a másiknak egy-egy lényeges elemét. A második szerkezetnek ezt a járulékát elhagyhatjuk anélkül, hogy a mondatot ezáltal a legkisebb értelmi vagy szerkezetbeli fogyatkozás érné. — Természetes, hogy ezeknek a kifejezéseknek a keletkezését is úgy kell felfognunk, mint az eddig tárgyaltakét; vagyis két mondat által kifejezett egységes képzetnek az egymásra való hatásából kell őket magyaráznunk.

Erdélyi íróknál, különösen Mikesnél sokszor előfordul ez a szerkezet: *erre való nézve*; első hallásra is érezhető benne a pleonazmus. Két szerkezet kombinálásából magyarázzuk, és pedig az egyik: *erre nézve*, a másik ilyen forma lehetett: *erre való nézéssel* v. *nézettel, tekintettel* (vö. tojásra *való nézet* stb. MHat. 2:247):

Ezekre az okokra *való nézve* (Lev. T. II. 409.). Arra *való nézve* alázatosan folyamodom gratiájához a tekintetes nemes tanácsnak (TME. II. 125.). Kire *való nézve* jobbnak tartottuk ezt az dolgot elhalasztani (TME. III. 125.). Arra *való nézve* az németység Ungvár alól elszállott (Mon. 27:30). Erre *való nézve* az fejedelem egy levelet küldött egy vezéragától (Mik. 124. l.). Arra *való nézve* meg is csinálta az testámentumát (Mik. 76. l.). Ugyanezekre *való nézve* kellett tegnaptól fogva a vászonházakat elhagyni (ua. 76. l.). Az maga hivatalját ne az emberekért *való nézve* kívánja végbevinni (ua. 177. l.).

Szakasztott mása ennek a *valakihez való tartozó: vkihez való + vkihez tartozó*. Minden hozzá *való tartozóival* egyetemben (TME. I. 109). Isten tartson meg mind Ferkóval, Annával és minden hozzád *való tartozókkal* egyetemben (Nád. Lev. 50).*

Ma már senkinek sem tűnik föl, mert általános használatú lett, az *arra felé, erre felé* szószaporító volta; eredetileg bizonyára csak így volt: *affelé*, de erre nyelvünk történeti korában már nem találunk példát. Érdekes, hogy a nyelv az *affelé* és *arra felé* között jelentésbeli különbséget fejlesztett. — A következőkben mi érezzük a pleonazmust, de ott, hol ezek a kifejezések járatosak, bizonyára nem érzik:

Azutátu fogva kinthagyott neki e nak kehi (Nyr. 30:396).

* Ilyen természetű szerkezet a régi nyelvnek ez a különös kapcsolata, melyben szintén a kétféle tekintethatározó keveredett össze: *valamire képest* = *vmire (nézve) + vmihez képest*, és aztán: *vmire való képest!* (L. MHat. 2:246.)

Azutátu fogva emaratt a Nagyék házátu (uo. 486.) Régi időtül óta így van ez (Nyr. 29:430). Én futottam a *tűzhelyre fele* (Nyr. 14:380). Megyek a *piacra fele* (Nyr. 8:39).

A *tájt, tájban** névutó sokszor hozzájárul az olyan névmáshoz vagy főnévhez, melyben az időhatározás a *-kor* raggal már ki van fejezve: *akkor tájban*, ennek a két szerkezetnek a kombinálásából: *akkor + abban a tájban*; régi íróinknál, a népnyelvben egyaránt gyakori.

Akkor tájban (Haller: Pajzs 311). Azt írja Irenaeus, hogy Péter akkor tájban ment Rómában, mikor... (Megy: Coiop. 57.) Este hét órakor tájban (Zvon. Post. I. 595). Uzonakor tájba készünk hozzá (Zala vid.). Mikor tájba lesző ithunn? (uo.) — Hasonlók: *ötször ízben* (RMk. IV. 31.) Ötször + öt ízben. Akkor ízben késő léssen szívünk sérelmének orvosságot keresni (Fal. 101).

Más esetekben az *idő, nap* által már kifejezett időhatározó elé járul az egyszerű jelzői névmás helyett az *akkor* vagy *egyszer*:

Akkor az időben senki ott nem vala (RMK. II. 13). A pogány római dámák *akkor időben* lecticában viteték magukat fris égre (Fal. 136). *Akkor időbe* vót ez is, mikor itt minálunk az a nagy verekedés történt (Zala vid.). *Eccer időbe* ek kiráfi ment vadásznai (Nyr. 18:285). Rozgonyi lakása nem valami fényes, de *akkor időben* nem is volt szegényes (Ar. Daliás Id. 2:10). Még *akkor nap* e köllött neki tisztunyi a hásztu (Zala vid.): *akkor + az nap*.

Az időhatározók körében maradva még egyéb ilyen bővült kifejezésekkel is találkozunk. Így pl. a *minden* járul jelzőül a *szüntelen* időhatározóhoz ennek a két kifejezésnek a kombinálódása miatt: *szüntelen + minden percben, órában*; az egész Dunántúl el van terjedve:

Rossz ek kölk ez, minden szüntelen boszéntya a zöregannyát (Zala vid.). Te Panni, mit egerésző minden szüntelen (Nyr. 4:516). Még e templombu se köllött minden szüntelen kivezetnyi e zalidozókat (Nyr. 30:397).

Ez a *minden* jelzőként még módhatározókhoz is járulhat, a mi nyelvérzékünkre nézve fölöslegesen; a *-talan* képzős mellékevekből alakult módhatározókhoz, a *nélkül* névutós határozóhatása következtében: *Minden kihallgatatlanul* tüstént akasztó halálra ítelték (Nyr. 29:46): *kihallgatatlanul + minden kihallgatás nélkül*. Minden büntetlen kieresztették, pejg börtönt érdemőt vóna (Zala vid.). Minden kérdezetlen szedi a gyümöcsünket

* M. Hat. II. 278.

(uo.). — A régi nyelvben egy ilyen kapcsolat egészen általánossá vált: *minden okvetetlen*:

Kezen legyenek es walahowa my paranchiollyok, minden okvetetlen indulhassanak (RMNy. III. 20). Mindõn oka vethethlen ez zõmeljõknek kezõkben erezed, egebet benne ne thegh (Lev. T. I. 228). Az barom meg ne váltasséc, hanem minden oka vetetlen meg õlettesséc (Kár. Bibl. I. 115 b.). Az udvarbiró a birságot megvegye minden okvetetlen (Tört. T.² I. 392). Minden okvetetlen tartozzatok eléadni (TME. III. 41). Én minden okvetetlen kiváltom õket, ha az Uristen egészsigemet adja (Tört. T.² III. 181).

Tiszta sor, hogy a fölösleges jelzőhasználatot az ilyen mondatok analógiája okozta: Ezeket Isten *minden há és okvetés nélkül* megigérte (Zvon. Post. I. 318). Nekie megbocsássák minden okvetés nélkül. (Szék. Okl. II. 85).

Ennek a legutóbb tárgyalt szerkezetnek éppen ellenlábasa a *nélkül* névutóval kapcsolatban használatos pleonasztikus tagadás: *semmi nélkül, semmi ok nélkül*.*

Én már meghalok, hanem nem hagylak titeket se semmi nélkül (Népk. Gy. II. 460). A szeginyebbiknek a felesége s gyermekei otthun marattak semmi nélkül (Nyr. 13:379). Semmi küzdelem nélkül (TME. I. 249). Semi haszon nélkül csak nem adom oda a tehenemet (Zala vid.). Imre deák sebe csinálta azt a bolond hirt, és semmi más fundamentom nélkül minek kellett azt elhinni (Zrinyi: Mátyás kir.).

Ennek a szerkezetnek a magyarázata nem olyan egyszerű mint amilyennek látszik; a *semmi nélkül*ben még csak kimutathatjuk a két alkotó szerkezetet: *semmivel + minden nélkül*; de nem azokban a kapcsolatokban, amelyekben a *semmi* csak jelzője egy másik szónak. Az egyik kifejezést ismerjük és általánosan használjuk, a régiségben is közkeletű volt e mellett a bővült forma mellett: Ezen leveletem peniglen faluról falura *minden késedelem nélkül* vitten vigyétek (TME. II. 69). De hát a másik? Így volna: *semmi késedelemmel*; hiszen magyar mondat ez is, csakhogy sem ma nem használjuk, sem a régiek nem éltek vele; ha elvétele mondják is, ilyen állandó analógikus hatást nem hozhatott létre. Itt is azzal a jelenséggel van dolgunk, hogy magát a ható szerkezetet nem tudjuk megállapítani; csak általánosságban a tagadó mondatok analógiájáról beszélhetünk.

A mai *mennél hamarább, mentül jobban* helyett a régiségben majdnem mindig ez járja: *mentől hamarább lehet, mennél jobban lehet*.

* Francia: *Sans nul égard pour nos scrupules* (Béranger).

Négy egyes fát küldjetez neki mennél hamarább lehet (TME. I. 132). Melyet fogadok megfizetni, ha isten erőt ad reá, mennél hamarabb lehet (uo. 416). Ennekem a gyulesben hozzák fel (a pénzt) mennel hamarabb lehet (RMNy. 2:85). Mennel hamarabb leheth (a pénzt) valamely byzoth emberthewl kewldffel nekewm (uo. 86). Rendre jártasd meg (a lovakat) mentől jobban lehet (Vadr. 399), de ugyanott (400): Csak mennyünk *mentől sietősben*. Mentül becsületesebb, szebb, ékesebb szókkal tudja, salutálja mi nevünkkel ő ngát (TME. III. 132). Kegyelmed a székelyeket, mennél jobb módjával és becsülettel lehet, felültesse (uo. 87).

Világos, hogy itt a pleonasztikus szerkezetet az hozta létre, hogy az egyszerű módhatározóra (*mentül hamarabb*) a vele teljesen egyenlő értékű hasonlító mondat hatott (*amilyen hamar lehet*). Hogy ez a magyarázatunk helyes, vagyis hogy az eredetibb szerkezet a *mennél hamarabb*-féle, igazolja az a körülmény is, hogy ugyanazon szövegben a bővült alak mellett az egyszerűbb is előfordul:

Megkárosítom az ti várostokban lakozó embereket mentől hamarább (TME. I. 178). Mennél hamarább, ha mi panasza érkezik, adja tudtomra (TME. II. 201). Ez felől mennél hamarabb választ városok kegyelmedtül (ua. III. 99).

A melléknévi igenévnek közelebbi meghatározója csak valami-féle határozó lehet, mégis előfordul a régiségben és a népnyelvben is melléknévi jelzővel: Íróink ma is szívesen használják ezt a régies kffejezést: *néhai való*. Néhai való jó Mátyás király, sok országot te bírál (RMK. 1:29.). A Zala mentén is járatosak ilyenajtae kapcsolatok: Ugy ül ott mind em *mái hozott* menyasszon. Messen ebbü a *mái sütt* kenyérbü. Más régi példák: *Mai születt* gyermek (Cserei: Hist. 89.). Ez *may jewendew* eyel akar-nayak megostromlanyi (Lev. T. 1:191.). — Magyarázatuk nem lehet más, mint hogy itt két-két szerkezet kombinálásával van dolgunk: *néhai + néha való*, *mai + ma hozott*.

Zolnai* két vidékről is (Nagybányáról és Fehér megyéből) közli ezt a mondatot: *mi a bajod van*, *mi a bajod volt*; már ő is úgy magyarázza Mondattani bűvárlataiban, hogy itt ez a két kapcsolat: *mi a bajod* és *mi bajod van* — kombinálódott.

Pleonazmus állhat elő azáltal is, hogy a mellékmondatot beleolvastjuk a főmondatba s mégis kiteszük a kötőszót úgy, mintha két mondatot kapcsolna:

Ide az bor sehon nem *érvén* és ez okért óborokat vettem.

* Mondattani bűvárlatok. NyK. 23:57. — Nyr. 30:280.

(Lev. T. 2:48.). Nem érvén ó b. vettem + nem ért és ó b. vettem. Föld népe elállván tőlünk és némethez hajlott (Mon. 27:22.). Az fedőtálakat az csatlós elvévén azután leültenek (Apor: Met. 324.). Itt cafét iván azután csakhamar felmentünk egy rövid grádicson (Mon. 27:189.). Ugy bánnak az emberrel, mint a citrommal, melyből a levét kifacsarván, aztán elvetik (Mik. 32. 1).

Némiképpen a pleonasztikus szerkezetek közé sorozhatjuk a birtokviszonynak más rokon fordulatokkal való kombinálását; ezekben nincsen olyan fölösleges szó, amelyet a szerkezet csorbulása nélkül elhagyhatnánk, de valami pleonasztikus mégis van, s ez a *birtokos rag szükségtelen kitétele*. — Legközönségesebb a birtokviszonynak a melléknévi jelzős kifejezéssel való vegyülése ebben a régies szerkezetben:

Ez okáért (RMNy. 2:281, 322.). Ugyanezen okaerth (uo. 280.). Ez okayerth (Lev. T. 1:160.). Kérem ez okáért Kegyelmeteket (TME. 1:197.). Ez okaert Ng:-nak meg nem irtam (RMNy. 3:22.). Ez okayrth kyzeritettem el halaztanom az be vytelth (RMNy. 3:50.). Azokájért kérvén nagyságotat ezt kívánom (uo. 105.).

Az ilyen szerkezetre: *ennek okáért* (TME. 1:32.) hatott *ez okért*. — Ugyanilyen természetű mondat ez: Mi Pest, Pilis és Solt *vármegyei* uri és nemesi *rendi* adjuk tudtára mindeneknek (TME. 1:358.).

Máskor meg a *-ben*, *-ből* ragos vagy *közül* névutós partitivussal vegyül a birtokviszony:

Adja a hatalmas Uristen jó *végét benne* (Lev. T. 2:134.). Gratianus azt mondja, hogy mihent a *citromból a levét* kifacsarják, elvetik (Mik. 128. 1.) *Nagyobb részét közülünk* el is csábított maga hívségére (Bujd. Lev. 137.). A *két ut közül valamelyikén* mindennap egy lépést teszünk (Pázm. Préd. 86.). Rátámadá *urak közül egynehánya* (Tin. 340.). *Melyike a kettő közül* (Adámi: Spr. 124.). Ezen adományok közül némelyikének műveltetni kellett (Kaz. Munk. 1:236.). Százszor boldog, kinek ezen egypár szép, jó lélekből akármelyike jutand hitvestársul (Vitk. 2:177.).

KERTÉSZ MANÓ.

A FÖNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL.

I. A főnévi igenév mivolta.

A főnévi igenév, régies nevén névmód* vagy ige határozatlanlan** (megfelel a latin *infinitivus*nak és a görög gramatikák

* Szvorényi Magyar Nyelvtana (1861) 130. l.

** U. o.: Brassai Akad. Ért. (1863—5.) 395. l.: határtalan vagy határozatlan.

nevezte ἀπαρεμφατον-nak) a nyelvnek egyik legősibb, legérdekesebb s így egyúttal legnehezebb alakja. A határozott igével megegyező mondatbeli szerkezete és egyes igeidők alakulásánál elvállalt szerepe belső rokonságot mutat a határozott igékkel s mégis elvont főnévvé merevedik. Ez az ingadozása a két ellentétes beszédrész, ige és névszó között, kezdettől fogva élénk érdeklődést keltett iránta a stoikusok nyelvészeti munkálkodásától kezdve a legújabb időkig.

Persze, mire a nyelvészeti vizsgálódás megindult, akkorra már az őseredetre visszamenő kutatás lehetetlen volt. Különben a felszínes és logikai alapon álló akkori nyelvészet nagyon is gyöngye volt a proteusi változékonyságú *participiale*-k* e jeles példányával szemben, megelégedett Aristoteles példájára a τὸ ποῖον és a ποιεῖν közötti különbség végnélküli feszegetésével. Így tartott ez a római és a középkori grammatikusokon át az összehasonlító nyelvészetnek mult századi kifejlődéséig. Ez azután kiderítette a mivoltára vonatkozólag, hogy sem az általános tiszta cselekvés, sem az időformák kifejezésében való használata nem az eredeti szerepe, hanem ez az igenév már bizonyos esete egy cselekvést kifejező főnévnek.

Erről a cselekvést kifejező főnévről s ennek eseteiről, tehát az infinitivusnak igazi eredetéről azonban fogalmat, biztos gondolatot alkotni nagyon nehéz. Annyit mondhatunk,** hogy az indogermán nyelvtörzs ismert nyelveiben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság, hogy az ige gyökeréből cselekvést kifejező főnevet alkossanak. E főnévnek azonban csak egy vagy legfőllebb két esete maradt meg, még pedig az élénken célt kifejező esetek (dativus, accusativus vagy a locativus). Ezt a rokonnelvekkel való összehasonlítás teljesen kétségtelenné teszi. Amely képzőt ugyanis az egyik nyelvben mint az infinitivust alkotó, de eseteit vesztő főnév képzőjének megismertünk, ugyanezzel alkotott főneveket megtaláljuk a másik nyelvben teljesen kifejlődött esetrendszerrel, mint rendes úgynev. deverbális cselekvést kifejező főnevet.

Első lépés volt az infinitivussá való fejlődésben, hogy a célt kifejező esetek igei szerkezetet vettek fel. Az ó-indiai nyelv emlékeiben meggyőződhetünk a küzdelemről, mely az új kategória

* Így nevezték közös néven az igeneveket *verbum* és *nomen* természetben való részesülésük miatt.

** Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen 4. Band von Delbrück (1897) 440. s köv. 11.

kialakulásánál lejátszódott (*pītáyē Sadyo* ~ zu dem Trinken des Soma; birtokos esettel; *pītáyē madhu* ~ den Met zu Trinken, tárgyesettel.* Mihelyt azután igei szerkezetet vett fel az ilyen főnévi eset, a gyakoribb és felötlőbb használat hamar elszigetelte társaitól, ezeknek eltűnésével pedig új kategóriába lépett. Ez a közeledése hozta magával a teljes alkalmazkodását az igékhez. Követte őket (a latinban és a görögben) a cselekvés különböző módozatainak — majd midőn az igealakok a cselekvés módozatából az idő fogalmába mentek át — a különböző időrendszereknek a kifejezésében; sőt személyragozva időalakokat fejezett ki (az ósitáliai oszk nyelvben a futurumot *fust* < *fuse-ti ~ lat. *erit.*)** s új módokat létesített (latin conj. imperfectum és plusquamperf.)***

Második feltűnő fejlődés az infinitivusnak alanyesetté merevedése. Így a görögben, franciában, németben és az angolban névelővel ellátva rendes főnévi használatavan az infinitivusnak. (Homerosnál † tekintélyek szerint még nem fordul elő az infinitivus önálló főnévként.)

Ugyanaz a fejlődés az uralaltáji nyelvekben is, mint amit az indogermán nyelvek infinitivusainak mibenlétére fentebb vázolunk. Nem kísérhetjük ugyan figyelemmel annyi évszázadon keresztül az egyes alakok kifejlődését és megváltozott szerepét a rokon nyelvekben. De azért a meglévő alakok összehasonlító nyelvészet útján való elemzése itt is meggyőzhet bennünket, hogy megvolt a hajlandóság, hogy egyes igei főnevek célt kifejező esetei lassan-lassan elszigetelődve családjuktól az igéhez közeledtek, igei szerkezetet vettek fel, s az igék hajlításánál szerepet vállaltak, míg más rokon nyelvben ugyanazon deverbális főnév eseteivel együtt fennmaradt és más képzőjű főnév esete ment át a főnévi igenévvé való fejlődésen.

II. A főnévi igenév külső alakja.

Az indogermán nyelvekben az infinitivusi alakokban még egyes nyelv keretén belül is nagy változatosságot találunk. Így az ó-indiai nyelvben, mint a Rig-Védák mutatják †† *se* végződésű volt az infinitivus, ez ment át a latinba is, pl. *dare* (őslatin

* Grundriss . . . 449. l.

** Brugmann: Kurze Vgl. Grammatik 706. §. 3. c)

*** Bódiss Jusztin: A latin nyelvbeli actiók kérdése 11. l.

† Grundriss . . . 472. l.

†† Grundriss . . . 442. l.

*dasi), dari (dasei), melyek úgy tűnnek fel, mint az *-es > -er* tövű főnevek dativusai vagy locativusai, pl. *generi ~ dari*; amint *esse* az *es* tőből.*

A szanszkritban azonban a latin supinum *-tum*-jának megfelelő az infinitivus, ez pedig *-tu* végű főnév accusativusa. — Tehát két infinitivusi forma is fejlődött ki és míg a szanszkritban az utóbbi forma maradt érvényben a többivel szemben, a latinban a *se > re* végződésű; a latinban a supinum azért megtartja az igei vonzatot, a szlávban és litvánban azonban mint rendes főnév szerepel igei szerkezet nélkül is.**

A latin infinitivusnak megfelelő végzetük van a latint folytató nyelvek (olasz, francia, spanyol-portugál) infinitivusainak.*** A görög *μεναι*, *-ειν* (a német *-en* infinitivus-vég is, úgy látszik ezekkel rokon) meg úgy tűnnek fel, mintha a latin *-men* (*certamen*) tövű főnevek valamely esete.†

Ha az urálaltaji nyelvekben a főnévi igenévi formákat vizsgáljuk, két állandó képzőt találunk a *t*-t és *m* (*> ny > n*)-et.

Ezek az ige gyökeréből főnevet képeznek, s míg egyik rokon nyelvben e főnevek rendes deverbális főnévként szerepelnek, addig a másokban csak egy esetben maradtak fenn: s ez az infinitivus.

Így a finnben a *-ta -tä* képzős főnév translativusi alakja szolgál főnévi igenévül, míg a főnév többi alakja eltűnt, sőt a *-kse* transl. rag is véghehezetté kopott és csak a személyragok előtt maradt meg. A lappban szintén *t* az infinitivus képzője, de gyakran elmarad.††

Van azonban a finnben és a cseremiszbén, mordvinban *-m*, a vogulban *-n* képzős deverbális főnév (f. *-ma-mä*; md. *-mä*, *-me*; cser. *-mo-me*; vog. *-nä, -enä, -anä, -nĩ, -ne, n*),††† melyből a zürjénben és a magyarban csak az infinitivusi szerepet játszó lativusi alak maradt meg *m > n* változással és a *g* translativusi rag *i*-vé fejlődött alakjával. De a finnben és cseremiszbén is előfordulnak a *-ma, -mo* képzős főnevek megfelelő ragokkal, mint *infinitivus secundus*-ok.

* A Short Historical Latin Grammar W. M. Lindsay 103. l.

** Grundriss . . . 475. l.

*** Romanische Sprachwissenschaft von Adolf Zauner 160. l.

† A *-men* infinitivus-képző megemlítve Brugm.: Kurze vergl. Grammatik 432. §. I., 2.

†† Halász Ignác: Déli lapp nyelv alaktana NyK. XXXI.

††† Szinnyei József: MNyelvhasználat 83. l.

A magyar főnévi igenevet tehát az $m > ny > n^*$ képzővel alkotjuk s e képzőt részint az infinitivusok, részint az önálló főnevek képzésében a rokon nyelvekben is megtaláljuk. Az esetrag a rendes lativusi rag $\acute{e} > i$ (a *fölé-, neki-* féle határozók ragja).

Eredetibb *-é* végződéssel is megtaláljuk a főnévi igenevet egyik nyelvemlékünkben, a Lányi-kódexben (Magyar Határozók 2:290—1). S ezen igenevek régiségében annál kevésbé kételkedhetünk, mert éppen a Lányi-kódex régi szertartásos szövegek gyűjteménye, melyeknek szövegezése ismerve az egyházi nyelv, de különösen a szertartási szövegek állandóságát, egyik legrégibb lehet nyelvemlékeink között.

A HB. főnévi igenevei, az *elnie, ovdania, ketnie, iochtotnia* szembetűnően mutatják a régi nyelvben elterjedt személyragozását a főnévi igenévnek. Ezt a szokást nyelvünk még az ősnyelvből hozhatta magával, mert a rokon nyelvek is személyragozzák az infinitivust. A finn nyelv is eléggé mutatja a személyragozás régiségét azzal, hogy a személyrag előtt megmaradt a translativusi rag, míg a pusztá alakból elmaradt.

Nálunk különösen a 3. személyű rag divott; még olyankor is 3. személyű ragot találunk a régiségben, midőn nem 3. személyre vonatkozik a főnévi igenév. Pl. Ehrenfeld-k. 105. l. 91.: kezdének igen csudálkodnia, 106. l. 108.: fogadtok néki adnia.** Úgy látszik a gyakoribb harmadik személy analógia útján a többi személyben is elterjedt.

Azért hangsúlyozzuk a főnévi igenév személyragozottságát, mert ez adja nyitját a főnévi igenév régi alakjainak.

Kódexeinkben ugyanis a főnévi igenévnek *-nia -nie* — mint a HB.-ből vett példák — és *-nya, -nye* végű alakjait találjuk. A TMNy. ezeket egyformán *ny* hanggal olvasva az eredeti *-nyé*-ből az illeszkedés hatása alatt keletkezettnek mondja (mint az $\acute{e}$ birtokragból *a -e*). De akkor hogy keletkezett ezekből *-nyi* és *-ni*? Ennek magyarázására fel kell tennie, hogy az *ny* hatása alatt vesztették el ezek illeszkedésüket; de akkor meg nem *-nyi-*

* Az $m > ny > n$ hangváltozást saját nyelvünkön belül más szavakon is tapasztaljuk (vö. MUSz. 92. l., Nyr. 16:343). Ez az *m* volt a képzője a *van* igealaknak (*vagyom* MTsz.), tehát tulajdonképp névszó, azonos a »vermőgen« szóval (eredetileg: való, ami van) Egyet. Phil. Közl. 24:167. l. — De a vogul alakokra nézve vö. most Szabó Dezső fejtegetéseit NyK. 34. k.

** Zolnai Gy.: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 105. l.

és *-ni-re*, hanem *-nye-re* változnának szabályszerűen.* — Szerintünk mindenütt *-n-nel* kell olvasni a *-nia -nie, -nya, -nye* alakokat, mert mind a két olvasást megengedik kódexeink, és mert így szerepel már e képző a rokon zürjénben is. Így olvasva azután a fenti alakokat, a lehető legtermészetesebb a megfejtésük, nem mások ugyanis, mint egyszerű személyragozott alakok. Ezt a TMNy. azon elismerése is bizonyítja, hogy a tőle is személyragozottaknak tartott alakok mindig *n*-esek, amelyeket pedig nem fogad el személyragozottaknak, hogy önmagával ellenkezésbe ne jöjjön, ő is a harmadik személyűekkel való keveredésből magyarázza.

Később azután a *-nia, -nie* alakok *ny*-esen hangzottak, s ez okozta, hogy lassan-lassan elvesztették személyragozottságuk élénk érzetét; így használják manapság a főnévi igenevet a palócságban, a Dunántúl és a székelységben.**

SZEGLETI ISTVÁN.

ORSZÁGOS NYELVMŰVELŐ HIVATAL.

Igazi nyelvművelés csak ott fejlődhetik helyes irányban, ahol igazi nyelvtudomány van. Kellő nyelvtudományi alapok nélkül a nyelvművelő ábrándok a szappanbuborékhoz hasonlósak: szertelen ragyogással tűnnek fel, hirtelen nagyra nőnek és hirtelen pukkannak szét a semmiségbe. Íme a modern nyelvtudomány főszékhelyén: a németeknél támadnak a leggyümölcsözőbb nyelvművelési gondolatok. A *cédulák hazájában*, a *skatulyázó főmesterek* agyában fenséges gondolatok kelnek, amelyek az édes anyanyelv felvirágoztatására fognak szolgálni. A nyelvtudománynak német professzorai büszkén állnak anyanyelvük szolgálatába — tehetik. Egy évszázados nyelvtudományi fejlődés végén állva, nem zavarják őket magahitt laikusok. Gondolataikat eltanulni, meglepően hasznos új intézményeiket megismerni, terveikkel foglalkozni csak tanulságos lehet. Széchenyitől tanultuk, hogy a

* Szabó Sándor: Magyar magánhangzóilleszkedés. 64. l.

** Uo. — Azt vethetnék ellen, ha fennmaradtak a népnyelvben a *-nya* végű alakok, miért nem maradtak fenn *-nye* végződésűek is. De mint fentebb mondtuk a mai *-nya* végű alakokban senki sem érzi a személyragozottságot, éppen így nem éreztek a *-nye*-sekben sem és ezek a mindinkább szaporodó *nyi*-vel, *ni*-vel szemben eltűntek. De nem is származtak az *innya, sínnya* stb. alakok disszimiláció útján — mint a TMNy. írja — mert ugyancsak nem találjuk a nyelvjárásokban a *vinnya* meg *hinnya* alakokat, hanem csak azokat, melyekben eredetileg mélyhangú *i* volt, tehát szó sincs disszimilációról. (Uo.)

nyugati kulturális befolyások kellő érvényesítése a jövő magyar nemzeti nagyságnak legbiztosabb alapja.

Imhol egy igen mély tudományú német professzor, kinek nemcsak anyanyelve multja iránt van érzéke, hanem jövőjének kérdése is elmélkedésének tárgya. Ha a nemzeti kulturának minden ágát országos jellegű szervezetek és intézmények ápolják, miért legyen a legnemzetibb sajátosság, a nemzeti nyelv, önmegtagadó, szegény tudós-embereknek jószívűségére bízva? Önálló országos nyelvművelő hivatalt anyanyelvünknek! hangzott 1903. június 2-án a boroszlói egyetem nagy aulájában. A szép új eszme első modern szózata hadd hangozzék el mi hozzánk is!

Hát nem elég az anyanyelvnek egy akadémiai alosztály? *Nem*, mondja határozottan a boroszlói zászlóbontó: *Behaghel Ottó*. Meg is okolja: »Midőn kétszáz évvel ezelőtt — úgymond — a porosz tudományos akadémia megkezdte működését, munkakörébe iktatták a német nyelv ápolását is. A francia akadémiahoz hasonlóan feladatai közt volt »mindarra ügyelni, ami a német nyelvnek kellemetes szépségében való megőrzésére szolgálhat.« A porosz akadémia sohse közeledett komolyan e feladat megoldásához. De a terv nem tűnt el nyomtalanul, és a francia minta gyakran keltette utánzásának vágyát. Magában az akadémiaiban akadtak szószólói; fenséges fejedelmek ajtai álltak nyitva számára. sőt ezeknek díszes sorában olyanok is akadtak, akik zajtalanul dolgoztak megvalósításán. Maga Ranke is részletes javaslatokkal fordult ez ügyben Bismarck herceghez. S a német *Sprachverein*-ban is hangzottak el e tervre vonatkozó gondolatébresztő beszédek. Midőn pedig egy német folyóirat (a *Deutsche Dichtung* 33. k.) ez ügyben nemrégiben kérdést intézett olvasóihoz, sok író, sok tudós felelte azt, hogy határozottan helyesli egy ilyen német akadémiaának szervezését.

Jól gondoljuk meg a dolgot! Aminek szükségessége annyiszor, s oly határozott alakban fölmerül a nemzet életében, annak jogosultsága mélyen gyökeredzik, annak meg kell egyszer valósulnia. Aki azonban belelát a dolgok mélyébe, azonnal észreveszi, hogy az akadémia gondolatának szószólóinál éppen az nincs meg, ami az eredménynek főbiztosítója, t. i. a céloknak tiszta ismerete s a bennük való tökéletes megegyezés. Ép az ellenkezője helyes annak, amit Frenzel Károly mond (*Deutsche Dichtung* 33:70), hogy t. i. »mennél bizonytalanabbak vágyaik és reményeik, annál erősebb visszhangot keltenek ezek az akadémiai tervek, mert hiszen helyet adnak minden váagnak, minden kívánságnak.«

Sőt gyakran az is meglátszik, hogy amaz intézmény szervezetét sem ismerik pontosan, amelyet utánozni akarnak, s azért nem fog ártani most sem, ha elmondunk egyet-mást a francia akadémia szervezetéről. Főfeladata 24. alapszabályában van megállapítva. Ez így hangzik:

»*La première fonction de l'Académie sera de travailler avec tout le soin et toute la diligence possible à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences.*« (Az Akadémia első dolga lesz, hogy minden törekvése a lehető legnagyobb szorgalommal odairányuljon, hogy nyelvünk biztos szabályokat kapjon, továbbá az, hogy nyelvünk tiszta, ékesen szóló és a művészetek s tudományok kifejező eszközéül alkalmas legyen.)

E cél elérésére, hogy tehát a francia nyelvet nyelvtanilag szabályozzák, megtisztítsák s a művészet és irodalom használatára alkalmassá tegyék, teremteni kellett volna szótárt, nyelvtant, retorikát és poétikát. Ámde e művek közül csak egyet alkottak meg: a *Dictionnaire de l'Académie*-t, az Akadémia szótárát, amely néhány évtizeddel ezelőtt érte meg hetedik kiadását. Újabban fogtak hozzá egy inkább tudományos, nyelvtörténeti szótár szerkesztéséhez (amannak csupán a helyes nyelvi használat megállapítása volt a célja), de 1865-től 1894-ig dolgozva rajta nem jutottak túl az *A* betűn.

E nemes, de tisztán nyelvi természetű feladat mellett már kezdettől fogva volt egy másik, félig nyelvi, félig irodalmi tárgyú: ama beszédeket, amelyeket az akadémiában tartottak, ama munkálatokat, amelyeket tagjai előterjesztettek, megbírálták és ha megfelelőknek találták, kinyomatásukat engedélyezték. Amaz irodalmi ügyek között, amelyekkel ez akadémia foglalkozott, a leghíresebbekhez tartozik a Corneille Cid-je körül kifejlődött vita.

Munkásságának ez az oldala az idők folyamán csökkent, ellenben egy másik oldala megerősödött, sőt manapság ez a fő nála: a díjkiosztás. 23 pályázatnak dönti el ma a sorsát: 6 erénydíjat adat ki s 17 irodalmi. E pályázatok közül egyetlen-egyet hirdet maga az akadémia.

Hogy e szervezetnek eleddig milyen hatása volt, hogy a franciák nyelve s irodalma nyert-e vele vagy veszített, azt még a tudósok nem állapították meg pontosan.

Maga az akadémia visszautasította azt a szemrehányást, hogy ő a nyelv felett valami uralkodói jogokat akarna gyakorolni: »*jamais l'Académie n'a prétendu exercer sur la langue un droit de souveraineté et d'empire.*« (Az Akadémia sohasem törekedett arra, hogy a nyelv felett uralkodói, fejedelmi jogokat gyakoroljon.) Pedig benne van szabályaiban, hogy a nyelvnek törvényeket kell adnia s hogy az akadémikusokra e törvények kötelezők. S kétségtelen, hogy ez értelemben az akadémia uralkodói jogokat gyakorolt: természetes, hogy a nyelvi tanítás s a tankönyvek az ő tanításai után igazodtak. azonban ki van zárva, hogy ez a hatás mindig üdvös lett volna: az Akadémiának a nyelv életéről vallott elvei mindmáig igen sajátosságosak maradtak és belőlük szükségszerűen következtek az önkényes

határozatok. Az akadémia az embereknek két csoportját különbözteti meg: a jól írók s a rosszul írók csoportját.

»Il y a un bon et un mauvais usage: c'est un fait que personne ne conteste. Les uns parlent et écrivent bien, les autres écrivent et parlent mal.« (Jó és rossz (nyelvi) használatot különböztetünk meg: e tényben senki sem kételkedhetik. Egyesek jól beszélnek és írnak, mások rosszul beszélnek és írnak.)

Pedig a nyelvi világ is olyan, mint az erkölcsi, a legjobb ember is hibás és bűnös, s a legtöbb ember természetében a jogérzet s a jogtalanság tarkán összefonódik. Az akadémia a jó nyelvi szokáshoz akar csatlakozni s valóban klasszikus fogalmi meghatározást ad: jó nyelvi szokás a valóságos nyelvi szokás (*l'usage véritable*); ellenben a rossz a jónak elrontása (*une corruption de celui qui est bon*). Elítéli a nyelvi változásokat, mert ezek gyakran a szavak természetes értelmét fölforgatják:

»Pas de pires révolutions que celles qui renversent le langage et pervertissent jusqu'au sens naturel des mots.« És akadémiai elv ez is: »Parmi les mots de formation récente, elle a exclu sans pitié ceux qui lui ont paru contraires au génie de la langue.«

De hogy aztán mi az az »usage véritable«, »sens naturel des mots«, »génie de la langue«, mi a jelentésük, meddig terjed határuk — azt elfelejtette kifejtetni a tudós akadémia.

A mindebben nyilvánuló önkényesség annál aggasztóbb, ha tekintetbe vesszük, hogy az akadémia szótára, elveihez hűen, elmulasztotta határozott adatoknak nyomtatott forrásokból való idézését. Ez pedig, amint az akadémia szótárának legújabb kiadásában hirdeti, azért történt, mert a legkiválóbb írók az akadémia tagjai voltak s így az akadémikusok abba a kényszerhelyzetbe kerültek volna, hogy önmagukat idézzék. De az akadémia legrégibb történetírója, akinek pedig az első szótári munkálatokban része volt, bizony másképp ismeri a dolgot. Tervezték ugyan, — úgymond — hogy a legkiválóbb francia írókat a dolgozótársak közt szétosztják, »mais un peu après l'Académie comença d'appréhender le travail et la longueur des citations« (de nemsokára az akadémia aggódni kezdett az idézetek fáradságos volta s hosszadalmassága miatt, Pelisson et Olivet: *Histoire de l'Académie fr.*, 1:105.).

Szinte mulatság nézni, hogy a francia minta hogy tükröződik vissza a német ábrándozók terveiben. Itt világjáró törekvések a legnagyobb dolgok után; amott személyi hiúságnak szörny-szülottei; köztük utalások majd gyakorlati, majd tudományos szabású részletezett feladatokra. Legyen az új intézmény »A német-ségnek Akadémiája«, »A germanisztikai törekvések középpontja«, »A német szellem miniszteriuma a német élet nagy tudományának szolgálatjára«, »A nemzet szellemi életének központi napja.« Stb. stb.

Elfelejtik — fejtegeti továbbad Behaghel — hogy önkéntes törvényalkotó akadémiával lehetett kormányozni az egységes nyelvű Franciaországot, de képtelenség annak lehetőségét is elképzelni Németországban. Aki ránéz a Wenker-féle új nyelvi térképekre, annak elmegy a kedve a nyelvi — kormányzástól. A nyelvet kormányozni egyáltalán nem lehet. A nyelvi élet folytonos változása egyenesen megköveteli sokszor, hogy két-három párhuzamos kifejezést is helyesnek ítéljünk. Hogy melyik marad meg közülök? Efféle kérdésekre a nyelvművelés jósolgató vénasszonyai szoktak felelni. Találgatásukkal — sokszor tajtékzó szájjal találgatnak — ugyan mely komoly kutató törődik?

Nem bíróra van szükségünk, hanem megfigyelőre, rendezőre, magyarázóra. A mai nyelvi élet szabályainak egyetlen hiteles forrása a mai nyelvhasználat. Ennek megismerése pedig époly fontos — talán még fontosabb — mint elmúlt idők felkutatása. És ez nagyobb dolog, mint amilyennek látszik. Mert megfigyelni nehéz dolog, a rendezés még nehezebb, hiszen az anyag beláthatatlanul nagy. Vegyünk egy magyar példát! Évszázados multja van a magyar nyelvtudományban az ikes igék kérdésének Szégyenkezve kérjük: tudjuk-e, ismerjük-e ma már pontosan az ikes igék használatának elterjedését és használatát az egész magyar nyelvterületen?

A tudományos akadémiáknak működési köre oly tág, hogy anyanyelvi kérdésekkel csak kevés idejük és terük lehet foglalkozni. Behaghel kimutatja, hogy két évtized alatt (1880—1900) a berlini akadémia felolvasásai között egyetlen egy német nyelvi dolgozat van.

Az anyanyelvi tanulmányok ügyét tehát el kell választani a tudományos akadémiáktól. Testükből hasítanánk, de vértelen volna ez a hasítás. Országos nyelvművelő hivatalt kellene szervezni. Ez intézménynek létét az állam biztosítaná, különben független volna, a tudomány céljait szolgálná, a tudomány emberei vezetnék. Működésének főcélja az élő nyelv tanulmánya volna. A multból csak az érdekelné, ami hozzánk közel esik. E tanulmányok eredménye az élő nyelvnek egy nagy nyelvtana volna. De ehhez óriási gyűjtő-munka nélkül hozzá sem foghatunk. S e gyűjtéshez megfigyelőknek hálójával kellene bevonni az egész anyanyelvi területet. Állandó, megbízható népnyelvi tudósítókat kérünk, hogy megszűnjön végre a hamis népnyelvi adatok gyártása, hogy idétlen új nyelvi alakokkal ne hozakodhassanak elő elsavanyodott szoba-tudósok.

E szép, tartalmas és nagyfontosságú eszméket kifejtván, határozott tervvel áll elő Behaghel. Ez országos nyelvművelő hivatalnak feladata volna az anyanyelvnek mai és multbeli állapotját tudományosan megállapítani. E megállapítás már magától gyakorlati kérdéseknek alapul szolgálhatna, hiszen a nyelvhasználat egyszerű megállapítása nyelvhelyességi tételeket ad és a különböző nyelvjárási ejtések megfigyelése olyan előmunkálat, mely az egységes kiejtés és a helyesírási javítások felé vezet.

E feladatok megoldását a következő részlet-munkálatok mozdítanák elő:

1. Meg kellene alkotni a mai irodalmi köznyelv nyelvtanát.
2. Végre-valahára le kellene írni az összes nyelvjárásokat, de hangtanukon kívül alak- és mondattanukra is nagy figyelmet fordítva.
3. Különféle vidékeken meg kellene állapítani a műveltek nyelvének ejtését.
4. Tanulmányozni kellene a szaknyelveket (de nemcsak a szókincsüket, mert e fontos, de primitív természetű nyelvtudományi feladaton kívül vannak mások is).
5. Szótárakat kellene kiadni. Még pedig:
  - a) Teljes, nemcsak eddigi gyűjtéseken alapuló, hanem új gyűjtésű tájszótárt.
  - b) Egy történeti alapon szerkesztett »Idegen eredetű szavak tárá«-t.
  - c) Nagy írók egész szókincsét felölelő külön szótárakat.
6. Nyelvi szempontból fontos szövegek kiadása.
7. Össze kellene állítani az összes anyanyelvi munkálatok jegyzékét. (Előbb csak kéziratban, később ki lehetne adni nyomtatásban.)

8. Idevágó kérdésekben útbaigazítást kellene adni az érdeklődőknek és esetről-esetre véleményt kifejteni fölmerülő kérdésekben.

Allandó tisztviselő-karral közeledne Behaghel szerint az anyanyelvnek művelése e szép célok felé. Íme egy kifejlődött, érett nyelvtudományból sarjadzó nyelvművelő irányzat. Ismertetésével, bemutatásával szolgálatot akartunk tenni édes anyanyelvünk tudományának.

RUBINYI MÓZES.

A GYERGYÓI NYELVJÁRÁS.

Bevezetés.

Midőn a gyergyói nyelvjárásról szóló művem a t. olvasóközönség elé bocsátom, régi hiányt, régi hézagot óhajtok ezzel pótolni.*

Nem tekintve egyéb nyelvi sajátságokat, magok a tájszólásokban megőrzött régi szavak a »mult beszédes hagyományai«. Ilyen régi szavak Gyergyóban azok, melyek az 1409-ben írott Besztercei szójegyzékben fordulnak utoljára elő: *aludt szén* = holt szén, *fenkő* = köszörűkő, *póka* = pólya, *törek* = polyva.

* E munkát fiatal szerzője 1900-ban írta, azután ki akarta egészíteni; e végett Akadémiánk Nyelvtudományi Bizottsága támogatásával 1901 nyarán bejárta Gyergyó vidékét s ekkor szerzett bőséges tájszógyűjteményét beszállította a Magyar Tájszótár pótkötetében való fölhasználásra. Azonban e gyűjtését itt közölt munkájában már nem dolgozhatta föl, mert lappangó tüdőbaja ágyba vetette s ifjú életét tudományunk kárára rövid idő múlva kioltotta!

A szerkesztő.

Nemkülönben a Volf György szerint 1526—27 között írott Jordánszky kódexnek Veinstein-Heves Kornél tanulmányából* kivehetőleg az Alsó-Dráva és Dunántúl vidékén ma is élő régies szavai közül nálunk is föltalálhatók a következők:

csökik, JordánszkyC. 97. l. megcökyk = törpének marad,
szív = szíj, JordánszkyC. 454. l. zyw:corium, lorum, nálunk is *talpa szive* és *talpa szija* fölváltva használt neve a talp egy részének.

Úgy ez ízelítőül közölt pár régiességnek, mint egyéb nyelv-sajátságainknak oka Gyergyónak természeti s műveltségi helyzetében és multjában rejlik... Köröskörül mindenütt óriási bércek falazzák el a külvilágtól, úgyhogy sírba befalazottnak tekinthetnők e népet, ha nem lüktetne gyors munkálkodásokban, eszök járásában, szívökben és mindenütt a legelevenebb élet. S a természet által a világtól elszakított földet a földi mindenhatók egy cseppet sem sietnek a vasút által összekötni, amely kár haszon annyiban, hogy nyelvének sok romlatlan tiszta ősi vonása és szépsége idegen hatásoknak és főként a mai zagyva és színtelen közbeszéd hatásának nem vallja kárát.

Történelme is diadalmas háborukban gazdag ugyan, de a nyelvtörténetre nézve fontos mozzanatnak csak 1672-ben az örményeknek Gyergyóba telepítését vehetjük. Innen datálódik egy két örmény kölcsönszavunk: *ángádzsábor* = leves, *dálánzi* = méz, dió és mákból álló nyalánkság, *kenis* = palacsinta, *hurut* = savanyú tejből kifőzött, a levest savanyító szer, *serdán* = »berbécsbél«. Ezeken kívül néhány kölcsönvétel még a családtagok elnevezése körül akad: *bábu* = örmény értelmű nagypapa, de a székely beszédben vén embert jelent, *mámu*, örményül nagyanya, helyette népünk *nagy mámit* mond, *tetá* = néni, mely *tetá-tetá* alakkal és mindegy értelemmel forog közszájon.

Sokkal érdekesebb az örmény hatásnak az a jelensége, hogy a *buzsenyica* oláh szó a szakadatlan oláh érintkezés mellett is, Gyergyóban nem oláh hatás, hanem örmény hatás eredménye; e véleményemet támogatja Merza Gyulának kis közleménye is** melyben tudomásunkra hozza, hogy az Apaffy Mihály alatt 1672-ben Erdélyben letelepült örmények Moldovából magukkal hozták az oláh nyelv ismeretét, s ennek gyümölcse véleményem szerint a *bozsonyica*, mely itt kizárólagos örmény étel s a szomszédos oláhság nem is ismeri.

Kölcsönszavainkban leggazdagabban van képviselve az oláhság. Szavaik: *ákációs*: kötekedő, *bács*: juhász, *bádirka*: hordócska, *balán*: szökeszörű juh, *berbécs*: ürü, kos, *bosztán*: úri tők, *bukluk*: baj, *cárina*: bekertelt része a mezőnek, *csimpoja*: duda, *csobán*: juhászkutya, *diák*: kántor, harangozó, pl. nálunk Elek

* Veinstein-Heves Kornél: A Jordánszky és Érdy codex, Magyar Nyelvőr XXIII. kötet.

** Az örmény magyarság, Magyar Nyelvőr XXVI. kötet, 276. l.

diák, *duláp*: tutaj, *esztena*: juhok feje, alvó helye, *fuzsitus*: fél-eszű, *ganga*: ügyetlen, *gárgya*: kútkáva, *hirip*: ehető tinoru, *gologány*: négykrajcáros, *gusa*: golyva, *guzsba*: üsthorog, *kompona*: mérleg, *kozsók*: bunda, *kurti*: női ujjas, *lok*: hegyfok, *maláj*: málé, *mokány*: havasi oláh, *neteró*: ügyetlen, *orda*: édes túró, *palacsinta*: tészta, *panusa*: kukoricacső burka, *pityóka*: burgonya, *pomána*: ajándék, *prikulics*: kísértet, *punga*: erszény, *pusztia*: menny a pusztiba! *radina*: keresztelői lakoma.

Vannak olyanok is, melyek a kölcsönvétel után alaki, vagy értelmi módosulást szenvedtek: *bálmosból* lett *bámos*, mely nem kukoricaliszt és író, hanem túrónak, vagy sajtnak megolvasztásából áll; *bisziókból* *biszió*, *bulándrából* *culándra* (kolduscondra), *lungul lugár*, *hosszúlugár* lett; *murit*: meghalt, a németnek ugyanily értelmű szavával összetéve, a következő szóhalmazást szüli: *tottmuritt* (meghalt) s végül *apnikuca* itt a pattogtatott kukorica ki nem pattogott részét jelenti.

Cigány kölcsönszók is tűnnek előnkbe, de ezek nem zavar-nak sok vizet nyelvünkben. Egy-kettő olyan, hogy mindenütt megvan s így nálunk is: *csóré*: ruhátlan; *dádé*: apa, szólító eset *dadból*; *móré*, szólító eset, *moro*: barát; *purde*: kicsinyek, *rajkó*: fiuk, *usdi*: kelj. — Mindenütt megvan, csak nálunk nincs bibasz, upre. — S végül sehol sincs meg, csak nálunk *cshucsi*: csecs, ebből jön nyelvjárásunk húst jelentő *csucsuja*; *ládzsó*: szégyenlő, melyet feddő, rápirító értelemben használ népünk: *Ülj le, te ládzsó!*

Hegyeiktől körülzárt fekvésének és *procul negotiis* leledző boldogságának köszönheti azon szókinszbeli elszigeteltséget is, mely már csak a szók alakja és jelentése tekintetében is erős válaszfalat húz nyelvjárásunk és a köznyelv közé.

Szóanyagának eltéréseiben érdekes fokozat állítható össze:

Az irodalmi nyelvtől eltér, de a többi nyelvjárásokkal sok tájszóban egyezik: A palócnál is *ángyó* a sógorasszony, *árpa* a kelés a szemén, *hedegű* a hegedű, Debrecenben is *látat* a látszat, *duskál*, aki válogat, Kalotaszegen is *cseléd* a család, *fersing* a szoknya, Kis-Kúnságban is *málé* a kukoricalepény, Mohácson is *csalárd* a család, Gömör megyében is *lé* a leves és Zalában is *patró* az őr s *trécsel*, aki cseveg, mint itt.

S midőn eltér minde nyelvjárásoktól is, mint pl. a palócok *puffancs*-a, mely ott zsemlyét jelent, nálunk a kipuffadt arcú ember gúnyneve, de mégis szorosabb egyezést mutat az összes székelységgel. *Bihal* (bival), *bossó-félék*, *cserge* (pokróc), *difámúl*, (ócsárol), *eloltani életét* (elvenni), *erdől* (erdőre jár), *élet* (telek), *firiskó* (női ruha), *gút* (guta), *hiricel* (hörög), *hirtelen* (szeles), *kaláka* (közös segítség), *lapi* (falevél), *nannyo* (nagyanyó), *lármafa* (vészjelző), *péláda* (rút), *szénye* (színe), *vápa* (völgy) stb. mindenfelé előfordulnak az egész Székelyföldön.

De ha a többi székely területektől is elszigeteli magát, a vele egy megyében fekvő szomszédos Csik járás nyelvével már

csak meg kell egyeznie és valóban mintegy 125 csiki szót ismerek,* melyek a mieink is egyszersmind: *ábrázat* (arc), *alkalmatosság* (alkalmi fuvar), *ámottam* (álmomban), *árnyad* (fárad), *átalvető* (iszák), *belíce* (fehér juh), *baunkol*, *belbel* (alszik), *bibi* (fájás), *bódi* (esztelen), *bokáj* (kancsó), *bong* (gomb), *borító* (faedény), *bikfanagyrág* (vászon n.), *cëvëre* (kis lány), *cocó* (ló), *csámporodik* (megromlik), *csángál* (nem egyenesen hajít, hamisan énekel), *csapos* (száraz faág), *csapronyós* (ferde, rézsut), *csároq* (lármáz), *csëplesz* (bozótos hely erdön), *csészle* (szunyog), *csóré* (ruhátlan), *csóva* (jel), *csürke* (csirke), *dréksrëg* (szekérrész), *dollik* (megromlik a liszt), *dörgöl* (törül), *ejtël* (edény), *ëpsëmërég* (szájbetegség), *ëlörüva* (kötény), *élet* (telek), *fëntö* (szekérkerék része), *fitat* (kutat), *kifaszol* (megverődik), *fërtát* (atyafi), *fököny* (szemölcs), *füdül* (megbolondul), *gal* (göröngy), *gamat* (tisztátalan), *gárgya* (kút-káva), *glics* (korcsolya), *görget* (mennydörög), *gránic* (határ), *gút* (guta), *hallájé?* (megszólítás), *hazai* (menyasszony), *hibádzik* (hiányzik), *hiju* (padlás), *hímës* (hives), *husáng* (bot), *ige* (3 szál fonál), *ímëttem* (ébren), *innya* (inni), *iró* (köpült tej), *istenitiletje* (villám), *iszánkodik* (jégen csuszkál), *itkámos* (iszákos), *kacsi!* (nem szabad!), *kácsi* (kalács), *kán* (kancsó), *kaluppol* (vágat), *kártya* (vizesedény), *kászu* (fakéregből csinált edény), *káva* (a kút kerítése), *kergetegës* (metés juh), *kókis* (kakas), *köccség* (élelmi szer), *kurti* (női ujjos), *küpillö* (vajverő), *kiver* (kiüt rajta a himlő), *küszküllö* (járom része), *küszürü* (köszörü), *kütyös* (maroszéki fuvaros), *laboda* (1. virág, 2. gyermekjáték), *lábittó* (szövőszék része), *lacsik* (nyal), *lëántam* (leánykoromban), *leb* (láng), *legéntem* (legénykoromban), *légej* (bodonka), *levëgetö* (levellegető), *lütö* (lejtő), *macskaméz* (famézga), *hoppipa* (ügyetlen), *makula* (kicsi), *matat* (kutat, motoz), *mëgered* (meggennyesedik pl. az ujj), *mëgëti* magát (megmérgezi), *mënye* (mennyi), *merëkje* (szénarakás), *mián* (miatt), *micsa* (micsoda), *mies* nap (hétköznapi), *kömies* (kőmives) *mintsább* (mintsem), *mocsoja* (mocsaras hely), *nannyó* (nagyanyó), *böcs* (hencegő), *nëtëró* (hülye), *nyüszköl* (izgomozog), *nyüszütöl* (mosztikál, elnyüvi), *orrag* (orra), *ottogyon* (ottan), *ökeme* (ő), *örökkëtig* (örökké), *pászma* (30 szál fonál), *pëcënkó* (picinyke), *pëpëcsël* (tákol), *pereputty* (hozzátartozók), *përëszlen* (1. orsó, 2. gyermekjáték), *pili* (pehely), *pimpó* (1. penész, 2. fűz barkája), *pománába* (ajándékba), *tángyérkarika* (szekérrész), *tropp* (ügetés), *ural* (kér), *vakisa* (juh, melynek szeme körül feketeség van), *vizitka* (női ruha); *átalag* (kisebb hordóalakú faedény), *bëzsëg* (forr a víz), *bigygyen* (kifordul helyéből), *bodonka* (átalag), *bogajás* (bóbítás), *bordica* (járomközfa), *büzösdi* (nagybüzjáték), *divatlan* (mértéktelen), *cirmol* (szid), *csapás* (nyílás az erdön), *cserëkje* (tülevél), *döröszöl* (súrol, reszel), *é* (éhes), *dilló* (együgyű), *dollik* (a jég), *eplény* (a szán azon része, hol a teher

* T. Nagy Imrének a Magyar Nyelvőr VI. stb. köteteiben található gyűjtéséből. Péter Jánosnak is található e lapokban kevesebb szóból álló, de jelentékeny gyűjtése.

nyugszik), *erégel* (lassan megy), *férjem* (feleségem), *hagyati* (gyakran változó cseléd), *hajlad* (a faedény, ha megszárad), *gusa* (golyva), *kókonya* (szentelt kalács), *kukkadoz* (szunnyad), *leb-lepény* (hirtelensült), *lics-lacs* (aki mindenbe belekottyan), *perje* (gyom), *pislen* (kis csirke).

Ámde nagy a száma a másfajta csiki szavaknak is, melyek már idegenül hangzanak a gyergyói fülnek; ezeket helykímélésből nem sorolom föl.

Vannak továbbá olyan közös szavaink, melyeknek más az alakja Gyergyóban és más Csikban: *duszi* nálunk *dusza* (szalmazsák), *farkazó* itt *farkaló* (a szekér után kötött fenyő), *gogó* helyett *kokót* mondunk, *gübe* nálunk *gübő* (mély víz), *hëngyebigyél* itt *këntyefityél* (ver), *köntörfalaz* = *këntërfalaz* (himez-hámoz), *kéjed* = *kijed* (kelmed), *nyekëzsa* = *nyekezsit* (nehézbeszédű, szóismétlő) és *onnót* nálunk *onnét* (onnan).

Végül csak Gyergyó kizárólagos tulajdonai a következő szók: első sorban, amelyekről T. Nagy Imre is jelzi fentidézett gyűjteményében, hogy azokat Gyergyóban használják: *fütyürü* (síp), *galambas* (sütésnél a maradéktésztából gyúrt madáralakú sütemény), *hevezü* (menyasszony), *huszki* (egy orsó fonál), *körelpecs* (palacsinta), *pojéka* (kalákához csinált sült leves). — Az ugyane gyűjteményben gyergyóinak jelzett *ime* vagy *imecs* (marhabögöly), valamint a pozdorját jelentő *pezsgenye* szót nem hallottam soha.

Kizárólagos gyergyói szavak még pl. *bustyuhán*: nagyfejű, *burszuk*: gúnyolódó szó, *csapás*: csípás, *csirip*: síp, *borfüge*: vad ribizke, *csësszentő*: vizipuska, *fehér*: ing, *formabeli*: kalács, *kalocsa*: farakást megkötő guzs, *kopóba hanyit*:* magasba hajít, *láncsóka*, *lencsóka*, *lëánkamadár*: barázdabillegető, *lepite*: lepke, *lefül*: megizzadás által a bőr meglobosodik, *nyoszt*: elnyű, *pappázni*: ragasztani, *pántikafü*: zöld és fehér csíkos hosszú viráglevél, *pipevirág*: pitypang, *kaszavirág*: a liliom levele, *mocsárdi*: mocsárvirág, *pillancs*: mécses, *talp*: »tötés« a ház körül, *zopogtat*: csattogtat, ráz ajtót, ablakot pl. a szél.

A szókincs bemutatásának pedig azt a módját gondoltam ki, hogy az állat- és növényvilág, a rokonságok, testrészek, ruházat stbire vonatkozó tájszavak pusztán elsorolása helyett leírom és jellemzem magukkal e szavakkal e vidéket; e népet s így a szavaknak miként használása is jobb világításba jut.

Végül a szépirodalmi termékek közül a mondákat én magam beszélem el, saját stílusomban, nem pedig népies ízben. Kivétel Bárkainé, mely a nép előadásának lejegyzése.

Nyelvtani sajáttságokban is feltűnő eltérést tapasztalunk e két szomszéd tájszólás között:

1. Ott mindennaposak a *magik*-félék, melyekről Balassa azt állította, hogy Csík és Gyergyó nyelvének közös vonása. Tévedését Steuer János sietett kiigazítani a következőképen:

* Talán ebből: *kapóba* = kapóra.

»A gyergyói nyelvjárás nem az *-ik* személyragot használja, hanem a hármas alakú *-ok -ök -ék-félét*«. És ebben igaza van neki, de ugyanő azt is véli, hogy »közös jellemvonása« e két nyelvjárásnak a *-val -vel* rag *v-jének* megőrzése, pl. *szekervel, pénzvel, botval*; ** ebben már nincs igaza.

2. A mássalhangzóhoz változatlanul járuló *-val -vel* annyira nem jellemvonása nyelvjárásunknak, hogy népünk a csikiak e sajátságát hibaképen gúnyolja:

»Hat ökörvel, szekervel
Bé Gyergyóba edényvel . . .«

3. Csikban, főként Szereda körül, *kinyer* a gyergyói *kényer*.

Nem tekintve e pár eltérést, a csiki nyelvjárás az, mely nemcsak a térképen, hanem nyelvi sajátságai tekintetében is legközelebb esik a gyergyói nyelvjáráshoz.

Közös vonásaiknak megállapításában és helyük megjelölésében nincs okom eltérni a Steuer János osztályozásától.**

Mindkettő 1. *ë-ző*; 2. *is* helyett *ës-t*; 3. *ó, ö, é* mellett *ō, õ, ē* hangokat is; 4. *madar, level, bogar* alakokat; 5. *sz, z, s,* *zs* előtt *j-t* (hojszu, ajszon, hojza) és 6. *látja, tartja* helyett *lássá, tarcsa* alakot használ.

E két nyelvjárás együtt alkotja a csiki nyelvjárást, mely a keleti székelységhez tartozik.

Ennek, a keleti székelységhez tartozó, a csikihez legközelebb álló nyelvjárásnak ismertetését veszi alábbiakban a t. olvasó; *gyergyói tájszólásnak* nevezem, de nem akar ez jelölése lenni egyszersmind annak, mintha ez egész Gyergyót felölelné.

Gyűjtésemben és vizsgálódásaimban csak Szentmiklóstra és Ditróra szorítkoztam, mert, kivéve mintegy 25 kilyénfalvi szót,*** a többi falvakból semmi adat sem állott rendelkezésemre. E 25 szó pedig, névszerint: *damika* (leves), *endelgek* (émelyeg a gyomrom), *érzékeny* (serény, munkás), *gübö* (mélyedés), *gógán* (kémény fölött a szikrafogó), *honesok* (domb), *horvás* (honcsokok közti völgy), *jovátalni* (javasolni), *körömszedés* (ostorral való párhaj), *nyiríszel* (vág), *patusa* (juhtetű), *prozsmítál* (céltalanul beszél), *pating* (vonószíj), *pimpó* (penész virágon, kenyéren), *selymék* (ingovány, lóp), *surutvál* (dörzsöl), *suvad* (fejlík), *megsuvad* (meghal), *szitós* (szenes), *szokotálódni* (vitatkozni), *tökéletlen* (képmutató), *üvecs* (kétéves juh), *vápa* (völgy), *pergő* (kis harang), s a gúnyolás nevei, annyira megegyeznek, hogy az általam meg nem figyelhetett többi szomszédos területnek e két fő községgel való teljes megegyezésében vajmi kevés okom lehet kételkedni.

* Steuer János: A székely nyelvjárások osztályozása, Magyar Nyelvőr XXII. k.

** Steuer János: A csiki székelység, Magyar Nyelvőr XXII. k.

*** Gyergyói tájszavak a M. Nyelvőr régi folyamában, gyűjtő: Ferenczy Alajos Kilyénfalván.

A Szentmiklós- és Ditróra vonatkozó anyagomat sem meríthettem holmi bőségesen rendelkezésemre álló közleményekből, mert ilyenek nincsenek.

1. Szentmiklósról találtam egy pár népmesét,* melyeknek, míg tartalma is idegen, pl. egyikben a bibliai József meséjét láttam felujítva, addig nyelvéhez is nagyon kevés jussa van a gyergyói tájszólásnak, főként midőn nálunk sosem használt ilyen csiki sajátság is fordul elő a Lechner közlésében: »portékákvat«, »leckéjük«, »magik«.

2. Ditróból is vannak közlések,** de a teljes szövegek, az egy *Bárkainét* kivéve, tőlem eddig soha nem hallott dolgok, azonfölül kevés tájszót is tartalmazznak. A Mezey Miksa gyűjtése nagyon pontos, de nagyon kevés szóból áll. Végül Fejér D.-nek 58 szava közül a következők előttem teljesen ismeretlenek, de azért hitelességük iránt nincs kétségem: *alit* (alábbhagy), *ehez* (esti idő), *eltökit* (ferdít), *hottó* (hathatós), *izik* (tüsszent), *konósz* (társ, cimbor), *lüfeles* (ferde), *megnyivól* (zsibbad), *mogok* (eltűr), *mindszente* (mindegyre), *remes* (végből), *ritók* (hiány), *rosszátlódlók* (tágul, lazul), *róزامik* (elnyugszik).***

3. Így tehát a rendelkezésemre álló legfőbb anyag az az 1000-et meghaladó szógyűjtemény volt, melyet részint emlékezésből, részint hallomásból esetről esetre róttam össze már évek óta...

(Folytatjuk.)

GENCSY ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Levonni a következtetést. Szörnyű szólásmód! pl. »A nemzeten a sor, hogy *levonja* a következtetéseket a harci riadóból.« — A megtörtént dologból — nem *következtetést*, hanem — *követ-*

* Két mese Szentmiklósról a M. Nyelvőr régi folyamaiból, közlő: Csataghi Lechner László; egy harmadik szintén ott, közlő: Temesvári István.

** Paal Gyula közlésében dalok, románcok, teljes szövegek; Mezey Miksa szavak és családnevek gyűjtése és Fejér D. tájszói a Magyar Nyelvőr régi folyamaiban.

*** Közülük e kettő részint *más* alakkal, részint *más* értelemmel ismeretes: *ipor* (serény, erélyes) helyett csak *iporkodik* igei alakot ismerek, míg Fejér D.-nél a *tonya* alakja és az az értelmezése is helyes, hogy szélesebb, mélyebb, csendesebb hely a folyóvízben, de már, hogy tócsát is jelentene, az még nem jutott tudomásomra. S ha hiba lenne is ez, az semmiesetre sem eshetik a gyűjtő rovására, aki sokszor a legjobb akarata mellett is, a megkérdezett népemberének elfogultsága, zavarbajövése, vagy tréfázkodása folytán nem egyszer jut hibás adat birtokába. Másrésről még egy község területén belül is a csonkítás, kombináció és szóelegyítések folytán nagyon sok szó értelmileg és alakilag is oly sok változatban fordul elő, hogy még az én összegyűjtött szavaimról sem állhatok jól, hogy ugyanezen vidék népének egy-egy kis töredéke nem használja-e ezeket, vagy közülök egyiket-másikat más alakokkal és értelemmel, pedig én már nemcsak szülöttje vagyok ennek a földnek, hanem életemnek java, mondjuk legboldogabb részét is itt töltöttem s nemcsak gyűjtöm, hanem jobbára magam is beszéltem e szavakat.

kezményt szoktunk levonni, vagyis *következtetünk* valamit belőle, mint előzményből. Midőn így okoskodunk, egész egyszerű *következtetést teszünk*. Az utóbbi tehát semmikép se *vonható le*; de igen helyesen vonjuk le bármiből is a *konzekvenciát* — ahogy sokan mondják, latin szóval ugyan, de legalább okszerűen. — A fennidézett függő mondatot így igazítom ki: *hogy levonja a következményeket* stb.

Minthogy — nem a maga helyén alkalmazva; pl. »Az almát megették s a magvát visszavitték, *minthogy* tudvavaló volt, hogy stb.« — Helyesen így van: ... *mert* tudvavaló volt, hogy stb. — A közhasználatra hivatkozom e tekintetben, és megjegyzem, hogy a megokolás eseteiben *minthogy* a megokoló mondatoknak elsejét szokta intézni; *mert* pedig az utóbbi mondatot indítja meg; pl. *Minthogy* oly nagyon kívánjátok, | megteszem. — Sietek; | *mert* nem szeretnék lekésni a vonatról. — Némely író, mint látom, annyira fázik a *mert* szótól, hogy alig akadok rá dolgozataiban. Mindannyiszor a *minthogy* szerepel ott a második mondatban; nézetem szerint nem helyesen.

Tégy róla, hogy az öcsém bejusson ebbe az állásba. — Itt a főmondatbeli szólás ferdén van alkalmazva a *hogy*-os mondatdal szemben, melyben a beszélő valaminek a *teljesítését* kívánja. Igen, de *tégy róla* ennek épen az ellenkezőjét, vagyis azt a kívánságot fejezi ki, hogy az a valami *ne teljesüljön*. *Tégy róla*, hogy (az illető) *ne kapja meg* azt az állást. Más példa: Erre a vagyona vásik a foga; no de majd *teszünk róla*.

Az utóbbi mondat, mint látjuk, már így magában állva is azt jelöli, hogy *majd megakadályozzuk* vágya megvalósulását. — *Nem tehetek róla*. Ez a szólás is ugyanezt az eszmeirányt követi: Hogy ily rossz vége lett, *arról ő nem tehet*, vagyis *nem akadályozhatta meg*.

A Nyr. szerkesztőjének e szólásra vonatkozó kérdésére beérkezett számos válasz annak idején csaknem egyhangúlag úgy mutatta be e részben a közhasználatot, aminőnek a nyelvtények világosan feltüntetik. *Minthogy* most is helytelenül alkalmazzák e szólásmódot, célszerűnek tartottam lehetőleg röviden tárgyalni.

Ehhez teljes joga van; jogom van hozzá. Hogy itt a német *dazu* közbe játszik, kétségtelennek tartom. Magyarban nem *hozzá*, *ehhez*, *ahhoz*, hanem *rá*, *erre*, *arra* szokat szokás használni. *Van v. nincs jogod erre*. *Fel voltam jogosítva rá*. Ugyanez a rag szerepel más nevekhez is viszonyítva: pl. *Nincs okod rá*. *Erre is lesz majd alkalom*. A német mindezekben a *dazu* szóval él. *Du hast kein recht dazu*. *Es fehlt mir die gelegenheit dazu*. — Nagyon ránc ragadt, úgy látszik, ez a magyarra fordított német szó.

Szűkölködik pénz (belátás, bátorság stb.) nélkül. — Úgy emlékezem, hogy egyszer már kifogásolták a Nyr.-ben az efféle szólást, mely a kódexek tanúsága szerint régebben nem csekély tért foglalt el a magyar irodalomban, és most némely író műveiben új életre kelt.

Hadd idézzek itt két ilyen mondatot: »s hárman csöndesen, zajos örömök, nagy bánatok híján, tán *álmok nélkül is szűkölködve*, úgy éltek, hogy észre se vették, hogy élnek«; — »és ily külső *díszek nélkül, szűkölködvén* stb.«.

Eszem ágában sincs hibáztatni azt, ha valaki egy régi szólást igyekszik forgalomba hozni, mint egyértékesét olyannak, mely az illető fogalmat kellően ki nem fejezi. De kérdem, vajjon az eddig használatos szólásmód: *szűkölködik* (v. *szűkös*) *valamiben* homályos-e, és nem fejezi ki szabatosan a hiányzás fogalmát? másfelől pedig: *szűkölködik vmi nélkül* világosabban jelöli talán? Nézetem szerint, nemhogy világosabban jelölné, sőt inkább elhomályosítja.

A régi gyakorlat a *bővelkedik* és *szűkölködik* igéket illetőleg igen különböző, — mondhatnám — tarka volt: *bővelkedik vmivel, vminek, vmiben*; *szűkölködik* v. *szűkes vmiből, vmire, vmiben, vmi nélkül* (Nyvtört. Szótár). — A későbbi, most már általános gyakorlat szerint ellenben *szűkölködik* (*szűkös*) mint vonzó az illető névszót kizárólag a *-ben* rag fölvételére készíti; *bővelkedik* (*bővelkedő*) pedig *-ben* vagy *-vel* raggal kívánja a vonzottat (*bővelkedik mindenben*; *pénzzel bővelkedők*).

Mind a két vonzónak a szerepe tiszta és átlátszó: *szűkölködik pénzben* = *nincs pénze*. Ezzel szemben mit jelent ez: *pénz nélkül szűkölködik*? — Annyi bizonyos, hogy *aki pénz nélkül van, az szűkölködik*. Ez a két mondat egybe összevonva csakugyan kézzelfoghatóvá teszi egész általánosságban, hogy *pénz nélkül: szűkölködik bárki is*. — A szóban lévő szerkezet ezt a benyomást teszi rám. Térfoglalását nem tartom kívánatosnak.

Hibás szórend. Magyar szerkezetben az ige nem sereghajtó; tehát előbbre vele! A szórendi vétségek sorából ezúttal azt emelem ki különösen, amely az igének hátraszorításában mutatkozik. Ezt nemcsak a pusztán álló, hanem az olyan igére is értem, amelynek előtte áll a legközelebbi állítmány-egészítő (igekötő vagy másnemű igehatározó). Ekkor ugyanis nem az igén, hanem az állítmány egészítőjén van a nyomaték (élőbeszédben a hangsúly).

A helyes szórend ez például: * Pál megfürdött a Dunában, v. Pál ma megfürdött a Dunában. A fiam leesett a fáról. Pista átugrik a magas kerítésen. Jani félre magyarázta szavaimat. Egy nő, aki kiugrik az ablakon.

Helytelen elrakás pedig ugyane példákban a következő: Pál ma a Dunában megfürdött. A fiam a fáról leesett; — és így tovább: Egy nő, aki az ablakon kiugrik (ez egy vígjátéknak a címe. Már jó régen megrótták a Nyr.-ben). Íme ebben áll az igének, illetőleg állítmánynak (mindenesetre helytelen) hátraszorítása. — Befejezésül hadd álljon itt a következő szerkezet: »Kétségtelenné vált, hogy T. I. a koronától a feloszlatásra az engedélyt

* A dőlt betűkkel való nyomás a példamondatokban nyomatékot jelez.
J. Gy.

megkapta.« — Én ezt így szerkesztettem volna: »... hogy T. I. megkapta a koronától a felhatalmazást a felosztatásra.« — Így a szóban lévő szerkezet az volna, amit Brassai A. magy. mondat c. értekezésében kellően kiegyenlített mondatnak nevez.

JOANNOVICS GYÖRGY.

»NEM TUD MIT KEZDENI.«

Ilyen cím alatt közli Bányai József az egri Népiskolai Tanügyben a pedagógiai lapok németességeiből való böngészését (1905. 2. szám). Sok jó megjegyzés van cikkében, de éppen abban nincs igaza, hogy a címbeli kifejezés németes volna, a német *weiss nichts anzufangen* utánzása. Hiszen ez szó szerint lefordítva így van: *nem tud semmit elkezdeni*. Ellenben azt, hogy *nem tud mit kezdeni* v. *nem tud mihez fogni*, ilyen módon nem is mondhatja a német: *er weiss nicht was anzufangen!*

Bányai a címbeli szerkezetet csodabogárnak nevezi s azt mondja: »Szerzője, aki ezt a csodabogarat magyar nevelésügyi cikk keretében közli, azt akarja vele mondani, hogy: *nem tudja mit kezdjen*.« Ebből látszik, hogy itt Bányai a főnévi igenév használatát hibáztatja. Hibáztatják mások is gyakran, talán azért, hogy egyes vidékeken népünk sem használja (ezt meg kellene figyelni gyűjtőinknek); de inkább hiszem, hogy csak hibás okoskodás vezeti őket, úgy okoskodnak, hogy sokkal világosabb és természetesebb a másik szerkezet: *nem tudja, mit kezdjen* v. *nem tudja mihez fogjon*. Ámde ebből nem következik, hogy az infinitivus hibás, sőt kimutathatjuk, hogy e sajátos szerkezet ősrégi idők óta el van terjedve nyelvünkben, kódexeinktől kezdve a nyelvtörténet minden korszakában kimutathatjuk, legjelesebb íróink is élnek vele: Károli Gábor, Haller János, Faludi Ferenc, Dugonics, Arany, Mikszáth, sőt a nép nyelvében is több vidéken járatos. Íme a bizonyítékok:

Megnémula, nem tud mit szólni (DomC. 306). Nem tudok kihez futnom (PozsC. 24). Nem tud hova menni (ÉrdyC. 535). Nem tud hova menni (Helt: VigK. 2). Nem tudtanak mely felé hajlani (Fél: Tan. 500). Nem tudunk hová lenni, hanem csak te reád néznek az mi szemeink: hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te (Kár. Bibl. 1:391). Az világnak sok változása között nem tudván hova lenni (Hall. Pajzs. El. 7). Nem tudtak mint ellenek állani (Hall. HHist. 1:41). Nem tud mely felé fogni (uo. 2:217 NySz.). Nem is tudok micsoda orcával eleibe állani (uo. III:186). Nem tud sok busulási között mit cselekedni (uo. III:238). Nem tudok mit felelni (RákF. Lev. I:616). Nem is tudom minek tulajdonítani a kegyelmed ennyi időtül fogva való hallgatását (uo. I:654). Legyünk tanácsal annak, ki habzó elmével vagyson s nem tud hová fogni (PP:Pax A. 469. NySz.). »Quid agam, nescio. Nem tudom, mi-tévő legyek? Prov. Nem tudok hová lenni, mint a

tökbe esett egér» (Wagner Phras.). Nem tuda hová fordulni (Fal. 674). Örömében nem tud hová lenni, mint egy egeret fogó fiatal macska (Dug. Pb. 2:166). Nem tudok érted hova lenni vágyban (Ar.: TSz. 5:46). Tündöklött az arca s nem tudta a lábait hogy rakni (Miksz. Nemz. ur. 348). Az állomás rendőrsége sem tudta mire vélni a hordárok sztrájkját (Bp. Hirl. 1888. IX. 7. 7. l.). Na fiam, én már nem tudlak miből tartani (Ar.-Gyulai: Népk. 2:442). Nem tud merre kimenni (Nép, Vas m.).

Bonyolódottabb szerkezetek: Nem tuda félelmesen egyebet mit felelni (ÉrdyC. 640). Semmit róla nem tudni bizannyal mit mondani (uo. 507). — A *tud* példájára van szerkesztve a *lel* ige is ebben a mondatban: Méltóbbat a mi asszonyunkról nem lelünk mit írni (uo. 533b).

Ez a használat szorosan összefügg a *nincs* (*nem volt, van*) ige hasonló infinitívusi szerkezetével, melyet kódexeink korától kezdve egész a mai népnyelvig kimutathatunk: *nincs mit ennem, nincs hová mennem* stb. Lássunk példákat erre is:

a) *Nincs, nem volt, ne legyen* stb.: Egy szája kedvént egyék, másnak ne legyen mit enni (EhrC. 86). Mikoron nem volna honnan megfizetni: cum non haberet unde redderet (JordC. 411). Nincsen honnan élni (ÉrdyC. 516b). Nem volt kitől izennem (LevT. 1:25). Nincsen kihöz az mi fejünket szükségünkben hajtánunk (RMK. VII:230). Ha én felőlem így kezdnek itilni, nincs mit tennem, el kell tünnöm (Helt.: Mes. 7). Nincs hova lennem, nincs hova fognom elveszett fejemet (Born. Ének. 210). Nincs miről szólni (Born.: Préd. 431). Nincs mivel a mezitelennek betakarni magát (Mel.: Jób. 58). Nincsen, kitől hallanotok az evangéliomot (Tel. Evang. 1:419b). Nincsen azoknak mivel magokat menteniek (MA.: Tan. Előb. 20). Nincsen honnat megfizetni (Vás.: Can. 229). Ne hazudjon hogy nincs hová menni emberséget tanulni (Zr.: Áf. 41, Mktár). Nem lévén lelkének hová tekeredni, disznópásztorra lészen (Megy.: Zsin. 2:19). Az fákat mind lebocsáttatta és egy hidat sincs miből kötni, nem-hogy hármat lehetne oly hertelenséggel megfaragtatni (RákF. Lev. I:641). Magtalanságokon törődnek, nem lévén kire maradni keresményeknek (Hall.: Pajzs 35). Nem lévén mit enniek (Csúzy: Sip. 706). Tőlünk nincs mit várniok (Fal.: UE. 10). De győző Csabának nincs mit örülni (Vör. Tündérv. 59. vsz). Mért bámulsz? nincs minek megütköznöd ezen (Ar.: MO. 2:107. vszak). Nem sok van azokról mit beszélni (Ar.: Lev. 1:258). A kalmár hajói eltörnek, adósai megbuknak, ő tönkre jut: immár nincs mivel, mikép, mire fáradnia: megőrül (Greg: Shak. 245). Nincs mit kezdeni (Erd.: Népd. 3:312). Se testyinek, se lelkinék nincs hová lenni (Szeged, Nyr. 3:30). Megszorult, nem volt hová fordulni a hé lelkinék, hízám jött kölcsönkérni (hozzám jött, Hétfalu, Nyr. 6:231). Nincs mit önnöm, önnöd, 3. sz. neki nincs mit önni, v. nincs önnivalója (Pest m. solti járás). — Ű magának is a l é g v a g y o n mivel élni (Tel.: Evang. 1:426). Fejét a múzsák emberének alig volt hol lehajtani (Tompá: Lor. Zs. eml.)

b) *Van, volt, legyen* stb.: Legyen ide es minek [olv. mivel?] feljönni [maradjon pénz ide is] (RMNy. IIIb.: 86). Legyen mit enniek (Born. Préd. 282). Viszen véle fenkövet is, hogy legyen mivel élesíteni az kapát és az mető kést (Tel: Evang. I:320). Vagyon mit tanólniok (Kulcs: Evang. 21). Leszen ott mivel vitézkedni (Zvon: Osiand. 124). Vagyon mit tanulni (MA.: Scult. 697). Van mindnyájunknak miről gondolkodnunk (Megy.: Jaj. 2:111). Van miért szomorkodni (Tof: Zsolt. 589). Akár csak valami gonosz vadak előtt légyen hol megvonni magokat az egy étszaka (Hall. HHist. 2:139). Hogy lenne miből az ő sereginek fizetni (Erd. Orszgy. 309). Volt is ott örülni minek, járult kedve valakinek a szép tudományokhoz (GyöngyD. Rk. 168). Hogy midőn kijő megint, legyen egy éjtszakát hol szállani s kacagni (Kaz. Lev. Kis J.-hoz 2:321). Vala mit szegénynek, úrnak is ott látni (Ar. 4:172).

c) Megelőző névszóval, melyre a névmás visszavonatkozik: Boldog a fa, hej mert neki van még *elég* mit veszteni (Tóth K.: Költ. 108). Beh nem válogatnék gazdag vőlegénybe! lenne itt elég mit aprítani a tejbe (Ar.: TSz. 1:28). Nem érek én rá arra, van nekem elég mit csinálni (Nép, Rác-Almás). Most van elég mit enni (uo). Egyre *kevesebb* marad mibe kapaszkodniok (Volf Gy. Nyr. 5:304). Mikor nem lössz *fogam*, mivel rágnom (Kriza: Vadr. 54. — Főnév fölötte ritkán szerepel így; Veress példái Nyr. 22:165. csinált példák.)

Érdekes 'attrakció', hogy a megelőző névszó ragjára nézve a névmáshoz hasonul: Nem lévén *mással mivel* kontestálnom szolgálatjára való készségemet, legalább azokat akartam annak bizonyosságára bemutatnom (Gyöngy. Kem. Ján. aj. lev.). Nekik már *egyebet* nincs *mit* mondaniok (TudTár 1838. 242)). — Petőfi, Arany, Jókai ilyenkor el is hagyja a névmást: Nincs már *semmi szépet* látnom (Pet. 1. képes kiad. 360). A bégnek nem volt *mást* tenni, mint felugrani és ... (Jók.: Török v. M., nemz. kiad. 1:116). Nincs tőle *kegyelmet* se várni, se nyerni (Ar. TSz. 10:86).

Még erősebb attrakció, mikor az *egyéb* szó a névmás mögé kerül: Nincsen *mit* adnom *egyebet* érette (VirgC. 77). Bécsben nincs mit látni egyebet mint házakat (Kaz: Pály. 301). Nincs mit szégyellenem egyebet mint azt, hogy életemtől nem váltam meg fényemmel együtt (Kaz: Cic. 206). — Nincs *mihez* folyamodnunk, szerencsétlen fejünknek, *egyébhez* panaszon és könnyhullatáson kívül (Báróczi, Dusch 1. levelében, id. Beöthy: Széppr. 2:80).

Érdekes továbbá a szóban forgó szerkezetnek kérdésben való szereplése: »*Mi* van *mit* tenni, mikor meg kell lenni?» (Dug: Pél. 2:43). *Mi* van *mit* tenni, ha meg kell lenni? (CzF. a *tesz* cikk 2. pontjában.) De ilyenkor is rendesen hasonul a kérdő névmás a következő tárgyesethez, úgyhogy mind a két névmás egyformán *mit*-nek hangzik: *mit* volt *mit* tennem? »*Mit* van *mit* kívánni még?» (Ar. Alkalmi vers). — Aranynak különös sajáttsága (egyéni vagy nyelvjárási szokás?), hogy ilyenkor a második névmást rendszerint elhagyja: *Mit* van tennem? olvasni tán? (Összel). *Mit* volt

csinálni? (Bolond Istók 1:99). *Mit lön tennie* végre is? (Arist. 2:119). — Madáchnál is olvassuk ugyan Az ember tragédiája 5. színében, 856. vers: »Unalmas élet, mit van tenni már?« Ámde most tudjuk, hogy ez is Arany javítása; Madáchnak eredeti kéziratában ez volt: »Unalmas élet, mit kezdjen már az ember?« (1. Morvay: Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához 164). — Aranynak ezt a szerkezetét összevethetjük az előbb említett rövidítéssel, melyben szintén hiányzik a névmás: Nincs tőle kegyelmet se várni, se nyerni.

Ha az infinitívus előtti névmás az infinitívus cselekvésének alanya, akkor kétféle formája lehet: *ki* vagy *kinek*. Példák: 1. Jött énrám mast nagy nyavalya, hogy szómat *nincs ki fogadni* (Kat.-leg. 3731. vers; Szilády erre javítja: *nincs ki fogadja*, Toldy pedig erre: *nincs ki fogadná*). Ha vagyon immár ki félteti, őrzeni Kdet, ritkitom írásomat is, eddig való kocódásomat arra bízom ezután (LevT. 2:293). Lesz még idő szépen járni, csak legyen ki felöltözni (Erdélyi: Közm.). — 2. *Vaygon kinek vádolni* tütököt Moises kibén tü bíztok: est qui accuset vos, Moses, in quo speratis (Sylv. UjTest. 1:134). Kihagyással: »E második részt be lehetne olvasztani a harmadikba, *ha . . . volna kinek*« (t. i. beolvasztani, = ha volna, aki beolvaszthatná, aki ezt elvégezhetné, Arany J., 1. erről a mondatról Nyr. 8:25).*

Az igenév helyett természetesen már nyelvünknek egész történetében előfordul a fölszólító móddal való szerkezet (ritkábban, csak újabb költőknél, föltétes móddal). Pl. Máté ev. 8:20. versét kétféleképp fordítják bibliáink:

Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet: 1. Ember fiának kedég nincs hová ő fejét *hajtani* (MünchC). Embernek fiának nincsen hová fejét lehajtani (VirgC. 32). Az embernek fiának nincs hova fejét lehajtani (Heltai). Fejét sem volt hol lehajtani (Zvon: Post. 2:36). — 2. Embernek fiának kedég nincsen hol ő fejét *lehajtsa* (CornC. 90). Embernek fiának nincsen hol fejét lehelyheztesse (JordC.) stb. — Vö. még: A gonoszság nem agg a kisbíróval, ha nincs kitől mástól féljen (Fal. 24). Amelyhez nincs más mit hasonlítsak (Kármán: Fanny XLV). — Mikor megholt Szebenben, *a* sem volt, mibe takarják (1761-ből, Hazánk 2:55). Azt tartom van, hogy miért imádkozzunk (Vas G. Ne busulj 158).

Ezeknek az infinitívusos szerkezeteknek a magyarázatával sok nyelvész foglalkozott már, mert sok nyelvben előfordulnak. Az összehasonlító mondatban még csak gyermekkorát

* A *nek*-es szerkezet kapcsolatos a főnévi igenévnek egyéb olyan szerkezeteivel, melyekben az alany vagy az állítmányi névszó *-nek* raggal használatos (a régibb nyelvben gyakrabban mint ma): Ha képös [lehetséges] volna, *annak lenni*, hogy az ő testök pokol tűzében vettetnéjék (SándC. 7). Ki akar *nyugodalmassá lenni* (HorvC. 256). — Ez pedig alkalmasint összefügg a szláv nyelvek *dativus cum inf.* szerkezetével, pl. óbolgár *ne dobro jesti mnogomu bogomu byti*, szó sz. 'nem jó sok istennek lenni' (vö. Mikl.: Vergl. Syntax 619).

éli, azért — úgy látszik — még azt a föltűnő egyezést se vették észre, hogy ugyanilyen szerkezetekkel él majdnem minden rokon nyelvünk. Máté evangéliumának idézett versét is jobbra így fordítják; pl. *xanne pog an tajl taga, xoda kuš ogel lep ragıldta* (szó sz. hová akár a fejét hozzá értetni); mordvinul: *lomanń éorati aš, kosa komaftama prants* (nincs hová hajtani fejét); lappul (orosz-lapp): *olmo ałgest illeax kōz' uōjv nıklaıhted*; így a keleti finnben stb. Hasonló szerkezetek: mord. *valgıms aš kodanä*, szó sz. leszállni nincs hogyan, vagyis: sehogy se lehet leszállni; zürj. *oz tödö kıldz mezdišni* = nem tudtak hogyan szabadulni.

Ebből az egyező használatból azt következtethetjük, hogy a tárgyalt szerkezet már a finnugor nyelveknek közös korából való. De ezt a kérdést még pontosabban meg kellene vizsgálni, s nevezetesen azt is, vajjon nem volt-e itt hatással a szlávtság, mert valamennyi szláv nyelvben megvannak ugyanezek az infinitívusos szerkezetek: óbolgár *ni mēsta imy, kde glavę podūkloniti* = nem lévén helye, hová fejét lehajtani; szerb *kome je putovati, nije mu kolje drijemati* = akinek utazni kell, annak nincs mikor aludnia; szlov. *nēmam kaj govoriti, tót ne mám čo hovoriti* = nincs mit mondanom; orosz *něstī kuda vlēsti* = nincs hol bemenni; cseh *ne viem co zdiēti sobě* = nem tudok mit gondolni (l. Mikl. Vergl. Syntax 868).

Persze nem lehetetlen, hogy ez csak véletlen találkozás, aminthogy alkalmasint csak véletlen egyezés, hogy a román és germán nyelvekben is megtaláljuk e szerkezeteknek szakasztott mássait. A középkori latinságban s valamennyi román nyelvben találunk ilyeneket: klat. *quid agere quid facere nesciebat* (kérdő névmással) = nem tudott mit csinálni, mihez fogni; *habueritis quod opponere* (vonatkozó névm.) lesz mit ellene vetnetek; olasz *non so che fare*, nem tudok mit kezdeni; *non ho che dire*, nincs mit mondanom; fr. *je ne sais quel parti prendre*, nem tudom mire határozni magam; oláh *n'am ce face*, nincs mit tennem (így a spanyol, port., prov. nyelvben, l. Diez: Vergl. Gramm.¹ 3:208). — Hasonlók vannak a régibb németiségben s az angolban, pl kfném. *er en-wiste waz tuon, war entrinnen*, nem tudott mihez fogni, hová menekülni.

Magyarázták ezt a szerkezetet segédige kihagyásával: *„nincs mit tennem”* ebből: *„nincs, mit tennem lehetne”*. De már Diez azt mondja, hogy nincs szükség e föltevésre, mert pl. *non so che fare* csak szórendjében különbözik ettől: *non so fare questa cosa* (nem tudom megtenni ezt a dolgot). A mi nyelvünkben szórendi különbség nincs, tehát pl. *nem tudott mit szólni* teljesen erre a kaptára van ütve: *nem tudott semmit szólni* (a mit határozatlan névmásnak lehetne tekinteni). Ámde nincs semmiféle egyszerűbb infinitívusos szerkezetünk, amelynek mintájára ez keletkezhett volna: *nincs mit ennem*, mert nem mondjuk: *nincs kenyeret ennem*, hanem legföllebb: *nincs kenyér ennem*.

Igy tehát a *nincs mit ennem* csak e két rokonértelmű kifejezés-mód kombinálásából keletkezhetett: *nincs mit egyek* $\times$ *nincs ennem*. Az egyik kifejezésből a jellemző névmás, a másikkól a jellemző infinitívus maradt meg s így állt elő ez a vegyülék szerkezet: *nincs mit ennem*. Szintűgy: *nem tudott mit szólni* = *nem tudott szólni* $\times$ *nem tudta mit szóljon*.*

Annyi kétségtelen, hogy *nem tudott mit szólni* kifogástalan, ősrégi mondatszerkezet.

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

A magyar katonai műnyelv.

(Tábori erődítéstan. Írta *Brunner Mór* lovag, cs. és kir. altábornagy .... Magyarra fordította *Székely László*, m. kir. honvéd-százados, ludovika-akadémiai tanár. Tankönyv a m. kir. honvédnevelő- és képző-intézetek számára. Budapest, Pallas. 1904. 8-rét. 262.)

Legutoljára 1901-ben hangzott föl illetékes körből a panasz a magyar katonai nyelv dolgában, mikor Vághó Ignác honvédszázados kimutatta a Ludovika Akadémia Közlönyében, hogy a magyar katonai szakkönyvek nyelve mennyire magyartalan és mesterkélt, műszavaik korcs és helytelen képzések halmazata, előadásuk és fogalmazásuk a magyar nyelvérzék megcsúfolása és mélységesen alatta állanak a közös hadseregéinek, a németországiakról nem is szólva. Mikor jogos panaszát a Nyelvőrben ismertettem (31:88), remélni sem mertem igen, hogy ezen a téren egyhamar történhessék valami. Szerencsére rámcáfolt a címben említett könyv, mely örvendetes bizonyossága annak, hogy a felszólalások és panaszok nem voltak hiábavalók s hogy ezen a téren is a fejlődés és javulás nemcsak várható, hanem már meg is van.

Székely László százados, a könyv fordítója, igen derék munkát végzett. Ha könyvét összehasonlítjuk az öt évvel előbb megjelent kiadással, akkor látjuk csak valójában, mekkora a különbség a két könyv nyelve között. Ennek minden egyes során megérzik, hogy nagy fáradsággal készült fordítás, a mondvacsínált műszavak nehézkes, németes szerkezetű mondatokban nyűgölődnek; amannak, Székely László fordításának előadása folyékony, könnyen érthető, még zamatos is, ahol tárgya megengedi.

Megjegyzem, hogy Székely László munkája nem az előbbi kiadás kijavítása, hanem teljesen új fordítás. Egy találomra kiragadott részlet párhuzamos bemutatása is eléggé feltűnteti a különbséget. (Az eredeti szövegben is van eltérés, de nem sok):

* Ehhez hasonló magyarázat Paulé (Prinzipien^a 135): »Die construction lässt sich wol nur so erklären, dass man eine einwirkung der fälle annimmt, in denen der infinitiv ohne fragewort direct vom verbum abhing.«

Régi fordítás, 74. lap.

Az összes mozgási akadályok, melyeken lassanként a támadás végrehajtásánál át kell hatolni, azonnal lehetőleg sok közlekedés által leküzdendők, hogy a következő osztagok késedelmet ne szenvedjenek, továbbá, hogy a lőszer előre és a sebesültek hátra szállíthatók legyenek, valamint visszavonulás is széles alakzatban eszközlhető legyen. Akadályt mögöttük ne hagyjanak hátra és fontolják meg, hogy egy közlekedés, mely egy osztagnak rendezett lassú előmenetelére megfelel, nagy csapattesteknek, de legkevésbé a gyors visszavonulásra nem elegendő, és hogy egy patak, mely az előnyomulás alkalmával egy rajvonal által veszély nélkül átléphető, nagyobb tömeget ellenséges tűzben a feloszlásra vezethetne.

Székely László fordítása, 76. lap.

Azokat a mozgási akadályokat, amelyeken a támadás keresztülvitelekor időről-időre át kell hatolni, vagy azonnal, vagy az első beérkező tartalékkal kell minél több helyen egyszerre áthidaltatni, hogy az előrenyomuló csapatok ne szenvedjenek késedelmet, a lövészert előre-, sebesülteket pedig hátra lehessen szállítani; ily módon az esetleges visszavonulás arcvonalát is szélesbítjük. Hátunk mögött egyáltalában semmi akadályt ne tűrjünk meg. Meg kell gondolni, hogy az olyan közlekedés, amely egy csapatrész rendezett és lassú előnyomulására megfelel, nem lehet elégséges nagyobb csapattesteknek s annál kevésbé visszavonuláskor, — pl. egy patak, amelyen egy előrenyomuló rajvonal még veszély nélkül átgázol, nagyobb tömegeknél az ellenség tűzében megbontja a rendet.

Nem mondom, hogy Székely László fordítását is nem lehetne itt-ott még egy kevésbé megfésülni; de gondoljunk arra, hogy a fordítónak itt nemcsak a német szöveggel kellett megküzdenie, hanem a három évtized óta magyartalanságában megcsontosodott magyar katonai nyelvvel is, melytől minden talpalatnyi helyet csak szívós ostrommal lehet kicsikarni a helyes magyarság számára. Így például egyes helytelen műszavak kiküszöbölése is roppant fáradságos munka. itt-ott már lehetetlen, sőt céltalan is. Például a *terep*, *üteg*, *erőd* épen olyan kiirthatatlan ma már a katonai nyelvből, mint a *szerep*, *tömeg*, *előd* a köznyelvből; de azért van még egész serege az olyanoknak is, melyeket nehézség nélkül pótolhatni jobb meglévő, vagy alkotható szavakkal. Székely László itt is dicséretes példát mutat. Így azt a szerencsétlen hivatalos *oszttag* (Abtheilung) szót a szövegben *csapat*, *csapatrész*, *osztály* szavakkal helyettesíti; talán a vezényszavak közül is ki lehetne irtani, hogy ne hallaná az ember többé: »*Osztak jobrá* — — — *hhissz!*« — Igen sok jó szót ajánl Székely László a függelékben lévő szójegyzékben »a munkában levő katonai szótár bővítésére«. Például: Anlauf: kaptató; Blockhaus: sáncház; Fussangel: sulyom*; Haupttruppe: derékhad; Kanonenschutzschild:

* A régiségben *vas-sulyom*, igen gyakran; vö. Arany János: »Vas sulymot is éjjel, fogas eszközt szórat, Ami által bénul a lovon járó had.« Toldi Sz. X. 38.

ágyúvért; Schrapnell: pattantyu; sturmfrei: rohamálló stb. Látszik, hogy jól ismeri a régi hadi nyelvet is, mely igen alkalmas a mai hadi nyelv felfrissítésére; sok elavult, feledségbe ment szava, kifejezése nemcsak kiegészítené a mait, hanem díszére is válnék. Ebben a tekintetben nem szabadna kiaknáztatlanul hagyni egyetlenegy forrást sem, s azt hiszem, megérné a fáradságot és csak úgy ontaná kincseit. Ezt nem régiben Takáts Sándor is kimutatta a bécsi pénzügyi levéltárból vett pompás szemelvényekkel (Nyr. 32:426). Legtöbbet tehetnek ebben a katonai könyvek írói, különösen első katonai nevelőintézetünknek, a Ludovika Akadémiának tanárai, kiket nemcsak kiváló szakképzettségük, hanem minden térre kiterjedő általános műveltségük is hivatottá tesz erre.

TOLNAI VILMOS.

Rokonalaku szók.

Azonos és rokonalaku szók gyűjteménye. Összeszedte Borbély Sándor. Ára 50 fillér. (Vác, Kohn Mór könyvnyomdájában.)

Ez a füzet segédeszköznek van szánva az idegenajku vagy siketnéma tanuló kezébe. Nyelvünkben sok a rokonalaku és rokonértelmű szó, tanításban nap nap után akadnak ilyfajta kifejezések; ezek többféle jelentése, árnyalati különbsége csak úgy tisztázódik a gyermek lelkében, ha figyelmessé tesszük e sajátságokra, ha utalunk e különbségekre. A könyvecske ábécereendben adja elő mindezeket, példákból vonatja le a következtetéseket. A jövedelmet a jótékony célra, szegénysorsú siketnémák számára létesített s dr. Nárai Szabó Sándor nevére elnevezett jubileumi alapítvány javára fordítják. Megrendelhető Vácon, a Siketnémák Közlönye kiadóhivatalában.

Könyvészet.

Nyelvészeti füzetek 17. sz. A pápavidéki nyelvjárás. 72 lap és 3 rajz. Ára 2 korona. (Beke Ödön).

Rimay János munkái. Kiadja b. Radvánszky B. (Akad. 9 K).

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A M. Nyelvt. Társ. megbíz. szerk. Szily Kálmán. 1. füzet. A HB. másolat voltáról. Szinnyi J. — A nyék. Herman O. — Névmagyarázatok. Szily K. — Szólásmagyarázatok. Tolnai Vilmos. —

Ethnographia, dec. A Múzeum néprajzi oszt. értesítője: Adalék a tolnamegyei Sárköz régi halászatához. (Kovács A.)

Erdély 1904. 11—12. sz. Helynevek Nagybánya környékén (Rácz Miklós).

Akadémiai Értesítő 1. sz. A hét napjainak magyar nevei (Melich János).

Magyar Könyvszemle 1904. 4. füz. Schörrherr Gy. A római Casanate könyvtár Korvin-kódexe. (A benne foglalt 80—90 régi magyar bejegyzés — növénynevek — ismertetésével.)

Népiskolai Tanügy 4. sz. A nyelv és fejlődése. (Mutatvány.)

NYELVMŰVELÉS.

A névmutató elhagyása. A M. Nyelvőrben a névmutatós személynevekről folytatott vitatkozás eszembe juttatja, hogy a jogászok nyelvében az ellenkező divat, vagyis a névmutatónak az elhagyása, járja.

Gyerekkoromban (Miskolcon nevelkedtem) mindig sértette a fületem, ha pesti atyafiaink vagy jóbarátaink jöttek látogatóba és emlegették *a* Bélát, *a* Lajost, holott hozzá voltam szokva ahhoz, hogy otthon is, iskolában is Bélát, Lajost, Pistát *a* nélkül emlegetjük. Most már nemcsak hogy hozzászoktam a névmutatós személynevek hallásához, hanem negyedszázadnál hosszabb Budapesten létem alatt magamra is rám ragadt ez a szokás és most már jómagam is *a*-val vagy *az*-zal beszélek a jóbarátaimról meg az ellenségeimről.

De ahhoz már sehogy se tud a fülem hozzászokni, hogy az összes peres iratokban, ítéletekben, egyszóval minden hivatalos aktában, — pedig a mesterségemnél fogva örökösen ilyen írásokkal van dolgom — sajnálja az ügyvéd és a bíró a tintát és az időt attól az *a*-tól vagy *az*-tól, mely a felperes, az alperes, a vádlott, a vádló, a panaszos, a panaszló stb. elé járna. Minden hivatalos aktában »felperes«, »alperes«, »panaszlott«, »vádlott«, »védő« stb. az, akinek a jelzett szerepe van, nem pedig »*a* felperes«, »*az* alperes«, »*a* panaszlott«, »*a* vádlott«, »*a* védő« stb., amint *a* beszédben mondjuk.

»*Alperes* köteles *felperes*nek ennyit meg ennyit fizetni.« — »A kir. törvényszék *vádlottat* bűnösnek mondja és ezzel s ezzel bünteti.«

A német jogi nyelvből szakadt reánk ez a fukarkodás a névmutatóval. Táplálta a latin nyelv is, amelyen azelőtt törvénykeztek hazánkban és amely nem ismerte az artikulust. Úgy csúszott belé a jogászság nyelvébe az írásos perből. Az írásosság virágzása idején a peres felek egymásután írták be a jegyzőkönyvbe az ú. n. *perbeszédeket*, mintha valósággal el is mondták volna. A keresetre válaszolva, kezdte az alperes ügyvédje. A mondókája elé odabigyesztette címnek: »*Alperes*:« »*Alperesért*:« Amikor befejezte, utána írta a másik ügyvéd a maga mondani valóját és címül azt írta: »*Felperes*:« »*Felperesért*:« Így szokott hozzá az ügyvédek és a bírák tolla, hogy a fél perbeli minőségéből tulajdonnevet csináljon és merthogy a tulajdonnévhez nem dukál a névmutató, el is hagyja. Az angol és francia jogásznelv nem ismeri ezt a tulajdonnévvé változott peres szereplőt és mindenütt kiírja hivatalos írásaiban a névmutatót, ahol a beszédben is kiejti, nem szólva az olaszokról, akik pazarul bánnak a névmutatóval és a tulajdonnevek s a *Signor* vagy a *Signora* avagy más cím elé mindig kiírják.

Folytonosan magyarabbá váló jogásznelvünknek meg kellene magát szabadítania a németességnek ettől a jármától, mely a jogászság nyelvét idegenné teszi a nép nyelvétől és a közönséges beszéd-től, és most, hogy az írásos per már csak kis területen divatos s remélhetőleg ott is utolsó napjait éli, vissza kellene helyezni ősi jogaiba a névmutatót a tulajdonneveket pótló megjelölések elé.

A névmutató elhagyása egyébiránt újabban már úgy elharapózott, hogy például az adókiivető s felszólaló bizottságok a jegyzőkönyveikben, végzéseikben, határozataikban stb. szintén csak tulajdonnévként szerepeltetik a felet, a panaszlót, a fellebbezőt stb. Ezekben az iratokban »*Fél* előadja ...«, »*Kincstári képviselő* kijelenti ...« »*Fellebbező* kérelmével elutasítatik« stb.

Az alantas hatóságok a fellebbvaló miniszterről szintén úgy írnak, hogy »*keresk.*-, *pénzügy*- stb. miniszter úr ő nagyméltósága rendeletéből«, ez kétszeresen hibás, mert még ha a minisztert nevén neveznék is, akkor is ki kellene írni a rendelethez tartozó s arra vonatkozó névmutatót.

Nincs már jegyzőkönyvvezető az országban, aki ne sajnálná a szerény *a* betűt vagy *az* szócskát az ülésben elnöklő elnöktől vagy előadótól vagy felszólalótól. »*Elnök* megnyitja az ülést« »*Előadó* bemutatja munkáját«. »*Felszólaló* előadja ...« »*Elnök úr* a jegyzőkönyv hitelesítésére Wosinszky Mór és Riedl Frigyes l. tagokat kéri föl«. De nem folytatom. Jó volna, ha mindnyájan küzdenénk ez ellen a szemenszedett németesség ellen, mely a most feszegetett névmutatós személyneveknek visszája.

FEKETE IGNÁC.

Az osztrák és magyar kormány. Úgy-e megijedtél, szegény magyarom, hogy jaj, már megint újabb közös ügyet teremtettek, sőt hogy most teremtették meg egészen a közösséget? No ne ijedj meg oly nagyon, nincs baj, egyelőre legalább nincs, vagy legalább nem ott van, ahová most gondoltál. Igaz, hogy a napilapok egyre ujságolják, hogy hogy alkudozik, hogy tárgyal az osztrák és magyar kormány, de azért nincs ok aggodalomra, nem »olvasztottak még be« a közös birodalomba. És nem is akarnak beolvasztani. Ezek az urak cselekedeteikben és gondolkozásukban nem oly rossz magyarok, mint beszédjükben. Beszédjükben, az igaz, néha átkozottul kevésbé magyarok, amint hogy itt is csak a beszédjük magyarelles. Vagy tán nem is csupán magyarelles, hanem logikaellenes. Mert hiszen — ha beszédünk logikus — az osztrák és magyar kormány *egy* kormány, amely osztrák is, magyar is. Úgy-e ez kétségtelen és úgy-e azért láttál te, magyarom, az osztrák és magyar kormányban újabb közös ügyet és azért is ijedtél meg? Nos hát itt a tévedés. Hogy azok az urak mit akartak? Hogy miért beszélnek egy kormányról? Nem akartak semmit s nem is egy kormányról beszéltek, hanem kettőről, de olyan nyelven, amelyet, minthogy az egyes szók magyarok, te magyarnak vélsz s amelyen az, amit ők mondanak, csakugyan egy kormányt jelent. Ismétlem, az ő módjukon kifejezve más nyelven is egy kormányt jelent ez. *Die österreichische und ungarische Regierung, le cabinet hongrois et autrichien*, mind csak egy kormányt jelent, s ha tehát az, aki mondja, kettőt akar értetni — amint hogy csakugyan azt akar értetni — hát akkor nem magyartalanul, vagy — mondjuk — nem csak magyartalanul beszélt, hanem logika ellenére, logikátlanul. Mert van ugyan magyar és osztrák uralkodó, van magyar és osztrák nagykövet és követ, vannak magyar

és osztrák miniszterek is — hogy ők nem azoknak mondják magukat, az a tényt meg nem dönti —, de magyar és osztrák kormány nincs és belátható időben alig is lesz. Ez tehát nem valószínű hogy tárgyalást vagy ülésezést vagy tudom is én mit tett volna. S akik a tárgyalásokat hírül adják, azok közül némelyek érzik is, hogy ilyen képzelenséget nem lehet beadni az olvasónak, az »osztrák és magyar kormányról« helyesen gondolkodó embernek nem beszélhetni. Hát hogyan is kéne azt mondanunk, amit értetni akarunk? Gondolkodnak s kisütnek a non sens helyett — egy fokozott non sens: nem beszélnek az osztrák és magyar kormányról, hanem — az osztrák és magyar kormányokról. Hallottad ezt, magyarom? Hogyne hallottad vagyis inkább hogyne láttad volna! S úgy-e ezen már meg sem ijedtél, legfeljebb bosszankodtál? Mert bosszantó is, hogy magyar ember, magyar író, mikor egy magyar meg egy osztrák kormányról akar beszélni, olyan kormányokról beszél, melyek magyarok is, osztrákok is. Mert amit mondott s ahogy mondta, az így egyebet nem jelenthet. Azt pedig, amit mondani akart, ki nem mondhatjuk és le nem írhatjuk másként, mint úgy, hogy *a magyar és az osztrák kormány*. Így aztán két kormányról beszélek, s ezek közül az egyik a magyar, a másik az osztrák.

SZABÓ KÁROLY.

Rátartós. A *Rátartós királykisasszony* bemutató előadásáról jelentést adva, azt kérdezi Sz. Gy. a Pesti Naplóban (1904. XII. 18.), hogy *miféle szó ez a »rátartós«?* Igazán megvallom, ez a kérdés szöveget ütött a fejembe. A *rátartós* kifejezést — azt hiszem — országunk minden vidékén ismerik a *kevély, elbizakodott* jelentésében. Vagy talán németességnak véli cikkíró a *rátartós*-t? Igaz, megvan a német nyelvben ez: *jmd. hält viel von sich* = sokat vagy nagyot tart maga felől, de a *rátartós*nak más jelentésárnyalata van, mint az idéztem német kifejezésnek. Nem gondolnám tehát, hogy Sz. Gy. valóban ne tudná, hogy miféle szó ez a *rátartós*, meg azt se, hogy idegenszerű kifejezést látna benne. Hát mire való is volt az a kérdés?

BÉRCZI FÜLÖP.

Halat, meghalaszt (33:521). Endrei G. megtámadja a *halatni, meghalasztani* igét. Én, megvallom az igazat, ezen csodálkoztam, mert szintén ismerem e szókat a népnyelvből. Megvigasztalt azután a cikkecske végén a szerkesztő megjegyzése, hogy mégsem annyira helytelen és németes e szó használata, mert ha a köznyelvben nem is, de a népnyelvben igen is használják. Csak mintegy kiegészítésül óhajtom az ott mondottakhoz hozzáfűzni, hogy Szatmáron és vidékén szélteben használják, így: »Addig halatták, hogy mégis csak meghótt.« »Be régen halattyák szegint, mégse tud meghalni.« —

Az *előadja magát* ebben az alakban nem használatos, hanem inkább így: *előadódik*. »Minálunk az is előadódik, hogy elébb szántának málé alá, osztán csak azután buza alá.« (Lázári, Szatmár mellett.)

De az előbbi kifejezésre ráakadtam egy 1731-i levélben: »Ha mi occurentia adgya elő magát, foglal tudósítani felölle« (Irod. tört. Közl. 5:463).

BERKY LAJOS.

A *-né, -nő*-vel való összetételek németes használata még mindig kísért s haló porából fel-feltámad — hol másutt, mint a Magyar Királyi Operaház »hivatalos« értesítőjében? Ott díszileg napról-napra minden utcasarkon. Tessék csak gyönyörködni e kis mutatványban: Vasquezné *Italia*, Kazalné *Biri*, Ambrusné *Etelka*, Palóczyné *Berta*, Flattné *Gizella* (németben: *Frau Gisella Flatt*) stb., stb. (1905 jan. 12-ki műsor.) Türelmetlenül várjuk, milyen szép permutációk következnek még ezután; a kezdet nagy reményekre jogosít.

VERŐ LEÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Meghonosult magyarok. A békéscsabai tótok nyelvében meghonosultak a következő magyar szók:

büntetni: *bintetovať*, *sürgöny*: *širgeň*, *sürgönyhordó*: *širgeňhordo*^u, *sütemény*: *šitemiň* | *gyűlés*: *ďiliš*, *műhely*: *míhel*, *tűzfal*: *tízfal*, *tűzoltó*: *tízolto*^u. Tehát a magyar *ü*: csabai tót *í*, magyar *ű*: csabai tót *í*.

borizű (alma): *borizo*^uka | *bútor*: *bútor*, *fujkál* (Melich): *fúkať* = fújni, *tűzok*: *túzok*, *útdó*: *útado*^u, *útkaparó*: *útkaparo*^u | *búcsú*: *búčo*^u. Szó végén tehát a magyar *ü* és *ű*: cs. t. *o*^u; hasonlóképen *legyező*: *leďezo*^u, *reszelő*: *reseľo*^u: szóvégi magy. *ő*: cs. t. *o*^u (több példát l. Nyr. 33:233). Tót *o*^u felel meg még a magy. *ol*-, *ó*-nak is:

bolt: *bo*^ut (do *bo*^udu), *bo*^udár = boltos, *negyvennyolcas*: *neďven-ňo*^ucaš, *szolgabíró*: *so*^ugabíro^u, *vállfolt*: *válfo*^ut, *vendégoldal*: *vendíg-o*^udal | *tűzoltó*: *tízolto*^u.

akó: *ako*^u, *albíró*: *albíro*^u, *após*: *apo*^uš, *bitó*: *bíto*^u = vágóhíd, *borravaló*: *boravalo*^u, *Csákó*: *Čáko*^u ökörnév, *Čáko*^uka tehénnev, *csikós*: *čiko*^uš, *csavargó*: *čavargo*^u, *csomó*: *čomo*^u, *depó*: *depo*^u, *dugó*: *ďugo*^u: amivel a kemence száját bedugják, *foglaló*: *foglalo*^u, *hajó*: *hajo*^u, *hintó*: *hinto*^u, *húzó*: *húzo*^u = csizmahúzó, *kopó*: *kopo*^u, *koptató*: *koptato*^u a malomban, belőle: *koptatovať*, *locsoló*: *ločolo*^u, *lógó*: *lo*^ugo^u, *lógós* (ló): *lo*^ugo^uš, *lopó*: *lopo*^u, *nyakló*: *ňaklo*^u, *palló*: *palo*^u, *rostélyos*: *roštijo*^uš (metathesis quantitatis), *sárgarígó*: *šárgarigo*^u, *sógor*: *šo*^ugor, *szecska-vágó*: *sečkavágo*^u, (pipa)szurkáló: *surkálo*^u, *takaró*: *takaro*^u: az a kaszanyélre alkalmazott, meghajlított vessző, amely a levágott vetés szép rendbe rakását eszközli, *vállalkozó*: *válalkozo*^u, *váltó*: *válto*^u, *végrehajtó*: *vígrehajto*^u, *vontató*: *vontato*^u.

büntetés: *bintetiš*, *béres*: *bíreš*, *ellenzéki*: *elenzíki*, *fényképész*: *fiⁿkípiš*, *gépész*: *gípiš*, *honvéd*: *honvíd* (többesszáma: *honvídí*), *legény*: *legín* (*legíni*), *részes*: *ríseš*, *tajték*: *tajtík*, belőle: *tajtíka* = tajték-pipa | *Erdély*: *Erdjěl*, *fillér*: *filjêr*, *fortély*: *fortjêl*, *gavallér*: *gavajjêr*, *gléda*: *gljêda*, *kastély*: *kaštjêl*, *sintér*: *šintjêr*, *vidék*: *viďjêk* | *árvaszék*:

árvasejk, hékás: hejkáš, kanapé: kanapej, kávéház: kávejház, ménes: mejneš, rétes: rejteš, székes (szikes föld): sejkeš. — Magyar é: csabai t. í, jê, ej.

kefe: kefa, nevelde: nevelda.

BADÍNYI MÁTYÁS.

Az articulus magyarjaihoz. Réger Béla az articulus »magyarjairól« szólva (Nyr. 33:395) ezeket mondja: »Lehetséges, hogy a 19. sz. első felében megjelent nagyszámú magyar nyelvtanban még másféle magyarjai is vannak az articulusnak...« A NyUSz. mint az articulus fogalmának megfelelőit említi a következőket: nemjel, nemszó, ízelő, névmutató, névtárs, név-elő. Találunk ezeken kívül még egy érdekes elnevezést is. Hunfalvy Pál a Kisfaludy-Társaságban Aristoteles Poetikájának fordításával foglalta el helyét. Ennek a munkának XXI. részében olvassuk ezt: »Az egész kifejezésnek részei: betű (elem), szótag, kötszó, név, ige, *ízszó* (ἄρθρον, articulus), eset, mondat.« Kiszf. Társ. Évl. 1842. III. k. 183. Azt hisszük, hogy ez az adat annyival is érdekesebb, mivel a NyUSz. sem említi.

TELEKY ISTVÁN.

Föltételez, mentül. Joannovics Gy. cikkében (Nyr. 34:22) olvasom a »nem tételezem fel« kifejezés ismételt megrovását. Eszembe jutott az ott példaként felhozott *kifogásol* és *befolyásol* igékről, — melyeket épen azért említ föl J., hogy ezektől sohasem választják el az igekötőknek gondolható *ki-t* és *be-t*, — hogy én mindkét igének ilyes használatát hallottam már született magyar embertől is »nem fogásoltam ki«, »te folyásoltad be« s több efféle szólásban. Ugyanott olvasom a *mentül* bizonyos esetekben való használatának helytelenítését. Ennek a *mentül*-nek megvan a szilágysági nyelvhasználatban az analógiás képzésű párja, az: *antul*. S talán épen ez a páros használata akadályozza meg vidékünkön azt, hogy a *mentül* kiszorítsa jogos helyéből a *minél*-t.

ADY LAJOS.

Jövevényszók. Poncsos a. m. hasas, nagyhasú (Vas m. Felsőőr és Somogy m. Kaposvár, MTsz. és Nyr. 32:177). Nyilván összefügg az olasz *panciuto* ,pocakos' és *pancia* ,pocak' szókkal. Talán a szlovén-ség útján jutott a két dunántúli vidékre, de szlovén szótárban nem találom.

Kornyikál. A Nyr. 25:231. lapján Trencsény Károly ezt az igét igen elmésen magyarázta a *krónika* szóból: szerinte eredetileg a krónika-énekesek gajdolását jelentette. De van nézetem szerint egyszerűbb magyarázata is. Olaszul *cornacchiare* a. m. ,károgni', s aztán ,csacsogni', tehát mind hangzás, mind jelentés dolgában elég közel áll a mi igénkhez. Ez az olasz szó a csóka, varju *cornacchia* nevéből származik, ez pedig kicsinyítő alak a *cornice* (latin *cornix*) szóból. Talán az olasz igének is volt ilyen cs-hangú változata s ez magyarázná meg a magyar *kornicsál* mellékalakot.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Egyetemi előadások s gyakorlatok a magyar nyelv és nyelvtudomány köréből az 1904/5 isk. év 1. felében:*

Budapest. Tudomány-egyetem. Simonyi Zsigmond dr. ny. r. tanár: Jókai nyelvéről. Hetenkint 1 óra. A szavak összetétele. Hetenkint 2 óra. Nyelvtani társaság (gyakorlatok haladóknak). Hetenkint 2 óra. — Zolnai Gyula dr. m. tanár: Magyar hangtan. Hetenkint 2 óra. Nyelvtörténeti gyakorlatok. Hetenkint 1 óra. — Melich János dr. m. tanár: A magyar szótár-irodalom. Hetenkint 1 óra.

Kolozsvár. Ferenc József tudomány-egyetem. Szilasi Móric dr. ny. r. tanár: Magyar összehasonlító alaktan. II. Hetenkint 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok. Hetenkint 2 óra.

Zágráb. Tudomány-egyetem. Greksa Kázmér dr. ny. rk. tanár: Rendszeres magyar nyelvtan. Hetenkint 2 óra. Gyakorlatok. Hetenkint 3 óra. A magyar irodalom története tekintettel a horvát fölvilágosodással való viszonyra. Hetenkint 1 óra. Bojničić Iván dr. lektor: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 3 óra.

Prága. Cseh Károly Ferdinánd tudomány-egyetem. Brábek Ferenc lektor: Magyar nyelvtan összekötve gyakorlati oktatással. Hetenkint 2 óra. A m. regényről Kemény Zs. bárótól Jókai Morig. Het. 1 óra. — Cseh műegyetem. U. a. M. nyelv. Het. 2 óra.

Párizs. A tudomány-egyetem faculté des lettres szakának cours libres sorozatában. Kont Ignác dr. m. tanár: A magyar nyelvtan elemei (kezdő franciák számára). Tóth Kálmán A király házasságának c. vígjátékának fordítása és magyarázata (magyarok és haladó franciák számára). Eötvös József báró élete és művei. Előadásainak heti óraszám: 2.

Helsingfors. Sándor tudomány-egyetem. Wichmann György dr. m. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 1 óra. Jalava (Almberg) Antal dr. lektor: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 2 óra.

Upsala. Tudomány-egyetem. Wiklund K. B. dr. m. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 1 óra.

Összeállította: BARANYAI ZOLTÁN.

Encenbenc. Heltai Gáspár »Chrónika az magyarok dolgairól« c. munkájában a következőket írja Mátyás királyról:.. »felesége hordozná ötöt minden enczen-benczekre«. Szemet szűrt ez a kifejezés, mert nagyon hétköznapi és ép ezért maradandó emlékek fűznek hozzá. E szó tudniillik, melyet a NySz. (I. 638) a reformáció korából, a hitvitázók műveiből idéz, a MTájszótár (I. 489) csupán *encsēnbencsēn* alakban, haszontalan apróság, értéktelen lim-lom, hiábavalóság, semmiség' értelmében, sok helyről, de csupa tősgyökeres magyar vidékről közöl, — ma is él Német-Prónán magyarul egy szót sem tudó emberek ajkán, mint a kártya-játék népszerű műszava.

* A külföldi egyetemeken és a zágrábi egyetemen tartott magyar irodalmi előadásokat is főlemlítjük.

De mint ilyen megőrizte kapcsolatát a NySz. és MTSz. között jelen-tésével. Mikor t. i. a »kijátszó« kártyáját általüti a »partner«, ezt előre jelzi e szóval: *encen*; mintegy azt akarván mondani: ez semmi kártya, ezt bírom; s ha a másikat is üti, rámondja: *bence!* (a harmadikra: *kotulence*.) Ha a hívónak van »jó erős lapja«, szintén így gúnyolódik kijátszás közben, jelezve ezáltal, hogy a másik bizonyára csak kisebb, haszontalanabb kártyát tesz majd rá.

HARMOS SÁNDOR.

Iskolai magyarság. Basaharci (Esztergom m.) gyermek, kinek nyelvén még nem *zagyvalintott* a fővárosi beszéd, a számvetésben, mikor összead, azt mondja 8 meg 4 tizenkettő, felírok kettőt, *elmarad* 1. (Budapestiesen: 8 meg 4 az 12, felírom a kettőt, marad 1).

Első osztályban fölcsólitja a tanítónő a hatéves lánykát, sorolja fel az év hónapjait. Kezdi a leányka: január, február, március, április, áugusztus, szettebör, ottóber, novembör, decembör.

SCHÖN JÓZSEF.

Furesaság. Györffy János Magyar nyelvtani gyakorló-könyvében a 22. lapon ezt mondja: »Némely mássalhangzóval végződő igető végső mássalhangzója a felszólító mód képzőjének hozzákapcsolásakor elváltozik. *Olvasj* helyett *olvass*; *vidj* helyett *vidd!*«

KETSKÉS GYÖZÖ ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.*

áfnya: áfonya. Felsőrákos, Uhm.
akkorán: annyira. Hidvég, Hszm.
alattvaló: törpe, alacsony. [Vagy tán: szegényes?] ,Né csak ijen *alattvaló* ez a mű házunk.'

Alsórákos, NKm.

állogat: állítgat. Árvátfalva, Uhm.

angyalika-gyüker: vmely orvoslásra használt gyökér. Recsenyéd, Uhm.

anyó: nagyanya. Árvátfalva, Uhm.

aszaj: hosszukás vászondarab, a női ing egyik oldalsó része. Árvátfalva, Uhm. ,Két *aszaj* s két széj vagyon a női ingbe.'

Hidvég, Hszm.

babona: babonás. ,Ezelőtt még babonább vót a nép.' Bölon, Hszm.
bennőt: belülről. Patakfalva, Uhm.
bórnáló bórna: borona. Miklósvár, Hszm.

bot: tuskó, cölönk, amelyet a kút-gém végére szoktak kötni. Bölon, Hszm.

búrdé: putri, félig a földbe ásott kunyhó. Alsórákos, NKm.

buritt: borít. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.

buti: felszeldelt rongyokból szőtt szőnyeg. Nagyajta, Hszm.

cikkel: szelet, cikkely. Árvátfalva, Uhm.

* Legeslegnagyobb részük még nincsen meg a MTSz.-ban. Egynéhányat azért közlök, mert fontosnak tartom, hogy e vidéken is ismerik. — Hszm. = Háromszék megye. NKm. = Nagy-Küküllő megye. Uh. = Udvarhely megye.

condollodik : rongyosodik, pusztul (ház). Oklánd, Uhm.

cukër : marha számára való gazdasági répa. Nagyajta, Hszm.

csatépaté : csetepaté. Alsórákos.

csíringáz[-ik?] : hintázódik. Árvát-falva, Uhm.

csudás : különös, szokatlan, furcsa. Oklánd, Uhm.

disznyó-akoj : disznóól. Bölön, Hszm.

divóba van : divatban van, divatos. Patakfalva, Uhm.

dobolódzik : verekedik. Kénos, Uhm.

dolog-üdő : a szorgos aratási munka ideje. Zsombor, Uhm.

éfele : éjfél. 'Éfele után vót.' Kénos, Uhm.

elad : férjhez ad (leányt). 'Szénkirágra atták el a leányt.' Recsenyéd, Uhm.

élbirtokosodik : sok földbirtokot szerez, meggazdagodik. Nagyajta, Hszm.

elein : eleinte. Homoródujfalu, Uhm.

élfészégül : baleset következtében vmi testi fogyatkozása támad. Nagyajta, Hszm.

élgübbenti magát : alámerül. Bölön, Hszm.

éljegel (vizet) : jégtől megszabadítja a vizet, felvágja a jeget, hogy a megszorult víz kiárhasson. Nagyajta, Hszm.

élnyomorodik : tönkre megy, elszegényedik. Homoródszentmárton, Uhm.

élpénzesedik : meggazdagodik. Köpec, Hszm.

érülködik : érintkezik, barátkozik vkivel. Alsórákos, NKm.

összecsoportozik : összegyűl, egy csoportba gyűl. Nagyajta, Hszm.

fahasigató bot : nyéllel ellátott tuskó, mellyel a fát hasogatják; nagy fakalapács. Zsombor, Uhm.

fátyor : bizonyos rózsafaj. Bölön, Hszm.

fátyor-rózsa : u. az, u. ott.

fêlbójdulás : kavarodás, forrongás. '48-ba vót az a nagy fêlbójdulás'. Alsórákos, NKm.

fêldúraszt : felfúj. 'Fêldúrasztotta a pofáját.' Oklánd, Uhm.

fêlmatat : felkutat. Felsórákos, Uhm.

fêlmerekjéz : kis boglyába rak (szénát). Köpec, Hszm.

fekete sárgaság : sárgaság. Oklánd, Uhm.

fiókolás : a törökbúza tövében nőtt fattyuhajtás elkapálása. Kénos, Szentpál, Uhm.

fogas : zsámoly, melynek deszkalapjába függőlegesen 1 — 2 arasznyi vesszők vannak erősítve. (A juhoknak való szénát teszik belé, hogy az istállóban el ne gazolódjék). Bölön, Hszm.

fondogal : fonogat. Kénos, Uhm.

fonó-serög : fonó. 'Fonó-serögbe járnak'. U. ott.

fórma : tepsiféle, amelyben a rétest v. a kalácsot sütik. Nagyajta, Hszm.

frissödik : frissül, felfrissül. Szentpál, Uhm.

garalia : erkély v. tornác. Oklánd, Uhm. [$\leq$ szék. galaria].

görgoncás : garabonciás. Alsórákos, NKm.

görén-láda : ládaforma görény- v. patkányfogó. Bölön, Hszm.

gudu : földbe ásott kis vályucska vagy gödröcske, amelyben a tyúkok számára vizet tartanak. Nagyajta, Hszm.

guzsajszék : háromlábú kis kerek deszkalap, amelybe a guzsaj alsó végét erősítik. Köpec, Hszm.

gyúlapodik : gyulad. Bölön, Hszm.

hallatódik : hallatszik. Árapataka, Hszm.

hizló:ól, melyben a hizó sertést tartják. Hidvég, Hszm.

immátkozik:imádkozik. Alsórákos, NKm.

irigy:irigy. Árvátfalva, Uhm.

isten-fa:vmi szagos, recéslevelű növény. Nagyajta, Hszm.

jár:tartozik. 'Ez mind az osztóvátához jár.' Bölön, Hszm.

jártas. 'Lövétére sokat jártas vótam akkorjába.' Kénos, Uhm.

kápójna:kápolna. Felsórákos, Uhm.

karés:fölszíne-fagyott, kérges (hó). U. ott.

*kicsi-pünközs*d: a pünközs után való vasárnap, amelyen a jobbagság alól való felszabadulás emlékét ünnepelek. Alsórákos, NKm.

kicsitke:kicsike. Hidvég, Hszm.

kifaggat:kifakaszt (pl. hólyagot). Recsenyéd, Uhm.

kifogy vmiből. 'Aki szülőből kifogy, nincs aki szeresse!' Felső-Boldogasszonyfalva, Uhm.

kiörül:lefogy, lesóványodik. 'Ki van örülve a testem.' H.-Uj-falu, Uhm.

kláris-virág: vmely kerti dísbokor; fehér, húsos bogyója van, amelyet a gyermekek pattogatni szoktak. Bölön, Hszm.

kolléktor:községi pénztáros. Nagyajta, Hszm.

kompona:32 font súlyú mennyiség. 'Éty kompona turo.' Felső-boldogasszony, Uhm.

koppant:ütöget. 'Bennebb koppantom a széget.' Nagyajta, Hszm.

kúfárné:kofa. Köpec, Hszm.

kukërca:ordás lé. U. ott.

kukó:sárdarab, melyet a gyermekek félgömbalakba gyúrnak és kissé kivájt lapos felével falhoz v. kemény tárgyhoz csapnak, hogy nagyot szóljon. Re-

csenyéd, Uhm. *kukóz[-ik?]*: 'kukó'-val játszik. U. ott.

külön:külön. Miklósvár, Hszm.

kümén:kömény. Oklánd, Uhm.

laptáz:labdáz. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.

legtovább:legfeljebb. 'Hétköznapi lektovább juhot ölnek.' Alsórákos, NKm.

likasz-szegő:àjour-szegő, áttört szegő. Hidvég, Hszm.

likhën:izlandi moh, Lichen. Recsenyéd, Uhm.

liter-kupa:liter, egy litres pléh-edény. F.-Boldogasszony, Uhm.

lőcs-káva:a szekérlajtorjához erősített vaskarika, amely a lőcs felső végét tartja. Bölön, Hszm.

madárka-szilva:aprószemű sárga szilva. Nagyajta, Hszm.

makkos karika:vaskarika, amelylyel a megrepedt kaszanyelet összefoglalják. Patakfalva, Uhm.

mëgad:megenged. 'A császár nem aggya mëg, (hogy a fiú a katonaságtól megszabaduljon).' Árapataka, Hszm.

mëgdob:megver. Hidvég, Hszm.

mëgdrágodik:megdrágul. Alsórákos, NKm.

mëgmar:feldörzsöl, feltör. 'A topánka mëgmârta a lábát.' Kénos, Uhm.

mëgmerödik:megmerevedik. Alsórákos, NKm.

mëgnyomint:hirtelen megnyom. Nagyajta, Hszm.

mëgrop:megver. 'Vigyájj, mëgroplak!' Zsombor, Uhm.

mëkhëgat:farával visszafelé terelget (lovat). Alsórákos, NKm.

mëkkotyvaszt:megkoppaszt (baromfit). U. ott.

mëktër:visszatér. Hidvég, Hszm.

mëktërül:elfér. 'Ebbe jaz ëty házba mëktërülök.' Nagyajta, Hszm.

mëksuttant:megsúg. Szentmárton, Uhm.

- mosina* : boltból vásárolt fonál, gépfonál (nem otthon font gyapjúfonál). Árapataka, Hszm.
- mögemelitt* : megemelint. Patakfalva, Uhm.
- mögggyurint* : hamarosan meggyúr (tésztát). U. ott.
- nádméz-cukër* : cukorrépa. Nagyajta, Hszm.
- nyakleveez* : pofoz. Felsőrákos, Uhm.
- nyakló* : kb. egy méter hosszú rúd, melynek két végére félkör alakjában egy-egy szíj van erősítve. Szántáskor a lovak nyakába akasztják. Zsombor, Uhm.
- nyáral* : nyaral. Árvátfalva, Uhm.
- nyírkas* : nyirkos. Nagyajta, Hszm.
- nyugudalom* : nyugalom. H.-Ujfalu, Uhm.
- nyújt* : ravatalra helyez. „Ha mékhalok, *nyúccsanak* ebbe ja házba.” Nagyajta, Hszm.
- olá-sárga* : vmi sárgavirágú viola-fajta növény. U. ott.
- ótoványos* : faiskola. F.-Boldogasszony, Uhm.
- öbledéz* : el-elmerül a vízben, fül-dokol. Alsórákos, NKm.
- ökörrúd* : szekérrúd. Bölön, Hszm.
- öregrendü* : avult, ócska, elnyútt. Kénos, Uhm.
- örmény-gyüker* : vmely orvoslásra használt gyökér. Recsenyéd, Uhm.
- öröm-léányasszony* : menyasszony. Kénos, Uhm.
- öröm-legény* : vőlegény. U. ott.
- ősz-határ* : a határnak azon harmadrésze, amelybe (a tagosítás előtt) búzát és rozsot vetettek. Nagyajta, Hszm.
- palac-fü* : pásztortáska (növény). Szentpál, Uhm.
- palaj* : ház fala melletti töltés. Hidvég, Hszm.
- pállúg* : borsó héjalásra való hamvas lúg. Alsórákos, NKm.
- policár* : városi rendőr. Patakfalva, Uhm.
- putyka* : labda. Zsombor, Uhm.
- putykázik* : labdáz. U. ott.
- rapáció* : fáradság. Nagyajta, Hszm.
- reatappint* : rátapos, ráhág. Alsórákos, NKm.
- reg* : a regöléskor mondott ének szövege. Kénos, Uhm.
- régicske* : kissé régi, avult. U. ott.
- résztung* : cók-mók, holmi. U. ott.
- réték* : retek. Szentmárton, Uhm.
- rigmusol* : verset mond. Patakfalva, Uhm.
- rucika* : rucácska. Oklánd, Uhm.
- segéd* : segítség. Kénos, Uhm.
- serög* : csomó. „Fizettünk nekik éty *sêrgöt*.” Alsórákos, NKm.
- szêg-lík* : zeg-zug. „Ésszekereste az egész házot, minden szêge-lí-kát.” H.-Ujfalu, Uhm.
- szêkik* : szökik. Oklánd, Uhm.
- szénaság* : szénatermő hely. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.
- szob* : szab. Szentmárton, Uhm.
- szólgálat* : isteni tisztelet. „Csak akkór jó [a lelkész], amikor a *szólgálatot* tárcsa.” Nagyajta, Hszm.
- szöllő* : ribizke. Felsőrákos, Uhm., Nagyajta, Hszm.
- szükség* : szükséges, kell. „Mestör-embörnek *szükség* ez a kalapács.” Zsombor, Uhm.
- szülő* : szülő. Patakfalva, Uhm.
- szürü-fële* : csúrpádlás. Zsombor, Uhm.
- tavasz-gabona* : tavaszi gabona. Árapataka, Hszm.
- tavasz-határ* : a határnak azon harmadrésze, amelybe (a tagosítás előtt) törökbuzát, zabot, haricskát, árpát, kölest vetettek. Nagyajta, Hszm.
- tégla* : házfedésre használt zsidelyalakú deszka. U. ott.
- tik-ój* : tyúkketrec. Zsombor, Uhm.
- tojóskodik* : fontoskodik, kényes-

kedik, el van telve magával.
 Patakfalva, Uhm.
törvényöz: pörösködik. Alsórákos,
 NKm.
tős-fokos: tősgyökeres. F.-Boldog-
 asszonyfalva, Uhm.
ugár-szēr: a határnak azon har-
 madrésze, amely (a tagosítás
 előtt) ugaron maradt. Nagy-
 ajta, Hszm.
únodálmas: unalmas. Alsórákos,
 NKm.
üst-förgő: sarkon forduló fa v.

vaseszköz, amelynek a karjára
 akasztják az üstöt. Nagyajta,
 Hszm.
vak-ösvény: füves helyen át vezető,
 alig látható, még ki nem tapo-
 sott ösvény. Zsombor, Uhm.
várkál: varrogat [*< várkál <*
varkál]. Alsórákos, NKm.
világi: mulatós, kikapós, nem elég
 házias (asszony). Felsórákos,
 Uhm.
vizi-tórma: vmely orvoslásra hasz-
 nált növény. Recsenyéd, Uhm.

HORGER ANTAL.

Ájoshölö ló: kónyafölö (Csik).
palazsnak: csaltójás (Háromsz.)
 palazs (Aranyosszéken).
kotyor (kotmány) sárral telt ke-
 rékvágás (Aranyosszék). Erről
 az a babona, hogy annak, ki
 a jó széles kerékvágásban jár,
 valakije meghal.
lábító: létra.
göde: koca (Csik), gönne (Ara-
 nyosszék).
godics: malac (Csik).
pokolszél: guta.
vánszori: kinek egészsége nincs.
üdülő: a szántóföld fordulója,
 mert amig fordul a marha,
 addig egy kissé felüdül (Csik).
aránka: csupor (Fel-Csik).
diszke: nöstény bárány.
üvecs: egyéves diszke.
muzsda: mesgye.
szánító v. szányító: tor (Csik).
förgő: istáló, pajta ajtaján levő
 fahorog, faretesz.
himes idő van: híves idő (Cs.).
szovaty v. szuvaty: vályog, le-
 hulló vakolat (Udv.).
notin: egyéves nöstény bárány,
 mely még nem ellett (Aranyossz.).
miora v. mijora: ugyanaz (Ar.).
tőrekedik. E szót a háromszéki
 köznép kirekesztőleg sajátóságos
 (Székelység).

tájdivattal értelmezi; ott azt
 jelenti: töprenkedik, küszködik,
 gyötrődik, ételődik, lelki szo-
 rongásban van, lelkiismereti
 furdalásokat szenved.
tömörzsök: rövid, törpe, tömött
 termetű.
csipkekerítés: töviskerítés. A há-
 romszéki népnél a *tövis* helyett
 inkább a *csipke* szó dívik. Csipke
 ment a lábamba. A csipkéje
 szűrös. A csipke megszűrta a
 kezemet.
tiz. Székelyeknél a falurészeket
tiz-nek nevezni (tized helyett)
 rendes szokás, pl.: *fältiz*, *altiz*,
fölszegtiz, *alszegtiz*, *középtiz*.
titok. Székely közmondások: A
 mit két ember tud, a mán nem
 titok. — Komámasszonnak ki-
 feslett a titoktartója. Ojan titok,
 hogy az egész falu tudja. Ne
 csinájjunk titkot belülle = be-
 széljünk nyiltan róla.
tulu, *tollu*: toll. *Tulukakós*: ma-
 dárijesztő, ijesztő váz. A *rúd*
tolva: rúd szárnya, a tövénél
 a szekérrúdnak; a *kócs tolva*.
Tolvat tép v. foszt — dérek-
 ajnak v. párnának. *Békóte az*
anyatollu — a madárfiat. Sep-
 rőtollu. Tolluseprű.

KRIZA JÁNOS.

Siculica.*

Csik-Szent-Márton.

rakófa: kapocsfa, buzatartó.
macskafa, (más épületbe *csipke*).
szarufa.

ketrec: polyvatartó.

csűr hidja (= padlózata), csűr
földje.

szélkoszorú(fa).

borna és gerenda (még = Egge,
borna).

baromkert (akol).

kosár (juhoknál).

hiú (leerer boden).

fogas (Raufe).

retesz; vesd föl a reteszt.

kuvasz (hund), szuka (hündin).

gilincs.

tolyogató (Schieber).

sisak: lombik.

vágtató, törő, tiló (breche).

vonogató, simító.

léhelés, gerebellés.

pólcolás, csöpü.

sas, sasos kert [oszlop, oszlopos
kerítés].

ne peckelődjél annyit gyermek:
(mászkál).

peckes (fitogtató).

Gyergyó-Szt-Miklós.

ményen, ményék.

égye meg a' feteke fene!

aztán ilyen ügyes fazakat nem
hëzzá való. [vëssen?

nem es.

esmét.

ingemet.

hajtsd ki a' ménest (= 1 lovat).

meghagynám még bár egy esz-
áncsorog. [tendeig.

ámbolya ember.

öszton (= ösztonzó vessző).

peták (= 7 váltó kr.).

susták (= 6 váltó kr.).

hojza ide (= hozza).

lejön nálunk es.

már szépen búvik a' cikája (gab-
naszemnek).

szíu = szíj (M.-Vásárh.).

vadnak.

kártya: kornkane (Sz.-György).

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Nyelvsajátságok.

A K ő s z e g melletti magyar falvakban sok különösséget találunk. Különösen V e l e m község nyelve nagyon érdekes; egészen elüt a többi községétől. Legérdekesebbnek tartom azt, hogy maguk között nem ejtenek nyílt *e*-t, hanem zárt *ë*-t mondanak helyette. Az *ó*, *ő* helyett *uó*, *üő*-t használnak, az *í*-zés általános, sőt *íé*-t is hall az ember; a *ki* igekötő *kü*-nek hangzik náluk; a labiális illeszkedés általános s gyakoriak az ilyes disszimilációk is: *lábo*. A *-vel sohasem* illeszkedik s *vê*-nek hangzik, a *-szer* és *-nál* is előfordul illeszkedés nélkül; az *-ű* melléknévképző *üő* alakban divatos. A birtokos személyragozás is érdekes: *papjaitok* h. *papaitok*-ot hall az ember. Feltűnő alak ez is: *ne bucsá* = ne bocsásd. Írtam össze szöveget is (él köztük kurucnóta is, pl. »Elment az én uram idegen országba«, még pedig több változatban, az egyikben csúfondáros szerelmes nótává változva; emlegetik Petőfit is és tudnak szerelmes

* A Nyr. 26. k.-ben közölt adatoknak vége. — A szerk.

nótát, melyet állítólag Petőfi írt, mikor a katonaságtól haza menet egyik csárdában megölték a kedvesét!) A szomszédok sokat csúfolják a velemieket, s éppen ezért nagyon vigyáznak magukra, ha idegen-nel beszélnek, s szinte úgy kell kilesni őket. A hiúság is erőt vesz rajtuk, s urasan akarnak beszélni.

Mutatóba közlök egy pár tájszót is; sokban megegyeznek az őrségiekkal, de van egy pár szavuk, melyeket nem találni a Táj-szótárban (pl. *geráj*, a *talabér* Erdélyből van idézve, de *talabor* alakban).

bëránna: borona,
csigar: husáng,
csikénye: csitke,
gëráj: egér,
hordoznyi: boronálni,
jutalmas: olcsó,
lapány hely: lapályos hely,
lemésvas: szántóvas,
lövödék: pillangó,
szomít: szomjas,

szüleesség: sarjú,
talabér: csúsztató (az alakja kis válu, hegyről menet a kocsi alá teszik).
tërág, trág: a szt. Mihály lovához hasonló szalma v. trágya-hordó eszköz.
tikmony: tojás,
tul^uószekér: tragács,
tur^uós-iték: turós gombóc.

KOC SIS LÉNÁRD.

Szólások.

(Hegyhát. Körmend vidékén.)

Fincot fogott a tehen, aztán észalatt: megugrott, ugrándozott; *fincál*: ficáncol, fickándozik, ugrál; *bakfinc*: bukfenc.

Csak *ë könnyig röppencsbe* ment *ë*, aztán gyütt a nagy esső: egy könnyű felső rékliben vagy terítőben.

Teli van e ruha *buhávê*: a ruha balhával.

A is ott vót a bálbo a leányával *összütt*: együtt.

Akkorán: annyira, olyan igen: Bár az isten könyörülne rajta, ne szenvedne *akkorán*.

Ergelős üdő, a zembert összö vissza taszigállo: goromba, szeles idő — (*ärgerlich*?)

Viszos a szoknyájo: egyik felül hosszabb mint a másik felül.

Igen *fáncsikás* vót (a szoknya) aztán le köllött *fajkónyi* belülő: egyenetlen, szakadozott volt, le kellett nyirbálni.

Mindig *tünekedik* velë: ingerkedik, szekírozza.

Most *megtehenesüötek*, mjég eddig peig hát alig tuttak *lebegnyi*: tehenet szereztek, pedig előbb alig élhettek.

Szömörküöt amin sebtin gyütt a kert felüő, *lehincsüöt*: zihált, szaporán lélegzett.

Ejiés még eszik: evést eszik. — Az az öreg asszon ollan juó *ejüő*: jó evő.

Szoruót korba az is juó: ha meg van az ember szorulva.

Az nem *lőjt meg*, míg csak ki nem aluszsza magát: nem enged, engesztelődik, gyaludik, békell.

Mikor a *kütés vót*: villámesapás [kü-ütés?].

Mikor *hajnal ered*, akko csak fökelék: hajnalodik.

Nem tudok *érté*: nem tudok felőle.

Ollan sziép lóherünk vuót csak u *háborgott*: ringott, rengett, hullámozott.

Jó *sár álló* gyerek: helytálló, kitartó.

Mi a fene bajja, ho csak ollan *hütre szöll*: esre hitre, kérve, kénytelen kelletlen.

Ollan *tündéres*, alig birunk velé: szeszélyes a beteg.

A *susora vizé arra* folyik az árokba; a szivárványra mondják.

Igen *dagad a nap alla*, maj talán lesz rövidessen (eső) — *valami üdő lesz*: homályos, felhős időben mondják, mikor melegen tűz a nap.

Koadik a dió: szétnyílik a zöld héjja.

A diófa teli van *koávê*: a fán maradt aszott férges dióval.
[? Vö. *kovaszt* MTsz. — *A szerk.*] TURCSÁNYI ANDOR.

Bethlen Anna.

(Székely néballada.*)

Bíró Miháj, Bëthlen János,
Béménének ök éggy házhoz.

Gyöngé bőre éhasada,
Piros vére mégcsordula.

Komám, komám, édös komám
Tanácsa é kjed az hugát!
Szép kocsisom szeretgeti,
Pej paripám kécségteti.

Haza mène Bëthlen Anna,
Lëfeküvék az ágyábà; **
Oda mène az ő ángyà, **
Kérdi: Mi lölt Bëthlen Anna?

Êtanítom édös komám,
A két karom erejivê,
A kardomnak az élivê.

Mikô kis kertömbe jártam,
Piros szoknyám mégakada,
Gyöngé bőröm éhasada.

Haza mène Bíró Miháj.
Nyicsd ki, nyicsd ki édös szógám,
Nyicsd ki istálóm ajtóját!

Oda mène az ő báttýà, **
Kérdi: Mi lölt hógom, Anna?

Nyitom, nyitom édös gazdám,
Csakhogy ráncsom fél a gatyám.

Mikô kis kertömbe jártam,
Piros szoknyám mégakada,
Gyöngé bőröm éhasada.

Úgy mëgrugja Bíró Miháj
Az istálónak ajtóját;
Úgy mëgüti Bëthlen Annát:

Áj ki ajtód elejibe,
Kérjed azon Istenödöt,
Hogy é në hagyjon tégödöt.

Envê kargyát élévötte,
Abba hejbe fejit vötte.

(Kadicsfalva, Udvarhely m.)

KORONCZY IMRE.

* Változata Arany-Gy. Népk. 3. k.

** A balladának (azóta elhalt) följegyzője à betüt írt, talán labiális a hangot kívánt jelölni (vö. Nyr. 33:450). *A szerk.*

IZENETEK.

Az Akadémia nyelvtudományi osztályának januári nyilvános föl-olvasó ülésén lapunk ellen egy olyan durvasággal és valótlansággal spékelt fölolvadás hangzott el (maga az osztály a rákövetkezett zárt ülésben nyomban kifejezte rosszallását), melyre tisztességes folyóiratban lehetetlen megfelelő választ adni.

Sz. K. *Gyökeret ver* csak látszólag németes szólás, igazán pedig kifogástalan kifejezés, előfordul már legjelesebb régi íróinknál, olyan korban is, mikor a német nyelv még nem hatott oly erősen a magyarra. A NySz. az ÉrdyC-ből, Pázmányból és Mikesből idézi. Újabban is használják jó magyarságú írók, pl. Imre S. Irod. tanulm. 2:256: »Eszméik ... egész Európában gyökeret vertek.«

T. V. *Búsít* ,háborgat, alkalmatlankodik' értelmében már 1609-ben előkerül: »Ez órában értem uram, hogy Homonnay... szolgálai Szerencs felé mentek volna, elhittem [= úgy hiszem, gondolom,] Kdnek leszen miattok *búsulása* [alkalmatlansága, bosszusága], jobb leszen vala uram, hogy ha Sárosról teszünk vala választ neki, talán most Kdet nem *búsítottuk* volna« (LevT. 2:206.). Ezt jelenti Faludinak is a NySzban idézett mondatában: Fogadom, hogy legkisebb imádsággal sem búsítom az egeket = alkalmatlankodom az egeknek (az olasz eredetiben ez van: *senza dare un sol pensiero al cielo*).

Kr. L. Annak a hajózási műszótárnak, melyet minapi levelében említett, Kenessey Albert volt hajóskapitány és kir. vasúti és hajózási főfelügyelő volt a szerzője, 1865. A benne összegyűjtött szóanyagot részben értékesítették a Pallas lexikonában.

H. J. Kegyed azt mondja: *még nincs annyi-idős*, hibásan van mondva, e h. *még nem annyi-idős*, és hogy *készen van* hiba e h. *kész*, mert se azt nem mondjuk: *még nincs tiszta*, *még nincs fényes*, se pedig: *tisztán van*, *fényesen van*, hanem csakis így beszélhetünk: *még nem tiszta*, *még nem fényes*, és: *tiszta* v. *fényes*, pl. a csizmám. — De evvel az okoskodással hová jutnánk? Hibás szók volnának ezek: *magyaráz*, *magyarít*, *magyartalan*, mert nem mondjuk: *tótáz*, *oláház*, *németéz*, *oláhít*, *tótít*, *németít*, *oláhtalan*, *tóttalan*, *némettelen*. Hibás volna: *alkudozik*, *esküdozik*, *hazudozik*, mert nem mondjuk: *aludozik*, *feküdozik*, *ocsudozik* stb. Hibás volna ez a szórend: *mit én bánom?* *mit én tudom?* mert nem mondhatom: *mit én törődöm vele?* *mit én kapok?* *mit én ettem?* *mit én ittam?* Uralkodik ugyan a nyelvben az analógia, de nem olyan zsarnoki módon. Az eltérésnek, a kivételes nyelvszokásnak vagy általában valami nyelvtörténeti oka van, vagy pedig jelentésbeli különbségnek felel meg: pl. *az én cipőm még nincs olyan fényes* más árnyalat, mint *nem oly fényes*.

M. I. A névmások helytelen használatait röviden, de rendszeresen, tárgyalja a Helyes Magyarság c. kézikönyv. (80—85). A mutató névmás használatáról legbővebben Szarvas G. szólt a Nyr. 15:4 s köv. l.

K. L. Az *ija-fija* és *i-fiú* azonosítása tudtunkra először a Nyr. 8:51. lapján fordul elő.

G. K. A *biológiára* nincs más magyar kifejezés, mint *élettan*, *életrajz*; az a baj, hogy *élettannak* mondják a *fiziológiát* is.

Beküldött kéziratok. Stan V. Magyar elemek a mócok nyelvében. — Bélték K., Gondán F. és Szeremley Császár L. Irodalmi köznyelvünk szókincse. — Ady L. Magyarázatok, helyreigazítások, népnyelvi hagyományok. — Schön J. Beszélgetés, jelzős szók stb. — Harmos S. Tudatlan. A fene. — Bérczi F. Régi hagyományok megbecsülése. Névelő a birtokviszonyban. — Heves K. Megnyirbált szavak. — Vértessy D. Tiberius nyelvújítása. — Ósz J. Népmesék. — Benkóczy E. Báli nevek. — Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás. — Id. Vozáry Gy. Tájszók, szólások. — Pongrácz S. dr. A magyar nyelv szerkezete stb.

Beküldött könyvek. Olcsó Könyvtár: Bajza költeményei, 80 f. Go-bineau: A turkomán háború, 40 f. Graindorge: Párizsi jegyzetek, 140 K. Theuriet: A rózsakirály, 1 K. — Figyelő. Havi szemle. Szerk. Osvát Ernő (Budapest, Deutsch Zs. és társa. Egész évre 12 K, egyes sz. 120 K). — Wallenstein, írta Schiller, ford. Dóczi L. (Két kötet. Wodianer.) — Négyessy L. Rendszeres magyar nyelvtan. 2. kiad. (Wodianer.) — Magyar könyvtár: Aranyasrákosi Székely S. A székelyek Erdélyben. Hevesi J. Nászúton. Guy de Maupassant: Gyöngy kisasszony. — Nielsen Konrád: A lappok Norvégiában (különny. az Erdélyi Múzeumból). — Russland und Japan, von Baron Suyematsu (London, 1904).

Javítandó 55. l. Ugod h. olv. Nagy-Gyimót.

Budenz-Album. A Magyar Nyelvőr előfizetői leszállított áron kaphatják kiadóhivatalunkban a Budenz-Albumot, melyet 1884-ben adtak ki Budenz József tanítványai és tisztelői. A Magyar Nyelvőr előfizetői most két koronáért kapják (nem előfizetők négy koronáért; eredeti bolti ára 7 K 60 f). A jövedelmet Budenz József magyar nyelvészeti munkáinak új kiadására fogjuk fordítani.

A Budenz-Albumnak tartalma: Kalevi poeg (Simonyi Zs és Vikár B.) Az ugor népek. A finn igeképzés-tanból. Mássalhangzók jésülése a finn nyelvben. Az ugor nyelvek jelentéstanához. A pää (fej) szerepe a finnben (Szinnyei J.) Önállósított határozók (Simonyi Zs.) Az ugor összehasonl. verstan. (Négyessy L.) A magyar ny. hangjai. (Balassa J.) A lapp nyelvjárások. Lapp népdalok. (Halász I.) A ritmus hatása a szóképződésre. (Kőrösi S.) A debreceni kódex (Volf Gy.) Gyarmathy Nyelvmestere. (Háhn A.) Bennünket, benneteket. (Tömlő Gy.) A göcseji nyelvjárás alaktana. (Kardos A.) Faludi nyelve. (Kasztner G.) Az ó, ő képzős igenév a régi m. nyelvben. (Könnye Ny.) A ki igekötő használata. (Kúnos I.) Az altaji nyelvek számképzése. (Munkácsi B.) Budenz irodalmi munkássága.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

(Második közlemény.)

IV. Ingadozások a tárgyatlan igék ikessége miatt.

Az *esz* (engem) — *eszik*, (*fölül*)*múl* (vkit) — *elmúl**ik*-féle igepárok az iktelen s az ikes alaknak még világos jelentésbeli különbségét mutatják. Azonban mindezek az igék együttvéve is törpe kisebbségben vannak azokkal az igékkel szemben, amiket minden ragozásbeli különbség nélkül használunk tárggyal is, a nélkül is, pl. *megszúr* engem' és *a tövis szúr*' (nem *szúrik*), *etet* engem' és *a kocsis etet*' (nem *etetik*), *táncot jár*' és *jár* a szája' (nem *jár**ik*) stb. stb. S így nincs mit csodálni, hogy amazoknak se különböztették meg olyan szigorún az ikes és iktelen formáját, s hogy már a 15. századtól kezdve ingadozik az *eszik*-féle igék ragozása. Minthogy az *eszik*, *iszik*, *szopik*, *dolgozik* s még egy pár ige gyakrabban fordult elő tárgy nélkül, tehát ikesen, az ingadozás különösen annyiban mutatkozik, hogy tárgy mellett, még 2. személyű tárggyal is, használják az ikes alakot, de hébe-hóba az ellenkező irányban is, hogy t. i. a tárgyas szerkezet analógiájára tárgy nélkül is az iktelen alakot használják. Példák:

János ev. 6:58. *Ki eszik engemet*, és ő él én érettem (MünchC.). *Ki engemet eszik*, az én érottem él (WinkC. = NádC. 16—7). Zsobrák ember, még azt is megsiratja, *a mit megeszik* (Kisv. Adag 33). *Fél diónyit megeszik* benne (PP. Nyr. 12:223). A juh igen kényes, *nem eszik meg mindent* (Miskolczy: Vadkert 204). Annak lakóhelye tömlöcnek feneke; *akit abba öszik*, keserű a leve (Szeged Népe 2:26). Rémitő sárkány, aki minden hónapba *egy szüz lányt öszik meg* (Nyr. 4:232). — Amit kíván, *iszik, észen* (így, rímbe Gvad. FNót.⁴ 81). Idvezlek téged, első vére a bűnösnek, *melyet a föld iszik* (Kaz. Munk. 2:129). *Megiszik egy akó bort* (Nyr. 6:470). *Övék szőlőt* (TelC. NySz.) — Mindezek, az *engem eszik* kivételével, ma már megszokott s állandó kifejezések, ellenben szokatlanok ma a következők: *Megihatjátok-e a pohárt, melyet én megiszom* (Lépes B. 17. száz., id. Révai 894., ugyanígy. Bíró Márton: Ünnepek. D.; ma: *melyet én megiszok*). *Mindent megeszem én*, csak a disznóhúst nem (Gyarm. Nyelvm. 2:231;

ma: *mindent megeszek*). — (A 2. személy a régiségben se fordul elő soha másképp, mint *eszel, iszol*, tehát pl. tárggyal se mondták: *kenyeret eszesz, bort iszasz*.)

Az gyermek *tejet szopék* e h. *szopa* (DomC. 74). A szelíd bárány *két anyát is szopik* (Vitk. Munk. 2:166). Kassai József azt mondja: »Csúfosan botlék Révai Elab. Gramm. 566 így írván: a gyermek *tejet szopik*« (Szókönyv 4:459). Ámde ma éppen ez a szokott forma. — A' sem *ellik igen jókat*, amely minden esztendőnként *ellik* (Apácai Cs. Enc. 1803-i kiad. 352). *Mit művelkedel leányom?* (BécsiC. 8.) *Jó dolgot művelkedék* énvelem (Sylv. Uj Test. 1:42). Hogy olyanok legyenek, mint *amiket* Kulcsár maga *dolgozik* (Kaz. Levelei 1:282). Az ember *megszokik mindent* (Jók.: Rab Ráby² 3:49; ez a rendes). — *Sokat ne zabáljál* (Felvinczy: Schola Sal. 18; rendszeren *zabál vmít*, de *vmiben zabállik* és *megzabállik* kelleténél többet *zabál*, l. NySz.) — *Hímöt és szeplételet aldozyeek* (JordC. 81). *Áldozék égő áldozatot* (Helt. Bibl. NySz). *Áldozik egészen égő áldozatot vagy egyébféle áldozatot* MA: Bibl. 1:105). *Nyolc forintot áldozik* reája (Széchy K. Pann. ének 20; *áldoz helyett*, a tárgyatlan *áldozik* analógiájára. — Ellenben szabályosan: Tanácsol[j] tenmagadnak és *áldozál* az isteneknek. (ÉrdyC. 337b.) Akaratom szerint *áldozom* teneked. (KulcsC. 129.) Énnékem adá az áldozatokat, kivel én neki *áldozhatnám*. (VirgC. 45.) Az Istennek *áldozik* (Fél.: Tan. 501). Vö. a mindjárt következő idézeteket.)

Viszont: iktelen alak, ahol ikeset várnánk: *Kimúlok* (EhrC. 62. e h. *kimúlom*, mert többször mondták: *fölülmúlok* vkit v. mindenkit stb., vö. *elmúlik* EhrC. 3). Tenéked *áldozok* dicséretes áldozatval (PeerC. 183). Kiki nagy térdhajtással áldozjon és nagy vigasággal tapsoljon (ÉrsC. 449). Ital miatt *meg ne zabáljon* (Erasm. Erk. 43. e h. *meg ne zabáljék*, vö. az előbbi pontot). Az elefánt csak egyszer szül, *ell* (Apácai Csere: Enc. 203, e h. *ellik*). — Ha gyün kentök, lős z kentök; ha hoz kentök, ősz kentök (Szeged, Nyr. 3:30; talán csak a rím kedvéért; de — úgy hallom — Heves megyében, Tisza-Örvényben is mondják: A liba *nem esz*).

Ezekben az esetekben látjuk az ikes és iktelen ragozás összezavarásának egyik legrégibb csoportját. Már a 15. század első felében, a Bécsi-Müncheni kódex bibliájában látjuk ezt a következtelenséget: »*eszen meg tégedet tűz*« (BécsiC. Nahum 3:15) és »*eszik engemet*« (MünchC. Ján. ev. 6:58), holott voltaképpen azt kellett volna írni: *eszen engemet* (ma is még: *esz engemet*). Pesti Gábor helyesen írja: Minekelőtte ez világból *kimúlom* (Fab. 66. b), de már a szabály ellenére írja: Hogy az jó idő hejába *el ne múljon* (u. o. 62). Ugyancsak a 16. században írja Bornemisza (Evang. 4:857, idézve RMK. 2:476): »Hogy az apád *ne fegyen reád*...; mint ez *senkire nem feddik*, úgy az én apám is *énreám ne feddhessen*«. Tehát a tárgyatlan *feddik*

igét (= feddőzik) összezavarja a tárgyas *fedd* igével. — A következetlenségnek ilyen föltűnő példáját mutatja a 17. században Apácai, székely létére, holott különben mai napig a székelység őrizte meg aránylag legjobban az ikes ragozást. Apácai szabályosan írja: *ha* amennyi csecsi vagyon *annyt ell*, jó tenyésző (Enc. 1803. 350), és: hogy két esztendő korában *ellyék* (uo.), tizenkettődik holnapban *ellik meg* futása után (352); — de szabálytalanul írja: »Tíz esztendő kora után a kanca rest vemheket ell: sőt *a' sem ellik jókat* (e h. *ell*) . . , amely minden esztendőnként *ellik*« (352), és *az elefánt csak egyszer szül, ell* 203, e h. *ellik*. Ugyanakkor a csiki székely Illyés András ugyanegy lapon írja *gyonnyál meg* és *meggyonsz* (Préd. 1:434). Szintoly következetlen Lépes Bálint 1616—7, mikor azt írja: Az úrban *múlyu ki* ez világból (FTük. 172). Megtörténhetik, hogy . . . hertelen *kimúlom* ez világból (225). Akárminemő halállal *múljam ki* (226). Ellenben a jel. mód 2. személyét így mondja: Ha Isten kegyelmében *múlsz ki* e világból (PTük. 318). Ha csak egy halálos bűnben *múlsz is kiez* világból (414). Vö. Halál által *el mulz* közölünk (1618. Vásárhelyi Kerekes F. Epitaphion 13, b).*

Világos tehát: mióta az ikes ragozást az intranzitívum megkülönböztetésére használták, azóta magában hordta a romlás csiráit, mert tág teret nyitott az analógiás hatásoknak.

V. Alszik és fekszik.

Érdekes analógiás hatást látunk az *alszik* és *fekszik* ige történetében. Ha keressük őket régi nyelvemlékeinkben, azt a meglepő észrevételt tesszük, hogy ez a két ige eredetileg iktelen volt! Már Révai említi (Gram. 873—4) a Bécsi-kódexből ezeket a formákat *aland*, *dormierit*, *aluszon fekszen* (mint *leszen*, *teszen*) és *fekszek*. Más példák:

1. »*en alosok* és én szívem vigyáz« DöbrC. 478. *fekzők* NagyszC. 67. — 2. *alwz*, olv. *alussz*, WeszpC. 53. JordC. 506. *alwzz* ÉrdyC. 133b. 633b. Pesti: Evang. 104. *aloz* DebrC. 330. 344. 614 stb. *fekwz* NádorC. 520. *fekez*, olv. *fekëssz*, BodC. 13. *fekzez* ÉrsC. 240b. TelC. 253. — 3. *alozon* MünchC. 28. *elaluzon* Kesztc. 103. *fekzen* EhrC. 156. *fekszőn* Szék: Zsolt. 47. — 4. háborúlván *el alwk* (*elalúk* = *elalvék* én): *dormivi conturbatus* Kesztc. és KulcsC. 56. zsolt. 5. v. háborúlván *el alok* (*elalók*) DöbrC. betegül *fekeuk* (*fekők* v. *fekük* = *feküvék* én): *infirmi jacui* EhrC. 74. — 5. az csillag

* Az *okád* ige éppen tárgy nélkül iktelen és tárggyal ikes a NySz. néhány idézetében.

meg aluua DebrC. 330. — 6. ha én *elalandok* ÉrsC. — 7. minden ő véle *aland* BécsiC. 113. — 8. *alogyak* PeerC. 181. *fekedgyek* MA: Tan. 754. — 9. *alog* VitkC. 58. »jól egyél, jól igyál, sokáig *alogy*, édesen *fekegy*« CornC. 161. *alug* Mel: SzJán. 143. *fekeg* BécsiC. 6. *fekedgy* Decsi: Adag. 139. *aludgy* MA: SB. 94. — 10. *alwgyon* Kesztc. 354. CzechC. 27. *fekyón* uo. 28. *fekyen* ThewrC. (1. TMNy. 264). — *Aludnék* alakot az 1. és *aludna* alakot a 3. személyben véletlenül nem találtam. — *Alhat* Balassa: Költ. Szilády kiad. 27. — (A mai népnyelvől idéz iktelen 3. személyt Atovich F. Nyitram. Ellenőr 1904. 18. sz.: »*alusz* ott: alszik ott«, Nyitra m. Egerszeg és Nyitra-Vicsápi.)

De már itt-ott a kódexek korában, kivált az 1500 utáni kódexekben, ingadozást látunk s föl-fölbukkan e két igének ikes alakja is (1500-nál régibb ikes alakot eddig csak egyet találtam: »*aluéc* ő labainal... es felkele« BécsiC. 7):

1. *el alozom* DöbrC. 4. zsolt. 9. v. (pedig *alozok* uo. 478. 1.) — 3. *alwzyk* JordC. 380. *ffekzyk* 375. — 4. *el alvm* (*elalúm* = *elalvám*): dormivi DöbrC. 17. *le fekúm es el alum* Szék: Zsolt. 157. — 5. *meg alwek* ő szívök Kesztc. 335. *fekuek* VirgC. 38—9. — 7. *fekendyk* RMNy. 2b:266. — 8. *allogiam* VirgC. 115. — 10. *alwgeek* ÉrdyC. 607b. *aludgyéc* Kár. Bibl. 1:180.

S ha keressük az okát, ez a két ige miért kezdett ingadozni s miért vált később egészen ikessé, nagyon hamar nyitjára akadunk. Van egy igénk, mely evvel a kettővel rokonértelmű, de mindig ikes volt: a *nyugszik* ige.* Nyilván ennek a gyakran velük együtt is használt igének az erős vonzása tette a másik kettőt lassanként szintén ikessé. Eleinte még ellentálltak e hatásnak, a Bécsi-kódex pl. azt írja: »*nugoggal* ez éjjel... *alog* holvaliglan« (Ruth 3:13), a Keszthelyi- s a Kulcsár-kódex azt írja: »*el aluzok es nyugozom*« (4. zsolt. 9. v., és még Molnár Albert is 1630: »Egyél, igyál, örvendgy, *aludgy*, *nyugodgyál*« SB. 94). De már a Döbrentei-kódex írója ugyanazt a zsoltárverset így írja: *el alozom es el nvgozom*, pedig ugyan-ő írja a 478. lapon: *en alozok es en zivem vigaz* [vigyáz]. A VirgC. 233: *fekzón*, de már 344: *fekzyk*.

A Molnár Albertból idézett *aludgy* és *fekedgyek* mutatja, hogy a küzdelem egész a 17. század elejéig tartott, de lassan-

* Csak egy látszólag iktelen formájával találkoztam a nyelvenlékekben: *megnyugoszok* LevT. 2:32, de ott ezt így is olvashatni: *megnyugoszo[n]k* (uo. *mennök* is van *mennönk* helyett). — 1887-ben a Philol. Közönyben még nem vettem észre a *nyugszik* ige régi különállását, csak utólag: Nyr. 16:219.

lassan mind a két ige meghódolt a *nyugszik* analógiájának (s meghódolt később az *álmod* és *álmodoz* ige is, noha eredetileg iktelen volt s még a 17. 18. században is *-ik* nélkül fordul elő, l. NySz.). — Fölvételünket megerősíti az a nyelvtörténeti tény, hogy a *nyugoszik* ragozása más tekintetben is hatással volt a többi kettőre. A *nyugszik*-nak ugyanis már kódexeinkben megvan *d*-hangú tőalakja: *nyugodnának, nyugodni, nyugodott, nyugodnak* stb., ellenben *aludott, feküdt*-féle alakok csak a 18. században bukkannak elő. (L. TMNy. 266, Nyr. 16:220. A 18. század előtt csak egy *fekednék* alakot találtam LányiC. 426.) Az *aludott, aludni*-féle alakok tehát a régiebb *alutt* és *alunni*-félék helyett nyilván a rokonéitelmű *nyugodott, nyugodni* stb. erős hatása következtében támadtak. (Az eredeti *alutt* és *alunni, fekütt* és *fekünni* az *aluv-* és *feküv-* ige-tőből, mint pl. *lett* és *hinni* a *löv-* és *hiv* tőből.)

VI. A *-z*-képzős igék ingadozása.

Egyes *-z*-képzős tárgyatlan igéink már a kódexek korában ingadoztak a két ragozás közt: *örvendez* és *örvendezik, égődöz* és *égődözik* stb. Ez az ingadozás a későbbi nyelvmélekekben több-több igére terjed, úgyhogy mai napság a legtöbb *-z*-végű tárgyatlan ige a közönséges beszédben ikessé változott: *szakadozik, repedezik, utazik, pipázik* stb. stb. Kezdetben az okozhatta az ingadozást, hogy volt egy csomó *-z*-végű ige, amelyet visszaható jelentésénél fogva megilletett az ikes ragozás is, pl. *poroz:porzik, érez:érzik* (l. II.), *áldoz:áldozik, hibáz:hibázik, ökleldez:ökleldezik* stb. (l. III.); *áhítozik, óhajtozik* már a kódexekben is ikesen fordul elő.* Ezeknek a használatából a beszélők nyelvérzéke ahhoz szokhatott, hogy csak a tárgyas *-z*-végű igék iktelenek, a többit ellenben az ikes forma illeti meg. De ez a folyamat igen lassan haladt, s az ingadozás úgyszólván egész napjainkig tart, még a 3. személyben is. — Lássuk a bizonyító adatokat, két csoportba osztva: az elsőbe a gyakorító igéket sorozzuk, a másikba a névszókból képzetteket (az adatok, hacsak nincsen mellettük külön pontos idézet, a NySz.-ból valók).

1. Gyakorítók: *örvendez* TelC., MA., de *örvendezik* is már EhrC., JordC., *örvendezék: exultabat* EhrC. 98., *örvendezzék* Mada-

* Nyilván visszaható igének érezték ezt a kettőt; vö. a jelentésre nézve: *vágyakodik, vágyódik, kívánczik* stb., az alakra nézve pedig ezeket a visszahatókat: *öltözik, töltözik, költözik, változik, rejtezik, tartozik*.

rász: Evang. 126. — *égődöz* MünchC., »de az isteni édességgel elborítósom [ez visszaható ige] és az ú boldogságával *megégődözöm*« NagyszC. 116. — *almadoz* (olv. *álmadozsz*) ÉrsC. 30b., de *almadoznak* 3. szem. uo. 527b., DebrC. 520. — *szakadoz*, *szakadoza*, *szakadozson* a kódexekben stb. NySz., de *elszakadoznéc* 3. szem. már Kár: Bibl., *szakadozik* 1702. Misk: Vadkert, Gyöngy: Char. 32. — *ingadoz* 16. és 17. száz., *ingadozik* 17. száz. — *fütyötözik* (leselkedik) a prédára Nagyar: Orth. 157. — *csüggedez* 17. száz., de *csüggedözöm* RákF: Lev. — *szunnyadoz* 16.—18. száz., de *szunnyadozik* is már 17. száz. elején; — *mulatozok*: cunctor, immoror, restito, pigror C. (mindig iktelenül);* *mulatoz* és *mulatozom* 17. száz. — *kiáltozok*: clamito, declamito, inclamito C. (tehát szintén iktelenül); *kiáltoz* 17. száz. »*kiáltozom*, *üvöltözöm*: clamito« MAI., *kiáltozol* 17. száz. Veresm. — *romladozik* és *hasadozik* Gyöngyösinél (az utóbbi Char. 32); — *lengedezik*, *olvadozik* először Faludinál. — Csak iktelen adatok vannak a NySz.-ban a következő igékről: *fáradoz* (*fáradozok* WeszpC., Faludinál is még iktelen), *dölödözne* Pázm. (*dőledezel* Fal.), *hajladoz* (még 1621-ben is), *izzadoz*, *akadoz* (Faludinál is), *gerjedez* (*gerjedezzen* stb.), *hazudoz*, *szaladoz*. Ma ezek magában az élő nyelvben, a beszédben rendszerint ikesek, így *serkedezik*, *ugrándozik* stb. (de persze csak a 3. személyben). Vö. még: *lengedezik* SzD. Kiadatlan költ. 101., *szaladozik* Hegyalja Nyr. 4:422. Lisznyai: Uj palóc dalok 241., *borzadózám* Szász K. Schiller Búvárjában; *kiáltozik* Imre S. Néphumor 70., *ásítózik*, *sóhajtozik*, *sáptózik* stb. (Viszont *játszadóz*, versben, Szász K. Ford. 11.) — A Nyr.-ben tett kérdésünkre gyűjtőink azt felelték (31:413—5 és 32:397), hogy a *repedezik*, *szakadozik*-féle gyak. igéket *ik*-kel mondják Tolna, Somogy, Jásznagyk., Pest, Heves m., Kalocsán, Szegeden, Hódmezőv. (32:350), Udvarhely m., Fehér m. (Gondán J. F. értesítése), Veszprém m.; ellenben *-ik* nélkül Vas, Hajdu, Abauj-Torna m. és Halason (32:397). — Vö. még *nyilaldosik* MTsz.

2. Névszókából való igék: *bolondozik* már 15. sz. GuaryC. stb., *bolondozol* MA: Bibl., de *bolondoz[sz]* 17. sz. Matkó; — Izrael nem *figyelmezeek*: non intendit, már Kesztc. 214., *figyelmezzél* BatthyC. 273., *figyelmezie* MA: Bibl. 2:36. stb., de *figyelmezők*: intendo, attendo C. MA., *figyelmezz*, *figyelmezzén* 17. száz. — *bagzik* és *bagoz* 16. száz. — *kicsatáz*, Heltai, de *csatázik*, *csatázzék*, *csatázol* 17. száz. — »*jolgyümölcsziőz*, jo fa leven, így mutasd elted« (fszól. 2. szem. 1618. Vásárh. Kerekes F. Epitaphion 8), de *gyümölcsözik* Pázm., *gyümölcsözzem* TörtTár; — *haboz* és *habozsz* 17. száz. NySz., de »*habozik* elméd« (1678. Derkai: Örök élet 58). »Én már nem *habozom* s parttól sem távozom« (Amade: Vers. 118); — *hibáz*, *hibát elkövet* értelmében a 17. században fölváltva ikes és iktelen; *hiányzik* értelmében Orczy Lőrincnél ikesen is, iktelenül is (NySz.; most is mondják *hibáz* Répce vid. MTsz. és Pápa vid. NyF. 17:17); —

* Calepinusban a z-végű cselekvő igék rendesen iktelenek, így pl még *üvöltözök*: clamito, *csergedezek*: susurro, *cimbalmozok*: tympaniso (de *okádozom*: vomito, mert alapszava is ikes: *okádom*: vomo). Ellenben MA.-nél rendszerint ikesek: *mulatozom* stb. (de pl. *zörgedezek*: susurro MAI.)

egyez és *különböz* a NySz.-ban még iktelen* (csak a kései CsomaC.-ből van *külömböz*ik; néhol még ma is mondják: vkivel *megegyez*; az *egyezik* és *különbözik* ikesedését előmozdíthatták: *alkuszik*, *egyezkedik*, *ellenkedik*, *veszekedik*); — *tétováz*, *tetovázz*, *tétovázzon* a 18. századig, de *tétovázik* PPBl. a *vagor* cikkben kétszer és a magyar-l. részben *megettétovázzom* (Aranynál *tétovázik* Toldi 6:2. de *tétovázz* uo. 6:5); ellenben *távozik* a NySz. szerint mindig ikes volt; — *quartélozna* 17. száz. NySz., de *quartélyozik* ugyancsak a 17. században Thököly: Lev. 8 (de uo. 7: »az mi hadunk... egy hétig *quártélyozzon*«); — *dohányoz*, *dohányozok* és *dohányozom*, *dohányozhatom* 17. sz. vég. és 18. sz. NySz., most rendszeren *dohányzik*, *pipázik*, *szivarozik*, *cigarettazik*; — *utazik* Orczy: KöltH. 90; *úta* vagy *útazik* Beregszászi szerint Dissert. 90 (*utazok* Fal. 771); — »*kártyáz*, *kockáz*, *ostábláz*« Fal. NySz. »*kockáz*, *kártyáz* sátor alatt« Amade uo.; »astragalizo: vörfélyét játszom, *kockázom*« PPBl.; »mint *kockázik* a sors szívünkkel« KisfK. 1860-i kiad. 8:46; »*kártyáz*, tájszokásilag *kártyázik*« CzF. — *dikcióz*ik Figyelő 1877. 211. — *kugliz*ik Jók: RabR.² 88., *billiárdoz*ik Bp. Hirl. 1891. IX. 5. 11. — *hajóz* 17. száz. NySz., most rendszeren *hajózik*, *csónakázik*, *ladikázik* (*gondolázik* Bp. Hirl. 1891. VIII. 31. tca), *kocsikázik*. — A Nyr.-ben tett kérdésünkre gyűjtőink azt felelték (31:413—5), hogy a *pipázik*,** *dohány(o)zik*, *szivarozik*, *utazik*, *kocsikázik*-féle igéket *ik*-kel mondják Tolna, Somogy, Jásznagyk. (Kisujszállás), Pest, Heves megyében Kalocsán, Szegeden, Hódmezőv. (32:350), Udvarhely megyében (31:415, de itt kivétel *havaz* uo. 579), Fehér m. (Gondán J. F. értesítése), Veszprém m.; ellenben *-ik* nélkül Vas m., Hajdu m. és Abauj-Torna m. a Hernád völgyében; Halason is, de ott kivétel: *úta*zik (32:397) — Van még *borozik* (*borzik* is MTsz.) *sörözik*, *pálinkázik*, *szalonázik* stb., *figurázik* MTsz. *tréfázik* (Mátyusföld, vö. *bolondozik*, *tréfálkozik*) stb. — Továbbá *masérozik*, *egrecérozik* stb.

Ez a régi ingadozás okozza azt a föltűnő jelenséget, hogy itt-ott olyan *z*-képzős ige is előkerül *-ik* nélkül, amelynek az ikesség lényeges eleme, mert visszaható jelentést fejez ki. Így már a BécsiC.-nek egy helyén (200) *virágzik* helyett ez van: »Isrl. *viragoz* monnal lilium«: Israel germinabit sicut lilium (a NySz. nem idézi). Vö. még: Szent Jakab havában is *viragoz* (Mel.: Herb., NySz.). A télizöld örökzöld, de soha nem *viragoz*: hasonlít egy férfi és hölgy közti barátságához (vers-idézet Jók. Rab. Ráby 151). — Hasonló jelenség *rugódozik* helyett (vö. *recalcitro*: ellene *rugoldozom* C., így MA.²): *rugodoz* már GömC., *rugoldoz* Pázm., és ellene-*rugodozna* már ÉrdyC. NySz.

(Folytatjuk.)

SIMONYI ZSIGMOND.

* A *különböz* cikk élén idézett két ikes alakot nem ellenőrizhettem.

** A *pipáz(ik)* ige helyett több vidéken csak a *pípál* alakot használják.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSBEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

c) Értelmem szerint való egyezés.

Dolgozatunk első részében bebizonyítottuk, hogy azok a jelenségek, melyeket közönségesen értelem szerint való egyezésnek szoktak nevezni, szintén analógiás alakulások, egyúttal rámutatunk arra a viszonyra, amelyben az ilyen incongruentia egyéb analógia útján létrejött szerkezetekhez áll. Már most csak az van hátra, hogy ezeket a mondatokat csoportokba foglaljuk. Megjegyezzük, hogy példáink jó része már az összetett mondat körébe tartozik, de nem akartuk azért innen elszakítani őket, célszerűbbnek tartottuk az együtt való tárgyalást.*

Az idetartozó jelenségek a következő főbb csoportokba sorozhatók:

a) Számnévi jelzős alany után többes számú állítmány:

Az *két lovas legény* Apponyi uram után harmad napra *indultanak* el onnat (Lev. T. 2:171.). A két lovas legény . . . *indult* + a lov. legények *indultak*; néhány sorral előbb: Ma jöve két lovas legény onnat. — Hat vagy nyolc ember az testet rudakon vitték (Apor: Met. 409.). Ezenkívül a konyhamesterünknek két fia csakhamar utána menének (Mik. 45. 1.). Lássa, hogy a tizenkét vitézek is arra tartanak (Vadr. 473.). A két jó gazda mingyát a kapu elejbe kiálltak, tanakodtak (uo). Akkor a három álat ementek a királnak a spájzába (NyF. 9:54.). Akkor az két sógor összebeszétek (Nyr. 24:30.). A veres császárnak a két lánya fertelmes életűek (Nyr. 10:45.). Amint hazaértek, a sok gyerek elejbe szalattak (Nyr. 16:277.). — Itt említjük azokat az eseteket, melyekben a számnévi jelző után a jelzett szó áll többes számban: Két oldalon a tíz koronás fők rendbe (Ar. TSz. 4.). Csak nagy két fülein sérthetni halálra (NC. 3.). Követi az asszonyt végig a tornácon, keresztül a házon. szönyeges, aranyos tizenegy szobákon (Dal. Id. I. 1:6.). Voltak azonban sok megyebéli urak (EA: 4.).

β) Egyes számú alanyhoz a mondatban levő *-vel* ragos társhatározó következtében többes számú állítmány járul. Az ezekkel teljesen egy természetű latin mondatokat, mint *dux cum aliquot principibus capiuntur* — Ziemer** Paulnak abból a tanításából kiindulva, hogy praepositíók a nyelvtörténet folyamán kötőszókká válhatnak, — úgy magyarázza, hogy itt a *cum*-ot

* Simonyi: Istóczy mint nyelvész és vmi a szóegyezésről Nyr. 9. — Varga Károly: A szám szerinti egyezés Arany J.-nál. Nyr.

** Junggramm. Streifz. 89.

kötőszónak kell tekintenünk; *cum* egyenlő értékű *et*-tel. Ziernernek ezt a nézetét ötletnél egyébnek nem tarthatjuk; az tagadhatatlan, hogy ez a magyar mondat: *Zrínyi Deli Viddal így beszélnek vala* (Zr. 10:14.) szerkezetben tökéletesen egyezik Zierner idézett példájával, csak hogy a latinban praepositíóval jelölt viszonyt a magyar raggal fejezi ki, a rag pedig nem válhat kötőszóvá. Mint a magyarban, úgy a latinban és más nyelvekben is az ilyen mondat analógiás alakulás; az idézett magyar példa ebből a két mondatból állt elő: *Zrínyi Deli Viddal így beszél vala* + *Zrínyi és D. V. így beszélnek vala*. — A régi és a népnyelv egyaránt bőségesen szolgáltat példát erre a jelen- ségre:

Én Szintai Márton édös leányommal együtt . . . adjuk értésére mindeneknek (TME. 1:169.). Én is öcsémmel jó egészségben vagyunk (Lev. T. 2:90.). Én is gyermekinkkel egyetemben alkalmas egészségben vagyunk (uo. 127); de ugyanaz az író később (133): Alkalmas egészségbe vagyok gyermekinkkel egyetemben. Én hugommal Borberekínével az ablakon ettünk (Cserei: Hist. 91.). — Rehey wram Nadasdy wrammal, Koroslagy wral és Botlanywal walamy hatar jarason wotak (Lev. T. 1:9.). Az orszagh az wrakkal megh yghenesywl- tenek (RMNy. 2:133.). Herodes pedig házasságrontó parázna társával palotát laktak (Pázm. Préd.) Igaz hír hamissal egyben kevertetnek (Gyöngy. Mur. E. Előlj.). Az első táncot járták az násznagy a nyoszolyó asszonnyal (Apor: Met. 386.). A fejedelem a tanáccsal együtt mindenfelé parancsolának (Cserei: Hist. 88.). Maga is az asszonnyal hozzánk jönnek lakni (Mik. 43. l.). Beszillik, hogy igen összeveszték volt Károlyi Forgáccsal (Bercs. Lev. 73.). Otlyk Miklós bátyám feleségemmel elmentenek (Mon. 27:10.). A gyermek a király otthon való fijával igen nagy szerelmes pajtáságba keveredének (Nyr. 8:230.). A királyfi a leánnyal egy pár lettek (Nyr. 29:45.). Kimentek hát Mirkó királyfi a királykisasszonnyal (Vadr. 446.).

γ) Többses számú állítmány az *egyik-másik*, *ki-ki*-féle szerkezetekben:

Az egyik az hajónak utolsó részébe, másik az első részébe ilnek vala (Pesti Mes. 207.). Egyik is, másik is a fegyverforgatásban nagyon előmentek (Fal. TÉ. 14.). Sok gyötrelmek után ki harmadnapra s ki egy hét mulva mulnak ki (Szal. Sir. krón. 5:3.). Ez kenyér, amaz bor nélkül hagyatnak (Gyöngy K. I. 2.). — Elvégezők magokba, hogy a pók mindenkoron a szegény embernél, a köszvény kegyig az kazdagnál maradnának (Pesti: Mes. 166.). Bárány tigrist, madár kígyót szeressenek (Kiss J. Ars poet.).

Az efajta mondatoknál nem tudjuk kimutatni azt a szerkezetet, amelyiknek a hatása alatt többses számba került az

állítmány; egyebet nem mondhatunk, mint hogy ezekre a mondatokra magának a *többség fogalmának* volt hatása.

δ) Hasonlóképen vagyunk az *egymás* szerkezetével; e szó két eleme közt eredetileg az a viszony mutatható ki, amely az alany és a mondatnak valamely bővítménye (tárgya, határozója) közt van.* Természetes, hogy a forma szerint itt is egyes számúnak kellene az állítmánynak lennie s még valóban találunk is példát ilyen szerkesztésre: Hajtanâm, de nem mén a ló, *nem bírja egymást húzni* (Nyr. 5:33.). Midőn azonban a két szó eggyé olvadt, a köztük levő viszony elhomályosult; csak a kölcsönösség, tehát a *több cselekvő személy fogalma* érezhető benne; ez a többség fogalma hatott aztán a szerkezetre is, s e helyett: *szereti egy (a) mást* azt mondjuk: *szeretik egymást*. Sőt némely esetben az író csak a többség fogalmát érezte akkor is, mikor a két szó nem forrt teljesen egybe: Egyik a másikat gyűlölik (Zrínyi 1:65.). Egyik a másiktól elszakadtak (Vadr. 402.). Egyik a másikkal összevesztek (Nyr. 9:224.).

ε) Az olyan mondatok, melyekben az alany gyűjtő fogalom s az állítmány többes számban áll, már világosabban magyarázhatók. Ezekben mindig rámutathatunk arra a többesszámú főnévre, amelyiknek a hatása az incongruentiát létrehozta. Pl. Jámbor *népe* a kis helynek, halkan lépve *gyűlnek*, mennek (Ar: Ünneprontók): jámbor népe + jámbor lakói.

Az zomsedsagban az kewzseg három penzen arwlyak pynthyt (Lev. T. 1:259.). Az szegény keseredett... Miskolc városbeli község találának meg minket alázatos könyörgések által (TME. 3:89.). A székelység Kemény Simon pártját tartják vala (Cserei: Hist. 3.). Engem ugyan nemes Trencsín vármegye Benyovszky Imre urammal felküldtek volt (Mon. 27:12.). Az vitézlő népek színe ott maradának (RMk. 4:32.). Az barom oly igen betegeken minden háznál (Lev. T. 2:30.). Ennek utánna jól éltek a háza népe (Nyr. 10:48.). Egy rész Máriával vár felé térének (Gyöngy. M. 5:2.).

Ilyen gyűjtő fogalom a *senki* és *kiki*: Az Drágffy Janoson senky ezekkel ne kereskethessenek (RMNy. 2:17.). Tőlünk kiki érdeme szerint való becsületet vesznek (Thök. Lev. 86.). Zsákmánnyal is onnan kiki gazdagodnak (Ar. BH. 9.). Édes övéikhez kiki oszolhatnak (uo. 10.).

3) A *kegyelmed*, *kegyelmetek*, *nagyságtok* régi megszólítás után az értelem szerint való egyezésnek kétféle nyilvánulásával is találkozunk. A rendes formai egyeztetés ez: Te *keg: legiën*

* Zolnai: Mond. búv.

segetseguel nekye (RMNy. 2:204.). Kegyelmetek twgya, myth kel rula mywelni (uo. 176.). — Már most ez a formai egyeztetés két irányban változhatik meg; egyik az, hogy a *kegyelmetek*, *nagyságtok* után, minthogy az ilyen megszólítás több személyre vonatkozik, az állítmány is többes számban áll:

Ő hatalmasságok éhen jöttek vissza, ő méltóságuk egy nyomorult korcsmára szállottak (Mik.). Attól tartok, hogy megunnák kegyelmetek (Pet.); — sőt így is: hány esztendősek lehetnek kentek öregapám.*

Sokkal érdekesebb és feltűnőbb azonban a formai egyezésnek egy más megváltozása; tudjuk, hogy az ilyen megszólítás régen sokkal kiterjedtebb használatú volt, mint ma, mert nemcsak azoknak járt ki, akiket mi *magázunk*, hanem azoknak is, akik bizalmasabb viszonyban voltak egymáshoz. Így szólította levélben a szülő a gyermekét, testvér a testvért, tehát azok is éltek vele, kik tegeztek egymást. Természetes és könnyen érthető, hogy a tegezésnek a formája hatással lehetett a *kegyelmed* szókötésére:

Ő szent felsége *Kdet* sok jó esztendeig *megtartson* (Lev. T. 2:67.). Isten *tarchon Nag:dat* (RMNy. 3:23.). Akarywk nylwan megerteny ha *kegyelmed* az Posony gyowlesbe szerzett adonak megadasaba nekewnk ellent *akarsz* tartany (RMNy. 2:182.). *Kegyelmetek* kynek hazara *mentetek*, kynek jobbagyth *fogdostatok* (uo. 174.). Nagyságod énnéköm küldött leveledben mindenkor emlékezől az szegénység felől (TME. 3:101.). Kgtek illyen eofeolsege wég hazanak enny segytsegwl lettetek (RMNy. 2:175.).

Az az eset is előfordulhat, hogy az író a már megkezdett formai szerkesztést elhagyja és átcsap az értelem szerintibe:

Az ten: lelkő és jó híre — newederth (Lev. T. 1:332.). Azért én böcsülettel kéröm kglmetöket, mint jóakaróimat, hogy az jüvő hétön fölkülgyétök (TME. 1:202.). Ha az fejében megoltalmazta az kost kögyelmetök, az farkában nem szükség eltörnötök (TME. 1:177.). Thy keg: az előth hataráth elfoglaltha, és az myt akarthatok benne megh hadny chyak azt hattatok megh (RMNy. 2:233.). Kegtek aggion öttwen gialogott közikben magatok oltalmára (uo. 299.) Mint lehessen kegyelmetek az előttetek való dolgok gondja viselésére (TME. 3:34.). K. tedeom laudamust inekeltesen, lütesetek wigagiatok ez jó szerencien (RMNy. 3:28.).

2. Ellentétes képzetek hatása.

Minél közelebbi rokonságban van két képzet, annál könnyebben társulnak egymással, s az egyiknek nyelvi kifejezése is

* Simonyi: Nyr. 9:226.

annál könnyebben hat a másakra. Ha nincsen a két képzet között rokonság, vagy az időbeli egymásra következés viszonya, akkor asszociáció nem jöhet létre.

Az ellentétességet a lélektan ma már úgy fogja föl, mint a hasonlóság egyik határesetét, mert csakis olyan ellentétes képzetek társulhatnak, melyek ugyanazon általános fajhoz tartoznak.* — Ebből már természetesnek fogjuk találni, hogy olyan csekély azoknak a mondatszerkezeteknek a száma, melyek ellentétes képzetek társulásából keletkeztek.

Legfeltűnőbb ilyen fejlődés a *szűkölködik valamiben, szűkös valamivel*;** az elsőt régi nyelvünkben jó ideig így mondták: *szűkölködik valami nélkül*: Olyan atyámfia nélkül igen szűkölködöm (Rim. Lev. 141.). Mostanában felette igen szűkölködöm pénz nélkül (Lev. T. 2:55.). — Az új szerkezet a *bővelkedik valamiben* analógiájára keletkezett abból a mostanság megint fölújított kapcsolatból. — Éppen így a *szűkös valamivel* vagy *valamiben* a *bővös valamivel* v. *valamiben* hatása alatt a *nélkül* névutós szerkezetből, bár ez az újabb is járatos volt már a kódexek korában.

Kwlgy kett font araniat, mel nelkwl my ighen zŵkessek wagionk mostan (Lev. T. 1:345.). Jóságos erkölcsők nélkül szűkös, szűkölködő (MA. Scult. 947.). Bevetek bochanatyauaual zevkesek vattok (Marg. L. 110.). Semmiben szűkös nem volt (Tarn. Jóak.).

Az ellenséges találkozást, együttlétet jelentő igék *-vel* ragos határozóval kapcsolódnak a barátságos társulást kifejező igék hatása alatt, így *küzd, csatáz, harcol, ellenkedik vkivel* ebből: *vki ellen****

Csallárd beszédekkel harcolnak ellenünk (TKis. Pan. 40.). Akarnak ellenkődny the ellenőd (WinklC. 281.). Ellenkedyk az evrek boldogsagnak ellene (Corn. C. 36.). Vetkek kik ellenkednek istennek torvenyevel (Beythe: Epist. 4.). — Hamisan mondja, hogy mi tőlünk nem viszálkodik (Pázm. Kal. 419.). *Meghasonlik vkitől* Pázmánynál még sűrűn használatos: Soha az ecclesia magátul meg nem hasonlott az hitnek tanításában (Luth. V. 287.). Meghasonlottak az előttök való ecclesiátul (uo. 288.). Egy nyomba lépjék és magátul meg ne hasonlyék (Kal. 576.).

Idegen vkihez a *rokon vkihez* analógiájára. *Idegen* a házasságtól (PPl.). — *Idegen hozzám*: alienatus a me (PPBl.).

* Wundt: A lélektan alapvonalai² 215.

** M. Hat. 1:24.

*** M. Hat. 1:24.

Távol, messze vmitől a közel* hatása alatt *-hoz* raggal is szerkesztődik, csak hogy ily esetben rendesen tagadó szóval vannak kapcsolatban, s így a *nem messze, nem távol* szerkezetére könnyen hathatott a *közel-é*:

Ide nem igen messze trencsényi Ngod vára (Lev. T. 2:139.). Nem messze volt Radványhoz (uo. 448.). Kánya megbetegilvén, mikor halálához nem távol volna... (Pesti: Mes. 41.). Az uthoz nem messzi lévén (Mon. 27:34.). Belényeshez alól nem messze (Szal. Sír. krón. 3:9.). Az én sátoromhoz nem messze volt (Thök. Lev. 61.). Nem messze hozzájuk ropogások hallattak a fűben (Bajza 2:39.).

»Az infinitivus természeténél fogva irányhatározó és alakjára nézve is lativus. Honnan van tehát, hogy olyan igék mellett is használatos, minők pl. a félést és tiltást jelentők, melyekben a távozás fogalma rejlik. Itt is csak azt mondhatjuk, hogy az *akar, szeret, mer* stb. analógiájára vesznek maguk mellé infinitivust a *fél, retteg, szégyell, áttall, restell* és a *hagy, enged*, kész mintájára a *tilt, gátol*.« ** — A *fél, retteg, tilt* stb. igéket bizonyára eredetileg *-tól* raggal szerkesztették olyan esetekben is, melyekben most infinitivust használunk. Azt hiszem, nem csalódom, ha az *átall, restell, szégyell* eredeti kapcsolatának azt a már kihalt, sőt a kódexek korában is csak ritkán előkerülő szerkezetet tartom, melyet Simonyi egy helyen*** más összefüggésben említ: *Koldultomat áttallom*, e h. áttallok koldulni. Ne attalla io lan bementet (BécsiC. 36.).

3. *Pregnáns kifejezések.*†

Ezek a jelenségek, ámbár szintén az asszociáció törvényén alapulnak, sokban különböznek az eddig tárgyaltaktól. A mondatok képzettartalmának hasonlóságából vagy ellentétes voltából folyó analógikus alakulások alapjául az a lelki működés szolgál, melyet az újabb lélektan *szimultán asszociáció*-nak nevez,†† vagyis az a két rokon képzet, melyeknek társulása folytán előáll, egyszerre kerül a tudatba. Egészen másképpen vagyunk az ú. n. *pregnáns kifejezésekkel*; az alkotó képzetek nem rokonok, nem egyszerre

* M. Hat. 1:25.

** Simonyi Magy. Hat. 1:24.

*** MNyelv².

† Thewrewk E. Nyr. 1:50., — Kühner: Ausführliche griech. Gramm.² 2:469.

†† Wundt: A lélektan I. alapvonalai:² 215.

vannak a tudatban, hanem időben egymásra következnek: ez a *szukcesszív asszociáció*. Ha már most kissé vizsgálat alá vesszük az idetartozó jelenségeket, érdekes dolgokat fogunk tapasztalni: először is azt, hogy valamennyi olyan, amelyben a cselekvés képzelete társul az általa elért v. elérhető eredmény képzetével, az ok az okozattal, vagy megfordítva. Tehát itt olyan képzetek társulnak, melyek az ember lelkében úgyszólván mindig kapcsolatban vannak, csak hogy a most tárgyalandó szerkezetekben ez a kapcsolat nyelvbeli kifejezést is nyer. — Az eddig mondottaknál nem kevésbé fontos, sőt mindenek fölött jellemző a vázolt lelki folyamat eredményére az, hogy az ilyen úton létrejött szerkezetek mindig többet fejeznek ki, mint akármelyik azon kapcsolatok közül, amelyekből keletkeztek. Ettől a tulajdonságuktól kapták nevüket, s ez is lényegesen megkülönbözteti őket a képzettartalom hasonlóságán vagy ellentétes voltán alapuló analógiás szerkezetektől. — Az eddigiekből is megtetszik, hogy ha ezeket a jelenségeket osztályozni akarjuk, leghelyesebb lesz az aszerint való csoportosítás, amint a cselekvésnek a kifejezője a) a cselekvés eredményét v. b) a cselekvésnek okát is kifejezésre juttatja. Az első csoportot aztán az eredmény különfélesége szerint is két részre osztjuk.

a) *A cselekvést jelentő ige kifejezi annak eredményét is.* Az idetartozó szerkezetek úgyszólván mind olyanok, amelyekben a tárgyatlan v. tárgyas ige olyan igekötőt kap, amely rendszerint csak ahhoz az igéhez szokott járulni, mely az ezen igével egyéb körülmények között kifejezett cselekvésnek eredményét jelenti; a tárgyatlan ige ezáltal természetesen tárgyassá válik.

a) *A cselekvést jelentő igében ki van fejezve, hogy a cselekvés által a mondat tárgya valahova jut; az igekötő rendszeren ki, föl, le, de néha hiányzik:*

Kimártogat: absumit repetitis intinctibus (Kr.): mártogat és ezáltal kivesz. *Kinézte* magának az atyafiak közül, akiről tudta, hogy legjobban elfogadhatja (Abonyi: A mi nótáink 1:156). *Ráfüggesztvén* szemeit, mintha *ki* akarná belőle nézni a titkot (Bajza 2:139): *nézéssel kivesz. Kinézni* vkit *vhonnan*; ezt Arany J. elítéli: »*Kinéz vkit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem néz ki (üz ki nézéssel) a társaságból vkit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott.*« (Próz. 365). Az haiokat az partra *kienuezuen* (Kulcs: Ev. 401). *Kieskünnéd* útjából a napot (Vör. Shak. 2:115). *Kifürdesz* vagyonomból (Ar. Arist: Felhők 808): Sok fürdéssel kitúrsz vagyonomból. (Droysen német fordításában így: *verbadest mir Haus und Hof*). — Álljunk meg addig, míg dühét *kiforraná* (Ungv. TóthL. Vers. 87). Lábaidhoz borulni *s kísírni* töled *bocsána-*

tomat (Bár. VIII. 2:91). Ó szümet tudnám e szemekből kisírni (Vör. Shak. 2:82). Mikor a forró szív *kiliheg*é dühét. (Kaz. 2:98). Wenn nur das gährende Herz erst *ausgebraust* hat. — Hogy szívem ismét megnyilhata, hogy *lefecseghetem* magamról, ami fojtogat (Kaz. 5:40): Dass ich das alles *losschwätzen* kann, was mich so drängt. A hajnalt *leimádkozom* érte (Vör. Cserh. 141. v.): imádkozom s ezáltal lehozom. *Letagadná* a Krisztust a keresztről v. az Istent az égből (Nyr. 31:285). Igekötő nélkül is: Ne nyomorgasson engemet, hogy en nagysagodra job *jot fohazkodgyam*, hogy nem gonozt (RMNy. 3:8). Midőn felébredek, hajamat simítja, mindenik szálára áldást imádkozik. (Ar. Hátr. pr. 78). Az érsek legjobb áldását az égnek imádkozó fejeikre (Jókai: Télizöld 8). — Érdekesen mutatja az ilyen kifejezések egész lélektani processzusát a következő példa: Imádkozással rólunk sok terhe átkot osztatott (Szenv. Messz. 153): *manchen Fluch hinweggebetet*; az eredetinek a pregnáns szerkezetét a fordító feloldja az alkotó kifejezésekre. — Akit én lenéztem, le is volt nézve, bűm is lenéztem a kancsó fenekére (Lisznyai: PDal. 131). — Legyen én áldásom csendes nyári eső, hazám szent földére *üdvét permetező* (uo. 42). Jertek közel, *sirjuk red* sós könnyeink *özönnyét* (Ungv. Tóth L. Vers. 175). Aztán álom mézet csókolt ajakára (Toldi 4). *Éritt* tülem két forintot; köröszöt is vetettem rája (Nyr. 3:30). Éjjeli, nappali bánatban *siratja*, visszaohajtaná, *vissza* nem *sírhajta*. (Főv. L. 19:1723). Nekem a rég hallott drága hang vizkeresztet visszabájló (Kov. P. Fars. kal. 83). Alig beszéd ész szót is, má *hazakjáltották* (Nép. Zala vid.). *Egybe* hia es *kotyogja* az ő chirkeit (Tel: Ev. 1:99). Értöttük, hogy embörinket *oda kívánták* volna N., hogy oda mennének (TME. 3:104). — Ha eküdi é csobán vizér, vaj é silinga forgácsér megy ki, nem győzik *bevárnyi* (Nyr. 30:481.): Nem győznek várni, míg bejön.

β) Az alany vagy a tárgy a cselekvés által valami állapotba kerül, vmi állapotból kijut, vmivé változik:

Az este *elitták Katit* (Nyr. 5:39): ittak s ezzel eljegyezték. Isten hozzád eltűnt rózsapálya, isten hozzád *elsírt* nyugalom (Kölcs. Minden órá). Télen a tüzelő mellett a piszkafa végén *ácsorgott el egész napokat*. (Ludas M. Lehr:373.) *Elesküszöm* azt is, hogy ismerélek (Szász K. Shak. 89. szon.). Ha már sehogy sem sikerült *elszájaskodni a nyomort* (Greguss: A kullancs). Én *el* akarám *enyelegni a dolgot*, de nem lehetett (Kov. Fars. kal. 63). De hadd látok dolgaimhoz, *eltrécelem* a drága időt (Kaz. Kényt. ház. 113). Mykoron az napnak *feleet el mente* volna (PeerC. 60). Tekintélyünk T. K. *elkiegyezkedte* (PN. 31:40). Fiú, *kegyembe nézted magadat*, enyém leszesz (Rák. Shak. 13:130). Magokat *hírbe lármázva* (Ar. Hátr. Próz. 40). Ezt a kis kendert köllenék *főfonnyi* (Nyr. 30:395): megfonni és így fölhasználni. Ippen annyi (lisztünk) vót, hogy eccer *fösütöttük* (Nyr. 31:280). A szükség-kiáltó Tihanyi *fel-lármázná* ellenem az egész kuriát (Vitk. 3:74). — Réce és lúd-

dögök, miket az iménti jégzápor hevenyészett agyon (Kuthy: 35). — Már a nap a tenger partjára hágott és *telebámulta* fénnel a *síkságot* (Vajda: Bkfi 120): bámulással teletöltötte. — Nagyön telebeszéltek engemet (Lisznyai: PDal. 127).

Idetartoznak különösen azok az igék, melyek *-vá -vé* ragos határozóval valamivé változást v. változtatást jelentenek: Ezer karú *óriássá kápráz* a fény minden fát (Kisf. S. Somlyó 3:41). A vadkan a tiszta bakonyért *tócsává heveri* (Jók. Vadon vir. 167). Ilyenek a Simonyi tárgyalt szerkezetek: rabbá aljasul, jóváhagy, özvegyé marad.*

Károssá nem akarok *maradnom* (RMNy. 3:27, 44). Taligás *lővá aljasított* pegazus (Ar. Hátr. Próz. 40). Az erdők viharedzett vadja szemeit egy-két nap *éppé nyalogatja* (TSz. 4). A sár is rázós. ha *rögökké szárad* (Ar: EA. 4). *Holtra* (holttá) tudom *nézni*, hadd legelem őket (TSz. 5). — Meg az ilyen *refl. névmásos* szerkezetek: Kiken *magát* Cupido ő istensége *fáradtá tanította* (Kaz. Munk. 5:139). *Tengerré nővi magát* (Abonyi: A mi nót. 6:4).

Egyes szerkezetekben a tárgy állandóan a *refl. névmás (magát)*:

Álomba *sirdogálta magát* az anya is (Pet: Az ap.): sirdogált és álomba merült. Hótra *szégyelli magát* (Nyr. 2:130). Agyon *gondolkozza magát*: er denkt sich zu todtn (Vers. Sprachlehre 266). Agyonra *dolgozza magát* (Nép, Fehér m.). A kozák a hatalmas cár pártfogása alatt *holtra ihatja magát* (Ar. Próz. 513). *Magát torkig itta, ette* (Toldi 2). Mig tele nem issza *magát* a heves kívánságokkal, egyik akaratbul a másikba repdes (Vitk. 2:46). Kialussza, kipihen *magát*: pihenéssel kiveszi *magát* a fáradtságból. — Oly mesterül *ki tudják magokat hazudni*, mint a pénzt fészkeből kifütyenteni (Fal. TÉ. 784). — *Elbusulja, elkáromkodja, elkacagja, elhazudja magát; elbődíti magát; kivigadja, kimulatja, kiástitja magát*.

Azok a szerkezetek, melyekben a *mozgást* jelentő igékkel *hol* kérdésre felelő határozó van összekapcsolva, szintén idetartoznak, mert bennük is ki van fejezve a cselekvés eredménye is: *rajta rohan, rajta üt*:** *rárohan* és *rajta lett*. Rajtunk együtt hajnalban (Mon. 27:23). Rajtunk együtt lovas hadával (uo. 25). Vasárnapra ötszáz lovast rajtatok küldök (TME. 2:105). — A Tiszavidéktől a csángókig el van terjedve a *megy* igének *-nál* raggal való szerkesztése:

Eriggy el a kovácsnál. elment a kovácsnál (Nyr. 14:376). Én éppen vacsorát késztem főzni, mikor a szomszédunk, Gulyás

* Magyar Hat.:

** Sim.: Magyar Hat. 1:38.

Pésta nálunk együtt (Nyr. 17:41). A kántor, a jedző, de még a pap se áll nálunk gyünni (Nyr. 17:185). Egy hét múlva meg-meg elmentem Barcánál (Nyr. 23:383).

Sokkal valószínűbb, hogy itt is pregnáns kifejezéssel van dolgunk, melyben a mozgást jelentő ige a cselekvés eredményét is kifejezi, mint az a magyarázat, hogy a *-nál* ragnak ezt a használatát az ugyanazon vidéken elterjedt *-nott, nul, ni* formai hatása okozta.

b) Ennek az utóbbi jelenségnek épen megfordítottja az, hogy a helyben lételt jelentő igékhez, különösen a *lenni*-hez, irányt jelölő határozó járul; ezekben tehát a nyugvást kifejező ige v. igenév a nyugvó állapotot megelőző mozgást is kifejezi, tehát a *következmény kifejezője* rámutat a szülőokra is:

Még virágvasárnap óta fogva oda be vagyon Erdélybe (Lev. T. 2:24): bement Erdélybe és ott is van. Asszonyomat is hozza el ő kme, régen nem volt ide (uo. 47). Ez elmúlt csütörtökön Ferencz vala ide Komjátinál (uo. 82). A malom éppen akkor vót oda eprésnyi (Nyr. 30:606). Az uraság pedig tüsténkedett, hogy *hova marad* már olyan soká a doktor (Népk. Gy. 1:401). Én ettem meg, mig te *oda-jártál* kenyérért és sóért (uo. 403). Mig a kis lány odajárt valahun, addig megöte a kis gyereket (Nyr. 4:138). *Oda* is *országolt* több esztendeig a királyfi (Népk. 1:361). Az Bakyth uram mennyegzőjére Napajdlára jártunk (Lev. T. 2:43). Oda Erdélybe járt István uram (uo. 74). Írja meg Kd. énnekem, sokáig *késik-e* Kd. *oda* (uo. 121). Leg-feljebb sem mulatok oda egy hétnél tovább (uo. 433). Ki tizenkét hétig *oda szenvedvén* a megnevezett tizednek jószága mellett (TME. 2:200). Elküldi azért Pompejus császárt messze, országoknak koldul-tatására, úgy, hogy őt esztendeig *oda vitézkednék* (Hall. HHist. 2:40). — Kettő már ferhöl vót (Nyr. 24:430). Hová vótatok (ua. 11:237). A mut össze fővótam (Pestre) (Nyr. 6:421). A zaptya minap odavót Kanizsára a vására (Nyr. 11:237). Eccerre csak oda be lett a leán (Nyr. 17:517). Tudom, hom má morog otthun a menyecske, hogy illen soká *evagyok* (Nyr. 31:588). Odavótak a gyürüt keresnyi (NyF. 9:54).*

Tudtomra van: tudtomra adják + tudtommal van:

Hyzem, hog ty k-nek twtara wacion (Lev. T. 1:134). Tudtára lévén mindeneknek (TME. 2:114). Pest Pilis és Solt uniált vár-megyei lakosoknak tudtokra legyen (TME. 2:128). Ky énnekem annak eleotte ys thuttomra volth (RMNy. 3:50). Ilyen még: hiremmé van.**

* A *felé* névutónak helyben lételt jelentő igékkel való kapcsolatáról l. Simonyi: Magy. Hat. 2:126, 133.

** Simonyi: Magyar Hat. 1:315.

Az *ide való, oda való*-féléknek pregnáns voltát már nem érezzük; még 16. századi nyelvünkben is elég bőséggel találunk példát arra, hogy ennek a szerkezetnek eredetileg más alakja volt:

Ott walo fyw (Lev. T. 1:289). Mind ott valók, mind pedig szomszéd falubéliek (Lev. T. 2:104). Az *ith walo* sok jambor wytezek (RMNy. 2:71). *Thudomanth tethyenek* az *oth walo* plebanosnak (RMNy. 3:75). Im küldtem az *itt való* vadászásomból vadat és az *itt való* kertemből dinnyét (Nád. Lev. 4). Megfogadták ez levelem mutató *itt való* katonákat (TME. 1:247).

Ilyenek még: *oda föl, oda le, oda be van, idehaza, odahaza*. — A régi nyelvben a lokativus helyett sokkal gyakrabban használják a lativusféle határozókat, mint ma; egészen általános nyelvszokás pl. a 16. század táján, hogy pusztán az előbbi esetek analógiájára az *itt, ott* helyett az *ide, oda* határozó szókat alkalmazták, anélkül, hogy a pregnánsságot a legkevésbé is éreznők a kifejezésekben:

Ide jó idő vagyon (Mon. 24:129). *Ide mi tájunkon* elég a hír (Tört. tár 16:104). *Hyrek ide mi felénk* illyek vannak (RMNy. 2:279). Ha megint mi dolgotok lesz *ide alá* Potolba (Lev. T. 2:61). *Kd is jól értheti*, hogy minémü nagy szük esztendő volt *ide* (uo. 84). Ez idén az káposzta *oda* az földre igen kevés termett (uo. 2:146). Irja azt is, hogy *oda is* igen elpusztította az hajduság az földet (Lev. T. 2:168). *Ide nagy hire* vagyon fejedelem halálának (uo. 289). *Ide mostan*, legyen hála Istennek. csöndességben vagyunk (Rim. Lev. 141). *Ide természet ellen való tél* regnál (uo. 246).

KERTÉSZ MANÓ.

A FŐNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL.

III. A főnévi igenév mondattani szereplése.

Eddigi vizsgálódásunk eredménye, hogy a főnévi igenév igéből képzett, cselekvést jelentő főnévnek irányhatározói esete. Az irányhatározói esetből következik, hogy a főnévi igenév cél- és véghatározó lehet a mondatban; ebből pedig az esetek szinkretizmusa és az ellentétes kifejezések analógiája folytán állapot- és eredethatározói jellege fejlődött ki. És mivel a tárgyeset se más tulajdonkép mint irányhatározó, azért a főnévi igenév olyan kifejezésekkel is kapcsolódik, melyek rendszeren *-t* ragos tárggyal szoktak állani.

E szereplések magukkal hozzák, hogy a főnévi igenév állítmányi kiegészítő a mondatban, mert a határozók az állítmány körülményeinek meghatározására, értelmének kiegészítésére

szolgálnak. Ez adja meg azután a kulcsát a főnévi igenév alanyként való előfordulásának, ami különösen személytelen mondatokban vált lehetővé.

Mikor pedig az ilyen mondatokból a határozott vagy még inkább a személytelen állítmány kiesik, a főnévi igenév képviseli az állítmányt is a mondatban.

Végül a főnévi igenév lehet jelző is, vagyis az a mondatrész, melyre különösen áll a mondatrészek azon sajátága, hogy állítmányi eredetűek, azaz mondatnak felelnek meg. Ezt az észleletet pedig úgyszólván a főnévi igenév teszi világossá, mert szinte előttünk változik át határozói mellékmondatból a főmondat határozójává, tárgyi és alanyi mellékmondatból pedig a főmondat alanyává és tárgyává.*

Mielőtt azonban a részletes tárgyalásba belekapnánk, két tulajdonságáról kell szólni a főnévi igenévnek, melyet az iskolai nyelvtanok is felemlítenek, hogy a főnévi igenév személyragokat igen, de azokon kívül semmi más ragot, sem pedig képzőt nem vehet fel és hogy jelzője soha sincs, csak határozója és tárgya.

Az első tulajdonság, a személyragozottság — mint már említettük — számos rokon nyelvvel közös s bátran mondható a finnugor nyelvek közös tulajdonságának. — Régente nyelvünkben úgyszólván általános volt, jelenleg azonban csak egyes kifejezések mellett maradt meg, még pedig ott, hol a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanya odagondolható a főigéhez mint részes tárgy. — Ilyenkor ugyanis, ha a főige személytelen, a főnévi igenév alanya a mondatnak, de mivel személytelen állítmányon nem tudjuk a főnévi igenév alanyának személyét kifejezni, magán a főnévi igenéven fejezzük ki. Ha pedig személyes a főmondat igéje, akkor annak rendesen más az alanya, tehát ismét csak a főnévi igenéven lehet megjelölni cselekvésének alanyát. A személyragozás megmaradhat akkor is, ha a főnévi igenév alanya, mint *-nak nek-*ragos cselekvő vagy szenvedő személy avagy dolog ki van téve a mondatban, de viszont kitétele nélkül is sokszor elmaradhat, ha teljes általánosságban beszélünk.

* A példákat a főnévi igenév mondattani szerepének egyenkint való tárgyalásához Arany János költői munkáiból szedtem össze. Használtam a három kötetes 1872-i kiadást s az 1882-i negyedik kötetet, valamint a három kötetes Aristophanes-fordítást (1880.) és Arany Shakspeare fordításait: Szentivánéji álmat (Sz.), János királyt (Jk.), és Hamletot (Ham.) a Magyar Könyvtárban megjelent kiadásban.

Második tulajdonsága a főnévi igenévnek, hogy jelzője soha sincs, csak határozója és tárgya. Simonyi említ egy példát* s ez szinte páratlan nyelvünkben, hol jelzőt vesz maga mellé a főnévi igenév, mintha főnév volna: Nincs jobb vásárlani, mint kész pénzen (Kovács: Közmondások 128.) — A latin nyelvben is megvan az infinitivusnak ez az igei természetéből folyó saját-sága, hogy a jelzői meghatározásokat határozó gyanánt veszi maga mellé, bár Cicero műveiből itt is idéznek** egy pár példát, hol melléknévi névmás a jelzője az infinitivusnak: Totum amare hoc (Cicero Fin. I., 1., 1.). Vivere ipsum turpe est nobis (De or. 2. 6. 24.).

Még csak arról az esetről kell szólni, ha a főnévi igenévnek tárgya van. Ha ez a tárgy ugyanis olyan tulajdonságú, hogy az átható igét tárgyassá teszi, bár nem közvetlen tárgya a főnévi igenévvel álló átható igének, mégis hat rá és tárgyas ragozást eredményez. De van eset, midőn az egyszerű inf. már tárgyas ragozást eredményez: Óhajtja Etele szárnyán hadakozni (2:324.). Ki látta valaha villámlani télen? (Egri leányok.) A nép nyelvében is előfordul egyes vidékeken: Nagyon szeretem pipálni (Zilah-vidék),*** Szereti beszélni (Alsó-Fehér megye).† — A régi írók közül Matkó István nyelvének saját-sága, hogy a főnévi igenév után mindig tárgyas ragozású igét használ.††

1. A főnévi igenév mint határozó.

A főnévi igenév mondattani szereplésének leírását kezdjük az eredeti szerepén, a lativus értékű határozón. Így fordul elő a szanszkritban, görögben, olykor költőknél a latinban is, bár a latinban lokativus értékű az infinitivus, lativus-határozó a supinum. A franciában és a németben előljárókkal látják el a főnévi igenevet az illető határozónak megfelelőleg (franciában: *pour*, németben *zu* és *um zu*); ezzel mintegy erősíti a nyelv a határozót.

Mire a főnévi igenév főneve kiképződött az ige gyökeréből, a nyelv már az általános térbeli felfogásból kiindulva megalkotta a határozók kategóriáit a három irány (lok., abl., lat.) szerint, s a főnévi igenév lativusi ragjának megfelelőleg cél- és vég-

* Nyr. 19:244. l.

** Kühner Raphael: Ausführliche Grammatik 2:488. l.

*** Nyr. 28:113. l. — † Nyr. 25:350. l. — †† Nyr. 2:262. l.

határozó volt a mondatban; ez volt tehát az eredeti szerep, melyből a többi kifejlődött.

E két határozó faj, a cél- és véghatározó között nehéz megvonni a határvonalat. Erzékeltetve talán úgy lehetne kifejezni, hogy míg a célhatározó a cselekvésnek valami felé való irányulását fejezi ki, addig a véghatározó jobban megközelíti azt az illető valamit, már mintegy azt eredményezi. A közeli rokonság természetesen nagy ingadozást szült a két osztály tagjai között. Szinnyei fel se vett Magyar Nyelvtanában véghatározót, hanem az eredmény- s tárgyhatározóhoz, túlnyomó részüket pedig a célhatározóhoz számította. Érdekes a latinban a kereszteződés, amit a dativus finalis tanusít. — Találgatás természetesen, melyik mellett fejlődött ki előbb a főnévi igenév. A nyelvalkotás első fokain az ember inkább a természet jelenségeit öntötte szavakba, tehát inkább ezek mellett a térbeli jelenségek állapotait kifejező, mozgást jelentő igék mellett szerepelt a főnévi igenév. Midőn később metaforával élettelen tárgyakra is átvitték a cselekvést és egyes igék tisztán e szellemi mozgások jelzőivé lettek, ezek mellett azután már nem a térbeli cél, hanem a szellemi vég kifejezésére szolgált inkább a főnévi igenév.

A) Célhatározóként áll jelenleg a főnévi igenév a *mozgást* jelentő, átnemható igék mellett, de csak akkor, ha a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanya ugyanaz, mint a főmondaté. Ezzel szemben a finnben sokkal tágabb köre van a főnévi igenévnek, mint a — »tuo tänne kirja muidenkin nähdä«* példa mutatja. Hasonlóképen a németben is bármiféle célhatározói mondatot lehet főnévi igenévvel rövidíteni.

Halni jöttek I., 45. Mentek felkeresni I., 13. Járnak mulatni I., 19. Jerünk áldozni I., 432. Fut tépni II., 29. Előlegezni miért siettek I., 74. Utast várni nem szalad I., 243. Repülök feladni Arist. I., 38. Indulok felkeresni I., 58. Nyugodni tért I., 106. Nekiesett tépni II., 69. Bujdosni kelék IV., 2., 61.; Háromszáz robbana hadakozni IV., 149. Feltámadna-e védeni III., 317. Vére csillapodni száll I., 396. Félrevonult igazítani IV., 2., 196. Betekint kérni italt I., 234. Visszanézett búcsut venni I., 354. Megjelent felütni sátrát I., 105. stb.

A mozgást jelentőkhöz számítjuk a *maradást, ülést, állást* jelentő igéket:**

* Budenz: Finn Nyelvtan 125. l. (hozd ide a könyvet másoknak is látni).

** Simonyi: Magyar Nyelv 2:313.

Itt maradtál őrizni Arist. I., 315. Honn maradsz poszogni Arist. IV., 117. Apám olvasni leüljön III., 39. Talpon állok víni I., 43. stb.

Célhatározóként áll a főnévi igenév a *mozgatást, indítást* jelentő átható igéknél is. Ez szintén ősrégi és a rokonnyelvekkel egyező használata a főnévi igenévnek.

A főmondat állítmányának s a főnévi igenévtől kifejezett cselekvésnek alanya megegyezik:

Vitte prédáját megbájolni délibábját I., 65.; Hozta védeni IV., 2., 155.; Tüzelni szalmát hord III., b; Tábornak járat megvíni IV., 118.; Áldozni levágod Arist. I., 77.; Etetni kifogtak IV., 82.; Teszem elődbe enni Arist. I., 54.; Hurcoltalak megkötni Arist. I., 229 ; stb.

A következő példákban a főnévi igenévnek alanya a főmondat állítmányának a tárgya:

Küldi Bencét tudakolni IV., 2., 221. Elindított engem felkeresni téged II., 83. Elvitt játszani IV., 2., 6. Harcolni vezessék IV., 2., 131. Híjatok segíteni I., 21. Vadászni kicsaltak II., 314. Ráteregette szikkadni III., 18. Hajták építeni II., 363. Kergetem vadászni Arist. I., 94. Elvárom víni a csatát III., 104. Besodorják a földesurat pénzt adni III., 96.

A célhatározói főnévi igenévnek érdekes alakja maradt fenn: a ragtalan tárggyal összekötött főnévi igenév. Ha szemünk előtt tartjuk — írja* Simonyi — hogy a főnévi igenév mind jelentésre, mind etimológiájára nézve ragos főnév, nem csodálkozhatunk, hogy ez az igenév is képzett tárgyas összetételt, épen úgy mint minden egyéb igéből képzett névszó, úgyhogy a ragtalan főnév mint előtag járul hozzá. Ez igeneves szerkezetekben lehetséges, hogy kezdettől fogva nem volt tárgyrag, amint pl. a finnben sincs ragja az infinitivus és gerundium tárgyának.** Régiségüket eléggé mutatja, hogy csak olyan jellemző kifejezésekben maradtak fenn s más újabb használatban nem igen fordulnak elő, még ha teljesen egyforma szerkezet következik is egymás után, pl. Jőjtek halott látni . . . holnap kivinni zöld koporsómat I., 8. — Ma ugyanis ritkán használjuk, legfőlebb egy-két népdalban, így az ismerős székely népballadában is:

Senki sincsen itthon, csak én vagyok itthon,
Uram a városba piros csidma vönni,

* Nyr. 4: 343. s köv. l.: A szavak összetétele a magyarban.

** Nyr. 16: 1. l. Simonyi Zs.: Tárgyesetről.

Apám az erdőbe somfa vessző vágni,
Anyám a malomba fehér liszt őrleni.

Általános használatban több vidéken, pl. az alsófehérmegyei népnyelvben és Pápa vidékén (l. Nyr. 25:350, NyF. 17:18).

Az ilyen mondatokban majdnem mindig mozgást jelentő állítmány van, vagy legalább ehhez közel járó jelentésű (oda van, együtt van, marad, hagy, ereszt stb.). De ha más ige szerepel is, a főnévi igenév mindig célhatározó:*

Ellenség hagyott hírmondani I., 13. Egy maradt hírvenni I., 22. Menjen egérfogni I., 33. Fel borítani I., 308. Világlátni megyen I. 235. Házörzeni hagyták I., 329. Bucsujárni ment I., 352. Békekötni küldte II., 190. Verspótlani tettem a szót III., 2.; Korcsolyafutni megindul III., 18. Egyik maradtott jel-adni IV., 177. Végig haladt lókeresni IV., 51. Állít gépet kődobni IV., 2., 120. Szálljak le kapunyitni IV., 2., 224. Szalmahozni mentenek Arist. 1:44. Kér adó-beszédni hajót Arist. I., 73. Együtt valánk őrállni Arist. I., 218. Ereszkedtél nyárslopni Arist. I., 224. Elméje eszmécske szedni jár Arist. II., 29. Eredj les-örzeni Arist. II., 70. Hozzon kéz-mosni vizet Arist. II., 118. Vetközz le sár-taposni Arist. II., 142. Jerünk rözse-hozni Arist., III. 50. Mehetnek kása-zabálni Arist. III., 135. Korsó-bedugni se maradt Arist. I., 260.

Van azonban példa, hol tárgya az ilyen ragtalan tárggyal összekötött főnévi igenév a főigének: Megtanulánk szóni, csávaszeretni Arist. III., 60.

Az ilyen főnévi igenév mellett rendszerint határozatlan tárgyat találunk, csak nagy ritkán fordul elő határozott tárgy: Ment hada-szemlélni II., 313.

A felszólítással és parancssal a gyorsaság is együtt szokott járni, azért gyakran megtörténik, hogy a felszólító módú, mozgást jelentő állítmányok kimaradnak a gyors beszédben a főnévi igenév mellől, csak az irányukat jellemzően kifejező igekötő marad meg az igéből, vagy a felszólítást élénkebbé tevő indulatszó (ne, nosza...):

Fel borítani I., 308. Neki a töröknek szabdalni III., 328. Előre hancúzni III., 356. Rajta! vágni IV., 155. Le Szalontára készülni IV., 2., 227. Fel vizet hevíteni Arist. II., 77. Fel ütni-verní, zúzni, tépni Arist. II., 348. stb. Nosza kaput elfoglalni IV., 2., 227. Nosza futni Pejko IV., 2., 193. Nosza ütni Arist. II., 285. Ne az asztal törülni Arist. I., 372.

Olykor a kérdő szó mellől marad el az állítmány:

* Nyr. 16:2.; TMNy. 646. 1.

Hova édes? Víni érted. I., 482.

B) A véghatározói főnévi igenév rendszeren -ra, -re, néha -hoz, -nek ragos szerkezetekkel egyértékű. Simonyi* a következő négy osztály szerint csoportosítja az igéket, amelyek ilyen főnévi igenévvel kapcsolódnak:

a) A valamihez *készül, jut, fog, ráér* jelentésű igék:

Kitörni készül I., 56. Nekigyürköztek hegedülni III., 17. Fázni kezdek I., 5. Nem érsz rá meghalni II., 124. Rá sem értek szólni II., 74. Nem ér rá elvinni, ha feloldani ráért III., 216. Nem ért rá jegyváltani menni IV., 2., 55. Ezt fogjuk tenni I., 27.... stb.

A *fog* ige most a jövő idő képzésére használatos. A régi nyelvben azonban a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés módoszatát: beállását, megkezdését fejezte ki.** Arany nyelvében vegyesen fordul elő a jövő idő jelölésére a *fog* segédige és a *majd* határozó. — A *fog* jelentő módu jelen idején kívül a *fogna* föltételes módja fordul elő:

Hosszabb kín után fogtok éhen halni I., 12. Láncai soká fognának oldani I., 40. Óh nemzetem, ha fognád feledni? I., 427. Fogná hordani III., 69. Mi terjedt fogna lenni III., 257. Alig fogná jóslani III., 259.... stb.

b) Véghatározói főnévi igenévvel kapcsolódnak az *ereszt, bocsát, segít, hagy, enged, ad* igék:

Pihenni eresztik II., 338. Segítsen túrni I., 96. Nem bocsátalak itélni Arist. I., 212. Gyomra tekergeni hagyja III., 423. Nyujtsatok segítyt ótalmazni III., 158. Nincs vesztegetni szánt idő Sh. Jk. 83. Ad eszközöket elhárítani pályád akadályát I. 184. stb.

c) A valamire való *készséget, törekvést, vágyódást, kényszerülést* — másfelől *intést, sarkalást, kényszerítést* jelentő igék:

Bölcs férfiú lenni törekszel Arist. I., 131. Igyekszik tova hagyni II., 7. Visszanyomni erőlködni I., 52. Ráveti fejét megpróbálni I., 230. El van tökélve díjazni Sh. Jk. 85. Esküt teve lesködni IV., 2., 148. Enyhíteni őt versenyeznek I., 117. Vetélkedtek kinevetni Sh. Szá. 44. Ha tenni szépre, jóra egyesülsz I. 431. Melyet dicsővé tenni ajánlád véredek I., 431. Végrehajtani lángol IV., 2., 118. Látni ég I., 120. Messzeragyogni eped III., 8. Hallgatózni őrzöngök Arist. II., 263. Sziveskedjete megadni a tartozást Sh. Jk. II. Méltóztassatok maradni Sh. Jk. 27. Kény-

* M. Határozók 292—301. l.

** Vö. Régi Magyar. Nyelvmemlékek 3. k. 10. l. Szarvas, Magyar Ige-idők 279. l.

szerül nyergét viselni I., 115. Apját táplálni tartozik Arist. II., 174. Inte választani II., 212. Felszólít megvinni kegyelme hirmondóit IV., 2., 191. Távozni kéret Sh. Jk. 84. Maradni kényszerite Arist. III., 209.; Szorítja győzni I., 479.; stb.

d) Végül a *szokást, szoktatást, tanítást, ráunást* jelentő igék:

Hozzászoktál kedved abban tölteni Arist. I., 233. Én kaptam egykor fegyvert fogni II., 167. Repülni tanítják III., 244. Enni oktass Arist. II., 217. stb.

Véghatározóként áll a főnévi igenév oly állítmány mellett is, mely az említett igék fogalmát névszói alakban fejezi ki; teljesen egyező használata van az igenévnek a finnben és a görögben. Ilyenek: *van ideje, alkalma* ... (vagyis az időből folyó kényszerültség; megengedtek valamit).

Ezek az állítmánykiegészítő névszók mintegy birtokai a főnévi igenévtől kifejezett cselekvés alanyának. Ezt jelzi is a személyrag a következő példákban:

Van bátorsága vinni III., 137. Nincs erőm aludni I., 57. Van hivatásod tettekre hinni fel az idők fiát I., 203. Volt idejük magok összeszedni II., 456. Nem volt jogotok beszélni I., 190. Nincs kedve egerészni II., 2. Lesz kibuvóm tovább viselni Sh. Jk. 49. Van lelked alunni III., 174. Titkolni nincs oka II., 346. Nincs szám kibeszélni IV., 179. Szándokod feleselni Arist. I., 235. stb.

Ha az állítmánykiegészítő névszón nem tesszük ki a főnévi igenév alanyának személyét, akkor a kétértelműség elkerülése végett magán a főnévi igenéven jelöljük meg; ha ugyan nem akarunk teljes általánosságban beszélni:

Lett vón' alkalom megpróbálnunk III., 275. Nincs idő álmodkódban bolyganod I., 138. Kikerülnie nincs mód III., 17. Nem vala szükség kinyerned III., 162. Nincs tárgy kiöntened I., 293. stb.

Most lesz alkalom megenni Arist. I., 322. Tenni kevés, halni volt esély IV., 162. Volt-e fohász nyugalmat kívánni I., 68.; Szoroska hely eldönteni I., 299. Van élni abban hit I., 433. Nem szükség őrzeni Arist. I., 456. stb.

Megjelölhetjük végül a főnévi igenév alanyának személyét a főnévi igenév tárgyán is:

Most az idő fonni cseled I., 240. Gyarló szavak vágyamat kifejezni Arist. III., 154. Van valami belőle hűségem megbizonyítani II., 427.

Ugyancsak véghatározóként áll a főnévi igenév egyes melléknevek mellett, mint *alkalmas, képes, kész* stb. Simonyi* ugyan a

* M. Határozók 2:292 s köv. l.

célhatározókhoz sorolja az ilyen melléknevek mellett álló főnévi igenevet, de ha a készséget, kényszerülést stb. jelentő igék véghatározói főnévi igenévvel kapcsolódnak, akkor a kész, szíves, alkalmas stb. melléknevek mellett álló igenevet is a véghatározókhoz sorozzuk. Különben Simonyi is más helyen* a ,kész vagyok számot vetni vele' mondatban a főnévi igenevet véghatározói mellékmondat rövidítésének tartja.

Így áll melléknevek mellett a főnévi igenév a finnben. Budenz** tekintethatározónak nevezi, mert a főnévi igenév azt a körülményt jelzi, melynek tekintetbe-vételével történik valamely cselekvés. — Így áll a főnévi igenév a görögben is, míg a latinban ilyenkor a supinum ablativusa használatos (abl. limitationis).

Alkalmas ebbe járni félre Arist. I., 370. Csendes alunni III., 423. Élni dicső, halni dicső a hitért I., 410. Együgyü vagy mondani Arist. I., 183. Elég elszánt megbontani III., 154. Talál szeretni érdemest Sh. Jk. 161. Halni nem érett I., 419. Etelét ingerleni félős II., 342. Gyöngye vagy hordani I., 421. Mire jó? rárakni Arist. III., 134. Nézni kellemes Arist. III., 18. Gyermekére törni kész I., 191. Futni vagyok kénytelen I., 197. Képes megátkozni II., 415. Könnyü ezt megjósolni I., 181. Örülni méltó Arist. II., 5. Dalt kezdeni szebb mi lehetne, s végzeni dalt nemesebb, mint zengeni őket Arist. I., 87. Nem rest a bíróhoz menni I., 300. Szíves léssz teljesíteni Arist. I., 220. Arcom érzni tompa II., 253. Nem vala végzetes eloldani láncát Arist. I., 369. stb.

Hátra vannak még a *való*-val összekötött főnévi igenevek. Ezek között Lehr Albert*** különbséget tesz, hogy némelyekben a főnévi igenév a *való* vonzata, pl. Megvetni való ember . . ., másokban pedig a *való* jelzőtől jelzett főnévé, pl. Ríni való kedv. És míg az elsőben a *való* értelme módosult és méltó jelentésű, addig az utóbbi példa *való*-ja azt jelzi, ,ami van.' Azt hiszem azonban, inkább az okozza a különbséget a két igeneves szerkezet között, hogy a *való* az első példában átható igével kapcsolódik, a másodikban pedig átnemhatóval; az átható igenél ugyanis a *való* főneve a főnévi igenév cselekvésének a tárgya, az átnemhatónál pedig határozója:

Van féltetni valója I., 140. Csókolni való jókedv I., 215. Enni valót hoz I., 208. A szem elkáprádnék a sok látnivalótól

* M. Kötőszók 2. k. 177. l.

** Finn Nyelvtan 125. l.

*** Arany Toldijához írt magyarázatokban 208. l.

II., 306. S mi rajta megénekelni való III., 256. Irni valóm nincs IV., 2., 79.

Megforgattam (a kardot) harcolni való-e III., 245.; Valahogy erőt vett ríni való kedvén II., 50.; Erőt vett sírni való kedvén IV., 173.

A köznyelvben ritkább a főnévi igenévnek ez a mellékevek mellett való használata. A magyar nyelv ugyanis a cselekvő személynek vagy dolognak ilyen meghatározásait nem értelmező jelzővel, hanem határozóval fejezi ki, tehát: Használni lassú, míg gyors ártani (Arist. II., 307.) helyett: Lassan használ, gyorsan árt.

C) Állapothatározói főnévi igenév. A maradást, ülést, állást jelentő igék jelenleg már lokativussal kapcsolódnak. Analógiájukra a *van* pusztán létezését jelentő igével is összekapcsoljuk a főnévi igenevet. Kifejleszthette ezt a használatot az is, hogy nemcsak a maradást, de a többi mozgást jelentő ige mellett is előfordul a lokativus, ha a helyhatározó azt a tért jelzi, amelynek határain belül megy végbe a mozgás,* pl. Pesten jártam vizsgázni. A főnévi igenév ilyenkor a helyet kifejező lokativusnak értelmezőjévé lesz, annak kiesése után pedig a lokativusi jelleg a főnévi igenévre megy át és lesz belőle a lokativusnak megfelelő állapothatározó.

A *késést* jelentő igéknél az ellentétes *siet*, a *megszűnést* jelentőknél pedig az ellentétes *kezd* hatása alatt fejlődött ki a főnévi igenév használata:

Együtt valánk örállni Arist. I., 218. Fürödni van Arist. I., 374. Elfogadni késtek I., 183. Késel átaladni II., 397. Lecsapni kértek IV., 117.

Megszüntek áldozni kutfejeknél I., 26. Megszűn öldökölni a halál angyala I., 30. Megszüntek zajogni I., 47. Szünjék lelkemet kísértetni II., 457. Megszüntek adózni III., 93. Megszűnénk lenni körötted III., 321.

D) A módhatározói főnévi igenév. Az ige mellé gyakran járul ugyanazon tövű igei származék, ez azután jelentését erősebbé, nyomatékosabbá teszi. Lehr Albert** három módját említi az ige ilyen erősítésének: 1. az ige ugyanazon alakban ismétlődik, 2. -ás, -és képzős főnév tárgyasetével vagy más alakjával toldjuk meg, 3. az ige főnévi igenevével párosul.

* Simonyi: MNyelv 2:314. l.

** Toldihoz írt magyarázatok 246. l.

— Bennünket a főnévi igenévnek ez utóbbi használata érdekel, amely a szláv nyelvekben, különösen a lettben nagyon divatos, amint Pott: Doppelung című munkája bizonyítja.* Simonyi nem is tartja eredeti szerkezetnek, bár a rokonnyelvekben is megvan, hanem szláv nyelvből átvettnek. Szláv hatásra vall a mutató névmás ottléte is. — Veres Ignác** tartalmi igenévnek nevezi az ilyen főnévi igeneveket, mert megmondják, miről lesz szó a mondatban; Simonyi meg tekintethatározónak mondja.*** — A mondat szerkezet rendesen ellentétes értelmű.

Pedig félni félnek I., 17. Szólni nem szólt II., 178. Látni, azt eleget látok II., 231. Megölni nem öllek II., 297. Mélni nem mértem II., 410. Sinyleni — oh hogy ne? már sinyled anyádat IV., 144. Látni ha láthatna IV., 164. Kérni nem kérek IV., 2., 209. Enni meg úgy evék Arist. I., 44.

E) Eredethatározói főnévi igenév. Végül a lativus értékű főnévi igenév, mint ablativus-határozó is előfordul az ellentétes kifejezések egymásra való hatása folytán. A vágyódást és törekvést jelentő igék analógiájára az eredethatározóval kapcsolódó *félést* jelentő igéket is összekötjük főnévi igenévvel:†

Királya szemébe tekinteni átall II., 341. Fáznak szembe nézni IV., 2., 151. Miért féljek követni I., 63. Az ördögöt sem irtóztak volna felrántani III., 57. Nem pirultál fegyverét felvenni, miért pirulnál nyomdokain menni II., 415. Óvakodj felróni I., 184. Reszkess az égit elveszteni I., 397. Nem retteg vesztébe rohanni III., 104. stb.

SZEGLETI ISTVÁN.

MAGYAR ELEMÉK A MÓCOK NYELVÉBEN.

A mócok az erdélyi Érchegység keleti lejtőjén az Aranyos folyó völgyében azon területen laknak, mely Gainától és Kurkubetától egészen Lupsáig terjed el. Ezen a területen nagy tömegben élnek, több nagy községet alkotva: Bisztra, Csértés, Topánfalva, Szekátura, Albák, Nyágra, Szkerisora, Vidra, Ponor az Aranyos balpartján; Szohodol, Kerpenyes, Abrudfalva, Abrudbánya (város).

* Idézve Thewrewk Emil: Figura etimol. Nyr. III., 397. l.

** A magyar főnévi igenév használata általában és Petőfinél különösen (Nagyszebeni áll. főgimn. Értesítője 1885/6).

*** MHatározók 300. l.

† Simonyi: MNyelv 2:310. l. MHat. 1:24. Nyr. 33:574.

Karna, Bucsum és Verespatak községeket az Aranyos jobbpartján.

E helységekben, Abrudbányát, Verespatakot és Topánfalvát kivéve, a népesség tiszta oláh. Számuk 52,217-re rúg, míg a köztük lakó összes magyarok száma 3260 (a németeké 210).

A mócok régebben hajfonatot viseltek, még most is látható itt-ott egy-egy öreg ember hátán a leeresztett hajfonat. Valószínűleg a hajfonattól, melyet — megkülönböztetőleg az asszonyok *chicá* vagy *cïoc*-jától, — *moț*-nak (*móc*, Haarbüschel) neveznek, kapták elnevezésüket is. Egy másik, kevésbé elterjedt elnevezésük *topi* (*copok*, a német *zopf*-tól, mely szintén hajfonatot jelent). Ez az elnevezés inkább az Aranyos balpartján lakó mócokat illeti meg.

A mócok általában középtemetűek, hosszúkás - tojásdad, határozott arckifejezéssel; hajuk barna vagy gesztenyeszínű, ritkán szőke, homlokuk széles, szemük gesztenyebarna vagy kék, álluk pedig hegyes. Járásuk ringós, kissé előrehajlott, ami a sok hegymászás eredménye.

Jellemükre nézve szívós természetűek, kevésbeszédűek, komolyak és őszinték, de az idegennel szemben bizalmatlanok és gyanakodók. Békés, türelmes és vendégszerető emberek, de a sértést el nem felejtik; haragtartók, sőt bosszúállók is, ha jogaikat sértik. Igen szeretik szabadságukat és az igazság előtt meghajolnak. Nagyon ragaszkodnak az ősi szokásokhoz és nyelvükhöz, úgyhogy igen nehezen és ritkán tanulnak meg más nyelvet. Fő jellemvonásuk a komolyság és a bizalmatlanság; a munkásság és a kereskedői élelmesség; a családi életben az erkölcsiség, egyházi életükben a mély vallásosság, állami életükben a törvények és hatóságok iránti tisztelet.

A nyelv tekintetében is konzervatívok lévén, sok régi vonást őriztek meg, pl. a *rotacizmust*, vagyis az *n* s ritkán az *l* hangnak két magánhangzó között *r*-ré változását. Az idegen hatások közül a mócok nyelvére leginkább a magyar gyakorolt és gyakorol mélyebb befolyást.

A mócok fő foglalkozása a *marhatenyésztés*, de méginkább a *fakereskedés* és a bányahelységekben a *bányászat*. De *mesterségeket* is űznek.

A férfiak viselete, — a szűk, oldalt varrott nadrág és a nadrágban övezett ing — valamint az a körülmény is, hogy a mócok nyelvében igen nagy mennyiségben fordul elő a magyar

elem, azt a véleményt keltette a magyar tudós körökben, hogy a mócok székely eredetűek, vagyis eloláhosodott székelyek.

Nem lehet tagadni, hogy a mócok nyelvében sok a magyar elem. Ez a körülmény úgy magyarázható, hogy a mócok iparos és kereskedő nép lévén, faipart űznek, különféle faedényeket és zsindelet készítenek, épületfákat bárdolnak és abroncsozással, szűcsmesterséggel és állatkereskedéssel foglalkoznak. A dézsákat, csebreket, abroncsokat és egyéb portékát apró lovaikra vagy magas kerekű kocsijaikra rakják s így látogatják nemcsak az erdélyi falvakat és vásárokat, hanem a magyarországiakat is, s enm ritka eset, mikor a »csebres-mócok« a magyar pusztán keresztül egészen Debrecenig, Kassáig, Szolnokig, Szegedig, sőt Fehértemplomig is eljutnak. Az állatkereskedők is eljárnak a magyarországi nagy vásárookra. Ilyképen a magyarsággal való érintkezés mindennapi. Nem csekély befolyással lehetett a mócok nyelvére a bányahelységek magyar lakossága is. Ebből magyarázhatni péld. hogy Verespatakon és részben Kerpenyesen és Szohodolon felszólításokban és kérdésekben nem a második személyt, mint mindenütt az oláh nyelvben, hanem a harmadik személyt használják, mint a magyarban. Míg a többi oláhok azt mondják: Dumniata unde *duci* (második személy) copilul? (maga hova *viszed* a gyereket?), addig az említett helységekből így fejezik ezt ki: Dumniataunde *duce* (harmadik személy) copilul? (maga hova *viszi* a gyereket?).

Az átvételek legnagyobb részben oly közönséges magyar szókra szorítkoznak, melyeket a Királyhágón inneni oláh nyelvben is mindenütt megtalálunk. Olyan sajátos szókincsre, mely a székelységet jellemzi, a mócok nyelvében nem akadunk; a székely tájnyelvnek semmi nyoma. Annak, hogy a mócok eloláhosodott székelyek, ellene mondanak a helységnevek is, melyek mindenütt szláv vagy oláh eredetűek. A havasok, hegyek s a vizek nevei szintén szláv vagy oláh származásúak.

Magyar elnevezésre utalnak: *Ordîncuşa* (ördöngös), egy vad patak Szkerisorán; *La nemnişi* (a nemeseknél) *La homnoji* (a hadnagyoknál) két domb Vidrán; Szohodolon egy kisebb hegy neve *Dealul lepedeului* (lepedőhegy), úgy szintén Bucsumban van egy hegy *Hărăguşul* (haragos) névvel; továbbá Szohodolon egy forrás neve *Feredeu* (feredő) s annak a pataknak, mely Verespatakról folyik és a kerpenyesi patakba ömlik, *Foiş* (folyás) a neve. Ez elnevezések azonban alig jöhetnek számba a szláv és oláh eredetű elnevezésekkel szemben.

Ha a székelyek alapították volna a mócok lakta községeket, egy-egy község- vagy határnévben, a vizek, hegyek, havasok, erdők stb. neveiben fennmaradt volna a székely nyom. (Vö. Moldován Gergelytől Alsó-Fehér vármegye monográfiáját.) De nincs kizárva, hogy a mócok magukba olvasztottak kisebb magyar telepítvényeket. Adatokkal azonban bebizonyítani nem lehet.

Ha vizsgáljuk továbbá a család- és keresztneveket, szintén csak csekély számban találunk magyar eredetű vagy magyar képzéssel ellátott neveket, pl. *Ancău* (*ău* az oláh nyelvben a magyar vég *ó*-ból lett), *Andreș* (András), *Aranyosi*, *Ardeu* (*eu* a magyar *ő*-ből), *Astăluș* (Asztalos), *Ban* (Bán), *Barna* (Barna), *Balta* (Balta), *Bica* (Bika), *Birău* (Biró), *Cătană* (Katona), *Dancin* (Dáncs), *Dărăbanț* (Darabant), *Dudaș* (Dudás) *Fărcaș* (Farkas), *Feier* (Fehér), *Fodor* (Fodor), *Găldău*, *Giurca* (Gyurka), *Goia* (Gólya), *Grof*, *Gabor*, *Gomboș*, *Hărăguș* (Haragos), *Hăiduc* (Hajdu), *Iambor*, *Indreș* (András) *Joldiș* (Zsoldos), *Lăslău* (László), *Micșa* (Miksa), *Mateeș* (Mátyás), *Napău*, *Nemeș*, *Potinteu*, *Raț* (Rác), *Șipoș* (Sipos), *Socaciu* (Szakács), *Suciu* (Szücs), *Tătar*, *Tobiaș*, *Tomuș*.

A magyar nyelv befolyása az oláh nyelvre két időszakban érvényesült.

Az egyik időszak régibb s befolyása általánosan érezhető az egész oláh nyelvre. Ez igen tekintélyes és fontos tényező volt a nyelv képződésében és gyarapodásában, mert nem csak szavakkal gazdagította a nyelvet, hanem néhány képzővel is.

A második még ma sem szűnt meg és nem is fog megszűnni, amíg a magyar és az oláh nép érintkezni fog egymással.

A mócok nyelvében található magyar elemeket szüleimtől és gyermekkori játszótársaimtól tanultam meg s most is, ahányszor érintkezem a móc világgal, ilyen szóanyaggal élek, ez különben a félreértés kikerülése végett szükséges is.

A magyarból átvett oláh szavak hangtanát mellőzöm, mert azt behatóan fejtegette Alexics György Magyar elemek az oláh nyelvben című munkájában (I. Nyr. 16. és 17. k.). A móc átvételek is ugyanezen keretben mozognak.

Az oláh szavak leírásában a tiszta fonétikus írást használom.

Az előforduló hangok jelei:

oláh	magyar	oláh	magyar	oláh	magyar
a	= á	gh	= g*	p	= p
ă**	= torokhang	ghî	= gy	r	= r
b	= b	h	= h	s	= sz
c	= k	i	= i	ș	= s
ce, ci	= cs	î**	= torokhang	t	= t
ch	= k*	j	= zs	ț	= c
d	= d	l	= l	t'	= ty
d'	= gy	l'	= ly	u	= u
e	= ë	m	= m	v	= v
ë	= é	n	= n	z	= z
f	= f	ñ	= ny	î	= rövid i
g	= g	o	= o	ũ	= u

abrac (◡◡**): *abrak*. Használatos a szekerések nyelvén.
Am dat abrac la cai: abrakot adtam a lovaknak. Egyformán
használatos az oláh egyértékes *oväs* is.

abracăluësc (◡◡◡◡◡): *abrakol*; *abracăluëște caii*: megveri,
megostorozza a lovakat.

abros (◡◡): *abrosz*.

acar (◡◡): *akár*; *acar-că*: akárhogy, *acarcinë*: akárki,
acarcë: akármi; *acar* = *batăr*: bátor. Igen használják.

Acar păcat, acar ba

La badea gură-î-oî da;

akár vétek, akár nem, kedvesemnek csókot adok.

acăũ (◡◡): *akó*.

Cinstivëi pe tatăl tău?

In toată ziua c'un acăũ:

tisztelni fogod atyádat? Minden nap egy *akóval*. (A cigány
gyónása.)

ad'imant (◡◡◡): *gyémánt*. *Făt-frumos pusă potcoavë dë*
ad'imant pëcal și să sui pë muntëlë dë uiagă: gyémánt patkókat
veretett lovára és felmászott az üveghegyre.

alaș (◡◡): *állás*. A sok magyar jelentése közül a mócok
nyelvén csak az *échafaudage* jelentés él.

alcătuïesc (◡◡◡◡): *alkot*. Az irodalmi nyelvben is használják.

aldaș (◡◡): *áldás*. *Cë sãmînatũrĩ frumose avëm, aldașul*
lui Dumnezeu un altcëva: mily szép vetéseink vannak, Isten
áldása, nem egyéb.

alduïesc (◡◡◡): *áld*. A szó az egész magyarországi oláh-
ságban járatos.

* *e* és *i* előtt.

** L. e hangok elemzéséről Philol. Közl. 29:259.

*** Ezek a jelek itt nem jelölnek rövidséget és hosszúságot, hanem
csupán hangsúlytalan és hangsúlyos szótagokat.

O baie vercheșenească
Dumnezeu te alduiască:

oh, verkesi bánya, Isten áldjon meg téged. Mint köszöntés minden-napi. *Dumnezeu te alduiască*: Isten áldjon meg. Pejorativ *alduiesc*: szid, átkoz.

aldămaș, adălmaș (∪∪∟): *áldomás*. »Áldomást adni« vagy »áldomást inni« szokásban van minden adás-vevés alkalmával az alsóbb osztályban.

alcăuișesc (∪∪∟): *ácsol*, régibb: *álcsol*. *Din lemnul ăsta am să alcăuișesc ciubere bune*: e fából jó csöbröket fogok ácsolni.

alësh (∪∟): *les*.

alëshuișesc (∪∪∪∟): *les[ni]*. Mind a kettő a magyar *les* szóból prothetikus *a*-val.

amistuișec, amñistuișec (∪∪∪∟): *enyészt* (vö. NySz.). *A'amis-tuit bani de el*: elrejtette a pénzt előle. *Unde s'o amñistuit copilul acela?* Hol rejtőzködött (merre enyésztődött el) az a gyerek?

angliuș (∪∪∟): *ánglius* (angol). *Steampurile dela Valea-Dosului le-or cumpărat angliușii*: a 'valea-doszului zuzókat (zúzdát) az angolok (t. i. egy angol társaság) vették meg.

arăduișec (∪∪∪∟): *ered*. *Vaca arăduie lapte*: a tehén teje *ered*, indul. *Cînd urmează ploaie după secetă, arăduiesc isvoarele*: mikor száraz idő után eső következik, a források vize megered. *Mă arăduiesc cătră satul meu*: eredek (indulok) falum felé.

Ardeal, Ard'al (∪∟): *Erdély*.

ardemlășec, ardemlășec (∪∪∪∟): *érdemel*. *Copilul bun ardemeleşte (ardemeleşte) să fie lăudat*: a jó gyerek megérdemli, hogy dicsérik.

arñeu (∪∟): *ernyő*. A mócok mikor útra indulnak dézsák-kal megrakott szekereikkel, vászonból készített *arñeu* (ernyő)-vel takarják be.

arșău (∪∟): 1. *ásó*. — 2. a kártyajátékban az *alsó*.

astăluș (∪∪∟): *asztalos*. *La noi sînt mai mulți astăluși decît în tri sate*: nálunk több asztalos van, mint három faluban együtt. Ebből: *astălușiie* (∪∪∪∟∪): *asztalosmesterség*.

badocă (∪∟∪): *bádog*.

băgău (∪∟): *bagó*.

baiu (∟): *baj*. *Ce baiu ai?*: mi bajod van? *Ce baiu am eu de el!*: mit törődöm én vele! (mi bajom vele!).

bălgătag (∪∪∟): *balgatag*. 1. együgyű, ostoba; *Ce-ai făcut bălgătagule?*: mit csináltál ostoba? 2. koldus, nyomorék.

băișag (∪∪∟): *bányászság*. *Slabe băișaguri. Vai de noi băieșii, n'avem nici o căpătare*: Gyenge bányászság! Jaj nekünk bányászok, nincs semmi keresetünk.

bănat (∪∟): *bánat*. *Acum nu vă fie cu bănat, să vedem ce zestre are fata*: ne vegyék rossz néven, lássuk milyen hozománya van a lánynak.

De jele si de bănat
De tri zile n'am mîncat:

a bútól és bánattól három nap óta nem ettem. Közkeletű, valamint az irodalomban is.

bănuîesc (◡◡⊥): *bán*. *Mî-o murit fătura, rău îmi bănuîesc de ea, că era tare isteata*: leánykám meghalt, nagyon bánom, mert ügyes volt. *Imî bănuîesc de cisme să le port prin t'ina asta*: sajnálom a csizmámat ilyen nagy sárban viselni.

barnă (⊥◡): *barna* (ökörnév).

bărnaciû (◡⊥): *barnás*.

Bate-l Doamne cuî nu-î place
Gura de fată bărnace:

Verd meg Isten, ki nem szereti a *barna* lányt megcsókolni.

barşon (⊥◡): *bársony*.

băşaduîesc (◡◡◡⊥): képzés a magyar *beszéd* szóból. Jelen-tése: valaki vagy valami után kérdezősködni, tudakolni.

batăr (⊥◡), *batărîş* (⊥◡◡): *bátor*, *ámbátor*. Használják fölkiáltásokban is: *Batăr-batăr rău om; batărîş rau om*: mégis rossz ember az!

Beciû (⊥): *Bécs*. *Merge 'n Beciû după berbeci*: Bécsbe megy berbécsset megvenni.

băcinalt (⊥◡◡): *bécsinált*. (Eingemachtes.)

bechêş (⊥◡): *bekes* (felső ruha).

bělfeîe (◡⊥◡): *bělfa* (die Heuleichse, aufwärts laufender Teil eines Joches).

bělêj (◡⊥): *béllés*. *Belej de mîel*: báránybéllés.

bělëcruîesc (◡◡◡⊥): *béllel*. *Bundă belecruită cu lup*: farkassal bélelt bunda.

bělînjî (◡⊥): *bilincs*. *Taci nu plînge, că vin jendarîi şi te bagă 'n belînjî*: hallgass, ne sírj, mert jönnek a zsandárok és bilincsbe vernek téged.

bělşug (◡⊥): *bőség*. *Din darul Domnului avem în anul acesta poame din belşug*: az Úr áldásából az idén van gyümölcsünk bőségesen.

běrbinţa (◡⊥◡): *berbince*.

bēteag (◡⊥): *beteg*. Ebből: *betegos*: beteges.

(*mă*) *bētējesc* (◡◡⊥): *betegszik*. *Femeie bētējită*: beteg-ágyas, gyermek-ágyas asszony; *să bētējaştă* (asszonyról): szül.

bēt'ěşug (◡◡⊥): *betegség*.

bică (⊥◡), *bic* (⊥): *bika*.

biciû (⊥): *becs*.

biceş (◡⊥): *becsüs*.

biciuluiesc (◡◡◡⊥): *becsül*. *Păşunea or biciuluit-o biceşii în tri zloţi de-arjint*: a legeltetést három ezüst pengőre becsülték a becsüsek.

bintătuîesc (◡◡◡⊥): *büntet*.

bir (┐): *bér*. Nemcsak a mócoknál, hanem az egész oláh nyelvben igen elterjedt szó. *Bir de drum*: útbér; *bir de pădure*: erdőbér. *Sînt sătul de biruri grele*: megúntam a súlyos béreket.

birău (┐┐): *biró*. Úgy e szót, valamint összetételeit: *solga-birău*: szolgabíró, *iaraşbirău*: járásbíró és *fibirău*: főbíró, a törvénykezés vitte be az oláh nyelvbe. Igen elterjedt szó a népköltészetben. — *birăiţă* (oláh képzés): bíróné.

biriş (┐┐): *béres*.

biruişesc (┐┐┐): *bír*; legyőz. *Cel mai tare biruie pe cel mai slab*: az erősebb legyőzi a gyengébbet.

bitang (┐┐): *bitang*; törvénytelen gyerek. *Umblă de bitang încoaci şi 'ncolo*: bitangul jár ide-oda.

bităngălăsc (┐┐┐┐): *bitangol*.

bit'erîu (┐┐): *betyár*. Járv, mint lónév is: *bêt'ar* (┐┐).

bizuîşesc (┐┐┐): *biz(ik)*. *Mă bizuişesc în tine, că te ştiu om omenie*: bizom benned, mert becsületes embernek tudlak.

bobir (┐┐): *babér*. *Frunză de bobir*: babérlevél.

boboană (┐┐┐): *babona*. Ebből: *boboănăsc* (┐┐┐): *babonáz*. *I-o dat boboană*: babonát (varázsszert) adott neki. *L-o boboănit, sa nu poată iubi altă fată*: megbabonázta, hogy más lányt ne tudjon szeretni.

bogajă (┐┐┐): *bagázsia*.

boaghîe (┐┐): *boglya*.

bogorie (┐┐┐┐): *bagaria*.

... Şi cîsme de bogorie

Să-mî fi dragă numaî mie:

bagaria csizmát (is veszek), hogy csak nekem légy kedvesem.

boît (┐): *bojt*. *Si purta a şapcă cu boît de aur cît pumnul*: sapkát is viselt 'ökölnyi arany bojtval.

boc (┐): *bak* a kocsin; továbbá a rövidre vágott fa. *Am pus doi bocî în sobă*: két bakot (rövid fát) tettem a kályhába (tűzre).

boconciû (┐┐): *bakancs*. Ezelőtt negyven-ötven évvel a mócok nem ismervén a csizmát, a gazdagabb emberek bocskor helyett bakancsot viseltek.

bolund (┐┐): *bolond*. *Casa bolunzilor*: bolondok háza. Ebből: *bolunzăsc* (┐┐┐): *bolondul*. Szintén a *bolund*-ból képződött a *bolunzië* (┐┐┐┐): *bolondság, esztelenség* szó is. *Ce bolunzie în cap la el*: milyen nagy bolondság van a fejében.

bolunşag (┐┐┐): *bolondság*. Csak elvétve hallható.

borbiu (┐┐): *borbély*. Csak újabb időben került a nyelvbe.

bord'eu (┐┐): *bordély*. Egy kis kunyhó, amely télen át a cigányoknak szolgál lakóházul.

boritaş (┐┐┐): *borítás*. *Pun boritaş pe cizme*: borítást teszek a csizmára.

boritëc (┐┐┐): *boríték*. Jelentése ugyanaz, mint az előbbi szónak.

borñëü (◡◡): *bornyú*.

Văi săraca cătana
Cînd îi vine porunca
Ja *borñeul* pe spinare
Și pleacă la drumul mare:

jaj a szegény katonának, mikor jó a parancs, hátára veszi a bornyút és indul a nagy útra.

borviz (◡◡): *borvîz*. A mőcok nem igen isznak bort borvîz nélkül. Borvîz alatt csak a borszéki savanyú vizet értik, melyet a székeltek (*borvizari* név alatt ismeretesek) hoznak.

borzoș (◡◡): *borzas*. *Nevastă cu capu borzoș*: borzas fejű menyecske.

bosorcaië (◡◡◡◡): *boszorkány*. A nép azt hiszi, hogy a *bosorcaiile* (boszorkányok) nyúllá átalakulva elveszik a tehenek tejét.

buduluïesc (◡◡◡◡): **bûdol?* herumsuchen, genau durchsuchen. *Am budulit toată casa și n'am aflat colopul*: átkutattam az egész házat, de nem találtam a kalapomat.

bud'igăi (◡◡◡): *bugyigó*.

buïguïesc (◡◡◡): *bolyg*, félre beszél. *Om buïguît de cap*: zavart (fejű) ember.

buïgătuïesc (◡◡◡◡): *bolygat*. Szintén csak a fenti jelen-tésben járja.

bulciû (◡): *bûlcsú*; vásár, országos vásár. A heti vásár azonban csak: *tîrg, tîrg de săptămînă*.

bumb (◡): *bomb* (a székelteknél), *gomb*. Ebből *bumbuliû* (◡◡◡): kerek, kerék.

Am o mîndră grăsulie
Și la față *bumbulie*:

van egy kissé kövér kedvesem, arca kerek. Továbbá: *îmbumb* (◡◡): begombol és *dësbumb* (◡◡): kigombol.

bundă (◡◡): *bunda*.

bundaș (◡◡): *bundás*. (Kutyánév.)

buntuzuïesc (◡◡◡◡): *bontoz?* *Buntuzuïesc casa*: felbontom a házat. *Buntuzuïesc în casă*: a házban mindent össze-vissza hány, vagy kihozza a bútorokat, pl. mikor meszelnek.

burcuș (◡◡): *burkus*.

burzuluïesc (◡◡◡◡): (föl) *borzol*(ódik), berzenkedik, fölkon-dorodik; átvitt értelemben: *haragban van*, haragszik. *Eară sun-teți burzuluïți?*: megint haragban vagytok?

cancăiă (◡◡): *kancsó*.

căpăluïesc (◡◡◡◡): *kapál*.

Szegény lányok, nappal mennek kapálni, éjjel mosnak, súrolnak.

căpăi (◡◡): *kopó*, vadászkutya.

captă (◡◡): *kapta*, kaptafa.

căput (◡◡): *kaput*, *căput de lîna*: gyapjúkabát, *caput*

de pînza: vászonkabát, *căput de vară*: nyári kabát, *căput de iarnă*: téli kabát.

cătană (◡◡◡): *katona*.

De unde *cătana* pleacă

Rămîne casa săracă:

ahonnan elindul a katona, marad a ház szegényen. Ebből *cătăniē* (◡◡◡◡): katonaság és *cătăniesc* (◡◡◡): szolgál (mint katona); *cătăneşte* (◡◡◡◡): *katonáсан*.

căuaciū (◡◡): *kovács*.

căciū (◡◡): *csákó*.

căcliū (◡◡): *csáklya*.

căngăū (◡◡): *csángó*: vándorlegény.

călăū (◡◡): *csaló*. *Fereşte-te de călăū*: kerüld a csalókat.

cămpaş (◡◡): *csámpás*.

cărdăş (◡◡): *csárdás*. *Joacă cărdăşul*: csárdást táncol.

Umblă cărdăş: feszesen, büszkén jár.

căhăluiesc (◡◡◡◡): *csahol*. *Maī tacī din gură, nu tot căhălui atîta după mine*: hallgasson már egyszer a szád, ne csaholj annyit utánam.

căluiesc (◡◡◡) és *încăluiesc* (◡◡◡◡): *csal*.

căluşag (◡◡◡) és *încăluşag* (◡◡◡◡): *csalság*. MTsz.

cend'ē és *cendeş* (◡◡): *csendes* (ökörnév).

chehē (◡◡): *keh*. A lovakról mondják.

cheheş (◡◡): *kehes*. Az emberekről csak gúnyosan mondják, hogy kehes, vagy kehe van.

cheltuiesc (◡◡◡): *költ*. *Cheltuiesc banii*: költi a pénzt;

cheltuiesc vremea: költi az időt. Innen vannak még: *cheltuire* (◡◡◡◡) és *cheltuială* (◡◡◡◡): *költség*.

chêşug (◡◡): *költség*. Átvitt értelemben: apró dolgok, csecse-becse.

chefē (◡◡): *kefe*, *chêfeluiesc* (◡◡◡◡): *kefél*. *Chefeluiesc hainele*: kikeféli a ruhát. Más értelemben: *Pe Nuţu l'or chefeluit bine la făgădău*: Nucut (Jánost) jól megkefélték (megverték) a fogadóban.

chēneş (◡◡): *kényes*. Újabb átvétel, mely azonban erősen versenyez a régibb *jingaş* (kényes) szóval.

chēpēniag (◡◡◡): *köpenyeg*.

cheşē (◡◡): *kesely* (ökörnév).

chibzuiesc, *chipzuiesc* (◡◡◡): *képzni*. *Am chibzuit noi, că o fi bine aşa*: megfontoltuk már, hogy jó lesz így. Ebből: *chibzuire* (◡◡◡◡), *chibzuială* (◡◡◡◡): *megfontolás*.

chilin (◡◡): *külön*. *Mîncă de chinlin*: külön eszik. *S'o dat de chinlin de tată-so*: különvált atyjától. Ebből: *děschiliniesc*, *děschilind'esc* (◡◡◡◡): *különválík*.

chin (◡◡): *kín*. *Dear muri să scape de chinuri*: bár meghalna, hogy megmeneküljön a kínoktól. Ebből: *chinuiesc* (◡◡◡): *kínoz* és *mă chinuiesc*: *kínlódik*.

chind'ëu (◡◡): *kendő*. A mócok *chind'ëu*-nek nevezik egyrészt a törülközőt, másrészt egy díszesebb, szép színes virágokkal szövött, törülközőalakú kendőt, mellyel a falakat szokás díszíteni.

chip (◡): *kép*. *Nu-î chip să scăpăm de bir*: nincs kép (mód) megmenekülni a büntetéstől; *în chip de om*: emberalakban; *chipul Domnului Hristos*: Krisztus Úrunk képe. *Vorbește într'un chip și face într'alt chip*: egyképen beszél és másképen csinál. *Chip cioplît*: (faragott kép) bálvány.

Ebből: *închipuiESC* (◡◡◡◡): képzel, tart magáról. *Om închipuit*: dolyfös ember.

chipëș (◡◡) és *chipos* (◡◡): *képes* (ember), daliás, szép.

chișbirău (◡◡◡): *kisbiró*.

chischiñeă (◡◡◡): *keszkenő*.

chizeș (◡◡): *kezes*. *Așa-î, chizeș-fizeș*: úgy van, kezes fizess.

Ebből: *chizeșiE* (◡◡◡◡): kezesség és *chize știESC* (◡◡◡◡): jót áll valakiért.

cigă (◡◡): *csiga*, csigahenger.

cîlă (◡◡): *cseléd*. *Din darul Domnului am destui cilezi, stau ca curuții pe lîngă masă*: az Úr ajándékából van elég gyermekem, úgy állanak mint a kurucok az asztal körül.

ciled, *ciled'iuri*: a családtagok összesen, kivéve a családapát.

cinaș (◡◡): *csinos*. Ebből: *cinășel* (◡◡◡): *szépcske*.

A vég -os a magyar *csinos*-ból az *aș* végű oláh szók analogiájára változott át -as-sá a *cinaș*-ban.

cinoș (◡◡): *csinos* (lónév).

cîpcă (◡◡): *csipke*.

cîriz (◡◡): *csiriz*.

cizmă (◡◡): *csizma*.

cîntorog (◡◡◡): *csontorog* (béna, l. MTsz.; vö. Nyr. 18: 485, 22: 296). *Plecă și cenușotca în urma fraților p'on cal cîntorog de un picior*: elindult a hamupipőke is testvérei nyomában egy csontorog lábú lovon.

cîopor (◡◡): *csoport*. *Un cîopor de oi*: egy csoport juh, *un cîopor de porci*: egy csoport disznó, *un cîopor de gîște*: egy csoport lúd. A szarvasmarhákról nem mondják *cîopor*, hanem *cîurdă*: csorda.

cîrobor (◡◡◡): *csör-pör*. *Ce cîrobor fac muierile ăstea, gîndești că-î un cîopor de gîște*: milyen csör-pört csinálnak ezek az asszonyok, azt gondolnád, hogy egy csoport lúd.

cîncur (◡◡): *csokor*. *Chischineu cu cîncuri*: csokros keszkenő. *Sărăcie cu cîncuri*: cifra nyomorúság.

cîuf (◡): *csúf*. *Nevoia și cîuful lumii*: a világ nyavalyája és csúfja.

cîufuluiESC (◡◡◡◡): *csúfol*. *Cîufu cîufuluiEște*: a csúf csúfol.

cîuhă (◡◡): *csuha*. *Cît ești de frumoasă, ai fi bună cîuha în grîn*: amilyen szép vagy, jó volnál csuhának a buzavetésben.

cîumurluiESC (◡◡◡◡); (meg)csömörlik.

cîupercă (◡◡◡): *cseperke* (gomba).

cîurdă (◡◡): *csorda*. *Cîurdă de boi, de vaci*: ökör-, tehén-csorda. Ebből: *cîurdar* (◡◡): csordás.

cîutuc (◡◡): *csutak*. *Cîutuc de mătură*: seprőcsutak (használt, rövid seprő). *Cîutuc de par*: rövid hajfonat.

cocië (◡◡◡): *kocsi*. *Moşul pleacă la ţară cu cocia cu ciubară*: a mócok elindulnak az országba csebrekkel rakott kocsival.

cociövet'ë (◡◡◡◡): *kótyavetye*. 1. *Umblă de cociövet'e*: csavarog. *Toată zina umblă de cociövet'e*: egész nap csavarog; 2. *sînt de cociövet'e*: nincs értéke, hasznavehetetlen. *Nu-s boii noşti de cociövet'e*: Nincsenek ökreink hasznavehetetlenek.

coh (◡): *koh*. *Bărbatu mi s'o dus cu coia la coh la Zlagna*: Férjem elment a kocsival Zalatnára a kohhoz.

colop (◡◡): *kalap*. Ebből: *colopariŭ* (◡◡◡): *kalapos*.

cociş (◡◡): *kocsis*.

colopaciŭ (◡◡◡): *kalapács*.

comed'es (◡◡◡): *komédiás*.

comîndăluieşc (◡◡◡◡◡): *komendál? komandéroz*. Jelentése: 1. vezérel; 2. rossz tanácsot ad, félrevezet.

comlău (◡◡): *komló*. Csak mint kenyérélesztő.

conc (◡): *kansó*. Nemi betegség.

conţ (◡): *konc*. *Conţ de carne*: húskonc, *conţ de hîrtie*: papiroskonc.

copcië (◡◡◡): *kapocs*. Ebből: *încopciŭ* (◡◡◡): bekapcsol, *descopciŭ* (◡◡◡): kikapcsol.

copîrşău (◡◡◡): *koporsó*.

corcësc (◡◡): denominális képzés a *korcs* szóból. *Să corcestë*: elkorcsosul. Ebből: *corcitură* (◡◡◡◡): korcs.

corbaciŭ (◡◡): *korbács*. *Dă corbaciŭ la cai*: megostorozza (megkorbácsolja) a lovakat.

corheŭ (◡◡): *korhely*.

corhăluieşc (◡◡◡◡): *korhelykedik*.

corman (◡◡): *kormány*; kormányvas vagy fa, mely leborítja a felhasított barázdát.

Cîntă puia cuculuî

Pe cormanu plugului:

szól a kakuk fia az eke kormányán.

coţcaş (◡◡): *kockás*.

creşcăduieşc (◡◡◡◡): *kereskedik*. *Moşii să creşcăduieşc mai ales cu boi şi cu oi*: a mócok különösen ökrökkel és juhokkal kereskednek. Tiszta móc képzés *creşcădat* (◡◡◡): kereskedés. *Marhă de creşcădat*: kereskedésre (eladni) való marhák.

criştaiŭ, criştal (◡◡): *kristály*.

culduş (◡◡): *koldus*. Ebből: *culduieşc* (◡◡◡): koldul.

curuţ (◡◡): *kuruc*; *umblă ca curuţii*: úgy jár, mint a kurucok (ide-oda szalad, futkos).

curvişag (◡◡◡): *kurvaság*; kurválkodás értelemben.

cuștulușesc (∪∪∪∟): 1. *kóstol*, ízlel; *sa cuștulușesc para asta*: hadd kóstoljam ezt a körtét. — 2. *kóstál*. *Cît cuștuleșc hainele?*: mi a ruhának az ára? mit kóstál a ruha?

cuță (∟∪): *koca*; rosszféle asszony.

daroš (∟∪): *daru(s)* ökörnév.

dărăb (∪∟): *darab*. Ebből: *dărăburēsc* (∪∪∪∟): darabol.

Dēneș (∟∪): *Dénes*.

diplău (∪∟): *gyeplő*.

d'ijmă (∟∪): *dézsmá*.

dinum-danum (∟∪): *dinom-dánom*.

De unde cătana pleacă

Rămîne casa săracă

Dinum-danum și-aî daina:

ahonnan indul a katona, marad a ház szegényen. Csak e dalban hallottam, mint refrént. *Ai daina* a leggyakoribb refrén az oláh nótákban.

d'îug (∟): *dög*. Annyit jelent mint rest, tunya.

doică (∟∪): *dajka*.

drie (∟): *derék* (a kocsié).

dricală (∪∟∪): *derékaly*.

drot (∟): *drót*.

dubă (∟∪): *dob*.

Bate duba la Curcuba

C'o murit mătușă Juba:

dobot vernek Kurkubán, hogy meghalt Juba néni (gyermekjáték). Ebből: *dubaș* (∪∟): *dobos*.

dudă (∟∪): *duda*. Hosszú csövet jelent, ritkán gégecsőt, *duda cocoșuluș*: a kakas gégeje.

duhan (∪∟): *dohány*. *Cînd am pipă n'am duhan*: mikor van pipám, nincs dohányom. Ebből: *duhăneșc* (∪∪∟): *dohányozik*, *duhănaș* (∪∪∟): *dohányzó*.

(Folytatjuk.)

STAN VAZUL.

MÉLTÓZTASSANAK ÉS TESSENEK.

Ezeket a kifejezéseket már 1867-ben hibáztatta Szarvas Gábor, Magyartalanságok c. értekezésében (a pozsonyi gimn. értesítőjében, újra kiadva Nyr. 24: 503; l. még Nyr. 1: 245). Azt írta a többi közt:

»Nem hiszem, hogy volna valaki olvasóim közt, aki egyszer-másszor eme lélekvidító, elmés kérdést ne hallotta volna: Hogy méltóztatnak nagyságaitok lenni? Tessenek nagyságaitok kihallgatni előbb, aztán ítéljenek! — Nekem azonban sehogy sem fér a fejembe, miféle csodabogár lehet az a méltóztatni... De adjuk meg neki, hogy szabályszerint van képezve. Még akkor sem volna: méltóztassa-

nak nagyságaitok, tessenek méltóságaitok, hanem méltóztassék, tessék nagyságaitoknak; mert nem: tetszettünk mi és a Szentlélek, hanem: tetszett nekünk és a Szentléleknek.»

Arany László, mikor Szarvas értékezését ismertette, teljesen magáévá tette e fölfogást s azt írta (Bpesti Közlöny 1867. 278. sz. 1675. l.):

»*Méltóztassanak nagyságaitok*« — igen szokott kifejezés, pedig oly nyelvtani szörny, minőt a századokig vajdó udvariasság is csak iszonyú kín között szülhetett. Először rossz a *méltóztassanak*, mert *méltóztatik* személytelen ige (annak is rossz), s így hajlíthatlan; másodsor rossz a *nagyságaitok*, mert, mint a szerző mondja, a *nagyság* nem olyan, hogy abból egy ember öt-hat darabbal rendelkezék, s ha ezeket: *kegyelmetek, kegyetek, kendtek* nem így mondják: *kegyelmeitek, kendeitek, kegyeitek* — akkor bizony amazok is csak *nagyságtok, méltóságtok* stb. És harmadszor rossz a kettőnek egybekötése, mert, míg a »hogyan tetszikben« így beszélünk: »*nekem úgy tetszik, ha...*« addig bizony nem: »*méltóztatnak nagyságaitok*«, hanem: »*méltóztatik nagyságtoknak* — tetszik önöknek.« — Pedig e *méltóztat* (forma: *irtóztat*) állapotnak még egy ágát ki is feledte az értekező: azt, mikor a nagyságos barátok beszélnek egymással: »*Kérlek, nagyrabecsült barátom, méltóztassál...*« Ez már az ige-hajlítás netovábbja.»

Magam is ehhez a fölfogáshoz csatlakoztam, mikor Antibarbarus c. könyvecskémbe azt írtam:

† *méltóztassanak* az uraságok leülni: méltóztassék az uraságoknak leülni.

† *tessenek leülni*: tessék leülni (az uraknak).

Ugyanilyen értelmű fölszólalást vettünk tavaly K. O. dolgozótársunktól: egyaránt hibáztatja az »*el tetszenek menni? nagyságtok méltóztassanak összefogózni*«-féle kifejezéseket. — Mostanában meg a Borsszem Jankó szerkesztői izenetei között olvastuk (1905. I. 22):

»Egy elterjedt lapunk berlini levelezőjét nagyon megzavarhatta a *tetszik* ige parancsoló módja. Azt mondja: »A férfi becsületes munkája megszerzi a feleségnek az eszközöket, hogy... más férfiaknak *tetsszen*. Hát a *tessék* mit vétett, amely szót még tán a berlini német is jól ismeri? S hány az az írónk, szónokunk, aki az ellentáborhoz fordulva, így kiált föl: »Ne *méltóztassanak (tessenek)* hinni, hogy stb«, e h. ne *méltóztassék, tessék* hinni (t. i. önöknek). Maga az ember nem méltóztatik, csak *neki* méltóztatik v. tetszik. A többire nézve kérje ki a Nyr. véleményét!«

Ámde Szarvas Gábor már 1886-ban (Nyr. 15:365) a nyelvtörténeti adatok világításában másképp látja a dolgot:

»A *tessenek* helytelen, németes használat: *belieben!*

A *méltóztatik* csak annyiban esik némileg kifogás alá, hogy a latin *dignari* képeire van szabva: olyan mint a *születik** (nasci), *szomorultatik* (contristari) stb. régi bibliafordítóinknál s a kódex-

* Olyan ugyan nem, mert a *születik* kétségkívül ősrégi népies kifejezés.

irodalomban. Helyesebb volna: *méltólkodik* v. *méltózkodik*. Szerkesztésére nézve különben nem esik kifogás alá s a *születik* és *dicsértesség* mellett ezzel is csak megleszünk, anélkül hogy valami nagyon botránkoztatna bennünket.«

Helyes Magyarság c. könyvünkben így adtunk számot e két ige dolgárul:

»*méltóztassék*; több személyhez intézve a régi szabályos szerkezet így van: *méltóztassanak* (az uraságok) leülni! de újabban a *tessék* példájára sokszor így mondják: *méltóztassék* leülni (az uraságoknak).«

»†*tessenek* leülni, a közbeszédben sokszor alkalmazzák e h. *tessék* leülni, mert a leülés alanyát, a leülőket veszik az egész mondat alanyának, holott az egész tkp. így hangzana: *tessék* az uraknak leülni; szintúgy †*tetszenek* vmit parancsolni? e h. tetszik vmit parancsolni, t. i. az uraknak.«

Ez a megállapodás a következő nyelvtörténeti tényeken alapszik. A kódexeink kora óta előforduló *méltóztatik* (*méltóltatik*, *méltatik*) igének szenvedő alakja és mondatbeli szerkesztése kétségkívül a latin *dignatur*, *dignetur* utánzása volt.* Szerkezete a régiségben mindig személyes; pl. Méltóztassál bocsátani te angyalodat (ÉrdyC.). Kevéssel is megelégszem, ha kd [kegyelmed] nekem méltóztat írni (LevT.) stb., l. NySz. — Újabb példák: A szunnyadás nem méltóztatik szemem héjjára magát megalázni (Báróczi Munk. 8b: 119). Ha a szép asszony barátod méltóztatik rólam emlékezni, mondd meg neki, hogy adósa nem maradtam (Kaz. Levelei 3:121). Rám sem méltóztatott tekinteni: nec quidem respicere im me dignatus fuit (Vers: Anal. 2:282). Nehogy azt méltóztassék gondolni a t. ház (Jókai egy képv. beszédében). Ha méltóztatnék nagyságod dolgunkat elvállalni (Szász K. Shak. Téli rege 4. föl. vége felé). Ezek után méltóztassatok megengedni, hogy... nyilatkozzam a választások eredményéről (Tisza István besz., Bp. Hirl. 1905. II. 18).

A *méltóztassék* igének személytelen szerkezete — melyben a személy maga részeshatározóvá lesz — nyilván csak újabban támadt a rokonértelmű *tessék* szerkezetének analógiájára. De már Kassai József megrója ezt a használatot Szókönyvében: »Hozzám méltóztatik az urnak jönni, ez helyett: hozzám méltóztatik az Úr jönni. Ilyen Soloecismus: Méltóztasson hozzám jönni Nagyságodnak, ez helyett: Méltóztassék Nagyságod hozzám jönni.« (Kassai nyomán CzF. szótára is hibáztatja, egyúttal a *tessék* hatásából magyarázza.) — Méltóztassék a t. háznak megengedni (Orsz. Köz. TanárKözl. 22:716). Ez a köszönet az olyan eljárásból, minőt az imént Szeged városának is méltóztatott nagy bölcsen elkövetni (PNapló 32:187). — Szerencsém van t. *tagtársaimat* fölkérni, ... *méltóztassék* adományukat a M. T. A. főtítkári hivatalához beküldeni (akadémiai körlevél 1905. II. 28).

Viszont a *tetszik* ige ezekben az udvariassági szólásmódokban

* Emellett a régiségben előfordulnak cselekvő alakokkal, sőt tárgyas használatban is: *méltóztat*, *méltóltat*, *méltól* (jobbára „méltat, méltónak tart“ értelmében) és (némileg eltérő jelentéssel) *méltat*, l. NySz.

régente mindig személytelen szerkezetű volt: Üljön le az úr, tessék leülni az úrnak: der Herr sei so gut und setze sich ein wenig nieder (18. száz. NySz). *Neked* ma tréfálni tetszett: tibi hodie jocari placuit. Tegnap az atyámnak a kertbe tetszett volna menni: heri patri meo hortum adire placuisset (Vers: Anal. 2:339).

A *tessenek leülni*-féle szerkezetben a cselekvő személy vált a mondat alanyává. Ez nyilván a *méltóztassanak, szíveskedjenek* analógiájára támadt. Az élőbeszédben elég gyakran hallani s itt-ott egy-egy írónál is előkerül: »Hozta Isten mindnyájukat! szól vendégeihez; tessenek helyet foglalni« (Jók: Eppur si m. 5:73). »*Tessenek* helyet foglalni *az urak*« (Mikszáth: Az eladó birtok). Tessenek egy kicsit kevesebbet beszélni (Nemzet 1893. III. 5). — De az irodalmi nyelv nem vette be ezt a szerkezetet, sőt a műveltek beszédmódja se.

Vannak más példáink is arra, hogy egy-egy személytelen szerkezet idő folytán személyessé fejlődik, kivált olyan, amelyben a főnévi igenév is szerepel. Érdekes pl. a *képes és képtelen* története.

Ezek régente rokonértelműek voltak a *lehetséges és lehetetlen* melléknevekkel s ezekhez hasonlóan személytelenül szerkesztették * egészen a 18. század közepéig, néha még újabb íróknál is olvassuk, sőt a Székelyföldön maiglan fönmaradt e használat. Azt mondták pl. régente: nem képes [*nekem*] elhinni v. elhinnem, nem képes dolog elhitelre, holott ma így szólunk: *nem vagyok képes* elhinni (vö. NySz. *képes* 4). Azt mondták: »A mi okosságinknak is képtelen elhinni az halottak feltámadását« (Born.: Préd., NySz.); ma pedig: a mi okosságunk is képtelen elhinni . . . Vö. még: »A tizenegy lovasok . . . visszakerültek; . . . mondják, hogy nem vala képes tarkón csipni Matyit« (Fazekas: Ludas M., vége felé) = nem vala lehetséges, nem voltak képesek. »Hogy elég had nincs, képtelen elhinnem« (Ar. 2:452 **). — Ugyan, hogy képes ezt tenned? (Krizsa, Vadr.) = hogy vagy képes ezt tenni? »Nem képes, hogy megrágjam (Háromszék, l. MTsz., de Háromszékben személyesen is használják, l. Nyr. 2:462).

A *kénytelen, kételen* melléknévnek is eredetileg személytelen szerkezete volt: Ezekben, melyek én atyámé, *kítelen nekem lennem*: in his quae mei patris sunt, oportet me esse (DöbrC. NySz.). Ha ide nem hitták volna is, csak *kételen lett volna* Franciaországból *kimenni az urunknak* (Mikes 14. lev.). — De már a 16. században előfordul személyesen is: Nem vagyunk kételenek rejája, hogy higgyük (Ozorai, így Pázm., l. NySz.). — Szintúgy fejlődött a rendes *muszáj* [*muss sein*] *kimennem* mellett ez a kifejezőmód: *muszáj vagyok* (v. *voltam*) *kimenni* (így Kecskeméten s az Alföldnek nagy részén, Nógrádban is) és *muszájtam kimenni* (Nógrád, Érsekújvár). — Továbbá a *kellott* (*nekem*) *elmennem* mellett *kelltem elmenni*

* Vö. erről már Nyr. 6:50., továbbá Brassai fejtegetését Nyr. 1:162. (és Szarvasét uo. 404., 5:498).

** Arany a *képes*-t is használja többször 'lehetséges' értelmében, (Aristophanesében) idéztem Nyr. 24:584).

(nyugati nyelvjárásokban, de itt valószínű a német hatás, l. erről Nyr. 19:243). Faludinál is olvassuk, a népnyelvből ragadhatott rá: Szívünkben, lelkünkben *meg kellene lenni* jó urunknak *emlékezete* (513). Még föltünőbb, hogy Dugonics is írja így: Meghalván II. Károly, annak *öröksége* az ausztriai házra *kölleített volna szállania* (Péld. 1:257.; talán a megelőző szóban már meglevő *-nak* rag zavarta meg őket).^{*} Érdekes, amit Jókainál olvasunk egy helyen: »Nem az lett belőlem, akinek *kellettem volna lenni*. (Ki ne igazítsa valami filológus *kellett volna lennem-re*).« (Nemz. kiad. 11:207.)

S vannak infinitivus nélküli szerkezetek is, amelyekben változik a személytelen s a személyes szerkezet; pl. »*Mit ér nekem? v. mit érek én azzal?*« (Háromszék, NyK. 3:9.) *Ráér az még, várhat az még*, és: *ráérünk arra még, várhatunk vele* stb., stb.

ANTIBARBARUS.

ADATOK A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Kevés magyar évkönyv felelt meg annyira nevének, mint Sándor István Sokféléje. Természettudományi, művészeti, irodalomtörténeti cikkek mellett van ezekben az évenként párosával megjelent kis könyvekben anekdóta, vers, s főleg sok »vélekedés« régi és új szavainkra meg helyesírásunkra vonatkozólag. Minél nagyobb arányokat ölt Baróti és Barczafalvi nyelvújító és szókincs-gyűjtő munkássága, annál több teret foglalnak el bennük e vélekedések, úgy hogy az utolsók már egészen szótárszerűek, mintegy előmunkálatok Szókönyvéhez. Már a NyÚSz. is meggyőzhet bennünket a Sokféle írójának nyelvünk megújításában való fontos szerepéről, kár azonban, hogy övele is egy kicsit mostohán bánt el a NyÚSz. szerkesztője. Tanuskodjék mellettem az itt következő gyűjtemény, melybe Szirmay Glossáriumából és a Magyar Hirmondó első évfolyamából is vettem fel adatokat.**

állítólag affirmative Gloss. 16. Ilyen jelentésben csak későbből a NyÚSz.-ban.

álruhás Sokf. 4:45. »Egy szerentsétlen álruhás Bálról.«

cukorpék Sokf. 3:141. »igen hasznos volna, ha némelly mesterségeket 's munkákat tellyességgel ő nekik által adnánk... úgy mint... Asszonyoknak Hajtsinálást, Nádmézsütőséget (Tzucorpékséget).« Így nevezi a cukrászt már 1763-ban egy francia-magyar grammatika l. Nyr. 32:92.

* Vö. a német felsőrajnai népnyelvben: *er* gehört gestraft e h. *es* gehört sich dass er gestraft werde stb. (Zeitschrift für den deutschen Unterricht 5:43.)

** Sokf. = Sokféle, tizenkét könyv jelent meg, következő sorozatban: 1. és 2. k. 1791-ben; 3. és 4. k. 1795—96-ban; 5. és 6. k. 1798—99-ben; 7. és 8. k. 1801-ben; 9—10. k., 11. és 12. k. 1808-ban; Gloss. = Glossarium vocum 1806. M. Hirm. = Magyar Hirmondó. Mindig az 1780-i évfolyam értendő.

éjszaki fény, vö. M. Hirm. 176. »Deákul aurora borealisnak (éjszaki hajnalnak) neveztetik. Magyarul talám helyesebben *éjszaki veresség*-nek mondhatjuk.«

érelem »Fatum, sors inevitabile. A' mi az Embert éri éltében, a' mit el nem kerülhet.« Sokf. 9:51. A NyÚSz. Barczafalvinak tulajdonítja 1815-ből.

fagypont M. Hirm. 96. »A 0 jelenti a fagy pontját«, de u. i. 114: »víz fagyásának pontja, a fagyot jegyző pont«. A NyÚSz.-ban Márton szótárából 1823-ból.

félteke Sokf. 5:235. »Egy belől üres Félteke mintegy 15 felálló sípokkal.«

fiusítás Gloss. 147. »Praefectio: fuitás, jobb: Fiusítás«. Kunostól 1834-ből a NyÚSz.-ban, l. még a NyÚSz. 391. l.

földközi tenger Mare mediterraneum Sokf. 2:152. Innen kerülhetett Márton szótáraiba.

földrengés Sokf. 4:119. »A Menykő, Földindulás, 's több egynehány szavak helyében, mellyek tsupán tudatlanságból férkeztek Nyelvünkbe 's a' mellyek az idegeneknek minket tsúfolni alkalmatosságot adhatnak, hasonlókép más szavakkal kellene élnünk és ugyan a' Menykő helyett Villámmal, a' Földindulás helyett pedig Földingással vagy rengéssel. Mert Menykő nem adatik, 's a' Föld meg nem indul akkor, mikor inog.« Ő maga él is vele a Sokf. 11:118. (E szóról ez áll a NyÚSz.-ban: »S. I.-nál föld ingása, reszketése. — Először Kresznericsnél [1827].)

fűvész M. Hirm. 588. »...ment Bétsbe az Orvosi Tudományra, melly mellett a' fűvész (botanica) tudományt is nagy dicsérettel tanulta«, u. i. 764 *fűvészseg* is, mind a két helyen Benkő József cikkében, ami valószínűvé teszi a NyÚSz. feltevését e szó szerzőjére nézve. *Fűvészet* Sokf. 10:14. »Az említett Úr* a *Bányászatot* is több más új szavakkal a' Szókönyvünkbe béhozta, 's Metallumnak deákozta. Hogy a' Bányászat újonnan jól faragott magyar szó legyen, azt megengedem, de az Értzet nem jelentheti, hanem inkább a' Bányász Tudományt, Mesterséget, avagy Munkát. A *Fűvészet* is (ha ezt az új szót el akarnók fogadni) nem a fűvet jelentené, hanem a Fűvész Tudományt.«

hadastyán. Döbrentei Gábor Huszárdalok 1848, 48. l. van e versszak:

»Mire való a hadastyány?
Tán úgy volna, mint borostyán
És Alattyán, szattyán, Bottyán,
Hartyán, gyertyány meg toportyány.«

hangeszköz Sokf. 5:235. »Konkong, mely az ő legszokottabb Hang-eszközük«. A *hangszer* előzője.

isme Gloss. 172. »Litteratura Ungarica: Magyar Nyelvösme. Új szó.« Aligha Novák csinálta, akitől (1833-ból) a NyÚSz. idézi.

* Edert érti, Párizzpápainak kiadóját.

járolat Gloss. 9. accessorium, csak Kunoss szótárából (1834.) a NyÚSz.-ban.

Jenő: Eugenius Sokf. 12:245. Érdekes, hogy u. i. 2:146 Jena várost akarta így nevezni.

kandalló M. Hirm. 212. »Most a (kandallóban lévő) tűzhöz méne.« Csak Baróti szótárából a NyÚSz.-ban.

kézirat Sokf. 6:7. »Így neveztetik a legrégibb Magyar Könyvekben 's kéziratokban.«

kihallgatás Sokf. 2:100. »A Ferrarai Hertzegnek a' Követe, ki a' kihallgatását (Audientziat) ezen Pápánál semmiképen meg nem nyerhette.«

kísértés, kísértet Sokf. 6:107, jelentése: »Experimentum, Tentamen. Próba«. *Kísérlet* csak jóval később l. NyÚSz.

kőszén M. Hirm. 60. »Magok oltsóbbat és jobbat tanultak tsinálni a nálunk közönséges földi v. kő-szénből (Stein-Kohlen)« vö. Nyr. 32:440 is.

könyvtár Sokf. 4:119. »Bibliotheca, ha egy egész Házat jelent, melly a' Könyvek tartására rendeltetett, mint p. o. Bétsben a' Tsászári, magyarul Könyvesháznak jól neveztetik, ha pedig egy szobát teszen, akkor Könyves-szobának hivattathatik; de mint hogy immár hébe-hóba mondjuk: Kávéház, Borház, Sörház, ámbátor ezek is többnyire csak egy két szobából állanak, úgy Könyvháznak vagy-is inkább Könyvesháznak-is el-mondhattuk. Azonban igen jól neveztetik Könyves-tárnak-is és ugyan Itéletem szerint sokkal jobban, mint Könyvtárnak, mert valamint a' magyar soha nem szokta mondani Haltó, Vadkert, Vizkorsó, Borpalatzk, Vajpogátsa, Iróvaj, hanem halasztó (így!) Vadaskert, Vizeskorsó, Borospalatzk, Vajaspogátsa, Irósvaj; úgy bizon a' Könyvtár 's ezzel a' Könyvház-is, ha bár a' Kánonok Molnár Úr-is élt vele, nints legjobban mondva, minthogy két Substantivumból in Casu Nominativo áll a' szó.«

kötéltáncos Sokf. 6:150. Előbb *kötélen járónak, kötélen ugrálónak* nevezték.

levéltárnok Gloss. 41 és 184; archivarius jelentésben. A NyÚSz. csak Pukytól (1830) idézi.

mellékes M. Hirm. 206. »Az alsó lapossága ezzel mellyékesen (parallel) jár.« Mai jelentése van már Batsányinál a Magyar Mus. 1:281. l. Nyr. 32:497.

mellkép Sokf. 3:181. »Le Brun . . . a' mostani Pápának melyképét tsinálta.« Tehát nem Pethe alkotása, hanem Sándoré.

napfogyatkozás Sokf. 5:234. »A' Tudákosok Kollégiuma a' Tsászári Kalendáriomban mindég kiteszi a' Nap fogyatkozásait-is.« Szótárilag Mártonnál 1800-ban először; vö. Nyr. 32:92. *Naptérítő* M. Hirm. 696 »most csak a nap-térítő (Tropicus) tájakon tartják lakásokat«.

négyszegesít M. Hirm. 735. »a Karikának négyszegesíthetését (Quadratura Circuli) keresik«; vö. NyÚSz.-ban *négyszögít*.

oszlopszat Sokf. 3:170. »Valamint Astrum, Gestirn magyarul Tsillagzatnak neveztetik, mivel több Tsillagokból szokott állani, úgy

az olyan kőből, vagy értzből való Kép-oszlop-is, melly több faragott, vagy öntött képeket foglal magában, 's mellynek a' Németeknél a' neve die Gruppe, Képoszlopszatnak neveztetetik.« A NyÚSz. csak 1817-ből ismeri e szót.

örömléány Sokf. 3:140. »a' fővebb Városokban az örömléányoknak el-szenvedése szükséges rossz dolog.«

öslakós Sokf. 9:54. »Öslakósok: Aborigines.« Úgy látszik Sándor István volt az első, ki az ős szót összetételre alkalmazta, vö. NyÚSz. ős szavát.

perc Sokf. 3:147, 5:24. »Minutum Nagy pertz vagy Apró lehet; minutum, secundum, secunda pedig Kis pertz, Másapró, Másony.« 6:108 ezt mondja »Apró Minutum. A' Földmérő 's Tsillagász Tudományban annyi mint hatvanadik része valami Egésznek. Minutum Horae mondatott immár Pertznek 's Pertzenésnek is, de ezek a magyar szavak inkább illenek Másapróhoz, vagyis Másonyhoz, melynek a deák neve: Minutum secundum, secunda, mert ez a Másony az, melly tsak annyi Időt téssen, mint egy Óra Ingerének pertzenése«; vö. Mártonnál 1803-ban található: »das Scrupel a. st. Minute egy grádusnak egy hatvanod része, pertz« és »Secunde: egy pertz, a' minutának egy hadvanod része.«

pontolás Sokf. 4:228. »Itt tsupán azt vedd észre, hogy a' Pontolás ki-hagyatott, melly-is az Értelmet megváltoztatta«; *pontozni* csak később Mártonnál 1803-ban vö. Sokf. 4:121. »Ez a' sok *Vonásolás* ha szükséges-é Nyelvünk Írásának nem tudom, mert lám minden egyéb nyelvek-is az ő hosszú és rövid magánhangzói szint-úgy megvannak 's ezen *Vonásolással* még-sem él.«

rabház Sokf. 1:137. »Az egész világ tsak egy . . . rab ház.«

rénszarvas Sokf. 3:194. »Ama szarvasok 'neméből, mellyeknek a' nevek németül Rennthier (magyarul Rénállatoknak, vagy Ló-szarvasoknak nevezhetjük) igen sok találkozik itten.«

seborvos Sokf. 3:65. »a' Seborvosok, Chirurgi, szégyenlenének ottan ezen alatsony szolgálatért fel- 's alá futkosni.« Igaza van tehát a NyÚSz.-nak, hogy e szó töle való; nem Mártonnál fordul elő először, mint én hittem l. Nyr. 31:322.

szarvorrú Sokf. 5:28. »A szarv-orrú.« A NyÚSz. Földitől közli, de csak 1801-ből, nem valószínűtlen azonban mégsem, hogy töle való.

szinjáték Sokf. 7:255. »Nézőjáték, Spectaculum ludicrum, Szemjáték, Szinjáték, Mesejáték.« Csak későbből a NyÚSz.

szobor Sokf. 3:161. »Útazásaimban a' Képoszlopot, Bildsäule, tsak nem mindenütt Szobornak neveztem, de minthogy e nevezés nem tetszik némelyeknek, ahozképest Haller László után az ilyen faragott vagy öntött képet ezután Képoszlopnak nevezem« vö. a NyÚSz.

társ- Sokf. 6:106. »Társnap: Parelus, Nebensonne; Társhold: Paraselene, Nebenmond.«

tartaléksereg Gloss. 122, 127. »Reserve Battalion: Tartalék Ezered; Reserve Corps: Tartalék Sereg.« U. e jelentésben megvan már 1803-ban Mártonnál.

temető Sokf. 5:249. »Füstedény: Rauchfass, Füstölőnek-is mondják ugyan némellyek, de e bizony csak olyan, mint mikor a Tzinteremet Temetőnek mondjuk. Füstölő és Temető igazán Fumans, Fumigans, Sepeliens. Még a Temetőhely sem tetszik mindennek.« Ezért csinálta ő a *sirkertet*.

területszin Márton szótára 1803, jelentése Oberfläche. U. i. *föld-terület*: Schicht, *területenként*: schichtweise. A NyÚSz. csak 1808-ból S. I.-tól ismeri a *terület* szót.

tollharcz Sokf. 4:131. »Az Íróknak írásbeli Hartzokat Besse-nyei Penna-tsatának nevezte, de minthogy Penna és Kalamus nem magyar, hanem Deák szavak, talán jobb volna *Toll-hartznak*, vagy-is inkább *Tollas-hartznak* nevezni. A Deák Penna Író-toll által szokott leg-jobban meg-magyaráztatni, de lehet Tollnak is tsupán nevezni Németek módjára. Ők az Íróknak az ő papirosbéli Vetekedéseket Feder-Kriegnek híják.« Ez összetétel tehát nyilván tőle való. Vö. Nyr. 32:167.

úgy néz ki Sokf. 1:118. »egész oszlopok találkoznak olyanok, mellyek *úgy néznek ki*, mintha Rubinból állanának«; Sokf. 3:71. is; *jól néz ki* Sokf. 3:229. »Ezen hal bőrökből, mellyek által láthatók, 's igen jól ki-néznek, készítnek maguknak *eső-ruhát*.«

újság M. Hirm. Előre való tudakozás: »Arról felelek, hogy akarmelly külföldi Újságnál-is ezek a Magyar Hirmondó levelek alább valók nem fognának lenni«; u. i. 504 *újság-író* is, vö. NyÚSz. *újság* szavát és Nyr. 32:92.

vendégszakáll Sokf. 3:61. »A' vendég Szakálnak módiját azok hozták fel.«

viganó Vérrel festett Koporsó Szinnyei Farkas Andrástól, 1819:46 l.:

Arakné volt híres fonó,
Nem kellett annak Viganó.

Eddig csak 1834-ből van kimutatva az irodalomban l. Nyr. 33:341.

világpolgár Sokf. 4:73. Cosmopolita. Nem valószínű, hogy Döbrentei alkotása, kinek a NyÚSz. tulajdonítja.

villámhárító Sokf. 2:33. »azt egy hegyes villámhárítóval tézték meg.« Csak későbből a NyÚSz.-ban.

Sándor Istvánnak nem volt ugyan irányadó része azokban a *helyesírási* vitatkozásokban, melyek Révai és Versegly közt folyva némileg rendet teremtettek a többszázados zűrzavarban, Sokféléljében azonban megpendít egy-egy eszmét, megjegyzésekkel kísérgeti az ellenfelek véleményeit, s ezek által segíti hol az egyiket, hol másikat a győzelemre. Helyesírásunk történetére nézve nem érdektelenek a következő megjegyzései:

»Mi szükség a' *könyveket* Lachrymas *könnyekbe* változtatni? vagy talán a' legmagyartalanabb-is nem érti-e leg-ottan a' Beszédből, hogy nem az olvasni való, hanem szemből a' hulló Könyvekről vagyon a' szó? Ha ezt kellene minden szavunkban követnünk, mellyek noha sokkal különbet tesznek, még-is egy-féle-képen hangzanak, úgy bizony sok szavainkat el-kellene változtatnunk. Ilyenek többek közt: adó,

eső, hordó, temető, vonó, óra, tok.« Sokf. 4:120. — Azt tartom, hogy a *könny* alak a *könyv* mellett époly népies forma lehetett, mint *össze* az *öszve* mellett.

Mai helyesírásunk jórészt megvalósította a szókaptsokra (kötőjelekre) a népnevek írására, s a hiányjelekre vonatkozó alábbi ajánlatait és jóslatát:

»A szó kaptsokat ilyenekben mint által-látom, el-adom, ki-tolom, meg-rántom, fel-veszem, 's t. aff. jó volna egészen el-hagyni 's az Igéket öszve ragasztani, a' mint ezt immár Révai-is követte Makónak a' Menyőköri való Munkájában, mert azok haszon nélkül úgy-is sok helyet foglalnak, s mind az Irót, mint pedig a' Nyomtatót igen terhelik. Ugyan-is, ha mi hasznok volna a Deák-is szintűgy ki-tehetné azokat ezekben: con-jungo, ad-mitto, ex-cipio, inter-rumpo, sub-jicio s. t. aff. A' Német pedig efélékben: ab-sondern, an-fassen, aus-gehen, ein-holen s. t. aff. . . . Ha olykor hátra kell vetni ama Résztetskéket, Particulas, úgy mint bel, el, fel, ki, meg 's a' többit, tehát ragasszuk szintűgy a' Verbumjokhoz p. ok. vid-bé, ird-fel.« Sokf. 4:124.

»A' Nemzetek neveik, midőn Adjectivumot tesznek, mint péld. ok. ezekben magyar Tsizma, német Nadrág, török Konty, mindenkor kis betűvel iratnak a' külföldiektől, mit eddig igen kevés magyar Író követett. De bár kövesse-is valaki Kéz-írásában, tehát a Nyomtatósok mégis megváltoztatták. Így jártam magam is meg eddig minden kiadott Munkáimban. Kis Betűvel kell kezdeni ezen Adiectivumokat is, úgy-mint istenes, isteni, tsászári, királyi, hertzei, nemzeti, egyházi, országi s t. aff. noha a Substantivumokat, melyekből eredtek, mindenkor nagy Betűvel illik kezdeni, úgy mint Isten, Tsászár, Király 's a' t.« Sokf. 4:124. Ez utóbbi megjegyzésében ügylatszük nemcsak az illendőség, hanem a német minta is előtte volt, ezt követi akkor is, midőn a legtöbb főnevet nagy betűvel írja.

Tizenhárom évvel utóbb írja a következő jóslatot; belőle a helyesírás egyszerűsítésének csak lassú, csigalépésekben való haladása is kitűnik: »Eljön az az idő, hogy az Iróink szintűgy elfogják hagyni a' Betűkihagyás jelét ezekben: 'S, a', e', ama', eme', 's a t. valamint most ama szókaptsokat kezdjük elhagyni ilyeneken: bé-zárom, el-hagyom, fel-teszem, le-fekszem, meg-eszem, 's a' t. Úgy nemkülönbben az *n* betűnek ama sok hijába való Kettőztetését ilyenekben: *bann*, *benn*. Mert mindegyiknek nints annyi haszna, hogy valamint az Irót, úgy a' Nyomtatót fáraszsza.« Sok víz lefolyt addig a Dunán, míg — egy félszázad multán — valóra váltak e törekvések.

SIMAI ÖDÖN.

IRODALOM.

Egy regényfordításról.

Ambrus Zoltán Flaubert-fordítása.

Sokszor volt arról szó, e folyóirat hasábjain is, mennyire meg-rontják nyelvünket azok a rossz regényfordítások, melyek nap-nap

után előzönlík ujságjainkat és könyvpiacainkat. E téren az utóbbi időkben az állapotok talán egy kissé javultak, de most is még annyi a lelkiismeretlen kontárkodás, hogy az ellene való küzdelmet korán volna abbahagyni. Nekem, mint szerkesztőnek, sok dolgom van az effélével és szomorú tapasztalatból mondhatom, hogy még az úgynevezett »jó hírű fordítók« is csak úgy ontják a magyartalanságokat és főkép a Leiter Jakabokat. A legtöbbnek az a baja, hogy nem tudja tisztességesen azt a nyelvet, melyből fordít, de ez még nem volna akkora veszedelem, ha legalább tudnák, hogy nem tudják! De ők persze az ellenkezőről vannak meggyőződve és dehogy is forgatnák a szótárt, hanem egész lelki nyugalommal mondják a *chauve-sourist* (denevér) *pucér egérnek*, a *quatre-vingt*-t (nyolcvan) *huszonnégynak*, az *Apfelsine*-t *almának*. Megjegyzendő, hogy az utóbbi példát azért említem, mert még ma is legtöbb fordítónk az angolt, a franciát és olaszt is a németből fordítja, pedig hát németül is milyen rosszul tudnak! Egy író nagyon rávetette magát a muszkákra, mert beleszeretett az irodalmukba; fordított is belőlük tömérdeket, de arra nem bírtam kapacitálni, hogy ha már oly nagyon kedvére vannak, tanulja meg a nyelvüket és ne németből fordítsa őket! Mert hát a német fordítások közt is kevés a jó és ezen a téren is csak azt ajánlhatom íróársaimnak, amit a politikában már régóta zengünk: »*Ne higgy magyar a németnek!*« Értsék meg már szerkesztőink és kiadóink, hogy a német fordítás révén tolmácsolni idegen írókat szégyenletesebb csúfság, mint magyar bakákat német vezérszóval egzercíroztatni!

S itt még csak az alfánál, a nyelvismeretnél vagyunk! Pedig hát mennyi egyéb is kell a jó fordításhoz! Hogy kell ismerni az idegen író világát is, országának multját és jelenét! Közölgait épúgy, mint magánélete viszonyait! Hány Leiter Jakab sül ki az ezekben való járatlanságból! Aztán aki valamely művészi stílus író fordít, mennyire kell stílistának lennie magának is! Nálunk némelyek úgy vágnak neki egy Anatole France vagy Paul Bourget átültetésének, mintha egy tűzvész-hírt kellene lefordítaniok. Hogy ott ügyelni kell minden árnyalatra, hogy igyekezni kell híven tükröztetni az író egyéni ízét, nyelve numerusát stb., stb.: arra dehogy gondolnának. Nekik az a munka is csak napszám, favágás! Igaz, hogy nagyon hibásak a kiadók is, akik még az ilyen fordító munkát is csak úgy fizetik, mint a napszámot s a favágást!

Nos, e részben igen öröndetes fordulatot jelent a *Klasszikus Regénytár* c. vállalat, melynek kiadói, a Révai Testvérek, az eddig szokásos tiszteletdíjaknál jóval nagyobbakat fizetve és a fordítókat is jobban megválogatva, gyűjteményükkel igen fontos szolgálatot tesznek irodalmunknak. Az eddig megjelent tíz kötet mind tisztességes és gondos munka, és illő, hogy ez a folyóirat, a *nyelv őre*, erről teljes elismeréssel megemlékezzék.

E tíz kötet sorában van egy, melyről külön is kell szólanom, mert prózai fordításaink között igen kevés van hozzá fogható. Ertem Flaubert *Madame Bovary*-ját, melyet egyik legkitünőbb írónk, *Ambrus*

Zoltán ültetett át. Ez a fordítás valósággal remekmű a maga nemében; kevesebbet nem mondhatok. Akik ismerik Ambrus stílusát, mely szóbőségre, szabatosságra, a színek gazdagságára, hangzatosságra, jellemzetességre egyaránt elsőrangú, s aki ismeri az ő ritka széleskörű műveltségét, nagy jártasságát kivált francia dolgokban, melyeket huzamos párizsi tartózkodása alatt közeli is megfigyelhetett: nem fog csodálkozni ezen a kijelentésem, nem főképp akkor, ha tudja, milyen aprólékos gondosság, milyen messzemenő lelkiismeretesség jellemzi Ambrust minden írásában. Ő benne igazán a legnagyobb mértékben megvan minden jó tulajdonság, mely az ily nehéz munkához szükséges. És mert dicsériádakban sokszor oly pazar napi sajtónk terén sehol egy betűt sem olvastam, mely méltányolná Ambrusnak e mintafordítását: meg akartam ezt tenni ez illetékes helyen én magam, hálából azért a nagy gyönyörűségért, melyet nekem ez az irodalmi csemege szerzett: Flaubert, megszólalva magyarul, Ambrus Zoltán tollával!

RADÓ ANTAL.

A hevesmegyei nyelvjárás.

Írta Berze Nagy János. (Heves vm. támogatásával. Bpest. Athenaeum 1905. — Nyelvészeti Füzetek. 16. Ára másfél korona.)

Hevesmegyei nyelvjáráson nem az egész Heves megye nyelvjárását kell érteni, mint első pillanatra gondolná az ember, hanem csak a megye déli felének nyelvjárását. Így nevezik általában, de talán célszerűbb volna pontosság kedvéért *alsó-hevesmegyei* v. más alkalmas névvel illetni.

Ennek a jó nagy darab területnek (Heves megyének kb. fele) nyelvjárását írta le a szerző részletesen és pontosan, nemcsak hang- és alaktani szempontból, hanem nagy gondot fordítva a jelentés- és mondattani sajátságokra is. Ő maga a nyelvjárásterület keleti részébe való s azt is ismeri jobban, én viszont a nyugati fél egyik falujában, Gyöngyös-Halászon nőttem föl s annak a környékét ismerem, ezért módomban van a szerző némely állítását v. általánosítását kiigazítani.

A tanulmány szerint Gyöngyös és vidéke nem ismeri az *ly* hangot (5. és 9. l.), hanem *j*-t ejt helyette, pedig Gyöngyösön s a tőle délre eső falvakban mindenütt megvan az *ly* röviden hosszan egyaránt. U. itt a 3. személyű birtokrag nem *-i*, *ji* (6. és 23. l.), hanem *-e*, *je*: *fele*, *szeme*, *esztendeje* stb. A többesben se *-ik*, hanem *-ök*, *-ék* (ritkán *-ük*). *Adnők*, *szónők*, *vónők* (8. l.) nem általánosan használt alakok, csak kivételesek. *Fagyos*, *habos*, *vizes* nem *ss* (11. l.). Nincs meg az ilyen hangrövidítés se: *látyuk*, *vészük*, *odagyuk*, *mëttaníttyuk* stb. (11. és 21. l.), hanem mindig hosszan: *lâttyuk*, *vësszük*, *odiggyuk*, *mëttaníttyuk*. Ismeretlenek a *kiszabuk*, *mërráguk*-féle alakok is (12. és 20. l.) e h. *kiszabjuk*, *mëgrágjuk*. Az *-ít* végű igék fölsz. módja *j*-vel van: *tântjuk*, *fordítjuk* (nem *tanácsuk*). Az *-al* szótag nem *â* pótlónyújtásos alakban járatos (13. l.), hanem rendes köznyelvi formájában: *hâlgât*, *âlszik*. A *-vel* rag is csak ritkán *-vê*, rendszeren *l*-es alakját használják. A fölsz. mód mindig *mënnÿen*, *tântÿjon*, *ugorÿjon*,

sohase *mënnýék* stb. (20. l.). A *-nyi* határozórag ezen a vidéken teljességgel ismeretlen, ennyiben Balassa értesülése a helyes.

Ezek az eltérések, nemkülönben az *â* és *ê* hang, melyet a mi vidékünkön minden köznyelvi *a* és *á* h. ejtenek, szükségessé tennék ennek a nyelvjárasterületnek kétfelé osztását keleti és nyugati részre. A határvonal a kettő közt a Gyöngyöst és Adácsot összekötő vonal lehetne. Az *â* hang elterjedését a Gyöngyöstől északkeletre eső három tót község (*Markaz, Domoszló, Felső-Nána*) lakóinak beszéde okozhatta. Ezek tudnak ugyan magyarul, de egymással azért tótul beszélnek.

Magára a tanulmányra még két megjegyezni valóm van.

Nyelvjárástanulmányban fölösleges olyan alakok megemlítése, melyek a köznyelvvvel teljesen egyeznek, pl. *mécsék, székek, embërem, embëred* stb. (6. l.), *tapogat* (8. l.), *zsivaj* (9. l.). Az ilyen rendes hasonulást se kell fölemlíteni: *patka* (9. l.), mert ha természetesen beszélünk, nem is lehet így mondani: *pad-ka*.

A másik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy a nyelvjárás-tanulmányoknak a hangtani részben nem kellene annyira a régi csapáson járni. Nevezetesen nem kellene a minőségi és mennyiségi hangváltozások nagyszámú csoportját összeállítani. Hangváltozások címe alatt csakis a szabályos hangváltozásokat kellene összefoglalni, amelyek arra a nyelvjárásra jellemzők, mert általánosak. Pl. ebben a nyelvjárásban a többes és személyragos tárgyesetben, valamint az igeragozás meghatározott alakjaiban használt zártabb hang (*e* h. *ë*, *a* h. *o*), a foghangok jésítése stb. Az olyan hangváltozásokat pedig, amelyekre csak egy-két példa akad, jobb szótárszerűen összeállítani a hangtan toldalékául, mert csak az áttekinthetőséget zavarják.

NAGY JÓZSEF.

Könyvészet.

Melich J. A brassói latin-magyar szótártöredék. (Akad. ért. 60 f.)

Márki S. Kolozsvár neve. (Bpest 1904. Fritz A. kny.)

Magyar Nyelv 2. füz. A mágánás-cím a magyarban. (Szily K.)

Hibás olvasatok. (Melich J.) Az *ön* történetéhez. (Viszota Gy.)

Szabó Dezső: A vogul szóképzés. (Különny. a NyK-ból.)

Erdélyi Múzeum 2. sz. A csángó nép és csángó név eredete. 1. közl. (Horger A.)

Keleti Szemle 1904. 3. sz. Alanische Sprachdenkmäler im ung. Wortschatze. Ung. teker, szapu. (Munkácsi B.)

Egyházi Közlöny 1905. 5. sz. A peccatum originale magyar neve (Szirtes A.)

Budapesti Hirlap II. 15. Helmeczi Mihály (Négyesy L.)

Századok 2. sz. Pótlások és javítások a M. Oklsz.-hoz. (Zolnai Gy.)

Bécs vagy Wien? Term. Közlöny 425. füz. 81. l. Földr. Közlemények 1. és 2. füz. Budapesti Hirlap III. 4. és 5.

Pesti Napló III. 3. Utazás a név körül: Miért zoltánok a Zoltánok? Névváltoztatás. Gyermekszoba a bálteremben. (Szász Zoltán.) — Szegedi Napló II. 5. Báli névsorok.

Szinnyi J. Finn-magyar szójegyzék (3 K).

NYELVMŰVELÉS.

A kereskedelem nyelve. A magyar nyelven kiváltképen a latinnak és a németnek hatása látszik meg, az utolsó száz esztendőben leginkább a németé. Az irodalmi nyelvnek és a városokban lakók nyelvének hatása pedig kiterjed már a falvakra is, úgyhogy lassanként megmételjezi a jó falusiakét is. Így például régebben csak a városi nép s az irodalom dicsekedett e német kifejezéssel: *kinézés, jól nézel ki*, ma már faluhelyt is hallhatjuk. Nagy szerencse, hogy ma már az irodalomban is lábra kapott a népies nyelv s a további fertőzés megakad.

Kereskedelmi nyelvünk csak úgy hemzseg az idegenszerűségektől és kiváltképen a németességektől; ennek magyarázata abban rejlik, hogy kereskedőink régebben a levelezést és a számvetést német nyelven folytatták s egy részök még ma is úgy folytatja. A számadót vagy számvévőt *Buchhalternek, könyvvivő-, könyvelőnek*, a váltó leszámítását vagy kifizetését *leszámítolásnak* mondja, hogy jobban megfeleljen az *eskomptieren* német szónak. A váltó *látra = avis, Sicht*, e h. bemutatás, kézbesítés; *hosszúlátra = langsigtig*, hosszabb időre vagy nagyobb határidejű helyett; *vámbelzet és vámkülzet* e h. vámkörön belül és kívül eső terület v. vámbelföld és vámkülföld.

A régi jó magyar *tárt, tárházat* elferditették és posztótár helyett *posztóraktárt*, fűszertár helyett *fűszerraktárt* használnak, jó hogy *könyvraktárt, ruharaktárt* és *magraktárt* nem csináltak könyvtár, ruhatár és magtár helyett, mint ahogy a kémia napszamosai könnyű szerből *közenyt*, a nehéz szerből *nehenyt*, a vasból *vasanyt* és a szénből *szénenyt* faragtak.

Ide tartozik még a *tanár* középiskolai vagy felső iskolai tanító helyett és *tudor* tudós helyett. A *tudor* szót már sikerült a Nyelvőrnek kiküszöbölni és a magyar oklevelekben már nem éktelenkedik, kár hogy nem sikerült a *tanár* szót is kiselejtezni.

Továbbá idetartozik az ékesebben hangzó *tanonc* inas helyett, *inas* alpári nekik és le van foglalva az urasági inas számára, *tanuló* nem alpári ugyan, de már le van foglalva. A magyar pedig büszke arra, hogy minden fogalomra külön szava legyen.

Némi jóakarattal meg lehetne tisztítani a kereskedők nyelvét, mint a mesterszavakat megigazitották. Való igaz, hogy a törvényezői nyelv s a törvényhozás nyelve sem jobb, mert a birói végzések és megokolások és a törvénytárak is telve vannak sületlenségekkel s első sorban itt kell tisztogatni, hogy a javulás állandó és általános legyen, és legeslegelső sorban a magyar országgyűlésnek kellene jó példával elüljárni és felhagyni az ízetlen *kontemplálni, korollárium, ankét* és több efféle kitételekkel. Mindig gyanús, ha író, tudós és képviselő idegen tollakkal ékeskedik!

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA DR.*

* Én ezt a szórendet tartom magyarosnak: *Kovács dr., Zichy gróf, Pázmán lovag*, nem pedig ezt: *dr. Kovács, gróf Zichy, lovag Falk Zsigmond*.
L. Gy.

Hóna alá nyúl és más efféle. A legegyszerűbb dolgot, fogalmat minél hosszabb, minél sallangósabb, minél misztikusabb kifejezésbe öltöztetni: ez a beteges modern követelmény termi nálunk az ilyen *hóna alá nyúl*-féle illetlenségeket. Gombamódra teremnek az új szószátyár kifejezések, melyek amellet, hogy terjengősek, mind német-utánzó, szemenszedett germanizmusok. Az ujságra való törekvés és az idegenmajmolás a *hóna alá nyúl* kifejezést adja mostanában az írók tollára, mikor valakit *felemelni, felsegíteni, lábra állítani* akarnak. Pl.: »Ámde... lecsuklott volna annak óriási súlya alatt, ha neki is *hóna alá nem nyúl* két férfiú.« (M. Áll. jan. 25.), és még több más helyen is (Apponyi beszédeiben is) olvastam ezt a germán szellemi terméket. Vagy pedig színházi kritikában egész rendes: X. Y. színésznő hivatva van, hogy az ország legrosszabb színésznőjévé *nője ki magát*. (Alk. jan. 7.) Nagyon elterjedt a következő is: »*Közel feküdt* mindenkihez *a gondolat*: meg kell nagyítani a kereteket.« (Alk. jan. 24.)

GONDÁN FELICIÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Orránál fogva vezet valakit. Jelentése: valakit a maga kedve, akarata szerint vezetni; megtréfálni, lúddá vagy lóvá tenni; hiú reményekkel kecsegtetni, csalogatni; általában: valakit megfosztani szabad akarától, rendelkezésétől. — Eredete a gazdasági életre, az állatszeliidítésre utal. Szilaj bikának, alattomos bivalnak, vad medvének orrába szokás karikát tenni, erre kötik a vezető kötelet, pórázt; egy-egy rántás s a ficánkoló állatot csakhamar észre téríti a fájdalom. A görögöknél s rómaiaknál a szeliidített oroszlánokat, tigriseket és párducokat is orruk választékába tett karikánál fogva vitték. Hogy a szeliidítésnek, inkább megfékezésnek ez a módja ősrégi, mutatja, hogy már a bibliában is megtaláljuk: »Numquid *pones circulum in naribus eius* (t. i. Leviathannak), aut *armilla perforabis maxillam eius?*« (Jób. 40:21, Vulg). Ezekiel 19:1—10. versében arról van szó, hogy oroszlán orrába is tették. De a rabszolgaság jeléül ember orrán is keresztülhúzták: »*Insanisti in me et superbia tua ascendit in aures meas: ponam itaque circulum in naribus tuis et camum in labiis tuis et reducam te in viam, per quam venisti*« (Vulg. L. IV. Regum, XIX. 28; ugyanígy Ezsaiás, XXXVII. 29). Heltainál: »Karikát vetec a te orrodba, es zabolát a te zaiadba« (Helt: Bibl. IV. 62). Károlyi Gáspár nem úgy fordítja: »Annak-okaért az én horgomat a te orrodba vetem...« (Királyok II. 19:28), Luther azonban igen: »... so will ich dir einen Ring an deine Nase legen...« — Megtaláljuk a szólást a görögben is: *τῆς ὀνός ἐλπεσθαι* (Lukianos, Hermotimos 68. fej.), sőt: *ὀνᾶω* ígét is. A klasszikus latinban úgy látszik nem volt meg, de a humanisták már élnek vele: *naribus ducere, trahere*. Erasmus gyűjteményének (Proverbiorum epitome) 1759-i kiadása meg is magyarázza: »Meta-

phora sumpta a bubalis animalibus, qui annulo in summam narem inserto circumducuntur, non aliter, quam equi freno; quamquam et equis lignum aut ferrum dentatum in nares inseritur, aut etiam in morsum ad cohibendam eorum ferocitatem, quod instrumentum postomin appellant.» A szólás úgyszólván minden európai nyelvben megvan; fr. *mener quelqu'un par le nez*; ang. *to lead one by the nose*; ném. *jemanden an*, vagy *bei*, sőt Luthernél *mit der Nase herumführen*; Goethe Faustjában *nasführen* igét is csinál belőle. — Nálunk a XVI. század óta terjedt el: *Orrodnál fogva hordoznak tégedet*. Decsi: Adag. 170, 171. — *Valakit orránál fogva hordozni*. Kisviczay 323. — *Orránn fogva hurtzol valakit*. Kassai Szókv. — A szólás eredetét világosan mutatja Heltai (Mesék 293): *Karikát vettec orrodban mint egy bialnac, és máshoua hoyszogattlac*.

Evvel a szólással egyjelentésű és hasonló eredetű a *pórázon vezet* szólás is. Már Kisviczay is így idézi: *Naribus trahere, Valakit oránál fogva (porázon) hordozni* (323.); ugyanígy Decsi: *Porazon hordozni: naribus trahere* (Adag. 84) és MA. is; *Ebek engöm porazon nem hordoztok*. TuriH. 5. Csakhogy itt nem csupán karikába szorított orrú bivalra kell gondolnunk, lehet az bármilyen örvnél, nyakravalónál fogva pórázra kötött más állat is, különösen vadászeb. Abból, hogy Decsi, MA., Kisviczay a latin *naribus trahere* szólást evvel fordítja, azt merem hinni, hogy a *pórázon vezet, hordoz*, régibb az *orránál fogva hordoz* szólásnál.

TOLNAI VILMOS.

A -ság, -ség képzőről. Régóta tudjuk róla, hogy egykor főnév volt, s a Besztercei és a Schlägli Szójegyzék valamint a Müncheneri kódex alapján most már azt is tudjuk róla, hogy önállóságát a 15. század második feléig megőrizte. Az okok, amelyek főnév voltát bizonyítják, össze vannak foglalva a TMNy. 586. lapján, de van ennek még egy olyan bizonyítéka is, amelyről még eddig senki sem szólt s amelyet ezennel be akarok mutatni.

Részint itt Brassóban, részint a Székelyföldnek különböző pontjain jegyeztem föl a következő mondatokat: *Nincs mindig ijen erőssen büdösség. Erössen sötétség vót. Igén csëndösség van. Bórsasztóan síkság* (= a gyalogjárónak hó és fagy miatti csúszóssága) van ma. — S egy hasonló példát találtam Budenznek székelyföldi följegyzései közt is: *Hiába való a fölötte fösvényység*. (Nyr. 26:45).

Mind e mondatokban az a föltűnő, hogy bennük főnévnek van határozója, holott ez a magyar nyelv törvényei szerint nem volna lehetséges. Nem mondhatunk pl. *ilyet: nagyon bűz van, nagyon fény van, igen csend van stb.*, s *ilyet* persze a székely nyelvjárásokban se lehet hallani, de már országszerte hallható: *nagyon büdös levegő van, nagyon sötét idő van, igen csendes idő van stb.* Nyilvánvaló, hogy a székely ember is így érti: *erössen büdös ség van, erössen sötét ség van, igen csendes ség van stb.* Ő tehát még ma is valóságos főnévnek érzi a -ság, -ség képzőt s a határozó tulajdonképpen e főnévnek csak a jelzőjéhez tartozik.

HORGER ANTAL.

Patkós bor. 1831-ben igen nagy szőlőtermés volt a Hegyalján és sok aszu benne. 1848 előtt november 5-éig nem volt szabad a szüretet megkezdeni (néhol 48 után sem). A szüret tehát az aszuszedés miatt annyira elhúzódott, hogy igen sok szőlőt már a hó alól szedtek ki, némelyek meg tavasszal a hóolvadás után szedték össze a kint maradtakat. A hó alól szedett szőlőt pusztalábbal nem lehetett a hideg miatt kitaposni, tehát minden taposó egy pár új, erősen patkolt csizmát kapott, s az így taposott bort nevezték patkós bornak. (Munkács.)

CSOMÁR ISTVÁN.

IZENETEK.

Dolgozótársaink szíveskedjenek a M. Nyelvőrnek szánt közleményekben az új hivatalos iskolai helyesírást alkalmazni. — Az idézőjelek fölő használátát lehetőleg kerüljék! — A kiemelés a Nyrben kétféleképp történik. Amely kifejezéseket nyelvi szempontból emelünk ki, azokat *dült* betűvel nyomtatjuk (a kéziratban egyenes aláhúzás); amiket pedig tárgyi vagy fogalmi okokból emelünk ki, azokat ritkított szedéssel jelezzük (a kéziratban hullámos aláhúzással).

K. E. A *szerkeszt* cikk mind SI.-nál és Kr.-nél, mind pedig a NySz.-ban félreértésen alapszik (ezt már kimutattuk 31:255). Bíró Mártonnál, kire Kr. és a NySz. hivatkozik, nem *össze-szerkeszt*, hanem *össze-szerkezik* van. (»Ennyire közelítettünk és így össze-szerkeztünk az istennel Krisztus urunkban«.)

L. I. Gvadányi *úkor* szavának kétségkívül van köze az *úkorkodik* igéhez, mely a palócságban és Dunán túl a. m. ízetlenkedik, ingerkedik, kötekedik. Ez az *úkorkodik* pedig kétségkívül szláv eredetű: szlov. és horv. *u-koríti* és *koríti* a. m. összeszid, dorgál, fenyít, zaklat, faggat, *koríti se* veszekszik, zsémbel; *ukor* dorgálás stb.; a tótban is van *korít'*, megalázni stb. (Az *unkorkodik*, *ungorkodik* mellékalak utólag keletkezett, talán az *ingerkedik* hatása alatt. *Unkorkodik*, mint szóbeli értesítésből tudjuk, a Rozsnyó melletti Csucsomban is járatos; *ungorkodik* előkerül Jókai Sárga rózsájában.) — Az *úkorkodik* jelentésének csúfolódik, csúfot üz' árnyéklata is lehetett, a Gvadányi »csúfos *úkor*« lárájában pedig az *úkor* nyilván mint a csúfossal rokonértelmű szó van alkalmazva.

K. J. A háziállatoknak az a *hasznuk*, — a ház. az a *hasznuk van*, — a ház. az a *haszna*. Az első szerkezet sokkal jobb, mint a többi. A másodikban egészen fölösleges a *van*, a harmadikat a pontatlan szóegyeztetés teszi kifogásossá; ilyen egyeztetés csak a szoros birtokos-jelzős viszonyban kifogástalan: a *háziállatok haszna* v. a *háziállatoknak a haszna*.

Szókincs v. szókészlet? Hogy melyik jobb? Se jobb, se rosszabb egyik se a másiknál. *Szókincs* a német *Wortschatz*, *szókészlet* a német *Wortvorrat* utánzása.

Beküldött kéziratok. Mészáros Gy. Halat, meghalaszt. — Teleky I. Szűkölködik vmi nélkül. Ízszó. — Kovács M. Nyék. — Baranyai Z. Adatok ir. közny. szókincséhez. — Petrovics P. Hétfalusi csángó szók. — Ifj. Hermann A. A székely nyelvjárás. — Balázs S. Szólásmagyarázat. Közmondások stb. — Galambos D. A névmutató elhagyása. — Benkóczy E. Szólások, tájszók. — Náda P. Sok az idézőjel. — Vozáry Gy. Tájszók stb. — Zolnai Gy. Tetátetá. — Paal Gy. Bakszán.

Beküldött könyvek. Beöthy Zs. A m. nemzeti irodalom történeti ismertetése. 9. bőv. és jav. kiad. számos képpel. (Két kötet 10 k.) — Vasárnapi Könyvtár (Vetési: Boldogházi esték, 2 kötet. Szívos B. A természet csodái. Az állatvilág csodái. Fényes E. Utazások a sarkv.) Egy-egy kötet 40 f. — Olcsó könyvtár 1385—1397. Szigligeti: II. Rákóczi F. fogsága. Macaulay: Goldsmith és Bunyan. Arany: A nemzeti versidomról. Rousseau: Az emberek közötti különbségek. — Sebestyén E. A román nemzetiségi politika (1 K). — Pecz V. A class. phil. jövője tekintettel hazai viszonyainkra.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSBEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

III. Az összetett mondat.

Az összetett mondatokat nem tudjuk azon három kategória szerint csoportosítani, melyeket az egyszerű mondat tárgyalásánál fölállítottunk; nem találkozunk itt az analógiának olyan nyilvánulásával, melyről azt mondhatnánk, hogy ez a szerkezet két ellentétes képzet egymásra hatásának köszöni eredetét, vagy amelyet pregnáns kifejezésnek tarthatnánk. Simonyi ugyan pregnáns szerkezetnek tartja az analógiának egyes kötőszócserékben való megnyilatkozását, pl. az ilyen mondatokat: Rettenetes ostora az istennek, *mikor* valamely népet megfoszt a jó tanítóktól (Tel. Ev. 44). Csakhogy, ha visszagondolunk azokra a szerkezetekre, amelyeket az egyszerű mondat körében pregnáns névvel jelöltünk, világos lesz, hogy itt nem ugyanavval a jelenséggel van dolgunk. A pregnáns kifejezések lényeges jegyének azt találtuk, hogy az egymásra ható képzetek oki és okozati viszonyban vannak, vagy legalább is az időbeli egymásután segíti elő a képzettársulást, s hogy mindenik alkotó képzet kifejezésre jut az illető új szerkezetben. Ha már most az idézett mondatot s az ehhez hasonlókat vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy nem találjuk meg bennük sem az alkotó képzeteknek azt a viszonyát, amelyekre az egyszerű mondat pregnáns kifejezéseinél rámutattunk, s ami sokkal fontosabb: a két képzet nem jut teljes erejével kifejezésre. Az bizonyos, hogy az idézett mondat nem egyenlő értékű teljesen a szabályos szerkezettel, mert a ráható időhatározó mondatnak egy árnyalata belevegyül; csakhogy a várható főnévi mondat meg az időhatározó mondat (más főmondat) úgyis rokonok. Itt a jelentés, az értelem egy kissé módosul, de hát ez az analógiának eddig is tapasztalt hatása.*

* Nagy ritkán azért valóságos pregnáns szerkezetek is előkerülnek: Mikor Telegdi semmi álnoksággal, haraggal, fenyegetéssel eleit nem vehette annak, hogy én könyveket kezdettem nyomtatni (Born. 4: 86): nem vehette

Nincs módunkban tehát, hogy itt is szigorúan lélektani, a mondatok képzettartalmának egymáshoz való viszonyán alapuló rendszert adjunk, mert csupán csak rokonértelmű szerkezetek hatásáról beszélhetünk. Ezen belül pedig a felosztás már csak nyelvtani lehet. Ilyenformán két pontba foglalhatjuk össze mondanivalónkat; az elsőbe sorozhatjuk azokat az analógiás alakulásokat, amelyeknek a keletkezésénél két rokonértelmű *alárendelt* szerkezet van egymásra hatással, a másodikba pedig azokat, amelyek úgy keletkeznek, hogy az *alárendelt szerkezeten keresztül kiűt a* régibb nyelvéllapotot és fejlettséget megőrző *mellérendelő szerkezet*.

1. Alárendelő szerkezetek egymásrahatása.

Az analógia az efajta mondatokban rendesen kötőszó-cserében nyilvánul, ritkábban a mellékmondat szokatlan idő- v. módhasználatában vagy pleonazmusban.

Különösen a *hogy* kötőszónak más kötőszókkal való cseréjét találjuk igen sokszor, mert a *hogy* a főnévi mellékmondatokat kapcsolja, ezek pedig, mint különböző beszédrészek egyértékesei könnyen rokon tartalmúak lehetnek valami határozó mondattal, amely aztán hat reájuk. A két szerkezet kiegyenlítődéseképpen sokszor a határozó mellékmondat a főnévnek átadja kötőszavát. Ezeknek a jelenségeknek jó részét bőven tárgyalja Simonyi *Magyar kötőszók* c. munkájában,* azért mi csak röviden foglalkozunk velük.

A *mikor* kötőszó gyakran áll a *hogy* helyett alanyi, tárgyi és hat. mellékmondatok előtt:

Micsoda nagy telhetetlenség, mikor az ember be nem éri a magáéval (Mik. 165. l.). Micsoda telhetetlenség, hogy + mennyire telhetetlenkedik az ember, mikor ... Micsoda szép dolog, mikor az ember felől jót mondanak (ua. 166. l.). Nem elég kár ez, *mikor* nem fordul meg eszedben, hogy mennél tovább halad, annál nagyobb lesz büntetése (Fal. 557). Száz esztendő került bele, mikor a bárkát elkészítették (Ethn. 2:146). Valami kilenc éve annak, mikor e díszes kastély ura ezt az első jegenyefát ültette (Jók. Ne nyúlj hozz. MKT.:7).

Míg hasonlóképen: Összezsibbasztotta, elszenderítette, ennyibe került, míg elszenderítette (Toldi VI). Várta, míg felzavarodik a víz (Nyr. 2:232): várta, hogy + várt, míg.

elejét, hogy nyomtassak s valóban nyomtattam is. — Tudta jól, míg az atyám ott lesz kapitány, addig el nem érhetette (Cserei: Hist. 117): tudta, hogy el nem érheti, s nem is érte el.

* 2: 161—181.

Néha a következményes mellékmondat *hogy*-ja helyett áll a *míg*: Én annyit rínék, míg csak vissza nem adnák (Nyr. 2:41). Legalább annyit beszélhetne velük, míg megismernék (ua. 3:468).

A *mióta* is sokszor helyettesíti a *hogy*-ot: Sok ideje, mióta semmit sem hallottam felőlük (Lev. T. 2:70). Még az oltá, miulta bátyám uram itt volt, nem voltam fekvő beteg (uo. 72). Vagyon huszonöt esztendeje, mióta az siralmas özvegy kenyeret eszem (uo. 463).

Ma már az ilyen főmondatok után: *jobb volna, helyes volna, többet érne* stb. a mellékmondatot rendesen *ha* kezdi a szabályos *hogy* helyett: Jobb is volna, *hogy* ott volna az szolgál, ahol az ura vagyon (Rim. Lev. 306); ma így mondjuk, legalább Dunántúl ez járatos: Talán még jobb volna, *ha* halva feküdnék (NépkGy. I. 304). — Más főmondat után is:

Senki se csodálja, *ha* Isten is megvonsza tőlünk segítségét (Magy. Orsz. roml. 5): senki se csodálja, *hogy* . . + s. csodálkozzon, *ha* . . . Most legnagyobb haszonnal abban mutathatnók szolgálatunkat, *ha* az békességre való intéssel . . . azokat az hadakat leszállíthatnók (TMK. 3:129).*

A *hogy* kötőszó *mert*-tel való helyettesítésének valamennyi esetei, melyeket Simonyi a M. Kszók II. 173. lapján tárgyal, nem tartoznak ide, csak azok, amelyekbe a *mert* úgy kerül, *hogy* a szerkezetben meglevő oksági viszony kiszorítja a *hogy*-ot. — Így például a GuaryC-nek, azonkívül mult századbeli íróink közül Kölcseynek jellemző sajáttsága ez a kapcsolat: *ez az oka mert* . . ., melybe a mondatnak okadó értelme hozta a *hogy* helyébe a *mert*-et. A szokásos szerkezet ilyen: *oka ez, hogy* nem város hírével jártam (TMK. I. 235); analógikus hatás folytán így alakul:

Első oka ez, mert abbin lezön annac ellene, kinec sohha vége nincsen (GuaryC. 2). Masod oka, mert embor megoli magában azzent iozagot (uo.). Néged oka mert abbin elvalaszt embort az oroc eletkül (uo.). Az az oka, mert mikor az ellenséggel meg kell ütközni, három formán helyezhetjük az ágyukat (Zrinyi). Ez az oka, miért az ujabbn időkben egy nemzetnek is oly nagy behatású költője, mint Homér, nem születhetett (Kölcsey 3:18). Ez az oka, a miért recensens mindég csodálkozott (uo. 179). Ez az oka, a miért fiatal költőinknek a szonett szerzés után való dühödés nagyon veszedelmes (uo. 181). Ez az oka, miért d'Alembert a többek között panaszkodik (ua. 4:141).**

* Im falle, *wenn* man auf ihn noch zu reflektieren gedächte (Goethe).

** Dass sie nichts spricht, kommt daher, *weil* sie nichts denkt (Le.). Der gedanke wurde dadurch notwendig, *weil* man voraussah (Wieland).

Ezekhez hasonló természetű szerkezetek még: Jo hugom bizonyaba nem thwdom okath, myerth en the neked ugh fogattam volna az mint the elewdbe atthak wolph (RMNy. 2 : 18). Tizönketted kínia pocolnac ez, mert oth wágon ol' igön nağ keseruseğos es zörnuseğos kin... (GuaryC. 4): pokolnak kinja ez, hogy... + és még valami ilyesféle szerkezetből: nagy a kinja a pokolnak, mert... — Nevét onnan kapta, mert gyűrűs testén igen sok egyforma lába van (Perényi: Bev. a term. r. 14). A név arra vonatkozik, mert salétromból gyártják (ua. Növ. 6): nevét onnét kapta, hogy... + így nevezik, mert...

Éppen így az oksági viszony okozza a *hogynak* a *mivel* kötőszóval való helyettesítését a következő mondatokban: Mindennel azon vannak, *mivel* nekem akarnak ártani (RMNy. IIb. 79). Illik egyik embernek a másikon könyörölni, annyival is inkább, *mivel* isten előtt az irgalmasságnak cselekedeti oly kedvesek (Acs. bold. hal. el. 19).

Érdekes a *mert*, *mivel* kötőszónak használata olyan esetekben, mikor a főmondat kérdő, de egyértékű valamely tagadó vagy felszólító mondat. A tagadó, fölszólító mondat után azt a mellékmondatot, mely a tagadásnak, fölszólításnak okát adja, *mert*, *mivel* kötőszóval vezetjük be. Az ezekkel rokonértelmű kérdőmondat után többnyire várható *hiszen* magy. kötőszót könnyen kiszoríthatja a *mert*, *mivel*:

Miért kívánni hosszú életet, *mivel* Matuzsálem megholt, és miért vágní nagy tisztségekre, *mivel* Mehemet vezért letevék az elmúlt holnapban (Mik. 170. l.): miért kívánni hosszú életet, hiszen... + nem kiv. hosszú életet, mivel... — Elmenyen a paphoz s elmongya neki, hogy mán ü hogy virasszon a temetőbe, met ü fil a kísértetektül (Nyr. 22:231). Mit kereső itt te haszontalan féreg? mer mingyá befallak (Kálmány. SzN. I. 138). Mykeppen lehet az ty Christustok isten... mywel mindezek az istenben nem lehetnek (ÉrdyC. 107). Mit ér az ő kegyességök, szépségök, mert amint hazaérnek stb. (Ethn. 12:322). Mé nem megy bellebb, mer maj megázik (Nép. Zala vid.).

Egyes relatív mondatok közeli rokonságban lehetnek a módhatározó mondatokkal; ez a rokonság okozza aztán, hogy mikor a főmondatban levő *az*, *azt* mutató névmásnak megfelelően a mellékmondat bevezetőjéül a relatív névmást várnánk, a hasonlító *mint* kötőszót találjuk, vagy megfordítva az *úgy* után a relatív névmást.

a) Csak *azt* czelekedtem, *az mynth* te Kegyelmetek kivanta en teolem (RMNy. 3 : 10). Még is lehetne vigasztalásunkra, ha *az mit* életünkben elrendelünk, *ugy* menne végben halálunk után (Lev. T. 2:280). Chelekőgyenek *ugh*, *az my* az wronk akarattya

(Lev. T. 1:106). Azth akarttam, hogy *wgy* legyen az *my* az the K. akarattya (uo. 116). Te kegyelmed *wgy* chelekediek az *myt* az igazsagh mwtat (RMNy. 2:176). Az *myth* az parancholat tharthot, azon *kippen* el jartham benne (Lev. T. 183). A *mynt* en elvegeztem a kewetekel, az erewssen megtartassek (RMNy. 3. b:3). Az *mint* az Uristen rendeli, az legyen (Lev. T. 2:44). A *mint* kegyelmed ítéli legjobbnak, cselekedje azt (Rim. Lev. 140). Mit lát másznál [másnál], csán [csinál] ő isz (Nyr. 31:144); itt hiányzik ugyan a mutató névmás, de az igének a tárgyatlan alakjából világos, hogy a hasonlító mondat volt rá hatással.

Valóságos értelem szerint való szerkesztés, amint már bevezetésünkben is rámutattunk, a régi nyelvnek az a sajátos, de elég gyakran előkerülő szokása, hogy *hanem* kötőszava van a mellékmondatnak, ámbár a főmondat állító; csak hogy ez az állító főmondat rokonértelmű egy tagadóval, ennek az analógiája juttatta be a *hanem*-et:

De még ha 4 vagy 5 tallér volna is, mind *learestálom*, *hanem* jöjjetek érte törvénnel (TME. 1:203): nem vihetitek el, *hanem*... — Ez fele hatalomtwl *megh szewwnyetek*, *hanem* waryatok az terwyntewl (RMNy. 2:174): ne hatalmaskodjatok, *hanem*... — Oth *beket hagyek neky*, *hanem* csenalek maas suplicatiot (RMNy. 3:80): nem bántottam, *hanem*. — Azt végeztem magamban, hogy én az utról *elmaradok*, *hanem* a fiamat bocsátom oda (Lev. T. 2:42). A német szabó régóta fogva mind oda fel volt, *hanem* tegnapi napon érkezett haza (uo.). Pongrácz János fel volt, *hanem* im az elmúlt csütörtökön jöve haza (uo. 294). Én más alkalmatossággal többet irok, most igen sietek, *hanem* kérem Kdet az Istenért, Kd maga is kövesse meg viceispán uramat (uo. 358). Magam erejétül ez jó igyekezetnek végben vitelére alkalmatlan vagyok, — *hanem* kénszerítetem folyamodni az kegyelmetek irgalmas szemeihez (TME. 2:79). Imar az korniwletek walo faluk jobb rendben mind behodultak, *hanem* csak ti uetettetek magatokat wakmerőségre (ua. 3:115). Csak az emberek az nagy sok emutatioknak hagynának békét, *hanem* követnék az igazságot (Rim. Lev. 226). Az athnámé megadásában akadoznak, *hanem* teljes hatalommal való commisariusokat akarnak... megadatni (uo. 249). Meguná a béka laktát a tóban, *hanem* kijeve onnet (Pesti: Mes. 126). Én meguntam az asszonyceselédet a háznál, *hanem* megházasodol (VasG.1:189). Félre- tegyenek más vélekedéseket, *hanem* jövésérül értsék meg ezeket (Gyöngy. Kem. J. 3:28). Ő is elhagyá Dalmatiának oltalmát, *hanem* csak a maga határait őrizé (Zr. Mátyás kir.). Lehetetlen még tovább mér várakozni, *hanem* nekünk adjanak chategorica és ultima resolutiot (Bujd. Lev. 181). Az rabokot kglmed mind ott hagyja, *hanem* csak az három kapitányokat hozassa el jóvigyázással (Thök. Lev. 83). Hagyjunk békét most annak, *hanem* beszéljünk az

ország dolgárul (Act. cur. 184). Maga a király meghót, *hanem* van egy kedves szép királyi kisasszony s az uralkodik hét ország fölött (NépkGy. 1:367).

Kérdő mondat is lehet egyértékű valamely tiltó v. tagadó mondatnál s ezért *hanem* a mellékmondatának a kötőszava:

Mit ülsz csak itt heába mi mellettünk, *hanem* kelj fel és vegyed a szent léleknek ajándékát (Sztárai:Ig. paps. tük.): ne ülj, *hanem*... — *Mit* mondhatok egyebet, *hanem* hogy én megholt ember vagyok mostan (Rim. Lev. 255). *Mit* mivelhet ő felsége, belső ellenségi is nem kevesen lévén, *hanem* életének megtartására való helyt kell immáron keresni (uo. 261): semmit sem művelhet, *hanem*... — *Mit* cselekedett Achmet Nissansi, hogy helyébe tegyék a nagyvezérnek, *hanem* azt, hogy ő már jól tudta mindenféle levelekre a császár nevét felírni (Mik. 157. l.).

*

Relatív mondatokra hatást gyakorolhatnak a célhatározó mondatok, olyanformán, hogy a célhatározó mellékmondatban használatos fölszólító móddal találkozunk a visszamutató mondatokban is: Örülök, ha meghuzhatom magamat ebben a rongyos faluban, *hol* senki se *lásson* (Tompá): meghuzhatom m., *hol* senki se lát + hogy senki se *lásson*. Azért indult utnak, hogy olyan országot földözzön föl, *hol* a halálnak *nincs* hatalma (NépkGy. 1:370); ugyanez a mondat kétszer fölszólító móddal kerül elő:

Én oda akarok menni, *hol* a halálnak sohase lögyön hatalma (366). Hosszú puskáját vállára vetve ballag itt-amott egy palikár, ki gunyhóját rejtekbe építé, *hol* Ali Tepelenti rá ne találjon (Jókai: A jan. végn. 14). A magas oszlopcsarnokoknak jó most a földön heverni, Themistokles és Leonidas utódai gunyhókat raknak oda, *ahol* senkinek se essenek útjába (uo.).

Viszont van az eset, hogy a felszólító mód helyett jelentő módban áll a mellékmondat igéje: az olyan igék, mint *tanácsolni*, *felszólítani* s az olyan főnevek, mint *hajlam*, *cél*, ha a főmondatban állnak, utánuk a mellékmondatban felszólító módot használunk, mert ezek az igék és főnevek a jövő cselekvésre mutatnak; néha mégis jelentő móddal szerkesztik őket, mintha valami más rok. ért. szó volna a főmondatban, melyre a mellékmondat vonatkozik:

Azt tanácsolja, hogy pálcával kell ütögetni (Pázm. Kal. 2). Azon leszünk, hogy mennél hamarébb... az kegyelmetekének meg kell lenni (TME. 2:3). Az l:r hangváltozás csakis az oláhból érthető

meg; nála van meg az a hajlam, hogy az *l* hangot *r*-re szokta változtatni. (Szarvas G. Nyr. 24:11.) Kármán célja az volt, hogy Pesten irodalmi középpontot kell teremteni (Beszédben).

Elbeszélésekben az egyszer fölvetett történeti jelent v. multa t rendszerint legalább egyazon mondat keretén belül meg szoktuk tartani; mégis a rokonértelemnél fogva az egyik elbeszélő forma kiszoríthatja a másikat:

Mikor *fúj*, kaporvizzel *kötöttem* be a fejemet (Lev. T. 2:157). Hogy az idő reggellett, a város palotájába hurcoltatom (Dug. Szer. 45). Amint megy-mendegé, elejbe szát egy holló (Nyr. 16:277). Alig ment tüle egy pár lépésre, csak megint uszította a bottyát (Nyr. 17:279). Ő biza mit gondol, mit nem, kapja magát, felkötí a kargyát s elment széjelnézni a palota körül (Nyr. 29:534). Amint a gyerek fekszik a cseresnyefa alatt, óra ment esz szegén ember (NyF. 9:55).

*

Itt is, mint az egyszerű mondatokban, a két szerkezet keveredéséből pleonasztikus kapcsolatok is keletkezhetnek, csak hogy az ilyeneknek egy része a függő és független szerkezet kombinálódása folytán jön létre; ezekről később lesz szó. Itt csak egy érdekesebb esetet említünk.

Tudjuk, hogy a *mielőtt* kezdetű mellékmondatnak mindig tagadó mellékértelme van, mert a benne kifejezett cselekvés még akkor nem ment végbe, mikor a főmondat cselekvése már megtörtént.* Ez a tagadó értelem már most meg is testesülhet a *mielőtt* után következő *nem* alakjában: Kell-e az embernek magát beiktatni, minek előtte az nap el nem jó (Lev. T. 2:46). Bizonyítanunk sem kell, hogy itt szintén analógiás alakulással van dolgunk, ha ismerjük azt a régi szerkezetet, mely a *mielőtt* nélkül, de tagadó szóval fejezi ki az ilyen gondolatot: Hogh ez leuel irast el nem wiggeztŭk volna, iuue hozzank Dacho Pal (Lev. T. 1:95). Vagy még gyakoribb a *míg nem*-es szerkezet.

Minekelewthe a B urak el nem jutottanak vala, az elewth az nemes wraim szólának (Lev. T. 1:158). Az ajandekot ne siesse annak adnia, minek előtte neki szükség ne legyen (TihC. 216). Azon törekedvén ő kemek, hogy az szükség nagy lévén, közinkben jövetelit admaturálván minekelötte az dolgok jobban is körmünkre sem égjenek (Bujd. Lev. 23). De kérlek, gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, minekelötte még meg nem virágozott (BB. 80). Eszten-dőre Prágában maga is hirtelen meghal, minekelötte meg sem háza-

* Simonyi: Magy. Kszók 3:67.

sodott volna (Cserei: Hist. 19). Minekelőtte a német haddal meg nem ütköznék, kerestem minden alkalmatosságot tülek elválni (Mon. 27:16).

A főmondat is lehet pleonasztikus: Hamarébb elkopnék a ti lábatok térdig, mielőtt ily állapotban hazaérnétek (Mer. ered. népm. 58): elkopna, mielőtt + hamarébb elkopna, mintsem.

A következő mondat valósággal párja a *semmi nélkül*-féléknek: Inkább maradnék helyben, ha tudnám, hogy *anélkül* meglenne az dolog, hogy *nem* kellene hozzám semmit kérdőre küldetni. (Lev. T. 2:258.)

Fölösleges kötőszó is kerülhet ilyen úton a mondatba, sőt néha egész mondatot is elhagyhatunk az értelem csorbulása nélkül: Értettem, hogy Kdnek egy hordó veres bora vagyon *s amint* értem, *hogy* Kd nem issza a veres bort (Lev. T. 2:150): *amint* értem, Kd nem issza + értem, *hogy* Kd nem issza... — Kegyelmed igéreti szerint meglátogatását szeretettel veszem, *kire* kérem is kegyelmedet, *hogy* ne mulassa el kegyelmed (Rim. Lev. 319); elég ennyi is: *kire* kérem is kegyelmedet, — vagy: kérem is kegyelmedet, *hogy*... — Megértettem, hogy kegyelmed Kassára akar menni bizonyos és szükséges maga dolgaiért, aki igen méltó dolog is, hogy ily nagy dolgát ne praetermittálja kegyelmed (uo. 335). Az Kegyelmed lovait im visszabocsáttam, melyeket igen köszönök, hogy az én kérésemre Kd idadta volt (Lev. T. 2:40): melyeket igen köszönök + köszönöm, hogy az én kérésemre idadta volt.

KERTÉSZ MANÓ.

A HATÁROZOTT NÉVMUTATÓ.

I. Keletkezése és fogalma.

Ha valaki különféle nyelvek gramatikáit olvassa, okvetetlen feltűnik neki, hogy egyik nyelvben megvan a határozott artikulusz, a másik meg nem is tud róla. Az egész urál-altáji nyelvcsaládnak például jellemző sajátága az, hogy a magyarnak, a mordvinnak és a török nyelv némely — arabból átvett — eseteinek kivételével, nem használja a határozott névmutatót. Ezzel szemben az indogermán nyelvek jó részében a legkiterjedtebb használatnak örvend. Amerika indiánjai közül csak egyik-másik nép ismeri, Afrikában ellenben némely helyütt oly széleskörű a használata, hogy különféle alakjaival még az esetragokat is pótolja.* Megvan Polinéziában,

* *Adelung*, Mithridates III. k. 212. l.

meg a kafferoknál, a Szahara és a Kongó legtöbb népénél, a kop-toknál, a hébereknél, az araboknál, a keletindiai szigetek nyelvénben, — de még idegen hatás nyoma sem látható a latinban, a bolgár kivételével valamennyi szlávban, az indiai nyelvekben, a japánban, a kóreaiban, a kínaiban.

Mi lehet már most a lélektani oka annak, hogy a nyelvek nagy része, körülbelül fele, egyáltalán semmi érzéket sem mutatott a határozott artikulus felvételére? Miért nincs meg a szanszkritban és miért van a görögben? Honnan magyarázzuk azt a sajátságos jelenséget, hogy az irodalmi latin egyetlen egy írójánál sem találunk határozott artikulust, a latin (igaz, hogy a »sermo rusticus«) filiái pedig már a legrégibb fennmaradt emlékek szerint is nagy kiterjedtségben használják? Miért mellőzheti a szláv és miért nem tud ellenni nélküle a germán? Sajátságos probléma ez és mélyen rejlő okokban lehet a magyarázatát megtalálni.

Könnyedén ellenem vethetné valaki, hogy a fejlettség magasabb fokán levő nyelv szükségesnek tartotta a fogalom határozottságának külön szóval való megjelölését, de hát mit szól az ilyen a latinhoz, a finnhez, a törökhöz, hogy az orosz, a perzsát, a kínait ne is említsük? Ezek nem eléggé fejlettek? Azt is mondhatná valaki, hogy egyik nyelv a másiktól tanulta el. Való igaz, hogy például a szláv bolgár albán hatás alatt kezdte használni névmutatóját, valamint a cigánynál is a román *le, la* fordul elő a leggyakrabban, épígy a magyar is német hatás alatt vehette fel, de miért nem tanulta el a latin a görögtől, hiszen nemcsak az irodalmi, hanem a köznyelvet is át meg áthatotta a görög?! Vagy megfordítva, miért nem veszítette el az oroszról annyira körülfogott összetett nyelv a maga névmutatóját? Más, sokkal mélyebb ok hozta létre és tartotta meg a határozott artikulust!

Mint azonban láttuk, éppen a legkülönbélebb nyelveknek összevetése int bennünket óvatosságra, azért nem lesz talán érdektelen, ha az összes nyelvek névmutatoit összegyűjtjük, illetőleg megemlítjük, hogy mely nyelvekben van, és melyekben nincs névmutató, jegyzetben egyúttal idézzük azokat a munkákat, amelyekből mi merítettünk s amelyeknek alapján részletesebb kutatásokat végezhet bárki ezen a még fel nem dolgozott területen.

A) *Indogermán nyelvcsalád*. I. Ind osztály. A szanszkritnak egyik változatában sincsen határozott névmutató. A cigány ellenben ugyancsak bővelkedik ilyenekben, mert egy egész sereget »lopkodott« össze: *o, i | le, la | ol olo, oli ola | odo, odi oda | te.*

Az első háromnál nyilvánvaló a román (oláh) eredet, az utóbbi kettő fejlődhetett *odoj* = az, *adó*, *adanó* = ez névmásából, de az is kérdés, hogy ez a névmása is tényleg eredeti s nem átvétel-e? A cigány beszédközben egyébként minden baj nélkül el is mellőzheti a névmutatót. Artikulusa mindig megelőzi főnevét.*

II. Iráni osztály. A perzsában és az afganisztánban nincs határozott névmutató. A kurd az arab *el*, *al*, *ʾl* artikulust használja, ezt is ritkán. Az örményben hátul van a névmutató: *ter* = ur, *ter-n* = az ur. Ugyanígy az összetben: *füd* = atya, *füd-äj*, vagy *füd-ej* = az atya. Az összet nyelv digori nyelvjárásában *i* alakban is előfordul, s ez a szó előtt áll. Ez, valamint a hátuljáró *-äj*, *-ej* nyilván a *je* mutató névmásból keletkezett.**

III. Kelta osztály. Egyetlen határozott névmutatója van: *an*, pl. *an fear* = a férfi, *an b'ean* = az asszony.*** Itt említjük a *baszk* nyelvet, amely Hispania kelt-iber őslakói nyelvének maradványa. Ez mindenkor a *név után* teszi az artikulust, egyesszámú alakja: *-a*, többese *-ac*, pl. *eugun* = nap, *eugun-a* = a nap, *eugun-ac* = a napok. Azonban gyakran el is mellőzik.†

IV. Itáliai osztály. Az irodalmi latinban nincsen névmutató. A *sermo rusticus*-ban azonban már régen lehetett, de emléke (mint pl. az eugubiumi táblákon) nagyon kevés maradt. Az újlatinban minden nyelv használja vagy az *ille* vagy az *ipse* névmásból keletkezett artikulust. Olasz: *il lo* (*l'*), *la* (*l'*) (a genuai nyelvjárásban *r*-rel: *ro*, *ra*, *ri* és *dro*, *dra* stb.; a bergamói *il*, *del* helyett *ol*, *dol* artikulust használ, ebből talán arra lehetne következtetni, hogy még eredeti *ol*-tövé alakjában tartotta meg az *ille* névmást s már régóta használja névmutatónak; a sardiniaiban *su*, *sa* többes *sos* az *ipse*-ből, ugyanígy a logudoroi nyelvjárásban); — spanyol: *el*, *la lo*; — portugál: *o*, *a*; — provençei: *lo* (*l' l'*), *la* (*l' l'*) *il*; — francia: *a*) ófr.: *lo le* (*l' l'*) *li*,

* Müller M., Sanskrit gramm. 78.; héber hatás (*ha + ibba*: *šenhabbim*): Müller M., Felolv. 1:192.; határozatlan art. a szanszkritban: Whitney, A sanscrit grammar 181.; Adelung, Mithridates 1:248., 297.; József főherceg, Cigány nyelvtan.

** Adelung, Mithr. 1:264., 284., 297.; Brugmann-Delbrück, Vergl. gr. d. idg. spr. 2:769. Lauer, Gramm. d. class.-armenischen Sprache, 36.; Sjögren, Osset. sprachl. 49—50.

*** Adelung, Mithr. 2:82.

† Adelung, Mithr. 2. 17.

lo (le l'); β újfr.: le (l'), la (l'); — oláh: hátuljáruló: -le, -la (-oa, -ea).*

V. Illir osztály. Egyetlen nyelve az albán; ez a névmutatót szintén a *név után* teszi: *xév* = kutya, *xév-i* = a kutya, *xév-ι* = a kutyának, *xév-τ* = a kutyák.**

VI. Hellén osztály. Ki lehet mutatni, hogy artikulusa nyelvtörténeti időben fejlődött. »Élt Homér a névelővel? használta tulajdonnevek előtt?« kérdezi Müller Miksa. Bizony nem! Hogy egyes nagyon ritka esetekben mégis előfordul, annak egyedüli oka a mi véleményünk szerint az, hogy a szöveg-megállapítók és javítók, főleg Zenodotos (Kr. e. 250.) Aristoteles után engedélyeztek vagy megvontak egy-egy »poetica licentia«-t, csakhogy az ő nyelvükben már meglevő artikulust becsempésszék. Müller Miksa szerint (Felolv. 1:86.) Zenodotos »állította helyre« Homerosban a névmutatót. Szó sincs róla! Zenodotos csak a saját ízlése szerint itt-ott beleszúrta az artikulust a szövegbe, nem pedig helyreállította. Homeros nyelvében nem volt még semmi helye a névmutatónak! — Egyébként az irodalmi nyelvben alakja: *ὁ ἦ τὸ* teljesen megegyezik az ugyanilyen alakú, de hangsúlyos mutató névmással***

VII. Lett-szláv osztály. Csak a bolgárnak van artikulusa valamennyi szláv nyelv közül. Valószínűleg albán hatás alatt vette fel, az artikulusnak *szóvégi helyzete* is igazolni látszik ezt. Hímnemben: -*ūt* (-*jut*) -*et* -*ot* (-*jot*), nőnemben: -*tū*, semlegesben: -*to* alakja van, pl. *muž-jo(t)* (a szóvégi *t*-t nem ejtik ki beszédközből) = az ember.†

VIII. Germán osztály: 1. német: ófn.: *dēr*, *diu*, *daz*; kfn.: *der* (*dir*, *di*, *de*), *diu* (*die*, *di*, *de*), *daz* (*dez*); úfn.: *dēr*, *die*, *das*; — 2. gót: *sa*, *sô*, *thata* (a *th* zöngétlen spirans); — 3. angolszász és fríz: *thi*, *thiu*, *thet* (ó-szász: *the*, *thie*, *thiu*, *that*); — 4. dán, norvég, svéd és izlandi: hátuljáruló -*enn*, -*inn*, vagy -*n*, -*en*, seml. -*et*; melléknevek előtt: *den*, *det*, *de* és

* Diez, Gramm. d. roman. spr. 2:14–20.; Adelung, Mithr. 2:480., 502., 507., 529.; Blanc, gr. d. ital. spr. 168.; Michel Bréal, Les tables Eugubines.

** Kristoforides, Γραμμ. τ. ἀλβαν. γλωσσ. 9.

*** Adelung, Mithr. 2:379.; Ábel Jenő, Homerosi hang- és alak-
tan, 40.

† Cankof, Dr., Gramm. d. bulgar. spr. 10.; Adelung, Mithr. 2:616., 4. (pótk.) 394.

hinn, *et* szokott állni, pl. *et gôthe* = a jó; *den store dreng* = a nagy fiú stb.*

B) *Urál-altáji nyelvcsalád*. A magyaron kívül megvan a mordvinban. A *sä* mutató névmás különféle, sokszor felismerhetetlenül elváltoztatott alakjait használja ez a rokonunk névmutatóul.** Mindig a név mögött áll artikulusa, pl. *avā* asszony, *ava-s* az asszony; *vir* erdő, *vir-s* az erdő; *oš* város, *oš-is* a város; *loman* ember, *loman-tš* az ember. A határozott névmutatóval ellátott főnév ragozása (az ú. n. határozott deklináció) így hangzik:

<i>Sing.</i>	Nom.	<i>avas</i> , az asszony	<i>Plur.</i>	<i>avatnä</i>
	Gen.	<i>avat</i>		<i>avatnen</i>
	Dat.	<i>avati</i>		<i>avatnendi</i>
	Abl.	<i>avat-ezda</i>		<i>avatnen-ezda</i>
	Iness.	<i>avat-esa</i> stb.		<i>avatnen-esa</i> stb.***

A magyar névmutató fejlődésével és egész történetével alább részletesen foglalkozunk.

C) *Hamita és semita nyelvek*. I. *Hamita nyelvek*: 1. a *berber* a szó elé *-t-t*, a szó végére szintén *-t* vagy *-nit* artikulust

* *Braune*, W. Althochdeutsche gramm. 200.; *Hahn-Pfeiffer*, Mittelhochdeutsche gramm. 118.; *Kehrein-Grimm*, Gramm. d. neuhochdeutschen spr. 72.; *Braune*, Gotische gramm.; *Gallee*, Altsächsische gramm. 84.; *Noreen*, Altisländ. u. altnorweg. gramm. 462. §.; *Helms*, Wörterbuch d. dän. u. deutschen spr., bevez.; *Adelung*, Mithridates 2:172., 187., 231., 295., 296.

** *Budenz*, Moksa és erza-mordvin nyelvtan; Nytd. Közl. 13:29. *Ahlquist*, A., Versuch einer mokscha-mordwinischen gramm. 21. l.

*** Érdekes *Ahlquist*nak (az id. h.) egy, a finn nyelvre vonatkozó megjegyzése: »Spuren von einem solchen gebrauch des demonstrativ-pronomens kommen auch oft in der finnischen umgangssprache vor und bisweilen hat sich dies auch von dort in die schriftsprache verirrt; so heisst es in einer übersetzung von *Runebergs Ellenschützen*: *Pekka se tyttärinensä*, Peter der mit seiner tochter; in einem liede *Gottlunds* kommt vor: *Miehet ne huutoa ja huiskaa* (die) männer die schreien und lärmern, in welchen beiden fällen das demonstrativ dem artikel entspricht.« Nyilvánvaló tévedés; itt t. i. ugyanolyan mutató névmás van, mint mikor a magyarban ilyesmit mondunk: az emberek, *azok* kiabálnak és lármáznak; a Péter, az jó gyerek; mintha az első rész kérdés volna: az emberek? *azok* elmentek; a Péter? az itthon van. Az illető szó után bizonyos szünetet tartunk, mintegy a gondolatot keressük, s mivel a szünet megszakítja a mondat egységét, újra kitesszük az illető név mását: a ház — az összedőlt; a gyerek — az nincsen idehaza stb. — A magyaron és a mordvinon kívül a törökben is van névmutató, de csak arab szóknál fordul elő s anélkül, hogy a nyelv érezné névmutató voltát: *el iláh*: *allah*. A szóval együtt az arabból vették át. (L. *Adelung* 1:463.)

tesz, pl. az arab *el mukhal* berber névmutatóval: *t-emukhal-t*, vagy *t-emukhal-nit*; *ginna (igna)* = ég, *t-igenou-te* = az ég; — 2. az *ethiópiai* nyelvekben az arab artikulusz egy változata: *il* használatos; — 3. a *koptok* a hímnemben valamely bilabiális hangot, a nőnemben *d* hangot, a többes szám mindkét nemében *ni* vagy *n-et* használnak névmutatóul, pl. *pe-n-iôt* a mi atyánk: *pe* a hímnemű artikulusz, az *n* a birtokos névmás, *iôt* a tő; *ni-phäo-ni* az egek; az első *ni* a névmutató, *phä* a tő, a második *ni* a többesjel.*

II. *Semita nyelvek.* A névmutató mindegyikben megvan, de míg a héber (*he, ha*) és az arab (*el, al, 'l*) nyelvek a szó elé teszik, addig a kaldeus (-*a*) és a szíriai (-*a*) mindig *utána*, mint a skandináv nyelvek.**

D) *Egytagú nyelvek.* A kínai, a tibeti, az annámi és a sziámi nyelv nem ismeri. Megvan azonban a birmaiban szóvégi -*co**** alakban: *apit-co* a bűnök, továbbá a khasiaiban: *u briu* az ember, *u mau* a kő, *u binai* a hold, *u klür* a csillag, *ka iñ* a ház, *ka um* a víz, *ka džin-threi* a munka; *ki briu* az emberek, *ki kun* a fiuk, *ki iñ* a házak, *ki džin-threi* a munkák stb.† Akár itt említjük meg a japán nyelvet, akár az ural-altáji családnál, megjegyezhetjük, hogy az artikulust nem használja.††

E) *Maláj-polinéziai nyelvek.* A legszélesebb kiterjedtségben megvan; tulajdonnevek előtt is gyakori. I. *Polinézia*: 1. *maori*: *te*, 2. *tonga*: *ha*, 3. *hawaii*: *ke*, 4. *tahiti*: *te*, 5. *markezoszi*: *te* (pl. *te tañata, ha tañata, ke kanaka, te taata, te enata* az ember); tulajdonnevek mellett *o* alakban: *o Pura*, *Pura* (egy király neve).††† — II. *Melanézia*: 1. *viti*: *na tamata* az ember, tulajdonnevek előtt: *ko*, pl. *ko Filipe* a Fülöp; a mondat elején *ko* is, *na* is *a*-vá vagy *o*-vá rövidülhet: *o porori* a csillag, *a tui Bua* Bua király, 2. *egyéb melanéziai nyelvek* is használják csekély eltérésekkel a névmutatót. *Viti ko ~ koi, ia*; *viti o ~ a*; *viti na, a ~ na, ne, n, in, ni*; pl. *na iga* a hal, *na*

* *Adelung*, Mithr. 3. 51., 55., 2. 418., 3. 83., 99.

** *Gesenius-Kautzsch*, Hebräische gramm. 25. kiad. 108.; *Adelung*, Mithr. 2. 307., 368., 394., *Müller*, Fr., Grundriss 3^a 415., 417.

*** *Müller*, Fr. (Grundriss d. sprachwissenschaft 2^a 366.) -*th* alakban ismeri: *mānh-krih-th* = könig-der. Ez a -*th* szerinte különben is a határozottá tevésnek legfontosabb eszköze. (L. u. o. 355. l.)

† *Müller*, Fr., Grundriss d. sprachwissenschaft 2^a 381.

†† *Noack*, Ph. Lehrbuch d. jap. spr. 26.; *Adelung*, Mithr. 1: 573.

††† *Müller*, Fr., Grundriss 2^a 21., 29.; *Adelung*, Mithr. 1: 609., 633.

vanna a föld.* — III. Maláj nyelvek: *añ* (Adelungnál *ang*), *iti ti*, *a*, *ni*, *-i*, *-wa* alakban fordul elő, pl. *añ tauo* az ember, *iti aso* a kutya, *a taran* az út, *pidon-i* a madár, *radja-i*** a fejedelem, *tāu-wa* az ember. Tulajdonnevek mellett *si*, *i*, *ta* alakban: *si Pedro*, *i Davidra*, *ta Jesu****.

F) *Néger nyelvek*. Különösen gyakran használják a határozott névmutatót a Kongó-melléki négerek. Állhat náluk ugyanazon artikulus a *név előtt és a név után*, de mindkét esetben más és más értelmet ad a szónak. Ezen népeknél tudniillik az artikulus különféle, és szórendi helyei pótolják az esetragokat, pl. *ma ndongo* a név, *ndongo-li* a névnek stb. Ezen célnak megfelelően rengeteg mutató névmása, illetőleg névmutatója van (*i*, *bu*, *li*, *ku*, *ki*, *u*; — *ba*, *bi*, *ma*, *nu*, *zi*; — *co*, *o*). A kafferoknál szintén többféle névmutató van: *le*, *lo* elül áll, *-si* a szó után, pl. *luhmto* ő (*lo* + *uhmto* az ember); *muntosi* az ember.†

G) *Amerika bennszülöttei*. Az indián nyelvek jó részében nincs névmutató, megvan azonban 1. az *irokézben*: *herhar* kutya, *ne herhar* a kutya, *n-onue~tsia* a föld; — 2. a *dakota* nyelvben: hátuljáruló *ki~*, pl. *moka ki~* a föld; — 3. a *choctaw*-ban hátuljáró *qt*, pl. *miko qt* a király; — 4. az *otomi* nyelvben: sing. *na*, plur. *ya*, pl. *na ye* a kéz, *ya ye* a kezek; — 5. a *totonak* nyelvben *no*, pl. *ah-mono-no* a keresztelő (*ak-mono-y* kereszttelek igéből).††

Miután tehát láttuk körülbelül mindazon nyelveket, amelyekben névmutató van, vizsgáljuk meg, micsoda célja van általában az artikulusnak? Miként módosítja az illető név értelmét? Micsoda különbség van a határozott névmutatóval ellátott főnév és a névmutató nélkül álló között s mennyiben jelent mást a határozatlan névmutatóval jelzett név?

Az ember a körülötte levő tárgyaknak, eseményeknek érzékeivel való észlelésekor képzetekre tesz szert; e képzeteknek kapcsolatba hozása a gondolkodás művelete, eredménye: a gondolat. A gondolat-közvetítésnek leggyakoribb eszköze pedig a

* Müller, Fr., Grundriss 2² 57., 62., 70.

** Hindust. *rādžā*.

*** Müller, Fr., Grundriss, 2² 114.

† Adelung, Mithr. 3: 207., 212., 220., 280., 286.; Müller, Fr. Grundriss 3¹ 7., 12., 66. (*kína-sí* korn-das).

†† Müller, Fr., Grundriss 2¹ 207., 218., 232., 278., 288.; Adelung, Mithr. 3² 101., 105.

nyelv lévén, természetszerűen következik, hogy a nyelv elemeinek meg kell felelniök a gondolat elemeinek, a képzeteknek. Minden képzetnek egy-egy rész, ú. n. szó, felel meg a nyelvben. Az ember azonban rengeteg képzetet percipiál, annyit, hogy nem tudja őket egyenkint megnevezni, azért a legrokonabb, — vagy éppen azonos — képzeteket egy-egy csoportba foglalja s az egy csoportba tartozókat egy névvel jelöli meg. Ezen egyező képzetek tehát egy fogalomnak tagjai, s ezeknek mindegyikére ráillik az illető név. Ha már most ezen közös megnevezéssel rendelkező képzetek közül egyiknek vagy másiknak eltérő voltát akarjuk feltüntetni, a kifejezés árnyékolásához kell fordulnunk. Ez a szükség hozta létre a jelző különféle fajtáját. Az ember életkörülményeinek folytonos változása alatt egyre több és több oly szót alkotott, amelynek segítségével az egylényegű tárgyakat egymástól meg tudta különböztetni. Ha látott már egy fát és egy ötször akkorát, megszerezte a *nagy* és *kicsi* fogalmát s mindjárt alkotott is rája szokat. Ez azonban lassan ment s nem rövid idő kellett, míg a mai sokféle jelző létrejöhetett. Az például nagyon valószínű, hogy a birtokos jelzőt — egész terjedelmében — az ember csak a műveltség magasabb fokán kezdte használni, amikor tudniillik agyában bizonyos jogrend tudata fejlődött ki és különbséget tudott tenni az enyém és a másé között.

A jelzők kifejlődésének sorrendjében jött létre a határozott névmutató. Némely nép ugyanis szükségét érezhette oly szóknak, amelyeknek alkalmazásával a fogalomnevet a fogalom *egész körére*, vagy csak egy *meghatározott részére* vonatkoztathatta, elhagyásukkal pedig kifejezhette, hogy a fogalomnak *határozatlan*, tetszés szerinti körét érti a néven. A névmutatóknak tudniillik — ideértve a határozatlant is — az a hivatásuk, hogy *a képzet elnevezését vagy a rokon képzetek összességére, a fogalom minden tagjára vagy egyetlen képzetre, vagy elmaradásukkal a képzetek meg nem határozott számú csoportjára vonatkoztassák.*

A főnevek (mint amelyek mellett első sorban állhat névmutató) lehetnek összevontak és elvontak. Az összevont főnevek ismét kétfélék: tulajdonnevek és köznevek [*a) egyedi, b) gyűjtő, c) anyagnevek.*] Az elvont főnevek is kétfélék: *a) tulajdonságot, b) cselekvést kifejezők.* (Szinyei harmadik csoportnak az állapotot kifejezőket említi). Ezen fajok közül csakis a közneveknek lehetnek részei, mert a tulajdonnév, éppen azért mert tulajdonnév, csak egy egyedre vonatkozhatik; ugyanígy az elvont főnevek, nem

lévén képzeteknek elnevezései, a fogalmat rendszerint a maga teljes egységében fejezik ki. Hogy mégis áll — még pedig gyakran — tulajdonnevek és elvont főnevek mellett is névmutató, annak okát alább, az artikus használatának tárgyalásánál adjuk. A közneveket (amelyek alól Becker kivonja az anyagneveket és mint külön csoportot említi) lehet vagy magának az elvont *egésznek* vagy csak egy *résznek* — egyedi neveknél *egyednek* — jelölésére használni és pedig mind a két esetben *határozott* vagy *határozatlan* módon:

I. a fogalomnév az egésznek a neve:

a) *határozottan*:

az ember, a bor, a katonaság;
pl. *az ember* isten teremtménye;
a bor alkoholt tartalmaz; *a*
katonaság harcra van hivatva.

b) *határozatlanul*:

ember, bor, katonaság;
pl. *korona* van a király fején;
borban az igazság; *katonaság*
szállta meg a teret.

II. a fogalomnév egy résznek (egyednek) a neve:

a) *határozottan*:

a ház, a víz, a sereg;
pl. bemegyek *a házba*, megittam
a vizet, ott megy *a sereg*.

b) *határozatlanul*:

egy ház, ein wasser,* egy sereg;
pl. Összedőlt *egy ház*; ich sehe
ein grosses wasser; *egy sereg*
közeledik.

Ezen négy eset közül foglalkozzunk egy kissé mélyebben a határozott névmutatóra vonatkozó két esettel. Az I. a) eset tehát azt mondja, hogy *a fogalomnév lehet a fogalom egész körének a neve*, pl.: »Enyészet szól *a sír* hideg göröngyiről.« Ebben a mondatban *a sír* = minden sír, vagyis az állítmány *minden* sírről ugyanazt állítja. Tagadólag: »Nem kóborol *a kocsmába*« (Pet.): valamennyi kocsmának azon tulajdonságát ismerjük meg, hogy János gazdához egyiknek sincsen szerencséje.

A II. a) eset lényegesen különbözik az előbbtől. Itt a névmutató a fogalomnévnek olyan értelmet ad, hogy az illető *fogalomnak csak egy részét, egyedét fejezi ki*, amely ismeretes, határozott előttünk, tehát csak *rá kell mutatni* a szóra, hogy az illető rész vagy egyed a maga teljesen határozott voltában jelenjék meg előttünk, pl. »Aztán *a lándzsákat* a kezébe kapja« (Ar.). Itt

* A magyar nyelv anyagnevek mellett egyáltalában nem használja a határozatlan névmutatót, a román pedig a részelő névmutatót teszi ki a határozatlan rész jelölésére, pl. fr.: *du vin* = bor.

azokról a lándzsákról van szó, amelyek a fal mellé voltak támogatva s amelyek a már említett őrség fegyverei voltak. Vagy pl.:

Farao, rettentvén ég és föld csapása,
Enged s hajlik, hogy *a népet* elbocsássa;
Mikorra szót s esküt visszavon, megmásol,
Egyptom földétől legyen *e nép* távol!
Megy *a roppant sereg* — egymást támogatván... (Tompá.)

A *nép* szó felkelti tudatunkban a nagy sokaság fogalmát s így a *roppant sereg* ismeretes lesz előttünk, csak arról az *egy* roppant seregről lehet szó, amelyet az első sorban népek nevezett a költő. Annál is inkább ismeretes előttünk, mert fentebb a *nép* elbocsátásáról van szó, itt meg már »megy a roppant sereg«. Ha a *nép* szó nem utalna a nagy tömegre, amelyet Farao nem akar elbocsátani, nem lehetne »a roppant sereg«-et emlegetni, hanem így kellene mondani: »Roppant sereg megy, egymást támogatván.«

Ennél a versnél pedig: »*A kürtkehelybe* fú Lehel — S a kürt riadva énekel« (Pet.) kell-e egyetlen magyar embernek magyarázni, hogy mi volt Lehel kürtje? Mihelyt Lehel nevét látjuk, az összes kürtök közül csak egyre gondolunk, arra, amely a kalandozó magyaroknak harsogott »vad éneket csatára«.

A határozott névmutató feladata már most az elmondottak alapján a következő két ágra oszlik:

1. Abban az esetben, ha valamely tulajdonság az összesség minden egyedében — vagy minden részében — megvan, a névmutatós fogalomnév magát a fajt tünteti fel mint egyedet s ez által az illető tulajdonságot, — ha még oly jelentéktelen is különben, — mint főtulajdonságot mutatja be. Pl. ebben a mondatban: »Máskor a sárkánnyal is birokra menne« (Ar.), valamennyi sárkánynak azon közös tulajdonságát ismerjük meg, hogy Toldi Miklós bármelyikkel felvenné a harcot. Itt ez a főtulajdonság.

2. Az egyedekből vagy (anyagneveknél) részekből álló tárgy egyik egyedét vagy egy részét nevezi meg a névmutató az összesség nevével: »Ej babám, — felelt a vándor« (Pet.). Itt a vándorok közül azt az egyet értjük a »vándor« néven, aki az adott helyzetben így szólt: »Ej babám«, tehát a vándorok összességének nevét a névmutató használásával egy bizonyos, ismert egyedre ruháztuk át. Vagy pl.: »Itt a vízbe dobta a lapátot« (Pet.), a víznek csak egy része — a Duna — értendő, amelybe Szilaj Pista bedobta a lapátot.

Nézzük már most az I. b) esetet, amikor tudniillik a név

mellett nincs kitéve a névmutató, pl.: »Mint komor bikáé, olyan a járása.« (Ar.) A névmutató kihagyásával a fogalom egész körére vonatkoztatjuk ugyan a fogalomnevet, mert az értelemben benne rejlik, hogy bármely bikáéhoz hasonló a Toldi járása, de nincs határozottan kimondva, hogy a fogalomba tartozó minden egyes bikáról lehet szó. Kiki választhat magának a fogalom teljes köréből egy tetszés szerinti kört, de aztán annak minden egyedében, részében megvan a tulajdonság. Nem az egész fogalom minden egyedében, hanem csak a fogalom bármely egyedében, ami azt jelenti, hogy egy kiválasztott szűkebb vagy tágabb kör minden tagjában.

Ha pedig azt akarjuk kifejezni, hogy a fogalomnév a tetszés szerinti határozatlan körnek *nem minden, hanem csak egy tagjára vonatkozik* (II. b. eset), kiteszük az *egy* határozatlan névmutatót, pl. »Kijött *egy* zománcos lovag, kihúzta a kardját, az ablak is kinyílt s aranyhajú királyleány intett le a lovagnak.« (Jók. 25:124.) *A fogalom köre nincs pontosan megállapítva, kiki szabad tetszése szerint kijelölhet a zománcos lovagokból egy kört, de ebben csak egyetlen egy tagra vonatkozik a határozatlan névmutatóval ellátott szó.*

A magyar nyelv ugyan ez utóbbi szabály alól sok kivételt ismer és gyakran nem érzi szükségét annak, hogy külön szóval jelölje meg a névnek a határozatlan kör egy egyedére való tartozását, de ez éppen nem dönti meg a szabályt. A többi névmutatós nyelvek sűrűn használják a határozatlan artikulust [olasz: *un, uno, una*; — spanyol: *un, una*; — portugál: *hum (hu~), huma, (hu~a)*; — provençei: *ûs un, una*; — francia: α) ófr. *uns, une*; β) újfr. *un, une*, — oláh: *un, una (o)* stb.] Érdekes, hogy a törökben, amely a határozott artikulust csak arab szerkezetekben használja, a határozatlan *bir* nagyon sűrűn fordul elő az irodalmi és a népnyelvben egyaránt.

Amint már fentebb kifejtettük, a névmutatót a kifejezés árnyalására vonatkozó hajlam hozta létre. Azon célnak pedig, amelyet szolgál, — tudniillik az egyedesítésnek, — legjobban a mutató névmás felelhetett meg. Ennek is egyedesítés a célja, annak is. Csakhogy míg a mutató névmás sokkal erősebben mutat rá az illető tárgyra, úgyhogy a tárgy megnevezése el is maradhat, addig a névmutató ezt kisebb mértékben teszi. A főnévi mutató névmás, amelyből a névmutató gyengült, mai használata szerint *sohasem lehet jelző, hanem mindig csak értelmezett szó*

ellenben a névmutató mindenkor jelző a mondatban. Majdnem valamennyi nyelv a mutató névmás meggyengült, *hangsúlytalan* alakját használja artikulusnak.

Megértvén tehát a névmutatónak fontos megkülönböztető szerepét, állíthatná valaki, hogy ha ily szükség hozta létre a névmutatót, minden műveltebb nyelvben meg kellene lennie vagy legalább valami, a névmutatót esetleg pótló szerkezetre (pl. a tárgyas igeragozásra) kellene akadnunk, pedig egy egész sereg nyelv szűkölködik névmutató és névmutatót pótló szerkezet nélkül.

Ezzel szemben utalhatunk arra, hogy a nyelveknek megvan az a tulajdonságuk, hogy amit az egyik *élesen* kíván megkülönböztetni, az iránt a másik teljesen érzéketlen. A magyar nyelv például semmiképen sem akarja oly mértékben befogadni a határozatlan névmutatót, mint a német. Nem tartja mindenkor szükségesnek annak kifejezését, hogy a fogalomnév nem a szabadon választott kör minden tagjára, hanem csak egy tagjára vonatkozik. A fentebb már említett példában (. . . »az ablak is kinyílt s *aranyhajú királylány* intett le a lovagnak») a német mindenesetre kitenné az *ein*-t. Különbség van ugyan aranyhajú királylány s *egy* aranyhajú királylány között, [de a magyar nyelv különbség megjelölését feleslegesnek tartja.

A latin sem érezte a határozott névmutató szükséges voltát. A beszéd folyamán meg tudta különböztetni, hogy *mercator laudat rura* azt jelenti-e: *a* kereskedő dicséri *a* mezőt, vagy: *egy* kereskedő dicsér *valami* mezőt.* A latin nem törődött az esetleges kétértelműséggel. Elég az, ha ő megértette. Az interpretátorok? — ám törjék a fejüket! — Az irodalmi latinról beszélünk, nem a népnyelvéről! mert a *lingua rustica* nem törődve előkelő testvére arisztokrata maradiságával, már hihetőleg a Krisztus utáni első századokban kezdte használni az *ille* különféle rövidítéseit névmutatóul. Hispania, Italia, Gallia, Sardinia népe, — akár barbár, akár görög hatás alatt, de mindenesetre lelki szükségnek megfelelően, — megalkotta a maga artikulusát.

Határozott névmutató azokban a nyelvekben van, amelyek a kifejezésben minél teljesebb világosságra törekszenek, amelyek a kifejezésbeli pongyolaságot, kétértelműséget nem tűrik meg. A többé-kevésbé kötött szórend rendes velejárója a határozott artikulusnak. Nem mintha e kettő között okozati összefüggés

* De az utóbbi esetben azt mondhatta: *mercator quidam laudat rura*.

volna, hanem mert mindakettőt ugyanazon hajlam, tudniillik a szabatosságra és a világosságra való törekvés hozta létre. Amely nép nyelvérzékében ez a törekvés megvan, ott hiába minden egyéb ellenkező hatás, el nem veszhet a névmutató, ha pedig még nem is volt névmutatója, a legkisebb idegen befolyásra felveszi. Az oroszról körülfogott összetételvnek ma is megvan a névmutatója, az urál-altái magyar pedig, alig került ide mostani hazájába, hamarosan megalkotta mutató névmásából a határozott névmutatót. Ellenben a szláv nyelvek, bár évezredes közlekedésük van a germánnal, semmi hajlandóságot sem mutatnak az artikuluss felvételére. Egyetlen oka ennek az, hogy a szlávban nincs meg az a pontos kifejezésre való törekvés, amely megvan a románban, a germánban és a sémi nyelvekben.

Ha már most fejtegetéseink eredményeképp definiálni akarjuk a határozott névmutatót, ilyenformán tehetjük: *A határozott névmutató olyan névmási jelző, amely a fogalom nevét vagy a fogalom minden tagjára utalja valami viszonylag kiemelkedő közös tulajdonság kidomborítására, — vagy a fogalom nevét a fogalomnak egyik tagjára, egy meghatározott képzetre vonatkoztatja.*

(Folytatjuk.)

RÉGER BÉLA.

A GYERGYÓI NYELVJÁRÁS.

(Második közlemény.)

NYELVTANI RÉSZ.

I. Hangtan.

A gyergyói nyelvjárás hangjai számban és minőségben megegyeznek az irodalmi nyelv hangjaival. Legfeltűnőbb eltérése, hogy három magánhangzó kettős hangzóként használatos és pedig:

á h. *aá*: jere *naálunk*.

é h. *eé*: *Deénes*. Ez főként a remeteiek beszédében feltűnő.

ó h. *oó*: *maónár*.

Szerepel továbbá a közép *ë*: *embër, kënyer*.

Végül *ly* mássalhangzó Gyergyóban nincs: itt *korcsiya* a korcsolya, *pistaj* a pisztoly stb.

Hangváltozások.

I. Magánhangzók. Pótló nyújtás: *föd* (föld), *bódogtalan* (boldogtalan), *hót* (holt), *csükert* (csürkert), *kócs* (kulcs), *küfër* (koffer), *téfël* (tejfél). — Másnemű hosszúság (jövevényszókban stb.): *Ádélka*, *Amáli*, *ángol*, *fársáng*, *tálementum*, *hálá*, *jogász*, *ópera*, *rókon*.

Viszont hosszú hangoknak megrövidülésére is akad bőséges példa: *akarhogy, cërna, ëgyeb, gyüker, hetfő, kënyer, keccër, madarka, nehez, nëz*.

A hangbővülés is számtalanszor és többfélekép előfordul. Szó elején: *iskatuja* (skatulya), *ispotáj* (spitál), *istirimfi* (strimfi); *arangy esső* (langy eső?) Szó közepén való bővülések: *buruján* (burján), *harukáj* (harkály), *palánt* (plánta), *szërëda, tekenyő, körtöve* (körtve, körte).

Ezeknek ellentéte, a *hangelkopás*, szintén gyakori és pedig elkopik a hang a szó elejéről: *jába* (hiába), *jándék* (ajándék), *jesztëget* (ijesztget), *szë* (hiszen); a szó közepéről: *ezkët* (ezeket), *nannyó* (nagyanyó); a szó végéről főként mondatközben, ha magánhangzóval kezdődő szó áll a magánhangzón végződő után: *Bëc Ádám* (Bece...), *Csib Èstán* (Csibi...).

A magánhangzók hasonulását mutatja e pár példa: *ahajt* (ahelyt), *csábali* (csábeli), *bütü* (betü), *füsü* (fésü), *hënëm* (hanem), *suhutt* (sehol), *támplom* (templom).

A magánhangzóknek a köznyelvtől eltérő használatát mutatják még a következő esetek: *a* h. *o*: *hob, sorok, solló, tolló* (sarló, tarló), *poronyó* (porhanyó).

e h. *i*: *mikora* (mekkora), *Szimiklós* (Szentmiklós), *vidër* (veder), *Birtalan* (Bertalan); — *ö*: *sömmi* (semmi); — *é* h. *í*: *kísír, ígyír* (igér).

i h. *ë*: *cëpők* (cipő), *ëstálló* (istálló); — *é*: *kégyó, kéván, gyék, kénál*; — *ü*: *mü, tü, üdö, csürke, küs*.

o h. *e*: *rësta*; — *u*: *kúdus* (koldus), *uruság* (orvosság);

ö h. *ü*: *meddü* (meddő), *gürbe* (görbe), *gyüker*.

ü h. *ö*: *döl*; — *i*: *fil, bikfa*.

u h. *i*: *csipor, lik* (lyuk); — *o*: *kócs* (kulcs), *ondok*.

Hangátvetések: *pittant* (pattint), *csapirka* (csiperke).

II. *Mássalhangzók*. Előfordul lágy mássalhangzó helyett kemény, pl. *lapta* (labda). De sokkal gyakrabban találkozunk a lágyulással: *bángó* (bankó), *Bálint* (Bálint), *drombita* (trombita), *annyi mind* (mint), *öszentvëssëge* (ő szent felsége).

Bővebb hangalak: *csitkó* (csikó), *csalárdos* (családos), *könyvezik* (könnyezik), *lábujka* (lábujja); — bővülést okoz szóközben a hangrést betöltő *j, v* és *h*: *lëján, fijam; divó, Jováki* (Joákim); *mihóta*. — Szó végéhez is szokott mássalhangzó járulni, főkép a szó végének nyomatékosabbá tevésére: *hanyutáng, kicsid, orrag, osztáng*, s ennek analógiájára a *g* mint nyomatékosító hang szerepel: *beg* (beh), *bizog, éppeg, majdég, annyég* (annyira).

Talán még nagyobb számmal szerepel a hangok kimaradása, kihagyása: *acskó* (zacskó), *ászló* (zászló). Szó belsejében: *csiál* (csinál), *Csomafala* (Csomafalva), *husagyat* (húshagyat), *husét* (húsvét), *met* (mert), *pántika* (pántlika), *poronyó* (porhanyó), *Szimiklós* (Szentmiklós). — V-hangú tők *v* nélkül: *szaru* (szarv), *könyü* (könyv), *ülü* (ölyv). Eltűnhetik úgy is a szóvégi hang, hogy

csak megnyujtás marad utána: *Gergé* (Gergely), *ké* (kell); de sokszor még ez sem: *pēnde* (pendely).

Nagyon rendes jelenség, hogy a köznyelvénél feltűnőbben hasonul itt egyik mássalhangzó a másikhoz: *eherről*, *aharré* (a helyre), *azétt* (azért), *métt*, *ballang* (barlang), *csöllő*, *pallag*, *hammas* (hamvas), *kossó*, *küsső*, *nannyó*.

Az *l*, *n*, *t*, *d* hangok jésülésének feltűntetésére közlöm e pár szót: *mej* (mell), *jászój* (jászol), *pujiszka* (puliszka), *tanyít* (tanít), *disznyó* (disznó), *tekenyő* (teknő), *keszkenyő* (keszkenő); *Gyitró* (Ditró), *nagyrág* (nadrág), *térgy* (térd); — *gy* áll még néha *b* helyett: *bingyó* (bimbó), *g* helyett is: *igyiret* (igéret), és végül bővülésképp csatlakozik *ny* mellé: *arany* (arany), *tánygyér* (tányér), *torongy* (torony).

A jésülés fonákja nem oly gyakran, de szintén előfordul: *cigán* (cigány), *örmén* (örmény), *lěán* (leány), *legén*.

Szembeszökő még e nyelvjárásban a mássalhangzóknak néhány változása és pedig: *ava posztó* (aba . . .), *pánkó* (fánk), *uborka* (ugorka), *ruva* (ruha), *töp* (köp), *csitorog* (csikorog), *csihán* *csiján, (csalán); *Nörinc*, *innetső* (innenső); *kléta*, *lendör*, *lěvorver*, *bőlegény*; *bihal*; *himěsség* (hívésség), *csidma*; *Jédus*; — kesztyű h. *kepcső*.

S végül mint a magánhangzók, úgy itt a mássalhangzók körében is nem ritka jelenség a *hangátvetés*: *bong* (gomb), *evelen* (eleven), *esént* (ismét), *facsar* (csavar), *falamia* (familia), *kalán* (kanál), *ögyvez* (özvegy), *petěrzszejm* (petrezselyem), *üdvěgy* (ügyvéd), *vejszěn* (veszjen, vesszen), *viloja* (viola).

II. Alaktan.

A hangrövidítő szótók nyelvjárásunkban ragozatlanul is rövidek: *madar*, *kěnyer*, *level*, *szeke*, *gyűke*.

A tárgyeset ragjával ellátott pár szavunk úgy szerepel, mint ragozatlan pusztá tő: *araszt* (arasz), *tulipánt*, tárgyesete: tulipántot stb.

A *v-tövek*, melyeknek végén a *v* mássalhangzó *u*, *ü* magánhangzóval váltakozik, nyelvjárásunkban még különösebb példákban szemlélhetők: *szaru* (szarv), *könyü* (könyv), *ülü* (ölyv), sőt *tollu* (toll). — A *ló* tő *v* nélküli használata: Annyit ér, mind hót lón a patkó.

A főnévképzésnél különös alakok *igékből* -at, -et képzővel: *látat*, *csěnditet*; -ség képzővel: *nincsenség*.

Melléknévi igenevek főnevekül: *běcsinált* (leves), *átalvető* (tarisznya), *csěpěgő* (eszterha), *csibbēdett* (leves), *csöllő* (a csőrölő gép), *fűtő* (tüzelő), *koppantó* (hamvvevő), *hágó* (meredek), *lapított* (sodródeszka), *laskasirított* (sodrófa), *lopó* (persely), *morzsolt* (leves), *sirülő* (örvény), *vonó* (piszkafa).

A főnévből képezett főnevek közül a kicsinyítő képzők érdekes használata híja fel különösen figyelmünket. A -ka

képző még kicsinyít: *borsika* (kis fajta fenyő), *botika*, *csutika* (fenyőtobzok), *ucuka* (kis kabát). A *-kó* helyett használt *-kő* is: *Ferkő*. Ugyszintén az *i*: *Pisti*. — Vannak kicsinyítők *-di* képzővel is: *bódi*, *kotlósdí*, *mocsárdí*, *lóheverdi*, *sósdí*.

Az *asszonynevet* képező *-né* a rendestől eltérő szavakkal is társul: *cigánné* (cigányasszony), *oláné* (oláhasszony).

Az *igeképzés* tekintetében a *főnévből ige* képzésére leghasználatosabb és legérdekesebb az *l* képző; *erdől* (erdőre jár), *orrol* (haragszik), *tilól* a *tiló-ból* és *vaszkal* a *vaszok-ból*.

A *gyakorító -gat, -get* képzőnek különösebb alkalmazása: *elléget* (eszeget), *istenget*; *herrgeti* a kutyát. — Más képzésű gyakorítók: *vondoz*, *fogontoz*.

A *mellérendelő összetétel* kategóriájába eső *ikerszók* közül ilyenfajta, szókezdő hangok változtatásával való ikerítések vannak használatban: *Éstán-Béstán*, *gagya-bugya*, *Jóska-Bóska*, *osztán-bosztán*, *hinta galinta*.

Alárendelő összetételek: *borsikafenyő*, *bikfaharisnya* (vászon-nadrág), *festej* (borjuzás után közvetlenül fejt tej), *hógomója*, *lármafa*, *lütökötő* (fékező a szekérnél), *maszkurakép* (álarc), *szaruja* (a szarvazat fája házfödélnél), *tótrépa* (csicsóka). — A *birtokos összetételek* sokszor birtokraggal állnak: *asztalszége*, *istenbáránya*, *júhaszna*, *kezeháta*, *talpaszive*. De állnak anélkül is: *bocskorták*, *gócaj*, *kapusas*, *szénamurha*, *cserfa* helyett *cserefa*.

Különös összetételek még: *lehetetlenségképes* és *semmilletteképen*.

A *tárgy ragja* többnyire elmarad az ilyenekben: *favágni*, *júnyirni*, *kánlátni*, *tűztenni*, *vizinni* (fát vágni stb.).

Némely *összetételek el is homályosodtak* azáltal, hogy alakjukban oly változáson estek át, hogy nem lát már két külön szót bennük a nép: *aharról* (ahelyről), *bőlegény* (vőlegény), *husagyat* (húshagyat), *husét* (húsvét), *innap* (idnap), *méhelyt* (mely helyt), *öszöntvéssége* (ő szent felsége), *ottogyon* (ott ugyan), *tiszlendúr* (tisztelendő úr).

Ez eljáráshoz, mely ezeket nem veszi összetételeknek, hasonló az, mely megfordítva *részekre bontja azt, ami nem összetétel*: *Káró Lina* (Karolin), *über cibre* (überciher), *Lik Están* (Lichtenstein), *Vizi Antal* (Wiesenthal). Népetimológia.

A *kombináló szóalkotásra* szintén idézhetek példát: *mitsább* (mintsem és inkább keveredéséből).

A *főnév ragozásában* a többes *k* képző előtt sokszor *a* hang áll más magánhangzó helyett is: *fiak* (fiuk), *varjak*.

A főnevekhez a *-ni*, *nitt* és *nul* helyragok járulnak, pl. *biróékní* (biróékhoz), *biróéknitt* (biróéknál), *biróéknul* (biróéktól).

A többiek *fokozásától* egészen eltér a *rövid* melléknév középfoka: *rövebb*. *Hamar* és *tova* határozók fokozása szintén eltérő: *hamarébb*, *tovébb*.

Névmásai megegyeznek az irodalmi nyelvvel azzal a különbséggel, hogy e személyes névmás alakok: *engem*, *mi*, *ti*, *titeket*

Gyergyóban így hangzanak: *ingem, mü, tü, tüktököt*. Önmaga nyomatékos visszaható névmás helyett *magamaga* szerepel, és egy-két kérdő névmás következő alakot ölt: *ménye?* (mennyi), *méhejt?* (milyen helyt), *mikora* (mekkora)?

A *határozó szók* közül következők térnek el a közbeszédtől: *annység* (annyira), *majdég* (majd), *es még* (ismét), *éppég* (épen), *hanyutáng* (hanyatt), *osztáng* (asztán), *csaponyóslag* (rézsut), *mindétig* (mindig), *ujból* (ismét), *esént* (ismét), *végre* (végig, pl. *Az ajtót egész végre kívágta*), *kopóba* (magasba), *kartén fogvást* (karon fogva), *roppantost* (roppant), *eröst* (erősen), *kicsit* (kissé), *kevest* (kevéssé), *továbbat* (továbbá), *ugyan valóst* (annál inkább, még inkább, pl. *Ha te nem mész, én ugyanvalóst nem mehetek*), *sokkalta* (sokkal), *ámottam* (álmomban), *imettem* (ébren), *lőánta* (leánykorában), *alacsfőnn* (alattsfenn), *azonban* (aközben), *minynyát* (mindjárt), *egy kukkra, egy miccre, éccëribe* (azonnal).

A többi *indulatszók*on kívül még ezeket használják: *héj, ijuju, jé, ha te ha, nē te nē, legén de, usdi!*

Az *igék* között az *ikes igék* folyó jelen 1. és 2. s föltételes jelen 1. 3. személye többnyire olyan, mint az *iktelen igéké*:

Folyó jelen:			Föltételes mód:		
húzódok,	gyúródok,	csökök,	ennék,	innék,	esnék,
húzódsz,	gyúródsz,	csöksz,	ennél,	innál,	esnél,
húzódik,	gyúródik,	csökik.	enne,	inna,	esne.

A *tárgyas ragozás* legteljesebb mértékben megvan; *írnók, kérnők*-féle alakok mind használatosak.

Az *igéknek* egyes alakjai a *hangkihagyás*, vagy *megrövidülés* miatt a köznyelvtől gyakran eltérnek: *ëtt* (evett), *ëtt* (ivott), *nyiri* (nyirja), *ké* (kell), *mëghót* (halt); *nem tom* (... tudom), *futtam* (futottam), *üttem* (ütöttem), *köttem* (kötöttem), *a gabonát elvettem* (elvetettem), *aca* (addsa), *hoca* (hozdsza).

Ezekkel váltakoznak az ilyen teljesebb *igeragozási alakok*: *rivu* (rí), *hivu* (hí), *nyivu* (nyí), *vagyon* (van). Az utóbbinak és *megyek* *igének* következőképen tér el a ragozása:

<i>vagyok,</i>	<i>vagyunk,</i>	<i>mënyék,</i>	<i>mënyünk,</i>
<i>vagy,</i>	<i>vattok,</i>	<i>mënsz,</i>	<i>mënték,</i>
<i>vagyon,</i>	<i>vadnak.</i>	<i>mënyën,</i>	<i>mënnnek.</i>

A *tárgyas jelentő mód folyó jelene* helyett gyakran a felszólító mód ugyanily idejét és számát használják: szívesen *lássuk* (látjuk), *lássátok* (látjátok), *lássák* (látják), *lássá* (látja h.); *meg-egye, megigya, elvigye* megeszi stb. helyett.

A *történeti mult* rendkívül sűrű használatnak örvend. *Járék, hozék, mozdíték* alakok többnyire a befejezett jelent is (*jártam*) kiszorítják a használatból. Szintúgy a segédigével kifejezett mult idő: *járok vala, jár vala, kér vala, haragszik vala*.

Szerepel itt egy a köznyelvben ismeretlen segédige is: *írni fogtam, el fogtam veszteni*; értelme: valószínűleg írtam, valószínűleg elvesztettem.

Sőt a folyamatos cselekvés igeneve is kap segédigét: *amondó* *vagyok*.

A *felszólító mód* vesszen, huzzon, hozzak stb. alakjai *j*-vel állanak: *vejszen, hujzon, hojzak*. Ugyancsak felszólító mód a nyugszik igéhez így képeződik: *nyughass* (nyugodjál).

Érdekes igék: *hurut* (köhög), *hazug* (hazudik), melyek egyszersmind főnevek is: *hurut* = a levest savanyító szer. Itt igazi helyes értelemben használják az *ural* igét: *Tám uraljam őt nap-estig?! (rimánkodjam neki)*.

A *névutók* általában a köznyelvői azzal a csekély változással, hogy a *miatt* itt *mián*, pl. Meá kulpa, meá kulpa, *miánad* estem a kútba.

III. Jelentéstan.

Nagyon elterjedt alakzat a *szókihagyás*: *A tagadóját!* (isten-tagadóját). *A ragyogóját!* (ragyogó csillagját). *Verjén még az Atya!* (Atyaisten). *Mi vót az ökör ára? Tizenöt.* A száz, vagy kétszáz, valamint a forint kimarad mindig.

Van példa a *szófölcserélésre* is: *szaval* és *szavaz* elvértve sem fordulnak úgy elő, hogy ne egymás helyett álljanak. A képviselő mindig szépen *szavaz* (szaval) választóinak s ezek mindig *rászavalnak*; nadrág helyett *harisnya*, szagol helyett *bűzöl* áll.

Fölcserélések ugyan, de már *metonimiák* a következők: 1. *egész a rész helyett*: *fesső kasztén, assó kasztén, középső kasztén* (a kaszten felső stb. fiókja); *küsső, besső és nagy ház* (szoba helyett) — 2. *rész az egész helyett*: *fűrész* (olyan épület neve, melyben deszkát fűrészelő gép működik), *szegén feje!* (maga az egész ember helyett).

A *metafora*, a képesbeszéd, még gazdagabban virágzik: *csiga* (a tüzelőnek csigához hasonló része), *kecskelő* (négy lábú pad), *hét farka* (vége), *rudas* (mindent ő végez), *szurkos a keze* (a tolvajnak), *tengér széna* (sok), *nincs játék* (nem alkuszom tovább), *elárul* (elveszít), *kárhozom vele* (veszödöm), *meszet lopott* (meszes a ruhája), *tüzel* (haragban van), *kényer födele* (levágott felső része), *kaszavirág* (a liliomnak kaszaalakú éles levele).

Személyesítés: *a hidegnek foga van* (kemény hideg van), *a kés buta, a ló pipál* (mozgatja fejét).

Gyakran *szélesebb körűvé* válik a szó jelentése: *szivar* a szivarka is, melytől a másféle *börszivar* elnevezéssel van megkülönböztetve.

A szó *jelentésének szűkülése*: *fehér-en* itt így kimondva, csak inget értenek, *a földet* egyszerűen csak házpadlózatra értik, *gabona* a gabnaneműek közül csak rozsnak a neve, *gyermek* elnevezés csak a fiura vonatkozik, pl. »*Két gyermeke s ök kicsi léánkája vót*«, *mozsika* csak a hegedű, *nagy viz-en* csak nagy patak értendő, *talp* csak a ház aljánál körülnyúló ülőhely megnevezésére szolgál, *Márjának* csak a boldogságos szűz Máriát hívják, és *üvegnek* csak palack a jelentése.

Változások következtében *el is homályosul és eredeti értelmétől eltér* a szó: *rëgnál* nem uralkodást, hanem tétlenkedést jelent. A szó értelmének elhomályosodása annyira mehet, hogy e miatt éppen a vele ellentétes fogalmat is jelölheti ugyanaz a szó: *ujság* pl. a nagyon régi káposzta is.

IV. Mondattan.

Az egyszerű mondatok *szórendét* érdekesen változtatja meg az oláhtól kölcsönvett *máj*, tagadót nyomatékosító szócska. Úgy tagadó, mint tiltó mondatokhoz járul, de mind a két esetben más az értelme, mint amit Steuer János tulajdonít neki.* Tehát nem *is* szócskának felel meg, hanem ez az értelme a kétféle mondatban: *Nemáj teszem* = *En bizony* nem teszem. *Nemáj tedd* = *Ne igen* tedd! *Szórendi eltérések* még a következők: *Jédus neve dicsírtessék! Szavát ne felejcse!* (Ne feledje el szavát stb.)

Az *általános alanyt* leginkább az egyes második személlyel szokás kifejezni: *Kihöz fordulj, ha sënkiđ sincs?* (Kihez forduljon, akinek senkije sincs.) *Annyi a bajunk, hogy as se tudod, mit téssz.*

Sajátságos a *kell menjek*-féle mondat szerkezet, mely helyett a »kell mennem« rendes alakot sohasem használják.

A *szereti tárgyas* alakkal szerkesztett infinitívus használása szintén érdekes: *Úgy szereti jókor kelni. Úgy szereti itkámoskodni.*

Nem kevésbé érdekes az a mondatfűzés, melyben a határozó a mondat értelméhez viszonyító ragot nem nyer: *Keddhöz egy hét mënyék.*

A *helyhatározó fölcserélve* fordul elő: *Jere nálunk* (hozzánk).

Igenév is fölcserélődik határozóval: *Látóúl jő* (látogatni). *Hálóba mënyën* (hálni).

Úgyszintén az *ëccër* (egyszer) a *már*-t helyettesíti a mondatban így: *Mit ér, hogy édës apád és vót nekéd, ha ëccër mëghót* (ha már meghalt).

A *hiányos mondatokat* nagyon sűrűen használja; ez legjellemzőbb sajátsága: *Ahajt le s osztán fël s neki, réja a hátára s osztán bë a házba! Hálá pipéknek. Meddig egy falás kënyer nékül?*

A *kapcsolt mondatok is* kötőszava mindig *ës*. A *sem* helyett is csak *se-t* találunk mindig: *Ëcsëm mëghót, ángyom és halálán van.*

A *választó mondatok* kötőszavai: *vaj*: *Vaj alusznak, vaj nem hajják*; — *akar-akar*: *Akar hiszëd, akar nem.*

Az *ellentétes mondat pedig* kötőszava helyett *penyét* áll: *Erös legën ökeme, penyét ojan szigoru.*

A *magyarázó mondatban hiszen* helyett mindig *szé-t* használnak: *Ne böcsköggy, szé ugy földhöz csaplak, hogy mëgnyekkensz.*

* Magyar Nyelvőr 22: 38. lap.

Az előidejű *időhatározó mellékmondat* kötőszava régies alakjával szerepel: *minekutánna*; a *mihelyt* pedig *mijent, mijet* alakot öltött: *Mijent péndzém lesz, megszógalom* (visszafizetem).

Végül nagyon sűrűen jön elő ez a különös alakú *következőmenyes mellékmondat*: *Annyi a dógom, hogy nem képesse*.

A mondatban *különös hangsúlyt nyer az utolsó szótag*, melyet megnyujtanak és mintegy énekelve ejtenek: *Oda ne igen nyujj! Hát e miféle? ...*

(Folytatjuk.)

GENCSY ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Elnöknő, titkárnő, alperesnő stb. Nem kell ide a *nő* szó. Elég világos a beszéd, ha ezt mondjuk például: Nagy Antalné, az egyesület *elnöke*. Molnár Ida *fölperes* Házi Mihályné *alperes* ellen. (A tárgyalást folytatólag a már megnevezett nőről. A *vádolt* hiába tagadja tettét; ő a *bűnös*. És így tovább). Itt nem Jenő, hanem Róza volt a *csábító*. Ilka, te vagy a titok *elárulója*. — A német ilyenkor kénytelen megkülönböztetni a nemeket: *präsidentin, vorsitzerin, klägerin, verbrecherin, verführerin* stb.

Nemetlenség tekintetében az angol nyelv legközelebb áll a magyarhoz. Névelője *the* változatlan, mint a magyar *a az* (semmi *der die das*). Az itt elsorolt példákban szintúgy nem különbözteti a nemeket. De — ami a magyarban már ritkább, — számos névszónak egyazon alakja mind a két nemet jelöli; pl. *cook* (*koch, köchin*), *friend* (*freund, freundin*), *teacher* (*lehrer, lehrerin*) stb. — Ezenfölül — ami a magyarban épen nincs meg, — a személyi névmásnak harmadik személyében — épen úgy mint a német, — kifejezi mind a három nemet: *he, she, it* (*er, sie es*). Továbbá névszó elé teszi a *he she* névmásokat így: *he cat, he goat; she bear; she cousin, she servant*. Végül: megkülönbözteti, szintúgy mint a német, mind a három nemet a birtokos névmásokban: *his son, her daughter, its quality*.

A magyar itt mindig csak azt mondja: *övé, az övé*; a név után ragadó birtokraggal: *szeme, karja, lelke* stb., akár férfiről, akár nőről vagy gyermekről van szó. (E tekintetben egyébiránt a latin nyelvek sem gazdagabbak a miénknél.) — Nem csoda eszerint, ha egyszer-másszor a *nő* vagy *asszony* szóhoz folyamodunk.

De ebből nem következik, hogy ott is éljünk vele, ahol, mint az elsoroltam példákban, nincs szükség rá. Mondhatná valaki, hogy ebben: »*Aurora musis amica*« szükséges a *nő* szó: ... a múzsák *barátnője*. — Nézetem szerint nem szükséges. Elég ha ezt mondjuk: ... *barátja*. További példák: Anna meg én, mi mindig jó *barátok* (*társak, pajtások*) maradunk. — Ha pedig kettejük egyike férfi, nem is szólhatunk róluk másképp, mint így: ... *jó barátok*. A közhasználat néhány esetben kizárólag *ne*

szócskát ragaszt a névszóhoz tekintet nélkül arra, hogy az illető nőszemély nincs vagy nem volt férjnél; pl. *szakácsné, mosóné, kocsmárosné, csaplárné, molnárné, »kocsmárosné, bort ide a kupába!«* A csárdában a parasztleány, e szavakat ejtvén, nem kutatja, asszony-e, vagy leány az a néember. Kétségtelen azonban, hogy *né* a férjes asszony fogalmát jelöli: *Kúthyne* a. m. *Kúthy neje, felesége*, és szintúgy a *toronyörné* a toronyőr *felesége*; és így tovább; *kertészné, lakatosné* stb.

A t. olvasó ismeri a *nő* és *né* fogalmakat szigorúan megkülönböztető elméletet. Nem bocsátkozom ezúttal tüzetes tárgyalásába. Csak azt jegyzem meg, hogy *nő* v. *asszony* egyik esetben elül állva, másik esetben hátra téve felel meg jobban a célnak; pl. (Kresznerics sz.) *asszony-mester: praeceptrix; asszony-társ, asszony-pajtás; asszony-pap* stb. — Van *nőpap* is. Ezekkel szemben: *molnárnő* v. *molnár asszony; mosó nő, takarító nő* stb. A míveltek nyelvén szükséges a *nő* és *né* szókkal való különböztetés az ilyen címzésekben: *királyné* és *királynő, hercegné, hercegasszony* és *hercegnő* és így tovább lefelé: *grófné, és grófnő, grófkisasszony* stb.

Az *is* kötőszónak tévelygése. Hogy a föltételesen megengedő mondatban számosan rossz helyre teszik az *is*-t, arról már többször volt szó; pl. helyett: Most ha *meg-teszi is*, késő, — ezt írják: Most ha *meg is teszi*, késő. — Ez a *meg is* csak az egyszerűen föltételező mondatban van helyén; így pl. Erősen föltette magában; nos ha *meg is teszi*, derék embernek fogom elismerni. — E kettő közt szembetűnő a különbség. És szintolyan a tagadó *nem* határozóval szerkesztett *is*-es mondatokban is, például e kettő közt: Belé szól, ha *nem érti is* a dolgot; — és: (Hisz nem is érti a kérdést). No, ha *nem is érti*, kár hozzá szólnia.

Az itt megrótt szórend, mint mondom, már régibb keltű. De újabban elhibázzák a kettős *is*-sel való fogalom-kapcsolást is, olyformán, hogy a második *is*-es mondatban kapcsolt fogalom elé *meg* kötőszót tesznek, így pl. *írtam is meg üzentem is* (e h. *írtam is, üzentem is*); *le is szidta, meg ki is lökte* (e h. *le is szidta, ki is lökte*). — A *meg* közbeszúrása csak a nem *is*-es mondat után engedhető meg; pl. *leszidta, meg el is verte: szükségtelen butor; meg drága is*.

Egy újabb elbeszélésben így szól az illető egy leányról, akit szeret: »Ha az enyém nem lesz, *őt is megölöm, meg magamat is*.« — Itt a *meg* szó szereplése a kisebb baj. Nagyobb baj van az első (*is*-es) mondatban. Ez a szórend *őt is megölöm*, határozottan azt jelzi, hogy az előző beszédben máris szó volt egy megöleendő, vagy talán már megölt emberről; ez összesen három emberölést jelentene; holott az elbeszélés írója teljesen beéri az idéztem két öléssel.

A mondatnak tehát szükségkép így kellett volna kezdődnie: megölöm *őt is, magamat is*. — A *meg* szó — magától érthetőleg — ide nem való. Más az, ha — mint már kifejtettem, — *is*

nélkül szerkesztett mondat előzné meg, így péld. (Ha ...), *megölöm* őt meg *magamat* is.

Már e rövidke taglalás is mutatja, mily kényes az *is*-es fogalmak szórendje. Még kényesebb az elrakás az *is*-sel kapcsolt *mondatokban*; de szintoly finomul különböztető is egyúttal. De erről más alkalommal fogok értekezni. Be kell még mutatnom néhány helytelen kifejezést, és ezek sorában a *múlik* igének fonák értelmezését, amellyel még a jó írók dolgozataiban is találkozunk.

Minden magyarázat mellőzésével felsorolok itt egy pár olyan mondatot, melyben a *rajtam* (*rajtad* stb.) *múlik* szólás kifogástalan: *Rajtam ne múljék. Rajtad múlik* majd, ha nem sikerül a tervünk. *A bátyámon nem múlt*, (hogy el nem indulhattunk). — *Abban múlt* a birtok megvétele (azaz: *meghiusult*). *Kevésben (kicsinyben) múlt*, hogy fel nem fordultunk. — E példákból világos, hogy *rajta múlik* a. m. ő az oka, hogy *nem* sikerült a dolog.

Ezzel szemben némelyek e szólással azt akarják kifejezni, hogy: ő *tőle függ* a jó siker, — ez pedig homlokegyenest ellenkezik valódi jelentésével. — Egy ilyen hibás értelmezést meg róttam a Nyr.-ben (34. évf. 23. Helyreigazítások): *Rajta múlik*, hogy el ne árulja magát. — Kifejtettem egész röviden, hogy a mondatkapcsolás itt csak így lenne kifogástalan: *Rajta múlik*, ha elárulja magát (vagyis: ő maga az oka, ha stb.); vagy így: *Tőle függ*, hogy el ne árulja magát (*tőle magától*). — Ez csak elég világos.

Mégis nemsokára rá két vezércikkben a következő két mondatot olvastam (egy pártról, mely majd megállja a helyét): »De mindenestre tagjai belső értékén, önzetlen ... munkáján *fog múlni*.« — A másik vezércikk ugyanazon napilapban ezt mondja: »... hogy a kibontakozás Andrásyn *múlik*« (e h.: ő *tőle függ*; az ő kezében van).

Ebből láthatja a t. olvasó, mily takaros fogalomzavar uralkodik irodalmi nyelvünkön. Nem ok nélkül jajdulok fel tehát, gyorsan egymásután, arra törekedvén, hogy a baj elharapódzásának elejét vegyük. Fontolják meg jobb íróink, mert azokhoz fordulok, — hogy *rajtuk múlik* majd, ha nyelvünk ügye ezen az úton halad tovább.

Hogy a följebb említett néhány helytelen kifejezésből legalább még egyet mutassak be, ideiktatom a *járatos* és *jártas* tulajdonságneveknek folytonos összetévesztését; ebben a szótárak járnak elül szép példaadással (a nyelvtanokat nem vizsgáltam át ezúttal). Még legszabatosabb a Márton szótára (1810., 1811.) »De még az is ingadoz. Mindannyijuk szerint *jártas* ugyan határozottan a. m. *versatus, bewandert*; csakhoggy ugyanezt a fogalmat a *járatos* szónak is tulajdonítják; holott az utóbbi most, az én tudtomra, csupán csak azt jelenti, hogy: *bejárós* valahova; pl. *járatos* a mi házunkhoz.

Kár is volna meg nem őrizni ezt a különböztetést úgy, hogy mind a két fogalmat kizárólag az itt szóban lévő két alak fejezze ki. Régebben más szókra nézve is volt ingadozás; péld. — hogy csak egy ilyen szót említsek — *akadályoztat vkit v. vmit*. Mindig csak ezzel a szóval éltek; később pedig levált róla a *tat* képző és lett belőle *akadályoz*; a *tat* pedig azóta a műveltető igéhez járul csupán; pl. Majd *megakadályoztatom* e meghitt emberrel a tervük megvalósulását.

JOANNOVICS GYÖRGY.

EGY RÉGI OLÁH JÖVEVÉNYSZÓ.

A magyar nyelv oláh kölcsönszavainak egy jó része a pásztorkodás műszava s leginkább Erdélyben a székelyek közt járatos: *armurár*: marhatályog (ol. *armurar*); *berbécs*: ürü (ol. *berbece*); *kaskavál*: havasi sajt (ol. *cașcaval*); *mióra*: egy éves bárány (ol. *mioară*); *murga*: pej (ol. *murgă*, t. i. *îapă*: kanca); *pakulár*: pásztor (ol. *păcurar*); *zára*: vert tej (ol. *zară*), stb. Általános keletű oláh szó csak egy-kettő akad a magyar nyelvben: *alakor*: tönköly (ol. *alac*, t. i. a többesszámból: *alacurî*); *banya*: vén asszony (ol. *bună*); *kópé*, *góbé*: pajkos, rakoncátlan (ol. *copil*); *poronty*: kis gyermek (ol. *prunci*, többes), stb.

A *rüh* szó, amely még származékaiban is (*rühes*, *rühesedik*) mindenfelé járatos, szintén a teljes polgári jogot nyert oláh kölcsönvételekhez sorakozik.

A Nyelvtörténeti Szótár adatainak tanúsága szerint e szó: »*rüh*: scabies C. MA., psora; Krätze, grind PPB.« régen került a magyar nyelvbe, mert még a kódexekben is nyomára akadunk (JordC. TelC.). Azon kevés oláh jövevényszók egyikével van tehát dolgunk, melyeknek multját a legrégibb magyar irodalmi emlékekig vihetjük föl. Az efajta oláh elemek száma is szerfölött csekély: *sod*: astutus, versutus: heimtückisch (ÉrsC.) < ol. *şod*; *vatalé*: lagena: Flasche (MünchC.) < makedo-oláh (csak ott!): *vătalaŝ*.

Cihac (Dict. d'etym. daco-romane, 2:523.) magyar szónak tartja az oláh *rîie*-t s a Litteraturblatt für germ. und roman. Phil. (1882. 13.) folyóiratban is ennek a véleménynek kél pártjára. Miklosich (Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, Vocalismus III. Consonantismus I.) megcáfolván Cihac állítását, ezt írja: »*rîie* ist ein romanisches Wort; wer es vom magy. *rüh* ableitet, hätte eine Menge Fragen, vor allem die nach den Rumunen Macedoniens usw. zu beantworten, oder will man den Zusammenhang von *rîie* mit *rêne* (makedo-oláhban) läugnen?« (61—62.).

Budenz (MUSzót. 675.) a magyar nyelv finnugor elemeihez számítja a *rüh* szót s a finn *rehnehe* 'scabies, crusta vulneris' szóval veti egybe. Amíg a kérdés a finnugor nyelvészet szempontjából nem tisztázódik, az alább következőket tartjuk elfogadhatóbbaknak. Bár-

melyikét is a két vélemény közül, Budenzét vagy a miénket, fogadja el a későbbi kutatás, e dolgozatnak lesz mégis annyi értéke, hogy egy más irányú tudomány köréből vett adatokkal járul hozzá a kérdés eldöntéséhez. Az általunk felsorolandó adatok pedig oly természetűek, hogy kétségtelenül igazolják az oláh *rîie* szónak román eredetét, amely megvan a makedoniai oláhságnál is *rîie* alakban.

A magy. *rüh* szónak eredetije szerintünk az oláh *rîie*: scabies, mely valamennyi román nyelvben ugyanilyen jelentésben megtalálható: olasz *rogna*: sard. *runza*; sic. *rugna*; rtr. *rugnia*; eng. *ruogna*; prov. *ronha*, *runha*; cat. *ronya*: franc. *rogne*; spany. *rona*; port. *ronha*. Meyer-Lübke (Zeitschr. für rom. Phil. VIII. 215.) az oláh *rîie* szót a lat. *aranea*-ból származtatja, melynek kettős jelentése volt: *araignée*, *toile d'araignée*, 2. *dartre* (Corp. gl. lat. [a] *rania*: *er[y]sipela minor milio similis in cute* III. 596, 10.; *erpinas id est aranea* III. 600. 23. Vö. O. Densusianu: Hist. de la langue roumaine, 186, 196.); Gröber a román nyelvekben található formák magyarázatára **ronea* (Archiv für lat. Lex. V. 239) alakot vesz föl; Miklosich is **ronea*-t, A. Candrea pedig (Revista pentru istorie, arheologie și filologie, VII. 87.) **runea* eredetit. Mindenesetre nehézséget okoz az *o* (*u*) hang jelenléte a román szókban, mely a vlat. *aranea*-ban hiányzik. Az összes román nyelvek közül egyedül az oláh örizte meg az *aranea* megfelelőjét: északi (dáko)-oláh: *rîie*; makedo (déli)-oláh: *rîie*; bánsági oláh: *rîie*. Ha a hangra *n* (+ magánhangzó, akár mássalhangzó) következik, az *a* hang az oláhban *î*-re változik: lat. *lana* > ol. *lînă*; lat. *granu* (*m*) > ol. *grîu* (többesz. *grîne*); lat. *plango* > ol. *plîng* stb. E tompa torokhangot (gedeckter Kehllaut, Weigand) a magyarban levő oláh jövevényszók vallomása szerint magyar ember hol *i*-vel, hol meg *u*-val adja vissza: ol. *brîncă* > magy. *bringa* (torokdaganat); ol. *cîrlan* > magy. *kirlán* (éves bárány); ol. *sămîntă* > magy. *szemunca* (mag), stb. Úgy véljük tehát, hogy a magyar szó eredetileg »*ri(h)*«-nek hangzott (vö. *ryhes* JordC. Born: Préd.) s aztán *rüh*-nek (vö. *dihes*, *dihös* NySz. és MTsz. > *dühös*, *fil* > *fül*, *fige* > *füge*, *igy* > *ügy*, *idő* > *üdő*, *mi* > *mü*, *míves* > *müves* stb.).

A XVI. századbéli oláh nyelvemlékekben járja *întînia* és *întîia* (antaneus): első (Voroneci kódex); *spuniu* és *spuîu* (expono): mondok (Psaltirea Scheiană) stb. alak. Ez azt igazolja, hogy az északi oláhban sem jésült általánosan valamikor az *n* hang *e* és *i* előtt, amint-hogy a déli (makedo)-oláh nyelvben ma is *rîie*-t ejtenek, a bánsági oláh nyelvjárásban meg jóformán csak *rîie*-t. A bánsági oláhban *viîe* (*vinea*): szőlő (t. i. ültetvény); *călcîi* (*calcaneum*): sarok stb. használatos, a többi északi oláhban pedig *viie*, *călcîi* stb. (itt-ott hallhatók még egyéb helyütt is az északi oláhban, tehát nemcsak a bánsági oláh dialektusban, *î*-es alakok is). Manapság az északi (dáko)-oláhban a jésült formák az általánosak, s ez a jésülés (*î* > *i*), amint az oláh nyelvemlékek s a *rüh* szónak nagy régisége a magyar nyelvben bizonyítja, korán eshetett meg. A magy. *rüh* szó tehát jésült oláh formából (*rîie*) keletkezett s kezdetben *rijes*-nek, *ries*-nek (pl. juh vagy kecske: oaie riîoasă, capră riîoasă)

hangzott, s ebből képezte a magyar nyelv elvonás útján a *rüh*, *rüh* főnevet.

Kutatásunk eredménye tehát a következő: a *rüh* szó is azon oláh kölcsönvételekhez csatlakozik, melyek a *pásztor* kódszóra vonatkoznak.

ALEXICS GYÖRGY.

NYELVEMLÉK A KOLOZSVÁRI REF. KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Régi nyelvünknek becses ereklyéje maradt meg a fennírt könyvtárnak egyik könyvébe írva. Valami hetvenöt növény latin-magyar névének jegyzéke s egy pár más szó. A könyv címe: Francisci Grapaldi : poetae Laureati : de Partibus Aedium : Addita modo : Verborum explicatione : Quae in eodem libro : continentur : Opus Sane elegans . . . etc. Kolofonja : Impressum Parmae per . . . Octavianū Saladū & Franciscū Vgoletū Cives Parmen . . . : Die septimo Maii MDXVI. 4°, egykorú kutyabőr kötésben. A könyv tulajdonosai közül csak ketten írták a könyvbe nevüket: *Matthaei Zerdahelinj a Amicor[(um) D?]* és *Francisci T. Tsepregi*. Tsepregi, más könyvei tanúsága szerint a XVIII. sz. elején élt, de Szerdahelyi Mátéről mind-egyedül semmit sem tudok. Írásából úgy látszik, hogy a XVI. sz. első felében élt, de hogy ő írta-e a szójegyzéket, nem lehet határozottan állítani, mert a két írás típusa nem vág egybe. A könyv orvosi kezekben foroghatott; ezt bizonyítják a könyv lapjaira való utalások, pl. contra podagram fo . . . , s egy Rp. contra calcul(um), melyben az alkekengi is szerepel. E föltevással a növénynevek összeállításának okát is sejthetjük. De vannak másféle utalások is, köztük egy pár magyar, de nem egykorúak a növénynevek írásával: *Helcium ham kiuel az lo vonzon* fo 49., *Oua tarchia Hal Ikra be bososzast* fo 213., *horripilatio felborzadas* fo 112. s hátul a könyv táblájának belső felén: *puppa et pupulla. Baab* 220. Ezt Szerdahelyi írta.*

A könyvben egyebek közt a *hortus*-ról is lévén szó, az indexben növénynevek is vannak, de ezek közt a szójegyzék latin szavainak csak egy harmada található meg, részben más alakban. (Pl.: *Cerefoliu(m)*, *Gariophyl(us)*, *Buglosza* az indexben: *Cerephilon*, *Cariophilum*, *Boglosus*.)

A szójegyzék az utolsó nyomtatásos lapra, a kolophon köré s a következő tisztán hagyott levél belső lapjára van írva apró, szögletes betűs írással; ez azonban a vége felé mind folyóbbá válik, kivált a magyar neveknel. A folyóírásból, mely különösen finom és tiszta, s a helyesírásból ítélve, hajlandó volna az ember a XVI. sz. legelejére tenni keletkezését, ha a nyomtatott 1516 nem volna bök-

* Egy írott évszám is van ugyan a könyvben, amit A X 1545-nek is lehetne olvasni, de feltűnő, hogy az utolsó szám helyén 8 volt, ami ugyancsak szembeszökően van 5-re javítva; ez pedig évszámoknál szokatlan dolog. Különben sem lehet a Szerdahelyi, vagy a szójegyzék írásával azonosnak mondani, annyira kezdetleges.

kenő. Hogy ez évhez közel történt keletkezése, amellet a tartalom is tud bizonyítani. A hű másolat a következő — (csak a latin rövidítések vannak feloldva; I. a kolophon köré, II. a rákövetkező levél belső lapjára írt rész):

I. Rubus est mörus zedewryw	Alopecia morbus capith-
Reupomiu(m) Raponez	um p(er)fluis capillor(um) [?]
Rubea tinctoru(m) farbalo fy	
Solatru(m) Eb zewlew	Thymus
Sambuc(us) fay bozza	meeh fy
Sisimbriu(m) me(n)ta a(n)glica	vt waradycz
Spinacia Ispynacz	
Serpillu(m) kakwkfy	
Verbena zaparafy	
Wbastus silis verbene p(er) o(mn)ia nisi . . flos eius est sargha	
Runcare gyomlalny	
sarrire purgare herbas	
Marrubi(u)m pezercze	Prassiu(m) albu(m) pezercze
Millefoliu(m) Egerfark	pulegiu(m) no(n) est serpillu(m)
Marrubiu(m) nigrum(m) fekethezw pezercze	nec me(n)ta sed medium
	horum apro mentha
Narcissus id qd Acorus keek lilium	pinpinella dynnye Izew fy
Napuncul(us) Raponez	pyretru(m) Tarkony
Napus,	pastinaca mwrk
	portulaca porchin
Origanu(m) fekethezw gypaar	panicu(m) mosar
Olisatru(m) petroselyum	Palloeana vt genon
	kezzerw hagma
	porru(m) par hagma
II. Amaracus mayorana ite(rum) samsucus	
Aarona herba	
Abrotanu(m), obrutha, Thewrek seprw	
Absinthiu(m)	Irem
Acetosa	soska
Acorus	keek liliu(m)
Affodilus	
Agrimonia	apro boythoryan
Agrifoliu(m)	
Agnus castus	farkas haas
Altra euisus. maluauiscus.	
Ibiscus ide(m) st., feyer malwa	
Alleluya, ut, luywla, panis cuculi	
harom lewelew soska	
Alkekengy, papmonya	
Arthemisia, Ambrosia, apiu(m) syluaticu(m),	
m(ea)r(um) *) herbaru(m), fekethezw Irem.	*) [mr?]
Amigdala, mondola	Anisu(m) est dulce ciminu(m).
Anetum kapor	Apiu(m) et est multiplex

Atriplex labda	Eupatoriu(m) keralne azzon ka-
Ambrosiana wad salya	Elleborus hwnyor [pozthaya
Asarum kapothnak	Endiuia dizno keek
Atrame(n)tu(m) sutoriu(m) Ga-	Ebolus fedy bozza
lycz kew	Enula campana Ewrwen
Arbutus - vnedo. zedery	Iusquianus Belend fy
Ascalonia monyaro hagma	Iunip(er)us fenyewmagh faya
	Iunc(us) saas

(A következők a II. oszlop mellett jobbfelől vannak ugyanazon lapon.)

Beta vel Blita cekla	Calame(n)tu(m) feyer gyopar
Betonica seb fy (v. ses fy)	Crispula zenth Iwan wiraga
Buglosza li(n)gua bouis	Cotula fetida eb kapor
Bruscus fay soska	Camamilla zeek fy
Balsamita me(n)ta a(n)glica	Diptamus vt Dictamu(m)
Brionia wadh thewk	ezew Io fyw.
Barba Iouis ut se(m)p(er) uiua	Draco herba Tarkony
kewer fy, vt farkas fog	Filex ut filix papreeth
Brassica wereb kapozta	fragaria eper fy
Cithisus zanoth	filipe(n)dula fewdi monyoro
Cardo fullonu(m) uel uirga	flos Iouis netheng
pastoris, Bogacz koro.	Boncz fy
Carduus b(e)n(e)dicty papa fyw	Gentiana herba amara
Cerefoliu(m) Twrbolya	Gariophyl(us) zekfy wyragh
Cicuta Bewrek	Lupulus komlo

Amaracus mayorana és *Cithisus zanoth* szavak más színű tentával vannak írva. Ugyanilyen színű tentával a *Diptamus pt* betűi *ct*-re vannak javítva, holott rögtön magyarázva van *vt Dict.* Nemkülönben *Thymus meeh fy vt waradycz.*

E szójegyzék szókincsünket eddig ismeretlen szavakkal nem gyarapítja, talán az egy *farbalo fy*-vet kivéve. A NySz. szerint a nyelv történetében ismeretlen a *Baab* és *mosar*; ma is él mindkettő; mint nevek pedig ismeretlenek (a MTSz.-ban sincsenek meg): *Thewrek seprw*, *harom lewelew soska*, *keralne azzon kapozthaya*, *Ewrwen*, (örvényfű BSz. SchlSz. NySz. 1584. évből id.), *fenyewmagh faya*, (valószínű, hogy csak körülírás), *wadh thewk*, *feyer gyopar*, *zent Iwan wiraga*, (szent Iván füve NySz. 1592.), *eper fy*, *netheng*, (NySz. II. 280. l. *Boncs* [vinca minor; immergrün] *Meteng*, másik neűn folyo fiu, bonch Frank: HasznK. 29), *apro mentha*, *dynnye Izew fy*, (dinnyeszagú fű NySz. 1584.), *kezzerw hagma*. — A többiek a BSz.-ben SchlSz.-ben s a NySz.-ban a XVI. sz. végéről, — nagyrészt Calepinusból, Beythe Nomenclatorából, Melius Herbariumából idézve, — mind megjelölhetők. A XVII. sz.-ból vannak idézve: *kövér fű* (1604.), *laboda* (1604.), *komlo* (1604.), *farkasfog* (1629.), *szezfűvirág* (1673.), *gálickó* (1676.).

Helyesírása sok tekintetben tanulságos, már következetlen volta miatt is. — Ha a szójegyzék mindenestől fogván egy ember mun-

kája, hangtani tekintetben is sok becses adata van. A *fedy*, *zedery* mellett *fewdi*, *zedewryew*, *ezew[r?]* mellett *eper*, *pezercze*, *weres*, *bewrek*, a kétszer is előforduló *fekethew* sokat gondolkoztat. Mintha az EhrC. írója írná: feld, fewld, felelmondot, felewlmondot, ter, tewr. Ha tehát egy ember munkája, csak egy megoldás lehetséges: a közepső nyelvallású zártabb magánhangzók egyik része nem lehetett annyira labializált, mint ma s ámbár a két hang között érzett különbséget, írás közben ez nem vált előtte mindig tudatossá s a két jelt a hangok nagy rokonsága miatt összecserélte: *fedy*, *zedewryew*.

A utolsó előtti szótagban levő ö, ü hasonító hatása a szóvégi e-re ismeretes egyebek közt a ferenciek bibliájából s a göcseji nyelvjárásból (Nyr. 7:271. Sim. A magy. nyelv¹ I. 214.), de hogy az utolsó előtti szótagban levő *ë(?)* tegye zárttá s még labialissá is a szóvégi e-t, — azt már sem Tamás, sem Bálint, sem a göcsejiek nem csinálják meg. A kétféle hangról s csekély különbségükről ez is bizonyosságot tehet.

A szótövekre nézve kiválnak: *labda* (így csak a SchlSz.-ben, *laboda* BSz. NySz. 1604.), *zedewryew* (*szederj* NySz.), *mwrk* (*murok* NySz. 1592.), *fy* mellett kétszer *fyw*.

A latin-magyar jelentések történetére nézve is tartalmas; sok latin szó ilyen jelentéssel egyáltalában s egy része ilyen alakban nincs meg szótárainkban.

És hogy végül a módját megadjuk: ez az első latin-magyar betűrendes szótár, azaz hogy szakszótáracska.

VISKI KÁROLY.

IRODALOM.

A szófejtés.

(Dr. Rudolf Thurneysen, *Die Etymologie*. Eine akademische Rede. Freiburg i. B. 1905.)

Thurneysen, az összehasonlító nyelvtudomány tanára a freiburgi egyetemen, a prorektori méltóság átadása alkalmával tartott ünnepi beszéde tárgyául a szófejtés tudományának történetét és mai elveinek fejtegetését választotta. S mivel beszéde igen világos képet nyújt a szófejtés tudományának viszontagságairól és érdekesen tárgyalja mai elveit, érdemesnek tartjuk e dolgozatot kissé bővebben ismertetni.

A görög bölcselek a szavakból a dolgok igaz lényegére akartak következtetni, innen van a neve is e tudománynak: etimológia (*ἐτυμολογία* = igaz). Ez azonban inkább csak tudományos játék volt; s az etimológia csak akkor kezd az ókorban fejlődni, midőn a virágzani kezdő filológia átveszi őt a filozófiától. Azonban a szófejtés ezentúl is jó ideig csak segítő eszköze a grammatikának, leginkább csak döntő bíró a helyesírás kétes kérdéseiben. Később is, századokon át alig volt egyéb feladata az etimológiának, mint hogy elemeire bontsa a szavakat, megállapítsa a szó tövét s a hozzájáruló képzőket.

Ez a szóelemzés és a szavak összehasonlítása készíti elő a 18. és 19. században az összehasonlító nyelvtudomány fejlődését. S a szófejtés akkor kezd tudománnyá válni, mikor a kutatók észreveszik a hangok változásának szabályszerűségét, s a hangok megfelelésének segítségével kezdik összehasonlítani az egyes nyelveket. Azonban csakhamar megváltozik a viszony a nyelvtudománynak e két feladata között. Míg kezdetben csak azért figyelték meg a hangváltozásokat, hogy velük a rokon szavak összehasonlítását, tehát az etimológiát támogassák, most már inkább csak szolgául használták a szófejtést, hogy anyagot gyűjtsön a hangváltozások megállapítására. A hangtani megfelelések lettek irányadók arra nézve, vajjon a szóban forgó etimológia helyes-e vagy sem. E vizsgálódások folyamán érlelődött meg a kutatók egy részében az a gondolat, hogy az egyes nyelvek körében a hangok változása kivételt nem tűrő törvények szerint megy végbe, tehát hogy minden kivételnek meg kell keresni az okát, mely a szabályszerű hangváltozások körén kívül esik. A múlt század utolsó negyedében a nyelvtudomány terén főleg e kérdésekről folyt a vita. S ma el kell ismernünk, hogy ez a felfogás nem diadalmaszkodott. Igaz, hogy a nyelv anyagának legnagyobb része ilyen törvényeket követ, azonban a szavaknak egész csoportjai, valamint egyes vad hajtások, külön úton is járhatnak. A hangváltozások ugyanazon nyelvi közösségben rendesen egyformán mennek végbe, azonban az igen gyakran használt vagy a ritkábban előforduló szavak változása a rendes módtól eltérő is lehet. A hangváltozások szabályszerűségét megzavarhatja az a körülmény is, ha egy idegen nyelven beszélő embercsoport tanulja meg az illető nyelvet, vagy pedig a nyelv anyagának szándékos változtatása, amilyen péld. a mi nyelvújításunk volt. Igen nagy szerepet játszanak minden egyes nyelv fejlődésében az úgynevezett analógiás változások is, midőn egy vagy esetleg több szó hatása alatt a rendestől eltérő módon változik egyik-másik szónak alakja.

Tehát a szófejtés, amely egy ideig mereven szerkesztett szabályok segítségével s a szónak csak bizonyos alkotó részeire szorítkozva azt hitte, hogy csálhatatlan úton jár, most ismét megváltoztatta egy kissé jellemét. Azt mondhatjuk, hogy emberibb lett, hogy ma kevésbé gépies. *Minden egyes esetet egyénileg, minden egyes szót a maga környezetében kell megítélni.* Mivel ez csak történeti korokban lehetséges, az etimológiai kutatás főleg az újabb kor felé fordítja figyelmét. Ezelőtt első sorban a nyelv legrégibb elemeivel foglalkozott s az újabb átvételeket jóformán figyelmen kívül hagyta, most azonban az ilyen idegenből újabban beözönlő nyelvkincset vizsgálja legszívesebben. Ma nem az a feladata, hogy a régibb nyelvállapotot megállapítsa, hanem hogy meghatározza egy bizonyos korszak egész szókészletének eredetét és gyarapodását. Ezen a téren termette legszebb gyümölcseit, midőn a műveltségtörténeti kutatás szolgálatába szegődött, részben példákkal megvilágítva a már elért eredményeket, részben új irányt mutatva és nyitva a kutatásnak.

Azonban az is bizonyos, hogy a szófejtés nem szorítkozhatik,

csakis a művelődéstörténetileg fontos anyagra. Azt kívánják tőle, hogy feltárja a nyelv egész anyagának eredetét. Nemcsak a szavak alakjával kell tehát foglalkoznia, hanem a jelentés változásával is rá kell mutatnia, hogy milyen fejlődés útján nyerték a szavak vagy szóelemek mai jelentésüket. Az újfelnémet nyelv etimológusa kielégítően teljesíti feladatát, ha pl. kimutatja, hogy ez a szó *der Schrecken* régebben fölugrást, fölpattanást jelentett (*Aufspringen, Auffahren*), tehát a kísérő, külső mozdulat nevét vitték át a megijedés belső érzésére. S ha az etimológus ezen túlmegegy s keresi a szó rokonait más nyelvekben, akkor többet tesz, mint amennyi a kötelessége. Az igaz, hogy néha kénytelen elhagyni az illető nyelv körét, ha a szó jelentésének fejlődését meg akarja magyarázni. Ma a nyelvtudomány és a pszichológia versenyezve törekszenek arra, hogy megállapítsák és magyarázzák azokat a lelki jelenségeket, melyeken a szavak jelentésváltozása alapszik. Azonban az etimológiától első sorban nem ezeket a pszichológiai törvényeket kívánjuk, hanem az egyes esetek magyarázatát.

S ha eddig az etimológiának tényleges eredményeiről szólottunk, érintenünk kell egy oly területet is, melyen működése valósággal sikertelen volt. Amióta az etimológia tudománnyá fejlődött, mindig fel-feltűnt az a törekvés, hogy az ősnyelv rekonstruálására használják fel. Sokan abból indultak ki, hogy a nyelv eredetileg igen egyszerű lehetett, tehát az ősnyelvet az úgynevezett szógyökök rövidítésével, a jelentések általánosításával és egyszerűsítésével akarták megszerkesztetni. Azonban ha a nyelv kezdetben szegényes volt is, ilyen ideális értelemben egyszerű semmi esetre sem lehetett. Praktikus egyszerűséget a kulturális fejlődésnek nem az elején, hanem a végén szoktunk találni. Mindaddig bízhattak ily ősnyelv megszerkesztésében, amíg azt hitték, hogy a nyelvek életében két korszakot kell megkülönböztetni, egy olyant, melyben a nyelv keletkezik és fejlődik, s egy másikat, melyben már csak változik vagy pusztul. Ma már másképp látjuk a nyelv életét s tudjuk, hogy az ősnyelv visszaállítása lehetetlen kívánság.

S ha visszatekintünk az etimológia tudományának történetére, azt látjuk, hogy gyakran nem érte el, amit célul tűzött maga elé, viszont sokszor oly eredményhez jutott, amelyre kezdetben nem is gondolhatott. S ebben minden komoly emberi törekvésnek közös képét nyújtja.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Vikár B. Somogy megye népköltése. (M. Népk. Gyűjt. VI. k. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Ára 6 k.)

Horger A. A csángó nép és a csángó név eredete. (Különny. az Erdélyi Múzeumból.)

Magyar Nyelv 3. Reguly A. emlékezete (Pápay Józseftől) és apróbb cikkek. — Két különnyomat a M. Nyelvből: Szily K. A mág-nás-cím a magyarban. (Erről Csapodi I. Bpesti Hirlap III. 23.) Zolnai Gy. Nyelvemlékeink a könyvny. koráig.

Tanulók Lapja IV. 2. Reguly A. élete (Jancsó B.).

Budapesti Hírlap III. 29. 30. Török-magyar bajrahívás (Takáts Sándor). — 30. A *honvéd* elnevezés története.

Philologiai Közlöny 4. Balassa: Magyar hangtan (bír. Schmidt H.).

Kereskedelmi Szakoktatás 7—8. sz. Egy kis védekezés (a váltó fogalmazásáról, Nagy Lajos).

Hivatalos Közlöny 7., mell. Zemplén m. helyneveinek jegyzéke.

La Hongrie (új folyóirat, megj. Párizsban havonként kétszer, rédacteur en chef: C. Ménage, directeur: Dr. L. Varjassy, 4, rue du puits de l'ermite, Paris).

NYELVMŰVELÉS.

Sok az idézőjel! Hogy félre ne értsenek, sietek kijelenteni: nem az idézeteket sokallom, csak a mindenféle idézőjeleket. A zsenik, a titánok és az eredeti gondolkozók hazájában az idézetnek nem sok a becsülete, de az idézőjel annál kapósabb. Úgy látszik azért, mert az avatatlant könnyen tévedésbe ejti és csodálatra kényszeríti, az író nagy alapossága iránt. Pedig ez az idézőjelekben való tobzódás csak ritkán a nagy képesség jele, sokkal gyakrabban a — nagy-képűségé.

Mi még úgy tanultuk az iskolákban, hogy az idézet jele a „ ” vagy magyar nevén: *macskaköröm*. De felnövekedvén azt tapasztaltuk, hogy az emberiség az idézőjelekben is szereti a változatosságot meg a divatozást és nem elégszik meg a közönséges jellel, hanem hozzáveszi még az »ilyen« meg az „ilyen” idézőjelet is. Az előbbivel, azt hiszem a betüöntőművészet ajándékozta meg az irodalmat, az utóbbi fajta pedig, amely régente általános volt, csak újabban kezd megint divattá válni, azoknál, akik ilyen módon is érvényre akarják juttatni a stílus régiességét. Nem akarom itt a *subrosák* és *interparenthesimek* különféle fajait elsorolni, amelyek igen gyakran szintén csak idézőjelek és sok nagy tudást fitogtató író munkáiban szintén csak arravalók, hogy minduntalan megakasszák és végre is kifárasszák az olvasó szíves figyelmét.

A baj nemcsak abban van, hogy ennyiféle jelet használunk a többnyire úgyis nyilvánvaló idézet feltüntetésére, hanem leginkább abban, hogy e jelek használatában semmiféle megállapodás, sőt még csak következetesség sincs az egyes íróknál. Maradjunk csak a három tulajdonképpen való idézőjelnél. Mirevaló éppen az idézőjelekből három, mikor a sokkal fontosabb használati cikkből: a pontból csak egy van, vagy — ha a pontosvesszőt is hozzászámítom — akkor is csak kettő. (A kettőspont éppen csak alakját tekintve pont, de az értéke egészen elütő.)

Az idézőjel — és nem *jelek* — használatára vonatkozólag a magyarban csak egy szabály van, az, hogy a szóról-szóra idézett mondást idézőjelek közé tegyük. De ezenkívül még mennyi mindent szokás minálunk idézőjelbe foglalni! Mindenféle címeket, neveket,

gúnyos, jellemző és pregnáns kifejezéseket, mesterműszókat, idegen szókat és szállóigéket, stb. stb. Mintha csak azért teremődött volna a szegény idézőjel, hogy minden szót, amelyet az író fontosnak vél, más szóktól ezzel különböztessen meg. Sőt igen gyakran tapasztaljuk, hogy a szabály ellenére még a függő idézet szavait is idézőjelbe foglalják. Pedig könnyen ki lehetne mutatni, hogy a dolognak éppen a megfordítottja igaz: még a szószerint való idézetben sem okvetlenül szükséges az idézőjel. Íme egy példa. Kossuth Lajos így szólt: »Uraim! a haza veszélyben van!« Ebben az idézetben, ha ki nem írom is, hogy Kossuth Lajos *szóról-szóra* így szólt, — három dolog akkor is szembetűnően mutatja, hogy szóról-szóra idéztem. Egyik: az idéző mondatnak *így* szava, a másik: a kettőspont az idézet előtt, a harmadik: a kettőspont után következő nagybetű. Azt nem is említem, hogy már az *Uraim* megszólítás is az *oratio recta*-ra mutat. S ha az egészet függő idézetté változtatom, akkor ilyen lesz: Kossuth Lajos azt mondta, hogy a haza veszélyben van. Nos, aki ebből a szófűzésből és főképen a *hogy* kötőszó benyomásából meg nem érzi az *oratio indirecta*-t, annak ugyancsak gyenge lehet az ítélete.

De megengedem, hogy ezer példa közül egyben, ha történetesen az idéző mondat az idézet közé vagy, mögé kerül, olyankor itt-ott megeshet, hogy az idézőjel elmaradása kétséget támaszt az olvasóban: vajjon szóról-szóra, vagy csak függő módon idézett-e itt az író? De azt kérdezem: olyan nagyon fontos-e az, hogy azokat a szavakat csakugyan szószerintieknek érezze az olvasó és végeredményében nem mindegy-e, például ebben az esetben is, hogy Kossuth Lajos szavait szóról-szóra, vagy szabadon idézem-e? Hiszen amikor az a fontos, hogy valamely szövegre egészen pontosan utaljak, akkor az elüljáró idéző mondatban ezt úgyis nyomatékosan ki szoktuk fejezni, ilyenformán: Kossuth Lajos egyik beszédében betüröl-betüre így szólt, stb.

Mindezt pedig nem azért mondom, mintha az idézőjelet egészen ki akarnám küszöbölni. Csak azt akarom bebizonyítani, hogy még a szóról-szóra való idézésnél is ritkán jut döntő szerepe, hát akkor minek használjuk lépten-nyomon még azonkívül is? Az egyenes idézetben csak használjuk a régi jó macskakörmöket, de egyebütt és más idézőjelet használni fölösleges.

Egyáltalában tehát az legyen az idézőjel használatának elve, hogy csak a szóról-szóra való idézetben helyén való. A közmondást, a népdalt, a gúnynevet, a pregnáns kifejezést és a hangutánzó szót csak akkor tegyük idézőjelbe, ha csakugyan valakinek vagy valaminek a szájából rántjuk elő. Például, ha azt mondom, hogy egy erdélyi közmondás a farkast *fülemilének* nevezi, vagy ha a táltosokról és lidércekről szólok, vagy a fehérkarú Heráról, ezeket nem szükséges idézőjelbe tenni, csak azért, mert nem a mindennapi, hanem a nyelvjárási vagy a homerosi nyelvből vannak véve. A meg nem honosult idegen szók és a magyar meg idegen szállóigék, valamint a mesterműszók használatában egy pár helyes nyelvérzékű írónk máris azt az elvet követi, — amelynek általánossá kellene válnia —

hogy írásban aláhúzással, nyomtatásban dült betűkkel különbözteti meg a közönséges szóktól. És csak amikor arra akar figyelmeztetni, hogy idézi őket valahonnan, csupán akkor teszi egyúttal idézőjelbe is. A különböző címekkel, a lapok, könyvek, társulatok s földrajzi helyek neveivel még egyszerűbben bánhatunk el. Ezek csak közönséges köntösben jelenjenek meg. Hiszen nagy kezdőbetűvel való írásuk kötelezettsége és az előttük álló névelő úgyszintén minden félreértést kizár. Fölösleges tehát »Az Ujság« tárcájáról szólva a lap címét idézőjelek közt említeni, mikor a névelő és a nagy kezdőbetű már eleget mond és mikor senki más ujságra, mint Az Ujságra nem gondolhat. Mind más a németben, ahol a köznevet is nagy kezdőbetűvel írja a közönséges helyesírás.

Összefoglalva már most az elmondottakat, mindebből az következik, hogy adjuk vissza az idézőjelnek eredeti jellegét, legyen az pusztán az idézetnek — még pedig a szószerint való idézetnek — kifejező eszköze. Ha a szón nyomaték, vagy mondatbeli hangsúly van, ezt külsőleg ne az idézőjellel, hanem aláhúzással, vagy szedésbeli változtatással különböztessük meg a többi szótól (mint Arany János tette). Továbbá: idézőjelül csak a közönségesen ismert „ „ jelzést használjuk, a másik jelet » « pedig csak akkor, ha az idézett mondaton belül még más idézet is fordul elő. Nem kell azt hinni, hogy az idézőjelen csakúgy átsiklik a figyelem, mint a közönséges jeleken. Abban a pillanatban, amint a kezdő idézőjelet észrevettem, figyelmi energiám egy jelentékeny részét az a gondolat köti le, hogy hol is fog az idézet végződni. És a hosszú, csupa idézőjeltől tarkított mondat végén, — ha szabad ezt a szót használnom: — szinte felsóhajt a figyelem: hála istennek, csakhogy erről a csupa tilalomfával korlátolt sétatérről végre szabadabb tájra jutottam!

Aki pedig ezt nem hiszi, próbálja meg, hogy mi különbség van egy síma, idézőjelektől ment szöveg és egy minden rendű meg rangú idézőjellel fűszerezett szöveg elolvasása közt. Vegye elő az óráját és már az első oldalnál észre fogja venni az olvasási idők különbségét. S utóvégre ez is csak számbaveendő dolog a mi rohanó századunkban.

NÁDAI PÁL.

A névmutató elhagyása. Fekete Ignác — a névmutatós személynevekről folytatott vitatkozáshoz szólva — említi, hogy a jogász-nyelvben az ellenkező divat, vagyis a névmutatónak az elhagyása járja. Sajnos, ez a szemenszedett németesség nemcsak a jogász-nyelvnek meg a hivatalos stílusnak a sajátja; fel-felüti fejét egyebütt is, magyaros nyelvünknek nagyobb dicsőségére. — De lássuk a példákat: *Szerző* alkalmi versei és mindenféle följegyzései egész 1732-ig nyúlnak le. (Thaly: Adal. 2:372.) Ugyanis *író* eddig folytatva művét, mondja. (Uo. 2:371.) *Szónok* megemlíti, hogy a gr. Károlyiak címerében karoly (karvaly, karaj) madár vagyon. (Uo. 1:25.) E neveket *szerző* részint székely községek, részint régi családok neveiből

állítja össze. (M. K. 406. sz. 9. l.) Megütközik *nevezett lap* azon is, hogy... a pályázaton a horvát művészek meghívást nem kaptak. (BH. 1905 III. 7, 10. — A névmutató elhagyása kétszeresen is hibás. Mert még ha a nevén emlitenők is az illető lapot, akkor is ki kellene tennünk a névmutatót.) Vagy talán németességnek véli *cikkíró* a rátartós-t? (Nyr. 34:99.) Föltéve, hogy *cikkíró* tudja a Magyarország és Horvát-Szlavonországek közötti államjogi viszonyt, gondolhat-e e tudatban *cikkíró* arra, hogy a horvát művészeket talán egész külön, vagy a pályázatban megnevezve hívják meg? (BH. 1905. III. 7, 10.) *Beteg* előadja, hogy időnként heves főfájásban szenved. (Egy kórházi naplóból.) — A névmutatónak ebbe az idegenszerű elhagyásába egy sajátos nyelvérzéki botlás játszik bele. Ugyanis az a különös jelenség áll elő, hogy — amint már Fekete Ignác is megjegyzi — egyes közös főnevek tulajdonnevek gyanánt szerepelnek. Tehát mintha csak ezt mondanók: X. Y. alkalmi versei és mindenféle följegyzései egész 1732-ig nyúlnak le. (Első példánk.) Vagy: X. Y. előadja, hogy időnként heves főfájásban szenved. (Utolsó példánk.) Ilyenkor csakugyan semmi szükség a névmutatóra. Csakhogy e kétféle esetet a magyaros nyelvérzék semmi szín alatt sem engedi egy kalap alá vonni. Sokan el sem tudják képzelni, mennyire sérti a magyar ember fülét annak a csekélynek látszó (de csak látszó!) *a*, az szócskának az elhagyása. Ne kárhoztassuk hát a névmutatót a mostoha gyerek sorsára, hanem adjuk meg neki a megillető helyet írásunkban és beszédünkben egyaránt!

GALAMBOS DEZSŐ.

Névmutató a birtokviszonyban. Kovács Márton (Nyr. 34:31.) Kazinczynak egyik megjegyzésére hivatkozik. Nem lesz talán érdektelen, ha ugyancsak Kazinczynak a névelő használatára vonatkozó következő megjegyzését közlöm: »*Ennyi érdemű, pompájú, kényességű dalban óhajtanánk tovább, ha a' beszéd' utálatos rongyai, az articulások, maradnának-el, valahol, bár merészen, elmaradhatnak. Ilyen az első sorban ez: — Lesujtott fővel, lantja a' kezébe' — a frantzia után sa lyre à la main, mint Gessnernél: die leichte Flöt' in ihrer Hand — hol az a' elmaradhatott volna.*« (Felső Magyar Országgi Minerva, 1826:703.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Főrangú utcák. A nevük főrangú t. i. S itt azután cifra virágokat terem a mágnáscím. Maga a cím is, az elhelyezése is. Mert mégis csak furcsa az ilyen utcanév: *Gróf Károlyi-utca, Báró Atzél-utca, Báró Lipthay-utca, Gróf Haller-utca, Gróf Gvadányi-utca, Báró Eötvös-út.* Furcsa, mert ugyan mi köze az utcának ahhoz, hogy akinek emlékét őrzi, gróf volt-e vagy báró? Vajjon a Szabó József-utcát, a Stáhly-utcát úgy kellene neveznünk, hogy *Dr. Szabó József-utca, Dr. Stáhly-utca?* Vagy csak a született és örökölhető rang jár az utca nevéhez? Akkor meg miért nem *Gróf Andrássy-út, Gróf Pálffy-tér, Báró Jósika-utca, Gróf Dessewffy-utca, Gróf Széchenyi-*

utca, Báró Eötvös-utca és Báró Eötvös-tér? De itt a mágnáscímnek csak a használata a furcsa, ám Budapest utcái, terei elkeresztelői furcsa kifejezéseket alkottak a mágnáscímnek elhelyezését illetőleg is. Mert arról még lehet vita magyar és magyar között, hogy *gróf Apponyi-e* a helyes vagy *Apponyi gróf*, de már, hogy *Erzherzog Alexander* csak *Sándor főherceg*, nem pedig *főherceg Sándor*, azt kétségbevonni magyar ember egy se fogja, csak azok a tiszteletreméltó derék urak, akik arra vannak hivatva, hogy Budapest utcáinak, útainak és tereinek tisztos nevet adjanak. Ezek az urak teremtettek egy *Főherceg Sándor-utcát*, egy *Főherceg Sándor-teret* és egy *Főherceg Albrecht-utat*. Milyen kár, hogy boldogult Rudolf trónörökös nem kapott teljes nevű és című utcát, mert az csak nem lehetett volna egyéb, mint *Koronaherceg Rudolf-utca* (*Kronprinz Rudolfgasse*), amint a *Kronprinz* szónak a *Koronaherceg-utca* elnevezésében alkalmazott elmés és magyarságtól ékes fordításából sejthetjük. Mert a *koronaherceg* szó másképp csak nem születhetett meg, mint a *Kronprinz* fordításaként. Talán a *Gróf Haller-utca* és főrangú társai is csak ilyen fordítások? Meglehet s akkor tiszta véletlen, hogy a magyartalanság nem ennyire kirívó bennük. Mert az ízléstelenség így is bántó. Semmi csorba nem esnék a kegyeleten, a magyarság pedig végre-valahára érvényre jutna, ha *Sándor-utca*, *Sándor-tér*, *Albrecht-út*, *Lipthay-utca*, *Haller-utca* volna fővárosunk illető részeinek a neve, magyar és magyaros neve a mostani helyett, amely még magyar szóval is sült-német.

SZABÓ KÁROLY.

Koaliált pártok, koalizált pártok, de még így is: *koalliólt pártok*, s nemsokára talán a *pártok koalíánsza* lesz a szövetkezett pártok elnevezése a mi hírlapjainkban. S mindez miért? Mert csak annyit tudnak, hogy a Pester Lloydban *koalierte Parteien* a nevük, azt meg már elfelejtették, hogy latinul így van ez az ige: *coaleo*, tehát magyarosítva *koaleált* volna, mint *revideo*: *revideál*, *promoveo*: *promoveál* stb. De hát mire való egyáltalán az az idegen szó? hogy a dombszögi kaszinóban meg ne értsék? vagy tán a *szövetkezett pártok* nem fejezi ki ugyanazt sokkal jobban? — Egyáltalán nem akarnak lapjaink szakítani avval a szokással, hogy minden sorban fölösleges és bosszantó idegen szókkal élnek. Íme még egy pár példa: »Milyen meglepetés ezek után a következő *bursikóz* jellemzés: . . . borzasztó Pest utcáit látni, azokat a *proccos* házakat, útálatos *parvenu-elegantiájokkal*« (BSzemle 109:484). — *Félkultúr-népek* (Platz B.; magyarul: félművelt népek). — Egy véletlen *incidenst* egy egész rendszer megbuktatására törekedtek *exploatálni!* (MNemzet 21:103). A tételek világos, tiszta és *lucidus* felállítására (uo.). A *paktum* teljes végrehajtását és *konzumálását nyerte* (így! uo.). — »Az *aktuális* bajokon is, a következőkön is csak egy segít: a parlamenti reform« (Bp. Napló; magyarul: a mostani v. *jelenlegi* bajokon). — *Bordereau* e h. *jegyzék*. — Stb. stb.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Viganó. (Nyr. 33:340; 34:160.) Az eddig kimutatott legrégibb előfordulása 1819, pedig már majdnem huszonöt évvel korábban is megvan Csokonai Vitéz Mihály »Európa elragadtatása« című dévaj versében (Cs. V. M. munkái, közli Kelemföldy. Lipcse 1845.), amelyet 1795-ben írt szabadon Bürger után:

Zöld bársony *viganójába*

Arany Meánder játszott. (9. lap).

A kiadó a *viganó* szóhoz magyarázó jegyzetül odairja: »Nőruha, köntös.« Még egyszer ugyane költemény vége felé:

Vesse le ázott ruháját,

Szárassza meg mindenét,

Strimfijét és *viganóját*

'S kis hosszú ingecskéjét. (18. lap).

Bürger eredetijében Kleid és Röckchen van a *viganó* helyén. — Ha *Vigano* asszony, a híres táncosné a XIX. század elején élt, (nincsen módomban utána járni életrajzi adatainak; némelyek szerint II. József korában virágzott) akkor a szoknya csakugyan nem tőle kaphatta *viganó* nevét, hanem talán *Wigan* angol várostól (vö. NyÚSz. 376). A szó eredete azonban eldöntve még így sincsen. Mindenesetre még több adatra van szükség, kivált arra, milyen rokolyát, szoknyát neveztek *viganónak*; alakja, szabása, szövete vagy más körülmény határozta-e meg ezt az elnevezést.

TOLNAI VILMOS.

Stendhalnak, a híres regényírónak, *De l'amour* c. könyvében (Párizs 1857. 37. l. jegyz.) a következő pikáns adatot olvassuk: »A Vienne en 1788 madame Viganò danseuse, la femme à la mode, était grosse, et les dames portèrent bientôt des petits ventres à la Vigano.« Ebből már egy cikkemben Ruhadivatok emléke, Pesti Napló 1899. I. 1. azt következtettem: »Hogy száz évvel ezelőtt egy bizonyos módon szabott vagy diszitett ruhát neveztek *viganónak*, ez az elnevezés aztán Bécsből az új módival együtt elterjedt hazánkban, s a szó általánosabb jelentéssel fönnmaradt népünknel akkor is, mikor az illető divat rég feledésbe ment. E fejlődésnek menetét s egyes részleteit bizonyára pontosan ki lehetne mutatni a bécsi hírlapokból (vagy divatlapokból, ha voltak már akkor).« — E következtetésemnek meglepő igazolását találtam utólag Szathmáry Károlynak egy cikkében Vasárnapi Ujság 1864. 30 l.: »Az előbbkelő nők e század (a 19. század) elején kezdték hordani a *viganót*, melyet egy Bécsben nagy hírre kapott olasz énekesnőről neveztek így, ki legelőször viselte. Allott ez egy ingforma bő karton ruhából, melynek hátul volt a hasitéka, a hóna alatt egy tenyérynire korc vonult végig a derekán, melybe sínórt húztak s ezzel szorították a testhez, úgy hogy minden ránca hátul volt, elül pedig egészen símán állott.

Ujja csak egy arasznyira ért le a karon, s ez is sinórral volt odaszorítva.« —

Úgy látszik, mitőlünk vette át e szót egy pár szláv nyelv: a lengyelben van *wigano* »männliche hofkleidung im 18. jahrh.« (idézve NyK. 26:252; a *männliche* nyilván tévedés); szerb *viganj* és tót *vigam* női ruha (uo. és Nyr. 13:366).

SIMONYI ZSIGMOND.

A -té képző eredetéhez. A Nyr. 33:258. l. azt igyekeztem bizonyítani, hogy a *pattanté*-féle eszköznevek -té képzője a -jú > *i > é fejlődés útján az általánosabb használatú -tyú képzőből lett. Magyarázatom helyességét Simonyi egy szerkesztői megjegyzésben azzal támogatta, hogy a Schlägli Szójegyzékéből a *hattyúnak hate* (olv. hatté v. haté) írását idézte. Újabban még egy adatot találtam, amely szintén megerősíti magyarázatomat. Az Oklsz. ugyanis egy 1222. évi oklevélből az *aszú* (régebben *aszjú*) szónak *oze* (olv. aszé) alakját közli, s ez is csak a hangfejlődésnek előbb említett útján keletkezhetett.*

HORGER ANTAL.

Szerkezet-vegyülés. Horger Antal a Nyelvőr márciusi számában (34:167) a -ság, -ség képző valamikori önállóságának egy állítólagos bizonyítékát közli, »amelyről még eddig senki sem szolt.« Részint brassai, részint székelyföldi adatokban előforduló határozós főnevekből (*erössen sötétség vót stb.*) vonja le azt a meglepő eredményt, hogy az idézett mondatot a székely ember így érti: *erössen sötét ség vót*.

Azt hiszem, Horger itt túlságosan a távolba nézett s nem látta meg közvetetlen közelében az egyszerűbb megfejtést. Mert a mondatok mindegyikét igen könnyen meg lehet magyarázni a népnyelvben annyira uralkodó a l a k v e g y ü l é s s e l (contaminatio).

Lássuk tehát Horger példáit: Nincs mindig igen *erössen bűdösség*; itt nyilvánvalóan a »nincs mindig igen *erös bűdösség*« $\times$ nincs m. i. *erössen bűdös*« összekeveréséből keletkezett a »nincs m. i. *erössen bűdösség*«. *Erössen sötétség vót*; ez a mondat meg az *erös sötétség vót* $\times$ *erössen sötét vót* összeolvadásából származott. A harmadikban: *igen csendesség van*, az *igen a nagyon* analógiájára fordul elő; tehát *nagy csendesség van* $\times$ *nagyon csendes (idő) van* = *nagyon (igen) csendesség van*. Az utolsó: *borzasztóan síkság van* ma, egyszerűen így magyarázható: *borzasztó síkság van* ma $\times$ *borzasztóan síkos van* ma. Ha ugyanilyen a Budenz feljegyzéseiből idézett példa: hiábavaló a *fölötte fösvenység*, akkor a *fölötte* itt is a *nagyon* analógiájára szerepel s így érthető: hiábavaló a *nagy fösvenység* $\times$ hiábavaló *nagyon (fölötte) fösvény* lenni = h. a *nagyon (fölötte) fösvenység*.

* Vö. még a *hoszjú*, *hosszu* melléknév é-hangu alakját egy 1193-i oklevélben: *huce arc*, azaz *hosszé árck* (Oklasz.); egy-két oklevélben (uo.) *hosszi* is előkerül, mint a legtöbb dunántúli vidéken ma is ejtik.

A szerk.

Horger következtetése tehát határozottan merész és valószínűtlen. Nem hiszem, hogy találna az egész Székelyföldön egy embert, ki a *ság*, *ség*-et önnálló szónak, főnévnek érzi és érti (*erőssen büdös ség* van, *erőssen sötét ség* van stb.).

SZIGETI ERNŐ.

Tetá-tetá. A gyergyói nyelvjárásnak e szavát (a. m. mindegy) Szatmár megyében, Nagybánya vidékén is hallani. Eredetét azonban a nyelvjárás leírója, Gencsy István, hibásan magyarázza (Nyr. 34:81). Szerinte a *tetá-tetá* a »néni« jelentésű örmény *tetá* szónak megkettőzéséből származott volna. Alig tudnám magamnak elképzelni, miként válhatik a »néni-néni« megkettőzés »mindegy« értelmű szavá. Nem is itt van a *tetá-tetá* tájszónak az eredete, hanem az oláh nyelvben. Oláhuul ugyanis *tot atăta*, vagy *tot atăt* azt teszi »ugyanannyi« (l. Cihac: Dictionnaire d' étymologie daco-romane, *atăt* a. és Ghetie: Román-magyar szótár, *tot* a.). A magyar *tetá-tetá* nem egyéb mint az oláh *tot atăta*-nak hangrendileg oly módon történt átalakulása, hogy a kiejtés ikerszó formában 2—2 tagos szópárrá idomította át az eredetiben 1 és 3 tagból álló szavakat. — Az említett nyelvjárás-tanulmányban javítandók még a következők: 81. l. felülr., 2. sorban Jordánszky kódex h. olv. Érdy kódex (ez származik ugyanis az 1526—27. évekből, a Jord. kódex 1516 és 1519-ben készült); uo. a kölcsönszavak pontjában *dalanzi* h. olv. *dalaui* (l. Pallas-Lexikon).

ZOLNAI GYULA.

Megnyirbált szavak. A többtagú idegen szókat, mint a Nyelvőr 30:271. és 31:43. lapján kimutattam, meg szokta nyirbálni a nép nyelve. A vezetéknevekből is lenyisszant egy keveset és átídomítja végtagjaikat a becéző keresztnévek mintája szerint. Itt Szolnokon Zrumeczkyt, Szatmáryt és Slézingert csak így szólítgatják a jó pajtások: *Zrumi*, *Szatyí*, *Slézi*. Kozsibrovskyt *Kozsi*-ra magyarosítja Mikszáth a róla szóló elbeszélésben. A városligeti Wampetics-vendéglőnek eléggé ismert neve: *Vampi*. Van rá eset, hogy tősgyökeres magyar szókat is megcsonkít a pajzánság és kényelemszeretet. Több példát találunk erre a Pesti tájszólás kis szótárában, mely a multkor jelent meg a Pesti Napló karácsonyi mellékletében. Ilyenek *cimbi* (cimbor), *maszi* (maszlag), *lev*(elező)*lap*, *pikktek* (pikkoló fekete). Ide tartoznak a következők is: *igi* (igazgató Nyr. 30:437), *csizi* (csizmadia, gúnynév 31:247), *dohi* (dohány 30:438), *tancsi* (tanuló 437), *szövet*(kezet 33:463); persze szövetet is árulnak benne.

A többtagú idegen szóknak apró sarjadékai napról napra szaporodnak a mulatóhelyeken, a kártyaasztal mellett és a diákság körében. A föntidézett Kis Szótár tanúsága szerint így kerülnek forgalomba a fővárosban az ilyen törpe szóalakok: *buki* (bookmaker), *cigi* (cigaretta), *cidi* (cilinder), *kraki* (krakéler), *omli* (omnibusz), *mokra* (demokrata), *pikkap* (pikkoló kapuciner), *sipi* (sipista), *svihi* (svihák), *toti* (totalizátor), *tuli* (tous les trois, A Hét Kártyaszótárából 1904. 48. sz.) — Ide iktatom még azt is, amit a Nyelvörből tarlóztam. *Apszi* (abszencia a diáknyelvben. 28:477), *foci*, *futi* (football,

30:438), *parok(lya*, 33:465) *umbra (umbrella*, napernyő, 30:392), *under (utercikk*, alsó kabát Bácska vidékén), *szafka, caſka* (szafaládé katonáéknál 31:276), *gavar* (gavallér, 31:277), *répász* (preparandista a bajai diáknyelvben 26:190). — A fölsorolt példákból láthatjuk, hogy a legtöbb esetben *-i* kicsinyítő képző járul a megnyirbált szavakhoz. Csak elvétve akadunk oly csonka szóalakokra, amelyekhez más képzőt függeszt a népies nyelv. Ilyenek: *mancsi*, *manka* (mangalica, Nyr. 30:272), *garci* (cigaretta, 31:43), és a fönt említett *szafka*, *tancsi*, *répász*.

Tehát a magyar nép vendégszeretete befogad tömérdek idegen szót. Sokszor azonban megkurtítja hosszúra nyuló lábukat és sarkantyús magyar csizmába bujtatja.

(Szolnok.)

HEVES KORNÉL.

Kápránd = *káprázat* × *ábránd*. Ezt a vegyülékszót első ízben E. Kovács Gyula Don Carlos-fordításában találtam (Budapest, Magyar Könyvesház. Aigner Lajos), melynek 98—99. lapján a jeles Domingo így szól a kitünő Albához:

Efféle eszmék, nem tagadhatom,
Agyamban már rég keringenek,
De úgy tekintém, mint *káprándokat*.

Lehet, hogy Kovács Gyulától tanulta, de alkothatta önállóan is, Abrányi Emil, mert Byron Don Juanjának fordításában (Don Juan, Lord Byron verses regénye, Budapest, Révai Testvérek) ő is használja (349. l.)

Az ott levőket sorban kérdi ki:
Mit tudnak e barátról, a ki násznál
Épp úgy jelen van, mint halálozásnál.
Nem mondhat senki bővebb adatot;
Sokan *káprándnak*, babonának vélik.

A kezemügyében levő szótárakban nem találom ezt a szót. Vajjon csakugyan E. Kovács Gyulánál fordul elő legelőször?*

CSEFKÓ GYULA.

Halat, meghalaszt. Ezeket a műveltető igéket (33:521, 34:99) az alsó-csallóközi nép is ismeri: »Asz' mongya, hogy én valakit még tudok *halasztanyí*« = halálát előidézni, okozni. »Kilencvenkilenc vót má' így itellê (étellel) *mëghalatra*« (népmese) = megölve, elemésztve. — Megemlíthetem még, hogy ugyancsak Alsó-Csallóközben az *alszik* igének *mëgalusztat* műveltetőjét is használják: »Mëgalusztatom, lëgyën ëccsöpp alutt téj.« MÉSZÁROS GYULA.

* Kombináló szóalkotás c. értekezésemben (11) idéztem az Ügyvédek Lapjából ezt a kifejezést: *káprándozás*, hallucinatio, és szintén úgy magyaráztam: *káprázat* × *káprándozás*. — Zolnai Gyula is vegyülekformának tartja ezt a csak egy Nyr-i közlésben (19:187) előkerülő komárommegyei kifejezést: »*káprányos*, *káprázós* (a szeme) = *káprázós* × *-ányos*« (20:170).
S. Zs.

Szólásmagyarázat. *Kitész magájér, mind a Kis Ferenc kutyája.* A répcemelléki falvakban gyakran hallani ezt a hasonlatot; olyan emberre mondják, aki nagyon hősködik és végtére pórul jár. Ritkán van alkalmunk valamely szólás eredetét megfigyelni és nem lehetetlen, hogy a fönti hasonlat az utód magyaroknak erős fejtörést okozott volna, ha ki akarják kutatni: hogyan is tett ki magáért a Kis Ferenc kutyája?

Lakik Nemesládony községében egy Kis Ferenc nevezetű gazdaember. Ennek volt egy szép nagy, bundás kutyája, amely éjjelenként — már meg kell vallanunk — a trágyadombról őrizte gazdája házát. És olyan kötelességtudó eb vala, hogy a legnagyobb hidegben sem bújt el valami oltalmazó helyre, hanem vitézül megmaradt a trágyadombnál. Egyszer aztán valamely csikorgós téli reggelen úgy találták meg odafagyva kedves helyéhez... Ez a Kis Ferenc kutyájának szomorú históriája s azóta a rossz véget érő hősködést az ő sorsához hasonlítják.

(Nemesládony, Sopron m.)

BALÁZS SÁNDOR.

EGYVELEG.

Nyelvtudományi Társaság. A *Nyelvtudományi Társaságnak* március 7-én tartott ülésén *Gombocz Zoltán* *A régi magyar ételnevek eredetéről* című tanulmányában azt fejtegette, hogy a szavak eredetének kulturális csoportok szerint való kutatása nemcsak nyelvészeti, hanem műveltségtörténeti szempontból is fölöttébb tanulságos és háládatos föladat. A jövevényszavak egyes rétegei megannyi művelődési áramlat emlékét őrzik s ez emlékek, ha meg tudjuk szólaltatni, sok olyan dolgot derítenek föl, amelyek máskülönben örökre titokban maradnának. Az ételnevek eredetének kutatása például igen érdekes vonásokkal egészíti ki históriánk utóbbi századainak műveltsége képét. A magyar konyha, a müncheni szakácskönyv-töredékből tudjuk, már a XVI. században igen jó nevet vívott ki magának. Eredeti ételneveink mellett vannak jövevénynevek is, aminthogy a régi magyar konyha a hazai ételek mellett ismert idegenből hozzánk vándorolt ételeket is. *Gombocz* a kenyérfélék (cőkös cipó, pogácsa, peszmet), aztán a levesek és mártások (zsufa, polyéka, bospor [bors-por], kukrejt) régi magyar ételnevek etimonjait állította össze ez alkalommal. — Utána *Simai Ödön* olvasott föl *Kassai József* szótáráról. A XVIII. század végén, irodalmunk ujjászületése korában egyszerre élénk érdeklődés tamadt nyelvünk eredete, belső alkotása, tájszólásai iránt. Hogy nyelvünket a haza határain kívül, idegenek is megismerjék, nyelvtanokat és szótárakat írnak. Ezen a téren munkásságával kivált két katolikus pap tűnt ki, akik egymásról semmit sem tudva, egymástól távol dolgoztak. Harminc évnyi igazán önfeláldozó munkásságukkal megérdemelték, hogy nevüket egy sorban emlegessük a Révai Miklós nevével. *Kresznerics Ferenc* *Szótára gyökérrenddel* inkább nyelvtörténeti szempontból méltó a figyelemre, míg *Kassai József: Származtató*

és gyökerésző magyar-deák szókönyve a népnyelv szempontjából érdekes. Kresznerics könyvét barátai adták ki halála évében, 1832-ben. Kassai sokáig nem kapott könyve kiadására mecénást. Végre 1833-ban Szepesi pécsi püspök támogatásával megkezdte munkája kiadását s 1838-ig kiadott belőle öt csomót. Szepesi halála miatt, maga Kassai is csak kevéssel élte túl mecénását, a *hatodik csomó* (az *u, o, z, zs, ő* betűk) s a *toldalék* kiadatlan maradt. Minthogy Kassai levelező-tagja volt az Akadémiának, *Simai* azt indítványozta, hogy szótárának kéziratban maradt részét, — melyet mostanában találtak meg Pécsen, — mint népi nyelvünknek igen becses adalékát, adja ki az Akadémia.

Mit csinálnak a németek? Míg mi idehaza kötetes szótár-kritikákat írunk, egymás ellen agyarkodunk, más dolgában kontárkodunk, addig a németek csendes gyűjtő munkássággal készítik elő az óriásivá fejlődő német nyelvtudomány alapjait. Ímhol egy újabb jelenség ennek igazolásául. Négy német egyesület: A *Gebirgsverein für die sächsische Schweiz*, a *Dresdner deutscher Sprachverein*, a *Verein für sächsische Volkskunde* és a *Dresdner pädagogischer Verein* szövetkezett felsőszász tájszavak gyűjtésére. A nagy készültséggel meginduló munka működése tere Drezda s környéke lesz. (Dresden, Meissen, Nossen, Lommatzsch — Riesa — Grossenhain, Geithain — Leisnig — Döbeln, Chemnitz — Rosswein, Frohburg — Bornä, Grimma, Oschatz és Radberg.) A szavakat pontos nyelvjárási alakjukban kell följegyezni. Különös tekintettel kell lenni gyűjtőiknek egyes falvak és városok kiejtésbeli különbségeire. Legjobb — mondja utasításuk igen helyesen — ha nem pusztá szavakat gyűjtenek, hanem olyan mondatokat s kifejezéseket, a melyekben feljegyzetlen tájszavak szerepelnek. A tájszavak céduláinak összegyűjtője — mint egy német folyóiratból értesülünk — Schumann Pál drezdai professzor lesz. S most egy másik német folyóiratban azt olvassuk (a *Zeitschrift d. Allg. D. Sprachvereins* f. é. ápr. számában), hogy a kibocsátott fölhívásnak máris fényes eredménye van: a szász tájszók összegyűjtésére eddig mintegy négyszázan vállalkoztak, sokan be is küldték gyűjtéseiket, még pedig oly bőségesen, hogy csak az *A* kezdetű új adatok másfél nyomt. ívre terjednek.

Minálunk is égető szükség van rá, hogy a nyelvjárásokat tervszerűen, rendszeresen átkutassuk s hogy a nyelvészet iránti érdeklődést ébren tartsuk és gyümölcsözővé tegyük. Mégis évekig tartott, míg nyelvészeinket és »irányadó köreinket« egyesíthettük és megnyerhettük egy nyelvművelő társaság megalapítására. S hogy végre megalakult, a sok-sok ezer lelkes nagy hazafi köréből csak néhány száz tag jelentkezett, hogy előmozdítsa nyelvünk tudományos művelésének ügyét. Ezzel szemben a német nyelvművelő egyesületnek (*Allgemeiner Deutscher Sprachverein*) az utolsó kimutatás szerint huszonöt ezer tagja és 272 fiók-egyesülete van! 1905-i költségvetése 54,700 márka bevételt s ugyanannyi kiadást irányoz elő. — Így dolgoznak a németek!

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Beszélgetések.

Hun jártá? — Kint a földön; visszagyüvet bënt vótam Panna nénédné is. — Micsinát? — Sémmit sē. — Hát a lánya? — Ammēg segített neki.

Láttá-ē má csizmadiját fótózni? — Nem én, csak csizmat. Hát tē láttá-ē má kendərbú tornyot? — Honnē, ákárhánszó, mikó a kendēr köszt átam.

Hány óra van a ti templomotokba débe? — Négy. — Hogy-hogy? — Hát a torony mindēggyik falán ēgy-ēgy.

Vőlegényhez: Nem fész, hogy észeretik maj túled a felesigéd? — Maj gyugva tartom.

Mit káronkoc mindég? Nem jucc tē a mēnyországba. — Ha ja lépem mēgdagad, maj nem káronkodok. — Má mé? — Elég lēssz akkó zihánom.

Ha asszony hajtja a szánkót, így bosszantják: — Kiesett a szēg a szánkóbú! — Az meg így ingerkedik vissza: Gyűkkē, tēgye bele!

Hány óra? — Ēggyik sē hánnyá másikát.

Szánnyon mēg ēngēm ēty-két krájcárkává. — Van magának mestērsige, mé nem uzovája?

Gyere, Julis, a pállásra. — Pērsze — kukorica dērce. (A. m. olyan nincs.)

Mikó fizetēd má mēg a zadósságod? — Malom előtt való vasárnap, virágos kendērnyüvéskó, szenbíbic napján, kis némēt asszon napján, Bajmokon lēssz ēgy esztendeje. (A. m. sohanapján.)

Nē fújj mán no [ne dühösködj], minygyá tálolunk. — Hogy a fenébe nē fújnék, mikó ojan ēhēs vagyok, hogy szinte a torony tetejin száládgál a lelkēm.

(Bajmok, Bács m.)

RÉVÉSZ ERNŐ.

Há ked hunnēt jū mast kamám? Há én biza ada jártam Banyhára, a két ōker barnyut attam el. — Há osztánan hagy járt a vásár na? — Há asztánan ugy né, elegyesen, kinek jabban, kinek rasszabban tuggya ked, akinek amijen vót a szerencséje. — Há a kedé hagy ment? — Há, tuggya ked, én tujább nem máj vártam, gondaltam: az első vásárt ne hadd el; me itthan is vár a terebuza szedés, csak harmincöt pengő farintér attam az egészet.

— Há te hunnót jüssz, Bari? (Boriska női név) — Há én biza Szemmártanból (Dicsőszentmárton), mit gandsz hallad, csak mast két esztendeje vettem egy lámpi éveget s má eltört, há mást kellett hagy vegyek. — Há osztánan te hava méssz? — En? há az a dambói (Dombó község) Zsiga Jancsi Peti má van vaj esztendeje hagy tartazik egy farint harmincöt krajcárammal, há én immá bacsássa meg az Isten csakse váram tujább, há ada indultam, hagy aggya meg má, vajmi.

— Eppe jó hagy jüssz te Jancsi, itt a tanitto ur, jába man-

gyuk s bizangattyuk Ferikával, csakse nem akarja sehagyse elhinni, hogy a gálfalvi s a csötélki (Csüdötélke közs.) kanyaradónál tisztátalan hej a Küküllő. Me a gálfalvi kanyaradónál eppe tük pacáltátak meg ecce, mand el hagy vót a? — Há az ugy vót tanitto ur istálam, hogy én, Réti Csarsza Gyurica, s Avram Lungu Gidi eppe zsitarak (zsitár: magyarul határpásztor) vótunk; há egy éjel lesezáunk (leülünk) a gálfalvi kanyaradónál egy fijók (széna és petrence) tövibe, hogy egy kicsit elpovesztyitájjuk (povesztyitálni: beszélni) az üdőt. Há ecce csak előttünk áll egy nagy, lambas, kilógó nyelvü, hasszú, hegyesfülü kutya s elkezd att keringelni körülettünk mind egy futó baland. Elé mü a macsukákat (macsuka: nagy bot) s neki a kutyának. Henem istenes tett lelkünk nem vót, hogy csak bár egyet is üthessünk rijá, pedig csak mind att táncalt az arrunk előtt a tisztátalannya. Aj hogy a fene megegye kutyáját, mantuk, s basszuságunkba, haja tanitto ur, elkezdettük a batunkat dabigálni, de hát a is csak annyi vót né, hogy a tisztátalan állattya a batat Lungu Gidire farditatta magáról, s arra eccere csak a két szemünk láttára földetlenné lett (t. i. eltűnt). Mü is arra ijettünk meg, hogy sze ez a tisztátalan.

Igy biza, így vót, ha hiszi, ha nem a tanitto ur, hogy mandam: ijent én se láttam többet amóta a két szemem kiguvatt a bőr alol.

A csötélki ganasszal pedig Ávrám Datyica Tódar járta meg uristenesen, haja tanitto ur istálam.

Ada vót Csötélkire nanásba (menyegző). Jütt haza ugy éféle felé. Há a fekete fene hogy megette vóna, ecce há csak a fene se tudná hunnét, hunnét nem, előtte egy nagy lambas, hasszufülü fekete kutya, akkara hogy mind egy nagy uristenes barnyú; s gáncsalni kezdi Tódart a jüvésbe. Ha igen biza Tódar se máj gandalkazatt sakat, henem elé a macsukát. Há fen'edd meg, egy nem sak, de annyit se tud ütni rijá vele. Na, szpune macsuke zsosz, neki a lábával; há ugyse érte ecce se. Henem arról mit gandal mit nem ganassza, két lábra áll, s neki Tódarknak. Na! ha neki, há a biza Datyica is neki s átalvagják egymást. S, — jajj hogy a fene egye meg tanitto ur gandaja, hogy aszt az uristenes nagy öles termetü erős aláhat vinni kezdette ugy bé azon a Küküllőbe, hogy mind egy könnyü tallu pejhet. S amikó má derékig is bévitte s látta Tódar, hogy má tujább nincs micsájan, me csakis jába veselkedik vele, akkó kapatt észbe s kijátatta el magát hogy: uram Jézus szent Istenem ne haggy el, miféle szpurkát (tisztátalan) teremtés e! S hát e vót a szerencséje, haja tanittó ur istálam, me a tisztátalan abba hejbe földetlenül ada lett. Henem Datyica Tódart egy álló hétig el örökös örökké rázta a mindennapus hideg. — Há csak kérgye meg tölle is, ha nem hiszi nekem, megmangya ő még jobban mind én. — Ha nem únnya, haja tanitto ur istálam, kérgye meg még Hersch urat is (Hersch helyi korcsmáros), me ő is pacált ecce att vele. Aldatt szerencséjek, hogy jó lavakkal vótak s még ugy is elkisirte egy jó daraban.

(Pócsfalva, Kisküküllő m.)

ŐSZ JÁNOS.

Szólások.

Lelki működésekre használt népnyelvi kifejezések: Mondom az anyának: miért nem nógatja a fiát, hogy otthon is tanuljon? Ő felel: Tanul, tanul, de *nem veszi a fejébe* (nem tudja befogadni, felfogni). — Hozza a szülő a gyermekét, a tanító elé vezeti és azt mondja alázatos hangon: Kérem szépen, ne tessék bántani a gyereket, *mer gyöngye véleményű*. (Gyöngye elméjű, nehéz felfogású.)

Sok panaszt emelt a tanító Laci ellen. Hivattam az édes anyját. »Maga nem törődik a gyermekével, semmi gondja sincs rá!« mondom. Visszavág az asszony (Komárom megyei Kürtből való): Gondom volna, csak *tehetségem* volna!

Egy másik, vidékről ide a fővárosba szakadt asszony azon kérdésemre, hogy 10 éves fia miért kerül csak a második osztályba, azt mondja: »*Bebukott* kérem, azt úgy *elhaladta* az idejét«. (Az első osztályban megbukott.)

»*Hajtom a tanulásra*«, panaszkodik egy másik anya, »*de ha mégse akar!*«

»Égyüttem, kérem, megtunnyi, hogy mi van evvel a gyerekkel, mer ez a gyerek mindig *zseníroz*, hogy gyűjjen el.« (Bizonyos, hogy *szekíroz*-t akart mondani.)

SCHÖN JÓZSEF.

Szólások és tájszók.

A Hódmezővásárhely című hetilap néhány évfolyamában igen érdekes népies hangú közleményeket hozott »Egyről-másról« címen Pócsi Miskától. Eredeti észjárással, szemenszedett magyarsággal beszélteti el az *örzető* végiben Bajmóczi és Turungel csőszökkel a magok ügyét, baját. Mutatványul közlök e népies beszélgetésből egyes szólásokat és tájszókat:

Erre mán oszt kiesött az atyafibul az übő!: Lejebb hagyott a dicsekvéssel.

A fogával nem tud hová lönni.

Egy kis egérutat vöttem magamnak osz haza pöndöröttem.

Az Isten vétkül ne vögye!

Nem könyerem a templomjárás.

Gaztetéjre vöszik az egészet.

Az öregnek kihuzták a fejibül a kötőféköt: elcsapták.

Hát egymással jó az ember!

Járt mán a vásárba félpézzel: lopott.

Akkor nyomom még, mikor mán belemelegödött: ütök rajta.

Nem vélök az embörre: nem emlékszem.

A dürgést meg kegyetlen tudta: tolvaj a munkáját. (A jó kártyásról is mondják: érti a dürgést.)

Körömkönni köllött, hogy össze ne macskásíccsuk a falkát (össze ne keverjük).

Szép szöméjű fehércseléd.

A jó édes alutt-téjnek poros nyomába sé liphet az ébatta!

Kiki a maga nótájával csak úgy járta az oplétánt.

De azér unnéztem ki a nattálbú (tréfásan).

Estem akkorát, mint egy húsz krajcáros szent.

Fitet (kutat) mint a kobozi macska.

Oda se bojszint: rá se hederít.

Fene egye ki a nyélbül!

Néhány érdekesebb szó használata:

kótyványos út.

jó kufercost muzsikáltak.

kinvaló marha: rideg marha.

csala-szarvú tinó.

neszój: szűz dohány.

paticsos náthaszeplő.

Lebajusz (név, mert nagybajúsú).

tüstinkedik.

séta: első elemi osztály.

makadány, vakadány: makadám

böngyöle nyakolaj: egy itóka pálinka.

próbált ember: tapasztalt.

történetbül: véletlen.

söttenkődik.

ráértömbe.

örzető (egy csősz alá eső föld-rész).

szervijány: szerb kertész.

szátyong: kóborog.

barmol: durván farag, összetákol.

bajdorgat: összerak.

első-tál: nagy levesestál.

WEINER IMRE.

Tájszók.

árciáz: faggat (T. Udvar.).

balog: balkezű; félszarvú tehén (Bar. m.).

beköpcöl: becsíp (NU.).

bögölyszemű: nagyszemű (Halas).

cékréztet: szállít vmit vhová (T. Udvar.).

cilóka: sovány (T. Udvar.).

csösze: selyp (Halas).

csúsa: csutka (B. Udvar.).

dikó: fa lóca (Szabolcs m.).

egyvel: válogat (D.).

estenden: este felé (B. Udvar.).

esztendijkenkor: egy év múlva (B. Udvar.).

fonyózsir: mikor a hurkába vagy kolbászba való húst kifőzik, akkor adja fel magát a fonyózsir; de bélzsir is. Ebben az értelemben Désen is. (D.).

futojás: kacsatojás (ND. Bereg m.).

gyalahodik: gyógyul (ND. Bereg m.).

irsokál: irogat (D.).

kardruk: régi ruhás szekrény (Gárdorobe) (Bihar m.).

kikurgat: kikerget (H. Hajdu m.).

Koborné mege: a kemence mögötti hely (T. Udvar.).

kofercel: sietve megy (Bihar m.).

koporcol: vhonnan elsietni v. egyáltalában sietni (D.).

kokojnátos: hetyke (T. Udvar.).

kosornyázik, kaslabérodzik: többször eljár, minden ok nélkül (T. Udvar.).

kotlig: mosófazék (H. Hajdu m.).

kurkász: lever (p. szilvát a fáról) (T. Udvar.).

Laci betyár: gazember (Sz. Hajdu m.).

licsel: mázol (Nyirbátor).

megenged: megolvad (B. Udvar.).

megfelhőzni: visszariadni (Bihar m.).

méncsöri: siróka (T. Udvar.).

mohosan: haragosan (Hajdu-Böszörmény).

összevet: összeszámít (B. Udvar.).

parázs: kifizetnefélszéből parázz-pénzzel (készpénzzel) három erdélyi mágnást (H.-Böszörmény).

- pisla*: aki mindig pislog (Halas).
puszta: elnyűtt, elkopott, jaj de puszta ez a kendő; puszta szekrény (Őri-Szt-P.).
ragóznak: a gyermekek felkapaszkodnak a kocsira (H.-Böszörmény).
rekesz: gyümölcsös kert (ND. Bereg m.).
révézetes, cégér: kiállhatatlan (T. Udv.).
sancon van: szegénységben van (ND. Bereg m.).
 (Bögöz, Tarcsafalva (Udvarhely m.), Böszörmény, Szoboszló Debrecen, (Hajdu m.), Nagy-Dobrony (Bereg m.), Nádudvar, Halas, Őri-Szent-Péter. (Bihar m.).

Veres Kornélia, Nagy Margit, Papp Gizella, Récze Erzsébet, Sarkady Erzsébet s a saját gyűjtéseiből közli

MATOLCSY LÁSZLÓ.

Őri-Szent-Péteren, az Őrség középpontján, néprajzi tárgyakat gyűjtve a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya részére ajándékomul, gyűjtésem közepette a köv. szavakra akadtam:

- éles igyekezet: a favágó baltája.
 sügetlen: fedetlen fejű.
 bié [bé-ni]: sír.
 puica: kis malac.
 poroska: poloska.
 ösztövéres: sovány.
 bodás-fűrész: íj-szerűleg hajlított faágból alkotott fűrész.
 sóder: lapocka.
 palita: ponyva.
 kalangya: szalmakazal.
 szamalu: szénvonó.
 böstörü: mozsár.
 sarabolás: fűnek felnyesése a szűrők készítésénél.
 Gudinának nevezik a községnek egy részét.
 Az utcát szer-nek nevezik s így van Őri-Szent-Péteren: siska,
- kovács, bakony, templom, keserű, galamb, város, cigány-szer.
 Azt a gyalút, amivel régentén a hordók csinyát kimetszették, *südikvágónak* nevezték, a csinyt *südiknek*.
 Ha valaki földje határát megnagyobbította a szomszéd birtoka elfoglalásával, az *elrította*.
 A szövőszéknek legrégibb alakú fajtája *fajsz*.
 Gyertya helyett konyhákban a legősibb világítási módot használják: fenyőfából hasogatott lécecskéket égetnek s ez a *póklya*. A póklya-tartó felletolható cifra állvány vége vasból, amelybe a lécecskét erősítik.

Igen bajos, célra nem vezető így a néprajzi tárgyak gyűjtése. Az Akadémiának vagy a Nemzeti Múzeumnak meg kellene indítani egy képes folyóiratot,* melyben a tárgyakat kísérnék a nyelvemléki magyarázatok. Országgra kiterjedő gyűjtéseim közepett talált

* Ilyen folyóirat az Ethnographia melléklapja, a Nemz. Múzeum népr. oszt. értesítője. A szerk.

néprajzi tárgyaimat magyarázó magyar szavak így értékesíthetők lehetnének, de másként nem igen; pedig van vagy 3—4000.

A *leány-cégér*. A régieknél nem csak az eladó bornak, szénának stb. volt a cégére, de volt az eladó leánynak is. Ősszel, takarás után, új borkor, szüret után, ahol eladó leány volt, cégért csináltak néki s ilyenkor már szabad volt a legényeknek leánynézőbe járni. Leástak az utcára a háznak eléje ölnyi magas oszlopot, végire kis deszkácskára cifra korsót helyeztek, a korsóba azon forrás vizéből vizet, amelyből a leány nevelődött. A korsót felpántlikázták fehér, piros, zöld színű szalagokkal, melyek végei lenyúlva ide-oda lingálóztak s kis deszka szélit körülaggatták piros kukoricacsövekkel. (Piros kukoricacsöveket az Alföldön még maig is látni imitt-amott eladó lányos háznál.) A korsóba tett vizet (szerelemvizet) háztűznézéskor a tűzhely megáldásánál használta a násznagy stb. — A leány-cégér oszlopának különös hegye vasból volt, melyet használat után a tulajdonosnak, a falu kovácsának visszaadtak.

FARKAS SÁNDOR.

kemény bor: erős bor.

betörülközik: leissza magát.

Kis Pál anyja: kisebbik gömböc.

nagy bélű: nagy gyomrú, sokat evő.

lóbélű: sokat evő.

leveles pad: pad, melynél a desz-

kák összeillesztése meglátszik.

doktor szilva: nagyszemű szilva.

tákoz, tákol: kijavít.

susnyó: fagyókérből való fakadás.

zsufa: alacsony is, széles is (zsufa üveg).

pecsmelődés: fáradozás.

kammog: félve beszél.

kammogó: nem értelmes.

kóláta-kalityóta: a szél lengette az ablaktámasztó vasat.

bábruhaeszű, katuskaforma: nem férfias.

(Kecskemét.)

májukol, mákog, horsog: a macska hangadásai (Somogyban: nyávog, dorombol).

bisoká: birs.

eleventen: elevenen.

lór: sütő a takaréktűzhely oldalában.

zsidópámpuská: sült burgonya.

zsidószálonná: vöröshagyma.

(Nógrád m.)

összezatyatol: összekever.

páskálónni: készülődni.

dobtészta: jól megkelt tészta.

parázsliszt: nem puha liszt.

mászokliszt: puha liszt.

sutyorog: sistereg.

eldozsogni: halkan, ritkán szólva elbeszélgetni.

elgyüszmékölök: elvagyok valahogyan ébren.

hibókos: törődött, rothadásnak indult.

darvadozás: sötétben való beszélgetés.

banda: az aratók összesége.

dávorikázás: részeg ember dalolása.

zeng-leng: tengődik.

címeres kukorica: piros kukorica.

SZÜCS ISTVÁN.

monyóká: sodrott tészta, amelynek lisztje közé burgonya van keverve (Somogyban: angyalbögyöllő).

nyuzgá eger: meztelen, kopasz egér.

petyegő: az óra ingája.

siknyik: kőműves-inas.

KETSKÉS GYÖZŐ ZSIGMOND.

berhel kétféle változatban; t. i. *elberhel*: ellop, elcsikkant valamit és *felberhel*: felráz, felriszál valamit.

cábár, mendzár: akin lóg a ruha, másképen *galyas*-nak is mondják.

paszkoncás kakas: hibás, félheréjű kakas.

(Felső-Méra, Abauj-Torna m.)

HALLGATÓ JÁNOS.

Suba nevek. (Vö. Nyr. 27:137.) Röhenes, dallos, hét éccakai fagyás, hét sovány esztendő, gersli, kölestálló a neve a szőrement, kiszáradt, kérges és megrepedezett bőrű, csak meleg ellen való subának; bánáti bodor az, amelyik bánási juh ú. n. racka bőriből készült; ménesijesztő a piszkos, zsíros, erős pállottszagú; varkas, — csak a folt, fonál tartja össze, — a cérnája mög a fót hatvan forint ára vót; temetőkapu és cigánypitarajtó az, amelyiket hiába húz-von össze az ember, hiába gombol be, a rossz szabása miatt, lemászik az ember válláról, nyitva van az eleje. — Mindannyi tréfás nevezés. Az őszi és kora tavaszi hideg éjszakákat szabad ég alatt töltő szántóvetők és pásztorok éltek vele, gémberegett ujjai, didergő tagjaik fájdalmának enyhítéseül. Ma, mikor pusztán, réten tanyák diszelegnek, a bőrgúnya használata kiment a divatból (jobban mondva: kimaradt), ezek a nevezések is kipusztultak a forgalomból.

(Hódmezővásárhely.)

CSOKÁN PÁL.

Szőlőfajták. Kiss József A' Győr Vármegyei Hegyek leírását adván, a következő *szőlőfajtákat* említi (Felső Magy. Minerva, 1826:557.):

A szőlőfajták a' következők: a' szala vagy szalai szőlő, fehér és fekete makra, ezen utolsó hárs-levelűnek is neveztetik, gyöngy-szőlő, bajor (fehér és fekete), az apró szemű fekete csóka-szőlő, cirifandel, fekete kadarka, zöldszőlő, veres-dávid, boros-piros, váci-szőlő, gróf-szőlő, barátköntösű szőlő, kecske-csecs, török-bajor, sár-fejér, nagyságos stb.

BÉRCZI FÜLÖP.

Helynevek.

Alsó határon: Kornistelke, Malamszüget, Padfődek, Akasztófa-gödre, Iratványok, Hosszúfődek, Radnóti-útnál, Kútakmejeke, Árkok-köze, Hegyaja.

Középső határon: Diósteteje, Diós, Diósalja, Magyarós, Hegy-mege, Tilalmas, Radánc (erdő) Tyikujteteje, Kapsi, Koszta, Hágó-szőlő-teteje, Hágószőlő, Hágószőlő-alatt, Középső-szülvölgy, Gyepüre-járó, Bércetető.

Felső határon: Hosszú, Csegej, Kutaknál, Felsőszülvölgy, Hátulsószülvölgy, Hátulsóbérc, Parlagok.

Szénafüvek: Veresnyil, Paduricsa, Paduricsa melletti fődek, Pásztorok gödre, Lejáró.

Rétek: Kurtaré, Gírla, Felsőtanorok, Rétátaja.

(Pócsfalva, Kisküküllő m.)

ŐSZ JÁNOS.

IZENETEK.

Dolgozótársaink szíveskedjenek türelemmel lenni, hogy a dolgozatoknak összehalmozódása miatt egyes beküldött munkák közzétételére még nem keríthettünk sort.

S. P. A *térdepel* igében a *p* nem mint képző járult a *térd* főnévhez, hanem (Budenz magyarázata szerint, NyK. 4:140) a *fej* szó lappang benne: *térde-pê-l ősrégi összetétel s a. m. *térd-fej-el* vagyis térdet fejet hajt. A *fej* szó eredetileg *p*-vel kezdődött s ez a *p* a *térdepel*-ben, mivel itt nem volt a szó elején, nem fejlődött *f* hanggá, épúgy mint a *né-p* szóban, melynek második eleme a *fi*-val azonos (*nő-fi*, azaz nő és férfi). A *térde-pe-l*-hez hasonló kifejezések vannak a cseremiszből s a csuvasban.

T. I. A rég elavult *monnó* szót *mind a kettő* helyett Hunfalvy Pál után mások is alkalmazták. Így Riedl Szende, pl. Magyar Hangtanában: »Csak a közlő *i* egyez meg *monnó* sorral« (77, t. i. *mind a magas, mind a mély hangokkal*). »Ezen alapszik rokonsága a hangzók *monnó* sorához.« Utoljára Arany J. élt vele, így Aristophanes-fordításában: »Üdvözöllek *monnótokat*« (Madarak 609). »*Monnó* istenre!« (Nők ünnepe 680.)

B. F. *Mássa* és *mása*, *mind a kettő* megengedhető írásmód; l. az Új helyesírás v. az Iskolai helyesírás szójegyzékét s az Új helyesírás 8. §. magyarázatát. *Mássa* olyan alak mint *öccse* s megfelel az általánosan dívó kiejtésnek, *mása* ellenben az *írása*-félék analógiájának.

V. Gy. A nyugtátnak második fogalmazása minden esetre jobb az elsőnél, de nem magyaros a hosszú mellékmondat előrebocsátása a sok részletezéssel (»Hogy én . . . ezt az összeget, részletezve . . . fölvettem, ezenel . . . elismerem«). Legmagyarosabb az ilyen fogalmazás: Nyugtátny. 500 . . . koronát fölvettem a m. kir. adóhivataltól, még pedig: . . . fizetésem fejében 266 K. . . (A *hiány nélkül, elismerem* stb. *mind fölösleges cafrang*, az adóhivatal nem is követeli, sok évi tapasztalatból tudjuk.)

P. M. Kolozsv. Ugyancsak megszelídült az a rovás, mire amoda eljutott!

Beküldött kéziratok. Révész K. Versegly F. mint első Magyar Nyelvőr. — Baranyai Z. Kanafória, Gyevi. — Balassa J. Egységes fonétikus írás. — Benedek M. A Zrinyiász nyelvkinése. — Szabó K. Míg. A Tisza bukása. Pórlujárt orgazda. — Székely A. Irodalmi nyelvünk szókinéséhez. Levonni a következtetést. — Tolnai V. Nyelvújítási adatok. — Némedi D. Erősek és gyöngék. — Vértessy D. A magyarral egyező görög szólások.

Beküldött könyvek. Klasszikus regénytár, szerk. Ambrus Z. és Voinovich G. I. és II. sorozat, tíz k. Egy-egy kötet Balzac, Daudet, Dickens, Dosztojevszkij, Meyer K. F., Flaubert, Cherbuliez, Thackeray; két k. Turgenyev. (Révai testvérek.) — Mikszáth K. Egy választás Magyarországon (MKönyvtár 409—411). — Timon Á. Még néhány szó az alkotmány- és jogtörténet tanításáról. — Hajnal Márton. Karnarutié és a Zrinyiász. (Különny. az Egy. Phil. Közlönyből.) — Kleist H. Az eltört korsó. Ford. Sebestyén József (Bpest. Hedvig S. 1 K.). — Magyar Könyvtár 414.—416. Szemelvények Bonfiniból. Szomaházy: Kemény doktor karrierje. Francia elbeszélők tára. — Theokritos költeményei. Ford. Vértessy Dezső (Franklin, 3 K.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

CSOKONAI ÉS A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY.

— Halálának századik évfordulójára. —

»... Föl fog támadni.«

Dóczi Lajos Csokonairól, 1871-ben.

Kint, a hatvan-utcai temetőben virágok özönlik el a napokban a sokat szenvedett debreceni poéta sírdombját. Az egész magyar nemzet kegyelete száll a Lilla-dalok szerzőjéhez és költők, szépírók koszorui, mint annyszor, megint porladozni fognak azon a sírdombon, melynek csöndes lakója maga jósolá meg saját föltámadását. »Dicsőülésének igazi percét« még várni kellett harmincnégy évvel ezelőtt és akkor egy új jóslat biztatott bennünket — költő-kritikus mondotta — hogy Csokonai föl fog támadni. Föltámadásának ünnepe, mint a német Schilleré, kihez alkotás, hatás, kor tekintetében sokban hasonlatos, im' ez évben elérkezett. Úgy vagyunk mi is Csokonaival, mint a régi jó baráttal, ki valahányszor megtér hozzánk boldogító vendégségre, mindig új, szép tulajdonságát fedezzük fel. Hogy költészete korszakot kezd, hogy egyénisége legnagyobbjaink közül való, azt már rég elismertük. Új koszorúval akarunk sírjához járulni. Szalagjára nem írhatjuk a teljes tudományos rendszer dicsőségét. De nyelvünkéről, életéről, fejlődéséről elszórtan kifejezésre jutott gondolatai annyi nyelvtudományi érettséget, oly mély tudást árulnak el, hogy rendszeres egybefoglalásukkal nyelvtudományunk történetének tehetünk szolgálatot.*

* *

... Benne vagyunk nyelvünk és nyelvtudományunk történetének legforrongóbb korszakában. A francia forradalomtól megindított, a német Campétól tovább fejlesztett és hazánkban már régebbi, természetes fejlődés miatt termékeny talajra akadó nyelvújítás a korszaknak főjellemzője. Nyelvművelés és nyelvtudomány még egybefonódottan élnek, mint zene és dalszöveg a líra őskorában. Már fegyverkezik két nyelvközépkori dalia — az egyik Bécsben bujja a régi magyar kézírásokat — hogy leeresztett rostélyokkal, rettenetes szálfákkal egymás döngetésére induljanak.

* Idézeteim a Schedel-féle nagy és eddig legteljesebb Nemzeti Könyvtár-beli kiadásra vonatkoznak. A Bánóczi-féle új Csokonai-kiadásban (Magyar Remekírók, VIII.) idézeteinknek a következő helyek felelnek meg: Az Anacreoni dalok bevezetése, 123—132; a Dorottya jegyzetei, 364—272.

Mi, kik e párviadalt a százesztendőös fejlődés pápaszemén nézhetjük, ma már tudjuk, hogy a nagy háborúság — egy lyukas mo-gyoróért folyt le, egy apró nyelvhelyességi problémáért, melynek ügyében csak középkori lovagok mentenek csülökre, akik nem tudhatták, hogy a nyelvtudós is csak nyelvi megállapító és nem nyelvi törvényhozó. A mód nélkül megindult szócsavarás pedig valóban két pártra osztja az országot. De a két *párt* csak két szélsőségi típust jelent. Az igazi nagyok kijelentéseiből nem nehéz rekonstruálni az arany középpíteleket újítsunk, de módjával!

Már Dóczi Lajos figyelmeztet kitűnő kis tanulmányában, hogy a Tavasz című Kleist-ciklus előszava mennyi érett nyelvtudományi gondolattal teljes. (Csokonai, Magy. Könyvt. 300:41 l.) Csokonai, természetesen, a nyelvi újításnak feltétlen híve. »Kettőt szoktam én« — mondja (az említett Előbeszédben, Cs. M. minden munkái, 326. l.) — »a magyar nyelv dolgában fejcsóválva nevetni. Egyiket azt, mikor valaki azt mondja, hogy *ez új szó!* mintha bizony nekünk meg kellene s meg lehetne azzal az egynéhány scythá szóval érni a mit kacagányos apáink lóháton hoztak ki Európába. Csak tudni való dolog, hogy nekünk mind a mester-ségbéli dolgokban, mind a gondolkodásunkban több ideáink vannak, mint a *dentumogereknek*, idea pedig szóval, szó meg ideával jár: hogy ne lehetne hát, sőt hogy ne volna szükség a szavainknak számát szaporítani? Ők és az ő eleik, mertek a dolgoknak nevet adni, hasonló genievel bírtak az ő fiaik s a mi eleink: no már, szegény magyar nemzet! ettől a jussodtól is el-estél az újabb időkben? ugyan mikor és mi fosztott meg e tehet-ségtől? ... Talám hát a XVIII-dik század, a melyben minden nemzetek annyira bővítették nyelveket, talám mondom ez a philo-sophusi század tiltott meg ettől tégedet, s épen csak tégedet? ... Bizony a szegény közönségnek ma is több *genie*-je van, mintsem azoknak, a kik szégyenlenek a közé számláltatni: ő a maga új ideáit is ki meri magyarul tenni, s ha reá kész szót nem talál, bátorcodik csinálni ...«

De a nyelv életét jól ismerő tudós lelke nem tűri, nem állhatja a nyelvújítás szertelenségeit. Midőn a meghonosodott idegen szók elismerése mellett izgat (328. l.), érvül mellette azt is fölhozza, hogy majd »így fulnak meg önnön bölcsőikben a pajkos szófaragóknak törvénytelen ágyból született, csonka, béna idét-leneik«. Maga is alkot új terminusokat, új köznyelvnek való szavakat is, de persze tudatosan. Midőn *vivax*-ra, *lebhaft*-ra az *élvény*-t ajánlja (228. l. a Dorottyához való jegyzetben, IV. könyv, a vége fele), hozzáteszi elméleti megokolását: »Ha azt akarjuk, hogy jövőben a tudományokban, muzsikában, képírásban etc. előbb menjünk; sok szavakra s meghatározott értelműekre kell szert tennünk ... A ki az új szókat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a Caspium homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is«! (Vö. még a *máslás*-ra von. jegyz. Anacreoni Dalok I. 298. l.) A költők tudatos nyelvművelői munkáját,

a nyelvi és stílusbeli tisztaság ügyét fényesen fejtegeti a nagy Gróf Széchényi Ferenchez írt 1802 szept. 16-án kelt levelében (visszatérünk még ez igen tartalmas levélre): »Egy fél faragásu nyelvben«, úgymond »törnünk, rontanunk, építnünk, újítnunk kell: újítni csak a poéta, és a poétai bátorsághoz szoktatott lélek mér, és csak az ilyennek bocsátják meg azt legjobban, s az ilyenek tudják azt a kedveltető szín között elcsusztatni, és bévitetni«. Ime a nagy nyelvi egyéniségek köznyelvi, újító hatásának világos gondolata!

Mondhatnók, hogy Csokonainak a nyelvújításról vallott érett felfogása nem tekinthető nagy érdemnek, hiszen az a kor annyira át volt itatva a nyelvújítástól és gondolataitól, hogy minden valamire való író szint vallott. Közepes mérséklete mégis nagy érdem, s ennél csak a népnyelvről vallott elvei tekinthetők fontosabbaknak.

Modern műnépdalunk megalapítója íme beáll amaz első sorába, akik minden olyannak gyűjtésére izgatnak, ami népi. Anacreoni dalainak egyik jegyzetében (302. l.) valóságos tájszógyűjtésre buzdítja olvasóit: »Hogy sok jó magyar szavaink némelly jó magyarok előtt is esméretlenek: annak oka az, hogy az olyan szó a több vármegyékben feledékenységben menván, mai napon, mikor nyelvünkre jobban kezdünk ügyelni, csak néhol és talám a legeggyűgyűbb magyarok közt maradt meg . . . Magyarjaim! literátorok! ne csak a külföldi írókat olvassátok, hanem keresétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő scytha pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekes könyveket, a veszekedő prédikációkat, a szűr bibliopoliumon kiterített szennyes románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt, és a jámbor puttonost . . . akkor lelitek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteltelesebb maradványit, a mellyeket az olvasott és utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek. Hónaljig érő nadrág, lapos hosszú kalap, pipaszárnak való pálca és láb az, a mit ott találjátok, a nyelv is selyp és erőtelen, a min azok az elpallérozott kis asiatak persziflászkoznak«. Még itt nyelvtörténeti és népnyelvi érdekek elkeverednek, de folytatván, maró gúnnyal illeti azokat, »a kik sipítnak az isméretlen szók ellen, a kik A delungot pengetik szájokon, s az Albert (Molnár Albertre céloz) hamvai eránt, érzéketlenek«. Molnár Albertre mutat, mint a nyelvbővítés gazdag forrására s helyesen hangsúlyozza, hogy a divatos Adelungot dicsérői és utánzóí nem ismerik igazán. Mert ha ismernék, több érzékük volna a népnyelv iránt. Szép népnyelvi ismereteire vall, hogy ama verse végén, amellyel az újonnan alakult erdélyi nyelvművelő társaságot üdvözli (Marosvásárhelyi gondolatok, 735.), haza kívánja az idegenben tengődő moldvai csángókat és pedig olyanformán, vajha Pontusig terjednének a magyar korona birodalmai. Magasröptű gondolatainak képes kifejezéseiben gyakran megjelenik Moldva, csángóival, s ez Gegő utazása és könyve előtt eredeti népismeretekre vall. A nyelv szókinsének

osztályozásánál a 3. csoportot nála a tájszók teszik (Tavaszi, Előbeszéd, 328). »Vagynak olyanok (t. i. szavak), a melyek a két magyar hazának egy vagy több részében is eszméletlenek, de másutt igaz magyarok száján gyakoroltatnak. Ha hát valamely valóságos nemes egy vármegyében (már ha a legkisebbikben is) publicálva van: nem szintugy igaz magyar-é az, mint akármelyik gróf, vagy hercegi familia, melynek neve és birtoka mind a két magyar hazában széljel elterjedett? Így kell, s így is lehet ezekről a provincialis szókról is gondolkodni; minéműek, a Duna mellett *kaján, kondor, kajdászni*; a Tisza mellett *góni, kók-kadni, kontár*; a Felföldön *bajboncs, réja, csermely*; Erdélyben *rügy* stb.«

Általában mint olyan ember, aki maga is sokat dolgozott a nyelv alakjaival, belátja már száz évvel ezelőtt ama gondolat nagy fontosságát, hogy a nyelv szókincsét állandóan gyűjteni kell. Azoknak, akik finnyáskodva fordulnak el mindentől, ami új, ajánlja, hogy merüljenek csak el egy kicsit a nagy, az olvasott írók műveibe, forgolódjanak »a felföldi, duna- és tiszamelyéki s erdélyi magyarokkal; figyelmezzenek a mesteremberekre; ereszkedjenek le a paraszt, tudatlan, együgyű — de náluk meglehet jobb magyar — községhez, aljnéphez: akkor majd nem lesz annyi *új szó*, annyi *hallatlan ejtés, öelöttök*«. Különben maga Csokonai is gyűjtött tájszavakat. A Tavasz-hoz, mint Arany a Toldi Szerelméhez, magyarázó szójegyzéket fűz (Szükséges jegyzések-et) s ebben néhány új tájszót közöl, a gyűjtés helyének pontos megjelölésével (370—374). A lánglelkű költő leült cédulázni s mint maga említi Márton Józsefhez intézett, Debrecenben, 1801 márc. 19-én kelt levelében »a ritkább régi, kevésbé gyakorlott, nyomtatásban eszméletlen, tartományos és mesterszavakból 2000 és egynéhányat« öszveszedett.

Elvegyül a nép közé, s miközben ritkább szavait lejegyzí, feltárul előtte egy új, szép világ: a vadvirágos népköltészet világa. Csokonai ezt se mellözi. Népdalgyűjteménye, mint annyi más értékes kézírata elveszett. Gróf Koháry Ferenchez 1797 november 8-án intézett levelében tesz róla említést. Tartalmát is ismerjük a kéziratnak e levélben ránk maradt teljes címéből. »Régibb és újabb magyar népbéli dalok (Volkslieder)« voltak benne följegyezve, »mellyeket más csinos nemzeteknek példájára imitt amott írásból és hallomásból öszveszedvén, az elveszéstől megmenteni kívánt Cs. V. M.« Hozzáfűzi levelében, hogy »Van már ilyen mindenféle nótá valami 300«.

Legkevésbé érdeemesek ama gondolatai, amelyek a nyelv-hasonlításokkal kapcsolatosak. A »fagyos lapon«-t ismeri, említi, de távol áll e kérdés tudományos megvitatásától. Pedig a magyar nemzet és nyelv eredetének kérdése egész életén kísérte. Ez a könnyed lírikus mély tanulmányokkal, igazi tudós előkészültséggel fogott nagy Árpád-tervének kiviteléhez. S miközben az idevágó irodalom termékeit bujta, termékeny lelkében egyre hatalmasabb

gondolatok fogamzottak meg. Abban a már említett levelében — Széchényi Ferenchez intézte 1802-ben — néhány sorban az egész magyar nyelvhasználat történetét elmondja s ama »képtelen systema-faragások« között Olahus (így!) Rudbeckius, Sajnovics, Pray, Schlötzer, Hell stb. neveivel találkozunk. Igen jól ismeri Schlötzert s kiadta orosz krónikáit s miközben ezek közt turkál, lelkében hatalmas tudományos terv alakul ki, olyan terv, melynek megvalósítása napjainkig várt. Az összes magyar vonatkozású, minden nyelven megjelent mondákat, krónikákat, vagy ezek részeit akarta kiadni egy óriási *Thesaurus antiquitatum hungaricarum*-ban, hogy ebben örökbecsű emléket állítson Árpád-tanulmányának.

Tökéletesen tiszta ítélete volt Csokonainak a nyelv belső életéről. Csak kevesen tudják, hogy a csikóbőrös kulacs dalnoka teljesen tisztában volt az analógia nyelvbeli szerepével. »Vagynak olyanok (t. i. szavak a nyelvben), a melyek az esméretes szózatoktól, a nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerint (per analogiam) származnak, vagy származhatnak. És ez a leggazdagabb s legigazságosabb kútfeje a nyelvbővítésnek, a szósokasításnak, a *grammatica inpopulatio*-nak. Az ilyen *analogizált* szók olyanok, mint a törzsökös nemesektől, törvényes ágyból, szaporodott fiak. P. o. szállók, inchoat. szállalok: mint szólok, szólalok. Hullám: hullámlík, mint villám: villámlík... stb.« Még egy helyen alkalmazza az analógiát. A Dorottyának egy jegyzetében (IV. könyv, 222. l.) ezt mondja: »Keletső, vagy napkeletső; keleti vagy napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban, és ítéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből tul, innen, vég, hátul, elő vagy elől, utól, közép stb. ezen szók jönnek: tulső, középső stb.; ugy, nem tudom, mi okon lehetne kicsufolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagyon az éjszakső, napkeletső, délső, napnyugatső terminatio? Kivált hogy a ső és ső suffixumok mindig helyet jelentő szókhoz ragasztódnak.« A nyelv belső életéről való tisztult nézetére vallanak ama sorai, amelyek az idegen eredetű szavak meghonosodásáról szólnak. Ezek »eredet szerint ugyan nem magyarok; de vagy a nyelv királyától, az usustól, pecsétes levelet kaptak, vagy a magyar tudósok diétáján hungarizáltattak, vagy a szentegyház, a törvényszék, a tábor, a fabrikák, a kereskedés, a kézi és egyéb mesterségek körül hasznos szolgálatot tettek és tehetnek. Ezek indigenák és libertinusok: és ezekben, ha polgári just kívánnak szerezni, megkívánhatja a nemzet, hogy a tősgyökeres magyar szók felett, se nyilván se titkon, sem erővel sem szép szín alatt, elsőségre ne hējazzanak, hogy külföldi ruhákat levetkezzék, idegen hangejtéseket megszelidítsék, és még a legutolsó magyar jobbágy füleinek is botránkozást ne csináljanak, s annak száját elviselhetetlen rabotával ne nyomorgassák. Így áll fel osztán törvényesen a magyar nyelv országa; így szaporodnak myriadokra annak hasznos és diszes polgárjai...«

Nagy nyelvi tudatosságát felesleges külön jellemeznem. Saját

munkáihoz írt jegyzetei, melyekhez gyakorta a jegyzetek jegyzetei csatlakoznak, szinte azt a kérdést vetik fel előttünk, hogy egyesülhetett egyetlen szegény beteg emberben annyi tudattalan intuíció s annyi józan tudomány. Midőn Aranka György Marosvásárhelyről 1803 okt. 27-én kelt levelében említést tesz ama »hitvány« szavakról, amelyek az erdélyieknek érthetetlenek Csokonai írásában, költőnk csak megszaporozza a jegyzéseket. Megjegyzi és hangsúlyozza egy »jó és elegendő szótárnak« híját. Legnagyobb-jaink örökölték e tervet egymástól egész — megvalósultáig. S a nyelv e nagy művésze szinte sziporkázik ügyességében és elmés-ségében akkor, amikor az »üstökös eloquentia«-t maró gúnnyal illeti ván-vén-es Ván, Vén című versében. Sok nyelvet tud, a klasszikusokon kívül németül, franciául, olaszul kitűnően, kezdi már az angolt is, s a keleti nyelvekből (zsidó, arab, perzsa) is tud idézni. De mindezeknél jobban szereti, hőn imádja anyanyelvét. Szabadlelkű ember *ez a »nádas házba szorult cosmopolita«* (ahogy magát nevezi Csokonai, Mártonhoz 1801 március 19-én Debrecenben kelt levelében), de amikor anyanyelvünkről kezd beszélni, akkor a szeretetnek lángja áthévíti azt a sokat szenvedett szívet s prózája ódai szárnyalást vesz. Van egy kis munkája (A magyar nyelv feléledése a címe, a Pótlékok közt jelent meg), amelynél ékeesebben még nem hangzott el addig a magyar szó dícsérete. A magyar nyelvnek évszázados himnusa ez, örömjongás a magyar nyelv térfoglalásán a latinnak rovására.

»Magyar nyelv!« — úgymond — »édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édes anyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőget, a mellyet legelőször szíttam, az én bölcsőm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak, s az engemet szeretőknek nyájaskodásával, teáltalad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt izecskéiden kezdetek kifeszni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugári, mikor a világosság lenni kezd. Azolta, mind e mai napig is, az én ifjúságomnak változó sorsu napjaig, édesebben hangzott terajta az életnek közbeszéde, s a pajtásságnak édes szava. Az én elmémnek gondolatja mindenkor feljebb emelkedett teáltalad, mint más idegen nyelvek által, s a te kedves tolladból kicsorgott írásokban több örömet találtam, mint az idegeneknek legtanultabb munkáiban. Megelégedve, s ezer gyönyörűségek között repkedett a te harmóniás szavaidon az én fiatal Muzsám, mint egy most született pillangó a rózsák és tulipánok himezett virágain...«

* *

Világos ezekből, hogy a nyelvújításról, a népnyelvről s általában az anyanyelvről megírt sorai helyet biztosítanak Csokonai Vitéz Mihálynak nyelvtudományunk történetében is. Szerény sorainkat szeretettel áldoztuk ezért mi is dícső emlékezetének.

(Debrecen.)

RUBINYI MÓZES.

A HATÁROZOTT NÉVMUTATÓ.

II. A magyar határozott névmutató története.

Nyelvünkben a határozott artikulusz mai alakja mássalhangzón kezdődő szó előtt *a*, magánhangzón kezdődő előtt *az*; nyelvjárásokban *ez*, *e* is előfordul (Répcse-vidék, Nyr. 20:364: »Há vezetéd *e tin^uót?*« — Moldvai csángó, Nyr. 9:452: »Menjenek fel *e hedre*« . . . »*Ez egerek* futnak előlik«, de: »*A magyar ember* félment *e németre*«. — Szlavóniai nyelvjárás, Nyr. 5:61: »*Ez e Sándor* akkor lett, mikor 30 esztendőös vótám.«). Az irodalmi és a népnyelv egyaránt a távolabbra mutató főnévi névmásból (*az*) alkotta meg a névmutatót; a népnyelvi *ez*, *e* a hangrendi illeszkedés eredménye, bár természetes, hogy az *ez* névmás is befolyást gyakorolt megalakulására. A moldvai csángóknál Munkácsi csak egy példát talált (*E mószuinak* ed dorob időtül elhibázott e feje), amelyben magashangú artikulusz áll a mélyhangú szó előtt. Szlavóniában pedig valószínűleg az artikulust megelőző *ez*-hez illeszkedett a mélyhangú alak. Szarvas Gábor értesülése szerint egyébként is ritkán fordul elő. Csak a Répcse vidékén használják sűrűen a magashangú alakot. (Jákon ezt is hallani: *e ides apám*.)

Legrégibb nyelvemlékünkben, a Halotti Beszédben, melynek tömörségét Kazinczy annyira magasztalja, mindössze négyszer fordul elő a névmutató, holott a mai használat szerint még 15 helyen ki kellene és 5—6 helyen ki lehetne tenni. Az illető rész így hangzik:

» . . . héón tilotáva út egy fá gyimölcsétül; gye mondává nêki, mérëtt nôm ënnéék: Isá ki napon ëmdöl *az gyimölcsétül*, hálálnek háláláal halsz. Hadlává holtát terömtöë Istentül, gye feledévë. Engedë ördöng intetvínék és ëvék *az tilvott gyimölcsétül* és *az gyimölcsben* hálálot ëvék. És *az gyimölcsnek* oly keserűv valá vizë, hogy torkát megészakasztja valá.«

Használatában nagyfokú önkényességet látunk, mert míg a *gyimölcs* szót különféle ragos alakjaiban megelőzi a névmutató, addig más szónál, amely épen olyan viszonyt jelöl, elmarad. A fejlődés legelső stádiumában van itt még artikuluszunk s bizony majdnem annyi argumentumot lehetne felhozni névmutató, mint mutató névmás volta mellett. Zolnai (Nyelvemlékeink 66.) azt mondja, hogy a HB. *oz*-ja inkább mutató névmás, mint névmu-

tató, mert mai használatú mutató névmással lehet helyettesíteni; tehát Zolnai azt tartja, hogy nincs kivetni való ebben a mondatban: »amely napon eszel *abból* a gyümölcsből, halálnak halálával halsz . . . évék *abból a* tiltott gyümölcstől és *abban a* gyümölcsben halált évék. És *annak a* gyümölcsnek oly keserűv vala íze« . .

Az nagyon valószínű, hogy az első esetben (»az gyümölcstül«) mutató névmással van dolgunk, mert az előző mondatban az *egy* számnévvel egyedesítve van a gyümölcs fogalma s így ez az erős egyedesítés nem maradhat el akkor sem, amikor a gyümölcs legkiemelkedőbb tulajdonságáról van szó — arról t. i. hogy az embernek nem szabad belőle ennie —, de nem tudunk okot arra, hogy ez az erős egyedesítés azután is megmaradjon, amikor már felesleges. Ha ugyanis a gyümölcs fogalma először az *egy* számnévvel, azután a mutató névmással meg van már határozva, az újabb erős egyedesítés teljesen felesleges. Az az utóbbi három eset tehát valószínűleg névmutatós kifejezés.

Az olyan argumentálás, hogy *az* alakú mutató névmásunk csak főnévi van, amelynek ragozottnak kellene lenni, nem állja meg a helyét, mert sok jel arra mutat, hogy *a* ragozatlan mutató névmás az eredetibb. Senki sem fogja kétségbevonni, hogy e példákban: es mene *az herre holot* vala frater Bernald (Nytr. 7:4); Herceg akkor *az földön* (= ott) lengyel vala (Pann. megv. 37.) *Az szót* mondá az kevetnek (utána idézet; uo. 77.); Túlek maradott nekenk *az szokásonk*, — Hogy, ha mikoron árút mi szakasztonk . . . (Uo. 93.) — az *az* csakis mutató névmás lehet és még sincsen ragja. A HB. is csak ragtalan alakban használja a mutató névmást (ez vermöt, ez munkás világbelé, ez lélekért, ez napon stb.). Valószínű, hogy csak az artikus meghonosodása után jó későn volt szükség a főnévi és a melléknévi mutató névmás megkülönböztetésére. A Bécsi kódexben láttam először ily példát: Betölte mend a' földet *ez az alom* (Nytr. 1:71).

Ha azonban akár mutató névmásnak, akár névmutatónak tartjuk is, — az imént elmondottak után a különbség ugysis csak a szó hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltán fordul meg, — az az egy bizonyos, hogy magánhangzón és mássalhangzón kezdődő szók előtt egyaránt eredetibb *az* alakjában hangzott. A *z* elmaradása jóval későbbi dolog; ezt többek közt igazolja az a körülmény is, hogy a Corpus grammaticorum legtöbb nyelvtana bajlódik a *z* asszimilációjával (*ab barát, ah harang, ac Cristus, ak kalán, am mester* stb.).

Időrendben a HB. után legrégibb nyelvemlékünk a Gyulafehérvári glosszák. Egész szövegében csak egyszer fordul elő a névmutató (*Oz kerezt fan figeu kepeben*). Szaggatottsága miatt nem tekinthető olyan szövegnek, amelyben az artikus szabályszerű alkalmazását vagy nem-használását megállapíthatnók.

A Königsbergi Töredék első részében szintén csak egyszer van névmutató kifejezés (*»Ez az isten, mint őt üsmérjük«*), holott a mai használat szerint 6-szor tennők ki. A KT. utóbb felfedezett részeiben egyetlen egyszer sem találkozunk a határozott névmutatóval. Ma körülbelül 15—16 helyen használnók ugyanazon szövegben.

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy három legrégibb nyelvemlékünkben a határozott artikus nagyon ritkán fordul elő. Nehezen honosodott meg nálunk. A német hatásnak fokozott erőre volt szüksége, hogy e sajátsgot nyelvünk a maga teljességében felvegye. Vagy tán Mátyás alatt az olasz hatás is segítségére sietett? Az bizonyos, hogy a XV. század első feléből való Ehrenfeld-kódex, amely azonban jóval régibb eredetinek másolata és sok régiességet őrzött meg nyelvében, sokkal takarékosabban bánik a névmutatóval, mint az ugyane századból való Bécsi kódex. Mig az Ehrenfeld-kódexben sűrűn fordul elő *a pusztá a'any* névmutató nélkül (mikeppen *barat* barátanak Nytr. 7:1*; mikoron *angyal* vele mene 6. mert *harag* megh bant elmet 8. es ewtett *hideg* kemenen gewtriuála 14. azért mongya *apostol* 15. stb.) és körülbelül egyforma arányban váltakozik a névmutatóssal (De *az hews* felele Nytr. 7:7. *az angyal* ez mondot fratertol eltere 9. de *az Byro* mykora ew nagy regulayanac alatyat meg oluastauolna 11. mert *az barátok* Bodog Ferencznek halála vta 12. es *az kaputarto* yew haraguuan 15.), addig a Bécsi kódexben a névmutató nélküli pusztá alany ritkán fordul elő (Tégen *vr* irgalmassagot tvueletek Nytr. 1:1. parančola kedeg *kiral* 69. *fiu* tizteli ő attat 190.). Annál gyakoribb azonban a névmutatós (midőn *a birac* feiedelmkednec vala Nytr. 1:1. Es mondanakuala *a' nembériec* 2. igen keserőséggel tóltót be engemet *a' mindenható* 2. megfordola Bétlehembe midőn *az arpac* előzer arattatnakuala 2. Történec kedeg hog *a zanto föld* vrat valuala 2. miglen *az arpa* es *a buza* a čvrőcbe vettetnenec 4. egbe g'vlekezenec *a' bölčec* 77. Azert megfordola *a' nep* sietelmel 97.).

* Alább is mindenütt a Nyelvemléktár lapjait jelezzük a példa után kitett számmal.

A Bécsi kódexben egészen rendes a jelzős alany mellett álló névmutató, az Ehrenfeld-kódex itt is takarékosabb és gyakran akadunk benne ilyen példákra: Es *ysteny felelet* megmond-
uan melyet vallotuala zent fferenc Nytr. 7:5. mykeppen *zent
lelek* eleue profetizalo zayauual meg monda 9. Es *bodog lelec* ...
mene ... cristusnak gyezeretyre 13. bár névmutatóval is előfordul:
Es mikeppen *az scent appastalak* voltak mend ez vilagnak czuda-
lotosok 7:1. ugy hogy *az mondot feleles* mindenestewlfoguan
uala ew ellene 8. Tehat *amondot Byro* frater Bernaldot vyue
hazaba 11.

A puszta tárgyat mindegyik névmutatóval szokta használni.

E. k.: es *az mysset* meghaluan 3. meg nyta *az aytott* 8. meg
nyttuan *az kapput* 8. *az lakast* melyet en tartottam ty es azzont
tarczatok 12. prophetalna es yelentene nem csak *az yewuendewt* 14.
hogy *az ewdewt* ystennec gyczerettire kewlczwk 16. — *B. k.*: es *a
földet* kiben zölettel 3. *a gýytót* senki mégné poreha 3. Ha akarod
birnod *a mezőt* 5. hanemha megmondangatoc ennekem *az almat* 69.
Ez utan latam *a kost* 86. Es *a' gyermeke*t vettec a bordelba es *a'
leant* el attac boron ho'g innanac 120. —

A jelzős tárgynál is rendszerint ki van téve a névmutató:
E. k.: es *az neky hagyot betege*th tekellestest meg vygastat Nytr. 7:7.
B. k.: kéré ho'g *az elmaradando gabona főket* zédnémég 3. — rit-
kábban fordul elő a jelzős tárgy névmutató nélkül, pl. *E. k.*: *Es
megmodot bezedeket* yol értuen 3.

Érdekes azonban két kódexünk között a különbség a bir-
tokos jelző tekintetében. Az Ehrenfeld-kódex leggyakrabban
névmutató nélkül, a Bécsi kódex névmutatóval használja.

E. k.: hogy *apostoloknak* ideytulfuguan wylag nem vallott oly
czudah embereket 1. Czwdaluan *ysteny nagy sagnak* magasagat 2. 3.
meg esmerne *madaraknak halaknak* es *lelkeseknek embernek fanak*
es *gewkerekeknek* es *vyzeknek* yozagyt 14. — ritkábban névmutatóval:
mykoron volna *az zerzetnek* vikaryusa 8. vettne altal *az tonak* nemy-
nemew zygetebe 13. — *B. k.* rendesen: melleket *az aratonac* kezey
elha'gandnac 2. egbe iöuenek *az ozlopnac* megscentelesere 73. Ihrlm
fiait el attatoc *a' görögőc* fiainac 120. — ritkábban: Ha akarod
birnod *a mezőt rokonsagnac* tőruénéuel 5. a birac es *kiralnac* hatal-
masi v'gekezic uala 77.

Határozónál mindkét kódexünk sűrűn használja a név-
mutatót:

E. k.: zent ferenc *akamoraba* (a kamrába) hogy mene 2. my-
koron mene *az vton* 5. yewue *az kappura* 7. mykoron le haytotta-

uolna magat *az agyban* 12. hordoya elky fordola *az zygetbelewl* 13. allat mynkett *az hauon* 15. menjetek *az hospitalba* 15. — *B. k.*: lön ehség *a földön* 1. Es monda *az aratoknac* 2. iöttel *annèphéz* 3. marăad te falatodat *az ecétbe* 3. E vala kedeg zokas *a régiéknél* 5. — Mindamellett az Ehrenfeld-kódexben sokkal gyakrabban találunk névmutató nélküli határozót, mint a Bécsiben. *E. k.*: es *menbe* fel-emelet arczaual 2. arwldel mendenedett kyket vallaz es agyad *zege-neknec* 3. nemelynappon aluala zent fferenc *erdewben* vymadkozuan 7. megteruen *erdewbewl* 8. hogy *emberektel* ynkab meg mewuettetnek 10. — *B. k.*: Es felelenec *kiralnac* a caldeosoc 69. a nag isten megmutat't'a *kiralnac* 72.

A birtokos személyraggal ellátott szók mellett az Ehrenfeld-kódex jóformán sohasem használ névmutatót, a Bécsi kódexben itt-ott előfordul névmutatóval is.

E. k.: *My uronknac* ieszos cristusnac gyczeretyre es gyczew-segere 1. tudni melt azert hog *mi atyank* bodog fferench 1. hyua hogy az euel *ew hazaban* nywgonnak 2. *te bezzedythez* mendenestewl-foguan semmyt nem hayla 5. nywmosal *en torkomra* 6. kere *ew hordoyat* 13. — *B. k.*: ő hiuattatic Elimélehnec es ő *felesége* Noeminec 1. menńetec *tű ańatoknac* hazaba 1. ime *te rokonod* megfordolt ő *népéhez* 2. a te *néped en nepem* es *te istened en isteném* 2. — A Bécsi kódexben ritkábban artikulussal is előfordul: *a te néped en nepem* 2. kicből es *az en gyermekim* iznac 3. bizoni *a' tű istentec* isteneknek istene 72.

A tulajdonnevek rendesen névmutató nélkül állnak, kivételesen azonban névmutatóval is.

E. k.: *De az gyles* mykoron volna az zerzetnek vikaryusa 8. — *B. k.*: Ez *a Noemi* 2. — A jelzős tulajdonnév néha névmutató nélkül áll. *E. k.*: Mert mikepen *aldott cristus* 1. auagy mikent *tisztasagos Siluester* 1. yhlette neked *vr ieszus cristus* 11. — Az isten szó előfordul névmutatóval és anélkül. *E. k.*: Es hyua vala *ysten* meg mellett *ew* nem tehetuala hogy *az ysten* megtekellene 3.

Az értelmező is előfordul mind a két kódexben névmutató nélkül.

E. k.: es entewlem zegentewl *ew zolgayatol* 12. — *B. k.*: meltolial engemet *zarandoc nembériet* ésmernéd 3.

A Bécsi kódexnek egyik sajáttsága az is, hogy ha több azonos mondatrész van valamely mondatban, mindegyik előtt kiteszi a határozott artikulust:

Es elerede ő es minden sereg *az zekereckel* es *a louagockal* es *a lőuőckel* 8. tahát égbe tőrettetenec *a' vas az erc a' föld az ezűst* es *az arañ* 71. — Csak a birtokos jelzőnél marad el: hallac

mend *a'* nep *a* trombitanac sipnac es hegedőnec es hozfaban alkotot igrec' kessegnec es soltarnac dobnac . . . zozat't'at 73.

Legfeltűnőbb eltérések ezek szerint a két kódex között a következők:

1. Az Ehrenfeld-kódexben a határozott névmutató alakja majdnem mindig *az*, a Bécsi kódexben pedig magánhangzón kezdődő szó előtt *az*, mássalhangzón kezdődő előtt rendszerint *a*, *a'* vagy *a* + asszimilálódott *z*.

2. Birtokos jelző mellett az E. k. igen ritkán, a B. k. gyakran használ határozott névmutatót.

3. Személyragos névnél az E. k. jóformán sohasem alkalmazza az artikulust, a B. k. ellenben, — bár szintén ritkábban — szükségesnek tartja a pontosabb megjelölést.

4. Alany, tárgy, határozó az E. k.-ben mindig gyakrabban áll névmutató nélkül, mint a B. k.-ben.

Ha tehát ezen különbségeket figyelembe vesszük, joggal mondhatjuk, hogy *a névmutató elterjedésének tulajdonképeni ideje a XV. század*. Nem felvételének, hanem elterjedésének, meghonosulásának ideje ez a kor. Láttuk már fentebb, hogy a Halotti Beszéd idejében is megvolt bizonyos kezdetleges formában, a Gyulafehérvári Glosszáknak meg a Königsbergi Töredékben is előfordult, de tulajdonképeni megszilárdulása az Ehrenfeld-kódex eredetije, amely Horváth Cyrill szerint a XIV. sz. végéről vagy a XV. sz. elejéről való, és a Bécsi kódex közé esik, vagy helyesebben: e két különböző nyelvjárás nyelvén írt kódex világosan mutatja a névmutató gyors kifejlődését. Igaz ugyan, hogy a Bécsi kódexben még korántsem találjuk meg az artikus mai használatát egész terjedelmében, de igenis minden olyan esetre találunk benne példát, amelyben a mai nyelv névmutatót használ. Jóval későbbi írásokban és könyvekben is találunk ilyen kifejezéseket: ő háza, apostolok ideje stb., de ezekkel párhuzamosan — utóbb rendszeren — előfordul: az ő háza, az apostolok ideje is. Szóval a példa megvolt, az analógiás hatás azután egy-kettőre elterjesztette az egész nyelvben, amint el is terjesztette.

Barna Ferdinánd azt mondja (Nyr. 2:536), hogy a névmutatónak három század óta megállapodott használata van. Eszerint Pázmány Péter nyelvében az artikus majdnem ugyanolyan használatú, mint a mai nyelvben.* Mi ezt az időt szintén

* Csak néha fordul elő Pázmánynál *az ember* helyett *ember*.

elfogadjuk azzal a megjegyzéssel, hogy a tulajdonképeni fejlődés, a nyelvben való meghonosulás már ötödfél századdal ezelőtt megtörtént, de még másfél század kellett, amíg egynémely téren a visszafejlődés végbement. A legelső magyar nyomtatott könyvben (1533), Komjáthi Szent Pál leveleinek fordításában, ugyanis nemcsak a mai teljes használatot találjuk meg, hanem sok tekintetben még kiterjedtebbet is. Komjáthi tudnillik azonkívül, hogy a mai nyelvérzéknek megfelelően majd mindenütt kiteszi a névmutatót, még a tulajdonnevek, különösen az idegen személynevek mellett is sűrűn használja (oly mértékben, amint ma egy nyelvjárásunkban sem találjuk meg):

Az zenth Paal leueley magyar nyeluen (cím). Az nagysaagos groff Katalyn azonnak az nehay nagysagos Pereny Gabriel hazas Taarsanak az Comyathy Benedek hywseeges zolgalathyat . . mongya 4. az Origenes doktornak mondasa 17. lattatyk vala az Abraham maradekynak 20. Az Moyses tŵrwenyenek kethfele rezeth yria 32. Ezayas profeta penyg kyalth az Izrael nypyrwl 79. Es a David profeta mondya 85. kŵzŵnnyetek a Tryphenamoth 105. kŵzŵnnyetek a Mariath 105. kŵzŵnnyetek az Andronykomoth . . . az Amplyath. . . az Appellat . . . az Erodyonesth 105. kŵzŵn tykteketh az Erastus 107. stb. Christusnak mind a két nevét — egyenkint és összesen — rendszerint névmutatóval írja: *az Christus Jesusnak* Euangelioma serynth igazgathuan 7. — A birtokos jelző mellett (*az vristennek* segeczegebowl 7), a személyragos szónál (*az en kerestyen atyamfyayual* akarnam kŵzleny 5), az értelmezőnél (Egyetlen egy ydes fiat, *az nemes erkewlczw Pereny Janosth* tanoytanam) következetesen használja Komjáthi a névmutatót, holott a Bécsi kódex még ingadozást mutat ugyanezen esetekben.

Az első magyar nyomtatott könyv tehát egyszersmind névmutatónk fejlődésének záróköve. Ami ezután történt rajta, mondhatnók külső módosulás csupán s a mai napig tart. Értjük a névmutató alakját. Legrégibb nyelvemlékeinkben, — miként a mutató névmás is, amelyből fejlődött — állandóan *az* alakú. Az Ehrenfeld-kódexben már itt-ott akad egy példa (zent ferenc *akamorába* hogy mene 73.), amelyben mássalhangzón kezdődő szó előtt *a* alakja van, a Bécsi kódexben sűrűn találkozunk a *z* hasonulásával, Komjáthinál hasonlóképen, de a hasonulatlan alak is előfordul, s mind a mai napig vannak nyelvjárások, amelyek *az-t* is mondanak mássalhangzón kezdődő szó előtt.

A névmutató teljes kifejlődésével természetesen önként létrejött a mutató névmás és a névmutató között levő alaki és értelmi különbség. Sylvester (1541) így határozza meg e különb-

séget*: »Articulus est in nostro sermone *az*, omnium generum et numerorum, *quae inflecti nescit*; nam *quae inflectitur, pronomén est*; minima quidem illa, sed quae magnam orationi addat tum maiestatem, tum splendorem, si quis illa recte vtatur.« — Sylvester egyébként arról is szól,** hogy a névmutató *z*-jét ki kell-e írni mássalhangzón kezdődő szó előtt és szabad-e hasonult alakjában használni.

»Deuius noster literis prodidit huius articuli extremam literam *z* ad omnes eam sequentes literas immutari debere, non secus ac apud latinos vsu venire solet in praepositione *ad* cum in compositionem venit: ab barat, ah harang, ac Cristus, ak kalan, al lo, am mester, an nemzet, ap pap, ar remete, as sereg, at tengher, au uarga etc. his enim, et similibus vtitur exemplis. Cuius ratio, quamvis amici, mihi haud probatur. Primum, quod etsi *vulgus imperitum ad hunc loquatur modum*, non continuo tamen illius errori patrocinandum est, quin potius remedium illi quaerendum. Deinde, quod particulae *ab, ac, ad, af* etc. in nostro sermone omni prorsum carent significatione praesertim extra compositionem . . . Postremo, quod in omni fere lingua est quaedam in pronunciando varietas, ratio tamen orthographiae apud omnes certa est (*ἄγγελος: angelos*) . . . Horum exemplo et apud nos, etsi sunt, qui pronuncient ab barat, af farkas, ap pap, ad diak etc. *articuli tamen extrema litera perpetuo scribenda est per z*, non alias consonantes, vt ratio Orthographiae constet apud nos aequae ac apud caeteros nationes.«

Szenci Molnár Albert (1610) kétféle névmutatót ismer nyelvünkben:*** »Articuli Ungarici sunt duo: *az, ez*. In demonstratione rerum distinctarum *ez* voci propinquiore, *az* remotiori additur«. Alig gondolnók, hogy Szenci Molnár a nép nyelvében élő *ez, e* alakot értené a második névmutatón. Valószínűleg a régebbi nyelvben nagyon sűrűn használt közelebbre mutató melléknévi névmást számította az artikulusához. Ugyanebben a hibában látszik leledzeni Tótfalusi Kis Miklós (1684) is:† »Particula *a'* vel *e'* sequentibus iisdem consonis apparet sequentem consonam duplicare, ut: *a' tál* quasi *attál*; *e' tél* qu. *ettél*; *e' bitang* qu. *ebbitang*; *a' róka* etc.«

Szenci így határozza meg a névmutatót: »Articulus est particula demonstrationis vel nota emphaticae (nyomatékos) significationis, qualis est apud hebraeos ׀ He cum puncto chametz

* Grammatica Hungaro-Latina (1541), Corpus gramm. hung. 27.

** Corp. gramm. hung. vet. 28:

*** Corp. gramm. hung. vet. 126.

† Ratiocinatio de orthographia, Corp. gramm. hung. vet. 626.

vocibus praefixa; ut *וְהַיִּשְׁכּוּ* Haisch, id est hic-vir«. Sylvester is a görögben s még inkább a németben meglevő artikulusához hasonlítja a miénket. Komáromi Csipkés szintén idegen példákat említ: * »Particula az apud Hungaros idem valet, quod *the, an, a* apud Anglos; *de, het* apud belgas, *he* demonstrativum apud Hebraeos«.

A Corpus grammaticorum hung. vet.-ban két grammatikus, t. i. Szenci és Pereszlényi (1682) állít fel a névmutató használatára szabályokat. Amaz 9, ez 11 esetet említ. Itt-ott veszedelmesen hasonlítanak egymáshoz (pl. Sz. VI. pontja és P. VII.), egy dologban azonban lényegesen eltérnek. Szenci VII. pontja tudnillik így hangzik: »Ante nomina propria et in locutionibus proverbialibus articuli *interdum* ** omittuntur, ut: Pál plántált, Apollo ötözött«. Pereszlényinek ugyanerre vonatkozó szabálya (I.) ezt mondja: »Ante nomina propria articuli *fere* (= többnyire) omittuntur; láttadé Pétert, vidistine Petrum? Sed si cum aliqua emphasi proferantur, articulum admittunt«. Világos itt az ellenmondás. Szenci szerint *néha marad el* a névmutató a tulajdonnevek mellől, tehát rendesen ott szokott lenni, Pereszlényi ellenben azt tartja, hogy *néha nem marad el*, vagyis bizonyos esetekben helye van a névmutatónak a tulajdonnév mellett is, akkor, amikor nyomaték (emphasis) van a szón. Leszámítva természetesen a leszámítandókat, — így azt, hogy Szenci inkább a folyó-, hegy- és tájneveket érthette a tulajdonneveken, míg Pereszlényi inkább az ország-, város- és személynevekre gondolhatott, ugyanígy azt is, hogy más-más nyelvjárás nyelvét beszélték, — mégis felmerül a kérdés, nem azzal a jelenséggel van-e dolgunk, amelyet Komjáthi fordításánál hangsúlyoztunk, hogy t. i. megszilárdulása után a névmutató gyakran fordult elő személynevek mellett? Azt hihetnők, hogy Szenci azért tartotta szabályosnak a tulajdonnév mellett álló névmutatót, mert a folyó-, hegy- és tájneveken kívül a személynevek mellett is sűrűn használták az

* Corp. gramm. hung. vet. 346.

** Úgy is értelmezhetné valaki Szencinek ezt az állítását, hogy: Ante nomina propria articuli omittuntur, et in locutionibus proverbialibus *interdum*, szóval, hogy Szenci véleménye szerint: a tulajdonneveknél *nem* áll artikulusz, a közmondásokban pedig *néha* elmarad. Nem hisszük, hogy ez valószínű volna, mert 1. az *interdum* az alany és az állítmány között áll, tehát világosan az egész mondatra vonatkozik; 2. a különben olyan pontos Szenciről ilyen magyarázattal feltennők, hogy a rendkívüli sok kivételt (folyó-, hegy-, táj-, sok helyen keresztnéveknél) egyszerűen mellőzi.

ő idejében; Pereszlényi korában pedig ez a használat már visszafejlődött, vagy legalább szűkebb határok közé szorult.

Igazolja némileg e véleményünket Pázmány, aki — bár ritkábban — névmutatót tesz olyan személynevek mellé, amelyek ma névmutató nélkül állanak:

látván az *Salamon* éppületit 20.* az *Sz. Pál* mondásaként 24. az *Lactantius* mondása szerint 33. noha az *Ptolomaeus* tetczése szerint 35. *Sz. Ágoston* ugyanezen dolognak bizonyosságára hozza elő az *Aron* vesszőjének gyökér és nedvesség nélkül hertelen virágzását, 57. az *Bálám* számára okossan és emberi nyelven szólla uo. az nap megállott az *Jósue* parancsolattyára uo. méltó azért átokra az *Plinius* okoskodása 64. az *Christus* tanítványának 72. az *Porfyrius* írásiból 73. az *Apollo* szavából uo. stb.

E példákból nyilvánvaló, hogy a személynevek mellett Pázmány nagyobb szabadsággal használta a névmutatót, mint ahogyan a mai irodalmi nyelv, de ha Komjáthival összehasonlítjuk, mégis azt találjuk, hogy már Pázmány idejében sokat fejlődött vissza e téren az artikuluss használata. Ő tudnillik személynevek mellett rendszerint csak akkor használ névmutatót, amikor az illető személynév birtokos jelző; egyébként — például ha alany — nincs kitéve az artikuluss: Ez okon mondgya *Sz. Pál* 18. így okoskodik *Eusebius* doctor uo. ilyen bizonyóságot támaszt *Nazianzénus* 19. az mint *Sz. Ágoston* írja 24. ugyanezent írja *Cassiodorus* 29. — Komjáthi ellenben rendesen, sőt következetesen kiteszi a személynevek mellett a névmutatót. Már most Szenci Molnár Albert nyelvtana 1610-ben jelent meg, ő maga pedig 1574-ben született, tehát abban az időben élt, amikor a visszafejlődés történt. Csakhogy ez a regresszió nem ment olyan gyorsan, mint hinnők. Zrinyi éposza például 1651-ben jelent meg, tehát majdnem egy fél századdal Szenci és Pázmány művei után és mégis sűrűn használja a névmutatós személyneveket: kiált a *Szulimán* I. 47. Egyik az *Olindus* I. 81. Így ég a *Kumilla* szerelem mérgétől XII. 23. — Ha tehát látjuk azt, hogy Szenci előtt, sőt még utána is jó ideig a személyneveket is mondták artikulussal, miért ne tehetne volna ő a sok kivételt szabállyá, s ami ma szabály, kivétellé? Hiszen a folyó-, a hegy-, a tájnevek ma is mind névmutatóval állanak, s ha még a személynevek nagy részét is hozzájuk számítjuk, bizony a névmutatós tulajdonnevek jutnak többségre!

* Kalauz, Bellaágh Aladár iskolai kiadása.

Pereszlényi idejében (1682) már más viszonyok voltak. Egyre ritkábban használják személynév mellett az artikulust, tehát a kivételek száma egyre apad, s azért a szabálynak úgy kellett alakulnia, hogy a névmutatós személynévek legyenek a kivételesek s a névmutató nélküliek a szabályosak.

A Corpus grammaticorum többi nyelvtana, azután Meliboeus* és Adámi (1763) német nyelvű grammatikája, Sajnovics (1770), Kalmár Prodromusa (1770) semmi különösebbet nem mond a névmutatóra vonatkozólag, legfeljebb az utóbbi egy vaskos hibát ejt**: »Articulus *a* . . . determinat rem ad modum definitorum: der die das, the, il la lo, le la, ac *ad modum slavonici: ten ta to*. Holott tudvalevő, hogy pl. a tótban *ten boh* nem annyit tesz, mint »az isten«, hanem »ez az isten«, tehát a *ten* mutató névmás és nem olyan névmutató, mint a német *der die das*, az angol *the* stb.

Rendkívül széles alapon foglalkozik azonban a névmutatóval Gyarmathi Sámuel (1794). Elsőbben elkereszteli az artikulust nemzőszónak, azután sajátos logikával így folytatja (110 l.): »Elé számlállyuk hát mind azokat az okokat melyekből eléggé meg-mutatódni képzeljük azt, hogy ezek a' szótskák *az, a', ez, e'*, sem magánosan, sem kettőztetve *nem neveztetethetnek nemző szóknak*«. Alább azután 18 keményen kicirkalmazott pontban tisztára agyonüti a nemzőszót. Bebizonyítja, hogy a magyarban nem lehet nemzőszó, mert *nem* nincsen. Csakhogy elég ravaszul a nemzőszó után zárójelben mindig odateszi az artikulust. Önkényesen válogatott példákon bebizonyítani igyekszik Gyarmathi, hogy az artikus »helyesebben neveztetethetik mutató névmásnak« (112). Van azonban egy figyelmet érdemlő, ravaszkodó okoskodása a tulajdonnevek mellett álló artikusra vonatkozólag is***:

»Tudom én azt jól, hogy Magyar Országban az, égy igen meg-rögzött hibás szokás, hogy a' vezeték (sőt a tulajdon)nevek elejében is oda szokták tenni: *az Ónadi, a' Péter 's a' t*. De hogy ez igen tetemes hiba, és hogy magyarul é'pen nem tud az, a' ki úgy beszél, így bizonyitom-meg; Képzeljük hogy egy Fő-Vezér elejében égyyszer'smind, béjelenteti magát két város Követje: egyik *Komáromból*, kinek neve *Kolosvári Pál*, másik *Kolosvárról*, kinek neve: *Tót János*,

* Gyarmathi (Bev. XXIII.) Meliboeus nyelvtanának első kiadását 1740 tájára teszi, pedig 1729-ben jelent meg; a második kiadás 1754-ben, a hatodik 1779-ben.

** 432. l.

*** Okoskodva tanító magy. nyelvmester 116.

ki-lépik a' Vezér udvarló Palotájába, és akarván leg-előbb-is beszélni a' *Kolo'svári* Követtel, azt kérdi: Mellyik a' *Kolo'svári*? Ezt halván *Kolo'svári Pál*, elé-ugrik, 's azt feleli: Én vagyok. Beszél véle a' Vezér, 's látja hogy semmit se tud mondani *Kolo'svárról*, tsudálkozik, és értetlenség származik a' hibából, nem kell vala hát a' *Komáromi* Követnek elő állani, hogy ő volna a' *Kolo'svári*, holott ő vala a' *Komáromi* Követ. Ugyanis ha a' Vezér ötet nevin akarta volna szóllítani, így kérdete volna: *Hol van Kolo'svári*? Minthogy pedig még a' neveket nem tudta, nem beszélvén többször vele, igen heljesen kérdete így, a' hazájáról nevezve: *Hol van a' Kolosvári? az az: Követ?* . . . ha azt mondanók *Hol van a' Szabó*: már azon mindjárt egy nadrág tsináló *Szabót* kellene érteni. Azonban méltó azt itt meg-emliteni, hogy ez az egész a' Német nyelvből ragadott a' Magyar Országokra. *Wo ißt der Batori?* *Wo ißt der Szabó* 's a' t. Hányják-el hát mint haszontalan hibás ragadományt.«

Ezek az önkényesen választott és tetszetős példák természetesen a legkevésbé sem magyarázzák meg azt, hogy miért nem szabadna a magyarban névmutatós személyneveket használni, annyit azonban mégis bizonyítanak, hogy Gyarmathi idejében is sűrűn használta a népnyelv a személynevek mellett az artikulust. — Ez a kérdés egyébként mai napig sincs eldöntve. Alább a névmutató használatánál bővebben foglalkozunk vele.

Révainak 1806-ban megjelent grammatikájában semmi különöset sem találunk az artikulusra vonatkozólag, legfeljebb kiemeli, hogy a német és egyéb nyelvektől eltérőleg a magyarban a névmutató gyakran együtt áll a mutató névmással: »Amice conuenit in nostra lingua hic articulus cum demonstratiuis, sibi prae-missis; *ez az élet*, ista vita; *az az ember*, ille homo« (297).

Az azóta megjelent nyelvtanok sem tüntetnek fel semmi változást az artikulus használatában vagy alakjában. Mind mai napig majdnem teljesen ugyanazon szabályok szerint használjuk, mint 300 évvel ezelőtt pl. Pázmány korában. Alakjára vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy egyik-másik írónk mindenkor *az*-nak írja*, de ha emlékezünk Sylvester szabályára (articuli tamen extrema litera *perpetuo* scribenda est per *z*), joggal feltehetjük, hogy — bár valószínűleg egyes esetekben *z*-vel is ejtették — általában csak írásbeli sajátság volt s a *z* helyett asszimilálódott mássalhangzót ejtettek.

* Pázm.: szépen tanítták az fiakat az golyák példájával 33. az hól-dnak fogyása 37. az szent doctor uo. az csillagoknál uo. formálá az sárt 43. az próféták írásból 47. stb.

Azonban sem a hasonulásnak, sem az *az*-os írásmódnak nyomát sem találjuk már Mikesnél.* Jó hosszú ideig, a XIX. század közepéig, *a'* alakja van ezután a mássalhangzón kezdődő szó előtt álló névmutatónak. Ma a teljesen megállapodott szabály az, hogy magánhangzón kezdődő szó előtt *az*, mássalhangzón kezdődő előtt *a* áll. Mind a kettő hangsúlytalan. Hangsúlyos csak akkor lehet a névmutató, amikor az összesség nevének egyede-sítését, — amit a mutató névmás el nem végezhet — különös nyomatékkal erősítjük, pl. »Hasonló módon bármely más hivatásban is meg lehetne tenni ezt a megkülönböztetést s beszélni lehetne például *a* tisztességes orvosokról, *a* tisztességes sajtóról, *a* tisztességes közigazgatásról stb.« (Esti Ujság, IX. 117. vc.)**

Fejtegetéseink alapján már most a névmutató történetét a következő korszakokra lehetne felosztani:

I. *Felvételétől a Halotti Beszédig* (XIII. sz. 3. évtől). Hogy mikor történt ez a felvétel, azt biztosan meg nem állapíthatjuk, hanem valószínű, hogy nem nagyon sokkal előbb a HB. koránál.

II. *A Halotti Beszédetől a Königsbergi Töredékig* (XIV. sz. 2. fele). Ezen idő alatt a névmutató megmarad azon szűk korlátok között, amelyek közt a HB. korában volt.

III. *A Königsbergi Töredéktől az Ehrenfeld-kódexig* (az eredetijét értjük, amely legkésőbb a XV. sz. első éveiből való, s amelynek nyelvi sajátosságait nagyrészt megőrizte a másolat). Ez a kor a fejlődés kora, mert az Ehrenfeld-kódexben már sűrűn fordul elő.

IV *Az Ehrenfeld-kódextől a Bécsi kódexig**** (XV. század). A Bécsi kódexben már minden olyan esetre van példa, amelyben ma névmutatót használnánk.

V. *A Bécsi kódextől a Komjáthi-féle fordításig* (1533). A fejlődés betetőzése, sőt a mai használaton való túlcsapása.

* Hogy azonban asszimilálódott alakjában a nyelv később is használta, mutatja Fogarasi nyelvtana (124. l.): »a' király vagy a király (különösen így mondatik ki akkirály)«.

** A Nyr. szerkesztője közli velem azt az érdekes népnyelvi megfigyelést, hogy a dunántúli nép (Veszprém, Somogyban) hangsúlyozni szokta a névmutatót az ilyenféle felsorolásban: *A* földem szántatlan, *a* szőlőm kapálatlan, *a* krumplim szedetlen.

*** Valószínű, hogy az Ehrenfeld-kódex — már mint amelyik ránk maradt, — majdnem egyidős a Bécsi kódexszel, de bebizonyítottak kell vennünk, hogy, ha csekély idő van is kettőjük között, az Ehrenfeld-kódex sokkal régebb eredeti után készült másolat s így a névmutatónak mindenestre régiesebb használatát tüntetheti fel.

VI. *Komjáthitól Pázmányig* (1613). A visszafejlődés kora. Különösen a tulajdonnevek mellett használt artikus megritkulásának ideje ez a kor.

Pázmánytól a mi korunkig nagyon kevesett változott az artikus használata. Megtörtént ugyan, hogy a népnyelv — és az irodalmi is — egyes rendkívüli esetekben (pl. határozószóknál: még *a tegnap* megmondtam; annak ünnepe *a tegnap*, A Nap II. 51. l.) kezdte használni, amire régebben nem találunk példát, de ez oly elszigetelt jelenség, hogy bátran kimondhatjuk: *három évszázad óta megállapodott használata van a névmutatónak.*

(Vége köv.)

RÉGER BÉLA.

A FŐNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL.

(Harmadik közlemény.)

2. A főnévi igenév mint tárgy.

Nem nagy fejlődés kellett ahhoz, hogy a latívus értékű s datívus eseteknek megfelelő főnévi igenév a szintén latívus értékű tárgyesettel járó igék mellett is szerepeljen. Hisz a tárgyeset is irányt jelez, de — mint Brassai mondja — még egyebet is tesz »nyakon is ragadja, ami felé irányul, amit az irányhatározóval nem tesz, hanem illő távolságban marad tőle«.*

Így áll tehát a főnévi igenév mint a mondat tárgya leginkább a következő igék mellett: *kezd; akar, kíván, óhajt, vágy; szeret; szokott, talál, próbál, elfeled; mer, merészel; bír, tud, ad*.** — Ezek az igék nem is annyira a személyre vagy tárgyra való áthatást, mint inkább neki irányulást jelentenek.*** A vezérigének és a főnévi igenévnek ugyanaz az alanya.

* A magyar mondat 3:282; idézve NyF. 3:51. — Így fogva fel a dolgot, nem is tekinthetjük külön mondatrésznek a tárgyat, hanem a három kategória: alany, állítmány és határozók osztályai közül ez utóbbihoz sorozzuk. (Az ural-altáji nyelvekben a tárgynak külön mondatrészé való fejlődését nagyon elősegíthette, az átható igéknek a tárgyas ragozással való elkülönítése.) — Eléggé bizonyítja ezt, hogy a rendes átható igéket gyakran tárgytalanul használjuk (Simonyi Zs.: MNyelvtan 27. l.), az irányt meg gyakran helyhatározói ragok helyett tárgyesettel fejezzük ki (uo. 98. l.).

** Uo. 95. l.

*** Sok nyelvtan nem tekinti ezeket az igéket teljes értelmű igéknek, hanem a német módjelző segédigékhez hasonlónak, melyek csak a főnévi igenévvel együtt adnak teljes értelmű cselekvést.

Az előforduló igék közül találkoztunk is már a kezdést, szokást, s az ellentétes ráunást jelentőkkel a véghatározói főnévi igenév tárgyalásánál. Ezek ugyanis majd *t*-ragos, majd irányragos tárggyal állanak. Rendesen az igekötő (*meg, el*) teszi tárggyassá ez igéket.

Kezdem reményim föcskefészkit építeni I. 86. Kezdi hunyorgatni szempilláit V. 210. Kikben hatni elkezde a méreg I. 454. stb.

Meglopni akarja I. 4. Nem akarunk elveszni I. 27. Nem akart meglátszani I. 32. Többet akaránk tudni I. 26. Nem akar éledni I. 97. Akarja hinni I. 127. Nem akartál soha többnek látszani I. 180.

Elhagyni a szelid ég nem *kívánt* I. 427. Bosszut, melyet állni kívánt II. 297. Enni vagy inni senkise kívánt IV. 49. Élted táplálni kívánnám IV. 115. Kivánsz az istenektől tanulni Arist. I. 117.

Óhajtok pihenni I. 197. Óhajtja felvenni a szent keresztet I. 306. Ne óhajtsd látni szembe I. 443. Óhajtja látni Miklóst II. 174. Óhajtottam lenni veled szembe II. 421. Óhajtja: Etelnek szárnyán hadakozni, zsákmányt haza hozni II. 324. (E példában a pusztá főnévi igenév teszi tárgyas ragozásává az állítmányt.)

Vágynám lenyugodni I. 465. Munkálni, hatni, küzdeni vágy a test I. 429. Borju, mely lenni vágy szabad I. 282. Meghallani vágyol III. 33. Életét kinyujtani vágyik IV. 2. 41.

A *kíván, óhaj, vágy* igék analógiájára a *remél, hisz, vél* és más rokon jelentésű igék, s az ellentétes *retteg* ige mellett is áll a főnévi igenév tárgyképen:

Mellyet bocsátni reméltek III. 25. Hitte annak vetni végét II. 414. Tisztünknek hívők veled közölni Sh. Haml. 17. Jobbnak vélik, nem várni be Lajost IV. 2. 107. Hallni vélem I. 62. Legnemesebbnek tartod győzni s hadakozni Arist. I. 131. Vétkeléd a királyfit megölni Sh. Jk. 67. Nem rettegik anyjokat terhelni III. 59.

Szeretitek látni a kék eget I. 11. Szeretném látni I. 85. Szeretnék odamenni I. 174. Henyélni jobban szeret I. 235. Szeretnék énekelni I. 257. Szeretné látni, hallani I. 300. Ki szeretne gazdagodni, könnyű módon pénzhez jutni I. 348. stb.

A *szeret* analógiájára más szintén érzelmet és lelki állapotot kifejező igével is összekötjük a főnévi igenevet:

Fájlalom sárral dobálva látni benneteket Arist. III. 31. Nem rösteli elméjét új tudományba ártani Arist. I. 137. Röstelt egész nap fölmenni II. 129. Ez oláh példán nem röstel járni III. 42. Bogarászni restel I. 206. Nem röstelé kiáltni egy nagyot I. 281. Sajnál nézni urára I. 220. Azelőtt sem sajnált adakozni IV. 2. 14. Táncolni, dalolni se szégyell I. 493. Szégyenlene káromkodni tisztességes módon I. 214.

Nem *szokta* küldeni ingyen a lapot I. 160. Megszokná az ember fel se venni I. 100. Így szokta mondani az apjok I. 207. stb.

Ugy *talált* megütni II. 103. Ott járn*i* talált II. 316. Koccanni talál kardja vége II. 410. El talál szaladni III. 406. Szólni találna IV. 180. Talált lovagolni IV. 2. 142. stb.

Elfeledett búváldozatul ebet ölni III. 65. Elfeledé zsebjét el látni III. 77. Szurkálni feledtem Arist. I. 130. Feledsz bort tölteni Arist. I. 239.

Effélét maga is csinálni *próbálgat* I. 207. Ne próbáld kisebbíteni a becsületét I. 235. Próbálják elnyomni II. 294. Próbálj onnan kirepülni IV. 115. Apulia városit elvonni próbálja IV. 2. 70. Sereget toborzani próbálj IV. 2. 142.

Ez utóbbiak analógiájára a *kísért, tanul, elűn, elmulaszt* igék mellett is áll tárgyként a főnévi igenév:

Játszol a karddal, övezni kísérted II. 315. Megkísértők egyenkint hatolni fel II. 391. Meg nem kísérthetem szólni bájaidról II. 422. Hiába kísérti bontani IV. 119. Lebeszélni nem kísért meg IV. 2. 147. Megkísérti visszavenni Arist. II. 252. Nem kísérti mérni magát Arist. III. 57. Imádni tanulja az Istenséget I. 239. Nevetni megtanultam I. 241. Repülni tanul I. 279. Ne mulassz költeni I. 397. El is unta nézni II. 73. Elunták nézni a napok lehunyát II. 387. Fállában állni megunván III. 18. Eluntak otthon ülni II. 268. Ránézni örömmel soha el nem unnék IV. 173.

Nem *mernek* feléje szállani I. 67. Öklelni mer I. 82. Ki mer hajlékot nyitni I. 89. Ki merne szólni hangosan I. 106. Nem mer fakadni I. 107. Fölvenni nem meri I. 111. stb.

Merészletek tagadni III. 238. Merészele minket mondani alatta IV. 60. Merészelt enyhületet hozni IV. 143.

Ki el *bírsz* feledni annyi könnyes arcot I. 9. Nem birnak lépni I. 17. Ne birjalak elküldeni I. 21. Birhassák követni I. 91. Mozdulni nem bir I. 142. Tul bírja élni a reményt I. 115. Fel bir élesztetni I. 202. stb.

Keservesen *tud* kitérni I. 17. Sejteni tud I. 20. Szive tudott a virágért fájni I. 36. Ragyogni, sőt vakítani tud I. 109. Mozogni tud I. 156. Tudok beszélni I. 158. stb.

Anyi esd, ha esdeni *győz* I. 417. Alig győzte nyelni II. 86. Egy-egy szál pelyhet győzők adni II. 137. Hogy felelni győzőn II. 164. Alig győzi lesni II. 174. Nem győz kitérni II. 399. stb.

Három se *érkeznék* vele versenyt enni II. 86.

Tárgyként áll még a főnévi igenév egyes kifejezésekben a *kap* és *kér* mellett, bár a főnévi igenév e szerepe eltolódás eredménye, a főnévi igenév tkp. csak véghatározó:

Lovak enni kapnak II. 189. Nem kértem innya tőled Arist. III. 99.

Az *akar* igével rokon jelentésű elhatározást, szándékot jelentő igék mellett is előfordul a főnévi igenév mint tárgy:

Elszántam férjemül fogadni II. 453. Elvégzé gyűlést hirdetni Arist. III. 31. Eltökéléd pallosodnak élet fenni I. 189. Eltökéltem minden szónokot lebőgni Arist. II. 6. Felfogadá: soha többé szót tem^{re}emelni III. 63. Védni fogadá Sh. Jk. 21. Fogadók megmen-neni II. 354.

De nemcsak ezek, hanem a megfelelő műveltető igék mellett is tárggyul áll a főnévi igenév: a *rendelést, meghagyást, javallást, tanácsolást*, s az ellentétes *tiltást* jelentők mellett.*

Ezek mellett már nem ugyanaz az alanya a vezérigének, mint a főnévi igenévnek, hanem a főnévi igenév alanya részes tárgy lesz a főmondatban (dativus cum infinitivo); személyét a főnévi igenéven személyraggal meg is jelölhetjük.

Rendeli versünk irogatni III. 32. Kiknek rendelte megszállani III. 104. Védned rendeli Arist. I. 70.

Meghagyá bocsánatot kérnem I. 414.

Az ostromot félbenhagyni *tanácsoltam* III. 389.

Javallom a követekkel szerződni II. 281. Javaslott haderőt vinni be II. 435. Volt ki javaslá mind kard élére hányni IV. 179. Javaslám kecskét levágni Arist. I. 47.

Megtiltotta e nemét folytatni a harcnak III. 109. Tiltja fűrödni Arist. I. 170.

A hasonló szerkezetű *ad, hagy, enged* igék mellett szintén tárgyként áll a főnévi igenév:

Isten ne *adja* tanulnod tenmagad kárán II. 224. Enniök adatván IV. 2. 111. stb.

Hagyj epednem I. 202. Hagyja fékkel igazítani száját II. 211. Hagyjuk e vadat elejteni másnak II. 298. Hagyta nyujtanom II. 419. Hagyjad felednem II. 420. Fát hagyva vágni III. 366. Nem hagyja tudatnom III. 127. stb.

Engedi Gyöngyvérnek borítani csókkal II. 285. Látni a színét se engedi II. 369. Engedd elismernem II. 415. Engedd hirül adnom II. 415. Engedd látnom őket III. 242. stb.

A valakinek valami cselekvést engedni rendelni stb. szerkezethez hasonló a valakire valamit *rábízni*; ez ige mellett szintén tárgyként áll a főnévi igenév:

Ezt őrzeni zsoldosira bízva IV. 2. 116. Rád bízták eligazítani Arist. II. 397. Rád bízták békét kötni Arist. II. 7.

* A tisztán parancsolást jelentő ige mellett azonban nem fordul elő a főnévi igenév, hanem hogy-os tárgyi mellékmondat; a magyar nyelv nem — mint a latin — a parancs tartalmát, hanem a felszólítást fejezi ki.

Az accusativus cum infinitivo szerkezet.

Az említett *hagy, enged* jelentésű igéknek a valakinek valamit rendel stb. szerkezetén kívül van másik szerkezetük is: *valakit vagy valamit rendelni valamire*. Ezekben az esetekben az infinitívus úgynev. objectum praedicativum-a a főmondat tárgyának. S ez az obj. praedicativumként álló főnévi igenév az alapja az accusativus cum infinitivo szerkezetnek. Az állítmány tárgya ugyanis eltolódás útján a főnévi igenév alanya lesz, s ez igen alkalmasnak látszott az indogermán nyelvekben a gyakorta előforduló mondat, érzést, akarást jelentő igék mellett álló mellékmondat rövidítésére.

A magyarban rendesen csak a *lát, hall, érez* — *hagy, enged* igék mellett fordul elő. Ezeknek kifejlődését is a XVI. századtól megkezdődő latin hatás mozdíthatta elő. Megvolt a nyelvben magában is a hajlandóság a rövidítésre, hisz a finn nyelv is fejlesztett ki hasonló szerkezetet (*näen hevosten tulevan*), más úton ugyan, de mégis csak ilyenformát. (Látom a jövő lovat ~ látom a ló jövését.) Bár talán a finn szerkezet se független alkotás, hanem az indogermán nyelvek hatása alatt fejlődött ki.*

Hogy mennyire nem ősnyelvi örökség az accusativus cum infinitivo szerkezet, eléggé mutatja, hogy a latinban teljesen hasonló szerkezettel bíró mondatst jelentő igék mellett a magyar nyelv nem használja. Pedig próbálgatták idegen mintára, a népnyelvbe, sőt a népköltésbe (Nyr. XXX:310) is átment a nagyon elterjedt Károlyi biblia hatása alatt, mégsem állandósult; bár hébe-korba legjobb íróinknál is előfordul. A finnugor nyelvekben ugyanis ezek mellett a mondatst jelentő igék mellett mellérendelő szerkezet, illetőleg egyenes beszéd divatozott, mint a zürjén-votjában mind máig is (Nyelvtud. Közl. XVII:288).

Lehr Albert Arany Toldijához írt magyarázatában azt mondja, hogy a magyarban igazi acc. c. inf. szerkezet nincs, csak hozzá hasonló olyan szerkezet, melyben az igének két tárgya van (464. l.). A nagy elkülönítés azonban a latin és német acc. c. inf.-októl nem szükséges. A latinban is, németben is, épúgy mint a magyarban az acc. c. inf. úgy keletkezik, hogy az ember egy tényt — pl. a sas száll — észrevesz, s azt mondja: látom a sast szállni. Hogy külön is vonzhatja a *lát* ige mindegyik tárgyat, abból nem

* A latinban van is ilyen szerkezet, mikor a látás vagy hallás közvetlenségét akarjuk kifejezni: *video te scribentem*.

következik, hogy én most csak a *sast* vagy csak a *szállást* látom, hanem együtt: a *sas-szállást* látom vagy a *szálló sast*. Határvonalat vonni tehát e tekintetben a magyar, másrészt a latin és német szerkezet között fölösleges. Annál kevésbbé, mert pl. a mai németiségben csak azokban az esetekben használnak acc. c. inf.-ot, mint a magyarban; sőt még a Lehr említette korlátozás is — mint Simonyi írja — megvan a németben gyakorta, hogy hangsúlyos vezérige után *hogy*-os mellékmondat áll:

Arcom elborulni *látod* I. 192. Láttam Tyrtaeust buzdítani a csatát I. 204. Mozdulni látom az eget I. 288. Ha őt mosolyogni *látod* I. 397. Kik távol ragyogni látták I. 413. Gyakran látni Márkust kibukkanni I. 256. Anyját látja jönni a korlátok felől II. 105. stb.

Hallgassuk egymást búgni I. 42. Hallál imádkozni I. 27. Nem hallják a dalnok énekét zöngeni I. 204. A túlsó szomszéd is hallá mosolyogni I. 216. Hallom suhogni lépteit I. 369. stb.

Érzem lobogni szellemét I. 369. Érzed a cseppeket égni III. 128.

Még egy-két hasonló jelentésű ige mellett is előfordul e szerkezet:

Nézem a világot elfolyyni felettem II. 231. Nézd lábait mártogatódni III. 8. Nézi Hábort égni III. 131.

Kivehette dörgeni a vezért III. 442.

Kit hajolni *tapasztalt* II. 352.

Téglát vetni ha *sejtjük* Arist. I. 175.

Hitestársát alunni *vélte* III. 273. Poroszlót jóni vél I. 260.

Hitte annak vetni végét II. 414. Édes bosszut hitt a halálban rejleni III. 469.

Nem *hagyá* pihenni Pétert az igazság I. 360. Nem hagyta cselédit vele halni meg I. 393. Hagyván Buda lelkét hánykódni magában II. 226. Téged alunni hagyunk II. 307. Testét veszni *hagyá* II. 379. Vergődni hagyta Piroskát IV. 128. stb.

Engedi azt kilövelni III. 18. Nem engedte őket hitszegővé lenni III. 329. Ne engedje leányát napon járni Sh. Haml. 45.

A *parancsol* s az ellentétes *tilt* ige mellett is előfordul olykor ez a szerkezet, de — mint említettük — ezek mellett a magyar nyelv rendszeren *hogy*-os mellékmondatot használ:

A császár Eteléhez *parancsola* menni II. 278. Egyenest én-hozzám jóni parancsolta II. 280.

Óráam nem lévén, mely *tiltsa* tűnni az időt III. 78.

(Vége következik.)

SZEGLETI ISTVÁN.

MAGYAR ELEMÉK A MÓCOK NYELVÉBEN.

II.

ëclëjië (◡◡◡◡): *eklézsia*.

fat'ol (◡◡): *fátyol*.

făgădău (◡◡◡): *fogadó*.

Horea bea la făgădău

Domnii fug fără hint'eü:

Hora iszik a fogadóban, az urak szaladnak hintó nélkül. Ebből: *făgădar* (◡◡◡): korcsmáros; *făgădăriță* (◡◡◡◡): korcsmárosné.

făgăduiësc (◡◡◡◡): *fogađ*. *Cine făgăduëște mult, nu dă bucuroș*: aki sokat *igér*, nem szívesen ad. Ebből: *făgăduință*, *făgăduială* (◡◡◡◡◡): *igéret*.

făgădaș (◡◡◡): *fogadás*. *Am venit să-mi dai făgădașul*: jöttem az *igéretért*.

fărtăluïesc (◡◡◡◡): *fércel*.

fëd'eü (◡◡): *fedő* (couvercle).

feliü (◡): *féle*; *feliü bun*, *feliü rău*; jó-, rossz fajta; *feliü de feliü de oameni sînt pe lume*: mindenféle ember van a világon; *ce feliü?*: micsoda? *feliü și chip*: mód, kép. *Cercat-o el în tot feliul și chipul să scape, dar n'a putut*: Próbált ő minden módon és képen menekülni, de nem tudott.

felë (◡◡): *fele*, félkupa értelemben.

Tot cu cupa și cu felea,

Pînă rămîneî cu pîlea:

egyre kupával és felével (t. i. ittam), amíg nem maradt rajtam egyéb a bőromnél.

fëlēharț (◡◡◡): *felhérc*.

fëlēluïesc (◡◡◡◡): *felel*. 1. felel valamiről, jót áll. *Feleluïesc despre aceea, că calul n'are gance*: felelek (jót állók) arról, hogy a lónak nincs semmiféle gáncsja. 2. visszafelel. *Nu ți rușine să feleluïești mîni-ta*: nem szégyenled magad visszafelelni anyádnak.

fëlelet'iü és *fëleleat* (◡◡◡): *felelet*, felelősség. *Vînd pe feleleat (felelet'iü)*: feleletre (felelősségre) elad valamit.

fëlēșugă (◡◡◡◡): *feleség*; tréfás értelemben.

fëlează (◡◡◡): *felező*-szóból oláh képzés. Az a seprő, melylyel a kitaposott gabonát megtisztítják a polyvától.

fëlēzuïesc (◡◡◡◡): *felez* (balayer le blé vanné pour le nettoyer des balles).

fëlița (◡◡◡): *felicce*.

fëred'eü (◡◡◡): *feredő*. Ezen elnevezés csakis a gyógyító ásványfürdőkre vonatkozik. *Mă duc la fered'eü la Borsec*: megyek Borszékre feredőre.

fëștuïesc (◡◡◡): *fest*; *fëștuïesc lînă, scaune, mese, etc.*: gyapjút, székeket, asztalokat festek. Ebből: *fëștuïală* (◡◡◡◡): festék és *fëștuirë* (◡◡◡◡): festés.

fibirău (◡◡⌒): *főbiró*.

filerău (◡⌒): *fillér*.

filcău (◡⌒): *filkó*; egy kártya és egy kártyajáték neve.

filigoriă (◡◡◡⌒◡): *filegória*.

finjie (◡⌒◡): *findzsa*.

floc (◡⌒): *fiók*, ilyen értelemben: *focul mesii*: az asztal fiókja.

fircăluieş (◡◡◡⌒): *firkál*; *fircălău* (◡◡⌒): *firkáló*; *fircălaş* (◡◡⌒): *firkálás*.

firěz (◡⌒): *fűrész*.

firhong (◡⌒): *firhang*.

fiscalăş és *fiscarăş* (◡⌒◡): *fiskális*, ügyvéd.

fiscuş (◡⌒): *fiskus*. Csakis erdőről és földről: *pădurea fiscului*: fiskusi erdő; *pămînt fiscuşesc*: fiskusi föld.

fisolgăbirău (⌒◡◡◡◡): *fészolgabiró*.

fişpan (⌒◡): *főispán*.

fiţco (⌒◡): *fickó* (ökörnév).

fizău (◡⌒): *füző*; csak a cipőnél: *N'am fizăie la păpuie*: nincs füzöm a cipőnél.

foaită (⌒◡): *fajta*. *Foaită rea, bună*: rossz, jó fajta.

foacă (⌒◡): *fakó* (ökörnév).

fodor (⌒◡): *fodor*.

folt (⌒): *folt*, *mic* (kicsi) szóval összeköttetésben: *micfolturi*: apró darabocskák. *Fac micfolturi*: apró darabokra vág.

font (⌒): *font*.

forgăcesc (◡◡⌒): képzés *forgács* szóból: *forgácsol*.

forgătău (◡◡⌒): *forgató*. A gyeplőnél és a nyaklónál levő *vaskarika*.

forostuiş és *furustuieş* (◡◡◡⌒): *forraszt*. *Aşa să se furustuiească mîna lui N., cum forostuieşte tîganu fieru*: úgy forradjon össze N.-nek a keze, ahogy forrasztja a cigány a vasat.

freanţ (⌒) és *freanţă* (⌒◡): *fránca* (nemi betegség, syphilis).

friş (⌒): *fris*.

frişcă (⌒◡): *fricska*, orrverősdí.

fuitaş (◡⌒): *fojtás* (cartuche).

fuituiş (◡◡⌒): *fojt*, *bedug*.

furustău (◡◡⌒): *forrasztó* (*helianthum vulgare*).

fusuică (◡⌒◡): *fuszujka*, paszuly.

galisca (◡⌒◡): *kalicka* (székely: *galicka*): cage.

gancă (⌒◡): *gáncs*. *Feleluiş, că n'are gance*: felelek (jót állok) hogy nincs gáncs a. Ebből: *găncesc, găncit* (◡⌒): *gáncsol*, *gáncsolt*.

gat (⌒): *gát*. Kövekből rakott emelkedés a patakban, ahonnan a vizet a malomra vezetik, vagy amellyel a pisztrángnak vagy egyéb hálnak menekülő útját zárják el.

gazdă (⌒◡): *gazda*; 1. családfő. *Bună ziua, bună ziua gazdă de loc*: jó napot, jó napot házi gazda; 2. szállást adó, kvártélyt adó. *Unde eşti în gazdă*: hol vagy kvártélyban?

3. gazdag. *Birău nost îi gazdă bună*: birónk jó gazdag. Ebből: *găzdoiă* (◡◡◡): gazdaasszony.

găzdăluiesc (◡◡◡◡); *gazdăl*, szállást ad, szállást kap.

găbănaş (◡◡◡): *gabonás*. Egy épületrész a gabona őrzésére.

gălund (◡◡): *galand*, szalag.

găluşcă (◡◡◡): *galuska*.

găraş (◡◡): *garas*. Most majdnem kiment a divatból.

găzdac (◡◡): *gazdag*.

Dă-mă maică după drag,

Nu mă da după găzdac:

adj engem anyám a kedvesemnek, ne adj annak a gazdagnak.

găzduşag (◡◡◡): *gazdagság*.

gheibă (◡◡): *gebe*. *N'are numaî o gheibă de cal*: nincs csak egy gebe lova. *Un copil slab numaî gheibe*: egy gyenge (erőtlen) gyerek, mint a gebe.

ghenghë (◡◡): *gyenge*; *ghenghëş* (◡◡): *gyengés*.

ghiologaş (◡◡◡): *gyalogos*. *Asta-î drumu pentru ghiologaşi*: ez az út a gyalogosok számára való. *Ce-î, bade Petre, ghiologaş? unde-î calu?*: mi a Péter bácsi, gyalogos? hol van a lova?

ghistină (◡◡◡): *gesztenye*.

ghîufă (◡◡): *gyufa*.

gînd (◡): *gond*. 1. gond, gondolat;

Gîndul meu pe unde umblă,

Nu-î pasere să-l ajungă;

Gîndul meu pe unde zboară,

Nu-î pasere să-l coboară:

az én gondom ahova jár, nincs madár, amely utolérje; gondom ahova repül, nincs madár, mely lehozza.

2. aggodalom. *Are multe gînduri*: sok aggodalma (gondja) van. Ebből: *gîndesc* (◡◡): *gondol*.

Gomboş (◡◡): *Gombos* (családnév).

goz (◡): *gaz*. *Mătură curtea de gozurî*: sepri az udvart a gáztól. Átvitt értelemben *goz*: semmire való ember, gázember.

grof (◡): *gróf*.

gută (◡◡): *guta* (apoplexia).

guz (◡): *güzü*, patkány.

habă (◡◡): *aba*, fehérszínű durva posztó. *Cîoarecî de habă*: aba nadrág.

haiţău (◡◡): *hajtó*. Leginkább a vadászok nyelvén fordul elő.

hajmă (◡◡): *hagyma*; apróhagyma, mogyoróhagyma.

hamiş és *hamiş* (◡◡): *hamis*.

hămişag (◡◡◡): *hamisság*.

hamfău (◡◡): *hámfa*; a koci hámfája.

harță (┐┐): *harc*. *Să iau la harță ca doi cocoși*: harcba fognak, mint két kakas.

hărtăluiește (┐┐┐┐): *harcol*, ide-oda húz.

haznă (┐┐): *haszon*.

Ce *haznă* de tine fată,
Că te gată măta bine
Și la joc nu te ia nime:

mi hasznod neked lány, hogy anyád téged szépen öltöztet, de táncra nem hív senki. *Baniș aduc bună haznă*: a pénz jó kamatot hoz. Ebből: *hazněște* (┐┐): szaporodik.

hăznăluiește (┐┐┐┐): *használ*.

hăgău (┐┐): hágó (montant, sentier escarpé).

hălăduiește (┐┐┐┐): *halad*. *Tot muncește și nu mă hălăduiește*: folyton dolgozik, de nem halad. *Nu te hălăduiești Dumnezeu*: ne segítsen neked az Isten!

hărămie (┐┐┐┐): *haramia*, szörnyeteg. *Și văzu înainte o hărămie cu douăsprezece capete*: és látott előtte egy tizenkét fejű szörnyeteget.

hărdău (┐┐): *hordó*.

heba (┐┐): *hiába*.

Heba vii, *heba* te duci,
Numa rupi niște păpuși:

hiába jössz, hiába mész el, csupán összetéped a cipőt.

heghieș (┐┐): *hegyes*. Csak a marhák szarváról.

heșu (┐): *hely*. *Heșul cășii*: házhely.

henteș (┐┐): *hentes*.

hērește (┐┐┐): a *here* szóból oláh képzés: herél; csak a disznóra mondják.

hețăluiește (┐┐┐┐): *hecel*. *Hețăluiește calul*: heceli a lovat.

hibă (┐┐): *hiba*; nyavalya.

hibaș (┐┐): *hibás*.

hibăluiește (┐┐┐┐): *hibál*, hiányzik.

hiē (┐┐): *hia*, (hiány). *Numa unu-î hia dintr'o sută*: csak egy a *hia* (hiányzik) százból. *Zece hia unu*: tíz hián egy.

hint'eș (┐┐): *hintó*.

Horea bea la făgădău,
Domnii fug fără hint'eș:

Hora iszik a fogadóban, az urak futnak hintó nélkül.

hirē (┐┐): *hire*, hír. *De om rău i-o mers hirea peste nouă țări și nouă mări*: oly rossz ember, hogy elment a híre kilenc országon és kilenc tengeren túl.

hiclean (┐┐): *hitlen*. *Limbă dulce, suflet hiclean*: édes nyelv, hamis (hitlen) lélek.

hiclēșug (┐┐┐): *hitlenség*.

hit'iuan (◡◡⊥): *hitvány*, sovány. A marhákra mondják. *Boi hit'iuanî*: sovány ökrök.

hodnoj és *homnoj* (◡⊥): *hadnagy*.

hoheriũ (◡⊥): *hóhér*. Ebből: *hohërësc* (◡◡⊥): véresen, kegyetlenül megver.

hoit (⊥): *holt*, halott. *Un hoit de cal*: egy ló tetem. Más jelentésben *hoit*: nagy, de lomha, lusta ember.

holdã (⊥◡): *hold*, szántóföld.

honvëd (◡⊥): *honvéd*.

honsfut (⊥◡): *huncfut*.

honsfutșag (◡◡⊥) és *hunsfutșag*: *huncfutság*.

hotar (◡⊥): *határ*; 1. elválasztó vonal két község, két megye között; továbbá az egyes birtokos földjét a másiktól elválasztó vonal; 2. az egyes községekhez tartozó szántóföldek, mezők. *Hotarul comunei*: a község határa; a község szántóföldei. — Ebből: *hatãrãsc* (◡◡⊥): határoz, elhatározza magát.

hotãrîș (◡◡⊥): *határos*.

hozat'ë (◡⊥◡): hozzátartozók. Oláhos képzés. *Hozat'ele caluluî*: mindaz, ami a lóhoz tartozik.

hurubã (◡⊥◡): *huruba*, régi, rothadt, korhadott. *O hurubã de casã*: régi, rothadt ház; *douã hurube de boi*: két nagy, de sovány ökör.

husar (◡⊥): *huszár*.

husoș (⊥◡): *huszas*.

Hop mîndruță, gura ta

Pentr'un husoș nu-o aș da:

hop szép lányom, a szádat egy huszasért sem adnám.

Janăș (⊥◡): *János*.

ic (⊥): *ék*.

îelëntuîesc (◡◡◡⊥): *jelent*. A honvéd katonák honosították meg.

ighîeș (⊥◡): *ügyes*. *Are un copil tare ighîeș*: igen ügyes gyereke van.

igrëț (⊥◡): *igrice*: már csak az utolsó *igrëț* él a mócoknál.

iñë (*iñë*) (⊥◡): *íny*? Az állatoknak lába között levő és szőrrel be nem fedett bőrrész.

ilëũ (◡⊥): *ülő*. *A vrut să fie și cîocan și ilëũ*: kalapács is, ülő is akart lenni.

îien (⊥◡): *éljen*. *Cînd o sosî domnu obernînjîner, toți am strîgat îien, să trăiască*: mikor megérkezett a főmérnök úr, mindnyájan kiabáltunk *éljen-szã trãjaszkã*-t (éljen).

îjicuțië (◡◡⊥◡◡): *egzekució*, végrehajtás. Ide számítható: *jucuțië* (◡◡⊥◡◡): végrehajtás; *jucuțiësc* (◡◡⊥): végrehajt, lefoglal; *jicuț* (*jucuț*) (◡⊥): végrehajtó és kellemetlen vendég. *Izicator de dare*: adóvégrehajtó.

iliș (◡⊥): *ülés*. *S'or adunat muierile la iliș*: összejöttek az asszonyok ülésre (tracsra). *Plec în ilișuri la vecinî*: megyek a

szomszédba csevegni. *Ce iluș țineți acolo*: miféle ülést tartotok ott? mit csevegtek ott?

inaș (◡◡): *inas*.

Inti (◡◡): *Ince*.

îndăluieșc (◡◡◡◡): *indul*; *îndăluieșc să fac ceva (să lucr, să dorm, etc.)*: kezd valamit csinálni (dolgozni, aludni stb.); *îndăluiește să ploauă, să ningă*: kezd esni, havazni; *îndăluieșc pînza*: kezd szőni a vászont; *îndăluit* (◡◡◡◡): *kezet*. *Îndăluitul lucrului*: a munka kezdete.

îngăduieșc (◡◡◡◡): *enged*. Ebből: *îngăduință, îngăduială* (◡◡◡◡◡◡): engedély, türelem, elnézés. *Cu îngăduială*: lassan; *îngăduit*: lassú. *Boi îngăduit*: lassú ökör.

îobag (◡◡): *jobbágy*. Ebből: *îobajië* (◡◡◡◡): jobbágyság.

îosag (◡◡): *jóság*; gazdaság és gazdasági marhák.

îr (◡): *ír*. Többszáma: *îruri* (◡◡): kenőcs van használatban.

îrcă (◡◡): *irka*.

îrhă (◡◡): *irha*; finom pácolt, gyártott, leginkább fehér bőr.

îșpitaîu, îșpital, îșpitarîu (◡◡◡): *ispitály*.

îștalău (◡◡◡): *istálló*. *Îștalău* csak a lovak istállója, a többi marhának a »poiată« szolgál menedékül.

îuș (◡): *jus*. *Nu-mi las îușu odată cu capu*: nem engedem a jusomat fejemért se. *Avem îuș aici din funduș*: régi jusunk van itt.

îuz (◡): *íz*, rossz íz, bűdösség. *Carnea are îuz, a căpătat îuz*: a húsnak rossz íze van, rossz ízet kapott.

jamlă (◡◡): *zsemlye*. *Așa pîne bună ca jamlă*: olyan jó kenyér, mint a zsemlye.

jașcău (◡◡): *zsacskó*. Leggyakoribb a *dohányzsacskó* értelembe.

jăb (◡): *zseb*, csak a nadrágnál és a szoknyánál. *Stă cu mînile pe jāburî ca un fișpan*: zsebre dugott kézzel ül mint egy főispán.

jălerîu (◡◡): *zsellér*.

jăndarîu (◡◡): *zsandár*.

Jigă (◡◡): *Zsiga*, (Zsigmond).

jigăraië (◡◡◡◡): *zsigora*; apró, sovány szarvasmarha.

Ebből: *jigărit* (◡◡◡): sovány.

jilău (◡◡): *gyalú*. Ebből: *jilăieșc* (◡◡◡): gyalul.

Nu te teme măi mireasă,
Că bîta-i pe grindă'n casă,
Jilăită'n patru dungă,
Cîtu-s spatele de lungi:

ne félj menyasszony, hogy a bot a ház gerendáján van, négy szegletén meggyalolva, amilyen hosszú a hátad. — Ebből: *îlăitură* (◡◡◡◡◡◡): gyalúforgács, gyalúhulladék.

jilip (◡◡): *zsilip*.

jînău (◡◡): *gyanú*.

jingaș (┐┐): *gyengés, zsenyés*; válogató ételekben. Ebből:
jingașesc (┐┐┐): válogat az ételekben.

joavină (*jivină*) (┐┐┐): *zsivány*; állatokra s leginkább kártékony állatokra mondják.

jolj (┐): *gyolcs*.

Bine-î stă mindri gătată,
 Tot cu *joljurî* dela șatră:

jól áll kedvesemnek, ha sátorból (vett) gyolccsal kiöltözködik.

Juji (┐┐): *Zsuzsi*. Ilyen nevek mint: *Jigă* (Zsiga) és *Juji* (Zsuzsi) csak gúnynevek.

jumalț (┐┐): *zsomálc*.

jup (┐): *zsúp*.

labă (┐┐): *láb*. *Labă* arra mondják gúnyból, kinek nagy lába van; továbbá a házi állatok közül a lóról, kutyaról és macskáról, és a vad állatokról általában. *Laba caluluî*: a ló lába; *laba cîneluî*: a kutya lába; *labă de urs*: medveláb stb.

laboș (┐┐): *lábos*.

lampă (┐┐): *lámpa*; *lămpaș* (┐┐): *lámpás*.

lanț (┐): *lánc*, kerékkötő.

larmă (┐┐): *lárma*. Ebből: *lărmuișesc* (┐┐┐): *lármál*.

lărmăluîșesc (┐┐┐┐): *lármál*.

larvă (┐┐): *lárva*.

lașcă (┐┐): *láska*.

lăcaș (┐┐): *lakás*. *Biserica e lăcașul lui Dumnezeu*: a templom az Isten lakása. Ezenkívül azt a házat értik rajta, mely a falun kívül a mezőn vagy a legeltetési helyen van építve, hogy nyári éjjeleken és rossz időben menedékhelyül szolgáljon a pásztoroknak.

lăcuîșesc (┐┐┐): *lakik*. Ebből: *locuință* (┐┐┐┐): *lakóhely*.

lăcat (┐┐): *lakat*; *lăcătuș* (┐┐┐): *lakatos*. Ebből: *lăcatușerie* (┐┐┐┐┐): *lakatosműhely*.

lăgău (┐┐): *lógó*, amelyhez a harmadik lovat fogják be. *Cal de lăgău*: *lógóló*.

lăciu (┐): *locs*. *Sînt ud, numa lăciu*: vizes vagyok, csupa locs.

lăciuișesc és *lociolăsc* (┐┐┐): *locsol*. Az elsőt mondják a gyerekekre, mikor vízben játszanak, az utolsót a disznókra, mikor isznak.

legheñ és *legheñ* (┐┐): *legény*, segéd.

lăpăd'eu (┐┐┐): *lepedő*.

leșu (*alăș*) (┐; ┐┐): *les*. *Stă aleș*: lesben áll. Ebből: *alășuișesc* (┐┐┐┐): *lesni*.

leveș (┐┐); *leves*. *Leveș de găină*: tyúkleves.

libă-libă (┐┐): *liba-liba*. Libahivogató szó.

liliom (┐┐┐): *lilium*.

lobonț (┐┐): *labanc*. (Gúnynév.)

loitră (┐┐): *lajtra*; *lajtorja*.

lomboș (┐┐): *lombos*. (Ökörnév.)

maïu (┐): *máj*. 1. *máj*. Ebből: *maïoș* (┐┐): májos, és *muïetec* (┐┐┐): májos (valószínűleg előbb: *muïatec*, *maïetic*). 2. fasulyok.

majă (┐┐): *mázsa*, egy 50 kilós mennyiség. *O majă de sare*: egy mázsa (50 kiló) só; *o majă de lînă*: egy mázsa gyapjú; *o majă de brînză*: egy mázsa (50 kiló) túró.

marhă (┐┐): *marha*.

mașină (┐┐┐): *masina* (gyújtó és gép).

măndulă (┐┐┐): *mandula*.

măgan (┐┐): *magán*. *Trăiește de măgan*. egymagán él. *O mașină, ce merge de măgan*: egy gép, mely egymagán megy.

măngălău (┐┐┐): *mángoló*; *măngăluïesc* (┐┐┐┐): *mángol*.

măraștuïesc (┐┐┐┐): *maraszt*; megtakarít. *Are banî măraștuïti*: van megtakarított pénze. *Nu să măraștuïesc bani la el*: nem tud takarítani, a pénz nem marad meg a zsebében.

mărieș (┐┐┐): *máriás*, kártyajáték.

meghiș (┐┐): *mégis*. *O luat și leacuri și meghiș n'o folosit nimic*: orvosságot is vett s mégis nem használt neki semmit.

meșter (┐┐): *mester*, ügyes. *Meșter e dracu, dar măi meșteră-i cîte o babă*: ügyes (mester) az ördög, de még ügyesebb egy-egy öregasszony.

măștășug (┐┐┐): *mesterség*, művészet, ügyesség. Ebből: *măștășuïesc* (┐┐┐┐): mesterkedik és *măștășugar* (┐┐┐┐): mesterember.

miheiū (┐┐): *műhely*.

minton (┐┐), *mintonăș* (┐┐┐), *minteni* (┐┐): *menten*, mindjárt. *Merge Luna la oraș, vine Marția mintonăș*: elmegy hétfőn a városba (akkor van hetivásár Abrudbányán), jön vissza *menten* (mindjárt) kedden.

mîntuïesc (┐┐┐): *ment*. Az összes oláhság is ismeri.

mîrgheș (┐┐): *mérges*, haragos.

mîrt'ic (┐┐): *mérték*. *Dacă are mîrt'ic la gură, atunci e bine*: ha van *ennivalója*, akkor jó. *Un mîrt'ic de fărînă*: egy mérték liszt. A mérték szó másik alakja: *mêrt'îug* (┐┐): *mérték*, egy kis faedény, mellyel vesznek vámot a molnárok az örölni való gabonából. *Un mîrt'îug de grîu*: egy mérték buza.

mîiruïesc (┐┐┐): *nyer*. A nyer igéből lett először *îiruïesc*, aztán *mîiruïesc*.

mînerușag, *mînerușag* (┐┐┐): *nyereség*.

mîisarăș, *misarăș* (┐┐┐): *mészáros*.

mișca (┐┐): *miska* (lónév).

mocîcolesc (┐┐┐): *mocskol*, bemocskol.

mojer (┐┐): *mozsár*. (*Mojar* (┐┐) alakban ökörnév).

morcoașă (┐┐┐): *marokvas*: lamina ferrea, quae axis currus munitur (LexB.).

moroc (┐┐): *murok*. *Au întrat porci în gard și mi-au mîncat morocii*: bementek a disznók a kertbe s megették a murekokat. *Zamă de moroci*: murekleves.

moșcoșesc (┐┐┐): *mocskos-ból*: mocskol, bemocskol.

motrînc (◡◡): *motring*.

mujică (◡◡◡): *muzsika*.

mujicaș és *mujicuș* (◡◡◡): *muzsikás, muzsikus*.

mulătuiește (◡◡◡◡): *mulat*. *Toată noaptea or benchetuit și mulătuiește*: egész éjszaka vigadtak és mulattak.

musai (◡◡): *muszáj*. *O murit musai*: meghalt a *muszáj*. *Dacă nu poți, nu-ți musai*: ha nem teheted, nincs *muszáj*.

muștră (◡◡): *muștra*. 1. katonai gyakorlat. *Cătanele fac muștră*: a katonák muștrát csinálnak. 2. minta, mérték. *Muștră de haine*: ruhaminta; *muștră de vin*: borminta. *Săbăul ia muștră de haine*: a szabó mértéket vesz ruhára.

muștrăluiește (◡◡◡◡): *muștrál*.

nădrag (◡◡): *nadrág*.

(Vége következik.)

STAN VAZUL.

A GYERGYÓI NYELVJÁRÁS.

Tájszók.

A) Gyergyó leírása.

Bevezetés.

Egy olyan különös tartományba vezetem olvasóimat, hol nemcsak a bíró, hanem még a malac is lehet *șigoru* (vézna), hol a nem teknős békának is van *békatekenyője* (fekete külsejű és fehér belsejű kagylók a nagy vizek fővénye között), hol a *csiki szür* nem olyan, mint a többi szür, de szárnya van, mint a haveloknak s gyakran a levegőben repül, néha a szántóföldeken bukdácsol és mindig énekel (*a barâzdbillegető*); hol nemcsak lovát a gazda, hanem vég vásznát a szabó is *megfuttatja* (megméri); ahol különben nem tanácsos futni, mert ha valakiről az a hír, hogy *megfutamodott* (megbolondult), menten az örültek házába csukadják. Bámulatos hely, hol nem a sok szép leány *hiu*, hanem a ház padlása (*hiu, házhiu* = padlás), hol csak a kicsi fiú a *gyermek*, a kicsi leányka nem, hol azonban van mégis olyan leány, aki *fiuleány* (egyedül való leány) s aki aztán igazán nem tudhatja magáról, hogy fiú-e vagy leány. Érdekes föld ez, hol az emberek *élete* be van kerítve s a halál sohasem, csak a végrehajtó veheti el (telek); hol a szegény kántortanítónak ha csekély is a bevétele, de mindig *szép kiadása van* (ének). S különös eszű emberek ezek, kiknek az összes jogtudományok legnehezebb könyve is mind *könyü* (könyv), s míg nekünk alig akar bemenni fejünkbe sokszor még egy könyv is, nekik még a szemükből is mind *könyvek* potyognak — mikor sírnak (*könyv* = könny). És áldott vidék, hová az égből is *arany esső* hull (langy esőnek az a neme, amely olyankor esik, midőn a nap is süt) és sajnos mégis szegény a nép. de gazdag — lélekben!

Hegyek-völgyek között.

(Hegyek, mezőrészek, határjelek és vizek nevei.)

A sok vadregényes hegynek még nevei között is elbolondul az ember, hát még aki maguk közé, az itt következő hegyek közé kerülne?

Árkoza, Bakta, Batrina, Barátok sorka, Bucsintető, Bükkhavas, Cofrankahavas, Cohárd, Csobothegy, Csudálókő, Délhegy, Fekete rez, Gréces, Háromkút, Hegyes, Jáhoros, Kecskerez, Kereszthegy, Kishavas, Komárnyék, Közrez, Libán, Lóhavas, Mezővész, Nagyhagymás, Oroszbükk, Öcsémteteje, Piricske, Pongráctető, Rivó, Sármánhegy, Tatárhágó, Tatárkő, Tatárkút, Tarkő, Tinova, Várhegy, Várdomb, Vereskólok, Vigyázó kő stb.

S ha feljutottunk ezek tetejére a *hágón* (meredek hegyi út, átvittem minden útnál a meredek rész), adjunk igazat Vajda Jánosnak, hogy »ragyogni fent, pihenni lent jó!« és ereszkedjünk alá a *lűtőn* (lejtő) a völgybe, hol lombos fák *hűmességében* a patakmormolás, madárcsicsergés s az *ódalból* (hegyoldal) hangzó nótája a pásztorfiúnak bájos zenévé olvad össze s végiglegyinti arcunkat édesen az enyhe szellő. A *vetésen* vagyunk (a határnak az a része, melyet ez évben bevetnek, vagyis megművelnek), túlhan idelátszik kopárabban a *nyomás* (ugarnak hagyott határrész, mely legelőül szolgál), ahol van a *reglő* (legelő), ugyan a vetésben is látunk *pallagokat* (be nem vetett terület), de ezek jövőre *kaszállónak* (szénatermő hely) készülnek. S végignézve úgy látjuk, még fölösleges vigan daloló pásztorunk nótájának ez értelme:

»Ne mennyi rózsám a tollóra!...«

mert *tolló* (az egész mezőt is nevezik így aratás után) még csak ősszel lesz. Most legfőllebb csak arra inthetné rózsáját, hogy ne menjen a *sejméke*be (süppedékes hely) s ide sem azért, mintha a lány lenne gyöngye, hanem ellenkezőleg a föld, s ha belesülyed térdig is és kihull az étel az ételvivő lány szotyrából, akkor igazán elénekelheti:

»Ki hoz nekem friss kenyeret?«

Mert künn a *vápában* (hegyoldal) nagyon *poronyó* (porhanyó) a föld, az *észokos helyeken* pedig (a naptól kevésbé ért nedves terület) nagyon vizenyős, a mezőn *honcsokok* (hangyaturás), az oldalon *csöpleszék* (cserjés hely) akadályai a jó szénatermésnek, szóval a szegény embert még az ág is húzza.

Termőföldében az elemi csapásokon kívül a marhák is tennének kárt, ha nem akadályozná a *vetéskapu* (a falu végén levő kapu, ma már ritka). Kétlábú marhák ellen *borozdával* (barázda) és *cüvekkel* (cövek) védi földét, de a gonosz szomszéd a *borozdát* elszántja s a *cüveket* beljebb veri, csak hogy mindig magáéhoz szánthasson egy-egy darabot szomszédja földéből. Testvérharc, kard helyett ekével!... *Csóva* (tilalomjel), vagyis *métafa* (tilalomjel) és *lármafa* (a legmagasabb helyre emelt négylábú építmény, melyet ellenség betörésekor

jeladás végett meggyújtottak) is van nagyobb biztonság kedvéért figyelmeztetésül.

S ha szemünk a mindig siető hegyi patakra esik, megszégyeljük magunkat, hogy oly soká hevertünk. Hátha még meg is kóstoljuk, hogy az milyen friss és mi milyen lusták valánk! Tartsunk vele hát végig a *martján* (part), s csörtlésünkben a kedves kis nefelejcs legyen most arra emlékeztető: »engem durva eltapodásodtól megkímélni nefelejcs«!... Utitársunk, a patak, vigan cseveg ugyan, de azt mégis csak nekünk kell kitalálnunk, hogy ki ő, honnan és hová megy?... Neve *Tászik pataka*, jön a *csorgóból* (forrás, melyből a víz kis vályufélén foly ki), mely bölcsője volt s megy a *Halasággal* az *Orotvába* s ezzel a *Marosba*, mely valamennyiöknek sírja lesz.

S megállva a Marosnál, midőn Gyergyót elhagyni készül, ha volna oly éles szemünk, minden egyes habjáról megállapíthatnók, hogy melyik a *Baktapatak*, *Borzonpatak*, *Békény*, *Borpatak*, *Csinód*, *Ditrópataka*, *Eszenyő*, *Fejérpatak*, *Güdüc*, *Heveder*, *Magyaróspatak*, *Kőpatak*, *Orotva*, *Putna*, *Székpatak* és *Visszafőjő* vizének a habja, mert ezeknek a belefolyása növeli meg őt oly nagyra, hogy *tonyái* (örvény) oly mélyek.

Állatok.

(Állatok neve, állathivogató szók és betegségek.)

Benépesítenek ezek minden helyet. A levegőt a *csészle* (szunyog) *harukáj* (harkály), *kukukk* (kakukk), *lőjánkamadár*, *lencsóka*, *láncsóka* (barázdabillegető), *lepíté* (lepke), *ülü* (ölyv), *szeméti pinty* (pinty) és *vereb*. A vizet a *kégyő* (kigyó) és *varasgyék* (varasbéka). Az erdőben korlátlan úr *Gáborbá* (a medve). A mezőben bujkál a *gyék* (gyík) és *isten báránya* (kicsiny piros bogár). A *csükeret* elfoglalják a *bérbécsék* (juhok), bárányaik között van a *bélíce* (szőke) és *vakisa* (szeme körül feketés a szőre). A kétéves juh *üvecs* s a többiekkel együtt *bri-re* hallgat. Az istállót elfoglalja a tehén és *bihal* (bival); mindkettő lehet *meddü* (meddő) valamint *ünő* (ha még nem borjuzott) és *csábali*, vagy *hizbali* (jobb- vagy balról befogva). Ott van helye a lónak is, mely *csitkóból* (csikó) lesz és meg van engedve neki a *pipázás* (pipál a ló: fejét lógatja). Az ábécé-hez keveset ért, de megérti, hogy »nye zab, nye!« (ezzel csalogatják), *hók*, *csá*, *curukk*, *gyi* és *hi* (biztató szavak). Ökreit, teheneit pedig így biztatja a gazda, miközben vigan csergeti nyolcágú ostorát: *Csá Fickó, hujde Bolokán!*

A *disznók* (disznó), melyek között van *verő malac* (hathetes), *südő* (féléves), valamint *szigoru* és *rideg* (vézna) *malac*, elfoglalják a *pocsoját* (mocsár). Ha könnyen engednek a csalogató *cska*, *cska* hívó szónak, megtörténhetik, hogy berohanásukkor rájuk is rivalhatnak: *Huj ki, nye!*

A szemétdombon uralkodik a hagyományos *vörös kókis* (kakas), melynek mindig kérdik, hogy »elmondjam-e meséjét«, de sohasem mondják el. Ami rész az udvarból még üresen van, azt betölti a *réce* (kácsa), mely ki sem mozdulna a vízből másképp csak a *ruca-ruca* hivogatásra. A *csürke* (csirke) a kevertre és a *csip*, *csip*, *csip* szóra szokott ro-

hanni eszeveszetten. Míg a tyúkot úgy hívják: *kota*, *kota* és úgy kergetik: *hess*!

Láncra van ott verve a *Burkus*, a *Muszka*; a *Betyár* is el van fogva s a *Tisza* is meg van fékezve (kutyanevek).

A *pécus* a tejfel körül gazdasszonykodik (a *macska*); a *férég* (egér) a szalonát menti meg a megavasodástól s a *buzgány* és *pocok* (patkány) hol segédje, hol principálisa ebben. A *palack* (poloska) a falat s a *paducs*, *badari* (tetű) ha üres valakinek a feje, azt tölti be, hogy még az üresfejűről is el lehessen mondani: »*Ennek sok van a fejibe*«. Végül a *prűcsők* (tücsők) a *fűtő* alatt kellemetlen csiripelésével csendes éjszakákon fölöslegessé tesz minden ébresztő órát.

A ló *kehés* (hurutos) és *szopornyicás* (szopornyica = szájbetegség), a juh *metés* (mételyes) és a tyúk *pipos* lesz (pipja a szomjuságtól nő). Az előbbieknél, ha megszűntek *evelenek* (elevenek) lenni, megvan az a kiváltságuk, hogy *kopóba állhat a négy lábuk*, s amelyek életben maradnak, hogy azok közül, — az emberekhez hasonlóan — orvosára rossz viccet egyik sem csinál ott, ezt a beszélőképeség hiányán kívül még annak is tulajdoníthatom, hogy Gyergyó állatai között számár nincs.

Növénygyűjtés Gyergyóban.

(Növények és növényrészek neve.)

Gyűjtsük össze Gyergyó növényeit ide e helyre! Kezdjük a hegyeken, hol a *kokojza* (áfonya), *borfüge* (vadribiszke), *szőrös füge* (aprószemű szőrös egres), *mána* (málna), *marti lapi* (zöld káposztalevél helyett főzésre használatos), *sósdí* (sóska), *hirip* (ehető tinórú), *csapirka* (csiperke), *bojza* (bodza), *belekényer* (berkenye), *bikfa* (bükfa), *szádofa* (hársfa), *cserefa* (cserfa) és *juharfa* (jávorf) kínálkozik gyűjteményünk részére. Innen, valamint a völgyből is esetleg *imoját* (moha) s a rétről *lóheverdit* (lóhere) szakítsunk. S a *papvirágot* is (margaréta) szólítsuk fel: »*Forogj, forogj papvirág*« bele a gyűjteményünkbe. Juttassuk ugyane sorsra a *mocsárdit* (mocsárvirág), *tajigavirágot* (fehérvirágú növény) és *pipevirágot* (pitypang) is. Sőt a *kukukk-virágnak* (kakukfű) is engedjük meg, hogy gyűjteményünkben elbujva, kiálthassa az őt keresőknek, hogy *kukukk*!

A *gabonát* (rozs) s a *törökbúzát* (kukoricát) se feledjük. Sőt a *burujánokat* (burján, gyom) se vessük meg, amelyek közül ugyan egy se *ritkább* példány; rendkívül sűrűen burjánzanak föl: így a *kutyakapor* (*Cotula foetida*), *kutyatej* (ugyanaz), *csihán* (csalán), *disznókáposzta* és *papsajt* (különböző gyomok).

Sőt még jó is, hogy e gyomoktól megszabadítjuk a veteményeket: a *pityókát* (burgonya), *ribizlit* (ribiszke), *körtövet* (körte), a *gyilán*-, *gyalog*-, *viasz*-, *bihal*- és *tarka faszujkát* (*gyilán* = fehérszemű paszuly, *gyalogf.* = amelyik mellé nem vernek karót a kertbe; *viaszf.* = finom sárgahüvelyű paszuly; *bihalfaszujka* = durvahüvelyű és nagy barnásszemű) s végül a *petérzsejmet* (petrezselyem) és *kalarábét*.

A *bisi alma* (birsalma), *divó* (dió), *marzsaszöllő* (malozsa) és

tengeri füge (füge) nem tartozik ide, mivel ismerik ugyan Gyergyóban is, de itt nem terem.

Részeiket illetőleg mindeniknél látunk *gyükert* (gyökér), *bingyót* (bimbó), a törökbuzánál még *kocsányt* (szár, mely leszedéskor a földben marad), *haját* (a kukorica emberi hajhoz hasonló része), *panusát* (ami a csövet fedi) és *csuszát* (csutka). Az almának, körtének van *csugája* (csutka), a füzfának *pimpója* (barka), a fenyőfának pedig *csutikája* és *botikája* (mindkettő a toboz neve) s a gabonának *ucsuja* (a rostálás után maradt rész) is.

Egynéhány szál virágot még gyűjteményünkbe! Tűzzük ide a *tulipántot* (tulipán), *bisziót* (kis fehér izsópszerű virágú növény), *vilóját* (viola), *pántikafüvet* (zöld- és fehér csíkú növénylevél, pántlika alakkal), a *kaszavirágot* (a liliom hosszúkás, éles levele), *bódogasszonylapit*, *mámucsicsákot* és *vénasszony-büzlentyüt* (mindhárom erős és jó illatú növénylevél).

De ki tudná összeszedni mind, hiszen oly tarka, oly bájos tőlük Gyergyó rónája!

Befejezés.

(Időjárás szavai.)

Gyergyó hegyeit, völgyeit bejárva, állatait és növényeit látva, álljunk meg a gyergyói síkság közepén, hol »érik a, hajlik a buzalkalász«... Itt lányok aratnak, ott legények kaszálnak, a porzó országúton borvizes vagy *kotyós** embernek szekere dőcög végig s nem ritkán fényes hintó is robog Borszék felé... Az egész síkságon aranyos verőfény ömlik el — s a munkások kedvén is. Nekipirult arcú lányok pajkosan csalogatják a kis felhő mögé bujt napot: *Jere meleg, menny el hideg*...

Kár volt, mert egyszerre valóban szokatlanul rekkenő lesz a levegő, a *boszorkányszél* (forgószél) végigforog s mindenki tudja erről, hogy közel van a *nagy üdő* (vihar).

— *Förmeteges idő lesz* (vihar), biztatják egymást a szénacsinálók gyorsabb munkára s a nap felhőbe búvása miatt a félsötétben éreznek kezükön egy-két cseppet. Sietve húzzák össze a szénát, de a szél széttépi, aztán egyet nagyot *görget* (mennydörög); rá kitor a zápor sűrű nagy cseppekben és van futás. S mikor hirtelen el is állott s már csak messziről dörög, akkor veszik észre, hogy kár volt úgy megijedni, hiszen ez csak *csapó esső volt* (hirtelen jövő zivatar) s még hull ritkán, miközben a nap is kisüt és ez már az *arany esső* (langy eső, mely napsütéskor hull).

S mielőtt az *áldott nap is leszentülne* (lenyugszik), nézzünk még végig utoljára a síkságon, az azt bekerítő kék bérceken, gyönyörködünk ringadozó aranykalászos mezőiben, míg a beálló est sötétsége el nem rejti szemünk elől, s a lenyugvó nappal együtt búcsuzunk el mi is a gyönyörű szép Gyergyótól s ha elaludva is azt találjuk látni, úgy bizonyára nagyon szép lesz álmunk!

* Marosszéki fuvaros.

B) *A gyergyói székelly (életkép).***Atyafiság.**

(Rangfokozat, rokonsági fokozat és családtagok neve.)

Egyszerű emberek mind, egy *goróf* (gróf) sincs közöttük, legföllebb csak *bárá hujki* (tréfás címezgetés) és *kontesz karalábé* (szintén tréfásan). S habár akad közöttük is »*Nagyrágos, mégse mongyák naccságos.*« *Meltóságos* (méltóságos) még kevésbé található. Azonban *kúdus* (koldus) sincs sok, ha nem számítjuk ide azokat, kik elszegényedés miatt *Móduvába* (Moldovába) kénytelenek vándorolni.

Itt az egész nép *rókon* egymással. Ha addig soha nem látta is egyik legény a mászt, mégis így köszön: *Szerusz tesvér!* Megszámlálhatatlan a sok *ját* (drusza), *kománé* (komaasszony) *ángyom-asszon* (sógorasszony) s a

»*Komámasszon, meg eggy asszon,*
... *Mind a kettő részég asszon.*« ...

Csalárdot (család) úgy alapítanak, hogy miután már eleget járt *guzsajásba* (látogatóba a lányhoz) az *éfi legén* (ifjú), akinek akkor *bölegén* lesz a neve, a *feleségire lőjendővel*, akinek akkor *hazai* és *hevezü* (menyasszony) lesz a neve, a *bőfények* (vőfélyek) és a kíséret többi tagjának jelenlétében megesküsznek; ennek az a jelentősége, hogy őket *imán* (már) *csak ásó s kapa válajsza* (válassza) *el egy-mástól*, amikor egyikük *ögyvez* (özvegy) marad.

De csak akkor mondható valaki egészen *csalárdos* (családos) embernek, ha már lett egy-két *buba* (csecsemő). Lassan, assan messze szétágazik a *falamia* (familia), hol rendesen *táti* (nagyapa) és *nannyó* (nagyanya) is van és sok, sok gyermek, akiket *daraboknak* is szoktak csúfolni, pl. *Hallgass, te Ruszka darab!*

Alapíthatnak családot azok is, kik törvényesen nincsenek egybekelve, akik tehát csak *hitelbe élnek*.

Testalkat.

(Testrészek és mozgás.)

Volt a szomszédunkban egy délceg, ügyes legény, *Orosz Ęstán Pista* (Ěstán az apja neve). Ahogy meglátta a német, azonnal rámondta a *táglikot* (tauglich) s még a katonák között is a legszebb: huszár volt. Mikor hazajött az obsittal és szép piros huszárruhában, sarkantyupengetve megjelent utcánkban, mindenikünknek az volt titkos vágya, hogy »bár huszár lehetnék én is!« A falu legszebb leánya ment hozzá feleségül és esperesünk el is dicsekedett vele, hogy soha ilyen szép párt nem esketett még teljes életében, pedig ő már 70 hosszú évet élt.

S a daliás ember ilyenforma vala: *Hosszu lugárnak* (hórihorgas) nem mondható, inkább vállaközös, semmint *cěrnakáplár* (hosszú vékony). *Eszetokja* (a koponya tréfás neve), melyben agya, vagyis a *verő* van

(velő), ékeskedik *filekkel* (fül), melyekről meg szokás kérdeni: *szi-j-ë vaj* (vagy) *pating?* (tréfás kérdés). *Ábrázata* (arca) barna, melynek főekessége a *bahusz* (bajusz). *Mejiben* (mell) van a *ves* (vese) is, melyen alul van elől, felől az *éhája* (gyomra). Van *ujja bëgye* (hegye) és *kezeháta* (kézhát). Ujjait, ha kinyújtja, ez az *arasz* (arasz), ha összefogja, *kujak* (ököl). *Térgye* (térd) irányában van *hargas ina* (láb hajlása) és *lábujkai* (lábujjai), hátul *talpa szive*, vagy *talpa szija* (a talp lábujjon hátuli neve). Még ha *erégél* (mendegél) is, kackiás; bámulatos fürgén tud *aprittani* (gyorsan megy). Kezeivel *tarogat* (gesztikulál), ujjával ügyesen *pittyogtat* (pattint, csattint). Szájával az evésen kívül *csárog* és *jól morzsol* (lármáz, sokat beszél), ha kell és nagyokat *töpik* (köp), ha nem kell is. Szemével rendkívül élesen és messze tud *nézni* (nézni). Egy szóval ügyes ember ő. Azt mondják, összes atyafiságában, valamennyi apatárs, komatárs és sógorai között sincs még egy is több ily ügyes ember. Pedig dehogy! Minden székelly ember ilyen.

Ruházat.

Orosz Ęstán Pistából már Ęstánbá lett; a hammu helyett már azt mondja, hogy »mammu«, egyedül csak tiszta és csinos öltözködése mutatja még benne az egykori csinos és délceg huszárt. Nem úgy áll rajta a *gúnya* (ruha), *minha villával hánták vóna rëja* (szólásmód), különösen, midőn vasárnap »viradóra szól a falu harangja« ...

A *bikfaharisnyát* (dolgozó, vászonnadrág) sutba dobja és *abaposztó harisnyát huz* (finom darócnadrág) *csidmát, cëpököt* (csizma, cipő) és minden *lábbelit* (csizma, cipő) megken hájjal, de nem mulasztja el torkát is megkenni pálinkával a vén ravasz. De meg ne lássa az asszony, aki teremtetkezés dolgában is méltó élete párja a néhai huszárnak!

Szerencsére nem is látja az asszony, mert most éppen a tükörben fésülködik. A megmosott *vátozót* (*változó, fehér, tiszta*: az ing nevei) már kirakta; tiszta *pëndében* van már ő is (ingaly); *istirimfit* is húzott (strimfi, női harisnya) s miután fölvette *szóttés rokojáját* (saját szövésű vászonból varrt szoknya), mely fölé *előruvát* (kötény) is kötött, segít takaros kis lányának haját *pántikába* (pántlika) fonni.

Ęstánbá ezalatt magára szedve a tiszta inget, tiszta *lábravalóban* (gatyá), tiszta *kézbelivel* (*kézbeli, kicsi ruva, zsebbeli, zsebkeszkenyő* a zsebkendő nevei), még az *ucuka* is (kis kabát, zeke, szokmány = nagy kabátok; *kozsók* = kis bunda, *ujjos* = szintén kabát) tiszta rajta, úgy érzi mégis, hogy nincs egészen tisztában — magával, mert hej, az a rezes! (pálinka) ...

Az asszonyok hosszasabban öltözködnek s míg a sok *firiskó, vizitka, lékri* és *kurti* közül (női kis kabátok) kiválogatják az *innapit* (ünnepi), addig Ęstánbának bőven jut ideje kijózanodni, főkép mint-hogy még a *szógájával* is ki kellett magát pörölnie, aki — már ki hallott ilyet! — *vasárnap léttyire* a *bocskortákját* (toldalék a bocskor fenekén belül) kezdi *baggatni* (varrogat).

A köjöknek is jót koppintott a körmére, ki a hetykén lép-

kedő segédkantor ünnepi *porcolánnagyragja* (tarka pikétnadrág) ellen merényletet akart elkövetni, a jó lucskos sárral.

Még csak egy *jádzó szén* (változó színű) *keszkenyőt* (kendő) tett fejére az asszony s egy *nyálazót* (állkendő) kötött az otthon maradó csecsemőre, ki már szintén friss *pókarongyot* (pólya) és *póka-kötőt* (pólyakötő) kapott s aztán indultak a templomba.

Estánbá ugyan a faluháza tornácába akart megszökni, hogy elpolitizálja a mise idejét, de felesége megcsipte.

— Hallájé? mit monda vala ténnap a Vágási Bedenékni való házra? Bizog aszt monda vala kijed, hogy jó hogy a tüzlang vesse fél! Igaz és, hogy kiturt münköt belőlle, nem igényes (egyenes) uton kifosztott mindenünkből a vén csaló. De biza mégés nagy véték vót ojan rosszat kívánni ökemire, hogy tüzlang vesd fél. Éggy-kettő! még ké gyónni máji nap kijednek, hogy a lelke és ötözzék tiszta *gúnyába*.

Házi eszközök.

A vén csaló Vágási Bedenek háza hétfőre virradóra lángokban állott.

Az udvar s még az utca is a házból kihordott *csatókákkal* (mindenféle házi eszköz) megtelt, de meg is ürült.

Akik mások kárából szoktak hasznót húzni, ellopkodtak mindent. *Bicski*, *bicsok*, *kocorbicska* (a bicska nevei) soha többet nem fog ki-nyilni a Bedenek gazda zsebében. *Tekenyő* (teknő), *küpillő* (vajverő), *légej* (kis hordó), *bádírka* (hordócska), *sétár* (sajtár), *negyedés* (ürmérték, $\frac{1}{4}$ vékás), *borított* (födeles, kerek faedény a turónak), *kandér* (nagy ércfazék), *tepsi* (bádogedény), *kászró* (bádog, vagy ércedény), *basa* (pálinkafőző kis rézüst), *kán* (kancsó), *bokáj* (hosszú kancsó, mint a kán), *kártya* (vízhordó faedény), *éveg* (palack), *csipor* (csupor), *ibrik* (findzsa), *tánygér* (tányér) és minden edény gazdasszonyt cserélt.

A *röstát* (rosta), *szűrűszitát* (szűrő), *szűrüt* (szintén szűrő), *kalánt* (kanál), *üstlábat* (készülék, melyre az üstöt teszik), *guzsbat* (készülék, melyre az üstöt akasztják), *sollót* (sarló), *vaskalánt* (lapocka), *a vonót* (piszkafa), *penetét* (eszköz kenyérsütéskor a szén elverésére), *lapittót* (sodródeszka) és a *laskasírttót* (sodrófa) *elsírttették* (lopták).

Acskót (zacskó), *átalvetőt* (iszák), *lámpit* (lámpa), *pillancsot* (mécses), *koppantót* (hamvvevő), *galickát* (kalitka), *sorófit* (sróf), *pistajt* (pisztoly), *káflit* (kapszli) és még a *lopót* is ellopták (pénzgyűjtő persely) s minden *istarangot* (kötél); csak néhány *gyujtó szálkát* (gyufa) feledtek még ott, hiszen ha tűz támadna is belőlük, nincs itt már semmi, ami le ne égett volna porig, mert a sok átok megfogta! ...

A székelv ház.

A leégett ház helyett már újat építettek, amelyről a szakértők úgy nyilatkoztak, hogy ilyen szép nincs a faluban. Jerünk tehát, nézzük meg!

Belépve a *galambbúgos* kapun (galambdúcos kapu), elénkbe tárul a ház külseje. A tetőn, mely máshol csak *zsuppal* (kicsévelt kéve), vagy legfőlebb *dránicával* van fűdve (a *zsinde* egy neme), itt új *zsénde* ragyog. *Szarufa* tartja a födelet, mely az *esztérhejban*, *csöpögőben* (mindkettő az eszterha neve) ér véget. A négy sarok, vagyis négy *bütü házgörézd* elnevezésben is részesül (a ház szögletének nevei). Alul kereken *talp* és *tótés* (a ház körül érő kiálló rész, melyre ülni is lehet) helyett cifra *tornáncot* (tornác) látunk itt. És elül találjuk az *ereszt* (előcsarnokféle).

A ház mellé szép kis *sütőt* (nyári konyha) csináltak. Közelében gazdasági épületeket építettek: az *éstállót* (istálló), *kottyeszt* (borjúól), és *kutricát* (baromfiól); a csürt leghátul a *csükerbe* (csürkert, mely a csür körül van). Ebben szoktak lenni a juhok, melyek künn a hegyeken *kosárba* vannak bekerítve (szétszedhető kerítés éjjeli szál-lásul), hol *kajibában* (kunyhó, többnyire sátoralakú) őrzik a juhászok. Az ilyen *eszténa* (a juhoknak sövénnel bekerített fejő- és alvóhelye) lehet *szērésztena* (midőn több gazdáé és szerre jár úgy a fejés, mint a juhhaszna) és *derékesztena* (egy gazda esztenája)...

Megnyomva a *fordított* (kilincs), ha nincs *retesszel* (zár) elzárva, feltárul az ajtó és feltárul a ház belseje is.

A *fődön* (föd = a szoba padozata, mely leggyakrabban csak pusztá földből áll, de ha be van is padolva, a padlás néven kívül még akkor is nevezik fődnek is) a *csēcsemő mászása*, ez a jel most sem csalt, mert tényleg belépünk mi: e ház vendégei (»*Ha a csecsemő mászik, vendég jó*« .. babona).

A gazda tessékeli vendégeit, hogy lépjenek be a *besső*, vagyis a *nagy házba* (belső, nagy szoba), mert itt a *küsső ház* (szoba) *zakotás* (rendetlen) s ablaka be van ugyan *pappázva* (ragasztva, a kitörés után), de nagy a *cúg* (huzat)!

A *tálasról* (bútor az edények tartására) poharat vesz elő, a *cserepes* alá (cserepépítmény a tűzhely fölött, cserepkályha) a *gócajba* (kemencealja, vagyis a szobai fűtőkemence egyik végében belül levő ülőhely), még egy fát tesz a tűzre, kihúzza az ételt a *ponkra* (a tűzelő széle), hogy el ne főjön, s bevezet a »besső házba«, mely díszesebb, mint a másik szoba: ott csak cserepes volt, itt már modern *fűtő* (érckályha) van; ott csak egyszerű *dusza* (szalmazsák) egy rozoga ágyban, itt *vetett ágy* (magasra fölvetett, díszágy), ott csak *almáriom* (házi szereket és edényeket tartó bútor), itt *kasztén* (kihúzható fiókokkal ellátott szekrény, láda), ott csak *pohárszék* (kis pad, melyen esznek), itt »tulipántos« asztal van...

Gyergyói étlap.

A ház szemügyrevévésekor a mozsarak csengése, a *vagdaló kés* (nagy kés, széles pengével) csattogása, no meg a nekiperült gazdaszszony sürgése-forgása a konyha körül, annyira felkeltette a figyelmet és kíváncsiságot ételük iránt, hogy nem találom fölöslegesnek egy gyergyói étlap bemutatását.

Előbb azonban lássuk az anyagot, amiből főznek. A *hiuban* mindig látunk *akasztott cigányt* (a sertés füstre akasztott egész szalonnájának tréfás neve). A kanapéban találjuk a mindennapi *kényert* (kenyér) és ünnepnap i kalácsot. Sütéskor *galambos* (madáralakú sütemény a maradéktésztából), *kókonya* (általán a husvéti szentelt, de a gyermeknek csinált kalácsrésztából való galambos értelmében is használatos) és *vakaru* (tömött tésztájú, hosszúkás kis lepény a maradéktésztából) jár ki a gyermekeknek, épúgy, mint *pujiszkafőzéskor malac* (*pujiszka* = puliszka; *malac* = ennek a fazékban maradt részéből turóval csinált ovális alakú kis lepényforma). Ha nem ügyel a gazdasszony, *mézgásan* (szijasan) sül a kenyere s az ilyen *papácsi* (a rosszul sült kenyér gúnyneve) olyan, mint a *kiszi* (zablisztból készült kocsonyaszerű savanykás pép lehet, ott ahol még divatozik, de nálunk nem ismerik s csak ilyszerű hasonlatokban él még a neve is), valamint a *pujiszkának* főveszedelme a *matyuka* (megcsomósodás). *Pujiszkát* többnyire olyankor főznek gyakran, ha fogytán a kényer s nem akarnak kölcsön kérni, mert a »*Kőcsön kényer kész adósság*« . . . A *kamarában* (kamra) egy-két *juhaszna* turót (amennyit egy juh után egy nyáron kapnak) is és *ordát* (a turó egy neme) látunk. Annyi liszt van néhol, hogy meg is *dollik* (romlik). Itt tartják az *alutt téjt* (savanyú tej) és gyűjtik a *téfélt* (tejfel), amiből vajat *küpnének* (köpnélni, vajat verni), melyet eladnak, de előbb *iróját* (tej-nemű folyadék, ami a vajverés után marad) megisszák s *csépűjét* (a vajnak kiolvasztás után maradt salakja) megeszik. A *kamarában* áll még a *zöccség* (burgonya, petrezselyem, cékla, murok stb. együttes neve), mindenféle *kőccség* (az eleség), a *prémonda* (szintén eleség, mely a munkások számára ki van szabva), szóval az összes *elemőzsia* (eleség).

Következik a gyergyói étlap, amelyben felsorolt ételeknek habár nem megevésére, de elolvasására »jó szívvel lássuk« a nyájas olvasót . . *Tessék Isten áldásából! . . . Nyujjon héjza!* (ételhez hívó tessékelő szólások).

A) *Miesnap i elemőzsiák*: 1. Jó hajnalban *rütyü* (pálinka). Melléje egy *sorkolat kényer* (egy karaj), esetleg *domika* (kenyérleves turóval), vagy *bócu j* (turós bócu j, turós puliszka).

2. *Délebéd* (ebéd). Leves, melyben lehet *sárogkása* (köles), *morzsolt* (morzsolt tészta), vagyis *csibbédett* (morzsolt), és lehet *laskaleves* is (metélt). Jómódú embereknél a *csucusu* sem hiányzik (hús).

3. Este: *Tokán* (olyan, mint a gulyás, csak hogy alig van benne lé), *bámos* (sajt megolvasztva), sőt nagyon jó a *gombojag pityóka* is (fől nem vagdalt burgonya) a *maga mundériájában* (egyszerűen).

4. Nyalánságok: *körtöve* (körte), *magyaró* (mogyoró), *divó* (dió), nem baj, ha *kócsos* (nem síma héjú), *kókis* (kukorica pattogatva) és *pujkuca* (a ki nem pattogott rész); a kicsikének *nádméz* (cukor), *zsëndice* (a turócsinálásnál származó édeskés ital), *festej* (amelyet a megborjazás után ad a tehén) s benne a *kokó* (sűrűsödés).

Csak nagypénteken kapható *laposka* (metélt tészta olajjal) és csak »kalákákon« *poéka* (sült leves).

B) *Keresztelőben, kánlátóban* [igy?], *rodinában* (a keresztelessel járó vendégeskedések) és *lagziban* (lakodalom), szóval az ünnepies étvágyhoz mért étlap.

Lé (leves), amennyi kell.

Tőtött káposzta, melyben *csizmadia szalona* is van (a belefőtt torzsának tréfás neve).

Formabeli (kalács), *kürtös kalács*, *botra tekercs*, *tőkebélés* (mindhárom annak a tésztának szemléltető neve, melyet fára csavarva és forgatva sütnék), *kőre lepcsen* vagyis *palacsinta*.

Végül, vagyis elejétől kezdve végig *innyavaló*, a szeszes italok általános neve, úgyszintén az *ital* is, pl. *szereti az italt* (pálinkát), rendszerint *mézes pálinka* (melegítve és mézelve).

Ez egyszerűbb ételek és italok mellett szerepel még mint különleges étel: a *hurut* (aludt tejből, zöld petrezselyemből készült turószerű keverék, melyből húslevesbe főzni való pogácsákat csinálnak), *sërdán* (juhbél része), *korpacibre* (ecet helyett savanyításra szolgál), *bozsonyica* (füstölt kecskehús), *bisi* (híg palacsinta), *dalauzzi* (mák, dió és mézből készült nyalánkság), *pánkó* (fánk), *örménypuliszka* (kalácsszerű édes tészta), *tortáta* (torta) és *bécsinált* (leves). Fehér kenyér is van, de a nép csak *közkönyert* használ (barna rozs, vagy árpás kenyér). Különleges ital a *mësör* (méhsör, édes ital), *köményes* (pálinka köménymaggal), *álkörmös* (édes pálinka), *halírka* (különös édeskés ízű pálinka), *rezes* (a pálinkafőzéskor iható nagyon erős pálinka). De mindezeket csak névből ismeri az egyszerű nép, melynek egyszerű az étele, itala; mint nótája is bizonyítja:

*Csak azért szeretem
A magyar menyecskét,
Met még tuggya főzni
A bossót s a lencsét.*

S az ő szerény vágya ennél magasabbra nem terjed...

GENCSY ISTVÁN.

IRODALOM.

Szilágy vármegye monografiája.

Petri Mór dr. befejezte Szilágy vármegye hatalmas hatkötetes millenniumi monografiáját.* Utolsó kötete most hagyta el a sajtót. Petri egy évtizedet meghaladó időn át dolgozott e munkáján, mely kevés híján háromszáz nagy nyolcadrét ivre terjed. A szerző bámulatos buzgalommal több száz levéltárból megszámlálhatatlan régi oklevelet kutatótt föl, mint jegyzetei csaknem minden lapon mutatják.

* Az egész munkának 48 K az ára (a Franklin-társulatnál és Zilahon Seres Samunál). — Kétszáznál több képpel.

Az I. kötet, mely voltaképen az eltűnt Közép-Szolnok s Kraszna vármegyéknek általános története a legrégibb időktől napjainkig, huszonöt fejezetre oszlik. Már ebben a kötetben sok olyas van, ami a nyelvészt is érdekelheti. Így pl. a 2. fejezet: a Szilágy, Kraszna, Szolnok és Zilah név eredetéről (*Szilágy* és *Zilah* nevérol a Nyr. szerkesztőjének véleményét is közli, vö. Nyr. 27: 475), továbbá a 22. fejezet, mely a viseletekről s népszokásokról szól. — Itt ismer-teti a nyelvjárást is, de csak a zilahvidékit, még pedig egészen László Gézának a Nyr.-ben megjelent kitűnő tanulmánya alapján (Nyr. 27. és 28. k.). Kár, hogy a megye többi vidékének nyelvjárásáról nem ad számot; ezekről eddig vajmi keveset tudunk, pedig ismeretük nagyon fontos volna, az általános tudományos okokon kívül két különös okból is: egyért azért, hogy a magyar nyelvterületnek hátárán vannak s nagyon keveredve az oláhsággal, másért meg azért, mert alkalmasint világot vetne a székely kérdésre is. Szilágy talán az a vármegyénk, ahol két népfaj legerősebben keveredik. Az 1900-i népszámlálás szerint 76,482 magyar és 125,451 oláh lakósa van (azonfölül 2873 tót, 1494 német stb.). A szilágysomlyói s a tasnádi járásban majdnem egyenletesen oszlik meg a két nép, s vannak egyes helységek is, melyeket úgy szólván megfelelt egymással a magyar s az oláh lakosság, pl. a szilágysomlyói járásban Perecsen (1,272:1,020), a tasnádiban Érmindszent (326:457), Érszentkirály (621:521), Érszodoró (254:319). Tasnádszántó (1.021:1,140), a krasznaiban Petenye (189:150), a szilágycsehiben Cikó (160:220), Szilágyszeg (198:200) stb. Petri munkájának III. és IV. kötetében, ahol egyen-ként tárgyalja a helységek történetét, részben megtaláljuk e nép-keveredésnek a történeti előzményeit is; pl. Tasnádszántón, hol ma majdnem egyenlő számú a magyar s az oláh, 1715-ben 297 magyar és 45 oláh volt, 1720-ban csupa magyar lakósa volt (567 lélek), 1890-ben 913 magyar és 1053 oláh! Igen érdekes volna tudni, minő hatással volt egymásra a két nyelv az ilyen vegyesajkú hely-ségekben.

A III. s IV. kötetben a szerző roppant szorgalommal össze-állította az egyes helységneveknek minden oklevélbeli változatát és minden helységnek dülőneveit. Hogy ennek milyen nagy hasznát veheti a nyelvész s a történetbúvár egyaránt, annak szép példáit lát-juk Karácsonyi Jánosnak imént megjelent akadémiai értekezésében: A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Karácsonyi éppen Petri Mór munkájára hivatkozva fejtegeti (49. 50. l.), hogy pl. a *ciher*, *harap*, *horgos*, *ropó* szók, melyek jellemző székely tájszók, szilágysági dülőnevekben is előfordulnak (*Ciheroldal* 4: 578, *Harapégés* 314, vö. NySz., *Horgosrét* 37*, *Ropó* 296).

Csak figyelmeztetni akartam nyelvészeinket e tartalmas mun-kára s elismerésemet kifejezni a lelkes és munkás szerzőnek, ki a

* Veszprém-ben is van *Horgos-utca*, l. Nyr. 2: 186 és vö. a Nyr. különböző helyein a *horog*, *horh*, *horhós* szókra von. adatokat (l. Nyr.-Kalauz).
A szerk.

mai ágáló, kiabáló és tajtékzó hazaffyak korában megmutatja, hogyan lehet csendes és termékeny munkával használni a hazának. —

SZILÁGYI ÁDÁM.

A zalavidéki nyelvjárás.

Irtai Kertész Manó. Nyelvészeti Füzetek 9. sz. (a felsőőrivel s csikszentdomokosival együtt). 1903. Athenaeum. Ára másfél K.

A Nyelvészeti Füzetek hamarosan megtalálta a maga útját. Egyik főirányát magának a szerkesztőnek nyelvjárasi olvasókönyve (4. sz.) jelölte ki, amely leginkább arra tanít, mennyi tennivalónk van még e téren. Egy másik (13.) számban már útmutatót is kapunk a népnyelv tanulmányozásához. S az alig néhány éve megindult vállalatban az említett általános műveken kívül már nyolc nyelvjárás ismertetése jelent meg az országnak legkülönbözőbb vidékeiről: Dunántúlról, a palócok és a székelyek földjéről.

Kertész dolgozata a nyugati és a dunántúli nyelvjárás-területnek egyik érintkező részét tárgyalja: a Zalamentét. A nyelvi sajátosságok leírása nagyon pontos és könnyen áttekinthető, de — azt hiszem — jobb lett volna a vidéket körben bejárni, minthogy az egyező nyelvű faluk bizonyára egy középpont körül, s nem egyenes vonalban helyezkednek el, s ez esetben bizonyos jelenségek határát meg lehetett volna állapítani, s nem lett volna kénytelen a szerző a bevezetésben kijelenteni, hogy »egységes nyelvterületnek nem mondhatni«.

A tanulmányban különben sok érdekes adat van, régiség is, új fejlődés is, és sok helyt kiigazítja s pótolja Balassa vázlatát. Az előbbieik közül fontosabbak az *-ít* s az *-int* képző *-étt* és *-ént* alakja (*tanétt, teként*), a *-nál* és *-vel* rag nem-illeszkedése, az *-ok -ők -ök* birtokos személyrag (*házok, kezek, ökrök*), *haséttava mondava* féle bővebb alakok, a *-tyű -tyü* képző eredetibb formái, s még számos mondattani régiség. Továbbfejlődés viszont a *-hő (hoz)* rag mélyhangú szókon (*királyhő!*), a tbs. 1. sz. birtokos személyrag (*házank, kezenk*), a középfok *-jabb -jebb* képzője stb. A gyakorító és visszaható képző egyesítése (*söprögellődik, rakogalóddik*) úgy látszik, Dunántúl egész nyugati részén el van terjedve; Pápa körül jókora területen én is megtaláltam (NyF. 17). — A tájszók közt is van elég ritka kifejezés. Legértékesebb az *int* (irány) szó, amely az *-int* (< *inté*) határozó rag alapszavát őrizte meg.

Térkép is van a mű végén, s enélkül ma már pontos nyelvjárás-tanulmányt ki sem lehet adni. A 9. füzetben foglalt másik két dolgozat (Varga Ignác és Szabó Dezső írták) a Nyr.-ból való különnyomat, ezért itt nincs helye ismertetésüknek. BEKE ÖDÖN.

Könyvészet.

Nyelvészeti Tanulmányok. Urál-altaji nyelvtudományi folyóirat. A v. és közokt. m. k. miniszter támogatásával szerk. és kiadja

Szilasi Móric kolozsvári egy. tanár. (Évenként négy füzet. Előfiz. 10 K.) 1. füzet. Budenz J. hagyatékából. — Lechner K. A reflex az élőnyelvek kifejlődésében. — Szilasi M. A finnugor birtokos jelző. — Ásbóth O. Jegénye és rásza. — Kúnos I. Török nyelvhibák. — Horger A. Datk. — Pálfi M. Kolozsvári glosszák. — Értesítő. — Vegyes.

Magyar Oklevélszótár 12. f. (Szállat—tarack.)

Karácsonyi J. A székelyek eredete és Erdélybe való települése (akad. ért., ára 1.20 K).

Nyelvtudományi Közlemények I. f. Melich J. Szláv jövevénysz. (XI). — Ásbóth O. A m. nyelv árja és kauk. elemei (V). — Beke Ö. A vogul határozók (I). — Ismertetések, kisebb közlemények.

Magyar Nyelv 4. f. Gombocz Z. A régi m. ételnevek eredete. — Szilády Á. Feze. — Szily K. Az eszély története. — Névmagyarozatok stb.

Természettudományi Közlöny márc. és ápr. (30. kérdés) *Patkós bor*.

Hivatalos Közlöny 8. sz. Simonyi Zs. Magyar nyelvészet (birálja Rajner Ferenc).

NYELVMŰVELÉS.

Csödök. (Levél a Szerkesztőhöz.) Szerkesztő Úr! Nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége. Végre valahára kezdünk tudni magyarul is. Ime, ezeket olvasám a minap az *Az Ujságban* (így tessék szedetni, két az-zal!): »Szóval a dráma mindenütt csak csödöket tüntet fel.« Ibsen »fenséges bukásokat rajzol színházában,« a »legyőzhetetlenül optimista« francia drámaírók meg egyre »ostorozzák a mai emberiség gyalázatosságait és szégyeneit.«* — Párjaikat ritkító arany szavak! Csakhogy végre szókhöz jut, aminek fontosságára mindig nagy súlyokat vetettünk, az egyszeregy is. Kezdünk ügyeket vetni rá, hogy ami kettő, nem egy. Erőket vesz rajtunk a határokat nem ismerő érzelem s örömeinknek — a Szerkesztő úr szives engedelmével — hangokat adunk. Testvéreim az egyszeregyben! Beh jó volna, ha mindig azokban járnánk, hogy eddig is nagy becsekben tartott édes magyar nyelveink ezután se menjenek a pongyolaság révein tönkökre. A csereken hagyott tudomány s logika dolgában csehekül álló nyelvészektől ne hagyjuk magunkat zavartatni. A rézangyalát ennek a Nyelvőr-korrigálta világnak! Csülkeinkre legények! Pattanjunk ki a síkokra s álljunk már egyszer talpjainkra! Ha latokba vetjük erőinket, mi se volnánk éppen tökökkel ütött fők, mi se estünk a fejeink

* L. A modern francia dráma *Az Ujság* 1904. II:273. Itt vannak a következő szemenszedett gyöngyök is: »Idegen kritikusok nemrég azt a szemrehányást tették a mai francia drámának.« »A dolgokat a végletekbe viszik, azaz rosszabbaknak tüntetik fel, aminők.« »Leghatalmasabb protagónistái egy katolikus Curel és egy anarchista Mirbeau« stb. stb.

lányaira. Vagy mik a szöszök! Szorítsunk kezeket s ne hagyjuk egymást. Hadd járja bolondjait a Nyelvőr! Kuttyákba se vesszük, miket se adunk rájuk. Ha valami szókká tenni valóink akadnak, minden-
nel számokat vetve tesszük papírokra. Végeire járunk mindennek s azért, bár sokszor szegeket ütnek fejünkbe a szőnyegeken forgó kérdések, bakokat nem lövünk, dugákba nem dől a dolgunk, hoppokon nem maradunk. Minek adnók hát fejünket búknak?! Csak ki a gátakra; meglátjuk, ki meri azt mondani, hogy végeink vannak?! Ha csüggedünk, tönkökre megy apáink nyelve s csődöket tüntet fel az egyszeregy.

A Szerkesztő úrnak alázatos szolgája:

CSÖDÖKRE TÖNK.*

Koaliált pártok. A Nyr. utolsó számában (210. l.) a cikk-író *coaleo* latin igéről beszél, s ebből szerinte épűgy következne a magyarban *koaleált* alak, mint *revideo*: *revideál*. Igen ám, csak-hogy *coaleo* latin ige nincs, hanem *coalo* (egyszerű i. *alo*) és inchoat. *coalesco*. Eszerint a magyarosított *koaleált* alak is képtelenség. A magyarosított alak csak a középkori latinságban *convenire* értelmében használt *coalesco*-ból volna megalkotható; ilyen formán: *koaleszkál*. (V. ö. *fluoreszkál* s más efféle). Megjegyzem különben, hogy a középkori latinság *coalitio* főnevet is ösmer. (L. Bartal.) — Abban aztán teljesen igaza van a cikkírónak, hogy bolondság az idegen szóval ízetlenkedni, mikor magyarul mondhatjuk: szövetkezett pártok.

VÉRTESEY DEZSŐ.

Igaz, hogy az *e*-töví *coaleo* csak szótárakban fordul elő (pl. nálunk MA., PP., PPB., Márton a *coalesco*, *coalnit*, *coaluerat*-féle alakokból kikövetkeztetve, — *coalo* tán a szótárakban sincs), s az is igaz, hogy a *koaliált* pártokra a *koaliert* mellett a *coalitio* alaknak is lehetett hatása. De természetesen ez se igazolhatja a *koaliált* alakot, valamint pl. a *repetitio* és *traditio* nem igazolná a *repetiál* vagy *tradiál* alakot.

ANTIBARBARUS.

Azok az idegen szók. Minap kezembe akadt Kozma Bandinak egy aprósága. Bevallja abban, hogy egyszer egy név annyira lekötötte minden gondolatát, hogy még a szörnyen gyönyörű vezércikk se tudta érdekelni, pedig az, az európai konstellációkból eredhető konflagrációk s e konflagrációk konzekvenciája s e konzekvenciák konsziderációjáról szólt.

Ezt az apróságot ma a B. N. művészeti tudósítója juttatta eszembe. Csak hasábnyi a cikk s egy *kollektív*-kiállítást ismertet. De úgy megkapott, hogy rövidre fogva bemutatom. Íme:

* Elmés dolgozótársunk soraihoz meg kell jegyeznünk, hogy a többes számmal való visszaélés korántsem az Az Újság hibája, hanem vétkes benne úgyszólván egész irodalmunk. A Nyr.-ben is sokszor szóvá tettük már, pl. 1:138, 196, 27:188 stb. (l. most Helyes Magy. 69.)

A szerk.

Olgyay kollekciója a modern művészet kritikusának, amateurjének fölötté érdekes, mert *frappánsan* s *plasztikusan* rávilágít Szinyey impresszionizmusának fő tendenciájára. Deklarálhatjuk, hogy Szinyeyt poétává, pantheistává tette a természetimádás, Olgyay pedig túlkultivált dekadens, gourmet finnyáskodással válogatja a panorámából az artisztikumot, közel jutva ezzel a hedonisták cinikus életfilozófiájához. Olgyay bizarrsága differenciáló, pittoreszk. Bizarr fényvibrációival bravuros, pikáns s szuggerálni képes a saját impresszióit. De komolyabb, mély akkordokat ütő művei előtt az jut eszünkbe, hogy csak a *par excellence* artista stilizálásai, azok költészete *melankolikus, sonorus*, majd meg, mint az Andrassy *exquisit* galériából való Tisza mutatja, *nagystilű kontrasztja* annak a *kolorizmusnak*.

Hogy a publikum *goutirozza-e* Olgyay művészetét, — kérdés. De, hogy az ilyen magyar nyelvet az idegen szavak *legdelikátabb gourmetjei* is *volapüknek* tartják, az — majdnem bizonyos.

—R —R.

Lapszemle. A *Nap* c. újság néhány számának politikai rovatából: Félhivatalosan jelentik, hogy nem igaz az, hogy a király a politikai helyzetre való tájékozódás céljából a legközelebbi napokban *több magyar államférfit fog meghallgatni*. (Szórend!) Csakugyan nagyfokú arrogancia *szükségeltetik* ahhoz, hogy a magyarok a királyuk színe elé törekszenek és pedig a maguk dolgában. Gondolkozóba esnék *afelett* ... (1904. XII. 20.) A politikusok nyomban tanácskozni kezdtek *afölött*, hogy miképen lehetne kivezetni az országot az áldatlan politikai válságból, melybe gr. T. I. és P. D. bűnös szövetkezése folytán jutott. *Amennyiben* a miniszterelnök ragaszkodnék állásához, a béke meg fog hiusulni. Szó van arról is, hogy rögtön a választás napján az összes ellenzéki mandátumokat *megpeticionálják*. Egyes vármegyék központi választmányai hajlandók arra, hogy *amennyiben* exlexben oszlatják föl a Házat, a választásokhoz való minden közreműködést megtagadnak. (XII. 21.) Hieronymi helytartója *legmagasabb meglegedetlenségének* adott kifejezést az akció eredménytelenségén. (XII. 27.)

SZÉKELY ARTUR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Észrevételek a Magyar Fonétika bírálatára.* A PhK. ápr. füzetében bírálat jelent meg Magyar Fonétika c. könyvemről. Mivel az a nagyképűség, mellyel a bíráló jelentéktelen és jól ismert dol-

* Ezeket az észrevételeket elküldöttem a PhK. egyik szerkesztőjének; azonban azt az értesítést kaptam, hogy a szerkesztők külföldre utazván, csak visszatérésük után tudhatom meg, észrevételeim mikor jelenhetnek meg. Minthogy ez legjobb esetben két-három, talán még több hónapi késedelmet jelent s ennyi ideig nem akartam válasz nélkül hagyni a támadást, a Nyr. szerkesztőjének szíveségéhez kellett fordulnom, hogy válaszom legalább május havában megjelenjen.

gokat új és eredeti gondolatokként tár az olvasó elé, a hozzáértés látszatát keltheti, kötelességem a bíráló tárgyi kifogásaira lehetőleg rövidén válaszolni. Nem terjeszkedhetem ugyan ki minden apró tévedésének kimutatására, hanem azért sorra veszem minden kifogását, hogy az olvasó lássa, mire alapítja nagyhangú ítéletét.

1. A bíráló igazat ad nekem abban, hogy különbséget teszek *Indifferenzlage* és *Artikulationsbasis* között; csak azt nem akarja megérteni, hogy »a kiejtés alapsajátságai« nem fordítása ennek a műszónak *Artikulationsbasis*. Pedig ehhez nem nagy német nyelvismeret szükséges.

2. Kifogásolja, hogy a magyar nyelv kiejtésének alapsajátságai között nem említettem meg a magánhangzó-illeszkedést. Ezt azért nem tettem, mert a magánhangzó-illeszkedés nem tartozik a nyelv fiziológiai sajátságai közé s nem igaz, hogy ez »a beszélő szervek, első sorban az ajak és nyelvizmok működésének« valami készsége. Nem akarom bírálni a magánhangzóilleszkedésnek azt a gyenge és rendkívül homályos jellemzését, melyet bírálóm jónak látott a PhK. olvasói elé tálni, hisz elég alkalmam volt a magyar nyelvnek e fontos sajátságával foglalkozni, eredetét és mai állapotát megmagyarázni. (L. Nyr. 14. és 16. k. TMNy. 36—38 és 189—195. l. Továbbá: Techmer, Internat. Zschr. IV. k. Phonetische Studien 6. k.) Csak arra akarok utalni, hogy mily érdekes világot vet bírálóm tájékoztatlanságára, midőn fontoskodva meg akar tanítani arra, hogy a magyarban a magánhangzó-illeszkedés nemcsak progresszív, hanem lehet regresszív is, s a jegyzetben hivatkozik Szabó Sándor értekezésére. Ő természetesen nem tudja, hogy az az idézett hely csak ismétlése annak, amit én a hátraható illeszkedésről már 1887-ben a Nyr.-ben s később a TMNy.-ban kifejtettem! — Azt esetleg kérdezhetné, hogy mért nem szóltam az illeszkedésről legalább ott, ahol az összefüggő beszéd elemzéséről van szó. Ott helyén lett volna, s csak azért nem tettem, mivel e jelenség fejlődését a második kötetben fogom tárgyalni s nem akartam ismétlésekbe bocsátkozni.

3. Bírálóm nincs megelégedve azzal, hogy hogyan állapítom meg, mit nevezünk egy hangnak. Miután hosszasan tárgyal elemi dolgokat (pl. hogy egy hang kiejtése közben ritkán marad a beszélő szervezet változatlanul!), végre meghatározásomban csak egy kis kifogásolni valót talál, amiről maga is kezdi észrevenni, hogy »kicsinyes«. Ez a beismerése felment az alól, hogy vele e kérdéssel tovább vitatkozzak.

4. Kifogásolja azt is, a mit a zöngés explosivákról s az *m* ejtéséről mondok. Ezek a kifogásai is kicsinyesek s onnan erednek, mert nem érti meg, hogy a hangokat elemezve, először külön, önállóan tárgyalom őket s csak a III. részben veszem figyelembe a hangok összefüggését a beszédben. Ez a természetes és helyes eljárás s erre figyelmeztetem is az olvasót már a bevezetésben: »A tárgyalás menete az lesz, hogy . . . előbb az egyes hangokat önállóan, az összefüggő beszédből mintegy kiragadva elemezzük, azután áttérünk azon módok vizsgálatára, amint a hangok egymáshoz kapcsolódnak, s végül ele-

mezzük csak az összefüggő beszédet.« Ugyanezt teszi minden fonétikus, sőt Jespersen még tovább megy az elemzésben s először a beszélő szerveknek egyes működését tárgyalja, vagyis a hangok elemeit (Analyse), ezt követi az egyes hangok képzése (Syntese) s végül a hangok összekapcsolása (Kombinationslaere). — A hosszú explosívák-ról szólva, nem tartottam szükségesnek még egyszer ismételni, hogy a zöngések ejtésekor ez esetben is megmarad a zöngé. A figyelmes és nem hibákat böngésző olvasó úgyis megérti. S hogy a pillanatnyi hangok képzése módjáról bírálomat teljesen felvilágosítsam, Bremer könyvéből idézek: »Wenn wir *ap* sagen und die Lippen in der *p*-Stellung verharren lassen, ohne sie zu öffnen, so hören wir von dem ersten Akte des Verschlusses nur die plötzliche Abschliessung des Luftstromes durch das Zusammenschliessen der Lippen: — — — Spricht man hingegen *pa*, so ist vom Einsatz gar nichts wahrzunehmen, weil kein hörbares Element der Verschlussbildung vorausgeht.« (43. l.)

5. A dentalis explosívákra vonatkozólag bírálóm téved, mert a magyar *t*, *d* előrébb képződik, mint a német, sőt megfigyelhetünk a magyarban interdentalis *t*, *d*-t is.

6. A magyar nyelvnek, igen is, egyik fontos jellemző sajátága, hogy a sonans elem mindig magánhangzó. Csak kivételesen, mint pl. ebben *pszt*, lehet az *sz* is szótagképző (l. Magy. Fon. 134. l.). Ilyen egyéni és kivételes jelenség lehet, ha ugyan igaz, a *hiszen*, *hisz* és az *és* olyan ejtése, hogy csak szótagképző *sz*, *s* hallatszik. A magam megfigyelése szerint az ilyen *sz*, *s* a következő szóhoz csatlakozik, mint szótagkezdő mássalhangzó: *sén*, *sző* (e h. *hisz ő*). A székely népnyelvben pedig az ilyen *s* rendszeren az előtte álló szólamhoz csatlakozik. Az ilyen kivételes jelenségek megállapításához azonban pontos megfigyelés szükséges, nem pedig pusztá hivatkozás arra, hogy valaki állította.

7. A magánhangzókról szóló fejezet szerinte »sivár rendszerezés.« Ez pedig üres frázis.

8. Kifogásolja, hogy a német, francia és angol magánhangzókról szóló fejezet alig tartalmaz egyebet, mint az illető nyelvek vokálisainak felsorolását Vietor, Passy és Sweet alapján. Ez volt a célom, többre ebben a munkában nincs is szükség, s hivatkozom is mindig forrásaimra. Ez összeállításokat is csak azért közöltem, hogy megkönnyítsem a tanulónak az átmenetet az idegen nyelvek hangjainak tanulmányozásához.

Végül még a jegyzetben kijelenti bírálóm, hogy a kérdő hangsúly dolgában Gombocznak ad igazat s azt mondja: »B. (mint a NyK. 24:476. l. egy megjegyzéséből kitűnik), úgy látszik, még most sem győződött meg tévedéséről.« Az illető jegyzet így szól: »A zenei hangsúlyra vonatkozó kifogásait (t. i. Gomboczéit) sem bírálhatom most meg, hanem kíváncsian várom a pontos mérések alapján tett megfigyelések eredményét.« Gombocznak ez az ígért tanulmánya még nem jelent meg, hanem azért bírálóm előre tudja, hogy Gombocznak van igaza s hogy én nem fogok meggyőződni tévedésemről. Ez az elfogulatlan kritika! Hanem azért én mégis türelemmel várom az

ígért tanulmányt s ha Gombocz megfigyeléseiből és kísérleteiből az tűnik ki, hogy igaza van, ezt szívesen el fogom ismerni. A komoly s nem mellékes célokra törő tudományos törekvésben az igazság megismerése az egyedüli cél, s egészen mellékes, hogy kinek van igaza. S bírálómnak is, aki bírálatának hangjáról ítélve még nagyon fiatal ember lehet, azt ajánlhatom, hogy ha tudományos munkásságot akar kezdeni, ne hallgasson azokra, akik nem az ügyet nézik, hanem csak személyes érdekekkel törődnek, s tanulja meg, hogy több tudás és kevesebb láрма többet ér.

Sorra vettem bírálómnak összes kifogásait. Csupa apróság, lényegtelen dolgoknak felfúvása, vagy pedig tájékoztatlanság. S ehhez a néhány morzsához kellett olyan hosszú lé! Vagy talán csak a lé feltálatlanságához volt szükség arra a néhány morzsára? Itélje meg az elfogulatlan olvasó!

BALASSA JÓZSEF.

Helyesírásunk történetéhez. Melich János a NyK.-ben szláv jövevényszavainkról értekezve — mondhatjuk — máris megcáfolta a helyesírásunknak olasz eredetéről fölállított Volf-féle elméletet s kimutatta, hogy a honfoglalás utáni két században a pannóniai keresztény szlovénektől vettük a latin-betűs írást, azoké pedig német és olasz hatás alatt fejlődött volt ki. A Melich kimutatta egyezések annyira meglepők, hogy eredményeiben nem lehet kételkedni: legrégibb magyar és szlovén emlékek az *s* betűvel egyaránt jelölik az *s*, *zs* és *cs* hangot, a *z* betűvel a *z* és *sz* hangot s a *c* hangot is mély hangok előtt (*Marzaly*), és így tovább. — De noha Melich J. fejtegetései a fő dolgokra nézve teljesen meggyőzők, a fölhozott számos részlet közül egyikben-másikban tévedett. Ezúttal csak egy-két ilyen tévedését tesszük szóvá.

Azt írja a többi közt: »A *z* jegyet későbbi nyelvelméleinkben igen ritkán találjuk *c* értékben (vö. SchlSzőj. *palazk*, *barazc*, Beszt. Szój. *zelep*: cölöp)« (NyK. 33:167). Ámde e három szó olvasásában nagyon téved Melich. Ismeretes dolog, hogy a mai *palack* és *barack* régente így hangzott: *palasz*, *barasz* (l. NySz., Okl., Mikl. *Slav. El.) s kétségtelen, hogy a SchlSzőj. itt is, mint más esetekben, *sz* hangot jelölt a *z* betűvel. Szintűgy téved M. a Besztercei Szójegyzék *zelep* szavára nézve. Nem cölöpöt jelent az, hanem zsilipet, s olvasni így kell: *zselép*. A Beszt. Sz. 224. szava így van írva: *canna*, *zelep*. A latin *canna* szó nádat jelent, nem pedig cölöpöt. A *canna*- ott nyilván csonka szóalak, a sor végén van, s a másoló elfeledte a következő sor elejére odaírni a hiányzó *-lis* szótagot. Így kell tehát értenünk: *cannalis*, *zelep*, vagyis *canalis*, *zselép*. Vö. *zsilip*: *canalis* Pereszli. gram., *canalis ligneus* SI. (NySz.)

M. uo. 175. azt írja: »Valószínű, hogy a HB.-beli *miv*, *tiv*, *iv*, GyulGl. *miv*-beli *iv* is *ü*, *ű*-nek olvasható.« És jegyzetben: »Szinnyei is így olvassa.« — Ez Budenz olvasása, s Budenz meg is okolta Ugor Alaktana 51. §-ában.

Uo. 185. a régi *Gyoyg*, *gisnav* alakokat (olv. *Gyiógy*, *gyisznau*)

a *dió*- és *disznó* palatalizálásából magyarázza. Ámde a török eredetű *disznó*ban bizonyosan s a *dió*ban is valószínűleg a *gy* hang az eredeti. A *gyi*- hangcsoportból disszimilációval lett *di*, mint a régibb *págyi-mentomból* is *pádimentom* (l. Melich uo. 186.) vagy *tyikből* is *tik*, *lyikből* *lik*. (Nyelvemlékeinkben *gyümölcs* helyett is előfordul *dimelcs*, nyelvjárásainkban pedig *gyűszű* és *gyékény* h. *dűszű*, *dészű*, *dékény*.)

A 202. lapon azt mondja, hogy a m. *dús* szó az olasz *doge*-ből alkalmasint a horvátban át jött, »a horvátban a szó *duž*, *duš*, s itt szabályos a *doge*-ből, mert ol. *o* a horvát átvételeknél *u*-vá lett.« Lehet, hogy úgy van, de tudnivaló, hogy a *doge* átvétele korában a mi nyelvünkben se volt egyszerű zárt hosszú *ó*, hanem a mai *ó* helyén az első századokban következetesen *ou* kettőshang van jelölve (a Tih. oklevélben *au*).

KOVÁCS MÁRTON.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Bakszán, négyesszán. (Nyr. 33:180.) Mind a bakszánnak, mind a négyesszánnak két talpa van, amazé rövidebb (mintegy 110 cm), emezé hosszabb (mintegy 2 m.), annak két lába s ezeken egy eplénye, ennek négy lába s ezeken két eplénye van. A bakszánnak csak két rókancája van, amelyek egymással szemben jobbra meg balra rézsút dőlve, a lábakon belül vannak az eplénybe illesztve, ellenben a négyesszán négy rókancája a lábakon kívül a két eplény négy végében függőlegesen áll. A többi rész, ú. m.: a két talp orrára erősített kereszt, az orcok, amelynek az egyik vége az eplény közepébe van beeresztve, a derekát pedig a benne keresztülmenő kereszt tartja és a rúd, amelynek a két szárnya közé van beillesztve az orcok [MTsz. orszok] orra, mind a kettőnél hasonló alakú és azonos helyzetű.

A bakszánat legszokottabban téli erdőlés idején hosszabb, nagy tönk, vagy egy terüire való több, vékonyabb, hosszú szál-fa szállítására használják, úgy hogy a néhány ölnyi hosszú fa vastagabb végét a bakszánra helyezik s lánccal hozzá kötik, a másik vége meg a földön csúszik, tehát vontatják vele a fát; innen az ilyen terünek, kivált ha tönk, vontató neve is. A négyesszánat télen mindarra használják, amire máskor a szekeret szokták használni.

A négyesszán a négy lábáról és a négy rókancájáról, a bakszán pedig valószínűleg a két lábának és a két rókancájának az ágaskodó kecskebak két lába és két szarva állásához hasonló állásáról kapta a nevét.

Mind a kétféle szánat lehet ökörfogatul is, lófogatul is használni. (Udvarhely m. Bethlenfalva.) P a a l G y u l a.

Pótló válaszok (Nyr. 33:364.)

1. *Jesztget* kiejtést még nem hallottam. Keszthelyen azonban mondják *ijesztget* helyett *ëesztget*. Ne *ëesztgezsd aszta gyereket!* — *Sövell* a. m. *sveller*. Az ácsok mondják arra a vastagabb deszkára,

melyre mint valami lépcsőre, a faoszlop ránehezedik. — *Tohonyás, tohonya, tahonya* = lusta, rest.

2. *Előtő* az a szintén sárból készült kemencerész, mellyel a kemence száját elzárják. Itt Orosházán inkább *tévő*-nek mondják. — *Sérv* helyett inkább a *sérülést* ejti a nép s ezt enyhébb illedelmesebb kifejezésnek tartja, mint am azt. — *Gyakni* szemérmetlen szó. Keszthelyen hallottam. *Könyék* szintén azon a vidéken járja; személyraggal nem gondolnám, hogy ejtik. — (Orosháza) Bérczi Fülöp.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. *Léptem napja*. Bálint Kelemen egy cigány rákásztól hallotta ezt a kifejezést „születésem napja” értelmében: »És ezt a léptem napján mondom! Mă löttem hărmincny³óc esztend³ös« (Nyr. 28:324). Hát ha ez csak „cigányos” elferdítése a *létem napja* kifejezésnek, melyet ugyancsak „születésem napja” értelmében a Münchener kódexben találunk: »Herodes ō lete năpian tōn năg vačorat a fe[ie]delmecne«? (MünchC. 81b.) Herodesnek letele năpian (uo. 40b.). — Mondja-e a nép ma valahol születése napját *létem napjának*, vagy előkerül-e máshol is a *léptem napja*? — Tolnai Vilmos.

2. Mondja-e valahol magyar menyasszony a vőlegényét *testvér*-bátyjának (mint a Családi körben)?

3. Hogyan mondja a nép: Kendtek csak ketten *van*? vagy pedig: Kentek csak ketten *vannak*? (Vö. MHat. 1:216—8.)

4. Micsoda növény a *tökincs, tököncs* vagy *tököncse*?

5. Hol mondja a nép még most is *önteni* helyett *ötni*? (Csak egy adat van Heves megyéből Nyr. 22:524. Vö. még ezt a palóc népdalt, melyet CzF. szótára a Bera cikkben idéz: Vegyázz Bera magadra, fê ne *óts* a garadra!)

Minden választ külön nyolcadívre téssek írni!

EGYVELEG.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság apr. 18-i felolvasó ülésén Vikár Béla az újévi és karácsonyi regölés régi emlékeivel foglalkozott fonográf-bemutatók kísért érdekes előadásában. Az összehasonlító népköltés-buvárlat (folklore) módszerével vizsgálja ezt a nép ajkán Dunán túl és a Székelyföldön még ma is élő néphagyományt, főleg ama szempontból: nem volna-e lehetséges a Sebestyén Gyula gyűjtötte nagyszámú változatból helyreállítani a regös ének ősi alakját, úgy mint akkor élt, mielőtt a Dunántúl magyar népe és a székelység közt megvolt kapcsolat és közösség felbomlott. Vikár nyelvészeti és népköltési bizonyítékok alapján az összes változatok egybevetésével arra az eredményre jutott, hogy a regös ének beköszöntő része, továbbá a szarvasének, a nagy rőt ökör verse s

végre a regösök búcsumondókája már az Árpád-kori alapszövegben benne volt. Gondos tanulmánya során ezen ősi szöveg szétszórt részeiből sikerült neki az alapszöveget helyreállítani, s ebből a beköszöntőt és a szarvaséneket be is mutatta. A gyönyörű szarvasének a meglevő 150 változatból helyreállított alakjában, mai kiejtés szerint így szól:

Amott kerekedik egy fekete felhő,
Abban tollázkodik egy fekete holló,
S ahol keletkezik egy sebes folyóvíz,
Annak partján vagyon egy kerek kis pázsit.
Azon legelészik csodafejű szarvas,
Csodafejű szarvas, ezer ágú-bogú.
Gyujtatlan gyúlada, oltatlan aluvék.

Ezután Erdélyi Lajos olvasta fel »egy érdekes mondattani jelenségről« tartalmaz tanulmányát. A kétértelmű, hibás és az ú. n. hiányos v. kihagyásos mondatokat fejtegetve, olyan nyelvi jelenségről szólt mint a mondatok lélektani magyarázó okáról, amelyről a mondattanban még jóformán nem szóltak, pedig nagyon sok nyelvtörténeti dolgot is csak ezen az alapon lehet megérteni. E jelenséget az ú. n. mondattani ráértés névvel illethetjük s ezen alapulnak az efféle kétértelmű szerkezetek, mint pl. *Attilát az arany koporsóba tették és teletömték* (t. i. azt, a koporsót) *keleti balzsammal* (egy gimn. dolg.) — valamint az ú. n. kihagyásos kapcsolatok is, mint pl: *Bede Gyurát viszik a temetőbe, Szili Miskát egerszegi börtönbe* (Népd.). Az ú. n. összevont mondatban kapcsolatban az efféle kihagyásos mondatok eddigi elmélete is csak formai; lélektani alapon ezekre is más kifejezéseket kell alkalmaznunk. A mondatot *szervesnek* és *egységesnek* kell felfognunk, s vissza kell állítnunk egységességét és szerves összefüggését, melyet a régi nyelvfilozófiai alapon álló formális elemzés úgy szólva feldarabolt.

IZENETEK.

A Budapesti Szemle durvaságaira és ráfogásaira nem felelünk többé.

K. E. Köszönöm! De csalódik, ha azt hiszi, hogy a Ny. B. szemben áll a Ny.-rel. A Ny. B. mindvégig kitartott a Nyr. mellett, s az a különös dolog a Ny. B. ellenére történt.

M. J. A *dutyi* szónak azt a magyarázatát hallottuk, hogy az oláh *dute* (*duc-te) »menj!« szó, tréfásan főnévül használva. — A *pózs* tájszó, mely első sorban töltésre való vesszőkévét jelent (Csallóközben, *pózsölés* Szegeden), német jövevényszó; alkalmasint a *Böschung* főnévvel függ össze: »*Böschung*: Abdachung eines Walles, dann Abhang, urspr. Rasen (schweiz. *Gras-pösch*)« Vollman, Wortkunde 1: 28. Ezzel a szóval lesz azonos az az osztrák-német *Peisch*, mellyel Dankovszky magyarázza a mi szavunkat: »*pózs* (*Peisch*, austriace) fascis vimineus muniendo littori adhibitus.« (Ellenben Munkácsi a német *Busch*, *Bosch*, *Büschel* szókkal egyezteteti Ethn. 4: 206. s ezt a magyarázatot fogadta el Melich is Nyr. 24: 354. és Lumtzer-M.) — A *kuszmér*, *kusmír*, *köszmér* szó csakis debreceni forrásokban fordul elő. Az Okl. megkérdőjelezi, de megemlíti, hogy foglalkozást jelentő nevek közt szerepel; a mai nyelvből egyetlen adatot ismerünk s eszerint *kuszmír* Deb-

recenben a. m. tolvaj (Nyr. 7:476). E szó alig lehet más, mint a rutén *kušnēr*, lengyel *kusznierz*, *kušnierz*, mely szűcsöt jelent s nem egyéb, mint a német *kürschner* átvétele (alkalmasint a tótban is megvan). Komjáthy Sándor dolgozótársunk közli velünk, hogy Bódön, Abauj megyében, a ködmön-foltozó tótot ma is *kusnyérnak* hívják. Hogy ebből hogy lett tolvaj, azt talán megmagyaráznák a régi debreceni jegyzőkönyvek, az Okl. első idézete sejteti is. — A *scharfethyn* nevű régi német-magyar ágyunév egy 1557-i kassai fegyvertári kimutatásban is háromszor előfordul, l. TörtTár 1890. 378 (eredetije, a latin *serpentina* Bartal szótárában is).

L. K. Azt kérdi, vajjon helyes nyelvtani forma-e *legelemiebb* és a követelések nagyon *elemik*, holott nyelvézéke szerint így kellene: *leg-elemiebb*, ellenben *elemiek*. Az utóbbira nézve mindenképen igaza van, a többesben az *i*-képzős melléneveket mindig kötőhangzóval mondjuk: *régiek*, *bácsiak*, *járásbeliék* (ellenben a főneveket kh. nélkül: *bácsik*, *kocsik*, *lábbelik* stb., csak *fiak*, *atya-fiak*, *férfiak* tesz kivételt). A középfok most szokottabb kötőhangzó nélkül: *elemiebb*, *teliebb*, *régiebb* stb., ámde a kötőhangzós formát is gyakran hallani, a régiek pedig úgy látszik mindig így mondták: *régiebb* (pl. Mennél *régiebb* valami, annál igazb, Decsi: Adag. 352); a *telí* középfoka így hangzott: *teljebb*, l. NySz.; vö. még Faludinál (348) *semmiebb* és a moldvai csángóknál *bokszivabb*, azaz *buksiabb* Nyr. 9:490, holott a köznyelv így mondja: *semmiebb*, *buksiabb*, *kapzsiabb*. — A kódexek korában még a tárgyeset is kötőhangzós volt: *világiat* EhrC., *földiet* DöbrC. 396, az *mas vylaghyat* ÉrdyC. 239, *testyeth*, *lelkyeth* még Komjáthinál 32. — L. még TMNy. 278.

I. Gy. Szó sincs róla, hogy a Bp. N. találta volna ki a *gyarlandót* s hogy csak egy-két év óta használnák. Vö. Kresznericsnél a *gyarlik* igét is; l. magyarázatukat Nyr. 32:550.

P. K. Az új helységnevek közt a *Dávidvágása*, *Bányapataka*-félékben a személyragot semmikép se lehet hibáztatni. Ez az összetett helységneveknek ősrégi magyaros formája.

N. D. Igaza van, nem érdemes minden komisszátot cáfolgatni.

N. J. A hibás összetételekről l. a Helyes Magyarság c. könyv 73. és 77. lapját.

P. B., D. L., M. B., V. Gy. Köszönöm a lelkes támogatást!

Beküldött kéziratok. Révész K. Pótlás a megnyirbált szavakhoz. — Koritsánszky O. Tájszók. Határ- és dülőnevek. — Csefkó Gy. Föltételez. Akkó, hatszó. — Endrei Gerzson: Szavak és szólások. — Bán Aladár: Dülőnevek. Népdalok. — Winkler J. A szövetkezett ellenzék fölirata. — Fehér G. Melyiknek van igaza? — Kujáni G. Egy régi levél. Szitkozódás a 16. sz. közepéről. — Némedi D. Lapszemle. — Sági I. Málonfekő. — Szabó K. A kérdőjel helytelen használata. Képző rag után. Képviselő-falragasz. — Gondán F. Kókkad.

Beküldött könyvek. Ig. Kúnos: Türkische Volksmärchen aus Stambul (Leiden). — Bán Aladár: Képek a finn nép életéből (Szent-István társulat, 1 K 80 f). — Hungary (Magyarországot ism. képes angol folyóirat, megjel. havonként kétszer, szerk. Golonya J. Bpest, Csepreghy-u. 2.) — Egyetemes Irodalomtörténet, szerk. Heinrich G. I. k. Ókori keleti népek és hellének (278 képpel). II. Rómaiak és románok (249 képpel). (Franklin t. Öt kötet félbörben 100 K). — Magyar Remekírók VII. sor. Öt kötet: Gyöngyösi. Csokonai. Kisfaludy Károly (I), Katona és Teleki, Arany János (IV). — Weszely Ö. Népiskolai neveléstan II. füz. (Wodianer. Ára 1'50 K). — Magyar Könyvtár 417.—420. Conan Doyle: Doktor Holmes (6. sorozat). König D. Mathem. mulatságok (2. sor.). Mikszáth: A demokraták.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSBN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

(Vége.)

2. Függő és független szerkezetek kombinációja.

Kezdjük annak az érdekes mondattani jelenségnek a fejtegetésével, amit eddigi nyelvészeink *attrakciónak* (Verschränkung) neveztek: Többek közt azt a minden nyelvnek bizonyos korában uralkodó szerkezetet értik rajta, hogy a főmondatnak alanya, tárgya v. határozója a relatív mondatba kerül ugyanolyan vagy esetleg más szereppel. P: Az mely szegény embereket hozzánk küldöztetek, azokról is elfeledkeztetek (TME. 2:389). Ma így mondanánk: A szegény emberekről, kiket hozzánk küldöztetek, elfeledkeztetek. Az a kérdés, mi hozza létre ezt a sajátságos jelenséget, mi az oka annak, hogy a mai nyelvérzékre nézve egészen szokatlanul a főmondatnak egy része a mellékmondatba jut? Hogy a magunk véleményét elmondhassuk, szükséges megemlékeznünk azokról a munkákról, melyek ennek a kérdésnek a megoldásával foglalkoztak. Grimm az első, aki ezt a jelenséget *Über einige Fälle der Attraction** c. értekezésében tárgyalja. Inkább példagyűjtemény ez a munka, maga az elméleti rész nagyon kevés benne; az első három lapon mondja el nézetét, nem valami világosan, az attrakciónak nevezett szerkezet keletkezéséről. Abból indul ki, hogy a hangtani jelenségek sokszor nagyon hasonlítanak a mondattaniakhoz; amint egyes hangok a szóban, épen úgy hatnak egymásra a szók a mondatban. Az egyik hangnak olyan hatása van, hogy magához asszimilálja a másikat, hasonlóképpen egy szó olyan erős vonzást gyakorolhat a másik szóra, hogy ez elhagyva eredeti mondattani helyét és szerepét, a vonzó mondatrész mellé kerül. Ennek a hatásnak, ennek a vonzó erőnek magyarázata abban keresendő, hogy ezáltal a beszédnek a folyása sokkal biztosabb lesz, a harmóniája nagyobb.

* Kleinere Schriften 3.

Sokkal részletesebb és a lélektani mozzanatokra nagyobb súlyt vet Steinthal munkája: *Assimilation und Attraction** — csakhogy eredményében nem igen van tovább Grimmnél. Ő is azt hozza fel ennek a jelenségnek a magyarázatául, hogy a mellékmondat a benne kifejezett gondolat nagyobb súlyánál fogva hatással van a főmondat valamely részére, azt maga mellé vonja, esetleg új szereppel látja el.** Ezáltal a mondat olyan nagy hatást ér el, amelyet a szabályos szerkezettel el nem tudna érni.

Könnyű ellátni ennek a magyarázatnak tarthatatlan voltát; először is elhibázott dolog eféle hangtani és mondattani jelenségek között kapcsolatot keresni; mai tudásunk szerint a hangváltozásoknál nagy szerepe van a fiziológiai okoknak is, mondat-szerkezetek magyarázatánál azonban csupán csak a lélektani szempont vezethet bennünket; de még ha elfogadnánk is, hogy helyes ennek a jelenségnek a magyarázatánál ilyen kiindulópontot választani, mit nyerünk vele? Semmit. — Mert az csak nem fog világosságot deríteni az attrakció keletkezésére, ha azt mondjuk, hogy egy szónak v. mondatnak a másikénál nagyobb vonzóereje hozta létre. Az efajta értelmezés a nyelvtudomány olyan korára mutat, mikor még igéknek, mellékneveknek a vonzatóról beszéltek. De hát mi az a vonzóerő? Aztán miért van meg nagyobb mértékben az összetett mondat egyik részében, mint a másikon? Nem fogadhatjuk el magyarázatul Steinthalnak azt az állítását, hogy az összetett mondatnak az a fele, amelyik a másikonak egy részét maga mellé vonzza, valami lényegesebbet, fontosabbat fejez ki annál, amelyiknek egy tagját kiragadja; mert hiszen Wundt tanítása szerint a mondat egységes képzet-tartalom, a maga egészében fejez ki egy gondolatot, tehát az artikuláció által egymás mellé sorakozó részeknek ilyen súlybeli viszonyára nem lehetünk tekintettel. Nem is lehet azt eldönteni, hogy az összetett mondatnak melyik fele mond valami fontosabbat, mert hiszen egyik a másikat kiegészíti, az értelem csorbulása nélkül egyik sem hagyható el. Grimm is, Steinthal is mintegy az attrakciónak az életre való jogosultságát akarja igazolni azzal a kijelentéssel, hogy általa beszédünk harmónikusabb,

* Zeitschrift für Völkerpsychologie 1.

** Verschränkung wird bewirkt teils durch den innigeren Anschluss des im Relativsatze ausgedrückten Gedankens an das bezogene Substantivum, teils durch den bedeutungsvolleren Inhalt des Relativsatzes, indem er innerlich und äusserlich schwerer ins Gewicht fällt als der Hauptsatz (157).

biztosabb, kifejezőbb lesz, mint hogyha szabály szerint szerkesztjük mondatainkat. Ilyenformán aztán valami emberi akarat-félét magyaráznak bele a nyelvi jelenségekbe, s ellenkezésbe jutnak azzal a Paul útján szinte vérré vált tudásunkkal, hogy a nyelvi folyamatok természetes fejlődés mellett általánosságban tudatlan lelki működés eredményei.

Vizsgálódásaik során mindketten arra a tapasztalatra jutnak, hogy az attrakció főleg a régi nyelvben található, sőt Grimm egy ilyen szerkezetéről azt is kimutatja, hogy a német nyelvben a 13. századig megvolt, azután eltűnt. — Hát ha olyan biztossá, kifejezővé teszi beszédünket, miért nem élünk vele most, miért nem használja az irodalmi nyelv? Hisz a műveltek nyelvnek fejlődésébe ma már beavatkozó logika éppen a beszéd lehető határozottságára, kifejező voltára törekszik! Miért csökkent idők folyamán az egyik mondatnak vonzóereje a másikkal szemben?

Azt hiszem sikerült megmutatnom, hogy Grimm és Steinhall magyarázatával szemben annyi felelet nélkül szűkölködött kérdés merül föl, hogy azt nem tarthatjuk kielégítőnek. Megkísértem az attrakciónak nevezett szerkezet olyan értelmezését adni, amely ezenkívül áll egyéb mondattani jelenségekre is, s amelyet támogat és érthetővé tesz a nyelvfejlődés természetes útja-módja.

Paul Hermann igen szépen megmutatja könyvének 5. fejezetében, de meg a magunk vizsgálódásaiból is tudjuk, hogy minden nyelv mondatszerkesztésében a mellérendelő szerkezet megelőzte az alárendelőt; a nyelv régibb korában az egyes mondatok nem voltak olyan szorosan összefűzve, mint most az alárendelő szerkezet által. Az összefüggés sokkal lazább volt, a mondatok csak egymás mellé sorakoztak, anélkül, hogy összekapcsolódva szerves egészet alkottak volna. A mai alárendelő szerkezet csak hosszú fejlődés eredménye; úgy látszik legkésőbb, közel a nyelvnek történeti korához fejlődtek ki a relatív mondatok, s erre különösen a magyar relatív mondat története szolgáltat tanulságos bizonyítékot, mert ebben még egész biztossággal kimutathatjuk azt a fokot, amely olyan állapotra mutat, mikor a relatív mondat még nem relatív mondat: a fő- és mellékmondat közt ma meglevő alárendelés viszonya helyett mellérendelést találunk. Értjük az ilyen mondatokat:

Walakynel az zent leelek legend, myndenkorth zenthölthsegere wagon (ÉrsC. 152 b.). Valaki az asszonyiálat szavának hiszen, az a gyegre fondállya házát (Helt. Mes. 403). Valamit az ép ember

két kezeivel véghez szokott vinni, mind azokat a lábaival véghez vitte (Bod. Pol. 194). Valamit Isten nekem adott, nem fejedelem adta, hanem én találtam (Gér. KárCs. 3:488).

Az efajta mondatokat nyelvünk történeti korában már úgy kell felfogni, hogy a határozatlan névmás relatívumképpen van használva, de bizonyos, hogy korábban eredeti jelentésével szerepelt, mint hogyha pl. az utolsó mondatban csak ennyit mondanánk: Valamit adott nekem Isten. Ez a szerkezet tehát még világosan mutatja a kezdetben megvolt mellérendelést. Csak-hogy mikor az alárendelés ebben a szerkezetben már kifejlődött, a mellérendelés még nem enyészett el, amint nem is fog elenyészni soha. Minthogy az emberi lélek természetében rejlik, hogy az még a legfejlettebb állapotában is hű marad, ragaszkodik az egyszerű formákhoz: előáll az az érdekes eset, hogy a két kifejezésmód harcra kel, az újabb, bonyolultabb alárendelő szerkezeten keresztül kitör az egyszerűbb, a világosabb: a mellérendelő. Ebben látjuk mi az attrakciónak nevezett szerkezet magyarázatát! Egy példa mindjárt világossá fogja tenni felfogásunkat: Az mely embereket mellém adtál, azok nem kísérek, hanem tolvajok voltak (TME. 2:224); ez a mondat a következő kettőből kombinálódott: az emberek, kiket mellém adtál, nem kísérek + (valamely) embereket adtál mellém, azok nem kísérek.

Példáinkat aszerint rendezzük, hogy a főmondat valamelyik része milyen mondattani szereppel jut a mellékmondatba.

a) A főmondat alanya, tárgya vagy határozója a mellékmondatnak a l a n y a lesz:

Az mely itt való nemes ember Gerliszy László ment be Tömösvárra, Nagyságod akarattyából tötte hirrre... (TME. 3:57.) Az ki törökök az Rákoson voltak, mind általköltenek (RMNy. 3:35). Azt tartják, hogy aki úgy korán gyün fog, nem lesz állandó (Nyr. 6:172). Aki ablak meg a hátamon a négylábu tarisznyába vót, úgy összetörött (Ethn. 3:361). — Thowabba kirem kegielmedeth, ... hogy kegielmetek tylcha megh a minemw marha wagion Kis Tamasnal, hogy hirem nekwl senkinek ki ne agiak (RMNy. 2:21). Amely pénz Hunyadon volt, Kd adja kezébe (Lev. T. 2:338). Az mel török rablani iut wolt, meguertuk (RMNy. 3:28). Az mely levelek voltak nála, azt az törökök elhozták (RMNy. 3:84). Gábornál a mely kevés készpénzem van, azt borok vásárlására rendeltem (Lev. T. 2:392). Az minémü dolgok, némely várak és tartományok elfoglalási következtének, azokat is Nagyságodnak tudására adnám (TME. 3:119). Nem egyebet kívánok, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit (Eth. 3:362). Aszonta a gyerek, hogy

üneki más nem köll, mind aki azon a rozsdás szegen van gyűrű,
 aszt aggyák neki (NyF. 9:52). — Énnekem az minémű dolgom és
 keresetem volt Kőrös várásának közönséges lakosin . . . arrul böcsü-
 letesen contentáltanak (TME. 1:403). Az mely parancsolásom
 hozzátok érkezett, abban megálljatok (uo. 2:55). Az mely
 Ali Pasa Sitva-Torokban az frigyét végezte volt, most a budai
 pasaságot . . . császár annak adta (uo. 122). Az my nemew wyssza
 wonyas es haborusagh esset kegymetek kezet es az Nagymihály
 urak kezet arrul kegymetek mynekewn ew felsegetewl paranchola-
 toth hozot wolt (RMNy. 2:173).

b) A főmondat alanya, birtokos jelzője, tárgy vagy határo-
 zója a mellékmondatnak t á r g y a lesz:

Valamely várakat az németek kezéből megvehettek, azok
 mind az erdélyi vajda kezében maradjanak (TME. 3:44). Az mezes
 alat valo jozagbol a mi keves jevedelmet Abraham Janos ennekeom
 adot, ith nalam vagion (RMNy. 2:11). Az mely kapitányomat oda
 küldöttem, szóval mondandó szavaimat, ha nagyságod kérdezi, meg
 tudja mondani (Thök. Lev. 89). Amej mesét mondok, igen tréfás
 mese (Nyr. 2:514). Akit elloptak kécseket, mind hejre igazodik
 még többekkel (Nyr. 8:231). — Az minemew czapast az vr Isten
 varasul reank veteth vala, annak az eppíteseben sem voltam vtosso
 (RMNy. 2:125). Az mely hadat penig béküldesz, annak nagyobb
 része puskások legyenek (uo.). A mely két lovat negyven talléron
 vettek camerae praefectus uram számára, itt meg nem adták az árát
 (Lev. T. 2:258). — Mely tanácsot klmeteknek nyujtok, megköszöni
 (TME. 2:115). Az mely pénzt kölcsön vettem volt fel Buda alatt
 klmetekül, azt is ezen quartély pinzben tudhattya kgtek (uo. 132).
 Tavalý is az mely levelet küldett vala kegylmetek, elvettem volt
 (uo. 195). Az mely levelet kigyelmednek gróf uram ő kegylme írt,
 láttam (Lev. T. 2:326). Nagyságod az mely hadat küld, siettesse
 nagyságod (TME. 3:120). Az minemű hireket Lengyelország felől
 az minap értettünk, azokat Óváry István deáktól . . . mi szolgánktól
 portára megirtuk (uo. 24). Az mely rossz aranyakat küldtünk volt
 Kolozsvárra, meghozták (Lev. T. 2:327). Az mely negyven vágót
 vett itt az passa számára, vele együtt elküldettük (Thök. Lev. 129).
 Az minemű jószágát az árváinak kegylmed elfoglalta volt, azt
 mindjára remittálja nekiek (TME. 3:43). Az mely malmot ngod
 ígért, küldje el (Thök. Lev. 89). A mely kész pohánkát küldött,
 kedvesen vettem (Lev. T. 2:433). Az mely várakat az török kért,
 kívánt, semmi egyezéssel is tölünk, vakmerő szerencsére vetvén
 fejünket, országunkat, kéznél megtartottuk (TME. 3:122). —
 Kőrös városa az minemű két pusztámat árendában éli, azon két
 pusztáról való árendát . . . énnekem épen megküldte Kőrös városa
 (TME. 1:246). Az mely pezt Sporczy wram kwdöth wot ennekem
 en abbol the N. kwdöttē woth tallerth 60 (RMNy. 2:109). Az mely
 kun pusztákat lakosok szoktanak tülem megbérteni, idején gondol-

kodgyanak felőle (TME. 2:134). Az mely drabantokat Dersfy wramnak attatok wala, thy k: fyzethne nekyek (RMNy. 3:19).

c) A főmondat alanya vagy tárgya a relatív mondatnak határozója lesz:

Az mely ellenség felől ngodnak hírt töttem, most is az krassói víz mellett vagy on (Thök. Lev. 93). Amely köntösben láttam, alig ért volna 40—50 forintot (Cserei: Hist. 134). Az mi vezéri számmunkra valamennyi pásztormánnyal tartoztok, mindjárt behozzátk (TME. 1:289). Az mely dolog felől kglmed írt, eligazítottuk (Thök. Lev. 113). Az mely funduson az megírt városban mostan laknak is, ... az felől megnevezett személyeknek és maradékjoknak per manus bocsátottuk (TME II:45). Az mely ado felewl vegeztunk, azt a vegezett ewdewbe ide be zolgaltassatok az en portamra (RMNy. 3b:3). Az mely dologról kglmed szóval katonáinktól izent, kedvesen vettük (Thök. Lev. 134).

Az eddig tárgyalt szerkezeteket Grimm és Steinthal a regresszív attrakció neve alatt foglalja össze, minthogy a relatív mondat, (melynek természeténél fogva követnie kellene a főmondatot), visszahat az utóbbira. — Nyilvánulásában éppen ellenkező, de a létrehozó okot tekintve ugyanez a jelenség az, amellyel a tárgyi mondatok körében találkozunk. Ezeknél a függő és független szerkezet keveredése folytán a mellékmondat tárgya — természetesen szintén mint tárgy — kerül a főmondatba. Ez a sokkal ritkábban, csak szórványosan előforduló jelenség Grimm és Steinthal szerint a progresszív attrakció:

Az Tata dolgat is twgya ke: mynd vagy on (RMNy. 2:139). Az te dolgodat én nem tudom miben vagy on (Lev. T. 2:18). Az ember a rókát meg nem mondá, hogy ott vagy on (Pesti: Mes. 196). Ezt az atyja látá álmába, hogy egy oroszán megölné (uo. 188). Érthessem öcsém dolgait, mi karban legyenek ottan (Lev. T. 2:253). Az budai vezér az komáromi konkludálás szerint az legatusoknak permutatióját akarja, hogy legyen előszer (Rim. Lev. 308). Belépve megtudja sorsát, hogy mire dül (Ar: MO. 3:14).

Az efajta mondatoknál tulajdonképp nem is az alárendelő és mellérendelő szerkezet kombinálódik, hanem az összetett mondat, mely könnyen átváltoztatható egyszerűvé, ezzel az egyszerű mondattal, úgyhogy a legtöbb esetben a főmondat maga is kifejezi a teljes gondolatot, s a mellékmondat már szinte fölöslegesen járul hozzá. Ha például az utolsó mondatot elemezzük, világosan megtetszik, hogy ennek a két mondatnak a kombinálódásából

keletkezett: belépve megtudja, hogy mire dül sorsa + belépve megtudja sorsát.*

A relatív mondatokban a mellérendelő szerkezetnek az alárendelőre való hatása nemcsak az úgynevezett attrakcióban nyilvánulhat; van itt az analógiának egy másik érdekes eredménye is, melyet a mai népnyelvben alig találunk meg, de a régiségben, még Mikesnél is elég gyakori. Ez is amellet bizonyít, hogy a relatív szerkezet, bár nyelvünk történeti korában már teljesen kifejlődve, készen áll előttünk, mégsem volt a fő- és mellékmondat közti viszony csak néhány évszázaddal előbb is olyan szoros, mint amilyennek ma érezzük. Arra a feltűnő jelenségre akarunk rámutatni, hogy a relatív mondat igéjét a régiségben néha tárgyasan ragozzák, noha a relatív névmás határozatlan jelentése következtében tárgyatlan alakot várnánk. Oka nem lehet más, mint a független, mellérendelő szerkezet analógiája.

Az Ursula asszonnak wolth egh leanya kyrálnenal, *kyt ew maga kerte* wolt oda (RMNy. 3:61): volt egy leánya, kir.-nénál, kit ő maga kért oda + volt egy leánya királynénál, ő maga kérte oda. — Es az ember azt bezelle, *kyt az ew hyzpahyayktol* hallotta (uo. 23). Most újabban hírünk juta onnét, hogy az lengyelök és németök közt a békesség immár meglött volna, *kit* mindjárt az hatalmas császárnak és az basának megírtuk (TME. 3:24). *Kyth* kegelmed eleth zemel zerynth *meg bezely ew* felfelseghe zolagaja (RMNy. 3:43). De már közelget vala az erdélyi fátum, *melyet* Isten sok jelekkel *praesagiáltatta* (Cserei: Hist. 127). Lengyelektül nyert 30 zászlót ott praesentálják, *kit* török császár kegyelmesen vette (Mon. 27:23). Sywegiartho Lwkachtol el wettek wolth a pws Kath, *mellyet* keresthesse *meg k.* és *keolgye* hozank ide fel (RMNy. 3:62). Ma egy nagyon menénk által, *amelyet leírom*, ha unadalmas lesz is (Mik. 129. l.). De látja Isten, *akit* Boldizsár is *meg tudja* mondani, hogy annira való erőm és egészségem sincsen... (Rim. Lev. 360). A második kapun kívül [a fejedelem] a császár paripájára üle, *akit* is odaajándékozák (Mik. 129. l.). De nem látom semmiképpen jó módját, hogy az innepök előtt meglehessen, *kit* kérlek, hogy jó és békességes kedvvel *szenvedjed* (Nád. Lev. 62). Boldog asszony az olyan, *akit* gyermekestül *veszik* meg (Mik. 136. l.). Kit mi meg nem szolgálhatjuk Kdnek (Nád. Lev. 134). *Akit* az Úr Jézus *állítsa* jobb keze felől az utolsó napon (Mik. 146. l.). Az mostani fővezér urunk, *kit* Isten sokáig szerencsésen *éltesse* és győzedelmessé *tegye* (Thök. Lev. 13).

A tárgyi mellékmondatok körében pedig gyakori az az analógiás alakulás, hogy más szavainak az idézésénél, ámbár

* Viden scelestum ut aucupatur (Plaut.). Observatote eum, quam blande palpatur mulieri (Ter.).

az idézetet *hogy* kötőszóval kezdjük, mégis az egész mondatot mint függetlent szerkesztjük, úgy, mintha szó szerint idéznénk. A népnyelv különösen sok ilyen példával szolgál, a Kálmány-féle népköltési gyűjteményekben az idézetek mindig így szerkesztődnek:

Az oda be bochyatas felol kerdettem wala kenchtarto wramat, mykoron lenne, azt mondotta, hog byzzonnyal nem tudom, mykoron lezen (Lev. T. 1:23). Gábriel deák csak ezt mondta, hogy jó helyre megyen Kd (Nád. Lev. 104): t. i. a beszélő. — Káttya utánna a lovának a zannya, hogy várgy meg eédes anyám (somogyi népmese). A kecske megin csak aszonta, hogy se nem ittam, se nem ettem, éhen-szomjan majd elvesztem (Nyr. 5:567). Küdött neki ételt meg egy levelet, akibe meg vót írva, hogy egy süt nyulat küdök lányom, meg tizenkét pogácsát... (Nyr. 6:42). Most visszaugratott Cserneki a bátyjaihoz s kérdeszte, hogy láttatok-e micsináltam (Nyr. 8:375). Aszt kérdi tüle az a kisasszon, hogy hugyan tuttá te ide gyünnyi (som. népm.). Aszt mormogta a víz, hogy aki ién belülem iszik, oroszlánnyá vátozik (Nyr. 13:429). Aszonta a királ, hogy majd én kötök az ujjomra selemcérnát, ha begyün az az asszon, rántsd meg (uo. 430). Eccer aszongya neki a pap, hogy kántor úr, lopjon el a falubeliektü mindent (Nyr. 18:473). Asztán kérdeszte, hogy hozzám gyüssz-e, asztám monta, hom mekhász te! (Nyr. 24:333). Asztán eccer is a kiráj igen összeveszett vele, monta, hom mos évetetem az íletedet (uo. 429). Akô aszonta a medve, hogy én mindönt megtöszök néköd, csak szabadics ki (Kálmány Szeged n. 1:119). Mikô haza mönt, aszonta a kiráj, hotyha még eccô évöszöd a koronát ne fordûj vissza, mer akkor bajod lesz (uo. 129). Aszonta annak az embörnek hogy: Hogy merted te agyonütnyi a feleségömet (uo. 143). Akkó' a kiráj fiyu kérdeszte túllök: Hogy hát mit montatok (Koszorúk 1:237).

Máskor meg a *hogy*-os mondat oratio obliqua-val kezdődik ugyan, de később átcsap az oratio recta-ba.

Igen parancsolá császár az basának, hitöt, szép szót írna az magyar uraknak, jelösben mindennél jó Terek Bálintnak, szóval ajándékval magad ajáld annak (Tinódi: Buda vesz.). Aszt parancsolta az Úr Isten [Noénak], hogy mönnyön be csalárdostul a bárkába; mindön álatbul vögyél be egy párt (Ethn. 2:146). A gyerek aszt felete, hogy a pénz nem köll neki, mer ha megtuggyák, azér agyonütnek és elrabónák tülem a pénzemet (NyF. 9:52). Mentek egy darabra a városon kívöl, a gyermek aszongya, ő nem megy odább, mer nem gyüvök vissza (Nyr. 10:526). Náthán mondá a királynak, hogy ő volna az, azért Istennek ostora rajtad hatalmas, kiért házad népével nagy szégyent vallasz (RMK. 2:102).

Néha végig meg van tartva a függő szerkezet, s a függetlennek a hatását csak egy-egy indulatszó mutatja.

Ne szégyeljük-é, hogy erről egy pogány császár *mi* szép példát ad (Mikl. 109. l.). Ott rimánkonnak, hogy *de* mos má csak az ijejjeket mérgyék (Nyr. 23:39). Leöntötték neki a ház főgyére a sok tenger buzát-árpát, jó összekeverték, hogy *no* mos mán válogassa (NépkGy. 1:411).

Két mondat kombinálásából magyarázzuk ezt a székely szerkezetet, mely ma már az irodalmi nyelvben is széltében járja: *el kell menjek, el kell hogy menjek*: *el* kell mennem + *kell*, hogy elmenjek.

Azt [az inget] *fel* kell hogy vegyed (Nyr. 16:378). Má ide a vassogarának is *el* kellett jüjjen (uo.). Tudja meg az Isten, *de* még a leány is, hogy neki felesége kell legyen (Nyr. 29:44). Három iziglen meg *kell* hogy mi térjünk (Erd. nép. 8:21). Meg *kell* térjenek, nem tudnak evezni (uo.). Török buzát kéne hogy vegyek (Nyr. 4:472). Gyerök — mondok — még utóbb is doktorhon kő, hogy vigyelek (Nyr. 25:142).

Pleonasztikus szerkezetek.

Ide különösen azokat a mondatokat számítjuk, melyeknek a mellékmondatában az egész szerkezet tagadó értéke következtében ki van téve a tagadó szó, ámbár szabály szerint az ismételt tagadás fölösleges: Hyszem *hog* azért *ha*got es feledet *el*, *hog* nincz *ky* *soha* mellettem csak *eg* szot is szolo *fel* ember (Lev. T. 1:61); magyarázata csakis az lehet, hogy a független szerkezet van hatással az alárendelőre: nincs, ki valaha mellettem szóljon + *soha* senki se szól mellettem. — Simonyi a magyar tagadó szók eredetéről szóló cikkében* Pázmánynak ezt a mondatát: Sámuel azt akará, hogy a király törvényt lásson reá, ha *soha* senkitől ajándékot kívánt — annak a bizonyítására hozza föl, hogy a tagadó szóknak eredetileg állító értéke volt; ő tőle aztán Kallós Zs. is átveszi a *Tagadás nyelvünkben* c. tanulmányában.** Természetes, hogyha a most adott magyarázat helyes, akkor az efajta mondatoknak Simonyi föltevésére nincsen bizonyító erejük. — A következőkben az idetartozó példákat csoportosítjuk.

A főmondat tagadás, vagy tagadó értékű kifejezés:

Én *soha* sem hallottam, sem nem tudom, hogy valaki más birta volna, *sem* Kátai Ferenc, sem más (TME. 1:214). Nem akaram, *hogj* senky azt mongja, *hogj* magamnak vsurpaltam (Lev. T. 1:277). Calvinus szerint Isten malasztjával sem lehet, hogy senki a törvényt

* Nyr. 13:246. — Zolnai: Nyr. 21:315.

** Nyr. 29:340 stb.

megtartsa (Pázm. Kal. 228). Penitenciát nem tart, nem is vagyon szándoka, hogy soha tartson (Tel. Ker. fund. 83). Nem vethetnek az lengyenek reája, hogy sem törvényekben, sem szabadságokban meg nem tartotta volna őket (Lev. T. 2:166). Nem akarám elmulasztani, hogy Kteket egészségem felől ne tudósítanám (Lev. T. 2:240). Nem akará, hogy senki ötét voltánál nagyobbnak tartsa, nagyobbra becsülje (Pázm. Préd. 50). Semmiképen el nem mulathatám, hogy Kdet ez kis írásom által meg ne látogassam (Lev. T. 2:248). Bizonyos az, hogy azt szíveimmel el nem hitethetem, nekem *soha* feltámadjon édes üdvözült Lónyay Margitom (uo. 290). Mikor az ember bünéről penitenciát nem tart, nem is vagyon szándoka, hogy soha tartsa (Tel. Ker. fund). Nem tartozom azzal, hogy senki szavát oltalmazsam (Pázm. Kal. 100). Én bizony nem állítom, hogy senki tudva az újítók tanát követhesse (Káldi 1:47). Aki attól eltávozik, nem méltó, hogy senki kövesse (uo.). Isten nem engedi, hogy senki ötét meggyőzze (uo. 283). Christus nem akarja, hogy senki csak magának földi vagy mennyei jókat kérjen Istentől (Pázm. Préd. 902). Nem engedi Isten, hogy se szüntelen háborúságok legyen [a hiveknek] se örömök (Káldi 1:120). Isten nem engedte, hogy az hitetlen zsidók az szent keresztet se vízbe vetnék, se tűzzel megégetnék, se egyébképpen elrekkentenék (uo. 2:513). Az Buják várának erős fala vagyon, nem hitte, hogy annak semmi módon ártasson (Tin. Budai Ali). Nem látom semmi végét, hogy semmi törvényt revideáltassunk (Rim. Lev. 91). Nem tudom, hogy a Cserei familiából eddig senkit felakasztottak volna (Cserei: Hist. 146). De csak a religio titulus alatt menni valamely szomszédunkra vagy keresztény fejedelemeire, nem hiszem, hogy sem Isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő (Zrinyi: Mátyás kir.). Melyet nem avégre cselekedtünk, hogy a mi kegyelmes urunktól ő nagyságától sem ngtoktul elszakadnánk (Bujd. Lev. 25). Élésünk is nincsen annyi is, hogy még csak kapunkon lévő embereinknek is útra való kenyeret nem adhatok (Thök. Lev. 89). — Besthje hatta, hogy ű neky tyzenhat awagy huz emberth annathok, sem pediglen zekereketh (Lev. T. 1:117). Lehetetlen, hogy se pokoltól és örök kárhozattól, se Isten haragjától félhessen, aki magával elhiteti, hogy ő bizonyosan üdvözül (Pázm.).

A *tilt*, *tagad* igék után a régiségben a tárgyi mellékmondatot is tagadással szerkesztik, ma is gyakran előfordul ilyenformán: Eltagadta, hogy teljes életében sohasem látta őt. Sok szó esett már ezeknek a szerkezeteknek helyes vagy helytelen voltáról: Szarvas védelmébe veszi, sőt az ilyen tagadó szóval való szerkesztést tartja egyedül helyesnek.* Joannovics nagyon megrója,** Simonyi megint jobbnak tartja, mint a tagadó szó nélkül valót.

* Nyr. 2:55.

** Nyr. 29:404.

Ámbár az én nyelvérzésem Joannovics véleménye mellett szól, mégis azt hiszem, hogy fölösleges az e kérdésen való vitatkozás, mert mind a két szerkezet helyes: bizonyos, hogy a mondat tagadó szó nélkül logikusabb, de a tagadó szóval való lélektanilag könnyen megmagyarázható és aztán már igen el van terjedve. Egyiket sem lehetne az idegenszerűség vádjával illetni, mert hiszen amint a mi nyelvünk, úgy egyéb nyelvek is önállóan kifejlesztették mind a kettőt.*

The k, megh tiltha, hogy Kis Tamas semy modon ki ne agja hirem nekwl (RMNy. 2:22): megtiltsa, hogy K. T. kiadja + K. T. ne adja ki. — Miert tiltattunk meg, hogy az urnak ne vigyünk áldozatot (MA. Bibl. 1:127). Megtiltotta Isten, hogy az egyházi emberek az ő reájuk bizott hiveket ne úgy bírják, mint az pogány királyok az ő alatt valókat (Pázm. Fel. Magy. 97). Megtiltván, hogy senkire ne támaszkodnék (Pesti: Mes. 89). Győr alatt megtiltotta vala, hogy az táboron senki bort ne árulhasson (Cserei: Hist. 139). Immár miért nem tiltod el azt is, hogy madár se repüljön a fejed fölött (Act. cur. 173). Êtitotta neki, hogy annak [a csikónak] nem szabad mást ennyi annyi, mind e kis buzaszómát (Nyr. 24:429). Megtiltják nekik, hogy a marhát Bécsen túl ne hajtsák (Nyr. 32:—). — En edyg mynd tagatam, hogy en nalam nynchen (Lev. T. 1:197). Tagadod, hogy az engedelmességrűl nem tóttél szót (Matkó: BCsák. 159). Nem tagadhatom, hogy sokszor az is nem bántott (Zrinyi: Előb. 4).

Kötőszó-kihagyás.

Sok esetben hajlandók vagyunk a *hogy* kötőszó elmaradását is a mellérendelő szerkezet analógiájával magyarázni, annál is inkább, mert néha ezt egész határozottsággal megállapíthatjuk. Például a következő három mondatban még a szokatlan módhasználat is a független szerkezet hatására mutat: *Azon* leszek, minél hamarább postai alkalmatossággal *elküldöm* (Lev. T. 2:36): azon leszek, hogy elküldjem + elküldöm. — Megfogadd, se égre, se földre ne nézz (somogyi népm.): megfogadd + hogy nem nézel + ne nézz. Azon leszek, szegényeket minél hamarább lehet, haza bocsátom (TME. 2:390): azon leszek, hogy hazabocsássam + hazabocsátom.

Más esetekben is elmarad a kötőszó, ámbár a főmondatban levő mutató névmás után elvárnók: Addig kapa kétfelé, semmit

* Latinra, németre l. Ziemer id. m. 146. — Er suchte also Xavern so viel als möglich abzuhalten, dass er nicht viel in Grünbachs Haus gieng (Miller). — Dir abzuraten, dass du sie nicht brächtest (Schiller).

se nyere magának (Cserei: Hist. 109): addig kapa kétfelé, hogy semmit se nyere + sokáig kapa kétfelé, semmit se nyere.

Annyi a vad erdeimben, se szeri, se száma (Ar. Pázm. lov.). Ojan felfuvalkodott, mán Istent se ismer (Nyr. 29:429). Úgy dicsírte, maj lement könyökirül a búr (Nyr. 29:430). Úgy kihízott a disznónk, hőkkös tenyérnyi vastag vót a szalonnája (Nyr. 30:149). Ollan beteg vót, majnem halásziint hát (Nyr. 30:150). Úgy megijett, egy krajcár se maratt a zsebibe (Nyr. 31:530). Igen főhevűt, osztán ollan baca vót, — rá húzott e jót a korsajokbu (uo. 281). Nekem olyan leányom van, szösz a bele (Nyr. 31:532). Ojan tyúkom van, a föld alá tojik (uo.). Ollan patáliát, böstörködést csapnak, majnem a házat elaggyák (Nyr. 31:581). Mikor utazott tovább, belejért egy *ollan* városba, abba egy lélek se vót (som. népm.). Addig-addig bámult a susogó nádra, nagy nehéz könnycsepp ült szeme pil-lájára (Toldi IV:20).*

KERTÉSZ MANÓ.

A FŐNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL.

(Vége.)

3. A főnévi igenév mint alany.

A főnévi igenév alanyként való szereplése is az eredeti latívus-határozói jelentésből az állítmány-kiegészítői használat révén fejlődött ki. Kifejlődéséhez nagyban hozzájárult a főnévi igenévnek személytelen mondatokban való alkalmazása. Itt ugyanis az alany ingadozó volt, s szerepét hamarosan a főnévi igenév vette magára. Eléggé bizonyítják ezt a következő példák: Az ember képes egy nap alatt odaérni: Egy nap alatt oda lehet érni. — Kénytelen v. kényszerül elmenni: El kell menni. — Joga van megtenni: Lehet v. szabad megtenni. Az egyik fajta főnévi igenév még véghatározó, a másik példában már a személytelen mondat alanya, pedig a mondatoknak ugyanaz az értelmük.

Jelenleg igen sok személytelen kifejezésben használatos, — különösen közmondásokban — s az ilyféle főnévi igenév nem más, mint a személytelen állítmányban foglalt formális alany-nak értelmezője. — A főnévi igenév alanya részes-határozója lesz a főmondatnak, épen azért személyét személyraggal megjelölhetjük vagy az állítmánykiegészítő névszón vagy magán a főnévi igenéven, — vagy pedig személyrag nélkül általánosságban beszélünk.

Használatos alanyul a főnévi igenév állítmányi névszók

* Az analógiának a szórendben való szerepéről l. Simonyi: M. Szórend és M. Kötőszók.

mellett. E névszók: a főnévi igenévben kifejezett cselekvés alanyának *testi-lelki érzése, tulajdonsága, dolga, kötelessége* stb.:

Te dolgoz megforgatni Arist. II. 372. Erénye érteni egyet III. 294. Jelenteni kötelességem II. 65. Egy az óhajta: eljegyeztetni magát IV. 2. 39. Szándéka a királynét megkérni IV. 2. 29. Mit van látni szerencsém III. 60. Szokása volt pompázni Arist. II. 269. Felét a cicának adni volt a szolga tiszte I. 32. Vágyunk szavazva marni Arist. II. 27. stb.

Illő ára életednek szabadságnak kelned óltalmára II. 468. Ódivat jó napot kívánnom Arist. III. 198. Mily élvezet lesz megjelenem II. 465. Ennem iszony I. 434. Nagy igazság boldogan élni derekának s bukniok igazságtalanoknak Arist. III. 212. Gyalázat volna kételkednem I. 60. Szörnyűség ettől hallanom ilyet Arist. I. 57. stb.

Nincs bűn csak élni koldusan Sh. Jk. 32. Legnagyobb cél ember lenni I. 184. Szép dolog halni a hazáért III. 215. Gyalázat megverni az apát Arist. II. 137. Kár vezérnek lenni olyan hűnek IV. 2. 200. Kemény próba: férfit ölni . . . II. 269. Nehéz sor rossz urnak szolgálja lenni Arist. III. 175. Koldulni szégyen I. 99. Nem szokás venni szóról-szóra IV. 2. 16. Hogy nézni is tereh I. 445. Nem írni, vétek; írni, kész harag III. 383. stb.

Hasonlóképen alanyul áll a főnévi igenév az ilyen fogalmaknak melléknévi kifejezései mellett is:

Bajos lenne megmondani IV. 2. 30. Csunya vón' áthágni Arist. I. 369. Derék lesz torkába hajítani IV. 115. Harcon elesni dicső I. 445. Elég is volt ma regélni I. 477. Költőhöz illetlen szitkozódni Arist. II. 270. Mily jó volna szebb álmra kelni I. 60. Nem jobb-e menekvést keresni, mint sírni szüntelen Arist. I. 6. Késő biztatnom a kidőlt fa ágát I. 206. Könnyű nekik megáruulni egy gyékényen I. 357. De szeretni, párját lelteni lehetetlen IV. 55. Szeretni a hont gyakran oly nehéz I. 437. Küzdeni szép a honért III. 135. Elmondani is sok, hát még véren venni III. 378. Egymást szeretnünk — nem szabad II. 118. stb.

Egy pár melléknevet pótló határozó mellett is áll a főnévi igenév alanyként:

Korán lesz válni még I. 119. Hamar volna lehullnod I. 178. Hiába nem látni III. 298. stb. —

Azonban nemcsak főnevek és melléknevek mellett áll alanyul a főnévi igenév, hanem személytelen igék mellett is.

Így áll alanyul a főnévi igenév a *látszik* mellett; ezt az igét azonban a főnévi igenév mellett személyesen szoktuk használni, ekkor azután egy az alanya a főnévi igenévvel (a latin *videtur*-nak megfelelő szerkezet: nominativus cum infinitivo).

A magyarban ilyen szerkezet csak a *látszik* mellett fordul elő, emellett is rendszeren harmadik személyben:

Itt-amott látszik út nélkül bolyongni egy magányos lábnyom I. 6. Lovak nem látszanak búsulni rajta I. 300. Etele az ily szót látszik vala ünni II. 278. Reszketni látszott a vitéz III. 189. Eszmélni látszék a leány III. 266. A király csillapodni látszott IV. 2. 74. Dühök lohadni látszik Arist. II. 113. stb. —

Alanyul áll a főnévi igenév a *valakin áll, valakitől függ* kifejezések mellett:

Etelén álla maradni a népnek egyedül királya II. 245. Rajta állt eljöni vagy maradni II. 448. Rajtatok állt gyakorolni Arist. II. 280. Nem áll jogomban meglágyítani Sh. Szá. 9. Ő tőle függ épen hagyni az ábrát vagy eltörölni azt Sh. Szá. 7.

Alanyul áll végül a főnévi igenév a *tetszik, illik, kell, lehet* s hasonló jelentésű igék mellett. A főnévi igenév alanya részes-határozója a főmondatnak, személyét a főnévi igenéven személyrag alakjában többször megjelöljük:

Kit *tetszik* kérdeni? III. 157. Erőt lehellni *tetszik* III. 394. Hangyát vágni! be *tetszik* nekem Arist. II. 225. Tetszett cselekedni nektek Arist. II. 352. Hajót szerelni: *tetszik* a szegénynek Arist. III. 101. Fiát *tetszik* keresni Sh. Jk. 10. Ha *tetszenék* irántunk annyi jóval lennetek Sh. Haml. 39. Tessék odamenni III. 44. Ne tessék hozzám szólni Arist. II. 73. Ne tessék elfogadni Arist. III. 175. E falat képzelni tessék Sh. Szá. 70. — Nincs kedve szerint megszüntetni Arist. I. 370.

Jól esik pihennem I. 56. Mily jól esik fölserkenni I. 57. Zokon esik most hallgatnom II. 33. Látogatást tenni esik ott kezemre IV. 71. Esett neki visszá szelnie IV. 138.

Fáj látni nekik a hőst, s nem harcolva elomlania I. 491. Meghalni sem *árt* a hazáért III. 135. Ostorral sem *árt* kiűzni III. 386.

Elbeszélnem semmibe se *kerül* II. 474. *Illik* idehagynod engemet I. 180. Hazudni nem *illik* I. 222. *Illik* veszélyt keresni II. 393. Nem *illik* hivalkodni III. 323.* — Nem *dukál* gondolni rá III. 264.

Sem szántani, sem aratni, csak a vékát *kell* tartani I. 18. Neki mindig türni és remélni *kell* I. 70. Azért *kell* megélnem I. 75. Pihennem *kell* I. 119. Azt *kell* utána hoznom I. 133. Hidhoz *kell* sietnem s visszajönöm I. 176. stb.

Manapság a főnévi igenév legtöbbször talán épen a *kell* mellett fordul elő. S már ez is eldöntheti, hogy a *kell*-nek főnévi igeneves, vagy *hogy* és alanyi mellékmondatos szerkezete gyako-

* Az *illik* a mellette leggyakrabban előforduló *tudni*-val egy szóvá tapadt össze: *tudniillik*.

ribb s eredetibb-e nyelvünkben. Arany nyelvében alig egy-két *hogy*-os alanyi mellékmondatot találunk a *kell* után. Különben a *kell hogy* szerkezet valószínűleg oláh eredetű, — Királyhágón túl járatosabb is — bár többen ellenmondanak.*

A *kell* mellett álló főnévi igenevek mutatják egyúttal azt a szeszélynek mondható változatosságot, hogy a nyelv majd kiteszi a személyragot a főnévi igenéven az ilyen szerkezetekben, hova a *-nak -nek* ragos cselekvő vagy szenvedő személy vagy dolog odagondolható, majd pedig nem teszi ki. Sőt egymás után következõ, ugyanazon *kell* állítmányhoz tartozó főnévi igenevek közül is egyiken kitesszük, a másikon nem, pl. Most ügyesen kell szólnotok, s oly érvet hozni fel . . ., gyengét nem mondani Arist. III. 212.

Meg van tiltva soká idõzniök I. 113. Vajudni meddig tart még e világnak I. 441. Tiltva neked mellette pihenni I. 483. stb.

Lehet nyugodnotok I. 85. El lehetne feledni I. 88. Ki küzde, annak lehet nyugodnia I. 106. Nincs aminek végére ne lehetne menni I. 215. Mikor halmom lehetett I. 242. Jóvá lehet tenni I. 330. stb. Leszõrni azt nem *sikerül* I. 115. Sikerült verekedni vérben által II. 374. Vagy sikerül bevennünk II. 393. Egyszer sikerülne kinyujtania III. 12. Sikerült megtenniök III. 30.

Szõknöm szégyenemre *válna* III. 307. Mi jó telnék töletek? Mi? téged kidobni Arist. III. 21.

A főnévi igenév mint általános alany.

Már a megelőző példákban is személytelen az állítmány, csak a *látszik* fordul elő személyesen. A következõ példákban pedig még ez az állítmány is elmarad, s a mondatok általános érvényűek, alanyuk a főnévi igenév:

Két sarut találni, s emberlábát abban I. 6. Kõfalon nem látni által I. 14. Mintha a föld alól mennydörgést hallani I. 24. Nem volt kitõl várni csak a véletlentõl I. 44. Tökélyre vitt csalást mondhatni rendszeresnek I. 167. Ott sóhajnak, ott kacajnak muló hangját hallani I. 177. Nem állhatni ellent I. 299. Bölcs tanuságot vehetni belõle I. 233. Kopár sivatag, hol nem találni zöld fát I. 249. Gyakran látni Márkust kibukni s elmerülni I. 256. Képzelteretni milyen szemmel nézett rája I. 350 stb.

Mint e példák mutatják, a lehetőség, képesség kifejezéseiben gyakran elmaradt az állítmány, s megmaradt a mondatban a puszta főnévi igenév. Gyakran azonban magán a főnévi igenéven

* Nyr. XVIII: 561. l. Veres Ignác — ezzel szemben Simonyi MKötõszók II: 130. l. Vö. Nyr. XXV: 350.

ismét kifejezzük a lehetőséget (pl. *tudhatni* . .). — Balogh Péter* úgy magyarázza e kifejezésmódot, hogy két különböző szerkesztéssel járó, de hasonló értelmű kifejezés hatott egymásra. A *nem tudni* analógiájára ezt mondták *nem tudhatni*, vagyis kifejezték a minden igén kifejezhető lehetőséget — pedig amaz már a *nem lehet tudni* kifejezés megrövidülése.

Szvorényi** szerint a szenvedő jelentményű személytelen ige egyes harmadik személye helyett élünk ez alakkal; Imre Sándor*** szerint meg a többes harmadik személy helyett cselekvőben. De ezek természetesen nem magyarázatai e kifejezéseknek, hanem a megfelelő szerkezetekkel való rokonításai. Meg is rója őket Brassai† a helyettesítés eszméjéért, s ő is a *lehet* elhagyása után megcsonkult mondatoknak tartja őket, bár a hangsúlyozásban különbséget vesz észre a *nem lehet tudni* s a *nem tudhatni* kifejezés között.

Már Simonyi Zsigmond (1879-ben, M. Nyelvtana 1. kiad.) nem a *lehet*, hanem a *van* kihagyásával megmagyarázza e szerkezetet, s hozzá csatlakozik Lehr Albert is (1882. Toldihoz írt magyarázatok 132). Szerintük a lehetőség a *tudhatni* stb. alakokban úgyszintén bennük van, továbbá a mult idejű formáknál (Pl. Akkora tűz volt, hogy ide is *látni volt*) kitesszük a *van* alakjait. Észreveszi egyúttal Lehr, hogy efféle főnévi igenevet az érzéklést, észrevevést jelentő igék kedvelik (lát, hall, érez, tud, észrevesz, talál, megismer, ért . .), ezek is tagadó mondatban. Számos ige sohasem tűri meg ezt a szerkezetet (néz, akar, óhajt, szeret, próbál).

Simonyi újra, tüzetesebben foglalkozott e kérdéssel Nyr. XIX. 247—50, s bár meghajolt Balogh megfajlítása előtt, de nem fogadta el a *lehet*-igés magyarázatot az ilyen érdekes (és Arany-nál is nagy számmal található) főnévi igenevek miatt:

Mit van tennem? Olvasni tán I. 150. Vala mit szegénynek, úrnak is ott látni IV. 172. Mit volt csinálni III. 288. Mit lön tennie Arist. II. 119. Lesz mit nyelni mingyárt I. 220. Nincs mit tenni, mint nem víni II. 391. Vajjon minek siratni őt I. 421. Nincs minek megütköznöd II. 427. Miért így futnia I. 136. Nincs mér' zengeni többet I. 392. Lesz mivel egymás közt eltölteni az estét IV. 154. Nincsen hó lelkének hová fordulnia II. 31. stb.

* Nyr. XIX: 109—12. l.

** MNyelvtan 1862. — 300. l.

*** Idézve Brassainál: M. mondat III. 22. § Ak. értek. 3. k. 1863—5.

† Idézett művében 399. l.

Ezekben a példákban csakugyan a *van* egyik hajlítási alakjával kapcsolatban szerepel a főnévi igenév.*

Azonban úgy az előző, mint ez utóbb említett példák a *lehet*-tel is magyarázhatók. Mert mint Barbarics Róbert írja (Nyr. XXI:255), a *van mit látni* ebből van összevonva *van valami, amit látni lehet*, a *nincs minek* v. *miért siratni* ebből van összevonva *nincs ok, amiért siratni lehet*, a *nincs bujni* v. *nincs hova bujni* ebből a két mondatból alakult *nincs hely, hova bujni lehet* — vagyis nem mások ezek mint összerántott, összevont mondatok. Ezeknek analógiájára azután jelenleg az egyszerű főnévi igenév mellett is előfordul a *van* valamelyik alakja, de mindig szemlélhetjük az összevont mondat részeit, de csak a Lehtől említett igék főnévi igeneve mellett. Simonyi (uo.) másik lehetséges megfejtést is említ, hogy t. i. ezek szláv hatás alatt keletkeztek nyelvünkben. Ha ragaszkodunk is a Barbarics-féle magyarázathoz, megengedjük azért, hogy más nyelvek is hatással lehettek, különösen a székelyeknél használatos *látni volt* s *látni lesz* stb. alakokra (Nyr. III:275, XXV:353).

4. A főnévi igenév mint állítmány.

Már a fentebbi általános alanyú *nem tudni* példákra is mondhatjuk, hogy az igazi állítmány kiesése után az állítmány szerepét is a főnévi igenév veszi magára. Hisz a *nem tudhatni* példák igazolják, hogy a nyelvérzékben benne levő lehetőséget is magán a főnévi igenéven jelöljük meg. Az igenévnek ezekhez hasonló, az igazi állítmány kiesése után beálló állítmányi szerepét látjuk a következő példákban, melyek a beszélő lelki állapota szerint részint infinitivus imperativus és exclamationis-félék, részint infinitivus historicus-ok, amint a megfelelő latin szerkezeteket nevezik.

Infinitivus imperativus, fölszólító infinitívus. Az igekötők és indulatszók mellett álló célhatározói főnévi igeneveknek fejlődésben mintegy folytatása a főnévi igenévnek fölszólító szereplése; a gyorsaság kifejezésére sokszor még az igekötő is elmarad a mondatból s megmarad állítmányul a parancs vagy fölszólítás tárgyát tevő főnévi igenév. Ezek is hiányos mondatok tehát, mint

* Ezeknek a szerkezeteknek használatával és történetével éppen most foglalkozott újra a Nyr. szerkesztője ilyen című cikkében: Nem tud mit kezdeni (Nyr. 34:89).

a *nem tudni*-félék, de míg ezekben a *lehet* az elmaradt igazi állítmány, a fölszólító infinitívusokban a *kell*, vagy valamely mozgást jelentő igének fölszólító módja. Német hatás alatt még a népnelvben is gyakorta előfordul így a főnévi igenév. Volf György szerint azonban különbség van a német használat s a magyar között, mert a németben nagyon erős az ilyen parancs, a magyarban meg nem (Nyr. IV: 129). A görögben is szerepel így a főnévi igenév, de csak költőknél.

Hamar, hamar legényeim készülni I. 263. Szaporán hé! mozogni I. 474. Vini ma még I. 484. Kiszól az utas: hogy olyat csak merni (tiltás!) IV. 2. 89. Asztalt behozni Arist. I. 279. Tudod hogy bánni ezzel Arist. II. 70. Tettre kelni gyorsan Arist. II. 130. Először megfürödjetek, aztán belépni bátran Arist. II. 389. Gazember meghalni mindjárt Arist. III. 76. Halállal halni meg, vagy száműzni magad Sh. Szá. 7. Alunni hívek Sh. Szá. 77. Támadni rögtön Sh. Jk. 92.

Infinitivus exclamationis, fölkiáltó infinitívus. Ugyancsak csonka mondat, csak hogy míg az előző főnévi igeneveket mozgást jelentő fölszólító módú igével vagy *kell*-lel egészíthetjük ki, addig ezeknél az elmaradt állítmány: *jó volna, rossz volna, gyakrabban szörnyűség volna* stb. A franciában gyakori ez a szerkezet, pl. *Moi faire une lâcheté!*

Beste kura fi . . . zetésért látni a vendéget I. 404. Egy ilyen testvérre annyi rosszat kenni II. 103. Bendét hányni nekem III. 16. Magyar ember könyvét megvenni III. 39. Hogyan? nem írni most? letenni tollamat III. 384. Nem szólni, de nézni; nem nézni: pirulni; gondolatot színnel, hanggal elárulni IV. 129. Óh bújni, pirulni, a földbe sülyedni, elveszni! . . . de mégis szeretni, követni IV. 145. Ezért épen klastromba beülni IV. 2. 90. Mária ezt mondani nékem IV. 2. 206. Most emlegetni békét Arist. I. 47. Patvarba innen! szidni a tanítót Arist. I. 159. Majd adok azt hazudni erről Arist. I. 337. Ily szörnyűséget kimondani Arist. II. 99. Mit műveltek! Így megölni, szétcibálni vendégeimet Arist. II. 112. Óh túrni ezt Arist. II. 274. Nekem nem szólva menni el Isten bolondja III. 121. Mást meg se várni Arist. III. 142. Azt merni tagadni, hogy a jónak forrása szegénység Arist. III. 220. Óh megérni ezt! Sh. Haml. 14.

Infinitivus historicus, elbeszélő infinitívus. Az igekötők s indulatszók mellett álló főnévi igeneves szerkezetekben s a fölszólító inf. mondatokban a főige kihagyását a fölszólítással, parancssal együtt járó — a fölszólító infinitívusnál pedig a nyugtalan lelki állapotot kísérő sietség, gyorsaság okozta. Milyen megfejtéshez kell hát folyamodnunk az alábbi példáknál, melyek egyszerű elbeszélő hangon vannak előadva, még sincs bennük rendes állít-

mány? A népnyelvben alig hallható így elbeszélő előadásban — bár Arany hivatkozik rá Aristophanes fordításában, — a székelyeknél is inkább az igekötő helyettesíti az igét élénk előadásban. A latinban azonban a legjobb íróknál divatos volt. Ennek a latin inf. historicus-nak igen sok megfejtését adják a nyelvészek; így Quintilianus óta általánosan a *paravit* vagy *coepit* igék kihagyásával magyarázzák; mások meg a nyelv gyermekkorának érdekes maradványát látják a cselekvés személy és szám nélkül való kifejezésében. Ismét mások egyrészt az inf. imperativus, másrészt az inf. exclamationis hatása alatt keletkezettnek mondják. Legtöbbször a gyorsaságban találják az okát, hogy a személyek és tárgyak valamint a cselekvések képei oly gyorsan tódulnak az ember tudatába és üzik egymást, hogy rá sem érünk azokat alany és állítmány kapcsolatba hozni; tehát nem magában az infinitívusban, hanem a szokásos kapcsolat hiányában rejlik a hatás, ami a sietség színét adja. — Ezekkel szemben Bódiss Jusztin* magában az infinitívus természetében keresi az inf. historicus magyarázatát. Az infinitívus a latinban hiányos főnév ablatívusa, az egymás után következő infinitívusok tehát ilyen ablatívusok tulajdonkép, melyek egyhanguak ugyan, de nem jobban — mondja Bódiss — mint Tinódi *valá-i*.

A latin főnévi igenév elbeszélő szerepének magyarázatai közül Bódissé a legtermészetesebb. Azonban az egy-két s csak az irodalomban előforduló magyar elbeszélő infinitívust — mint a megelőzőket — a vezérige elmaradásával magyarázzuk; ez u. i. a több egyidejű és gyorsan egymás után következő tény élénk leírása közben könnyen megtörténhetik. Kiesett pedig a *kezd* vagy a *készül*:

Foly iszonyú »kinn a farkas, benn a bárány!« Betörni kívülről ezer élet árán, fordítani belőlről, sort sor után, vissza IV. 2. 157. Ki férget ölni, ki vinni., ki meg elűzni Sh. Szá. 26. Egyszer felugrik ez rám és ütni verni engemet! kínozni, fojtogatni III. 290. (Thewrewk: Glossarium.) —

5. A főnévi igenév mint jelző.

Kétféle jelzői szerepet vállalhat el a főnévi igenév a mondatban: birtokos és értelmező jelzői szerepet.

A *főnévi igenév mint birtokos jelző*. Szigetvári Iván említi először a főnévi igenév ez érdekes fejlődését. Szinnyei szerint az

* Egyet. Phil. Közl. XXIV: 25 s köv. ll., — uo. az előző nézetek.

ilyen szerkezet két mondat vegyüléke: egyikből az egyik, másikkból a másik mondatrészt tartjuk meg.

Ideje volna, hogy szellőztessünk } Ideje volna szellőztetni.
Jó volna szellőztetni

Simonyi idegen szerkezeteket is említ, melyek szintén hathattak a magyarra; a szlovén: *Je bilo čas dnarje jemati*, s a német: *Es war Zeit zu kaufen*.*

Rendesen csak az *ideje*, *órája* és a *mi haszna* után fordul elő a főnévi igenév ily szerkezetben — olykor *módja*, *helye* (Balogh P. szerint németes), *se vége*, *se hossza* után:

Ideje már szellőztetni a szűk házat I. 303. Ideje volt már Gyöngyvérhez menni II. 254. Ideje volna ott kezdeni tán III. 359. Nagy ideje mennünk IV. 90. Nem volna leírni se hossza, se vége IV. 174. Eljön az órája kérni a kegyelmet IV. 2. 119. Mi haszna éltedet enélkül leélni Arist. I. 172. Ideje új cselt gondolni neked Arist. I. 223. Ideje menni Arist. III. 80.

A főnévi igenév mint értelmező jelző. Ez utolsó szereplését a főnévi igenévnek — részben legalább — az idegen nyelveknek, különösen a németnek és franciának hatása eredményezi. Kazinczy** kezdte, azóta fordul elő irodalmunkban:

Királyra nézett a kötelesség meghagyni legottan, Toldit hogy temessék II. 197. Tudjátok-e mi a: valakinek tulajdon lakházzal bírnia I. 84. Tudja-e mi az: ott állani szembe, fegyvert se emelni önnön védelemre II. 463.

SZEGLETI ISTVÁN.

A HATÁROZOTT NÉVMUTATÓ.

(Vége.)

III. A határozott névmutató használata.

Azon szabályok alapján, melyeket az artikus fogalmának tárgyalásánál állítottunk fel, azt mondhatjuk, hogy határozott névmutató két esetben áll a név mellett:

I. Amikor azt akarjuk kifejezni, hogy a fogalomnév a fogalom egy egyedét, egy részét, vagy egy fajtáját jelöli. Egyedezés. Pl.: Parancsot a császár s ada engedelmet (Ar. T. Sz. 4:44); itt minden császár közül egyetlen egyről van szó és pedig ismeretes, határozott egyről, tudnillik a német császárról,

* Nyr. XVII: 361., XIX: 78. XIX: 244.

** Simonyi: MNyelv I: 273. 1.

aki megparancsolta, hogy Lajost úgy fogadják, mint nagy fejedelmet. Vagy ebben a példában: A mámor elszállt, *a festék* lement (Mad. E. T. XI.), a *festéken* csak azt az *egy* részt értjük, amely a leány képére volt kenve. Vagy ebben: elsápadt *a hatalom*, kiült — Ráncokba szedett homlokára a düh (Pet., Apost.), a *hatalom* szón csak azt az egyféle hatalmat értjük, amely ellen Petőfi apostola küzdött. Nézzük csak a fentebbi példákat névmutató nélkül: *császár* adott parancsot; a mámor után *festék* ment le; *hatalom* van a kezében. Mennyivel más itt a *császár*, *festék*, *hatalom* jelentése, mint az előző esetekben! Amott egyenes rámutatás van egy határozott egyedre vagy részre, itt a rámutatásnak nyoma sincs s csak általában valami meg nem határozott, ismeretlen császárról, festékről, hatalomról van szó, míg az előbbieken csakis egy ismert császárról, festékről, hatalomról. Ilyen egyedező szerepe van, illetőleg lehet a névmutatónak:

a) Köz- és anyagnevek mellett:

1. *Ha az illető név alany*: Csikorgott a börtön zárában *a kulcs* (Pet. Apost.). Feljajdult *a rab* édes örömében (Uo.). Rejtsd el magad, herceg, kér *a királyné* (Kat. B. B. III. 6.). Nem süthet le *a nap* — Ha felhő borítja (Czucz. 1899. II. 95.). Fejébe ment-e már akkor *a sokféle ital*? (Jók. 57:94.). *A szurok* a testén mind el volt olvadva (Ar.-Gyul. Npk.-gy. 1:230.).

2. *Ha a név tárgy*: Vidd vissza *a tollat*, nem fogok elmenni (Ar. T. Sz. VI. 55.). Ezt az *ércet* itt vasnak nevezték (Mad. E. T. XII.). Ragyogása *a napfényt* megelőzi (Kisf. S., K. Sz. XIX. é.). Homlokodra teszem *a fényes koronát* (Pet. Ján. vit. XIII.). Nem érdemes, hogy *a saruszíjját* megoldja (Kat. B. B. IV. 7.). Galiciát kisépérték — *A szemetet* kiöntötték (Ar.-Gyul. Npk.-gy. 1:339.).

3. *Ha a név határozó*: Mélyen néz *a kutba*, s benne vizet kémel (Ar. T. I. 1.). Csúnya üvöltéssel *az ajtóig* jöttek (uo. VI. 19.). Puskaagglyal úgy ütötte föbe, — Hogy hosszában elbukott *a fűbe* (Pet. Szil. P.). Itt *a vízbe* dobta a lapátot. (Uo.)

4. *Ha a név értelmező*: Azután fordítá (a beszédet) apjára, anyjára, — Györgyre, *a bátyjára* (Ar. T. IV. 13.). Anikó, *a huga*, hamiskodik evvel (Ar. T. Sz. III. 32.). De nini a Pejko, *a lovam* (Uo. IX. 101.). József, *a császár*; Gábor, *a diák*; Bence, *a szolga* stb.

5. *Ha a név birtokos jelző**: De bizony Szilva Péter is látta most esztendeje *a vár* falán állani (Fáy, Besz. I. 131.). Mi *a szívnek* üressége — Melyet meg nem tölthetni (Kisf. S. K. Sz. XX. é.). Mihelyest *a bor* színét meglátom (Pet. Tom. M.-hoz). *A föld* hideg porával — Vegyülne tetemem (Pet. A leánykákhoz).

* Arról a kérdésről, hogy a névmutató a birtokos jelzőhöz vagy a birtokhoz tartozik-e (Nyr. 34:31.), alább a tulajdonneveknél szólnunk.

b) Elvont főnevek mellett. Az elvont főnév egyedestítése csakis olyan értelemben történhetik, hogy az illető elvont főnév jelentésének egyik fajtáját akarjuk az egésznek nevével jelölni: Csak én haljak meg, vagy miért is éljek, — Midőn látom, mi dőre *a szabadság* (Mad., E. T. V.). Itt *a szabadság* = a politikai szabadság, amelyet a görög nép élvezett s amellyel visszaélt. A szabadság általános fogalmát megszüktve csak egyféltre vonatkoztatjuk az egyedestítő névmutatóval.

Ugyanígy: S Piroska, miatta *a nagy indulatnak*, — Ájulva hanyatlék ismét le, halottnak (Ar. T. Sz. VI. 86.). Úgy bolyonga Miklós, nyakán ült *a bűje* (Ar. T. IV. 2.). Majd *az édes álom* pillangó képében — Elvetődött arra tarka köntösében. (Uo. IV. 4.) *A számtalan félelmekből* — Az vala leggyötrelmesb (Kisf. K. Sz. 191. d.). Az én lelkem mélyen vagyon — *A búban* eltemetve. (Uo. 136. d.).

c) Tulajdonnevek mellett. Ezeknél a névmutató szerepe rendszerint csak egyedestítés (és nem általánosítás) lehet, mert hiszen a tulajdonnév magában is egyedet jelent, tehát a névmutató legfeljebb csak erősíti a névnek egy egyedre való tartozását. Két esetben van ezen szabály alól kivétel, amikor t. i. a tulajdonnév többes jellel vagy számnévi jelzővel van ellátva s azt akarjuk kifejezni, hogy a tulajdonnév körébe tartozó minden egyesre vonatkozik a név; ekkor a névmutatónak általánosító szerepe van s mint ilyent alább a II. főszabálynál tárgyaljuk. Mint már említettük, a tulajdonnév mellett nem kellene az artikus, de mivel sok egyező tulajdonnév van, nyelvérzékünk a közneveknél követett eljárás szerint itt is úgy fogja fel a dolgot, hogy a név több egyenlő egyednek, egyénnek, személynek a neve, tehát a közös névnek névmutatóval való ellátása kifejezheti azt, hogy a név éppen csak egy egyedre tartozik. Névmutatóval áll:

1. *A folyók, patakok, tavak, tengerek, erdők, hegyek, városrészek, terek, utcák, fogadók, csárdák, csillagok, állatok neve; továbbá az intézetek, társulatok, könyvek, újságok, folyóiratok címe: **

Vágtatott *a Tisza* a rónán át (Pet. A Tisza). *A Zagyva* mesze túl áradt partjain (Bajza, Elb. 1899. II. 89.). Buzáját *az Alföld, a Balaton* halát — Vadait *a Bakony* s gazdag Erdély földje — Aranyát ezüstjét magyarnak termette (Pet. Leh. vez.). Nyugati szélén

* *Szinnyei*, Rendszeres magyar nyelvtan, 1894. 166. l.; Fogarasi csak »a természeti tárgyak tulajdonnevei« előtt használt névmutatót említi.

a *Mátrának* (Bajza, Elb. II. 14.). Az *Oktogon*, a *Városliget*, a *Czuczor-utca*, a *Kutyakaparó*; a *Mars*. A *Rigó* sem volt az, aki tegnap este (Ar. T. XI. 5.). Tudja már a *Pejkó*, ha nem is tanítja (Ar. T. Sz. III. 9.). Az *Akadémia*; a *Szent István-társulat*; a *Pallas-lexikon*, az *Ujság* (a kolozsvári lap), a *Magyar Nyelvőr*.

Hogy miért használ nyelvünk ezen tulajdonnevek mellett következetesen névmutatót, és miért nem használ például — szintén következetesen — a városnevek mellett, annak bajos okát adni. Talán azért, mert itt a tulajdonnév nem egyéb jelzőnél (az *Oktogon-tér*, a *Tisza folyó*, a *Kecskeméti-utca*, a *Holt-tenger*, a *Kutyakaparó-csárda*, a *Velencei tó*, az *Ujság napilap* stb.), s így a jelzett főnév elmaradásakor szükség van a névmutató főnévesítő szerepére, vagy talán azért, mert ezek a tulajdonnevek nagyon gyakran fordulnak elő tulajdonság-jelzővel (a *kiáradt Duna*, a *zordon Mátra*, a *zavargó Balaton*, a *tudományos Akadémia*), s ekkor rendszerint ki van téve az artikus is így a megszokás folytán a puszta tulajdonnév is névmutatóval áll? Egységesen működő szabályra nem lehet ráakadni; ezt mutatja az a körülmény is, hogy a népnyelv a fentebbi tulajdonneveken kívül nagyon gyakran használja a névmutatót *személynevek** mellett is. Sőt az irodalmi nyelv is:

Ezeket tudta a *Simplex* szépen (Jók. 57. 78.). Reggel bejött hozzá a *Pirka*. (Uo.) Jaj virágom! monda a *Babura Pirka*. (Uo.) Ez meg a *Jankónak* nem akart sehogy a fejébe menni. (Uo. 99.) Három királyok napján elébb megtették a polgármestert, vagy mint akkor nevezték, főrektort, annak helyébe a *Fürmender*t. (Uo. 211.) A szekér megállt a *Kalondai* háza előtt. (Uo. 212.) A *Miklós* tudta már jól (U. o. 223.). S mikor a *Sára* asszony azt kérdezte tőle (Uo. 224.). Amire a *Bálint* azt mondta (Uo. 228.).

A Nyelvőrben legutóbb megjelent cikkek alapján azt mondhatjuk, hogy a személyneveknél akkor áll névmutató, ha a név említésénél az illető személlyel való érintkezésünk emlékei ébrednek fel agyunkban, ha mennél több érzelmi mozzanat járul a személy képzetéhez; mivel ezeket mind nem lehet a név előtt elsorolni, hát a névmutatóval utalunk rájuk.

2. *Névmutatóval áll mindenféle tulajdonnév, ha alkalmi tulajdonságjelzője van:*

Bence, a *vén Bence*, vala pincemester (Ar. T. Sz. IV. 17.). Míg a *kicsiny Zoltán* emberré nem nőtt fel (Pet. Leh. vez.). Hát a

* L. cikkemet Nyr. 34:27. (Névmutatós személynevek).

kürtös Lehel útját merre vette? (Uo.). *A vigyázó Fredegunda* által kísérteték (Bajza, Elb. 1899. I. 234.) *Az ünneplő Budapest; a hófödte Kárpátok; a forrongó Oroszország; a vén Európa, a dicső Zrinyi.*

A jelzős tulajdonnév mellett majdnem mindig ki van téve a névmutató; szabályszerűen talán csak akkor marad el, amikor a jelzős tulajdonnév megszólítás (Ne menj fel Budára, *jó Hunyadi László*); egyéb esetekben elmaradása régiesség, régieskedés vagy költői szabadság. A dolog magyarázata abban rejlik, hogy mihelyt jelzője van a tulajdonnévnek, vagyis amikor a név viselőjének pontos meghatározására törekszünk, nem tűrheti nyelvérzékünk, hogy bármi kétség is forogjon fenn a tulajdonnévnek egyetlen egyedre való vonatkozása körül s ezért a jelzős tulajdonnév elé ki kell tennünk a névmutatót.

3. *Névmutató áll minden tulajdonnév előtt, ha a tulajdonnév főnévi mutató névmásnak az értelmezője:* Jaj be szép az *a Pest*, Istenem, be szép! (Czucz.) Ez különben általános szabály: minden főnév névmutatóval áll, ha főnévi mutató névmásnak az értelmezője. Oka az, hogy a főnévi mutató névmás egyedesítése megnevezés nélkül szűkölködik; egyszerűen rámutatunk valamire: »jaj de szép az!« a megnevezés azonban még hiányzik; ha tehát ezen egyedesítés után az illető tárgyat meg is akarjuk nevezni, világos, hogy a név csakis egy egyedre — a már kijelöltre — tartozhatik; ezt a rátartozást pedig a névmutatóval lehet megjelölni. Amikor azonban a rámutatás a tárgy megnevezésével együtt történik, amikor tehát a mutató névmás melléknévi, felesleges az artikulusz, mert az egyedesítést a névvel jelzői kapcsolatban levő névmás is elvégezheti (*e ház, azon asztal*).

4. *Gyakran névmutatóval áll a tulajdonnév, ha birtokos jelzőként szerepel:* a *Pál* könyve; a *Fertő* vize, a *Zagyva* örvényei, a *Némethék* Katicája; a *Vörösmarty* legszebb románcai (Beöthy: A magy. irod. tört. 2:356); a *Bessenyei* köre (uo. 357); a *Kazinczy* nyelvújítása (uo.). Kérdés azonban, hogy itt a névmutató a birtokos jelzőhöz tartozik-e vagy a birtokhoz? A Nyr. 34:32. lapján ugyanis Kovács Márton Kazinczy és Fogarasi véleményére támaszkodva azt mondja, hogy »az Ábrahámnak Istene« = »Ábrahámnak az istene«, és hogy így az artikulusz nem a tulajdonnévhez, hanem a birtokhoz tartozik. Megjegyezzük, hogy ha ezt a szabályt a tulajdonnevekre vonatkozólag elfogadjuk, el kell fogadnunk bármely birtokviszonyra is, mert alig hiszem, hogy volna valaki, aki azt állítaná, hogy ha a birtokos tulajdon-

név, akkor a birtokhoz, ha pedig köz- vagy anyagnév, vagy elvont főnév, vagy névmás, akkor meg a birtokos jelzőhöz tartozik a névmutató. Ám hogyha elfogadjuk azt, hogy minden birtokviszonyban a birtokhoz tartozik az artikulusz, joggal felmerül a kérdés, mi történik akkor, ha magát a birtokos jelzőt akarjuk ellátni névmutatóval, ha ki akarjuk fejezni, hogy a fogalomnév, amely esetleg épen birtokos jelző, nem a fogalom tagjainak határozatlan, hanem határozott számára — nevezetesen egyetlenegy — tartozik? Hiszen a birtokos jelző, akármennyire jelző is, mindig főnév s emellett nagyon szépen állhat névmutató, akármi-féle ragot kap is, tehát mint főnévnek ugyanazon szabályok alá kell esnie, mint minden egyéb főnévnek. Lássunk csak egy példát: Halkan kinyitj' *a hintó ajtaját* (Pet., Apost.). Ha a névmutató itt a birtokhoz tartozik, világos, hogy egészen korrektnek kellene így lenni: Halkan kinyitja *hintónak az ajtaját*. Igen ám, csak hogy a *hintó* fogalma ismeretes előttünk s a *hintó* fogalomnevet csakis egy hintóra akarjuk vonatkoztatni, világos tehát, hogy az egyedesítést végző artikulust ki kell tennünk. Eszerint így mondanók: Halkan kinyitja *a hintónak az ajtaját*. Ha már most a *-nak nek* rag elmarad, a birtokviszony oly szorossá válik, mint a birtokos összetétel (pl. háztető) és így az artikulust nemcsak nem kell, de nem is lehet kitenni a birtok előtt. Mi tehát az *a hintónak az ajtaját* kifejezést *a hintó ajtaját* kifejezésre rövidítettük; kérdés, melyik főnévnek névmutatója esett ki? Természetesen a másodiké, mert ennél a szónál nincs szükség a névmutatóra. Nem akarunk részletesen kitérni arra a kérdésre, hogy a birtokos személyraggal ellátott szó már magában is határozott vagy határozatlan-e, csak azt a tényt állapítjuk meg, hogy nyelvünk igen gyakran használja névmutató nélkül a személyragos szokat ott, ahol a személyragtalan artikulust kapna, és a személyragos mellé is ki lehet tenni a névmutatót. Pl.: *Pénzét* a hitetlen emberek csalása — *Házát* a Dunának hajjai vitték el (Pet., A jó ör. kocs.). Világos eszerint, hogy a birtokviszonyban rendesen a birtokos jelző miatt kell kitenni az artikulust, mert a birtok nem követeli meg feltétlenül. Innen van az is, hogy a fentebbi példát helyesen mondhatjuk így is: *a hintónak ajtaját*. Látnivaló dolog, hogy a *-nak* raggal meg van lazítva a birtokviszony, de mivel a birtok nem kívánja meg okvetetlen a névmutatót, nem is tesszük ki előtte; nem helytelen azonban így sem: *a hintónak az ajtaját*, mert a személyragos szó mellé ki lehet tenni az

artikulust. Leginkább bizonyítja állításunk helyességét az az eset, amikor a határozott birtokos a birtok után van téve, amikor tehát nem tartozhatik a névmutató máshoz, mint a birtokoshoz: * De ott alatta *a sötét homloknak* — Két fényes szem lobog (Pet. Apost.). Nyugati szélén *a Mátrának* (Bajza, Elb. 2:14).

Ide lehetne sorolni azon tulajdonneveket, amelyek -é birtokképzővel lévén ellátva, rendszerint névmutatóval állanak: Boszuló karjától úgy elhullanának, — Mint *a Sámsonétól*, kiről írva vagyon (Ar., T. 3. 6.) E kép üldözi most, *a Feliciáné* (Ar., T. Sz. VII. 30).

Nem szokta azonban használni nyelvünk a névmutatót a tulajdonnevek közül:

1. *A puszta világrész-, ország- és helységnevek** mellett:*

Vala ott császárnak szép nagy palotája — Odaszállt *Prágában* magyarok királya (Ar. T. Sz. IV. 43.). Mert nem látott minden léptében, nyomában — Olyat, amit látott *Oriádsországban* (Pet. Ján. vit. XX.). Egy fregatt utban van *Brestből*, mely elfogatási parancsokat hoz ama kettő számára s őket *Franciaországba* fogja vinni (Jós. Nég. szab.-harc. 1872. III. 132.). *Angolhon* hajóseregei a réveket zárják el (U. o.). Ily férfiak csak egy szabad országban élhetnek s csak abban kell élniök, vagy *Európában*, hol a bőr színe különbségén nevetnek, vagy *Amerikában* (Uo. 133.).

2. *Állandó jelzővel ellátott tulajdonnév mellett nem szokott névmutató állni: Szent István, Nagy Péter, II. Béla, Szűz Mária.* A viszony itt ugyanolyan, mintha a jelző vezetéknév volna, olyankor pedig nem szokott névmutató állni a név előtt: Követte őt a rablás utain — *Kompolti Dávid* és *Kompolti Jób* (Pet. Salgó). Ezen szabály alól azonban az irodalmi és a népnyelv egyaránt ismer kivételeket: Vgy hogy sem oda mene sem vele zola *az zent Ferencuel* (EhrC., Nytr. 7:5). Ahol *a Babura Pirka* be tudott jönni (Jók. 57:160). *A Vihodár Henrik* (uo. 174). Dunántúl pedig egészen közönséges: *a Kovács János, a Szűcs Mihály, a Németh Mariska* stb.

3. *Az irodalmi nyelv általában ritkábban mondja névmutatóval a személynevet, rendszerint: De Lajos kerülte puha párnaszékét* (Ar., T. Sz. I. 4): Hátra tekint *Bence* (Ar., T. E. III. 16);

* V. ö. a némettel: Kritik der reinen vernunft, des königs haus, das haus des königs.

** Csak nagyon ritkán fordul elő névmutatóval, pl. az esztergomi nyelvjárásban (Nyr. 9:544.): »az Esztërgom szíp helén van.«

Péter, a híres, neves remete (Czucz., Rem. Péter); Halljad gyerkőce; mond *Illi*, *Endre* felé fordulva (Bajza, Elb. 1899. 2:60).

d) Melléknevek mellett. Három esetben áll egyesítő névmutató:

1. *amikor a melléknév értelmező a mondatban*: László, a szent; Mátyás, az igazságos; Vencel, a cseh. Réti farkas fészke volt épen alatta, — Benne két kis kölyke ritt az istenadta (Ar. T. V. 3.).

2. *amikor valami főnév melléje gondolható*: Majd meggyőzi magát s megvetéssel tűri, — Szolganép belőle a csúfot (a csúf játékot) hogy űzi (Ar. T. III. 5.). Szép Piroskát a győzőnek (a győző vitéznek) adja (Ar. T. Sz. I. 27.). Láttya jól azt a kegyetlen (a kegyetlen nő), — Mint lankadok, epedek (Kisf. S. K. Sz. I.). Harci indulók helyett rázendítették a zenészek a láb alá valót (nótát) (Jók. 57. 201.).

3. *amikor birtokos személyraggal van ellátva*: Ez még csak mehetne, de most jö a nagyja (Ar. T. V. 8.). Úgy aztán kimarta őt a többi (= a többje) érte (U. o. III 7.).

II. Névmutató áll a nevek mellett, amikor a fogalomnév a fogalom minden egyes tagját magában foglalja, vagyis mikor a fajt mint egyedet tüntetjük fel valamely közös tulajdonság kiemelése céljából [általánosítás], pl.: Igy jár bizony a nő a nagyravágyással (Ar., T. Sz. II. 51). Ebben a mondatban a nő = minden nő, vagyis a nő szó fogalma alá tartozó minden nő-ről állítjuk azt, hogy a nagyravágyással megjárja. Valamennyi nőnek megvan az a közös tulajdonsága, — legalább a költő nézete szerint — hogy a nagyravágyás csak ártalmára van. Vagy például: Az egyén szabad: érvényre hozni mind, mi benne van (Mad. E. T. VI). Az egyén = minden egyén, valamennyi egyénnek megvan az a közös tulajdonsága, hogy szabad. Tagadólag: Ennek fölötté az emberi kívánság az teremtetett állatokkal meg nem elégedhetik (Pázm. f. e. kiad. 23. l.). Itt »az emberi kívánság meg nem elégedhetik« = semmiféle emberi kívánság nem elégedhetik meg, vagyis a fogalom minden tagjából hiányzik az illető tulajdonság.

Amint a névmutatónak fentebb tárgyalt esetét ezen másodikkal összehasonlítjuk, első tekintetre homlokegyenest ellenkezőnek látjuk kétféle működését. Az első esetben a névmutatónak szerepe az volt, hogy az összességből kiemeljen egy tagot, az utóbbiban pedig ellenkezőleg ugyancsak a névmutató segítségével nem engedünk kiemelkedni egyetlen egy tagot sem: minden egyed, rész, féleség, amely csak az illető név alá tartozik, tökéletesen egyenrangúvá lesz, kivétel nélkül valamennyit a név alá foglalja

a határozott névmutató. Az az »állítmány«, amely a névhez tartozik, a fogalom körébe tartozó minden egyes tagra egyenkint és összesen vonatkozik.

Ez a második eset az elsőből fejlődött. Az tudniillik bizonyos, hogy a névmutató, amely az *az* főnévi mutató névmás melléknévivé vált alakja, eleinte csakis egyedesíthetett, mert hiszen a mutató névmásnak — a főnévinek és a melléknévinek egyaránt — mindenkor az volt a rendeltetése, hogy egy egyedre, részre rámutasson. Legrégibb nyelvemlékeinkben nyomát sem találjuk az általánosító névmutatónak, sőt még Pázmánynál is többször előfordul az *ember* szó artikulus nélkül, bár azt jelenti, hogy *minden* ember. Mi lehetett már most az oka, hogy nyelvünk — épen úgy mint majd minden egyéb névmutatós nyelv — általánosításra is kezdte használni a névmutatót? Nem lehet tagadni, — s nincs is rá okunk, — hogy a német nyelv nem kis mértékben ösztönözte ily irányban közvetetlen szomszédját, de ez magában még nem magyarázza meg a dolgot, mert hiszen ott van a határozatlan névmutató, amely mai napig is inkább veszít, mint nyer tért. Annak a lélektani oknak kellett itt is működnie, amelyet már fentebb fejtegettünk s amely a kifejezés árnyékolására létrehozta a névmutatót. Mikor ugyanis már az egyedesítő artikulus eléggé elterjedt, az általánosítást még vagy a *minden* (tagadólag *egy sem, semmi*) szóval, vagy az egyszerű névvel fejezték ki, pl. a) *minden ember* halandó; b) *szegény ember* szándékát boldog Isten bírja. Később azután a névmutató szerepének ismeretében, helyesebben: érzésében, a *minden* helyett elkezdték használni az *az*-t, mert hiszen, ahol a *minden* van kitéve, ott a fogalomnak valamennyi tagja együvé van foglalva, a fogalom tagjai egy egységes kört alkotnak; ám erre az egységre mi sem hívhatja fel jobban a figyelmet, mint épen az egyedesítésre használt névmutató. Így tehát a beszéd folyamán gyakran előforduló, esetleg alkalmatlan, hosszú *minden* helyett a célnak épen úgy megfelelő artikulust használták. A második esetben pedig szintén ki kellett utóbb tenni a névmutatót, mert hiszen mihelyt az egyedesítésre elkezdték használni az artikulust, rögtön létrejött a másik eset, amikor tudniillik nem egy, nem is minden tagról, hanem meghatározatlan számúról van szó, — s ezt az esetet a névmutató nélküli névvel jelölték meg, — hogy tehát félreértés ne támadjon s hogy a hallgató vagy olvasó azt ne higgye, hogy a névmutató hiányozván, a név meghatározatlan számú tagra vonatkozik — holott min-

den tagra tartozik, — szintén kitették az artikulust. Ezért mondjuk ma: *a szegény ember* szándékát a boldog Isten bírja; ám a közmondás, amely ritmusos alakjában réges-régi korból maradt ránk, ma sem követi a szabályt.

Az általánosító névmutató, épúgy mint az egyedesítő több, különféle esetben használatos, mindamellett állandóan a fejtegetett szabály egységes elve szerint:

a) Köz- és anyagnevek mellett, pl.

Az égő tűz, ha olajt öntesz reá, fellobban inkább, hogysen elalunnék (Pázm. 23.) *Az ember* szűkölködik az oktalan állatok nélkül (U. o. 31.). *A háboruban* szabad fosztani (Kat. B. B. III. 3.). A leány, mint *a gyenge nádszál* úgy ingadozott mentében (Bajza, Elb. 1899. 91. 1.). Jaj *a halló fülnek!* jaj *a látó szemnek* (Ar. T. Sz. IV. 59.). Egy szóval unalmas, mint *a bőjti lecke*, — Többet ér *a jó bor*, meg *a szép menyecske* (Ar. T. E. V.). Nem kimélték *a vért* és nem *az életet* (Pet. Lehel vez.). *A szőlőszem* kicsiny gyümölcs (U. o. Apost.). Mint napsugárban *a légy*, szemtelen (Mad. E. T. VI.). A meglódult fenyőfa, mint *a nyíl*, siklott alá a tükörfényes kigyó-uton (Jók. 57. 41.). Nem asszonyi nyavalygás, hanem férfiui elcsendesedés illik *az okos emberhez* (Kaz. Lev. 1846. 50. 1.). Már *az étel* sem kezdett neki jól esni (Fáy, Besz. 1883. I. 29.). Elsárgul *a levél* — Az őszi derektól (Czucz. Npd. 1899. 67.). Szabad *a madár-nak* ágról-ágra szállni (Npd.). *A deáknak* a temploma a pince (Npd.).

b) Elvont főnevek mellett. Itt előre kell bocsátanunk, hogy, mivel az elvont főnevek nem képzetek denominációi, beszélhetünk ugyan a fogalomnév tagjairól, de ezek a tagok egészen másfélék, mint a közneveknél és anyagneveknél. Míg ugyanis a közneveknél egyedek, az anyagneveknél részek a fogalom tagjai, addig az elvont főneveknél legfeljebb a fajták vehetők ilyenekül. Ismerünk például szülői, gyermeki, rokoni, hitvestársi szeretetet; a szeretetnek ez a különféle fajtája egyesítve adhatja azt, amit a közneveknél az egyedek, az anyagneveknél a részek összességének mondtunk. Ilyen értelemben az elvont főnév is jelentheti az artikus kitételével az alája tartozó fajták összességét, pl.:

»Emelkedett szempontunkból, hiába,

Először *a báj* vész el, azután

A nagyság és erő» . . . [Mad. E. T. XIII.]

E versben a *báj* és a *nagyság* a maga egész körében van véve. Értelme az, hogy *mindenféle* báj és nagyság elenyészik. Látnivaló a különbség az előbbi és ezen csoport között. Köz- és anyagneveknél, ha a név a fogalom egész körére tartozik, *minden*

helyettesítheti a névmutatót, az elvont főneveknél pedig ugyanilyen esetben *mindenféle* tehető az artikus helyett. Ahol a *mindenféle* nem állhat meg, ott az elvont főnév nem jelenti az alája tartozó összes fajtaikat, hanem csupán csak egyet, pl.

»Átok reád, te közlelkű rideg nép!
A boldogságot durván illetéd.« [Mad., E. T. V.]

Itt a *boldogság* nem általában mindenféle boldogság, hanem csak egyféle, amelyet tudniillik Éva élvezett férje oldalán.

c) Tulajdonnevek mellett. Itt csak két esetben állhat általánosító artikus: 1. *amikor számnévi jelzője van a tulajdonnévnek* s egyszersmind azt is ki akarjuk fejezni, hogy ilyen tulajdonneve csak annyi személynek van, ahányat a számjelző említ, vagy legalább csak annyit ismerünk, annyinak a képzele határozott előttünk: *a háromszáz Fabius, a két Kossuth, a két Amade* stb.; — 2. *amikor többesszámú jelt teszünk a tulajdonnév mellé* s ki akarjuk fejezni, hogy a többes köre ismeretes előttünk s a bennfoglalt minden egyesre áll az, amit mondunk: * Kipusztultak mind *a Kompoltiak* (Pet.); *a Zrinyiek* jó magyarok voltak; *a Hunyadiak* állítólag balkáni eredetűek stb.

d) Melléknevek mellett. Általánosító névmutató csak egy esetben állhat mellettük, amikor tudniillik a melléknevet minden tárgytól elvontan főnevesítjük: Ha sárba hull *a fényes*, kárörömmel — Szemléli a pór (Mad., E. T. V.). *A szép, a jó s az igaz* a három legszebb lelki tulajdonság.

III. Nemcsak nevek, hanem más beszédrészek előtt is áll néha névmutató. Ezt a szabályt az analógiás elterjedés neve alatt foglalhatnók össze. A névmutató általánosító szerepére ugyanis akkor is szükség lehet, amikor pl. gramatikai szempontból tárgyalunk egy szót s ki akarjuk fejezni, hogy valamely szabály az illető szó mindenféle mondattani helyzetére, jelentőségére vonatkozik, pl.: *Az is-sel* kapcsolt egész kifejezés mindig hangsúlyos (Sim., Köt. 1:37). Itt *az is-sel kapcsolt kifejezés* = akármilyen *is-sel* kapcsolt kifejezés. *Is* tudniillik többféle van: fogalomkötő, gondolatkapcsoló, páros, kiemelő, megengedő. Ha tehát pl. azt akarjuk kifejezni, hogy ezen *is*-ek akármelyikével

* Ez különben minden egyéb többesjellel ellátott névre is vonatkozik; ha ismeretesek előttünk a többes által befogott egyesek, kitesszük a névmutatót; ha nem, elhagyjuk.

van is kapcsolatban az egész kifejezés, mindig hangsúlyos lesz, a nevek általánosításánál használt névmutatót itt is kitesszük. Ez pedig nyilván az analógia hatása. Minden beszédrésznél is önkénytelenül részeket, fajtákat, féleségeket különböztet meg az ember, holott ilyenek valójában nincsenek s ha azután azt akarja kifejezni, hogy mindeme részeknek összességére vonatkozik a szó, kiteszi a határozott névmutatót. Van azután közvetlen analógiás hatás is, például a határozószóknál, amikor tudnillik a rendes határozók analógiájára a határozószó mellé is artikulust teszünk, bár nem érezzük a tőül szolgáló nevet, pl. *az imént*, mint *a múltkor*. Eszerint az analógiás elterjedésnek két változatát különböztetjük meg:

1. *A közvetett analógiás hatás*, amikor a névmutató szerepének érzésében a megkülönböztetett részek összességére vonatkoztatjuk a szót a névmutatóval. Így a) *igéknél*: Élet- s halálban mért az *a lehet* — *Az élhet, halhat* mért van eltörölve? (Vörösm. Cs. és T. V.); — b) *névmásoknál*: *az az* főnévi mutató névmás; — c) *névmutatóknál*: Minek oda az *A'*?... a fentebb nemű írásban vagy onnan igenis helye az *A'* elisiójának (Kaz., I. Nyr. 34:32); — d) *kötőszóknál*: *Az egyszerű vaj* is előfordul *a ha* nélkül (Sim. Köt. 1:118); — e) *indulatszóknál*: *a hurrá, a bravó* idegen szók; — f) *határozószóknál*: *a felett* hol kérdésre felel; *a meg* igekötő nem egyéb határozószónál.

2. *A közvetlen analógiás hatás*, amikor a raggal vagy névmutatóval képezett határozó analógiájára a határozószónál is kitesszük a névmutatót: Tedd meg, hisz ez a nép — Csak *az imént* porban csúszott előtted (Mad., E. T. V.); Megint sírva fakad, jobban mint *az elébb* (Ar., T. E. 6:17). Ugyanígy előfordul: *a minap, a tegnap* (»csak a tegnap«),* *a reggel, az este, az idén* stb.

Elősoroltuk azokat az eseteket, amikor névmutató áll vagy állhat a szó mellett; most azokat említjük, amelyekben nem állhat artikulusz:

1. *Ha sem általánosítani, sem egyedesíteni nem akarunk*;** pl. Nem *békét*, de *harcot* hozok a földre (Mad., E. T. VII.). Sári Mária messze lát — *Vizért* küldi az anyját (Ar.-Gyul., Npk.-gy.

* Az erdélyrészi magyarságnál, Nyr. 22:424.

** Amikor a *minden* vagy a *semmi* szó végzi az általánosítást, nem szabad kitenni a névmutatót: Nem hozok a házra *semmi veszedelmet* (Ar. T. VI. 9.). Szakmány módra van rám mérve *minden óra* (U. o. 13.).

1:211). Így rendesen a névszói állítmánynál: a sas *madár*, az erdő *hűvös*.

2. *Megszólításnál*: *Édes anyám asszony*, ne féljen kegyelmed (Ar. T. 6:9); Egy se' *anyám*, egy se'! elfeledem ezt is (Ar., T. Sz. 3:29).

3. *A névmásoknál* (s így az indulatszóknál, a kötőszóknál stb.), ha mondatbeli jelentésükben vesszük őket: Szép viadal volt *ez* (Ar., T. Sz. 2:26). De vö. *olyant* nem akartam, és: *az olyant* nem szeretem.

Van ezeken kívül több olyan eset, amikor az artikus használata ingatag, előfordul a névmutatót mellőző régiesség és régieskedés is, van sok eltérés a nyelvjárási használatban, de ezen esetek olyan sajátos és ritka kivételek, hogy a névmutató használatára és fogalmára felállított szabályainkat alig érinthetik.

RÉGER BÉLA.

MAGYAR ELEMÉK A MÓCOK NYELVÉBEN.

(Vége.)

nădrag (◡◡): *nadrág*. Csak a vászonnadrág neve, a gyapjú-nadrágot *cioareci*-nek nevezik. Ebből: *nădrăgar* (◡◡◡): nadrágos.

nămaș (◡◡): *nyomás*; *paturage*.

ñemñeș, *ñemñiș*, *ñemëș* (◡◡): *nemes*. *Fălos ca un ñemñiș*: büszke, mint egy nemes. Ebből: *ñemñeși* (◡◡◡◡) és *ñemñișug* (◡◡◡◡): nemesség.

ñemzat (◡◡): *nemzet*, rokonság. *Nu ști că sîntem ñemzaturî la olaltă*: nem tudod, hogy rokonok vagyunk?

ñalcoș (◡◡): *nyalkás*. Büszke legényekről és menyecskékről mondják.

ñam (◡): *nem*; 1. rokonság, rokon. *Si-o luat ziuă bună dela toate ñamurîle*: jó napot mondott összes rokonainak. *Nam bun*: jó családból való; *ñam rău*: rossz ember; 2. nemzet; *ñamul unguresc*: a magyar nemzet; 3. faj, fajta. *Fe lume sînt multe ñamurî de oamenî, și bunî și răi*: a világon sok fajta ember van, jó is, rossz is; — *ñemșug* (◡◡): *nemség*, rokonság.

ñecrăvălăi (◡◡◡◡): *nyakravaló*.

ñevoiș (◡◡◡): *nyavalyás*.

ñimuric (◡◡◡): *nyomorék*.

ñiñe (◡◡): *néne*. *Ñiñe Sofie*: Zsófi néni!

noroancă (◡◡◡): *narancs*.

notarăș (◡◡◡): *nótáros*, falusi jegyző.

număruș (◡◡◡): *numerus*.

obloc (◡◡): *ablak*; csak az istálló és a pince ablaka; *oblocul pivniței*: a pince ablaka.

ocoș (┐┐): *okos*. *Om ocoș*: szélhámos, fennhéjázó ember.
Ebből: (*mă*) *ocoșesc* (┐┐┐): beleszól, okoskodik.

ocoșaguri (┐┐┐┐): *okosság*, csacsckaság.

ogar (┐┐): *agár*.

oraș (┐┐): *város*. Ebből: *orășan* (┐┐┐): városi lakos, *orășănesc* (┐┐┐┐): városi. *Merge Lunea la oraș*: megy hétfőn a városba.

ogașă (┐┐┐): *vágás*, kocsikerékvágás. *O ieșit din ogașă*: kijött a sodrából.

orbant (┐┐): *orbánc*.

oști (┐┐┐): *ostya*.

Odorhei (┐┐┐): Udvarhely.

păhar (┐┐): *pohár*.

paicoș (┐┐): *pajkos*. (Ökörnévül is szerepel.)

pălască (┐┐┐): *palack*.

pălanc (┐┐): *palánk*.

palincă (┐┐┐): *pálinka*.

Palincuță, draga mea,

M'am jurat că nu te-oî bea:

pálinkácska kedvesem, megesküdtem, hogy nem foglak inni.

pandur (┐┐): *pandur*.

panclică (┐┐┐): *pántlika*.

pantă (┐┐): *pánt*.

paprică (┐┐┐): *paprika*.

pășuș (┐┐): *passzus*, útlevél. *pășuș de vite*: marhalevél.
In țară strină nu poți merge fără pășuș: idegen országba nem mehetsz útlevél nélkül.

pēc (┐): *pék*, kenyérsütő.

pēcī (┐┐┐): *pecsenye*. :

pēcēt (┐┐): *pecsét*.

pēcēcluiēsc és *pēcētluiēsc* (┐┐┐┐): *pecsétel*.

pedig (┐┐): *pedig*. *Pedig Ț-am spus să nu să ducă*: pedig mondtam neki, hogy ne menjen (ritka).

peî (┐): *pej*; csak a lóra mondják.

pēnzări (┐┐┐┐): pénzverőház; oláh képzés a »pénz« szóból.

pereț (┐┐): *perec*.

pērșei (┐┐): *persely*. *La bulci Ți cumpără mama perșei, să puî bani în el*: vasárnapon vesz neked az anyád perselyt, hogy tedd bele a pénzt.

pieciocă, biciocă (┐┐┐): *pityóka*. *Rumîinii postesc cu picioci, cu moare, nu cu lapte și cu unt ca papistașii*: az oláhok bőjtölnek pityókával és káposztalével, nem tejjel és vajjal, mint a pápisták.

pildă (┐┐): *példa*.

pihă (┐┐): *pehely*.

pingălu (┐┐┐): *pingál*, mázol.

pintăr (┐┐): *pintér*.

- pipă* (┐┐): *pipa*. Ebből: *pípaș* (┐┐): pipás.
pișălău (┐┐┐): *pisáló*.
pișcălău (┐┐┐): *piszkáló*; *pișcălău de dinți*: fogpiszkáló.
pișcălesc (┐┐┐): *piszkál*.
piscoș (┐┐): *piszkos*. *Haine piscoșe*: piszkos ruha. Nem gyakori szó.
pițulă (┐┐┐): *picula*. *Septe mere de o pițulă*: hét alma egy piculáért.
pîră (┐┐): *per*. Ebből: *pîrăsc* (┐┐): bepöröl.
pîrîș (┐┐): *peres*.
pîrcan (┐┐): *párkány*; *pîrcanu mesii*: az asztal párkánya. *Cu buze groase ca pîrcanu vetrii*: vastag ajkú, mint a tűzhely párkánya.
pîrcălab (┐┐┐): *porkoláb*, börtönfelügyelő (szolga).
pîrgăluieșc (┐┐┐┐): *pergel*.
pîrgar (┐┐): *polgár*; községi szolga.
pîrlău (┐┐): *párló*.
pîrjolesc (┐┐┐): *perzsel*. Ebből: *pîrjol* (┐┐): tűzvész. *Mînios foc și pîrjol*: haragos, csupa tűz és tűzvész.
plibanăș (┐┐┐): *plébános*.
plivas (┐┐): *plajbász*.
pișpēc (┐┐): *püspök*; az oláh püspök neve azonban: *vlădică* (püspök).
poc (┐): *pak*, csomag.
pocoluieșc (┐┐┐┐): *pakol*.
podîlarăș (┐┐┐┐): *bugyeláris*.
pogacē (┐┐┐): *pogácsa*.
pogan (┐┐): *pogány*; erős, borzasztó. *Om pogan*: erős ember. *Călărește pogan*: borzasztóan vágdat.
ponosluieșc (┐┐┐┐): *panaszol*. *Am venit să mă ponosluieșc*: panaszkodni jöttem. Ebből: *ponoslu* (┐┐┐): *panasz*. *Ce ponoslu ai*: mi panaszkod van? Ritkábban járja: *ponos* (┐┐): *panasz*. *Maș ai vre-un ponos*: van-e még más panaszkod is?
pont (┐): *pont*.
pontoș (┐┐): *pontos*.
popirus (┐┐┐): *papiros*; csak szivarkapapirosra mondják.
popistaș (┐┐┐): a *pápista* szóból oláh képzés.
popricaș (┐┐┐): *paprikás*. *Popricaș de puș*: csirkepaprikás.
poprică (┐┐┐): *paprika*. Ebből: *popricat*: paprikált.
posomant (┐┐┐): *paszománt*.
poștă (┐┐): *posta*: 1. postahivatal; 2. nagy puszkagolyó, amilyen medvére vagy farkasra szokás löni.
poștameșter (┐┐┐┐): *postamester*.
poțică (┐┐┐): *patika*; *rumenele din poțică*: pirosító a patikából.
potîng (┐┐): *pating*.
potoluieșc (┐┐┐┐): *pótol*. *Credința n'o putem potolui cu nimica*: a hitet semmivel sem lehet pótolni.

- potadău* (◡◡⌒): *pótadó*.
prădălău (◡◡⌒): *prédáló*; *prădăluesc* (◡◡◡⌒), *prădălESC* (◡◡⌒): *prédál*. Ritkábban használják.
prubă, *probă* (⌒◡): *próba*; *prubălesc* (◡◡⌒), *probăluESC* (◡◡◡⌒): *próbál*. *Prubălesc aurul*: próbálom az aranyat. *Eu nu l'am prubului*: nem tettem őt próbára.
prubălău (◡◡⌒): *próbáló*.
procatăr (◡⌒◡): *prókátor*, ügyvéd.
puhav (⌒◡): oláh képzés a *puha* szóból: gyenge, erőtlen. *Omu ăsta-î mare, dar îi de tot puhav*: ez az ember nagy ugyan, de igen erőtlen (*puha*).
puruzău (◡◡⌒): *porozó*.
pustă (⌒◡): *puszta*. A magyar pusztát értik rajta.
raf (⌒): *ráf*.
raită (⌒◡): *rajta*; *dau raita*: szalad. *Dă o raită pînă la moară*: szalad a malomig.
ramă (⌒◡): *rám*.
ratot (⌒◡): *rántotta*.
rațurmăș (⌒◡◡): *rácürmös*.
răsălău (◡◡⌒): *reszelő*. *răsăluESC* (◡◡◡⌒) *reszel*. Ebből: *răsăluituri* (◡◡◡◡⌒): *reszelőn csinált tészta*.
răspălău (◡◡⌒): *ráspoló*. *răspăluESC* (◡◡◡⌒): *ráspol*.
răvarș, *răvaș* (◡⌒): *rovás*. *Pun pe cineva la răvarș*: vkit följegyez. *Ti s'o umplut răvarșu*: már megtelt a rovásod (t. i. meg kell 'bűnhödnöd').
răstău (◡⌒): *eresztő* a járomnál.
rătěj (◡⌒): *retész*.
rîf (⌒): *réf*, *röf*; most majdnem feledésbe ment a *mătăr* (méter) szó miatt.
rișcașă (◡⌒◡): *rizskása*.
rîntaș (◡⌒): *rántás*.
rîntuESC (◡◡⌒): *ránt*.
rît (⌒): *rét*.

Floriciă de pe *rît*,

Nu gîndi, că te-am urît:

kis virág a rétről, ne gondold, hogy meguntalak.

roizolESC (◡◡⌒): *rajzol*.

roizolaș (◡◡⌒): *rajzolás*. Mind a kettő a szűcsmesterek nyelvében fordul elő.

ronghîoș (⌒◡): *rongyos*.

roștěj (◡⌒): *rostély*. 1. vasrostély az ablaknál, vagy ajtó-nál; 2. a rostély, amelyen húst sütnék.

roștějioș (⌒◡◡): *rostélyos*.

rujmalin, *rujmarin* (◡◡⌒): *rozmarin*.

Rujmalin de pe cetate,

Spune-î badii sănătate:

rozmarin a várból, mondj kedvesemnek egészséget.

rujă (┐┐): rózsa. *Am o mîndră ca o rujă*: van egy kedvesem, mint egy rózsa.

ruță-ruță (┐┐): *ruca-ruca!* Rucahivogató szó.

ruzolă (┐┐┐): *rozsolis*.

samă (┐┐): szám. *Pe sama mea, pe sama ta* stb.: számomra, számodra stb. *bagă de samă, ăa sama*: vigyázz!

sămăluiesc (┐┐┐┐): számol.

săbău (┐┐): szabó. Ebből: *săbăiesc* (┐┐┐): szab és *săbăit* (┐┐┐): szabás és szabómesterség.

sălaş (┐┐): szállás, *sălășluiesc* (┐┐┐┐): szállásol, szállást ad.

sămîndaș (┐┐┐): számadás. *Fac sămîndaș*: számol.

sărîntoc (┐┐┐): szarándok (zarándok): koldus.

sărsam (┐┐): szerszám. *Căuaciul are lipsă de multe sărsamuri*: a kovácsnak sok szerszámra van szüksége.

sîrtaș (┐┐): *fertály*.

sicșeg (┐┐): szükség; *sicșigaș* (┐┐┐): szükséges. Mind a kettőt csak ritkán hallani.

sigartău (┐┐┐): *szígyártó*.

sîlvoiz (┐┐┐): *szilvaíz*. (Csak ritkán).

sivoară (┐┐┐): *szivar*. (Szintén ritkán.)

slobog (┐┐┐): szabadság. A *slobod* melléknévből -*șag* képzővel a magyar szabadság szó hatása alatt. A katonák honosították meg.

socaci (┐┐): szakács. *Foamea-i bun socaci*: az éhség jó szakács. Oláh képzés: *socăciță* (┐┐┐┐): szakácsnő.

solgăbirău (┐┐┐┐): *szolgabíró*.

sopon, sorpon (┐┐): szappan. Ebből: *sorponesc (soponesc)*: szappanoz.

strajameșter (┐┐┐┐): *strázsamester*.

sucă (┐┐): szokás. *Sucă bună, sucă rea*: jó, rossz szokás. Ebből: *sucuiesc* (┐┐┐): szokik, megszokik.

sucă (┐): *szűcs*.

sucnă, sugnă (┐┐): *szoknya*.

sudalmă (┐┐┐): *szidalm, szidalom*.

suduiesc (┐┐┐): *szid*.

surcălău (┐┐┐): *szurkáló*.

sureț (┐┐): *szüret*.

suruzuiesc (┐┐┐┐): *szerez*. Jelentése: *măsur bine, mă pun ceva peste măsură*: jól kimér, még valamit rátesz a mértékre.

suruzaș (┐┐┐): *szerzés; ráadás*.

suveică (┐┐┐): *szövőke; vetélő*.

Cu suveica rar oi da

Și oi gîndi la Dumniata:

a szövökével ritkábban fogok dolgozni s magára fogok gondolni.

șaitău (┐┐): *sajtó*.

șăităluiesc (┐┐┐┐): *sajtol*.

șald'eu (┐┐): *süldő*. Fialat nyúlra és fiatal disznóra mondják.

şamfă (┐┐): *sámfa*.

şantă (┐┐): *sánta*. (A lóra mondják). Ritka.

şanţ (┐): *sánc*.

şapeă (┐┐): *sapka*.

Pune *sapca* pe ureche

Şi pleacă la culmea verde:

fülre teszi a sapkáját és elindul a zöld hegytetőre.

şargă (┐┐): *sárga*. (Lónév).

şărcan (┐┐): *sárkány*. Egy borzasztó nagy, szárnyas kígyó, melyről azt hiszik, hogy felrepül a felhőkbe s így okozza a felhőszakadásokat s viharokat.

şatră (┐┐): *sátor*.

Şi mi-aş pune *şatra* 'n şură,

Ş'aş vinde la dor şi gură:

elhelyezném a sátramat a csűrbe, s adnék el szerelmet és csókot.

şinc (┐): *sing*.

şinor (┐┐): *zsinór*.

şipcă (┐┐): *sipka*. *Uită pe dracu cu şipcă roşie*: nézd, az ördög a vörös sipkával.

şireag (┐┐): *sereg*, sor, hosszú sor.

şirăglă (┐┐┐): *soroglya*.

şirəd (┐┐): *serét*.

şogor (┐┐): *sógor*.

Nici frumoasă nu-mi prea place,

Că prea mulţi şogori îmi face

a szép (leány) sem igen tetszik, mert igen sok sógort csinál nekem.

şohan (┐┐): *soha* (*sohun*).

Cu mîndruţa, care-ò am,

N'oi vedea raîul *sohan*;

Dar cu care am avut,

Poate că l'aş fi văzut:

a mostani szeretőmmel soha nem fogom látni a paradicsomot, de amelyikkel volt ezelőtt, talán megláthattam volna. *Sohan şohă-ñită*: sohasem (erősebb kifejezés a »sohan«-nál).

şoncă (┐┐): *sonka*.

şpongă (┐┐): *spongya*.

şporolăsc (┐┐┐): *spórol*.

şporolaş (┐┐┐): *spórolás*.

şorof (┐┐): *sróf*.

şorofălăsc, *şorofăluvăsc* (┐┐┐┐): *srófol*.

ştrof (┐): *stróf*.

ştrofăluvăsc (┐┐┐┐): *strófol*. *Pun la ştrof*: büntet.

şubă (┐┐): *suba*.

șucuișesc (◡◡⊥): *sikol*; sikamít, sikamlik. Ebből: *șucuiș* (◡⊥): sikamlósság.

șugar (⊥◡): *sugár* (ökörnév).

șui (⊥): suly.

șurluișesc (◡◡⊥): *súrol*. Átvitt értelemben: *șurluișesc pe cineva*: valakit szid, szidalmaz.

talpă (⊥◡): *talp*; *talpa cășii*: a ház talpa; *talpa țării*: az ország talpa; *talpă la cizme*: csizmatalp.

tălpălușesc (◡◡◡⊥): *talpal*.

tapșă (⊥◡): *taps*. A kis gyerekeknek mondják: *fă tapșă*: tapsolj.

tașcă (⊥◡): *táska*.

tagădușesc (◡◡◡⊥): *tagad*. Ebből: *daui tagă*: tagad.

tăian (◡⊥): *talián*, olasz.

tălălău (◡◡⊥): *találó*. Egy ostoba emberre mondják. *Tălălău Ispas*: ostoba, együgyű Iszpász.

tămădușesc (◡◡◡⊥): *támad*; gyógyít, kigyógyít. Ebből: *mă tămădușesc*: felgyógyul, és *tămădușire* (◡◡◡⊥◡): gyógyulás; *tămăduitor* (◡◡◡◡⊥): gyógyító. *Cristos este tămăduitorul și mîntuitorul nostru*: Krisztus a mi gyógyítónk és mentőnk.

tămbălău (◡◡⊥): *tomboló*; húhó, zaj, zajos mulatság.

tămbălușesc (◡◡◡⊥): *tombol*; mulat.

tăpălagă (◡◡⊥◡): *topaláb*; lassú, ügyetlen ember.

tăplău (◡⊥): *tapló*: puskaporral bekent nád vagy tapló, amelyet a bányászok használnak a bányákban a puskaapor felgyújtására.

tărcat (◡⊥): *tarka* (oláh képzés). Ebből: *tărcătură* (◡◡⊥◡): tarka szövet (vászon) és *tarcă* (⊥◡): tarka; kizárólag kutyanév.

tărhat (◡⊥): *terhet*, teher. *Tărhatul calului*: a lónyereg és hozzátartozó részek.

tău (⊥): *tó*.

Mă duc, mamă, să mă 'nec,

Unde-o fi tău! maî săc:

megyek, anyám, hogy vízbe öljem magam, ahol legszárazabb lesz a tó. Ebből: *tăușesc* (◡◡⊥), *mă tăușesc*: kiönt, árad.

tēcă (⊥◡): *téka*.

t'ēcărușesc (◡◡◡⊥): *teker*, teletöm.

t'echergău (◡◡⊥): *tekergő*.

t'eleagă (◡⊥◡): *taliga*. *Săi Neagă 'n t'eleagă*: szállj be Neaga a taligába!

tēlet' (◡⊥): *telek*. *Ăsta-î bun tēlet' de cucuruz*: ez jó kukoricatelek.

tengheliță (⊥◡◡◡): a *tengely* szóból: vaskarika a tengely végén.

t'eușer (◡◡⊥): *tözsér*. *T'eușer de oi, de boi*: juh-, ökörkereskedő.

ticlăzău (◡◡⊥): *téglázó* (vas).

ticlăzuîesc (◡◡◡◡): *tégláz*.

t'imar (◡◡): *timár*.

t'ist (◡): *tiszt*. *T'isturile comunei*: községi tisztek.

Cîte paîe şi gunoaie,
Toate t'isturi şi bîraie:

amennyi szalma és ganéj, valamennyi tiszt és bíró. Ebből: *tistië* (◡◡◡◡): tisztség.

tistăluîesc (◡◡◡◡): *tisztál*; tisztít.

tistaş (◡◡): *tisztás*.

tistuşag (◡◡◡): *tisztaság*.

tîrnaţ (◡◡): *tornác*. Általános elnevezés.

tîrşag (◡◡): *társaság*; cimborá, t. i. az az ember, kivel valaki valamit együtt végez. Ebből: *tîrşëjië* (◡◡◡◡): cimboraság és *mă tîrşëjesc*: cimborának szegődöm.

toc (◡): *tok*; theca, involucrum.

tocaci (◡◡): takács. *Tese frumos ca tocacii*: oly szépen sző mint a takácsok.

tolcer (◡◡): *tölcsér* (entonnoir).

toldaş (◡◡): *toldás*.

toldăluîesc (◡◡◡◡): *told*.

topancă (◡◡◡): *topánka*.

Mîndra cu topănci de lac,
N'are lepedeu pe pat:

laktopánkájú kedvesemnek nincsen lepedője az ágyon. Leginkább a kis gyerekek cipőit jelölik ezen elnevezéssel.

tot (◡): *tót* (ember).

trafică (tafrică) (◡◡◡): *tráfika*.

tronf (◡): *tromf*; *tronfăluîesc* (◡◡◡◡): *tromfol*. Mind a két szó használatos a kártyajátékban, továbbá az első: *bohóság*, a második: *megtréfál* jelentéssel is.

trufăluîesc (◡◡◡◡): *tréfál*. Nagyon ritka.

tuduman (◡◡◡): *tudomány*; protestation, intercession. Ebből: *tudumañesc* (◡◡◡◡): *protestál*.

tulaî (◡◡): *tolvaj*; segítség (au secours). A magyar *tolvaj*-ból van az oláh nyelvben egy más általánosan elterjedt szó: *tîlhar*: tolvaj.

tulipan (◡◡◡): *tulipán*.

tuluc (◡◡): *tulok*; két éven alóli ökör. *Am cumpărat doi tuluci*: vettem két tulkot.

turuîesc (◡◡◡): *tör*; összegyűr.

ţëi (◡): *céh*.

ţifraş (◡◡): *cífrás* (orné, coquet).

ţimir (◡◡): *címer*; azt a címet értik rajta, amelyet az erdőőrök hordanak hivataluk jeléül.

ţintërim (◡◡◡): *cinterem*, temető.

ţîpău (◡◡): *cipó*.

tipici (◡◡): *cipők*.

țircălău (◡◡◡): *cirkalom* (oláhos képzéssel).

țitroamă (◡◡◡): *citrom*.

țîmb (◡): *comb*.

țucras (◡◡): *cukrász* (újabb kölcsönvétel; mióta Abrudbányán is van cukrászbolt).

ughian (◡◡): *ugyan*. *Ughian nu mai spune*: *ugyan, ne beszélj*.

uïagă (◡◡◡): *üveg*. Ebből: *uïeguță* (◡◡◡◡): *üvegecske és uïegar* (◡◡◡): *üveges*.

uïoș (◡◡): *ujjas* (ruhanemű).

uïșag (◡◡): *ujság*, hírlap. Ritka.

uïină (◡◡◡): *ozsonna*.

ulî (◡): *ölyv* (épervier, buse).

uloî (◡◡): *olaj*.

ultoïesc (◡◡◡): *olt*. Ebből: *ultoaië* (◡◡◡): *oltovány*.

urieș (◡◡◡): *óriás*.

valost (◡◡): *válasz*, t. i. a magyar accusativusi alakból vagy még a régibb magyar *választ* alakból. *Să ne dați valost, ori vi fata de dat, ori ba*: adjatok választ, akár eladó a lánytok, akár nem.

vămăluïesc (◡◡◡◡): *vámol*.

vămălăș (◡◡◡): *vámolás*.

vandără (◡◡): *vándor-ból*; *vándorlás*.

văndrălău (◡◡◡): *vándorló*.

văndrăluïesc (◡◡◡◡): *vándorol*.

vardă (◡◡): *várda* (börtön).

varmējë, varmëghë (◡◡◡): *vármegye*.

văcălaș (◡◡◡): *vakolás*.

văcăluïesc (◡◡◡◡): *vakol*.

văïugă (◡◡◡): *vályog*; *hegyvölgy*.

vălău (◡◡): *válú*. 1. amelyben itatják a marhákat; 2. a bányászok nyelvén egy széles vályút jelent, amelyen vászont terítenek és azon folyik vízzel vegyesen az aranypor.

vică (◡◡): *véka*.

vifël (◡◡): *vőfély*.

vig, hig (◡): *vég*; 1. *de vig*: véglegesen. *Ne-am așezat de vig*: véglegesen megállapodtunk, *de vigul viguluî*: véglegesen; 2. csavarék; *vig de pînză*: vászoncsavarék.

vigan, higan (◡◡): *vígan*, életre való. *Am un copil tare higan*: van egy víg (életre való) gyermekem.

vigan (◡◡): *viganó*; a kis gyerekek *viganója*.

vijlă (◡◡): *vizsla*.

vîndērëu (◡◡◡): *vándorló*, *vércse*.

vîndic (◡◡): *vendég*. *Avem vîndicî*: vendégeink vannak.

vințăler (◡◡◡): *vincellér*.

virag (◡◡): *virág* (ökörnév).

virgaș (◡◡): *virgács*.

zai (└): *zaj*, jégzajlás.

zapor (┐└): *zápor* (himlő a disznóknál).

zar (└): *zár* (serrure, verrou).

zābalā (┐└┐): *zabola*; 1. zabolavas; 2. zabola a száj végén (pusula vel lichen in angulo oris. LexB).

zālog (┐└): *zálog*.

Eu mă duc, mîndră, az-mîne,

Dorul las *zālog* la tine:

én indulok, babám, ma vagy holnap, szerelmemet neked hagyom
zálogul. Ebből: *zālojēsc* (┐┐└): *zálogol*.

zurgālāū (┐┐└): *zörgölő*.

STAN VAZUL.

A GYERGYÓI NYELVJÁRÁS.

(Negyedik közlemény.)

Tájszók.

Foglalkozás.

(Hivatalok, mesterségek, gazdálkodás, mezeti munka, szerszámok, járóművek, szövés, fonás, s ez eszközök részeinek, végül a pénzek neve.)

Üdvég, *patikás*, *fērēsztő biztos* (fürdőbiztos) és *tanyittő* is lehet belőlük, csak *mozsikás* nem (muzsikus cigány), se *gardonyos* (gordonkás), se *kontorás*, szóval a *hedegüt*, *gardonyt* és *nyirentyüt* nem a székelynék találták föl. Falujában mint egyszerű ember a következő hivatalokban bürokratáskodhatnak: *tanácsos* (egy tizesrész feje), *eskütt* (szintén), *lendőr* (rendőr), *pógár* (aki a közhirrétételt is szokta dobolni), *megyebíró* (az egyházmegye világi tisztviselője), *megyepógár* (rangban megegyezik a másik pógárral), *erdőpásztor* (erdőőr), *határpásztor* (határőr), *ispektor* (határbíró) és *ordinánc* (szolga).

Mesteremberek: *kőmies* (kőmives), *bērētvás* (borbély) stb.

Gazdálkodás: Szánt, vet, kaszál, takarodik, a szín alatt fűr-farag, gazdasági eszközeit csinálja, barmait őrzi, *erdőlni* (fáért erdőre), *favágni* (fátvágni), sőt néha vadászni is jár a székelgy gazda.

Míg az asszony veti, *nyövi*, áztatja, *tilólja*, *gerebēnnel megléhēli* (megfésüli) s *guzsajra* köti a kendert s *guzsajasba járva* (guzsajasba járás: együttes fonás) fonja a *huszkit* és *duvaszkit* (az orsóról lehúzott fonáltekercs nevei), s a *csöllővel* (rokkaforma eszköz) *felcsöllí*, s az *osztovátában* (szövőszék) *mejjéket* (fonalat) vetve és *ontokot*, a *vetéllő* (motolla), *vetőfa* (változtató), *hasajó* (a szövőszék végén kétfelől két magas pózna), *lábítottó* (lábbal nyomható rész), *nyistek* (melyek a borda járásakor ide-oda mozognak) és *borda* segítségével szövő a vásznat, a *házi szőttest* (erősebb, világos, csikos, színes szövet) és *csíki szőttest* (sötétebb és vékonyabb az előbbinél, mindkettő szoknyának való), a fonálból és *fejtőből* (színes gyapotfonál), melyek *igékből* és *pásmákból* (ige: 3 szál fonál; *pászma* 10 ige) állanak, — addig a gazda végezi a szántást-vetést.

Ekéjét *ekekabalánál* (az eke kétágu csúsztatófája) fogva tartja; *tajigán* (kétkerekű szekér) huzatja haza. Boronáját szekéren viteti ki. Van *fakó szekere* (vasazatlan), *félvágás szekere* (szintén), *hordószekere* (széna stb. hordásra, szekérlétrákkal) és *kőbőrös szekere* (borított szekér). Az egyszerűbbet ő maga is meg tudja csinálni, mert kevésből áll: egy rúdból, egy *derékszégből* (a nyújtó tartására szolgáló szeg), *hévából* (keményfa a rúd tartására), *fürgentyüből* (a tengelyre erősített, de rajta mozogható fa), *rókancából* (a fügentyű két végébe merőlegesen ütött két fa), a *félhércből* (melyre fölszálláskor a lábat tesszük), *tartóláncból*, *sullatóból*, *lütőkötőből* (mind a három fékezésre szolgál) és végül kerékből, melynek van *fentője* (kerékfő), *küllője* és *ráfja* (vaspánt) s kívül *tárgyérkarikája* (vaskarika a kerékszegnél).

A *hordószekér* kaszálás és takarodáskor használatos. A lekaszált füvet *merékjébe* (kis boglya), *bugjába* (boglya) és *kaszajba* (kazal) szokás rakni s a learatott *szëmést* (gabna) kévékbe és *kalongyákba* (25 kéve); mikor föl rakják a hordószekérre, *kötőrúddal* (nyomórúd) nyomtatják le; a szénánál ez egy *terü* (teher) széna.

Az ökrök befogására a szekérhez járom kell, melynek részei: a *járompáca* (a járom két külső része), *bordica* (két belső része), *ajfa* (aljfa) és *felfa*, mely utóbbiba van vésve az a lyuk, melybe a köz jár és a közbe jó a *küszküllő*.

A *fakó szekérrel* *erdőlni* is járnak s e célra télen a szánt használják, *nyoszojával* vagy *utajával* (toldalék a szánhoz) ellátva, míg a *szánkával* (szánkó) csak szánkázni szokás s a *korcsijával* (kézi szánkó) vizet hordani s felülve rá *ereszkedni* (szánkózni le a domboldalról). Amit talpukra kötnek, az a *gilics* (korcsolya) s ha csontból van, *csákja* (korcsolyának használt csont). — Más jároművek, az egykerekű *targonca*, vagyis *taricska* s a tutaj, melyet *apacsinnal* (a tutaj evezőlapátja) kormányoznak.

Favágáskor és a szín alatt *faricskáláskor* rendelkezésére áll egy *csutak* (kis favég) vagy egy *csönkő* (nagy tőke), melyen fát vágva használja a *favágóbotot* (a fejsze és hasítószegnek a fába verésére szolgál), a *hasítószéget* (ék) és *fészit* (fejsze); faragásra a *fűrüt* és *faragófészit* (balta), melynek csorbáit a *küszürü* (köszörü) veszi ki.

Benn a szobában pedig az asszony már *kotyfol* (a főzés tréfás neve) s éppen a *lánggra* (tűz) teszi a még *lënge meleg* (langy meleg) vizet, s kihúzza a *mëgbüszült* (megkozmásodott) *poékát* (kalákás étel) és pedig nagy sietséggel, mert a *kalákásaik* már megérkeztek s meg is éheztek, sietnek is ezt tudtul adni:

Három napja, hogy jövünk

S még egy falást sem ettünk — Ijujú!

De még a megszomjazásra sem felednek el gyöngéd célzást tenni, természetesen éktelenül visítva:

A legények búsulnak,

Hogy pálinkát nem ittak,

Nem az Isten haragját,

Megittak vaj hat kupát! — Ijujú!

Kíséretükben valami vak cigánny is döngeti a gardonyát. Ily vigan végeznek el, egymasnak kölcsönösen segítve, a legnehezebb dolgokat is: új ház tapasztását, fahordást, nagymosást, *tollu* (toll) fosztást, aratást stb. Ez a *kaláka*, mely tehát lehet *tapasztókaláka*, *fahordó*-, *tollufosztókaláka* stb.

Járnak más földén dolgozni *felibe* (a természetesen osztozva), *részibe* (darabszámra), vagy *átajjába* is (ha az egészet felvállalják bizonyos összegért, bérért).

Férfiak, nők, gyermekek járnak *eperbe*, *gombába*, *mánába* és *kokojjába* is (eperért, gombáért stb.), melyeket *kászuba* (doboz fakéregből) szednek és eladnak. Így szerzik a pénzt; előre csak *pótrát* (fillér), *karajcárt* és *garast* (két krajcár); aztán sok *sustákból*, *gológányból*, *duktából* (a négykrajcáros nevei) és *pēculából*, vagyis *penészes krajcárból* (az ezüst tízkrajcáros nevei) lesz a *bángó* (bankó).

Pörös atyafiak.

(Rossz lelki tulajdonságok, együgyűségek, hülyeségek neve, csúfolkodó, veszekedő és szitkozódó szólások, verekedés, bánat és harag nevei.)

Egymásba könnyen belekötnek, mert a székely nép általában derék és *sziligy* (szelíd), de akad egy-egy olyan *nyekezsi* is (nehézkés természetű és beszédű), aki *szokotál* (akadékoskodik), *uzsukál* (kuncorog, rimánkodik), *perórál* (áldázódik), vagy olyan, aki *décég*, *bócs* (mindkettő az olyan kevély neve, aki azt se tudja, mit csináljon hányivetiségében), *mérész* (mindenkibe beleköt), *böstelen* (romlott életű); olyan *kötélrántó hegyi tolvaj* (a gonoszakat megbélyegző név), akinek *szurkos a keze* (tolvaj), s aki *minden lében kalán*. Ha ezek összekerülnek, természetes, hogy *karórontás* lesz (a kert karóival való közbelépés) ennek a vége.

De még rosszlelkűség sem kell mindig ahhoz, hogy kiüssön a verekedés. Egész ártatlanul keveredik bele, főképp az együgyű ember: a *tojak* (aki nem szedi rendbe magán a ruháját), a *puffancs* (kipuffadt arcu), *rüggy*, *csúg* (mindkettő arra vonatkozik, aki elhagyja magát), *beles* (nagyétű), *beletlen* (szintén), *nánó* (tátott száju), *lálá* (a lány, aki alig tud mozdulni is és semmi frissesség nincs benne), a *füzi*, *bódi* (mindkettő félbolond), a *ganga János* (ügyetlen, esztelen), a *Béc Ádám* (rendetlenül öltöző, cafatok lógnak utána); aki *ámbojog* (elcsodálkozva jár), *lödörög* (idétlenül lóg az utcán) s olyan, *mint a fancsali feszület* (elmecseredett arcu), *mint a hoppipa* (feszés) s *mint az olá ecet* (gyenge, gyáva). Az ilyennek nem hagynak békét. — *Gardonyhátu!*... *Pofacsuf!* (csunya arcu) kiáltoznak utána. — *Ne fogjon úgy a csufság!* (Ne csúfolkodj) feddi ő béketűrőssel. — Mások is beleszólnak: — Hagyjatok *békét* annak a *legénnek!* — *Nem legén, hanem lepén!* kiáltoznak rája. — *Nyughass a jóván!* (amíg jól van dolgozol) kiált ez, már méregbe jöve. — *Üjj le imán no, sarju!* mérgezik azok röhögve. — *Ó hogy a varjak egyenek még!* szitkozódik a felmérgezett legény. — *Akasszanak fél nevednapján!* felel a más vissza. — *Fog bé a szájadot, met ugy pofon siritlek* (ütlek), *hogy*

Pilátust vacsorán találod. — Jere no hát, vág' pofon, ha van kurázsid, te málészájú! . . .

Az se kéreti magát sokáig és *szól a pofa. A terembuláját!* S felszökdösnek, *corondot, husángot* (mindkettő bot), bicskát s *fészít* ragadnak, *kaszibát vetnek* (lábukat átteszik, hogy a másik elessék benne), egymásra jól *rëaakasztanak* (vernek), *letépèrik* (földre nyomják), *mëgdöböcskölik* (megtapodják), sőt *mëg is ütik* (agyonütik) egyiket-másikat. Asszonyuk, gyermekük *rivu* (sír), *rököl* (zokog), arcájuk bőre *sirül le, le vannak fórrázva* a szégyen miatt és *el vannak keseredve, mint a fanyelű bicsok . . .* Mások a báméskodó csődületet kergetik szét: *Tokujjatok* (takarodjatok) *innét . . . sok csóró! . . . nincs itt komédia.* Ezek a békéltetők, kik egyszersmind szét is választják a verekedőket. Akit *erőst mëgnadrágoltak*, (megvèrték), az mindaddig *orrol és fujja magát* (haragszik), míg egy újabb verekedést nem kezdhet, hol vagy visszafizeti a vereséget, vagy ismét *istenësèn* (nagyon) *mëgrakják.*

Betegek.

(Betegségek, orvosságok, meghalás és temetkezés szavai.)

Ezek között találhatók azok a nagy-nagy betegek, akik *olyan betegék, hogy százfélét is mëgësznek* (csúfolás arra, aki tetteti magát). Ilyen beteg az

Oláfáta, — fáj a háta.

Mëggyógyiccsa — magyarófa páca.

Sikeresebb orvosság a *türömfü és jaj lap* (tréfásan mondják annak, aki nem beteg). S ha az se használna, akkor valóban hozni kell

Doktort, papot

S ha nem jó, egy nagy szalmakalapot

(ez is tréfás mondás).

Van azonban úgy a felnőttél, mint a gyermeknél is olyan *bibi* (fájás), ami már *kénna*l (kín) jár s egy kicsit el is *pasztul* (fogy) alatta a beteg, de az *uruságon* (orvosság) kívül e betegség-nél is erősítheti a beteget az a tudat, hogy *mëggyógyul, mig megházasodik* (tréfás vigasz kis betegek-nél)!

Kisebb bajok: *lábsikkanás* (kificamodás), *sejëmfojás* (kelés az ujjon), *eredés* (meglobosodás), *zabola* (szájbetegség), *szopornyica* (szintén), *ëpsëmërëg* (az ajk viszketegsége), *szökés* (pattanás), *árpa* (kelés a szemén), *fökön* (kelevény), a csecsemő nyakának *lefülése* (lobosodás), *gurucsa* miatt *mëgcsökés* (pulyaság), *nagymarin* (értágulás), *sárviz* (keserűség a torokban). Nagyobb veszedelem a *zsigora* (görcs), *gusa* (golyva) és *mëgfüdülés* (megbolondulás).

Halálos végü a *gút* (gutaütés), akit ez megüt, annak *több karé* (kenyér) *nem kell.*

Van a gyermekeknek is néhány oly kínos betegségük, melynek meggyógyítója csak a *zsir* (sír): mert »odalent már nem fáj semmi!«... Szegény a nép s a legzordabb időben is szinte *csórén* (meztelen) és

mezítláb futkároz a sok kicsi gyermek. A meghülésből kapja a *hurutot* (köhögés), mely ha nem viszi is sírba, de megmaradhat *hëptika*, vagyis *kehësség* (száraz köhögés) alakjában; valamint az *apró* is ha *kiver* (himlő kiüt) rajta s kiheverné is épen, mindazonáltal egész életére *aprókóttos*, vagyis *ripacsos* marad (himlőhelyes). De úgy ez, mint a *csomó* (difteritisz) halálos végű járvány. Aki beleesett, az szegényke bezzeg teljesíti a rosszasa miatt szülőitől hallott rossz kívánságokat: *suvadj meg, nyuvadj meg, dögölj meg, vess bőrt* (mind a meghalásra vonatkozó átkozódások), mert már *halálán van* (haldoklik). Hogy vergődik szegényke! De végül is csak *megmered* (kihül, megmerevül); aki ránéz, látja, hogy *tott muritt* (oláhul, meghalt) s a faluban szétfut a hír, hogy *elpatkolt* ez is (meghalásnak cinikus kitétele).

Kiterítik szépen a *nyútó padra* (ravatal) s bezzeg most fel tudják öltöztetni szép, jó, új ruhába, most, amikor úgy sem hülhet meg többé, mert kicsi teste egészen kihült már...

*Eső után köpönyeg,
Halál után borleves!...*

Játék.

(Kedveskedő szók, játékszerek és játékok neve.)

Az *irtomnyi*, *fikarcnyi*, *picinkó* (kedveskedő kicsinyítő szók) *bubától* (kis gyerek) kezdve a kamasz gyermekekig egyebet se csinál csak játszik a sok kicsi *pocok* (kedveskedő nevezgetése a kis gyermeknek). Ugyan minden alkalmat megragadnak annak találgatására, hogy közölök *mejik az angyal*, de mindenik *cserepeességben* (helytelen-ség neve, mely mindenestre kapcsolatban állhat a *törött cserepe van* kitételrel) egy-egy eleven ördög. Játékszerük: *fütyürü* (síp), *csirip* (szintén síp), *bëtykó* (kavics), *përészlen* (pörgettyü), *doromb* (szájmuzsika), *csákja* (csontkorcsolya), *korcsija* (kézi szánkó), *guja* (kis fa) és *lapta* (labda), melyet *kopóba* is *hanyttnak* (magasra dobnak).

A Kiss Áron gyermekjáték-gyűjteményében felsorolt játékokból legtöbb vagy változatlanul, vagy csak igen csekély módosulással nálunk is megvan. Így az *ujjasdi* az 1. lapon, a *Gyi lovam*, *A pulykának zöd a lába*, *Egyedem begyedem*, *Fát vágok, fát* és a *hintázó mondókák*, a *cikázás*, az *elfogós játék*, vagyis a *bárányozás* és *ülözés*, a *gyürüsdí*, *Aranyláncom cérna*, *ostorcsapó*, *hidasjáték*, *Cen, cen, cen — dur, dur, dur...*, *kérősdí*, *betykőverés*, *pittyantós*, *bicskajáték*, *karikázás*, *pergettyü*, *brugattyu* stb.

Nagyobb eltérést mutató, többnek összetételéből alakult játékok nálunk, pl. a *fürdés utáni mondóka*:

*Pap vagyok, prédikálok,
Nincsen székem, csak fënnállok,
Galuskákat hanyigálok...
Sajt-e, vaj, orda?...*

vagy ez a kiolvasó mondóka: — Jer velem. — Hova? — Kemén-

cébe. — Hol keménce? — Házba. — Hol ház? — Víz elvitte. — Hol víz? — Bika megitta. — Hol bika? — Fészi megütte...

A *csiprosdi* játéknál pedig nálunk *csiporrontás* (csupor...) is szerepel, t. i. ha keresztültörnek a körön.

Mindezekből mutatványul hadd álljon itt ez a pár:

1. Körben táncolnak a gyermekek és minden fordulatkor egyik hátraarcot csinál, miközben karban mondják:

Fehérice, márca
Én galambom Kovács Zsuzsa
Fordujon még hátra!

S mikor mindenik kifordult már, akkor egyenként visszafor-dulnak s ismét előlkezdik, szóval ez az eddig még föl nem fedezett *perpetuum mobile*.

2. A *kérősdí*. Először kettő megy az ülő csoporthoz, s ennek fejétől kéri:

— Kapitány úr küdeti,	— Én leányom el nem adom
Kelméd lányát kéreti,	Csüri csidma nélkül,
Szebbikét, jobbikot,	Láda ruva nélkül,
Karcsu magasabbikot.	Fődig érő fátyol nélkül,
	Kerek kalács nélkül.

— Ha nem, bizon el se nyeri
 Sári vári sorkantyuját,
 Gyöngyből kötött koszoruját...
 Kérd ki lén a ruvát.

S a megszólított ha kitalálja, hogy a kérők közül melyiknél van a *ruva* (kendő), elviszik; ha nem, akkor nála nélkül sietnek el, visszakialtva, hogy

Maradjon az annyának
Mosogató ruvának!...

A *lapinkázás*: ez egy csutakból, rajta egy deszkából s ennek két végén két gyermekből áll, kik úgy ingadoznak föl és le, mint a mérleg serpenyői. Ilyenkor *csángálni* is szoktak (félrebillent) a kis hamisak. A *csuklizás* két tojásnak összeütése annak megtudása végett, hogy melyik nem törik el; a ravaszabbak e célra *fatojást* (fából esztergáltat) használnak és természetes, hogy csak az nem törik el. *Kókát* is raknak; a felrovott nagy fahasábokat úgy rakják, hogy négyszögletes toronyalaku magas építmény származik; sokszor két emelete is van, melyekbe bemásznak és játszanak s kettős ennek is haszna, mert ezalatt a nyers fahasábok száradnak. A gombozásnak *nyerőzés* itt a neve s a *kotlósdí* egyik változata. Midőn ketten játszanak és a *jukba* dobandó két gomb ettől két egyforma távolságra esik, *szimuszt* konstatálnak az ügyfelek. Nagy esőzés után az áramló víz elé *labodát* is szoktak tenni (kis kerék, melyet a víz hajt).

E játékokat, s főkép a *laptázást* a felnőttek is úzik és ez arról tanuskodik, hogy a szegénység, sok munka, betegség, baj és pörösködés mellett is mindig természetes és mindig vidám lelkű a *gyergyói székel*.*

Népirodalmi termékek.

I. Dalok.

1. Török Lina vetett ágát Magosra vetette, Kúti Tamás a kalapját Rajta felejtette.	A Kádárné káposztát főz, Feje fölött menyén a gőz. Hánnya-veti a kalánnát: Kinek agygya Mári lánnyát? Ne búsujjon szégén feje: Ruszká Pista lesz a veje.
Add ki babám kalapomot, Tegyem a fejembe: Hogy ne néjzén annyi csalfa Ragyogó szemembe.	(Mindhármát Ditróban és Szent- miklóson is hallottam.)
2 Én azt mégtészem, Katát elvészem; Én aluszom, ő dógozik, Mégés mégverem.	4. Tilalom a szerelém A babámot ölelém. Mer én őtöt szeretem!
3. Sárog csitkó, rezes sujtás... Este hova menyünk pajtás? Emez utcán végig menyünk Kádárékni bé és nözünk.	Vót szeretóm egy barna, Elhagyott a nagy marha! (Szentmiklós és Tekerőpatak között hallottam.)

II. Mondák.

1. *Gyergyó*. Még senki sem lakott ezen a földön, melynek ma Gyergyó a neve, amidőn az egyszeri ember s a felesége ebbe a szép tündéerkertbe vetődött.

Mielőtt azonban bejöttek volna, egyik előbb kikémlelte s látván szép kéklő bérceit és aranykalászos mezőit s tarka réteit, nagyon természetes, hogy ily hívogató szóval tért vissza a kémszemle után társához: »Gyer jó!« Így keletkezett Gyergyó.

2. *Vasláb*. Egy katona menekült az ellenség elől; lováról csurgott a hab. Egy meredek sziklán kellett csak keresztüljönnie, s akkor mentve van. S midőn lova ezt a hihetetlennek látszó utat is meg tudta tenni, midőn mentve volt, megcsókolta lovát és megveregette nyakát ez elismerő szavak kíséretében: »A te lábad vasláb.« Innen lett Vasláb a neve a Gyergyó szélén, amaz emlékezetes sziklabérc lábánál elterülő községnek.

3. *Hiripné vára*. A gonosz Hiripné két ledér ifja Gyergyó hajadon lányait sorra rabolta el, akik a gyalázat után Hiripné rah-

* Vö. még a szerzőnek Gyermekjátékok c. cikkét Nyr. 27:139.

szolganői lettek. Midőn Ábrahám és Domokos markos legényeknek szeretőit is elrabolták, seregükkel ezek a várkastélyt lerombolták s kiirtották a gaznépet. Szentmiklós közelében a Várdombon most is látszik omladvány s szomszédságában az Ábrahám és Domokos nevű szikla örök emléke lesz a két bátor székely legény hőstettének.

4. *A nagy Cohárd.* Szentmiklós határában emelkedik égnek egy szikla, melynek megvizsgálására németek jártak be, amelyet azonban oly keménynek találtak, hogy nem győzték eleget mondani: *Zu hart.* Így lett ama bérc neve Cohárd.

5. *Bárkainé.* Ditró közelében emelkedik Kőszálalja, hol Bárkainé, táltos asszony lakott. A róla szóló monda már megjelent a Magyar Nyelvőrben Paal Gyula közlésében, úgy amint tollba mondta neki valamelyik ditrói székely (l. Nyr. 4:177). Itt csak amit még halottam Bárkainéről, s amit nem találtam benne ama közlésben, arról egy pár szót: Bárkainénak, a táltos asszonynak, olyan lova volt, hogy hátulsó lábapatkójának nyoma a kőszál alatt volt látható, s első lába patkójának nyoma a Sármány-hegyen, tehát mintegy öt kilométer távolságot lépett át egy lépésével. S maga a táltos asszony a világ végét, a világ felfordulását is megjövendölte, amely akkor következik be, midőn *diósarku* (magas) cipőben járnak a nők. S az az időpont éppen most van s eléggé felfordult világban is élünk most csakugyan!

5. *Mézes háboru.* 1848-ban lementek a jó ditróiak az ellenséges indulatu oláhokhoz Hódostetőre, hogy tanítsák meg őket kesztyűbe dudálni. Az oláhság azonban rokonának látogatására menekült: a rengeteg erdők vadonába. Harcias atyánkfiai csak mézet találtak, s így esett meg egy olyan háboru, hol rendkívül sok — nem oláhot, hanem — mézet pusztítottak el!...

III. Verses mondókák.

Azétt jöttem tühozzátok
Van-e rütyü pálinkátok?

Cüvek —
Szökjék ki a szüved!

Csütörtökön délután
Fut a kopó nyúl után.

Degényegét!
Ha nem vésznek, erégek.

Elek!
Mikor lesz meleg?

Este jere nálunk,
Az ereszbe hálunk,
Macskafarkat vacsorálunk.

Este nálunk bál lesz,
Három mozsikás lesz,
Mind a három vak lesz
Bolond, aki ott lesz.

Feri, Feri, férre veri,
A macskákat megnyergeli.

Férkó!
Ég az erdő.

Gergé!
A pipéket ver bé.

Hëj te ëcsën mïjen vagy,
Lábad kurta, fejed nagy,
Merő komédia vagy.

Miatyánk!	Jóska, Jóska, babóska,
Nincsen fánk:	Ördögöknek anyóssa.
Nem fő még a	
Káposztánk.	Osztán
	Bosztán.
Hopták!	
Bocskorták.	Tele has
	Üres kas
Istirimfi, topánka,	Ha haza méssz
Mégehült a lőánka.	Botot kapsz!

IV. Állathang-utánzás.

Mit nyávog a macska? Kérdjük: — Kihöz méssz férhez? —
 Miához (Mihályhoz). — Mikor méssz férhez? — Nyáron. — S hány
 párnád van? — Három!

V. Közmondások, szólásmódok, hasonlatok.

Abba jár, mind Sáska a piros csizmába (esze ágában sincs).
 Akkor lássam, mikor a nyakam csigáját (sohase).
 Akár a lovaknak beszéljek (hiába beszélek).
 Annyi, mind a sár (nagyon sok).
 A sárga és fehér legénnel harcolt (turós puliszkát evett).
 A tótok lovának és ijenkor vette el a hideg a szavát (tréfás
 megjegyzés a fagyoskodó emberre).
 Azt se mondta: cséréjünk pipát (semmit se szólt).
 Azt se monta: fél kalap (ugyanez értelem).
 Csúfabb a hátramaradásnál (ami nem sikerül, arra mondják).
 Dali vörös hoppi kék (tréfásan arra, ami nincs).
 Elég a neki (folytatólagos beszédnél, midőn egyikről áttér a
 más tárgyra).
 Hoca s me (eladásnál, a. m. nincs hitel).
 Hálá pipéknek! (midőn nincs minek hálálkodni).
 Meddig egy falás kényer nélkül (megszólítás mikor találkoznak)?
 Mit a széme meglát, keze nem hagy ott (tolvaj).
 Nagy gazembërnek adsz ènni (nagy g. vagy).
 Nannyám kontya! (fitymáló szólas).
 Nem ver búzát belölled (midőn valaki fél, hogy az eső meg-
 veri, annak mondják).
 Ojan, mind Béc Ádám (ronda).
 Ojan, mind a Samu nadrágja (rongyos).
 Pad alatt a pócon (tréfásan mondják, ha valaki keres).
 Úgy áll rajta, mind a vetéskapu (rosszul).
 Úgy ért hozzá, mind a ló az ábécéhez (nem ért hozzá).
 Utazik, mind Nagy Pali.
 Még a leghosszabb országútnak és van — vége!

GENCSY ISTVÁN.

IRODALOM.

SZILASI MÓRIC

szül. 1854. — † 1905.

Nyelvészeti Tanulmányok.

Ural-altaji nyelvtudományi folyóirat. — A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister támogatásával szerkeszti és kiadja Szilasi Móric kolozsvári egy. tanár.

Május elején küldte szét új folyóiratát Szilasi Móric s ugyanakkor már hetek óta halálos ágyában feküdt: az ádáz kór május 15-én oltotta ki munkás életét! Dicsőült társunk és barátunk 1854-ben született Veszprém megyében s már húszéves korában a magyar nyelvtudománynak s a Magyar Nyelvőrnek serény napszámosa volt. Később — külföldi tanulmányútja után — mindig sűrűbben s mindig becsesebb tanulmányai jelentek meg, s ezek különösen az újabb fonétikai s lélektani módszerek alkalmazásával tűntek ki. (Járulék mássalhangzók Nyr. 10. A szótövek elmélete 11. A becéző keresztnevek 12. Faludi nyelve 15. Jelentéstani tanulmányok 16. 22. 23.) Legtartalmasabb s legbecsesebb két értekezése a kombinált műveltető és mozzanatos igeképzésről s a vogul névszói összetételekről szól (NyK. 24. 26.) Egy nagy értekezése Homeros összetett szavait tárgyalja (Egy. Philol. Közlöny 5. k.; ugyanott több más görög-latin tárgyú cikke és könyvismertetése, ezek közül kiválik a Tüzetes Magyar Nyelvtanról szóló fontos bírálata, melyben nyelvtudományunk megoldatlan kérdéseit fejtegeti). Két rokon nyelvre vonatkozó szótári munkája: a vogul szójegyzék s a cseremisz szótár. Újabb időben nagy kedvvel kezdte kutatni a finnugor s a török nyelvcsalád közti egyezéseket (Nyr. 28. NyK. 33), s ezekkel sokat foglalkozott akadémiai székfoglalójában is (Adalékok a finnugor palatális mássalhangzók történetéhez).

1902-ben nagyratörő tervekkel foglalta el a kolozsvári egyetem magyar és összehasonlító nyelvészeti tanszékét. Termékeny tudományos munkásság középpontjává akarta ezt tenni, s a tanítás és tanulás kiegészítőjeül és eredményeül tervezte az új folyóiratot. Sajnos, csak az első számot tehette közzé, mintegy búcsuajándéku és új törekvéseinek emlékeül.

A füzetnek első közleménye Budenz József kézirati hagyatékából való: egy 1872-ben tartott egyetemi előadás (valószínűleg mint egyetemi rendes tanárnak székfoglaló előadása volt), megemlékezés Sajnovics Demonstratiójának századik évfordulójáról. Ez érdekes előadást közzétéve azt mondja Szilasi: »A legkedvezőbb auspiciumnak tartom, hogy feledhetetlen nagy mesterünknek, tudományunk megalapítójának a szavaival nyithatom meg az új folyóiratnak legelső számát. Mert ezzel, a véletlen szerencse adománya folytán, minden ékes beszédnél hathatósabban akarjuk bizonyítani, hogy Budenz József

neve és munkássága a mi magasan lobogó zászlónk. Az ő munkáját akarjuk folytatni, nevelni és fejleszteni az ő szellemében; az ő önzetlen, lelkes és önfeláldozó buzgalmával; az ő szerény tudományos, de egyúttal bátor, akadályoktól soha vissza nem riadó módjában.»

Az új folyóiratnak második cikke egy rendszeres nyelvlélektani értekezés eleje: A reflex szerepe az élőnyelvek kifejlődésében, Lechner Károly kolozsvári egyetemi tanártól. A szerző abból indul ki, hogy az emberi szervezet életjelenségeiben a reflex tényeihez van kötve, és tömött, de világos fejtegetéssel irányozza a nyelvészek figyelmét a reflex-jelenségeknek a nyelv eredetében és további fejlődésében való fontos szerepére.

A következő értekezés magáé a szerkesztőé, Szilasi Móricé: A finnugor birtokos jelző. Nagyszabású »összehasonlító mondattani tanulmány« első fejezete, »melyben kifejtetik, hogy a fu. nyelvekben a genitivus mostani ragja eredetileg helyhatározó rag«. — Igen figyelemreméltók a szerzőnek kezdő szavai: »Igaz, hogy elég dolgunk akad még a fu. összehasonlító hangtörténet és alaktan területén; mindamellett nem várhatunk ezek végleges befejezéséig, hogy csak azután fogjunk a mondattani kérdések fejtegetéséhez, mert ez azt jelentené, hogy soha«.

A következő cikk Ásbóth Oszkáré: *Jegenye és rásza*. Kimutatja, hogy ezek szláv jövevényszók, eredetileg a magyarban így kellett hangzaniuk: *jegnyéd, *rászád. Ez aztán bizonyos helyzetekben így hangzott: *jegnyét*, *rászád*, így hát tárgyesetnek látszott s elvonták belőle a *jegnye*, *rásza* alakot. Ugyanilyen fejlődést ismerünk ebben a példában: *medvéd > *medvét* > *medve* (ezt Ásbóth is említi), továbbá *beszéd* > *beszét* (*bézet*, kétszer mint tárgyeset a Bécsi kódexben).

Kúnos Ignác török nyelvhibákról értekezik, kimutatja, mennyire áthatották az arabos és perzsás szerkezetek az oszmán-török³ irodalmi nyelvet.

Horger Antal egy nevezetes nyelvjárást ismertet, a nagyküüllő-megyei D a t k helységét. Ez a nyelvjárás minden hosszú ó helyett é-t mond s minden ü ü helyett i í hangot: *téke*, *kéház*, *erés*, *bidös*; *sitink*, *síleve*, *kídött* stb. De legfurcsább az, hogy ó helyett mindig ö-t vagy ő-t kettőshangot ejt: *apró*, *hajó*, *Brasső*, *möü*^ü*nár* stb.! Ezek a hangváltozások nagyrészt idegen hatás eredményei lehetnek; körül körül majdnem csupa oláh és szász lakik.

Az utolsó nagyobbajta közlemény Pálfi Mártoné: Kolozsvári glosszák. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában akadt ezekre a bejegyzésekre egy 1518-i latin-német szótárban. Csaknem mindenik lap széle sűrűn tele van írva. A glosszák jobbára két kéz írását mutatják: az egyik a 16. század első felében jegyezte be magyarázatait, a másik 1577. táján; amazok a dunántúli vagy inkább a drávavidéki nyelvjárásra, emezek ellenben székelyföldi íróra utalnak. Pálfi ezúttal a régibb kéz bejegyzéseit közli igen pontosan és tanulságosan (mintegy 400—500 bejegyzést), köztük sok ritka és nevezetes alakot.

Három ismertetést is olvasunk a füzetben: az elsőt Rubinyi

Mózes írja Simonyi Magyar Nyelvéről, a másodikat Balassa József Jespersen dán nyelvész Phonetische Grundfragen c. könyvéről, a harmadikat Erdélyi Károly Nyropnak a szavak életét tárgyaló népszerű munkájáról.

Ez a rövid felsorolás is mutatja, milyen tervszerűen indult a szép folyóirat, s mennyit veszítettünk a tudós és lelkes szerkesztőben.

SIMONYI ZSIGMOND.

Somogy megye népköltése.

(Gyűjtötte, rendezte és világosító jegyzetekkel kísérte Vikár Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest. Athenaeum. 1905. Ára 6 korona.)

A Kisfaludy-Társaságnak Népköltési Gyűjteménye felette hosszú szünet után két évvel ezelőtt tudvalevőleg újra megindult. Még pedig igen biztató módon, mert a Sebestyén gyűjtötte Regös énekek is és Vikárnak most megjelent somogyi gyűjteménye is a magyar szellemnek nagyon értékes kincseit mentették meg a feledés szomorú veszedelmétől, s köteteik a maguk nemében elsőrangú tudományos művek. Néprajzi szempontból talán valamivel érdekesebb Sebestyén munkája, mert egy meghatározott költői tárgynak, az ősrégi regös énekek, számos meglevő változatát összegyűjtötte benne, s azért nemcsak tárgya, hanem módszere is az újság ingerével bilincseli le az olvasót. De tudományos érték dolgában egy cseppet sem marad el mögötte Vikár könyve. S ennek is van egy kedves speciális vonása; nem ugyan tárgyában, de abban, hogy a gyűjtött anyag mind Somogy megyéből, tehát egy meghatározott földrajzi területről való. Kétségtelen, hogy ez a körülmény érdekesebbé és értékesebbé teszi e kötetet egy-egy olyannál, amelyben hasonló költői és tudományos értékű, de innen-onnan való anyag volna egybefűzve.

Természetes, hogy egy ilyenfajta könyv igen sokféle irányban kelthet érdeklődést, de mibennünk, e folyóirat olvasóiban, leginkább a néprajzi és nyelvészeti érdeket fogja fölébreszteni. Hogy milyen nagybecsű Vikár könyve általános néprajzi szempontból, azt a könyv átolvasása után teljes mértékben átérzem ugyan, de bővebb kifejtésére nem érzem magamat hivatva, mert e téren nem vagyok több buzgó érdeklődőnél. Annyit azonban mégis meg akarok jegyezni, hogy legbecsesebbnek tartom a pusztai és pásztordalok csoportját. Ezek a magyar pásztoréletnek annyi szín-ösi vonásával tündökölnék, hogy az olvasónak repes a szíve örömeiben. Egyik-másik tekintetből kiváló értékű darabok akadnak azonban szép számmal a többi csoportokban is; kivéve talán a szerelmi dalokét, amelyek ú. l. Somogyban sem emelkednek túl az országos átlagon, s csak kevés tanulsággal szolgálnak a magyar folklórnak. A kötetnek néprajzi értékét tetézik a közölt dallamok és a szerzőnek magyarázó jegyzetei. E hetven lapra terjedő tanulságos rész bizonyítja, hogy Vikár népköltési emlékeinknek nemcsak egyszerű (bár legszorgalmasabb) gyűjtője, hanem egyúttal legkiválóbb tanulmányozója is, s az ő avatott kalauzolása

mellett lépten-nyomon hálás köszönetet kell éreznünk magyar népköltésünk körül végzett mélyreható filológiai kutatásai iránt.

Ennél is fontosabb azonban a mi szemünkben Vikár kötetének nyelvészeti jelentősége. Sajnos, ennek sem bocsátkozhatom részletesebb méltatásába, mert még egész értekezés kerekedhetnék belőle. E népköltési gyűjtemény ugyanis a somogyi nép nyelvének annyi jellemző vonását nyújtja, hogy már e kötet alapján is pontos leírását lehetne adni a somogyi nyelvjárásnak s csak a hangtani és alaktani sajátosságok földrajzi határainak megállapítása céljából kellene még bejárni a megye területét. S e munka elvégzése, amelyet a Vikár gyűjtötte gazdag anyag igen megkönnyített, nemcsak azért volna kíváncsi, mert Somogy megye nyelvjárásának még nem bírjuk rendszeres leírását, hanem főleg azért, mert a megye területén három nyelvjárás határai találkoznak, tehát sok tanulságos nyelvjárási megfigyelésre nyílnék alkalom. Hogy Vikár kötete a somogyi nyelvjárási sajátosságokra vonatkozó ismereteinken kívül a magyar nyelv tájszókészletét is sok becses adattal gyarapítja, azt talán meg se kellene említenem, de különösen ki kell emelnem egy másik körülményt, amely a legnagyobb mértékben érdemes a nyelvészek figyelmére. Azt, hogy Vikár 18 gyorsírással lejegyzett mesét közöl, s ezek föltétlen hűségüknél fogva nemcsak mondattani tanulmányokra nyujtanak pompás alkalmat, hanem a nép elbeszélő stílusának megfigyelésére is. A népnyelv mondattani sajátságait még csak igen-igen csekély mértékben ismerjük, a még csak ezután megírandó magyar mondat-tan tehát bő és megbízható forrást talál e mesékben. S ha majd valaki a magyar nép elbeszélő stílusának szép vagy nem szép, művészi vagy művészietlen, de mindenképen jellemző és érdekes vonásait próbálgatná egybeállítani (e tekintetben ugyanis eddig még semmi sem történt), szintén e mesékben találja majd — egyetlen megbízható forrását. Mert az irodalmi nyelvre átírt, vagy bár nyelvjáráson, de emlékezetből leírt prózai szövegek *e célra* hasznavehetetlenek.

E néhány utalásból is nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvtudomány művelőinek is ugyancsak van okuk érdeklődni e mű iránt, mert nemcsak lelki gyönyörűséget, hanem tudományos okulást is meríthetnek belőle. S Vargha Gyulának, a K.-T. Népköltési Gyűjteménye érdemes szerkesztőjének is nyugodt lehet a lelkiismerete e meséknek tájszólásos alakja miatt. Hiszen az a laikus olvasó, aki a műveltségnek olyan fokára emelkedett, hogy e kötet tartalma érdekelheti, azt e meséknek eléggé mérsékelt fonétikus írása semmiesetre sem riaszthatja vissza elolvasásuktól. A nyelvtudomány pedig — ismételjük — csakis az ilyen szövegekből merítheti adatait teljes bizalommal. Az irodalmi nyelvre átírt és megfésült népmesék az ő számára szinte értéktelenek. A falusi cselédleány is, ha egyszer városi ruhába öltözik és fodrásznénál fésülteti magát, szépnek ugyan még akkor is szép lehet, de erényeiben már aligha bízhatunk.

HORGER ANTAL.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Alaptalan. A NyÚSz. szerint először Tzs. 1835. Megvan már az 1807.-i zalai Tiszti Szótárban a ‚Fundamentum‘ alatt: Infundatus Alaptalan.

Ború. Szemere 1817-ben ajánlja a *derű* és *ború* szavakat: »Az idén olyan jó ürmös lesz, hogy *derűre-borúra* iszszuk, monda Fáy Mózses bátyám. Így a *ború* sanctionálva lehetne, annyival inkább, mivel az már nyomtatásban is olvastathatik.« (NyÚSz. 29.) — Azt azonban nem mondja meg Szemere, hogy a *ború* hol »olvastathatik már nyomtatásban is«. Pedig ugyancsak olvashatták szerte 1788 óta Gvadányi Peleskei Nótáriusában:

»Földim bėjött hozzám, láttam, hogy szomorú
Ijedve ezt mondja: Háború! Háború!
Jön a török sűrűn, mint égen a *ború*,
Majd viszi a népet, légyen bár mely korú.«

(14. rész, 3. versszak.)

Valószínű, hogy a *ború* már régibb népi elvonás, sőt lehet, hogy eredeti tőszó is s a *borúl* ige a származék. Gvadányi verséből a jelentés is világos: sűrű, nagy felhő; ebből fejlődhetett az elsötétülés jelentése.

Elvon.: abstraho, Barcafalvi Sz. D. Tud. magy. 38, 1792. (NyÚSz.: 1799).

Gömb; Barcafalvi is megalkotta: *gömbe*: sphaera. Tud. magy. 15, 45. (vö. Nyr. 31:509, 32:438, 542.)

Hajlag: clima, az éghajlat előzője. Barcafalvi. Tud. magy. 47.

Kölcsönösség: reciprocitas. Kossuth. Törvhat. Tud. 1836 (kiadta Légrády 1879, 10. l.).

Közvetetlen, már Barcafalvinál, Tud. magy. 14. (NyÚSz.: 1803).

Levegő; Barcafalvi már mindig *lebegő*-t mond *lebegő ég* helyett a Tud. magy. munkájában (14, 15, 43 stb.).

Mellény, Kazinczy Pály. eml. 139 (Abafi kiadása). 1792. történetében írja, a szövegezés azonban 1829-ből való.

Mez, Kalmár elvonása 1770. (NyÚSz.) Érdekes Dugonics magyarázata Etelka I. köt. 63. jegyzetében: »Ez a' régi szó *Mez*, annyit téssen most, mint *Takaró*, vagy *alá-való ruha* [*alávaló ruha* Dugonics szerint nyilván a mai *alsó ruha*]. Innent származott osztán ez a' szó-is: *meztelen*, az-az: *ruhátlan*. Innent a' *mezítlen*; mely szó ha a' lábra alkalmaztattuk, ezt a' *telen* végét el-veszti, és azt csak *mezít-lábnak* mondjuk. Innent eredhetött ez a' szó-is *Mező*; mely olyas földet jelent, mely füvekkel vagyon föl-ruházva.«

Milyenség: qualitas. Barcafalvi Tud. magy. 7.

Modor, Kölcsény: Huba ossiani költeményről (1829): »Nem ezen parányi recensiónak szerzője az első, ki a modorban (manier) való dolgozást a poetáknak rossz neven vette.« NyÚSz. 1832-ből.

Önérdék: Kossuth Törv. Tud. 1836. (Légrády kiad. 17, 124, 126 stb.) NyÚSz. 1890.

Összeség: Barcafalvi Sz. D.: Tud. magy. 1792. »Gondoljunk abból a' minden dolgokkal Közösből álló edj öszszeséget; az, a' mi ezt az öszszeséget előadja . . .« (7); *Erőöszszeség* [complexus virium] (23).

Összesít; Kossuth Törv. Tud.: » . . . sok érdekeket . . . összesít maga ellen.« (125); »összesítés és tagos osztály.« (124.) NyÚSz. öszvesít 1810.

Raktár; Peretsenyi Nagy László szerint: »*Granarium*, Élészáz vagy Magazinum, Gabonás Raktár.« (Mester Szavak 1822).

Szabadelvűség: Kossuth Törv. Tud. 16.

Személybiztosság: Kossuth Törv. Tud. 12: »a személy biztossága egészen oda van«; alább: »az alkotmány és személyes biztosság«.

Szólásszabadság: Kossuth Törv. Tud. 7: »a szóllás szabadság ügyét . . . kiemelvén.« 8: »a szóllás szabadság tárgyában«; két sorral alább: »a szabad szóllás alkotmányos jussának . . . megsértései.« 120: »a szóllás-szabadságnak . . . sérelme.«

Tényleges: Kossuth Törv. Tud. 188: »az 1805-iki törvény nem *tényleges* (positivus) hanem engedelmző (permissivus).« NyÚSz. 1837.

Vezércikk: Vörösmarty Ö. M. 7:277: »a vezércikkek egymást érve . . . nyomtalanul kezdének elveszni.« (Széchenyi Kelet néperől 1841). NyÚSz. 1844.

Vitat, a NyÚSz. szerint csak 1840 körül veszi föl mai »debattieren« értelmét. Baróti Sz. D. Kisded Szótár 1792: »Vitatni: ostromlani, késztetni . . . Azt vitatta (erőssítette, állatta) a' többi között, hogy — Ezt vitatás nélkül-is meg-engedem.« Tehát már itt is megvan a *szóval ostromol* jelentés. De Dugonics Etelkájában is (3. kiad. II. köt. 72): »Ezt vitatván Kádár; meg-dícsérte Árpádot . . .« s alább: »Eme' Tételének meg-víttatássára jól-fogant gondolattjai ily szerencsésen sarjodzottak ki.« Továbbá Kossuth Törv. Tud. 7: »a tárgyak megvitatása«, 119: »Illynemű vitatások után«, 121: »nevezetes vitatás támadt arról.« Ez mind a *débat* jelentése.

TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Málonfekő. A NySz.-ban ezt találjuk erről a szóról: *málán-fekő*: [noctua; nocteule? larus?] . . . *malan fekvőth*, baglyot . . . (JordC. 94.). Ezenkívül előfordul a Besztercei Szójegyzékben: 1212. *noctua, bagul molon*, Murmeliusnál: 1052. *otus, asio* — *Malonfekő* és végre a Gyöngyösi Szótárban: 3165. *Blata animal de nocte enim ambulans: [unde et] lucifuga: pup deneuer: siue malom* . . . Szamota a Schlägli Szójegyzék ismertetése végén megmagyarázza, hogy a szó baglyot jelent, Zolnai pedig a Gyöngyösi Szótár ismertetésében (Nyr. 28:270) a *malom*-ról azt mondja, hogy »valószínűleg úgy egészítendő ki, amint Murmeliusban található: *malonfekő*, ezt pedig a NySz. *málán-fekő* (hasán fekvő) szava alapján így olvashatnók: *málonfekő*, azaz hasonfekvő, ha ugyan a *malon, malan* s különösen a Beszt. Szójegyzék *molon* adatában valami ismeretlen külön szó nem lappang«.

A szó összetétel; két tagja világos: *mál* = mell (vö. 1. *mál* NySz., *mál* 2. és *mál-suba* OklSz.) + *fekő* = fekvő (NySz. és TMNy. 1:264.). Az a kérdés, honnan, miből ered ez a málonfekő, azaz mellenfekvő elnevezés? Hogy a szó baglyot jelent, Szamotán kívül Diefenbach Glossariumával is bizonyíthatjuk, ahol az *otus*, *asio* szavaknak *ohr-*, *schleiereul*, *ranswle*, *kerckwl* stb. jelentéseit találjuk. Ha már most viszont ezeknek a latin megfelelőit keressük, azt találjuk, hogy az *ohr-*, *schleiereul*, *ranswle* annyi mint *strix* (Lexer Mhd. Wb. és Kraft Deutsch-lat. Lexicon). Finály szótára azt mondja a *strix*-ről, hogy a római nép hite szerint a kis gyermekek vérét szopta s ahelyett mérges tejet fejt a szájukba (vö. Ovidius Fasti VI. 131—140.). Ugyanerre a fölfogásra vall Páriz-Pápainál (1801) ez az adat: *striges* éjjeli boszorkányok.

Ezek szerint a következőket mondhatjuk szavunkról: a *málonfekő* elnevezés abból a babonás hitből veszi eredetét, hogy a kis gyermeknek *mellére fekszik* és vérét kiszívja. A JordC. *malan fekwth*-je a *strix* eredeti jelentésének félreértése következtében jött létre, a Beszt. Szójegyzék másolójának pedig tollában maradt az összetétel utótagja s ugyancsak a másoló hibája, hogy az első szótagban *a* helyett *o* van írva.

SÁGI ISTVÁN.

ÍZENETEK.

Társadalomtudós. A Nyr. szerkesztője már 28 évvel ezelőtt követelte, hogy vessék ki a gramatizálást a népiskolából (l. M. Tanügy 1877). — Talpraesett cikk jelent meg e kérdésről éppen most a Néptanítók Lapjában Schön Józseftől.

F. I. Méltán fönnakad azon, hogy lapjaink *hajóhad* helyett mindig *flottát* írnak. Igaz, hogy a franciának s a németnek *flotte*, az olasznak, svédnek *flotta*, a szerbnek *flota*, az orosznak *flot*, a hollandusnak *vloot*, a dának *flaade*, az angolnak *fleet*; ámde a latinnak *classis*, a görögnek *nautikon*, a spanyolnak *armada* és az olasznak *naviglio* is. Mért felejtik el a jó magyar szót?

Kérelem. A szerkesztő távolléte miatt kérjük d.-társainkat, közléseik beküldését halasszák szeptember közepére, hacsak valami sürgető körülmény nem forog fönn.

Beküldött könyvek. A műveltség könyvtára. I. A technika vívmányai az utolsó száz évben. Szerk. Hollós J. és Pfeifer I. (Athenaeum.) — Klasszikus regénytár, szerk. Ambrus Z. és Voinovich G. III. sor. 11.—15. k. Dickens: Copperfield. Mikor a tücsök megszólal. Gogoly: Holt lelkek. Stendhal: Vörös és fekete. (Révai testvérek.) — Eötvös Károly munkái 13.—16. k. Deák F. és családja (két kötet). Tünetmények. A nagy év. (Révai testv. Egy-egy k. 4 K.) — Hubert E. A művészi zene népszerűsítése. — Festetics R. Emberevők között. (A M. Földr. Társ. könyvtára. Lampel. Ára kötve 7 K.) — Beniczky L. Bajza L. Az élet könyve. (Lampel 2:40 K.) — Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1904. évi állapotáról. — Eisler M. Az igaznak emlékezete áldás. Beszéd Szilasi Móríc ravatalánál (Kolozsvár).

Beküldött kéziratok. Erdélyi L. Egy érdekes mondattani jelenségről. — Kőrösi L. Horváth, Eötvös, Verseghy. — Sztrokay L. Jegyzetek A Magyar Nyelvhez. Szólások, hasonlatok. Válaszok. — Borsodi L., Kármán M., Paal Gy. és Nagy J. Válaszok. — Horger A. Magashangú névmutató. — Huszák J. Tájszók. — Vas J. Egy-két sajátosság Mikes stílusában.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

(Harmadik közlemény.*)

VII. Az -l-képzős igék ingadozása.

Ezek nem mutatnak annyi ingadozást, mint a -z-képzősek, fejlődésük mégis némileg hasonló s minden esetre fölötte érdekes. Egyes tárgyatlan l-végű igék ragozása már a legrégibb kódexekben következetlen, s ennek oka itt is jóformán ugyanaz volt, mint a z-végűeknél: hogy egyeseket kétféle jelentésüknél vagy kétféle (tárgyas és tárgyatlan) használatuknál fogva megilletett a kétféle ragozás. Valamint pl. *poroz* és *porzik*, épúgy régi igepár lehet határozottan megkülönböztetett jelentéssel *porol* és *porlik* (az utóbbi a NySz.-ban a 17. század óta idézve, de az elsőre nincs régi adatunk **). Ilyen példákból indulhatott ki az a nyelvszokás, mely egyes tárgyatlan l-végű igéket ikes alakban is használt. Hozzájárulhattak aztán egyes más analógiás hatások is. A MünchC.-ben még iktelen *betegl* ige már az EhrC.-ben s a WinkC.-ben ikes: *beteglik*, *beteglék*, *beteglenék*, valószínűleg a *betegeskedik*, *sínylik*-félék példájára. Az *eszik*, *iszik*, *lakozik*, *jólakik*, *zabálk* analógiáját követhette *ebédlik* és *vaczorálk*. Különös, hogy az előbbi minden régi adat szerint ikes (*ebélik*, *ebédlöm*, *ebédljél*, *ebéldegelöm* MA. stb.), az utóbbi is a NySz. idézeteiben ikes, de MA.-nál iktelenül is előfordul: szótárában (1611) »coeno, vaczoralom, vaczoraloc«, »coenito; gyakran vaczoralom, vaczoraldogaloc«, nyelvtanában pedig »vaczoráll: coenat; ebéllic: prandet« van egymás mellett (CorpGramm. 237). — *Bünhödik* példáját követhette a *lakolik* ige, melynek iktelen alakját a NySz.-ban

* Az első két közlemény a jan. s a márc. számban.

** Kezem ügyében legrégibb adat 1835-ből Kassai Szókönyvében, de nem a rendes jelentéssel, hanem »porol az esső« (Márton J. szótárában *ausklopfen* nem *kiporolni*, hanem *kiporozni a ruhát*). — *Szabol*: szakít MTsz. és *szablik*: szakad Nyr. 30:103 (mind a kettő Vas megyéből); ámde a *szabol* alak kétes, mert a MTsz. egyetlen adatot idéz: a sapka le volt félig *szabolva*, ez pedig szintén a *szablik* igeneve lehet.

nem is találjuk, csak Baróti SzD.-ból idézve és a 2. személyt Pázmányból: *lakolsz*; ellenben *lakollyal* 1598, *lakolnék meg* (3. szem.) 1619, *lakolik* 1649. A *gyónik* analógiájára *kommunikálik* GömC. 297 és LevT. 2:284. — Ezek ma mind iktelenek.

Lángol és *lángall* mellett *lángallik* van Pázmánynál és *langalik* a székelységben. Viszont a *hanyatlik* ige Apácai Cserénél ikesen is, de iktelenül is előfordul: a nap *meghanyotlik* (Enc. 1803. 348), és: melegre vagy sűrűre *hanyatol el* (uo. 217; *hanyatoljon* Mon. Irók 23:588, NySz.).

Tündöklik, *bujdoklik*, mint a NySz. mutatja, régebben mindig ikés volt (vö. *tűnik*); *esdeklük*, *füldoklik*, *haldoklik* úgy látszik szintén, vö. Kr.-nél; *haldoklik* Baróti SzD. kiadatlan költ. 101., *esdekelem* PP. Edernél is. Az első háromnak alapszava is ikés: *tűnik*, *bujik*, *bujdokik*, *esik*, *esdik*, *esdekik*. — A tárgyas öldököl, *faldokol*, *nyeldekel*, *érdekel* mindig iktelen volt, s nyilván ezeknek az analógiájára használják újabb irodalmunkban a többit is iktelenül: *tündököl*, *bujdokol*, *esdekel*, *füldokol*, *haldokol*. — *Szólalik*, *megszólalik* a székelységben, talán a *megszólamlük* mintájára (*szólalik* Kriza 6. Kádár Kata; a harang *szólalék* Regös én. 334.; de a Kádár K. egyik változatában *szólala*, Kriza 4). — *Lehell* mellett *lehellük* (és *lehellék*) is van a 17. sz.-ban. — *Fuvall* helyett úgy látszik *fuvallük* is van a székelységben, vö. *fuvalkodik* (szél nem *fuvallék*, Arany-Gy. Népk. gy. 3:23). — *Csücsül* h. *csücsüllük* Alsófehér m. Nyr. 25:349.

Érdekes külön csoportot tesznek a következők: *bomol*, *omol*, *romol*, *botol* (*csötöl-botol*), *fesol*, *foszol*, *oszol*, *hajol*. Ezek eredetileg iktelenek s többnyire még régibb nyelvemlékeinkben is azok, de már egyes kódexekben ikések, később ez a forma mindig jobban-jobban terjed és kiszorítja az iktelent. Már 1815-ben Beregszászi Nagy Pál a *bomlik*, *romlik*, *omlik*, *ömlük*, *hárámlük*, *oszlik*, *foszlik*, *feslik*, *hajlik* alakot tartja szabályosnak, noha megengedi a *bomol*, *romol*, *omol*, *ömlöl*, *hárámlol*, *oszol*, *foszol*, *fesol*, *hajol* formákat is: »quibus poeta libere metri causa uti potest, sed vitabit orator« (Dissertatio 78). S az utolsó száz évben csakugyan inkább csak versben fordulnak már elő, prózában ritkábban.* — A soká tartott ingadozás okozta, hogy néha már egy-egy régi írónk is vegyesen alkalmazza a kétféle formát. Pl. már a 17. sz. közepén Vitnyédi István leveleiben *elromol* (TörtT. 15:22) és *elromlik* (uo. 68);

* Prózai példák: Hasonló a rózsához, melly csak most *fesol* bimbójából (Kaz. Munk. 2:219). *Előfesol* a hant . . . (uo. 10). Félte *omol* kebelére (Jókai, nemz. kiad. 10:233). — Azonban néhol még ma is él az *omol*, *romol* alak, pl. Debrecenben, l. Nyr. 11:313.

a Zrinyiászban: bor *kiomlik* (2:15), de: én reájok *omlok* (14:18*). Zrinyinek prózai munkáiban (Horváth J. kiad.) *romlik* 261, 301, de *elromol* 277. Pázmánynál *kifesel* és *fesellyél-ki*, l. NySz. Apácai Csere erdélyi létére tétovázik: *elromlik* Enc. (1803-i kiad.) 281, de *omol* 146, *eloszol* 287, *meg ne romollyon* 357, *meg ne bomollyon* 443. Czeglédi is fölváltva *romol*, *bomol* és *romlik*, *bomlik* alakban írja. Sőt a 17. században ilyen mondatot is olvasunk: A ház *le-omlic*, *el-romol* (Com.: Jan., NySz.).

Ezeknek az ikesítésében nagy része lehetett annak a körülménynek, hogy *bomlik*, *romlik* stb. szemben áll a megfelelő tárgyas *bont*, *ront*, *ont*, *fejt*, *foszt*, *oszt*, *hajt* alakkal s ez ellentét miatt mintegy visszaható jelentést vesz föl: *bomlik* = bontódik, *romlik* = rontódik, *feslik* = fejtődik stb. (a *hajol* igének a régibb nyelvben sokszor a képzője is visszaható: *hajúl*). — Az egyes igékre vonatkozó adatok itt következnek (jobbára a NySz. alapján, vö. még Révai Gram. 953).

Bomlik ikesen először Pázmánynál és Zrinyinél: *felbomlik* a barátság (Pázm., NySz.), az tanács *elbomlék* (Zrinyi, NySz., *megbomlik* Zr. Hadtört. m. Horváth J. kiad. 340, *bomoljék* 266, *bomolhatik* uo.; azután *bomlik* Thaly: Adal., Fal. stb.). Előbb csak *bomol*, *bomla*. — *Omlik* először Zrinyinél (*kiomlik*) és Gyöngyösinél, a régibb forrásokból csak iktelen példák, Zrinyinél vegyest ikes és iktelen. Az *ömlik* ige mindenestül csak Kazinczy korában keletkezett az *omlik* analógiájára (*ömlik*: *omlik* = *önt*: *ont*). — *Romlik* szintén Zrinyinél és Pázmánynál fordul elő először ikesen (*elromlék* a pohár, Pázm. Imáds., id. Révai; azonfölül Haller Jánosnál, Apácainál stb. l. NySz. *romlik* Szól. és *el-r.*, *be-r.*; vö. még 17. száz. *megromlék* Lép.: FTük. 18). — Az iktelen *hárámol*, melyet Beregszászi említ, a NySz.-ban nem fordul elő, csak *hárámlik* stb., amazt nyilván csak kivételesen monhatták az *omol*-félék hamis analógiájára. — *Botlik*: föltűnő, hogy ez már a DöbrC.-től kezdve többnyire ikes, alighanem a rokonértelmű *botránkozik* és *tántorodik* erős hatása miatt (vö. MA. szótárában: »caespito: *botlom*, *botrankozom*«, »offenso: *botlom*, *botrankozom*«, »talipedo: *bokamra botlom*, *tantorodom*«; ha *botlol*, félj az eséstől, Vitnyédi, TörtT. 15:68). De azért még a 17. században is sokszor iktelen: *botolly*, *megbotlasz*, *csötöl-botol*, *ne csötöllyön-botollyon*. — *Kotlik* Fal. 666, de *kotyoloc* MA. többször; ma is van nyelvjárásokban *kotol*, *kotyul*. — *Ötlik* iktelenül nem is kerül elő a NySz.-ban, hanem: *előtlec* DöbrC., *kiötlik* és *ötlék* 3. szem. Heltai stb. — *Fesel* a NySz.-ban többnyire iktelen, de már PéldK. és ÉrsC. *feslik*, Heltainál *megfeselhetik*, Pázmánynál *fesellyél-ki* és egyúttal *ki-fesel*! —

* Zrinyi használatának megállapításában (itt s a VIII. és X. szakaszban) segítségemre volt Bászel E., Hajnóci I. és Laczkó J.

Foszlik először Faludiból idézve, de iktelen alak sincs régibb a NySz.-ban. — *Oszlik* először Zrinyinél, aztán Faludinál fordul elő, más régi íróknál: *oszol*. — *Hajlik* ikesen először csak Gyöngyösinél MV. 1:11: a tölgyfa *meghajlik* (a rímek is: *bomlik*, *öszveomlik*).

Az *l*-végűek közül az egytagú *gyúl*, *hül*-féléről a többi egytagú igével kapcsolatban szólunk.

VIII. Az *-an en*-képzős igék.

Cseppenik-féle mozzanatos nyilthangú ikes alakok a 17. század óta fordulnak elő, azelőtt csak *cseppen*, *csattan*, *pattan*. De volt már előbb is néhány zártabb-hangú *-on-ik ön-ik* végű ikes mozzanatos ige: *csökönik*, *csaponik*, *gyaponik*. E két képzésmódnak kölcsönhatásából és keveredéséből állott aztán elő egyfelől az utóbbiakból *csökkenik*, *csappanik*, *gyappanik* és *csökken*, *csappan*, másfelől az előbbiekből *cseppenik*, *csattanik*, *pattanik* stb. Az ingadozás a 17. században kezdődött (Zrinyinél már rendesen ikesek, l. idézeteinket, mégis pl. *megrettenhetne* Hadtört. munk. 246. Horváth J. kiad.):

Csökönik, *csökkönik* 15., 16., 17. száz.; 1. szem. *meg nem chekenem* (olv. *csäkänēm*) FestC. 394.; már a 17. században Pázm. *megcsökkenik*, 18. száz. Csúzi *megcsükkennik*; de Halason még most is van *csökönik*, MTsz. — *csaponik* 16., 17., de a 17. században már iktelen ragozással is: *csaponsz ki*, *ne csaponj ki*, Matkónál magánál fölváltva *visszacsaponik* és *félre csappan* NySz.; most *csappan* és (pl. Göcsejben) *csappanik*, de Nagykúnságban és Hevesben még régiesen *csaponik* MTsz.

Cseppen 16. száz., *cseppenik* 17. száz. (Zr.) — *retten* 15., 16. száz., pl. *megreddene*, *megrettene* a kódexekben, *megrettenik* a 17. száz. elején Zvonaricsnál és Zrinyinél, *megrettenem* Lépes B. — *rohan* a kódexekben csak *rohanjon*, *rohana*, de Zvon. *rohanik*, Lépesnél *rohanol* 1616. FTük. 43; — *pattan* 16., 17. száz. stb., de Zvon. *pattanyék*; — *rezzen*, a kódexekben csak *rezzene*, *rezzenjen*, de Zrinyinél *rözzenék* és *röppenék* 3. szem., Fal. *elröppen* és *elröppenik*; — *zörrenik* Zr. (Abafi kiad. 93). — így még *pihenik* Fal. 142, *döbbenik* Vör. Tündérv. 100, *megcsappan* és *megcsappanik* MTsz. — »*Kivigygyanik* a nap: ki-kibukkanik a felhők közül« Sopron m. Nyr. 33:419. — *Csattan*, *pattan*, *zökken* Baranya, Esztergom, Szatmár, Hajdu m., a palócoknál, Háromsz., Maros m. stb., de *csattanik*, *pattanik*, *zökkenik* Somogy m., Orosházán stb., l. Nyr. 29:236—7. — Nevezetes, hogy (Gondán Felicián értesítése szerint) a székesfehérvári nép különbséget tesz a kétféle alak között: valami *csattan*, *durran*, *puffan*, de ha van határozott alany, akkor azt mondják pl. hogy a puská *eldurranik*, a Pista *betoppanyik* stb.

IX. Más többtagú igék ingadozása.

A vadász, halász-féle denominális s a legelész, heverész-féle gyakorító igék régente úgy látszik rendesen csak iktelenek, ellenben *enyészik* és *tenyészik* ikes igék voltak. Lehet hogy ez utóbbiak hatása alatt, lehet hogy az intranszítív jelentés kifejezésére — amazok is sok vidéken ikessé váltak.

Legelészik a regös énekekben rendszerint ikes (de pl. Jókainál *legelész*); — *vadászik* Jók. Szeretve mind a vérp. 5:46. Erd. Aranyk. 17. — *vadász, halász* Háromsz., Maros m., Halmágy, Baranya, de *vadászik, halászik* Somogyban, Orosházán stb., vegyest iktelenül és ikesen Szentesen, Esztergomban, Keszthelyen, l. Nyr. 29:236—7. — *csikászik*: csikot fog Szatm. m. Nyr. 9:138.

Viszont *tenyész* iktelenül Gyöngyösinél, versben, és *enyész, tenyész* a 19. században gyakran, kivált költőknél.

Érdekes, hogy *hazud* és *álmod* a régiségben mindig iktelen (*álmadoz* is; *álmadozik* a NySz.-ban először a 18. századból van idézve). *Álmod* előfordul még Csokonainál, *hazud* Petőfinél és Aranyánál, s ma is él még mind a kettő pl. Debrecenben (*álmad* Szlavóniában is). Érdekes ez a régi rímes közmondás: Aki sokat beszél, vagy sokat tud, vagy sokat hazud. (Vö. még Révai 954.)

Tudd meg, hogy fektébe rólam *álmod-é* (Csok. Lilla 1:14). Halál ne vidd el... a *fut*, soká ígérte őt éltetni az ég... vagy álmunk is *hazud*? (Pet. Jövendölés; így Arany: Az örök zsidó és Arist. 1:262.) A debreceni nyelvjárásról l. Nyr. 11:313.

Kapkod, röpköd helyett néha *kapkodik, röpködik*, nyilván a visszaható *-kod-ik* képzésű igék analógiájára. Pl. *kapkogyik*, Kálmány: Vadvirágok 1:1. Szerellemmel *repkedik* ismét (a madárka, Vör. Dél-sziget 325. v.). Bús panasszal *repkedik* fölötte kis galambja (Vör. Csák; így Ungvárn. Tóth L. Versei 178).

Szintén *d*-végű igék ikesítését látjuk a köv. példákban: Ha a vérből sokat szí, *megposhadik* (Dug. Péld. 1:203); *kiszáradik* (rím-ben Amade: Vers. 145); *borzadik* (Faludinál rím-ben, Egri gimn. Értesítője 1891. 41); *izzadik* (Répcse vid., Kecskemét); jól *éféradik* (Tapolca); *szunnyadik* Alsó-Fehér m. Nyr. 25:349, *ne szunoggyék*, székely táncszóban Nyr. 4:183 s a NySz.-ban is előkerül ikesen, vö. *álmodik*; *vígadik* (Zrinyi: Elégia fia halálára, és csángó, Nyr. 30:114).

Nevezetes még, hogy a 3. személyben ma a legtöbb nyelvjárás *-ik* nélkül használja a tehető igéket: *ehet, ihat, alhat, fekkhet* stb. stb. (vö. I. szakasz).

X. Egytagú igék ikesedése.

Eddigi fejtegetéseinkben többnyire olyan esetekkel foglalkoztunk, amelyekben iktelen igék idő folytán különböző okokból

ikessé váltak. Ezekhez sorakozik végül egy csomó egytagú tárgyatlan ige, mely — részint a köznyelvben, részint csak egyes nyelvjárásokban — ikessé lett.

Legrégibb példa erre a *szökik* és *szökdösik*; ezek eredetileg ugrást és ugrálást jelentettek s alkalmasint az *ugrik* hatása alatt váltak ikessé. Eredetileg iktelenek voltak (l. NySz.; *szök* a NySz. szerint TelC., Melius és versben MA.; azonkívül pl. LobkC. 288: *fel zewk*).

A régieknél iktelenek voltak a következő egytagú igék: *foly*, *úsz*, *csúsz*, *mász*, *asz*. Ezek úgy látszik a 18. sz. eleje óta váltak ikessé,* még pedig alkalmasint olyan rokonértelmű ikes igék miatt, minő pl. *folyamlík* NySz., *omlik*, *esik*, *csuszamodik*, *uszamodik* NySz. stb. Az első négy úgyis mutat egymás közt is jelentés- és hangzásbeli rokonságokat: *folyik* ~ *úszik*, *úszik* ~ *csúszik*, *csúszik* ~ *mászik* (így még *kúszik*, Mikszáth: A Plutó).

Folyik 18. száz. 1768 PhilKözl. 28:457 és Orczy L. NySz., de már 1691 *folyhatik*, Matkó: Élő kenyér 61. — *csúszik* Fal. — Révai is említi a *folyik*, *úszik*, *csúszik*, *mászik* alakokat, de hibáztatja Gram. 953 és 1029; szintúgy Beregszászi Diss. 54 és 77, és Kazinczy Lev. 3:95. — *Fojik* a nyála, mint a veszett ebnek (Dug.: Péld. 58). — Mai irodalmunkban rendszeren ikesek.

De egyik-másik vidéken még ma is iktelenek, pl. *foly*, ill. *foj* a Székelyföldön (Nyr. 5:221, 6:231, MNyszet 6:235, *folyjon* Arany-Gy. Népk. 3:103), Udvarhely m. (Nyr. 31:579**), Halmágy (Horger), Hétfalu (Nyr. 4:375), Sopron m. (Mikolík Imre ért.), Debrecenben *foj* és *fojik*; — *úsz*, *csúsz*, *mász* Vác (Nagy Sándor), *csúsz*, *mász* Alsó-Csallóköz (Mészáros Gy. ért.), Nyitra vid., Zilah vid. és Halmágy (»Kinek szíve hova húz, keze-lába oda csúsz« Zilah vid. Nyr. 27:546); *asz* Szék. Nyr. 2:521, s azért *asszon* Kriza 327.

Az *esik* ige analógiájára *hull* helyett sok vidék azt mondja: *hullik*; így az Alföld és Dunántúl nagy része, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Csongrád, Torontál, Bács, Zala, Veszprém, Komárom m.*** (»Estve, ha a nap lenyugszik, utána gyöngyharmat hullik.« Nagykőrösi népdal, Erdélyi: Népd. 2:195.) Ez az alak nagy elterjedése miatt már az irodalomban is föl-fölbukkanik, pl. A pusztában fürjek ugyan vannak, de manna nem hullik (Baksay: GyÖ.

* A Zrinyiásban még *foly*, *úsz*, *csúsz*.

** De uo. *mászom*, *mászik*, *csúszom*, *csúszik*.

*** Forrásainkat itt nem idézzük egyenként, a bizonyító adatokat könnyű megtalálni az illető nyelvjárások leírásában a Nyrben s a Nyelvészeti Füzetekben, továbbá a Nyr. 31:579. és 32:351–2. l. közölt válaszokban; a többi szóbeli értesítésekből tudjuk.

1:34). — A Répce vidékén azt is mondják: *dülik* (Balázs Sándor ért.), nyilván szintén az *esik* hasonlóságára.

A *vész* ige a dunántúli nyelvjárásokban régóta ikessé lett, már a 18. században előkerül Faludinál *veszik* (NE. 59, de nála rendszeren *vész*) és más dunántúli forrásokban (pl. 1768 egy veszprémi iskolai vígjátékban PhilKözl. 28:453; vö. még Nyr. 30:278*). De máshol is dívik, pl. Gyöngyös vidékén, Halason stb.

Dunántúl, de több más vidéken is ikes a *hülik*, *fülik*, *gyülik*, néhol csak egyet vagy kettőt használnak ezek közül ikesen, néhol pedig olyan jelentésbeli különbségeket is tesznek, mint pl. *meggyülik* a daganat, az ujjam, de *meggyül* a bajom vkivel** (így Debr., Szabolcs, Szatmár, Veszprém) vagy viszont *meggyül* az ujjam, de *gyülik* az ember (sok népnyelvi adat Nyr. 33:359).

A *fülik*-et már Kazinczy említi, azt mondja: »Nógrádban a *foly folyik*, Biharban a *fül fülik*, mely szenvedhetetlen anomalia, sőt még több« (Lev. 3:95). Arany Toldijában: »Most van a dandárja réten a munkának, de foga nem *fülik* ahhoz e gazdának« (vö. »Ha semmi úttal nem *fül* szíve férjéhez, vallyék el tüle« Póсахázi, NySz.). — (Adán Bács m. és Gyöngyös vid. még azt is mondják: *fülik* Nyr. 27:409 és Nagy József ért.)

Fogy helyett *fogyik* szintén nagyon elterjedt forma, így mondják a többi közt Alsó-Fehér megyében, Torontálban, Baranyában s a Répce vidékén. Lehet, hogy ezt olyan rokonértelmű igeik hatása okozta, mint pl. *kopik*, *fogyatkozik*, *múlik* stb., de az se lehetetlen, hogy a *rogyik* igeinek hangzásbeli analógiája mozdította elő a *fogy* ige ikesedését. Viszont a *fogyik* hatásának lehetne tulajdonítani a *fagy* ikesedését: *fagyik* (Veszprém m., Baranya m., Kecskemét, Alsó-Fehér m.), de ez a jelentés révén összefügghet a *hülik*, *fülik* ikességével. Szintúgy a *forrik* alaké (csángók, Alsó-Fehér m., Halmágy, Érmellék, Répce vid.; amíg a tanítók szíve az ő szívével így *forrik* össze, Nemz. Iskola 1902. 42. sz. 5) és a *tüzik* igeé ezekben a kifejezésekben: *odatüzik a nap* (Keszthely, Répce vid.), homokpuszták talajában erősen *megettüzik* a nyári nap (Varga O. Földrajz 23, 48).

Más népnyelvi példák még: *nyitik* a virág (Nagybánya MTsz. és Bihar m. Nyr. 5:331), *nyit* × *nyílik*; — *fújik* (csángók); — *pangik* (Vác); — *sugik* (Répce vid.), *búgik* (Székelyföld MTsz., de Vácon és Adán is), *rívik* (Mohács); *vívik*, a *vívódik*, *küszködik* anal. (Baranya m. Mohács és Alsó-Fehér m.; előkerül már 1702-ben Mis-

* Azért írja Kis János Iphig. 3:1: Én *vesszem* itt, s holttestem öszvezúzva essék le egy kőszikla bérciről.

** De pl. Mikszáthnál: Még övele is *meggyülik* a bajom (Különös házasság¹ 1:216); és Eötvös Károlynál (15:40): Addig csak *összegyül* a pénzed.

kolezinál: *megvívik* NySz.; így Csokonainál: Itt *vívik* hazánknek sok hadra nőtt fia (A nem. felül.), Aranynál: Ott nem az istenkard által Buda *vívik* (B. H. 12. én.) és Petőfinél: Velem *vívjék* (Coriol. 1:1); Beregszászinál *vívik* et *víjik*, certat (Diss. 28, 32); — *megállik* csáng.; *felállik*, 1763-i szakácskönyvből idézi Barna F. Az ikes igék 33.

Nevezetes, hogy néhány egytagú igének ikes alakja is fejlődött, de csak egy-egy külön jelentésben, úgyhogy az iktelen és az ikes alakot a használatban megkülönböztetjük. Nyilván úgy történt a dolog, hogy a külön jelentés miatt a nyelv-érzékre nézve megszakadt a kétféle használat közt az etimológiai kapcsolat: az ember oda-ér v. hová, ebben más igét éreztek, mint pl. ebben az átvitt használatban: *ér* v. *meg-ér* a gyümölcs (így is előfordul még a 17. században), s utóljára aztán emez — vagy azért, hogy a cselekvőségnek gyöngébb, kisebb fokát jelöljék meg benne, vagy pedig bizonyos képzettársulások, bizonyos rokonjelentésű igék analógiája miatt — ikessé vált. Ez az ikes *érik* alak már régebben kifejlődött,* a többi idetartozó példa újabb eredetű. — Pl. ezeket: vmihez hozzá-*nyúl* és *nyúlik* ami nyúlós, a bőr stb., el-*nyúlik*, ki-*nyúlik* — a régiek nem különböztették meg, hanem azt mondták: *nyúl*, el-*nyúl*, ki-*nyúl*; ma emezeket mindig ikesen mondjuk, mint a *nyújtózkodik*, *terpeszkedik*-féle rokonértelmű szokat. A palóc nyelvjárás, pl. Nógrádban, egy kissé eltérő használatot fejlesztett: *nyúl* az ember vmi után; *kinyúl* v. honnét, ami kifelé áll v. mozdul; *nyúlik* pedig a bőr, enyv (ugyanilyen különbséget állapít meg Szvorényi: Olvasókönyv 1⁵:113 s azt írja: A fal párkányáról egy idomtalan kódarab *nyúl ki* az út fölé). — Ha az ember meghajtja magát, azt mondjuk: *meghajol*, *lehajol*, ellenben az ág *lehajlik*, *hajlik* a vessző (a nép ugyan több vidéken az emberről is azt mondja, hogy *lehajlik*, így Pápán, Debr., Szabolcsban; a köznyelvben csak metaforában: *hajlik a szóra*). Régente mind iktelenül mondogatták: az ág *lehajol*, *hajol* a vessző (és *hajúl* is). — A népnyelv itt-ott még sajátságosabb különbségtételre használja a két formát. Néhol, mint már láttuk, különbséget tesznek a *gyül* és *gyúlik* között, továbbá a *gyül*, *fül*, *hül* igék közül csak egyet vagy kettőt használnak ikesen, nem pedig mind a hármat (pl. *fúlik*, de *hül*). —

* Újabban a népnyelvben még egy használatban ikes lett az *ér* ige: vmi *ráérik* az emberre (*rejáram érik* az álom, Kriza 29.; l. még Arany: Arist). — Régente azt mondták: *megért* a gyümölcs, *ért* gy.

Nyelvtanírók néha más, kétes értékű különbségeket is tesznek. Szvorényi pl. azt írja: »*egyez*: megegyez, egyességre lép vki; *egyezik*: megegyezik, egyenlő vmi vmivel; *jelen*: megjelen vki vhol; *jelenik*: megjelenik a könyv, dolog« (Nyelvt.¹ 218. §). Személyekre vonatkoztatva sokszor mondjuk és írjuk: *megegyeznek* vkivel vmiről, ha *megjelenek* vhol, *megjelenesz*, s úgy látszik, csakis ebből az iktelen ragozásból következtették ki a *megegyez* és *megjelen* formát.* Így csakugyan az 1. személyű *levelezek* kedviért *levelez* az ember, de *levelezik* (v. *leveledzik*) a fa (Szvorényi).

XI. Iktelenné vált igék.

Az eddig tárgyalt ingadozásokban már a 16. századtól kezdve azt az irányzatot látjuk, hogy számos intranszitiv iktelen ige ikessé válik, részint azért, mert rokonértelmű reflexív ikesek analógiáját követik, részint mert intranszitiv voltukat akarták a beszélők az ikes formával külsőleg is megjelölni, noha már anélkül is tárgyatlanok voltak. Tulajdonképp azon kell csodálkoznunk, hogy az ikesség jobban el nem terjedt; mert hiszen ha a *múlik válik*-féle igékben az *ik*-nek az volt a célja, hogy a tárgyatlanságot jelölje — aminthogy más célja alig lehetett — akkor megvolt a lehetőség, hogy idővel minden tárgyatlan ige ikessé váljon.

Ezzel az általános irányzattal ellentétben csakugyan ritkán tapasztaljuk azt, hogy viszont egy-egy régi ikes ige iktelenné válik, pl. *lépik*: *lép*, *rogyik*: *rogy*, *pökik*: *pök*, *küzdik*: *küzd* stb. Ez a jelenség sokkal ritkább, de egy-két példáját már szintén a 16. század óta kimutathatjuk.

Egy taguk közül a következők tartoznak ide:

lép-ik a régi nyelvben ikes volt (pl. myhelen kylepyk masherre LevT. 1:18, egy szép török gyermek ura hagyásából az házba belépék Zr. stb. l. NySz.) s a székelységben maiglan megmaradt ikesnek ** (*lépik* Kriza 480, 481, Nyr. 10:43, *belépék* 3. szem. Arany-Gy. Népk. 3:66, *lépjél* Kriza 357; így Halmágyon NyK. 31:390 és Alsó-Fehér m. Nyr. 25:349). Ámde már a Katalin-legendában megvan az iktelen 3. személy: *leep* (ríme: *neep* ÉrsC. 505b., pedig uo.

* Olyan szabályt is kiokoskodtak némelyek, hogy a fölt. mód 3. személyében vagy azt kell írni *omolna* vagy azt hogy *omlanék*, mert *omol* iktelen ige, de az *oml*-tőalak ikes (*oml-ik*), tehát hibás az ilyen 3. személy: *omolnék* v. *omlana*!

** Mikszáth egyik elbeszélésének ez a címe: *Mindenki lépik egyet*; s a szerző megjegyzi: »Már a cím is mutatja, hogy Erdélybe vezetem olvasóimat.«

a 448b. lapon a múlt idő 3. személye ikes: *lepek*, azaz lépék ő, ríme: *ültepék*). Azután csak Faludiból és Barótiból idéz a NySz. *lép* és *lépj* alakot (de Faludinál még *bé-lépik* is van többször), továbbá Faludiból ilyen 1. személyt: *ellépek*, és PPBl. szótárából »regredior: *visszalépek*«, Barótiból: *lépjek*.^{*} — Révai természetesen ikesnek mondja az uralkodó régi használat szerint (Gram. 919), ellenben Beregszászi már az újabb használatot követve megállapítja, hogy iktelen (Diss. 77). Hogy miért lett iktelenné, bajos megmondani, talán a *hág*, *jár*, *kél*-féle igék példáját követte.

rogy-ik régente úgy látszik szintén általánosan ikes volt (vö. NySz. és Kr.) és sok vidéken ma is ikes, pl. Alsó-Fehér m., Érmellék, Mohács, Komárom vid.; a komáromi Jókai mindig így írja s néha más újabb írók is (pl. »térdre *rogyik*, földre borul« Győry Vilmos).

*pök-ik*ből lett a mai *pök* és *köp* ige; egész a 17. századig a NySz. szerint rendesen ilyen ikes formákat használtak: *pökik*, *pöken-dik*, *pöknék* (3. szem.), *pököm* (tárgyatlan), így MA. szótárában *alá-pököm*, *reá-pököm*, s még egy 18. századi székely forrásban: »had *pökjem* először« (1700—50. Csiksomlyói miszt. 80); de egy iktelen adatot már a 16. századból idéz a NySz.: *pökz* azaz *pöksz* (Decsi: Adagia); evvel egykorú adat: Mikor vmely tiszta emberre *pökénd* az ilyen ember, mosódjék meg az (Kár. Bibl. III. Móz. 15:8; így MA. Bibl. is); s a 17. sz.-ban Czeglédi írja: »Megh pirul mikor Attya ortájára *pők*«; — több vidéken, kivált erdélyi nyelvjárásokban, maiglan ikes maradt: *köpik* Dés (Nyr. 22:478), Alsó Fehér m. (25:349), Halmágy (NyK. 31:390), *töpi*k Székelyf., *pökik* Székesf. (de iktelen a gyakorítója: *pököd*, Gondán F. értesítése).

küzd — ez az ige régi emlékeinkben néha így van írva: *kűsződik*, tehát *kűsződik* v. *kűszödik*, s ez époly mellékalakja a *kűszködik* ige-nek, mint pl. *emelődik*: *emelkedik*, *verődik*: *verekedik* stb. — a *kűszödik* ige már kódexeink korában előkerül összevonva *kűsz(ö)dik*, *kűzdi*k alakban, így PeerC. 319, később aztán mindig így, még 19. századi íróknál is, pl. Kevély nép, mely *kűzdi*k majd a félvilággal (Vitk. Munk. 1:179). Vergődöm én és *kűzdöm* a szelekkel (Kölcsy: A reményhez). *Megkűzdöm* az ördögökkel is (Szigl. Rózsa 120). Talán a szél *kűzdi*k vele (Erődi B. A balk. népek költ. 34. Olesó kt.) Ma is ikes a népnyelvben, a székelyeknél (rendesen *kűzsdik*, *zs*-vel, így Halmágyon is NyK. 31:390), a csángóknál s a palócoknál (*kűzgyik* Pintér: Népm. 69. és Gyöngyös vid., Nagy József ért.). A székely Böjthi Antal is így ragozza gramatikájában (1794): *kűzdöm*, *kűzdöl*, *kűzdi*k, ikesnek mondja Révai és Kr., és még CzF.-nál is azt olvassuk: »Némelyek használják *-ik* nélkül is«. Kétségtelen, hogy csak a 19. században kezdték a mai irodalmi formájában használni, pl. Testhalmok közepett *kűzd*, noha élte szakad (Kisf. K. Mohács).

esd-ik régente szintén ikes volt; noha a NySz.-ban nincsen döntő példa, ezt következtethetjük a rokon *esik* (NySz.), *esedezik*, *esde-*

^{*} Calepinusban ez van: »grandigro: nagyokat *lépöm*«; aki Calepinust földolgozta a NySz. számára, hibásan erre javította: nagyokat *lépők*.

kik, esdeklik, esenkedik igeformákból s abból, hogy még a 19. századi írók is így élnek vele: Térdin *esdik* a kis angyal (Kisf. K. Kará-csonéj). Istennek *esdik* (Czuczor Költ. 1:186). *Esdem* (Arany: TSz. 12:72). De a 19. század irodalmában lassankint az iktelen *esd* alak állapotott meg.

A következők a mai köznyelvben s az irodalomban is rendszeren ikések, de egyes íróknál — kivált költőknél — s egyes nyelvjárásokban iktelenné válnak (s ez jórészt már az ikes ragozás megzavarodásának következménye):

bujik, búvik h. *buj* már Pázm. Nyr. 3:453; füledben ha vmi féreg *buy* 1663. (OrvK. 25); *búvok, búvsz, búv* GKat. CorpGram. 301; így ma néhol Somogyban, *bú* Debr. stb. Gyorsan *elbú* a kunyhó tövébe (Erdélyi: Cigánylakzi). Párnájába *bébú*, hjába (Gyulai: A gonosz mostoha).

nyílik h. *nyíl* már a NySz.-ban (egy idézet versből, egy prózából); *nyíl* az ablak (Gyöngyösi); — a 18. sz. végétől versben gyakran s néha költői prózában: *nyíl meg* (Kármán: Fanni; uo. ezek is: *vál, eltűn, sarjaz!*). Szállj királyi sasként égi pályán, szárnyaidnak *nyíl* szokatlan út (Kölcsey: Genius száll). Virulva *nyíl* fel egy bájos éden előttem itt (Bajza 1:99). Ezer ajk *nyíl* panaszra és keservre (Tompá 1:47). Hőst, kinek nagy pálya *nyíl*, láthatatlan éri *nyíl* (Szász K. Ford. 260). Hol a két rév a mélybe *nyíl* (Jánosi: Enoch Arden 31; így pl. még Erd. Népd. 2:381). *Kinyíl* az ajtó, Somogy és Szabolcs m.

múlik h. *múl* (tárgyas használatban már láttuk a *múl* alakot: *fölűlmúl vkit*): Elmúl kedvem (Kaz. Levelei 1:18). Míg haragja *múl*, kérlek, ne lépj elébe (Shak.¹ 2:199). Így: *múl* Vajda: Kisebb költ. 99. Erd. Népd. 1:312, 326. Pápa vid. (l. Beke: Páp. nyj. 17), Szombathely vid., Somogy m.

válik h. *vál* már NySz., de többnyire csak versekben (pl. kuruc versből, l. a Szólások közt, továbbá a 18. századból; de rendszeren *válom, válol, válik*); azután Kárm. Fanni; károdra *vál* Kisf. K. A kísértet; becsületére *vál*, Arany Hátr. Pr. 430; a legjobb ip és vő *vál* belőlük, Arany Lev. 1:97; *elvál, szétvál* a palócoknál, Csanád m. stb. (Igyá pajtás, igyá má, jobb egészségedre *vá!* Pestm. hévízgyörki asszonytól hallottam 1884.)

tűnik h. *tűn*: *eltűn* Kárm. F. S a kis levélke *tűn* szemembe (Kaz. L. 7:53). *Tűn* elé (Kisf. K. Budai harc.). Az öröm színe hamar *eltűn* (Szász K. Ford. 86). — Vö. még *megszűn-e?* Arany: MO. 1:105. — és *megcsűnik* helyett *megcsűn* Nyr. 6:467.

bánik h. *bán*: Keményen *bán* velem a szerencse Fal. 831. — *szokik* h. *szok* is van sok vidéken, pl. Pápa vid., Kisújszállás (itt *lakik* h. is *lak*; a *szokik* és *szok* különbségéről l. alább). — *tel*, a moldvai csángóknál (l. még alább), *betel* Shak.¹ 13:181. *kitel* Nyr. 7:519. — Legmesszebb mennek azok a verselők, akik *törík* helyett is a *tör* alakot használják: Amidőn az új fazék *eltör* s kiloccsan

a bor (Ungv. Tóth L. Vers. 175). Előbb még a nyomor gyötör meg, . . . szegény szív darabonként tör meg (BSzemle 75:278).

Néha itt is — mint az előbbi szakaszban — avval az érdekes fejlődéssel találkozunk, hogy különbséget tesznek az ikes és az iktelen alak jelentése közt. Nagyon el van terjedve a népnyelvben a *szokik* 'consuescit' és a *szok* 'solet' megkülönböztetése: azt mondják, hogy *hozzászokik* vki vmihez, *elszokik* vmitől, ellenben *szok* e h. *szokott*, pl. a kocsmába szok járni stb. (Már a Muzáronban, Élet és Lit. 4:27. írja Nemesapáti Kis Sám.: »A köz ítélet senkit annyira nem szok érdekelni, mint vmely költőt«; a szerkesztő megfölkialtójelezi. Így Aranyánál is: »Mint seb ütésekor nem, azután *szok* fájni«. BH.) — Békésben azt mondják: majd *elválík* v. *megválík* a dolog; ellenben: vmi *szétvál*, *elvál* vmi vmitől. Székesfehérváron is (Gondán F. ért.): az ember *elvál* vkitől, de: majd *elválík* a dolog; ugyanott a baj *elmulík*, de az idő nemcsak *mulík*, hanem *múl* is; a gyerekek *bán* és *báník* az anyja, de csak *elbáník*, nem *elbán* vele; *kitellík* attul, de *kité tülle* (itt mintha pusztán a hangtani helyzet adna okot a megkülönböztetésre).

Nevezetes az *esik* és *es* ige esete. Ma azt mondjuk: *esik* az *esső* (s így írjuk: *esik* az *eső*), de több vidéken azt mondják *és* v. *es* az *esső*, kivált a székelyek s a moldvai csángók (Csikban s Moldvában *ess*, Nyr. 10:90, 30:114), de Zilahon is *és* (27:546); Arany János a gyermekversben idézi: »*És' eső, és', és'* (= *esik*)...« (Nyr. 9:186 és Hátr. Próz. 389). Ez azonban nem újabban vált iktelenné, hanem eredetileg így mondták (l. NySz., így még Csokonainál. Az esztendő négy szakasza), még pedig csakis az esőre vonatkoztatva; más tárgyakról csak kivételesen fordul elő, hamis analógiából, pl. Zrinyinél 1:80: az nagy ég *le és*; állhatatosan az félelem nem *és*.*

Több tagú igék is néha iktelenné váltak. Láttuk már (a VII. szakaszban), hogy régente azt mondták: *ebédlik*, *vacsorálík*, *lakolík*, *tündöklík*, *bujdoklík* stb., ma pedig így beszélünk: *ebédel*, *vacsorál*, *lakol*, *tündököl*, *bujdokol*. A régi nyelvben mindig ikes a *térdeplik* ige, ma azt mondjuk: *térdepel*. *Békéllík* a régiek-nél mindig ikes, ma *megbékél* az ember (*megbékül* anal.; Alsó-

* Némelyek szerint az *esső* nem is az *esik* ige származéka, hanem egészen más eredetű s az *es* v. *és* belőle van csak elvonva (vö. Munkácsi: Árja és kauk. elemek).

Fehér m. ma is *békéllik*, Nyr. 25:349, Gyöngyösinél már iktelen: *békélj* kezéhez, Palinodia 74. vsz.) Régente *szököllik*, *szökellik*, ma *szökell*. — A *tenyészik*, *enyészik* (l. IX. szak.) az újabb irodalomban szintén sokszor iktelen. *Széled*, *elszéled* ma állandóan iktelen, a régiek (Heltai, Zrinyi, Gyöngyösi, MA.) így írják: *el-széledik*, *elszélhédik* (*elszelhedem*: dissipor MA.). *Megjelenik* helyett a 19. században igen sokszor: *megjelen* (vö. a X. szakasz végét). *Sarjazik* h. néha *sarjaz* (így már Kárm. Fanni).

SIMONYI ZSIGMOND.

IGEALAKOK A HELYNEVEKBEN.

Ez a tárgy a jelentéstan körébe vág, még pedig az alaki jelentéstanba. Az alaki jelentés szempontjából a szókat két főcsoportra szokták osztani: igékre és névszókra. A kettő között az a különbség, hogy az ige valami történő, haladó, változó, mulékony dolgot, cselekvést v. állapotot jelent, a névszó ellenben valami állandó, megmaradó képzetet fejez ki. Igaz ugyan, hogy a világon minden változik, de a fogalom lehet állandó. De ez nem volt mindig így. A nyelvfilozófia szerint az ősember előtt nem volt különbség szó és szó közt; a nyelv szavai eleinte egész mondatot értek s ennél fogva inkább igék voltak, mint névszók, mert az ige alkalmasabb erre a szerepre.* Később azonban szétvált a két főcsoport, az állítmány és alany fogalma vagyis az ige és névszó, és mindegyik külön fejlődött tovább. Hogy az egész mondatot érő igéből hogyan lehetett névszó, arra a magyar nyelvben is találunk példákat: *ehetnékje van*; az erdélyi vér nem *adomért* szolgál (Mikes); abban a *hiszemben* volt; *találomra* mondom.**

A névszóul használt ragos igealakok számát mindazonáltal nem lehet nagynak mondani, főképp az irodalmi nyelvben. A népnyelvben már sokkal gyakrabban találkozunk velük, különösen a gúnynevekben, mint már a Nyrben többször említve volt. De más népies kifejezésekben is találunk példákat. Én ezúttal a népi helynevekben előfordulókat állítottam össze a Nyr. 32 kötetének közlései alapján.

Jelentő mód, jelen, egyes szám, 1. személy. Alanyi ragozás: Ások? (nádas) 5:239. Vas-adok? (legelő) 5:288. — Tárgyas r. Bánom (szántóföld; megbánták akik házjárandóság fejében elfo-

* Mások más nézetten vannak, pl. legújabbán Wundt.

** L. Simonyi Zs. Névszókul használt igealakok, Nyr. 1878.

gadták) 1:384. U. a. (szántóföld) 2:95. U. a. (csárda) 6:239. U. a. (kert) 10:144. U. a. (szőlő) 29:542. Jelzővel: Belső Bánom, Külső Bánom (szőlők) 1:428., 4:335. Főnévvel összetéve: Bánomkert (szőlőskert) 1:230. Bánomhíd 6:239. Bánomhegy 28:191. — Értem (víz) 1:385. Ebben a ceglédi adatban az *ért* ige 1. személyét láthatjuk, mert a közlő megjegyzése szerint: »18. századi iratokban mindig *Értöm*.» Értemplapos (rét, kaszáló), Értemhalom uo — Unom (szőlő; silány termésű, unni kezdik) 3:45. Unomhegy (szőlő) 1:426., 5:480. — Ütömpataka 25:381.

A 2. személy csak ható igéből fordul elő egyszer: Míglakhacc (városrész; a. m. meddig lakhatsz ott? míg a víz ki nem önt) 10:144.

3. személy. Alanyi ragozás. Gyür (rét), Acsád gyür 5:287. Begyür (dülő; Fajszról) 7:336. Muszáj 9:383. U. a. (az árendás azt mondta, hogy abba a földbe muszáj dohányt ültetni) 12:191. Rávagy 9:383. Tekereg (szántó) 9:527. Vigomvár-on a csárdában vigan várták a dohánycsempészeket 26:143. (nép-etim.?)

Van még három különös adat: Töltszék, Úsz-Falu, Úsz-Salgó (helységnevek Sáros megyében) 3:239. Ezek azért különösek, mert az igetőnek más szóval való összetétele ellenkezik a magyar nyelv szokásával. Az első bizonyosan nem is ide tartozik, mert előtagja nem igető, hanem melléknév (telt szék, tele szék), hanem a másik kettőt nem tudom megmagyarázni.

Érdekesek a következő alakok: Csali (csárda) 10:144. Becsali (u. a.) 3:45., 6:239. Laki [?] (legelő) 5:287. Lesi (veteményes és szőlős kert) 9:96. U. a. (gyümölcsös) 29:542. Lebuki (völgy, meredekségéről) 2:142. Nyargali (erdő, Szegedi adat) 2:95. Az a kérdés, mi ezeknek végén az *i*? Lehetne őket tárgyas ragozású alakoknak minősíteni s akkor az *i* a magashangú igékből a mélyhangúakra is áttérjedt 3. személyrag volna. Az egyetlen magashangú alak (Lesi), úgy látszik, csakugyan a tárgyas ragozáshoz tartozik. De a többivel szemben fölmerülhet az a kérdés, hogy csakis olyan vidékeken ismeretesek-e, ahol a mélyhangú igéket a tárgyas ragozás 3. személyében a magashangúak mintájára *-i*-vel ragozzák. E magyarázatnak útjában áll a Lebuki név is, mint tárgyatlan ikés ige származéka. Valószínűbb magyarázat talán, hogy az *-i* ezekben a helynevekben képző. (Vö. TMNy.)

Múlt idő. Mindössze egy, tárgyas ragozású alakot találtam: Ebgondóta (hogy t. i. felosztják; veteményes föld és aklok) 1:428.

A jövő időre is csak egy adat van: Ha-lesz 9:383.

Fölszólító mód egyes 2. személye. Alanyi ragozás: Billencs köze (Billencs valami embernek a csúfneve lehet) 16:240. Cserrencs (rét; alapszava *csörrent*?) 5:239. Rikkancs (szőlőhegy) 9:143. — Tagadó szóval is előfordul: Ne szür 3:45. Ne szürj hegy 2:95. Elül igekötővel: Betekincs (mulató kert) 2:186. Lemess (helységnév Sáros megyében) 3:239. Hátralévő igekötővel: Kej-föl hegy (szőlőhegy) 2:95. Szájlehegy (Bakony része)

26:47. — Tárgyas ragozás: Muta hegy (rövidítve ebből: mutatd?) 16:288. Hammög (dülő; hagyd meg) 10:192., 31:119.

-i melléknévképzővel egy alanyi és egy tárgyas ragozású alak: Betekintsi csárda 5:287. Nekeresdi csárda 5:239.

A föltétes módra egy adatot találtam, egész óhajtó mondat lett névszová: Bárnevóna (ucca) 10:96. A helységnévtár szerint két puszta is van Bárnevolna nevü, Vas és Sopron m.

NAGY JÓZSEF.

A MAGYAR IDŐVONZAT.

Kalmár úr a Nyr. 1904. nov. számában a magyar cons. temp.-ról közölt egy cikket, melyben a következő meggyőződésre jut:

»A mondat, észrevevést, akarást jelentő szók után az egyidejű mellékmondat (legtöbbször tárgyi s rendesen *hoggy*-os kötőszós mondat) igéjének mindig a jelen időben kell maradnia; a melléknévi igenévnek pedig bármely ige mellett csak a »jelene«, folyó alakja fejezi ki az egyidejűséget. — Ez ugyan csekély körü illeszkedés, de mégis időilleszkedés.«

Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy engem Kalmár okai nem győztek meg, mert egyrészt Kalmár eljárását a szabály levezetésében nem tartom helyesnek, másrészt szabálya ellenkezik a consecutióról alkotott felfogással, sőt magukkal a nyelvi tényekkel. Ha e kétségeimet eloszlatja, kész és hódoló híve leszek.

Csak melleleg jegyzem meg, nem tartom helyesnek, hogy fordításból vonta le szabályát. Szitnyainál (Tanulmányok) olvastam egy jó gondolatot, mely a fordítást szállított vízhez hasonlítja: soha sincs oly üdítő hatása, mintha magából a forrásból iszunk. Nem utolsó gondolat! Lehet valaki akármilyen magyaros fordító, kristálytisztta magyarsággal fordítani nem igen tud, mert az idegen minta és szerkezet már befolyásolja. De fölösleges is fordításhoz folyamodnunk! Irodalmunk eléggé gazdag ahhoz, hogy benne ily kérdésekre a feleletet megtaláljuk. Azt mondja, hogy »már régen jegyezgette imitt-amott a példákat az időilleszkedésre, de most egy könyvből oly bőségesen nyújthat rá példát, hogy teljesen fölösleges régi elszórt helyekről vett példáit előkeresnie.« Én három könyvet böngésztem időilleszkedés szempontjából, melyek épen kezem ügyében voltak, és pedig: Jókaitól Az élet komédiásai-t,* Milyenek a nők-et** és Jósikától A szegedi boszorkányok-at;*** de mondhatom, mindegyikből bőséges példát lehetne felhozni az időilleszkedésre. Ha pedig a hármat összefoglalnók, példatárt állíthatnánk össze.

De ez még hagyján! Hanem az az eljárás, mellyel Kalmár cikkelyét megírta — elfogultságra vall. Kalmár ugyanis

* A későbbi idézések alkalmával csak J. É. K.-val jelzem. —

** J. M. N. — *** Jós. Sz. B.

az elkövetett hibák alapján akarja meghatározni a magyar cons. temp. meglétét, csakhogy egyes példák jó vagy rossz voltának megítélésében erősen meglátszik, hogy nem tisztán helyes nyelvérzékére támaszkodik, hanem saját bebizonyítandó szabályát veszi zsinórmértékül, már pedig ez circulus vitiosus. Különösen látszik ez a köv. példa magyarázatánál:

»Vinicius és Ligia észre is vette azonnal, hogy [Péter] haja teljesen fehér lett, hogy termete meghajlott, és gondtól barázdált arca bizonyoságot tett (? tesz?) arról, mikép szenvedett szegény az áldozatokkal, kiket Nero dübe és örült kegyetlensége tönkre tett.« A magyarázat hozzá a következő: »Most már nincs áldozat, tehát csak szenvedett velük az áldozat idején; [értsd: a szenvedett jó, mert előidejű!] a bizonyoságtétel lehet az »észre vette« párja, vagyis a szerző szava és ekkor helyes, de ha az is az észrevétel tárgya, akkor rossz, mert egyidejű s ennél fogva jelen kellene: bizonyoságot tesz.«

Íme azt akarja K. bebizonyítani, hogy az »észrevevés« tárgyi mondatában az egyidejűség kifejezésére jelen áll, és mégis azzal okolja meg a »bizonyoságot tett« helytelenségét, mert egyidejű a főmondatával, tehát »jelen« kellene. Ez nem egyéb, mint a bebizonyítandó szabállyal való bizonyítás: circulus vitiosus.

Hasonlóképen csak az elfogult nyelvérzék minősítheti helytelennek a következő szerkezeteket:

Ah, te »haragvó Ares!« Miért nem jöttél Beneventumba? Azt mondták beteg voltál és arcod csakugyan megváltozott (1:283). [»Azt mondták beteg vagy«-nak inkább az az értelme, hogy a »haragvó Ares« még akkor is beteg volt, mikor a kérdezője megszólította. Pedig akkor már nem volt az!] — A ligetben nem tudtam hogy ő volt az, a ki velem beszélt (1:299). — Ligia nagyon jól észrevette, mi ment Viniciusban végbe, mint küzdött magával, miképp lázadt föl egész természete a tanítás ellen (1:254). — S mikor most észrevette, hogy lelke mélyén más érzelmek és vágyak kezdtek támadni, nagy aggodalom és félelem fogta el (1:249). — A görög érezte, mily nagyon nehéz volt az erszény és újra fölbátorodott (1:199). — Nero érezte, hogy a többieket mind önzés vezette, mikor verseit oly túlságosan magasztalták (2:135). — Mind a ketten végtelenül boldogok valának ebben a pillanatban, mivel érezték, hogy nem csupán szerelmök, hanem egy fensőbb hatalom is édes, fölbonthatatlan kötélekkel fűzte őket együvé (2:34). — Petronius elbámult, mikor látta, hogy Vinicius arcán mindig nagyobb nyugalom, sőt sajátságos vidámság mutatkozott (2:226). — E szavak nagy nyugtalanságba ejtették Petroniust, mivel úgy tetszett, hogy egyenest Ligiára vonatkoztak (2:136). — Vinicius a kapu előtt állva maradt és várt, míg az elítélteket kivezették.

Ezekből a példákból láthatjuk, hogy K. elfogultan dolgozott, szabályához tehát kétség fér. De tekintsünk egy kissé tüzetesebben körül, vajjon csakugyan alkalmazhatjuk-e K. szabályát!

Ha valaki elfogulatlanul vizsgálódik azon időkről, melyek a mondást, észrevevést stb. jelentő igék mellett a mellékmondatban előfordulnak, bizony be kell vallania, hogy számos helyes nyelvi szerkezet áll eléje, panaszt emelve Kalmár szabálya ellen, mely helyességüket meggyanúsította, létjogosultságukat kétségbe vonta. Számos ily nyelvi szerkezetet találtam én is, részint a fent idéztem művekben, részint mások ajkáról ellesve, részint saját vizsgálódásom alapján. Ez utóbbi két csoportba csakis azokat vettem fel, melyeknek helyességéről bárki is meggyőződhetik. Ime a példák:

Vegyünk fel egy bűnügyi vizsgálatot:

Elnök: Ki látta azt a tanúk közül, hogy Bús Ferenc ellopta Bálint István pénzét?

Tanú: Én láttam, hogy ellopta.

Elnök: Mondja el tüzetesen, mit látott!

Tanú: Tüzetesen elmondani nem tudom. Én csak azt láttam, hogy Bús elővett a kabátja alól egy álkulcsot, kinyitotta vele a lakatot és magához vette a pénzt.

Elnök: Hallani nem hallott semmit?

Tanú: De igen! Azt hallottam, hogy Bús, mielőtt bejött volna a szobába, egy emberrel beszélgetett, de hogy ki volt az, a sötétség miatt nem tudtam meghatározni.

Elnök: Milyen pénzt vett ki Bús?

Tanú: Azt láttam, hogy papírpénz is volt közte. De ércpénznek is kellett közte lenni, mert hallottam, hogy mikor az egyik véletlenül leesett, nagyon zörgött.

Elnök: Mást nem vett észre?

Tanú: Sokat nem. Csak azt (vettem észre), hogy mikor Bús kinyitotta a lakatot, megsértette a jobb kezét.

De ebből elég! Efajta dolgot bárki eleget olvashat az újságok hasábjain. Vegyünk más példákat!

X. úr elég ridegen hívott meg magához. Az volt rá a feleletem, hogy nem mentem el hozzá! — Katalint a nagyherceg egész kocsijáig kísérte: ott is látta mindenki, hogy Katalin megszorította völegénye kezét (J. M. N. 18.). — Hanem egy dolgot csak az avatottak ismertek e szelence felől. Azt, hogyha valaki a hüvelyk-ujjával a cárnő arcképén levő mozaik-éremjelt megnyomta, a szelence födele jobbról balra is csavarható lett, s akkor a felső fedél egy második fedélre nyílt, amelyben vékony kis papírszeletkék voltak, elrejtve, kicsiny gömbökké összegöngyölítve, s míg a távolról néző azt hívé, hogy most a kézről-kézre járó szelencéből ez és amaz főúr és hercegasszony három újja egy adag szellem-élesztő port csiptetett fel [ez a hívé, alá van rendelve], ugyanakkor egyikét azon kis papír-galacsinoknak vette magához, miket minden reggel a főkancellár oda szokott rejteni, amikben utasítások voltak adva [ez megint mind az, ismerték'-hez tartozik!] felfedezések téve a vele

egyetértő szövetségeseeknek (J. M. N. 25.). [Nem mondhatjuk, hogy a mellékmondatokban foglalt cselekvések előidejűek, mert akik ismerték a szelence titkát, azoknak a megismerés után is adott utasításokat a szelence!] — Egy napon Daskoff hercegnő arra a meglepetésre jutott, hogy amint Katalinhoz belépett, a nagyhercegnő dalolt. (J. M. N. 39.). — Azt álmodtam, hogy ez a kastély égett. (J. M. N. 188.). — Hogy Mária Terézia milyen ügyesen tudott a magyarokkal bántani, ezt a pozsonyi beszéde is elárulta. — Láttad, hogy a kőműves hogyan zuhant le a háztetőről? — Láttuk, hogy a vadász meglőtte a nyulat. — Ne tagadjatok semmit! Saját füleimmel hallottam, mit beszéltek. — (Leon) tapasztalhatta, hogy mindenütt szerették és csupa jót vártak tőle (J. É. K. 7:110). [Pedig még mindig szerették és még mindig jót vártak tőle.] — Voltaképen sejtelve sem volt, hogy a gorombáskodás épen Rafaela és Livia ellen volt intézve (J. É. K. 2:58). [Pedig még meg sem jelent a lapban a gorombáskodás.] — Hogy ajkával mit beszélt, az titok, hanem hogy a szemeivel mit beszélt, azt érthette, aki rávigyázott (J. É. K. 2:115). — [A vendég valami ismeretlen ételt eszik.] Ez kenguru-kivonat-leves; magyaráza a hercegnő hűledező vendégének, ki azt képzelé szónál hogy a kenguru még húskivonat korában is megtartotta ugrási tehetségét (J. É. K. 1:144). — Feltűnő volt madame corysande előtt, hogy az evezősök is mind nőcselédek voltak (J. É. K. 1:158). — Térjünk most Ágotához és Reginához vissza. Láttuk, hogy ezek lovagjaik nyergén foglaltak helyet, míg Matyi és Marci más irányban, valami előre elhatározott légyott felé siettek a szekérből kifogott lovakkal (Jós. Sz. B. 1:153). — Úgy látszott, hogy a férfiak azonnal felfogták a csel szerencsés eszméjét (Jós. Sz. B. 1:155). — Mindenből látszott, hogy a makacs, szigorú férfiú a kétségbeeséssel küzdött és maga közel volt az örültséghez (Jós. Sz. B. 1:81). — Mindkettőn látszott, hogy a vigasz, melyet szemeikbe e szép öreg megjelenése csöpögtetett, nem volt hatás nélkül (Jós. Sz. B. 1:110). — Észrevette (a királyné), hogy mihelyt a Bécsbe-menetelt említette, az ifjú komoly vonásain egy sugára az örömnök villant át (Jós. Sz. B. 2:21). — Úgy tetszett e pillanatban, legalább a boszorkányok azt hitték látni, hogy szemközt velök a fal megnyílt s egy tekintetet engedett a pokolba (Jós. Sz. B. 2:98). — Látszott hogy az ördögnek személyes megjelenése óta e setét házban egészen más szemmel nézték a jöttet, ki most úgy tűnt föl előttük, mint valami boszorkányfőnök (Jós. Sz. B. 2:100).

De nem folytatom tovább a példák felsorolását. Ha a példák helyesek, megdől K. azon állítása, hogy a tárgyi mellékmondatban »az egyidejű mellékmondat igéjének mindig jelen időben kell maradnia«; és így megdől a magyar cons. temporum. Különben is, ha az egyidejűséget mindig a jelen idő, az előidejűséget pedig mindig a múlt idő fejezné is ki, még akkor is

Tamás volnék a magyar consecutio temp. meglétében, mert én nem tudom megérteni, hogy cons. temporum-ról lehessen szó ott, hol a mellékmondat igéje a főmondat igéjének bármely változása mellett megtartja ugyanazon alakját, mely a mellékmondatban, *ennek függővétevése előtt is* megvolt.

(Pannonhalma, 1905. jan. 2.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

AZ IDEGEN SZÓK ÍRÁSA A NÉMETBEN.*

Az idegen szók írása néhány hónap óta a német napi sajtóban s a szakfolyóiratokban meglehetősen élénk megbeszélés tárgya. Erre azok az értekezletek szolgáltatottak alkalmat, melyeket a német mérnökök egyesületének a hatóságokhoz és a szakegyesületekhez intézett meghívása következtében tartottak Berlinben, a múlt októberben. Ezek a tárgyalások kedvező alkalmat nyújtanak nekünk arra, hogy elmondjuk és megokoljuk a Deutscher Sprachverein folyóiratának a német nyelvbéli idegen szók helyesírásáról való véleményét. Februári számunkban közöltük a Kölnische Zeitungnak egy cikkét, mely ezt a vitás kérdést tárgyalja; ennek következtében igen sok levelet kaptunk, köztük a Technolexikon** szerkesztőségének egy hosszabb cikkét, melyet több újságnak is elküldtek és egyes lapok ki is adtak. Kérjük a t. beküldőket, szíveskedjenek válaszukat a következőkben tudomásul venni!

Röviden emlékeztetjük olvasóinkat, hogy az új német helyesírás a német szövetséges államok és Ausztria képviselőinek 1901 június havában tartott tanácskozásaiából indult ki s hogy a szövetséges kormányok a német szövetségstanács 1902 dec. 18.-i ülésén elfogadták és *A német helyesírás szabályai*-ban s a hozzácsatolt szójegyzékben tették közzé. De tudvalévő, hogy a birodalmi tanácsnak ez a jegyzéke számos szóban kétféle írásmódot enged meg; az ebben való döntést, valamint az új szabályok kiadását az egyes államok kormányára bízták. A kétféle írás legnagyobb részben idegen szókat illet, főképp pedig olyanokat, melyekben a *k*-hang jelölésére a *c* és *k* közt, és a *c*-hang jelölésére a *z* és *c* közt lehet választani: *Accord* és *Akkord*, *Accent* és *Akzent*, *Carrière* és *Karriere*, *Centimeter* és *Zentimeter*, *Circular* és *Zirkular*, *Citron* és *Zitrone*, *Cölibat* és *Zölibat*, *Cypresse* és *Zypresse*, *Octroi* és *Oktroi* stb.

Ennek az iskolára és a népre egyaránt terhes bizonytalanságnak csakhamar szerencsésen véget vetettek. A két legnagyobb szövetséges állam, Porosz- és Bajorország ugyanis 1903-ban egész határozottan döntött a kétféle írás kérdésében, még pedig alapjában öröndetes egyöntetűséggel. Mind a két állam különösen a *c*, *k* és *z* írásának

* A Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins c. folyóiratból.

** A német technikusoktól tervezett nagy műszaki lexikon, mely alkalmat adott erre az egész mozgalomra.

kérdésében úgy határozott, hogy kétes esetekben a *k*-hangot *k*-val, a *c*-hangot *z*-vel jelöljük; tehát így kell írni: *Akkord*, *Akzent*, *Karriere*, *Zentimeter*, *Zirkular*, *Zitrone*, *Zölibat*, *Zypresse*. Ehhez a döntéshez még abban az évben több szövetséges kormány csatlakozott, részint határozott rendelkezéssel, részint hallgatólag, s ma már ezt az egységes írásmódot szinte az egész német birodalomban elfogadták és az iskolákban tanítják. Ott is, ahol egyes kormányok külső okokból még nem rendelkeztek, a döntés csak rövid idő kérdése. Úgy látszik, hogy a német sajtó is szinte kivétel nélkül csatlakozott ehhez az írásmódhoz.

Így aztán végre megteremtődött a rég óhajtott egység. Olyan alkotás ez az egész Németországban elfogadott egységes helyesírás, melyet a még vele járó fogyatkozások mellett is az egész nép valami újonnan szerzett nemzeti vagyron és összekötő kapocs gyanánt hálásan és örvendőve köszöntött. Hadd ismételjük egy társunknak 1903-ban mondott szavait: »Hogy egy ilyen alkotással szemben el kell némulni az egyesek ellenkezésének s hogy a részletekben eltérő egyéni véleménynek el kell hallgatnia, arról német férfiak közt nem is lehet komolyan vitatkozni.«

Hogy már most a német mérnökök egyesülete is fölteszi a kérdést, hogyan kell a németben az idegen szavakat írni s komolyan tanácskoznak is róla, azt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy az 1903.-i hivatalos határozatokat igen sokan nem értik meg és nem méltányolják egész jelentőségükben. Az idegen szók írásáról való vitatkozás tulajdonkép erre a két kérdésre való válaszban sarkallik: A *k*-hangra csupán csak a *k*-t használjuk-e, vagy meghagyjuk a *c*-t is? A *z*-hang jelölésére a *z* mellett megengedhető-e a *c* is? A többek közt arra is rámutatnak, hogy a hivatalos szójegyzékben nincs meg minden idegen szó, és a Technolexikon szerkesztősége azt hangoztatja, hogy a helyesírás megállapításával figyelembe kell venni azokat az újabb idegen szókat is, melyek a hivatalos szójegyzékben nincsenek meg. Mind a két dolgot elismerjük. De a hivatalos szójegyzékben annyi mindenféle idegen szó van — a népiskolák, sőt a középiskolák képviselői sokallották is nagyon — hogy az írás alapelveire nézve jóformán semmi kétséget se hagynak. És a legnagyobb nyomatékkal kell ráutalnunk, hogy az 1903.-i hivatalos helyesírás a leghatározottabban kimondja a *k*-nak a *k*-hangra, a *z*-nek a *c*-hangra való általános használatát. Ezt az elvet alig lehetne nagyobb nyomatékkal kifejezni, mint ahogy a szójegyzék teszi, t. i. szigorúan megszabott szóalakokkal mint *Akzent*, *Akzise*, *Konzept*, *Zirkumflex*, *Zölibat*, *Zyklus* stb. És aki egyáltalában a hivatalos írásmód alapján áll, annak itt egészen biztos támasztéka van s minden ilyen szót, akár régibb, akár újabb, akár görög, latin v. egyéb eredetű, csupán csak *k*-val és *z*-vel kell írnia. Azok a kivételek (9 szó), melyeket a hiv. helyesírás a bennük előforduló idegen hangok vagy hangjelölések, vagy esetleg a hasonló hangzású szóktól való megkülönböztetés miatt *C* alatt meghagyott (*Café*, *Canaille*, *Cello*, *Coiffeur*, *Coupé*, *Coupon*, *Cour*, *Courage*, *Cousin*), ezek a kivételek erősítik

meg csak igazán a *k* és *z* világosan kifejezett és kétségtelen uralmát az egységes német helyesírásban.

Az egyik hozzánk érkezett cikk megelégszik annak a kijelentésével, »hogyan pl. a kémiai nevek írásában lehetetlen a hivatalos útmutatást követni« anélkül, hogy egyetlen egy példával is megokolná ezt az állítást. Itt természetesen minden alap hiányzik a kölcsönös meggyőzésre. De amiket a többi beküldött cikkek felsorolnak, azokra nézve a hivatalos szabályok semmi kétséget se hagynak. Ezek irányadása szerint azt kell írni: *Zitrat* és *Zitral*, *kalzinieren* és *Kalzium*, *Azetylen* és *Azeton*, *Japok* stb.* Azt a sokszor emlegetett ijesztő szót, az *Acipiperazint* is bátran lehet *Azipiperazin*-nak írni, bárha két egyforma hangzású de más-más eredetű tagja van (*aci acidum*-ból, *azi Azot*-ból származik).

Az egyik közlemény következő részét azonban nem lehet hallgatással mellőznünk: »A fonétikus írás kérdésénél (a gyűlés tanácskozásain) tekintetbe kellett volna venni a *ph*, *rh*, *th*, *ti* betűcsoportokat is, melyek helyett egyesek *f*-et, *r*-et, *t*-t, *z*-t írnak, pl. *Fantasia*, *Nafta*, *Akzie*, *Nazion*; hasonlóképpen az *y*-t is, mint *Crystall*, (*Kristall*), *Syrup* (*Sirup*), *Cylinder* (*Cilinder*).« Ez a mondat, melyet egyes lapok minden megjegyzés és kritika nélkül kiadtak, nagyon alkalmas arra, hogy megzavarja, sőt félre is vezesse azokat, akik a helyesírást kevésbé ismerik. Az itt elsorolt szavak közül egyetlen egyre se hágy a hivatalos szójegyzék semmi kétséget. Megvan benne valamennyi, és pedig egész határozott formában: *Phantasie*, *Naphtha*, *Aktie*, *Nation*, *Kristall*, *Sirup*, *Zylinder*. Ha egyesek másképp írják, hát ez az ő külön kedvtelésük, melyet természetesen semmiféle törvényes rendelkezés sem zavar. De itt az a kérdés, mennyiben lehet a hivatalos szójegyzék az idegen szók írásának alapja és éppen ezekre a szókra nézve nem lehet semmi bizonytalanság.

Alapjában tehát az 1903.-i hiv. jegyzék az idegen szók írását teljesen szabályozza. Csak arról van már most szó, hogy elfogadjuk és követjük-e a törvényeit. Ebben a tekintetben a német mérnökök egyesületének tanácskozásai igen elszomorító képet nyújtanak. »A tanácskozáson három irány érvényesült: az egyik a régibb tudományos és nemzetközi írásmódért küzdött, a másik a népies és a kiejtéshez hívebb új helyesírás lehető alkalmazásáért, és a harmadik egészen el akarja választani a tudósoknak szánt helyesírást a nagy közönségnek szánt írásmódtól«. Ez az igazi német visszavonás, legszebb virágjában. Mindent akarnak, csak azt nem, hogy határozottan csatlakozzanak a hosszú fáradozás és évtizedes munka után elért egységes német helyesíráshoz, jóllehet megad mindent, amire csak szükségünk van, föltéve, hogy nem a »lehető alkalmazás«-ra törekszünk, hanem elismerjük kétségtelen uralmát.

Es ugyan hogy gondolják a »nemzetközi« írásmód szószólói és

* A közleményekben említett néhány más szó (*Khan* v. *Chan*, *Khe-dive* v. *Chidiv* s hasonló) helyesírásáról való döntésre a természettudományi és technikai szakemberek gyűlése aligha illetékes bíróság.

a »teljes szétválasztás« emberei az ifjúság tanulását és tanítását? Ifjúságunk mostantól kezdve az 1903.-i helyesírást tanulja minden iskolában. Vajjon talán a reálgimnázium végzett növendéke a latin mellé később még görögül is megtanuljon, hogy a »régibb tudományos v. nemzetközi« írásmódot eredményesen elsajátíthassa, hogyha pl. a kémiának akarja magát szentelni? Mi lesz végül a reáliskolai tanulókkal, kik a latinhoz, göröghöz annyit értenek, mint a hajdú a harangöntéshez?

De végre is mire jó ez az egész mozgalom, mire jó ez a valóban tárgytalan vitatkozás az idegen szók írásáról? A Technolexikon közleménye mindjárt az elején azt mondja: »A legnagyobb nehézségek (az idegen szók írásában) főkép a technikai és természettudományi munkák tárgymutatójának és természettudományi meg technikai szótáraknak szerkesztésénél merülnek föl.« Ezeket a nehézségeket kétségkívül elismerjük, de az új egységes helyesírás segítségével könnyen meg is oldhatják. Éppen ehhez a kérdéshez szól a *Kölnische Zeitung* egy cikke (márc. 15. 272. sz.), melyet egy szakfolyóirat szerkesztője, egy gyakorlati tudós írt, akinek magának is kijutott egy ilyen tárgymutatónak az új helyesírás következtében való összeomlásából. A két előző számunk lapszemléjében közöltük kivonatban a rajnai ujság két cikkét, mely a mi álláspontunknak teljesen megfelel, mert a *Kölnische Zeitung* a helyesírás kérdésében már évtizedek óta a tudós világtól is elismert vezető helyet foglal el. Hadd álljon hát itt a legújabb közleménye is jelentéktelen kihagyásokkal:

»Az új helyesírás behozatalát megelőző tanácskozásokon sokszor és tüzetesen megbeszélték, hogy a könyvkereskedésre milyen sok költség és nehézség származik belőle. Kevésbé ismeretes a laikusok előtt, milyen nehéz helyzetbe jut sok tudós, aki olyan nagyobb irodalmi vállalatok élén áll, melyekkel betűsoros szójegyzék jár. Efféle munkákban az eddigi helyesírás megváltoztatása valóságos felfordulást okoz. Előbb úgy írták: *Accent, Carcinom, Cellulose, Chimäre, Cocain, Contact, Cyclus, Cypresse*; most pedig az *Akzent, Karzinom, Zellulose, Schimäre, Kokain, Kontakt, Zyklus, Zypresse*-féle írás a tartalomjegyzékben egészen új sorrendet követel, és ez annál zavaróbb az olvasóra és használóra nézve, mennél jobban hozzászokott hosszú évek gyakorlata folytán a régi formákhoz. A régi rend úgy szólván halomra dől s az új szóalakok megtalálásához számos utalásra van szükségünk (pl. *Chimäre* l. *Schimäre*, *Citronat* l. *Zitronat*, *Cylinder* l. *Zylinder* stb.), hogy a megváltozott jegyzéket biztossággal használhassuk. Ezek a valóban nagyon érezhető nehézségek könnyen megértetik velünk, hogy az 1903.-i helyesírásban alkalmazott elv, mely szerint a *k*-hangot csak *k*-val és nem *c*-vel, a *c*-hangot csak *z*-vel lehet írni és nem *c*-vel, élénk ellenkezéssel találkozik, mint a német mérnökök egyesületétől összehívott gyűlésén is nyilvánvalóvá lett, s hogy az idegen szók eddigi írásmódjának megtartását, vagy a »tudományos« és népies írás közt való határozott különbségtételt kívánják. Különösen a kémikusoknak van sok kifogásuk. Azt mond-

ják, hogy a kémiai nevek nem követhetik a hivatalos utat-módot az érthetőség komoly veszedelme nélkül és kérdik, hova jutnánk, hogyha az *Azetylen*, *Kalzium* stb. vagy sőt a *Fosfor*, *Fenazetin* és ezekhez hasonlóak bejutnának valamelyik folyóirat évi tartalomjegyzékének körülbelül 30.000 szava közé. Az volna a következménye, hogy az előző évfolyamok jegyzéke és az újabbak közt sok tekintetben alig lehetne a kapcsolatot megtalálni stb. Azért a szavak régi rendjének lehető megtartása kényszerítő szükség.

Itt csak egy dolgot nem vettek figyelembe. Bármelyik más szaknak megvannak ugyanazok a nehézségei, mint a kémiának. Nevezetesen megvannak és talán a legnagyobb mértékben a német szótárírás területén. Minden német szótárt úgyszólván egészen újra kell rendezni. És végül gondoljunk az idegen szavak szótárára, p. a körülbelül 100,000 címszóból álló Heyse-féle. Ebben a tekintetben kivételes helyzetre alig tarthat számot bármelyik szak is. Magának e sorok írójának is jól bele kellett kóstolnia a tárgymutató felforgatásának gondjába-bajába, de sohase jutott arra a sivár gondolatra, hogy ezt a valóban kellemetlen munkát elhárítsa magától. Ellenkezőleg már előre azt gondolta, hogy mennél tökéletesebben és mennél határozottabban kiküszöbölik a *c-t*, annál tisztább és áttekinthetőbb lesz a jegyzék, és annál könnyebb az olvasóra. A tapasztalat igazat adott ennek a felfogásnak. Olvasói közül senki se panaszkodott, hogy az egészen új rendű jegyzékben nem tudnak eligazodni. *Fosfor-t*, *Fenazetin-t* s hasonlókat természetesen nem írtam, mert a hiv. szójegyzék megtartotta a *Phosphor-t*, *Phenazetin-t*, tehát a *ph* helyett való *f* senkit se fog kísérteni, aki helyesírásunk történetét ismeri. A *Fosfor* és *Fenazetin* napja is bizonyára el fog egyszer érkezni, hogyha ma még távol is van. Egyet t. i. nem szabad e kérdéseknél elfelejteni. Régebben magukra hagyták azokat a változásokat, melyek a helyesírást idők folytán érték, később azonban beleszóltak az iskolai hatóságok, de eleinte csekély eredménnyel. Most először vette kezébe a szabályozást a legfelső birodalmi hatóság a szövetséges kormányokkal és az iskolákkal egyetemben, és pedig olyan eredménnyel, amely még a szakembereket is meglepte. Ez az írás, mely most nemcsak az iskolákra, hanem minden német hatóságra is kötelező, jóformán egy szempillantás alatt az egész nemzet műveltjeinek közös kincsévé vált. És a kezdetben megengedett kétféle írásmód kiküszöbölésével mindenki meg van elégedve, mert ezáltal az egységes német íráshoz hatalmas lépéssel közeledtünk.

A kor áramlata — a nép közt és az iskolában egyaránt — világosan és feltartóztatlanul még nagy egyszerűsítésre törekszik; ki akarja küszöbölni a még meglevő következetlenségeket, s mivel tapasztaltuk, milyen simán végbemegy a »felfordulás«, ha a hatóságok és az iskolák egyesülnek, százat tehetünk egy ellen, hogy a későbbi helyesírási tanácskozások még gyökeresebb újításokat fognak behozni, mint az 1901.-i, mert ennek még nem egy tudós aggodalommal és balvéleménnyel számot kellett vetnie. A fölösleges cefrangokhoz, melyek a nyесó ollónak bizonyára áldozatul fognak esni,

tartozik a *ph* és *th*, mely majd helyet ad az *f*-nek és *t*-nek. Hisz már régen kísért a *Fotografie* és *Telegrafie* a *-grafie* és *-graf*-félék egész seregével; a *Fosfor* és *Fenazetin*, *Teater*, *Tema*, és *Teorie*-félékkel nemsokára úgy megbarátkozunk, mint az olaszok a *fosforo*, *teatro* és *amfiteatro*, *tema*, *teoria* stb. formákkal. Minálunk ez természetesen még csak álom, melynek megvalósulására még egy ideig várunk kell. De hogy előbb-utóbb elérkezik, abban nem is lehet kételkednünk.

Az a sokat hangoztatott »teljes különválasztása a tudós és a népies írásnak« valójában csak ábránd és önámítás. Bizzák csak a kivitelét egy tudós gyülekezetre s majd nemsokára kiderül, hogy jó ideig »éljen a *c*, le a *k*-val! éljen a *z*, le a *c*-vel« s más efféle jelszók fognak a tárgyalásokon uralkodni. Az igazi különbségtételnek csak egy módja van, s ez a németes és az idegenszerű írás közt való különbségtétel!»

Nekünk is ez a véleményünk. A *Deutscher Sprachverein* folyóirata is a német írásnak az idegentől való elválasztását pártolja, vagyis teljesen az 1903.-i hivatalos helyesírás alapján áll. Egyúttal hazafias kötelességének tartja, hogy szembeszálljon mindenféle *nemzetközi* és *tudós* törekvésekkel, melyeknek ha célja nem is, de eredménye minden esetre az, hogy az új helyesírásnak nagy nehezen kiküzdött egységét megzavarják, visszafejlesztik, vagy legalább megcsonkítják. De egyesületünk (a *Deutscher Sprachverein*) körültekintő tagjainak tetszéséről és támogatásáról biztosak lehetünk.*

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.**

I.

aki: Az-e még a karácsony, aki volt? Óh, aki még a mi falunkba volt! Szabolcska Mihály: Csendes Dalok (1904.) 11.

ánti: Az ám, verje meg az ánti! Móra F.: Az aranyszörű bárány 59. (Ántikrisztus.)

* A mi egyesületünknek, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, egyelőre nem volt bátorsága, hogy a régi helyesírással szakítson s az új, egyszerűbb és magyarosabb iskolai helyesíráshoz csatlakozzon, pedig minden elfogulatlan ember ezt várta tőle, ez tekintélyét és népszerűségét is jobban növelte volna!

A *Nyr.* szerk.

** Még egyszer megjegyezzük, hogy amit e rovatban közlünk, azt egyáltalán nem tartjuk mind utánozni valónak, némely kifejezést szerintünk még tréfából se kellene használni (pl. *faxni*, *közigazgat*). Azért közöljük e gyűjtéseket, mert egy részük csakugyan nyereség az irodalomra (ezek vagy csak tájszókul voltak ismereteseek, vagy egyáltalán nem fordulnak elő szótárainkban), más részük legalább jellemzők a mai forrongó irodalmi nyelvre, ismét más részük képzésüknél vagy jelentésüknél fogva a nyelvészt érdeklik. — Egyébiránt buzgó dolgozótársaink bőséges adatait csak válogatva közöljük.

A szerkesztőség.

aprólátó: (A tudomány) mennyi mindent adott a messzelátóban, az aprólátóban [mikroskop]. Pekár Károly, Akadémiai Értesítő 14: 452.

árjadozik: Csodás erődből árjadozz ránk. Szabolcska M.: Csendes Dalok 92.

becsületfoltozás: Alighanem becsületfoltozásban utaznak. Tábori Róbert, Uj Idők X. 1: 583. (= párbajügy.)

belemélázik: Belemélázunk hosszan a lángba. Endrődi Sándor Uj Idők XI. 1: 129.

berlin-hintó: Az úton egy berlin-hintó robogott el. Gárdonyi, Uj Idők XI. 1: 25. (Vö. Széchenyinél: ... hol lehet egész eszten-dőn át ... jó nehéz berlinnel ... gyorsan haladhatni. Széchenyi: Hirlapi cikkei 2: 322., akad. kiad.)

bizonyozás: Mikor kilépett (a színpadra) ... csendes suttogás fogadta ... amelyből világosan kivehető volt valami bizonyozásféle. Berczik Árpád: A baranyai vicispán. Karácsonyi Album 1904. 18. l.

bócorog: Még ilyenkor is erre bócorog kend! Bársony István, Uj Idők XI. 1: 151. (Dunántúli és halasi tájszó, jel. ide-oda jár, kódorog MTSz.)

bogos: Ő bizonyosan úgy született, ama ... munkától bogos ujjakkal. Petelei István, Uj Idők XI. 1: 79. Annamária a morzsákat ... gyúrva bogos ujjai között, Petelei István, uo.

buffogat: ... Két szelindek ... Fut elébe buffogatva. Móra F.: Az aranyszörű bárány 49.

csibész: De valahány csibész találta ... az mind kint van az utcán. Az Ujság 1905. 1: 27.

csikasz: Csikasz vad fúva hortyog. Móra F.: Az ar. bárány 55.

csiklandít: De a szépség, ... csiklandító mosolyok ... Berczik Árpád, Karácsonyi Album 1904. 13. l.

cégéreskedik: (Vki nem jött el egy temetésre.) Tudod rongyos volt. Nem akart cégéreskedni [olv.: cégéreskedni]. Zöldi M.: Uj Idők X. 2: 578. [Megvan a NySz-ban.]

cigánylakodalom: Olyan cigánylakodalmat csaptunk. Zöldi M.: Uj Idők X. 2: 526. (Nem cigányok csapták.)

cinegetestü: Rózsaszínruhás, cinegetestü leány volt. Gárdonyi, Uj Idők XI. 1: 1.

cirpeg: Csak a tücskök cirpegése (hallatszott). Móra F.: Az aranyszörű bárány 66. [Nincs meg a Címszójegyzékben.]

egyetemista: Már az egyetemista gyűléseken elragadta ez adományával az ifjúságot. Aho. Ujabb Forgácsok, ford.: Popini Albert (Olcsó ktár) 97. Mikor egyetemista lett, menten bevált tűzsgyökeres egyetemistának. Aho: Forgácsok, ford.: Popini A. 183. skk.

eleventen: Megnyúzzák eleventen. Móra F. Az ar. bárány 71.

elnyiffant: Elnyiffantja magát a kis Puffancs (kutya). Bársony: Uj Idők XI., 1: 151.

előrémedez: Jönnek órák | Mikor ... | Látok előrémedezni | Sok iromba akasztófát! ... Szabolcska M.: Csendes Dalok 155.

eltángál: El van tángálva! Vége. Ábrányi Emil: Rostand A sasfiók ford. 365.

fölfázik: Fölfázott vagy mi érte — Ágynak esett szegényke. Móra F.: Az aranszörű bárány 15.

fölokosít: A karzaton kereste a helyét, míg az ajtónálló föl nem okosította. Szegedi Napló, 1905. II. 5. Mindenik (fiú) öltre menne a maga igazságáért, ha az apa föl nem okosítaná őket, hogy mindnyájuk igazságában van valami az igazságból uo. 1905. 2:10. (Szegedi tájszó, így is mondják: okosítottam, hogy...)

földsüket: Mikor a pénzéről van szó, földüket ez az ember! Berczik A. Karácsonyi Album 1904. 13. 1.

hagyottszín: Hagyottszín öregember. Móra F. Az ar. bárány 12.

hersegés: Érzett a hangja hersegésén, hogy a keze most ökölbe van szorítva. Malonyay Dezső, Uj Idők X. 2:624.

ivad: Kun ... fővárosi tanácsos is odajár szabadsága ivadján üdülni. Nemzeti Iskola 1904. XII. 31. 5. 1. (*Évad* h.)

kámpesz: Csak egy kis célzás — Zsöngé életének azonnal kámpesz. Ábrányi Emil: Rostand Cýran ó-jának fordításában 135.

kantinos: A kantinos Zolát olvasta. Tömörkény S., Szegedi Napló 1904. XII.18.

kenyérleső (száj): Éntőlem ... Járhat a kenyérlesője. Móra F.: Az aranszörű bárány 36.

kitessékel: A Lloyd-klubból udvariasan kitessékelték. Pesti Hirlap 1905. II. 7. vc.

közigazgat (!). A dobresti bíró ezzel a tigrával közigazgatott. Tömörkény, Szegedi Napló 1904. XII. 18.

kredenc: Egy ... almárium és egy kredenc foglalta el a szoba többi részét. Gárdonyi, Uj Idők X. 2:466. Hozza rendbe a kredencet. Tábori Róbert, Uj Idők XI. 1:102.

ledobban: Egy sarokban, | Mint a vert vad, csak ledobban. Móra F. Az aranszörű bárány 43.

leskel: Nádba leskel vén boszorkány. Móra F. Az aranszörű bárány 55. (Vö. Ott leskel a hold. Arany: Szondy két apr.)

lopó: Mikor a papok veszekednek: Az őrizők lopókká lesznek. Szabolcska: Csendes Dalok 71. (L. Nyr. 33:43, 408, 523.)

magáz: Mért magázol? Ne magázz!... Ha magázol oly idegen vagy. Gárdonyi, Uj Idők XI. 1:75.

megpercen: Megpercent a hajnal. Szabolcska: Csendes Dalok 151.

megoront: Megorontott (a róka), de későn. Bársony, Uj Idők XI. 1:151.

megszegül: Végre megszegültek szárnyaim. Móra F.: Az aranszörű bárány 116.

megzsongat: Megzsongatjuk ónagsága idegeit. Zöldi M. Uj Idők X. 2:522.

motosz: Motosz esett a (bárány) fejébe. Móra F.: Az aranszörű bárány 38.

nagyképüsködik: Nem akarok nagyképüsködni. Zöldi, Uj Idők X. 2:578. Valamely ... bizottság nagyképüsködik a műhelyükben bizonyos ... politikus szobrok átvétele alkalmával. Lyka Károly, Uj Idők XI. 1:107. (Nincs meg a Címszójegyzékben.)

nyafkálás: Puffancs (kutya) . . . a dőrejt veszett nyafkálással csörtetett át a nádason. Bársony, Uj Idők XI. 1:151.

odabiggyeszt: Odabiggyesztette: »Saját kezébe.« Wolfner Pál, Uj Idők X. 2:530.

összeszamaraz: A titkárokat össze lehet szamarazni. Zöldi, Uj Idők XI. 1:108, 109, 110. (Nincs meg a Címszójegyzékben.)

pince-virág: (Egy leánynak mondva:) Kis ártatlan pince-virágom, | Hát még ha nősz: mi lesz veled? Szabolcska: Csendes Dalok 110.

pilingeres: A hang vastagon kezdte . . . aztán . . . egyre vékonyodott, mignem pilingeressé változott. Gárdonyi, Uj Idők X. 2:571.

pumpol: Hogy lehetne az öregtől valamit pumpolni. Zöldi M., Uj Idők XI. 1:109.

ráfelejt: A hintó ablakára | Ráfelejt a nap sugára. Móra F.: Az aranyszörű bárány 12.

sáppul: Pirul, sáppul, zöldül, kékül. Móra F.: Az ar, bárány 93.

satyak: Majd csak utólérjük Kínát, ahol aszerint becsülik az embereket, hogy kinek hány üveggomb csörög a satyakja szélén. Szegedi Napló 1905. II. 19.

sinkózik: (csuszkál). Ő volt a jégen sinkózók vezére. Gárdonyi, Jövendő I. évf. 17:39.

széltoló: Az a sok széltoló . . . Egytül-egyig naplopó! Móra F.: Az aranyszörű bárány 19.

színképlátó: (A tudomány) mennyi mindent adott a . . . színképlátóban (spektroszkop). Pekár Károly, Akad. Értes. 14:452.

szomorkás: Szomorkás képü hold. A h o : F o r g á c s o k ford.: Popini Albert (Szépirod. ktár.) 125. Pedig szomorkásak az ilyen percek. uo. 194.

szuperál: Vagy a szíve kalapál? Vagy a máj nem szuperál? Móra F.: Az aranyszörű bárány 43.

vállat vonintott: Gárdonyi, Uj Idők XI. 1:172.

verklis: A verkliseket innen kiküldik. Gárdonyi, Uj Idők X. 2:465. A fák között valami verklis muzsikált. ua. uo. XI. 1:49.

zuglap: Azok a . . . támadások, amelyek egy-két zuglapban . . . megjelentek. Berczik, Karácsonyi Album 1904. 14. 1.

BARANYAI ZOLTÁN.

II.

avicska: Még nem üdős, mégis olyan avicska a vasárnapi ünneplője is. Nógrádi L. Uj kenyér. Bp. N. 1904. júl. 20. tárca.

állandósul: A kellemetlen kedélymozgalmak állandósulása. Lechner K. Magy. Paed. 1903. évf. 328. 1.

bedutyizni: börtönbe, dutyiba zárni. Egynehányat bedutyiztak. Wlassics T: Az ifjuság az utcán. Magy. Nemzet, 1903. aug. 14. sz.

beezüstöz: A hold miattam ezüstözi be a tó vizét. Szomaházy I.: Háztűznézés előtt. P. Napló 1902. aug. 17. sz.

belegabalyodik: Magam sem tudom már, hogy történt, de egyszerre csak ott térdeltem előtte s valami bolond szerelmi vallomásba gabalyodtam bele. Pekár Gyula: A légyott. P. Napló 1904. aug. 28. sz.

bócorog: A csordás se keresi az árnyékos helyet, ott bócorog a napfényen. Homok: Őszi bolyongás. Pesti Napló 55. évf. 334. sz.

bodorodik: Tóni, hála a bakák gondos nevelésének, olyan tudományos számárrá bodorodott, hogy bátran lehetett volna mutogatni cirkuszban is. Szemere Gy. Tóni, az ezred számara. Az Ujság 1904. nov. 2. sz.

csitri-futri: szőke csitri-futri parasztlány. Szini Gy. A fekete pásztor. P. Napló 1904. júl. 3. — Szótáraink csak *csitri-csutri* alakot említenek.

csontorkál: E világon csontorkálunk, botorkálunk. Tarcsafalvy Albert: Székely nóta. Magyarság 1901. karácsonyi melléklete.

cihározni: A hűvössel aztán kezdődik a tánc. A leányok már jó ideje a korcsma előtt cihároznak. Hajdu J. Művészi hatás. Magy. Szó 1904. márc. 29.

dunog: dudol. Gyerekes dolog ez (a bakavers), de mindenünnen csak azt dunogták. Tömörkény István: Fecskék. Uj Idők 6:609.

elbirál: Megint más elbirálás alá esik azután még az a kérdés, hogy miféle iskolának a híve ez a festőművész. Hajdu I. Művészi hatás. M. Szó 1903. márc. 29. — Példát vehettek róla, hogy ezt is, meg sok más dolgot is miképp kell helyesen elbirálnotok. Fináczy E. Lykurgos beszéde Leokrates ellen 61.

elkorázott: A testi fogyatékoság a test egyes részeinek tökéletlen, elkésett vagy elkorázott fejlődésében nyilvánul. Lechner K.: Az idegesség az iskolában. Magy. Paed. 1903. évf. 332. 1.

eltussol: Ezt az ügyet nem lehet eltussolni. Pesti Napló 1902. aug. 15. sz. 6. l.

észbe kapni: Pillanatra észbe kapott s szinte idegenkedve nézett rám. Pekár Gyula: Pesti Napló 1904. aug. 28.

fellengzős: Tudom, nem hiszitek el, de én szörnyű ábrándos és fellengzős gyerek voltam. Pekár Gyula: A légyott. Pesti N.

gyüszmél: Amint hosszú testén ősz feje kilóbálódzik a többi gyüszmélő ember közül. Tömörkény, Az Ujság 1904. nov. 10. sz.

hajlandósít: Az idegességre hajlandósított gyermekek... Lechner K.: Magy. Paed. 1903. évf. 328. 1.

halkul: Lassankint elveszett a vonat halkuló zakatolása. Szini Gyula, Pesti Napló 1904. júl. 3. sz.

hangosodik: Az akácfák alatt hangosodni kezdett az utca. Almásy Gyula, Egyetértés 1903. aug. 17. sz.

hátrahencseredik: Gazduram a vásárról malaccal jön vissza. Kocsmához ér, az áldomást — gondolja — megissza... Malac ugrik — gazduram hencseredik hátra. Kis Lap 1903. évf. 1. 12. 8. l.

kedélyeskedik: Vilmos király épen ott kedélyeskedett az ivócsarnok takaros leányzóival. Ábrányi Emil, Bp. Napló 1904. júl. 10.

korlátolódik: Az öröklött terheltség... egyes képességekre... korlátolódhatnak. Lechner K.: Magy. Paed. 1903. évf. 327. 1.

megbizsereg: Megbizsergett a leány vére. Szini Gyula, Pesti Napló 1904. júl. 3. sz.

megborzong: Mindig megborzongtam arra a gondolatra, hogy valami gonoszak akarok elkövetni. Szomaházy P. Napló 1902. aug. 17.

megélhetés: Saját erejében van meg a záloga megélhetésének.
Törs K.: Athenaeum N. K. Naptára 1875. 23. l.

meggórál: Más csikónak kín az élete, minden pulya megkergeti, kövel meggórálja. Nagy Endre: Pesti Napló 1904. júl. 24. sz.

megrútol: Nem volna-e hát iszonyú, ha ti meg se büntetnétek azokat, kik e hazát megrútolták. Fináczy E. Lykurgos beszéde Leokrates ellen. 61.

napszámoskodik: Mit dolgozott? — tudakozta Tót Kis Mihály. Mindent összevissza. Napszámoskodom. Hun van, hun nincs. Zöldi M.: Pesti Napló 1904. júl. 5.

sebtet: Örökké jött-ment, kutatott, sebtetett. Dr. Versényi Gy.: Erdélyi Múzeum 20:4.

térül-fordul: Az én Marcim is kapta magát, térült-fordult, küzdött, fáradozott. Ujkéri: A sajtóhiba áldozata. Athenaeum N. K. Naptára 1875. 18. l.

tolakszik: Azok káromkodtak, hogy mit tolakszik ez a rongyos. Dömötör S.: Pesti Napló 1904. júl. 14.

totyogós: A lépcsőkön totyogós lépésekkel lement. Krudy Gy. Pesti Napló 1904. júl. 23.

SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND.

III.

ajnároz: ... étellel-itallal ajnározta az éhes kuncsorgót. Ifjabb Móricz Pál.* A boglyakemence mellől. 33. l.

árnyékoz: ... A nagyasszony sáppadt arcát már ekkoron a halál angyalának szárnya árnyékozta. Uo. 47.

cábárodik: Mindnyájan a hasznót hajhásszuk, az idegen divatot majmoljuk és mégis rongyosodunk, cábárodunk, hitványodunk. Atyafiak! Uo. 108.

csetkel: ... a kákaostorral a fülét csetkelte és némelykor elannyira oktatta a tudományokban a lovashajdu vakarcsokat ... Uo. 41.

céda-béda: ... nem volt ilyen-amolyan céda-béda ember Uo. 39.

cüllődik: Birka-tartással, disznó-hizlalással nem hiába cüllődött Uo. 66.

hittyes: Öt hittyes paripát fogatott az ezüst csillagos, csótáros magyar szerszámba. Uo. 11.

hoppan: ... nagy dübögéssel hoppant a földre ... Uo. 65.

ingerletesen: A szegedies kontyba kötött fekete selyemkeszkenő alól, a rózsalevél szép kis fülecskéek mellől ingerletesen csüngött le liljomos arcára a göndör huncutka. Uo. 89.

kasornya: És mire észretért a kapcabetyár, már kasornyába rántották. Uo. 37. (Vö. itt 382. l.)

kellőded-kellő: ... oskolamester volt ... a buzakalászos rónaság kellőded-kellő közepén ... Uo. 39.

* Ifjabb Móricz Pál tekintélyes vidéki publicista, kinek írásai törlemetszett magyarságukkal igen sok tájszót és tájszólást elterjesztenek a műveltek nyelvében.

kikövetkezik: Csakhogy Debrecen városából másnap délutánra következett ki számadógulyás Tar gazda. Uo. 35.

kordoványi bőr: A bécsi suszter ennyi kordoványi bőrből egész fertályra való némettségnek hasíthatna csattos cipőt. Uo. 80.

kutakodik: ... a fürkésző bojtárok ... már magok is kutakodtak a zsványok után. U. o. 35.

mándruc: Táncolni, dalolni szakadásig, végül asztal alá inni a legmándrucabb sárosi nemest is ... Uo. 94.

minét: A muzsikálós vén órát is megállította ... nehogy pajzán minéte táncmelódiájával kísérje a haldokló utolsó sóhajtasát. Uo. 47.

nyakörvös: ... több száz szarvas jószágot őrizgetett csontos, kemény bojtárral, nyakörvös fehér kutyáival. Uo. 33.

nyirvákol: Vakog a farkas, a medve bög, nyirvákol a mérges karmú vadmacska ... Uo. 83.

pötyögösen: ... kinek azonban pötyögösen esett a Szücs István tréfája. Uo. 60.

siláp: Azonban gondoskodtak ... takaros silápokról is, miknek a kármentőben kerestek dugaszhelyet. Uo. 26.

szakkermentezik: A vasastisztek kardjokat csörgették és úgy szakkermenteztek. Uo. 78.

vesző: ... hadd egyék, hadd igyék a vesző, ugyis eleget koplalt a debreceni kollégiumban (vesző: rossz fiu). Uo. 39.

(Folytatjuk.)

KEMÉNY FERENC.

NYELVMŰVELÉS.

Németességek. »Ezeket a műveket [Széchenyi munkáit] kisebb, *kezes formában* kéne kiadni, hogy az olvasó egyet-egyet vehessen a kezébe s kényelmesen olvashassa. Ez a nagy alak alkalmatlan és fárasztó.« (B. H. 1904. X. 7). A magyar *kezes* szó jelentett eddig kezeskedőt, jelentett kézhez szokott, szelid állatot, és jelent néhol enyveskezűt vagyis tolvaj embert. De hogy a *kezes* melléknevet, ügyes, alkalmas, könnyen kezelhető értelmében is lehet használni, azt eddig nem tudtuk, a B. H. írója is nyilván csak a német *handlich*-ből fordította. — »Az ismeretlen Jeremias szerényen *pálcát tör* Delitzsch mellett« (Egyházi Közlöny 1903. 104). Talán *lándzsát tör* vagyis magyarán: *kardoskodik* mellette. Pálcát a bűnösök fölött törnek. — »A hat keresk. szerződés befejezése után *remélhetőleg* a hetediket is rövid idő múlva *tető alá hozzuk*« (Az Ujság 1905. 1. 15; a PLloydban: dass wir .. *hoffentlich* auch den siebenten in kürzester Frist unter Dach und Fach bringen): *reméljük*, hogy a hetediket is mentül hamarabb *biztosítjuk* v. *dűlőre visszük*. — Nem kevésbé különöc, de sokkal tetszetősebb és messze, messze *művészebb* a 94. számú (festmény, a M. Nemzet műbírálója írja 1903. XI. 17; ja, ja, *bei weitem künstlerischer*). — »A *taurieni* kormányzóságban... a vihar a partról egy hatalmas jégtáblát szakított le« (Magyarország 1903.

XII. 30). A Vas. Ujságban azt olvassuk: *Thebeni Szent Pál* (1903. 218). Világos, hogy itt germanizál a VU. is. A német *Theben* név jelentheti a Pozsony melletti Dévényt, a görögországi Thebait s az egyiptomi Thebait. A VU-ban az egyiptomi thebait Szent Pálról van szó. Maholnap a Magyarországon s a Vas. Ujságban ilyeneket fogunk olvasni: A *perzsieni* sah ellen merényletet követtek el. A kelet-ázsieni helyzet nagyon feszült. A *belgieni* kormány törvényjavaslatot nyújtott be a kongói hajózás ügyében. — »*Szerző, dacára annak, hogy stílusa egészben véve világos, magyaros. mégis sokszor ... a hírlapírók és jogászok megromlott stílusát használja*« (isk. könyv bírálatában Hiv. Közlöny 11:349). De látjuk, a bíráló ugyanavval a megromlott stílussal él, mert különben így írta: *noha v. ámbár a szerzőnek stílusa ...* »Sorel Ágnes szerepét ez alkalommal a később oly híressé lett Seidler Karolina énekelte. Az előadás után *fényes táblához ültek*, amelyen megjelent Erzsébet orosz cárné is« D'Artagnan, Az Ujság 3:27.

KOVÁCS MÁRTON.

Lapszemle. Ujságcikkek magyarságából itt egy marék gyom. Ne mondja senki, hogy összeszedésük a csomónak kákán keresése s ne mentse ezeket a hibákat a sietség, hevenyészés ismert mentségével! Kopasz mentség ez, mert látnivaló, hogy egy kis jóakarát meg nagyon kevés gond kell az elkerülésükre, s ezt az áldozatot még a legjobban robotoló ujságírónak is érdemes talán meghoznia azért, amiért különben mind oly szívvel, lélekkel harcolnak: a magyarságért.

A birka csak birka, de jöhet idő, mikor a birka is *topog egyet* a lábával (B. N. 1905. II. 1). Ez a birka oly csudálatos állat, hogy egy toppantással sokat topog (gyakorító ige, mozzanatos helyett; helyesen: *toppant egyet*). — Ne szépítgessük folyton hibáinkat; *azoknak* elismerése első és legnehezebb lépés *azoknak* elhagyása felé (M. N. 905. II. 4). És mi azt hisszük, nem oly fekete az ördög, mint *azt* festik (Tolnavármegye 905. II. 5). Sokkal könnyebb a testi előnyök hiányát pótolni, mint *azoknak* túlságait *eleszkamotírozni* (Az Ujság 905. III. 19). De ezeknek a tunikáknak nem lesznek ráncai és redői; símán fognak *azok* ráesni. (Uo.) Akármicsoda aspirációkról is van szó, el se képzelhető *az* nálunk a király nélkül (A Nap 905. III. 8). Se vége, se hossza a *vissz a m u t a t ó n é v m á s* e bosszantó németes használatának. Hát nem lehetne ezeket a névmásokat egyszerűen elhagyni, vagy pedig egyetlen rag alakjában beolvasztani valamelyik szóba? Így: Elismerésük első és legnehezebb lépés elhagyásuk felé. A második mondatban: Nem oly fekete az ördög, mint amilyennek festik. Sokkal könnyebb, stb. mint túlságait eltüntetni. — Ez a hír később annyiban módosult, hogy nem akasztják ugyan fel, *de csak* vékony talpú papucsot adnak (Hét 905. II. 12). E helyett: hanem csak. — Ez *egy* érdekes téma Gorkijnak. (Uo.) Ez *egy* olyan germanizmus, amit a legöregebb ujságírók is elfelejtettek már. — Ott a meginduló helye *azoknak* a fényvergeknek, amelyek mindnagyobb *vergesi* sebességükkel oda-

vetődnek [v. tán olv. *rezgés?*]. (Uo.) Föltámadt Bugát Pál! — *Úgy* az osztrák, *mint* a magyar szövetség *nem tudja* összjátékra szorítani ezeket az ú. n. reprezentációs csapatokat (Egyet. 905. IV. 10). Így áll bosszút a *so-wie* kötőszó azért, amiért a magyar nyelvbe erőltetik. Helyesen: sem a magyar, sem az osztrák szövetség stb. — Majd megbocsátok én neked egy *törött székkal a fejedbe* (Jövendő 905. 1:19). Nem kell széket fogni. Elég egy ilyen mondattal fejbekólintani az embert. — *Komolytalan* világ (Hét 905. III. 5). Nincs szükség erre a rossz új szóra. Ugyanez áll az *egyenerős* szóról is: Aki nemcsak a gyengékkel, hanem a vele egyenerősökkel is felveszi a harcot. (Hét 905. IV. 2). — Sárga szobámat gyakran *kölcsönöztem* ki neki (P. H. 905. IV. 11). Ez is német észjárás. (*Ausleihen*). — A csökönyös állat ezúttal *nem ambicionálta* magának azt... (P. H. 905. IV. 1). Jóraivaló magyar ló csak törekszik, vágyik valamire, szándéka van valamit tenni, iparkodik valamin. — Akkor már mindenki égett a vágytól a labdát a bécsiek kapujában látni (P. H. 905. IV. 10). Németesség e h. hogy láthassa. — ... melyek előzőleg biztos zsákmányukat képezték s fogják valószínűleg ismét egy ideig képezni (P. H. 905. IV. 21). Hát nem könnyebb a siető ujságírónak ennyit írni: biztos zsákmányuk volt és lesz stb. — És ha érett, kész festőt keresünk, megtaláljuk B-ban (Jövendő 905. IV. 23). De a jelen máris igazolja, hogy *Sz-ben* egy finom franciásan érző művész-poétánk van (P. H. 905. II. 16). Jóleső örömmel üdvözlünk egy tehetséges magyar drámaíró Sz. Gy.-ben. (Uo.) A megdicsért művész és író azonban ebből azt tudja meg, hogy nem ő a művész meg a poéta és a művész-poéta, hanem valaki más, aki csudálatos módon őbenne van. — Most igazán többet érdemelnek a választási jegyzőkönyvek, gondos *megolvasást* (P. H. 905. III. 3 e h. elolvasást). — A japánok nagy győzelmét ismét Kuroki *vívta volna* ki, aki... (Egyet. 905. III. 6). Ebből az következnek, hogy valósággal nem vívta ki, holott az ujságíró csak azt akarta mondani, hogy mint mondják, mint hírlik, Kurokié a dicsőség. Régi germanizmus: Den grossen Sieg der Japaner hatte abermals K. errungen (v. *soll* stb.). Kétségtelen, hogy a temesvári polgármesterért *ő tette ki magát* (P. H. 905. III. 16) elkövetve önmagán a btkv. 287. §-ába ütköző *kítétel* büntetettét. Jóraivaló szándék az *exponálja magát* lefordítására; csak-hogy nincs szükség ilyen új fordításra, hanem tessék ezt írni: *Ő szállt síkra érte, ő vetette érte latba az erejét.* — Mert azt is *precíz* szeretnők *konstatálni* (Az Ujság 905. III. 15) e h. ezt is pontosan szeretnénk megállapítani. Itt nem az a nagyobb hiba, hogy két fölös idegen szó van egy rövid mondatban, hanem annak átültetése a nyelvünkbe, hogy jelzőnek és határozónak egy alakja van, mert itt az író szavával is így kellett volna élni: *precíze* v. *precízen*. — Az arcképfestő azért művész a fotografushoz *képpest* (Hét 905. III. 5). Ismét nagy szerepe jut a *csattoknak* (Az Ujság 905. III. 19). Mire jó itt kettős mássalhangzó? — ... Egy halottnak arca, melyre annak idején virágok között tették rá a lárva gipsz *gyurmáját* (Jövendő 905. III. 12). Én ilyen furcsa májról még soha-

sem hallottam. — Ezt a tényt tudományos komolysággal állítják oda (Jöv. 905. IV. 23). Hová? (*Dahinstellen*). — Átkiáltott a jobboldalra, hogy menjenek Bécsbe, ami a végén nem is olyan szokatlan (B. N. 904. XI. 8 *Am Ende*). NÉMEDI DEZSŐ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egységes fonétikus írás. Időnként meg-megújul az a törekvés, hogy a sokféle, egymást zavaró s a kölcsönös érintkezést nehezítő fonétikus írások helyébe olyan egységes jelölés készüljön, melyet minden nép nyelvésze elfogadhat és használhat. Az *Association Phonétique Internationale*, melynek folyóirata a *Maître Phonétique*, már csaknem húsz év óta törekszik e cél elérésére, s ha eddig nem is sikerült írásmódját általánossá tenni, annyit máris elért, hogy a német, francia és angol nyelvvel foglalkozó nyelvtudományi és fonetikai munkák legnagyobb része az ő átírásukat fogadta el s ma csakugyan az ő írásmódjuk a legelterjedtebb.

A múlt év őszén a bostoni egyetem nyelvész tanárai oly mozgalom megindítására határozták el magukat, melynek célja, hogy egységes, minden nyelv kiejtésének jelölésére alkalmas fonétikus írást alkossanak s fogadtassanak el. Az a tervük, hogy a különböző nemzetek szakembereinek részvételével nemzetközi tanácskozást tartsanak, melynek célja egységes írás (*universal alphabet*) elfogadása; azaz oly írásmódot kell megállapítani, mely elegendő számú egyszerű jegy segítségével alkalmas az ismert nyelvek összes hangjainak megjelölésére. A betük lehetőleg a latin abécé rendes betűi vagy azoknak némi módosításai legyenek, s mai alakjuktól minél kevésbé térjenek el. Ez írásmódnak közvetlen célja csak az, hogy nyelvtanokban és szótárakban, ahol idegen nyelvek hangjainak és szavainak átírása szükséges, mindenütt egyformán használják. A mozgalom megindító i kérdőíveket küldöttek a különböző nemzetek fonétikusaihoz, választ kérve arra nézve, vajjon lehetségesnek és kívánatosnak tartják-e ilyen egységes írásmód megállapítását és elfogadását. A többi kérdés arra vonatkozik, vajjon a latin betűk alkalmasak-e ilyen általános írás számára, remélhetni-e, hogy nyelvészek, szótárírók és kiadók elfogadják az így megállapított írásmódot, hatással lesz-e az ily fonétikus írásmód a hagyományos írásmódok (francia, angol) változtatására stb. Fontos kérdés még az is, vajjon lehetséges-e megállapításra jutni az érdekelt szakemberek közti levelezés segítségével, vagy pedig szükséges-e szóbeli tanácskozás, melyen részt vennének a fonétikusokon kívül könyvnyomtatók és betűrajzolók is. A beérkező feleletektől függ majd a mozgalom további haladása. A mozgalomhoz csatlakozó szakemberek névsorát s a beküldött feleleteknek egy részét közzétette a bizottság egy külön füzetben (*Circular Inviting Opinions*). Az eddigi eredmény máris valószínűvé teszi, hogy e nemzetközi tanácskozást meg fogják tartani. S ha sikerülni fog ilyen egységes írásmód megállapítása, ez igen nagy hatással lesz egyrészt a

fonétika tudományának fejlődésére, másrészt meg az idegen nyelvek tanulásának megkönnyítésére.*

BALASSA JÓZSEF.

Magashangú névmutató. Réger Béla 34:231 azt a véleményét fejezi ki, hogy a magashangú névmutató nem a közelre mutató ez névmásból fejlődött, hanem csak hangrendi illeszkedés eredménye. Ha csak abban a három példában találunk az *e*, *ez* névmutatót mélyhangú szó előtt, amelyet ő idéz, minden más esetben pedig magashangú szó előtt állana, akkor el lehetne fogadni ezt a magyarázatot, de Réger figyelmét elkerülte az a fontos körülmény, hogy a MTsz. az ország számos helyéről még egész sereg ilyen adatot közöl. A nagy-küküllőmegyei Halmágyon is (vö. NyK. 31. k.) mindig *e*, *ez* a határozott névmutató, tekintet nélkül arra, hogy magas, vagy mélyhangú szavak környezik-e. (Pl. El kellett aggyák *e* házikót. Ha *e* pap ne ajánlotta vóna. Esszebójtorkodtak *e* kutyák. Mekhót *ez* annyik. *E* románok vaj *ez* oláok. Aszt *ez* asszont, aki . . . stb.). Alig hihetni, hogy az eredeti *az*, *a* névmutatónak csak a magashangú szomszédság miatt illeszkedett *ez*, *e* alakja idővel olyan erőre kapott volna, hogy mélyhangú főnevek előtt is kiszorította volna a mélyhangú névmutatót. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a NySz. tanúsága szerint már a kódexek korában is kimutatható ez a magashangú alak (ez szintén elkerülte Réger figyelmét), igen valószínűnek kell tartanunk azt, hogy a magas- és mélyhangú névmutatók egymástól függetlenül keletkeztek a közelre és távolra mutató névmásokból. Úgy látszik a NySz. és a MTsz. szerkesztői is ezen a véleményen vannak, mert nem az *a* és *az* változataiként, hanem az *ez* címszó alatt közlik a magashangú névmutatót.

Föltűnő dolog, hogy a régi nyelv sokszor olyan esetben is használta a közelre mutató névmást, amelyben a mai köznyelv a távolra mutatót használja. A NySz.-ban erre nézve a következő adatok találhatók: Ky el zaggattyá az sőwenth *ezt* megh marya az zomak (WinklC.). Tuduán *ezt* hagi a sidoknak haragia zaal vala reaiok (WeszpC.). Nemellyek *ezen* valánac hogy vissza mennének (Helt. Krón.). *Ezen* kérlec téged, mint ió attyamfiát, *ez* nagy szűkségembe vissellyed gondomat (Helt. Canc.). *Ez* eellyen dolgaiddal leezen teeneked graciad (ÉrdyC.). *Ez* ilyen agya-fúrtságokat vallyon jóvá hagynáké az atyafiak (Pázm: Kal.). *Ez* utolsó példa szerint én is bátorkodom fölvetni a kérdést, hogy *ez* ilyen használata és a magashangú névmutató keletkezése közt nincsen-e valami oksági kapcsolat? *Ez* ilyen agyafúrtságot vajjon jóvá hagynák-e a nyelvészek?

HORGER ANTAL.

Hangtani régiség. Melich János, ki eddig is oly nagy sikerrel foglalkozott a honfoglalás utáni századok nyelvével, most az *a* hang történetéhez tesz közzé rendkívül érdekes megfigyeléseket (a

* Megemlítjük itt, hogy Balassa J. dolgozótársunk most közölt megint magyar mutatóvánt (Arany J. Regg és est-jét) a Maître Phonétique c. folyóirat f. é. márc. füzetében az ott használt nemzetközi átírással.

NyK. legújabb füzetében, 35:113 stb.). A XI. s XII. században, körülbelül a HB. koráig, noha az *a* hangot *o* betűvel írták, bizonyos szókban *a* betűt találunk a mai *a* hang helyén. Ebből a megkülönböztetésből joggal következteti Melich, hogy az ilyen szókban nem *a*, hanem illabiális *á* hangot ejtettek akkor, s ezt még az illető szóknak idegen nyelvekbeli megfelelőivel, görög és más betűs változatokkal is bizonyítja stb. Később, a 13. században (itt-ott már előbb) ezeket a szókat is *o*-val írták, tehát akkor már ajakhangú *a*-val ejtették, nem többé *á*-val. Végre, a 14. századtól kezdve, ismét *a*-val írták őket, mióta t. i. az ajakhangú *a*-t a mai módon jelölték. — Melich érdekes példái közül megemlítjük a következőket:

Balatin, bolatin 1055. Tih. okl. (< szl. *blatīnā*) — *bolotun* Anon. — végre *Balaton*.

azah 1055. (vö. török *asū* stb.) — később *ozou* — végre *azou, aszó*.

Fancel 1055. (személynév, < olasz *Fancello*, tkp. a. m. *fanciullo*, gyermek) — a Váradi reg. *Fansol* (olv. *Fāncsal*), de már *Fonsol, Fonchol* is (helynév) — utóbb *Fanchal, Fāncsal*.

asscun, ahchyn Okl., *achscin* HB. (oszét *axsīn*) — később *ohzyn, oxun* stb. — végül *azzun, asszony*.

Melich sok más példát is nagy készüllettel tárgyal, de már az itt idézetekből is láthatni, milyen fontos ez a hangtörténeti adalék.

KOVÁCS MÁRTON.

A magyarral egyező görög szólások. Tolnai Vilmos a Nyr. 34:166. lapján az *orránál fogva vezet valakit* szólás eredetét világítja meg, s idézi a magyar szólásmód egyik őseit az antik görögből. Helyes a hivatkozás, de nem a legalkalmasabban van megválasztva a példa, mellyel a görög s a magyar szólás egyezését bizonyítja. Hivatkozik u. is Lukianos Hermotimos 68-ra (p. 810). Az idézett hely így szól: οὐδὲν κώλοσε! σε τῆς ῥινός ἔλκεσθαι ὡς ἐκαστων. Szó sincs róla, ugyanegy szólás a miénkkel! De van a magyar szólásnak ennél még közelebbi rokona is, amely *szószerint* egyezik vele. Lukianos Θεῶν διάλογοι, 6: Ἦρας καὶ Διός 3. (p. 218): Σοῦ μὲν καὶ πάντο οὗτος γε δεσπότης ἐστὶ καὶ ἄγει σε καὶ φέρει τῆς ῥινός, φασιν, ἔλκων, καὶ σὺ ἔπη αὐτῷ ἔνθα ἂν ἡγῇται σοι... Azért idézem teljesen, mert a görög a szólásnak parafrázisát is nyújtja: vkit teljesen a hatalmamba kerítek. *Ez a magyar szólás szószerinti mása*; a Tolnai idézete csonka formában adja a szólást. Tolnai adatait még kiegészíthetem azzal, hogy a szólás párja megvan a mai görög népnyelvben is: σέρνω τινά ἀπὸ τῆ μύτης. Ez a Lukianos szólásának egyenes utódja, s mutatja, hogy Lukianos is a népnyelvből vette a szólást. Az újjörög irodalmi nyelv nem ösmeri.

Ugyancsak az újjörög népnyelv szolgáltatja egy másik, az *orról* alkotott képletes szólásunk mását. A magyar »mindenbe bele-dugja az orrát« tökéletes párja a görög βάζει παντοῦ τὴν μύτην του; így is: χώνει π. τ. etc. Egyezik vele különben a szólás képletes voltát tekintve a finn is: *nenätä*; a német is: *er steckt seine Nase in alles*.

Ez alkalommal a görög és a magyar szólások gyakori egyezéseinek * csak egy-két érdekes példáját akarom még, az ó-görög népnyelvet teljességében kiaknázó Lukianosból, felemlíteni. Ösmeretes az a sokszor idézett hasonlat, mikor arra, aki más boldogulásának az útjába áll, bárha a maga érdekét nem is szolgálja vele, azt mondják, hogy úgy tesz, mint az a kutya, amelyik elkergeti a borjút a szénaboglyától, bár maga nem is eszik a szénából. A hasonlat alapja tehát: megakadályozom valakinek a hasznát, mert én nem részesedhetem benne. Közmondás alakjában idézve a NySz.-ban a régibb magyar nyelvből: *kuasz szénán fekszik, morog ehült ökörre*. (Beniczky P. Magyar Ritmusok 163, Kis-Viczay P.: Adagio 66.) Ez a hasonlat is görög eredetre megy vissza. Lukianos Timon 39. (p. 123): [ἐφασκες αὐτοῦς . . .] ἱκανὴν ἀπολαύειν οἰομένους οὐ τὸ αὐτοῦς ἀπολαύειν ἔχειν, ἀλλὰ τὸ μηδεὶν μεταδιδόναι τῆς ἀπολαύσεως, καθάπερ τὴν ἐν τῇ γάττι κύνι μήτε αὐτὴν ἐσθίουσαν τῶν κριθῶν μήτε τῷ ἵππῳ πεινῶντι ἐπιτρέπουσαν . . . Magyarul: [mondtad róluk, hogy . . .] elég gyönyörűségnek tartják azt is, hogy, ha ők maguk nem élvezhetik annak a hasznát, mást sem engednek abban részesülni; épúgy, mint a kutya a jászol mellett: ő maga ugyan meg nem eszi az árpát, de azért az éhező lovat sem engedi hozzájutni . . . A szemlélődő görög lélek plasztikus hasonlata teljesen egyezik a nálunk járatos formával. Ami különbség van a kettő közt, annak semmi fontossága nincs.

Másik érdekes találkozásra is felhívhatom a figyelmet. A társalgás nyelvében szélteben-hosszában járja nálunk a: *ménkü* (mennykő), pl. ménkü nagy ház, valósággal jelzői jelentésben; meg a *ménkücsapta* is. Az előbbi többnyire csodálkozva felkiáltó, az utóbbi sokszor tréfásan átkozódó, szidalmazó hangú beszédben. A görög ἐμβρόντητος pedig nemcsak etymonjában egy alakulás a magyarral, hanem a jelentéshasználatban is egészen megfelel neki. Lukianos Timon-jában (c. 1. p. 99.) dühösen kiáltja Timon: οἱ ἐμβρόντητοι ποιεῖται!; magy.: azok a ménkücsapta (v. ménkü) poéták.

A még sosem látott, sosem hallott dolgokra mondja a magyar ember, hogy *azt sem tudom mi fán terem!*: úgy is: *azt se' tudom eszik-e vagy isszák*. Ennek a tökéletes párja is Lukianosnál található, hová a nép nyelvéből jutott. Pseudol. 8: Ἄρα τῶν ἐσθιομένων ἢ πινομένων τί ἐστίν;

VÉRTESY DEZSŐ.

Szólásokról. Láttam én már karón varjút. Herman Ottó a Nyr. 32:551—8. l. megmagyarázta e szólás eredetét s már Tolnai V. Nyr. 31:501 összegyűjtötte sokféle változatát. Én azonban egy olyan formájára akadtam, mely még jobban elváltozva mutatja ezt a szólást. A tolvaj mondja Móra Istvánnak hasonló-című elbeszélésében: Azonban pedig bevihetnek, behajthatnak, *lát-tam én már fán bagót* (azaz bagolyt, Magyarország 1899. II. 12).

DOMOKOS ISTVÁN.

* L. Nyr. 1904. 261—7 ll. közölt dolgozatomat: Egyező kifejezések a görög és a magyar nyelvben.

Illei János írja Tornyos Péter c. farsangi bohózatában (1789):
Én is láttam még varjút a karón (én se vagyok akárki).

A SZERKESZTŐSÉG.

Úgy él, mint a Tódi Miklós lova (33:243; 33:578), e szólás megvan a hazai németiségben is. Kun Lajos közölte Bajáról a Magyar-Zsidó Szemlében (19:100. 1902.) a zsidó közmondások között ekként: So lebt er, wie Toldi Miklós sein Pferd; tehát szó szerint megegyezik a magyar eredetivel. VERŐ LEÓ.

Most gyere hát Kornya. Csernovics Péter halála alkalmából az egykori nábobról keringő temérdek adoma közül mond el egyet egy olvasónk. — Igen sokan vannak nagy Magyarországon, akik a 32 leveles bibliát szorgalmasan szokták forgatni és sokan vannak köztük, akik a híres mondást ismerik: *Most gyere hát Kornya!* Ennek az országszerte divó kártya-műszónak pedig a következő a története: Csernovics Péter egy szüret alkalmával a borairól hét vármegyében emlegetett Pászthory János meghívására, Arad-Hegyalja leghíresebb bortermelő vidékére, Magyarádra is ellátogatott. Este persze, more patrio a csöndes járta. Egy osztás alkalmával úgy esett, hogy Biró Kálmán volt ellenzéki képviselő apósának, az öreg Kornyának, négyszere volt, műnyelven banda. Csernovicsnak három ászt adott a véletlen. A kivágásból Kornya belátott az ellenfél gyomrába, mert Csernovics — akarattal vagy esetleg — nem két ászt, hanem felemás kártyát csapott ki. Mikor a hívás, visszahívás egy párszor megismétlődött, Csernovics kezdvén a mulatságot megenni 10.000 frtot vágott vissza. Kornya biztos lévén, hogy ő a nyertes, ha a tételt megadhatja: 15 perc halasztást kért a pénz előteremtésére, mialatt a kártyák lepecsételtettek. Csernovics gavallér lévén egész életében, nem tett ellenvetést. Kornya kocsira ült, felzörgette összes ismerőseit, de nem tudta az összeget összeszedni. Mikor izzadt homlokkal, kikelt ábrázattal visszajött, Csernovics az arcáról olvasta le az eredményt, akkor mondta azt a kártyások előtt most is ismeretes szavakat: *Most gyere hát Kornya!*

(1892. V. 1.) BUDAPESTI HIRLAP.

Mom. Ez a különös szó csak két forrásból van kimutatva, a 17. s a 18. századból. Az egyik Otrókocsi hírhedt könyve, ez azt mondja: »*Mom*, est usitatissimum in multis Hungariae locis, imprimis in Comit. Gömöriensi, pro hilo; ut cum dicitur: *egy mom sincsen*, ne unum hilum est« (NySz.). A másik, a Wagner-féle frazeológia, talán csak Otrókocsiból vette át: »*Hilum*: semmirekellő, kitsiny, keves; item: *egy mom*«. És: »*Nihil*: semmi, *egy mom sem*, egy kukkot sem.« »*Nihil penitus reliquit: Egy mom sem maradt utánna.*« — Érdekes volna tudni, megvan-e még ma is ez a szó a gömöri barkóknál. Eredetére nézve német. Grimmék szótára szerint Fischartnál s más régi íróknál: »*Mumm* verhüllend für kot«, azaz

mumm szépítőleg ganéj helyett. (Jelentésénél fogva egy másik német szó is megfelelhetne, de alakjánál fogva kevésbé: »*mummel*: frustum panis.«)

SIMONYI ZSIGMOND.

A -ság, -ség képzőről (34:212). Szívesen el fogom hinni Szigeti Ernőnek, hogy az ilyen székely mondatok mint: *erössen sötét-ség vót*, stb. szerkezet-vegyülés eredményei, ha majd megmagyarázza, hogy miért történt ez az állítólagos szerkezet-vegyülés kizárólag csakis akkor ha a mondatban -ság, -ség végű főnév van. Addig azonban kénytelen vagyok megmaradni előbbi magyarázatom mellett.

HORGER ANTAL.

Pál Keresztes. Pál a vezetéknév, Keresztes a keresztnév, a Christianus erdélyies fordítása. Az erdélyi részeken Keresztes mint vezetéknév is nagyon gyakran fordul elő; a *Christianus*ban ki van mutatva eredete. Megjegyzendő, hogy e szónak a cruciatushoz nincs semmi köze. A Keresztély név az erdélyi Keresztessel egyértékű.

LAUKÓ ALBERT.

EGYVELEG.

A szegedi nyelvjárás eltorzítása.* A Szalóki Elek irodalmi alkotása gyanánt a Nemzeti Színházban május hó 13-án előadott *Parasztszívek* c. három fölvonásos tanyai történet olyan eltorzítása a szegedi nyelvjárásnak, hogy az ország első színpadjáról hangoztatva, valósággal botrányszámba megy. A színészek lehetőleg kerülni igyekeztek az ő-zést s csak mérsékelten taposták a járatlan utakat. És mondtak ilyeneket: *dörék*, *nevön vesződ*, *kedvönc elődelöm*, *ögy*, *györe* stb. Hogy a darab bírálója és a Nemzeti Színház igazgatója tájékoztatlanok a hazai nyelvjárások területén, az kétségtelenül hiba, de megbocsáthatatlan lelkiismeretlenség az író részéről, akivel szemben bíráló, igazgató és színészek a jóhiszemű bizalom alapján járnak el, amikor nyelvi sajátosságokkal ékeskedő darabbal akar írói babérokhoz jutni. Szalóki ezzel a bizalommal visszaélt. Hogy nemcsak a szegedvásárhelyi nyelvjárásnak hangtani sajátosságaival nincs tisztában, hanem egyes szók értelmi jelentőségéről sincs fogalma s az alföldi ember szájába olyan szókat ad, amelyeket itt ezen a vidéken parasztember nem ismer, azt íme bebizonyítom:

Szalóki Eleknél a parasztok *tengöri*-ről beszélnek, holott az ő alakjai csak *kukoricáról* tudhatnának.

A harmadik fölvonásban így beszélnek:

Gyuri: A lovak az istállóba állnak?

Márton: Ki vannak kötve a *csurapé* alá.

A Szinnyei József Tájszótárában meg van írva, hogy *csurapé* = ködmön, mente, szőrharsnya, rossz kalapféle. Használatos ebben

* Kivonat a Szeged és Vidéke V. 21-i tárcájából.

az értelemben Baja, Félegyháza vidékén stb., de sehol azon a tájékon, ahol a Parasztszívek játszik.

Igazán furcsa lovai lehetnek Barcza Gyurinak. Ködmön, mente, szőrharisnya vagy rossz kalapféle alatt állanak az istállóban.

A Fonyó-tanyán a két ajtó között *szalmadikó* van. Le is fekteti Szalóki valamelyik alakot a dikóra. Értelmileg ezt a szót helyesen használja, de nem ismeri a szegedi, vásárhelyi paraszt, mert a Hajdúságban, Rimaszombat stb. tájékán használatos. — Darabomban van egy példaszó: Ebül gyült szerdéknek, ebül kell elveszni. A többek között ezt is elírta tőlem Szalóki úr, mégis a *szerdék*-et szörzetnek írja. — Szalóki két új epizód-alakot tett a darabba: Csuzi Pétert (Gabányi) és Gajdos Verát (Rákosi Szidi). Kétségtelenül érdekes alakok s a két művész rendkívüli hatással is játssza. De Szalóki úr ezt a két tanyai tekergőt elnevezi *pusztázó*-nak. Szegeden *pusztázó*kon a lovasrendőröket, *pandúrokat* értik, Vásárhelyen *perzekútoroknak* nevezik.

És mit szóljak a darab hangtani szomorúságairól? Hogy miként kellene az alakoknak ö-vel beszélni, azt itt részletesen kimutatni nem szükséges, de példákkal illusztrálhatom a dolgot. Íme: *ögy, kerösne, ögyik-másik, végöztem, szívemöt, szívtölen, dörökajja, eshötik, ögyet, feledkezöm, elszörötnélek, igézöttel, kevesöbbre, szöresse, ögyüött, ögyyszó* (egyször helyett) stb. Így van megcsinálva a három fölvonásos darab elejétől végig.

Kálmány Lajosnak Ős Szeged népköltészete című örökbecsű gyűjteményes munkájából megláthatja akárki Szalóki Elek bűnének és tudatlanságának nagyságát. Kálmány Lajos eredeti hangtani sajátosságaival közli a szegedi népköltészet termékeit. A Csehó Pista balladájának néhány sora pl. így szól:

Esik eső szép csöndesen csöpörög,
Csehó Pista a csárdában keserög,
Lova lába mögakadt egy gyükérbe stb.

Szalóki szerint ez így hangzanék:

Ösik eső szép csendösen csöperög,
Csehó Pista a csárdában köserög,
Lova lába mögakadt ögy gyökérben.

Aki pedig azt akarja megállapítani, mennyire jár Szalóki Elek népies mondatfűzése és gondolat kifejezése a vásárhelyi nép lelki világától, az vegye elő a Kisfaludy Társaság Népköltési gyűjteményének II-ik kötetét, ahol Török Károly hangtani eltérésektől mentesen közli a vásárhelyi népköltés hajtásait.

Sajnálom, hogy érdekelve vagyok a kérdésben, de biztosíthatok bárkit is afelől, hogy a darabot látva, vagy olvasva, személyi érdekesség nélkül is tiltakoztam volna népies irodalmunk olyatén meghamisítása ellen, amilyent Szalóki Elek a Nemzeti Színház védőpajzsa alatt megengedett magának.

BALASSA ÁRMIN.

Horváth, Eötvös, Verseghy. A nagy emlékezetű Horvát István 946 kötetnyi kézírata közt a Nemzeti Múzeumban található az ő kiadatlan naplógyűjteménye a hatkötetes *Mindennapi*, mely

1806—1809-ig sok irodalomtörténeti értékű följegyzést örökít meg. A Mindennapi első kötetének írásakor Horvát István »a törvénynek negyedik esztendőbeli hallgatója« volt s a naplót az ő »tudós, egyenesszívű, régi és meghitt barátának, Vitkovits Mihálynak, hozzája viseltető szeretetének örökös emlékezetéül ajánlja«. 1806 előtt első verseit és jegyzeteit még *Horváth* néven írta. Innen kezdve azonban megváltoztatja a neve írását és ezt meg is okolja. Ugyancsak ez alkalommal tanulságos kitérésben emlékezik meg a régi írású családnevekről és főképen az *Eötvös* és *Verseghy* helyesírásáról. Nyelvészeti észrevételei szórul szóra (466. Quart. Hung. I. k. 1806. 7. 8. l.) a következők:

»Mától fogva sohasem akarom nevemet *h* bötűvel eképen végzeni *Horváth*, mint eddig, hanem *h* bötű nélkül eképen *Horvát*. Tselekedetem okául azt adom, hogy e szavat *Horvát*, *h* bötűvel tsak a Barbarus századok hosszabbították meg, mellyek a nyelv történetének bizonyosága szerint mindeneket lehelletes bötűkkel öszve meg öszve tömtek. Vagy köll, vagy nem, szünet nélkül *h* v. *j* bötűt olvashatsz szüleményeikben. Minek köllenék pedig ma is durvaságunknak fajzatát föntartanunk? — Nevetséges előttem azoknak mód fölött való szorgalmuk, kik a régiség kedvéért vagy nem tudom, mi egyébbb félelemből nevöket ma is úgy írják, mind hajdan irattak. Akkor is úgy mondattak azok ki, valamint mostanában, de nem irattak úgy ki, mint ma, az orthographiának ingó s bingó állapota miatt. A különbözést a különös magyar bötűk okozták, mellyeket mivel a Latán bötűk között föl nem lehetett vala találni, majd úgy majd meg amúgy írták le a magyarúl írók. — Ma már jóformán megeggyezünk ezekre nézve: fölösleg való tehát ma az eggyezés ellen vétteni és úgy írni ma is, mint hat századok előtt. Bizonyyára eszteleneknek mondhatnók ma a birákat, ha azért, hogy p. o. a régi *Eöttevény*, *Eurmény*, *Choma*, *Horváth*, *Forkos* sat. nevű magát *Öttevény*, *Ürményi*, *Tsoma*, *Horvát*, *Farkas*-nak írja, e jámbor férfiat jószágától és ősi nemes vagyonaitól megfosztanak. Változik a nevek leiratások az írás módjának változásával. — Kurta kivált azoknak belátások, kik midőn nevöket régiesen írják, régiesen és új szokás szerint is írják ugyanazon szavat egy időben. Megvilágosítom ezt egy példával. Az *Ötvös* nevűek ma többnyire *Eötvös*-nek írják magukat, hogy azzal megmutassák nemzetségöknek régiségét. Ezt ők balgatatagul teszik. Mert ha a régiség az ő helett *Eö* bötűvel élt, nekik önön nevöket *Eötweös*-nek kellenék irniok, hogy nevöket egyszersmind ónak és újnak ne tegyék. Az *Eöt* rész kétségtől (ítéletök szerint) ó írás mód, a *vös* rész mostani szokás szerint való. Nem szörnyűség illyesvalami? De ezeknek azt is mondhatjuk, hogy 1. az *Eö* bötűvel való élés ő helett nem igen régi és így tzélokot ezen írásmóddal el nem érik; 2. hogy ha nevöket igazán régiesen akarják írni, azt minden századból különbféleképen írhatják, el annyira, hogy abból végre egy iszonyú temérdek leszen. Maradjunk az előbbeni példánál: Az *Ötvös* szavat ennyi, sőt többféleképen is írhatjuk: *Etves*, *Etues*, *Etwes*, *itwis*, *ituis*, *otuos*, *utawus*, *vtuvs*,

wtuws, otwos, ótwós, ôivôs, ôtwôs, ôtawôs, ôtwôs, űtwűs, eotveos, eutweus, eivtweivs, oetwoes, eótwéős stb. Már e szerint a sok közül melyik régiséget válaszszá valaki, nehéz önön magának elítélni, mivel mindegyik mód régi nevet viselhet. Így szólhatni a többi külömbözést be hozó bötúkról is valamint az ő bötúró, mert amazokra nézve is sokféle változásokat hoz elő az említett tábla. — Ezután tehát drága polgártársaim kövessétek példámat és ne nézzetek arra neveteket irtotokkor, miképen legyen iratva nevetek nemes leveletekben; ne törekedjete a régiséget illetén tsekélységekben követni, melyet azért is haszontalan majmolnátok, mivel magamagával ellenkező az írásnak sok változásai miatt; ne illetődjete meg egy jurassor példáján, ki azt véli, hogy magyarul nem ír, ha tsak az *Eő Kegyelmet, Eörökös Urat* stb. írásában régiesen be nem foltozza. Vagyon tiszta írásmódunk, ahhoz ragaszkodjunk, a szerint írjunk, avval díszesítsük nemzeti nyelvünket. — Még egy szót: balgatagság az *i* bötű helett régiesen *y* bötűt rakni, de nagyobb kábaság még ennél is *Versegi* nevét a *Versegy* hibás íráson még *Verseghy*-nek is írni. Minek ez a lehelet szaporítás egy tiszta nyelvben? A *h* bötűnek nevemből való kihagyatásáról való okoskodásomra Győri Horvát Andorom* példája vezetett legeslegelőször.

KÖRÖSI LÁSZLÓ.

Zagyvatag? Andrassy Gyula a B. H.-ban 1905. VII. 2. a többi közt azt írja: »Fanatizmus állott szemben *zagyvatag* meggyőződéssel«. Az Ujság Andrassyval vitatkozik (VII. 4.) s ezt a mondatot hallgatólag kijavítva így idézi: »Fanatizmus állott szemben *zagyvalék* meggyőződéssel.« S aztán így folytatja: »A fanatizmus az ellenzéken, a *zagyvalék* meggyőződés a szabadelvű párton, melynek akkor még erős oszlopa Andrassy volt. Egy úr, aki a saját meggyőződését *zagyvaléknak* mondja!« — Már hogy mondaná? Ezt csak nem tehetjük föl róla! *Zagyvatag* szó tudunkra nincsen, de ha volna is, itt nyilván sajtóhiba, de nem *zagyvalékot* kell belemagyarázni, hanem Andrassy kéziratában bizonyosan ez volt: Fanatizmus állott szemben *lagymatag* meggyőződéssel.

KESZTHELYI MIKLÓS.

Szitkozódás a XVI. század közepéről. Ujlaky Ferenc győri püspök, királyi helytartó előtt a felperes Baronkay János Bars és Nyitra vármegyei esküdtszéki jegyzőnek ügyvédje, nemes Wekey Ferenc, megjelenik és nyilatkozatot tesz, amely nyilatkozatnak írásba foglalt kiadását kéri a maga részére Bogárdy János, az alperes Zerdahelyi András ügyvédje. E latin nyelvű oklevélbe iktatott nyilatkozat szövege a következő: »Ez el mwlth Napokban, al wolth haza elewth az Wczan. Azon megyen wolth elew Zerdahely Andras, oth megh allapyk, illjen Zythokal zythha: hamis Besthye, hythetlen Besthye, parazna Besthye, fatthyas Besthye. Myerth az

* Horvát István unokaöccse.

keth Warmegýenek eskwth zek dýakýa, ezen fellwles jambornak thwg[ya] Maghath, ez Bezedeth el nem zenwedhetthe, azerth lelthe Wrunk Ew felseghe w[d]waraban, thewrwýnth War Benne.« — (Eredetije Nemzeti Múzeum. Törzsgyűjt. 1551. I. 26.)

Közli: KIJÁNI GABI.

Egyetemi előadások s gyakorlatok a magyar nyelv és nyelvtudomány köréből az 1904/5. isk. év 2. felében:*

Budapest. Tudomány-egyetem. Simonyi Zsigmond dr. ny. r. tanár: Magyar mondattan. I. A mondatrészek. Hetenkint 3 óra. A helyesírás története s az új helyesírás magyarázata. Hetenkint 2 óra. Nyelvtani társaság (dolgozatok és gyakorlatok, haladóknak). Hetenkint 2 óra. — Szinnyi József dr. ny. r. tanár: Összehasonlító magyar hang- és alaktan (folytatás). Hetenkint 2 óra. — Zolnai Gyula dr. m. tanár: Magyar alaktan. Hetenkint 2 óra. Nyelvtörténeti gyakorlatok. Hetenkint 1 óra. — Melich János dr. m. tanár: A magyar szótár-irodalom (folytatás). Hetenkint 1 óra.

Kolozsvár. Ferenc József tudomány-egyetem. † Szilasi Móric dr. ny. r. tanár: Magyar név- és igeragozás. Hetenkint 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok. Hetenkint 2 óra.

Zágráb. Tudomány-egyetem. Greksa Kázmér dr. ny. rk. tanár: Magyar nyelvtan különös tekintettel a szláv nyelvek hatására. Hetenkint 2 óra. Gyakorlatok. Hetenkint 3 óra. Gróf Zrinyi Miklós élete és költészete. Hetenkint 1 óra. — Bojničić Iván dr. lektor: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 3 óra.

Prága. Cseh Károly Ferdinánd tudomány-egyetem. Brábek Ferenc lektor: Magyar nyelvtan összekötve gyakorlati oktatással. Hetenkint 2 óra. Madách Ember Tragédiájának olvasása és magyarázata. Hetenkint 1 óra. — Cseh műegyetem. Ua.: Magyar nyelv. Hetenkint 2 óra.

Párizs. A tudomány-egyetem faculté des lettres szakának cours libres sorozatában. Kont Ignác dr. m. tanár: A magyar nyelvtan elemei (folytatás, kezdő franciák számára). Tóth Kálmán: A király házasodik c. vígjátékának fordítása és magyarázata (folytatás, magyarok és haladó franciák számára). Eötvös József báró élete és művei. A heti órák száma: 2.

Helsingfors. Sándor tudomány-egyetem. Wichmann György dr. m. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 1 óra.

Upsala. Tudomány-egyetem Wiklund K. B. dr. m. tanár: Magyar nyelv (folytatás). Hetenkint 1 óra.

Összeállította: BARANYAI ZOLTÁN.

Fölhívás a magyar népnyelv tanulmányozása ügyében. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság a maga kebelében állandó népnyelvi bizottságot létesített, melynek célja: a magyar nyelvjárások

* A külföldi egyetemeken és a zágrábi egyetemen tartott magyar irodalmi előadásokat is főlemlítjük.

tanulmányozásának s a népnyelvi anyag gyűjtésének az egész magyar nyelvterületen egységes szervezése, vezetése és irányítása.* E célját a társaság csak úgy érheti el, ha az ország különböző részeiben mindazok, akik népnyelvi gyűjtéssel eddig is foglalkoztak vagy a nép nyelve iránt érdeklődnek, részt vesznek a gyűjtés munkájában s így mindenki hozzájárul a maga erejével és tudásával a közös cél eléréséhez. E közös munkában részt vehet mindenki, akiben megvan a lelkesedés és a komoly törekvés, hogy a nép nyelvével foglalkozzék, s akinek állásánál, társadalmi helyzeténél fogva alkalmá is van a magyar néppel érintkezni.

A M. Ny. T. nevében azzal a kéréssel fordulunk tehát a néppel érintkező művelt magyarokhoz, hogy mennél többen vállalkozzanak a népnyelvi gyűjtés munkájára s álljanak be a társaság gyűjtői sorába. A társaság a gyűjtők számára részletes utasítást dolgoztat ki, s ezt minden érdeklődőnek az ősz folyamán meg fogja küldeni. Aki a gyűjtés munkájában tényleg részt vesz s a gyűjtött anyagot a társaságnak megküldi, fáradságáért a beküldött anyag értékének megfelelő díjazásban fog részesülni.

Aki hajlandó a társaság gyűjtői sorába állani, sziveskedjék a társaság titkárát, Zolnai Gyulát (Budapest, V., Akadémia-utca 2.), értesíteni, megjelölve egyúttal azt a vidéket, ahol lakik s esetleg a munkakört is, melyre első sorban vállalkozik. A gyűjtők további utasítást a népnyelvi bizottságtól fognak kapni. Budapest, 1905. június 20-án. Szily Kálmán, elnök. Zolnai Gyula, titkár.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Hajósok szólásai.

A biztosítás nem veszi be a hajót: a biztosító társaság nem fogadja el a hajó biztosítását.

A gőzös egy sleppet hozott alura: a gőzhajó ... lefelé.

A hajó csak azon teheren áll: a hajóban csak annyi van, amennyi volt.

A hajót beállították az ürülő helyre: ott kötötték ki, ahol ki szoktak rakodni.

A hajót nem kezdik meg a rakodássá: a hajót nem kezdik megrakni.

A macskát fölhajtsuk: a vasmacskát fölhuzzuk.

A magtári készletgabona elfogyott: a magtárban lévő gabonát már berakták.

Amind a hajó kiürült, felszöttük a hambár pallóját és tisztába tettük (kitisztítottuk).

* A népnyelvi bizottságnak előadója Balassa József.

Az egész terít megkapom: annyit raknak a hajómba, amennyit elbír.

Az emberek végképen nem iparkottak az kirakodássá: egy csöppet sem iparkodtak.

Behuzattuk a hajót: lovak segítségével bevontatták.

Csak most vésznek az hiányzó teher mennyiségű amennyi szükséges: csak most vásárolnak gabonát, hogy a kikötött teherrel rakhassák meg a hajót.

Elakatt a gőzös: a kis víz miatt megállott, mert féltek, hogy feneket ér.

Értesíjen gőzös felü: értesítsen, hogy mikor jön a gőzhajó.

Elütötte a timonyt: nekiment s szétroncsolta a kormányt.

Elütötte a farát: szétroncsolta a hajó hátsó részét.

Fenekit vágják: a fenekét készítik.

Fogott a macska: belefürödött a Duna fenekébe. Megfogta ám a macska.

Hajóknál rendébe van minden: semmi baj sincs a hajókon.

Halhéjra lészédni a köteleket: szépen lerakni.

Hónap megy a hajó köröszű (a városon keresztül).

Készen leszünk az ürüléssel: befejezzük a kirakodást.

Ködös időt és szeles időt hevertünk: ködös és szeles időben vesztegeltünk.

Leszalajtották a macskát: gyorsan eresztették a vízbe, (vagy általában abban az értelemben is, hogy) a vízbe bocsátották. Szalajcsátok lő a macskát. Hajcsátok fő a macskát.

Malmokra mennek v. kiütik a malmokat: gúnyos megjegyzés, ha rossz evezősök ülnek a csónakban.

Mégadta a terít: amennyi befér a hajóba, annyit rakodott. Az egész terít nem adja meg: nem rakodik annyit, amennyi befér a hajóba. Méglész az egész terim.

Megleptek a rakodássá: sokat rakodtak.

Még van a vájuba varrni való: a hajó oldaljárásán még mindig kell javítani.

Sok buzájuk van rakományra bemagtározva: a magtárban sok rakodni való buza van.

Szabadítsd meg a kötelet: oldd ki a kötelet.

Tart a kötél: erős a kötél.

Tennap dobták be a hajót: tegnap bocsátották vízre a hajót.

(Paks.)

TARCAI LAJOS.

Tájszók.

Hétfalusi csángó szók.

(2. közlemény.)

eltesz átvittén: eltemet. Arról volt a *szavazat* [szó, beszéd], hogy *eltették* (t. i. a földbe) az öreget: ki örökli a földjét?

kocódik: összekap, összeütközik, veszekszik.

hereg: másra zsörtölődik, ingerkedik, bosszankodik. Mind' *kocó-*

dott, heregett reám az anyósom, úgy hogy már nem tudtam tűrni, ott hagytam.

nyilatkozik (személytelenül): nyilik az idő, tavaszodik. Az idén azért drága minden, mert későn *nyilatkozott*.

forgalom: jó egészségi állapot, forgolódás. Hogy *legyengült*, hogy' *lesoványkozott* az az ember! Pedig még nem is régen olyan jó *forgalomban* volt.

elkárosodik: kárt vall, valami szerencsétlenség folytán. Én is *elkárosodám* a tehénnel, aki megdöglött.

hallszodik: hallatszik, hallszik, hallik. Úgy *hallszodott* a híre, hogy *immár* férjhez megy.

elvetekedik: ereje hagyja, megmerevedik, elromlik stb. Öregségemre úgy *elvetekedett* a lábom, hogy alig tudom mozgatni.

becsű: becsülés, becsület. Az öreget nem tartották *becsűbe'* a fiai. Nem becsülték, tisztelték.

hazakeveredik: hazakerül. Fiam is *hazakeveredett* a katonaságból.

rabigál, elrabigál: elrabolgat, elragadoz, elhord, ellopogat. Minden holmimat *elrabigálják* a háztól a rosszféle emberek.

műves vagy *műves nap*: munkanap, hétköznapi; dologidő.

bészakad: ebben az értelemben is: *betakarodik*. E héten ha szép idő lesz, mind *bészakad* a gabona a mező résziről (a mezőről) t. i. a learatott és keresztbe rakott, kalangyázott, behordani való gabona.

országol: ide-odaköltözik, vándorol; barangol. Nem jön ő haza; ma itt van, holnap ott van, mindig *országol*. Vagy: Tudja Isten, merre *országol*.

útramaradt: hajléktalan szegény.

Se háza, se földje, útramaradt szegénnyé lett.

megvizít: megvizésít, -nedvesít, -áztat. Az eső megvizítette *gunyámat*.

paraszt: bolond, örült. *Paraszt* ez, az istenadta, nincs tökéletes esze.

megparasztosul, megparasztosodik: megbolondul, megőrül. Búbánatomban csakhogy meg nem *parasztosodott* a fejem.

csap: pofon. Olyan *csapot* adott neki, hogy felbukott.

öl: piszkol, szennyez; *összeöl*: összepiszkol. A küsdég (kisdéd) *összeölte* magát, ruháját, mindenét a bölcsőben.

szőlő-csokor: szőlőfürt. Olyan szép *szőlő-csokrokat* láttam a kirkatban.

kegyelet: szivárvány.

ledarabol: lehurrog, letorkol, elhallgattat, úgy hogy szólni se mer. Mind' csak *ledarabol* a férjem, hiába szólok; de még szólni se merek.

merengye: elemózsia, eleség, mit egy vagy több napra mezőre, erdőre stb. szoktak tarisznyában vinni. Készíts nékem, feleség, *merengyét* egy-két napra, míg az erdőn leszek.

köppöl: csipked, kikezd (szárnyasokról inkább). A verebek ellepik a cseresznyefát s az érett cseresznyét mind *köppölik*.

kupa: írószer-tartó, iskátulya. Hoccide a *kupámat*, hagy' vegyem ki a tollszáramat és a *tollhegyemet* (penna), hogy írthassak.

leveszeked: leszíd, megfedd, dorgál. Mikor Éli értesült fiainak gonosz tetteről, *leveszekedte őket*, de nem verte meg.

lefalángat: ugyanoly értelemben, mint *leveszeked*.

ügyibe való: ügyes, életre való.

Ha *ügyibe való* ember volna, megélne a jég hátán is.

piacos: mutatós, jól-festő, tetszetős, szemre való, csinos stb.

Nem olyan *piacos* leány volt a Kata, hogy kaptak volna rajta a legények.

közbéli: közönséges, egyszerű, ala-

csonysorsú. Én, uram, csak amolyan *közbéli* ember vagyok, aki csak annyit tudok, ameny-nyit az iskolában, mint gyerek tanultam.

galy: göröngy; *galyos*: göröngyös. *számlik*: szántódik. Nagyon galyos a föld, nehezen *számlik*.

csiszánkodni: csuszkálni a jégen.

PETROVICS PÁL.

Más-más vidékről.

csepzi leány: szilaj, túlságos eleven. Szatmár.

csata: egy *csatába* (= izben) hozzáfogott az eső esni. Két *csatán* is esett az eső. Bátyu, Bereg m. Kisvárdá, Szabolcs m.

dencel: fetreng, hancúroz. Ez a gyerek reggel sokáig dencelt az ágyban. Bodzásujlak, Zempl.

fitri leány: fitringes, eleven. Szatmár.

gérádzik, gérázik, géredzik, gérezik: gyengén fagy. Szabolcs és Szatmár m.

hegedés: gyenge fagyás az olvadás után. Szabolcs m.

hergel: döngöl; *lehergel*: a magasra vetett ágy puha ágyneműit lenyomkodja. [Mezőberény.

hóbörtös: hóbortos, bolondos. *hírvad*: hervad a rózsa. Vásárosnamény. [Szatmár v.

in: a szekéroidal ina, zápja.

itillet: nehéz, zivatarosidő. Ugocsa, Szatmár m.

iveg: üveg. Déva, Bereg m.

kabát: női ruha, rokolya. Feketepatak, Ugocsa.

kankuriádzik: az abroncsot úgy elhajította, hogy csak úgy kankuriádzott. Hajdú m.

kasornya: 1. fazéknak való kötélke, háló, amibe az ételes edényt teszik s a mezőre kiviszik. Feketepatak. 2. kétágú fa,

melyen a szegények a hátukon hordják a fát. Uo.

kec: szénatartó az istállóban. Feketepatak.

kicki-kacki: cifra, rátarti, kackiás, kényes lány, asszony. Vámospércs. Hajdú m.

kacsabiri: kikeleti hóvirág. Galanthus nivalis. Bátyu, Bereg m.

kocska: akinek hibás a keze; ha csak egy ujja is görbe, már akkor a haragosa kocskának nevezi. Bereg—Ugocsa m.

kocátol: az ablak, ha nagy szél fú. Ugocsa m.

kolopol: a fejét ütögeti. Feketepatak.

kópiskál: farigcsál. Ugocsa m.

kupa: búzakereszt. Nagyszöllős, Ugocsa m.

konta hajú leány: akinek körben levágták a haját; konta ujjú: csonka ujjú. Bereg m.

lámpavíz: petróleum. Bátyu.

léhendék: ingó tárgyak; eladtuk a léhendéket: lovat, szekeret, bútort, mit. Szatmár v.

lipityánka: lapos ásó. Bátyu.

lóka: lóca, hosszú szé. Kisvárdá, Lónya.

sutyó: a sunyi, alattomos enyhébb kifejezése. Szatmár.

talapács: lomha, renyhe, ügyetlen ember. Pest m. északi részén, Vác, Szentlászló, Dány, Valkó.

távolvíz: folyóvíz; ellentéte: közel-víz: kútvíz. Nagykőrös.

tengelyvégszeg, tengelyvasszeg: a szekér részei közül való. Szatmár m.

tepet (nem tépet!) két napig hordott egy pár kapcát és már tepet rongy. Szatmár.

tiltó: zsilip. Vásárosnamény.

törttyű: apró kavics. Ávasujváros.

tündelevél: denevér. Feketepatak, Salánk.

tortyan: az eledel, mikor lemegy a gyomorba, persze hangosan. Tiszaföldvár.

űz: a juh párzik. Debrecen.

zabridál: ne zabridájj: ne alkalmatlankodjál fecsegéssel. Szabolcs m.

zok: beh *zok* ez a kenyér: keletlen, sületlen; *zok* a föld: összeszáradt, kemény a föld a szárazságtól. Szatmár v.

vajdúl: vau-vau hangot ad; a kutya egyet-kettőt vajdult előtem és felfordult (mérgecs eledelet nyelt le). Barkaszó, Bereg m.

vák: hánnyuk fel a vákot: hánnyuk ki az ázót. (Timár mesterségnél.) Szatmár v.

villálat: egy villára való bukó széna. Ávasujváros.

zsízsera had: Egy bihardiószege asszony mondotta: lármás gyerekserég. Sisera had. (Jókai. Egy az Isten. 4:81. 1885.)
ID. R. VOZÁRY GYULA.

Gúnynevek.

Herőce Jani, Csizik, Söreszemű, Sörelábú, Kanalas, Agár, Újfaluba pap kell (nincs bajúsa, csupaszkepű, azért kiabálják utána a gyerekek), Báró Picsom, Cúkor, Csutkás, Kecskés. — Szilaj Ecseki, Fakés Ecseki, Süket Ecseki, Vak Ecseki, Meszes Ecseki, Dallos Ecseki, Kadét Ecseki. — Zsidó csúfnevek: Göthös zsidó, Veres zsidó, Nallábú zsidó, Nyakigláb zsidó, Jó zsidó, Utósógaras, Nagyfogú zs., Mingyánlesz, Nemsokálesz, Háromfűlű (a fűlin egy kis kinövés van), Jószívű zs., Lülüs zs. — Egy félkegyelmű után ezt kiabálják: »Békát a nyakába!« Egy részeges koldusasszony után ezt: »Eladta a Márját, megitta az árát!« Egy halkofa után ezt: »Kata néni, elnyelte ken' a kefét!«

Szolnok.

RÉVÉSZ KÁROLY.

Népetimológiák.

Flórián-mész. Haladunk. A gyorsaság a fő mindenben. Még a mosónők is azon iparkodnak, hogy minél előbb meglegyen a kívánt — fehérség. Megvetik hát a jó öreg napot s a tudomány gyorsan ható eszközeihez fordulnak. Küldenek hát az üzletbe *flórián-mészért*. Miért? *Flórián-mészért*. Hát az mi? Utbaigazít a kereskedő: *Klór-mész*. A hangzás is kedvez ennek az etimológiának, de meg az is, hogy Flórián is vízzel bánik. Hát mért ne lehetne *Flórián-mész*? — Így hallottam Komáromban. —

SZTROKAY LAJOS.

Cseklész pozsonymegyei község tudvalevőleg egyik Árpádházi királyunk madarászainak, *cseklészeinek* szolgált lakhelyül, s innen is

kapta nevét: Cseklész, németül Landschütz (l. Herman Ottó és Csallóközi K. cikkeit: Nyr. 16:559). A nép azonban mitsem tud a történetnek ezen adatáról, hanem következőképen adja eredetét a félig el is tótosodott falu nevének. Mikor a törökök dúlták a hazát, Cseklészt még Fehérliliomvárosnak hívták. A törökök földig lerombolták. Aki kezük ügyébe akadt, megölték. Mikor kitakarodott a török, egy liliumvárosi legény fehér lovon, végignyargalva a kihalt falun, könnyező szemmel, vérző szívvel kiáltotta hogy: »Ami léssz, allész. Fehérliliomváros, csak nem léssz!« Ezóta hívják Csaklész, Cseklésznek. *Lucus a non lucendo.*

KALLÓS ZSIGMOND.

Kaszárnyai népetimológia: Van der Sloot-Valmingen: *Van só, van minden.* Dannenfeldi lovag Pittoni Miksa: *Dámaföldi lovas piktor Miska.*

BALOGHY DEZSŐ.

Székely egyveleg.

A székely ember esze nagyon tekervényes. Alighogy a zabolai grófnak gyermeke született, a falu népe máris találgatta, hogy mi lehet az újszülött: fiú-e vagy leány. De nem kellett sokat töprenkedni, egy asszony hamar kitalálta: »Se nem fiú, se nem lány, mer a kóntesz«.

A székely atyafi nem olyan mint az ártatlan beteg; nem vesz be mindent, még ha orvosság is. — Ha valamit elbeszél színek, jámbor pofával azt feleli: »Hiszem instálom«; azzal sarkon fordul s azt kérdi a szomszédjától, hogy hát te hiszed-e? — s erre ez csendesen kiböki: »Mert én aztán nem!«

Egy Gelence- (Zabolával szomszédos) községi székely egy a társai után kiáltót imígyen oktat: »Hangosabban kiáccson, mer' ők a vékony szót nem lássák, csak a darabost!«

A székely paraszt nem nagyon zita (telhetetlen). Sovány kosztját (étel, eledel) az útmutatón (kocsirúd) is elkölti, s nem kell sokat illogatnia (iddogálnia), hogy a férget (farkas) akár a pukkantóval (pisztoly) is le ne lőjje.

A székely nagyon gyanakvó és mindig óvatos. Ha kérdéssel fején találtad is a szöveget, akkor is igyekszik előle kitérni. Az az asszony, aki tejjel, túróval stb.-vel jön, hogy holmiját eladja, arra a kérdésre, hogy mit árul kend, azt feleli: »feljöttem«. A többit ki kell találni, vagy egy rakás kérdéssel agyonfaggatni.

(Zabola, Háromszék m.)

ERDŐS DEZSŐ.

Beküldött kéziratok. Gálos R. Nemzeti génusz. Erdővidéki tréfák. — Molnár I. Szólások. — Fekete J. Helynevek. — Cserna A. Irodalmi nyelvünk szókincséhez. — P. M. Zsuzsi feltörül.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

EGY ÉRDEKES MONDATTANI JELENSÉGRŐL.

— A ráértésről. —

Felolvasás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, 1905. ápr. 18-án.

Olyan nyelvi jelenségről kívánok szólni, amelyről a mondat-
tanban még eddig jóformán nem szóltak; legfőleg csak az ú. n.
hiányos v. kihagyásos mondatoknál, az ellipsziseknél s a
stilisztikában az alakzatoknál és a névmások használatánál érint-
tették régies, vagy ma már többé-kevésbé szintén el nem fogad-
ható alapon. Így a németeknél pl. érintette, de inkább formai
alapon Ziemer, Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der
Syntax c. művében (2. kiad. Kolberg 1883.) az ú. n. ellipszisek,
azaz a beszédbeli rövidítés és a görög retoroktól fennmaradt
ἀπὸ κοινοῦ, közös résszel bíró szerkezet lélektani magyarázatában.
Aztán Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte c. jeles műve 18.
fejezetében (3. kiad. 289. l. Sparsamkeit im Ausdruck) az ellip-
szisekről, a szavak és szócsoportok kiegészítéséről szólva; de mint
látni fogjuk, ő sem egészen modern fölfogással. A görög retorok-
tól egészen napjainkig a kérdés inkább stilisztikai és retorikai
volt; s a zeugma és ἀπὸ κοινοῦ alakzatok neve alatt fordul
elő az Iwan Müller-féle Handbuchban is a Lateinische Sti-
listik és a Rhetorik der Griechen und Römer megfelelő pontjai
alatt. (Vö. 2. kiad. 1890, és 3. kiad. 1900—1901. megfelelő pont-
jait, a jegyzetekkel.) Mint vizsgálataim után utólag jöttem rá,
érintett ide vehető példákat W e g e n e r is Untersuchungen über
die Grundfragen des Sprachlebens (Halle, 1885.) c. igen becses
művében, már igen elfogadható módon; de mintha azóta sem
vették volna észre az efféléket, művét meg mintha ebben az irány-
ban a németek sem ismernék.

*

1. Tréfából ismeretes az egyszeri tanulónak szüleihez írt
rövid és velős válasza, mely így hangzott: *Kedves szüleim!*
Megkaptam levelüket s kivettem belőle jó egészségüket és az öt
forintot. Itt a *kivettem* ige, mint tudjuk, egyszerre kettős (átvitt

és valódi) értelemben van használva; az utóbbi esetben mintegy odaértve, illetőleg ráértve az öt forintra is. Ennek a stílusbeli alakzatnak a neve görögül zeugma, kapcsoló v. fűző alakzat. v. ἀπὸ κοινού, közös résszel bíró szerkezet stb. A kihagyásnak ezt a fajtát nevezte nálunk pl. Kulcsár Endre A magyar stílus c. munkájában (1:253) ráértésnek s efféle példákat idéz rá:

Bede Gyurát viszik a temetőbe,
Szili Miskát egerszegi börtönbe (Népd.)

t. i. Szili Miskát *viszik* egerszegi börtönbe.

Én az ú. n. összevont mondatról írt tanulmányomban az efféle mondatok eddigi elemzését és elméletét is cáfolva,* ezt a ráértés kifejezést fogadtam el s azt a lélektani sajátságot értettem rajta, melynélfogva beszédünkben azt, ami két vagy több dologra közösen vonatkozik, ha már egyszer ki van fejezve, nem ismételjük, — csak ha nyomatékosan ismételni akarjuk. Vagy ha egy dologról valamit mondottunk, mivel az még fülünkbe cseng vagy emlékezetünkben van, a még élénk emlékezésnél fogva továbbra is értjük. Különben esetleg érdekes kétértelműségek, félreértések is keletkezhetnek.

Itt az efféle kétértelmű vagy félreérthető mondatokról s a velük kapcsolatos jelenségekről kívánok szólni lélektani alapon; s a ráértésen így itt én természetesen mást értek, mint amit pl. Simonyi ért a Pallas Lexikona 14. kötetében, hol ő a nyelvérzék működésének azt a jelenségét illeti e névvel, midőn egyes szóelemek, pl. a régi *-tv* főnévképzőben levő *-v* elveszvéen, jelentését ráértették a *-t-re*, pl. a *hit* szóban a régi **hitv* helyett. Vö. ma is: *hitves*, nyelvjárásilag *hütes* és *hütös-társ* is.

Kis tanítványaink füzeteiben s a napilapokban lépten-nyomon találkozunk ilyen mondatokkal: *Attilát az aranykoporsóba tették és színig töltötték keleti balzsammal.* (T. i. a koporsót; de itt úgy érthető, mintha Attilát töltötték volna meg). *A vaskoporsóba beletették Attila éneklő szolgáját, a mulattató bohócát és fegyverhordozóját és megtöltötték vérrel.* (Kit? mit? A fegyverhordozót vagy a koporsót? Itt úgy érthetnők, hogy a fegyverhordozót.) *A kollégium igazgatója, Tordai Szabó Gerzson uram a labancok elé ment s bocsánatot kért tőlük, a miért ők* (kik? a labancok? dehogy: az enyediék) *nem tartották meg a szavukat, hanem a házakban maradnak. A labanc vezéreknek mindig cifra neveik voltak. Két*

* L. id. munkámban a II. csoport mondatait.

vezérok volt (kiknek? a labanc vezéreknek vagy csak a labancoknak? természetesen az utóbbiaknak) ú. m. Treitzigfritzig és Bórembuk. Midőn Karassiy elérte Bórembukot, kikapta kezéből Gerzson urat és lerántotta a lóról (kit? G. urat vagy Bórembukot? — persze Bórembukot) és amint birkóztak, beleestek az árokba. (Kivel? G. urral vagy Bórembukkal? Természetesen Bórembukkal.) A két fűzfadorongot pedig feltűzték a patak partján, amely ma is megvan. (Mi? a patak partja? — vagy a két fűzfa? az utóbbit kellett volna értetni.) Vagy: A két fűzfahusángot, amellyel agyonütötték a labancokat, a patak két partjára tűzték, és az most is szépen virágzik. (Mi? a patak partja? Mert így arra érthetni.) Éppen így felsőbb osztályuaknál is: Jól megérdemelt babér koszorúzta volna Katona homlokát, melytől (mitől? homlokától vagy e babértól? mert így esetleg amarra is volna érthető) korai sírba szállta fosztotta meg.* Királyok, uralkodók bukása örökké izgatja az írók fántáziáját, mert azoknak (kiknek? az íróknak? mert esetleg így is érthetnők) csak nagyot lehet esni. (VIII. oszt. tanulóktól.) A király tudatában van annak, hogy a Tisza-kabinet helyzete tarthatatlan és hogy úgy ő (a király vagy Tisza?) mint a kormány tagjai sürgősen távozni óhajtanak. (Napilapból.)

Hiszen ezek hevenyészett, hibás mondatok, hallom az ellenvetést; az efféléket hibáknak mondják a tanárok s mások is. és kijavíttatjuk a tanulókkal. Igen, de magyarázatukat még eddig nem adták; pedig a kivételeket a mondattanban is megmagyarázhatjuk, anélkül, hogy ezzel polgári jogot akarnánk adni nekik. S ezek a példák is könnyen magyarázhatók abból a lelki működésből, a ráértésből, mint észrevehattuk. Ezek azért kétértelműek, hibásak, mivel nincs bennük ismételve valami, amire a világosság okáért szükség volna, vagy nem szabatos szerkesztésűek — s azért egyszersmind érdekesek.

Annál a ráértésnél fogva kétértelműek a mindennapi beszédben is az efféle mondatok: *Egészségére kívánom, légátus úr! Én is* — feleli a légátus. De kinek? magamagának vagy a gazdának kívánja? Véletlenül a gazdának kívánta s tán így mondhatta volna világosabban: *Én is N. N. úrnak.* — Ennélfogva

* Vö. Jókainál is: *Egy éjjel fölveré a rablót álmából paripája nyerítése, mely künn a kapubálványhoz volt kötve.* Népv. (Mi? a nyerítése? Tudjuk, Jókai is másként értette.)

tréfás az afféle is, amit némelyek az egykori debreceni, mások a kolozsvári emberre mondanak, ki azt mondta volna valakinek: *Ha ökör kell, itt vagyok én; ha ló kell, ott van az öcsém.* Tudjuk, hogy ő mire értette, hogy t. i. ő adhat el ezt, az öccse meg amaszt.

Ugyancsak a ráértés alapján érthető az az ismeretes tréfabeszéd is: *Hogy híják nálatok a taligát? Minálunk nem úgy híják, hanem tolják.* (T. i. így volna magyarosabb: Minek híják a taligát? Vö. Magy. Nyelv 16.) De ezen az alapon állította ki rólam is egyik tanítványom anyja igazolványban azt, hogy ekkor és ekkor a latin órát nem tarthattam meg, ahelyett, hogy fia mulasztását igazolta volna, mint ahogy tulajdonképen akarta. Az érdekes igazolvány eredeti helyesírással szószerint így szól: *Tekintetes Tanár Ur ezennel bizonyítom február 9-dikén a Latin órát orvosi meg vizsgálása véget nem tarthatta meg. Tisztelettel xy-né.*

E tekintetben érdekes és kissé furcsa pongyolább stílusban, régi íróknál, így pl. Kassai József Származtató s gyökeresző Magyar-diák Szókönyvében a magyar szókönyvírók neveinek felsorolásánál, az efféle: *20-dik Kresznerits Ferenc Szótár gyökérrenddel és deákozattal. Budán 1831. (meghalálozék 1832-ben).* Itt a központosítás is furcsa, s ez szintén elősegíti a ráértést (Kresznerits-szótár?) Legalább vessző v. kettőspont kellett volna az író és műve közé; de meg hallás után tán kérdehetnők azt is: ki halálozék meg 1832-ben? a szótár vagy Kresznerits? Természetesen tudjuk, hogy mit akart mondani Kassai.

Előfordul efféle furcsaság tanítványaink feleletében is. Pl. *Kazinczy Bányácskára költözött, elvette Török Zsófiát és elnevezte Széphalomnak,* mondta egyik diákunk nem régiben, s az osztály hangos nevetésre fakadt. Mert hát kit, mit nevezett el Kaz. Széphalomnak? Török Zsófiát és nem Bányácskát? Természetesen másként kellett volna szerkeszteni a mondatot.

Mint látszik, mindezek nemcsak stilisztikai, hanem egyszerűsmind szókötésbeli, mondattani sajátságok is, mégpedig mondatjelentéstani dolgok. Magyarázatuk pedig azon lélektani mozzanaton, a ráértésen s illetőleg az emlékezeten és azon képzetkapcsolaton épül föl, melynélfogva az elébb emlékünkből levőhöz, az említetthez kapcsolódik a vele nem egyező is. Mint ahogy alkalmazza ezt szándékosan pl. Sipulusz is humoreszkjeiben az effélékben: *Elismerem, hogy nagybátyámnak örök hálával és nyolc forint ötven krajcárral tartozom.* (Sip. humoreszkjei II. sor.

224.) S mint ahogy találta nekem egyszer írásban igazolni egyik futanítványom atyja, kinek úgy látszik sok lánya volt, hogy: *leányom, Lajos*, ekkor és ekkor hiányzott. Az afféle kapcsolatok is nemde komikusok és humorosak, mivel együvé nem tartozó dolgok kerülnek egymás mellé s értődik rájuk ugyanaz vagy értődnek egymásra.

2. De mondatelemzési s így szorosabb nyelvtani értelemben is nevezetesek e mondatok, mert más mondatok elemzésével is összefüggnek s tulajdonképen ezen a mondattani jelenségen épül föl az egyszerű és összetett mondatnak — hogy úgy mondjam — a szövete, a legtöbb belső, lélektani összefüggése s külső jelölésük is a ragokban, kötőszókban, hangsúlyban és hanghordozásban, szórendben stb. Nevezetesen, mint már az összevont mondatról írt tanulmányomban (II. csoport) kimutattam, így magyarázhatók az efféle ú. n. kihagyásos mondatok:

Várja szegényt, de mi haszna várja!
Odahaza a szép két kis árva:
Minden reggel kimegy az utcára,
Édes atyját de mi haszna várja.

Várja szegényt szerelmes szép nője,
Ki-kiáll a magas könyöklőre;
Fehér képét ereszti karjára,
Úgy zokog, hogy mégsem jön a párja

(Arany: Török Bálint)

Itt t. i. az előbbi versszakban a *két árva*, az utóbbiban *nője* (tkp. sz. szép nője) az alany; azokra értendők a további mondatok állítmányai is s azok az alanyok a további mondatokban nem kihagyva vannak, mint eddig tanították s tanítják ma is az iskolában és a nyelvtanokban,* hanem csak ismételve nincsenek, mert az értelem nem kívánja, sőt itt nem is lehetne. E két versszak utolsó mondatai (Minden reggel kimegy az utcára—, Ki-kiáll a magas könyöklőre—, stb.) csak a külön alanyra és állítmányra tagolódó tipikus mondathoz viszonyítva formai alapon látszanak kihagyásosoknak; valójában azonban nyelvtanilag sem hiányosak, sőt nem is kihagyásosak, mert az a rész ott

* Olyan formális elemzésre vö. különösen *Kalmár E.* Iskolai magyar nyelvtanát és A mondatrészek c. tanulmányát (Bp. 1904. különny., 36. l.)

nem hiányzik bennük s nem is tehető be ismét; különben is az alany a személyragban is kifejezésre jut alakilag is. S ezek a mondatok nem is érthetők félre, mint a fennebbi (1.) csoportbeliek a pongyola szerkezet vagy az ismétlés hiánya miatt.

Hisz ez természetes is, mondják némelyek. Igen ám, de miért nem tanították eddig is úgy? Hiszen ezek a mondatok nyelvtanilag is teljese k, mint ama fennebbi 1. csoportbeliek negative is bizonyítják, mert azokban csakugyan érzünk valami hiányt, ezekben azonban, mint egészen szabatosan és természetesen szerkesztett mondatokban — amelyek tehát mintegy a határon állnának e tekintetben — nem is »rejtett« és nem is »lappang« az alany (mint ahogy szokták mondani) hanem: továbbra is érthető, vagy: az állítmány továbbra is ráérthető. S nem kitéve nincs az alany, mint eddig mondták; hanem csak nincs újból odatéve, ismételve. Még kevésbé hiányzik, stb.*

Azon a ráértésen érthető az idézett két versszak egészen is Török Bálintra, ki ott a következő versszakban van említve; valamint érthető az egész költemény is rá, mint címre. S ezen az alapon érthető minden kihagyás nélkül az állítmány is előre pl. a Családi kör e két sorában:

Éhöket a nagy tál kívánatos ízzel,
Szomjukat a korsó csillapítja vízzel.

Vagy pl.

Álmodám tavasszal,
Szép derült virágos tavaszi napokkal;
Zöld berek aljában susogó szellővel,
Csevegő patakkal (Arany: Télben)

s nem mindenütt így: álmodám tavasszal, álmodám szép derült vir. t. napokkal, álmodám zöld berek aljában, álmodám csevegő patakkal, amint még ma is elemezik az iskolában s egyes nyelvtanírók, tudományos mondattanírók is. Mintha az embert is úgy boncolnák, hogy minden nagyobb testrészénél újra meg újra levágnák a fejét, ha ugyan volna annyi feje; vagy újra meg újra külön fejet és lábat keresnének ilyenkor mindannyiszor!

* Vö. mindezekre különösen az Összevont mondat c. tanulmányom, különnyomat 127, 129. ll. Ezeket itt nem tartottam feleslegesnek ismételni, minthogy az ú. n. összevont m. helytelen elmélete mellett az efféle mondatok helyesebb elméletét azóta sem vették észre.

E ráértés alapján értjük az ú. n. tudományos gramatikai, akarom mondani: formális logikai (de logikátlan) elemzés nélkül is az ilyen szívhez szóló dalt:

Oly szomorú a nótája,
De kevesen *értik*;
Csak( )kinek a lelke beteg
Vagy a szíve vérzik.

T. i. csak az *érti*, ami itt már inkább volna ismételhető, de nem kitéendő, mivel úgy kihagyottnak sem igen mondható; bár ez talán műdal s ennyiben inkább tudatos szerkesztésű. És ezen a lelki alapon értjük gramatikai magyarázat nélkül is az effélét:

<i>Csalom</i> a szemedet,	Piros két orcádat,
Te is az enyimet;	Te is az enyimet,
<i>Csókolom</i> a szádat,	Én is a tiedet.
	(Jókai: Népvilág ⁴ 185)

Vagy:

Szinyva mellett van egy malom,
Bánatot örölnék azon (uo. 173)

hol nem kell ismételni: *a malmom*; tehát a szó ismétlése nélkül mondhatjuk a névmást is.

Ép' így mondjuk pl.

Falu végén kurta kocsmá,
Oda rug ki a Szamosra (Pet.)

A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyiljék, ha jön a szép kikelet.

Egy árva szó sem beszél
Zsigmond győzedelmét,
Mind a világ, széles világ
Rozgonyi Cicellét. (Ar.)

Sőt effélékben sem kell ismételniünk azt a »közös részt«:

Ne mondjátok esküt, ha nem igaz hittel (Ar.)

t. i. ha nem igaz hittel mondjátok.

De ezen alapul az ilyen értelmezős szerkezet is minden »kihagyás« nélkül:

Szép szivárványt barna felhőn,
Nézte ábrándos fiú,
Egy sovárgó méla gyermek,
Kékszemű, de szöghajú (Ar.)

Ha ismét kitennők azt a »közös részt«: nézte, úgy járnánk el, mintha egy emeletes ház építésénél, a második emelet építésénél újra építnők még egyszer a fundamentumot, s így minden emeletnél újra meg újra. Ezen alapulnak az effélék is:

M e g k ö s z ö n i egész vidék,
Minden rangbéli emberek (Ar.: Év végén)

t. i. megköszönik; de az nem hiányzik, hisz a mondat is éppen olyan szerves, mint pl. az ember, akinek lelke szövi.

Épígy mutatja a tárgyas ragozás is az igén a már említett vagy említendő tárgyat külsőleg is amellettt hogy a ráértés alapján belsőleg is benne van a ragozott alakban, pl.

Indulok keresni fel a forrásokat,
Keresem, keresem rebegő szememmel,
És oh! megnyílt honfi szívekben lelem fel
(Ar.: Álom-való)

t. i. azokat a forrásokat.

Sőt más mondatrészből is lehet továbbra is érteni azt a képzelt »hiányzó« részt, pl. jelzőből s így egyszerű melléknévből is a határozót. »*A göcseji szövejtés és beszéd mód sajátosságait* most bővebben néked nem fejtegethetem, mert keveset vagyok *nálok*, mint nyelvvizsgáló pedig (minthogy ehhez éppen nem értek) még nem voltam *közöttük*« — írja Deák Ferenc, a haza bölcse, Vörösmartyhoz 1827-ben (Nyr. 18:128) — bizonyára nem gondolva, hogy ebben a bizalmas levélben is kereshetnének a gramatikusok vagy legalább is a stilisztikaírók stílusbeli hibát, nem éppen szabatos szövegezést, mint a politikusok a 67-iki törvényekben. Pedig ez az egyszerű bizalmas levél elfogadható lehet lélektani alapon. Aztán meg a nyelvérzék előtt, kivált a nyelvtant nem is ismerő népfia előtt, de meg önkénytelen beszédben és írásban előttünk, »műveltek« beszédében sincs különbség az ú. n. alanyi, határozói sőt, az állítmányi vagy más mondatrész »hiánya« között se; az a különbségtevés csak a gramatikusok találmánya. No meg az állítmányt inkább lehet még esetleg ismételni, mivel az mindig nyomatékosabb rész.

Értjük mi még tagadó mondatból is az állító mondat igéjét effélékben is: *Nem ismerjük őket, legfőlebb csak én.* (T. i. én ismerem.) Vagy értjük az egy szóból álló választ is: *Voltál-e tegnap ott? Igen.*

ERDÉLYI LAJOS.

(Vége következik.)

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

(Negyedik közlemény.)

XII. A két ragozás összezavarása.

Az ikes ragozás eredetileg visszaható és szenvedő értékű volt, pl. *végez: végezik* (= végződik), *hall: hallik*. Később, már a HB. idejében, az ikes ragokat arra is alkalmazták, hogy az igének tárgyatlan használatát megkülönböztessék a tárgyastól, pl. *Evec* oz tiluvt gimilstvvl (HB.); ellenben: Az te hazadnak zerelme *eeve [ëve]* meg engemet (JordC. 628); mint még ma is tárgy nélkül *eszik*, de pl. 1. vagy 2. személyű tárggyal *esz* (határozott 3. szem. tárggyal *eszi*). Ez a különbség azonban oly csekély volt, hogy hatását néha nem is éreztette a nyelvérzéssel, s már legrégibb kódexeink korában, a 15. században, találkozunk ilyen szabálytalansággal: *eszik engemet* (MünchC). — Hozzájárult az a körülmény, hogy különféle analógiás hatások miatt egyes tárgyatlan igék is, sőt egész igecsoportok idővel ikessé váltak. Így pl. már a 15. században *aluszon* és *fekszen* helyett azt kezdték mondani: *aluszik, fekszik*; ugyanakkor *örvendez, bolondoz* s más *z*-képzős igék helyett *örvendezik, bolondozik*-féle alakokat kezdtek használni. A 16. század óta *omol, fesel* helyett mindig gyakrabban mondogatták: *omlik, feslik* stb., továbbá *cseppen, pattan* helyett *cseppenik, pattanik*, és így tovább. Az ilyen igéket aztán ikesen ragozták végig, pl. *fekszek fekszesz fekszen* helyett *fekszem fekszel fekszik*, vagy *örvendezek örvendesz örvendez* helyett *örvendezem örvendezel örvendezik*. Mégis könnyen megeshetett, hogy ezek az ingadozások egy és ugyanazon nyelvjárásban, sőt egy és ugyanazon egyénnél is azt a következtetlenséget vonták maguk után, hogy pl. az egyik személyt vagy igemódot ikesen, a másikat iktelenül képezték. Láttuk pl. (a IV. szakaszban), hogy a 16. századi Bornemisza *feddik* mellett ugyanazon mondatban *feddjen* és *feddhessen* alakot ír, a 17. századi Illyés András egy lapon *meggyónsz* és *gyónjál meg* alakot használ. Ezáltal aztán lassanként meglazult az olyan igék fegyelme is, amelyeket nem illetett meg a kétféle ragozás: amelyek pl. a 3. személyben állandóan ikések voltak, az 1. és 2. személyben mégis néha iktelen személyragokat vettek föl, sőt hébe-hóba iktelen igék vettek föl az 1. s 2. személyben ikes személyragot. Ilyen szabálytalanságot még a 16. század kódexeiben csak egyet-

kettőt ha találunk, később, ugyanazon századnak nyomtatványai-ban is keveset, a 17. században már többet, de azért e századnak második feléig csak elvétve fordulnak elő. Mégis fontosak e két századból felsorolható példák, mert mutatják, hogyan terjedett lassanként a két ragozás összezavarása.

16. század: jel. mód, jelen idő: nem hazudozoc és nem *hizelkődec* senkinek (Helt. 50. fab.); — *megepedem* (rím-ben, Balassa Költ. 161) — üvölts, ki nem *fiazs*: clama quae non parturis (DöbrC. 308.; azaz *fiaz-sz* e h. *fiazol*, mert különben mindenütt ikesen fordul elő; persze lehetséges volt *fiaz* is, de csak mint tárgy-as ige, pl. *kettőt fiaz*, vö. *ell* és *ellik* III. szak.); *fol'amz* Orth. Hung. 10. NySz. — »*vigadhatol* nagy jó lakásodban« (Fortuna Szerencse ker. 7. sybilla, 11. vsz., így a 2. kiad. is*) — múlt idő: *cigánkoda* GörCs. Mátyás kir. 64. *meg nem mene* (RMK. 6:26, e h. *menék*, a *menik* igéből); *megh futama* Poncian. 42. és 49. (de *elfutamek* uo. 28, 156 és *elfutamik* 158) — *meg gyuladéc* a puskapor, Helt. Krón. 202 — beállló csel. Ahová menéndesz, oda mégyek, és valahol *lakándasz*, ott lakom (Kár. Bibl. Ruth 1:16, a BécsiC. *lakozandol*) — Mikor az új bor *meg auólandic* (Kár. Bibl. 1:654b., így MA. Bibl. is) — felszólító mód: *folamiac* Székely I. Zsolt. NySz. — *megmaradhassam* 1558. RMNy. 3b:23. — *erőkőgy* (és *tőrekeggyel*) 1545. LevT. 1:28. — *yewyel el* ÉrdyC. 672 tollhiba lehet *yewy el* helyett; *vigadgyál* Fort. Szer. ker. 8. syb. 14. vsz. és 10:26, a 2. kiad. is. »Serkeny fel ki aluszol, *ebredgyel föl* halalodbol« (1588. Monoszlai: Apologia 520; azaz *ébredjél föl*; nem lehet *ébredj-el föl*, mert Mon. az igekötőt nem szokta az igével egybeírni, még elül se). — Bel *telyen* én szám dícsérettel (KesztC. és KulcsC. 70. zsolt. 8. v., vö. *meg telyk* uo. 71:19; de talán tollhiba e h. *telyek*, mint a DöbrC. írja). Hová ő szent malasztjának miatta minket is *meltoztasson* vinni (ÉrdyC. 45, valószínűleg a minket tárgy kedvéért, de már LevT. 2:281 ilyet is olvasunk: ha Kd nekem *méltoztat* írni). *Váljon* 1555. LevT. 1:161 (az iktelen 3. személy, *vál*, csak sokkal később, a kuruc korban jelenik meg). »Hogj ismég feolde *wallion*« (testem, 1587. Felsőmagy. Múz. III. évk. 24). *Vajúdjon* (1560. rím-ben, RMK. 7:8). *Meg ne szűnnyőn* (Born.: Préd. 39b. NySz). *Nyájaskodhasson* (Fort. Szer. ker. 10. syb. 28. vsz.). — *Menyék*, azaz *menjék* e h. *menjen* (1562. Adatok Zala m. tört. 4:202). — Föltételes mód: Mikoron *lakoznaa*, kéré az úrfú (ÉrdyC. 643, tollhiba lehet e h. *lakoznaanak*, mert ez is beleillik a szövegbe). *Forgódna* (Bogáthinál, rím-ben, RMK. 3:413). *Fénylene* (Born. Préd. 36, id. PhilKözl. 13:121). »Ha valamidőn az Isten minket is *meltoztatna* . . . szenuedtetni« (Born. Préd. 291b, a minket vonzata lehet). Ha amit a sütő süt, Krisztus testévé *válhatna* (17. száz. Matkó, 1. NySz. Szólások). Semmiképen nem *kellene* megírnia Isten-

* *Vigadik* csak a moldvai csángóknál ikes, Nyr. 30:114.

nek képét (Monoszlai: Kép. 10; vö. kikhez *kelletneiec* ragaszkodniok, Monoszlai: Apol. 2; amaz = *kelletnéjék* $\times$ *kellene*). — *Kellenec*, azaz *kellenék* (Poncian. 20 = *kellene* uo. 272 $\times$ *kelletnék* 181, vö. *kelletik* uo. 38). Kevés idő múlván ily dolog történék, aratásnak ideje hogy *elközelgetnék* (RMK. 2:339). — *Tehető* igék: *kimenhet* (azaz menekedhetik, 1550 táján RMK. 5:25, a *menik* igéből, különben *menhetik*). Halállal nem *múlhat* (rímben, 1553. RMK. 6:106). Viszont szabálytalanul *ik*-kel: *fonnyadhatik* (Born. Préd. 237); ő maga is czac elég *ballaghatik* (Heltai Mes. A2b; vö. *ballaghat* uo. A3).

17. század*: jel. mód, jel. idő: én itt váltig *fürödök* 1607. LevT. 2:121. melyet én is meg *igyekezek* szolgálni 1609. uo. 161. *nyiloc*: patesco, és *patulico*: *fől-nyiloc* MA. 1611. (uo. *kinyilom*: patefio, *megnyilom*: hiasco, aperior; igaz, hogy a 3. személy is előkerül hébe-hóba *nyíl* alakban, 1. XI. szak.) *Merevedec*: obrigeo MA. Én hallgatással *műlok* azok mellől (1630. Rövid intés 6). Ha én halál előtt oly igen *félemlék* (rímben, Zrinyiász 5:87; de uo. 15:92 *megfélemlék* 3. szem.). Igen *bánkódok* és *busulok* (1686. LevT. 2:387). — Látjuk . . . hogy *el valz* (1618. Vásárhelyi Kerekes F. Epitaphion 13b; de néha a 3. szem. is *vál*, 1. XI. szak.). *El mulz* közzüllünk (uo.). *Bánsz* (e h. *bánol*, Balásfi). *Tűnsz el*, Zrinyiász 7:40; *kitűnsz* uo. 7:39 (így még többször is, bár a 3. szem. *tűnik* 10:61, *eltűnik* 4:71). Könnyen *bánhatsz* vele (Zr. próz. munk. 261). *Megszűnsz* a minket csodálástul (Czezl. Dág. 2:6). Hová *csaponsz* ki? (Czezl. Orsz. roml. 294). — Amikor az igaz bíró kezében *akadok*, nem várhatsz onnan többé megszabadulást (Czezl. Sion 526; Czeglédinek ebben a könyvében ez az egyetlen szabálytalanság). *Lészel* (1681. Pataki: Ez világ dolgai 5, 182 stb.); *teszel* (Thurzó Lev. 1:3). — Könnyhullatásom szememből *kifolyam* (versben, MA. Zsolt. 119:17). *Folyam* és származik (MA. Scult. 483). Az eszközök, aki által [a lélek] *dolgoz*, megvesztegetődnek és elfogynak (Zrinyi próz. munk. Horváth J. kiad. 202). Mindenkor foglalatoskodik; *dolgoz*, mint a hangya (Com. Orb. 230). *Ellenkez* 1664. (Sámbár: Orv. isp. 27; talán erre az analógiára: *különböz* uo. 105 stb., 1. VI. szak.). *Kimúl* 1691 (Matkó: Élő kenyér 34). Gyakran hordozkodó jószágban nem *gyaporod* (versben, Kisv. Adag. 377). *Méltóztat* LevT. 2:281. — Mult idő: Jó lovára ismét mint evét *fölugra* (rímben, Zrinyiász 13:17). *Érkeze vala* Hall. HHist. 3:31. — Sz. János evangelistát mikor *leborulék* az angyal lábai előtt [3. szem.], ostobául itiltem bálványozónak (1664. Sámbár: Orv. isp. 84). — Főlszólító mód: Mit . . . *cselekedgyek* 1616. Kopcsányi Pap M. Evang. 34. *elváljak* Zrinyiász 5:86. (vö. *elválík* uo. 2:25. *megválík* 14:93.) *bujjak* Beniczky: Ritm. 16. (1803-i kiad.) — *búj el* olv. *bújj el*, Zr. 14:87 kétszer (vö. *bújik* 4:85, 6:64 stb.) *ne feletkez* Megy. Zsin. 6:36. — *Dicsértessen* az úrnak neve 1605. (LevT. 2:115). *Hanyatlyon* MA. Scult. 629. *hanyatolyon* MonHist. Írók 23:588. *hasonlyon*, Pósházi.

* A 17. századi adatok közül egyeseket Kéki Lajos, Szeremley Császár Loránd és Tóth András volt hallgatóim szorgos kutatásainak köszönök.

Kedveskedhessen 1619. (Szepsi Csombor Istv. *Europica Varietas*. előb. 1). *Kívánja* halálát, hogy *eloszoltasson* és Krisztussal lehessen 1624. (Pázm. Kemp. 37). *Méltóztasson* segíteni 1624. (LevT. 2:35). Gongyais illendő mint *nevedggyen* előb (1625. *Consecratio templi novi*, Ajánl. 12; ötméretű vers). Jót *cselekedggyen* 1640. (Tasi: Préd. 90). *Lenyugodggyon* 1659. (Czegl. Megtért bűnös 130). *Bújon el* Zr. 8:50. Az Isten neve gonoszul ne *hallasson* (MNYil. Zsolt. 91). Mikor ő szent fölsége megalégli az mi nyavalyáinkat s végét adja azoknak is, Kgtek úgy *bízzon* 1662. (TörtTár 15:168, Vitnyédi Istv. lev.; de uo. 241: *bízhassék* ahhoz). *Mullyon* (rímben, Beniczky: Ritm. 44. 1803-i kiad.). *Megelégedhessen* (Szatm. Dom. 126). Istentelenség ne *uralkodggyon* rajtam (Illyés A. Rövid forma 91). — *Örvendjék* 1660. (Figyelő 1880. 9:154); *leggyék* Thaly: Adal. 1:231. Ha szíj, vonakodjék, ha madzag, *szakadjék* (*Actio curiosa*). *Megbocsájjék* a jámbor (megbocsásson, GKat. Titk. 325). — Föltételes mód: *Megbolondulnám* búmban 1605. (LevT. 2:115). Ha lehetséges, távol hallanám inkább rossz emberségeket, mint köztök levén, velők *morganám* (TörtTár 15:159, Vitnyédi lev.). — Adná Isten, hogy . . . az Isten igéje gonoszul ne *hallana*, ne szidalmaztatnék (Pázm. Kal. 222; g. ne *hallana* a későbbi kiadásokból, 1637 óta, hiányzik; vö. Mélotáiból való idézetünket: az I. neve gon. ne *hallasson*!) *Rágodhatna* (de már a másik sorban *rágodgyék*, Matkó: BCsák. 5, id. Nyr. 2:223). *Cselekedne* 1669. (Széchy Mária lev. LevT. 2:259). Igaz bíróhoz mint *illhetne* (GKat. Válts. 2:a4b). Melyhez . . . *bízzhatna* (rímben, Illyés A. Rövid forma 65). S így az én levelem *késedelmeskedne* 1675. (rímben, háromszor, Figyelő 1877. 2:153). *Értekezhetne* 1696. LevT. 2:400. — *Kellenék* (3. szem., mint már a 16. sz.-ból idéztük, LevT. 2. k. gyakran, pl. 97, 99, 256, 352, TörtT. 15:110 stb., Kónyi: Ábel 122 stb.; vö. *kelletnék* LevT. 2:214 stb.)* Az én uramnak is galibája *lehetnék* efféléből (Vitnyédi lev. TörtT. 15:68). Kicsoda az ki nem örvendeznek és *vígádnék*? (így, Mad. Evang. 441). — *Tehető ige*: 3. személye: Nem *eshet* veszélybe (Megy: 6. Jaj 6:37). *Adózhat* (Zr. Próz. Horváth J. kiad. 382).

Ilyen szórványos szabálytalanságot jócskán találhatni, mindazáltal azt mondhatjuk, hogy az ikes ragozásnak klasszikus kora körülbelül 1660-ig tartott. Először — mint idézeteinkből látni — Zrinyinél találunk némileg föltűnő számú következtelenséget. Tömegesen idézhetünk már ilyen eltérést egy Zrinyivel egykorú kéziratból, az 1663-i *Orvosságos könyvecske* című múzeumi kéziratból, mely valamelyik í-ző nyelvjárás területéről való: *mosdasz* 6. — *tíszel* 72. *víszel* 98. *szedel* 63. *öntöl* 90. — *fürödgy* 25. *czelekedgy* 39, 67, 73. — *szedgyél* 6. — Hogy vki túled ne

* A *kellenék* alakból lett aztán *kének*, *kenék*, *köník* Nyr. 2:474, 133 (*kének* 23:577), s végre *kék*.

tudakozzon, *hová* mígy 87. — Szintén tömegesen találjuk az efféléket Listi Lászlónál: *habzol* 372 (Olcsó könyvtár), *haboz* 305, *habzik* (a tenger) 482. — *lépik* 568, *lép* 497, *lépék* (3. szem.) 132, *lépe* 454. — *megütköz* (rímben) 346, *érkezhethet* 370; *izzadozik* 563 — *megnyíla* 433, *hadakoza* 440, *elese* 450, László *hajla* 515, (az ország) *hajlék* 535 — *késhessen* 232, *érkezhessen* 391, *kiágazzon* 533 — *alunna* 277.

Zrinyi a dunántúli, az OrvK. talán a felsőtiszai nyelvjárásban bizonyítja az ikes ragozás hanyatlását. Ugyanezt bizonyítja a palóc nyelvjárásra nézve Gyöngyösi István nyelvszokása. Gyöngyösi az első nevesebb író, akinél a két ragozásnak már majdnem teljes összezavarodását látjuk, vagy legalább annyi szabálytalanságot, hogy első tekintetre teljes fölfordulásnak látszik. Vegyük azonban szemügyre egy kissé közelebbről!

Őnála vegyest iktelenek és ikesek a jelentő mód 3. személyében:

omol és *omlik* (pl. *omol* Kemény J. II. 9:21, *omlik* Char. 41. NySz.), *romol* és *romlik*, *hajol* és *hajlik* (pl. *hajol* KJ. többször, de *hajlik* MV. 1:162, *meghajlik* 1:11 stb.), *oszol* (KJ. III. 4:35, 5:52), de *bomlik* és *ötlik*. — Iktelenek nála ezek a régi iktelen igék: *foly* (MV. 3:400), *egyez* (3:132), *álmodoz* (KJ. II. 1:37), *akadoz* (III. 6:47), *szakadoz* (II. 2:48), *repedez* (Cup. 1:82), *bádogyadoz* (Char. 1763. 111, de *bádogyadozik* uo. 112). De *-ik* nélkül írja a 3. személyben ezeket a különben ikes igéket is (l. a XI. szakaszt): *vál* és *elvál* (MV., de uo. *válik* is), *nyíl* és *megnyíl* (MV. 3:270, 329, Char. 1763. 114, de *megnyílik* uo. 158), *elmúl* (KJ. I. 4:59 stb.), *eltűn* (I. 2:11), *tűn* (Char. 114), *megszűn* (Cup. 101, Rupp kiad.), *esedez* (KJ. II. 1:38), *bujdos* (MV.), aki hozzá *folyam* (Char. 260), *futam* (MV. 2:245).

Többszörsz iktelen ragozással helyettesíti az ikeset a fölszólító s a föltétes módnak harmadik személyében, s ebből azt következtethetjük, hogy Gyöngyösi szülőföldje akkor már ezekben az esetekben nem tett különbséget a két ragozás közt:

elbujdosson MV. 1:127, *nevelkedjen* 3:413; *nyíllyon*, *szaporodgyon*, *tetszhessen*, *lassúdgyon* Char., *elvonódgyon* uo. 303, *kínlódgyon* 307, *teljen*, *nyíljon*, *játsszon*, *történjen*, *restelkedjen*, *bátorkodjon* KJ., sőt *szegjék* helyett *szegjen* Cup. 105 (Rupp kiad.) — *szűnne*, *tűnne* és *történne* MV. 3:369, *illene* 3:410, *futamodna* 3:272. *enne*, *esne*, *telne*, *telhetne*, *illene* (többször, *illenék* csak egyszer 168), *történne*, *emlékezne* Char., *telne*, *megütközne* stb. KJ.

Az elbeszélő mult 3. személyét hol ikesen, hol iktelenül ragozza Gyöngyösi. Példák ez utóbbira: *kimúla* MV. 1:298.

futamoda Cup. 87. (Rupp kiad.) *esedeze* Char. 1763. 54. *bús-koda* 89. *nevekede*, *öregbede*, *híresede*, *megismerkede* 154. *múla*. *ese* KJ.

A *-hat* *het* képző után is sokszor elhagyja az *-ik*-et: *telhet* (Palinodia 5. vsz.), *történhet* (Thököly ház. 18 és 85), *bízhat* (e h. *bízzhatik*, KJ. III. 4:20, de *játszhatik* KJ. III. 3:86).

Érdekes, hogy a szenvedő igéket rendesen mégis ikesen ragozza, talán azért, mert a nép az ő vidékén akkor már nem igen élt a szenvedő alakkal, tehát nem is változtatta meg a ragozását.* Vö. *vétessék*, *tétessék* MV. 3:364. *adassék*, *essék*, *várazkozzék*, *találtatnék* Char. stb. stb. (Itt-ott még ezek is iktelenek, pl. *veressék* helyett *veressen* Char. 1763. 74. *kellessen* MV. 2:304. *engeszteltetne* Char. 155. *vigasztaltatna* 301.) Természetes is, hogy a szenvedő igék ragozása nem igen változhatott, mert ha *veretel* vagy *veressék* vagy *veretnék* helyett azt mondták volna *veretsz* v. *veressen* v. *veretne*, ez már műveltető ige lett volna s akárhányszor kétértelművé tehetné volna a kifejezést. Már pedig a 16. században a szenvedő igék olyan sűrű használatban voltak, hogy előfordulásuk száma meghaladta a többi ikes igékét együttvéve, s még a verses munkák is hemzsegni tőlük. A 17. században már az irodalomban is csökken némileg a használatuk, az akkori élőbeszédben meg bizonyára ritka volt már, s ez is megkönnyítette és előmozdította az ikes ragozás hanyatlását, sőt úgy látszik az *-at-ik*-féle szenvedő igének ritkulása szükséges volt ahhoz, hogy az előbbi ingadozásból kifejlődjék az ikes ragozásnak teljes elhanyaglása.

Látjuk tehát, hogy mikor az ikes ragozás hanyatlott, először is a mód- és időjelek mellett s a *-hat* képző után tartották fölöslegesnek a 3. személyű ikes ragot. Ellenben fontos körülmény, hogy az első s a második személyben rendszerint Gyöngyösi is megőrzi még a két ragozás közti különbséget:

távozzom MV. 2:39. *megpihenem* Cup. 40. (Rupp kiad., vö. *pihenik* Fal. 142); *vajuszom* Palin. 42. vsz. *eltávozzom* Char. 1763. 167. *nem is szünöm* 244. *késem*, *sem iszom*, *sem eszem*, *esküszöm*, *törődöm* stb., sőt »mindent megcselekszem« Char.; *meg sem szünöm* KJ. I. 3:63. *elesem* II. 5:9. *sínlem* II. 5:29. *csalatom* II. 2:39. — *fogyatkozzam* MV. 2:185. *távozzam*, *mulatozzam* Char. 148. *gondol-*

* Ahogy ma azt írjuk *házuk*, *kezük*, de *látniok*, *kérniök*, nem *látniuk*, *kérniük*, mert ezek már egyáltalán szokatlanok az élőbeszédben, tehát nem is veszik föl az újabb *-uk* *ük* ragalakot.

kodjam KJ. ajánló lev. — *serénkedném* KJ. II. 5:29. — *megesküvém, igyekezém* Char.

léssz Char. 109. *léssesz* 93. stb. (sohase *léssel*!), ellenben *vesződöl, gyönyörködhetel* stb. Char., *gyönyörködöl* MV. 71. *megtartatol* KJ. II. 4:61. — *ne essél kétségben* Char. 12. *ne késsél* 26. *gyönyörködgyél* 254. stb.

Gyöngyösinek terjedelmes munkáiban alig egynehány helyen találunk az 1. s 2. személyben szabálytalanságot: Ha félholt volnék is és *megmenekednék* Char. 227. (az 1. személyben ezt az egyet találtuk, ezt is rímbe); — *bánsz* KJ. I. 4:3. most sem *szűnsz*-é Char. 135. (vö. a 3. sz. is iktelenül: *megszűn* Cup. 101.); *élhetel* Char. 157. (rímbe erre: *gyönyörködhetel*). — Nem találunk nála se *fürödök, igyekezek, se leszel, teszel*-féle formákat, noha már régebbi idézeteinkben is láttunk egyes ilyen példákat.

A 17. században már a nyelvtanírók se tudják pontosan megkülönböztetni a két ragozást. Pereszlényi ilyen paradigmákat ad: *múlom múlsz múlik, válom válsz válik, botlom botlasz botlik. fénylem fénylesz fénylik* (1682. Corp. Gramm. 500). Uo. 506 azt mondja: »Quaedam verba dupliciter habent 3. personam, ut *romol et romlik a romlok*! Kövesdi Pál kis nyelvtanában ilyen példák vannak: *gyönyörködök vel -dek, gyönyörkedel et gyönyörkedsz, gyönyörked* [!] *et gyönyörkedik* (1686. uo. 568—9).

Már a 18. században a két ragozás összezavarásában úgyszólván semmi korlátot nem látunk. A »Magyar hölgyek levelei« (amik e korból valók), továbbá Faludi. Bíró Márton, Orczy Lőrinc báró, Kazinczy, Dugonics munkái hemzsegnak a »szabálytalan« formáktól, nem is bizonyítékul, csak példának okáért kell idéznünk a következőket:

jelentő m., jelen i. *törödök* 1701. LevT. 2:434. *kérkedhetek* 1705. uo. 409. *dicsekedhetek* 1706. uo. 416. *fürdök* 1709. 372. *nem alhatok* 1709. 378. »keveset *ehetek, ihatok, alhatok*« 1710. 383. *bánkódok és búsulok* 420. sz. *tengődök* 1708. Thaly: Adal. 1:219. *fohászkodok* 1727. Thewr. Nyelvkincsek 29. *virágzok* 1741. Bíró M. Ünnepe V. *álmélkodok* Bíró M. Angyali szöv. 58. *panaszolkodok* Kónyi: Ábel 178. térdre *bukok* Kaz. Levelei 1:5. mint *illek én . . . ?* uo. 229. és Kaz.-Berzs. Lev. 202. *fénylek* 125.

megéledem, elevenedem: revivisco PPl. 1708. *olvadom* (rímbe) Amade: Vers.¹ 76, 156. *gyúladom* 181. *mozgom* Kaz. Lev. 3:212.

megcselekszsz 1720. László: Petr. NySz. *mosdasz* Bíró M. Angy. 143. »*fénlek fénsz fénlik, gyónom gyónsz oder gyónol gyónik, lakom laksz oder lakol lakik, múlom múlsz múlik, nyílok nyílsz nyílik, szokom szokol szoksz szokik, szököm szököl szoksz szokik, tűnöm tűnsz tűnik, válom válsz válik*« stb. 1760. Adámi: Sprachkunst 85. *eléged-*

hetsz Orczy: KöltH. 27. *kevélykedhetsz* Kaz. Levelei 1:368. *bévetődsz* Csok.

»te engemet *gyalázol*, elvesztesz« Mikes: MulN. 186. *keresel* 1720. László: Petr. 82. *léssel* Fal. 433. (*lészesz* 34.) *léssel* Bíró M. Angy. 69. *jutalmazol* 11. »man höret auch *olvasol* statt *olvassz*« 1760. Adámi: Spr. 84. *nézel* Orczy: KöltH. 74. »*keresel*, vásárolsz ennél is szebbeket« 120. *magyarázol* Bessenyei 1778. (id. TudGy. 1826. 1:8.) magadhoz *felviszel* Kónyi: Ábel 174. *késedelmezel* 174. *nevezel*, *végezel* Kaz. Lev. Berzs. 3, 43. *leszel* Kaz. L. 2:349. (1794.) Kárm. F. XXXVII.

mit *bánkódol* s mit *fáradol*? Bíró M. Angy. 58. (nótából idézi). Így *hagyl-e* minket... és *kiteszel* ezernyi veszélyre? Orczy: KöltH. 96. Annyira mit *gerjedel*? 96. melyeket látni *hagyl* Kónyi: Ábel 98. *kesergel* 125. *vezetöl* (engem) Dug. Szerecs. 1:119. 169. *megvetöl* 246. *hallgatol* 268. bort *emlegetel* Dug. Péld. 2:192. stb. jobban *gyógyítol* ezekkel Csok. Lilla 1:4. *választol*, *elárasztol* 3:40. *ijesztel* Vers. Phras. 13. *kimozgol* Mondolat Függ. VI. (33).

mult i. Ahol sok foglyoknak *kellete* meghalni, Mikes 85. lev.; *történe* 1741. Bíró M. Ünnepe IV. *kívánkoza* Bíró M. Angy. 41. *visszapironkoda*, *vetemedel* Fal. 633. *igyekeze* Orczy: KöltH. 203. *nyugova* Kónyi: Ábel 180.

beálló cs. *öltözend* Bíró M. Angy. 73.

fölszólító mód: *bánkódgyak* és *kedveskedgyem* (így) Bíró M. Angy. 159. *érközzek* Dug. Szerecs. 1:216.

hízz, *bízz* Bíró M. Angy. 68. *fohászkodgyál* és *fohászkodgy* 202. *ess* térdre 306. *iparkodj* Orczy: KöltH. 101. *szánakodj* Kónyi: Ábel 178. *ne tréfálódj* Dug. Szerecs. 1:124. *bukj* Kaz. Lev. Berzs. 234. *nyilj ki*, *kevélykedj* Csok.

vigyázzál Mikes: MulN. 274. *járjál* 1720. Thaly: Adal. 2:395. *tartsál* Bíró M. Angy. 53. *bírbál* 54. *nézzél* Orczy: KöltH. 93. »adjál, pajtás, adjál igaz feleletet!« 199. *ne ijedjél meg* Kónyi: Ábel 162. *menjél*, *tegyél* Gvad. RP. 151.

igyekezzen 1709. LevT. 2:370. *essen* 1710. uo. 380. *méltóztasson* 373. 410. 433. 471. »*teljék* kedve, *forgolódjon*, *serénkedjen*« (így) Fal. 274. *tessen* Orczy: KöltH. 43. *távozzon*, *hizelkedjen* Amade: Vers.¹ 95. 149. *szünnjön* Baróti SzD. Új mért. vers. 26. *tünnjön* 93. *kerestessön*, *öleltessön* (szenv.) Dug. Szerecs. 1:36. 412. *mondódjon* Mondolat¹ 30 Balassa J. kiad. (52).

me glankadjék Mikes: MulN. 105. »*nevelkedgyék*, *terjedgyék*, *öregbedgyék*« Bíró M. Préd. B2. »*lehessék* oder *lehessen*« 1760. Adámi: Spr. 83. *vigyázzék* kegyelmetek 1763. Thomas: FrGram. 2:12. *adjék* kegyelmed nékem bort 79. *virradjék* Dug. Szerecs. 1:363. *legyék* Dess. Lev. Kaz. 2:107.

föltétes mód: *én vendégeskednék* 1768. PhilKözl. 28:457. Adámi már 1760-ban így ragozza: »*innék* *innál* *inna* oder *innám* *innál* *innék*« (60), de csak: »*fáznék* *fáznál* *fázna*, *érkeznék* *érkeznél* *érkezne*« (62, 63); és a *tetszene* alakhoz megjegyzi: »man sagt auch *tetszenék*« (82). — *enne* Fal. 582. *igyekezne*, *édesedne* Bíró M. Angy.

115. *vergődhetne, menekedne* Orczy: KöltH. 8. *esne* Dug. Szerecs. 1:259. 388. *öltözne* Kaz. Lev. Berzs. 52. *készítődne* Mondolat 41 (56).

Tehető igék: *nyughat* Thaly: Adal. 2:119. *megtörténhet* Fal. 345. Kaz. Sall. 104. *vetemedhet* Orczy: KöltH. 79.

SIMONYI ZSIGMOND.

TÁRGYAS IGÉK TÁRGY NÉLKÜL.

Tudjuk, hogy a tárgyas és tárgyatlan (tranzitív és intranszitiv) igéket nem lehet mereven egymástól elkülöníteni, hanem számtalan átmenet van köztük. Ezt az igazságot már Brassai Sámuel fölismerte, mikor a következő sorokat írta (A magyar mondat, II. értekezés 28. l.):

»A szorosán vett activum és passivum nem elszigetelt vagy tátongó hézaggal elválasztott ellentétet képeznek, hanem csak szélső — helyesebben végső — tagjai egy oly sornak, melynek cikkezetei csaknem megkülönböztethetetlen átmenettel kapcsolódnak egymásba. Jelleges és, mint ilyek, elkülöníthető tagjai ennek a sornak: a *kiható, cselekvő, közép, belszenvedő, külszenvedő* nevekkel bélyegzett igék. Gyakorlatban és alkalmazásban könnyű dolog e rovatok akár-melyikére kifogáson kívüli példákat lelteni; de nehéz ám olyat, amely kirekesztőleg csak egyikökre tartozzék. *Ád* ugyancsak tisztán *kiható*-nak látszik, s mégis használhatni tárgyeset nélkül, p. o. midőn egy valakit jellemezve azt mondjuk: ez s ez soha sem *ád*, hanem mindig csak *veszen*. *Lát* is *kiható*, mégis midőn valakinek, — könnyen képzelhető esetben, — azt feleljük: *látok én, nem vagyok vak*, csupán *cselekvő* lesz. Ilyen *eszik* is és teméntelen más. Hogy való-sággal pusztá *cselekvő* értelmet váltanak, kitetszik abból, hogy nemcsak elhagyjuk olyankor — per ellipsim — a tárgyat, de nem is gondoljuk oda sem általában, sem különösen. Megfordítva *jár* tisztán *cselekvő* igének látszik; úgyde *járjuk az országot, járjuk a templomot, járjuk a táncot, járjuk a kamarancát*, stb. *Ül* közép ige, s nemcsak a tőszomszédjába, hanem a harmadikba is átesap, midőn azt mondjuk: *jól üli a lovat*. Ekkor világos *kiható*, valamint ebben: *lóra ülök*, szintoly világos *cselekvő*. Hasonló *áll* és *alszik* is, mire könnyen gondolhatni példát. *Készül*: e mondatban *útra készül*: *cselekvő* ige; holott ha azt az értelmet adjuk neki, hogy *készíti magát*, mint p. o. ebben hogy: *készül a ruha, bútor vagy egyéb*, valódi *belszenvedő*; de hogy miben különbözik belértelme a *készítettetik* *külszenvedőétől*, mástól várok oktatást.«

Hogy milyen messzemenő változások történhetnek ezeknek az igeosztályoknak a használatában, semmi se bizonyítja inkább, mint hogy a *szenvedő születik* ige több vidéken *cselekvő tárgyas* igévé lett (*két gyereket született, megszületti a gyereket*, l. MTsz.)

mert jóformán egyetlen fönnmaradt szenvedő ige volt és műveltető *szület* igét érezték benne, el is vonták belőle a megfelelő *szül-ik* igét 'születik' értelmében (l. MTsz.).* Továbbá, hogy visszaható igék is fölvehetnek néha tárgyat, pl. *birkozik: lebirkozni valakit, vesződik: átvesződi az életet, vetkezik: minden emberséget levetkezett, nyájaskodik: »Te még a harcot is kinyájaskodnád lelkemből«* (Vör.), *káromkodik: elkáromkodja magát*. (Sok ilyen példát csoportosított Simonyi Nyr. 15:107: Visszaható ige tárggyal.)

Számtalan esetben megfigyelhetjük a tárgyatlan és tárgyas használat váltakozását. A tárgyatlan igéknek tárgyassá válása ősrégi, folyton ismétlődő nyelvi folyamat: *Isa es nem igg ember mulchotia ez vermut* (HB). *Kevet ezt igen erile* (követ ezt igen örülé, Pann. ének). *A tengert járja a hajó*. Stb. stb. — De ennek az ellenkezője is elég gyakran megtörténik, hogy t. i. a rendesen tárgyas használatú ige bizonyos esetekben tárgyatlanná válik. Ennek az úgyn. abszolút használatnak a lélektani okaira igen helyesen rámutatott már Szilasi Móric (NyK. 24:430):

»Az átható ige abszolút használatánál is jelen van az objektum képzete, melyre a cselekvés kihat, de mivel magától érthető, elmaradhat. Lehet pedig ezen lappangó objektum:

a) Általán cs, meg nem határozott, pl. *A nap éget. Solurit* (homines, omnes res). *Die Sonne brennt, sticht*.

b) Vagy ellenkezőleg pontosan meghatározott, ami minden választást vagy kétértelműséget kizár, pl. Bérésekkel *gyűjt, kaszál* egy sorban (Arany). *Appellere* sc. navem: *kikötnek*. *Movit* sc. castra, vö. Ez a ló jól *indít*. *Solvisti* sc. pecuniam, vö. *fizessünk, zahlen*.

c) Legpontosabb az objektum, midőn az maga a cselekvő alany, tehát könnyen elmaradhat, pl. *Úgy mutatta* (t. i. magát), mintha észre sem venné (Arany). Jól *mulat* a dolgon (vö. *mulat* a régi nyelvben átható). Inkább *szaggatnak* (t. i. magukat) az udvariságra (Fal.) *Dolor relaxat* (sc. se). *Brevi praecidere, comprehendere*: sich kurz fassen, vö. Menge: Repetitorium 29.«

Csoportosítsuk mi is e hármas szempont szerint az itt következő példákat:

a) Okosabban *tennének*, ha hallgatnának (Szarvas G. Nyr. 2:395). — Mikor nem akar is vmit megadni, legalább emberségesen bocsátja el a kérőt. Nem úgy mint azok, akik nem is *adnak* [t. i. semmit], mégis dérrrel-durral adják ki a választ (Mikes 166).

* A régieknél a szenvedő alakú *méltóztatik* ige is tárgyassá vált: *Ha méltóztatta ezeket tenni. Az emberi nemzetet méltóztattad felvenni*.

lev.). Addiglan *adott* füleimbe felőle, hogy szemre kívántam ezt a világ csudáját (Fal. 197). »Minden cselédinek *hagyott* [t. i. vmit]. Énnekem ötezer német forintot« (Mikes 113. lev.). — Vess az ebnek, nem harap meg (Közm.). Aki tőled *kér* [t. i. vmit], *adj* neki (Máté ev. 5:42. Kár.). Ha *hoztál*, bájöhetsz; ha nem hoztál, kinn maradhatsz (Kovács P. Közm. 103). Ha gyüttök, lesztek; ha *hoztok*, esztek (Közm.). — Jobb hogy ne *fogadj*, hogynemmint fogadj [vmit] és ne tejlesíts[d] be (Kár. Bibl. 1590. 626). — Nézte, *kutattak* (Orosháza, Nyr. 4:422). — Jól *fog* az én kardom éli (Tompá 2:297). Ez a kés jól *fog* (t. i. mindent, amit vágnak vele) CzF. Az epigramm majd nyíl, *talál* hegyével! majd pallos, *talál* élével (Vitk. 1:121). Az éh szűnyog jobban *csíp* (mindenkit, az embert, Kovács P. Közm. 115). A ló *rág*. Az ökör *öklel*. *Ütök* ám! *Dobálnak* a gyerekek (vö. *dobálódznak*). Ez épen akkor ért valamelly faluba, midőn Insurgenseink egy grófnak kastélyában *öldöstek* (Kaz. Levelei 1:304). — Érte *küldtek*. *Küldj* orvosért! Mikor már *hivogattak* a királyi lakodalomra, [Anyicska] egy levelet írt a királynak (Arany L. Népm.¹ 78). *Tudok róla, hallottam felőle*, ezeket hibáztatja Imre S. (Id. és hib. szól. 132). A régibb nyelvben úgy látszik csakugyan nem fordulnak elő. (Vö. *Soha oly fejedelmet nem hallottam*, kinek csak az olyan szolgálat esett volna kedve szerént . . . Pázm. NySz. Ma azt mondjuk: soha oly fejedelemről nem hallottam. — Vö. még: Senki ez dologról *semmit* nem tudott. MargL. NySz. Én soha jó napokról *semmit* nem tudok. Kárm. Fanni. Míg *valamit* nem hallok az . . . uram felől. PeerC. stb. Simonyi: MHatározók 1:149). De már Arany azt írja: Halljak felőled! Haml., MHat. 2:137). S a nép is: Aki azt nem látta, semmiről nem tud (Veszprém m. Nyr. 6:418). — A vádlott nem *vall*. A kérdésre nem *felel* stb. — A te szemed *lát*, s mégsem látod, mennyire sülyedtél (Csiky G. Sophokles). A vak nem lát, a süket nem *hall* stb. — *Tódt* hozzá: füllent (Nyr. 15:279). *Ne bővíts!* ne hazudj (Szék., MTsz.). Csak *ne nagyíts!* (Győry V. Havi Szemle 1:144). *Ne újíts!* (Volf Gy. Nyr.). *Túloz* stb.

Boldogság olyanokkal lenni, kik velünk egyenlőn *érzenek, értenek!* (Berzsenyi; Kaz. és Berzs. Lev. 77). Némelly embernek eszébe sem jutna, hogy *szeressen*, ha nem hallotta volna, hogy más *szeret*: Il y a des gens qui n'auraient jamais été amoureux s'ils n'avaient jamais entendu parler de l'amour. (Kaz. Roch. 52). Ne szóljatok bizalomról: Nem *szeretett*, ki nem *féltett* (Tóth K. Költ.¹ 211). Népies szólás: ő *ott* nagyon *szeret*, én nagyon *szerettem* Brassóban (t. i. lenni, tartózkodni, lakni). — Az Isten nem siet, de nem *felejt* (Közm.). Ne *ítélj*, hogy meg ne ítéltesse! Míg *kétle* a bölcs . . . (Arany: Széch. eml.). — Egy rózsáról pók szí mérget, s a méhecske lépes mézet, ebből kiki *érthessen* (Amade Vers. 174). Okos ember kevésből ért (Miksz: NemzUr. 237). A kisdéd, amint *ért* s figyelni kezd (Tompá: Haldokló mellett). Gyermekek nem szabad *akarni*: Kinder dürfen keinen Willen haben (Kaz. Munk. 9:13). Fegyvere most a pusztá kar, ereje nincs, de ő *akar* (Arany: Katalin 13). —

Oly hadvezér, ki erején föllyül *mer* (Kisf. S. Dobozy). — Egy bolond *kísért* körültem; ijeszt s boszant (Rákosi J. Cymbeline 2:3). Bar-mokká teszi az embereket. Bolond örömré, bujaságra *gerjeszt* (t. i. bennünket vagy mindenkit; Fal. 603). De a színész végzete nem a szőlővesszőé, melynek nedve *maradékról* maradéokra száll, hogy élvez-zék és *lelkesítsen*, hanem a virágé, mely egy rövid tavasz után elhervad s illatát nem éli túl (Gyulai: VSzin.). Míg az ajka *vigasztalt*, a lelke sírt. (Baksay: GyÖ. 2:315.) Annál nagyobb a vész, mely Bánktól *fenyeget* (Ar. Próz. 229). Haraggal csikorítá öklét s a légbe *fenyegetett* vele (Abonyi: A mi nótáink 3:61). Ketten voltak a béke legnagyobb akadályai: Brasidas nemes ambitióból; Kleon, hogy jobban gonoszkodhassék és *rágalmazhasson*. (Arany: Arist. 1:321). Cupido is intett, hogy ezen tekintet már szeretni *kintet* (*kényszerít*, kényszerít, t. i. mindenkit, az embert, Gvad. Pösty. fürödés 37). Írni, beszélni *tanítsz* magyarul, jó földim (Vitk. 1:136). — Ahol csak föllép, mint a nap, *derít*, *munkára kelt*, *idomít*, *ösztönöz* (Tóth K. Költ.¹ 427). — Az író arra *utal*, [t. i. minden olvasót], hogy . . . — Az franciai generális még eddig ha mik voltak is, csak *reám halasztott* (Tököly Lev. 27; azaz reám utalt; vö. NySz.: »Az úr az aratást barátira *halasztotta*«, azaz hagyta Pesti G. »Ábrahám példájára *hallaszt*« azaz utal bennünket, Madarász 17. száz.).

Rajta veszte (Fal. 910; vö. száz koronát vesztett rajta). Volt-e oly nemzetség, aki téged megvert? Kardod minden ellen diadalmason *nyert* (Gyöngy. MV. 1:2). Minúciusz nagyon *vesztít*, helyette is *győz* Fábiusz (Ungv. Tóth L. Versei 38). *Szerezzen, ne csak költsön; takarjon, ne csak ontson* (Fal. 86). A lány tárogató sírt mindenütt, hol magyar *bírt* (Népk. Gyüjt. 2:169, kuruc dal), Te messze *bírsz*, s nagy birodalmad nem tud éjtszakát (Vör. Cs. és T.). — Zöld kor, virágzó elme, tiszta szív, a legnagyobb jók mind azok között, melyekben a természet *részesít* (Ungv. Tóth L. Versei 25).

Műveltető igék (vö. az eddigi idézetekben is *kéntet*, *gerjeszt*, *halaszt*, s l. a b) alatti műveltetőket): Sem predikáljon sem *gyón-tasson* (RMNy. IIIb. 114). Mind ez országban széllal [széjjel] *égeté-nek* (Born. Ének. 150). A basa oly nagy szorgalmatossággal *vigyáztata*, hogy ezeket a latrokat mind megfogatá (Mikes: MulN.). Nyaktúl talpig *veret* a' Török (Dug. Példab. 20). Éjjel kellett a doktorhoz *futtatni*, hogy jöjjön konzultálni a kis beteg felett (Jók: Apja fia 2. fejj.).

Azonban ez az abszolút használat, amely egy-egy általános tárgy kihagyásából fejlődik, a magyar nyelvben nem terjed ki annyira, mint pl. a németben. A *lelkesít*, *kísért*, *fenyeget* igék abszolút használatát egészen természetesnek találjuk, mégis szokatlanul, idegenül hat ránk az *unszol* igének ilyen használata: »Az őrző onszol:monet« (Comenius: Vest., NySz.). »De most egy mást, kedves Kálmán! (Így unszolt a társaság.)« Kisf. S. Somló 1:52. Az abszolút *szeret* igéhez Kazinczy óta egészen hozzá

vagyunk szokva, de különösen érint a rokonértelmű *kegyel* igének hasonló alkalmazása: »Szellő enyelge, hullám játszva zsonga, — látszik, hogy itt az égiek *kegyelnek*« (Greguss Gy. Lúziád 17). Szokatlan a *gyötör* abszolút szerkezete Aranynál: »Amit szorongó keble sejt, *borzaszt, gyötör, kétségbe ejt*«; és Arany Lászlónál: Kiönti boszuságát, mely kebliben *gyötör* (Délib. h.¹ 20; a tárgy a helyhatározóban lappang). A *szab* igéé Dugonicsnál: »Talán azt gondolod, Knémon! hogy ravaszsággal éltem. *Ne szabj reám ezen mértékkel*« (Szerecs. 1:319). Még szűkebb körre szorítkozik az igék kötő igéknek ilyen szerkesztése. Noha pl. mondjuk: *elküldtek értem* (t. i. vkit),* mégis megütközünk Jókainak ezen a mondatán: »*Példájok nem hogy elriasztott volna*, hanem követőkre talált« (az északi sark kutatóiról van szó; Fekete gyémántok). — Már Imre Sándor és Komáromy Lajos hibáztatták a *figyelmeztet, emlékeztet, értesít, tudósít, óv* igék tárgy nélküli használatát.** Komáromy az mondja: »Gyakran olvasunk lapokban ilyeneket: arra *emlékeztetünk*, fontos eseményről *tudósítunk*. Ez mind germanizmus. A német használhatja az *aufmerksamkeit machen, erinnern, berichten, warnen* állítmányokat tárgyi vonatkozás nélkül, de a magyarban a megfelelő igék áthatók, s ha tárgy nélkül használjuk őket... erőszakot teszünk a nyelvnek egy tiszta, világos törvényén.«*** Ő és később a Nyr. szerkesztősége ilyen kifejezéseket ajánl: *fölvívjuk v. irányozzuk a figyelmet, emlékeztetbe hozzuk, fölemlítjük, tudomásra juttatjuk, tudatjuk, tudtul adjuk* (vö. még *hírt adunk*). — De az olyan körülírásokat, minő *emlékeztetbe hoz, tudomására hoz*, mások hibáztatják mint német körülírások utánzását (l. Riedl Fr. Nyr. 26:98. Simonyi: Helyes magyarság 63).

b) Sokkal gyakoribb az olyan tárgy hiánya, mely határozott és magától értetődik, úgyhogy nem lehet kétértelműségtől tartani:†

* *Eltart a föld*, csak legyen aki művelje (Dug. Példab. 299). Ehhez azt gondolhatjuk, hogy *eltart bennünket*.

** Imre S. Szépir. Figyelő 2:147 és Idegen és hibás szólások 132. Komáromy L. Nyr. 2:259—262. Vö. még a Nyr. szerk. cikkét 4:242—4.

*** Komáromy szerint ez a törvény abban áll, hogy az általános külső tárgyat egyáltalán nem hagyhatjuk el a magyarban (ő csak az itt b. alatti említett esetekben engedi meg a tárgy elhagyását). Ez a törvény azonban ilyen terjedelemben nem áll, mint a) alatti idézeteink bizonyítják.

† Jobbára ide tartoznak a MNyelv f. é. 262. lapján felsorolt példák.

Szánt, kaszál, gyűjt, kapál, trágyáz stb. *Terít, takarít, söpör, fűt, mosogat* stb. *Varr, köt.* Barna kis lány maga *mos* a kútnál (Arany-Gy. Népk. 2:41). Kimegy a konyhára, ott *mos, szárít, mángorol* (Baksay: GyÖ. 2:289). Ekkor felhivaták a falus böcs asszonyt, s ez azolta itt *feresztget* (Kaz. Levelei 3:224). Aki jól *ken*, jól hajt. (SzD. MVir. 16). *Falj* mán no! (Szék., Udvarh). *Nyelnek* ám már emberül! (Arany: Arist. 3:169). Ha az orrunk alá *hánytunk* (Nyr. 2:514). Viszont: *hány* = okád. — Egyik kocsis *adni* akart a lónak (Arany L. Népm.¹ 14). *Bevesz, bead, rendel* neki (t. i. orvosságot). — Reszkessetek tőlem, majd *adok* én néktek. (Cseng. Catullus 82). Kész-e már a Toldi, hé? iparkodj, mer' *a saraglyádba hányok*, ha Pestre jössz (Pet. Arany Lev. 1:135). Majd az alfeledre *hányok* Ball. Egy kemencébe *hánynak* (Dug. Példab. 64). Ne rázd azt a fát, amely magától is hullajt (Nyr. 18:523). Egy nő: Én szoltam vón' csak azért is. Tanácsos: *Kaptál is volna*, ha nem hallgatsz (Arany: Arist. 2:353). — Mély tengerbe léptünk és ha nem *fogtunk* is eddig, legalább *zavartunk* (Fal. 851). — Hegynek *hajts*, vögynek *tarts* (ha valaki sokat futtatja a lovakat, Nyr. 9:224). Ha nem jönnek, hát megyen ő, Ha kell, Stambul falához, S fogja magát, *kantároz* (Tóth K. Költ.¹ 41). — A ló *kapál* (és *-ja a földet*, NySz). A medvék nem *indítottak* (Merényi: Sajóv. népm. 2:100). — *Üt* az óra. — *Koccintani* (a poharat, így ném. *anstossen*, cseh *přiraziti* stb.). — Töltetlen puská nem *hord* messzire (Miksz. NemzUr.¹ 16). — »A Vészmadár büszke vitorlaszárnnyai lecsüggedtek s leffegni kezdtek. A kormányrúd nem *fogott*« (Endrődi: Szélcsend alatt). — Aki *fölteszen*, játszani is kell annak (Erdélyi J. közm.). A törökök *győztek*. Bástyán az őrvitéz, ha *vált*, szóltan tovább megy, nem kiált (Ar. Katalin 1).

Én mindenben az Kd jó tetszésétül *várok* (LevT. 2:204). Illetlen azt kívánni, hogy Isten mi-töllünk várjon és a mi akaratunk után járjon (Pázm. Préd. 259). Aki mástól *vár*, szomoruan jár. (Nyr. 6:83. 1:326). Okos nem vár szerencsétül (Erd. Közm.). — Le nem nyommasztja semmi inség, *időtől, alkalmatosságtól vár* (Fal. 587). Intvén az öreg urat, *hogy időtől várna* (632). *Várjunk az időtől* (839). Nem tehetek mást, mint várok az időtől s eseményektől (Arany Élet. 176). — Az ágyom már husvétra *vár*, (gyereket, Nép).

Nsgdtul *akarok értenem*, mibe kelljen megmaradnom (LevT. 1:12). Arról... uramtól is *bővebben érthet* (Tököly Lev. 19).

Dönt (vmely ügyben, e. h. eldönti az ügyet). Részére *dönt*e már az égnek atyja, mert nagy kegyelmesen *billent* feléje (Greguss Gy. Luziád. 16). *Magyarázott* Detre, figyele a másik (Ar. B. H. XI. é.). S amint tovább így *fejteget* (Gyulai Költ.¹ 159). Ha a paraszt ember az ő Papjának hiszen, *érdemel* azzal (Pós. Igazs. ist. 2:263). A kisasszony fölötte szerencsésen *választott* (Kaz. Kényt. ház.¹ 139). Elégülj meg, vidulj fel s *ünnepelj!* (Tompá 3:265). Hol ünnepelsz te most? (uo).

Néha belső tárgyat lehetne az ígéhez gondolni (így Komáromy az id. h.); pl. *ír* (t. i. *írást*), *olvas, tanul* stb. Így: Milyen erővel

bír ő! szüntelenül *mivel*; mozgásai által végbe viszen mindent (Vitk. 1:116). Itt istenkéz művel (Szelestei).

Érdekes, hogy sokszor még a műveltető igéket is tárgy nélkül használjuk, pl. *etet, itat, kapat*. Így különösen a lovaglásra és kocsizásra vonatkozókat: *futtat, vágat, ugrat, szöktet, rugtat, léptet, hajtat, usztat* stb.* Ezek mellől olyan rég elhagyták a tárgyat, hogy többnyire egészen tárgyatlan igékké váltak, úgyhogy most alanyuk is lehet a ló (*vágat a ló* stb.), s némelyikben még a lóra való vonatkozás is elhalaványult, pl. gyalogszerrel is *léptethetünk* (vö. NySz. és NyK. 24:438).** Mintájukra keletkeztek aztán olyanok, mint *törtet, gesztet, csöktet, baktat, csörtet, gyartat, lüktet* stb. (l. NyK. id. h.). — Példák:

Az Dunában *beszegetté* (Pann. ének). [Isten] teszi őket minden sereg nélkül *nyomtatni és jártatni*... farkason és oroszlánon (EhrC. 147). Mikor Újhelyben lovon el-béjuta, Újhely piacára szépen *bényomtata* (Ilosvai, NySz). Négy fene bestiák *felhágtattak* vala (RMK. 2:103). A patakból ki akara a lóval hágtatni (Helt., NySz). *Általszegettetvén* egy árkon megüté a ló az inát (már Heltai Mes. NySz). Gyermeknek csúfolják vala az Eliseust: menj fel, *vontass fel* kopasz, hágtass fel (Melius, NySz). A vizen által nem *usztatának* (már 16. száz. RMK. 6:141). Lovait elhajtá Oceanum tengerben mert *beusztata* (Zrinyi, NySz). Kikről mások irtak, azokról hallgatok, Erős Murány felé elmémme *hágtatok*. (Gyöngy. MV. el. 8). Amit ott elrendeltek felölünk, a bizonyos, hogy aszerént kell *iromtatnunk* (Mikes 54. lev., így 62. lev.). Oly mélyen *bévágtatott* lovával az útvesztő erdőbe... (Fal., NySz). Keményen *hajatott* (Gvad. Pösty. f. 41). Kocsink udvarából *kijáratott* (Kovács P. Fars. kal. 73). *Vágtat a ló* és a pusztán nagy üres éj hallgat oztán (Arany: Rege a cs.). Mikor a híd le volt rontva, egy ugrással *átszöktetett* rajta villám paripáján (Jók. Magyarország. széps.² 9). Ilyen legénnyel nem is *futtatok*... (Arany-Gy. Népk. 1:390). Üvöltve *futtatnak* a szelek (Tompá, id. NyK. 24:438). Ott *törtet* újra büszke hadja (Greguss Gy. Luziád 35). »Megpihen v. kipiheni magát v. *pihentet*« (Háromszék, NyK. 3:9; eredetileg nyilván lóra vonatkozott).

A szilaj paripán zabolabúl *itatnak*. (Dug. Példab. 2:121). Kimönt a lovakkal *legeltetni* (Kálmány: SzegdN. 2:101). — *Zörget*,

* Vö. Bánházy sebesen *hajtata* lovait: courait avec ses chevaux (Kaz. Munk. 1:233).

** Igen érdekes találkozás, hogy a német nyelvben egészen hasonló módon fejlődött a lóra vonatkozó műveltető igék használata, pl. eredetileg *das Pferd sprengen*, ma csak *sprengen* ugratni (*springen* műveltetője), *die Reiter setzen über den Graben* (*sitzen* műveltetője) átugratnak az árkon, *rennen* (*rinnen* műv.) tkp. *futtat*, *schwenken* (*schwingen* műv.) tkp. fordít, most fordul. *Rennen* és *schwenken* már rég nem szorítkozik a lóra.

kopogtat, csönget, kongatnak. — *Folyat* az edény. — Nero aranyos hálókka *halásztatott* a tengerben (Fal. 167). Ki *köröszttöltetett* neki? (= ki k—ltette a fiát? ki a komája? Fehér m., Rácalmás). *Irtatok* (exstirpari curo) és jövő tavasszal *épttetek* Széphalmon (Kaz. Levelez. 2:138).

Külön említjük az igekötős kifejezéseket. Noha nem általános szabály, de igen közönséges jelenség, hogy az igekötő együtt jár a tárgyas használattal, s úgy látszik mintha az igekötő tenné az igét áthatóvá, pl. *jár: bejárja a földet, ül: megüli a lovat* stb., ámbár van ilyen szerkezet is: *járja a földet, üli a lovat*, és pl. az *ebédel, vacsorál, reggeliz* a *meg* által se válik tárgyassá: *megebédel, megvacsorál, megreggeliz* (vö. Simonyi: MNyelv² 205). Mindazáltal elég föltűnő, hogy még igekötővel is előfordul tárgy nélkül sok olyan ige is, mely igekötő nélkül is rendesen tárgyas. Egyes példák már régiek (*megfizet, megbocsát, megetet, kiköt, befüt* stb.), de a legtöbb ilyen igét — kivált a nem *meg*-gel összeteteket — leginkább a dunántúli beszédben találjuk; ott is mintha csak az utolsó században kaptak volna lábra. Mert Kresznerics, ki különben igen nagy gonddal kiaknázza a dunántúli népnyelvet, egyáltalán nem említi őket (pl. nincs nála *kivasal, összehajtogat, fölmosogat* stb. stb.); amiket pedig említ, azokat tárgyas alakban hozza föl: nem mondja *elvet, learat, bearat. kicsépel*, hanem *elveti, learatja, bearatja, kicséveli*; nem mondja: *fölterít, kitakarít, kisöpör, fölsöpör*, hanem *fölteríti, kitakarítja, kisöpri, fölsöpri*; nem *megdagaszt, beránt*, hanem *megdagasztja, berántja*, sőt nem *befog, kifog*, hanem csak *befogja* (a lovat). Igaz hogy mindamellett maradhat fönn némi kétség, de ezekből a negatív jelekből mégis elég valószínűséggel lehet következtetni, hogy az ilyen igekötős igék tárgynélküli használata csak újabb időben terjedt el Dunán túl olyan széles körre, még pedig alkalmasint a német nyelv hatása alatt, mert ott ez a használat úgyszólván egészen korlátlan: *abräumen, auskehren, abwischen, aufwischen, abwaschen* stb. stb. (tárgy nélkül). — Idézeteink közül külön soroljuk föl a *meg*-es példákat s külön a többi igekötőt:

Megetet, megitat a kocsis. Itt leszáljunk, *megitassunk*, *meg* is háljunk. Folyamparton ők leszálltak, *megitattak*, *meg* is háltak (Arany: Rege a cs.). Örül az anya, ha *megszültt* (Dug. Példab. 2:167). — Méglen mind az utolsó füllyériglen *megfűzetsz*: donec reddas novissimum quadrantem (Heltai: UjTest. B1). Az ő háta *fizet-meg* ezért a hazugságért: in tergo illius ista expetent mendacia (PPBL). A székelj pokolba-is el-megy, tsak *megfizessenek* (Kovács: Közm.

137). Arannyal, ezüsttel *megfizetek* érted (Arany: Mátyás anyja). *Megbocsássatok* és megbocsánik nektek (DöbrC., NySz). A halálos ágyon *ki meg nem bocsátna?* (Arany: Toldi 11:15) Most egyszer *megbocsátok* (Fal. 810). Már *megengedjen* az úr! *Engedjen meg!* (Nép, Dunán túl). Apró gyermekök hamar *megengednek* (ÉrdyC. NySz.). Adj bocsánatot, *engedj meg* néki (Comenius, NySz). Nektek én *megengedek* (Tompá¹ 1:169). Én nem tudom mikor *szokhatom meg* új szállásomon (Kovács P. Fars. kaland 43. Olcsó ktár). Úgy *megszokott* már Zsombán, mintha itt született volna (uo. 46). Mégis, mint a fenyő a homokos pusztán, Lelkem *nem szokik meg* e tájon, csak *sinlik* (Tompá¹ 1:299). Egy idő óta már itt is jobban találjuk magunkat, s reményünk van, hogy vagy *megszokunk*, vagy *megszökünk*. (Arany Életéből 63). Jaj, jaj nékem! (így sírt rítt ő) *Nem hisz meg* majd szavamnak (Kisf. S. Somlyó 3:45). A szegény csaplár is *megülván* egy szegletben, távolról hallgatá a katonák beszédét (Bajza 2:51; vö. *megáll, megmarad* stb.). Oldalt a fa mellett, mint láthatják kendtek, *ülnek meg* s hallgatnak számos apró szentek (Sárosi Gy. Arany trombita² 24). Meg se moccanok, oly csendesen *megülök*, mint a bárány (Arany: János kir. 4:1). Emberül *megült* ő minden paripa hátán (Pet. Liliom Peti; itt a tárgy a helyhatározóban lappang). Már *megárultam* (Nép, Veszprém). *Megdagasztottak* hát nagy ügyel-bajjal (Arany L. Népm.¹ 177).

Mikor *bedagasztott* . . . (Jókai). *Befűt, beölt* (kenyeret a kemen-cébe), *beránt, befűz* (a tűbe), *elmosogat, kisöpör* stb. (Dunán túl). *Fűjts bé: mach Feuer* (1749. NySz.). A kocsis *befog* és *kifog*. »Eredj! (mondá lovászának az urfi, s felborzadott) Eredj! *köss be* Mihály úrnak udvarában, s várj be ott. *Megállj Tiborc: de csak eredj! és nyergelj le!* holnap is ott maradunk« (Kisf. S. Mboz. Hitsz. 51). *Köss be* — vö. *kiköt e. h. kiköti a hajót*. Ahogy *legyeplőztünk*, bementünk (Palóc, Nyr. 6:518). *Lekantároztok* itt s kicsapjátok a lovat (Szász K.). »*Felterít* tárgyeset nélkül a. m. az asztalt evésre szükséges eszközökkel ellátja, elkészíti. Már fölterített az inas, lehet tálni« (CzF). Cifrán *felterítették* a szegény asszonyok számára (Merényi: Dun. Népm. 1:140). *Feküdjél le!* Látom, már megint *felhörpöntettél* valahol (Miksz. Nemz. Ur. 272). *Összeakasztottak* (a. m. összetűzték, Erdélyi: Közm. 105; vö. ezt a teljesebb kifejezést: *összeakasztották* a tengőt: összeveszték, Cegléd, MTsz).

Viszont vannak olyan igéink, amiket csak régen te használtak tárgy nélkül, ma rendszeren csak tárggyal szerkesztjük őket, pl. *csodál, gondol, panaszol, imád* stb. Tárgy nélkül ezek helyett ma rendszeren visszaható alakka élünk: *csodálkozik, gondolkozik, panasz(ol)kodik, imádkozik* (l. erről Simonyi Nyr. 7:485—489); s csak ritkán fordul elő újabb íróknál a régies használat, pl. Sokkal nemesebbül *gondol* szíved, hogysen . . . (Bárácz 8b:19). Lelkünk hosszan *el-elgondol*, és felszítjuk a tüzet (Gyulai Költ.¹ 100). De minek *panaszlok* én? (Bajza 1:96). Oh, rég *imádtam*

én is már ezért (Vör. Bujd. 3. föl.) Vö. *imádj érettünk!* — Ellenben a visszaható alakokat sűrűen használja a nép, Dunán túl is, pl. *becsukódtak* már a boltosok (nem *becsuktak*), *kirakodtak* a vásárosok (nem *kiraktak*) stb.

c) Szilasinak harmadik csoportja a mi nyelvünkben igen ritka; amiket ő említ példákat, azok közül az első nem ide való, a többinek reflexív magyarázata kétes (*mulat* ennek a rövidítése: *időt mulat*). Inkább tartozhatnak ide: *Kiönt* a folyó. *Jól fest* a kártya. Kívülről szépen fog *mutatni* (Arany: Haml.¹ 58; vö. *mutatkozni*). Mit *busít* kê apákám? (Ipoly. vid. MTsz.; e. h. *búsul*, tehát busítja magát; vö. a *sántít*, *konyít*-féle igékről Szilasi NyK. 24:433—7). —

Mellőzzük itt, mert igen messze vezetne, az olyan tárgyatlan és tárgyas kifejezések közti jelentésbeli különbség fejtegetését, minők *belekóstol: megkóstolja*, *beleszeret: megszereti*, *rágyujt: meggyujt*, *rápörköl: megpörköli*. — Érdekes a tárgynak a partitívushoz s más rokonértelmű határozókhöz való viszonya, pl. *eszik kenyeret: eszik a kenyérből* v. régiesen a *kenyérben*, *jót iszik: jócskán iszik* stb. (vö. Simonyi: Magyar Határozók 1:82. és jegyz.). Továbbá *kenyeret rágcsál: kenyéren rágcsál* stb. (l. uo. 141) —

Az eddigiektől el kell különíteni azokat a kifejezéseket, amelyekben az ige oly messze eltávozott eredeti jelentésétől, hogy nyelvérzékünk már semmikép se köti össze egymással a két jelentést vagy legalább semmiféle tárgyi vonatkozást nem érez az igében. Ilyenek pl. a következők:

Vetni vkire: culpam conicere in aliquem (MA). Én senkire nem vetek, Isten dolga (Decsi Adag. stb. NySz). Fája esőre vet (az esőt okolja, *aquas culpat*, Virág B. Horatius III. 1). Vessen önnön magára (KisfS. Bold. szer. 155. dal). Egyenes és becsületes lelke nemcsak másokra vetett, hanem magára is, vizsgálódó hajlama maga ellen is fordult. (Beöthy: Széppróza 2:27). Nem *adok* a szavára; a *voltra* nem *ád* a zsidó. Nem *hajt* rám, a szavamra. Ha van itt színész, ki a táncára *tart*, álljon ki, táncoljon verset velem! (Ar. Arist. 1:294). *Föltesz vkivel: kiköt, kikezd*, vetekedik (Szék., Borsod, Göcsej, MTsz). Feltekerje az eszét, ki a ravasszal *fel akar tenni* (Kovács P. Közm. 107. L. még *föltesz Szól.*, NySz). *Kifog vkin. Húz* v. *szít vkihez*. Mindegyik ember csak magához *húz*. Es liebt ein jeder nur sich selbst (Szenvei: Messzinai hölgy 46). Jó szívvel fogadja, *vonszon* mert véréhez. (Thaly: Adal. 1:191). Hozz bort az asztalra! mert ha külön s félen *vonszasz* — majd megüt az

csalfa (uo. 2:103). Gyulának fő boldogsága annak észrevétele, hogy Rózsának is vonsz hozzá ébredező kebele. (KisfS. Gyula 5:26). *Bal felé tartsatok*, ha jó helyre akartok menni (NádC. 572). *Tartának Fejérvárra* (Helt. Krón. 34). *Vkivel tart. Két napig tart.* — Nem számít a köztünk, nem olvas a köztünk (Nyr. 4:82). Nem aggat az nekem semmit (nem alkalmatlan, nincs utamban, Fehér m. Rác-Almás). Te gyerek! mit aggatsz ott anyádon! Gyere onnan, mert oda ragad a fejed (Baksay: GyÖ. 2:308). *Fölcsap katonának. Feszít*, mint a tatai kutya a jégen. (Nyr. 5:325). Nem tágít (először SzD.) *Fogadok száz forintba. Kihajt a plánta. Nyit a virág.*

Ezek a kifejezések olyan szólásokból rövidültek, amelyekben valami állandó tárgy kísérte az igét s aztán éppen állandó volta miatt könnyen oda érthették akkor is, ha nem mondták is ki, egészen úgy mint az ilyen állandó szólásokban: adjon Isten [jó napot] stb. Igen érdekes, hogy egynémelyikben ki is mutathatjuk ezt a fejlődést. Azt pl., hogy *arra vetek*, a hajdumegyei nép néhol még ma is tárgyas alakkal mondja: *arra vetem* (MTsz). A tárgyat, amelyre ez a forma mutat, meg is találjuk nyelvemlékeinkben: Ha üdönk előtt meghalunk, *okát* a bűnre *veti* a sz. írás (Pázmány, l. NyK. 15:220). *Ne vessük* mi az országlóra *azt a hibát*, mely egyedül mi reánk háramlik (Báróczi: Véd. m. nyelv 52. — vö. még: »Zord szavait, kérlek, felség, csupán betegségére s aggságára vesd« Szász K. Shak. II. Rik. 2:1).

Vkivel tartok, ennek régente szintén tárgyas alakja volt: *Én is veled tartom* (Telegdi stb., l. NySz. *tart* Szól. és Gácsér J. Telegdi nyelve, Nyelvészeti Füzetek 18:39). Az eredeti teljes kifejezésmód nyomait láthatjuk az ilyenekben: Aki az római pápának társaságát *tartja*, az keresztyén eklézsiával *tartja* (Pázm. Kal.). *Társaságot tartasz vélek* (Madarász: Evang.). *Jó emberekkel tartotta barátságát* (PPBl. *necessitudo* alatt; mindezek a NySz.-ban).

Haza felé tart, ez ilyen kifejezésből rövidült: *haza felé tartja útját*. Vö. *A közép utat kell tartanod* (Illyés Préd. 1:3). Gondolkodám, mi leszen belőlem, s *merre tartsam utamat* (Ungvárn. Tóth L. Vers. 150). — Továbbá *Aszódnak tartottam a kantárszáromat* (Gvad. FNót. 31). Örül az Fúria, nem késik pokolban, *röpülését tartja nagy Törökországban* (Zrinyi, NySz. *tart* Szól.).

Somogyban, Vasban a hadaró, szaporán beszélő emberről egyszerűen azt mondják, hogy *aprít*, de Szegeden még kiteszik a mondat tárgyát: *aprítja a beszédet, az imádságot*.

Épígy rövidült a *kiköt* abból hogy *kiköti a hajót* (»Pihen a komp, *kikötötték*« Pet. Falu végén...; »anlandbar: *ahol ki lehet kötni a hajót*« Márton J. szót.) stb. stb. — Az ilyenek világosan mutatják, hogyan rövidülhetnek el a tárgyas kifejezések és hogyan válhatnak utójára egészen tárgyatlanokká.

KOVÁCS MÁRTON.

NÉPIESSÉG ÉS NÉPIESKEDÉS.

Hét esztendeje már, hogy a Nyr.-ben egész kis irodalmi harc támadt: a szépirodalomban dívó népies szólások körül. Akkoriban itt is, másutt is sok tinta elfolyt e küzdelemben, de azért a derék *pámpillás* és *rizsiköl* családja még mindig itt nyujtózkozik kite-rített subáján a szépirodalom fényezett pallóján, sőt egyéb atya-fiak is melléjük *vackoltak* lassanként. A divat, mely az ó-német faragású pohárszéket tulipántos tányérokka aggatja tele és vitézkötést varr a pantallóra is, természetesen az irodalomban is csak azt tartja zamatosnak meg magyarosnak, ami népies. A sujtásos, paprikás, sőt lebbencses magyarság ennél fogva egyre terjed és már nem elégszik meg a tárcanovella-irodalom tarlójával, hanem még a rendőri sajtóiroda »írásai«-ba is belelopja a délibábos rónák friss fuvallatát. Egy kicsit különös és némileg bánatos humor van abban, hogy amikor immár: A bugaci csárdába' hej jecet ég, de jecet ég a lámpába' (értsd: acetilén) és a köpเปอร์gatyában búsuló csikóstól azt kéri a szeretője, hogy: *Tekintettel* a hidegebb időkre, adjál rózsám nyolc koronát cipőre. — ugyanakkor idefent irodalmi konzervdobozokba pácolva árulják a valódi hamisítatlan népiességet.

Nem arról a népiességről lesz itt szó, amely megengedhető, mert izléses és értelmes. Az ilyen stílus mindenkor a fejlődő, viruló, lombosodó nyelvnek volt elsősorban hasznára. És kétségtelen nagy érdeme, hogy a holt betűt közelebb viszi az élőszóhoz, a bonyolult gondolkodást a természeteshez. Amikor tehát Dóczi Lajos arról panaszkodott, hogy ma a régies *azon* törvényjavaslat helyett egyre *azt a* törvényjavaslatot emlegetjük, kákán keresett csomót. Mert vajjon miért írjuk az előbbi, mikor Kárpátoktól Ádriáig és palotáktól a gunyhóig mindenki az utóbbit mondja? Ne hibáztassuk tehát az ilyen népiességet, amely utóvégre nem is épen népiesség. Hanem azt irtsuk, amelyik csak erőlteti a népies hangot és egy csomó különös hangzású, vagy éppen értelmetlen kifejezéssel hivalkodik. Azt a stílust, amely parlagon áll, ahol ez semmiképpen sem helyénvaló és üres pipacsot hajt tartalmas kalász helyett. Rákosi Jenő egyszer (Bp. Hirl. 1898. V. 2.) Móra István népies elbeszéléseit bírálván, így írt: »Azt kérdezem magantól, vajjon Móra úr, mikor ír, nem öltözködik-e fel szegedi tanyásnak? Mikor egy-egy zsíros mondásra készül, nem zsírozza-e be a

száját?« Egy kis merészséggel minden népies írónktól, sőt igen sok másfajta írónktól is megkérdezhetnénk ugyanezt. Nem tudják megállani, hogy ott is el ne kurjantsák magukat, ahol tulajdonkép csak társalogni illik s ahol csak rozmaring-illatnak volna szabad a levegőben terjengeni, nem ködmön-szagnak.

Íme: a Gárdonyi Géza legénye is *hurít* (Az Ujság, 1905. VI. 11), mikor jobban megértenénk, ha csak kiáltana. Thury Zoltánnál meg minduntalan *pusmognak* a hősök és hősnők, holott jó társaságban, még aki sugdos vagy mormog, arra is azt mondják, hogy: paraszt. De ezekkel csak megvolnánk valahogy. Hanem, hogy a *gügyűség* (Új Hírek, 1905. VI. 24) miféle gügyűség, meg hogy a múltó *szösszenet* mi a szösz? — azt csak a tájszótár tudná megmagyarázni a nyájas olvasóknak, az utóbbit még az sem. Néha azonban pórul jár a póriaskodással az író. A legszebb rancos gatyá alól is kilóg a lóláb vagy a — lakkcipő. Hallja az író, hogy a népdal betyárja a kerek erdőt járja. Ő tehát azt írja, hogy »a *Heidelberget járó* herceget Odry játszotta.« (Az Ujság, 1905. I. 6.). Pedig dehogy Heidelberget járta, csak a heidelbergi iskolába járt. Az sem utolsó dolog, mikor a »kemény hidegtől *megvett* paraszt-választó tollat cserél.« (Az Ujság, 1905. I. 27.) Pedig hej, dehogy kérem! Az a paraszt-választó, akit egyszer már megvett az Isten hidege, nem cserél többé tollat, csak lakást.

Mindezen példákban tehát egészen ok nélkül való a népies szó erőltetése. Hanem van aztán ennek az okvetetlenkedő népieskedésnek olyan fattyúhajtása is bőven, amelyik valósággal ártalmas is, ha idejében ki nem gyomláljuk. Ime, a *révén* is ezért élőködik olyan vígan (Helyes Magyarság 28. l.), elnyomva lassacskán a *folytán*-t, a *miatt*-ot, az *által*-t meg egy csomó ragot és egyhangúvá téve a stílust. Vagy amikor Mikszáth azt írja, hogy »az egész város trémában van *végette*« (Helyes Magyarság 29. l.), evvel a hanyagsággal hozzájárul, hogy a beszédből és írásból lassanként egészen kivesszen az a finom különbség, mely az okhatározót a célhatározótól elválasztja. Lám az Államvasút írástudóiban hű tanítványai akadtak. A nagyobb vasúti állomásokon ugyanis mindenfelé ott fityegnek azok a gyászos fekete táblák, melyek a magyarságot avval *dörzsfékezik*, hogy

*A . . . számú vonat késés végett
. . . . óra . . . . perckor érkezik.*

De ők tehetik, mert vasútik!

Ha azt halljuk, hogy »*azontúl* elismertük, hogy Pálmay Ilka« stb. (Az Ujság, 1905. III. 25), ez is nagyon szépen hangzik, de *azontúl* mégsem jelenti azt, amit az *azonkívül*, *azonfölül*. No az meg épen nagyon dallamos szó, hogy: *végestelen-végig*. (A Polgár, 1905. IX. 17.) De ha ez a szó Polgár-jogot szerez az irodalomban, akkor Nagy István uram is joggal megkívánhatja, hogy *mihencségesen*-t mondjunk a *mihelyt* helyett, noha ő nem is író, csak béres az Úr színe előtt.

Az artikulus magyarjainak a megcsúfolásáról csak nemrég volt szó. (Nyr. 33:518.) De van ennek az *a Fedák-, a Blaha-*féle németes névelőhasználatnak olyan fajtája is, amely, éppen ellenkezőleg, bántóan parasztos. Az ilyent értem, mint ez, hogy: Sándor Ágnes *a Phleps Ferenc* pécsi főügyész özvegye lett. (A Hét, 1904. XI. 6.) Úgy hangzik, mintha nem is egy főügyész özvegyéről, csak *a Borsó Mária* libáiról szólna az ének.

Hát az *aki, amely, ami* használatával ugyan ki van tisztában? Oh becsületes, jámbor, együgyű gramatika, amely azt tanította nekünk egykor, hogy az *aki* személyekre, *amely* megnevezett s *ami* meg nem nevezett dolgokra vonatkozik. Bizony szögkre lehet már akasztani ezt a jóakarató kis szabályt, a krinolin mellé. Mert manapság már megest a csurapé járja, *aki* alá lovakat kötnek a Nemzeti színházban (így! l. Nyr. 34:374). És ezekben az új időkben a szépirodalmi pályadíjakat is az olyan *györek* viszi el, *amelyik* legalább is Tápén született. Ezek nélkül bizony nagyon hiányos az igazi, a tokányos szépirodalom, akár az a túri vásár, *amiben* sátor nincs.

Ezért divat ma a nyúlfarknyi mondatok írása is. Nem a francia *style coupé* utánzása ez, dehogy is az. Gárdonyi Géza parasztjaitól tanultuk ezt, akik rettentő fukarul bánnak a szóval.

— A lányom kezit kéred, András?

— Azt.

Ebben kétségtelenül van hatásos jellemzés, kifejező erő. Hanem az aztán igazán ízléstelen és helytelen népiesség, mikor Zamat Oszkár így kezdi egy marólúg-dráma leírását a Garasos Hírek újdonságai közt: »Egy szakácsnő vetette el magától az életet. Egy sokat hányatott szakácsnő. Aki jobb sorsot érdemelt a végzettől« stb.

És evvel ott volnánk a szókötés és mondatszerkesztés affektált népiességeinél, amelyben még a nem népi írók is keresve keresik azt, ami nótás csengésű. Az előbbi példa az egyszerűséget erőlteti magára, a következő a romantikus népszínművek páthoszat. Sőt még annál is többet; mintha csak a népballadák gondolatrítmusa, szinonimikája járná a bosztont ezekben a példákban: »Miért adta, miért tette, szívem viharja mind csak ezt vitatja, kérdi és kutatja.« (Jövendő, 1904. XI. 20.) Hát még ebben: »Hogy más csóknak ízét többé soha ne érezzem, mind csak emlékezem erről az egyről, aminthogy hétszer hét nap óta másat nem is cselekszem.« (U. o.)

Hová fog fajulni ez a stílus? Biz' azt nehéz megmondani. Egyik-másik tárcaírónk alighanem a Göre Gábor stilisztikájából fog nemsokára leckéket venni. S még ebben sem lesz akkora ízléstelenség, mint ha a komolyabb irodalom is a Tácsics Mihály-féle vezércikkek »hallják kentek«-stílusára sülyed.

Erre a dologra különben talán kár is ennyi szót vesztegetni. A jó ízlés bizonyosan úgylis megtalálja ebben is a kellő határokat. Az ízléstelenség pedig csak hadd döngesse a kocsma-

ablakokat. De meg kellett mutatni, hogy ami ködmönszagú az irodalomban, az nem épen lomnici csúcsa a magyaros nyelvérzéknek. Sőt még csak nem is okvetetlen magyar. Mert íme ugyanazon jó emberek olykor valósággal kerülnek a magyar szót, csak hogy annál zsírosabb legyen a népiességük. A mi népies íróink java-része a világért sem mondana például alakot a *forma* helyett, divatot a *módi* helyett, erényt vagy bátorságot a *virtus* helyett. A *testámentum* is eredetibb hangzású a *végrendeletnél*, noha a magyar embernek *örökség-levele* is van. Csoda-e akkor, ha a rendőri hír is *furmányosokat* emleget *fuvárosok* helyett. (Pesti Hírl. 1905. VI. 24.) Bizony-bizony megérjük még, hogy a Prém József középfajú drámai hősnői is *kopertába* zárják majd a szivük vallo-másait és válságos pillanatokban ismét a régi jó *sublótba* rejtőz-nek majd a jellemes márkik. Így legalább tökéletesen *maskarát* csinálunk majd a népnyelvből!

NÁDAI PÁL.

CSÁNGÓ NYELVEMLÉKEK.

Folyóiratunk szerkesztőjének szíves biztatására közlök néhányat ama levelekből, amelyeket *Martinas (Mártonos) Antal* szabófalvi csángó gazda, kedves jó barátom, intézett hozzám. E levelek való-sággal nyelvmémék-szerű fontosságuk. Írójuk alig ismeri a magyar köznyelvet, tisztára csak anyanyelvjárását, a csángót beszéli s azt egy román nyelv (az oláh) helyesírásával veti papírra. A más nyelv-jarást beszélő nyelvjárástanulmányozónak hallucinációi nála ki vannak zárva. Ha nem tekintjük az oláh helyesírásból átvett jelzéseit, alak-és mondattani szempontból adatai tökéletesen megbízhatók. Ez ember egész lénye, különös helyzete valóságos nyelvjárástanulmányi csoda. Írásai a moldvai csángók nyelvjárásának becses emlékei, annyival inkább, mert mindössze igen kevés az, amit eddig a csángók nyelv-éről tudunk. Nézetem szerint a M. Ny. Társaságnak egyik legsür-gősebb feladata, hogy e hiány pótlására minden lehetőet elkövessen! —

I.

E levelet egyenes kérésemre írta. Elmondja benne saját, magyar-ságáért hevülő életének küzdelmeit, nálunk-jártát, megetimologizálja a *csángó* nevezetet, hallatja ama vészkiáltások egyikét, amelyektől évszázadokig visszahangzott a Szereth és a Moldva völgye: panaszát a lelketlen idegen, különösen olasz misszionáriusok ellen. Levele akkoriban kelt, midőn megküldtem neki a Vasárnapi Ujságban meg-jelent, róluk, sorsukról szóló képes cikkemet.

Kedves jó Rubinyi barátom!

A mit csánt is valat a zolá loával, mait ugy csántak is váltak a magyar földi magyarak a Móldóvái magyar csangókval.

Apám így nevezte nekem, ke mikar iáltak a törekek feikből robolni a Moldóvába, i törek el vet egy oláat erővel hogy vigye folóból folóba, i darabtól a zolának a loo el eszet ugy hogy nem mig urault vonián a töreket, okor a törek mondot a zolának hogy iteszin meg loát a szinafübe, mig ő a törek meg niókszik; zolá ki fogtán a vonótól a loát is meg köte i darab kötélvel s itetni fogta, loo ugy el eszet hogy nem urault egyik, okor a törek mondot a nekie »héi olá héi meszeböl-mesebből kelvala«, okar a zolá mig meg nióitata a darab kötelit loának, is a loo ugy szem urault egyik, az után a törek mondotán a zolának »héi olá héi, nem érted mit mondotam neked, mert én nem mondotam hogy tóld meg a lood kötelit, hát én aszt mondotam neked hogy meszszeböl-hamarábtól kel vala agy ittelt a loodnak, nem mikar utra indóltál«, is az után a zolá meg értete a törek mit mondot.

Ipen máit a magyar földi magyarakis ugy tetek a Móldóvái magyar vesztetet öcséikvel a magyar csangókval, is há nem mig rosztoban a mint csánt is valat a zolá loával, mért a zolá mincsag

*Fordítás és magyarázat.**

Amit csinált és vallott [*vall* így sem a régi nyelvben, sem a népnyelvben nem ismeretes; talán a *kárt vall*-ból, vö. a mondat jelentését] az oláh lovával, majd úgy csináltak és *vallottak* [*voltak* nem lehet] a magyar földi magyarok a moldovai magyar csángókkal. Apám így beszélt [vö. NySz. *előnevez* enumeró jelentéssel; a *nevez*-t, e formával és jelentéssel magam is feljegyeztem] nekem, hogy [az oláh *că* kötőszó, vö. fr. *que* stb, teljesen elterjedt a moldvai csángók nyelvjárásában, l. szövegeimet] mikor jártak a törökök fejükből [a rendes székely stb. *-ik* 3. szem. birtokrag, a jelentés kétértelmű] rabolni a Moldovába, egy török elvett [elvitt] egy oláht erővel, hogy vigye faluból faluba, egy darabtól [t. i. egy darabon előre haladva] az oláhnak a lova elesett, úgy, hogy nem még ura volt, hogy vonja a törököt [nem bírta tovább vonszolui, vinni a törököt; *uraultra* vö. Újabb adalékaimat, a csángó tehető ige; *vonjánra* l. szintén Újabb adal. Szerkezet: »el kell menjen.«]. Akkor a török mondotta az oláhnak, hogy étesse meg lovát a szénafübe, mig ő, a török, megnyugszik [megpihen]; az oláh kifogta a vonótól [vonóból, kocsiból] a lovát és megkötötte [megkötötte] egy darab kötéllal s étetni kezdte, lova úgy elesett, hogy nem ura volt egyik [nem bírt tovább enni], akkor a török mondotta neki: »Hej [oláh helyesírás, mint sok helyütt] oláh, hej messzebből-messzebből kell vala [távu-

* Ahol a feltűnő nyelvi alakot nem magyarázom, ott a tájékozódni nem tudó a kulcsot csángó nyelvjárás-tanulmányaimban megtalálja. (Adalékok . . . Nyr. 30. k. Újabb adalékok . . . 31. k.).

mig niótata a loának a darab kötelit is itete, de hát a magyar földi magyarok erősz dorcsi gyiren csak láták a zöcseiket, mert egy ezer 1000 esztendőbe vaı tiz-tizenöt magyar el jötek a Móldóvái magyar csangóknáeli is azakis láták ke csangók bé esztek a tengerbe de nem vetek szemi mirteket s agyanak szegicsiget hogy ki szalagyanak a háláltól; láták ki fel vadnak akasztva, de egy szem akarta el vágia a zakasztó kötelet hogy le akaszán; láták ke a csangókan ig a töz, de egy szem vet kövés vizet hogy le öncsin a tözre is el uicsán a tözet; láták a nagy öcsék ke kicsi öcséik elvesztöltek a zerdőbe, de egy szem haszta ki a napfinre a zerdőből; láták ke közel van hogy meg egyik a vad farkasak, is egy magyar szem resztelte meg magát is rikóicsan farkasra hogy ne egyik meg a csangókat.

El haták a ziszen számiára is a zödő törtinetire, ugy hogy há lesz riszik ki szaladnak a csangók a tengerből, a zakasztófáról a tözből, zerdőből is a farkas száiabulis, há nem lesz riszik ot veszenek a zátkazat csangók, minthá nem leninek magyarok!!!

Mig egy pildát akarok mondani uruságadnak riulam nem a zoláról a törekvel is meg lán ke nem trifa dolog.

Mikar el vetek ingemet a iskalába, én nem tódtam ke magyar

labban, jelentésses szójáték, t. i. nem helyi értelemben véve e szót, hanem időbeliben, ilyenformán: régebben]. Akkor az oláh még megnyujtotta a darab kötelit lovának és a lova úgy sem ura volt egyék [úgy sem bírt enni]. Azután a török mondotta az oláhnak: »Hej oláh, hej, nem érted mit mondtam neked, mert én nem mondtam, hogy toldd meg a lovad kötelét, hát én azt mondtam neked, hogy messzebbtől-hamarább kellett volna, hogy adj ételt lovadnak, nem-mikor útra indultál.« És azután az oláh megértette, hogy a török mit mondott.

Éppen majd a magyarföldi magyarok is úgy tettek moldovai [el[vesztett testvéreikkel [öcs, csáng. ált. testvér, öcsés, öccsös, öcés: rokon!] a magyar csángókkal, (és) ha nem még rosszabbul, amint tett és vallott az oláh lovával, mert az oláh mindcsak megnyujtotta a lovának a darab kötelét és étette, de hát a magyar földi magyarok csak igen nagyon gyéren [dorcsi csángó szó: nagyon] láták testvéreiket, mert egyezer esztendő alatt vagy tiz-tizenöt magyar jött el a moldovai csángókhoz [elé-nek ragszerű használata]. És azok is látták, hogy a csángók beestek a tengerbe, de nem vettek semmi mértéket s adjanak segítséget, hogy kiszaladjanak a halálból [nem latolgatták a veszedelem nagyságát s a segedelemét sem]; láták, hogy fel vannak akasztva, de egy sem akarta, [hogy] elvágja az akasztó kötelet, hogy leakassza [t. i. a felakasztottakat]; láták, hogy a csángókon ég a tűz, de egy sem vett [egy] kevés vizet, hogy leöntse a tűzre s eloltsa a tüzet; láták nagy öcsök (testvérek), hogy kis öcséik (testvéreik) elvesztődtek az erdőben, de egy sem hozta ki a napfényre (őket) az erdőből; láták, hogy közel van, hogy megegyék a

fiu vagyok, mért apám dolgozó ember ult is móig mig mint a földet robo[to]lián bózával, puival, zabbval, árpával is mindenvel a mivel el vadnak szokva a mindenü csangó Móldóva országból, is nem ult mikar hogy mondián szokáig a filimnél ke magyar fiu vagyok; ides aniam meg hólt is el hogyat *hat* ivesen is nem ult ki táplaltasan is magyarnak nevezem, — mert iteli nincs magyar iskala; — iskolába olául tanoltam háram évig 3 klászát (ené levélt könyvet tódak móis) i nap meg haragadat a tanító riám is mikar riám böget egyet porcsi »Nu fii pork Ungur szpurkát« magyaról »Ne legyi disznó pogáni magyar«, okor nem kelet hogy mig el mongyán aszt a csónia beszigyit miháncsa is vagy magam mihánt, mert úgy eszre vettem, hogy 25 esztendeitől mig mosztis nem feleitetem el.

Mikar haza mentem, meg neveszttem apámnak is meg kértem mit élent az a szidás, okor apámis meg mondotán nekem »fiam aszt éleni ke magyar fiu vatz« mért nagy apia, apia, mószóliai, öcséi is minden ember a falóból mind magyarak vadnak, csak ilönk is lakónk zolá országba; — ipen okor látam nilván ke én magyar fiu vagyok, is az után mostonig el rágótak halásaimis ilén beszidektől, nevzgeté-sektől, szidásaktól, kritikáktól, a nem magyar emberektől, melikek előtt anyit árt a böcsöée a magyar csangó embernek mait hogy mon-

vad farkasok és egy magyar sem restelte meg magát (és) [hogy] rikoltson a farkasra, hogy ne egyék meg a csángókat.

Elhagyták az isten számjára [valószínűleg: az isten számítására, az isteni gondviselésre], az idő történetire (folyására, a véletlenre), úgy hogy, ha lesz részük [ha sikerül], kiszaladnak a csángók a tengerből, az akasztófáról, a tűzből, az erdőből s a farkas szájából is. ha nem lesz részük [ha nem sikerül], ott vesznek el az átkozott csángók, mintha nem lennének magyarok.

Még egy példát akarok mondani uraságodnak rólam, nem az oláhról a törökkel, és meglássa, hogy nem tréfa dolog.

Mikor elvittek [tehát íráshiba eh., avagy *elvettek, elvetettek*-ből?] engemet az iskolába, én nem tudtam, hogy magyar fiu vagyok, mert apám dolgozó (munkás) ember volt, és máig még mindig [íráshiba] a földet robotolja [robolián tollhiba lesz] buzával, pujjal [kukoricával], zabbal, árpával és mindennel, amivel el van(nak) szokva minden csangó Moldva-országban [amit megszokott...] és nem volt [alkalom], mikor (hogy) mondja sokáig fülembé, hogy magyar fiu vagyok; édes anyám meghalt és elhagyott hat évesen és nem volt ki tápláljon és magyarnak nevezzen — mert itt-elé [ittén] nincsmagyar iskola. — Az iskolában olául tanultam három évig 3 osztályt, ennyi levélt, könyvet, tudok ma is [levél = könyv, maga magyarázza]. Egy nap megharagudott a tanító rám és mikor rám bögött egyet nagyon: »Ne légy disznó pogány magyar«, akkor nem kellett, hogy még elmondja azt a csunya beszédjét [hogy megismételje] miatta sem, vagy magam miatt sem [az ő érdekében sem, a magaméban sem] mert úgy megjegyeztem magamnak, hogy 25 esztendeje óta, még most sem felejtettem el.

doto a tanítóm a mind i disznónak, is aniat hajtnak a magyar csangó emberen, mind a gombán mikar beli akad a zótanéáró lábával is el ötni félen a zótból.

Ez után mig látam, ke iötek apámnál eli kiregetők kóldasz-kadni idegen emberek, amik beszilnek vala magyaról is mikar látom gondaltam ke igaz magyarak, melikek zótán látam ke mikar bé mentek magyar embernek házába besziltek is kóldószkatak magyaról, is mondoták ke magyar földi emberek, mikar bé mentek zolá embernek házába besziltek is kóldószkatak olául, etzer meg nesztem a leveleiket (zigaságaikat) is akor látam ke Erdei orság emberek is nem magyarak.

Az után nem hagyótamel atól a gondtól, hogy tógyam, lászam, beszil'ek én is öszmérkegyem egy igaz magyarval, mért szeretem halásból őket; — is 1896 esztendeibe mikor bé (tölt) telt egy ezer esztendeié a magyar bé iöveteliktől, okor bé mentem enis a társámval a nogy magyar országba is tiz nápig laktam a Pestbódába a Téresz kor utzán 46 számalat a házigazdám nál is a jó kedves komám uram nál a Bölcs Gyólánál is kedves jó komám oszaniam nál a Bölcs Roszinánál is melik kedves jó komám uram a 1891 s 1892 lét ulian jó is ulian szives hogy meg látogatot minket Szóbófalván hól vigadat

---

Mikor haza mentem, elmondtam apámnak s megkértem, mit jelent az a szidás, akkor apám is megmondta nekem »fiam, azt jelenti, hogy magyar fiu vagy«, mert nagyapja, apja, mósuljai [*mósul*: a Tsz. említett 1. apó és 2. öreg szolgál, öreg ember jelentésén kívül, úgy látszik, *nagybátya* jelentése is van] öcséi, és minden ember a faluból mind magyarok [*a vannak* alkalmazása példa a nyelvkeveredésre], csak élünk és lakunk az Oláhországban; éppen akkor láttam nyilván, hogy én magyar fiu vagyok és azután mostanig elragódtak [körülbelül: elragattak, merész kép, de vö. ezt a székely szólást: *megrágtá a fülit*: megalázta MTsz] füleim is [hallásaim nem tájszó, hanem képes kifejezés a fül h.] ilyen beszédektől, magyarázatoktól, szidásoktól, kritikáktól [amelyek] nem magyar emberektől [származnak], akik előtt annyit nyom [érdekes jelentés!] a becsü[let]e a magyar csangó embernek, mint ahogy mondotta a tanítóm, mint egy disznónak, és annyit hajtanak a magyar csangó emberre, mint a gombára, mikor beléakad az utas [útonjáró] a lábával és elütné félre az útból.

Ezután még láttam, hogy jöttek apámhoz kéregetők, idegen emberek (kolduskodni) koldulni, akik beszéltek magyarul is. Mikor láttam, azt gondoltam, hogy igaz magyarok, de aztán láttam, hogy ők, mikor bementek magyar embernek házába, beszéltek és koldultak magyarul és azt mondták, hogy magyarföldi emberek, mikor bementek oláh ember házába, beszéltek és koldultak oláhul; egyszer meg néztem az írásaikat [igazolványaikat] és akkor látom, hogy erdély-országi emberek és nem magyarok.

Azután nem hagyódtam el attól a gond[olat]tól, hogy tudjam,

is mólatat vélünk egyöt egy hétig — is melik vólt ulian jó hogy meg keresztelte a kicsi fiókat a meliket meg nevesztők Mártanas Péterkének.

A 1896, mikor éartam magyar földre, tettet a minden a mit látam magyar földön, a kiállításba hól ultónk mai minden nap látogatni, is mindent mit látónk magyar országba mind szipnek is jónak tettet, míg a magyar beiöveteli Pánarámais — melikbe bé iártónk is bé irtók a nevönket a könvbe hogy mikar mig el menőnk meg kaphasók magónkat könvbe is örvengyönk; — Vasárnapi uiságot a 21 Oktomb 1900, a melikbe ki van teve a artzkipem, mi alat meg van írva »Fiatál Csangó Házaspár« a meliket ult ulian jó a uruságad is szíves el köldin nekem Szabófalvára el fogotom is meg olvasztotam a »Cikit« amit irt uruságad a Moldóvái Csangókról is mire mast kicsit tódak felelni mert moszt tanólak magya betőket is magyar szókat.

Rígtől s mosztis úgy nevezik a mószóliaink, nagy apáink, apáink, hogy úgy kapták ke magyarak vagyónk, a mit mig masztis mótisa a aniáknélve, beszidönk, tanácsónk, viszeletönk, is mig azakis kik köszet ilönk mint aszt mongyák, ke magyarak vagyónk a mit enis hiszem ke nem lehet más nemzecsig legyönk.

lássam, beszéljek én is, ösmerkedjem egy igaz magyarral, mert szertem hallásból őket; és [az] 1896. esztendőben, mikor bételt egyezer esztendeje a magyarok bejöveteletől, akkor bémentem én is a társammal [feleségemmel] Nagy-Magyarországba és tíz napig laktam a Pestbudában, a Teréz-körutcán a 46. szám alatt a házigazdám nál és a jó kedves komám uramnál a Bölcs Gyulánál és kedves jó komám asszonyomnál a Bölcs Rozinánál, (és) amelyik kedves jó komám uram 1891. s 1892. lett [volt] olyan jó és olyan szíves, hogy meglátogatott minket Szabófalván, hol vigadott és mulatott velünk együtt egy hétig, — és amelyik volt olyan jó, hogy megkeresztelte a kicsi fiunkat, amelyiket elneveztük Mártanas Péterkének.

1896-ban, mikor jártam magyar földre, tetszett minden, amit láttam magyar földön, a kiállításba, hol voltunk majd minden nap látogatni, és mindent, mit láttunk Magyarországon, mind szépnek és jónak tetszett, még a »magyarok bejövetele« panoráma is — amelyikbe bejártunk és beírtuk a nevünket a könyvbe, hogy mikor még [megint] elmegyünk, megkaphassuk [megtalálhassuk] magunkat a könyvben és örvendjünk.

A Vasárnapi ujságot 1900 okt. 21-ről, amelyikbe ki van teve az arcképem, mely alatt meg van írva »Fiatál csangó házaspár«, amelyiket volt olyan jó uraságod és szíves s elküldte (elküldte) nekem Szabófalvára, elfogadtam (megkaptam) és megolvastam a cikkét, amit irt uraságod a moldovai csángókról, amire most kicsit tudok felelni, mert most tanulok magyar betűket és magyar szókat.

Régóta s most is úgy beszélnek az öregjeink, nagyapáink, apáink,

Csangóknak neveznek nönket mért mangyák is meg maradat a beszid, ke mikar fel iötek ezekre a földekre a mószoíaink, jötek csángókval minden marháikan is nekikis ult a kezeikbe mikvel huleli mentek mind i cseregitis vólt, a tzinigékből hedegöltek, fegyverekvel lödesztek is nagyon vigatak, s ki látán is halatán mind aszt mondotán ke bé kereketek is le telepedtek valami csangós emberek, is az ótán anak nevestik őket »magyar csangók.«

Há lesönk Atilának vaĭ Árpádnak családai csak a zisten tódia, mert én mig mást sem ura higjem hogy ura fel vádalián, mert mig a beszidönkis el pásztóit is el feleitetök, mert szenki nem tanit magyaról; szenki nem szegit is úgy csinálnak vélönk a *Zerősek* a mint csánt a *Léu* (marhák császárik) a zegérvel, mert mikar nem félt egy móldó marhától, zegére nemis akart nezní is mikor el alót a *Léu* s mikor fel ebredet meg kötve, remincsigvel kérte a kicsi zegért hogy rágián el a kötelit is a kötéseket ke nogyon meg fizeti nekie.

Azak a magyar ótózók, kik rigeben irtak a csángókról, a mit uruságod említgeti uiságba, kövest liszen úgy hogy irták a csángókról, és én egy nem hiszem mert amit irtak mind a zolasz popoktól szetik, melik popok há uralenninek a magyar embert meg enik

hogy úgy kapták [t. i. hagyományul], hogy magyarok vagyunk, amit még most is mutat az anyánknyelve [anyanyelvünk], beszédünk, tanácsunk [szintén: beszédünk], viseletünk, és még azok is, kik között élünk, mind azt mondják, hogy magyarok vagyunk, amit én is hiszek, hogy nem lehet [hogy] más nemzetség legyünk.

Csangóknak neveznek minket, mert mondják és megmaradt a beszéd, hogy mikor feljöttek ezekre a földekre a nagyapáink, jöttek csángókval [csengőkkel] minden marháikon és nekik is volt a kezeikben, mikkel hol előre mentek, mind cseregetés [csengetés] volt, a hegedűkből hegedültek, fegyverekkel lövöldöztek és nagyon vigadtak, s ki látta s hallotta, mind azt mondta, hogy befordultak s letelepedtek valami »csangós« emberek és azóta annak nevezték őket »magyar csangók«.

Ha Attilának, vagy Árpádnak családai [származékai] vagyunk-e, csak az isten tudja, mert én még most sem tudom hinni, hogy felvádolhatja [?] mert a beszédünk is elváltozott s elfelejtődött, mert senki sem tanít magyarul; senki sem segít s úgy csinálnak velünk az erősek, amint csinált az oroszlán (az állatok császára) az egérrel, mert mikor nem félt egy bizonyos fajta marhától, az egérre nem is akart nézni és mikor elaludt az oroszlán s mikor fölébredt megkötve, kérve-kérte a kicsi egért, hogy rágja el a kötelét és a kötéseket, hogy nagyon megfizet neki.

Azok a magyar utazók, kik régebben irtak a csángókról, amit uraságod említget az ujságban, nem igen lesz úgy, ahogy irtak a csángókról, és én egy[-et sem?] hiszek, mert amit irtak, mind az olasz papoktól szedték, mely papok, ha tehetnék, a magyar embert

lábról, csófolni meg csófaliák minden vendiknek, mért nem csak a zolosz popok csófolkodnak a csangókon há mig a zolosz pöspekis a Éaszári a *Kámili Miklós* (olasz ember) melik volt Támászfalán pop, foló Szabófala melét egy foló hul egy magyar szem tód magyáról, aszt mondotán a Szeminári ifju tanóluknak hogy a magya nélvét ne tanóliák mért a nélve a loonak is loo nélv.

Pedig más írásba meg iram én uruságodnak a mit csinálnak is hogy viszelődnek a zolasz popok a magyar csangó emberekvel, is a zegis világ meg csodalkazna mikor meg látna is meg halana hogy a zolasz pop *tizszer* el árólián a templumba halatak napainál, kálácsakat, csókakat is mindent hoznak a nipek (aszaniok) a kiket teszin hogyi tegyenek a holtak szivikre. is micsa szemptelen ki veszik a zembernek a pinzit minden lipiszre ugy hogy egy olosz pop döt 50.000 fránkat (koronát) minden költisen átal, egy esztendőbe, a miket bie tetem Románia Uiszágakba is ugyis nem szigyelik a világtól, csak most nem árólnak a tempplumba há nem csak tempplum melét, is az mihánt mondom ki, nem hiába termiznek a zolosz nemzetből anárhisztak, is röviden mondom ke Móldóvái olosz popok ilőnapval, elevenen is lábról el temetik a magyar csángókat hó mig szokáig popalkodnak is uralkadnak magyar csangó feiken. A mért

megennék lábról, csúfolni meg csúfolják minden vendégnek, mert nemcsak az olasz papok csúfolkodnak a csángókon, hanem még az olasz püspök is, a jászvásári Kamili Miklós (olasz ember), amelyik volt Tamásfalván pap, falu Szabófala mellett, hol egy magyar sem tud magyarul — azt mondotta a szemináriumi ifju tanulóknak, hogy a magyar nyelvet ne tanulják, mert az a lónak a nyelve és ló-nyelv.

Pedig más írásban megírtam én uraságodnak, mit csinálnak és hogy viselik magukat az olasz papok a magyar csangó emberekkel szemben. És az egész világ megcsodálkozna, mikor meglátná és meghallaná, hogy az olasz pap *tizszer* elárusít a templomban halottak napján kalácsokat, csókokat és mindent hoznak a népek (asszonyok), akiket úgy teszi hogy tegyenek a holtak szívére. És micsoda szemtelenül kiveszik az embernek a pénzét minden lépésre, úgyhogy egy olasz pap gyűjt 50.000 frankot (koronát) minden költésen kívül, egy esztendőben, amiket betettem az oláh ujságokba, és úgysem szégyelik a világtól, csakhogy most nem árulnak a templomban, hanem csak templom mellett, és azért mondom ki, nem hiába teremnek az olasz nemzetből anarkisták, és röviden mondom, hogy a moldovai olasz papok fényes nappal, elevenen és lábról eltemetik a magyar csángókat, ha még sokáig paposkodnak és uralkodnak magyar csángó fejeken. Amért mostanig 1864-ig befogták az embert mint az ökröt egy járomba s úgy vetik [vetették?] mint a spanyol inkvizícióba [tették].

A Vasárnapi Ujságból csak két darabot kaptam, több nem jött, a húsz darab[ot] miket mondott a november 6-i írásába, nem jött

mostonig 1864-ig körtikbé* a zembert a mind a zökret egyi iáramba is ugy vetik mind a Ispánioli Inkizitziábo.

Vasárnapi uiságból csak két darabot fogatam el — több nem iöt, a huz darabot miket mondotán a 6 Noimb. zírásába nem jötekel is kirem köldien el lig hamaráb fel bistatva póstára máskipen nem ir el hozám, záríkat el köldem, menét meg iria is mikor meg mondio.

Mig kirem uruságát hogy beszilien el a Vasárnapi uisági gazdáiával, hogyi kölden el rendesen a Vasárnapi uiságot, mert fizetem meg a zárát, is irian meg mi a bai hogy mostanig el kiszet aniaara hogy varam vaí két hulnapiától a uiságot is nem jó, mi bai lis nem tódam, mostanig csak két darab uiságot fogatam el a artz-kipekvel is a György Andris urnak »cikével«, a miről akarok felelni uróságánakis, mert tódam, besziltem uróságával Szabófalván 1892. is öszmérem.

Maradok igaz jó csangó bárátcsa Mártonas Antal. Szabófalván. 22. Noimbr. 1900. Móldóva Országán.

* Itt van megint az a ritka *kör-ni* ige, l. Nyr. 33:294. A szerk.

el és kérem, küldje el leghamarabb *ajánlva* postára, másképen nem ér el hozzám, az árukat elküldöm, amennyit megír s mikor megmondja.

Még kérem uraságodat, hogy beszéljen a Vasárnapi Ujság gazdájával, hogy küldje el rendesen a Vasárnapi Ujságot, mert megfizetem az árát, és írja meg, mi a baja, hogy mostanig elkésett annyira, hogy várom vagy két hónap óta az ujságot s nem jó, mi baj lehet, nem tudom, mostanig csak két darab ujságot kaptam meg az arcképekkel és a György Endre úrnak cikkével, amiről akarok felelni uraságának is, mert tudom, beszéltem uraságával Szabófalván 1892. és ismerem.

Maradok igaz jó csángó barátja Mártonos Antal. Szabófalván, november 22-én, 1900. Moldova-országán. RUBINYI MÓZES.

IRODALOM.

Bojničić magyar nyelvtana.

Slovnica madžarskoga jezika. Treće ispravljeno izdanje. — Napisao Dr. Ivan pl. Bojničić kninski ravnatelj kr. zem. arkiva i urednik Vjestnika kr. zem. arkiva. Komander kr. Srpskog Reda Sv. Save i velikovojvodskoga Hesenskoga Filipovog reda, lektor madžarskoga jezika na kr. sveučilištu Franje Josipa I., tumač madžarskoga jezika kod kr. sudb. stola i kr. kotarskoga suda u Zagrebu i. t. d. 1905. 8°. 274 lap. — A vall. és közoktatásügyi magy. kir. miniszteriumtól jutalmazott mű.

Még 1888-ban jelent meg Zágrábban egy horvát nyelven írt magyar nyelvtan, melyet a szerzője: Dr. Ivan pl. Bojničić učitelj magjarskoga jezika na kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. (pl. =

nemes; a magyar nyelv tanítója a kir. horv. I. F. J. egyetemen) a saját költségén adott ki. — Nem akarok most az első kiadásról bővebben szólni, csak megjegyzem, hogy teljesen olyan, amilyennek az ember elképzelheti, ha meggondolja, hogy szerzőjének ilyen irányú képzettsége mindössze annyi, hogy mint fiatal diák néhány éven át Budapesten történelmi tanulmányokat folytatva úgy ahogy elsajátította a magyar nyelvet. Ervel a képzettséggel hazamenve Zágrábba összeállított, de nem írt, mint a címlap után hinné az ember, egy magyar nyelvtant. A bevezetést (*Uvod*) Ballagi Mórtól vette át, mint a III. kiadásban maga is bevallja, de különben is nem nehéz erre rájönni, valamint a nyelvtan többi részének is meg lehet találni legalább is értelmi szerzőjét. Ez a nyelvtan ilyen alakban forgott az érdeklődők kezében, ügyetlen berendezésével és hibás szabályaival még olyan horvátoktól is elvéve a kedvet a magyar nyelv megtanulására, kikben talántán megvolt.

A könyv azonban mindamellett igen csekély változtatással (egyes gyakorlatok és olvasmányok hozzáadásával a 176-lapos első kiadást 214 lapra szaporítva) második kiadást ért. Hogy mikor, azt a könyvből magából meg nem lehet tudni, mert az sehol rányomva nincs, de helyette a címlapon találjuk a szerzőnek megnövekedett címét, ki ezúttal már a magyar nyelv és irodalom lektora a zágrábi egyetemen (? igen érdekes volna megtudni, hogy micsoda képesítés alapján), azonkívül megtudjuk a címlapból, hogy a kiadás bővített kiadás és még valamit: hogy a művet a vall. és közoktatásügyi magy. kir. minisztérium megjutalmazta. Hát ez mindenesetre jó ajánlólevél volt, be is vitték tankönyvül azokba a reáliskolákba, amelyekben az V. osztálytól kezdve föltételesen kötelező tárgy a magyar nyelv. De nemsokáig tartott a dicsőség, mert akadt Horvátországban a magyar nyelvet tanító tanárok között (mellékesen jegyzem meg, hogy ezek közül egyetlen egynek sincs a magyar nyelv tanítására képesítése) egy: Mihajlović D., ki észrevette, hogy mennyire jó és alkalmas, vagy inkább rossz és alkalmatlan Bojničić könyve középiskolai használatra. Ezért azután az 1899—1900. iskolai év végén a horvát országos kormány vall. és közoktatásügyi osztályának jelentést tett a magyar nyelvnek a reáliskolákban való tanításáról és a használt kézikönyvről: Bojničić nyelvtanáról. A könyvről igen kedvezőtlen véleményt nyilvánított, nevezetesen, hogy nem alkalmas középiskolai használatra. A horvát kormány valószínűleg hivatalos hallgatással mellőzte Mihajlović felterjesztését: Bojničić nyelvtana továbbra is megmaradt iskolai könyvnek és ilyen alakban használják még ma is. Mihajlović azonban észrevételeit nyilvánosságra is hozta, még pedig az úgyszólván egyedüli tudományos horvát folyóiratban, a *Nastavni vjesnik*-ben (1904-ben, 71—87. l.) számtalan tökéletlenséget és hibát rótt fel a szerzőnek, világosan bebizonyítva, hogy a magyar kir. vall. és közoktatásügyi minisztérium igen üdvösen járna el, ha mielőtt valami munkát megjutalmaz és így mintegy szentesít, előbb megnézné, hogy megérdemli-e.

Bojničić most harmadik kiadást készített a fönti címmel, föl-

használva Mihajlović megjegyzéseit és megjegyezve, hogy a kiadás javított. Minthogy igen fontos kérdés, hogy a horvát kormány ismét elfogadja-e tanító-könyvül ebben a kiadásban, már eleve lehetetlenné téve, hogy a magyar nyelv tanítása Horvátországban csak némi eredménnyel is járhasson, vagy pedig belátva, hogy e könyv alkalmatlan, egy megfelelő nyelvtan iratásával segít az eddigi bajon, bátor leszek kissé behatóbban szólni e kiadásról, talán nem lesz minden hatás nélkül. A címlapon a szerző, hogy nagyobb tiszteletet parancsoljon, nemcsak a nemesi predikátumát nyomatta ki, hanem négy aprón nyomott sorban, az utolsónak végén egy stb.-vel egy sereg rendjéről és címről emlékezik meg. Ezekből azonban sehogyse akar kitűnni, hogy valami képesítése volna magyar nyelvtan írására, sőt az előszó végén Mihajlović bírálatára megjegyzi: 1. »Nem vagyok filológus, hanem hisztórikus, ezt a kritikus is tudhatta volna.« Hát hogy a szerző hisztórikus, ez ellen bizonyára senkinek sincs kifogása; de akkor meg minek kontárkodik bele a filológusok munkájába? Hisz már a rómaiak idejében hangoztatták azt a jó tanácsot: Quam quisque novit artem, in hac se exerceat! — A kritikára való észrevételek 3. pontja szerint: »Ez a nyelvtan nem volt középiskolai használatra szánva, hanem elsősorban magánhasználatra, másodsorban pedig segédkönyvül saját hallgatóim * részére.« Ha a dolog így áll, tessék azt a címlapon feltüntetni, mint minden ilyen természetű nyelvtan címlapján fel van tüntetve; ezzel már meg volna állapítva az is, hogy iskolai használatra nem alkalmas, tehát el kell onnan távolítani. De ha valaki még mindig kételkednék abban, hogy e nyelvtan nem alkalmas iskolai használatra és hogy égető szükség volna rá, hogy megelőlegezzék írjon valaki, fel fogom hívni a figyelmet a következő tévedésekre, melyek még a III. kiadásban is benne vannak. (E tévedések felsorolása csak szemelvényes és nem teljes.)

A szerző először a hangsúlyt és a kiejtést tárgyalja.** Mindjárt a második mondata helytelen szabályt ad: »Ha a szó több szóból van összetéve, akkor mindazon szavak első szótagján hangsúly van, amelyekből össze van téve.« Persze hisztórikus létére nem tudhatja a nyelvészetnek azt az elemi tanítását, hogy a több szóból alakult szó kiejtését éppen az jellemzi, hogy egyetlenegy hangsúllyal ejtjük ki. — »A magyar nyelvben 38 hang van, t. i. 24 mássalhangzó és 14 magánhangzó.« Az előző két kiadásban még 26 mássalhangzóról tudott a szerző, most már csak 24-ről tud! de azért itt is 26-ot sorol fel megkülönböztetve *c* és *cz* hangot! Ha már erre gondolt, megmondhatta volna és maga is aszerint járhatott volna el, hogy ma már egész Magyarországon elfogadták a *cz* helyett a *c*-vel való írást; de úgy látszik erről ő nem vett tudomást. — A *c* és *cz*-nek

* Hogy áll a dolog ebben a hallgatóira való hivatkozás tekintetében, arról majd máskor és máshol szólok.

** A bevezetésre nem teszek megjegyzéseket, mert nem akarok szőrszálhasogató lenni, hisz hogy csak egy Halotti beszédünk van és nem kettő, hogy Kisfaludy Sándor 1844-ben halt meg és nem 1845-ben, hogy Petőfit így idézni: *Petőfi-Petrović*, nevetséges stb., stb., ilyesmit úgyis mindenki tud.

megkülönböztetésénél tanusított finom (?) érzéket már elvesztette, mire a lap közepéig ér, mert ott már csak *é* és *e* hangról van tudomása, pedig mindenesetre szükséges lett volna egy idegen ajkuak számára írt nyelvtanban föltüntetni, hogy van a magyarban egy zárt *ë* hang is, sőt tanácsos lett volna azt alkalom adtán jelezni is, nem pedig az *e* hangnál ilyen példák felhozásával mint *ember* olyanformán tüntetni fel a dolgot, mintha *e* szóban a két hang ugyanaz volna. — A hosszú mássalhangzót szerinte úgy kell kiejteni, »hogy hallani lehessen, hogy az két mássalhangzó, pl. ellenség (*el . . . lenšeg*)«. A magánhangzókat aszerint amint mély, magas vagy éles *hangsúlyuk* (?) van (imaju nizak . . ., visok . . ., oštar naglasak) van, 3 csoportra osztja. Nem tesz különbséget rag és képző között; pl. a 2. § így kezdődik: »A magyar nyelvben a főnevek ragozása, a melléknevek fokozása, az igék ragozása és sok más nyelvtani alaké *képzők* segítségével történik: *pomoćju nastavaka (suffixa)*«. — A hangrendről szólva nem említi fel, hogy a magyarban van ajakhangú (labiális) illeszkedés is, pedig ha ezt ügyesen magmagyarázta volna, nem kellett volna fél lapokon át a különféle ragok háromféle alakját, vagy a kétféle magashangú kötőhangot magyarázni. — A beszédrészek felsorolásában kifogásolhatni, hogy az általánosan használt *határozószó* helyett *határozó névről* beszél. — Attérve a névelő tárgyalására a következő mondatokkal árulja el, hogy nem filológus: A magyarban minden név ugyanolyan nemű (?); határozatlan névelő a magyarban egyáltalában nincs; ha a magyarban mégis *egy* van a főnév előtt, azt számnévként kell felfogni.

Ezek a megjegyzéseim a nyelvtani résznek első két levelére. Hely hiánya miatt nem folytathatom ily módon, csak egy-két szóval fogok ezután a főbb tévedésekre utalni. Egyszerűség kedvéért majdnem egy teljes oldalon magyarázza, hogy *tartsz* helyett *tartasz*, *építsz* helyett *építesz*, *építnek* helyett *építenek*, *küldtök* helyett *küldötök* a helyes stb. de mégis megjegyzi: A magyarok a közönséges beszédben nem tartják meg mindig ezt a szabályt. Mire jó az ilyen aprólékoskodó tudálékosság? — Négyféle jövőidőről tesz említést: egyszerű: *várandok*, *alvandom* (113. lap) stb., összetett jövő: *várni fogok*, néha néha használatos szerinte a körülírás *majd*-dal, gyakran pedig maga a jelen idő fejez ki változatlanul jövő időt. Ez a négyféle jövő idő megkülönböztetése aligha egyszerűség kedvéért történt. Mindenesetre fölösleges szegény horvátokat ilyen mondatokra tanítani: *mi nézendünk*, *a gyermek szorgalmasan tanuland* stb. (a gyakorlatban 25. lap). Igen tartok tőle, hogy így a gyermek minden szorgalma mellett sem *tanuland* meg magyarul, különösen, ha a főnevek ragozását olyan nyelvtanból kell tanulnia, mint a Bojničićé, mert ott ez valóságos káosz. — A tárgyas igeragozással úgylátszik nincs a szerző tisztában, pl. a 32. lapon azt olvassuk: *Ki keres most tollat?* (Felelet): *Én keresem*. — A főnévi igenév képzője szerinte: *-ni*, *-ani*, *-eni* (?) 13. lap. Hogy mennyire pontos szabályokat állít fel, annak igazolásul idézek egyet: »Ez a *j* (a főnév és a birtokos személyragok közötti *j*-ről: *nap j-aim* van szó) leginkább használatos oly főneveknél, melyek

b, f, p-re, ritkábban olyanoknál, melyek *d, g, k, l, m, n, r* stb.-re végződnek.» (45. lap.) Az 59. lapon ezt olvashatjuk: »A közönséges beszédben azt is mondják: *sokabb*, több helyett, pl. *soknál is sokabb*.« Nem tudom, minek vezeti félre olvasóit ilyen félszegül fogalmazott szabállyal. Hasonlóképen fölösleges egy gyakorlati célt szolgáló nyelvtanban a *váram—várak, kérék—kérenek, várom vala, vártam vala, vártam volt, vártam legyen* stb. igealakoknak tárgyalása (61. és 62. l.), mikor tudvalevőleg ezek az alakok a mai magyar nyelvben nem igen használatosak és csak arra lehetnek jók, hogy az amúgy eléggé egyszerű igeragozást meglehetősen zavarossá tegyék. — Kifogásolni lehet a kötőmód (konjunktív) elnevezést. Kétes értékű az ilyen szerkezeteknek használata a magyarban: *elég tudnom* (elég, ha tudom), *szükség tudnod* (szükséges, hogy tudd) stb., pedig ilyenekre tanít (a 70. 71. lapon) és begyakorlásukra ilyen mondatokat alkot: Munkával szükség a test erejét fentartanunk. Nem szép jótévednek ellentmondanod stb. — Nemkülönben helytelen egy gyakorlati nyelvtanban a *-ván vén* alakok használatára való tanítás: *megebédelvén tanultunk* (72. lap), *sokat látván és tapasztalván az ember hozzászokik semmit nem csodálni* (73. lap); *szánakozás ragadta meg lelkemet nyomorult állapotját látván* stb. Mindenesetre szemenszedett magyarság. Keltezni szerinte így szokás: Zágrábban 1904-ik október 1-én (119. l.). Lehet, hogy ő így keltez, de Magyarországon így kelteznek: Budapesten 1905. évi (vagy 1905.-i) okt. hó 1-jén. — A szórendet külön fejezetben tárgyalja, ő maga pedig többek között ilyeneket ír: Én most házat rajzolok, de *fát is rajzolni fogok* (37. l.). Kiki tudni fogja, hogy *mindig csak javadat előmozdítottam* stb.! — Nem érdektelen Bojničić magyarsága a következőkben: *hő* acc.: *hevet*; *bű* acc.: *büvet*; *vehem* (értsd: csikó) 41. l. *enyü* (értsd: enyv); *serem keserü* (49. l.); a városok épületei *nagyobbszerűek*; *vegye hálámat*; *alabor*; *honolni* (értsd: lakni); *lólni* (lólni-futni helyett); *sírkert* (*temető* helyett); a *festő* mellett *főstész* alakra is tanít; *sakupljati se* szerinte: *csoportozni*, pedig *csoportosulni* stb.

De még ha e nyelvtanban nem volnának meg a fönt elősorolt és más elő nem sorolt hibák, akkor se alkalmas arra, hogy belőle valaki könnyű szerrel megtanuljon magyarul, még pedig nem alkalmas a berendezés miatt. Itt lényeges módosításra szorul, még ha magánhasználatra szánta is. A horvát reáliskolákban pedig e könyv nyomán hogy lehessen tanítani — eredménnyel — el sem gondolhatjuk.

Bojničić azt írja egyik helyen a gyakorlatban: »E nyelvtannak már harmadik kiadását ismerjük; a negyedik alkalmasint javítva lesz«. Hát igen szép lesz tőle, ha kijavítja a nyelvtanában levő hibákat, én azonban bátor lennék még mást is tanácsolni: dolgozza át és mielőtt kinyomatja, adja oda egy filológusnak, hogy nézze át és javítsa ki!

(Zágráb.)

HAJNAL MÁRTON.

ADATOK IRODALMI NYELVÜNK SZÓTÁRÁHOZ.

I.

beszerez vltová: Igérttem itt is, ott is, hogy Jánost urasági inasnak . . . beszerezem. Magyar Állam jan. 25.

bírlaló: . . . addig a hatalom bírlalói meg nem szüntek a sajtószabadság elfoglalására törekedni. Alkotmány 1905. jan. 11.

dőzs: és a konyhában való dőzs összefoly a bent való zajjal. Alk. 1904. okt. 2.

elszeleskedik vmit: Igaz, igaz, — hagyta helyben a bíró — elszeleskedtem a dolgot. Alk. jan. 19.

fácsika: . . . ilyenféle kaparó fácsikák, aminőket itt látsz lerajzolva. (Érdekes pleonast. képzés; a Zászlónk c. ifjúsági folyóiratban ötlött szemembe, jan. f. 115.)

idővásott: a dombormívű falbetétek az állványokról sokkal idővásottabbaknak mutatkoztak. M. Áll. 1905. jan. 13.

képében: Mert mi jó falusiak vaj képében holmi . . . kulimászt kapunk. M. Áll. jan. 20.

kiböngészés: Ezeknek kiböngészésével azonban sokkal érdekesebb és hálásabb feladat lenne foglalkozni. Akad. Ért. 1905. jan. 27. 1.

kummogó: Sok beszédű ne legyen a lány, de kummogó se legyen. Alk. jan. 15.

látóka (= szem): kikaparnám a két látókáját. M. Áll. 1905. jan. 15.

lerendel: A cár a tegnapelőtti eseményt balesetnek tartja, ezért a hálaadó istentiszteleteket lerendelték. M. Áll. jan. 22.

mérecsgél: . . . néz föllebb-alább, mintha mérecsgélne. Domokos I. Alk. jan. 15.

ódonat-óság: . . . s hozzá még ez az ódonatóság alig van megokolva. Kath. Szemle 1905. I. f. 76.

tucatmunka: Zenéje alacsony tucatmunka. M. Áll. jan. 29.

zöldez: Ne zöldezz hugomasszony. M. Szemle. XVII. 3. 20. Kincs I.

GONDÁN FELICIÁN.

II.

Árnyadoz: . . . mint valami halálmadár, mely árnyadoz. Szini Gyula, Jövendő 3:3.

áthajmallik: Bükkös István igazi műértelemmel nézte a pompás ékszer s arca áthajmallott a vágyakozástól. Szabó Ferenc, Budapesti Napló 10:81.

becsappan: Az ajtó becsappant utána. Gárdonyi Géza,* Pöhlönyék, 14. 1.

belangyal: A kályha belangyalta a szobát. Gárdonyi G. Az a hatalmas harmadik, 12. 1.

* A 363. lapon Gárdonyiból közölt *pilingeres* hibás közlés volt; az illető helyen *pilingelés* van. A szerk.

feddőzés: Általános kacagás kísérte e jól sikerült tréfát. Komoly feddőzés senkinek se jutott eszébe. Szabó F. Bp. Napló 10:62.

jócodik: Nagy Istvánné sirva jókodott mellette. Szabó F. Bpesti Napló 10:53.

kaffant: Az udvar közepén lompos kuvasz hever s néha nagylustán egy tovaszálló légy után kaffant. Rákosi Viktor (Sipulusz), Bp. Hirlap 25:84.

kellemeztet: Mosolygott, amikor Szilágyi Erzébet kellemeztette előtte a fiát. Bródy S. Jövendő 3:2 (Így Mikszáth: A jó pal. A kis csizmák.)

késől: Későlte az időt (ősz is lesz akkorra...) Bródy S. Jövendő 3:2.

kimódolás:... időt tudna teremteni valamelyes végleges kibontakozás kimódolására és előkészítésére. Vészi J. Bp. Napló 10:82.

kizsuppoltat: Ha minden sötétségben tartott... elemet ki akarnánk innen zsuppoltatni... Ady Endre, Bp. Napló 10:67.

kopácsol: Egy szántóföld, melyen hollók kopácsolnak csont-hulladékokat... Malonyay Dezső, Bpesti Hirlap 25:8.

kucorog: Ama hajók földéltközén kétezernél több kivándorló kucorog. Vészi J. Bp. Napló 10:78.

lehidor: A nádat a gyerekek jól lehidorták. Csizmadia S. Bp. Napló 1904. XII.

lejuhászul:... csöndesen lejuhászulva szólt. Szabó F. Bp. Napló 10:74.

lesuny: Hatalmas fejét lesunyta, a szeme vérpirosan dagadt (a bikának). Szabó F. Bp. Napló 10:53.

naphaladat-táiban: Jakab Ödön, Pihenő 9. l.

nincsetlenség: Emezeknek csak nyomor jut osztályrészül. Sivár inség, keserves koplalás, fakó nincsetlenség. Vészi J. Bp. Napló 10:78.

nyiharint: A ló nyiharint. Gárdonyi G. Az a hatalmas harmadik, 89. l.

permetél: A magasban ólmos felhők kavaroztak, a száraz lomb zizegve permetélt. Szabó F. Bp. Napló 10:53.

reshedt: Két nyom az épület reshedt külsején egyszerre a költészet világába ragadja az elszomorodott szemlélő lelket. Kenedi Géza, Az Ujság 3:46.

sunyít: Helyeslőleg sunyított feléje. Szemere Gy. Jövendő 2:45.

válságos szegellet: A szél különben már fordul is Franciaországban. És ott van az időjárás válságos szegellete (Wetterwinkel). Keszler József, Az Ujság 3:86.

toporog: Fidi (kutya) kétségbeesetten nyöszörgött, miközben ide-oda toporgott. Csizmadia S. Bp. Napló 10:68.

világszemlélet: Ezek tulajdonképpen jellembeli hibák és a szecessziós világszemlélet léhaságai. Kenedi, Az Ujság 3:73.

veszkődik: Andrásy Tóke-Terebesen pihen és engedi veszkődni az egész fölfordult politikát. Rovás, Az Ujság 3:71.

zavadzál:... de ő csak tovább zavadzált, hogy így meg úgy, minek nekem a porta. Szemere Gy. Jövendő 2:45. SZÉKELY ARTUR.

III.

A Társadalom feminista haviszemle januári számában Ignótus cikkében a következő kifejezéseket találtam:

személylift: ez különben csak az egyik lift volt: a személylift.

teherlift: ott vesztegelt a szürke teherlift.

cselédlépcső: a cselédlépcső alján állott.

padlófesték, villamos körte, Auer-harisnya: valahová küld padlófestékért, villamos körteért, Auer-harisnyáért.

kicsönget: a kicsöngetett házmeister udvariasan nyitotta ki előtte.

vikszölés: most mindjárt rátér a vikszölésre.

házellátó: alacsony házellátó munkában tartatnak (a nők).

ÁGNOY PÁL.

IV.

Szemere György tárcáiból:

kvittel, lekvitte: No, ezt a kontót kvitteld le valahogy a kováccsal, tudod, hogy velem is sokat kvitteltél anno valamikor (Bp. Hírlap 1904. VII. 26).

drimbol: Két ökröt nyársra huzzass egészben, másik két ökröt pedig fel kell drimbolni [?] tokánynak (uo.; vö. *diribol* MTsz.).

beviharzik: Kati... a hódítók ellenállhatatlan önérzetével beviharzott a tanácsterembe. (Uo.)

aszos: Hites uraimék tempóban dobogó aszos [?] szívébe... (Uo.)

irtó: e h. *irtóztató*? A mán irtó nagy veszedelem lehet. (Uo.)

bakog: e h. *baktat*. Bakog Mada András, lóháton pedig, az országúton (B. H. 1905. IV. 14).

bunyó: (e h. *bunyevac*?) Egy bunyó legény igen vágta a gazdája lovait... A bunyó csak még jobban csépelte. (Uo.)

alkuvász: (eddig csak egy adat a MTsz.-ban Abaujból). Arra a lúra... egy félévig alkuvásztam. (Uo.)

bámulatos: e h. *bámuló*. Fölocsudván bámulatos meglepetéséből... A sváb bámulatos képet vágott. (Uo.)

CSERNA ANDOR.

V.

hajbókol: Kik állandóan hajbókolnak a fejedelem — illetőleg a nép — szent felsége előtt. (Az Ujság 1905. III. 25. 6c.)

megszentül? Truccra nem kaptatok meg, amihez jogotok van s amit megigérttem. Ha megszentültök is! (M. Hírlap 1896. I. 27. vcikk. Vö. MTsz. *szentül, szendül*?)

könnyedebb: Aki a könnyedebb szerkesztésü, nem oly vaskos, de mégis tartós matériával [e h. tananyaggal] egészen meg tudna birkózni (Mohács és Vidéke 1905. V. 14). — Egy pár év óta többször olvastam már e szót, nyilván analógiás képzés a *könnyedén* alakból, mint *nyilván* > *nyilvánban* és *nyilvánb*, *igazán* > *igazában*, *idején* > *idejében* (ezek mind a NySz.-ban).

KESZTHELYI MIKLÓS.

NYELVMŰVELÉS.

Zsuzsi, aki föltöröl.* (Levél a szerkesztőhöz.) Szerkesztő Úr! Méltóztatik-e ismerni a magyar nyelv gazdagodás legújabb csodáját. Zsuzsit, aki a Magyar Nyelv júniusi füzetében — föltöröl? Kit, mit? Engem, téged, minket, titeket? Ej, dehogy! Ő csak föltöröl. A nap süt, a föld forog, Zsuzsi — föltöröl. De ha még csak föltörölne! Ámde — jajajajj, Uram bocsásd meg neki, — Zsuzsi *ledagaszt, kiszaggat* (kenyérsütéskor), *kikékit, elgyujt* (mosáskor), takarításkor *kinyit* az úrnál s *becsuk* a hálósobában, főzéskor iziben *fölrak* és *rendbe szed, beránt, lehaboz, kisodor, leföloz, elszúr*, a kertben *fölás*, délig már *el* is *ültet* és *föl* is *kötöz*, de ha hűvösödik az idő, *betakar*. A tejes után *becsuk, lemeszel* világnál s aztán — hej, hogy minden szépnek vége szakad! — *elvégez*. — Szerkesztő úr, én békés ember vagyok. Tőlem Zsuzsi akármennyit tárgyatlankodhatik, de tudj' a tatár, arra mégis dühösen kíváncsi vagyok, hol lakik ez a csodálatos leányzó. Melyik vidék szülte? Hol ringott bölcseje? Hovávalósi — eszem a zuzáját — a föltöröltényi szentem? Csak nem budapesti?! Mért nem mondja meg? Olyan szégyenlős a lelkem?! *Nyisson* hát *ki*, kérem, Szerkesztő úr — márminthogy nem engem, hanem a Nyelvörnél s *kérdezzen meg* — de újra nem engem, hanem az olvasóknál, ki ismeri, ki, hol, mikor látta és hallotta Zsuzsit, aki föltöröl.

ANTIZSUZSI.

U. i. Zsuzsit egyébiránt megkövetem s ha nem haragszik, tisztelettel kérdeztetem tőle, tudja-e, mi az *abszurdum*? A legnagyobb *abszurdum* ezen a gramatikára nem hajtó világon a végigdeklinálás. a kikövetkeztetés, a mondvacsinálás, a tudós nyelvgazdagítás. Nem az a baj, hogy Zsuzsi tárgyatlankodik; az a baj, hogy Zsuzsi *kikövetkeztet, Zsuzsi kitalál, Zsuzsi nyelvgazdagít*. Az a baj, hogy Zsuzsi felül az *ad analogiam* Ilyés-szekerére s nem *köt meg*. Csoda-e, ha elragadja az a gonosz masina?! Érdemekben megöszült, tiszteletreméltó, tudós gépésze nem bírhat vele, nem tehet róla. A *Föltöröl et Comp.*-nak az a legnagyobb baja, hogy nincs gazdája. Hogy barbarizmus-e, vagy nem, az ma már — mióta minden effajta csemetéről anyakönyvet vezetünk — szinte csak másodrendű kérdés e mellett. Ma már tudjuk — ok nélkül vádolják érte a Nyelvört megalkuvással — hogy minden természetes úton keletkező nyelvi jelenségnek joga van az életre, s így hiábavaló dolog barbarizmusnak hirdetni, amit a nyelvhasználat, ez a legfőbb bíró, egyszer szentesít és életrevalónak nyilvánít. Ilyen életrevaló fióka volna-e a *föltöröl* is? Erre szeretnénk első sorban feleletet, de éppen erre nem ad feleletet Zsuzsánna, nem mondván meg, hovavaló. Mert ha budapesti, nem mondott vele semmi újat. Régi firma már Budapesten a *Föltöröl et Comp.* De ha a nép (értsd a Kárpátoktól le az Al-Dunáig) nevében beszél Zsuzsánna, akkor — hogy gyöngédítve beszéljünk — nagyon is elveti a sulykot Zsuzsánna, mert bizony

* Vö. Kovács Márton cikkével.

A szerk.

itt errefelé Erdélyben eddigelé még nem *törölünk föl* s erős a gyanúm, hogy a Zsuzsi hazájában is csak éppen Zsuzsi bomlik annyira a föltörülésért. Az meglehet, hogy elindult már hódító körútra a kis csemete; az sem lehetetlen, hogy biztatás nélkül is el fogja árasztani az országot. Lehet, hogy a Tiszánál van már — s onnan már csak egy jó ugrás a Királyhágó — de hátha még most is, a biztatás után is Budapesten vesztegel?! Maradjon is ott örökre! Nekünk borzong a hátunk tőle, ha csak látjuk is (kishirdetésben: »Vizsgára *előkészíttek*,« vagy a *brettlin*: «János, *spricceljen föl* és *söpörjön ki*.«), pedig hát mi is *befogunk*, *kifogunk*, *kieresztünk*, *meg-etetünk* stb., az Arany húnjairól is úgy hallottuk, hogy »folyam-parton ők leszálltak, *megitattak*, meg is háltak,« s hogy eszerint nálunk is, az irodalmi nyelvben is csak akad akár szekélderék számra »már nem tárgyas s még nem tárgyatlan« ige, de a *föltöröl* és kényszeredett társai még nincsenek köztük, még idegenek. Nem is kérünk belőlük. A *megebédeltünket* és *megvacsoráltunkat* is nehezen tudta bevenni a mi székely gyomrunk. pedig ez másfajta s nem éppen budapesti tárgyatlankodás. Hogy gyürkőzünk neki, ha már *muszáj*, a *föltörölnek*, csak a jó Isten és Zsuzsi a megmondhatója. Hova-
valósi is hát az a föltöröltényi Zsuzsi?

(Kolozsvár.)

ANTIZSUZI.

Iromba. Weszely Ödön (A Magyar Irodalom Ismertetése 168) Csokonai Dorotttyájából szemelvényt közöl s e két sorhoz:

Az unalom s bánat *iromba* szárnyakon
Kirepül lekókkadt fővel az ablakon.

ezt a magyarázatot fűzi: *iromba* = gyors. Hogyan? Az unalom és bánat, ha lekókkadt fővel repül, ezt gyorsan teszi? Nyomott lelki-állapotnak gyors testi mozgás a kísérője? Hisz ez belső okoknál fogva képtelenség. Nézzük, mit mond a M. Ny. T. Szótára. Im ezt mondja: *iromba*, mn. feketével vegyes hamvas-szürke; pl. *iromba* macska. No ennek ugyan sok köze van a gyorsasághoz. A Tájszótár azt mondja: *iromba*: tarkás, babos, pettyegtetett, kendermagos (tyúk, csirke, kakas), tarkaszőrű, barnacsíkos szürke (macska). Simonyi és Balassa magyar-német szótárában: *buntfleckig*, *gesprenkelt*, *gescheckt*, *scheckig*. A palócoknál Bartha József szerint a. m. esetlen, durva, műveletlen. Hasonló jelentéssel idézi Zolnai Gyula néhány íróból Nyr. 22:315. [Ezt a jelentést csak a rokonhangzásu *otromba* szó hatása alatt vette föl. — A szerk.] Ámde, hogy gyorsat is jelentene, arról a rendelkezésemre álló segédforrások mitsem tudnak. Azt kell hinmem, hogy az iskolai könyv írója se nem ismerte a szót, se szótárban meg nem kereste, hanem Hübele Balázs módjára az *iramlik* igéből magyarázta!

K. Gx.

Mania geographica. A földrajz-tudósok nem engednek; nem győződnek meg arról, hogy hiú és veszedelmes ábrándot követnek. Nem akarják belátni, hogy nem lehet a meghonosult földrajzi nevek

magyaros használatát kiirtani, hogy nem szabad, sőt bűn egy tudákos elv, egy ábránd kedvéért meghonosodott magyar szavakat számkivetni. Mert bizonyos dolog, hogy *bécsi* pirosító, *rajnai* bor, *velencei* kristály helyett a magyar sohasem fog *wien-i*, *rhein-i* és *veneziai* pirosítót, bort és kristályt mondani. A Nyelvőr, a Közoktatási Tanács és az oktatásügyi kormány (vö. Nyr. 33:6, 349) már állást foglalt a magyar nyelvnek ilyen szándékos megcsonkítása ellen, de úgy látszik szükséges tiltakozó szavunkat újra meg újra hangoztatni, hogy a visszaélés tovább ne terjedjen. Különösen tiltakoznunk kell azon eljárás ellen, melyet Richter Aladár dr. kolozsvári egyetemi tanár követ.* Ez az úr annyira megy az idegen nyelv előtti hódolatában, hogy nemcsak *Drezdát*, *Boroszlót*, *Lipcsét* dobja ki a magyar nyelvből, hanem *Zágrábot* is feláldozza az idegen szellem oltárán. Ez már igazán sok; ez már nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a magyar államnak is megsértése. Hiszen tudtunkkal Magyarország a külföld előtt egységes állam, hiszen a külföldre nem tartozik az, hogy Horvátországnak Szent István birodalmán belül több-kevesebb tartományi önállósága van, hogy a horvát póstabélyegző a *Zágráb*-bal együtt *Zagreb*-et is nyom a levél boritékjára. Hogy a t. tanár úr és társai ily könnyen lemondanak a magyar nyelv jogáról, hogy száz meg száz jó magyar szótól ily meggondolatlanul akarják megfosztani ami drága szókinszünket, az annál csodálatosabb, mert éppen most folytat a magyar nyelv jogáért, az állítólag 70—80 szóból álló magyar kommandóért végsőkig menő küzdelmet a koalíció. Ennek a koalíciónak pedig, ha jól emlékszünk, egyik lelkes híve, a magyar kommandóért küzdő tábornak egyik rettenthetetlen katonája nem más, mint Richter Aladár dr. a kolozsvári egyetem ny. r. tanára.

KARDOS ALBERT.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy-két sajátosság Mikes stílusában. A föltételes mód föltünően gyakran fordul elő Mikesnél; használata sokkal kiterjedtebb, mint a jelentő és fölszólító módé. Ez természetes is. A levél udvarias, szerény hangjának sokkal jobban megfelel a föltételes mód, mint akár a határozottságot kifejező jelentő, akár az egyenes parancsot tolmácsoló fölszólító mód. Ebből a szerénységből, udvariasságból, mely a levelek mindegyikéből kiárad, következik, hogy Mikes a fölszólító módot, mint egyenes parancsot, vagy fölszólítást nem alkalmazza, hanem inkább mint kérést, kívánást, intést használja. Sőt olykor még ilynemű jelentését is enyhíti, a kifejezésnek mintegy udvariasabb árnyalatot, színt ad azzal, hogy a kérést, kívánást, vagy intést egyes második személy helyett többes első személyben fejezi ki. Pl. Édes néném, az egészségre igen vigyázzunk ám! És azzal ne

* »Egy magyar természetbúvár uti naplójából« c. munkáját hirdető körlevelében.

dicsekedjünk! (78.) A' csak arra való, hogy engemet boszantsunk. (79.) — Fölszólító mód helyett igen gyakran a *kell* ige fordul elő, de ez nála éppen nem szigorú parancsot fejez ki, hanem enyhébb kérést, fölszólítást, olykor pajzánkodó szemrehányással, dévaj kötődéssel. Pl. A jó szokást el nem kell hagyni! (78.) Engem igen kell szeretni! stb. — A föltételes mondatoknak egy sajátos formáját találjuk Mikesnél, mikor a föltételes mondat állítmánya föltételes, a főmondat állítmánya pedig jelentő módban van. Pl.

Igazat mondok, hogyha az esztendő egy hónapból állana. (1.) Ha az a kis hajó el találna fordulni, jó éjszakát az egészségnek. (25.) Ha nem mondanám is, csak arról megismeri ked, hogy honnét datálom levelemet. (36.) Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. (37.) Nem kell csodálni, ha elfelejtette volna is a maga hazáját. (47.) Ha semmit nem írt volna ked... az egészség felől, átláthattam, hogy jól foly az erekben a vér. (56.) Meg sem mozdul, ha hínám is. (80.)

Két helyen a föltételes *ha* kötőszót is kihagyja, s a mellékmondat állítmányát föltételes, a főmondatét egyik helyen jelentő, másik helyen föltételes módba teszi: De egyéb dicséretet nem mondanék is felőle, a' nem elég-e, ha azt mondom, hogy erdélyi cimer? (56.) Mert márványkő volna is a ked szíve, de megszánná, ha látná ked... (10.)

Igen föltűnő, a mai nyelvben egyáltalán nem használatos alkalmazása fordul elő a jelentő módnak *mintha* kötőszó után, mikor a mai nyelvben mindig föltételes módot használunk. Úgy tetszik, mintha még nem láttam kedet. (18.) Úgy tetszik, mintha az a frater csak a szélnek csinált lakodalmat. (55.) — Ezt a használatot nyilván az »úgy tetszik, hogy még nem láttam kedet«-féle mondat hatása alatt keletkezett analógiás alakulásnak, illetőleg keveredésnek kell tartanunk. Különben az összes levelekben csak kétszer fordul elő, s a »mintha« kötőszó egyéb helyeken számtalanszor előfordul föltételes móddal kapcsolatban, teljesen a mai használatnak megfelelőleg. Pl. Úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajón volnék. (1.) A gazdasszonyról nem is kell emlékezni, mintha asszony sem volna a világon (4.) stb.

A föltételes mód igen gyakran és sokféle használatban szerepel Mikes nyelvében a föltevés bizonytalanságának, valótlanságának a kifejezésére. Pl. a) A fejedelmünknek jó egészsége volna, *ha* a köszvény búcsut akarna tőle venni. (1.) *Ha* nálunk az öreg asszonyok némák volnának, a leány asszonyok nem bánnák. (7.) b) ... Jó szívvel beszélgettek volna velünk, *de* oly kevés idő alatt nem lehetünk tatárokká. (2.) c) *Hivatlan* is ide kellett volna jönnünk. (14.) *Idegennek* el nem küldeném. (42.) Az első esetben a föltétel, melytől a cselekvés teljesülése, bekövetkezése függ, föltételes mondat, a második esetben ellentétes mondat, a harmadikban pedig határozóval van kifejezve.

A *majd* és *szinte* szócskák a mai nyelvhasználatban mindig jelentő móddal vannak összekapcsolva s így is föltételt fejeznek ki, de Mikesnél

ezek után is föltételes módot találunk. Pl. Majd elfelejtettem volna megírni kednek. (44.) Majd elfelejtettem volna mást kérdezni. (51.)

Föltételes módot találunk a kétkedés, bizonytalanság, szerénység kifejezésére. Pl. Ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna? (3.) Talán még nálunk is jó volna az ilyen szokás. (7.) Eleget elmélkedhetnék az ember az ilyen változásokon. (13.) Távul azt mondhatná valaki... (19.) Hallotta ked azt, hogy még a római császárok is ilyen pompával küldöttek volna a konyhára? (11.) De a' nem bizonyos, hogy ő tétette volna oda azt az oszlopot. (34.)

Föltételes mód az óhajtás, kívánás kifejezésére: Bár gyakrabban vehetném ked levelét! (46.) Bár csak azt tudhatnám, hogy... (8.) — De én veszekedhetném keddel. (18.) Ked ehetnék-e vagy alhatnék? Én pedig tudom, hogy alhatnám. (29.)

Igen gyakori a föltételes mód használata a tagadó értelmű kérdő mondatokban. Pl. Ki szerethetné az én édes nénémet jobban? (2.) De ki merne gondolkozni a békességről? (14.) Hol lehetne máshol ily kanálist találni? (30.)

Sokszor fordul elő a föltételes mód *hogyne* mellett, mikor a kérdő mondat alakjában kifejezett cselekvés bekövetkezése, megtörténeése egészen természetes, magától értetődő következése az előzményeknek, a helyzetnek. Pl. Hát mi bűnösök *hogyne* félnénk? (1.) *Hogyne* mászott volna fel a kerékre? (13.) A vezér szöcse, *hogyne* volna gazdag? (19.)

VAS JÁNOS.

Nyelvemlék 1517-ből. *Barabási Mihály és Szentpáli András szerződése.** Én ki vagyok Barrabási Mihály vettem én és kértem Szent Pali Andrástól huszonöt forintot úgy, hogy az ki jószágom én nékem vagyon a kezem között Mocson és Csetelken, Báldon megkínálván az atyámfiait ve(le), ha meg nem veszik el is adgyam. Továbbá adtam én egy házhelyet pusztát néki Mocson úgy, hogy én nékem mást adott érte Mocson vagy Aranykuton, becsú szerint. Továbbá az pénzt neki hogy ki szerezhessem. Anno Domini 1517. Praesentem copiam ex veris suis originalibus fideliter descriptam cum originalibus collatam et comportatam hisce bona fide testamur. Signatum N.-Enyed 19a. 8bris A. 1771.

PETRUS FICSOR DE ATOSFALVA	ET	LAZARUS DEMIÉN
comitatus Albensis Transsylvaniae jurassor		comitatus Aib. Inferioris tabulae continuae
(L. S.)		judiciariae jur. scriba. (L. S.)

Hátán: Impignoratio portionis possessionariae in possessionibus Mocs, Csetelke, Báld et Aranykut existentibus per nobilem Michaellem Barrabási generoso Andrea Sz. Pali pro fl. 25. facta Anno 1517.

Fasc. 55 us. Nro. 1525.

SZENT PÁLI.

(Az 1771 október 19-én kelt másolat a szárhegyi gr. Lázár család levéltárában az Erd. Nemz. Múz. levéltárában Kolozsvárt.)

(Genealogiai Füzetek 1905. 88.) Közli: KELEMEN LAJOS.

* Ez a kis oklevél, mint mohácsi veszedelem előtti, tulajdonkép magyar nyelvemlék is. Sajnos, a másolók az eredeti helyesírást nem tartották meg, s ezért mi teljesen átírva közöljük. Nem lehetetlen, hogy az eredeti valamelyik erdélyi levéltárban lappang.

Magyar géniusz. Tudjuk, hogy ezt a kifejezést újabb időben Herman Ottó országgyűlési beszéde hozta divatba. Érdekesnek találjuk azonban megemlíteni, hogy Szentjóni Szabó László már száz évvel előbb hasonló értelemben használja ezt a kifejezést *Első Mária magyar királynak élete* c., a Magyar Museumban megjelent regénytöredékében; ott így ír: »Nem elégedett meg úgy, szent Istvántól fogva, egy királyával is Magyarország, mint Lajossal. Ismérte ő a magyaroknak természeti hajlandóságát, és amint nevezni szokták, *nemzeti lelkét (indoles, genius)*. Tudta azt táplálni stb.«*

GÁLOS REZSŐ.

Kanafória. (Nyr. 33:296, 29:86.) Ez az érdekes szó Csokonainál is előfordul, s ebből az idézetből most már pontosan megállapíthatjuk jelentését:

Míg ekképen űzik a terhes unalmot,
Várván az ebédet, hegedűt, cimbalmot:
Ím a toponári zsidók** békerülnek,
És muzsikájjal helyekre leülnek.
[Karnevál] Mond: »hozzanak elő másolás-butelliát,
»Készítsék a zsidók a *kanafóriát*« ...

(Dorottya I. ének. Remekírók Képes Könyvtára kiad. 277. l.)

BARANYAI ZOLTÁN.

Pótlás a megnyírbált szavakhoz. Heves Kornélnak a Nyelvőr több helyén közölt példáit én is megszorítom egy-kettővel. Az Erzsébet királyné szanatóriumában a betegek általában csak így használják ezeket: *ápi*: ápolónő; *ápika*: kedves ápolónő; *baci*: bacillus; *bacis*: bacillusos; ugyancsak *baci* a beteg neve is; *profi*: professzor; *szani*: szanatorium. Ezek ott oly általános használatuak, hogy nemcsak a betegek egymás közt, de még a szolgaszemélyzet is evvel él. Egyes jókedvű betegek általán ismert nóták szövegét az ottani viszonyokra alkalmazzák, s ezekben is mindenütt az említett szavakat használják.

RÉVÉSZ KÁROLY.

Suum cuique. A NyK. legutóbbi füzetében »Az *ä* hang Árpád-kori előzőjének jelölése« címen egy értekezést közöltem, amelyben azt bizonyítottam, hogy sok olyan *ä*-val hangzó szavunk van, amelyeket régen *o*-val, még régebben az Árpád-kor legelején *a*-val jelöltek. Azok a szavak, amelyekben ez az *a—o—ä* kronológiai jelölésbeli sorrend van, mind olyan szavak, amelyekben a legrégebbi jelölésbeli *a* etimológiai értékű. Ebből aztán azt igyekeztem valószínűvé tenni, hogy az olyan *ä*-val hangzó jövevényszavaink, amelyeknek eddig ismert legrégebbi feljegyzett alakjuk *o*-val van írva, de amelyeknek átadó nyelvi alakjában *ä* hang van, a magyar-

* Vö. Waldapfel J. és Tolnai V. adatait Nyr. 32:576. — *A szerk.*

** A toponári zsidók nevezetes muzsikuskok Toponár nevű mezővárosában Somogy vármegyének.

ban legrégebben *a*-val kellett írva lenniök. Hogy az ilyen *a*-val, később *o*-val írt, ma *å*-val hangzó alakokat hogyan kell olvasnunk, e tekintetben csak a köztem Szinnyei J. tanításához, aki az ilyen eseteket *ä*-val, illetve *â*-val olvassa. A Nyr. legutóbbi számában már most Kovács Márton, ismertetvén értekezésemet, azt mondja, hogy »joggal következteti Melich, hogy az ilyen szókban (értsd *a—o—a* jelölési sorrend) nem *ä*, hanem illabiális *ä* hangot ejtettek akkor« (Nyr. 34:371). Bocsánatot kérek, de ez az elismerés engem meg nem illet. Hogy a magyarban volt illabiális *ä*, annak bebizonyítása Szinnyei érdeme. Én értekezésemben csak alkalmaztam ezt a kétségtelen tényre, s ami értekezésemben új, az ép annak a hangsúlyozása, hogy régi helyesírásunkban a legnagyobb fokú szabályosság van, s ilyen szabályosság nakegyik esete az *a—o—a* jelölésbeli sorrend.

MELICH JÁNOS.

EGYVELEG.

Svéd nyelvtudományi társaság. Svédországban, mely éppen úgy mint Németország mindig sokkal több idegen hatásnak volt kitéve, mintsem hogy a nemzeti sajátossága érintetlen maradt volna, újabban különösen annyi német kifejezés és német fordulat kapott lábra, hogy ahhoz képest pl. a német nyelvnek idegen elemei úgyszólván elenyészően csekélyek. Hogy a német szókincs idegen elemeinek csaknem egész csapata megvan a svédben s azonkívül egy nagy csomó németesség, azt az évszázados műveltségi kapcsolatok még megmagyarázzák. De újabban a németből a svédbe szóról-szóra lefordított fordulatok mellett már a svéd ujságokban efféle kifejezésekkel találkozunk: *geschäfft*, *flau*, *för- och nachdelar* (Vor- und Nachteile), *handgemäng*, *lyrisk schwung*, *pack*, *Lebensbruder* (= Lebe-mann), *vindböjtel* (Windbeutel), *gebiet*, *Vater och Mutter*, *det gemytliga nach-spielet* (egy diák-ünnepségen), *klappad och klar* (klipp und klar) stb. E jelenségeknek egy gondos megfigyelője kiszámította, hogy az utolsó húsz év alatt 20—30.000 német kifejezés és fordulat terjedt el a svéd nyelvben, úgyhogy a svédek mihamar az a veszedelem fogja fenyegetni, hogy ha tovább tart az a szinte hihetetlen hanyagságuk, mellyel ezt tűrik, nyelvük, »a becsületnek s a hősöknek e nyelve«, életét veszti saját idegen elemei közt. A svéd klasszikusnak, Rydberg Viktornak (1829—96) az a korábbi kísérlete, hogy az általános közönyösséget megtörje, eredménytelen maradt. Azt mondták, túlzó! Újabban Kjellbergben új hatalmas ellensége támadt a nyelvi romlásnak s fáradhatatlan buzgalmának köszönhetik, hogy hosszas, eredménytelen fáradozásoknak végre eredményük lett s megalakult a *Svenska Riksspråk-Förbundet* (svéd orsz. nyelvi szövetség), melynek immár körülbelül 1000 tagja van s e szám állandóan növekszik. Ideiglenes szabályai szerint e társaság céljai a következők: el kell a nyelvből távolítani azt a sok haszontalan nyelvi anyagot, amely az utóbbi húsz év alatt a németből, a norvégból, a

dánból, az angolból s a franciából behatolt a svéd nyelvbe. A nyelv alkotó erejét ó-svéd és nyelvjárási alakokkal föl kell élesztetni. Amaz idegen elemeket, melyek ez idő alatt hatoltak be a hazai nyelvbe, szótárba kell összeállítani. A svéd köznyelvet jobban kell ápolni és törekedni egységes kiejtésre. Fejlesztetni akarják előadásokkal és kiadványokkal az anyanyelv tisztasága és nemessége iránt való érzéket. Folyóíratot is indítanak majd nyelvi hibák és hanyagságok fölfedésére és megrovására. Mindennek pedig az volna a célja, hogy a haza szeretete megerősödjön, az idegennek túlbecsülése megszűnjön, és a svéd nép nemzeti érzése meghatványozódjék.

(A Zeitschrift des Allg. Deutsch. Sprachv. 1905. 7—8. számából.)

PALLESKE R.

Tschudattich. Erdély földje tanulságos mozaikja a különböző népfajok egymásközt való kölcsönhatásának. E hatásnak első nyomai az egyes népszigetek nyelvhatárain mutatkoznak a ruhaviseletben, a népszokásokban és egyes átvett kifejezésekben. Ezúttal csupán egy magyar eredetű jövevényszóra híjuk föl a közfigyelmet, mely a besztercei szászok közt meghonosult. A *csodás*, *csudás* vagy *csudálatos* szót ugyanis abban az értelemben is használja a magyar nép, ami a zsémbes, dörmögő, morgó, szeszélyes, különös, furcsa stb. értelmének felel meg s amit a német is hasonló kifejezésekkel illet (vö. *wunderlich*). Érdekes tehát, hogy mikor pl. a besztercei szász nyomatékosan akar valakit zsörtölődő természetéért megróni vagy kigúnyolni, akkor rámondja, hogy *tschudattich*, s ez a tiszta magyar gyökérszónak (*csuda*) szászos melléknév-képzővel való megtoldásából keletkezik. *Des se su tschudattich* (= *sie ist so csudattich*): a megszokott szász szólásformák közé tartozik. A német *launig*, *launisch*, *seltsam*, *wunderlich*, az örmény *árdárhoc*, a latin *extravagans* stb. egytől-egyig nem fedik azt, ami a *csudás*, *csudálatos* szóban rejlik.*

(Kolozsvár.)

MERZA GYULA.

Mivé lett a kortes. A régi dicső kortesek bizony elcsenevészedtek már jócskán a képviselőválasztásoknál is. Az élet még jobban elnyűtte őket. Öreg favágómtól hallottam a minap. — Kissé partos az udvarom, ahová néhány lépcsőn kell fölhordani a tűzre való fát. Hordta az öreg nagy buzgósággal. Hanem egyszer csak megszólalt. — »Ha holmi hitvány *kortest* tetszett volna fogni kint a piacon, öt piculát is elkért volna a felhordásért.« — Ime tehát az lett Kolozsvárt a kortesból, amit másfelé *piaci légynek* hívnak: piacon ácsorgó szegény ember, aki ott várakozik egy kis munkára, vagy a sült galambra.

KISS ERNŐ.

* Nézetünk szerint nem közvetlen a magyar kifejezést vették át a besztercei szászok, hanem a hasonló jelentésű oláh *ciudat* melléknevet.

A szerk.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Helynevek.

Forrófalva falu részei (Moldva) a következők: Nagy-Kákova, Kis-Kákova,* Magyaróss, Léránt. — A' falu feletti kopasz magoslatok: Agyagos, Meszes, Bőr Istváné, Kiss mál, Nagy mál. — Szántók: kicsi bürgös, nagy bürgös, lemenő. — Kaszálók: Egres, Balaskóé. — Kutak: szűzlyány kutja, kerek kut, hideg kut, bűdöss kut, Kálon kutja (innen térítettek vissza a magyar huszárok 1789 husvét napján a' hír nélkül ide lappangott török tábornok Ádgyusdig; még él egy öreg, ki e csetepatét a' bogdánfalvi magoslatokról nézte anyjával). — Patak falu (Valea mare) részei: oldal szőlő patak, nagy patak, kis patakok a faluban. — Hegyek nevei: Koronta, Solyomkő, Orrhegy, Széphegy (déli oldala szőlőkkel díszlik, északi része Bogdánfalvára néz).

1874.

PETRÁS INCE.

Határnevek: Illéd (elpusztult község). Halomköz (nehány 1—1½ méter magas, 10—12 méter átmérőjű halom emelkedik ki a teljesen sík határon). Falurétje. (De: »a faluriten vótam«.) Bence (a hagyomány elpusztult bencés-kolostort sejt itten). Ér (az itt folyó Érről). Kis-Út. Püspöktáblája. Lapos (alacsony, vizenyős hely). Rajkát (Réhát). Nagy-Samú kótója. (NB. a határon minden mocsaras hely: *kótó*.) Érmindszent. (Szilágy vm.)

ADY LAJOS.

Városrészek (Szolnokon): Csiszlikó, Téglaház, Újváros, Temetősor, Félesizmasor, Tófenék (mindig tóval áll a víz), Gatyauilep, Kertekalja, Bűdösköz, Nagyváros, Vár, Tobán, Cigányváros, Feketeváros, Sziget, Túlatiszta, Görbeér, Egyenesér, Sárgapárt, Beke Pál halma.

Csárdák, kocsmák: Tiszahajlati csárda, Facsárda, Határcsárda, Putri (csárdanév), Rőtökör, Görbekocsmá, Jókoma, Lakatkocsmá, Makkhetes, Tetű, Háromrózsa, Háromárva, Kétárva, Bolondmiska, Jászkürt, Negyvennyóc, Fehérlő.

(Szolnok.)

RÉVÉSZ KÁROLY.

Rétek: Zanoga, Fínyes, Kicsapó, Lúdvár, Hajdarabara, Sulymostó, Hót-Tisza, Nagyhát, Mákos, Pána, Becke, Bátka, Tökös-tó, Keresztes, Silistván, Kopláló, Budzsák.

(Zenta.)

TELEKY ISTVÁN.

Gyöngyös-Halász csak hivatalos név. A falu neve a lakosok s a környékeliek szájában csak röviden *Hálász*. Kishalász (a falu egyik része). Ot lakik ák közbe. Cigánsor, pincesor. — Kis tányá. Kis erdő.

* Az egész Forrófalvát is híják Kákovának (oláhul Faraoan).

Szántók, kaszálók: Lapos, belső l., kilső l., rávászpart, nagy vőgy, gazdák réttye, falu föggye, templom föggye, kendérföd, tanítóföd.
Szólóhegyek: éphât (eb hát), rókályuk [egy nagy gödör van rajta, melyben azelőtt rókák tanyáztak, azt mondják].

Patakok: Mérges, Vák Mérges, Nágypatak, Pápszög (patak kanyarodása a pap földje végiben).

(Gyöngyös-Halász, Heves m.)

Dóllók: Árva hárászt, Békálapos, Bekecs, Bérékallya, Cifrá lapos, Gyëpre járó, Hírmondó, Kázálapos, Mancsos rét (a csikós gyerekek itt mancsoltak = fatekével játszottak), Nyergelő, Nyilas (közös föld; nyilat húzva apró részekre osztva adják ki). Pallág.

(Vámos-Györk. Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

IZENETEK.

Vill. Vár. Vasút igazg. *Pályaház és pályaudvar*, mind a kettő kifogástalan kifejezés, de szorosan véve más-más a jelentésük. *Pályaház* tulajdonkép az állomásház (*Stationsgebäude, Bahnggebäude*), amit azelőtt hibásan képezett szóval *indóháznak* mondtak; *pályaudvar* pedig a pályaházban és rajta kívül elterülő nagy nyílt tér (*Bahnhof*). A *pályaházat* mint rövid, szép és általánosan ismert (immár hatvanéves) kifejezést a kocsik jelzőtábláin való használatra is nagyon ajánlhatjuk.

G. R. A fogadást ellenféle nyerte meg, mert egészen kétségtelen, hogy ez a szólás *magasra tartani* (e h. nagyra tartani, nagyra becsülni, tiszteletben tartani stb. = *etwas hochhalten*) németes szólás, noha Herman Ottó is él vele, sőt éppen abban a híres beszédében él vele, amelyben a magyar génuszt dicsőíti (*a nemzeti génuszt magasra kell tartani*).

B. M. A *düh* alig lehet a leheletet jelentő szlovén *dih* v. tót *dich*; egy az, hogy a jelentésben igen távol állnak egymástól, más az, hogy a *düh* nyelvemlékeinkben *gyűh*, sőt *gyűlh* alakban fordul elő (EhrC. *gyewlhewtseg, gyewlhewzes* stb. — *Botorkál* és *botránkozik* alig lehet más mint a *botol, botlik* ige származéka; a tót *potlika* sa igének semmi köze hozzá. — *Avat* l. Budenz szótárában; használatáról sok adat a Nyr.-ben (l. Nyelvörkalauz).

G. K. *Mennél* ebből lett: *mendnél* (mindnél), s idővel összezavarodott a *minél* alakkal; története el van mondva Simonyi Zs. Magyar kötőszók 3. k.

K. A. Egészen távol állunk az Akadémia elnökének lemondását tárgyaló hírlapi közlésektől.

Beérkezett kéziratok. Kiss E. és Sas A. Adalék a Nyelvújítás szótárához. — Kertész M. Handabanda és átabota. — Galambos D. Egy érdekes mondat szerkezet a régi m. nyelvben. — Szeremley Császár L. Adatok a keleti székelység nyelvéhez. — Szentinártoni F. Eötvös K. munkái. — Gálos R. Hármaztat. — Bodoky Z. Tájszók. — Szigeti E. A -ság ség képző. — Székely Etelka. Tájszók. — Verő L. A bunda. — Ketskés Gy. Utca.

Beküldött könyvek. Szinnyei J. Magyar nyelvhasználat (3. kiad. Hornyánszky, 3 K). — Radó A. Mesék az íróvilágból (Franklin). — M. Népköltési Gyűjtemény VI. Mailand O. Székelyföldi gyűjtés. (Kisfaludy-társaság, 6 K). — M. könyvtár: Mikszáth K. Kisértet Lublón. A németke.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

SZARVAS GÁBOR EMLÉKEZETE.

† 1895.

Tíz esztendeje immár, hogy mesterünk, a Magyar Nyelvőr s a Nyelvtörténeti Szótár megteremtője, elköltözött körünkből. Őrizzük meg híven emlékét, ápoljuk szellemi hagyatékát, kövessük példáját a magyar lélek szeretetében, a magyar nyelv művelésében!

*

Szarvas Gábor úgyszólván egymaga küzdötte végig azt a harcot, mely — legalább részben — megtisztította nyelvünket a nyelvújítás végzetes tévedéseitől. Kazinczyék avval igazolták a nyelvszokás ellen való forradalmukat, hogy ifjukorukban »készületlen vala minden; lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habozó, hiányos; stilisztikánk feszes, ügyetlen«. S egy félszázad alatt csakugyan elérték, hogy elkészült egy egészen új nyelv a Bugát-féle Szócsin[álás]tan szellemében. Elérték, hogy szótárunk gazdag lett, de nagyrészt mondvacsinált, halvaszületett kifejezéssel, melyben nem lüktetett az élő magyar nyelv vére és ereje. Elérték, hogy grammatikánk nem volt többé habozó, hanem kétes értékű szabályok békójába volt verve, részint rég elavult nyelvszokások, részint logikai okoskodások alapján. És elérték, hogy stilisztikánk nem volt többé feszes, hanem egészen fesztelenül meghonosított minden idegen szépséget, minden idegen »kecset«. Szarvas Gábor véget vetett a törvénytelen szócsinálásnak, hadat izent a »nyelvigazító« grammatikusok önkényének s másfelől az idegen szellem uralmának. Petőfi és Arany az irodalomban küzdötte ki az eleven magyar népnyelv jogát, Szarvas Gábor a tudományban harcolt érte s mindenkor azt vitatta, hogy a »nyelvet nem a nép, hanem a literátusok rontják s a fonákságokat nem a tudatlanok, hanem a művelt tudákoskodók csempészik be a nyelvbe«.

De a népnyelv mellett a nyelvtörténetnek, a nyelvi jelenségek történeti fejlődésének, és szavaink, szólásaink eredetének földerítésére is sok gondot és munkát fordított. S mikor éles elméjével tisztázta számos jövevényszavunk kérdését, összeütközött és megütközött még egy veszedelmes ellenféllel: a nemzeti hiusággal. Ezt a nemzeti hiuságot s az ürességtől kongó és puffogó hazafiaskodást sokszor tette komoly és gúnyos bírálatának céltáblájává — ő, akinek egész élete

fényes példája volt az igaz hazafiságnak, a haza közkincsét gyarapító termékeny munkának.

De a megemlékezésnek e pillanatában nem akarunk Szarvas Gábor működésének részletezésébe bocsátkozni. Hogy érezzük jelentőségét, hogy érezzük, mennyit köszönhetünk neki, legjobb lesz újra meghallgatni Beöthy Zsolt remek ünnepi beszédét és újra elolvasni Szinnyi József költeményét, mellyel egykor még köztünk járó mesterünket ünnepelte.

Beöthy Zsolt beszéde

Szarvas Gábor emléksobrának fölavatásakor 1899. július 2-án.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1895. október 12-én tartott ülése folyamán vette a hírt Szarvas Gábor elhunytáról s azonnal elhatározta, hogy tőle indítandó és vezetendő közadakozásból szobrot emel neki. Nem együnknek vagy másunknak, mindnyájunknak gondolata volt, hogy nyilvános emlék illeti meg őt mestereink között, mert mestereink egyike volt. Sőt éreztük, hogy mestereink egyike marad továbbra is. A halál nemcsak életünk rejtvényét oldja meg, hanem egész tartalmát is egyszerre és élesen megvilágítja. Pillanatában a múlás képéből az élet legnagyobb erejével válik ki és tűnik elénk, ami nem mulandó. Szarvas Gábor pályájának e nem múló, a jövőben is élni hivatott tartalmára emlékeztessen e szobor bennünket és az utánunk következőket!

Nyelvünk nagyemlékű bűvárának és tanítójának munkásságából különösen egy vezérlő gondolat az, mely ennek a szép emlékműnek méltó és szilárd sarokköve. Csodálatos küzdelmek árán tartottuk fenn magyarságunkat s fejlesztjük nemzeti műveltségünket. A csodát nem fejti meg, de megfejtéséhez talán közelebb visz a történetnek az a tanítása, hogy fegyvereinket mindvégig három helyen kovácsolták: a császár műhelyében, azután a költő berkében, s végül a tudós, különösen a nyelv- és történettudós írószobájában. A magyar nyelvtudomány története nemcsak a magyar tudomány, hanem a magyar nemzeti élet történetének alkotó része, akár a költészet. A nemzeti öntudat kifejlődése szülte, küzdelmei kölcsönhatásban erősítették, diadalai fejlesztették. Mily messze terjedt a hatása, mennyire átjárta a művelt nemzet összes rétegeit századunk első negyedében s mily hatalmas erkölcsi rúgókat indított meg! Törekvései, izgatásai, harcai a szunnyadó nemzetnek úgyszólván egyetlen életjelensége voltak s vonatkozásukban a nemzeti érzés világára: előkészítői a nagy reform-kornak.

Ezt a régi hagyományt támasztotta fel Szarvas Gábor, midőn fényes és éles szellemével, izgató és sugalló erejével, készült-ségének nagyságával és világosságával, szívós és törhetetlen kitarásával: a magyar nyelvtudománynak mintegy visszahódította régi helyét a nemzet köztudatában és közéletében. Előtte és mellette éltek a nyelvnek nagy művészei, kiket méltán illet csodálatunk, kitűnő bűvárai, kiket hálás tiszteletünk környez;

de félszázad óta nem volt egyetlen tanítója sem, ki nyelvünk eredetisége, története, törvényei iránt a komoly szeretet és munkás érdeklődés melegét oly hatalmasan szét tudta volna árasztani ismét az egész mívelt nemzet összes köreire, mint ő. A magyar nyelv szeretetét a tudomány szeretetével ezerek és ezerek szívében forrasztotta össze, amaszt megneemesítvén, emezt fölmelegítvén. Félszázad óta ő tudott elsőben és igazán iskoláink lelkéhez férközni; munkássága egész magyar nyelvtanításunkba új lelket vitt, mély és egyetemes érdeklődést, mely őket új és erős kapcsolatokkal fűzi a nemzeti lélekhez. Ne csak tudását ünnepeljük, hanem erkölcsét is: messzeható tekintetét, erős meggyőződését, szívós kitartását, égő lelkesedését. Nézetei, állításai lehettek és lehetnek vitások; de ha mind megdőlnének is, ha nyelvünk egész tudományát új mesterektől tanulnánk is: erkölcsével, hatásával és ennek tanulságaival Szarvas Gábor akkor is mestere és mintaképe marad a magyar tudósnak és a magyar tanárnak. Maradjon is mindenha!

E szobor bizonyosságot tesz róla, hogy mi, az ő egyszerű társai, kik közül kiemelkedett, megértettük tanítását. Ime az első szobor, melyet középiskolák tanárai tanártársuknak emeltek, magyar földön áll és magyar tudóst dicsőít. Legyen örök, mint az igazság és az érzés, amely állította!

*Fölharsant riadód, s lengetted a harc lobogóját,
 Rajta e jelszó állt : Szólj helyesen s magyarán !
 Kis csapat állt melléd, mind lelkes híve az ügynek ;
 Szemben egész tábor : bős neológusi had.
 És ádáz tusa lőn, küzdöttél sok sebet ejtve,
 Kis csapatod megnőtt, és diadalt aratál.
 Győztes igazságnak meghódola sok heves ellen,
 Sok más fáradtan rakta le fegyvereit.
 Győző s meggyőzöttl békés munkára kezét fog,
 S ím, amiért küzdte : tisztul a nemzeti nyelv.*

(1890.)

Szinnyei József.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

(Ötödik közlemény.)

XIII. Az ikés ragozás a mai népnyelvben.*

Mai nyelvjárásainknak legnagyobb része csak a jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyében tesz különbséget a két ragozás közt, a többi igealakban egészen elenyésztette a régi különbséget. Ezt csak néhány vidék nyelvszokása őrizte meg, így először is a legtöbb székely nyelvjárás. A székelység annyiban is régiesebb, hogy egyes igék megőrizték régi iktelenségüket vagy ikés-ségüket: a régi *foly*, *csúsz*, *mász*, *asz*, *hazud*, *ess* (az *esső*) a székely beszédben most is iktelen, a régi *lépik*, *pökik*, *küzdik* ott most is ikés még (l. a XI. és a XII. szakaszt). Azonfölül Udvarhely és Háromszék megyében s a volt Csík székben ma is az ősi szokást megtartva így beszélnek: *fázom*, *játszom*, *dolgozom*, *dolgozzam*, *ő dolgoznék* v. *dolgozhatnék*, *dolgozhatik* (vö. Nyr. 31:415, 579. 32:291 stb.). Már a 17. és 18. században is föltűnik e tekintetben a magyarországi s a székely írók közti ellentét, ámbár — mint láttuk — már Apácai Cserénél és Mikesnél előfordulnak egyes következtelenségek. Így egy 1742-ből származó székely történeti dalban *bukék* helyett ezt az alakot olvassuk: *bukka* (Kriza 92). S a mai székely népnyelvből való közleményekben is akadunk eltérésekre; ilyenek pl. a következők:

jel. mód, jelen i. *könyvedzek* (könnyezek) Nyr. 29:42. *megválólok* (rímben) Arany-Gy. Népk. 3:151. *nehezkedek* Csík m. Nyr. 25:377. *gondózkodok* (rímben) Nyr. 33:534. — *válsz*, *nyughatsz* (Halmágy); — *csémellék*, *csémellesz* Homoród vid. (Gálos R. ért.) — mult i. *belészöke* (rímben Nyr. 33:534, de *válék*, *történék* uo.). — a f ö l s z ó l í t ó m ó d b a n találunk legtöbb eltérést, az 1. és 3. személyben keveset, de annál többet a 2.-ban: 1. szem. *búcsuzzak* (máshonnan jött népdalban, rímben, Kriza 10. és 16., de uo. *búcsuzom*); — 2. szem. a) *ne istenkedj* Nyr. 25:48. *dögölj* le már 18:371. *ne kelletlenkedj* 1:326. *ne panaszkodj* (Hétfalu) 4:556. *ne hangoskodj*, *ne patvarkodj* (Sepsi-Uzon) 8:225. *ne sopánkodj* (Háromsz.) 9:423. »-ál él többnyire elmarad: *érkezz*, *álmodj*, *imádkozz* stb., de *egyél*, *igyál*, *nyugugyál* v. *nyugugy*, *haragugyál* v. *haragugy*, *lakjál* v. *lakj* (pl. jól étellel)« (Háromsz. NyK. 3:7); ott *kereskedj* (Maros m.) Nyr. 15:427. *ne gondolkodj* ojan erőssen, Kriza 368. *csak telepedj meg*, Kriza 395. *takarodj* 396. *várákozz* 415. *dógozz* 443. *csippesködj* Kriza 13. mese (kétszer; uo. egyszer: *csippesködjél*); *panaszkodj*, *kapaszkodj* Arany-

* Ebben a szakaszban a nyomtatásban közölt népnyelvi adatokon kívül sokszor az egyetemi hallgatóimtól vett szóbeli értesítésekre hivatkoztam.

Gy. Népk. 3:249. *nyughass* uo. 304. — *b)* aló fársáng *vígdadjál*, káposztalé tortyozzál (Erdővid.) Nyr. 9:430. *hozzál* (Háromsz.) 21:48. *adjál* néki vizet (Kis-Bacon) Arany-Gy. 3:111. *járjál* (rímben) uo. 164. *váltásál ki* (nem rímben) 172. — 3. szem. *a)* *lakjon* MNyszet 6:235. *szaporodjon* (ríme: *fogyjon*) Arany-Gy. Népk. 3:264. *nyugodjon* (ríme: *folyjon*) 103. *szűnjön meg* (nem rímben) 273. *vérré vájon* (Udvarh. m.) Nyr. 33:534 (de uo. *vérré válék*)* — *b)* *ne szunoggyék* (ne szunyadjon) Nyr. 4:183 (de alkalmasint a jelentő módban is ikes, vö. IX. szakaszunk végét); — föltétes m. De ha jó *meggondókoznék*, tán mégis gyermeke lennék (Udvarh. m.) Nyr. 33:534; *alhatnék* (rímben) Kriza 161. — *törne* (e h. *törnék*, rímben, más vidékről jött népdalban) Arany-Gy. 3:184. — *kívánó* jelentéssel ikesen ragozzák az iktelen tehető igéket is, mint más nyelvjárásokban, pl. fehérnép után *járhatnék* Nyr. 1:181. ken' tán *bérèghetnék* öreg (Csik m.) 12:287. — *tehető* ige jelentő m. *elbujdoshat* (versben) Arany-Gy. 3:197.

A székelységgel együtt megőrizte az ikes ragozást a hal-mági székel telep (de a 2. szem. itt is *bévetődsz*, *nem nyughatsz* stb. s a fölszólító: *ne tréfülkózz*, *huzódj arrebb* NyK. 31:389), s a részben székeljektől benépesített és rég elszigetelt biharmegyei jánosfalvi nyelvjárás (Böszörményi Géza értesítése), s a többi királyhágóntúli nyelvjárás közül úgy látszik a kalotaszegi (vö. Nyr. 9:503). Ellenben elhagyták a külön ikes ragozást a gergyói székeljek s ma így beszélnek: *húzódok húzódsz húzódik, ennék ennél enne* stb. (l. Gencsy I. Nyr. 34:192 és Nyelvészeti Füzetek 20:41). Ugyanezt látjuk a legtöbb királyhágóntúli nem-székel nyelvjárásban:

Kolozs m. *fázom* és *fázok*, *jáccom* és *jáccok* Nyr. 31:579. — Torda: *ne oktalankodj*, *ne fészkelődj* 18:184. — Alsó-Fehér m. *engedhetel*, *mondhatal*, *hazal*, *sőt állal*, *üel* stb.; *csadálkazz*; *fussál*, *adjál*, *vegyél*; *alugyan*, *törtínjen*; *alunna*, *törtínne* stb. 25:349. — Hunyad m. Lozsád: *forgódj hamar*, *ne tusakodj* 22:457. — Szolnok-Doboka m. *vigyél ki* (Domokos) 11:187. *végy* és *vegyél*, *hozol*, *tudol* stb. (uo. l. 17:315).

A székelységen kívül csak még hazánknak ellenkező részén néhány nyugati nyelvjárás tartotta fenn az ikes ragozást: Göcsejben, Hetésben, a Rábaközben, a Répce mellékén és a Zala folyó mentén (l. NyF. 9:41) többnyire megvan még a régi megkülönböztetés, azt mondják *eszem*, *iszom*, *aluszom*, *fördöm*, *törödöm*,

* Bíró Lajos nyilván sokat mond, mikor Nyr. 32:518 azt állítja: »*Dolgozzék* h. majdnem az egész székelységben azt mondják: *dolgozzon*«. L. Paal Gyula helyreigazítását 33:363.

törődjem, egyem,* törgyék (törjék), egyik, enneik Bal. Nyj. 31. *innám, dolgoznám*, 3. szem. *dolgoznaik* (Göcsej, Budenz-Alb. 166—7); *fogamodjék* (Sümeg, Nyr. 26:192) stb. De a sziszegős igék 2. személyét így ragozzák: *mit nízűő (nézől)? m'ier kátozúó?* (Répcavidék. Nyr. 20:413), *leszü, keresü, kapdozu* (Örség 7:420), sőt a Répcemelléknek nagy részén a többi igét is így ragozzák: *aduo, hagyuo*, s csak az *l*-végű igetőknel alkalmazták az *-sz* ragot: *hüsz, huosz (hülsz, halsz).*** A fölszólító 2. és 3. személye is ingadozik: *ne jácc velem* stb. (Zala, Nyr. 31:579), *takarodj* (Ráb., 31:413) és *adjá, üll'é (üljél, Répce m.), lássál, tegyél és teljen* stb. (Göcsej, Budenz-Alb. 166—7, Nyr. 14:139), *igyon, egyen* (Szombathely vid.), s a Répce mellékén a föltétes mód is (1. személy *dúgoznám* és *dúgozník*, 3. szem. *dúgozník* és *dúgozna*, Balázs S. ért.).*** — Somogy és Baranya megye egy része is így beszél még: *aluszom, mögfördöm, kenyeret öszöm, nem dógozom semmit se*, de uo. így is: *mëgfördök* (Nyr. 31:413—4), *mosakodjék* Orm. Nyr. 27:142. — Állítólag Komárom megyében is mondják: *játszom, fázom* (31:579): de Tatán *fázok, eszek, iszok*. (Fábián Imre ért.)

A többi nyelvjárás jóformán mind elejtette az ikes ragozás megkülönböztetését,† még pedig legtöbb vidéken alkalmasint már kétszáz év óta. A zavarból némely érdekes új fejlemények váltak ki, mert mikor a kétféle ragozás használatbeli különbsége elmosódott, a nyelv fölhasználta őket új különbségek tételére, s e tekintetben is a legtöbb nyelvjárás egyenlő eljárást követett.

1. Az 1. személy *-m* ragját általán véve kerüli az újabb népnyelv s azt mondja: *alszok* v. *aluszok, fázok, játszok, vesződök*,

* Hadd *ehessem* pecsenyit, hadd *igyam* rá vörös bort (Göcsej, Nyr. 12:192). Add ide azt a téstát, had *laktyam* jó belüle (vasmegyei, kismenyomi lánytól hallottam). L. még Nyr. 31:415.

** Balázs Sándor ért. — Kanizsa vidékén az 1. személy is ingadozik: *játszom, mászom, fázom* és *játszok, mászok, fázok; dógozzak* és *dógozna* stb. 1. Nyr. 31:579, 32:290. — *Ehetek* Göcs. 13:240.

*** A vasm. és sopronmegyei ősrégi regös énekekben többnyire *gyulladjék—aludjék* rímel (Sebestyén: Reges én. 50, 56, 66, 70, 122 stb.), néhol pedig *gyulladjon—aludjon* (85, 103, 128). Bizonyosan az utóbbi az eredeti forma, mert az *aluszik* hajdan iktelen volt; mikor aztán ez az ige a 15. században ikessé lett, a regös énekekben *alugyon* helyett azt mondták *alugyék* s a rím kedvéért *gyulladjon* helyett is *gyulladjék*.

† L. a Nyrben s a Nyelvészeti Füzetekben megjelent nyelvjárási tanulmányokat és a Nyr. 31. s 32. kötetében sok vidékről beérkezett Válaszokat a szerkesztőség kérdéseire. L. még Nyr.-Kalauz.

gondolkozik, eszek, iszok stb. Van egy népdal középrímmel: Addig *iszok*, mulatok, míg csak be nem rukkolok. Egy pécskai népdalban viszont *iszok* rímel a *gyomrom* szóra (Kálmány: Koszoruk 1:202); eredetileg nyilván *iszom* volt, de a rím ellenére is a szokott *iszok* formát helyettesítették bele. — A népnyelvnek ezt a megállapodását kétségtől elömozdította az a körülmény, hogy az ikés *iszom* alak egyenlő hangzású volt a tárgyas alakkal, s az olyan mondatot, mint pl. *eszem kenyeret*, idegenszerűnek érezték, akár csak azt mondták volna: *veszem kenyeret* e h. *veszek* (azért mondta Versegly tótosnak az ikés ragozást).

Néha ugyan *vesződöm*-féle alakot is hallani a néptől, de ez nyilván az iskola és az olvasmány hatása.* Rég főnévvé vált s az igeragozástól elszigetelt kifejezés az *eszem-iszom* = vendégeskedés, dőzsölés; azért azok is így mondják, akiknek az ige *eszek, iszok* (pl. Zilah vid. 27:546). De néha még azt is hallani: »Ja, mindig csak az *eszek-iszok*, és sohase a *tanulok*!« (Székesfeh., Gondán F. ért.)

2. A 2. személyben az ikés igék régóta elfogadták az iktelen ragozás *-sz* ragját: *laksz, megbuksz, elválsz, veszekedsz* (*fekücc* Mátészalka Nyr. 26:543. *fekücc, alucc* és *feksző, aluszó* Székesf.) stb. stb. De megtartották a régi *l*-et a sziszegő hangon végződő ige-igek: *eszol, iszol, elesol, dolgozol, emlékezel, gondolkozol, dörgölődöl* stb. Az *eszol-iszol*-féle formák elterjedését a disszimiláció akadályozhatta meg, sőt ugyanezen okból a nagyszámú *eszol, nyugszol, dolgozol*-féle ikés ige analógiájára az iktelen sziszegősök is átvették az *-l* ragot, úgyhogy ma azt mondjuk: *teszol, leszol, viszol, hozol, húzol, keresol, olvasol* stb. (illetőleg *tésző, visző, hozó, óvasó* stb. és *olvasuo*. — Néha hallani ugyan *játszasz* (Nyr. 31:579), *alszasz, fekszesz, iszasz* alakokat, de ez nyilván a *leszesz, teszesz*-féle mesterkelt iskolai formák utánzása.** — Székely nyelvjárásokban még meg vannak őrizve ezek a régies formák: *léssz, vissz, hossz (hossz), kedvessz, ás-sz* (Hétfalu Nyr.

* Zolnai említi, hogy »egyszer egy parasztasszonytól« ezt az ikés alakot hallotta: nem *adódzom* a tisztelendő úrnak (Fehér m. Nyr. 30:278). Gondán Felicián is értesít, hogy Székesfehérváron néha mondják: *tengődöm, takarózzom, erőködöm* stb. Így *öszöm, alszom* Kalocsa stb. 31:414. Hódmezővásárhelyen *alszom, fürdöm, öszöm* »csak félművelt vagyis nadrágos paraszttól hallható« 32:350.

** Szilágy-Somlyón állítólag ilyeneket is mondanak: *iszolsz, aluszolsz, kapolsz* (Somogyi József közlése).

4:556—7, 6:181), *léssz, téssz* stb. Homoródvid. (Gálos R. ért.), *téssz, vígadossz, mét könvessz?* (Halmágy), *mit véssz?* (Kisküküllő m. Nyr. 32:402.) De azért egy népdalukban azt olvassuk: Abból bizon nem eszel, míg vőlegény nem *leszel* (Arany-Gy. 3:163). — (Sopron megyében *keressz, olvassz* helyett *keress, olvass*, NyK. 15:206, jegyz.; vö. Balassa Nyj. 31.)

Azonban a népnyelvben az *-l* rag nem szorítkozott a *leszel*, *hozol*-féle igékre, hanem sok más igére is áttért, először talán a sziszegős végüekről az *-szet zd st* végüekre (*osztol, választol, kezdel, festel*) és a nagyszámú *-ód-ik öd-ik* és *-od-ik öd-ik öd-ik* végű igéről a *d*-végű s aztán egyéb foghangon végződő iktelenekre (*engedel, vetel, hagyol* stb.). Az bizonyos, hogy az első efféle esetek, amiket az előbbi szakaszban idéztünk, majdnem kivétel nélkül ilyen hangzásuak: *vígaðhatol* 16. száz., *akadol* 17. száz., *élhetel* Gyöngyösi, *fáradol, gerjedel, hagyol* 18. száz., *vezetöl, megvetöl, hallgatol* Dug., *gyógyítol, választol, elárasztol* Csok. (Csak két kivétel: *kesergel* Kónyi J., *kimozgol* Mondolat.) Több vidéken most is leginkább az ilyeneket ragozzák *-l*-el s mondják *tudol, adol, mondol, szenvedel, hagyol, fagyol, látol, jutol, ütöl, sütöl, csalogatol, tanítol* (ill. *tudó, tanító* stb.), így Vas m. a felső Gyöngyös folyó mentén (*ütő, bántó, szidó*),* a Répce vidékén, Nagykanizsán, Somogyban (*megfagyó* Nyr. 6:428, Felső-Segesd; így Kaposváron is *láto* stb.), Keszthelyen, Tatán,** Esztergomban (*vető, arató*, sőt néha *méggyö* e h. *mégysz* Nyr. 9:543), Csallóközben (*vetü* 19:514; *fizetü, tudü*, sőt *vagyü* is),*** Győrött, Mátyusföldön (31:579), Heves m.,† Szabolcs m. (*mondol, küdöl* stb., sőt *vagyol* e h. *vagy*), Nagybányán,†† Zilah (14:92 és László Géza), Mátészalkán (26:543), Halason (*festő* 32:397), Szolnok-Doboka m., Alsó-Fehér m. (*engedhetel, maradhatol* 25:349). »Aszontad te, hogy elveszel, ha *elszántol*, ha *elvetel*« (Pécska, Kálmány: Koszor. 1:102). Persze ezekkel vegyest az *-sz*-es alakokat is használják: *tudol* és *tudsz* s viszont az ikésekből is *törődöl* és *törödsz, fürdöl* és *fürödsz* stb. (»*kisöprögece, takarítottol* minden nap« Zilah, 14:92). De sok vidéken aztán — természetes analógiás hatással, talán leginkább a számtalan *-z*-végű igető hatása alatt — még tovább terjed az *-l* használata. Hajdu-Nánáson pl. legtöbbször *-l* a 2.

* Grábler Ida értesítése.

** Fábíán Imre ért. — *** Mészáros Gyula ért. — † Nagy József ért. — †† Berky Lajos ért.

személy ragja, »talán csakis az *l* hangon s néhány *r*-en végződő ige-
tőnél nem«. * Kisújszálláson is többnyire *-l*: *lakol, hálol, »-sz*
ritkán, csak a ható ige-*knél* sűrűbben«. ** Néhol még *l r n* végű
ige-*tőkhöz* is *-l* ragot tesznek, néhol meg különösen a *gyermek-*
nyelv s a *becéző nyelv* él az *l*-ragos alakkal. ***

Példák: *mönő* (a *mönök* vagyis *mének* 2. személye, Kaposvár);
járuó, kérüó, mëgyüó (Szombathely), † *hallol* v. *halló, kapó* (Fehér m.
Nyr. 30:278), *váró, síró, vonyó, hányó* és *vársz, sírsz, vonsz, hánsz*
(Székesf.), †† *te senkit se tisztölő?* (gyereknek mondva, Fehér m. Kisbér),
vágó, fogó, halló (Mátyusf. 31:579), *hallú, pihenü* (Alsó Csallóköz), †††
ríló (e h. *rísz*, Eszterg. 9:543), *készülő* (Tata), *kérdő, ártó, bomló*
(Vác, NyF. 10:31), *akarol* (Pintér: Palóc népm. 72, 73, 81), *bírol*
(uo. 73), *író* (Halas, Nyr. 32:397), *üel, állal* (ülsz, állsz, Alsó-Fehér
m. Vajasd 25:349), *élöl, készülöl* (Szlavónia, 5:62).

3. A 3. személyben nagyon elterjedt jelenség az ikes ige-
tehető alakjának iktelen használata; azt mondják: *alhat, fekhet,*
nyughat, ehet, ihat, játszhat, ákhat (alkudhatik) stb. Így beszél
Zilah vid. (Nyr. 27:547), Érmellék (29:254), Mátészalka (26:543),
Bihar m., a palóc vidékek, Tata, Halas, Szeged, Hódmezővásárhely,
Csanád és Bács m., Orosháza, Tolna és Somogy m. (L. a Nyr.
32:290—1. közölt válaszokat. *Gondolkozhat* Arany-Gy. 2:179.
»Olyan szorosan befonom a haját, hogy nem *kuszálódhat* össze.«
Dunaföldvári asszonytól hallottam. »Ez könnyen *kikapcsolódhat,*
ez a fülbevaló.« Vasmegyei leánytól hallottam 1884.) Néhol a
két alak váltakozik, pl. Szegeden és Kemenesalján. Érdekes adat,
hogy Pest m. Solton »az asszonynép inkább mondja: *dógozhatik,*
alkudhatik« (Nyr. 32:290). — A tehető ige-*knék* ez az ingado-
zása igen régi, már 1550 óta idézhettünk iktelen adatokat (l. a
XII. szakaszt).

Láttuk már (a XI. szakaszban), hogy egyes régi ikes ige-
újabbán iktelenné váltak, pl. *lépik, pökik* stb., egyesek csak a
költői nyelvben vagy több vidék nyelvében, mint pl. *múl, vál,*
nyíl, szün. Egyik-másik nyelv-*járás* még sokkal messzebb
ment az iktelenítésben. Nyitra vidékén azt mondják: *alusz, esz.*
A tolnamegyei Sárközből: *hüvitköz, töpeénköl* stb. (Nyr. 33. k.)

* Kéki Lajos ért. — ** Gajda Béla ért.

*** P. »*járol-e?* iszen *tudol* te járni!« (Kisújszállás.) Vö. még Nyr.
31:413, 32:397, NyF. 10:31. s az alföldi népdalt: *Adol-e csókot, adol-e?* —
Ez a használat összefügghet a *menjél*-féle alakok kérő, kínáló, kedveskedő
használatával, l. az 5. pontot!

† Czikker Ferenc ért. — †† Gondán Felicián ért. — ††† Mészáros Gy. ért.

Somogyban is néhol ilyeneket mondanak: *veszeked, vereköd*. Csucsomban, Rozsnyó mellett: *mosód, betegesked* stb. (31:414). Az abaujmegyei Hegyközben pedig Komjáthy Sándor írásbeli értesítése szerint az *-ik* rag rendszeren elmarad s így beszélnek: *isz, alud, füröd, dógoz, elvegyöd* (összevegyül), *bimbalóz* (himbá-lódzik), *nem akaródz, kötöd, kötösköd, incselköd, istenköd, gondolkod, csimpaszkod, gyáválkod, fölpu-pujkásod* (fölpuffad) stb. stb. Kazinczy is említ már ilyen ragozást: *nyugodok, nyugodsz, nyugod* (Levelez. 4:6).

4. A fölszólító mód első személyét a legtöbb nyelv-járás az ikes igékből is *k*-val képezi: *egyek, igyak, dolgozzak, törödjek* stb. Eszerint a mai élőbeszédben *egyek* és *egyem* épúgy meg van különböztetve, mint pl. *tegyek* és *tegyem*.

5. A fölszólító módnak második személyében úgy látszik minden nyelvjárásban eltűnt az ikes és iktelen alak közti különbség, s még a székely s a nyugati nyelvjárások is azt mondják: *takarodj; ne panaszkodj* stb. Ennek a rövidebb alaknak az elterjedését előmozdíthatta az az általános törekvés, mely szerint az egyenes parancsot a legtöbb nyelv azzal teszi hathatósabbá, hogy rövid, személyrag nélküli alakot használ; vö. gör. *λέγε*, lat. *ama, veni, fer, dic*, ném. *sprich, sieh*, finn *elä', mene', anna'*, votják *puk, vera* (az igető *pukt-, veral-*), sőt mordvin *va* (e h. *vanok*, a tő *van-*), magy. *jer, ni (nézd), muti (mutasd, mutidd)* stb., l. TMNy.

Nagyon érdekes, hogy több vidéken meg is különböztetik a két alak használatát: a rövidebbet egészen természetesen a határozott *parancsra*, a hosszabbikat pedig ezzel szemben az enyhébb *kérés* kifejezésére használják,* s ilyenkor ezt a hosszabb alakot természetesen kiterjesztik az iktelen igékre is. Hajdu-Nánáson pl. *-jál jél* van »kivétel nélkül, ha kérnek vkit vmire, pl. *Eriggyél* el kis szógám a mészárszékbe oszt' *hozzál* egy font húst! Eppen megfordítva járnak el, ha *parancsolni* akarnak: *lódujj! takaroggy!*« (Kéki L. közl.) Szintúgy Halason: »*Ögyé* kicsikém! biztatja a dajka a makrancos gyereket, s mikor türelmét veszti, így rivall rá: *Égy*, mer a falhó váglak! Az *l-es* alakkal szelídebb árnyalatot fejeznek ki s azért *kérés* alkalmával

* Talán a gyakori *egyél igyál* analógiája is hatással volt erre, mert ezek rendszeren *kínálásra* szolgálnak, vagy az *óhajtó adnál, jönnél* analógiája. — Már Dugonics is mintha ilyen enyhébb értelemben használná a hosszabbik formát: *Oh mondjál vmit!* (Szerecs. 1:308.) *Hogy egyetértésél* (153).

használják; *aggy* erősebb mint *aggyál*.» (Nyr. 15:116; szintén így Halasról 32:397.) Ugyanilyen különbséget tesznek Debrecenben (Oláh G. Debr. nyj. NyF. 26:13), Kisújszálláson, Baján, továbbá Vas megyében (l. ezekről Nyr. 31:413—4), Fehér m. Csákváron (szóbeli ért.) és Székesfehérváron (Gondán F. közl.).* — Más vidékeken nem igen tesznek különbséget, hanem vegyest használják a két alakot (l. Nyr. 31:414—5, Budenz-Album 166).**

6. A fölszólító módnak harmadik személyében a legtöbb nyelvjárás az iktelen alakot általánosította: *nyugodjon, veszekedjen* (Göcsej, Nyr. 13:240. 14:139), *dögöljön meg* (Nyitra vid.), *ázzon, fúzzon* (Felső-Bácska, ott csak egy ikés alakot ismernek: ördög *bűj'k beléd!*), *aludjon, történjen* (Alsó-Fehér m. 25:349), *láccon, hallaccon* (32:518), *hallasson* (Baja), *láccodjon* (Szabolcs) stb. Legföllebb a *dicsértessék* alakot ismerik a megállapodott köszönésben, de sokszor még ezt is átalakítják az általános analógia szerint: *dicsértessen* a Jézus Krisztus (így pl. Nyitra m. Gelenesér, de máshol is). Sőt még akkor is az *n*-es formát használják, mikor csak az ikés alak különböztetne meg egymástól két jelentést, pl. *hadd törjék* helyett is *hadd törjön*; *hogy hallják* helyett is *hogy halljon*. (»Betettem az ajtót, hogy ne hajjon be a lárma« Fehér m. Nyr. 32:518. De néhol mégis megmaradtak kivételesen ezek a kifejezések: *hallják, lássék, hallassék, látszassék, hallatszódják, látszódják*, l. uo.; *láccék, hallaccék* Nógr. m., *halluccék* Pápa.)

Nagy vidéken viszont a *-jék* alakot általánosították s a *-jon jën jön* helyett is ezt használják: hazánknak egész északi részében, a palóc s a felsőtiszai nyelvjárásokban, Mátyusföldétől a Szilágyságig (Bács m. Adán is, mely palóc telep, Nyr. 27:409). Ott tehát azt mondják: *jöjjék ide, menjék haza, kerüjék belől, ne beszíjék, ne jajgassék, engem ne üssék verjék senki* (Debr. Nyr. 5:222), *kügyék el vkit az újsorra* (uo. 7:521), *hozzék egy botot* (Szabolcs), *segítsék az Isten, fiam* (Szatmár). Nem bánom én, hadd essék, csak a babám szeressék! (Népd.)*** — E terület-

* Evvel összefügg, hogy mellékmondatban inkább a hosszabb alakot használják (Nyr. 31:414 lenn).

** Baranyában egy közlő szerint csak tiltásban élnek a hosszabb formával (31:414), Zilah vidékén meg csak az *-l* végű igetőkéből képezik a rövidebb formát: *danôjj, ugrájj* (27:546), tehát disszimiláció: *danol-jál helyett *danolj*. — Göcsejben »a 2. személy rendesen teljes ragjával használatos« (Budenz-Album 166).

*** E használatnak régibb népnyelvi nyomai (vö. a régibb irodalomból már idézett adatainkat): *Legyék hát* (pásztori beszédben, Kaz. Gessner

nek szélei felé és a nagyobb városokban az iskola s az úri osztály hatása alatt ingadozik a szokás, a *-jon* alakot is használják, de kiterjesztik az ikes igékre is, tehát azt is mondják *jőjjön, menjen, igyon, egyen* stb. Egerből ezt a mondást idézik: *Hozzék kenyeret, oszt egyen!**

A *-jék*-nek ezt az általánosítását részint az okozhatta, hogy eredetileg igen gyakori volt, gyakoribb mint akár a *-jon*, akár a *-jën*, akár a *-jön* külön-külön, részint talán az urias, finom beszédre való törekvés. Révai említi, hogy az ilyen alakokat különösen affektált beszédben használják, »qui cultiores haberi volunt« (Gramm. 938). Egy újabb közlemény szerint Szatmár megyében most is akkor használja a nép a *hozzék, jőjjék, menjék* alakot *hozza* (!), *jőjjön, menjen* helyett, ha föllebbvalókkal beszélget (Nyr. 3:240). Emellett szól még az is, hogy különösen az alföldi nyelvjárásterületen s egyes palóc és palócos nyelvjárásokban csak is az udvarias kendezésben, rendesen a *kend* szó előtt használják a *-jék*-es alakot, a valóságos 3. személyt ellenben *-jon*-nal mondják.

Pl. *ne dúljék kend, ne fúljék kend* (Csongrád m. Arany-Gy. 2:119). *Ne bántsék kend* (uo. 245). *Gyék kend* velünk, osztán *lássék* hozzá (Szeged, Nyr. 2:513). *Maradhassékken, nyughassékken* (uo. 32:291). *Mönnyék kê, gyüjjék kê* stb. (Halas Nyr. 15:117; »hihetőleg hangtani okok miatt, a kê k-ja asszimilációt okozván«, mondja ott Korda Imre). *Fordújjék kêⁿ be, síjessék kêⁿ haza* (Kecskemét). *Igyék kend* (Szolnok). *Várják kêd* stb. (Jászság).** *Megállják ke, szóllýék ke* (Vác). *Gyüji-kê minálunk, várji-kê, síhessi-kê* (Ipolyvid. Balassa: Nyj.) *Hallgassík kê, menjík kê, vaóggík kê* (vágjon, Nyitra vid.).*** *Hâgassík kê, szójjík kê* Palinak is, hogy *egyen* má! (Zenta.)† — Azonkívül még Göcsejben is mondják: *gyüjjék-kê*!)††

1815. 192). *Legyék, menjék, mönyék* (1804. kecskeméti népszínműben, Bernáth L. Prot. iskoladr. 370, 369, 368). A hintó hogy hamarébb *fordúllýék* (Dug. Péld. 1:256). *Várják, menjék, sőt gyerjék* (a palóc nyjból, Tud. Gyüjt. 1837. I. k.).

* Kúnos Ignác (Az igék ikes rag. a depr. nyjban, Nyr. 9:314) azt mondja, hogy »a stereotíppá vált *adjon Isten* az egyedüli kivétel«. Oláh Gábor több kivételt is említ: »*Essen beléd a nyavalya! Törjön ki a nyakad! Egyen meg a fene!*« (A depr. nyj. Nyelvészeti Füzetek 26:13.) — Más nyelvjárások közül pl. a székesfehérváriban használják néha a *-jék*-et, különösen *-kod* és *-koz* képzős igéken: *marakodják, várakozzék*, aztán pl. *jólatýék ám! Hadd hajják be az a muzsika! Jóra veradjék!* (Gondán F. közl.)

** Hudra László ért. — *** Mrenna J. ért. — † Weiner Imre ért. — †† Geiringer Aladár ért.

7. A föltétes módban legtöbb nyelvjárás az ikes igéket is így ragozza: *ennék ennél enne, dógoznék dógoznál dógozna*. Ismeretes népdal: A gőzösnek hat kereke, bárcsak ízzé-porrá törne (e h. *törnék*, Arany-Gy. 2:41, 3:184).

Van azonban egy nevezetes kifejezésmód, melyben állandóan megmarad a régi ikes alak a mai nyelvben is: ez az óhajtást kifejező *ehetném, ehetnél, ehetnék*. Ezt a nyelvszokás elválasztotta, elszigetelte az általános föltétes módtól, úgyhogy a mai népnyelv pl. azt mondja: »Mihály gazda *ihatna* itt bort eleget, de ő nem bort *ihatnék* [= szeretne inni, óhajtana], hanem pálinkát« (Takács István példája, Nyelvünk ikes igéi 22). Azok az igék, amelyeket legsűrűbben használtak így, véletlenül mind ikesek voltak: *ehetném, ihatnám, alhatnám* stb. (vö. Barna F. Az ikes igékről 32. Brassai M. Mondat 1:351).^{*} Innen van, hogy ikes alakjuk még a többi igére is átmegy, ha egyet-egyet ugyanolyan óhajtó értelemmel alkalmazunk; tehát: »Bezzeg *táncolhatna* most Margit, mert van jó zene és sok ifjú ember, de ő éppen ma nem *táncolhatnék* = nincs vágya táncolni« (Takács uo.; vö. még Nyr. 32:290). Ezt a népies nyelvszokást követi sok író is, különösen Arany János és Gyulai Pál. Példák:

Vacsorálhatnám: coenaturio MA. (igaz hogy *vacsorálék* mint ikes ige is előfordul a régiéknél, l. VII. szak., és iktelenül írja MA. a latin-m. részben: parturio: *szülhetnék*, így még PPBl.) *Futhatnám*, mikor affektált petyegéssel boszantják a füleket (Csokonai). Most nem *énekelhetném*, hanem *ehetném* (Vitk. Munk. 2:132). »*Madárlhatnám* [vö. *úrhatnám*], *röpöshetném* nagyon« (Arany: Arist. 2:174). *Édeleghetném* (uo. Acharn. 1146), »*gunnyaszthatnám: szunyókálhatnám*« (uo. Glossz., a Darázsok 5. verséből idézve és magyarázva). Ha csimpolyást kapnék, *táncolhatnám* (Jók. Lőcsei fehér assz. 2:118). *Mulat-hatnám, táncolhatnám* (Gyulai: Gonosz mostoha). Jaj én édes gazdám, *visszafordulhatnám!* (Gyulai Költ.¹ 86.) *Szűnyadhatnám* még egy kisség (uo. 264). — Nem kész az én csidmám, jaj pedig hogy *táncolhatnám!* (Kriza 171. dal.) Piros almát *ehetném*, veled *enyeleghetném* (Arany-Gy. Népk. 2:81). Én *hányhatnám* is (Merényi: Eredeti Népm. 1:201). Jaj de *mehetném* mán! (Debrecen, Csobán András ért.)

Az úrfít, mikor legjobban *mulathatnék*, akkor fogom be a legnagyobb dologba (Jók. Eppur si m. 1:151). Mosolygás helyett *sírlhatnék* szemem (Gyulai Költ.¹ 116). »Szophatnál-e fiam? Neki még

^{*} Verba desiderativa in *hatnéc* et *hetnéc*, ut *alhatnéc* dormiturit, *ihatnéc* bibiturit, *ehetnéc* esurit, *vizelhetnéc* micturit (MA. Corp. Gr. 239; *vizellik* mindig ikes a régiéknél).

az anyja teje a száján van, s fejérnép után járhatnak, a macska!« (Szék., Nyr. 1:181), *Táncolhatnak* minden porcikájuk (Nyr. 4:89). Ken' tán bereghetnek öreg (Csik m. Nyr. 12:287). Fehér madár ehethék, kölesszemet szedhetnek (Kiss Á. M. Gyermekj. 267).

(Vége következik.)

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY ÉRDEKES MONDATTANI JELENSÉGRŐL.

— A ráértésről. —

Felolvasás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, 1905. ápr. 18-án.

(Vége.)

3. Úgy hát mindazok érthető pszichológiai, lélektani magyarázaton alapulnak, amire már említett tanulmányom s e mondatcsoportok további vizsgálata vezetett. Ezen az úton, úgy hiszem, több dolgot megmagyarázhatunk, nyelvtörténeti téren is, aminek eddig vagy nem adták, vagy nem helyesen adták a magyarázatát.

Igy hazai és külföldi írók mondattani értekezéseit és műveit nézve, pl. Veress Ignác »rejtett alanya« (Phil. K. 16:638, 1892) — nem is szólva arról, hogy e kifejezés metafizikai fogalom s ma már idejét múlta, mint a szélteben használt »lappangó alany, állítmány« stb. kifejezés is — a személynévmás nélkül használt 1. és 2. személyű igealakokban, minők: *megyek, jársz, tudtuk, hallottátok*, sőt a 3. szem. ragtalan alakokban is, minők: *jő, megy, hoz* (t. i. ő) már belsőleg, lélektanilag is adva van s a »névmásbeli külön alany kitétele« feleslegessé válik, sőt esetleg mást is jelenthet, mint nyomatékos szerkezet. Azokat az igealakokat úgy is 1. 2. vagy 3. személyre értjük; a személyrag, vagy a 3. személyben a ragtalanság, már külsőleg is kifejezése ennek a belső, lélektani mozzanatnak. Éppen így nem »rejtett,« hanem egyszerűen előre is érthető a második mondatból is az alany az ilyenekben: *Miként ha újját megmetszé, a gyermek panasz-kodik* (Pet.). Sőt lelki alapon itt tulajdonképen nincs is két mondat, csak a hagyományos formai nyelvtan lát azt. Ellenben helyesen beszélt Veress dolgozatának megbírálása alkalmával már Brassai, aki halála előtt írt utolsóelőtti cikkében (Az alanytalan mondatok kérdéséhez, Phil. Közl. 1897) már helyesen vette észre, hogy pl. az efféléknél: *megyek, az én-ről* mint »külön alany« kitételéről beszélni hiba, mert hiszen az »én megyek«-ben az *én* ugyanazon alanyt jelöli, amit az *ek* rag, tehát »külön« nem lehet. Szerinte is helyesen így kell vala: »az alanynak külön kitétele« vagy még helyesebben: kétszeri kifejezése nem szükséges. Igen, mert mint alább jelzi, a magyart pl. a *lát* 3. sz. alak épen úgy »emlékezteti« az *ő*-re vagy *az*-ra, mondjuk az alanyra, mint az *iszik*-ben az *-ik* rag, s a *megyek*-ben a *-k*. Ez pedig a szerintem úgynevezett ráértés alapján lehetséges. Íme itt is Brassai éles szeme és logikája!

De ezen a lelki alapon, a *ráértésen* érthetők a Simonyi tárgyalta ú. n. hiányos mondatok közül is azok (NyK. 25:1), melyekben mint ő akkoriban kifejezte: »nincs kitéve az alany vagy állítmány, más szóval csak lappang«. Tehát az ilyen »lappangó alanyú« mondatokban, mint pl. bemutatások alkalmával: »Kovács úr. — Öcsém« = *ez Kovács úr — ez öcsém*; vagy ha valami pletykára azt mondom: *Mesebeszéd!* = *ez mesebeszéd*, amelyekben a mutatónévmás volna a háttérben. Igen, nyelvtanilag itt még mondhatni így; de a valóságban ott van ilyenkor is nem a mutatónévmás, hanem maga a személy vagy tárgyi valóság s ráérthető az állítmány. Vagy ezen az alapon érthetők ismétlés nélkül is az effélék: *Csak úgy virág* (t. i. a virág), *ha tarka*; *csak úgy asszony* (t. i. az asszony) *ha barna*. (Pet. uo.) Vagy az ú. n. »lappangó igeállítmánynál« az efféle kapcsoló, ellentétes, megengedő és föltételes mondatpárokban előjövő esetek, pl.: A csitkó *általbucskázott* a fejin s lett belőle kölesvetés; *által Palkó es*, s belőle kölesörző lett (Kriza), ahol még mondhatnók esetleg, hogy az *általbucskázott* a második mondatban ki van hagyva, mert be is tehető: *általbucskázott Palkó es*. De helyesen itt sem kihagyásról, hanem csak továbbra is érthetőségről, vagy odatehetőségről, ismétlésről lehet szó; valamint az affélékben is, mikor az ígét más alakban kellene ismételni. Tehát az ilyenekben is: *Mikor jöttél meg? Tegnap* (t. i. jöttem meg, uo.)* Mint látjuk, ugyanaz a cselekvés, az a képzet érthető továbbra is, még akkor is, ha nyelvtanilag más személyben is kellene ismételnünk. Sőt akkor is, ha más módban vagy időben, vagy tárgyas alak helyett tárgyatlanban ismétlődnek is. Pl. Zene hallik mély vadonban, mintha égből (t. i. hallatszanék) mint álomban. Eljössz velünk? Hogyne! (= hogyne mennék, Sim. uo.) Mint látjuk, itt nem is a *jövők*-kel, hanem ennek ellentétéseivel, a *megyek*-kel mondanók a mondatot s még ekkor is érthető továbbra is a mozgás képzete. Vagy pl.: Ma is úgy vagyok, mint tegnap (t. i. voltam), a jelen alakból a múlt is érteve. Stb. Ime az ú. n. grammatikai ellipszisek nagy részének pszichológiai magyarázata, amit a *van* ige ú. n. hiányára és még sok másra is folytathatnánk, anélkül hogy hiányról szólhatnánk!

Ezen az alapon érthető az ugyancsak Simonyi magyarázta (A m. nyelv² 450.) tárgyas igealakokban, p. o. a *látjátok*-ban az, hogy *őt* vagy *ezt* vagy a *házamat* stb., amint a mondat értelme kívánja. Vagy pl. az az újabban felvett, de már régóta hangoztatott jelenség is, hogy a jelzős kifejezés tulajdonképen rövidített mondat vagy ítélet; hogy pl. ez: *kék ég* annak a tapasztalatnak az eredménye, hogy az *ég kék*. A *kék* t. i. mint jelző s egyben lélektani

* Különben igen helyesen figyelmeztetett közelebből éppen maga Simonyi is, hogy a németben tagadó válaszban ilyenkor *nein* mellett (pl. Hast du es gesehen? Nein) az ígét nem is lehetne kitenni, azaz ismételni (s rendesen *ja* mellett sem). Tehát ez is mutathatja, hogy ott nincs kihagyva.

állítmány szerintem előre ráérthető ú. n. prolepszissal az égre, mint alanyra; mint pl. *királyi ház* = *királyé ház*. — Vagy pl. ezen az alapon érthetők az összetett mondatok típusai közül az effélék: Elmegyek, mert hanem *megütnek*; t. i. mert ha nem, vagyis: ha nem megyek el, megütnek. Így fejlődtek az efféle vonatkozó mondatok is: Aki fél, haza mehet. T. i. az, ki fél, haza mehet. (Ennek még korábbi fejlődésére vö. pl. Sim. A m. nyelv² 322.)

És ezzel rátérhetünk arra, hogy tkp. ilyen alapon, a ráértésen és hozzáértésen alapulnak a Zolnai Mondattani buvárlataiban akkoriban szépen magyarázott, de lélektanilag még kellőleg meg nem okolt vagy ma egészen másként magyarázandó szerkezetek. Így pl. az effélék is: *szeretik egymást*, ahol mintegy előre-ráértés van előre való értelmi egyezéssel, így: *szeretik — egy a mást*. Előre-ráértés van az effélékben is: *túlalunai*, *túlatiszai* s más efféle tapadásos nyelvi tűneményekben, hol egész mondatrészeket tömörültek egységes jelzővé.

S csak a ráértés alapján érthetők a jelzőül, kiegészítőül, határozóul, állítmányul, általában mondatrészként használt mondatok, mikor t. i. egész mondatok szerepelnek a mondatban mintegy szó gyanánt s kívülnek mintegy melléknévi jelzővé, határozószóvá vagy kötőszóvá. Az effélékben, mint: *Eb a hite kölykei*, *felemás cipő* (t. i. *fele más* előre-ráértéssel), *nebántsvirág*, *térmege ucca* (azaz: ne bánts d v., térj meg u.), *tedd-ki-hadd-hüljön legény*, *nem tudom mely ház gyermekei*, már ezek az okok *amennyire-annyira* elmultak, *hadd* igyam (= hagyd, hogy igyam) stb. (Ld. Zolnai: Mbúv. 30—36.)

És ilyen eredete van az *úgy-e* kérdőszónak is, melyet nem is kell ellipszis útján magyaráznunk, mint Zolnai teszi (uo. 36), ebből a mondatból: *úgy van-e*; hogy t. i. »*úgy-e igaz?*« ebből keletkezett volna: *úgy (van)-e, (hogy) igaz*. Hiszen akkor tán az *igaz* mellé is felvehetnénk egy *van-t* így: *úgy(van)-e, (hogy) igaz (van)?* Tehát még tovább mehetnénk az ellipszisekben. Nem természetesebb-e, hogy abból keletkezett az a szerkezet, amiből áll, t. i. ebből: *úgy-e? igaz*; azaz egyszerű pusztá mellérendeléssel, parataxisal, mely annál a lélektani kapocsnál, a ráértésnél fogva így is érthető volt teljesen. Természetesen ma körülményesebben és nyomatékosabban bővebben is kifejezhetjük azt a képzetkapcsolatot, így: *úgy-e, hogy igaz?* de ez nem azt jelenti, hogy ama kifejezés ebből keletkezett vagy rövidült volna. Hisz ez ellenkeznék a nyelvfejlődéssel is, éppen a Zolnai hangsúlyozta nyelvtörténettel. Avagy tán egy szegény ember egyszerű háza egy gazdagabb ember palotájából lett? Végre hát leégés vagy mi következtében építhetnék abból is; de itt levésről, fejlődésről van szó! A nyelv pedig primitívebb korában többnyire éppen szegényebb eszközökkel dolgozott és dolgozik.*

* Természetesen ez nem azt jelenti, hogy egyáltalában nem volnának kihagyások. Hiszen a régi nyelvben is voltak egyes bővebb szerkezetek,

Éppen ezen az alapon nem olyan fejlődési tünetmennyiségével, nem elliptikus mondatokból magyarázhatók az ilyen időhatározói kifejezések is: *négy napja* halt meg, *öt éve* költözött ide stb., mintha ezek helyett állanának: *négy napja annak, hogy meghalt, öt éve annak, hogy ideköltözött*. Szerintem amazok az eredetibb, egyszerűbb, pusztá mellérendeléses szerkezetek, melyek a ráértés alapján úgy is érthetők: *négy napja, meghalt*. (A szórend változására és egyebekre l. az összevont m.-ről szóló tanulmányom, különnyom. IV. csoport: A rövidített v. kurtított m., 118. l.) Itt még csak annyit, hogy azokban a feltételezett teljesebb szerkezetekben (*négy napja annak, hogy meghalt*) a névmásnak és kötőszónak az eltűnése ellenkeznék a nyelvtörténettel, a nyelvfejlődéssel. Ellenkezőleg ezek a későbbi szerkezetek, amelyek a képzetek gazdagodásával és a mellékmondatok kialakulásával léphettek föl mintegy nyomatékosabb, bővebb szerkezetként. Az egyszerűbb szerkezetben az a *-ja, je* birtokos személyrag is mintegy előre rámutatott a mellékmondatra, mint egy névszóra s az is segítette a ráértést (*négy napja* halt meg = *négy napja — halálának*). Az az oka annak a birtokos személyragnak. — Így itt is anakronizmussal van dolgunk, a mai fejlettebb nyelvállapotot találta bevinni Zolnai is a múltba s abból származtatta az ú. n. rövidített szerkezetet.

És azon a ráértésen s pusztá mellérendelhetésen érthető a *tudniillik* s egyéb kötőszavaink használata is valóságos mondatból; valamint a *vajjon* kérdő szó eredete a *van* igének elavult fölszólító alakjából, **val-jon*, effélékben: *„vajjon honnan ez ő bennük?”* t. i. **valjon*, (= legyen, mint: mondjuk) *honnan ez ő bennük?* Ismét ráértéssel tehát; valamint az efféle, mondhatjuk látszólagos alannyal álló szerkezetek is: *meghalt szegény e h. meghalt, szegény — hol a szegény* mintegy értelmező. Stb. stb. (vö. Zolnai Mbúv. 36—42 és köv. ll.) Tehát mindezekben nem az ellipszis, a kihagyás, hanem a ráértés az, ami ama mondatrészek szerepváltozását előidézi. A ráértés az a lelki kapocs, a lélektani magyarázó ok, e mellett még itt-ott az analógia is, de ez is amattól segítve!

Ez szerepel a Zolnaitól tovább fejtegetett mondathatárkérdéseknél is az effélékben: *megijedt, úgy, hogy szólni sem tudott* vagy más központozással: *megijedt úgy, hogy sz. s. t.* vagy: *úgyhogy sz. s. t.* És szóráértés szerepel az *akivel, amivel* szerkesztett, fennebb már látott vonatkozó mondatoknál is, melyeket Budenz és Arany J. is szépen fejtegetett, de eme lélektani mozzanat kiemelése nélkül.

melyek ma rövidebbek. Ilyenkor természetesen nem a bővebb szerkezet az új. Csak korlátoznunk kell a kihagyások felvételét, hol a kiegészítést nem érezzük. Mint Paul is mondja: vannak olyan kifejezésbeli formák, amelyekre nézve ennek a megjelölésnek hogy »elliptikus« bizonyos jogosultsága nem tagadható meg, mert teljesebb kifejezés alapján állottak elő; azonban azoknál sem kell egy meghatározott szó kihagyását vennünk föl (³ 295 l.) Vö. a latinban: *ad Martis, ad Dianae* (templum) uo. 299. stb.

Ennél a ráértésnél fogva érthetők azok a Tóth T. Albintól fejtegetett mondatok is (Az alanytalan mondatok, Nyr. 24), melyeket ő a szokásos formális nyelvtani, mondjuk formális logikai alapon szintén kihagyásokkal magyaráz. „Írtál neki ez ügyben?” — itt állítólag ki volna hagyva a levelet, (?) s felelünk: „Hogyne!” — és értjük ebből, hogy pl.: „írtam bizony, azonnal, már régen” stb. Vagy ezen az alapon beszélhetünk ilyenformán mindennap: „Hová hé? Mezőre. Minek? Megnézni a vetést. Hát onnan? Onnét vissza haza” stb. Vagy: „Mikor utaztok? Holnap. Hányan mentek? Négyen. Hová? Olaszországba,” stb. Hej, ha tudnák az illetők, hogy amaz elmélet szerint mi mindent kihagynak a beszédjükből! Pedig csak nem tesz oda ezt is, meg azt is, mert önként érthető. Sőt az ú. n. alanykihagyásnál maga Tóth A. szerint is néha nem is tudnók helyesen vagy legalább pontosan kifejezni az alanyt s rettentő unalmas volna, de el se képzelhető — ő maga mondja — minő volna társalgásunk, ha mindig pontosan az alany-állítmány teljes kimondásával beszélgetnénk! (Uo. 107. 108. l.)

Csak ezen a mondatbeli ráértésen érthetők azok az esetek is, melyeket Gombocz Zoltán A jelenkori nyelvészet alapelvei és a Nyelvtörténet és lélektan c. ismertető értekezéseiben egyebek közt felhoz. Így, midőn a pszichológiai alanyt a megelőzők foglalják magukban, pl. párbeszédben: *Ki járkal a szobában?* Felelet: *Péter.* T. i. *Péter járkal.* Vagy mikor valaki egy szemléleti kép előtt áll, pl. egy szép hegyi táj előtt s felkiált: *De gyönyörű!* — t. i. táj, ami lélektanilag mindenestre megvan mint alany, ha már nyelvtanilag szerintem is az efféle mondat a tipikus formai mondatához viszonyítva úgy kihagyásos. Ez a ráértés van még benn mint lelki tényező az efféle mondatokban; s így a nyelvnek különböző eszközei közt, amelyeket Gombocz felhoz, mint olyanokat, melyek a képzetkapcsolódásokat kifejezik, szerintem ennek is ott kell szerepelnie a szórend, hangsúly és hanghordozás mellett; sőt ez utóbbiak amannak külső kifejezései. Valamint a ragozás, viszonyjelölő szók, szóegyeztetés stb. is külső eszközei a nyelvnek a kapcsolt képzetek viszonyának a pontosabb kifejezésére. (Vö. A jelenkori nyelvészet alapelvei VI.)

Sőt ez a ráértés van benne önkénytelen is, meg tudatosan is a Wundt-féle néplélektan alapján fejtegette jelbeszédben is, mikor a jelek, pl. egy siketnémának a kézmozdulatai, ilyen képzetkapcsolatokat jeleznek. Pl. az effélék mutatásánál: „A macska a háztetőn van.” S tulajdonképen mint a Steinhaltól úgyn. hangtani előreható és hátraható hasonulás — Wundt szerint helyesebben a tudatban már fölcsillanó, következő képzetek, másrészt a már kimondott szavaknak és szórészeknek a tudatban még visszamaradt képzelei — érvényesül ez a ráértés a mondatban (vö. Gombocz, Nyelvtört. és lélekt. 23), mint a mondatban is előre v. hátraható hasonulás (assimilatio) az efféle példákban: *kék ég* és az *ég kék*. Az indo-

germán nyelvekben ilyenkor a melléknév, névmás stb. azért van egyeztetve a főnévvel nemben, számban, esetben hátratevésnél is, meg előretevésnél is.

Ez a ráértés fűzi mintegy össze a Wundt-féle helyes meghatározás alapján a mondatnak mint egységes teljes képzetnek a felbomló és aztán kapcsolódó tagjait is. Ez mintegy ama képzet-társulások lelki alapja, egyik vonzóereje, mely szerintem mintegy magyarázatot adhatna tán arra a Wundttól is megfejtetlenül hagyott nyílt kérdésre, hogy a jelző hátravetése (pl. az indogermán-ságban) oka-e az egyeztetés kifejlődésének vagy okozata? (Vö. Gombocz: Nyelvtört. és lélekt. 31.) Szerintem t. i. nem a jelző hátravetése oka az egyeztetésnek, hiszen az egyeztetés lehetséges a jelző előretevésénél is;* hanem igenis okozata inkább s támogató eszköze a ráértés kifejezésének, hogy t. i. azt a jelzőt mint új képzetet arra a jelzetre értsük már alakjánál fogva is. És így a ráértés is mintegy mondatbeli tartalmi kapcsolat volna, melyhez már szintén korán alakítható képzetkapcsolatok is járultak a szóvégen az eset- és igeragokban, a mutató és vonatkozó névmásban, névelőben, a főnévtől függő melléknév végén stb.

A ráértés kiemelésénél fogva érthető sok minden a magyar szórend történeti fejlődésében is, pl. a jelzőnél az effélék, a régi nyelvben: az ki téged *arra* vitt az *bűnökre*, mai nyelvben közelebb hozva és számban is egyeztetve: *azokra a bűnökre*. Vagy pl. hogy a jelző a jelzett mellett, a határozó az ige mellett áll és arra értendő. Stb. (Vö. pl. Molecz B.: A magyar szórend tört. fejlődése 149. és több ll., melyeknek számos tételét csak ezzel a lélektani mozzanattal magyarázhatjuk meg.)

Ugyancsak ráértésnél fogva nem vehetjük egyesekkel (vö. pl. Kalmár: A mondatrészek, különny. 35 l.) külön mondatnak a megszólítást bármikor. Teszem azt, ilyenekben se: *Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!* Hát itt az *oh magyar* nem értendő szorosan a mondathoz? Nem csak mintegy mondatrész? Én legalább annak veszem, hiszen beletartozik a teljes képzetbe, a mondat egységébe; csak külön rész s mint ilyen bátran felvehetnők, Kernt nem utánozva is, a mondatrészek közé a vokativust, s nem is csak mint Subjektswortot (vö. Kern: Satzlehre)

Vagy hogy végül legújabb mondattani irodalmunkra is reflektáljak, csak ezen a ráértés alapján érthető, hogy a nyelv régebbi korában az egyes mondatok nem voltak oly szorosan összefűzve, mint most az alárendelő szerkezet által (vö. Kertész M. Analógia a mondatszerkezetben, Nyr. 1905 és NyFüz.; Összev. m. IV. csop. NyK. 1898) Vagy hogy pl. az ú. n. attrakciónál a mellékmondat tárgya lesz a főmondat alanya, birtokos jelzője stb. effélékben: Valamely *várákat* a németek kezéből megvehettek,

* Vö. a magyarban is a mutató névmás egyeztetését a mai nyelvben: *ennek az embernek, ezt az embert* stb.; a régiségben másokat is. Ld. alább a szórendre vonatkozó példát.

azok mind az erdélyi vajda kezében maradjanak (Kertész uo. 49). Itt t. i. a főmondatbeli alany képzele előretolult mintegy a mellékmondatba s ráértendő aztán a főmondatbeli cselekvés képzele.

S így keresztülvihetnők ezt jóformán az egész mondattanon és stilisztikán, ami igen sok érdekes dologra és példára vezetne. Ezekről azonban majd más alkalommal!

4. Hogy röviden a külföldi elméletekkel is számoljak, Ziemer az úgyn. új gramatikus irány mondattanának bevezetője, e tekintetben szintén még formai alapon áll: csak a képzetek gyors előnyomulásából magyarázta az elliptikus szerkezeteket s így az ἀπὸ κοινῆς alakzatot;* holott, mint látjuk, más alapjuk van. Mindenesetre másodsorban a takarékoság elve is számba jön, kivált stílusban, a mondat formális alkotásánál; de nem az a lélektani magyarázó ok. Paul már egy lépéssel csakugyan előbbre ment s ismeretes mesterművében az ellipsziseknek 16. és 17. századbeli divatos felvételét a minimumra korlátozza; de azért a kiegészítés kifejezést, előzőből vagy következőből való kiegészítést (Ergänzung aus dem Vorhergehenden oder Folgenden) ő is meghagyja. S bár a kiegészítés fogalmát az ἀπὸ κοινῆς és efféle szerkezeteknél alkalmazhatatlannak, feleslegesnek, sőt megengedhetetlennek mondja és mutatja ki általában ő is, de inkább csak külsőleg, (gramatikailag, a plurális alkalmazásának kiemelésével, vö. ³290—291. l.), ama tőlünk fejtegetett lelki ok kiemelése, s így igazi pszichológiai magyarázat nélkül. Inkább csak mintegy átmenet az ő magyarázata a hagyományos gramatikától a mi felfogásunkhoz; aztán az olyan két értelmű mondatokat ő sem érintette, valamint az afféle nyomatékos, ismétléses szerkezeteket sem emelte ki. Szerintem így még mindig formai alapon áll ő is, bár azon kíváló. Valamint pl. Delbrück is idevonatkozó műveiben (Syntaktische Forschungen és Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen). Arról nem is szólok, hogy csak ezen az alapon fogadható el Kern elmélete is, hogy az igében benne van tulajdonkép az alany is a személyragban, s az ú. n. külön kitett alany csak alanyzó (Subjektswort). Különben ő szintén formai alapon áll, mint másutt rámutattam. Épígy legújabbban pl. Wunderlich is „Der deutsche Satzbau“ c. művében (2. kiad. I. k. 98—111.), bár a mondat belső szerkezetéről, kiépítéséről (Ausbau) is szól s egyéb mondatszerkezeti dolgokról és eszközökről is (uo. bev.) — persze ő is inkább logikai alapon. —

* Vö. id. m. 48. és Összev. m. különny. 98. l.

Már pl. Wegener idézett művében (Halle, 1885.) lélektanibb alapon áll, s bár ő is kiegészítésről szól, holott tényleg csak ráértésről s egyszerű továbbfűzésről szólhatna, ama kiegészítések alapjául a situatio mellett először is a szemléletben (Anschauung) adott vagy az emlékezetben (Erinnerung) megtartott képzeteket említi; hogy t. i. ezekből kell a kiegészítésnek merítenie (vö. pl. 84., 86. l. és ott idevehető példáit). S ezzel vizsgálatom mintegy az övéhez áll legközelebb, csak hogy az enyém talán még jobban összeegyeztethető a Wundt-féle kísérleti és néplélektan adataival s egységesen megmagyarázza mindemez összefüggő érdekes nyelvi jelenségeket. Arról már szóltam másutt, hogy a görög rétorok kifejezései — érdekes! — már mintegy 2200 évvel ezelőtt valamivel egyszerűbbek és helyesebbek voltak, mint a 18—19. századi filozófus nyelvészeké.

*

Íme ennyit a zeugma, kétértelmű, hibás és ú. n. hiányos v. kihagyásos mondatok s ezzel kapcsolatban a mondattani ráértés elméletéhez lélektani alapon. Mint látjuk, az efféle mondatok elmélete és elemzése sem mondható még tisztázottnak; pedig érdekes, s a tudomány és iskola szempontjából is megérdemlik a fáradságot ezek is. Különben is tudjuk, a mondat elmélete még éppen nem tisztázott, még az írott mondaté sem s még kevésbé a beszélt vagyis a beszédbeli mondaté, és az ú. n. stilisztikai alakzatokban is voltaképen mondattani jelenségeket kell látnunk. Mindezek vizsgálatánál pedig nem elég az eddigi formális logikai elemzés, lélektani alapon helyesebb és elfogadhatóbb magyarázatot kell keresnünk s azt értékesíthetjük az iskolában, a stílus tanításában is, amennyire lehet. A mondat egységeségét és szerves összefüggését, melyet a régi nyelvfilozófiai alapon álló formai elemzés úgy szólván feldarabolt, mintegy Brassai és Wundt álláspontjára helyezkedve s amazon is, amennyire kell, javítva, vissza kell állítanunk; a mondatot a maga szerves összefüggésében kell vizsgálnunk, amelyen eddig még nem vizsgálták a külföldön sem eléggé.

ERDÉLYI LAJOS.

MACKÓ.

Hogy a *medve* szavunk szláv eredetű, azt bizonyosan már jó régen észrevették, ismétlik is már több mint száz éve mindig újra meg újra Gyarmathi, Leschka, Dankovszky, Miklosich s a többiek, s ha valami csodálatos van a dologban, hát bizonyára

nem az, hogy olyan korán észrevették, hogy a medvét jelentő szláv szók és a magyar szó összezsengenek, hanem az, hogy a nyelvészek e pusztá összezsengéssel meg is elégedtek és soha még csak kísérletet sem tettek a magyar szó különös alakjának tudományos megfejtésére. Mert ha az óbolgár *obêdŭ*-nak magyar *ebéd* felel meg, *medvêdŭ*-nek is nem *medve* felelne meg, hanem **medvéd*; ebből a magyar *medve* véleményem szerint úgy keletkezett, hogy a várt, mert hangtanilag pontosan megfelelő **medvéd* alakot tárgyesetnek érezte a magyar, s ez annál könnyebben megtörténhetett, mert a szlávban akkor *medvêdŭ* még tárgyeset is lehetett; »medvét látok« azt az óbolgárban úgy mondták, hogy *vižda medvêdŭ*.*

Tehát valami mélyreható tudás biz abban sem nyilvánult, ha unosuntig azt ismételtették, hogy a *medve* szó szláv eredetű, de legalább folyton nyilván tartották, hogy az, míg a *mackó* hiába mókázott Miklosich előtt is, Szilasi előtt is, egyikök sem ismerte föl szláv voltát, pedig csakhogy fülénél nem fogták. Miklosich alapvető értekezésében hiába keressük a *mackó* szót a szómutatóban, címszónak sincs fölvéve, s ez kétségtelenné teszi, hogy M. nem ismerte föl a szó szláv eredetét, pedig ismerni ismeri, hisz a *macska* cikkben (Slav. Elem. im Magy. 448. sz.) említi, említi pedig olyan kapcsolatban, amely csaknem magában rejti már a helyes megfejtést is: »Thiernamen aus Personennamen, mondja ugyanis, sind nicht selten: ital. *micio*; čech. *macek* (Matthias) Kater, Bär; pol. *maciek* Kater; magy. *mackó* Name f. einen Bären, Esel, Füllen...« Tehát M. igenis ismeri a magyar szót, tudja hogy medvét jelent, csakúgy mint a cseh *macek*, amely véleménye szerint a Mátyás keresztnévből származott. Minthogy a cseh nyelv nem igen hathatott a magyar nyelvre, de a vele olyan közel rokonságban álló tót nyelv igen, M.-nak csak meg kellett volna a cseh *macek*-től kezébe adott fonalat ragadnia és megtalálhatta volna a tót *macko* szót, amely ugyanazt jelenti mint a magyar *mackó* és kétségtelenül ennek édes atyja. De M. sohasem foglalkozott behatóbban a tót nyelvvel, a tót szótárak pedig, amelyek az ő rendelkezésére álltak, legalább amennyire kezem ügyében vannak, valóban nem közlik a mackó jelentésű *macko* szót, csakis a Matyit jelentő *Macko*-t. Ezt a tót *Macko* szót ismeri Szilasi is, idézi is *Maco*-val egyetemben — a tót *Matej* »Máté, Mátyás« becéző alakjai közül felsorolja a következőket: *Matejko*, *Maco*, *Macik*, *Macko* (Nyr. 12:248), — de a magyar *mackó*-ra nem is gondol, nyilván mert nem tudja, hogy van tót *macko* is, pedig 1883-ban, mikor Sz. érdekes cikkét írta, használhatta már Loos szótárát is, amelyben azt olvassuk: *macko* m. mackó, medve;

* Ezt a véleményemet először egy oroszul írt értekezésemben fejtettem ki, l. *Něskoliko zaměcanij* stb. Szent-Pétervár 1903. 48. l. — *Izvěstija ot dělenija russkago jazyka i slovesnosti Imp. Ak. N. VII. k. 4. f. 293 l. V. ö.* a *Jegenye és rásza* c. cikkemet is, Szilasi Nyelvészeti tanulmányok 48—53. l.

Bär, Matz.* No de ezt már azért sem lehet neki hibául fölróni, mert cikkében csak keresztnevekkel foglalkozik, hiba azonban mindenkép az a huszáros bátorság, amellyel az akkor még fiatal szerző a *Maco*-t egy valóságos »potpourri«-ba dobta, amelynek fölírása »2. -š (s, z, c, č) képzővel«, mert a *Maco*-ban nyoma sincs *c* képzőnek, a képző csakis -o, akár *Jano*, *Samo*, *Stano*-ban. Ezzel a képzővel lesz *Matej*-ből (ejtsd Mátyéj) az a *Mat'o*, amelyet Bernolak *Macek* alatt idéz; azonban a tótok meglehetősen nagy területen -t' helyett c-t ejtenek,** *Mat'o* helyett *Maco*-t is, *Mat'ko* h. *Macko*-t is mondanak, a medve-macko pedig mindig csakis *maco*, *macko* még a *c*-s tájszólások határain túl is, valószínűleg mert a medvének e becéző neve olyan területen keletkezett, ahol a Matyi-t is *Maco*, *Macko*-nak, nem pedig *Mat'o*, *Mat'ko*-nak híják.***

Fönt említettem Miklosich állítását, hogy az állatok nem ritkán személyneveket viselnek; a német példák között M. a *Bernhard*-ból lett *Petz* becézőt is említi, amely tudvalevő dolog a német állatmesében a medve állandó neve (*Meister Petz*). De nem nehéz kitalálni, hogy a német azért nevezi a medvét *Petz*-nek, azaz *Bernhard*-nak, mert ebben a keresztnévben is benne rejlik a medve neve (*Bär*, közfn. *ber*); hátha a tót *macko*-ban is csak a medvének egy régi szláv elnevezése rejtőzik? A szerb a medvét *medved*-nek nevezi, de a nösténymedvét *mečka*-nak, a medvebocsot *meče*-nek; a bolgárban a *mečka* elnevezés teljesen ki is szorította a régi *medvêdŭ* nevet; ezzel a délszlávoknál még most is élő *mečka*-val összefügg nyilván az azonos jelentésű *meška* alak, amelynek világos nyomait találjuk az északnyugati szláv nyelvekben és amelynek még most is élő tanuja az orosz *miška*, mackó'-n kívül a litván-lett *meška*, úgyhogy Brücknerrel együtt föl szabad tennünk, hogy valaha az összes szláv nyelvek ismerték a *meška*-*mečka*-féle medvenevet.† Ha ez a föltevés helyes, alig tekinthetjük azt tiszta véletlennek, hogy a tót épen *macko*-nak azaz Matyinak keresztelte el a medvét; ehhez a névhez a medve elveszett neve hangzásra nézve elég közel állhatott, hogy a nyelvképző erő játszi kedvében átugorhassa a két szót elválasztó

* Igaz, hogy Sz. cikke csakis a »becéző keresztnevekről« szól, de föl szabad tennünk, hogy ha a *Macko* révén rábukkant volna a *macko*-ra, bizonyosan megemlítette volna itt vagy más helyen.

** Ugyanott *d'* helyett *dz* járja, *dobryj denŭ* (e. *gyöny*) helyett ott *dobry dzen*-t mondanak, *medved'* h. *medvedz* stb. stb.

*** Loos csak *macko* alakot ismer, de Mičátek szótára (*Differenciálny slovensko-ruský slovník* 1900) *maco* alakot is közöl és ezt olvassuk Sládkovič gyönyörű *Detvan*-ában is:

To je Jankov Zvalovie huk:
Ten dobre poznám; ale aj reve —
St'a medved' *maco*, visiac na dreve
A bojac sa strelcových múk. (33. versszak.)

† L. *Archiv f. slav. Philologie* 21:14. k.

közt, hiszen ilyen tréfás-enyelgő képzéseknél gyakran a legkisebb hasonlatosság elég, hogy az egyik szó fölkeltsen elménkben a másik szó képzetét.

Nagyon sajnálom, hogy magáról a magyar szóról, elterjedésének idejéről és határaitól, nem mondhatok semmit sem; nem tudom, mikor tűnik föl először (a NySzban nincs rá semmi adat), nem tudom országszerte ismerik-e (a MTsz., minthogy közismert szó, nem említi a medve-*mackót*, csak azt jegyzi föl, hogy a Székelyföldön a *mackó* csikót, Göcsejben kisebbfajta parlagi lovat jelent),* nem tudom mikor és mikép terjedt tovább. Mindössze az Oklevélszótár *Mackó* cikkére akarok még rámutatni, ámbár erről a *Mackó*-ról igazán nem tudom, magyar-e vagy nem inkább tót, különösen ha az ott adott magyarázat, amely a tótra tökéletesen ráillik, helyes: »*Mackó*: [Mathiae nomen blandiens; Koseform zu Mathias]. 1705: *Maczko* Mihály (Adal. Zempl. vm. Tört. VI. évf. 270). [Vö. MTsz?] [Vö. *Mátyás*.]«. De egyet bizonyosnak tartok, azt, hogy a *mackó*-nak útját egyengették a nyelvünkben már előbb meghonosodott -*kó* végű becézők, a *Jan-kók*, *Palkók*, *Ferkók*, amelyek egytől-egyig mint már Szilasi is helyesen mondta, tót eredetűek. A *mackó* csatlakozott tehát sok más, különösen a gyerekszobában rég megkedvelt tót eredetű szóhoz, illetőleg képzéshez — e helyen még csak a Babszem *Jankót* (vö. tót *Janko Hraško*) akarom külön megemlíteni és a sok -*us*, -*uska* végű *cicus*, *Iluska*, *mamuska*-féléket, — levándorolt a Táttra vidékéről, ahol bölcsője ringott, hogy megkacagtassa, mulattassa a magyar gyereket is. Most már a magunkének valljuk, de nem árt, ha hálásan megemlékszünk néha-néha arról a szláv népről, amely az ő fenyyeseiből annyi illatot küldött a mi gyerekszobáinkba.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

GYERMEKEK NYELVTUDOMÁNYA.

A szülőknek alig lehet nagyobb örömük, mint mikor gyermekeik testi, lelki fejlődésének nyilvánulásait szemlélik, megfigyelik. Persze, érzékük legyen a megfigyelésre, s ne csupa „furcsaságot” lássanak, pl. ha *szokatlan* módon fejezik ki gondolataikat. Ezek a *szokatlanságok* egészen természetesek, hogyha a gyermek eszejárása szabadon nyilvánulhat, nem rontotta meg holmi frájlájn vagy *bonne*.

Van nekem hat gyermekem, egy évestől 14 évesig, nem beszél egyik sem más nyelven, mint magyarul. Csak a három nagyobb tanul most már az iskolában franciául, németül, latinul, kiki az iskolája szerint. Azonban ezeket sem félttem már, hogy megromlik a nyelvérzékük. Hiszen a nagyobbik lányom magyarító szótárt szerkesztett a tanuló társai számára. A legkisebbik fiamat pedig, aki magántanuló a 3. elemiben, ma szidta össze a házi tanítója, hogy *rozsdás*

* Vö. ezzel a NySz. egyetlen idevágó adatát: *Mackóka*. Vigy ki innét jó lovacsám! szépen nevelt jó *mackókám* (Thaly: VE. I. 214).

barnát írt a feladatába ,rozsdabarna' helyett meg *koromszínt* a ,koromfekete' helyett, ahogy a nyelvtan követelte.

De nem az ilyen tölem ellesett nyelvészkedésekről akarok írni, hanem évek során gyűjtött följegyzéseimből írom ide az érdekebbeket.

A beszélni kezdő gyermek először is kérni tanul, de nem egyformán. A kérés egyik alakja az *adá!* vagy *agyá!* (adjál); de a most egy éves kis lányom, ha valamit el akar kérni, rámutat s azt mondja: *csecsê!* (szép), ha aztán nem akarjuk elérteni, azt mondogatja: *nene, nene ...* azaz nekem!

Természetesen, ez az első szókincs igen egyhangú, csak aki megszokta, érti meg, azaz érzi ki a különbségeket. Pl. ugyancsak a legkisebbik lányom beszédje szerint *papa:* ez én vagyok, *baba:* a két kisebbik bátyja, *bá:* a legnagyobbik bátyja, *pá:* a búcsuzás, *tá:* ha valamit megköszön avagy ha megköszönteti velünk, amit elhozott és odaadott, *pá* vagy *mpá:* az égő lámpa, *páj* (fáj): ha elesik vagy valamibe üti a fejét. Érdekes volt, hogy mikor a legnagyobbik lányom volt másfél éves, s kis hugával egy kocsiban vittük sétálni, ez össze szokta őt rugdalni, ő pedig panaszkodott, hogy *ába, ába* (fájt neki a huga rugdaló lába). Ebből aztán azt a fogalmat alkotta, hogy ami fáj, az *ába*. Ha megütötte a fejét, vagy megszurta valami a kezét, avval a panasszal jött, hogy *ába*.

Hangrend dolgában a második lányom következetesen *o*-nak ejtette az *ö*-t, *u*-nak az *ü*-t, a mélyhangúság aztán a többi hangokon is érvényesült, pl. *vörös kötömet* helyett *vojós kotómat*, *üres h. ujas, füle h. pula*. Ellenben a második fiam az *ö*-t *ë*-nek ejtette, az *ü*-t *i*-nek pl. az én *fityilém* (fütyülöm azaz sípom). De másrészt ugyancsak ő mélyhangú szavakban *u*-val cserélte föl az *i*-t, pl. *csacsu* (csacsi), *bácsu* (bácsi), *kocsu* (kocsi). Egy gyermekversben így ejtette a szót: *Arany cséngé muzsukál, arany mókus szundukál* (arany csöngő muzsikál, arany mókus szundikál). Az *is* kötőszó így változott: *të és, mama os, én és, papa os*.

Ugyanez a fiam a *j*-t palócosan *ly*-nak ejtette, pl. evvel a *lyó lyobban* mëgy.

Legtöbb följegyzésem van valamennyi gyermekem részéről az analógiás és kombináló szóalkotásra nézve, pl. ha a *tied* volt az első szó, ezt így ragozták tovább: *tiem, tienk*, megfordítva az *enyim* analógiájára *enyid*-et mondtak. Egyéb alakok: *tégéteket* nem láttalak, *tégétékkel* nem jáccok, *engéddel* nem lehet (te veled). Az egyik gyermek így imádkozott: Édës Jézuskám, szeress *bengünket* (a bennünk és engem kombinálása).

A *lödözés* analógiájára lett a lövés helyett *lödés*, a vadász *mëglödi* a nyulat, én is tudok *lödèni*.

Teljesebb alakok: Nézz *rámra*, sőt *rámomra!* Mamácskám, mëgyék az *ölbincédbe* (öledbe). A szél *elfujkoggya* a papirost. Add oda a *kapálót* (kapát). Én tudok annak *záratot* (zárat) csinálni. Papám, hol van az *öltösztetésöd?* (öltözeted).

Teljesebb szótó: Pipi benne *köv* van, nyomma Toto ábit.

(A cipőben kő van, nyomja a lábamat. Magáról harmadik személyben beszélt »Toto« fiam).

A piciny és csöpp kombinálása révén lett a *pipp*, *pippebb*, *lek-pippebb*. Az ömlik és dűt kombinálása: a tej *kidömlik*.

Rokon értelmű szavakból való igeképzés: A Géza úgy tuggya már *hamarittani* a tejvást (gyorsítani, hamar elvégezni). Az ültetett virágok első nap *mégglomhattak* (meghervadtak), asztán megint föl-
égyenésettek. Ide sorolható ez is: Anna *hámozza* a libát (koppasztja).

Ős kifejezés éled föl abban, hogy egyik gyermekünk következetesen *írás*-nak mondotta a rajzolást, pl. még *egy lovat írsz* papám?

Sok helyett *mennyi*. Arra a csodálkozó mondásomra, hogy mennyi bélyeged van fiam! Azt felelte: *Ninnen* (nincsen) *mennyi!* Hány és milyen fölcserélése: Máma *mijjenike* van? (hányadika).

Érdekes a rend és rendül összevételése. Segítenek a mamájuknak takarítani. Mikor aztán kezd a szoba rendbe jönni, elkiáltja magát valamelyik: *Má' rendül a szoba!*

A kezdés kifejezésére: Én má' *elindútam* menni! Ez az én helyem, én *előbb készítettem itt lenni* (én voltam előbb ezen a helyen).

Mikor a legnagyobbik fiam csöpp kis gyerek volt, a feleségem a leánykoráról beszélt; megszólal egyszerre csak a kis jószág: Mamám akkor neked nem vót nagy fiad? *Sénkisöd vót?* (Senkid se).

Az értelem megfordítására ím ez a példa: A legkisebbik fiam beletesz egy körömkefét a vízbe s szavalja: *Éccer vót egy tengér, bele fullatt az embér.* Majd kikapja a vízből s folytatja: *Asztán kifullatt az embér!* (kihúzták a vízből).

Nem jön a gyerek zavarba, ha valami nem jut azonnal eszébe, segít magán. Pl. *Majd ennek a napnak a másíkján:* holnap. Az én fityilém csak úgy *madarassan* tud szólni: madárhangon.

A római számokról mondtuk: Kis lányom, azokat te még nem ismered. — Hja, azok ojjan *kerület-számok!* volt a felelet, t. i. az utcai táblákon római számmal jelölik a kerületet.

Szokatlan szóalkotás: Mennyünk *babászni!* (Babot szedni).

Az okoskodó szómagyarázásra is vannak példák. Egyik fiam mondotta: Tuggyátok lányok, *éccer egy bogár évött darát*, osztán darás lett, azér *darázs*. Mér' lektöbb kutyának Hektor a neve? Hiszen van *hektorliter* is. Egyik lányom okoskodása: Asszony *lészék*, haza *mégyék*, akkor hát *ményasszony* *lészék*. Arra felé *lössz a haza-megyóm* (hazamenóm). Különben ehhez a tőelvonáshoz hasonlít ez is: A minek ijjen *fölveszője* van (fölvevője azaz füle az edénynek).

Mulatságos félreértés: *püspökös* csillag (üstökös).

Végezetül idejegyzem egyik lányom nyelvérzékének öntudatlan nyelvörösködését: Papám, mi az a *gőzcsokoládé?* Gőzből csak nem csinálnak csokoládét? — Tudod, lányom, akik azt írták ki, nem tudtak jól magyarul. — Néhány nap mulva a Nemzeti Múzeum mögött megyünk el. Megszólal az én lányom: *Úgy-e papám, a Nemzeti Lovarda, az is ojjan gőzcsokoládé?*

(1905. febr.)

Toldalék. Két éves kis Hedvig lányom beszédét a teljesebb alakok kedvelése teszi érdekessé. Az igehatározó képzőjének hiát érzi és pótolja ki ezekben: *ténnapon*, *hónapon* = tegnap, holnap, pl. Tennapon itt bót (volt) Eldite néni (Erzsike), hónapon dele mëdin (gyere megint). A második személy igeragját pótolja ki ebben: *vagyol* = vagy. A harmadik személy birtokragjait szereti kettőzni: *tájája*, *tedeje* = szája, keze. Ellenben némely igét megkurtít, pl. émmamám *mëdente* = én mamám megengedte; *ebédni!* = jertek ebédelni; *Éddinet ágyini!* Heddinek ágyazni!

Most elhunyt drága kis fiam emlékét örökítem meg egy érdekes hangtani jelenség följegyzésével. Tíz éves Lehel fiam hibátlanul, tisztán beszélt s szeretett folyékonyan sokat beszélni. Ha azonban fontoskodva, magyarázva a szókat külön-külön kiemelve beszélt, akkor a szóvégi mássalhangzók után megjelent a régi magyar nyelv- emlékek szóvégi magánhangzója, ugyanis a szóvégi néma mássalhangzó, avagy *m* kiejtésekor támadt zár után nem pihent meg teljesen a beszélő készüléke, hanem még valami rövid ö-féle hangot ejtett: Mert^ö ez a virág^ö már régen nem^ö virágzik^ö. Magasságbeli különbséget nem igen vettem észre, akár mély, akár magashangú volt a szó.

(1905. nov.)

CSAPODI ISTVÁN.

IRODALOM.

Mikszáth újabb műveiből.

Mikszáth könyveit olvasgatván sok érdekes kifejezést találok, s közülük azokat, amik szótárainkból vagy egyáltalán hiányzanak vagy pedig ilyen használatukat nem említik, össze fogom állítani az Irodalmi nyelvünk szótárához címzett rovatban. Addig is szóvá teszsek a szerkesztőség engedelmével egyes olyan dolgokat, amiknek helyességében kételkedem vagy amik más okból érdemlik a nyelvésznek különös figyelmét.

»Horváth uram és Fáyné asszonyom... nemes vetélkedéssel szólíták egymást folyvást per *öcsémasszony* és öcsémuram« (Különös Házasság 1901. 2:37). Tudtomra csak nő szólíthatja a nőt öcsémasszonynak, Horváth úr tehát jobban tenné, ha *hugomasszonyt* mondana. (L. az *öcs* és *húg* cikkeket a NySz-ban és CzF-nál.)

»Felöltözött *ünnepiesen*« (uo. 2:272) — helyes e h. *ünnepélyesen*.

»*Tyűh, de termet!*« (uo. 2:288). A *de* szócska ilyen értelemben csak melléknév előtt szokott állani: *de szép, de jó!* Úgy rémlik azonban, szintén Mikszáthnál olvastam valahol: *De két ló!*

Mikszáth ebben a munkájában, mint egyebütt is, szeretet nyelvészkedni, s nem ritkán tesz megjegyzést egy-egy népies szónak használatáról vagy más efféléről.

»Az a formás, sugár termet! Istenem mi lesz az, ha egyszer fűzős derekat kap... Mert most még csak *röpükét* visel vagy *rütyökét*« (uo. 1:116). S ehhez megjegyzi az író: »Népies neve azon a

vidéken [Zemplén m.] kis úri leányok vizitkeszerű bő derekaiknak. A *rütyökét* alul lekötik a szoknyával, a *röpkét* nem; a *röpké* szabadon marad s épen nem mutatja a test formáit.«

»A hibás nyelvű embert *belgának* híják az ország sok részében« (2:57).

A *szempillantásból* és *szempercből* a népetimológia *szent pillanatot* és *szent percet* csinált (l. Simonyi: Elvonás 42. vagy Nyr. 29:534). Ezeket Mikszáthnál is megtaláljuk: Abban a *szent pillanatban*, mikor a csirkét forrázták a kocsmai konyhán, ő künn ült kastélya tornácán (Kül. ház. 1:8). Épen ebben a *szent percben* ütötte pofon a mindenest (173). — Vö. még: »*Ezen szenten* kihozom: azonnal (Bereg m.)« MTsz.

»De bizony meghalt *ű*, nem *vér* a pulzusa többé. (Dr. Griby ungi önkénnyel élezte, tompította és csereberélte a magánhangzókat.)« 2:73. — Az északkeleti megyékben csakugyan mondják *ver* h. *vér*, *nyer* h. *nyér* stb., vö. Kölcseynél a Zrinyi dalában: »Mely fényt a késő századokra *vét*« e. h. *vet*. Ámde csak a jelen idő 3. személyében mondják így; az már nem helyes, amit szintén Griby doktorral mondat Mikszáth, hogy t. i. »Beszilhet *ű*, mégis csak meghalt *ű*, mert nem *vért* a pulzusa.« (2:81.)

Egy másik munkájában azt olvasom: »Apródonként teljesen *belenyargaltam* magam, hogy okvetlenül megírom a megválasztását.« (Egy választás Magyarországon, MKtár 409. 24). Furcsa elrontása ennek a magyaros szólásnak: *belelovalni vkit* (vö. *föllovalni*). Ebből hanyagul író újságírók azt csinálták: *belelovagolni vkit umibe*, s íme most az lett belőle: *belenyargalta magát*.

»A következő országgyűlésre rábízták az egyén [a képviselő-jelölt] kiszemelését a körtvélyesi asszonyokra. *Der Mensch probiert*. Hátha az asszonyok jobban eltalálnák« (30). Nem értem, minek itt a német idézet, mikor tökéletesen ideillő, mindennapi magyar közmondásunk van: *Próba szerencse*.

»Arra ösztökölték a primipilusokat, vegyék rá a főispánt, hadd írjon föl a kormányhoz jelöltért« (31). Szép példa, milyen kevésbé van szüksége népies írónak a *hogy* kötőszó halmozására. 20—30 évvel ezelőtt még az iskolában is arra tanígtattak bennünket, hogy emígy kerüljük el a két *hogy*-ot: Arra ösztökölték a *hangadó* egyéniségeket, *hogy* vegyék rá a főispánt, *miszerint* írjon föl a kormányhoz!«

»Kettőn áll a vásár, és a paritás megkívánja . . . Úgy? Akkor előbb ő közülök is *akasztódjék föl* 13 generális, azután lehet beszélni a többiről« (47). A népies szenvedő alak érdekes alkalmazása.

»Teljességgel nincs semmi kifogásom [a házasság ellen]. *Sőt*. Hanem a leány mégis meghallgatandó« (41). A *sőt* kötőszónak ez a magában álló használata — e. h. *ellenkezőleg* (vö. »Nincs itt pusztulás. Mit pusztulás? *Ellenkezőleg*« Mikor a mécses . . . 216) — azelőtt ismeretlen volt, de egynehány év óta gyakran találkozunk vele. Mondattani irodalmunkban úgy látszik nincs még megemlítve.

»*Hogy im* a Minka szebb lett, a gyáros még jobban *ittasodék meg* a bájaitól« (54). Ezt a kedves palócos *hogy im*-et régibb mun-

káiban sűrűbben alkalmazta Mikszáth, s itt íme újra üdvözölhetjük. De ugyanitt bántó az utómondat magyartalan szórendje; ilyenre — sajnos — többször akadunk szerzőnkél. S más efféle divatos kifejezésmódoknak se tud mindig ellentállni. Nem használja pl. a jó régi magyar *csakugyan*-t, hanem azt írja helyette: *tatsächlich*, akarom mondani *tényleg*: »A Röskey kocsisa *tényleg* megállt a fánál« (84).

A Demokraták c. elbeszéléseiben azt írja Mikszáth (MKTár 420. 38): »Ujját végighúzta az édes, *szörmés*, faközöld levélen«, t. i. a fodormenta levelén. Hát bizony magyarosabb volna *szőrös* vagy *prémes* levelekről beszélni; az ilyen finomkodó szó nagyon kirí Mikszáth stílusából.

A nálunk mindenben uralkodó meddő és néprontó jogászság a nyelvrontásban is érezteti gyászos hatását, egész irodalmunkban, sőt már a köznyelvben is elterjednek a *kifolyólag*, *tekintettel* és *illetve*-féle cafrangok. Azt mondják, a Nyírségben itt-ott már ilyen népdalt énekelnek (bizonyosan paragrafus-magoló jogászgyerek csinálta):

Tekintettel a hidegebb üdőre,
Két forintot ad a babám cipőre.

Mikszáth se tud e hatásnak ellentállni, önála is olvasunk néha ilyeneket: »Ennek az alapján volt jelölt . . . ezen közbeszólásból *kifolyólag* csapott fel mellette a lelkesedés lángja az igaz szittya szivekben oly magasra« (uo. 46). »A tavat apró viskók környezik, . . . s ama nagyzási hóbortból *kifolyólag*, mely Körtvélyesen nem egy tünetet mutat föl, Körtvélyes külvárosa gyanánt említendő« (Egy választás 83). Elmondta, hogy ő.. a Matschaker-Hofba szokott szállni. *Ebből kifolyólag* elkezdte beszélni, hogy milyen eseményből keletkezett a M. H. elnevezése. (Kül. ház. 1:109).

Szintén részben a jogásznelv, de részben a hirlapi nyelv hatása annak a régi latinosságnak és németességnek a folytatása, melyet Mikszáthnál is megtalálunk: hogy helyén kívül alkalmazták a viszonyító névmást. Pl. »Szemei csillogtak . . . s türelmetlenül sodorgatta a dereses bajuszát, *miközben* felsóhajtott« (A demokr. 59) e h. közben pedig felsóhajtott, mert hisz a felsóhajtás nem a bajuszsodorgatás mellékes körülménye; még sokkal jobb volna megfordítva: s *miközben* tür. sodorgatta a bajuszát, felsóhajtott. Vagy: »A hivatalos lap sűrűn hozza grófok és bárók kinevezését, *ami*, valljuk meg magunk közt, nagy abszurdum« (uo. 3). Már csak valljuk meg, sokkal természetesebb, ha így írunk magyarul: A hivatalos lap sűrűn hozza grófok és bárók kinevezését, *pedig ez*, valljuk meg magunk közt, nagy abszurdum.*

Viszont egy helyen elterjedt németes szólást kifiguráz szerzőnk: »Egy újdonság volt az első, a beteg főispánról, hogy ő méltósága lábbadozik ugyan, de még mindig *az ágyat őrzi*. — Ostobaság! pattant föl, nagy ellensége lévén a lapoknak, bár mindig bújta

* Szintúgy pl. ebben: Nem dolgozott . . . mert nem akaródzott neki. *Ami*, szerintem, elég ok, mert az a természet ujjmutatása (Mikor a mécses . . . 221).

őket. Hát el akarja lopni valaki a méltóságos úr ágát?» (Mikor a mécses már csak pislog 174).

Érdekes kombinált kifejezést említ a köv. beszélgetésben: »Nem bátor ember? ön, aki már hat medvét ölt meg. — Hja, az csak medve volt, húgomasszony, — felelte Rédeky — aki engem is *visszaölhetett* volna. — Ezen a nyelvbotlásan aztán nagyot nevettek.« (Uo. 233.) — Hasonlókép keverékszó a következő: »Fili járatos a *rokonológiában* és rögtön megérti a dörgést« (uo. 239).

Egy helyen elmondja a *viganó* eredetét: »Szerencsy akkori bálján jelen volt egy híres olasz táncosnő, bizonyos Viganò Mari, akiért lázban volt akkoriban egész Pozsony, ahogy azt Szentiványi György, az ő diáriumaiban följegyzé. A szép Viganò Mari a vendégek mulattatására solotáncot járt el, az ő módos ingerlő kurta szoknyájában, azóta nevezik az ilyen kurta szoknyát *viganónak*« (A demokr. 5—6).

Mulatságosan alkalmazza egy helyen a félműveltek uraskodó beszédét:

»A Munczy [szabó] kikérdeztetvén a főkapitány úr által, kire gyanakszik a sertések ellopásában, különös célzásokat tett.

— Nem szegény emberek vitték el egyéb iránt.

— Hát kicsodák? Beszéljen kegyelmed világosabban!

— Boszú műve lészen az egészében és részletenkint. Én legalább az mondó vagyok.

— Talán haragos szomszédjai vannak? Ki az ellensége? Gondoljon csak végig rajtok.

— Sejtelvezni vélem az illető egyéniségének mivoltát, de...

— Ne bolondozzék, beszéljen világosan! Mi tartja vissza?

— Nem bízik a beszélés célarányosságában. (Nagy mestere volt Munczy az úgynevezett »iparos stílusnak.«)

A főkapitány haragra lobbant és fölkiáltott: Előttem szabadon beszélhetsz, átkozott kecske! — Aztán lecsillapodott és szeliden mondá: Nem valamely elcsapott legényére gyanakszik?

— Távol legyen személyemtől egy ilyen betekintés!

— Hát talán valamely szomszédja, Munczy?

— *Följebb*, mondá rendíthetetlen meggyőződéssel.

— Mit ért kend a *följebb* alatt?

— Magasabb szálak és hatalmak fenforgásának minéműségét.«

Sajnos, ez a félművelt beszéd nem csak iparos-stílus. Vagy nem olvasunk-e napról-napra ilyeneket: »Edvárd király *gyógyhasználat céljából* Marienbadba érkezett« e h. Edvárd király kúrára Marienbadba érkezett. »*Az indítványból kifolyólag* nagy mozgalom támadt« e h. az indítvány nagy mozgalmat támasztott. Stb. stb. Hisz ilyen a mi mindennapi olvasmányunk s ez lassanként valamennyünket félműveltekké tenne, ha nem menekülhetnénk néha olyan írókhoz, akik fölfrissítik és fejlesztik magyar nyelvérzékünket és természetes, romlatlan ízlésünket. S ezek közt a magyar írók közt Mikszáth Kálmán mindenkor első sorban fog állani!

KESZTHELYI MIKLÓS.

Az elfáradás és a testgyakorlás.

Irta Tissie Ph., franciából fordította Csapodi István. Budapest, kiadja a K. M. Természettudományi Társulat 1898.

Megkésve bár, de örömmel rójuk le adósságunkat e munka iránt azáltal, hogy pár szíves szóval megemlékezünk róla. Maga a könyv a jó könyvek közül való, de azért nehezen tudnók eldönteni, hogy nekünk magyaroknak mi okozott nagyobb gyönyörűséget e könyv olvasása közben: az a sok megszívlelendő gondolat-e, vagy az az igaz magyarság, amellyel Csapodi István ezeket a gondolatokat a mi nyelvünkre átültette.

Nem tudom, hogyan fogadták újságjaink annak idején ezt a könyvet; de ha nem részesítették abban a méltatásban, amelyet megérdemel, még most se volna késő azon munkálniok, hogy a magyar nyelvnek ebben a fordításban lerakott nagy értékei átjussanak a köztudatba.

Első és legszebb érdeme Csapodinak az, hogy a népnyelv tűzetes ismeretére támaszkodva megteremtett, vagy legalább is használatba vett egy sereg örökéletet érdemlő műszót; és pedig nemcsak a testgyakorlás körében, amint a munka címéből gondolhatnók, hanem a lélektan, fiziológia, élettan körében is. Íme egynehány a jelesebbek közül: *lábító*: pedál, *kerékpálya*: velodrome (42. l.), *agyonterhelés*: overworking, *erőtehetség*: energie, *igézés*: hypnotisme, *izom-ernyedés*: atonie musculaire stb. stb. Hogy lássuk, Csapodi milyen tudatosan műveli a nyelvet, idézünk egynehányat azokból a megokolásokból, amiket a tanulságos előszóban találunk:

»*Testgyakorlás*. A francia *entraînement*, az angol training lovakra nézve fordítható *idomítás*nak is, emberre egyszerűen a *testgyakorlás*, *begyakorlás* fejezi ki ezt a fogalmat. Az *entraîneur*: gyakorló mester, a kerékpáron futtatók mellé adott *entraîneur*-ök pedig *vezetők*, néha *sarkalók*. A *gymnastique*: torna; *exercices du corps, e. physiques*: testi gyakorlatok.

»*Futtatás*. *Futtató*. A francia *course* és *coureur* a kerékpáron ülőre nézve nem lehet futás, futó, hanem *futtatás*, *futtató*; nemrég még a lóverseny is *lófuttatás* volt. A *course de vitesse*: sebesség szerint való futtatás, sebes futtatás; a *c. de fond*: kitartó f., továbbgyőzés szerint való f.; *handicap*: súlyegyenlítés; *c. égale pour tous*: egészen szabad f.; *c. de piste*: kitűzött v. szabott pálya.

»*Lerová*s. *Útrovás*. Így fordítottam a francia-angol *record*-ot; *battre le record du monde*: lebírja a világ útrovását; *b. lui-même son propre record*: lebírja vagy megjavítja a saját lerovását.*

»*Lábító*: pedál.

»*Elfáradás* v. *fáradtság*: fáradt állapotot; *fáradtság*: fáradozást jelent, tehát magát a cselekvést. *Agyonterhelés*: overworking, surmenage. Magyarán a 'túlterhelés': agyon-terhelés.

* A Magyarító Szótár ezek elé még a (vég)eredményt teszi.

»*Izom-ernyedés*: Atonie musculaire. Nem ,zsongtalanság'.

»*Feszülékenység* (a verő ereké) tonicité.

»*Teljes erejű érverés. Ereje fogyott érverés.* Amaz a pouls sthénique, emez a p. asthénique.

»*Erő-tehetség*: energie (feszítő). *Haszonhajtó erő*: force utile.

»*Hang-ejtető izmok*: muscles phonétiques.

»*Önként tett mozgás. Tétetett mozgás.* Így fejeztem ki az aktív és passzív mozgásokat.

»*Keltett mozgás v. visszahajlásos mozgás*: reflex mozgás.

»*Sugallás, rásugallás*: suggestion; *önsugallás*: autosuggestion; *sugallhatóság*: suggestibilité.

»*Igézés*: hypnotisme; *igézet*: hypnose, hipnózis; *igézetbe ejt*: hipnotizál. *A lelki egyed megkettőzése*: le dé doublement du »moi«. Nem bírom belátni, hogy a harmadik személy »én«-jéről lehetne szó.

»*Visszahatás, fogékonyság*: reaction. E fogalom kifejezéseit nem lehet mindig egyformán kifejezni, pl. hogy valaki hogyan reagál a hatások iránt, a »visszahat«-nál magyarosabb: hogyan tűri a hatásokat; l'enfant est un reactif très sensible: a gyermek igen érzékeny minden hatás iránt.

»*Két szabású fénytörés* (a szemben): astigmatisme.

»*Képesint való elfeledés*: oubli à mesure, azaz apróbb mérték szerint.

»*Nagyképűsködés*: snobbisme.«

Nem mondjuk, hogy minden alkotása sikerült, p. a *handicap*-et csak a futtatásnál lehetne súlyegyenlítésnek fordítani, a *record*-nak *útrovás*-ra, *lerovás*-ra való magyarítása se nagyon kielégítő. De azért a magyar nyelv törvényeivel egy alkotása se ellenkezik. Nem hagyhatjuk szó nélkül azt sem, hogy Csapodi, mivel olyan jól ismeri a magyar népnyelv lelkét, mivel olyan hatalmas anyag áll rendelkezésére, néha kissé bőkezűvé lesz a népnyelv kincseinek felhasználásában (*izromban, csökevényes* 115. l.).

De ezek mind apró és jelentéktelen fogyatkozások. A fontos az, hogy Csapodi alkotásairól tudomást vegyenek a sport-üzők és az illető tudomány-szakok művelői. A használat aztán majd úgyis leszűri azt, ami életrevaló, az a néhány kevésbé kifejező szó pedig magától elkallódik.

Sajnálom, hogy nincs a kezem ügyében ennek a munkának francia eredetije, hogy eléggé méltathatnám (így inkább csak sejtem) azt a művelt nyelvréket, amellyel Csapodi a francia nyelv szerkezet- és jelentésbeli finomságait magyar ruhába öltözteti (p. a *savoir* és *pouvoir* közt való különbségtétel 11. l.).

Csak annyit mondhatok, hogy ez a franciából fordított munka eredeti magyar könyvül hat az olvasóra.

KERTÉSZ MANÓ.

NYELVMŰVELÉS.

A váltó fogalmazása.* Az érettségi dolgozatok hivatalos bírálatában a tanulóink kereskedelmi leveleihez mellékelte váltókra nézve két kifogás merült fel. A megrovás ezúttal nem esik tanítványaink terhére, hanem minket tanárokat illet és pedig a levelezés meg a jogismertetés tanárát, mert a váltó ismeretének olyan részleteire vonatkozik, amelyeket tanítványaink tőlünk tanultak. Természetes tehát, hogy a megrovást magunkra vesszük s a kifogásolt hibákért a felelősséget elvállaljuk. Annál is inkább tesszük ezt, mert eljárásunkat most is helyesnek tartjuk.

1. Az egyik kifogás ez: »*intézvényszerűnk valakire és nem valakihez.*« A magyar ember beszédét, levelét, kérelmét, panaszát, megrendelését, kifogásait, fenyegetését, imádságát valakihez intézi. Az *intéz* ige mindig közelítő raggal vonzza a személyt, akire a cselekvés kihat. És ha valamennyi levelünket, mindet valakihez intézzük, miért éppen csak a váltólevelet intézzük valaki-re? Az üzleti gyakorlat szerint — igaz — a váltót valaki-re intézik. Én Istenem, hát hogy is ne? Mikor a német zieht auf jemandem... Germanizmus ez, melyet az iskolának nem szabad dédelgetni, de még védeni sem. Sőt a nyelv tisztasága érdekében ki kell rostálni. Miért növeljük a tárgyi nehézségeket még idegenszerű kifejezésekkel is?

Vagy talán az *intézvényszerű* ige van az a kiváltsága, hogy csúffá tehesse a familiáját? Aligha. Nem tartozik már a kérdéshez, de eszmetársításból rámutathatunk, hogy ez a halmozott képzésű szó maga is mellőzhető: az *intéz* ige elégséges mesterszónak. A kereskedelmi számtan mezőin az a szokás, hogy Budapest *intéz* Berlinre. Senki sem érti itt félre az *intéz* ige jelentését. Ámbár *Budapest helyesebben tenné, ha Berlinbe intézne.* Itt már nem a címzett személyéről, hanem a rendeltetés községéről van szó. Értelmesebb is, jobb is, ha a kibocsátó adósához *intéz.* Budapest pedig csak *intézzék* Berlinbe.

2. A másik kifogás az, hogy a »*tanulók a váltó pontos szövegét nem ismerik.*« Azt írták ugyanis: *fizessen ön ezért a váltóért.*

Az 1876: XXVII. t.-c. 3. §. 1. pontja az idegen váltó lényeges kellékeül jelöli meg, hogy a váltó elnevezés magában a váltó szövegében foglaltassék. Nem követeli tehát ezt a kifejezést: »*ezen váltónál fogva*«; hanem azt követeli, hogy a váltó elnevezés benne legyen a szövegben. Hogy milyen vonzattal legyen benne a váltó elnevezés, az a törvényszöveg szerint közönyt. Minden esetre értelmes szövegbe foglalva kell lennie.

Fogarasi Jánosnak Magyar kereskedési és váltójog (Buda 1841) c. könyvében a váltópéldákban vegyesen használja a »*fizessen e váltóra*« és »*fizessen e váltónál fogva*« kifejezéseket. Hogy a közhasználatban megmaradt az »*e váltónál fogva*«, annak alighanem az a magyarázata, hogy közbeszédben ezt teszi: azért, mert e váltón magad

* A Kereskedelmi Szakoktatás f. é. márciusi számából, — a szerzőtől javítva és rövidítve. *A szerk.*

köteleztetted . . . Utóvégre nem rossz: aki magát a váltón kötelezte, csakugyan tartozik fizetni. De mégsem fejezi ki a váltó jellemző sajátságát, az absztrakciót, azt, hogy a váltólevél a követelés megtestesítője (vagy mint újabban mondják: hordozója). Ellenben kitarja, szemlélteti ezt a sajátságot a megrovott kifejezés: »fizessen *ezért a váltóért*«. Abban az esetben, ha az intézvényszerzőnek el nem fogadott váltót mutatnak be, az »e váltónál fogva« kifejezésnek semmi értelme sincs, mert az intézvényszerző magát a váltón nem kötelezte a fizetésre; ellenben »*ezért a váltóért*« akkor is jó, hiszen a fizetés csakugyan a váltólevélért történik, — egyik fél a pénzt, másik a váltólevelet adja. Miért kerülné az iskola ezt a kifejezést, mikor a német gyakorlat maga is már vegyesen használja a *gegen diesen Wechsel* mellett a kifejezőbb *für diesen Wechsel* fordulatot, sőt magyar váltó is van már az üzletben ezzel a szöveggel?

Az iskola ne legyen bocszkorkötő rabszolgája a maradi szokásoknak, hanem útbaigazítója és irányítója a gyakorlatnak a helyesebb és magyarosabb kifejezések használatában!

Még a különben oly konzervatív Osztrák-magyar Bank is, mely a bankjegy »ellenében« ígért törvényes ércpénzt s a »*készfizetések fölvételének megkezdésére*« készült, nem zárkózik el a helyesebb kifejezések használata elől s a februárban kibocsátott 10 koronás jegyek szövege szerint már a »*bankjegyért*« fizet, sőt az sem lehetetlen, hogy a »*bankjegyek beváltását*« fogja megkezdni.

NAGY LAJOS.

Furcsa középfokok. Szemere Györgynek egy tárcájában (Bp. Hirlap 1904. VII. 26) ezeket olvastam: Hajam *selymebb a selyemnél*, feketébb az éjnél . . . Hát még amikor megbomlott *selymebbnél selymebb*, éjnél feketébb haja. A szerző tehát a fokképzőt, mely csak mellékneveket illet meg, főnévhez ragasztja. De még furcsább, persze tréfásan alkalmazva, a következő kifejezés, melyben a r a g o s főnévhez függesztették a fokképzőt: »Magyar s osztrák tönkre s *tönkrébb* megy, megy, megy« (Borsszem Jankó 1905. III. 18. 4). Legfurcsább pedig ez a fokozott névmás: »Ez a cikk éppen ma olyan aktuális [időszerű], hogy *azabb* már nem is lehetne« (B. H. 1905. II. 5. 3).

CSERNA ANDOR.

A tulajdonképpen fokozást kizáró melléknevek némi értelmi eltolódás következtében fokozhatókká lesznek. Új példák: Malonyai Katóka kegyelmes asszony stb. 210. 1: »*Igen milliómos* nábobnék«. Endrődi S., Ének Körösi Csoma Sándorrol: *Egetvívőbb* elme volt az ő elméje.

KALLÓS EDE.

A Szilágyságban egyik kálvinista paptól hallottam: »Jaj annak, ki nem ismeri az Úr törvényét és így nem is követheti; de *jajabb* annak, ki tudván áthágja azt«. Vajjon öntudatos újítás-e az indulatszónak ez a — tudtommal — szokatlan fokozása, vagy él vele valahol a nép is?

ADY LAJOS.

Főnevek fokozása a mi nyelvünkben éppen nem ritka, ha a főnévvel tulajdonságot fejezünk ki. Ismeretes példák: *rózsánál rózsább* (Vör.), a róka nem *rókább* tenálad (Ar.). Így írja még Arany: *latrabb*, Faludi: *kövebb*, Balassi: *szégyenb*; és *szégyönb* már az ÉrdyC-ben előkerül (NySz.). Ilyenek még: *kutyább*, *szamarabb*, *fenébb*, *emberebb*, *kárább* stb. a népnyelvben. (Több példát idéz Binder Jenő a magyar hasonlításról szóló jeles értekezésében Nyr. 18:292.)

Tönkrébb, ezt alig fogja valaki utánozni, de azért vannak hasonló kifejezések mindennapi beszédünkben is: *félrébb*, *hátrébb*, *errébb*, *arrébb*; s a nép azt is mondja: *előrébb*, *későrébb* (vö. Simonyi: Önállósított határozók, Budenz-Album 63).

A névmások fokozása meg éppenséggel nem ritka. Legtöbbször az *úgy* és az *olyan* fokozódik, de az *azabb* is elégszer előkerül és rokonértelmű az *olyanabbal*. Példák:

A mellénevek módjára fokozza az *úgy* módhatározó szócskát: *úgyabban* (a mezőtúri nyelvjárás, Nyr. 8:498). Hátha most is úgy vagy még *úgyabbul* lesz? Vas. Ujs. 30:599.) Így kacagott rajtam az egész megye, de még *ígyebben!* s az ilyen kacagás megőrjíti az embert (Jókai: Rab Ráby 2:139). — Nincs-e oly karom, mint néked, s oly szivem? Beszéded, igaz, az *olyanabb*; mert kardom én nem számban hordozom (azaz élesebb, erősebb; Rákosi J. Shak. Cymb. 4:2). A bécsiék még *amolyanabbul* vannak vízvezetékükkel, mint mi, boldog budapestiek (Pesti Hirlap 1886. 249. sz.). De hiába, a kor nyelvtudománya megengedte az ilyeneket, sőt még az *ilyenebbeket* is (Jancsó B. Nyelvtört. Tanulm. 112). Ilyen s még *ilyenebb* hetvenkedések hangzának minden oldalról (Jókai: Hétközn. 18). — Sötét szemöldöd, lelked még *azabb* (Fábián: Osszián 1:16). Én olyan érzékeny természetű vagyok, s az emberek még *azabbá* tettek (bpesti nőtől hallottuk). Vö. még: A legátalkodottabbak *a kevésbé azokat* el kell hogy tiporják (Koltai: A zsidók világuralma). Azér bíz ne röstékeggy, ölig hérü [helyrül] még *annyabban* is mennek (még annyiabban, még többen, Nép, Vas m. Nyr. 30:487).

Az *egetvívőbb elme* csakugyan nagy ritkaság, mert maga az ilyen *t*-ragos összetétel is elég ritka, legföllebb az *egyetértőbb* kerülhet elő itt-ott; pl. A béke helyreállítása a *legegyetértőbb* munkásságot követeli tőlünk. A *t*-rag nélkül inkább fordul elő egy-egy ilyen tárgyias igenév fokozása: »Az igaz, hogy a nyelv kissé magyarázatosabb, *fenékkerítőbb*, alaposabb lesz, no de jó magyar« (Arany Próz. 387). »Sőt ép és *magabíróbb*, mint korában a legtöbben« (Szász K. Shak. Téli rege 4. fv. 3. szín közepén). A *nagyehető* is tkp. tárgyias összetétel: aki nagyot tud enni: de mivel első tagja melléknév, így fokozódik: »A *nagyob ehető*k, etkesebbek főlöstökömoznek: edaciores jentant« (17. száz. NySz., mintegy nagyobbbat-ehető). — Már gyakoribb az olyan igenevek efféle fokozása, amelyeknek első tagja határozó; de inkább csak a *-való* végű összetételeket fokozzák így, kivételes pl. az ilyen: »Ha Bécsben laktám, én volnék a *legtemplombajróbb* ember« (Kaz. Levelei 3:262). »Mentül kún ülőbbek a szemei, annál...« (PP. PaxC. 48). — De a *való* összetételeiből sokat lehetne

idézni: Ez *kedvemre-valóbb* (Nép, Veszpr. Nyr. 7:375). A sok kapcabetjár, aki szóbelivé tette a *jóravalóbbját* is (Halas, Nyr. 8:83). Nagyobb ugyan nem, de *nekünk valóbb* (Arany: Arist. 2:95). *Csókolnivalóbb* (uo. 394). *Legtermészetszerintvalóbb* (Bessenyei, id. Beöthy Széppróz. 2:317, azaz legtermészetesebb; ez minden esetre jobb, mint amit a TörtTárban olvasunk 13:161: »Az isten annál is *kedve szerint való*t ad kegyelmednek«). Ezek a példák mutatják, milyen szabadon bánik nyelvünk az összetett igenevek fokozásával. Az irodalomban néha olyanokat is egységes szók gyanánt fokoznak, amelyeknek inkább első tagját lehet és kell fokozni, pl. Tudósoknak mindig kevés kellett ahhoz, hogy a *legmesszemenőbb* következtetéseket tegyék (Egyetértés 15:60, 2. tárcs); jobban: *legmesszebb-menő*. Goethének ezt a kifejezését: *der tieffühlendste Geist*, nem így kellene fordítani: *a legmélyenérzőbb elme*, hanem *a legmélyebben érző v. a legmélyebb érzésű*. A két forma lehetősége okozza néha azt a furcsaságot, hogy mind a két tagot is fokozzák, így: »Az a javaslat, melynél fontosabb, az állam életébe *mélyebbre hatolóbb* javaslat nem fordult még elő a kiegyezési javaslatok óta« (Egyetértés 1891. III:8). A kevés szív kisebb magánál és *alább valóbb* mindeneknél (Fal. 529).

A SZERKESZTŐSÉG.

Tisza István igeneve. Tisza István az általános választójogról szóló cikkeiben (Az Ujság X. 5. 1905.) a többi közt azt írta: »De ez csak addig tart, míg... a magyar kisebbség bele nem fullad a szavazattal *felruházandott* ezerek nagy tömegébe« — vagyis azon ezerekébe, akiket *majd felruháztunk* a szavazattal! Nagyon velős, sokat mondó kifejezés, de nem hiszem, hogy nyelvünk bevénne ezt a különös új igenevet.

LAKATOS JUSZTIN.

Egy véleményben vagyunk t. d.-társunkkal, annyival inkább, mert a *felruházandott* alaknak még igei (állitmányi) használata is, mellyel a nyelvújítás kora óta egyes íróknál elég gyakran találkozunk, egészen mesterkélt és erőszakolt. Még kevésbé helyeselhetni az itt idézett *igenévi* használatát. De érdekes, hogy ez is már többször kísértett az irodalmi nyelvben. A Nyr. jelenlegi szerkesztője már 1874-ben megrótt a Reform c. napilapnak ezt a kifejezését: »a dolgok *készülendett* új rendje« (e. h. a dolgoknak készülő új rendje, v. a dolgok új rendje, amely beállott volna..., l. Nyr. 3:171). Később közszemlére állította a TMNy. egyik bírálójának ezt az ékes mondását: »Magának használt volna a helyes meghatározásból önként *származandott* helyes szempontokkal« (Nyr. 25:369). — Íme föl-sorolunk most erre a cifra igenévre még egy pár példát: »A pályázatot gróf Teleki László saját eszméivel kíséri... oly tervet adva, mely a majdan *valósulandott* szervezetnek programjává lön« (Szász Károly, A m. irod. tört., szerk. Beöthy Zs. 2. kiad. 2:13); vagyis egyszerűbben: az utóbb *megvalósult* szervezetnek... Így olvassuk a Pallas Lexikonában (Zigány Zoltán cikkében: Dachau bankok):

»Előirányzataikat úgy készítették, hogy a betétek után időnként esedékessé *válandott* kamatokat s az esetlegesen *felmondandott* betéteket az újabb betétekből elégítették ki« (helyesen: hogy majd az esedékessé *váló* kamatokat s a netalán *felmondandó* betéteket az újabb betétekből elégítik ki; vagy pedig: hogy az esedékessé *vált* kamatokat s a netalántán *felmondott* betéteket az újabb betétekből elégítették ki). — »Az ily célból *szerkesztendő* történeti nyelvszótár aztán nélkülözhetővé tenné az eddig szerkesztett összes magyar szótárakat« (Szabó Mihály nyelvtudós írja a Nyitramegyei Szemle 1897. 23. sz. mellékletében: A Semsey-nyelvpályázat meddőségének oka).

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sörmény és mjeső. Malonyay Dezsőnek a magyar mesteremberekről szóló tanulmányai tele vannak érdekesnél érdekesebb népnyelvi anyaggal. Különösen sok ritka v. eddig ismeretlen kifejezést olvasunk a bánffyhungyadi fazekasról, Nagy János Topóról szóló cikkében (Új Idők 1904. X. 2): *nyiszoró* (faragókés), *bujbelé-szabó*, *kontyoló* alá szeretném adni a jányomat; a gyereket *megtaslizod*; »mikor beázik (az agyag), beverjük a tőkén *butyókával*«; a festeni való csuporra »a leány írja rá a *barkaságot* fehér földdel a *szaluból*, aztán kiégetjük *zsengélve*« stb. Némelyiket úgy, magyarázat nélkül, meg se értjük, pl. az imént idézett *butyókát*, vagy ezeket: (a fazékhoz való agyagot) »csapom a korongra, . . szélesítem, . . . húzok néki egy *degyeget* az *ájjommal*, hogy így kerüljék elé a szája . . , most *fenékszeget* vetünk neki, . . avval osztán *kész van* a csupor«.

De legérdekesebbnek találtam benne a következő szócsaládot: »Felesége a *sörményen* (örlő) a gelétet *örményezte*«. »Száz esztendeje is múlt, hogy az a verem ott az ágy mellett a sarokban s löcsölik vízzel benne az agyagot! Az ajtó mellett meg a *sörmény*. Bo-bonyám (szépanya) *sörlés* közben ahajt szoptatta apámat«. »Megveszünk egy-egy mihaszna rézüstöt a cigány kolompártól, megégetjük, megtörjük, megszitáljuk, és az is az asszony dolga a *sörményen*. Mán most gelét«. . . »Hogy a *sörmény*? Az drága. Afajta . . . oláh hozza Páncsicsóról (Páncélcsehiből). Minden esztendőben két-három versben felvágjuk a küvet rovátosan a kővágóval, szép sorjába, egy irányba«. — Mi az a *sörmény*, amivel az *örményezést* vagy *sörlést* végzik? Nyilván a gelét-örlő szerszám (rajza is megvan az Új Időkben). Az *örmény* többnyire *örvényt* jelent a régiségben s a népnyelvben (NySz., OklSz., MTsz.), de néhol örlőt is jelent; így már a 15. századi Németújvári Glosszában (201) »*ermenkw*: lapis molendinarius« vagyis malomkő; Geleji Katona István pedig azt írja: »*örmény*, az örléstől, hogy-már [= mintegy] *örlemény*« (idézve NySz.). — De hogy lesz az *örményből* *sörmény* és az *örlésből* *sörlés*? Ez a két szó *sőörményből* és *sőörlésből* rövidült, aminthogy a *sőörmény* *sőörlő* értelmében elő is kerül 17. századi nagykőrösi írásokban (NySz.). Mivel a *sőörmény* *sörménnyé* vonódott össze, utóbb a *só*

képzete elhalaványodott benne, egyértékű lett az egyszerű örménnyel s most általában örlőszerszámot jelent.

Ez a fejlődés eszembe juttat egy még különösebb jelentésváltozást, mely szerint a sóörló neve az örölt só nevévé változott. Ez a szó a *sómillye*. Régi szótáraink szerint sôtartót jelent (MA., PP.), de tkp. sóörlőt, sódarálót jelenthetett, mert *mijesó* a Székelyföldön még ma is örölt sôt jelent: »*mijesó*: örlött só« (Háromszék, Nyr. 33:515), »*mie só*: apróra morzsolt só« (székely szó, Tsz.¹).^{*} Szilády Áron azt mondja: »Szinte bizonyosnak látszik, hogy a *salz-mühle*-ből formáltuk« (RMK. 5:352; lehetne még hasonló szláv szókra gondolni, de azok jelentésükre nézve kevésbé egyeznek: szlov. *mělja* örlés, *melje* örölni való stb.). — Már most ez a *sómillye* ismét más jelentéssel fordul elő Sztárainál, Szent Illés történetében, ahol Elizéus próféta csodatételéről van szó (RMK. 5:131): Monda: »Egy új edényt ezennel hozzatok, és az új edényben *sómilltyét vesse-tek!*« Azonnal kiméne ő fő kútfejére, *sót vete* beléje imilyen beszéddel... Szilády itt sôtartónak magyarázza, ámde ennek ellentmond maga a szentírás: »És monda: Hozzatok nékem egy új csészét, és *vessetek sôt belé*. És elhozák néki. Kimenvén pedig a kútfőre, *belé veté a sôt és monda...*« (Királyok II. könyve 2:20). Én tehát ezt a *sómilltyét* a NySz-ban örölt sónak magyaráztam, annál bátrabban, mert az 1592-i Cisióból is volt egy ilyen idézetünk: »Végy egy tyikmonyat, habard egyben apró *millyével*, még tésztaé lészen« (NySz). S ezt most megerősíti Szamotának egy adata, már 1530-ból: »*Millye* portant ex Rona« (OklSz.), valamint a már idézett székely *mijesó*. Így tehát különös metonimiával az örölt só neve lett a sóörló nevéből. — Viszont a *só-millyéből* elvonva a *milltyét* általában szelence jelentésben is használták; így már MA: pyxis, theca, salinum; aztán Faludinál *mágnesmillye* mint a kompasz neve, újabban *tömjénmillye* stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

Hármaztat. Szentjóni Szabó László írja *Első Mária magyar királynak élete* c. regénytörredékében (munkáinak Toldi-féle kiadásában, Pest, 1865. 209. l.): »Csak akkor, midőn a megbusúlt természet bő könyvhullatásokkal enyhített fájdalmain, csak akkor szűnt meg nehéz sirásától, s *hármaztatta sóhajtasit*.« Ez a szó kétségtelenül jó megfigyelés eredménye, — mert ha a sirást valaki abbahagyja, csakugyan kármaztatja sóhajtasait: sóhajtása megtörve, három-négy lehellelben távozik. — Tudtunk szerint ez a szó az irodalmi nyelvben nem használatos. De talán biharmegyei tájszóval van dolgunk, amilyen Szabónál több is van: szeme könybe *lábbag*, *fölöstökömozik*, *pázsint*, *kocódik* (abban az értelemben, hogy tréfából megszid) stb.?^{**}

GÁLOS REZSŐ.

^{*} Ebből Ballaginál az lett: »*mie*: klein gestossen od. gemahlen«. — Különös, hogy az új MTsz-ból kirekedt a *mie-só*.

^{**} Püspökladányi közleményben olvassuk (Nyr. 6:174): »Aszt monta Sz. úr, hogy nincs rajta béjeg (a kérvényen), s aztán majd *megháromoztatják* (megleletezik s 3-szoros árt vesznek).« Nyilván a *megkettőztet* mintájára van képezve.

A szerk.

Kuszmér (34:279). A sárosi tótságban a *kušner*, *kušnir* szó él és szűcsöt jelent. Ezzel a szóval sokszor egész családokat is illetnek, ha valamelyik ősük volt is szűcs, föltéve hogy több egy-nevezetű van belőlük egy faluban. Kecerkosztolánban például van *kušner Matej* család.

SZTROKAY LAJOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 34:278.)

1. Létem napja. A mátraalji és felsőborsodi palóc a *lett* igét a *született* igével egy értelemben használja. P. o. Mikor *lett* a kicsinyed? vagy: A komámasszony babája is tavaszkor *lett* stb. A *léttém napja* kifejezés (mindig keményen, két *t*-vel hangoztatva) közhasználatú; még pedig a következő változatokban: *léttém napja*, *léttém napja*, *léttyi napja*, *létteőnk napja*, *léttyire*, *leétteőnkre*. *Léttém napjátó* út tudom én ezt... Huncut vaót *léttyi napjátó* kezdve... Bijony nem szép teőlé, hogy vén *léttyire* szereteőt tart. A *léptem napja* kifejezés vagy téves megfigyelés, vagy cigányos elferdítés szüleménye. (Mátraalja, Felső-Borsod) Borsodi László. — Sem *létem napját*, sem *léptem napját* nem mondanak, hanem igen ezt: *életem napjában*. Életem napjában ijent soha se láttam, soha se hallottam, soha se ettem stb. Életem napjában a. m. életemben v. amióta élek.* (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a.

2. Testvérbátyám. Tolna vármegyében a magyar falukban, különösen a Sárközben az a szokás, hogy a leány a legényt, ha nálánál idősebb, általában és közönségesen *bátyám*-nak szólítja: Pali bátyám, János bátyám, Istók bátyám. Csupán két esetben tegezi, t. i. ha fiatalabb vagy egyidős a leánnyal. Ha már most az a ritkaságosan ritka eset megesik, hogy valamely legény vele egyidős vagy nálánál idősebb leányt jegyez el, akkor a menyasszony vőlegényét már *bátyámnak* szólítja; csak ebben az esetben történik a változás, de ez sem függ össze a vőlegénységgel, hanem azzal az általános ősi magyar szokással, hogy a feleség az urát soha sem *tegezi*, hanem *hallja kend*-nek szólítja és hogy az ősi házasságkötés a mai eljegyzéssel, kézfogással már megtörtént, s ennek ősiségét például a sárköziek mai napig is fenntartva a *kézfogó után* már azt mondják, hogy a legény *megházasodott*, a leány *férjhez ment*; ennél fogva a leánynak sem illendő most már tegezni nálánál ugyan fiatalabb vagy egyidős *urát*; tehát magázza vőlegényét a többi legények megszólításához hasonlóan, *bátyám* megszólítással. Azonban ilyen házasságkötés tíz-húsz évben egy ha esik.

Ennél fogva a *bátya* megszólítás semmiféle összefüggésben sincs a vőlegénységgel s mivel a *bátya* szólítás minden legényt megillet, — az édestestvér bátya bizony éppen ezért csak *testvérbátya*

* Vö. ném. *mein' Lebtag'*.

A szerk.

vagyis a *testvérbátyám* tulajdonképen és voltaképen a *leánynál idősebb fítestvér*, semmi más. De így van ez Tolna megyén kívül másutt is, ahol az ősi magyar szokást mai napig is fenntartották. Jól ismerte ezt Arany János is a nagyszalontai nótárius, a magyar nép nagy költője.

De tudott mást is. A régi magyar lakodalmak nagy költségbe kerültek, sok helyen mai nap is; kézfogó is, meg lakodalom is egyforma nagy cécó volt; a Sárközben még most is az. Már most tessék elképzelni, hogy akinek egy házasuló idősebb fia, meg egy férjhez menő, a fiunál fiatalabb lánya van, ha ezek mindegyike külön időben megy férjhez illetve házasodik, akkor az apának *négy* lakodalmi költséget kell kiizzadnia. Ezen a bajon pedig ősidőtől fogva úgy segítettek, hogy a két gyermek kézfogóját és lakodalmát *egyszerre* tartották és tartják; tehát csak *kétszeri* költségbe kerül. Ezen oknál fogva a leány az idősebb *testvérbátyát* megvárta, míg a katonaságtól hazakerült vagy mai nap hazakerül. Igen ám, csak hogy Arany János idejében a katonáskodó legény 12 hosszú évig távol maradt s ez idő alatt a kis hugából eladó leány lett, aztán lassan vénülni is kezdett, mert falu helyen 18—20 éves leány már vén leány ám! Ezért kérdezősködik Arany János leányzója a testvérbátyja után nagy pirulva, mert ha testvérbátyja meg nem jön, együtt nem tarthatják a lakodalmat, ő kénytelen előbb férjhez menni, mert máskülönben vén lány sorba jut; elpirul mert felteszi, hogy az, akitől kérdez, nagyon jól ismeri a magyar szokást s ő kérdezősködésével elárulja a vénleánysághoz való közeledését.* Ez a dolog magyarázata a magyar néprajz világításánál s a testvérbátya semmi egyéb mint testvérbátya. Kovács Aladár. — Mint a Nyelvőr régi olvasója, és mint szerény egyetemi hallgató, legszívesebben tudóskodó tréfának szeretném tekinteni a Nyr. e kérdését. Hiszen remélhetőleg csakis erőszakosan lehet félreértetni Arany e sorait:

»Néma kegyelettel függenek a szaván
Mind az egész háznép, de kivált a leány:
Ez, mikor nem hallják, és mikor nem látják,
Pírulva kérdezi tőle . . . testvérbátyját:
Három éve múlik, hogy utána kérdez,
Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez.«

Szégyenleném magam a t. olvasó előtt, ha mostan bővebb tartalmi megbeszéléshez látnék. A Nyr. kérdésére vonatkozólag azonban legyen szabad a következőket megjegyeznem: 1. Itt sehol sincsen szó menyasszonyról; 2. Nemkülönben vőlegényről sem; 3. Igen könnyen elképzelhetem, hogy egy más leányka, szemérmesen titkolózva, *cousin-jének* mondja majd kedvesét, ha róla — nevezetesen idegentől — hirt szeretne hallani. Mihelyt valóban észlelek ilyes-

* Érdekes magyarázat volna, de erre aligha gondolhatott a költő.
A szerk.

valamit, bátor leszek én is hasonló kérdéssel fordulni a Nyr. t. gyűjtőihez. De hisz talán mégis csak tréfa volt az egész, s ekkor *tant de bruit*... Avagy igazán kezdünk »Tömb-Szilárd«-kodni, s éppen Arany János kell erre a célra? Akkor pedig: — szegény tanítványaink!* K á r m á n M i k l ó s. — A magyar menyasszony a vőlegényét a palócok között s azt hiszem sehol nem mondja *testvérbátyjának*, még a Családi körben sem. Arany J. ezt a kifejezést használva csak a szemérmes parasztleányt akarta híven rajzolni, aki inkább erre az ártatlan hazugságra vetemedik, semhogy szerelmét az idegennek egyenesen elárulja. Aki a népelettel ismerős, egy percig se kételkedik ebben. (Mátraalja, Felső-Borsod). B o r s o d i L á s z l ó. — Én soha nem hallottam, bár annál inkább gyötört a kíváncsiság, mert annak idején nekem is úgy tanították, hogy *testvérbátyja* a. m. jegyese. Hiába vártam, hogy majd valahol hallom ebben az értelemben, a testvérbátyját mindig testvérbátyjának értették. S z t r o k a y L a j o s. — Itt a menyasszony nem mondja a vőlegényét testvérbátyjának. (Marosvásárhely.) P a a l G y u l a.

4. A *tökincs* v. *tókins* [?] két növény magyar neve. Az egyik: *Vízi tündérfátyol* — *Limnanthemum nymphaeoides* (L.) Hoffgg. et Lk.; a másik *Sárga vízitök* — *Nuphar luteum* (L.) Sm. Mindkettő részletes leírása megtalálható a Wagner-Mágócsy-féle *Magyarország virágos növényei* c. munkában; megjelent a Természettudományi Társaság kiadásában, 1903-ban. Az első növény a 37., a másik a 109. lapon, amazt szöveggép, emezt pedig színes tábla is bemutatja. K á r m á n M i k l ó s. — A Pallas Lexikona (Borbás) szerint a tündérrózsa vagyis *Nymphaea* »*tökincs* az Alföldön« (vö. MTsz.). Mivel ennek és a habrózsának vagyis *Nuphar*-nak a termését *vízitök*nek is hívják (l. a Pallas 'habrózsa' cikkéhez való képet): valószínű, hogy a *tökincs* szó is a *tök* kicsinyítése. (Talán nem is magyar képzés; vö. a szlovénban: *tikvinec* balzsamuborka, csodaalma, *Momordica*.) Gúnyos kicsinyítésből magyarázhatni azt is, hogy a Székelyföldön a *tökencs*, *tökkencs*, *tököncseg* szót »kistermetű és vaskos, zömök, tömzsi« emberre mondják (MTsz.). Továbbá, hogy Kőszeg vidékén, Velemben, a málnát hívják *tököncsnek* (Gräbler Ida értesítése), Vas megyének egy más vidékén meg a bogárszúrástól kiforradt zöld szilvát (Nyr. 26:94). A s z e r k e s z t ő s é g.

5. *Önteni* helyett *ötteni* — a palócok között széltében használt kifejezés: Ki keék mág *öttenyi* azt a kis esseővizet a tekneőbő. *Kiöttöd* mág azt kis tejet, te rangasz! *Ötséték* idē az ēn tálamba, ha nem keē senkinek! A Bera nóta helyes idézete pedig így van: Vigyázz Bēránk magadra, fēē (vagy főő) nē *öts* (tehát nem *öts*!) a garatra. (Mátraalja, Felső-Borsod) B o r s o d i L á s z l ó.

* Úgy van! Pedig azt a Tömb Szilárd-kodást nem rég nyomtatva olvastuk, komoly nyelvtudományi fejtegetések között. A szerk.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók a Tudományos Gyűjteményből.

A Tudományos Gyűjteményben sok becses tájszógyűjtés jelent meg. Közülök csak az 1833-ig megjelentek vannak a régi Tájszótárban földolgozva, azok is csak úgy ahogy. Az új Magyar Tájszótár csak itt-ott idézi a T. Gyűjteményt, rendszeresen nem használta föl, s azért sok érdekes adat hiányzik belőle. Amik mégis a T. Gyűjteménnyel egyezőleg megvannak, azok is részint másod kézből, részint sokkal későbbi gyűjtésekből valók. Pedig sokszor fontos lehet, hogy egyik-másik különös népnyelvi kifejezést a legrégibb, leghitelesebb forrásig visszakisérjük. A *si-leány*, a véres hurkát jelentő *vérmes* stb. a MTszban Kőrész Kelemen 1873-i közléséből (Nyr. 2:377) van idézve, de Kőrésznek egész gyűjtése — egy pár szót kivéve — plágium volt az 1838-i T. Gy.-ből. A ragály jelentésű *ragadályt* Kassai, kiből a MTsz. idézi, az 1833-i T. Gy.-ből vette (10:79). *Díjjad, délső, létő, hánydál* stb. csak az 1860-i MNyelvészetből vannak idézve, de a MNyszet közlése az 1838-i T. Gy.-ből való. Így van a soproni *vatolaj*, a göcseji *hibarc* stb. másod kézből idézve. *Jobbnýira*, csak az 1893-i Nyelvórból idézi a MTsz., Zemplén megyéből, de a T. Gy. már 1838-ban ismeri (6:26), még pedig Göcsejből.

Azok a régi tájszógyűjtések igen fontosak irodalmi nyelvünk fejlődésének a megismerésére is. Sok olyan szavunkat emlegetnek régi gyűjtőink a tájszók közt, ami azóta közkinccsé vált. E tekintetben pl. már csak az egy Gáthi J. szatmárvidéki gyűjtésében (T. Gy. 1833. 10. f.) föltűnők a következők (egyik-másik gyanus hitelességű): *andalog* (SzD. szava!), *étvágy* (Fáy András szava!), *állong, ödöng, babrál, dorbézol, dúdol, esdekel, hibít, kandikál, korhol, súrol, szürcsöl, zsugorodik; dacos, durcás, galád, léha, renyhe, szikár, takaros, zordon; kontár, lévhűtő; ecset, kabát, poggyász, póráz, szilánk; örv (ürügy), szemügybe venni, zokon esik, menten.* — De hasonló érdekes észleleteket tehetünk a T. Gy. többi közleményében is. Pl. az 1826-i X. füzetben még tájszókul szerepelnek: *burgonya, elmállik, kikelet, vérmes*; az 1828-i II. füzetben: *burnót, kamat, leáldozik a nap*; az 1831-i VII. füzetben: *ármányos, csökönyös, fukar, gögös; baktat, biggyeszt, rábukkan; cókók, ravatal, vita* stb.

A MTsz. hézagainak némi pótlására állította össze három dolgozótársunk a T. Gy.-ben talált érdekesebb adatokat.

A SZERKESZTŐSÉG.

I.

A Tudományos Gyűjtemény érdeme, hogy nálunk is kezdtek érdeklődni a népnyelv iránt. Ez a folyóirat kezdte meg a tájszavak közlését, először csupán kuriózumkép, később tudományos szempontból, majd végre, hogy ezzel az »ujjoncok nyelvfaragásbeli szabadságát« ellensúlyozza, egyszerűen, hogy a nyelvet megtisztítsa.

A T. Gy. több mint hatvan kötetében megjelent közlések, az 1838-ban megjelent s a Magyar Tudós Társaságtól kiadott Magyar Tájszótár, azonkívül a legtöbb, főleg régebbi magyar (és magyar-német, magyar-latin) szótár felhasználásával itt közlöm azon adatokat, melyek a Szinnyei-féle nagy Tájszótár kiegészítésére alkalmasak.

- [*ajáll*], *elajáll*: a lányt vagy a legényt a kullogó (házasság-közvetítő) megszerzi. Sárköz, 33, X: 26.*
- apály*: szünet (Egész nap nincs apálya a munkának). Sopron. 40, X: 25.
- aszott*: [= *aszat* MTsz.] Sopron megye. 33, I: 32. [X: 25.
- bagócs*: bögöly. Sopron m. 40,
- bagolcsa lencse*, *bagolyborsó*: cicer arietinum. (Hely nélkül.) 17, X: 48.
- bajmóltítni*: vesződni. Balaton mell. 39, XII: 16.
- banga*: bangó (Tsz.). Kemenesalja. 29. XI: 83.
- banya*: nehezen, nagyot halló. Balaton mell. 39, XII: 16.
- barkászni*: barkácsolni. (Tsz.) Szatmár vid. 33, X: 76.
- bicske*: a csizmadiák bőrvágó kése. Balaton mell. 39, XII: 16.
- boncolni*: összekuszálni. Balaton mell. 39, XII: 17.
- bornyász*: (borjúpásztor)** Szatmár vid. 33, X: 76.
- boronapince*: deszkából összerótt fal. Balaton mell. 39, XII: 17.
- bödön*: odvas, vastag fa, melyet ketté hasítva kutakba szoktak állítani, s a kút falát megcsinálni belőlük (vö. Tsz. bodon 2.). Különben nagyétű emberre is mondják: »Nagy bödöne van«, Sopron m. 40, XII: 26.
- bölöc*: szalmazsák. Göcsej. 38 VI: 30.
- bubijicska*, *elecske*: vad turbolya. Tószög. 17, X: 56.
- buckomb[nd]áré*: (cigánykerék). Szatmár vid. 33, X: 76.
- bunci*: cukorrépa. Rábaköz 40, X: 26.
- bunda*: kút. Gömör. 18, VIII: 17.
- canka*: darabka (a ruhának egy kis darabja). Göcsej. 38, VI: 30.
- cubukkolni*: (a sárban a ló lépését követő hang, amint a lábát a sárból kihúzza.) Szatmár vid. 33, X: 77.
- csalamár*: hamiskás, ravasz. Balaton mell. 39, XII: 19. [Vö. Matkó *csalmárját* NySz.]
- cséve*: (kicsi facső, melyre a takácsok pamutot gombolyítanak. NyF. 9. Kertész M.) Balaton mell. 39, XII: 20.
- csévés*: vizes kád, melyen a pálinkafőző csövei keresztülmennek. Uo.
- csóddik*: eloldódik. Balaton mell. 39, XII: 21.
- csóvad (csóad)*: csóddik. Sopron m. 40, X: 27.
- deréce*: a föld nedvessége. Uo.
- dörmenteni*: vmely érthetetlen szót mormolni. Balaton mell. 39, XII: 25.
- eskája*, *rétya*: lajtorja, létra. Baranya. 26, II: 41.
- észomiszára*: józanon, étlen-szomjan. Balaton mell. 39, XII: 26. [l. *éh-szom* MTsz.]
- falangtrozni*: házalni. Balaton mell. 39, XII: 26.

* 33, X: 26 = Tudományos Gyűjtemény 1833-ik évf. X. kötet, 26. l.

** A ( )-be tett jelentések vagy egyéni értesüléseim odavalóktól, vagy más források után közlöm, amiket ott jelzek is. Az ily szavak a Tud. Gyűjt.-ben jelentésük nélkül vannak meg.

fisek: nem puskatöltény (Tsz.), hanem az a bádóg amely elosztja a puskaport és a sörétet és lövéshez készen tartja. Baranya 26, II:47.

fojtóka: feketebársony nyakszorító. Palóc. 19, VI:39. (a MTsz. a fojtót közli hely nélkül az 1838. Tsz. alapján.)

fojtós: ebben az ért. meredek (gyalogút), éretlen, savanyú (gyümölcs). Balaton mell. 39, XII:28.

fürgete: első löcs helyett oldalt tartó fa. Uo.

garaszolni: (a füvet a lapityánkával lekapázni). Szatmár. 33, X:77. [Vö. MTsz. *daraszol* és *garac*.]

garnyász(ol)ni: (összekeresni, ki-szemelni). Szatmár. 33, X:77.

gondi: feledékeny, könnyelmű. Sopron m. 40, X:29.

göbecs: svábbogár. Göcsej. 38, VI:31.

göböríteni: hevenyében összetákolni egy kis épületet. Balaton mell. 39, XII:30.

gumós lednek: *Orob. tuberosus*. (Hely nélkül). 17, X:57.

gyalom: mozdony [?!]. Tiszahát. 34, I:12.

gyeggyerészek: szemtelenül tapogatózom (vö. *csecserész*). Kemenesalja. 29, XI:86.

gyim: gyorsfutó állat (zerge, őz). Kazinczy, a Szent Hajdan Gyöngyeiben *rehet* használ helyette. Rábaköz 40, X:29. (Nyilván *gím*; vö. »*gém*: őzborjú, bakonytáji szó« a régi Tszban)

gyuha: a rúd ágait a kocsi alatt gyámolító fa. Balaton mell. 39, VII:30.

hajnal-tánc: a lakodalom után

hajnalban a már asszonnyá lett menyasszonyt kiviszik a falu közepére, s ott szalma-tűz körül tánc közben a tűz felett többször átugratják. Gömör 27, III:51.

hamupüpek: ebben az ért.: a tűzhelyet őrző gyáva gyerek. Balaton mell. 39, XII:31.

hárintani: elseperni. Sopron. 40, X:30.

háztűzlátni: mikor a lány atyja megy a leendő vőlegény gazdaságára körülnézni. (l. Nyr. 33:233. 294.) Gömör. 27, III:40.

hegedes: köszörüs (hegedús) Göcsej 38, VI:31.

hés, hészlegény: agglegény. Göcsej. 38, VI:31.

hét lével feladta: igen nagyítva elárulta, bevádolta. Sopron m., 40, X:32. [III:75.

hidegen: idegen. Göcsej. 32, *meghütökő(l)ni*: megesküdni. Göcsej. 38, VI:32.

irmesség: erő az emberben (írmesség, vérmesség*) Sopron. 40, X:30.

joházodni: megengesztelődni. Szatmár. 33, X:78.

kacsa: a szőlőszárnak az a része, mely a leszakítás után a tövén marad Balaton mell. 39, XII:55.

kajtorogni: az éhtől szédelegni. Kemenesalja. 29, XI:90.

karakala: hitvány beszéd, tárgy. Kemenesalja. 29, XI:91.

kákitt: kákics (TSz.). Kemenesalja 29, XI:90.

kardélni: kétkedni (»Már elkar-déltam a dolgot«) Sopron m. 40, X:31.

kibli: a konyhán a kéz körül tar-

*? — Czikker Ferenc közli velünk Szombathely vidékéről ezt az adatot: »*irmes* hant: kemény, összeérett.« Vö. *érmes* MTsz. A szerk.

- tott lisztes edény. Balaton mell. 39, XII:36.
- kendőfa*: egy magas szálf a tetején kendővel, perecekkel, melyet az udvaron állítanak fel, s ebből látják a faluban, hogy azon a helyen lakodalom van. Gömör. 27, III:43.
- kérőzni, kérőt rágni*: kelletlenül enni. Kemenesalja. 29, XI:89.
- kilincs*: a szőlőfürtnek alsó szára, aminél fogva tartjuk a fürtöt. Balaton mell. 39, XII:55.
- kócsár*: aki a lakodalmaknál pálinkával szolgálja a vendégeket. Gömör. 27, III:43. (a Tsz.-ban a jelentése nélkül van meg.) [Nyilván kulcsár.]
- kófic*: bajusz-pedró. Balaton mell. 39, XII:37.
- koloncos bajnóca*: *Spiraea filipendula*. (Hely nélkül) 17, X:51.
- konkolyfű*: (különbözik gyökerére nézve a konkolytól) [Hely nélkül.] 18, VIII:59.
- kokzega*: alig-alig élhető, kenyértelen. Kemenesalja. 29, XI:89.
- körpő, körpölyű*: a szekérrúd elejére szegezett fa, melybe az igatartó nyakszeg jár. Balaton mell. 39, XII:38.
- koszoruját bekötni vkinek*: bevádolni, elárulni vkit. Sopron m. 40, X:31.
- kóter*: tömlőc, börtön, fogság. Balaton mell. 39, XII:38.
- kruppa*: pohánka, hajdina. (Hely nélkül) 17, X:45.
- lasnak, -ol*: ringy-rongy, -ol. Szatmár m. 33. X:78.
- lefektető dal*: amit a lakodalom után a fiatal pár hálósobája körül énekelnek a vendégek. Gömör. 27, III:49.
- lektika, laptika*: kétkerekű szekér. Kemenesalja 29, XI:91.
- lenvirágutarka*: hell und dunkel. Blaudruck. Baranya. 26, II:41.
- lepices (lepistes)*: *disinctus*. Szatm. 33, X:78.
- lombár*: nagy, testes ökör és ló. (a MTsz. közlése nem teljes) Sopron. 40, X:32.
- mahola, mázola*: fehér mályva, (Hely nélkül) 17, X:55.
- mámmám*: a csecsemő gyermekek étke, Kemenesalja. 29, XI:91.
- markoson* (védelmezni): súlyos érvekkel védeni. Székely, 18, VIII:3.
- máhás*: terhelt, megrakódott (a férőről, csak akinek szüre alatt el van takarva a holmi) Balaton mell. 39, XII:41. [málhás.]
- melles*: oly mellény, amely csak a hasat és mellet védi. Sopron. 40, X:32.
- menős*: csavargó, rabló (juhászok és pásztorok, kik maguk is szeretnek csavargó rablókkal cimborálni, szokták így nevezni). Sopron. 40, X:32.
- molátás*: a kenyérről mondják, mikor a kés a belét összetorlasztja, vagy a földről a szántásnál, ha hasábosan szedi az eke, s az a bő nedvtől nem omlik össze. Sopron. 40, X:32. [Vö. MTsz. malátás.]
- molnos*: molnár. Uo.
- morkony*: sárgarépa, Uo. (Vö. *murkó* MTsz.).
- mulintani*: mulasztani. Uo.
- murnya*: ganéjjá vált szalmahulladék. Uo.
- nemzsegni(?)*: forrni. Kemenesalja. 29, XI:93. [Vö. *rebzseg* MTsz.]
- nyulángani* (unalmaskodni, lustálkodni). Szatmár. 33, X:79. [MTsz. *nyulángózik* rokon jelentéssel, szintén Szatmárból. A szerk.]
- ohar*: avar. Sopron. 40, X:33.
- olyantos*: olyanos, olyan. Még

- ollantossabb is van. Göcsej. 38. VI: 28.
- óv*: a zsinórzat a közhuszár ruháján. Kemenesalja. 29, XI: 92.
- paci*: csikó, *pacizni*: lovazni. Balaton mell. 39, XII: 46.
- pala*, *palaszínű*: hamuszínű. Göcsej. 38, VI: 32.
- pártúz*: (széntüz, Királyföldy E. Ujdon magy. szavak Pest. 1854). Szatmár. 33, X: 79.
- pelva-hét*: szt. Máté hete, mert a hit szerint aki sz. Máté hetében vet, az polyvát arat. Göcsej. 38, VI: 33.
- pintli*: fekete bársonyból készült homlokszorító. Balaton mell. 39, XII: 47.
- pisztorga*: (szikra az égésnél) Szatmár. 33, X: 79. (A Tsz. ?-zi az értelmét). [Vö. *sziporka*.]
- pittyelni*, *-ódni*: másokat az ajakkal, szájjal kigúnyolni. Balaton mell. 39, XII: 47.
- poléta*: [boléta] azon rend, mely szerint robotolnak. Sárköz. 33, X: 25.
- puska*, *isten puskája*: persely, templombeli. Palóc. 35, II: 32. (a MTsz. *puska* alatt jelzi, hogy az isten puskája benne lesz a Pótl.«-ban)
- puzdra*, *puzdráskodni*: holmi, holmiját összeszedni. Sopron. 40, X: 35.
- rakotmány*: házi bútor, házi eszköz. Sopron. 40, X: 35. [Vö. Nyr. 33: 413.] [Uo.
- ránték*: a rántásba szükséges zsír.
- refánciálni*: elverni. Kemenesalja. 29. XI: 94.
- rézmi(n)*: ruhát nem kímélő, szagató (*rézmülni*: szagatni). Sopron. 40, X: 35. [*rézmin* MTsz. is].
- résző*: vesszővel összekötött ágnyaláb. Balaton mell. 39, XII: 50.
- sassa*: a szőlőfürt szára lemetzés után. Balaton 39, XII: 55.
- sárpita*: halványszínű, beteges személy. Balaton mell. 39, XII: 52.
- selöm kenyér* (selyem): fehér lisztből készült kenyér. Göcsej. 38, VI: 25.
- sepelyő*: rimánkodva panaszolódó. Sopron. 40, X: 35.
- sikeres* (föld): szívós, erős. Uo.
- stibli*: kibli. Balaton mell. 39, XII: 53.
- személyet venni*: senkitől sem láttatni. (»Ha személyet vehet, nincs köszönet a dolgában«). Sopron 40, X: 35.
- széna-pirók*, *kakas láb muhar*: *Panicum glaucum* (Hely nélkül). 17, X: 48.
- szivács*: méhkas-, véka- stb. -kötés végett kettéhasított fűz. Sopron. 40, X: 36. (Megvan az 1838-i Tsz.-ban).
- szörbölni*, *zürbölni*: (köpüzni). Szatmár. 33, X: 79.
- szulák csikszár*, *folyófü*: szulák (Hely nélkül). 17, X: 51.
- szuszoga*: az orrából beszélő. Balaton mell. 39, XII: 54.
- szükös*: kapós, kelendő (»bő szüretben szükös a hordó«). Göcsej. 38, VI: 33.
- tatrakolni*: foltozni. Szatmár vidéke. Gáthy. 33, X: 80. (A Tsz. nem tudja a jelentését).
- tillad*: nehezül, (»tillad a mellem«: fullad a mellem). Göcsej. 38, VI: 33.
- torec*: vmelyes kínzó-szer Balaton mell. 39, XII: 57.
- toróttatni*: eltemettetni. Göcsej. 38, VI: 33. (vö. *torol* MTsz. *torló* NySz).
- töprenteni*: (aggasztani, szorongatni Királyföldi). Szatmár. 33, X: 80. (A Tsz. nem tudja a jelentését).

tuhadni: (bedugulni [a fülről]).

Szatmár. 33, X:80.

tüdőmoh: izlandi zuzmó. 17, X:52.

undi: aki a dolgot hamar meg-
únja. Sopron. 40, X:36.

vádologni: a lelkiismerettől vádol-
tatni. (Göcsej. 38, VI:33).

vápa: (nyereg alakú hegy) Szat-
már. 33, X:80.

varjúmogoró: koloncos bajnóca.
(Hely nélkül). 17, X:51.

vihárkonni: ujjat húzni, szeles-
kedni Göcsej. 38. VI:33. (a
Tsz. nem tudja a jelentését).

villáskáka: *Scirpus maritimus*.

(Hely nélkül). 17, X:56.

vőfélevel: beszéd vagy vers a
lakodalmon. Veszprém vm.
27, XII:6. [29, XI:97.

zabálni: mohón inni. Kemenesalja.
zsalyogni: elesen, fájón bizsereg-
ni (a fogról, sajogni). Szatmár.
33, X:80.

zsanu: zsana (oda valók tanúsága
szerint; ez a véleménye Cuczor-
Fogarasinak is). Szatmár. 33,
X:80. (A Tsz. ?-zi).

zsinákol: zsanákol (CzF. szerint).
Uo. (A Tsz. ?-zi).

KUNCZ ALADÁR.

Tájszók.

ideg: mestergerenda.

kulup: régi 8 lábú ágy.

szahány: tepszi.

rérike: sógor.

kócsag: láda négy szarvval.

bese: kánya.

pirints: rizskása.

kerfaj: kertkerítés.

csiglanc: kulláncs.

lábító: létra.

pad: padlás.

pisó: marhagyomor. (Lakodalom
előtti vacsorára főzik.)

(Szlavónia, Rétfalu)

pentyöl: női ing.

féreg elhordta a piléket: patkány,
görény v. valami elhordta a
libákat.

pásztermálni: disznót feldarabolni.

disznóveret: disznóölés.

pilinyes: polyvatartó.

lipőgő: papucs.

akna: kémény.

zsip [zsib?]: zsugori.

takarító: kötény, kötő.

zöher: nádas, sásos, szittyós hely.

SPÁNIEL ÁRPÁD.

IZENETEK.

H. O. Az *óvantagot* hibásan értelmezi a MTsz. kullancsnak (ez az *Ixodes ricinus*). Az *óvantag* az *Argas reflexus* magyar neve, másképp tyúk-
kullancs, csibekullancs, tyúkpóloska, zsindeletű stb. L. Jablonowski J. fej-
tegetését Term. Közlöny 31:315. — A *pluta* és *póta* szláv eredetű halász-
szók. A *plutaj* = szláv *plutva* × magy. *tutaj*.

K. Gy. Az *utca* szóra nézve a B. H. izenetének van igaza. L. Az új
helyesírás-ban a 9. cikkhez való magyarázatot.

M. Z. Akár azt mondom: *kedden* utazok haza, akár pedig: *jövő kedden*,
mindig a legközelebb következő, legelőbb eljövő keddet értem rajta.

M. I. A német *ch*-hangok háromféleképp honosultak meg nyelvünkben.
A ré g i b századokban átkerült jövevényszókban *h* lett belőlük: *léllah* (lepedő,

ném. *leilach*), *kehely*, *kaholy*, *kályha*, *kehely*, *pléh*, *céh*, *ciha*; ezeket jobbára ki is mutathatni régi nyelvemlékeinkben (ném. *cht* régente *jt* lett, pl. *selejt*). A k és ő b b i átvételek *k* hanggal honosultak meg: *bakter*, *sakter*, *silbak*, *abrikotol*, *zikker* stb. A németül is tudó műveltek s a kétnyelvű városok lakói legújabbban magukat a német hangokat is meghonosítják (az *ich* és *ach*-hangot): *technika*, *pech* (*pechches*), *monarchia* stb. — A *figyelem* szóra a legrégibb ismert adat Matkóból való (Simonyi: Elvonás 66). — Mink is úgy hisszük, hogy Borovszky S. rosszul olvasta a sajozsentspéteri jegyzőkönyvnek azt a helyét (maga is megkérdőjelezi, MNyelv 376); de *szállvyábúl* helyett az összefüggés miatt nem olvashatjuk, mint Kegyed, *szállvyábúl* v. *sállýábúl*, hanem: Mostoha anyjának vásznát a *száttvyábúl* kívágta, t. i. az esztovátából, szövőszékből, mert ezt Sajózsentspéter vidékén s az egész palócságban most is úgy híják: *szátyva*, *szátyfa*, *szátva*.

Sz. L. — G. J. = Gácsér József bencés tanár. Annak az értekezésnek fő célja, hogy adalékot szolgáltatson a magyar mondattan történetéhez, melyet nyelvészeink annyira elhanyagolnak, örökké csak a szók történetét kutatják.

Z. M. — Kívánságukra nemsokára összeállítjuk a magyar állat-, növény és ásványnevek eredetét.

Beküldött kéziratok. Vikár B. A regös ének (felolvasás a M. Nyelvtud. T-ban). — Pálfi M. A Kolozsvári glosszák. — Kalmár E. Van-e alanytalan mondat? — Tolnai V. Mesterházy Péter jegyzőkönyve. Burgundia, Kandia, Tabán stb. — Gálos R. Egy magyar nyelvű művész. Egy erdővidéki nyelvjárás. — Simai Ö. Az EhrC. nyelvjárása. — Lakatos J. Adalék a gyergyói és csiki nyelvjáráshoz. — Melich J. A német népnév. — Badinyi M. Magyar szók honosulása. — Kirchner Gy. Tót jövevényszavak. — Badinyi M. és Csernák Szaniszló. Irodalmi nyelvünk szótárához. — Benkóczy E. Szólásmagyarázatok. Helynevek. — Nagykőrösi olvasó. Népiesség és népieskedés.

Beküldött könyvek. Paedagogium, Giovanni Pascoli latin költeménye, magyarra fordította Jánosi Gusztáv (Bpest, Patria). — Sebestyén Károly: Shakespeare Athéni Timonja (Franklin). — Simai Ö. Mohács a magyar költészetben (Mohács, Blandl János). — Pápay J. Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén. — Pápay J. Reguly emlékezete. — Klasszikus regénytár IV. sor. 16—20. k. Goncourt, Tolsztoj, Thackeray (Révai testv.). — Kimnach Ö. A m. névmások használatának fejlődése (Karczag, 2. k.). — Baloghy D. Tudományos portyázások (Balassagyarmat; ára 4 K). — A Wlassics-kollégium értesítője 1904—5. — Suomi (a Finn irod. társ. folyóirata, IV. folyam 3. k.). — Yrjö Koskinen: Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia (nemzeti és társadalmi munkái, kiadja a Finn irod. társ. 3. füzet).

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

A MAGYAR HANGSÚLY ÉS SZÓREND KAPCSOLATA.

A magyar szórendről szóló fejtegetések sokszor emlegetik a hangsúlyt is, mióta Fogarasi János felfedezte azt a törvényt, mely a főnyomatékú szónak mondatbeli elhelyezkedését meghatározza.

Vizsgáljuk meg, hogy milyen természetű hangsúlyozásunknak és szórendünknek ez a kapcsolata!

Valamelyes nyomatéka minden szótagnak van, de hangsúlyosaknak épen azokat a szótagokat nevezzük, melyeknek nyomatéka erősebb a többi szótagénál. — Tudvalévő, hogy ilyen értelemben nem minden szó hangsúlyos a magyar mondatban, hanem szócsoportokat alkotunk és csak ezeknek az első tagját ruházzuk fel a többi szótagénál erősebb nyomatékkal. Az ilyen szócsoportot szakasznak nevezzük.*

Világos, hogy szórendi vizsgálódásainknak legfőbb kérdése az, hogy mely szavakat foglalunk egy szakaszba, s hogy e szakaszokat hogyan fűzzük egybe, hogy mondatot alkossunk belőlük.

Hogyan keletkeznek e szakaszok?

A mondat kiejtésére közönségesen egy lélekzetvétel szükséges, de ennek felhasználásakor meg-megpihenünk egy kis időre, hogy beszélő szerveink egy pillanatig erőt gyűjtsenek a reájuk váró munkára. Beszéd közben tehát szünetek keletkeznek. Ezeket tulajdonképen a kényszerűség okozza, de általuk kellemesebbé és értelmesebbé is válik beszédünk.

Így a nyomatékos szótag jelzi a szakasznak kezdetét, a szünet pedig a befejezését.

Ha a beszédbeli szünetek csak a pihenésnek természetes szükségéből keletkeznének és különösen, ha szavaink egyenlő hosszúságúak volnának, egy és ugyanazon ember beszédében egyenlő ideig tartanának a szakaszok. De már szavainknak különböző

* Szinnyei elnevezése. Brassainál szólam. — Természetes, hogy olykor egyetlen szó is alkot külön szakaszt.

hosszusága is különbséget okoz közöttük, mert a szakasz eleje egyúttal új szónak is a kezdete s a hosszú szavak kimondásával nem sietünk annyira, sem pedig a rövidek után nem pihenünk oly soká, hogy pontosan egyidejűek legyenek a szakaszok.

Az értelemnek épúgy része van a szünetek alkalmazásában, mint a természetes kényszerűségnek.

Egy szakaszba ugyanis általában olyan szavakat foglalunk össze, melyek között értelem szerint is van valami kapcsolat, de viszont az ilyen értelmi kapcsolatokat is szétválasztjuk, mihelyt arra van szükségünk, hogy külön-külön hangsúlyozzuk részeit, mert ezt épen a külön szakaszba helyezéssel érjük el.

Így a beszédnek értelem szerint való tagolódása is okoz némi különbséget a szakaszok idejében, de azért nagy különbség nem lesz közöttük. Arra nincs okunk, hogy mindenkor rövidek legyenek és kevés szótagból álljanak, arra meg nem vagyunk képesek, hogy nagyon sok szótagot foglaljunk egybe. Megfigyeléseim szerint középszámmal 5—8 szótag esik egy szakaszba; kevesebb lehet benne, de többet csak gyors beszédben foglalhatunk egy hangsúly alá.

Különösen széppé teszi a magyar beszédet az az önkénytelen törekvés, hogy ez az arányos hosszúság meglegyen a mondat szakaszaiban, s az érzelmes és lendületes beszédnek szakaszokra oszlása és így hangsúlyozása önkénytelenül is olyan lesz, hogy csaknem ritmusossá válik előadásunk.

Eredetére nézve nem is más a ritmus, mint közönséges beszédünk hangsúlyozása. A magyaros vers és zene ütemében épúgy elől van az erős nyomatékú rész, mint a közönséges beszéd szakaszában, s csak az ütemeknek időbeli egyenlősége különbözteti meg őket egymástól. *A hangsúlyozás azt a sajátos formáját adja meg a beszédnek, melyben a szavak elhelyezkednek, úgy, mint a ritmusban a ῥυθμιζόμενον.*

Természetes, hogy ebben a formában úgy igyekszünk elrendezni szavainkat, hogy *nyomatékos helyre olyan szónak kerüljön az első tagja, mely értelem szerint is fontos*, és viszont, hogy kevésbé fontos szók ne igen kerüljenek szakasz elejére, mert itt nyomatékot kapnának és szükségtelenül szaggatottá tennék beszédünket.

Közlésünkben első sorban is vagy az ige az a rész, mely újságot mond, vagy pedig az igének valamely megszorító, elsőrendű meghatározója. Ha az ige: akkor ez kerül a szakasz elejére

s utána még következhet más szó is ugyanabban a szakaszban, ha a szótagszám engedi; ha pedig az elsőrendű meghatározó: akkor ez áll a szakasz elejére s utána mindjárt következik az ige. — Az ígéhez értelem szerint is legközelebb áll elsőrendű meghatározója, tehát legészszerűbb, hogy mellette legyen, még pedig előtte álljon az igének, mert így a meghatározó első tagja kapja a nyomatékot s az ige legtöbbször belefér még ugyanabba a szakaszba, míg ha a meghatározót az ige után tennők, az ige is nyomatékot kapna, utána szünet következne, hogy a meghatározót is nyomatékkal ejthessük, mint közlésünknek legkevésbé ismert s így legfontosabb részét. Ezáltal pedig túlságosan szaggatottá válnék beszédünk. Különben is, épen azt akarjuk jelezni ilyenkor a szórenddel és a hangsúlyozással, hogy az ígét nem a maga teljes mivoltában értjük, hanem csak valami megszorítással.

Ebben látom én a Fogarasi-féle törvény magyarázatát.

Ha azonban akár az ige, akár elsőrendű meghatározója olyan hosszú, hogy nehéz volna egy szakaszba foglalnunk őket, akkor mintegy kettéválik a mondat főszakasza, az ige is nyomatékos helyre kerül, de hangsúlya nem lesz olyan erős, mint az elsőrendű meghatározóé. — Például: **Becsületes emberekkel** | szeretek | társalkodni.

*

Hogy a szakaszt alkotó szók tagjainak száma mikép hat a szakasz alakulására és a szórendre is, azt más érdekes tünemények is mutatják.

Fordulnak elő olyan esetek, hogy tulajdonképp az ige volna a legfőbb nyomatékú szó, de ha valami fontos szó van előtte, ezzel egy szakaszba foglaljuk az ígét, mert beleférnek egybe. Például: Vót eccē ēk | kirá, | *annak* vót ēf | fíja (Nyr. 26:235).

Érdekes megfigyelnünk a másodrendű meghatározókkal való szakaszalkotást is. Ezeket Arany pozitív erősítőknak, Kicska összefoglalóknak nevezi. Ezek szintén erős nyomatékú szók, de meghagyják az ige előtt meghatározóját. — Ha az ígét és elsőrendű meghatározóját ismeretesnek tartjuk s így nem akarunk különös figyelmet fordíttatni rájuk, akkor egy szakaszba olvastjuk a közvetetlenül előttük álló másodrendű meghatározóval, de csak akkor, ha nincs bennük olyan sok szótag, hogy egybefoglalásuk nehéz volna. Például: **Hama** kiróg | ő kigyême a | *hámbul*. (Jászberény. Nyr. 19:183.)

Megfigyelhetjük a mondat kiegészítő részeinek elhelyezését is.

Midőn valamely módosító- vagy segédige maga elé vonja az igenév meghatározóját, például az igekötőt, az igenév vagy mindjárt az ige után áll vagy pedig még más szó is kerül közéjük. Az utóbbi szórendet akkor használják, ha az igenevet is nyomatékosra akarják tenni. Ha mindjárt az ige után áll, az igenév, könnyen belekerül az ige szakaszába, mert a módosító-igék is, az igekötők is leginkább rövid szók. — Ha azonban még közbe kerül valamely más szó, ez mintegy megtölti az ige szakaszát s az igenévnek új szakaszt kell kezdenie. — Például: A | *nász-nép* | *be* akart a házba | *gyünni*. (Nyr. 17:186.)

Az ige mögé kerülő igekötőkkel is ilyen esetet látunk. Ezek sem állanak mindig mindjárt az igéjük után. Például: Csak | *osztán* gyühet még | *lő*. (Nyr. 15:40.)

Mindjárt az ige után nyomatéktalan maradt volna az igekötő, míg így új szakaszt kell kezdenie.

*

Ebből az egynehány esetből is megérthető szórendünk és hangsúlyozásunk kapcsolata.

A nyomaték és a természetes szünetek mintegy megadják a formáját a beszédnek, melybe közepes szótagszámmal beleilleszkednek szavaink, a józan okosság szerint úgy, hogy szakasz elejére, nyomatékos helyre olyan szónak kerüljön az első tagja, mely értelem szerint is fontos szava a mondatnak.

MOLECZ BÉLA.

HANDBANDA ÉS ÁTABOTA.

Folyóiratunk néhai való szerkesztője, Szarvas Gábor egyszer kérdést intézett a Nyelvőr olvasóihoz, hogy ismerik-e ezt a szót: *handázni*. Két válasz közül az egyik tagadó volt; megjegyezte azonban a közlő, hogy egy ikerszónak, a *handa-bandáz*-nak első tagjaképpen megvan ez a szó nyelvjárásában (Nyr. 21:92).

Tehát ikerszó volna a *handabanda* s a belőle képzett *handabandáz*? Valóban ikerszónak is érezzük mindnyájan, s csak a keresztlevelének tüzetesebb átvizsgálása vezet bennünket más eredményre. A közbeszédben csak a *handabandáz* él, de maga a tőszó is megvan több vidéken, így a Zala folyó mentén és Nagybányán, bár az utóbbi helyen egy kicsit megváltozott az alakja (*handra-bandra* MTsz.); mindenütt hebehurgya, szeles, szeleburdi a jelentése.

Latin régiségtani olvasmányaim vezettek arra, hogy ennek a szónak a származását vizsgálat alá vegyem. Egyik régiségtani kézikönyvem ugyanis a cirkuszi játékok tárgyalása közben megemlékszik néhány szóval a római gladiátoroknak egy sajátságos fajtájáról, az *andabatákról* (gör. ἀνδαβάτης); kik voltak, mik voltak, nem igen tudjuk, küzdelmük leírása se maradt az utókorra, csak annyi bizonyos róluk, hogy leeresztett sisakellenzővel, tehát vakon harcoltak egymással. Mindjárt kimondom, hogy én az *andabatát* tartom a magyar *handabanda* ősének s azt hiszem, erre a föltevésre az itt következők elegendőképpen feljogosítanak.

Az andabaták csak Cicero korában jutottak Rómába valami külső országból, s minden valószínűség szerint nemsokára el is tűntek onnan, de rövid ideig tartó szereplésük is elegendő volt arra, hogy különös és mulatságos harcmódjukkal nagy hatást gyakoroljanak a római lélekre. Ha tüzetesen ismernők a latin népnyelvet, bizonyára nem egy közszájon forgó példaszót találunk, mely az *andabata* ügyetlenségével, cél nélkül való vagdalkozásával akarja a szeles, meggondolatlanul cselekvő embert megbélyegezni, amint ennek kétségtelen nyomát látjuk Cicerónál (Ad fam. VII. 10:2); de még világosabb a dolog Hieronymusnál (Adv. Jovin. I. 36), aki határozottan megmondja, hogy az *andabata* az előbb mondott értelemben közmondásszerűen élt a nép ajkán: clausis, ut dicitur, oculis andabatarum more pugnare: amint mondják andabaták módjára behúnyt szemmel harcolni. De ha felütjük a középkori latinság valamelyik szótárát, akkor e szó jelentésfejlődését még tovább is figyelemmel kísérhetjük; Bartalnál például azt találjuk, hogy az *andabatarum pugna* minden megfontolás nélkül való merészkedést jelent, amint Bartal forrása magyarázza; significat absque omni iudicio temerarium ausum.* Sőt Bartal e szót nem is értelmezi másnak, mint szeleburdinak, handabandának. — Tiszta sor tehát, hogy a tökéletes jelentésbeli egyezés legalább is jogosulttá teszi a *handabandának* az *andabatából* való származtatását. Még csak a két szónak csekély hangtani különbözése vár magyarázatra; ez azonban nem okoz semmiféle nehézséget, ha figyelembe vesszük azt, amiből kiindultunk, t. i. hogy a nyelvérzék a *handabandát* ikerszónak fogja föl. — Ebből ugyanis természetszerűen következik, hogy a szó

* Christophori Cellarii: Latinitatis liber memorialis interpretatione Germanica, Hungarica et Bohemica, locupletatus a Math. Belio 1777.

egyik fele hangzásban a másikhoz formálódik: az *andabatá*-nak tehát megfelelne *andabanda*. Ha már most a szókezdő *h*-nak is urát adjuk, akkor a két szó egyező volta egészen tisztán áll előttünk.

Melich János szíves értesítéséből tudom, hogy a szláv nyelvekben az *a* kezdetű idegen szók rendesen *h*-val ejtődnek; egyes nyelvekben mind a *h*-s, mind a *h* nélkül való alakok megvannak. A török-arab *aba* (*abaposztó*) a szláv nyelvekben *aba* és *haba*,* a török-perzsa *ambâr* pedig *hambar*** alakban él. A latin *agrestis* (m. *egres*) *agrest*, a lengyelben *hangrest* is; a középflémét *alun*, öfölnémet *alaun* a lengyelben *atun*, *hatun*.

A *handabanda* tehát, amint ezeknek a szónak az analógiája tanítja, valamelyik szláv nyelvnek, természetesen déli szláv nyelvnek a közvetítésével jutott a mi nyelvünkbe; innen van a *h*-s szókezdet. Az átadó szláv nyelvet azonban a legszorgosabb utánjárással se tudtam kifürkészni. — Ha nem ezen az úton jutott volna e szó nyelvünkbe, akkor is érthetővé tenné a *h*-t a rokonértelmű *hadaz*, *hadász*, *hadarász* analógiája.

De hát azt kérdezhetné valaki, hogy ennek a szónak miért éppen a második része hasonul az elsőhöz, mikor éppen olyan joggal várhatnók az első résznek a második szerint való módosulását?

Nyelvünk erre is megadja a feleletet. Bírjuk ugyanis az *andabatá*-nak olyan módosulását, mely a szó első részének az alkalmazkodását mutatja s ez az *atabota*. Országszerte csak a belőle képzett határozó — *atabotában* — van elterjedve s értelme, amint tudjuk, annyi mint össze-vissza, rendetlenül, megfontolás nélkül; de maga a tőszó is használatos a palócoknál, Veszprém és Szeged vidékén s jelentése ugyanaz, mint a *handabandáé*: hebehurgya, szeles, meggondolatlan. Veszprémben így ejtik: *atabóta* (MTsz.), Szegeden meg így: *atabata* (MTsz. 1842-i közlés szerint); ez az utóbbi adat azért nagyon értékes, mert a hangtani fejlődésnek egy láncszemét láthatjuk benne. — Valószínű, hogy eredetileg az *atabotát* is *h*-val ejtették a szó elején, a NySz. egyetlen adata is emellett bizonyít: A ki *hatabotában*, hitvánul tselekedni (*perperam agere*) semminek véli (Com: Jan. 220).

Azt hiszem, hogy a teljes jelentésbeli egyezés és a különben is csekély hangtani eltérésnek itt adott magyarázata érthetővé teszi e két szónak közös eredetét.

* Miklosich: Türk. El. (Denkschr. 15: 73).

** Mikl.: Denkschr. 34: 247.

Felsoroljuk még a MTsz-nak azokat a szavait, amelyek a *handabandáz*-ból elvonás útján keletkeztek: *handáz* (Csallóköz), *handász* (Háromszék), *elhandász*: elhány-vet, elhamarkodva csinál meg vmit (Székelyföld), *handalikákoz*: bottal v. egyébbel hadonáz (Turkeve).

KERTÉSZ MANÓ.

AZ IKES RAGOZÁS TÖRTÉNETE.

(Vége.)

XIV. Az ikes ragozás az újabb irodalmi nyelvben.

Révai és követői miatt az újabb irodalmi és iskolai nyelv nagyon eltávozott az előbeszédtől.* Révai a régi nyelv igeragozásának gyönyörű következetességét akarta föléleszteni s ezzel megszüntetni az újabb közbeszéd látszólagos szabálytalanságát. Ez a reform, ez a szép szabályosság — mint minden újítás és szépítés — nagyon megtetszett a nyelvújítóknak, Kazinczy és követői Révai szabályai mellé szegődtek, ezek egy pár évtized alatt elterjedtek a szépirodalomban, a harmincas évek elején az Akadémia is a nyelvújítók gramatikai újításához szegődött s azontúl az iskolában is ez lett az uralkodó, az egyedül üdvözítő tanítás.

Mielőtt Kazinczy megismerkedett Révai elméletével, époly szabadon bánt az ikes igékkel, mint Faludi vagy Dugonics, sőt tudjuk, hogy Révai maga is úgy bánt velük költői műveiben. Kazinczynak annyira nem volt sejtelve a szabályos ikes ragozásról, hogy pl. 1789-ben Arankának egy kéziratát bírálva, ebben a mondatban: »*bátorkodnám* szembeszállani,« a *-nám* végződést *nék*-re javítja (Kaz. L. 1: 460). Úgy látszik legnagyobb hatással barátjának Kis Jánosnak figyelmeztetése volt rá 1804-ben.** Csak azóta találkozunk az ő leveleiben hasonló figyelmeztetések-

* Mivel itt kitűzött célunk tisztán nyelvtörténeti, nem térünk ki arra a nyelvészettörténeti kérdésre, hogy a nyelvtudósok között hogyan indultak meg s hogyan folytak le az ikes ragozásról való tollharcok. L. cikkünket a Beöthy-féle képes irodalomtörténetben 2674—682. és a MNyelv 2445. felsorolt irodalmi áttekintést.

** »Némely coniugatioidat hibásnak tartom, p. o. *keresel* pro *keressz*, *végezel* pro *végezzs*,« írja Kis János Kazinczynak 1804. 1:5. — Továbbá »Ne *aggódj*, inkább *aggódjál*. Én vmikor az ind. praesens *ik*-re megy ki, mindannyiszor *ál*-on *él*-en végződtem az imperativust.« (Uo.)

kel és megrovásokkal,* noha a gyakorlatban később se maradt mindig hű az elmélethez (sőt Révaihoz intézett levelében is azt írja: *gyönyörködj*, és vitatja a *nyugodj*, *aludj* helyesvoltát, l. L. 4:6—7. és Szvor. Felj. tünem. 20, jegyz.). De követői pápábak voltak a pápánál, az ikes ragozás szabályainak minden megsértésében vétséget és tudatlanságot láttak, a vétkezőket kemény bírálatokkal és epigrammákkal üldözték, megyegyűléseken a szónokokat gúnyos közbekiáltásokkal bosszantották.** Így aztán lassanként olyan írók is, akik minden egyébben bátran rábízhatták s rá is bízták magukat saját nyelvérzékükre, az ikes igék használatában nyelvérzékük ellenére az iskolai szabályoktól engedték magukat terrorizálni. Azóta irodalmunkban minden lapon olvasunk olyan igeformákat, amik ellen a magyar nép legnagyobb részének nyelvérzéke tiltakozna, olyanokat, minők pl. a következők:

kínzasz Kaz. Munk. 3:163. *eltapossz* 5:85. *lészesz* 88. *űzesz* Pet. Tigris és h. 2:10. *kiskirály leszesz* te Ar. Toldi 4:18. *mit hozasz?* Jókai: Csataképek (nemz. kiad.) 46. Szeretve mind a vérp.¹ 4:127. *űzesz* uo. 73. ha *összeveszesz* vele Jók. Eppur si m. 2:19. *űzesz* Madách: Ember tr. 3572. sor; *hiszesz* Miksz. Különös házasság¹ 1:66. *üldözesz* Szelestey L. Sír a kis galambom; *kérdezesz* Thewrewk E. Hunfalvy-Album 242. — *ingasz* bár a szélben, de te *meg nem töröl* (Szemere B. Almássy Pál, kézír. Nemz. Múz.); *illet* Arany: Arist. Darázsok 1359. *bánol* uo. Lovagok 1037. *hogy illel* ágyadba (Rákosi J. Shak.¹ 13:38). — »Miért *utaznám én* Egyiptomba? — *Hogy miért utazzék oda?*« Jókai: Eppur si m.¹ 5:47.

Viszont mindig találunk olyan nyilatkozatokat, melyek azt bizonyítják, hogy íróink kényelmetlennek érezték a nyelvérzék s

* Így pl. 1810-ben: »Nagy vétek a Grammatika ellen, mely bünt magam is követtem Egyveleg stb.-ben. *Kérkedik*, és így *Kérkedjél*, nem: *Kérkedj*. Az, a kitől itt tanulom *hogy olvassz* van jól, s az *olvasol* rossz, ezt a vétket meghagyni bizonyosan nem fogja.« (Kaz. L. 8:105). »*Essék* quia *esik*, et non *es*. Ezt az anomaliát meg ne hagyd. A Révai árnyéka átkot kiáltana versedre, és bizony méltán« (uo. 108).

** Példának okáért idézünk egy epigrammát:

Iatro-grammatikoshoz.

Tanultad Révait, de meg nem tanultad;
Nyelveddel törvényt s sírcsendét feldúltad;
Azt kiáltád neki: »nyugodjon békével!«
Verseghy sem merte döfni ily epével.

(Krit. Lapok 1831. 1:161.)

az iskolai szabály közti ellentétet. Mindjárt Kazinczynál olvasunk efféle nyilatkozatokat. Egy helyen pl. ezt írja: »Révai nem szenvedhette ezt: *nyúgodj* sírodban, áldott öreg; s *nyúgodjál*-t kívánt. Megadtam magam; mert így is jó. De nékem itt külön jár érzésem az övétől. *Nyugszom, alszom* kétféleképen coniugáltatnak, s némely helyeken az egyik van meg, némely más helyeken a másik«... (id. Szvorényi: Fejlődési tün. 20.). Máshol egyenesen azt mondja: »*Figyelmezz* rosszul van mondva *figyelmezel* helyett« (1810. Kaz. Levelei 1:346.) Más írók is sokszor hangoztattak ilyen kétségeket. Dessewffy József gróf éppen Kazinczyval szemben védelmezi a *lankadol* és *csillapodj* alakokat s azt írja a többi közt: »Miért ne mondhatnók vagy *lankadsz* vagy *lankadol*, minekutána a pórseréget jóval megelőző sok magyar pallérozott mind férfiak, mind asszonyságok mind így, mind amúgy mondják és mondták régtől fogva?« (Kaz. és Dess. Lev. 2:160.) Később pl. Arany János panaszkodik a megszorító nyelvtani szabályokra. Azt mondja, hogy *olvasol*, ha nyelvtani hiba is, mégis szebbhangú: »Valóban fontos kérdés, tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké a nyelvficamító *olvas-sz, keres-sz* stb. mellett maradjon?« (Hátr. pr. 100.) Máskor meg így tréfálgozik: »Akár *iszok*, akár *iszom*, mindig iszok, mikor iszom.« Ilyen tréfás formában emlékeztek meg más írók is sokszor az ikes ragozásról. Herczeg Ferenc Az utolsó magyar lecke c. tárcájában (Az Ujság) így ír:

»Nagyon szerettem volna szép szerével kibujni a magyar óra alul, mert éppen az ikes igéket tanultuk, amely igék — amennyire emlékszem — annyiban különböznek a nem-ikesektől, hogy megtanulásuk több veréssel jár, mint a nem-ikeseké.«

Íróink a gyakorlatban se hódoltak meg teljesen az iskolai szabályoknak, már Kazinczy és kortársai sem, újabban pedig — mióta Riedl Szende és más nyelvészek és írók újra sikra szálltak az élő nyelv jogai mellett — sokan tudatosan is ellentétbe helyezkednek ama szabályokkal. Ime a példák:

uralkodjak Kazinczy Munk. 3:212. úgy-e nem *késesz*? 5:50. mit *késsz* elmenni? Kaz. Cic. 10. *hozol* Munk. 9:110. mit *keresel*? Regék 105. mit *kés* oda menni? Cic. 23. *engedelmeskede* uo. 22. W. azon kanálból *eve* nálam s azon pohárból *iva* (1814) Kaz.-Berzs. Lev. 185. *emelkedend* Pály. 107.

levelezel, érzel, illesz, írja Berzsenyi (Kaz.-Berzs. Lev. 76, 180, 208). — Kisfaludy Károly »az ikes és iktelen igealakokat oly lelki nyugalommal cseréli föl egymással, mintha Révai és Versegly

sohse éltek volna» (Bánóczi: Kisf. K. 1:324); ilyeneket ír majd minden lapon: *iparkodsz, hordozol, veszel, alkalmatlankodj, dühösködj*, ott *vergőde* Lajos (s viszont »te tűnöl föl előttem«). — Kölcssey azt írja: »Magozz fel, ó vér, pusztá mezőnk felett« (Rákos). Iliasfordításában pedig: »Bárha vitéz, nem síklassz el, s készlelni te nem fogsz.« — Vitkovics: *pirongatol, enyelve* (Munk. 1:7). — Vörösmarty: *Megemlékezz*, hogy vannak istenek! — Bajza: *nyílna*.

Nyílna csak tér... (Arany: Árkadia-féle). Az összecsapásból már nem *múl*na semmi (Arany: Csaba 2:37). Földbe *bújjon*, elsüllyedjen? (Rege a csod.) — Menj a patikába s *iparkodj* (Petőfi); *levelezel* (Pet., 1. Arany Lev. 1:58); — *magyarázol* (Tompá, 1. uo. 268). Szeretnéd, hogy nyugton *alhassz*? (Tompá).

Jókai, mint láttuk, szabályosan *iparkodott* írni, de azért néha ilyeneket is mond: *vigyázol* Sárga rózsa¹ 141. stb.; *mosdász* Szeretve mind a vérp.¹ 3:201. *izzadjék* uo. 1:151. *megnyughasson* Csataképek (nemz. kiad. 10:231).

Ne *botránkozz* meg, jámbor olvasó (Gyulai). Kedélyem mért *hasonla* meg (Gyulai Költ.¹ 166). — Te bolondot *űzöl* belőlem (BSzemle 71:274); *olvasol* (75:257). — *Tetszene* (Szász K. Műford. 1:27).

Mikszáth Kálmán azt mondatja egy tót anyanyelvű úrral: »Hát azért, mert *haragszok* (ha dühbe jött, még kevésbé *vigyázott* a magyar grammatikára). *Haragszok* egy kicsit a kétfejű sasra is, de *aztat mégis hiszek*, hogy két feje van, hanem hogy egy csirkének négy feje volna, *aztat nem hiszek*.« (Mikor a mécses már csak pislog 18). Ámde senki se állíthatja, hogy *haragszok* époly magyartalanság volna, mint *aztat hiszek*; hiszen Mikszáth maga írja: »Az én oláhjaim szeretnek, mert jól *bánok* velük« (Pesti Hirlap 1893. IX. 24). Továbbá: Ne *vegyél* te ökröket (uo.). Hát mégsem *tápszkodsz* fel? (uo. 1891. IX. 13.). Mindig úgy *tűnsz* föl előttem (Különös házasság 1891. 2:31). Ha még egyszer *összeszamarazol*, *megrázom* a varkocsodat (2:167). *Keresel* valahol egy kenőasszonyt (2:229). Szégyent *hozol* a nyakamra (Nemz. ur. 101). »No János *készülődj*... Te kegyelmes uram *öltözz'* menyecskének, s hű szolgálja *leszel* szolgáltnak a férjnek« (Eszterházy további kalandjai 11). Minek *veszekedjek*...? (Pesti Hirlap 1886. 225. sz.) Hogy a szíve *megszűnjön* dobogni (Különös ház. 1:249). Aki beteg, *feküdjön* (2:12). Addig nem *találkozhat* a mennyasszonyával (2:64; de *lakhatik* 2:51). Boldogtalan, mivel nem *ehet* (Mikor a mécses már csak pislog 11). Így *dicsekedne* a két anya (Különös ház. 2:144; de uo. 239: Járt-kelt a kastélyban, ... megnézte a lovait, ... mintha egész nap csak *búcsuznék*). — A fölszólító módot Mikszáth rendesen *-ál* *él* nélkül írja: Aztán *telepedj* le, csináljunk egy kis whistet (Különös házasság¹ 1:55). Mától kezdve itt *rejtőzz* el, ne *törődj* az erdő többi részével (139). Ugyan *ne avatkozz*! (181). »Iszen mondtam, szivecském, hogy *ne okoskodj*,« csitította a báró, kedveskedő, bátorító melegséggel, ahogy a gyerekeket szokás (214). No no, ne *izélj*, ne *tüzeskedj*! (215). Azon *gondolkozz* egész életedben (2:52). *Ne hara-*

gudj, hogy ezt megmondom (70). *Ne kapkodj*, mint a csuka a levegő után (77). *Ragaszkodj* hozzájuk, édes fiam! (Mikor a mécses már csak pislog 231). *Ne ess'* azért kétségbe (Pesti Hirlap 1886. 180). *Ess át* rajta! (Az Ujság 1904. VI. 19.) — De éppen egy iktelen igéből: *Fogjál* magadnak más bolondot! (Új Zrinyiász.)

Amióta itt *működök* (Herman Ottó, Term. Közl. 1895. 601b). Mielőtt [én] ennek a részletezésébe *bocsátkoznék* (uo. 602). — *Munkálkodna* stb. (Ágai A. sokszor). — *Hiányozhat* (Eötvös K. Károlyi G. 1:2). *Dolgozzon* (Eötvös K. Tünetmények 140). — Íme ezzel a jóslattal *válok el* titóletek (Péterfy: Platon 41). — Ha vhol *megszedelőzködök* (Gárdonyi, Új Idők 10:494). — A szakáll közül ki kell hogy *látsszon* (Tömörkény). — *Ne hallasson* hang a nyelvén (Vikár B. Kalevala). Nem vagy forrás, hogy fuss-fáradj, fertő-ér, hogy *fölbugyogjál*, rozszant csónak, hogy *csurogjjál* (uo.). Ha *vigyázol* a fiukra (Herceg F.). — *Meggyőződhet* róla (Bp. Hirlap 1891. IX. 12). Ha annyira aggódssz (IX. 13). *Berakodsz* a szobádba (uo.). *Beletörődsz* a megváltozhatatlanba (uo.). Midőn *elkezzel* szundikálni (uo.). Nem *eresztel* be? (uo. 1890. IX. 5.). Csakhogy *ne kellessen* fizetniök (uo. 1891. IX. 15). A bosnyákok katonai szolgálatáról a szerződés nem rendelkezik, de nem is *rendelkezh*t (uo. 1891. VIII. 27). — Szükségét érzem, hogy egy kis panaszkodással *igyekezzek* enyhíteni magamon (Magyar Hirl. 1891. VI. 9). — Újjá *születsz* e lármás diadalban (A Hét 1894. 227). *Emelkedsz* fel a végtelen magasba (uo.). Hogy ő szerepet *játsz*on (Tanár Közl. 22:653); *megszűnjön* (19:122; de uo.: »Oly tervezetet *dolgozzék ki*«). — *Ütközne* (Nyr. 17:218, cikkben), *esne* (19:571) stb. stb.

Annyi bizonyos, hogy az ilyen példák legújabb irodalmi nyelvünkben mindinkább szaporodnak, íróink ilyenkor az élő nyelvérzékét követik, nem pedig a holt szabályt. Hiszen a nyelvérzéké még magát Révait se vezette az ikes igék megkülönböztetésére, az elmélettel nem törődve a gyakorlatban ő is így jár el: Itt vagy-e már, halál, s *elviszel*? (A kikeletről.) *Felejtkezz el*! (Faludi költ. m. 163.)

Természetes nyelvérzékünket — ha az iskola el nem fojtotta — különösen sértik az ikes ragozásnak olyan formái, amelyek az iktelen ragozásban is megvannak, de más jelentéssel. Az *úsznék*, *törnék* alak minékünk első személyt fejez ki, nem harmadikat, s ha halljuk vagy olvassuk, okvetetlen első személyre értjük, ha pedig harmadik személyre vonatkozik, idegenszerűen érint.* Arany azt írja: Nem *esnék* oly összejövés, hogy ne *vinnék* szerepet (Árkadia-féle); pedig a mai magyarság legnagyobb része

* Még tetézi a bajt, hogy hasonló a tárgyas ragozás többes 3. személyének a formája: ha ők azt haza *vinnék*, ha *összetörnék* a tükröt.

így beszél: Nem *esne* oly összejövés, hogy ne *vinnék* szerepet. — Még jobban sérti sokszor nyelvérzékünket az ikes első személynek *-m* ragja, mert ezt igen határozottan tárgyas személyragnak érezzük, s ha elfogulatlanul a nyelvérzékre bízunk a döntést, *eszem valamit* époly idegenül esik, mint pl. *veszem valamit*. Olvassuk csak elfogulatlanul az ilyen mondatokat: »Figyelmeztessen, hogy mi a megenni való: *valami kígyót vagy békát meg ne egyem* ennél az úri asztalnál« (Jókai: Eppur si m.¹ 3:111). »Nincs az a pénz, amiért annak a gyümölcséből *még egyet megenném*« (Jókai: Csataképek, 247, nemz. kiad.). »*Megeszem én három-négy ebédet is napjában*, hát a két csirkét is *megeszem*« (Mikszáth: Különös ház.¹ 1:12). Akkor fogadást tettem, hogy minden hibát *levetközöm* (Donászy: Buda hőse 219). A nép így beszél: a vizet is *megiszom*, ha bort nem *ihatok*, *elválok* tőle, majd *elbánok* veled, én is *dolgozok* valamit, majd *kidolgozok* valami tervet stb., nem pedig *elválok* tőle, *elbánom* veled, *dolgozom* vmit, *kidolgozom* egy tervet!

Az iskolákban még most is olyan vakon követik Révai tanítását, hogy a legtöbb iskolázott ember restell »parasztosan« beszélni, sőt sokan annyira hozzászoknak a *-k* rag helyett az *-m*-hez, hogy a hamiskodó analógiától elcsábítva, iktelen igékhez is ezt teszik. Műveltek, de leginkább tanárok, tanítók és tanulók beszédében akárhányszor lehet hallani: én eleget *mozgom*, már megint *köhögöm*, sokat *izzadom* stb.* S ez a hiba néha az irodalomba is belopódzik:

»De végre is mit *nyavalygom* én a leírásával, mikor megírta ő, a költő?« (Id. Teleki Sándor: Egyről-másról, Petőfi Koltón; mintha volna *nyavalygik*). »És szolgám a vihar, *uralgom* a vészen« (Szalay

* Szintén hamis analógia útján keletkezett ez a nagyon elterjedt szólásforma: *könyörgöm alásan*; csak hogy nem az ikes igék, hanem a rokonértelmű *kérem* és *instálom* tárgyas alakok szolgáltak neki mintaképül (vö. Ha vóna, *istálam* az úrfi, vmi rossz, ényütt nadrágja, Nyr. 14:574; s aztán: Felséges királyom, *tenéked istálom*, fogadj be házadba, fizetést nem szánom, 5:185): »Ezért *könyörgöm* neked még egyszer, oh uram, hogy engedd...« (Jókai: Török v. M. 1:116, nemz. kiad.) Egész város trémában van végette, *könyörgöm alásan* (Miksz. Tavaszri rügyek 11). Én *könyörgöm*, aki meghaltam éretted egykor a keresztfán! (Hock J. Az irgalmas samaritánus). — Ha *könyörgöm*, mindig a kicsiny embereken kezdem (Jók. Eppur si m. 4:39). Én nem *könyörgöm*, nem rimámkodom előtted (uo. 6:36). Hát én *arra könyörögném* a tekintetes fiskális úrnak, venné rá az eladó gróf urakat... (uo. 2:79; *arra kérném az urat* × *azért könyörögnék az úrnak*).

Fruzsina, A Hét 1893. 2:149; nincs *uralgik*, de vö. *uralkodom*). »...Avagy emberfia lakik a közelben? Rajta! mi a való, megtudni *közlegem*« (Szakács B. Odüsszea VI. én., Alkotmány 1903 XII. 25).

Ezek már csakugyan veszedelmesen közelítnék az ilyen beszédhez: »Nem *vagyom* én ember, mert én tót *vagyom*« (Dug. Példab. 1:77).

Egy esetben az ikes ragozásnak iskolaszerű használata két-értelműséget okoz: ha t. i. az 1. személyű *ehetnék*, *ihatnék* helyett azt mondják vagy írják *ehetném*, *ihatnám*. Mint láttuk már, ez a forma a most általánosan uralkodó nyelvszokás szerint nem föltétes kijelentést, hanem óhajtást fejez ki.

*

Ez értekezésnek kizárólag nyelvtörténeti célja van, azért nem akarok kiterjeszkedni arra a kérdésre, a nyelv művelés szempontjából mi a teendőnk az ikes ragozással. Különböztetve erről már többször elmondtam nézetemet,* és hiszem, hogy nyelvünk természetes fejlődésének pontosabb megismerése úgyis meg fogja ingatni a mesterkélt iskolai szokás alapjait! SIMONYI ZSIGMOND.

EGY KÜLÖNÖS MONDATSZERKESZTÉS A RÉGI NYELVBEN.

A relatív mondatok körében egy nagyon érdekes jelenséggel találkozunk, amely a mai nyelvben ugyan csak elvétve fordul elő, de a régi — főleg a 16. századi magyar nyelvben — nagyon gyakori volt. Ez a jelenség abban áll, hogy a relatívumot *hogy* kötőszóval kapcsolták egybe, rendesen úgy, hogy a *hogy* előzte meg a relatív névmást, ilyformán:

Mi vagyon uram valami oly állat, hogy ki tied nem volna (VirgC. 44). Vala némely fráter, hogyki lakozik vala az ispitály házban (Marg. leg. 51). Vala egy sz. atya, hogykit az úr isten Ábrahámnak felneveztetett vala (Born. én. 317b.).

Az a sajátság, hogy a *hogy* kötőszó más kötőszóval kapcsolatban fordul elő, a mai nyelvben aránylag ritka. Mindössze a föltételes *ha* kötőszó az, amely a *hogy*-gyal kapcsolatban, mint *hogyyha*, felváltva használatos egyszerű *ha* mellett. Más nyelvekben is ritka, hogy a *hogy*-féle kötőszó előzné meg a relatívumot. Csak a latinban fordul elő bizonyos kötőszók, főleg a *si* előtt, a

* L. Helyes magyarság 87. l., A magyar nyelv² 212. l., Philol. Közl. 11:391—399. — L. még Szarvas G. határozott nyilatkozatait Nyr. 22:514 s több helyen.

pleonasztikusan használt *quod*. Ilyen kapcsolatok: *quodsi* = ha v. hogyha, *quod nisi* = hacsak, *quod etsi* = ámbár, *quod cum* = midőn, *quod quoniam* = mivel.*

Ami most már a magyar relatívumnak *hogy*-gyal való kapcsolatát illeti, arra nézve Simonyi megjegyzi,** hogy az ily mondatokban a *hogy* egészen fölöslegesnek látszik, mert a relatívum magában is alárendelt viszonyt jelöl. De mikor ilyen kapcsolatokat használni kezdtek, a relatívum talán még valamivel közelebb állt az eredetibb határozatlan névmáshoz, melyből fejlődött. Később, midőn a relatívum kategóriája jobban megerősödött, a relatívumnak *hogy* kötőszóval való támogatása is kiment a szokásból.

Toldy*** az Érsekújvári kódexnek ezt a mondatát: ez ruhát Heródes tartja vala emlékezetre, hogy ki volt Salamoné — így magyarázza: mint amely Salamoné volt. De Simonyi ezt a magyarázatot nem tartja helyesnek, mert ez a legtöbb oly példára, melyben a relatívum *hogy*-gyal kapcsolatban fordul elő, nem illik. Kiemeli, hogy sokkal *több esetben gondolhatnánk* arra, hogy a relatív mondatban kifejezett cél vagy következmény jelölésére szolgált e *hogy*. Mert sok helyen a relatívum helyett az egyszerű *hogy* is állhatna, aminthogy e kötőszó gyakran köt össze jelző mondatokat a fő mondattal.

Hol van már most a *hogy*-gyal kapcsolt relatív mondatok magyarázatának a kulcsa? Mikép keletkezett és mi módon fejlődött ki a nyelvben ez a sajátos szerkezet? Véleményünk szerint itt kétféle mondatszerkesztés volt egymásra hatással. És pedig a *hogy*-gyal kapcsolt jelző mondatok és a relatívummal bevezetett jelző mondatok hatottak egymásra. A közös hatás erős lehetett, mert egyik szerkezet se tudott a másiktól hosszú időn át különválni. Így történt aztán az, hogy a kétféle szerkezet összekeveredett. És valóban a *hogy*-os relatív mondatok túlnyomó része még egész elevenen érezteti ezt a szerkezet-keveredést.

Példák: Olyat teszek rajtad, hogy kitől félsz. SándC. 28 (e két szerkezetből lett: olyat teszek rajtad, hogy félsz $\times$ olyat t. r., kitől félsz). Vagyon-e valaki tiközöletek, hogy ki látta volna ez templomot? TihC. 174 (ebből: vagyon-e valaki tiközöletek, hogy látta volna ez templomot $\times$ vagyon-e v. t. k., ki látta v. e. t.). Szükség lön oly állatot is teremtenie, hogy ki fél részént lelki volna és fél részént testi. TihC. 198 (szükség lön o. á. is t., ki fél r. l. v. és f. r. t. $\times$ szükség lön o. á. is t., hogy f. r. l. v. és f. r. t.). Mert oly szűznek kelle választatnia, hogy ki jegyeztetett volna tisztaságos férfiúnak TihC. 274 (mert oly sz. k. v., hogy j. v. t. f. $\times$ mert oly sz. k. v., ki j. v. t. f.). Parancsolá, hogy semmi oly, hogy

* Vö. ezekkel a magyarban: *hogy mivel, hogy miért*.

** Magy. Köt. II: 86.

*** Régi Magyar Passió 158.

ki öneki szomorúságot tehetne, elében ne bocsáttatnék KazC. 93 (parancsolá, hogy s. o., hogy ő. sz. t. e. n. b. $\times$ parancsolá, hogy s. o., ki ő. sz. t., e. n. b.). Elég teneked erkölcsidnek ékességére, hogy te benned semmi se jelenjék, hogy ki megbántaná a te reád nézőket. HorvC. 255 (elég teneked e. é., hogy t. b. s. s. j., ki megbántaná a t. r. n. $\times$ elég teneked e. é., hogy t. b. s. s. j., ki megbántaná t. r. n.). Oly tisztességgel fogadják, hogy melyet annak előtte soha nem tettenek vala ő neki. WinkC. 14 (oly t. f., hogy a. e. s. n. t. v. ő n. $\times$ oly t. f., melyet a. e. soha nem tettenek v. ő n.) Mi vagyon, uram. valami oly állat, hogy ki tied nem volna? VirgC. 44 (mi v., u., v. o. á., hogy t. n. v. $\times$ mi v., u., v. o. á., ki t. n. v.). Ha olyat parancsolna, hogy ki erőtlőknek fölötte volna. VirgC. 62 (ha olyat p., hogy e. f. v. $\times$ ha olyat p., ki e. f. v.). A barátok közülük választottak egyet, hogy ki a veternyekor őket felkölténé. KazC. 68 (a barátok k. v. e., hogy a v. ő. f. $\times$ a barátok k. v. e., ki a v. ő. f.). Teremtsünk embert a mi képünkre, hogy ki uralkodjék a tengernek halain. Szárászi Catech. A. 4 (teremtsünk e. a m. k., hogy u. a t. h. $\times$ teremtsünk e. a m. k., ki u. a t. h.). Soha³ nem volt még oly ember, hogy ki mimiánk meg nem győztetett volna. Kat. leg. 2816. s. (soha n. v. m. o. e., hogy miánk m. n. gy. v. $\times$ soha n. m. o. e., ki miánk m. n. gy. v.). Semminemű állat nincsen, hogy mi idvességet szerzett volna, hanem csak... NádC. 12 (semminemű á. n., hogy i. sz. v. $\times$ semminemű á. n., mi i. sz. v.). Sck lesz, hogy kik egymásra kezdenek mutatni. LevT. 143 (sok l., hogy e. k. m. $\times$ sok l., kik e. k. m.). Mi megismernők, hogy ki alkalmas volna. LevT. 143 (mi m., hogy a. v. $\times$ mi m., ki a. v.). Kezde olyakat reá mondani, hogy kik sohasem voltak. Pesti mes. 11 (kezde o. r. m., hogy s. v. $\times$ kezde o. r. m., kik s. v.). Kicsoda oly közülünk, hogy ki ezt tehesse? Born. én. 320 (kicsoda o. k., hogy e. t. $\times$ kicsoda o. k., ki e. t.). Szerzé ötet fejedelmül, hogy ki bírna minden tartományával. Szék. Zsolt. I:108. (szerzé ő. f., hogy b. m. t. $\times$ szerzé ő. f., ki b. m. t.). Ki lehet oly okos, hogy ki megcsalhassa az önne szerezőjét? Bal. Költ. 225 (ki l. o. o., hogy m. az ő. sz. $\times$ ki l. o. o., ki m. az ő. sz.). Csak neve is oly, hogy ki megjelenti, kiknek született légyen. Tel. ev. 69 (csak n. is o., hogy m. k. sz. l. $\times$ csak n. is o., ki m., k. sz. l.).

Számos példát hoztunk fel annak igazolására, hogy a *hogy*-gyal kapcsolt relatív mondatok csakugyan kétféle szerkezet keveredéséből álltak elő. Ezekben a mondatokban még egész frissen érezzük a kétféle mondatszerkesztés kölcsönös hatását. Vannak azonban egyéb példák is, melyekben a keveredés nem oly közvetlen hatású, de egy kis körületekintés azonnal meggyőz bennünket arról, hogy itt is csak a kétféle szerkezet keveredésével van dolgunk. Ui. itt is leginkább jelző mondatokat találunk a főmondatokhoz csatolva, amelyekben relatívum is, *hogy* is állhat. De itt már szerepe van az analógiának is, mely megérteti velünk ennek a sajátos mondatszerkesztésnek az elterjedését. Tehát azzal a magyarázattal, amit a fenti példáknál alkalmaztunk, megkísértjük az alábbi *hogy*-os relatív mondatokat is magyarázni.

Esmég vala egy Soror ez clastromban, hogy ki igen nagy nehéz kórságal megbetegüle Marg. leg. 46 (esmé^g v. e. (oly) Soror ez cl., hogy i. n. n. k. m. $\times$ esmé^g v. e. S. e. cl., ki. i. n. n. k. m.). Egy időben vala egy fráter, hogy ki ördögöktől annyéra kesertetik vala éhséggel . . . Péld. k. 89 (. . . (oly) fráter, hogy ö. a. k. v. é. $\times$ . . . egy fráter, ki ö. a. k. v. é.). Assisibeliek közül egy, hogy ki nemes nemből való VirgC. 70 (a. k. egy (olyan), hogy nemes n. v. $\times$ a. k. e., ki nemes n. v.). Vala némely fráter, hogy ki lakozik vala az ispitály házban Marg. leg. 51 (Vala n. fr., hogy l. v. az i. h. $\times$ vala n. fr., ki l. v. az i. h.). Nem vall vala senkit, hogy kire nézne KazC. 128 (nem v. v. s. (olyat), hogy (rá) nézne $\times$ nem v. v. s., kire nézne). Egy némünemü munkás ember, hogy ki pintér és álc Marg. leg. 50 (egy n. (oly) m. e., hogy p. és á. $\times$ egy n. m. e., ki p. és á.). Vala egy szerzetes apáca, hogy mely apáca gyenyeroségesebb étket eszik vala az egyéb apácáknál. Péld. k. 94 (Vala e. (oly) sz. a., hogy gy. é. e. v. az e. a. $\times$ vala e. sz. a., mely apáca gy. é. e. v. az e. a.). Oly szüzet kell vala választani az isteni anyaságra, hogy mely szüz volna jószágos mivelkedetekkel megékesült. HorvC. 60 (oly sz. k. v. v. az i. a., hogy v. j. m. m. $\times$ oly sz. k. v. v. az i. a., mely szüz v. j. m. m.). Válasszatok az kit akartok, hogy kihez mindnyájan ti hallgassatok. Hist. Alex. 51 (válasszatok az k. a., hogy (hozzá) m. ti h. $\times$ válasszatok az k. a., kihez m. ti h.). Az szép lovat megszereté, hogy ki miatt földét elveszté. Pann. megv. (az szép l. (úgy) m., hogy miatt(a) f. e. $\times$ az sz. l. m., ki miatt f. e.). Sőt mindönkor vendég királynak ti örültetők, hogy ki miatt csak romlátok és kevesödétek. Tin. RMKT. 3:369 (A mellékm. következm. értelmű; tehát: sőt m. v. k. ti (annyira) ö., hogy miatt(a) cs. r. é. k. $\times$ sőt m. v. k. ti ö., ki miatt cs. r. é. k.). Bébocsátá szép erejét azon esztendőben, hogy ki miatt Izabella lön keserűségben Tin. RMK. 3:368 (A mellékm. itt is következményt jelöl; tehát bébocsátá sz. e. a. e. (annyira), hogy miatt(a) I. l. k. $\times$ bébocsátá sz. e. a. e., ki miatt I. l. k.).

Látnivaló, hogy ezekben a példákban is — bár már nem egész elevenen — de még mindig érezni a kétféle szerkezet keveredését. Vannak azonban oly példáink is — és ezeket sem hallgathatjuk el — amelyekben már nem érezhető a keveredés, ép azért erőltetett volna rájuk az a magyarázat, amit az eddigi példákra alkalmaztunk. Ezekben a példákban már az analógia működött, mely e sajátos mondatszerkesztés határait mind jobban kiterjesztette. — De lássuk ezeket a példákat is.

Mikoron ez petronylla, hogy ki még novicia vala és igen ifjú vala, sok időt mulatott volna el. (Marg. leg. 40). Azonképpen teszen vala az ő szent szülejének képének es, hogy kit az szent szüz nagy kívánattal tisztel vala (Uo. 3). Nagycsütörtökre jutván kedég megmossa vala az sororok lábait nagy alázatossággal, hogy kik valának az időben ez klastromban számmal hetvenen (Uo. 4). Veternyének előtte esmé^g fel kel vala, kiről bizonyoságot töttek az sororok, jelesül Soror jolent, hogy ky sekrestyéres soror (Uo. 5). Mikoron hagynák

a hegyet, hogy ki igen nagy vala (VirgC. 46). Hogy a városba jőne a farkassal, hogy ki igen fene vala (Uo. 56). Az szertelen való gonoszságokat, hogy kik az én bűneimnek homályából jöttenek én reám (NagyszC. 51). Lássátok, ha isten lehet, hogy ki magán nem segíthet (Kat. leg. 2331. s.). Csuda, mint óhítnak az te jó barátid, még azok is, hogy kik voltak ellenségid, lennének nagy somma kincscsel segítségid (Tin. RMK. 3:281). Vala egy sz. atya, hogy kit az úr isten Ábrahámnak felneveztetett vala (Born. én. 317. b.).

Talán sokat is időztünk a példáknál, de szükségesnek tartottuk ezt azért, hogy ama magyarázatunknak a helyességét bizonyítsuk, hogy itt csakugyan kétféle szerkezet keveredett. És hogy ez megtörténhetett, annak okát abban kereshetjük, hogy abban az időben — főleg a 16. századi magyar nyelvről van szó — a kétféle mondatszerkesztésnek, t. i. a *hogy*-gyal és relatívummal kapcsolt jelzői mondatszerkesztésnek a kategóriája nem volt még különválva. Különben ez még a mai nyelvben sem történt meg teljesen, mert manapság is felváltva használjuk a *hogy*-ot meg a relatívumot jelző mondatokban. Tehát mivel e kétféle mondatszerkesztés köre csak kevésbé volt megállapodva, természetes következmény volt, hogy hatottak egymásra. De e kölcsönös hatásban egyúttal két nyelv szellemének érintkezését van alkalmunk észrevenni. E két nyelv a magyar és a latin.

Ismeretes, hogy a latin nyelv az oly mondatokat, amelyek valami következményt vagy célt tartalmaznak, sokszor relatív mondatokban szereti kifejezni. A magyar nyelv ellenben ily esetben a *hogy* kötőszó használatát kedveli. Ha már most elgondoljuk, hogy abban a korban, amikor a *hogy*-os relatív mondatok keletkeztek, tehát a kódexek korában, mily erős volt a latin nyelvnek s vele a latinos mondatszerkesztésnek is nyelvünkre való hatása, nem fogunk rajta csodálkozni, hogy a keveredés megtörtént. És szerencse, hogy így történt, hogy t. i. a magyaros *hogy*-os mondatszerkesztés nem engedte magát kiszorítani a latinos relatív mondatszerkesztéstől, mert ebben bizonyítékát látjuk annak, hogy a magyar nyelvérzék egy idegen nyelvszellem hatása alatt elég erősnek mutatkozott a maga jogainak megvédésére. A magyaros mondatszerkesztés nem tudta teljesen kiszorítani az idegen hatást, ezért keveredett vele, de még a keveredésben is megtartotta a vezető szerepet. Ép ez oknál fogva nem tarthatjuk ezt a mondatszerkesztést latinosnak, mert amily mértékben latinosnak mondhatnók, ép oly mértékben mondhatjuk magyarosnak is. Idővel, mikor a keveredés megszűnt, a magyaros mondatszerkesztés kerekedett fölül, úgyhogy ma már azokat a mondatokat, amelyekben *hogy*-gyal kapcsolt relatívumot használtak, legnagyobb részben *hogy*-os kötőszóval mondjuk.

A *hogy*-gyal kapcsolt relatív mondatszerkesztés az újabb irodalmi nyelvben már csak elvétve fordul elő, akkor is népiesen:

Vagyon országunknak őre, pártfogója, minden ellenségtől

aki hogy "megójjja" (Ar. Csaba kfi. Hátr. v. I.). Kérek a királytól erősebb pecsétet. És olyan levelét, aki hogy megálljon (Ar. Dal. I. Hátr. v. 1:51).

Az élő nyelvben, különösen a nép nyelvében, már gyakrabban találkozunk ezzel a mondszerkesztéssel. És nagyon érdekes, hogy ezek a példák is a mi magyarázatunk mellett bizonyítanak, hogy t. i. kétféle mondszerkesztés volt egymásra hatással. Tehát nem pleonazmussal van dolgunk, amire első tekintetre gondolni lehetne, hanem csakugyan kétféle mondszerkezet, a *hogy*-gyal meg a relatívummal bevezetett jelzői mondszerkesztés keveredett egymással.

Példák a népnelyvből (saját megfigyelésem alapján): Csak annyit keres, hogy ami ruhára elég (csak a. k., hogy r. e. $\times$ csak a. k., ami r. e.). Bizony az a kis jövedelem éppen annyi, hogy akiből alig hogy megélünk (bizony az a k. j. é. a., hogy a. h. m. $\times$ bizony az a k. j. é. a., akiből a. h. m.). Adott az isten nekem annyit, akiből hogy megélek (adott a. i. n. a., hogy m. $\times$ adott a. i. n. a., akiből m.). Nekem kell megtenni, mert látom nincs, aki hogy tegye (nekem k. m., m. l. n. (senki), hogy t. $\times$ nekem k. m., m. l. n., aki t.). Annyit se keresünk, hogy amit megeszünk. (A mellémondatra ez a két gondolat keveredett: hogy elég arra, amit megeszünk.) Azért adok hálát az istennek, hogy annyit adott, hogy amennyi nagyon kellett (Itt a keveredés már elhomályosult). Olyan ruhát csinál neki, hogy akibe járni tudjon (olyan r. cs. n. hogy j. t. (benne) $\times$ olyan r. cs. n., akibe j. t.). Olyanokat kérdez, hogy akire nem tudok mit szólni (Olyanokat k., hogy n. t. m. sz. (rájuk) $\times$ olyanokat k., akire n. t. m. sz.).

Hogy a mai népnelyvben ily szerkezet-keveredés megtörténhetik, annak lélektani oka van. Az élő nyelv u. i. sokkal szabadabb a gondolatok kifejezésében, mint az írott nyelv. Ezért beszéd közben könnyen megesik, hogy amikor tudatunkban feltámad egy mondszerkesztés gondolata, egyúttal egy másik, rokon mondszerkesztésre gondolunk. Így történik azután meg, hogy beszédünkben, mely gondolataink kifejezője, a kétféle mondszerkezet egyesülve jelenik meg.

GALAMBOS DEZSŐ.

NYELVJÁRÁS-PARÓDIA 1702-BŐL.

Kedves kis apróságot őrzött meg a kolozsvári unitárius kollégium irattára, egy 200 évesnél idősebb göregáboriádát.

1702. januárius 14-én nagy ünnepe volt a kolozsvári unitárius kollégiumnak. Ekkor iktatták be tanári székébe a külföldi akadémiákról haza került Pálfi Zsigmondot, a későbbi híres unitárius püspököt. Csapai Ferenc, az iskola az idei seniora azt írja (Fasciculus rerum scholasticarum III. 92. l.), hogy ekkora ünnepséget nem látott az iskola, van száz esztendeje. A háromszáznál többre menő

díszes közönség előtt »De regimine vitae hominis« című értekezésével köszöntött be a fiatal lector. Aztán hat diák, mint Graecia, Germania, Latium, Gallia, Polonia és Siculia kiküldöttje jelent meg az emelvény előtt s mindenik az illető nemzet nyelvén s nemzeti viseletébe öltözve üdvözölte az új tanárt. A siculus köszöntőjét érdemesnek tartotta a senior a megörökítésre s szép olvasható betűkkel följegyzé, amint következik:

»Isten adjon jó nopot Kegjmetöknek [olv. kegyelmetöknek] édes illendő Tisztelendő, böcsületvel öblittendő Papi és egjéb renden lévő Halgatóim! Nő. Az O Esztendőt mint valami o köntöst el rugtuk, ugjan megpendült és ez Uý Esztöndőnek első senghéje, ugy láttzik hogy, bizony minnyájunknak öröme, vidámságára nem kitsid örömmel köszöntött bé közinkbe, mivel Tisz: Académicás Pálffi Sigmoid Uramot Ö Kegjmét, az ideghen helyekből, Országokból a sok fergeteges háboruságok közül mint valami O Esztendőből mi hejzánk jó egésségvel, békességgel által hojzta és jelenlétének öröme ez Uý Esztendőben uý esztendőbéli ayándék helyet uý szüvel mint valami uý köntösvel nyittotta megh külső belső részeinket.

De azt hallottam édes Pérédicator Uraim megh hajdan Iffiu Legény koromba, hogy négy részből áll bizony ez nagy roppantott Világh Eurépa, Asea, Afarkas s Améroka határozza megh, még-is mind azon által ha szintén dél színű nap fényvel kerestük volna-is de még sem adhattak volna nekünk ez Világh dus szegeletkövei kedvesebb Ajándokot, az tisztességves Deáksághi Tanolságnál; mert mindeneket az Bölcsesség rendez és igazgath, mellynek-is az Deáksághi Tanolság szülő Annya. Nem hejába rikóltotta vólt amaz czifornyás Szóllásnak Attya Cicero: Nihil est pereestantius [!] Literis; Semmi nintsen hasznosabb a' tisztességves Deáksághi tanolságnál. Minnyájan azért ürülünk ritta, hogy az tisztességves Deáksághi tanolságnak edgyik méltó tagja Tisztölötös Akademikás Pálffi Sigmoid Uram ő kegjme mi hejzánk érkezett, kinek hire eddighelé tsak füleink körül suhogott, mostan pedig Szemünkkel-is láttjuk és ottogyon ül la, az helyes helyen, a' tziher mellett a' ponkon.

Azért a' jó Istán édes Tiszteletes Akademikás Uram, az kegjmed életétt hajtsa magha számára és kegymed örökös jóvára és Eccélésianknak-is épülésére, és legh közelebb itt ez helyes helyen lévő Oskolának-is jóvára és nekünk minnyájunknak örömeinkre. S-Hát mégh az egész Nemes Székellység-is édes Tiszteletes Akademikás Uram köszinti kegjmedet, és azt kívánnják ő kegjmek kegjmednek hogy ez Uý Esztendőnek-is minden részeit mulathassa kegjmed egésségvel, békességgel üdvességgel, töb jóval, kövesebb bünnel, sok jó szerencsével; és érjen kegjmed töbször-is másszor-is Sok Uý Esztendőket, mellyekben-is adjon az Isten kegjmednek edgj nagy darab jó egésséget mind örökkön örökké. Ugy la.«

Eddig tart a siculus áldázkodása. Akárki írta, tapraesett ügyességgel figurázza ki benne az agyafurt székelgy agyvelő eredeti, csavaros eszejárását, okvetetlenkedő tudákosságát s hosszú lére

eresztett bőbeszédűségét. A ravasz góbénak mindegyre megbicsaklik a nyelve s míg az egyik esze Eurépa, Asea [olvasd: *a se a!*], Afarkas, Améroka felé kalandoz nagy tudákossággal, a másik esze ugyancsak cifornyásan ontja a dicséretet a »böcsületvel öblitendő Akademiás« uramra. Ezeknek a hatásra számító nyelvnekibicsaklásoknak alig van valami közük a székely nyelvjárás-hoz. Inkább csak a tudákost jellemzik. Amolyan Göre Gábor-féle torz szókibefordítások, értelmes magyar szóvá torzításai az értelmetlen idegennek, s ennyiben érdekesek is, egyébként azonban nem igen számíthatnak a nyelvész érdeklődésére. A nyelvészt inkább csak az érdekelné, mi módon és milyen eszközökkel próbál a szerző szavának vidékies, tájnyelvies ízt és zamatot adni abban a korban, amidőn még alig-alig lehetett beszélni egységes irodalmi nyelvről, melyik székely nyelvjárást utánozza s miben érezte és miben kereste a székelyességet olyan közönség előtt, melynek tagjai közt sok lehetett a székely s melynek köznyelvén éppen azért bizonyára már akkor is igen érezhető volt a székely nyelvjárások hatása és befolyása.

Szövegünk azonban ebben az irányban kevés tanulságot nyújthat. Egy szempillantásra meglátszik rajta, hogy a székely nyelvjárások ismeretében avatatlan, járatlan ember írta. A köszöntőt mondó székely valóban is csak afféle szinpadi székely. Ilyen zagyva székely nyelv sohase volt, mióta a világ. Régen se, ma se. Hallani bizonyára hallott a szónok elég székely beszédet, de se maga nem volt székely, de beszélni sem tudott »székelyül«. Tud róla például, hogy a székely beszédben nem assimilálódik a *-val*, *vel* rag, de nem tudja következetesen használni (*egésségvel*, de *békességhe*, *üvességvel*, *köntösvel*, s ezeknek hamis analógiájára a kétszer előforduló *tisztességves*, de *örömmel*, *bünnel*). Hallotta, hogy a székelyek *ő-znek* s maga is megpróbálja, de úgy jár vele, mint a »köcskömét«-ies beszédet affektáló, *ködves lölkem*-ező debreceni: *kövés-t*, *esztöndő-t*, *tisztölötös-t* ír, de még ebben sem következetes, mert az *esztöndő-re* és *tiszteletes-re* is rájár a szája.

Ki írhatta hát, ha nem székely?

Talán aranyosszéki székely? Ez sok mindent megmagyarázó föltevés volna s önként kínálkozik, hiszen az ünnepelt Pálfi Zsigmond is aranyosszéki várfalvi székely volt, de egy nehézségbe ütközik. Az aranyosszéki székely nyelvjárás a XVIII. század elején hangtanilag már csaknem egészen kivetkőzött székely mivoltából »elmegyeiesedett« sőt — kimutathatólag — már az *a-zás* is megindult benne. Ez a föltevés tehát elesik. Hanem ott van Várfalva szomszédságában Torockó. Valóságos nyelvshiget, igen érdekes nyelvshiget. Lakói mind unitáriusok. Ott még ma is *jó nop*-ot köszönnek az *Están*-ok a *ponk*-on, s *ürül*-nek, ha jó kedvük van: *Ugy la!* Azt hiszem, nem csalódom, ha székelyül beszélő torockait sejtek a mi siculusunkban.

PÁLFI MÁRTON.

MESTERHÁZY PÉTER JEGYZŐKÖNYVE.

— Nyelvtörténeti adatok. —

Tavaly nyáron egy kirándulásom alkalmával a sopronmegyei Mesterházán a Mesterházy-család szívességéből egy kis kézzel írott könyvecske került kezembe. Több helyen Mesterházy Péter neve van beleírva, pl. a mellső fedél belső oldalán: »Anno 1664. Ego sum petrus mesterhazi«, a 74. lapon: »1652, 4 April Sum verus possessor huius Libri Petrus Mesterhazi«. Az utolsó évszám 1701. — A család hagyománya szerint Mesterházy Péter Tököli Imrének ló- és élelemszállító hadi biztosa volt a Dunántúlon s ezért sok zaklatást is kellett szenvednie a császáriaktól; nyoma is van a jegyzőkönyvecskeben, hogy mennyi portiót fizetett »az Nimet Kapitanýnak«, majd »Szaz Tallirt«, majd »szaz forintot«, de egy adat szerint egyszer 9 forinttal is beérte a kapitány.

A kemény papiroskötésű könyvecske 16-rét alakú, 37 durván bordázott levél van benne, de látszik, meg a szövegből is kitűnik, hogy jó egynéhány hiányzik is már belőle. Az első tizenegy lapon a szegődött cselédek bére és járandósága van feljegyezve; a 12. laptól a 29-ig orvosságok s egynéhány néprajzi érdekességű babona; a 31-től a 70-ig, tehát a könyv legnagyobb részét lónak való orvosságok leírása foglalja el; aztán következik a németnek fizetett portio, majd két lapon a fehérnémük összeírása, végül néhány latin *probatio calami*.

A könyv tartalmából magából is következik, hogy nem kereshetünk benne stílust, előadást; csupa gyakorlati, alkalmi jegyzet ez. Bizony még az írásjelzés is nagyon hiányos; helyesírása is meglehetősen ingadozó.

Szókincsében azonban találunk néhány adatot, mely hozzájárulhat régi magyar nyelvünk ismeretének kiegészítéséhez. Betűrendben ím itt következnek.

abajnac: »egy hold abajnacz vetis« (11. l.). A NySz.-ban *abajdoc*, egyszer *abajnacos*; a MTsz.-ban több adat.

békavar: »Beka varrul« (51. l., cím); »Beka var ellen« (57. l., cím); mind a kettőről mint lóbetegségről szól, de nem írja le, csak orvosságát mondja. A NySz.-ban nincs; a MTsz.-ban egy adat: az ökör csülke vályujában nőtt varas daganat; 3. béka alatt pedig: varszerű csomó a ló térdén; — vö. *béka*: Nyr. 12:105; 33:49, 232, 525. A Debreceni Fűvészkönyv (1807) a *Prunella vulgaris* népies nevei közt említ *békavarfüvet*, mely Csapó Dániel Fűveskertje szerint torokbajról hasznos.

biborcsó: »In Űtésrűl Hamarjaban érvén vágd megh az biborczoiat, az hol az ütistűl feől dagadott«. (67. l.) Itt tehát ütéstől származó daganatot jelent, míg a mai bibircsó állandó bőrnövevényt; vö. NySz.

dió: »Mikor az divo nyers az belin valo fölső heiat le hamozd« (54); »az szerezzen divot tórd megh« (59); ez az alak a NySz.-ban nincs meg.

dolmány-szűr: »dolmaný süritt [olv. szűrít] is megh attá süvögít is meg vettem« (6. l.). NySz.-ban nincs.

egér: »Az mely Lonak Egere vagion. Az kovács avagi te magad az kelevenýt egiben szoritván egy törökkel megh nyisd, és az rutsagot vaid ki« (31. l.); vö. Nyr. 33:232; NySz.

éhom: »a giókeret... főzdmegh három ehomra igiad (27. l.). Érdekes itt az éhomnak a *három* jelzővel való kapcsolata.

eláll vmit: »melegen köl rea kőtný az mint az teste el alhattia türhetőkíppen« (62.); vö. NySz.; ma inkább igekötő nélkül, *állja* = túri, bírja, szenved.

fakadás: »... kösd rea ... mérges fakadast megh olt« (18.). A NySz.-ban egyszer *lepra* értelmében; itt nyilván *fakadéket*, mérges kelést jelent.

farzsába: »Forsabas Lorul... mikor az Lonak forsabaja irkezik« (63.). Érdekes itt a *for* alak, mely a NySz. tanúsága szerint eddig csak a *farcsik* egy-két adatában került elő: *forchik forčok*.

ganajhatik: »Mikor az ló nem ganaihatik« (39.). Valószínűleg *ganajolhatik*, *ganajlhatik* kiejtésben megrövidült alakja.

hamar[ja]: »Az niulnak az hamarian vagjon egi kis Csontocska, ugi mint az utollian« (58.); vö. NySz.; úgy látszik, az állat combjának egy részit, izmát jelenti.

himpók: »Himpokrul Valo Orvossagh« ... kösd be azzal az Himpokott« (45.). »Himpokrul Uassal súsd megh az Himpokot... Mikor az Himpok raita indul az lovon...« (49.). A NySz.-ban nincs meg, a *pók* nevű lóbetegség sem; egy adat: *inpókos ló* C nyilván ugyanezt jelenti.

homorú: »patkoltasd megh homoru patkora« (68.).

kereszttetem: »azt [a lónak] kerezt tetemin ... által köl Vönný« (63.) = keresztcsont; a NySz.-ban nincs.

kittölös: »vankosok vadnak 7 kettej [= kettei] kittölös az töbi közönsiges parnanakis kettej kittölös« (72.); vö. NySz.: *kittel*: quod dupliciter est textum; terlisium; zwillich.

kopoltyú: »Az melly csukát karácsonyi buitire főznek, az kopotoját ki köll szednyi« (25.); vö. NySz.

kék kő [= rézgálic]: »az szemét amaz kék küuel köl törültetny« (31.).

kőbántás: »Kü Bantas ellen« (15. l., cím). NySz.-ban nincs.

kökörcsin: »Az Fekete Kökörczennek assad a giókeret« (27.). Ez mindenesetre a mai *Pulsatilla vulgaris*, var. *nigricans*; NySz.-ban a *fekete* jelzős nincs meg.

lövöldék: »Méheid között mikor lőüöldik uagyon Az ket karacson között ki hamut gyütesz, azt hincs alája, és mind megh halnak alatta az lőüöldekek« (23.); vö. NySz. MTsz.; itt arról a pillangóról van szó, melynek hernyói a kaptárakban élősködnek; ha jól emlékezem, a méhészek *szipolynak* mondják; de lehet a halálfejű pillangó is.

mennydörgőfü: »Köszvenyrül Az mendörgő fü leuelet arpa pepel kösd rea« (18.). Nem tudom, mi lehet.

meredek: »Meredekről Pipacsuizet id megh, megis kend uele el táuozik rola« (24); vö. NySz.: meredék 3. pleuritis, seitenstechen. Szegezés.

nyakatlan: »egy Niakatlan köntös« (9.); a NySz.-ban nincs.

nyír [= gallynyaláb?]: »a mikor az lo megh akar vemheznyi. Kös egy nyirfa nyirt [alatta kihúzva: galt] es vesd az ló lábáro had vemhezzik meg benne... az az nyirt [alatta kihúzva: galt] az mellyben az lo megh vemhezet, tegyed az pohárban és állasd az mihek elejbē had mennyenek ki rajta, soha miheidet el nē vihetik«. NySz.-ban ez a jelentés nincs meg, másutt sincs.

nyíl, nyír [= a ló patáján]: »Ha az lonak az njriat igén le faragiak, hagi az laba megh ne dagadgion« (34); továbbá

meg-nyilaz: »Az mellý Lovat megh nýlazznak Az kölest főzd megh olaiban osztan vöd le az patkoiat es kösd rea az kölest« (54.). »Az Mellý Lovat megh nýraznak Ezen megh esmered melljk szeggel Sértettik megh, hogý eöncs tiszta vizet az kórmére, valamelljk szegh fölljül hamareb megh szárad azzal sertettik megh«; vö. NySz. s a Nyr. 32:115, 390, 508; 33:49, 525. lapjain folyt vitatkozást. Mesterházy Péter adatai, azt hiszem, sokban hozzájárulnak a vitatott jelentés tisztázásához.

ó [= régi, avas]: »Vegy ... o hajat« [= hájat] (35, 64, 67); »Vegy egy darab o szalonnat« (42.); »vagian vaszoný o lepödök 7... Abroszok vadnak ok 5... keskenýő vagion o kettő« (72).

meg-olt [= megszüntet, elmulaszt]: »arpa pepel kösd rea, köszuent mérges fakadast megh olt« (18.).

petrezselyem: »Meg köl főznj a Peczeliom Giökeret« (15); »Ved vizit az Petecziromnak« (49.) »zöld Peteczirom Levelinek vegýk az vizit... egi kalan Peteczirom vizivel...« (62.).

pilis: »Egi týukmonnak mesd el az Pilissit« (70.); ez a jelentése tudtommal még nincsen följegyezve.

pipponya [= denevér]: »Item [kehes lorul]: Az Pipponia (alias szarnias eger) uirit aszald meg törd meg, ad meg enni abrakban« (41.); vö. NySz. pupdenevér, puppenevér, puonyavér. Azt hiszem szintén denevért jelent ugyanazon a lapon, a következő sorban:

pipes madár: »Azonrul [t. i. ugyanarról a bajról]. Az Pipes Madarat aszald meg uerő finien törd porra ad meg abrakban enni az is io« (41). Szakasztott ilyen módon gyógyítják még ma is mindenfelé a kehes lovat.

?rák-örvény: »huszonhat szem rák Eörvént erősen megh törven... egielicsik öszvő egi kalan Peteczirom vizivel az Rak eörvént« (62); nem bírtam rátalálni, mi lehet az a *rákörvény*, talán rákszem, mely a régi orvoslásban igen gyakori szer volt.

recés: »Giolcs recses lepödő vagion egy« (72.); vö. NySz.: gyolcslepedő, fehér varrásosak és reczések (Radv. Csal. II. 405.).

ront: »harom vagj nigý tikmoniat ronczd mind be az eczetben mind heiaatul« (55.).

rozsféreg: »Mikor az louat ros fereg bantia . . . kezel is nyulnak à belben ugi tisztitiak« (37.). »Mikor az Loban Ros firegh vagion« (47.). A NySz.-ban nincs meg; vö. CzF.

sarkantyú-ér: »Az ollý Lonak három regvel vagasd megh az Sarkantyuerett, egý más utā« (44.). » . . . es az Sarkantyueretis megh köl vagný« (47.) » . . . vagasd meg az Sarkantiu erit« (48.). Tudtommal eddig följegyzetlen; a szövegből nem tűnik ki, melyik az az ér.

sároz: »az Agiagot kivel saroznak tórd megh eczetben« (51.). Nyilván annyit jelent: *tapaszt.* NySz.-ban nincs.

sül: »Az mellý Lonak testin Sül vagion Az faziknak az fülit es az fenekit erősen hevicz megh es az sült süsd megh erőssen hogi mind el égjen« (50.); vö. béka, egér, (him)pók; NySz. *súly* alatt.

szaka: »az szakat megh keresd az mellý fü az keő kutákon terem« (65.); vö. Diószeghi 275: »Szaka, borsos szaka, sedum acre«. Faliborsnak is hallottam. NySz.-ban nincs meg.

megszálal: »az Len czóppút meg szalolvan, kösd be azzal az Himpokott« (45.); a NySz.-ban nincs meg; vö. MTsz.: *szálal*.

szárnyas egér: »Az Pipponia (alias szarnias eger)« (41.). NySz.-ban nincs meg.

szegődik, megszegődik vkivel: »szegöttem szolgamal, Horvat istokal« (6.); »szegöttem uijoban szolgammal« (7); »die 24 Aprilis szegöttem meg szolgamal« (8.); »Dje 15 Auguszt. Szegöttem megh szolgámmal« (10.); vö. NySz.

szeménvaló: »Az mely lonak Szemén valoia van. Annak az szemett amaz kék küuel köl törültetný« (31.); »Az mellý Lonak szaraz szemín valoia vagion. Az szereczen divot tórd megh es fuiiad az szemiben« (59.); a NySz.-ban egy adat: »albugo, augenstaar?« — Úgy látszik valami hasonló, de mégis más bajnak kell lennie, mert a ló szembajjai közt itt gyakran szerepel külön a hályog.

szivárkodtat: » . . . az [fazek] likáruł réz mosárban köll az [ó háj] sirját Zivárkottatnij« (67.); NySz.-ban nincs meg.

megszorul: »Mikor az Lonak megh szorul á körme« (38.). Ebben az értelem nincsen közölve a régiségből.

tályog: »Mikor taliag esik az lora« (38.); vö. NySz.

undokság: »Hurut ellen. Az őrviny güökeret főzd megh . . . igiad . . . minden undokságot megh lagit az ember giomraban« (12); undokság itt nyilván a köhögés váladékát jelenti.

vakaró: »Czinaly io szaponos uizet s uakoro által s tölcz a (uakaro) [ez ki van húzva] lo torkaban« (39.); » . . . azt Vakaron tölcz belé az torkaban had nyelýe el« (56); vö. NySz.

varádics [= tanacetum]: »Keres Vradicsot főzd megh a Le-velet« (15); ez az alakja nincsen följegyezve.

vaszora: »annak az leuéluel [kend] belől az uaszaraiat« (36.); »dugiad az uaszaraiaban az lonak« (39.); »tarcz az Vaszoraia ala« (53.); »az Vaszoraia alat által köl Vönný« (63.). A NySz.-ban egy adat; meghatározása (penis) tudtommal nem egészen szabatos.

zabállás: »Zábállasruł« (48); »Hogi az lovat ne filcsed az

Zaballastul . . . Zaballasrul« (55.). A főnév, mint ló betegsége, nincs meg a NySz.-ban.

zöld görög: »Vedd az lo czontot tegy hozzáia zold görögöt auagi Gispant [= grispán = grünspan, rézrozsda]« (33.); »Vegy Kin Köuet es zold görögöt« (35); az NySz.-ban nincs meg; de vö. *görög, fehér görög, görög fehér* cikkekkel.

zúg: »Az mellý Lo ighen Zugh« (65.) = zihál.

TOLNAI VILMOS.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

szólásszabadság: E szavunk az 1832/36-i országgyűlésen születt, még pedig 1835. júliusában, midőn a rendek a Wesselényi és a Balogh János ellen megindított pörökben a szólásszabadság (votum libertas) megsértését látták és feliratot igyekeztek küldeni a sérelem dolgában is a királyhoz. Első feliratukban *szollás szabadsága* van (Felséges első Ferenc . . . királytól . . . rendeltetett Magyar országgyűlésének Írásai IV:340.) Így, még *szollási szabadság, szollásbeli törvényes szabadság, szollásbeli szabadság* alakban fordul elő a főrendekhez fölküldött 11 üzenetükben és ezek válaszaiban. Mai alakjában a Jelenkor 1835. II:561. fordul elő először: *szólás-szabadság*, de az 585. lapon és ettől kezdve állandóan *szólásszabadság*. (Vö. Nyr. 34:335.)

vitat, vitatás: (Vö. Nyr. 34:335) Bár e szónak »debattieren« értelemben való használatára 1830 előtt is találunk nyomokat, kétségtelen mégis, hogy szélesebb körben való elterjedést az 1832/36-i országgyűlés idejében nyert. Elterjesztésére Kossuth Országgyűlési Tudósításai meg a Jelenkor tettek legtöbbet. Ime ebből csak ez egy adat: »Meg kell jegyeznem, hogy nem parlamentáris szokás *vitatásokba* a másik kamara tagjainak nevét vagy kifejezéseit keverni«. (Jelenkor, 1835. II:621.)

KISS ERNŐ.

lött dolog, lett dolog: (a mai tény értelmében). Bugát P. Orvosi Tár 1832. VIII:255. »a *lött dolgok* fölhordásával a betegség természetébe mélyebben hatni nem törekszik« Toldy F. Tudománytár 1834. I:183. »E magyarázat csak valamely egy helyre szorított *lettdologra* (factum) terjed« Toldynál gyakran előfordul. [Régi kifejezés. Régi latin-magyar szótáraink már így fordítják a *factum*-ot, így MAL. PPBl. — A szerk.]

mákonny: Bugát P. az Orvosi Tár 1831. III:24. oldalán értekezést ír »A mákonnyról« A NyÚSz. szerint e szó 1833-ban fordul nála elő első ízben. — Különben több, Bugát készítette szóról adja hibásan a NyÚSz. e dátumot. Igaz ugyan, hogy Bugát 1833-ban gyűjtötte össze műszavait a Toldyval közösen szerkesztett Magyar-deák és deák-magyar Orvosi Szókönyvben, de használni használta őket már évekkel azelőtt is.

okszerű: Bugát P. Orvosi Tár 1833. IX:104. »Sok *okszeres*

(rationalis) orvos elolvasván azt . . . » A NyÚSz. szerint csak 1835-ben használták először.

szószóllat: Schedel: Isocr. par. 1822. 17. old. »Nem feddőszószóllatot akarván írni«. Szószóllat = oratio. Maga Toldy alkotta szószólóból.

tevőleges: Toldy F. Tudománytár 1834. IV: 8. old. »Az országok forradalmainak története nem nyújt nagyobb erősítvényeket, szembeszökőbb kifejléseket, mint a milyenekre ezen egészen *tevőleges* (positivus) tudomány támaszkodik«. A NyÚSz. szerint e szó Bugátnál 1836-ban fordul elő első ízben.

SAS ANDOR.

IRODALOM.

Új török nyelvkönyv.*

— *Kúnos Ignác* dr. Oszmán-török nyelvkönyv. (Budapest. A keleti keresk. akadémia kiadványa. Ára 15 K.) —

Dicséernünk kell ezt a nagy és tökéletes munkát, de leginkább azt az igazságszeretetet kell benne megdicséernünk, mellyel a szerző csak a tagadhatatlan tényeket adja elő, minden délibábosságot kerülve, cicomázatlanul és nyugodtan, és mindent a legújabb kutatások alapján, — hiszen Kúnos maga éveken át tanulta és gyakorolta a török fővárosban és környékén az élő népnyelvet.

Talán fognak e könyvben itt-ott hiányt vagy kivetőt találni, nem tudom, — de annyit tudok, hogy a hangtan, alaktan és szókötés előadásában, mindenütt az önálló, eredeti kutatásnak sok új és hasznos eredményét találjuk.

Az első rész népnyelvi és irodalmi olvasmányokat nyújt. A népdalok, mesék és találós mesék, népszínjátékok (*Karagöz*) ügyesen vannak válogatva, csak sajnálom, hogy aránylag kevés a népnyelvi szöveg. Az irodalmi nyelvmutatvány sokkal több és terjedelmesebb: a legjobb írók elbeszélő, drámai s egyéb költői darabjai. A választás itt is ügyes és körültekintő, minden darab a szerkesztő jó ízlésére és éleslátására vall. A latin betűkkel való átírás igazán példaszerű, örömmel olvassuk ezeket a tiszta, következetes, világos szóképeket.

A második részben rövid, de gondosan készült szójegyzék következik s később még egy külön jegyzék, mely az irodalmi szókat foglalja magában, fő tekintettel a perzsa és arab eredetűekre.

A harmadik rész a török nyelvnek szerkezetét és mivoltát mutatja be. A hangtani rész igen világos és áttekinthető. Talán még senki sem fejtette ki a török hangtant olyan érthetően, olyan röviden

* Winkler Henrik boroszlói tanár, a M. T. Akadémia külső tagja, magyar nyelven küldte be ezt az ismertetést s így kétszeresen is lekötöztetett bennünket. — A magyar nyelvészetre nézve olyan fontos a törökség ismerete, hogy a Nyr. olvasói is szívesen fogadják a legújabb magyar nyelvű török gramatika ismertetését. *A szerk.*

s mégis minden fontos részletre kiterjedve, mint Kúnos e fényes könyvében.

A tulajdonképi alaktan nagyon bő és tökéletes. Aránylag rövidebben, de határozottan és pontosan tárgyalja a főnevet, — a birtokos személyragokat, — a melléknevet, a számnevet, a névmást; ellenben az igét sokkal tüzetesebben s bőségesebben fejtegeti. Az ige-tanban itt-ott úgy látszik inkább a tanulónak gyakorlati célját tartotta szem előtt, mint a tudományos elemzést. Tudományos álláspontból nem volna szabad azt mondani, hogy *-im*, *-sin*, *-iz*, *-siniz* segédige: *im* nem a. m. vagyok, *sin* nem a. m. vagy; *-im*, *-sin* stb. csak az 1. 2. személy jele. Tagadhatatlan, hogy az altaji nyelveknek közös mivolta szerint *sen γasta-sin* szóról szóra azt teszi: te beteg-te, *ben adam-im* én ember-én. Szintúgy *-(i)dim*, *-(i)din* stb. nem voltam, voltál, hanem csak a múlt idő jele + a személyek jele; hasonlókép elemződik a határozatlan múlt: *-(i)mišim* stb. De ezt Kúnos természetesen éppen oly jól, sőt jobban is tudja nálamnál. (Ellenben a 3. személyben *dur*, *dir* valóságos segédige, a. m. van, áll; számos ázsiai török nyelvben még ma is ez a jelentése.)

A török ige-nak bámulatos gazdagságú idő-, mód- stb. formáit a legnagyobb pontossággal leírja és magyarázza, gyakorlati alkalmazásukra is sok példát ad. Magyarra is lefordítja őket, így: *jazijorum* írok, *jazarim* írok és fogok írni (*I am writing*), *jaz-sam* ha írnék, *jaz-a-jim* írjak, *jazmalijim* írnom kell, *jaz-a-bilijorum* írhatok, *jaz-a-majorum* nem írhatok, *jaz-a-major-mujum* nem írhatok-e. Az ilyen fordítás legtöbbször pontosan vagy legalább körülbelül megfelel, de sokszor az ilyen török igealakok lefordíthatatlanok, mert nem lehet a bennük rejlő finom árnyalatokat utánózni. A szerző itt nyilván nem is vette célba ez alakoknak pontos elemzését s eredetük kifejtését. Indító okait méltányolom ugyan, de mégis némileg sajnálom e hiányt, mert Kúnosnak éleslátása, mely már a következő szakaszban annyira szembetűnő, bizonyára itt is szép eredményekre juthatott volna.

Rövidsége mellett is rendkívül teljes, pontos és áttekinthető az ige-képzés s az ige-nevek leírása. Érdekes, milyen feltűnően megfelel egymásnak a török s a magyar szerkezet az ilyen igenévi kifejezésekben: *gördüjünde* láttában, *ben öldükden sonra* az én holtom után stb. — Hasonló rend és világosság jellemzi a névszóképzés tárgyalását: itt számos, talán valamennyi képzőelem leírását megtaláljuk. A példák bősége s a szerző olvasottsága ebben a szakaszban is valóban csodálatot érdemel.

Ezután az összetett szókat és a kötőszókat ismerteti. E két részben nem sok új és fontos dolgot találunk, mivel az összetétel — mint a legtöbb finnugor nyelvben is — nem nagyon változatos, s a kötőszó voltaképen minden ural-altaji nyelvtől idegen. Az indogermán kötőszók helyett az ural-altaji nyelvek — legfőltűnőbben a török, mongol és szamojéd nyelvek — eredetileg csupa igenévi szerkezetet használnak, sőt jobbra a finnugor nyelvek is. Ahol e nyelvekben mégis vannak kötőszók, ott a szomszéd idegen nyelvek

utánzásakép fejlődtek ki. Sőt még a magyarban is mutatják a régi, hamisítatlan állapotot az olyan kifejezések, mint: Tied leszek *koporsóm bezártáig* e h. *míg be nem zárják koporsómat*.* Azért volt annyira meglepve Misteli, mikor három-kötetes munka jelent meg a magyar köztársaságról (l. Nyr. 33:144).

A könyvnek többi tartalmáról nem ítélnék. A 351. laptól az 524.-ig terjedő részben és végül a 37 törökbetűs lapon számos vonatkozás van az arab és perzsa nyelvre. Ez a rész a két nyelvnek a török irodalmi nyelvre való hatását tárgyalja: az arab névelőt, az arab és perzsa genitivusi szerkezetet, az arab és perzsa többesszámot és szóképzést stb. stb.

Az egész munkából, pl. az olvasmányokból és számos nyelvtani jelenség tárgyalásából megismerkedünk a szókötéssel, a mondat szerkesztéssel is, de mondat t a n t nem ad a szerző. Én sajnálom ezt, mert nekem tántoríthatatlan meggyőződése, hogy rendszeres kutatással új és fontos eredményekre lehetne jutni. A török és általában az altaji mondat szerkesztés egyszerű és világos, mégis fontos különbségeket lehet találni, s az oszmántöröknek a többi törökséggel, a mongollal s tovább a finnugorsággal való összehasonlítása fontos és hálás feladat volna. Én magam nemcsak a finnugor nyelvekben, hanem a szamojéd, török, mongol, tunguz nyelvekben is sok ismeretlen és szokatlan jelenséget találtam, s az ilyen különbségek csaknem mindenütt döntők voltak egy-egy nyelv egész jellemének a fölfogására nézve.

WINKLER HENRIK.

Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása.

Irta: Fischer Izidor 1902. Budapest.

Régi nyelvünk tanulmányozása, a nyelvemlékeinkkel való foglalkozás — úgy látszik — pár év óta szünetel, nem mintha minden kérdés alapos nyelvészeti értekezésekben volna meghányva-vetve a téren, nem mintha kódexeink hang-, alak- és különösen mondat-tani szempontból már teljesen kiaknázott nyelvkincsek volnának, hanem mivel a Nyelvőr szorgalmas gyűjtése és a Simonyi vezetése alatt álló egyetemi Nyelvtani társaság a fiatalabb nyelvészeket a népnyelv megfigyelésére, nyelvjárások leírására tereli. Egymásután jelennek meg a Nyrben és Nyelvészeti Füzetek közt a nyelvjárástanulmányok,

* A régi magyar nyelvben mindenütt sok különböző igenevet találunk a kötőszó és személyes ige helyett, kevesebbet az újabb nyelvben. Vö. Kár volt őt *elkergetnem*. Enged *tudnom* nevedet. Kinec odut hotolm *ovdonia es ketnie* (Hal. besz.). Éltemet sem hagyá szenvedések nélkül *folynia*. — *Sokat látott ember* = ἀνθρωπος πολλά ἰδών. Szerettem barátom = is qui a me amator, amicus meus; hasonlóké: *igen kedveltem ember*. — Tévelygetek *nem tudvátok írást*. Jezus látá őt *siratta*, és a zsidókat *sirattok*, mikor láttunk tégedet *éhezetted*. — *Ezeket mondván* (indem er so sprach) eltávozott. *Ezt előre bocsátván* megérthetjük. *Fegyvere súlyos nem lévén*, minden fordulatot könnyen tesz = ὁπλου αὐτοῦ (οὐ) βαρέος ὄντος. . . . — Nem várom az órát, de *jöttét* sem rettegem = ihr Herankommen, wenn sie herankommt. *Szemem láttára*. Holnap *hajnal hasadtával* megtámadjuk az ellenséget = wenn die Morgenröte naht. — A ház *roskadó félben* van = ist im Begriff einzustürzen.

tisztább meg tisztább képet adva a jelen nép nyelvéről. Mondanunk se kell, mily nagybecsűek ezek a gyűjtemények nyelvtörténeti szempontból is. Hány nyelvjárásunk van, mely természetes határokkal elszigetelődve környező idegen ajkú szomszédaitól, hangalak, igeragozás, sőt mondatfűzés tekintetében is régiességet őriz! A mult nyelvjárásainak, a nyelvemlékek hovátartozóságának megállapítása csakis e tanulmányok alapján lehetséges annyira-mennyire.

Kódexeink abban az időben keletkeztek, mikor még nem volt egységes irodalmi nyelv, kiki a saját nyelvjárása szerint írt, olyan helyesírással, melyben még egy és ugyanazon hangnak sem volt állandó jegye. Hol voltak akkor még az összevissza-ékeezett, fölül meg alul megkarikázott, elül vagy hátul apró betűkkel megtoldott hangjegyek, melyek ma lehetőleg híven írják le a hangokat, s ezek átmeneteit! Nincsenek tehát jelölve bennük azok a hangtani jelenségek, melyek nyelvjárások között épen a legfőbb különbséget teszik. S ha meggondoljuk, hogy a kódexek írója és másolója két különböző nyelvjárasterülethez tartozó egyén lehetett, s a kezünkben levő másolat kétféle dialektus sajátosságait mutatja; s ha figyelembe vesszük még azt is, hogy ezek a barátok tanultságuk miatt nem voltak már egészen népi emberek, megérthetjük azt a sok nehézséget, mellyel egy kódex hangtanának és egy ma élő nyelvjárás hangalakjainak összehasonlítása jár; megérthetjük azt a nagy óvatosságot, mellyel Fischer említett munkájában kimondja, hogy az Ehrenfeld-kódexet palóc nyelvjárással írták, de nem bizonyosan nyitrai palócsággal.

Műve bevezető részében a nyelvemlékek tanulmányozásáról általában szólva Hubert Emillel bocsátkozik vitába. Hubert *A nyelvemléktan alapvonalai* c. értekezésében a nyelvemléket egyéni nyelvállapot emlékének mondja, szerinte csak azon nyelvemlék értékes, amelyben egy egyén egész nyelve tisztán és más egyén nyelvével való keveredés nélkül maradt ránk; kódexeink nem egy egyén eredeti nyelvállapotát tüntetvén fel, kevésbé értékesek. A nyelvemléktan célja az egyéni nyelvnek a nyelvemlékekben való fellelése és megvizsgálása; egy csoport egyénnek tisztán egyéni nyelvemlékeiből lehet és szabad megalkotni valamely nyelvállapot képét, azaz valamely kor köznyelvét. Teljesen elfogadjuk e nézetekkel szemben Fischer ügyes érveléseit: az egyéni nyelvet egyénivé épen a köznyelvtől — a nyelvállapottól — való kisebb-nagyobb eltérések teszik; a köznyelv megismeréséhez az egyén nyelvének nem esetleges, hanem a közszel közös vonásaira van szükség; a nyelv mint közlekedési eszköz csak közérthetőséggel érheti el célját, bizonyos tehát, hogy az egyén nyelvének törzsöke épen olyan mint a köz; s ha a köznyelvet az egyéni nyelvek összes sajátosságainak foglalataul tekintjük, megmondja-e Hubert, hány egyén nyelvére van szükség? Épen a kódexek értékesek, alkalmasak a tanulmányozásra, mert bennük több egyén közös nyelve szólal meg, minthogy másolatok, s a másoló bizonyára minden neki érthetetlen dolgot — az előző leírónak egyéni nyelv-sajátosságait — kihagyott, érthetővel pótolta, hogy akiknek a könyv készült, mindnyájan megérthessék.

Látszólag ellentmond ugyan F. ez utóbbi szavainak legrégibb bibliafordításunk másolt töredékeiben előforduló *császárlat*, *cimerlet* stb., ami kétségkívül a fordító egyéni nyelvének alkotása, tehát nem köznyelvi vagy tájszó, mégis bekerült a másolatokba. Az ilyen jelenségek egyéni voltáról azonban könnyen meggyőzhet bennünket más korabeli nyelvmélték, amint hogy e két szó régi nyelvünkben sehol, soha többé elő nem kerül.

Az Ehrenfeld-kódex helyesírásával foglalkozik ezután avégből, hogy a betűk hangértékét megállapítsa. Mennyire kétes eredményekkel járhat e munka, arra nézve elég, ha mai írásunkra hivatkozunk, mely többé-kevésbé egységes és mégis mennyi különféleséget takar. Vegyük még hozzá, hogy a legtöbb nyelvméltékben etimológiai meg kiejtés szerint való írás vegyesen előfordul. Csak a korabeli vagy az előbbi nyelvméltékekkel való összevetés által juthatunk némileg célhoz. Fischer is a Halotti Beszéd és Königsbergi Töredék segítségével állapítja meg, hogy kódexünk betűinek hangértéke sok esetben még megegyez a HB. és KT. betűinek hangértékével.

Az Ehrenfeld-kódex hangtana című fejezet foglalja magában az értekezés tulajdonképeni tárgyát; a kódex hangtanának a mai palóc nyelvjárás hangtanával való összevetését. Most, amikor a Nyr.-nek épen egyik utóbbi számában van néhány érdekesebb találkozásról szó (34:41), nem lesz felesleges, ha Fischer munkájából, mely a legelső részletes összehasonlításnak mondható, egy pár fontosabb egyezést meg is említek.

Kódexünk hangtanának tárgyalásakor F. sorra veszi a legfőbb hangtani tünetmennyeket. A jellemző sajátságok, palócvidéki hangváltozások megállapítása annál is nehezebb, mivel egy és ugyanazon szóban a kérdéses helyeken más és más hangzót találunk. Így olvasható kódexünkben: *tekelletes* 3. 28. és *tewkelletel* 72. 36; *tebet* 4. 9. és *tewbzer* 20. 15. *belczesegnek* 1. 21. és *bewlczessegew* 62. 26. stb. Az ilyen változatok teszik aztán egyik erős bizonyítékát annak, hogy az Ehrenfeld-kódex két egyén, még pedig különböző vidékről származó egyén nyelvjárási sajátságait őrizi. A túlzásba vitt *ë*-zés az egyiknek palóc volta mellett szól. A 3. személy übirtokragos alakokban előforduló *e > i* hangváltozás pedig arra is világot vet, hogy a palócság melyik vidékéről való az egyik leíró. Az *érzety* 79. 27, *ytelew zeky* 56. 28, *geryedety* 59. 5. alakok ugyanis tökéletes hasonmásai az Eger s Miskolc vidékén és a kálvinista vidékek legnagyobb részén szokásos *kertyi*, *könyvi*, *veji*, *isteni* stb. formáknak.

A ragozott alakokban sűrűn meglevő *a:o* hangváltozat is kétségtelen palóc sajátság. A *paranczolatokott* 20. 23, *magokot* 25. 34; *agyonak* 13. 13, *hyvatalosok* 10. 3 stb. teljesen megfelelnek a mai *ártonak*, *ablakokot*, *házamot* alakoknak. *U*, *ü* helyett gyakran áll *i* az Ehrenfeld-kódexben, mint a mai palócságban is: *ydwességnek* 3. 1, *bynt* 76. 10, *gylewli* 31. 16., *zyletett* 1. 28. A mássalhangzóváltozások közül az *l:ly* érdemelne figyelmet, pl. *lyanok* 34. 31, *galyadok* 15. 15. *frater* *lyyes* 7. 12, a mai palócságban is megtalálható ez a sajátság, de csak *i* előtt: *bélyi*, *cserélyik*, *remélyi*, *talyiga* stb.,

s viszont a *lyány* és *Illyés* szókban más nyelvjárások is *ly* hangot (vagy *jány*-t *j*-vel) ejtenek, s ennek etimológiai oka van.

Érdekes észrevétele van Fischernek az úgynevezett kihangzást illetőleg. A mássalhangzón vagy mássalhangzócsoporton végződő szók kiejtésekor hallatszott gyöngé *ë*-t látja az ilyenekben: Myert legottan nem *engedele* 26. 32. *yewue zewrnewseges* es *naualas ehsege* úgy hogy 29. 32—3. Mykeppen fegye meg az barátokat *kyke* czynaltak-wala oduary aztalt 40. 11—12 stb.

Az Ehrenfeld-kódex hangtanának az az alapos, bő példagyűjteménnyel gazdag ismertetése a főérdeme ennek az értekezésnek. Természetes, hogy kódexünk alaktanával kevesebbet foglalkozik, hisz a palóc nyelvjárást főképp hangtani sajátságok különítik el a többi-től. Az Ehrenfeld-kódexszel körülbelül egykorú néhány nyelvemlék tárgyalásával zárja be a szerző tartalmas dolgozatát, melynek végeredménye: »hogy az Ehrenfeld-kódexben vannak keveredések, egymással ellenkező adatok, de ezek mind a palócsághoz tartozók. A kódexnek mindkét másolója (vagy írója) palóc volt«.

Azt hisszük, a régi nyelvünkkel való foglalkozásnak ez az összehasonlító mód volna a leghelyesebb, legértékesebb iránya, kiterjesztvén ez összevetést kódexeink mondattanára is, amint hogy nyelvjárástanulmányaink manapság már bőven kiterjeszkednek a népnyelv mondatalkotására is. Ebben az irányban pedig különösen azok tudnának sikeres munkásságot kifejteni, akik, mint szerzőnk is, eddigi dolgozataikkal arra hivatottságot mutattak.

SIMAI ÖDÖN.

Könyvészet.

Szinnyei J. Magyar nyelvhasznítás (3. kiad. 3 K).

Erdélyi L. Nyelvjárásaink ügye és teendőink (40 f).

Mixich L. Földi János (Bpest, Müller K. nyomdája).

Dézsi L. Mankóczy István viselt dolgai (Ráth M. 1 K).

Pápay J. Osztják népköltési gyűjtemény. (Zichy Jenő gr. III. ázsiai utazása. V. k. — Hornyánszky.)

Pápay J. Nyelvészeti tanulmányutam az osztjások földén. — Reguly emlékezete. (Különnyomatok.)

Nyelvészeti Füzetek 18.—26. f. — Nyelvtudományi Közlemények 2. f. — Magyar Nyelv 5.—9. f.

Magyar Pedagógia. A gramatika szerepe a pedagógiában (Wesely Ödön).

Természettudományi Közlöny, máj. A csillagképek és magyar nevök (Lakits Ferenc).

Budapesti Hirlap VI. 17. Jókai és a m. néplélek (Beöthy Zsolt). — Mohács és Vidéke 44. és 45. sz. Bogáncsok nyelvünk virágos kertjében (Margitai Valér). — Magyar Nemzet VI. 9. A nyelv tisztasága, és XII. 1. Beszéd és gondolat (Rubinyi Mózes). — Komáromi Ujság IV. 27. Helyes magyarság (Székely Artur). — Pápai Lapok VIII. 27. A magyar nyelv (Beke Ödön). — Néptanítók Lapja jún. júl. aug. A m. nyelv tanítása m. tannyelvű iskolákban (hozzászólások Schön József cikkéhez).

NYELVMŰVELÉS.

Az -s és az -ű ű képző. Mikor a falusi tárcáimat rendeztem sajtó alá, azt találtam *A gyerekek* című tárcámban: »A falu minden részéből szállinkóztak a *nagytarisznyájú* fiuk, meg a *piroskendős* kisleányok«. A szemem botlott belé, nem a nyelvem. Mért -ű az egyik? mért -s a másik? Felnyitom a T. M. Nyelvtant az 569. és az 571. lapon. Ez utóbbi helyen azt mondja: -ű, ű szintén birtokos képző, s csak abban különbözik az -s-től, hogy mindig jelzős főnevekhez járul. Hát ez kétségbevonhatatlan, de azt hiszem, hogy a következő kiadásban egy kis betoldás kellene: 1. Hogy -s képzővel is vannak jelzős főnevek. 2. Hogy mikor használunk -s képzős és mikor -ű ű jelzős főneveket? Mert én, uram, azt a mondatomat nem változtattam meg. Nem tudom miért van úgy, amint írtam, de az szerintem úgy van jól. Jaj is annak az írónak, aki a nyelvtanokból mást vesz, mint megerősítést, mindazideig míg a nyelvünk törvényei teljesen megállapítva és kipróbálva nincsenek. Én hát csak a figyelmükbe ajánlom az ilyen -s képzős jelzős főneveket: *piroskendős*, »*sárgacsizmás* Miska sárban jár«, Kuruc nóta). A kendőt, csizmát akármi színnel kötöm össze, mindig -s képzős lesz, és úgylátszik a színekkel más főnevek is s-esek.*

GÁRDONYI GÉZA.

Beér. (Nyr. 31:221, 32:349.) Ma igen sokszor halljuk és olvassuk a *beér* igét ilyen értelemben: »Úgy sietett, alig bírtam beérni.« »Ráckeve előtt az automobil beérte a léggömböt.« »Olyan gyors, hogy a felhőt is beéri.« Az én nyelvérzésem tiltakozik a *beér* igének ilyen *elér, utólér vkit, nyomába ér vkinek* értelmében való használata ellen; úgy érzem, hogy ez a német *einholen* példájára készült. Igaz, hogy már vagy százestendős idegenszerűség; lehet, hogy több idős is, de régibb példájára nem bukkantam. Megvan már Sándor István Toldalékában (1803, ill. 1808): »Béérni valakit. *Assequi*. Elérni.« — Budai Ferenc Polgári Lexiconában, 2. köt. 2. l. (1805): »de a' Zúg (e' volt László lovának neve) a' Kunt be nem érhet«. — Kresznericsben (1831): »Be ér. Pertingit eo.« — CzF. is fölveszi: »Péter hat órakor indult, Pál pedig nyolczkor, s beéré amaszt tizenkét órakor.« — Az írók közül ezúttal csak Arany Jánost tudom idézni, Katalin (1850):

»Csak messze, messze ég alá,
Hol a lelket ne érje be
A kényszerítés vas keze.«

(4. rész.)

»S a ló után üldözve száll;
De lába lassu, gyors a mén,
Beérni örült gondolat
S ő mégis csak szalad, szalad.«

(11. rész.)

* Vö. *kékinges, sárgacsizmás, verestollas, zöldhajtokás*, de azonfölül *nagyszakállas, bögytyás* stb. Az összetett melléknevekről bővebben Nyr. 4:485—490. A szerk.

Toldi Szerelmében:

»Toldi nyomon úzi: ,*ott* azt be nem éred‘* (IX. én. 90).

Egy versszakkal föllebb: »Toldi elérhette volna« t. i. a szarvast. A *beér* ilyen értelemben való használatát idegenszerűségnek tartom. — Nem idegenszerű a következő értelemben és kapcsolatokban:

1. *beér valaki valahová* = (*be-érkezik* valahová: »Még nap-szállat előtt beértünk a városba.« »Menelaus hazához hogi be ere« (CsomaC. 9.).

2. *beér valami valamit*: körülér, körül bír fogni valamit; pl.: »Az öntött tengernek kerületit 30 sinor éri vala bé.« (Kár. Bibl. I. 309); — befog, beföd, betakar: »Ezen függöny beéri az egész ablakot.« »Ezen dunyha alig ér be engemet félig.« (CzF.); »Az abrosz beéri az asztalt.« (Ball. M.Ny.TSz.)

3. *beéri valaki valamivel*: megéri vele, megelégszik vele, elég neki; pl.: »Eledelünk vagyon ezzel szinte be ériűc« (Born. Préd. 391). »Egy kevés ronggyal is beérem én.« (Fal. Ének. 64.) »Beérem én a magam sorsával.« (Népdal.) »Földi ember kevéssel beéri, Vágyait ha kevesebb méri.« (Arany, Vágy.) (Vö. még Nyr. 17:409.)

4. *beér valaki valamivel valamit*: valami elég valamire, futja valamire; pl.: »Kuldulással alig érik bé szűkségeket.« (Pázm. KT. 81.) »Van két ezer arany stöbbs-is nálok készen, ha pedig a' kevés, szert többre-is téssen, a kivel utyokat béérik egészen.« (Gyöngy. Char. 329.) — Ez a legutóbbi szerkezet úgy látszik már elavult; újabb példát sem az irodalomból, sem a nép nyelvéből nem bírtam találni.

TOLNAI VILMOS.

Új germanizmus.* Mintha nem volna elég a régi! Egy osztrák politikus nézeteit közli egy ujság így: »Személyi ügyekben ily nyomás konzekvenciához vezet, melyeknek terjedelme e pillanatban át nem tekinthető.« Másutt (Tolnavármegye 1905. IV. 23.) ezt olvasom: »Megörültem... mint mindig valahányszor a véletlen összehoz emberekkel, kiket magam sohasem keresnék fel.« Nézetem szerint nem magyar beszéd az ilyen, mert ez a főmondatban nyomatékosabb kiemelést kíván. Természetes, hogy annak a nyomásnak következménye lesz (ha nem is éppen konzekvenciája), csak hogy az a politikus már eddig is többet mondott s a fordító is többet akar mondani, azt is t. i. hogy *olyan* következményei lesznek stb. Ugyanígy a másik mondatban is ki kell emelni, hogy nem minden emberrel való találkozásnak örül az író, hanem csak az *olyan* emberekkel valónak stb.

Olvastam ilyenfélét újabban többször is, s aki tudja, hogy ha egyszer valami újmódi idegenséget elkezd valaki az ujságokban, mily hamar fölkapják, szeretné, ha lehetne valamikép *principiis ob stare*. De nem lehet ám!

NÉMEDI DEZSŐ.

* Vö. Helyes magyarság 83.

A szerk.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Régiségek a népnyelvben. Számtalanszor hangoztatott igazság, hogy a nyelvjárások valóságos nyelvemlékek. Már eddig is sok érdekes régiség bukkant elő a népnyelv szókincséből: századok óta elfelejtett szók, elavult kifejezések, rég eltűnt nyelvi sajátosságok (l. pl. Nyr. 21:6). Ezeket a meglepő népnyelvi régiségeket három elavult szóval gyarapíthatom ismét, amelyekre legutóbb bukkantam: a melléknévi jelentésű *alkú*, a *forbátol* (*forbát*) és a kutyát jelentő *kamasz* szóval.

Az *alkú*-nak mai egyetlen főnévi jelentésén (handel, vertrag) kívül a régiségben ez a melléknévi értelme is volt: alkalmas, amelyet a NySz. egészen Faludiig tud kimutatni. Azóta a szó ilyen használatának irodalomban és népnyelvben nyoma vész, s annál nagyobb meglepődéssel olvastam nem rég Bertók Bélának a Nagy Szótár számára Nagydobronyból (Bereg m.) beküldött következő adatát (1905): »*alkó* a. m. alkalmas«. Az adathoz nincsen ugyan mondta idézve a nép beszédéből, de a jelentés helyes megállapítása iránt alig lehet kétségünk. A szó különben alakjára nézve is elavult, amennyiben az *alkó* ejtés (*alku* helyett) a NySz. adatai szerint a XVII. századon innen már nem fordul elő.

A másik még régebben, a XVI. század óta kiveszettnek tekinthető szó, amely a népnyelv kiaknázatlan bányájából váratlanul előbukkan, a *forbatol* ige (l. NySz.). Tömlő Lajosnak a Nagy Szótár számára 1900-ban beküldött tájszavai közt ugyanis ezeket találjuk: *forbátul*: visszafizet; *forbát*: kölcsön (Szekszárd, Tolna m.).

A *forbát* főnév újabb elvonás lehet a régiségben is meglevő *forbatol* vagy inkább *forbátol* (dunántúliasan *forbátul*) igéből. (Vö. Simonyi: A magyar nyelv, 2. kiad. 385.)

A *kamasz* szót ma csupán ifjúról, legényről mondjuk bizonyos megvető árnyalattal, pedig ezt a jelentést csak Gyöngyösi óta lehet kimutatni. A szót eredetibb, de ma már elavult értelme szerint állatra, különösen kutyára alkalmazták, s íme csak a napokban találok e régi jelentésével Szemere György népies zamatú tárcájában (Budap. Hirlap 1905 nov. 24-i sz.): »A kutyák hangos *bujujjuval* üzenték meg egymásnak, hogy idegen ember jár a faluban és a merre csak elléptetett András, fogcsikorgatva, kaffogva rontottak neki a *kamaszok*«. A rajzíró bizonyára a népnyelvből vette a *kamasz*-nak ilyen értelmét.

Mind a három elavult szóra fölhívjuk a népnyelv ismerőinek figyelmét.

ZOLNAI GYULA.

A *német* népnév* eredetét kifogástalanul megmagyarázni rendkívül nehéz dolog. Biztos dolog, hogy a m. szó a szláv nyelvek *němъcъ* szavából való (vö. Miklosich, Slav. El., Nyr. 11:360, Ásbóth, Archiv 22:463), amely minden szláv nyelvben »germanus, teutonicus, deutsch« jelentésű. S ép azért, mert minden szláv nyelvben ugyanazt

* Válaszul egy beküldött kérdésre.

jelenti, feltehető, hogy a szlávok mai lakóhelyeik előtti közös hazájában az ős szláv nyelvben is megvolt ez a szó. Rendkívül nehéz dolog azonban megmagyarázni, miért van a m. német-ben *t* hang a szláv *c*-vel szemben, (régibb m. alakja *némöt*, írva *nemut* OklSz., feltehető legrégibb alak **nēmit*; alakváltozat *nīmet* Murmellius). — A szláv *němьcь* sem könnyen fejthető meg; eredetéről két nézet van: α) A Rajna mentén Speier és Basel közt Krisztus születése ideje körül lakott egy germán törzs, melyet a kelták *nēmetes*-nek neveztek (többes számi nom.; egyes nom. *nēmes*, vö. Hölder, Altcelt. Sprachsch.). E névből kétféleképp magyarázható a szláv *němьcь*: 1. A szlávok az előttük érthetetlen *nemetes* szóból népetimológiával *němьcь*-et csináltak a szláv *němъ* (= néma) + szláv *-ьcь* kicsinyítő képző segítségével; 2. A germán törzsnek kelta neve esetleg el lehetett terjedve más, a szlávokkal érintkező germánok nyelvében. E germánok, illetve németek nyelvében a *nemetes*-ből hangmozdítással **nemetz* lehetett. S ez a szláv *němьcь*. Hogy a germánoktól a szlávok még az egységes őshazában kölcsönöztek, arra bizonyíték a szláv nyelvek germán jövevényszavain kívül (pl. *kōnezt*, *penezt* stb.) az, hogy a közös eredetre visszavezethető szláv népnévek közt is van germán eredetű. Tudvalevő, hogy a germánok a kelta *Volcae* törzs nevével jelölték az összes keltákat, később pedig a kelták helyén lakó latin nyelvű népeket. Ez a név a germán *walh*, amelyben a *k > h* hangmozdítás történt (vö. ma *Welschland*: Olaszország, *welsch*: olasz, francia s általában román nyelvű). A szlávok **volchъ* szava (vö. lengy. *vloch*, cs. t., szorb, szlov., kaj-horv. *vlach*, *vlah*, »olasz«; szerb, horv., bolg. *vlah*, *vlach*, or. *volochъ* »oláh«) a *ch* alapján germán kölcsönvétel. A *nemetes*: **nemetz > němьcь* tehát lehetséges átvétel volna.

β) Vannak tudósok, akik a szláv *němьcь*-et a szláv *němъ* (: néma) szó *-ьcь* kicsinyítő képzővel alkotott alakjának tartják, s arra hivatkoznak, hogy a *němъ* (: néma) szónak régi emlékekben 'alius linguae' jelentése is van (vö. Mikl. Lex. p. és Sreznevskij). Ezek szerint a szlávok közös neve *slověninъ* a *slovo* (szó, beszéd)-ből ered, s érthető beszédű-t jelent (vö. hasonló eset *magyaráz*, *magyarán* megmondani), s ellentéte *němьcь* érthetetlen beszédű, idegen; vö. gg. *βάρβαρος*. Mi e két magyarázat bírálatába nem bocsátkozunk; ki kellett azonban emelnünk, hogy magának a szláv *němьcь*-nek az eredete is homályos. A mi nézetünk különben az, s ezt más alkalommal bővebben bizonyítjuk, hogy a szláv *němьcь* a *nemetes* törzsnévből ered, s a magyar *német* is ide tartozik, bár *t*-jét kielégítően nem tudjuk megmagyarázni.

MELICH JÁNOS.

Arany János csihése. Arany Toldijának legtöbb olvasója ehhez a szóhoz — ha az iskolai magyarázatból meg nem tanulta vagy szótárból ki nem keresi — csak nagyon homályos képzetet fűzhet. A szótárak megmondják a jelentését: kin minden ember kifog, kiből mindenki csúfot úz (Ball. 1873), der die Zielscheibe für jedermanns Spott ist (Ball. 1872) stb. Toldi Miklós azt mondja bátyjának: Béresek között is től cudar csihésnek (2:10). Arany János ezen-

kívül még többször is alkalmazta ezt a szót: Nincs nevem, ... elvették, csihéssé, cudarrá, átok alá tették (mondja Toldinak a hontalan Szeredai, TSz. 9:54). Avvagy hát csihések leszünk itten már mi? Az igaz magyarnak tilos idejárni? (kérdi Toldi Lajos királytól a TSz. első kidolgozásában. l. MKönyvszemle 1905. 230). A sás-kának csak a csihéssét verte erre a szél, a főcsapat a Körösvölgyén vonult el (Hátr. Iratai 3:107). Jókainál is többször olvassuk: Az igazi csihést cimborái körömszakadtig védelmezik (Kis királyok 1:19). Csokonai gúnyhőskölteménye e nevet [Dorottya] oly csihéssé tette (Eppur si muove, nemz. kiad. 43:244). — A népnyelvből két helyről, Hódmezővásárhelyről és Szatmár megyéből, ismeri a MTsz.* (Nyrbeli közlések alapján), még pedig ,félénk, ijedős, nyavalyatörős' jelentéssel. — De már 1816-ban említi Sipos az Ó és új magyarban ezt a szólást: *tsihéssé tenni*, s megrója mint durva kifejezést. — (Kassai Szókönyvében 5:184 »*tsihés* ember, Bihar v-ben, tsin tévő gonosz: homo maleficus«, nyilván *csihés* akart lenni, de hibás magyarázattal.) — Ismerünk továbbá két eltérő alakot. Az egyik Csokonainál fordul elő: »Más az hibában torkig ül, mégis darál felőlem; bár engem a jámbor becsül, *csijést* teszen belőlem« (Kifakadás; Magyar remekírók 8:165). A másikat Szemere Pál említi; azt mondja, Somogyban béresnek mondják: te csak olyan *csihás* vagy (Szvorényi kiadta Munkái 2. k.).

A *csihés*nek eredetére rávezet ez a debreceni tájszó: »egy *csihe* szína: kis szekér széna« (Nyr. 7:137 és NyF. 26:27).** Evvel azonosak a következő tájszók: *csijje* (Győr m.), *csille* (»egy *csille* széna« Fertő mell.): kis fa-, szalma-, széna-szállítmány MTsz., továbbá »*csille*: kis négykerekű szekér ... a bányában« (Pallas Lex.), bányában szénhordásra való ládakocsi (Erdővidék, MTsz.), *csellye*: parasztszekér (Gömör m. Tsz.), és végre: *csille*: ratis, floss, kahn, barke NySz., *csölle*: hajócska (Csallóköz, MTsz.) < ném. *zille*, *zülle*: leichtes und geringes fahrzeug auf den Flüssen (vö. Petz G. Nyr. 27:243. és Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnw.). A németből csak a ,csónak, tutaj' jelentését emlegetik; úgy látszik hát, csak a magyarban vitték át a szót a kis kocsi, taliga-félékre. — A régibb *csijje*, *csije* úgy viszonylik a mai *csihéhez*, mint a (csalán) *csilyán*, *csiján* alakhoz a székely *csihán*, mint *siet*, *sijethoz* a palóc *sihet*, mint *fejér*hez a *fehér* stb. — Már most: csijésnek, csihésnek eleinte azt az alsóbbrendű bérest mondhatták, aki csak az apróbb takarmányos szekerekkel bánt, s úgy vált aztán idővel becsmérő szóvá.

VESZPRÉMI BÓDOG.

* A harmadik adat, az előbb idézett jelentéssel, félreértés; az a Nyrben (17:418) nem népnyelvi adat, hanem világosan csak Arany Toldijából való idézet.

** Osváth Pál úr is közölte velünk mint debreceni szót. — Szemere Pál 2:219 szabolcsi tájszók közt említi, még pedig így: »*csihe*: nagy boglya«. Ez vagy félreértésen alapszik, vagy metonímia útján fejlődött jelentés. (Szemere munkáiban sok becses tájszóközlés van; kár, hogy az új MTsz. nem használta föl.)
A szerk.

Vörösmartynak egy hasonlata. A legutóbbi időben vitára adott alkalmat Vörösmartynak következő hasonlata, mely a Cserhalmnak legelején fordul elő:

8. Árpádnak honját Salamonnal sok baj emészté,
Az meg nem rendült, romlatlan férfi erőben
10. Állván hőseivel: főkép a társas egyesség
Napjaiban temetője lön ellenségi hadának.
 { Oly vala, mint a két végcsúcsos földközi szálkő,
 { Mely keleten s nyugaton kitekint az egekre, s midőn itt
 { Nap veri, ott éjnek rémfátyola leplezi ormát:
15. Elfáradva leül a villám mély közepében,
Nem rengetheti meg, nagyságán nem mehet által.
- Ügy Árpád honját veszedelmek mennykői csapván
18. { Nem rendíthették, közepén túl nem hata mérgök.

Cserhalmot Vörösmartynak egy barátja, Tretter németre fordította le, ez a fordítás 1828-ban jelent meg a Toldy-féle Handbuch der ungrischen Poesie második kötetében. Mivel Tretter és Vörösmarty közeli viszonya feljogosít bennünket arra a feltevésre, hogy a költő bizonyos befolyással volt a fordítóra s nehezebben megérthető helyeken útmutatást adott neki, az összehasonlítás megejthetése végett álljon itt a fordítás is:

Árpád's Land traf viele Gefahr bei Salamon's Herrschaft,
Doch es erbehte nicht, in unverdorbener Mannskraft
Stehend mit Helden; zumeist in den Tagen innerer Eintracht
Ward es stets Grabstätte der zahllos feindlichen Heerschaar.
Gleichend dem Fels, der die Erde durchwuchs mit doppeltem Gipfel,
Der zum Himmel im Ost' und im Weste zum Himmel emporschaut,
Strahlt ihm der Tag hier, hüllet sein Haupt dort schauriger Nachtflo;
Ihm in die Mitte so tief gesenkt, ruht müde der Blitz aus,
Ihn erschüttert er nicht, durch seine Grösse nicht dringt er:
So nicht konnten das Land Árpád's erschüttern Gefahren
Donnernden Schlags, nicht langt durch die Mitte hinüber ihr Wüthen.

A hasonlatban három részt különböztethetünk meg: az első rész tartalmazza azt, amihez hasonlítunk valamit, a második rész a hasonlító szócska, a harmadik rész az, amit valamihez hasonlítunk. Az, amit Vörösmarty e hasonlattal meg akart világítani, az a hon állapota (17—18. sor); nemcsak a Salamon idejébeli állapota, hanem amelyet egész története felmutat. Ezt bizonyítja a 3—4. és 10—11. sor, ahol a honról általánosságban beszél.

A haza sorsát mihez hasonlítja a költő? Ennek a szálkőnek, a hasonlítottnak tulajdonságait festi a 12—16. sorban. Ez a szálkő egy egységes szál kő, erre mutat a német fordítás kifejezése is: »dem Fels«. És milyen ez a szálkő? »Két végcsúcsos«, a végén egy-egy csúccsal bír, »mit doppeltem Gipfel« mondja a fordítás. Hogy lehetséges, hogy

»... midőn itt
Nap veri, ott éjnek rémfátyola leplezi ormát«?

Máskép nem, mintha föl vesszük, hogy az előbbi sor

»Mely keleten s nyugaton kitekint az egekre«

nem az egész szálkőre, hanem annak egy-egy csúcsára vonatkozik, mert csak úgy van földrajzilag értelme. Eme feltevésünket megerősíti a fordítás:

»Der zum Himmel im Ost' und im Weste zum Himmel emporschaut«.

Hogy az egyik hely napsütötte legyen, míg ugyanazon időben a másik éjborította, szükséges, hogy a két helynek egymástól való távolsága a 90—180 fok között ingadozzon. A »nap veri«, az »éjnek rémfátyola« kifejezések azonban oly nyomatékosak és erősek, hogy a két helyet körülbelül ellenlábasnak kell felvennünk. Nem teljesen, csak körülbelül. És ez a két egymástól rengeteg távolságban lévő végszűcs *e g y s é g e s*, mert *földközi*, a föld belsején általmenő úton kapcsolatban van egymással. Hogy Vörösmarty itt a *földközi*-t milyen értelemben használta, arra ismét a német fordítás enged következtetni:

»der die Erde durchwuchs«

Vörösmarty a maga páratlan, sokszor féktelen fantáziájával itt hatalmas képet akart adni. Egy óriási szálkő, melynek egyik végcsúcsa messze keleten, másika messze nyugaton van, melynek egyikét nap veri, a másikra a setétség rémfátyola borul, s ha egyikbe beleüt a villám, az nem hat keresztül azon a föld belsejében való összekötő úton a másikra is, mert

»Elfáradva leül a villám mély közepében,
Nem rendítheti meg, n a g y s á g á n n e m m e h e t á l t a l.«

Hogy Vörösmarty az Eurásiai hegrendszerre gondolt volna, arról szó sem lehet; az egésznek reális alapja nincsen, hanem pusztá képzelet szüleménye.

Most következik a harmadik rész: mennyire hasonlít Magyarország sorsa ehhez a szálkőhöz. Ezt a harmadik részt Vörösmarty nem dolgozza ki teljesen; nem hasonlítja ezt az állapotot minden részben a hasonlítottnak felhozott minden egyes jellemző sajátosságához. Hiányzik, hogy Magyarországnak egyik része keleten, a másik nyugaton néz ki az égre, hogy mikor a nyugati részt nap veri, azaz boldogságban, nyugalomban, békében és jólétben él, addig a keleti részt az éjnek rémfátyola borítja, azaz boldogtalanságban, szerencsétlenségben, bajban, nyomorban van, háború pusztítja, és viszont; ez a váltakozása a keleti s nyugati Magyarország sorsának a magyar nemzet történetéből egészen világosan kitetszik. Csak ott kezdi meg az összehasonlítást, hogy Árpád honját is »veszedelmek mennykövi csapván«, sohasem rendült meg, mert

»közepén túl nem hata mérgök«;

csak mindig egy része szenvedett, míg a másik része nyugalomban élve fenntartá a maga államiságát, nemzetiségét, nagyságát.

A hasonlatnak esztétikai értékéről nem kívánok szólni.

IFJ. FRANZ JÁNOS.

Járgány. Mikor ezt a szót jó néhány évvel ezelőtt egy gépgyár árjegyzékében először megpillantottam, váltig azon törtem a fejem, hogy a *gór-ugrány* vagy a *barázda-billegény* szolgált-e min- tául megalkotásában. Azt hiszem, mások is így jártak vele. A magyar nyelv képzéstanában jártas művelt író csak tétovázva veszi tolla hegyére, a technikával foglalkozók pedig szentül meg vannak győződve, hogy itt a magyar *jár* igének valami szerencsés leleményű származékával van dolguk. Czuczor-Fogarasiék csakugyan *jár-og-ány*-nak magyarázzák és ugyanily módon értelmezik a *járgányos*, *járgányoz*, *járgányozás* alakokat is. — Ha azonban tudjuk, hogy a *járgány* nem egyéb, mint »*fekmentesen* [vagyis vízszintesen] *elhelyezett henger, milyen a hajókon levő gugora, mellyel a levetett horgonyt föltekерik*» (CzF.), s hogy a hajógugorának az olasz tengerészek nyelvén *argano* a neve, könnyen rájövünk, hogy a magyar *járgány* alak (*járgányos kút*, *kútvedret járgányozni* CzF.) nem neologizmus, hanem egyszerűen átvétel az olaszból. Csak az a kérdés, hogy a kezdő *j* magyar járulék-e, vagy hogy már az olaszból is evvel a járulékmássalhangzóval kaptuk-e a szót. Erre nézve Traina, *Nuovo Dizionario Siciliano-Italiano*-jában érdekes példákat találunk: az ol. *aquila* a sziciliai nyelvjárásban *jacula* és *jecula*; az ol. *alto* magas a szic.-ban *jautu*; az ol. *erba* fű a szic.-ban *jerva*. Az olasz *argano* tehát sziciliai hajósok ajkán *járgano*-nak hangzik.* A szóvégi *o*-t az olasz oly röviden ejti, hogy a magyar fülre nézve, mely szóvégző rövid *o*-t különben sem ismer, ez a hang nagyon gyakran teljesen elenyészik; vö. *porcsin* ciklámen: ol. *porcino*; *szerecsen*: ol. *saraceno*; *kapitány*: ol. *capitano*; *gvárdián*: ol. *guardiano*; *bakacsin*: ol. *boccaccino*. A magy. *járgány* tehát = ol. *argano* a gör. ἐργάτης 'munka' vagy ἐργάνη 'fölvonó-gép' származéka (l. Diez és Zambaldi).

KÖRÖSI SÁNDOR.

A -ság ség képzőről. Horger Antal (Nyr. 34:374) kételkedik azon, hogy az *erössen sötétség vót* féle szerkezetek alakvegyülés útján jöttek létre (*nagyon sötét vót* $\times$ *nagy sötétség vót*). Kétségének eloszlatására annak a magyarázatát kéri, vajjon »miért történt ez az állítólagos szerkezet-vegyülés kizárólagosan akkor, ha a mondatban -ság ség végű főnév van«. Készségesen szolgálok a magyarázattal. Kétségtelen, hogy az ilyen szerkezetvegyülés csak -ság ség képzős szókkal fordul elő. (Magam egy példát sem tudok más képzős alakra; ha van, az is csak kontamináció.) E tüneménynek azonban megvan az egyszerű oka. A Horger idézte példákból is kiviláglik, hogy a -ség képző elhagyásával a puszta mondat értelme nem változik; íme: *nincs bűdösség* = *nincs bűdös*; — *sötét(ség) vót*, *csendes(ség) van*, *sík(ság) van*. Ilyen kis mondatpárokat egymás mellé állítva látjuk, hogy teljesen azonos jelentést fejeznek ki csekély alaki eltérés mellett.

* De mihozzánk déliszláv közvetítéssel jött. A horvátban már *argan* mellett *jargan* is van (l. a horvát akadémia nagy szótárát). A déliszláv nyelvekben is gyakran fejlődött ilyen szókezdő *j* hang *a* előtt, pl. horv. *jarbol* = olasz *albero*, horv. *jarak*, szlov. *jarik* árok, szlov. *janež* ánizs.

A kettőt felváltva használjuk, s azért nagyon érthető, hogy a nép az azonos jelentésű tagok járulékát összekeveri. Így kerülhet a *-ség*-képzős főnév jelzőjének helyébe a melléknév határozója (*erős* sötétség vót $\times$ *erősen* sötét vót = *erőssen* sötétség vót). Más képző elhagyásával ilyen azonos értelmű mondatpárok nem jönnek létre; ezért történt ez a *valóságos* szerkezetvegyülés kizárólag csakis akkor, ha a mondatban *-ság ség* végű főnév van.

(Budapest 1905. IX. 20.)

SZIGETI ERNŐ.

Isten számába. Benedek Elek értesít, hogy az »*Elhagyták az isten számjára*« kifejezés két magyarázata közül a második elegendő (vö. Nyr. 34:418). Értesülése szerint az egész Székelyföldön el van terjedve e jelentéssel ez a kifejezés. Valóban a MTsz. szerint is mondják a Székelyföldön s a Balaton vidékén: *Isten számába*, s jelentése ott is: »csak az isten gondviselésére bízva«. Megjegyzem még, hogy első »magyarázatom« »az isten számítására« inkább a kifejezésnek megfelelő köznyelvi alak, szószerinti fordítás, mint magyarázat.

RUBINYI MÓZES.

Mijesó (Nyr. 34:478). A *mijesó* nem hiányzik az új MTsz.-ból, csak hogy a *műves* szó összetételei közé került, mert a Nyr. 9. kötetében két közleményben *mies-só*-nak van írva (9:34, 42), sőt úgy is van magyarázva, hogy »apróra tört (mívelt) só«; de ez nyilván csak okoskodás. Ugyanaz a közlő, aki a 34. lapon *mies* sónak mondta, uo. a 175. lapon *méésónak* mondja, egy s-sel (az *ée* hibás írás v. nyomtatás lehet *ée* vagy *ie* helyett).

Q.

Halat, meghalaszt (l. 99. és 214. l.). A *halat* ige az OklSz. szerint már egy 1326-ból és 1335-ből fennmaradt oklevélben megvan: Vsque metas *Emburhalotou*, a másik példányban *Emberhalatou*, vagyis az illető határnak egy vidékét *Emberhalatónak* nevezték. — Vö. még: Ha az író hősét egész életén végig kísérte volna, alig *halatta* volna meg természetes halállal (Dézsi L. Mánkóczi 6). A hő egyhangú hatása a növényt forma szerint *elhalasztja*, a gyümölcsöt pedig elszáritja, elsemmisíti (M. Orv. és Term. XXX. vándorgyűl. munkálatai 580).

A SZERKESZTŐSÉG.

Ízszó. Nyr. 34:101 közöltem egy adatot az artikulusz magyar fordításaihoz. Hunfalvynak e szóhoz fűzött magyarázatából — melyre csak később figyelmeztettek — az tűnik ki, hogy Hunfalvy is — miként Aristoteles — az artikulusz, *ízszó* alatt nem a mai értelemben vett artikulust, névelőt értette, hanem olyan szót, amely a főnév előtt áll: ἀμφί, περί. De mégis csak az artikulusz fordítása az.

TELEKY ISTVÁN.

EGYVELEG.

Felhívás hazánk honleányaihoz!* Kell, hogy minden hazáját szerető honleány egy ereklyét őrizzen szívében, bűvös tükör ez, melyben a mult, jelen képei váltakoznak s hosszú véstetjes legendák közt olykor egy feledhetetlen mély, egy-egy rokonszenves dal zendüljön füleinkbe, — mondhatnánk lelkünkbe; és e nevek, e dalok mindig ifjú örököldék; hozhatnak örömet, hozhatnak bánatot. E szent ereklye neve a hazaszeretet. Adja az ég, hogy a magyar nők ezt megőrizték szívében! Mert míg mi mindnyájan éltetjük tettel és óhajjal Vesta-lángját keblünkben, addig nincsen veszve semmi, mert amit a jelen megtagadott tőlünk, egy szebb jövő meghozhatja azt. Ha valamikor, úgy ma lobogjon magasra e szent ereklye lángja a magyar honleányok lelkében és szívében, forró imájukat vive a mindenhatóhoz, esdve tőle áldását nehéz, elszánt küzdelmünkhöz, melyet nemzeti önérzetünk parancsszavára alkotmányunk védelme, szabadságunk és függetlenségünk kivívása érdekében folytatunk. Azt hiszem, visszhangra találанд ama óhajom és kérésem, hogy annak a férfinak Nagykárolyban fölállítandó szobrához, aki egész életét egyes-egyedül hazájának szentelte, aki nemzeti szent eszményéért, nemzete függetlenségéért és szabadságáért küzdött, harcolt, munkálkodott, akinek a magyar nemzet első sorban köszönheti alkotmányát, boldogult Kossuth Lajos szobrára némi áldozatot hoznak az adományok gyűjtésének kezükbe vétele által.

(B. H. XI. 23.)

KÁROLYI ISTVÁN GRÓF

Egyetemi előadások és gyakorlatok a magyar nyelv s nyelvtudomány köréből az 1905—6. isk. év 1. felében.

Budapest. Tudomány-egyetem. Simonyi Zsigmond dr. ny. r. tanár: Mondattan. (A határozók és a szórend.) Hetenkint 3 óra. Régi nyelvmlékek magyarázata. Hetenkint 2 óra. Nyelvtani társaság (gyakorlatok, haladóknak.) Hetenkint 2 óra. — Szinnyei József dr. ny. r. tanár: Összehasonlító magyar nyelvtan. Hetenkint 2 óra. — Zolnai Gyula dr. m. tanár: Magyar szóragozás. Hetenkint 2 óra. A magyar népnyelv és nyelvjárásai. Hetenkint 1 óra. — Melich János dr. m. tanár: A magyar személy- és helynevek. (Onomastikon). Hetenkint 1 óra. — Négyesy László dr. m. tanár: Magyar verstan. Hetenkint 2 óra.

Kolozsvár. Ferenc József tudomány-egyetem. Csengeri János dr. ny. r. tanár mint helyettes: Magyar Mondattan. Hetenkint 3 óra.

Zágráb. Ferenc József tudomány-egyetem. Greksa Kázmér dr. ny. rk. tanár: Magyar nyelvtan és stilisztika. Hetenkint 2 óra. Gyakorlatok. Hetenkint 3 óra. A magyar irodalom története, kiterjeszkedve horvát filológiai kérdésekre. Hetenkint 1 óra. — Bojničič Iván dr. lektor: Magyar nyelvtan kezdők számára. Hetenkint 3 óra.

* E nemescélú hazafias fölhívás lelkesítő hatását nem akarjuk bíráló megjegyzésekkel gyöngíteni.

Prága. Cseh Károly Ferdinánd tudomány-egyetem. Brábek Ferenc lektor: Magyar nyelvtan egybekötve gyakorlati oktatással. Hetenkint 2 óra. Ázsiai tudományos utazások Kőrösi Csoma Sándortól Zichy Jenő grófnak a finnugor nyelvtudomány céljaira rendezett utazásáig. Hetenkint 1 óra. — Cseh műegyetem. Ua.: Magyar nyelv Hetenkint 2 óra.

Párizs. Tudomány-egyetem. Kont Ignác dr. m. tanár: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 1 óra. Berczik Árpád: Himfy dalai c. vígjátékának fordítása és magyarázata (magyarok és haladó franciák számára). Hetenkint 1 óra. Petőfi élete és művei. Hetenkint 1 óra.

Helsingfors. Sándor tudomány-egyetem. Paasonen Henrik ny. r. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 2 óra. Jalava (Almberg) Antal rk. lektor: Magyar nyelv. Hetenkint 2 óra.

Összeállította: BARANYAI ZOLTÁN.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Kalotaszegi levél.

Szól a hívogató.

Körösfő 1901. VI. 17.

Özv. Mihály Györgyné Kati néni férhez adya Ilona leányát körösfői birtokos Pál Jánosnak. A lakadalom alkalmatlanságra jó szívvel látjuk Kegyelmekett e hó 22-én délután 3 órakor. Szívesen fogadjuk egy pohár borra, egy darab kalácsra, egy tál ételre, egy pár táncra és mire az isten ő szent Felsége megsegíti. Meg ne is vessék az ő kelme szíves hívását hanem eljöjjenek.

Kezeit csókolom

ÖZV. MIHÁLY GYÖRGYNÉ.

Tájszók a Tudományos Gyűjteményből.

II.

A Tudományos Gyűjtemény 1833—1839. évfolyamaiból.

1. *Oláh János. Balatonmelléki tudósítások barátságos levelekben.* Tud. Gyűjt. 1834. III: 94—96.

patári: parti fecske.

latván vigan (vö. *pinceszer-ez*

pinceszerzés:... Komámasszonyék

MTsz.).

összesúgnak... elkezdik a lakozást a szélső pincénél, onnan tovább mennek, mindenütt mu-

csiszlér: tislér, asztalos.

gobolyics: glóbis (vö. *golyóbis*

MTsz.).

2. *Szeder Fábián. A palócokról.* Tud. Gyűjt. 1835. 2. k. 3—41. l.

bringat: (hangutánzó).

csembő: cafrang a lószerszámon, kostökön.

ármányos: különös mesterséggel teljes p. o. ember.

fojtóka: fekete bársony nyak-

szorító, nyakékesség a fejér-
nemnél.
gező: egér, pocik.
koboz: tép, szaggat.
kocs: fattyúhajtás a dohányon.
kocsozni: a dohányt fattyúhaj-
tásaitól megtisztítani.
kupikék: látatlan színű.

lévó: fatölcsér.
lévóka: kis fatölcsér
puska: persely. Isten puskája
templombeli persely.
sávoly: cifraság a szövésben.
serha: gyepmester, bencli.
toplyó: tapló.
útyika: útacska.

3. Plánder Ferenc. Göcsejnek esmérete. 1838. VI. k.

bölöc: szalmazsák.
ki-csúaszt: fát, vagy palántát
gyökerével kiszakaszt [vö. su-
vaszt, kicsovaszt MTsz.]
döbölög: lelkiismeret furdalása
miatt belsőképen fél (vö. döbög,
dobog).
fel-gyarpapul: meggazdagodik.
göbecs: svábbogár.
indároz: az indulásra készül.
kérenkezik: kéredzkedik.

ki-landúl: kicsap (a láng a kemen-
céből). [culum).*
látványság: nézni való (specta-
mendőzni: lassan mendegélni.
tillad: nehezül. Tillad a mellem.
timál, a szórt ledörgöli (pl. a hám
a ló oldaláról).
ütemény: ültetvény (33. l.).
vádolog: lelkiismerettől vádol-
tatik.
vihárkodik: ujjat húz, szeleskedik.

4. Horváth Zsigmond. A Balaton-melléki tájszótár kivonata. Tud. Gyűjt. 1839. XII. k. 3—61. l.

hán: igenis.
gombolyító: csüllő.
paci: csikó.
vackos: zömök, köpcös.
gyesztet: üget.
banya: belga, lampértos, hibás
nyelvű, dadogó, nehezen halló.
bicske: csizmadiák bőrmetélő kése.
bicsaklik: megbotlik.
boncol: összekuszál.
borona-pince: összerótt hasítvá-
nyokból épített fal.
buckó: forrás, fának kiforradása.
csalamár: hamiskás, ravasz, má-
sokat furcsán rászedni tudó
ember.
csévés: az a vizes kád, melyen a
kazánnak csévéje keresztül-
megy. [peszkedik.
csümmelkedik: kapaszkodik, csi-
csóddik: eloldik, pl. a zsák szája,
ha rosszúl van bekötve.

csukó: zár.
csűrben hagy: valakit felcsúfol,
cserben hagy.
dabronc: testnek tüzes kihányása
[vö. dobroc MTsz].
döglött szín: megfakult szín.
dörment: érthetetlen szót dara-
bos hangon ejt, mormol.
ellenző: 1. kettős leffentyő a
magyar nadrág elején; 2. kívül-
ről az ajtóra szegezett vas-
pajzs.
fitorít: csizmát félrenyom.
fürgete: első löcs helyett oldalt
tartó fa.
gelva: gomba neme, mely levágott
s rothadni kezdő fákon terem
[vö. golyva — MTsz.].
gyámítás: ápolás, támogatás, gyá-
molgatás.
gyuha: rúd szárnyait a koci alatt
gyámolító fa.

hasló: hágsó a parasztkocsin, hogy a szekérbe könnyebben be lehessen lépni.

hóp: sapkának, fejkötőnek, vagy laptának eresztvénye; a hordó fenekének egyik darabja.

hükköltet: ökröt faroltat.

kácsi: kenyér (gyermeknyelv)

kitoló-kása: búcsú-vendégség, melyet olyankor szoktak adni, midőn valaki máshová készül lakását venni.

kotag: kotkodácsol.

közköppü: (kerítő asszony).

kukulló: pálinkafőző kunyhó.

macsek: mécs (Kemenesalja).

mócérka: fonók játéka, melyben az összegyűrt kendercsomót meggyújtják, feldobják és az égésből jósolgatnak egymásnak. Ilyenkor mondják: »mócmóc, mócérka.«

nádlás: nádvétel, nádszedés.

nyír-víz: a megvagdalt nyírfából kiszivárgó nedv, melyet italul is használnak.

nyomaszt: hajszolt személyt vagy állatot elfog.

pagony: vágás, erdőnevelés végett bekerített tilos.

pinka: akonadugasz.

pockot vesz: pockároz, erőt vesz, packázik.

puruty: poronty.

ragalyja: zomogyalyja, padlason a koszorúfák melléke (Kemenesalja).

el-rándul: hirtelen elutazik.

sáptó: hálálkodva panaszkodik; kucorgó.

séfő: fejő kanna, sajtár.

sujtál: horgászik, horoggal halászik.

stibli: lisztes hordó.

szuszoga: orrából beszélő ember.

tobzás: gyékényből, vagy fából a hordó hézagjának kitoldása.

torec: bizonyos kínzó szer.

totyoga: lassú, ügyefogyott.

neki-tűrődik: neki gyürkőzik.

tuszli: téli vadászkesztyű.

tüs-haj: vastag gyökerű hajsza, mely a kosznak szokott előljáró postája lenni.

ülledik: fáradság után kipihen magát, rendbe jön.

ükölödés: büfögés. [vész.

össze-vicsorodik: összekap, össze-

zsémbelyődő: gyengélkedő, aki fennjár ugyan, de semmi kedve sincs.

SAGULY JÓZSEF.

IZENETEK.

R. V. Azt kérdi, helyes szó-e a *marakvás*, melyet semmiféle szótárunkban nem találni s melyet az imént alkalmazott Koboz az ő Krónikájában (»Rontó *marakvás* nem nemzeti kincs,« Az Ujság 1905. nov. 26). A helyes alak, úgy véli csakis a *marakodás*. — Igaz, hogy ez felel meg a *marakodik* igének, ámde viszont a *marakvás* a *marakszik* igének szabályos származéka, mint pl. *fekvés* és *cselekvés* a *fekszik* és *cselekszik* igéből. *Marakszik*, igaz, hogy szótárakban mint külön szó nincs még följegyezve, említést se tudunk régiekben, mint CzF.-ét 1862-ben az *-akoszik* cikkben s a magunkét Nyr. 1878. 7:484 (Gondán J. Felicián értesít, hogy Székesfehérváron is mondják), de a *-kodik* és *-kozik*-féle igéknek efféle párjuk több is keletkezett az újabb nyelvben: *menekedik* helyett *menekszik* (szótárakban is már száz év óta, hozzávaló a *menekvés*, és hozzátartozik pl. Kazinczynál ez az alak: Csak te *menekhessél* meg..., Munkái 6:275; vö. *fekhetik* stb.).

tolakodik helyett *tolakszik* (Madách: Emb. trag. 7. szín, így Nógrád m. stb. szótárban még nincs), *mosakodik* h. *mosakszik* (Arad stb., szótárban nincs), *emlékezik* h. *emlékszik* (szótárban először csak 1899. Sim B. *erinnern* alatt), *gyülekezik* h. *gyülekszik* (szótárban először ugyanott): *csodákszik* és *talákszik* (Örség Nyr. 7:373); Székesfehérváron azt is mondják: *hagyakszik*, *nyirekszik*, *irakszik*, *ölékszik* (Gondán J. F. ért.). Egyébiránt a többi *cselekszik*, *gyanakszik*-féle igealak s a *cselekvés*, *törekvés*-féle névszóalak se látszik valami ősréginek: a *cselekeszik*, *gyanakszom*-félék kódexeinkben még nem kerülnek elő, csak 1600 táján tünedeznek föl, *cselekvés* csak a 18. században, *törekvés* és *menekvés* csak a 19.-ben (Vö. a *veszekszik* igéből: »A szidalmak és csúfnevek melyeket *veszekvői* egymásnak osztogatnak, pl. Falstaff és pajtásai« Greguss: Shak. 339.) — Ezekről a szóalakokról bővebben Budenz Ugor Alaktan 105 és TMNy. 268—271.

B. F. A *szán* v. *szan* folyó a Felsőmagyarországi Minerva költeményében (1826. 598) — mely úgy látszik francia eredetinek fordítása v. átdolgozása — alig lehet magyar szó, hanem (nagy betűvel olvasva: *Szán* v. *Szan*) a fr. *Saône* folyó lesz. Ugyanabban a versben a *Viár* szintén francia folyónév lehet; van is *Viaur* folyó, az Aveyronnak (a Garonne mellékfolyójának) mellékfolyója.

K. M. Ásbóthnak csakugyan elkerülte figyelmét, hogy Szarvas Gábor is utalt a *mackónak* tót eredetére (l. Nyr. 17:437, 28:9), de ez Szarvasnál inkább csak föltevés, Ásbóthnak köszönjük a szép és tanulságos bizonyítást.

S. J. *Történetesen* és *véletlenül* egészen egyenlő jelentésűek. Az előbbi már félig-meddig elavult, az utóbbit meg — sajnos — az irodalomból mindinkább kiszorítja az *esetleg* (*zufällig*).

T. L. *Öböl* v. *öböl* a Hegyalján s a körüle elterülő megyékben a szőlőleveleknek a nagy hőségtől való hirtelen elperzselését jelenti (másképp *hő*, *hőütés*, néhol *aszály*, l. Mágócsy-Dietz Sándornak *A szőlő öbölje és ragyája* című kimerítő fejtegetését a m. orvosok és természetvizsgálók XXX. vándorgyűlése Munkálataiban). Már 1803-ban említi Sándor I. 502: »*öböl* a szőlőkben.« 1833-ban említi Kassai szótára (2:394): »In Hegyalja dicitur: megüti az *öböl* a szőlőt: aestus decoquit uvas.« Ez a szó kétségkívül azonos a testnek üszkösödését jelentő szlovén *obet* szóval. (Etimológiája szerint fehéredést, szürkületet jelent. Hogy csakugyan közvetlen a szlovénból került-e hozzánk, csak az teszi némileg kétséssé, hogy a magyar *öböl* szó csak északkeleti vidékeken dívik; de a kezünkön levő tót és rutén szótárakban nem találjuk.)

A »*fekete tarvarju*, cornix nigricans«, melynek Herman O. Nyr. 32:552. nem tudta urát adni, Szikszai Fabricius 1590-i Nomenclaturájában fordul elő (tehát nem 1550-ben).

Bpest. Magunk is észrevettük Az Ujság XI. 25-i vezércikkében ezt a különös mondatot: »Berlinben ilyen eshetőségeket is *kulcsolnak* a magyar válságból« (e h. következtetnek). S ezt a használatot mostanában többször is megfigyeltük egyes hirlapokban. Isten tudja, honnan vették; talán onnan, hogy Ballagi szótáraiban az van: »*kulcsolni* 1. schliessen«...

N. D. Szíves értesítése szerint Tolnában azt mondják: lekaszálták a vetést *füönte*, azaz fű-korában. A Székelyföldön is mondják: *füventibe*, *füentibe*, zsenge korában, mikor még zöld a vetés, és Göcsejben *füjenten* ugyan-

ebben az értelemben (MTsz). Baranyából meg nemrég közöltük ilyen formában: A buzám *fivente* nagyon szép vót (33: 421). Olyan ragos alak ez, mint *naponta*, *régente*, *hajdanta*; rokon vele — mint helyesen jegyzi meg — a *gyakorta* is, továbbá *kétszerte*, *szokszorta* stb.

Beküldött kéziratok. Zoltai L. Ö-ző nyelvjárás Debrecenben. — Kis Ernő. A meghalás szinonimikája. — Sebestyén I. Szólások és szók. — Kallós E. Széljegyzetek. — Kiss S. Szólások és hasonlatok. — Bérczi F. Széjjelség. Kérdés. — Pál A. Balin. — Keszthelyi M. Egy furcsa szó. — Csernák Sz. Az irod. nyelv szótárához. — Trócsányi Z. Lábtó; de. — Sági I. A római glosszák. — Szánthó G. Tájszók. — Badinyi M. Meghonosult m. szók a tótban.

Beküldött könyvek. A műveltség könyvtára II. k. Az ember, testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai. Szerk. Alexander B. és Lenhossék M. 470 szöveggéppel és 39 műmellékl. (Athenaeum, 24 K.) — Lyka K. A művészet kis könyve (Singer és Wolfner). — Nárájána: Hitopadés; ford. Fiók K. (Különnyomat.) — O. Alcenius: Myterna i Kalevala (különny., Helsingfors 1904). — Magyar Remekírók: Balassa és Zrinyi. Kisfaludy Sándor II. Eötvös J. Kemény Zs. Tompa M. IV. — Berzeviczy A. A cinquecento (Franklin, 2 K). — Králik L. Demosthenes, dráma (1 K).

Javítandók Stan Vazul cikkében, a márciusi Nyr-ben: 142. l. *Dumniataunde* helyett olv. *Dumnia ta unde*. — 144. l. *Cinstivēi* h. olv. *Cinsti vēi*; *pēcal* h. olv. *pē cal*: *un* h. olv. *nu*. — 147. l. a *bizuīesc* cikk példája így javítandó: *Mă bizuīesc îu tine, cǎ te ştiū om de* (e szó kimaradt) *omenie*. A *bogoriē* cikk példájában *cīsmē* h. olv. *cīsmē*. A *boīt* cikk példája ekkép javítandó: *Şi purta o* (a helyett). A *bolund* cikk példájában *în* helyett *in* olvasandó. — 148. l. a *cǎpǎluīesc* cikk oláh példája tévedésből kimaradt. — 149. l. a *cǎhǎluīesc* példában *atīta* h. *atīta* olvasandó. A *chin* példában *Dear* h. *De ar* olvasandó. — 150. l. *chişe şuiēsc* h. *chisesuiēsc*. A *cīuhǎ* cikk példájában előforduló *grîn* szó h. olv. *grīū*. — 151. l. a *cīutuc* cikk példájában előforduló *par* szó h. olv. *pār*. A *coh* cikk példájában előforduló *coīa* h. olv. *cociūa*.

Javítandók továbbá: 83. l. 8. s. olv. *csaponyós*; 10. s. olv. *drékszeg*; 22. s. olv. *métés*; 33. s. olv. *bőcs*. — 86. l. 18. s. olv. *végbél*.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Ágner Lajos</i> :	Tót jövevényszavainkhoz 24
<i>Alexics György</i> :	Egy régi oláh jövevényszó 198
<i>Antibarbarus</i> :	Méltóztassanak és tessenek 152
<i>Ásbóth Oszkár</i> :	Mackó 461
<i>Csapodi István</i> :	Gyermekek nyelvtudománya 464
<i>Erdélyi Lajos</i> :	Egy érdekes mondattani jelenségről 385, 454
<i>Galambos Dezső</i> :	Egy különös mondatszerkesztés a régi nyelvben
<i>Gencsy István</i> :	A gyergyói nyelvjárás 80, 188, 258, 321
<i>Joannovics György</i> :	Helyreigazítások 21, 86, 195
<i>Kertész Manó</i> :	Analógia a mondatszerkesztésben 11, 57, 120, 169, 281
	Handabanda és átabota 492
<i>Komonczy Gáspár</i> :	A magyar idővonzat 351
<i>Kovács Márton</i> :	Tárgyas igék tárgy nélkül 401
<i>Molecz Béla</i> :	A magyar hangsúly és szórend kapcsolata 489
<i>Nádai Pál</i> :	Népiesség és népieskedés 412
<i>Nagy József</i> :	Igealakok a helynevekben 349
<i>Pálfi Márton</i> :	Nyelvjárás-paródia 1702-ből ... ..
<i>Réger Béla</i> :	A határozott névmutató 176, 231, 300
<i>Rubinyi Mózes</i> :	Országos nyelvművelő hivatal 75
	Csokonai és a magyar nyelvtudomány 225
<i>Simonyi Zsigmond</i> :	Az ikes ragozás története 1, 113, 337, 393, 444
	Nem tud mit kezdeni 89
<i>Stan Vazul</i> :	Magyar elemek a mócok nyelvében 140, 250, 312
<i>Szeglet István</i> :	A főnévi igenév Aranynál 70, 130, 244, 292
<i>Szenttamási János</i> :	Tót jövevényszavainkhoz 25
<i>Tolnai Vilmos</i> :	Mesterházy Péter jegyzőkönyve ... ..
<i>Viski Károly</i> :	Nyelvemlék a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában 200
<i>Zeitschrift d. A. D. Sprachvereins</i> :	Az idegen szók írása a németben 355

Irodalom.

<i>Altovich Ferenc</i> : Nyitra környékén élő magyarok nyelvéről. <i>Domokos István</i>	41
<i>Pongrácz Sándor</i> : A magyar nyelv szerkezete, története és szótára (főhívás)	43
A magyar katonai műnyelv. (Székely László fordítása) <i>Tolnai Vilmos</i>	94
<i>Borbély Sándor</i> : Rokonalakú szók.	96
Egy jeles regényfordítás. (Ambrus Z. Flaubert-fordítása) <i>Radó Antal</i>	161
<i>Berze Nagy János</i> : A hevesmegyei nyelvjárás. <i>Nagy József</i>	163
<i>Thurneysen R.</i> : A szófejtés. <i>Balassa József</i>	203

	Lap
Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája. <i>Szilágyi Ádám</i>	268
Kertész Manó: A zalavidéki nyelvjárás. <i>Beke Ödön</i>	270
Nyelvészeti tanulmányok. (Szilasi Móric folyóirata.) <i>Simonyi Zsigmond</i>	330
Vikár Béla: Somogy megye népköltése. <i>Horger Antal</i>	332
Bojničič magyar nyelvtana. <i>Hajnal Márton</i>	423
Mikszáth újabb műveiből. <i>Keszthelyi Miklós</i>	467
✓ Az elfáradás és a testgyakorlás. (Csapodi István fordítása.) <i>Kertész Manó</i>	471
Kúnos Ignác oszmán-török nyelvkönyve. <i>Winkler Henrik</i>	514
Fischer Izidor: Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. <i>Simai Ödön</i>	516
Könyvészet	44, 96, 164, 205, 270, 519

Nyelvművelés.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
A névmutató elhagyása. <i>Fekete Ignác, Galambos Dezső</i> ... 97,	208	Azok az idegen szók. —r.—r. ...	273
Az osztrák és magyar kormány. <i>Szabó Károly</i>	98	Lapszemle. <i>Szekely Artúr</i>	273
Rátartós. <i>Bérczi Fülöp</i>	99	✓ Németességek. <i>Kovács Márton</i>	366
Halat, meghalaszt. <i>Berky Lajos</i>	100	Lapszemle. <i>Némedi Dezső</i>	367
✓ A -né -nő. <i>Verő Leó</i>	100	Zsuzsi, aki föltöröl. <i>Antizsuzsi</i>	431
A kereskedelem nyelve. <i>Legányi Gyula dr.</i>	165	Iromba. <i>K. Gy.</i>	432
Hona alá nyúl stb. <i>Gondán Felicián</i>	166	Mania geographica. <i>Kardos Albert</i>	432
✓ Sok az idézőjel. <i>Nádai Pál</i>	206	A váltó fogalmazása. <i>Nagy Lajos</i>	473
Névmutató a birtokviszonyban. <i>Bérczi Fülöp</i>	209	Furcsa középfokok. <i>Cserna Andor, Kallós Ede, Ady Lajos, a szerkesztőség</i>	474
Főrangú utcák. <i>Szabó Károly</i>	209	Tisza István igeneve. <i>Lakatos Jusztin, a szerkesztőség</i>	476
Koaliált, koalizált pártok. <i>Antibarbarus, Vértesy Dezső</i>	272	✓ Az -s és az -ű ü képző. <i>Gárdonyi Géza</i>	520
Csődök. <i>Csődökre Tönk</i>	271	Beér. <i>Tolnai Vilmos</i>	520
		✓ Új germanizmus. <i>Némedi Dezső</i>	521

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Helyreigazítás. <i>Szilasi Móric</i>	45	Orránál fogva vezet vkit. <i>Tolnai Vilmos</i>	166
Adatok a <i>χ</i> hanghoz. <i>Tolnai Vilmos</i>	45	A -ság -ség képzőről. <i>Horger A., Szigeti Ernő</i> 167, 212, 374,	527
✓ Van-e <i>χ</i> hang a magyarban? <i>Balassa József</i>	46	Viganó. <i>Tolnai Vilmos, Simonyi Zsigmond</i>	211
Kenyérmentség. <i>Bérczi Fülöp</i>	47	✓ A -té képző eredetéhez. <i>Horger Antal</i>	212
A hevesmegyei nyelvjárás. <i>Berze Nagy János</i>	47	Tetá-tetá <i>Zolnai Gyula</i>	213
Meghonosult magyarok. <i>Badinyi Mátyás</i>	100	Megnyirbált szavak. <i>Heves Kornél, Révész Károly</i>	213, 436
Az artikulus magyarjaihoz. <i>Teleky István</i>	101	Kápránd. <i>Csefkő Gyula</i>	214
Föltételez, mentül. <i>Ady Lajos</i>	101	Halat, meghalaszt. <i>Mészáros Gyula</i>	214, 528
Jövevényszók. <i>Simonyi Zsigmond</i>	101	Szólásmagyarázat. <i>Balázs Sándor</i>	215

Lap

Lap

Észrevételek a Magyar Fonétika bírálatára. <i>Balassa József</i>	273	Nyelvemlék 1517-ből <i>Kelemen Lajos</i>	435
Helyesírásunk történetéhez. <i>Kovács Márton</i>	276	Magyar génusz. <i>Gálos Rezső</i>	436
Málonfekő. <i>Sági István</i>	335	Kanafória. <i>Baranyai Zoltán</i>	436
Egységes fonétikus írás. <i>Balassa József</i>	369	Suum cuique. <i>Melich János</i>	436
Magashangú névmutató. <i>Horger Antal</i>	370	Sörmény és mijesó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	477, 528
Hangtani régiség. <i>Kovács Márton</i>	370	Hármaztat. <i>Gálos Rezső</i>	478
A magyarral egyező görög szólások. <i>Vértessy Dezső</i>	371	Kuszmér. <i>Sztrókay Lajos</i>	479
Szólásokról. <i>Domokos István, Verő Leó, Budapesti Hírlap</i>	372	Régiségek a népnyelvben. <i>Zolnai Gyula</i>	422
Mom. <i>Simonyi Zsigmond</i>	373	A német népnév. <i>Melich János</i>	522
Pál Keresztes. <i>Laukó Albert</i>	374	Arany János csihése. <i>Veszprémi Bódog</i>	523
Egy-két sajátosság Mikes stílusában. <i>Vas János</i>	433	Vörösmartynak egy hasonlata. <i>Ifj. Franz J.</i>	525
		Járgány. <i>Kőrösi Sándor</i>	527
		Isten számába. <i>R. M.</i>	528
		Ízszó. <i>Teleky István</i>	528

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Szarvas Gábor emlékezete. <i>Simonyi Zsigmond</i>	441	Iskolai magyarság. <i>Schön József</i>	103
Beszéd Szarvas Gábor emléksobrának fölavatásakor. <i>Beöthy Zsolt</i>	442	Furcsaság. <i>Ketskés Győző Zs.</i>	103
Szarvas Gábor. <i>Szinnyei József</i>	443	M. Nyelvtudományi Társaság.	215, 278
Irodalmi köznyelvünk szótárához. <i>Fejér Gábor, Baranyai Zoltán, Rubinyi Mózes, Cserna Andor, Rotschildné Klauber Teréz, Szeremlei Császár Loránd, Kemény Ferenc</i>	34, 360	Mit csinálnak a németek?	216
Adatok a magyar nyelvújítás szótárához. <i>Simai Ödön, Kiss Ernő, Sass Andor</i>	156	A szegedi nyelvjárás eltorzítása. <i>Balassa Ármin</i>	374
Névmutatósszemélynevek. <i>Réger Béla, Kovács Márton, Erdős Dezső, Gácsér Gyula, Györkönyi, Komjáthy Sándor</i>	27	Horváth, Eötvös, Verseggy. <i>Kőrösi László</i>	375
Egyetemi előadások. <i>Baranyai Zoltán</i>	102, 378, 529	Zagyvatag? <i>Keszthelyi Miklós</i>	377
Encenbenc. <i>Harmos Sándor</i>	102	Szitkozódás a XVI. század közepéről. <i>Kujáni Gabi</i>	377
		Fölvívás a magy. népnyelv tanulmányozása ügyében.	378
		Svéd nyelvtudományi társaság. <i>Palleske R.</i>	437
		Tschudattich. <i>Merza Gyula</i>	438
		Mivé lett a kortes. <i>Kiss Ernő</i>	438
		Felhívás. <i>Károlyi István gróf</i>	529
		Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	277, 278, 479

Népnyelv hagyományok.

Szólások	109, 219	Tájszók	48, 103, 219, 380, 482, 530
Hajósok szólásai	379	Gúnynevek	53, 383
Beszélgetések	217	Helynevek	51, 223, 439
Közmondások	50	Szólóművelés és gyümölcstermelés szavai	52, 53
Tréfás mondások	50	Népetimológiák	51, 383
Tréfás hangmagyarázatok	48	Csángó nyelvemlékek	415
Találós kérdések	48	Nyelvsajátságok	48, 108
Beszéd a házasságról	54	Székely egyveleg	384
Bethlen Anna, népballada	110		

[illegible]

ha 171
 habozik 6
 hajlik 344
 hajol 338
 halászik 341
 halat 99, 214, 528
 haldoklik 338
 hallgat 60
 hallottam felőle
     403
 handabanda 492
 hanem 19, 173
 hanyatol 338
 harap 269
 hármaztat 478
 hasonlik 5
 hasonlít 64
 havazik 6
 hazud 341

- hit 386
 hogy 170, 291
 hogy im 468
 hóna alá nyúl
   166
 horgos 269
 hullik 342
 hurkollik 6
 húlik 343

 idegenykihez 124
 igézés 472
 ihatnám 453
 inferioris 55
 int (irány) 270
 intéz 473
 intézvényez 473
 iromba 432
 is 196
 isme 157 [528
 Isten számába
 istentisztelet 55
 iszon 9
 itat 407
 ízszó 528

 jajabb 474
 járatos 197
 járgány 527
 jegenye 331
 jelenik 345
 Jenő 158
 jogom van hozzá
   87
 jól néz ki 160

 kamasz 522
 kanafória 436
 kapat 407
 kápránd 214
 karón varjút 372
 kegyelmed 122
 kegyelmetek 122
 kék 396
 kellenék 396
 kénék 396
 kenyérmentség
   47
 kénytelen 155
 képes 155
 képtelen 155
 kettőzik 6
 kezdik 6
 kezes 366

 kézirat 158
 kifolyólag 469
 kiköt, 402, 412
 kiönt (a folyó)
   410
 koalíált 210, 272
 kocperd 26
 kongatnak 408
 kopogtat 408
 kornyikál 101
 kortes 438
 könyvtár 158
 köszén 158
 közismert 22
 közömet tartom
   63
 kulcsol 533
 kuszmér 279, 479
 küzdik 345

 lakollik 337
 langallik 338
 láska 26
 látni volt 297
 látra 165
 legelészik 341
 lépik 345
 léptem napja 278
 létem napja 479
 levelezik 345
 levonni a követ-
   keztetést 86
 lézeng 26
 lilik 26

 mackó 461, 533
 magasra tartani
   440
 magyar génusz
   436
 marakszik, ma-
   rakvás 532
 málonfekő 335
 mássa 224
 mász 342
 medve 462
 megbaklik 5
 megebédel 408
 megetet 408
 megjelen 349
 megszok 8, 11
 megszokik 8
 még úgy 23
 méltóztatik 402
 méltóztassanak
   152

 menekvés 532
 mennél 440
 mentől hamarább
   lehet 68
 mentül 22
 mert 171
 messze művé-
   sziebb 366
 mez 334
 mi a bajod van 69
 mielőtt! 175
 mig 170
 mig nem 175
 mijeső 477
 mikor 170
 millye 478
 minden okvetet-
   len 68
 minden szüntelen
   67
 mint 172
 minthogy 87
 mióta 171
 mivel 172
 mom 373
 monnó 224
 morotva 25
 múlt 10, 347
 mulat 410
 múlik 8, 197
 murva 26
 mutat 410

 nagyságtok 122
 négyes szán 277
 néhai való 69
 nem . . . de 23
 német 522
 nem tud mit kez-
   deni 89
 nézve 66
 nincs annyi idős
   111
 nincs mit ennem
   90
 nő 195
 nyíl (ige) 347
 nyitik 7
 nyúlik 344
 nyúvik 6

 odut hotolm 7
 olyanabb 475
 omol 338
 orránál fogva 166,
   371

 osztag 95
 óvantag 487

 öbölly 533
 öcsémasszony 467
 őn 10
 örlik 6
 örmény 477
 öröklük 6
 örül 64
 ötteni 278, 481

 palack 276
 pálcát tör 366
 pályaház 440
 patkós bor 168
 pattanik 340
 pattantyú 96
 patászat 56
 perc 159
 plutaj 487
 poncsos 101
 porlik 7
 porol 337
 porzik 7
 pökik 345
 pőzs 279
 pucová 25, 26

 rajta múlik 23
 rajta üt 128
 rásza 331
 rátartós 99
 remélhetőleg 366
 rogyik 345
 romol 338
 ropó 269
 rüh 198

 sár-kerép 27
 scharfethyn 280
 selma 27
 semmi nélkül 68
 si-leány 482
 sómillye 478
 sorzik 7
 sörlés 477
 sórmény 477
 sőt 468
 söveller 277
 sugallás 472
 suhanc 27

sulyom 95
svihák 25, 27

szabol 337
szarvorrú 159
szatyor 27
szátyva 488
széledik 349
szemperc 468
szemzik 7
szent perc 468
szeret 403, 404
szerkeszt 168
Szilágy 269
szív=szij 81
szobor 159
szok 348
szókészlet 168
szókinck 168
szólásszabadság
335
szop 10
szök 342

szűkölködik vmi
nélkül 88, 124
születik 401

tagad 290
tájt, tájban 67
találkozik vkire
tanonc 165 [65
tarsel (társul) 41
tart (haza) 411
tartok vkivel 411
tarvarju 533
tégy róla 87
tekintettel 469
tenyészik 349
térdepel 224
térdeplik 348
termik 6
tessenek 152
testvérbátyám
479
tetá-tetá 213
tető alá hozzuk
366

tilt 290
tisztelt cím 22
tohonya 278
tollharc 160
tökinck 481
tör 347
törekedik 58
törődik 57
törtet 407
tudok róla 403
tudomására hoz
405
tudor 165
tudtomra van 129
tűn 347
tündöklük 338

ugrat 407
ügyabban 475
ügy-e 456
úgyhogy 457
úkor 168
úsz 342

Vacsorálik 337
vadászik 341
vágat 407
vál 347
valaki 283
való 66
váltónál fogva
473
várni vkitől 60
végezik 7
vérmes 482
veszik 343
vetni vkre 410
vezércikk 335
viganó 160, 211,
470
villámhárító 160
vitat 335
vívik 343

zerna 27
Zilah 269
zörget 407
zsilip 276

